

М. СТЕВАНОВИЋ

САВРЕМЕНИ
СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

(ГРАМАТИЧКИ СИСТЕМИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА)

II
СИНТАКСА

ЧЕТВРТО ИЗДАЊЕ

Научна Књига

БЕОГРАД, 1989.

М. Стевановић
САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК II

Издавач
ИРО „Научна књига“
Београд, Узун-Миркова 5

САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

За издавача
Др Блажо Перовић

Уредник
Никола Дончећ

Технички уредник
Гордана Кршић

Тираж: 1000 примерака

ISBN 86-23-70047-3

Штампа:
Штампарија „Бакар“ – Бор

САДРЖАЈ

	Страна
О предмету синтаксе и синтаксичким јединицама —	1—6
Реченице по садржини — — — — —	6—21
Видови реченица по саставу — — — — —	21—22
ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ	
	23—152
Субјекат — — — — —	23—34
Предикат — — — — —	34—47
Зависни чланови реченице — — — — —	47—86
Одредбе — — — — —	48—74
Именичке одредбе — — — — —	48—65
Одредбе зависних делова реченице — — — — —	65—74
Допуне — — — — —	74
Глаголске допуне — — — — —	74—84
Прилошке и именске допуне — — — — —	84—86
Реченице с неизреченим главним деловима — — —	86—119
Реченице без субјекта — — — — —	87—88
Безличне реченице — — — — —	88—95
Непотпуне реченице — — — — —	95—119
Конгруенција — — — — —	119—152
СИНТАГМЕ	
	153—775
Појам и врсте синтагме — — — — —	153—159
Падежне синтагме	
Функције и значења падежа — — — — —	159—527
Номинатив — — — — —	165—171
Вокатив — — — — —	171—174
Генитивне синтагме — — — — —	174—359
А. Без предлога — — — — —	174—212
Присвојни (посесивни) генитив — — — — —	175—193
Аблативни генитив — — — — —	193—194
Партитивни генитив — — — — —	194—212
Б. Генитивне синтагме с предлозима — — — — —	212—359

	Страна
Синтагме с предлозима: од, из и са — — — — —	213—257
Генитивне синтагме с предлозима: због, ради и услед — — — — —	257—263
Синтагме с предлозима: иза, између, изнад, испод, испред — — — — —	263—280
Предлози: више и ниже — — — — —	280—281
Генитивне синтагме с предлозима: без, ван (и изван) кром и окром, осим (ек. још и: сем и осем), разма и др. — — — — —	281—290
Предлог до — — — — —	290—301
Генитивне синтагме за одређивање близине с предлозима: близу, код, у, крај (са сложеним: накрај, украј, покрај и скрај), поред мимо, дуж (сложени: уздуж) и преко — — — — —	301—336
Врх, дно и с њима сложени предлози — — — — —	336—341
Генитивне синтагме с предлозима временских значења: након, после, пре и др. — — — — —	341—343
Предлог око (около) — — — — —	343—347
Предлог уочи — — — — —	347
Предлози: насред, усред и посред — — — — —	347—349
Предлог за — — — — —	349—351
Синтагме с предлошко-генитивним везама управљености, усмерености и супротности — — — — —	351—357
Предлози и предлошки изрази за одређивање односа замене: место (наместо, уместо) и у име — — — — —	357—359
Дативске синтагме — — — — —	359—382
А. Без предлога — — — — —	359—372
Б. Дативске синтагме с предлозима — — — — —	372—382
Предлог к(ка) — — — — —	372
Предлог према — — — — —	372—379
Предлог против — — — — —	379
Предлози: супрот и насупрот — — — — —	379—380
Предлози: упркос и успркос — — — — —	380
Предлози: насусрет и усусрет — — — — —	380—381
Предлог близу — — — — —	381—382
Предлог надомак — — — — —	382
Акuzативне синтагме — — — — —	382—438
А. Без предлога — — — — —	382—398
Б. Акuzативне синтагме с предлозима — — — — —	398—438
Предлог кроз — — — — —	398—404
Предлог низ — — — — —	404
Предлог уз — — — — —	404—408
Акuzативне синтагме с предлозима: на, у, о и по — — — — —	408—420
Предлог мимо — — — — —	420—422
Акuzативне синтагме с предлозима: међу, над, под и пре — — — — —	422—429
Синтагме с предлогом за и др. — — — — —	429—438
Инструменталне синтагме — — — — —	438—488
А. Инструменталне синтагме без предлога — — — — —	441—452
Инструментал оруђа и др. — — — — —	441—452
Б. Инструменталне синтагме с предлозима — — — — —	452—488
Синтагме с предлогом с(а). Социјатив — — — — —	452—463

	Страна
Инструменталне синтагме с предлозима: за, међу, над, под и пред — — — — —	463—488
Локативне синтагме — — — — —	488—527
Локативне синтагме с предлозима: на и у — — — — —	488—503
Локативне синтагме с предлогом о — — — — —	503—507
Веза локатива и предлога по — — — — —	507—518
Локатив с предлогом према (прама) — — — — —	518—520
Локатив с предлогом при — — — — —	520—527
Глаголски системи — — — — —	527—775
Глаголски вид и значењски видски ликови — — — — —	528—545
Несвршени (имперфективни) глаголи — — — — —	534—536
Свршени (перфективни) глаголи — — — — —	536—542
Глаголи с два вида — — — — —	542—545
Глаголски род и сродна питања — — — — —	545—572
Прелазни (транзитивни) глаголи — — — — —	551—555
Непрелазни (интранзитивни) глаголи — — — — —	551—555
Повратни глаголи — — — — —	555—572
Систем глаголских времена — — — — —	572—700
Презент — — — — —	581—605
Перфекат — — — — —	605—631
Аорист — — — — —	631—652
Имперфекат — — — — —	652—664
Плусквамперфекат — — — — —	664—671
Футур I — — — — —	671—678
Футур II — — — — —	678—700
Систем глаголских начина — — — — —	700—720
Императив — — — — —	703—710
Потенцијал — — — — —	710—720
Функције глаголских придева — — — — —	720—734
Радни глаголски придев — — — — —	720—725
Трпни глаголски придев — — — — —	725—734
Функције глаголских прилога — — — — —	734—759
Глаголски прилог садашњи — — — — —	735—752
Глаголски прилог прошли — — — — —	752—759
Инфинитив — — — — —	759—775
СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ — — — — —	777—922
Напоредне или независно-сложене реченице (паратакса) — — — — —	779—818
Саставне напоредно-сложене реченице — — — — —	781—797
Закључне (конклузивне) напоредно-сложене реченице — — — — —	797—798
Супротне (адверсативне) напоредно-сложене реченице — — — — —	798—813
Искључне (ексклузивне) напоредно-сложене реченице — — — — —	813—815
Саставне (дисјунктивне) напоредно-сложене реченице — — — — —	815—818
Сложене реченице зависног односа (хипотакса) — — — — —	818—915
Изричне (декларативне) реченице — — — — —	825—832
Вољне (волунтативне) реченице — — — — —	832—838

	Страна
Императивне зависне реченице — — — — — — — — —	834
Зависне жељне реченице — — — — — — — — —	834—838
Посредни (индиректни) говор — — — — — — — — —	838
Непосредни (директни) говор — — — — — — — — —	838—841
Зависно-упитне реченице — — — — — — — — —	841—845
Намерне (финалне) реченице — — — — — — — — —	845—850
Односне (релативне) реченице — — — — — — — — —	850—869
Временске (темпоралне) реченице — — — — — — — — —	869—882
Месне реченице — — — — — — — — —	882—885
Поредбене и начинске реченице — — — — — — — — —	885—890
Узрочне (каузалне) реченице — — — — — — — — —	890—898
Последичне (консекутивне) реченице — — — — — — — — —	898—902
Погодбене (кондиционалне) реченице — — — — — — — — —	902—909
Допусне (концесивне или пермисивне) реченице — — — — — — — — —	909—915
Распоред међусобно зависних реченица и не- ких њихових делова — — — — — — — — —	915—922
Природни ред реченица и реченична инверзија — — — — — — — — —	915—918
Уметнуте и накнадно додате реченице и реченични делови — — — — — — — — —	919—922
Регистар — — — — — — — — —	923

О ПРЕДМЕТУ СИНТАКСЕ И О СИНТАКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА

1. Језик, којим људи међу собом опште и споразумевају се, којим једни другима исказују своје мисли, осећања и расположења, — није ништа друго већ низ веза појединих речи. То је сасвим једноставна и позната истина, за коју не треба никаквих посебних доказа. Речи су, дакле, како смо у књ. I овога дела истакли, делови језика од којих је он састављен. А ни ти делови опет нису недељиви, него су, како је добро познато, састављени од гласова као најмањих, даље недељивих, елемената језика. Али се тим најмањим језичким јединицама одвојеним једном од друге, по правилу, не врши споразумевање, него тек њиховим везама у веће језичке целине. Истина, и појединим се речима, па, штавише, и гласовима у функцији речи, покаткад може изразити и цела мисао (в. т. 95. а). Али је то мање обично у језику. А људи се, по правилу, споразумевају међусобно повезаним речима, које у тим везама ступају у различне односе једна с другом, правећи при том веће језичке целине, које могу бити углавном двојаке.

а) Једне од тих целина, које настају везом двеју или више речи, ипак чине један појам, једну представу или врше службу коју имају и само поједине речи. И оне су у науци о језику познате под именом синтагми. Њима је ради разумевања језика и његове службе у комуникацији међу људима потребно посветити много пажње, и поред тога што оне за суштину споразумевања не значе друго што већ оно исто што значе поједине речи, јер и оне, као и засебне речи, обично означавају само један појам или, опет као поједине речи, и кад значе више посебних појмова, врше једну службу.

б) За споразумевање међу људима ипак служи веза речи друге врсте, веза од најмање два појма, који као два остају и у тој вези, у којој се једним од њих увек приписује нешто ономе другом појму. А такве се везе зову реченицама, које нису ништа друго већ језичким средствима остварене везе између појмова, којима се тако повезаним, нешто казује. И све што се у језику јавља, јавља се у таквим везама, тј. у реченицама, или у функцији њихових делова, њихових елемената, или као нешто што се употребљава у њиховој служби. Зато је

учење о реченици у ствари учење о језику, у коме се, истина, други његови елементи, мање његове јединице, проучавају и с других страна. Али проучавање свих језичких елемената и њихових функција које се само у реченици могу одредити, проучавање њихових веза и односа чине посебну, врло значајну грану науке о језику, тј. синтаксу. Синтакса је, кратко речено, наука о реченицама, о њиховим деловима и њиховим везама у којима се јављају и о међусобним односима, као и о различним облицима речи у којима се оне с одређеним функцијама у реченици употребљавају. Једном речју, предмет синтаксе су реченице. И при проучавању ове широке области језика потребно је, пре свега, одредити шта је то реченица. Зато су сви синтаксичари, приступајући проучавању синтаксе, као прву своју неопходну обавезу сматрали давање дефиниције реченице. А како је природа реченице одвећ разнолика, синтаксичарима се наметао врло велик број њених дефиниција, тако да само код једног од њих — Јона Риса, налазимо више од стотину дефиниција реченице које је он прибрао од разних синтаксичара¹.

2. а) Разноликост и мноштво ових дефиниција зависи од елементарна реченице на које се при њеном дефинисању мисли и од природе њене. Али, мада за свестрано упознавање реченице не би било незамљиво упознати се са свим тим дефиницијама, у оваквој једној књизи то апсолутно није могуће, а није најзад ни неопходно, него је довољно узети само оне елементе који чине суштину сваке реченице, па на основу њих дати дефиницију ове основне језичке јединице. То је учињено у давним временима, и реченица је одавно добила приближно тачну дефиницију, по којој је то мисао исказана речима. Та дефиниција потиче још од Аристотела, а свесрдно су је прихватили граматичари логичарске школе. И она је једноставношћу својом и приближном тачношћу постала врло распрострањена, и ушла је у скоро све школске уџбенике.

б) Ипак су овој дефиницији негде још од средине XIX века почели да се чине озбиљни приговори, прво од стране психолошког правца у синтакси. Лингвисти-психологисти су, наиме, истицали да се у језику, који је састављен из реченица, и чију основну јединицу чини управо реченица, не исказују само „мисли“ него, исто тако, и воља и осећање говорног лица, па зато реченицу нису третирали као логичко већ као „психолошко суђење“. Једни су синтаксичари, Херман Паул (Hermann Paul), нпр., реченицу означаваали као израз психичког акта сједињавања двеју представа, које тако сложене чине реченицу. Други су, међутим, а од ових је најважнији био В. Вунт

¹ John Ries, *Was ist ein Satz?* Praha, 1931, стр. 208.

(Wilhelm Wundt), с психолошких позиција истицали да реченица није никакво спајање двеју представа (ми радије место представе узимамо и узимаћемо реч појам) него, обрнуто, њихово рашчлањавање. Вунт, уосталом, у таквом гледању на реченицу није остао усамљен, него је имао и својих присталица, које су, с психолошке тачке гледишта, као основу реченице узимали њену подлогу, тј. оно што њом има да се каже, па су то дефинисали као реченицу, а преношење реченицом те њене подлоге, која у свести чини целину, тумачили су као рашчлањавање. Лингвистички гледано, међутим, употребом реченице, коју чини везивање мањих језичких знакова (тј. речи) двају појмова, од којих се један у реченици приписује другоме, немамо никакво рашчлањавање већ, супротно томе, везивање појмова јер се реченица добија тек када се знаци тих појмова повежу у једну целину.

в) За представнике пак формалне граматике (с почетка XX века) у дефиницији је врло важно и обавезно било истаћи и структуру реченице, и показати који елементи је чине једном синтаксичком јединицом. Њих је бунило то што према дефиницији реченице, као једног суђења, није могуће утврдити шта ову језичку јединицу чини у полисинтетичким језицима, где се сви делови реченице сливају у једну огромну реч, колико ни у језицима онога типа коме припада и српскохрватски језик, у којих је реченица састављена из посебних речи. Зато су они сматрали да се као један од спољних знака којим се одређује реченица мора узимати њено ритмичко-мелодичко јединство и да реченицу, отприлике, чини група речи које представљају јединство и по интонацији.

Не може се, истина, спорити да реченице и по интонацији својој донекле не чине извесно јединство и посебну целину. Али то ипак није могуће узимати као главну ознаку реченице. Нити је уопште структура реченице са свим спољним знацима њеним сама собом довољна да се одреди ова говорна јединица, већ се заједно са спољним знацима, и свакако пре ових, мора узимати садржина реченице, њена семантичка страна, значење њено. А када су једни граматичари, као Херман Паул, нпр., реченицу називали затвореним кругом, а други, као А. Меје (Antoine Meillet), тврдили да је реченица довољна сама себи, и да она не зависи ни од какве друге речи или реченице, они су, и једним и другим, противречили свему што проистиче из природе реченица, поготову реченица зависног односа, па се ни то не може прихватити. А ипак је, из онога што су ова два знаменита представника младограматичарског правца у лингвистици говорили о реченици, — јасно да су мислили и на структуру и на мисао реченице.

г) И даље, ако и узмемо да се не може спорити изван лични однос говорног лица према ономе што оно износи реченицама којима

друге обавештава о томе — никако се не може прихватити ни Штернова дефиниција¹, коју углавном прихвата и синтаксичар пољског језика Зенон Клеменсјевич, и у којој се управо тај лични однос истиче као један од најзначајнијих момената реченице². За синтаксичаре с оваквим мишљењем о суштини реченице мора се рећи како губе из вида да је језик пре свега одраз стварности и да прво с тим треба рачунати, док се лични однос износи само реченицама једне врсте, тј. модалним реченицама, и да зато овакво психолошко посматрање реченице с лингвистичке тачке гледишта, од које се у језику увек мора полазити, — не може бити прихваћено.

д) Не може се, наравно, порицати да реченица, као и реч, као и глас, уосталом, нема своју психолошку основу, да стварање реченице није један психички процес који треба да буде познат и онима што се баве језиком, али је сам тај процес пре предмет психологије него науке о језику. А реченица је, као слика стварности која се њоме казује, иако и творевина психичког процеса, ипак нешто друго. Зато ћемо ми, да више не ређамо уочљиве недостатке појединих дефиниција реченице, од којих смо неке овде, идући за проф. А. Белићем, с циљем истакли — сами дати ону дефиницију њену која нам се чини најтачнијом. За нас је реченица најмања потпуна говорна јединица (а она је то и за друге синтаксичаре), речима казано суђење (мисао, воља или осећање) настало везом двају појмова и сбележено посебном интонацијом. То је, дакле, мисаона и интонациона целина у којој се једним појмом нешто приписује другоме.

То потврђују примери: *Човек ради, Птица пева, Ветар дува, Пишем, Устани, Шта радиш сада? Да живи власт радног народа! Непријатно ми је, Боли ме глава, Смркава се, Огањ!* и сл. — у којима се о човеку говори да ради; о птици да пева; о ветру да дува; о мени да пишем; теби се каже да устанеш; саговорник се пита шта ради; изражава се жеља да живи власт радног народа; о себи се каже да је непријатно; о њему да га боли глава; да се у природи збива смркавање; а о огњу се каже да гори, или да се појавио, или да нешто уништава или што слично.

Што у неким од ових и безброј других примера реченица има само један члан, па на први поглед изгледа као да се тамо ради о по једном појму, то је друго питање, које ћемо ми касније и детаљније размотрити, а и овде смо то већ унеколико показали објашњавајући укратко шта се у наведеним примерима реченица говори и о коме се или о чему се у њима говори.

¹ Stern Clara und William, *Die Kindersprache* Leipzig, 1922.

² Исп. оно што о томе каже А. Белић у својој рецензији књиге Zenon Klemensiewicz, *Skladnia opisowa wspolczesnej polszczyzny kulturalnej*, објављеној у ревији Rocznik slawistyczny, том XV (1939), стр. 19. и даље.

Али о члановима реченице касније, а прво да видимо какве могу бити реченице.

3. С обзиром на то да ли се реченицама казује стварност или само могућност: нешто што је стварно било или бива и што је као такво везано за одређено време у прошлости или садашњости, односно што се као стварност везује за будућност, или пак нешто што је само могуће: што се жели или намерава вршити (извршити) што се претпоставља, за шта постоји воља, готовост, спремност, односно способност да се врши (изврши), уверење да се мора вршити (извршити), што предстоји као неминовно да се врши (изврши), што се узима као услов чега, или као само могућа концесија, а што се још није вршило (извршило), или је бар неизвесно да се вршило (извршило) и што, према томе, није везано за било које време, — реченице се деле на индикативне (временске) и модалне (начинске). Одређеније и сажетије казано: реченице које означавају стварност везану за одређено време јесу индикативне, а оне пак што казују још нереализовану или неизвесно реализовану стварност, лични став према ономе што се њима констатује — модалне су реченице. И многи познати граматичари, и наши и страни, у новије време воде рачуна о овој разлици међу реченицама, иако се не може рећи да је граница међу њима код свих тачно одређена. Од домаћих синтаксичара њој су у својим радовима посвећивали озбиљну пажњу најпознатији међу њима: Август Мусић¹ и Александар Белић², а, разуме се, и многи њихови и наши савременици између страних лингвиста³.

Иако су индикативне реченице с предикатима претежно у облицима глаголских времена, а модалне, такође претежно, у облицима глаголских начина, врло велики број реченица и с предикатима у облицима глаголских времена су опет модалне, а индикативне могу бити и реченице с предикатима у облицима глаголских начина, — глаголски облици се, дакле, не могу узимати као ознаке реченичне

¹ A. Musić, *Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti knj. 142, str.

² А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I Београд, 1941., стр. 340.

³ Да не бисмо оптерећивали књигу бројним именима страних лингвиста који су се питањем индикативности и модалности реченица бавили, а нарочито зато што не можемо бити исцрпни — ми само скрећемо пажњу на то да ће се на многа од њих, бар на она познатија, наћи у ниже наведеној литератури, а овде ћемо као на значајан прилог осветљењу тога проблема упутити на публикацију *Prace Komisji slawianoznawstwa Nr. 23*, који је Polska akademia nauk — Oddział w Krakowie — објавила 1971. год. и у којој су штампане расправе: Тимофей Ломтев *Система модалних граматических категориј предложениј*, 101—109; Miroslav Grepl, *Modální a citova stránka vypoovědi*, 113—121; Andrzej Bogusławski, *O tzw. modalności zdaniowej*, 123—128; Karel Svoboda, *Modalnost a souvětí*, 129—133; Михаил Стевановић, *Модалност реченица*, 135—149; Irena Bellert, *Některé postavy modalne w interpretacji semantycznej wypowiedzi*, 155—169; Jan Chloupek, *Modální větné typu v dialektu 172—178* и Anna Wierzbicka, *Kategória semantyczna „ramy modalnej“*.

индикативности и модалности. А ни други језички знаци, везници, рецимо, или ред појединих речи у реченици, па ни реченични акценат или друго које језичко средство, узето само за себе, а често ни више њих заједно, не могу бити ознаке једних или других ових реченица. Њих најчешће једне од других разликујемо по свим тим знацима скупно узетим, и то у вези с другим реченицама, у контексту дакле, односно у целокупној језичкој ситуацији у којој су употребљене. Зато ми на овоме месту нећемо давати ни примере индикативних и модалних реченица, него ћемо разлике међу њима, и на примерима дакако, показивати када будемо говорили о врстама реченица и давали карактеристике свих њихових елемената. Јер су поједине врсте реченица често или само индикативне или само модалне, а неке од њих су опет у једним случајевима овакве, а у другима онакве.

РЕЧЕНИЦЕ ПО САДРЖИНИ

4. Реченице као језичке јединице, исто као и језик у целини, служе за комуникацију општења међу члановима људскога друштва. Општење се врши на тај начин што један члан друштва нешто другима саопштава, или друге пита за нешто. А и саопштавање и тражење обавештења питањем врши се каткад у јачем узбуђењу, у емоцији, афекту. Реченице, дакле, садрже или обавештење или питање. И према томе што садрже, тј. према ономе што се реченицама казује, оне могу бити или обавештајне или упитне. Али, ако је, било обавештење било питање, изречено у јачем узбуђењу и подигнутим тоном, узвикивањем, за такве реченице кажемо да су узвичне. Реченице, значи садрже: обавештење, питање или какво изузетно узбуђење. И према тој садржини су тројаке: обавештајне, упитне и узвичне.

а) Првом од тих реченица говорно лице износи оно што мисли, намерава, што жели или што осећа и обавештава о томе онога коме се обраћа. Зато се те реченице обично називају *о б а в е ш т а ј н и м р е ч е н и ц а м а*. Примери: *У последњем тренутку претрчаше кратку стазу. — У то плануше десетак пушака. — Настаде тајац. — Нико се више није видео. — Све то много друкчије изгледа. — Кроз узан кланац се пробијала пенушава река. — Он данас неће доћи. — Нетко беше Страхинићу бане. — Појимо, дјецо, напријед. — Ја се не бих Јудом назвао за све благо дуждево. — Сада ћу се осврнути на неке слабости нашег новинарства. — Некако ми је тешко на души итд., итд., — узети су из језика наших писаца, а сви су врло обични, па није потребно означавати њихове изворе.*

б) Без обзира на то да ли се њима констатује реалност, износи осећање или воља, претпоставка или сумња говорног лица, њима се увек о нечему даје обавештење. Ове се реченице обично изговарају мирним тоном, нормалном реченичном интонацијом, са реченичним акцентом обично на једној речи која може бити на ма коме месту у реченици, најчешће на почетку (помоћне речи, предлози и везници се овде не узимају одвојено од речи испред којих долазе). Ако је због изузетне емоције у којој се реченица изговара тон подигнут, онда се, како ћемо то нешто ниже показати, тип обавештајне реченице мења.

в) Ако пак говорно лице хоће да се од неког другог, управо од оног коме се обраћа, о нечему обавести, оно се томе обраћа реченицама *друкчије врсте*, тзв. *у п и т н и м р е ч е н и ц а м а*.

Упитне су, дакле, оне реченице којима се обично нарочитим обликом, делимично утврђеним редом речи или посебном интонацијом њиховом говорно лице обраћа ономе с киме језиком саобраћа, с ким општи у циљу да нешто од њега сазна: *Јеси ли се уморила, мајко?* (нар. песма). — *Што се бјели у гори зеленој, / ил' су сн'јези ил' су лабудови?* (исто). — *Шта Леонид (х)оће и Сцевола / кад Обилић стане на поприште?* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 233—234). — *Ко поби толике Турке?* (Вук Карацић). — *Тко се вере уз кланце низ кланце, / Тер се краде ломној Гори Црној?* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 115—116). — *Тко је он и шта је тамо радио и ко га је тамо послао?* (П. М. Ненадовић, Целокупна дела, 16). — *Да ли си ти узела њену слику?* (Л. Лазаревић, Приповетке, 55). — *Зар га је данас преварио сан?* (В. Новак, Подгорка, 113). — *Је ли тако, Флоријане?* (В. Калџић, Нагао вјетар, 38). — *А колико је наших погинуло?* (И. Андрић, Травничка хроника, 72). — *Није ли кише пало код вас?* (разг.).

Упитне реченице, као и обавештајне, уосталом, могу бити и одричне у исто време. Али ни једне ни друге, мислим ни обавештајне ни упитне, и кад су одричне не престају бити оно што јесу. То се види из примера одричних реченица каквих смо навели и међу обавештајним и међу упитним. А пошто ни једне ни друге, као ни остале реченице, не мењају ни садржину ни циљ употребе ако су одричне, — то одричне реченице у овоме погледу не чине никакву посебну групу, нити су у праву граматичари који их одвајају од обавештајних и упитних реченица.

Што се пак упитних реченица тиче, оне обично имају и посебан облик и посебан распоред речи — ни једно ни друго не увек, наравно. Али зато упитне реченице свагда имају своју посебну интонацију. И док се по облику и реду речи само често разликују од

обавештајних реченица, интонацијом својом оне се јасно одликују од њих и када с њима имају потпуно исти облик.

5. а) Упитне реченице доиста могу имати у свему исти облик са обавештајним реченицама. То је управо један од облика упитних реченица какве имамо у примерима:

Ви ћете ићи заједно с њима? (разг.). — Ви се бојите ићи даље у густу шуму? (Л. Лазаревић, Приповетке, 23). — Ви сте сада сасвим здрави? (Исто, 9). — А ти нећеш бирати? (В. Новак, Подгорка, 89). — Ти му то поручујеш? (Исто, 102). — Ти си онај који рече да радост бива на небесима због једног грешника који се покаје? (В. Петровић, Земља, 127). — Мислиш да обијемо врата силом? (Исто, 191). — И ти се још усуђујеш да тако говориш са мном? (Исто, 228). — И неће да пусти? (Д. Шимуновић, Алкар, 94). — Видиш овог нашег лекара? (И. Андрић, Травничка хроника, 230). — Ви разумете? (Исто, 279). — Ви сте викали „човјечанство“? (Р. Маринковић, Руке, 8). — Да скочим? (Исто, 13). — То је све што знаш? — Ниси ништа запамтио? (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 36). — Имаш друштва? (М. Лалић, Хајка, 16). — Теби је нешто криво? (Исто, 50). — Мислиш да неће да дође? (Д. Ђосић, Корени, 28). — Онај још спава? (Исто, 36). — Може посао наопако да ми пође? (Исто, 20). — Није овамо долазио један човјек у модром одијелу? (В. Калеб, Нагао вјетар, 46). — Да га водимо одмах? (Исто, 47). — Да изађем? (Исто, 28). — Да се одморите? (Исто, 31).

Овакве упитне реченице у облику обичних обавештајних не употребљавају сви писци и сви обични људи у свакодневном разговору подједнако често, него једни ређе, а други чешће. У прегледаним делима од овде наведених писаца највише таквих реченица нашли смо код В. Калеба, затим код В. Петровића и Д. Ђосића, а код других их, нарочито код неких, врло мало налазимо. И чешћа, односно ређа употреба се може сматрати стилском особином овог или оног књижевника. А вероватно је да се може наићи и на писца који у упитној служби никако и не употребљава реченице које се обликом својим не разликују од обавештајних. Али се оне, и поред тога, у српскохрватском књижевном, као и у народном језику, врло често срећу, и могу се сматрати општом појавом у овоме језику.

И поред таквог облика њихова, овакве се упитне реченице интонацијом својом лако разликују од обавештајних. Посебну интонацију имају и све остале упитне реченице, па се већ и само зато интонација с правом може сматрати једним од карактеристичних обележја посебно упитних реченица. А ову интонацију опет карактерише дизање

тона, тј. стављање реченичног акцента на ону реч (односно групу речи) у којој је тежиште питања. У првом, рецимо, од наших примера с упитним реченицама, које се иначе не разликују од обавештајних, говорно лице пита лице коме се обраћа да ли ће с онима којима припада говорно лице ићи заједно, или, зависно од реченичног акцента, да ли ће заједно с њима ићи, или пак опет да ли ће оно [у овој реченици је, из поштовања према старијој и мање познатој особи, употребљена множина место једине] ићи заједно с њима. У првом случају је реченични акценат на *ићи*, и у ствари се пита да ли ће ићи; у другом је у реченици наглашено *заједно* и смисао је питања у томе да се добије одговор да ли ће заједно ићи; а у трећем се реченичним нагласком тражи управо да ли ће оно, тј. лице с којим се говори, ићи заједно с онима којима припада и питалац.

б) Уколико сам реченични акценат и цела реченична интонација не одређује довољно једну реченицу као упитну, додаје јој се речца *а* ради појачања упитног карактера њеног, као у примерима типа: *Оставио си касарну, па се преселио и начинио мој комшија, а?* (М. Б. Милићевић, Кнез Милош у причама, 50). — *Лијена дјевојка, а?* (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 16). — *А и нама ће бити љепше, а, стара?* (В. Цар Емин, Под сумњом, 124). — *Увек си ме дочекивао. Ноћас ниси. Остарео си, а?* (Д. Ђосић, Корени, 4). — *Мени није ништа, а?* (В. Калеб). — А усталом то се *а* додаје каткад као речца за појачавање упитности и кад реченица има друге упитне знаке (в. о томе у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, књ. II; исп. и примере типа: *Што вам се чини — а?* (Д. Шимуновић, Алкар, 146). — *А што се ти упићеш... а?* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 31). — *Ко је разбио стакло, а?* (разг.) итд.

6. Упитне реченице с посебним упитним облицима те облике углавном имају на одређеном, обично првом месту. То ће се јасно видети када поређамо неколико најобичнијих врста упитних реченица. А ми их делимо на врсте према томе о чему се у њима пита.

а) Тако, ако се пита за вршиоца радње, односно носиоца стања означеног глаголом дотичне реченице, упитна се реченица почиње упитном заменицом *ко*, односно *тко*. И та заменица у правим упитним реченицама увек долази на почетку реченице (Везник на почетку реченице ако се јави испред упитне заменице само је везник, а не део те реченице).

Тко је то био? (В. Новак, Подгорка, 13). — *Тко је саломио огранак на менаули?* (Исто, 32). — *Ко је то Југ Богдан?* (Л. Ла-

заревих, Приповетке, 94). — *Тко* удара звекиром на врата? (нар. песма: Урош и Мрњавчевићи). — Но *тко* га је убио и ради чега? (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 216). — *Ко* је овде сигуран за свој живот и заштићен од злочина? (И. Андрић, Травничка хроника, 52). — *Ко* куца? (Исто, 273). — Али *тко* је то уналио свијетло? (Р. Маринковић, Руче, 12). — *Тко* му омета лијепе изгледе? (В. Калеб, Нагао вјетар, 20). — *Ко* ти је то с тобом? (М. Лалић, Хајка, 34).

Пада у очи, а то смо констатовали и у књ. I овога дела, да српски писци углавном употребљавају новији облик ове заменице *ко*, а хрватски—старији *тко*, од којег је добијен и онај први облик упрошћивањем, како смо и ми го недавно констатовали у једној својој расправи¹. Али као што је и тамо речено, и као што се и из ових примера види, има и српских писаца, истина међу старијим, код којих наилазимо на облик *тко* (исп. овде наведени пример из нар. песме из Граматике Ст. Новаковића: *Тко* има, не казује, *тко* добије не позна, *тко* позна неће да има, стр. 131 и из П. М. Ненадовића пример наведен у тач. 4в).

б) Уколико се пита за предмет или било шта осим лица у функцији субјекта, у почетку упитних реченица долази именичка заменица за предмете *што*, односно *шта*:

Шта је то, браћо? Јесте ли хришћани? (Л. Лазаревић, Приповетке, 79). — *Што* ће старац сам кад удари зима? (В. Новак, Подгорка, 28). — Дабовићу, *шта* Ви толико читате? (Исто, 18). — *Шта* има од тога да му је то све јасно? (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 3). — *Шта* је теби требало да се у ово петљаш? (В. Петровић, Земља, 153). — *Што* се ово догодило? (Д. Шимуновић, Алкар, 131). — *Што* велиш? (Исто, 135). — *Шта* му вреди тај живот кад је овакав? (И. Андрић). — И *шта* би могло да се деси? (Исти). — *Што* се продаје? (Р. Маринковић, Руче, 58). — *Шта* ли то мисли сад? (М. Лалић, Хајка, 20). — *Шта* је говорио? (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 36). — И стварно *шта* би му шкодило? (Исто, 51). — *Шта* то говорим? (Д. Тадијановић, Туга земље, 121). — *Шта* си нам, брате, за спомен донио? (Исто, 123). — *Шта* ти је ноћас? (Д. Ђосић, Корени, 26).

Овде само скрећемо пажњу на оно што је расправљено у књ. I овога дела (стр. 302—304) и нешто шире у посебној расправи¹, где је констатовано да се *што* у упитним реченицама редовно употребљава када се пита за узрок онога што се тим реченицама износи.

¹ Наш језик, књ. XIV, 212.

И то како код хрватских писаца и у хрватским културним срединама уопште, где је још и иначе (мислимо у свим случајевима) шира употреба упитних реченица са заменицом *што* на почетку, тако и у српским срединама и код писаца новијег времена, где се иначе све друге упитне реченице с овом заменицом употребљавају у њеном облику *шта*; исп. и примере:

Што се ноћас плашиш у планини? (Д. Шимуновић, Алкар, 103). — Ама *што* га гладиш? (И. Андрић, Травничка хроника, 286). — *Што* га жалиш? (Исто, 285). — Па *што* ме онда питаш? (В. Калеб, Нагао ветар, 37). — А *што* баш да се мора? (М. Лалић, Хајка, 35). — *Што* да мучим народ? (Исто, 16).

Карактеристичан је за једну и другу употребу Лалићев пример: *Шта* чекаш сад, *што* не пуцаш? — са *што* у другој реченици зато што се њом пита за узрок, а са *шта* у првој, које се тиче објекта радње. И у старијих српских писаца, нарочито из југозападних крајева, где се у дијалекту још и досад сачувала упитна заменица у облику *што*, — упитне су реченице ове врсте почињале овом заменицом у њеном старијем облику *што*, као код П. П. Његоша, рецимо, у стиху? *Што збораше Хамза и Никишићи, / шташе ли им мила вјера бити?* и у многим другим. Али већ и код њега када је та заменица нарочито наглашена, као у примеру *Шта Леонид (х)оће и Сцевола / кад Обилић стане на поприште?* — она има облик са *а* на крају. Тај облик се јавља све више и у језику хрватских писаца. О томе нам сведоче и већ наведени примери из Новака, Крлеже и Тадијановића. А опет је двоструко разумљиво што је тамо још увек много претежнија употреба ове заменице у своме изворном облику: једино зато што се старина у књижевном језику и језику опште културе код Хрвата доследније чува него код Срба, и што је ова заменица у писаца из чакавских и кајкавских крајева књишког карактера, јер је, како је познато, ни у једном ни у другом облику нема у говорима ових двају наших дијалекта.

И овде се упитна ознака (тј. заменица *шта* — *што*) јавља у почетку реченице. *Што* везници, или речце, или вокативи именице, долазе каткад испред ње — то не треба узимати у обзир. О везницима се може рећи исто што смо мало пре казали о њима на почетку упитних реченица са заменицом *ко*, а већ речце и вокативи и не чине саставне делове реченице.

7. Када когод хоће да добије као одговор ближу одредбу неког појма, односно предмета, у српскохрватском језику употребљава упитну реченицу с упитним заменицама: *који*, *какав*, *чији*, *колик* — већ према томе о чему пита:

Који је оно светац? (А. Лазаревић, Приповетке, 93). — *Која те је невоља дошњела овамо?* (В. Новак, Подгорка, 9). — *Које је њихово право лице?* (И. Андрић, Травничка хроника, 201). — *Који је то Рашица?* (Д. Шимуновић, Алкар, 123). — *Који је то пакосни ђаво ушао у људе?* (М. Лалић, Хајка, 36). — *Који ти је ђаво?* (Р. Маринковић, Руже, 42).

— *Какво је ово чудо?* (А. Лазаревић, Приповетке, 105). — *Какви ми је живот без тебе?* (В. Новак, Подгорка, 104). — *Каква ли ме то несрећа чека?* (Д. Ђосић, Корени, 20). — *Каква опасност пријети из упорности овога човјека?* (В. Калеб, Нагао вјетар, 28).

— *Знам, знам, рат је. И још већи, и још већи. Колик?* (В. Калеб, Нагао вјетар, 31). — *Колика је твоја млађа сестра?* (говорни језик).

— *Чији је син?* (В. Новак, Подгорка, 5). — *Чију вјеру вјерујете?* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 32). — *Чија је све ска остала на клупи?* (говорни језик).

8. А ако појам у реченици за који се пита, или за чију се ближу одредбу пита, стоји у неком падежном односу — упитна реченица ће почињати одговарајућим падежним обликом упитних именичких, односно придевских заменица, без предлога или с предлогом, како рекција глагола захтева:

Кога тражите? (В. Калеб, Нагао вјетар, 27). — *Коме да се жалим?* (М. Лалић, Хајка, 31). — *Од чега село гине и пропада?* (В. Новак, Подгорка, 37). — *У шта верују?* (И. Андрић, Травничка хроника, 135). — *По чему да их нађе?* (М. Лалић, Хајка, 43). — *Од чега су ми уста слана?* (Д. Ђосић, Корени, 19). — *У којим су они школама учили о фералима?* (Р. Маринковић, Руже, 28). — *Над којим је то тлима?* (В. Калеб, Нагао вјетар, 22). — *А коју ћеш кућу и њиву да му даш?* (Д. Ђосић, Корени, 15).

9. Облици упитних реченица којима се пита за радњу, односно стање или особину, што се означава глаголом, нешто су разноврснији.

а) Када се пита простим глаголским обликом, онда тај облик долази на почетку реченице с упитном речцом *ли* непосредно иза њега:

Сећате ли ме се? (А. Лазаревић, Приповетке, 158). — *Боли ли те?* (Исто, 158). — *Знаш ли да је он за вино из својих винограда добио криж?* (В. Новак, Подгорка, 122). — *Смијем ли ти вјеровати?* (Исто, 17). — *А тражиш ли ти још његову мајку?*

(В. Петровић, Земља, 303). — *Знадеш ли ти шта то значи?* (В. Калеб, Нагао вјетар, 48). — *Наилазе ли често овакве несреће на овај град?* (И. Андрић, Травничка хроника, 121). — *Говориш ли с метлом или с нама?* (Р. Маринковић, Руже, 32). — *Познадоше ли те они?* (разг.). — *Плачеш ли то ради Салка?* (Д. Шимуновић, Алкар, 115).

б) Ове исте упитне реченице могле би се употребити и у другачијем облику са сложеним упитним везником *да ли* на почетку, какав случај имамо у примерима: *Да ли вам се допада ово?* (А. Лазаревић, Приповетке, 37). — *Да ли још живи или му то душа... невидљиво лепрша у зраку?* (Р. Маринковић, Руже, 48). и сл., који би опет могли бити употребљени у облику примера из непосредно претходног става: *Допада ли вам се ово?* и *Живи ли још или му то душа... невидљиво лепрша у зраку*, — из чега се јасно види да имају потпуно исто значење као и када су те реченице употребљене у малопређашњем облику. А исто тако и сви примери из непосредно претходног става могли би имати облик с упитним везником *да ли* у почетку, а да сачувају у свему исто значење.

10. Сложеност облика упитних реченица чине управо сложени глаголски облици, као и именски и прилошки предикати.

а) Најчешћи облик упитне реченице са сложеним глаголским облицима у предикату и с именским или прилошким предикатом јесте упитна реченица с обликом помоћног глагола *јест* на почетку и упитном речцом *ли* непосредно иза њега:

Је ли се лађа још кад овако здраво задоцнила? (А. Лазаревић, Приповетке, 206). — *Јеси ли ти гладна или ти је чега мало?* (Исто, 59). — *Је ли о њем говорила прошле недјеље?* (В. Новак, Подгорка, 103). — *Је ли био љубазан спрема тебе?* (Исто, 66). — *Је ли чудо што је у исти мах престала да се витла с другарицама?* (В. Петровић, Земља, 142). — *А јеси ли јој то и рекао?* (Д. Шимуновић, Алкар, 113). — *Но је ли праведна и ова овдје?* (Исто, 151). — *Је ли могућно?* (И. Андрић, Травничка хроника, 50). — *Јеси ли махнит?* (Исто, 285). — *Јесте ли чуле како је нешто прелетјело преко собе?* (Р. Маринковић, Руже, 64). — *Е, је ли тако, црна длако?* (Исто, 59). — *Јеси ли разумјела?* (М. Лалић, Хајка, 38). — *Је ли далеко то село што га зову Коритар?* (Исто, 17). — *Је ли ухода или гласник?* (Исто, 20). — *Је ли побјегао из града или се он опружио на асфалу?* (В. Калеб, Нагао вјетар, 21). — *Јеси ли ти мали човјечуљак?* (Исто, 36). — *Је ли права вјера у њима голико слаба да се руши као*

нијансу дивљења, чуђења, односно изненађења зашто је то тако како се предикатом каже. То нам потврђују примери који следе:

Зар ти, дугоњо, зовеш моју кућу туђом? (Л. Лазаревић, Приповетке, 87). — Па *зар* смо ми неки престари људи? (Исто, 74). — *Зар* си ме заборавила? (В. Новак, Подгорка, 48). — *Зар* га је данас преварио сан? (Исто, 113). — Па *зар* није жалосно и смешно да ви радите целог века за друге? (В. Петровић, Земља, 181). — А *зар* би ти одсад имао душе да јој заповедаш да ти очисти обућу? (Исто, 219). — *Зар* сам ја бог да претварам сиромаше у богате? (И. Андрић, Травничка хроника, 175). — Али *зар* тај самаритански др САН није могао наћи неки људскији начин да ми чува спавање него да ми одрубџи главу? (Р. Маринковић, Руке, 10). — *Зар* вам се не чини да је мрља црвена? (Исто, 17). — *Зар* им није доста за откуп ово што се она мучи и губи памет и живот у непознатом крају...? (М. Лалић, Хајка, 40). — *Зар* све то он покренуо? (В. Калџб, Нагао вјетар, 47). — *Зар* је пут који сам изабрао толико ништаван за мога оца...? (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 69).

13. Саговорнику се не поставља питање само о извршиоцу радње или имаоцу стања, о радњи, односно стању које му се приписује или о његовој особини, него и о ономе што било по чему одређује радњу.

а) Тако се врло често пита за узрок чега, за што се или ради чега врши нека радња, као у реченицама типа:

Зашто ме је срце вукло из очинског дома? (В. Новак, Подгорка, 54). — Па *зашто* да се не весели? (Д. Шимуновић, Алкар, 101). — А *зашто* да умрем... и *зашто* да се патим ради оних што су умрли? (Исто, 104). — А *зашто* би се плашио...? (М. Лалић, Хајка, 49). — *Зашто* да се уздржавамо од онога што нам се свиђа? (Исто, 27). — *Зашто* бисмо бројили људе који овуда пролазе? (В. Калџб, Нагао вјетар, 20). — *Зашто* немаш круха? (Исто, 13). — *Зашто* га Мијат вечерас није дочекао? (Д. Ђосиф, Корени, 27). — *Зашто* му бар писмо није послао? (Исто, 31) итд.

б) Говорећи о упитним реченицама које почињу упитном заменицом, видели смо да међу њима има доста таквих којима се пита за узрок. А такве се упитне реченице могу почињати и појединим предлошко-падежним везама за узрок као што су: *због чега*, *од чега*, *с чега*, *услед чега*, с којима ћемо се детаљно упознати у глави ове књиге о падежним синтагмама. А пошто се оваквим упитним обликом реченице не пита само за узрок него и за циљ, место упитног *зашто*

на њихову почетку у овоме другом случају могла би доћи и предлошко-падежна веза *ради чега*, односно *ради кога*, како и стоји у Шимуновићеву примеру, рецимо: *Није хтјела онаквога момка, а ради кога?* Или би у више случајева место *зашто* још пре дошла веза предлога за с акузативом или инструменталом. Тако би се првом од горњих примера могао дати облик: *За чим* (односно *за ким*) *ме је срце вукло из очинског дома?* — зато што се њим пита за циљ. У другим, пак, овде наведеним примерима таква замена не би одговарала јер се у њима пита за узрок глаголом означене радње.

14. Исто се тако често пита и за место одакле потиче, где се налази или врши, куда се креће и камо је усмерено оно што се означава глаголом у предикату, мада, узгред напомињемо, у језичкој пракси, и у књижевном језику, дакако, све више нестаје разлике између значења ова три последња прилога¹. А реченице којима се одређује место и правац радње, односно процеса, означавају се бројним предлошко-падежним везама, свима онима које су тога значењског карактера, а с којима ћемо се детаљније упознати у глави о падежним синтагмама. Овде ћемо као упитне знаке тражења одредбе места и правца навести само одговарајуће прилоге (односно везнике): *где*, *куд*, *камо*, *откуд*, *одакле*, *докле*, какве имамо у примерима:

Вај, Дураче, старче стари, / *Куд* 'ш саде, *камо* ли ћеш? (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 87—88). — *Гдје* си ноћила? (В. Новак, Подгорка, 161). — А *где* су сва остала велика насеља широм света? (И. Андрић, Травничка хроника, 279). — *Где* ли ћу на ноћиште? (С. Крешић, превод Бајки О. Вајда, 7). — А *гдје* је голуб? (В. Калџб, Нагао вјетар, 31). — Стани, *куда* ћеш? (Л. Лазаревић, Приповетке, 131). — *Куд* би ми дијете? (В. Новак, Подгорка, 22). — *Куда* ће све то одвести свет, Наполеона, Француску и њега? (И. Андрић, Травничка хроника, 267). — *Куд* је прошао онај што је дотрчао овамо?

¹ Несумњиво су безуспешни покушаји неких граматичара. Између осталих, такве покушаје чини колектив аутора (Врабеч—Нгасте—Џивковић) средњошколске *Gramatike hrvatskoga ili srpskoga jezika* (в. стр. 214. овог уџбеника II-ог издања од 1954) да правилима ограниче употребу упитних прилога: *где*, *камо* и *куда* — првог на локативно, другог на акузативно и трећег на инструментално-просекутивно значење. Уосталом, од најранијих времена, код старих наших писаца који пишу народним језиком налазимо мешање њихових значења. Зато имамо довољно потврда код П. Будманија у *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika JAZU*, који, истина, на првом месту за сваки од ових прилога даје њихова горе означена значења, али даље на довољном броју примера показује да се *где* употребљава и с акузативним значењем и, обрнуто чак, *камо* с локативом, а поготову *куд* с овим последњим значењем. О мешању тих значења речито говоре и неки од овде наведених наших примера. А о овој ће појави још бити речи и потврда из језика савремених писаца када будемо говорили о значењима ових речи у функцији односних везника (в. т. 887. а—б).

(В. Калеб, Нагао вјетар, 17). — *Куд* ћу кад се она досјети и почне мрко да ме гледа? (М. Лалић, Хајка, 32). — *Куда* су Клименте? (Бос. вила 1913, стр. 125). — *Куд* ће све то стати? (Ј. Павичић, Књига о давнини, 51). — *Камо* води овај пут, стари? (И. Вукићевић, Срце, 224). — *Камо* његова жена? ... *Камо* кћи? (А. Шеноа, Сабране приповијести IV, 6). — *Камо* брата твоје пјесме миле / Свакој души утјеха и нада? (Л. Ботић, Дјела, 49). — *Камо* ћеш, луди сине? (В. Новак, Подгорка, 54). — *Камо* је отрчао наш пријатељ с улице? (В. Калеб, Нагао вјетар, 38). — *Камо* вас, јунаци ваљани? (Д. Цесарић, Књига препјева, 79—80). — *Одакле* Салку алкарска одора? (Д. Шимуновић, Алкар, 94). — *Одакле* излази глас? (В. Калеб, Нагао вјетар, 39). — *Откуд* потичу? (И. Андрић, Травничка хроника, 135). — *Докле* си наумио? (говорни језик).

15. а) Прилогом *докле* се пита и за одредбу времена као у реченици: *И докле* ће се ратовати? (И. Андрић, Травничка хроника, 267). У временској се служби најчешће употребљава прилог *кад*: *Када* ћу ја да се вратим? (Д. Босић, Корени, 39) и с њим сложени *докад* и *откад*: *Докад* ће то све трајати? (говорни језик). — *А откад* је почело, пријатељу? (исто).

б) За број се пита прилогом *колико*, којим се такође почињу упитне реченице, оне, наравно, којима се тражи одговор о броју нечега, као што су: *А колико* је наших погинуло? (И. Андрић, Травничка хроника, 72). — *А колико* су ти паса убили? (В. Калеб, Нагао вјетар, 48). — *Колико* сам пута заношио овде? (Д. Босић, Корени, 17).

в) И најзад, али можда најчешће од свих пратилачких момената радње у предикату упитним се реченицама тражи начин одређивања вршења радње, односно степен особине која се глаголом приписује субјекту. И такве се реченице углавном почињу прилогом *како*:

Како је зло ударило да је горе него ли у Турској? (Л. Лазаревић, Приповетке, 79). — *Како* је ова барка доспјела била онамо? (В. Новак, Подгорка, 12). — *А како* си без питања дошла до тих кораља око врата? (Исто, 51). — *А како* ти то знаш? (Д. Шимуновић, Алкар, 148). — *А како* ћемо онда дознати? (Исто, 144). — *Како* је могао постојати и држати се такав брак? (И. Андрић, Травничка хроника, 103). — *Како* воле и мрзе? (Исто, 135). — *Како* могу спавати? (Р. Маринковић, Руче, 16). — *Како* нема? (Исто, 25). — *Како* би било да се вратиш? (М. Лалић, Хајка, 17). — *Како* да се браним кад је све против мене ... кад ме нико не гледа и не пита? (Исто, 31). — *А како* та

нисте видели? (В. Калеб, Нагао вјетар, 20). — *Како* нисте дошли? (Исто, 27). — *Како* га је могла пожелети? (Д. Босић, Корени, 23). — *Како* прође на путу? (Исто, 36). — *Како* вам се ово допада? (говорни језик).

Семантичку вредност овога упитног прилога имају синтагме: *на који начин* или *у којем степену*. Тако, нпр., у првом примеру, као и у последњем, напореда с *како* могла би се употребити друга од наведених синтагми, а поред њих и у другом, Андрићеву, овде наведеном, примеру (место: *Како воле и мрзе?* — могло би се с потпуно истим значењем рећи и: *у коме степену воле и мрзе?*). У већини осталих пак прва синтагма била би сасвим на своме месту. Али има и случајева у којима ни једна од ове две синтагме нема исто значење са *како*. Или, да тачније кажемо — има случајева где *како* има другу нијансу значења. И тај прилог у овим случајевима семантички нема синонимску вредност ни с једним од два наведена прилошка израза.

16. Сваки језички знак, уосталом, па тако и упитни језички знаци, сви они и било који од њих, значење своје добивају и мењају у вези с другим језичким знацима с којима заједно врше своју функцију у језику. Тако, примера ради да наведемо — датив *чему* означава свакако намену печему неодређеном, одређивање чега се и тражи питањем с означеним обликом на почетку, као у реченицама: *Чему то прије рада запрљати?* (В. Новак, Подгорка, 51). — *Чему та лаж?* (И. Андрић, Травничка хроника, 21). — *Чему то иронизирати?* (Р. Маринковић, Руче, 53), којима се буквално пита чему служи оно што дотичне упитне реченице садрже. А у ствари се њима пита или за узрок или за циљ онога што се тим реченицама казује. Зато би као упитна ознака на почетку тих реченица могло да стоји *зашто*; односно *због чега* или *ради чега*, већ према томе да ли се њима пита за узрок или за циљ.

17. Само су по форми својој упитне реченице тзв. реторска питања, која најчешће почињу упитним заменицама или упитним прилозима: *ко*, *какав*, *колико*. Њих имамо у реченицама типа: *Ко ће зауздати кише, и ветрове, и снегове? Ко ће зауздати ријеку ову бричку! Ко зна колико незапослених има у тој земљи* (дн. штампа). — *Ви имате седам кула блага / Каква блага — све жута дуката, / Све пустога блага лежећега* (нар. песма). — *Колико сам и колико пута / дубокијем заузет мислима / ... / Матер штедру запитавâ смјело / рад чега је творац сатворио!* (П. П. Његош, Луча микрокозма, стих 31—37), у којима се ни за шта не пита, него се њима управо даје обавештење, потврђује нешто. Првом се реченицом тврди да *нико* не може зауздати: кише, ветрове и снегове и ријеку

бритку; другом да *нико* не зна колико има незапослених; у трећој: *каква блага* значи — блага нарочите врсте, а у четвртој: *колико пута* — безброј пута (сам матер штедру запитивао смјело).

Иза ових само по облику упитних реченица у писаној речи, при писменом изношењу мисли, и изражавању уопште, не ставља се као иза других упитних реченица ма који облик оне имале, упитни знак (?). Иза реторских питања пре треба стављати знак узвика, јер се та „питања“ обично изговарају уздигнутим тоном.

За нас су реторска питања и Његошеви стихови: *Ко ће вјетар луди зауздати! / Ко л' пучини забраниг кипјети! / Ко л' границу жељи назначити!* — исказани свакако подигнутим тоном, и ми зато иза сваког од њих стављамо узвичник. А мада се иза њих обично стављао упитник, њима се, по нашем мишљењу, само формално пита, а у ствари се тврди: да *нико* ветар луди не може зауздати, да *нико* пучини (морској) не може забранити да кипи и да *нико* жељу не може ограничити. Зато ми и сматрамо да упитни знаци нису потребни иза реченица којима се стварно нешто тврди.

18. Не само реторска питања него се и друге упитне реченице, као и обавештајне, уосталом, често изговарају подигнутим тоном, слабијим или јачим узвикивањем. Јер су и обавештења која се саговорницима, односно слушаоцима, као и читаоцима, дају, а тако и питања која им се постављају, — врло често праћена слабијим или јачим емоцијама. А обично се јаче емоције и јача узбуђења изражавају појачаним тоном. И само се реченице које захтевају такав тон, управо нарочито узвикивање, у односу на обавештајне и упитне — називају посебним именом узвичних реченица, о којима не треба мислити да су то неке посебне реченице. То су такође или обавештајне или упитне, јер је све у језику: или обавештење или питање за обавештење о чему.

Узвичним реченицама називамо, значи, опет обавештајне или упитне реченице с посебном интонацијом. Али како је и интонација један од саставних елемената реченице, иако не, како су мислили и мисле представници формалне граматике, један од најзначајнијих елемената њених, ипак је толико значајан да оправдава њихово издвајање у посебну врсту.

За нас су то, рекосмо, реченице којима се изражава нешто што је праћено јаком емотивношћу и које се, услед такве обојености, изговарају уздигнутим тоном.

То су реченице којима се изражава сила осећања у изузетним психичким расположењима изазваним сликом реалности, односно стварним околностима које таква осећања и расположења изазивају.

Такве су реченице честе у песмама, а употребљавају се и у другим књижевним родовима. Па и не само у књижевном већ и у свакодневном језику, нпр.:

Не забога, Комнен барјактаре, / Не остави сестру без заклетве! (нар. песма). — *Падајте, браћо, плин'те у крви! / Остав'те села, нек' гори плам! / Бацајте сами у огањ децу! / Стрес'те са себе ропство и срам!* (Б. Јакшић). — *Тако је слатко и драго маштати о нечем лијепом у овим сурим кланцима!* (Из Правописа српскохрватскога књижевног језика 1960, 197). — *И у ову дивљу, глугу и крваву ноћ стиже одблесак тога далеког сунца! — Нашиао сам, господаре, једнога Срба!* (Љ. Ненадовић).

Зеленим шапатом заплусни, развигоре, отопи слећено море! Ти дакле једини остаде! — *Но мучно је, најмучније бити већ стар, а тако млад!* (Т. Ујевић). — *Треба ти топла соба! — Ви ћете мене учити?!* (говорни језик). — *Живела власт радног народа! — У помоћ, људи, ево вука! Пожар! Вода!* итд.

Анализом сваког од наведених стихова, и сваког другог овде наведеног примера, може се утврдити изузетност психичког расположења које је условило подигнут тон наведених реченица. У првом примеру — то је избезумљеност сестре од страха да не изгуби брата. У стиховима прве строфе познате Јакшићеве песме (други пример) — то је патриотско осећање и одушевљење за рат макар какве он жртве доносио; у трећем примеру раздраганост и поетско расположење изазвано природним лепотама (сурим кланцима) управо погодношћу тих кланаца за маштање; у четвртном (из Ненадовићевих Писама из Италије) одушевљење Црногорца из Његошеве пратње што је „у туђем свијету“ срео једног Србина; затим Ујевић стихом из „Свакидашње јаликовке“ изражава бол што се осећа старим у младости итд.

Међу последњим примерима навели смо неколико узвичних реченица, које одуарају од обичног типа ове језичке јединице. То свакако значи да поред потпуних имамо и непотпуних реченица, о којима ћемо нешто даље (у т. 104. и 105) детаљно говорити, а овде их спомињемо само зато што су узвичне реченице често такве, и што смо и међу наведеним примерима дали неколико узвичних реченица таквог облика.

ВИДОВИ РЕЧЕНИЦА ПО САСТАВУ

19. Полазећи од дефиниције реченице, према којој је то суђење у коме се једним појмом нешто износи о другоме, а имајући на уму да се сваки појам у језику означава са по једном (мада често и са

по више њих) речи, долази се до закључка да свака реченица мора бити састављена од најмање две речи, тј. од два члана, а наиме од једног основног члана, коме се нешто у реченици приписује, и другог члана, којим се то приписује. Међутим, није увек тако. И поставља се питање да ли може бити реченице и без везе двају појмова, без приписивања чега једним појмом другоме. А када се на то питање да одрчан одговор, закључак је сасвим јасан — веза појмова у језику може се исказати и само једном речју, односно само једним реченичним чланом. Када — то ћемо видети касније.

По правилу реченице по саставу су просте и сложене.

ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

20. Обичним видом просте реченице сматра се језичка јединица у којој имамо два члана, субјекат и предикат, од којих први представља језгро реченице, коме се у њој што приписује; а другим се, такође главним чланом реченице, то приписује основном члану њеном, и без њега у ствари не може бити реченице.

Потпуне реченице од само два члана, као што су: *Човек ради.* — *Птица лети.* — *Сунце сија.* — *Ветар дува.* — *Киша пада.* — *Воз јури.* — *Брдо клизи* и сл., у поређењу с реченицама од више чланова, релативно су ретке у језичкој пракси.

У састав субјекта као основног члана реченице много чешће улазе по две, па и по више речи, било да више њих, као ознаке посебних појмова, врше исту службу основног члана реченице (*Баци и војници трче*), било да уз назив појма субјекта долази још по нека реч као његова одредба (*Одвех хладан ветар дува*). Исто тако и предикат обично има уз се неку одредбу (*Бура лепо пише* или *Бура данас пише* или *Бура у соби пише*), или на други начин може бити проширен, тј. употребљен с допуном (*Славко не може донети књигу* или *Славко ти је поручио* итд.). Значи да у примерима из претпоследњег става, као и у многим другим, субјекат и предикат чине само по једна реч. Али много чешће у реченици и субјекатски и предикатски део су од по две или више речи. Такве реченице за које смо овде у заградама дали по неколико примера, у којима субјекат и предикат нису означени само по једном, већ скуповима од више речи, чине посебну врсту простих реченица, које се зову *проширеним реченицама*, чију ћемо анализу касније овде посебно дати. А пре тога ћемо говорити о субјекту и предикату простих, и непроширених и проширених реченица.

21. **Субјекат** је језгро реченице, њен основни део. То је самостална реч или група речи којом се означава појам (један или више њих), о коме се нешто казује, коме се нешто приписује. И од њега су, непосредно или посредно, зависне све остале речи у реченици. Субјекат је најчешће вршилац радње, односно носилац стања или особине која му се приписује. А може, наравно, бити и сваки предмет, односно по-

јам коме се што приписује предикатом реченице. То је, управо, име (једно или више њих — ово друго када су више појмова вршиоци једне радње, или носиоци једног стања или особине, односно појмови којима се што приписује). Као такав, субјекат је, по природи своје функције, обично именица, и то у облику независног падежа, тј. у облику номинатива. Али, исто тако, субјекат може бити, и бива, свака реч или група речи, која има функцију означавања једног или више појмова (ако се у исто време узимају као вршиоци заједничке радње, односно имаоци једне особине), која, дакле, има функцију именице у номинативу. У реченицама: *Ветар дува. — Немирна река хучи. — Студена ме киша шиба. — Дође момче црна ока. — Последње лишће с платана је падало. — Мирис љепоте струји у тој коси. Снег је покрио долине и поља равна. — Груну плаха љетња киша и мирисава свежина све устава. — Симан ставио руке под главу* и сл. примерима — субјекти су именице у облику номинатива. А исто тако и у реченицама:

Ми смо мале. — Ви ћете још дуго чекати. — Он је јуче био овде. — Оне то нису знале. — Ти се још надаш! — Она је врло вредна. — Ко ће мени вратити сне неисказане? — Шта се бјели у гори зеленој? — Нико ми није рекао твоје име. — Свако тражи своје. — Ништа се не чује. — Нешто се ипак о томе зна. — Свашта се говори

— у којима су субјекти личне и остале именичке заменице: *ко, шта, неко, нешто, нико, ништа, свако, свашта, било ко, било шта, ма ко, ма шта.*

22. а) *Ко* (тко) и *шта* (одн. *што*), као субјекти, употребљавају се у упитним реченицама.

б) Као упитне ове заменице се и саме употребљавају у функцији субјекта: *Ко долази? Ко је питао? Ко жели да говори? Шта се бјели у гори зеленој?* Али субјекат често чине и целе реченице што се за управне везују односном заменицом *ко*: *Ко на брдо ак' и мало стоји, / више види нег' онај под брдом.* Управо у случају с односним зависним реченицама, које се за главну везују односном заменицом-речцом *што*, и цела реченица које је то *што*, рекло би се субјекат, — ређе се јавља и у функцији субјекта, а чешће у функцији објекта (*Не разумем што се десило*). Ја се на овоме сада укратко задржавам зато што се не слажем са извесним синтаксичарима у томе да ове реченице треба анализирати на начин како то они чине, апстрахујући управну реченицу. Јер ако ово што је овде у ствари зависна реченица посматрамо као нешто посебно, без везе са речени-

цом од које зависи, онда то више неће бити односна него упитна реченица. А ако га пак посматрамо у вези са управном реченицом, цела ова зависна реченица биће објекат предиката управне реченице. Али о овоме касније у одељку о сложеним реченицама.

23. а) Неодређена именичка заменица *нешто* као субјекат се употребљава и сама, али и заједно с придесима: *чудно, страшно*, затим са: *невероватно, изванредно, смешно*, у функцији њених одредаба:

Нешто чудно се дешава, Нешто страшно ће се догодити, Нешто смешно се догодило. Али ово, како видимо, само кад је и глагол неодређен (као што су глаголи: *догодити се, десити се, бити, збити се* и сл.).

б) А одрична и општа заменица за лица *нико* (*нигко*) и *свако* (*сватко*), поред употребе без икаквих одредаба, опет се често срећу у функцији субјекта (али и у другим функцијама у реченици) заједно с придесом *жив* уз се, који уз њих врши службу појачавања и прилошког је карактера: *нико жив = апсолутно нико, а свако живи = апсолутно сви, сви до једног.*

в) Сличног су карактера функције и придевских заменица *сам* и *сав* када се ове употребљавају уз именице и личне заменице као субјекте:

Марко сам то зна. — *Ја сам* нисам желео. — *Сам* он ће се сетити. — *Ти свд* дршћеш. — Она *свд* пребледе. — *Мара сама* устаде. — *Сами они* сад друкчије мисле.

Сам у овим случајевима, у функцији одредбе субјекта, значи лично, без ичијег учешћа, без ичије помоћи; а *сав* — потпуно, у целини: *Сав му коњиц у крв огрезао. — Сав се осећа изломљеним.*

Потребно је истаћи да се *сав* овако не употребљава уз субјекте у множини, него само у једнини, док се, како нам и наведени примери говоре, *сам* у истом значењу употребљава и уз облике множине субјекта, као и кад стоји у једнини.

24. а) Ми смо већ рекли да се и друге речи узете у функцији именице могу употребљавати као субјекти у реченици. Поред именичких заменица, које су, као самосталне речи, ту у правој својој функцији, нарочито се често срећу показне заменице с анафорским значењем: *тај, та, то* и, знатно ређе, *овај, ова, ово*. Оне, разуме се, и даље остају придевским заменицама, тј. одредбено-упућивачким речима, али се у функцији именица на које се односе, а са значењем што га те именице имају, заједно с њима, приближавају именицама: *Тај се неће покорити, — рећи ће се овако* када се тачно зна појам

на који се овом заменицом упућује, где се ово тај синтаксички врло мало разликује, или се и уопште не разликује од личне заменице он. — *Та зна шта ради.* — *Тај је већ завршио посао.* — *Овај ти онда то саопшти осталима.* — *А ова се од тога силно уплашила* итд.

б) Облик ове заменице средњег рода *то* употребљава се не само за упућивање на неки споменути предмет или биће средњег рода него и када се њим упућује на радњу, стање или збивање, на нешто што је раније глаголом означено, нпр.:

Уједињене нације су спречиле агресију. То је онда сјајна ствар! (мисли се на спречавање агресије од стране Уједињених нација). — *Агресор је одбио извршење одлуке Међународне организације. То не може бити* (мисли се на одбијање извршења одлуке УН). — *Сада ће бити позван да се покори једногласно донетој одлуци. И то ће он ипак морати да учини.* — *Он ће покушати да одговорност баца на нападнутог. То му неће ништа помоћи.* — *Народноослободилачку војску је помогао цео народ. То јој је* (мисли се помагање од народа) *и донело победу.*

Уз заменицу *то*, управо непосредно испред ње, често се употребљава и заменица *све*, али и с прилошком, а не само с придевском функцијом. Када бисмо у прегпоследњем примеру рекли: *Све то му неће помоћи* — та би реченица имала и значење — *То му апсолутно неће помоћи.*

в) У функцији субјекта се као упућивачка реч употребљава и заменица *исти*, како нам то потврђује и пример: *Између другова је говорио Марко о свему што им се десило. А када смо им тражили да нам објасне како је то било, — исти је поново узео реч.*

25. а) У вези с обим упућивачким субјектима истаћи ћемо да треба избегавати њихово неосновано нагомиланање, посебно употребу показне заменице *то* иза већ употребљеног субјекта, као у примерима: *Шетња на чистом ваздуху после дугог седења — то је добра ствар.* Овде је заменица *то* синтаксички сувишна, јер реченица с њом значи исто што и: *Шетња по чистом ваздуху после дугог седења добра је ствар.* Зато су језички пуристи овоме другоме облику давали преимћство над првим у свим ситуацијама. Међутим, то стварно понављање субјекта често има своје стилске функције.

Овакве функције захтевају да се субјекат почесто, може се рећи чешће од осталих реченичних делова, понавља у истој реченици — и у облику исте речи, наравно: *А ми, ми бисмо могли додати његовој књижици сву књижевност...* (Б. Поповић, Чланци и предавања, 110). — *А мисао, мисао је ту опште место од Библије до данас* (И.

Секулић, *Говор и језик*, 58). — *А он, он се загледа у њене босе ножице* (Р. Маринковић, *Руче*, 192); затим у облику одговарајућих личних, односно анафорских заменица: *Алојз, он је вршњак с мојом Габријелом* (М. Крлежа, *Новеле*, 10); *Бог, он је био негде ту* (Р. Константиновић, *Чисти и дрљави*, 45); *Крух кукурузњак, крух кукурузњак, тај испира и чисти наше зубе* (А. Ковачић, *У регистратури*, 193); *Наши филозофи реформатори и противуреформатори по свеучилиштима од Равене и Пизе до Амстердама и Рима, ти су стајали у ово вријеме спрам овог катрана и ове куле* (М. Крлежа, *Новеле*, 158).

б) А субјекат се још најчешће понавља управо у облику анафорске заменице 3. л. једн. средњег рода *то* — без обзира на то кога је рода и кога броја субјекат који се у тој реченици понавља, као у примерима:

Читава поезија, то је ипак и досадно гомилање стихова (Т. Ујевић, *Проза*, 193). — *Два језика, то су два света* (И. Секулић, *Говор и језик*, 58). — *Велико срце и јака крв — то је трагика Крањчевићева* (М. Марјановић, *Хрватска књижевна критика III*, 83). — *Селачка патетика, то је он* (Д. Ђосић, *Корени*, 48). — *Молба — то је био тај свет* (Р. Константиновић, *Дај нам данас*, 267). — *Та покојна Малчика, то је била једна од законитих жена покојног Коврана* (М. Крлежа, *Новеле*, 173). — *Добар преводилац, то је неминовно категорија књижевника* (И. Секулић, *Говор и језик*, 67).

в) Ово понављање субјекта у било коме виду, па и у овом последњем, свакако намеће потреба за његовим наглашавањем, за истичањем, и та потреба оправдава, па и изискује његову употребу. А уколико је у функцији субјекта, као уосталом и у другим функцијама реченице, у којима се такође јавља слично понављање, употребљено више чланова, понављање таквог вишечланог субјекта у лику анафорске заменице *то* — стилски је много складније и општејезички оправданије, као у примерима: *Сценска вештина, драматичност, богатство типова, дух, врло дуг низ комичних речи и ситуација пуних дубљег смисла, оштро посматрање, тачна психологија, здрав, правилан разум, нешто право, прошиљиво и продирљиво у сваком његовом суду, висина мисли где је за њу било маха...* — *то су Молијерове особине* (Б. Поповић, *Чланци и предавања*, 103). — *Уживање у раду и труду, уживање у тихом, али пуном задовољства и душевно бујном животу, уживање у творности и плодности, што ужи контакт с природом умјесто досадашњег непријатељства према природи — то је оно што Назор хоће* (М. Марјановић, *Хрватска књижевна критика III*, 222).

г) У овоме последњем случају, тј. када се то односи на имена више појмова у функцији субјекта, уз ову анафорску заменицу често долази одредба *све*, па се место *то*, као поновљени субјекат, јавља *све то*: *Преметачине, полиција, детективи, прогони, записници, све је то остало на власти као што је и било* (М. Крлежа, Новеле, 151). — *Народ, слобода, устав, све су то само изговори да се дође на власт* (Д. Ђосић, Корени, итд.)¹.

д) Напомињући да је у овом облику поновљени члан неке врсте апозиција субјекта, да је ово и у случајевима када место анафорске заменице стоји општа њој одговарајућа лична заменица, или бројеви *оба* и *сва три*, као у примерима: *Они надстражари, малтари, крчмари, кумови и куме, сви су се они небивали над тим страшним и нечувеним скандалом* (М. Крлежа, Новеле, 184). — *Мудраци, свеци, песници, грешници, сви су исто искусили и сви исто кажу* (Б. Поповић, Чланци и предавања, 273). — *Отац, браћа, сестре, сви су Немци* (Л. Лазаревић, Приповетке, 79). — *Боконда и Ирена, оба д ви је су модели што надахњују* (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика, 269), — овде ћемо констатовати да ћемо се још навраћати на случајеве понављања једног речничног члана, отсад више на случајеве ван субјекатске функције и тамо где се поновљени члан падежним обликом не слаже с чланом на који се односи.

ђ) Употреба ове заменице као поновљеног субјекта ипак је и синтаксички оправдана када се одређени субјекат изговори упитно или узвично:

Шетња на чистом ваздуху после дугог седења? То је добра ствар, или:

Шетња на чистом ваздуху после дугог седења! То је добра ствар. Али овде ми у ствари имамо по две реченице, од којих је прва, то само по садржини (с таквим ћемо се реченицама нешто даље, у тач. 98. а) и 104. в) детаљно упознати, а друга је права реченица са субјектом *то*.

26. И све остале придевске заменице, као год и придеви и бројеви, када се употребе у функцији именице могу бити субјекти, да како ако оно што се овим речима казује означава појам коме се нешто предикатом приписује.

¹ Ово је питање шире размотрено на великом броју примера из више писаца у расправи: *Понављање почетног реченичког члана као стилско средство за истицање*. Наш језик, књ. XVI, стр. 1—21, у којој се понешто може и друкчије протумачити, али се аутору њеном, Љ. Поповићу, мора уписати у заслугу што је у њој расправљао о доиста занимљивим питањима и успешно објаснио њихову суштину. Из те расправе ми смо узели овде наведене примере.

Јесу ли моји овде? — Наши ће победити. — Шта ваши раде? — Како су твоји? — Такви увек добро пролазе. — Сви знају. — Који је био ту? Што се тиче односно-упитних заменица са својим односним значењем, оне, рекли смо већ, могу бити субјекти само заједно с осталим деловима односне реченице, уколико није употребљен њихов корелатив (саодносни члан).

27. Придеви су познати као речи који уопште нису необични у служби именица. То је и условљавало поименичавање (супстантивирање) придева, о којему смо говорили, у књ. I Савременог српско-хрватског језика (тач. 261—262). И сасвим је разумљиво што су врло обичне субјекатске функције придева као у примерима:

Стари је јутрос рано пошао с неколико другова. — Бели је прешао на другу дужност. — Да ли се вратио Црни? — И старо и младо и велико и мало склонило се из села кроз која је непријатељ пролазио. — Млави му стоку чувају и цело имање обрађују. — Сит гладну не верује. — Богат једе кад хоће, а сиромас кад може. — Старији седе и разговарају, а омладина игра. — Домаћи су му здраво.

У неким случајевима, у прва три овде наведена, рецимо, такви придеви постају надимцима и онда врше службу властитих имена.

28. а) И бројеви било које врсте такође се употребљавају у функцији субјекта у реченицама, као што су:

Два су дошла, а десет ће тек сутра стићи.

Први узе реч. — Троје је данас полагало.

б) Уз збирне бројеве који означавају мању количинску вредност често се употребљава заменица *све*, па се каже: *Све троје су пошли на годишњи одмор. — Све четворо чека на резултате испита.* Цела та всза речи има онда значење збирног броја *обоје*, с разликом у бројној вредности, дакако.

29. а) Завршавајући с променљивим речима у служби субјекта скренућемо пажњу на посебно значење неких именица у одредбено-упућивачкој функцији. То су обично именице: *човек, жена, девојка, младић* и сл., при чијој употреби се увек мисли на одређено лице, а заједничка именица која се узима место посебног имена дотичног лица, упућује на то лице и одређује га у исто време као припадника општег појма који се употребљеном именицом означава. Те се именице, истина, употребљавају каткад и у другим именичким службама, али свакако најчешће у функцији субјекта реченице. Зато о њима овде и говоримо.

Дошао човек с озбиљним намерама (рећи ће се за одређеног, говорном лицу познатог човека с познатим именом). — *Нека га, нека живи човек по својој вољи*. — *Пошла девојка у шетњу*. — *Хоће младић на игранку*. — *Иде жена рано на пијац* итд.

У овим и сл. случајевима означене се именице, како рекосмо, тичу одређених лица, и њима се више изриче њихова општа карактеристика, заједничка свим особама што се означавају дотичном заједничком именицом. А та се карактеристика не изриче употребљеним заједничким именом него више оним што му се у датом случају приписује. *Хоће младић на игранку*, рецимо, значи: Онај о коме је реч чини оно што је карактеристично за биће с називом *младић*. Тако исто у: *Иде жена рано на пијац* — жена на коју се мисли чини оно што је карактеристично за жене те врсте, за вредне жене. Поред тога што се реченицом: *Дошао човек с озбиљном намером* — казује да је дошао с озбиљном намером, истиче се и да је он човек који се руководи озбиљном намером.

б) Понекад само реченице овога типа, као и њихови субјекти, употребљавају се иронично, са супротним значењем. Посебно кад хоће да се истакне неверовање у извршење радње или у постојање особине која се субјекту приписује. Али се тада обично употребљава неки облик дотичне именичке речи, којим јој се даје обележје субјективне оцене: *Хтео је чово (човек) оа се прикрије*. — *Хоће дева (девојка) да се удаје* итд.

Напоменућемо да се те и сл. именице тако употребљавају и у другим функцијама у реченици, наравно у одговарајућем облику: *Зашто човека не позовете?* — *Допустите младићу да се проведе* итд.

30. Већ смо у примерима с бројевима у овој функцији видели да субјекти у реченици могу бити и непроменљиве речи, разуме се — ако се употребе у функцији именице.

Пре свих других непроменљивих речи, ту функцију имају прилози, у првome реду количински прилози, који често имају вредност именице, именичко значење: *много*, наиме, значи исто што *множи* на или *мноштво*; *доста* је по значењу блиско с именицом *обилје*; *мало* = скупу речи *мали број* итд. И сасвим је разумљиво што се те речи јављају и као субјекти у реченицама: *Доста кише је пало*. — *Много је њих настрадао*. — *Доста се пријавило за упис, а мало ће бити примљено*, у којима: *доста* значи велика количина, рецимо; *много* — велик број, а *мало* — мали број.

31. а) На другачији начин субјекти могу бити остале непроменљиве речи: *Врло појачава особину придева коме се додаје*. —

Више је компаратив од много. — *Позади одређује место, а јуче време*. — *Под се* (као предлог) *слаже с акузативом и инструменталом*. — *Од означава одвајање*. — *И је ту сувишно*. — *Али увек изазива сумњу*. — *Ја ој изражава бол*. — *Фију-фију-фију све се јаче чуло*. — *Хеј се одједном громко разлеже* итд.

б) А на исти су овај начин субјекти зависни падежи именица и осталих речи деклинације: *Мени и мене су уобичајене речи размашене деце*. *Пољем овде означава простор кретања*. И у једном и у другом случају, тј. и у случају свих непроменљивих речи, осим основних бројева и количинских прилога, који су самосталне речи и који имају не само функцију него и извесну природу именица, и у случају с облицима зависних падежа имамо субјекте, али само с формалне стране, јер у горе наведеним реченицама непроменљиве речи: *више*, *позади*, *јуче*, *под*, *и*, *али*, *јаој*, *фију-фију-фију* и *хеј* стварно значе: *реч више*, *реч позади*, *реч јуче* (или у свим овим примерима место *реч* можемо казати *прилог*), *реч под* (или *предлог под*), *реч од* (или *предлог од*), *глас и*, или *слово и*, или *реч и*, или *везник и*), *везник али*, *узвик јаој*, *узвици фију-фију-фију*, *узвик хеј*. А *мени* и *мене* значе: *заменички облици мени и мене*; *пољем* — *облик пољем* итд.

32. а) За разлику од већине других непроменљивих речи, глагол у инфинитиву именује глаголску радњу, означава, наиме, појам радње, односно стање. И као име појма који означава, инфинитив се, управо с основном функцијом именице, употребљава као субјекат у реченици:

Радити је тешко. — *Читати је задовољство*. — *Волети је пријатно*. — *Самовати је тужно*.

б) Нарочито се инфинитив са својом одредбом, или с допуном, знатно чешће него без њих, употребљава у служби субјекта реченице; нпр.:

Читати лепу књигу је највеће задовољство. — *Умрети за домовину је часно*. — *Ићи пешке није лако*. — *Побећи с бојног поља је срамота*. — *Дуго чекати није згодно*.

в) Овде је потребно истаћи да је анафорско *то*, којим се каткад упућује на субјект исте реченице, о чему је било речи у тач. 24. б), посебно често као поновљени субјекат у инфинитиву, без обзира на то да ли је сам инфинитив или овај облик са својим одредбама и допунама употребљен у функцији субјекта, нпр.: *Бити изврстан у томе послу, то је циљ* (Б. Поповић, Огледи и чланци, 201). — *Пљуту некога, то је највећа увреда* (Р. Маринковић, Руке, 230). — *Учинити противника смешним, то је у обрачуна с њим понекад*

боље (Политика 13. IX 1967, 10). И овде је, наравно, ова заменица утолико обичнија уколико је у функцији истог субјекта напореда употребљено више инфинитива, као у примерима: *Проширити што више круг тих емоција, начинити човека што приступачнијим разноврсним угисцима, то је један од задатака лепе књижевности* (Б. Поповић, Огледи и чланци, 20). — *А у свему томе бити расположен и чезнути у морским тишинама, то није мужевно* (М. Крлежа, Новеле, 147).

33. Не само инфинитиви него и све остале речи, па чак и именице у номинативу, свакако се чешће употребљавају као субјекти у скупу с осталим речима, односно с облицима осталих речи. Те остале речи широко су познате под не увек срећним називом *додатака* субјектових. Ми тај назив не сматрамо срећним зато што ово нису свакад додаци, а увек су одредбе или допуне субјектове које га ближе одређују и с њим чине синтаксичку целину, познату под именом синтагме¹. Оне у ствари заједно с речју којој се додају, од које зависе и с којом чине један појам, и чине субјекат.

а) У реченицама:

Немирна река хучи. — Дође момче црна ока. — Студена ме киша шиба. — Последње лишће је падало. — Девојка с великим младежом на десном образу је ушла. — Човек у тешком зимском капуту изиђе ван и сл.

— нису субјекти само: *река, момче, киша, лишће* и *девојка* него *немирна река, момче црна ока, студена киша, последње лишће* и *девојка с великим младежом на десном образу*, јер се не каже да било каква река хучи, него да *немирна река хучи*, нити да ме само киша, било каква, шиба него да ме *шиба студена киша* итд.

Главне речи у тим скуповима које заједно означавају субјекте наведених реченица, додуше су именице: *река, момче, киша, лишће* и *девојка*, а речи, односно опет скупови речи: *немирна, црна ока, студена, последње* и *с великим младежом на десном образу* зависне су од наведених именица. Оне се употребљавају с тим именицама као њихове ближе одредбе, тј. као њихови атрибути да покажу о којој, односно каквој: *реци, момчету, киши, лишћу* и *девојци* се говори. Посматране у скупу речи, од којих је главна реч субјекат, то су одредбе субјекта. А посматране у наведеним реченицама, оне у њима, заједно с именицом с којом су употребљене, чине један појам — по-

¹ Синтагми у овој књизи посвећујемо читав један велики одељак (в. тач. 147 и даље) и на почетку њега објашњавамо синтагму као једну језичку јединицу.

јам субјекта. И зато је у проширеним реченицама много исправније говорити о субјекатском или субјектовој скупу речи, као и о предикатском или предикатској скупу, него само о субјекту, односно предикату.

б) Исто је тако у реченицама са субјектима какве имамо у примерима:

Два наша оруга су полагаала. — Неколико дана је прошло. — Десна страна ока се зацрвенела. — Половина неба је прекривена облаком. — Чује се звиждање ветра. — Десетак људи је чекало још на ред. — Педесет година је прошло

— где у субјекатском скупу једне речи, буквално узев, нису одредбе, већ допуне другим речима, јер из тих скупова и није могуће издвајати једну реч, па само њу означавати као субјекат, а ону другу, односно друге, као некакве субјектове додатке. Ту управо, као и горе у примерима с правим одредбама, имамо управни и зависни члан субјекатске синтагме. Граматички посматрано, ту су, по реду, управни чланови: у првој реченици — *два*, у другој — *неколико*, у трећој — *десна страна*, у четвртој — *половина*, а у петој — *брујање*, а речи уз њих, тј. њихове допуне су зависни чланови. Логички, међутим, говори се о *друговима* да су полагаали, о *данима* да су прошли, о *оку* да се зацрвенело (не цело, додуше), о *небу* да је (истина, једним делом) прекривено облацима, о *ветру* да се чује његово звиждање. У језику се, међутим, његови елементи оцењују граматички. И разбијањем тих скупова у граматичкој анализи на њихове саставне делове утврђујемо да су у њима речи: *два, неколико, десна страна, небо, ветар, десетак* и *педесет* — субјекти, а: *наша друга, дана, ока, неба, ветра, људи* и *година* су њихове допуне. То говоре и падежни облици тих речи.

У ствари се говори о појмовима означеним целим скуповима речи, и цели ти скупови су субјекти, односно субјекатске синтагме, наведених реченица, јер су скупови у целини употребљени у самосталној функцији реченице, са значењем које од појединих речи имају само именице. Из тога излази да поред појединих речи субјектом реченице, и то још чешће, бивају скупови речи, тј. синтагме.

Поготову је нерашчлањив субјекатски скуп речи у случајевима где све те речи заједно улазе у састав имена неког назива: *Централни одбор Савеза синдиката Југославије одржао је састанак. — Управа Савеза славистичких друштава припрема конгрес* итд.

в) Па не само скупови речи него и целе реченице могу бити субјекти других ширих реченица. Таква је већ напред навођена реченица:

Ко на брдо ак' и мало стоји, / више види нег' онај под брдом (П. П. Његош, Горски вијенац) (= Стајалац на брду више види од онога што се налази под брдом), као и реченице: Ко другоме јаму копа, сам у њу нада (нар. посл.). — Ко рано рани, две среће граби (исто). — Ко тражи добије (исто). — Који буду чекали, неће погрешити (разг.). — Што се не хтје у ланце везати, / то се збјежа у ове планине (Његош). (У последњем примеру субјекат је поновљен у заменици то).

34. Предикат. — За субјекат смо рекли да је то једини независни члан реченице. Самим тим он је централни, главни члан основне јединице језика. Од њега је, дакако, зависан и члан реченице којим се субјекту што приписује, тј. предикат. Зато се, с те тачке посматрајући, предикат не би могао звати главним чланом реченице. Али се не сме губити из вида да без приписивања чега основном члану и не може бити реченица, да предикат, према томе, у реченици има прворазредну улогу, и да се стога и он, ипак с правом, такође назива главним чланом најмање основне јединице језика. Предикат је, дакле, други главни члан реченице којим се субјекту, као основном члану, приписује нека особина, било као права особина, коју субјекат има, било као стање или расположење у коме се налази, било као радња коју врши — најчешће управо ово последње.

И предикат у реченици могу бити различне речи, управо једна реч или више њих у скупу. За функцију овог реченичног члана свакако је по својој природи најподеснији глагол, а то може бити и придев и свака друга придевски употребљена реч (именица, заменица, број, прилог, па и узвик чак).

И не само да је глагол најподеснији него је за службу предиката он и једино подесна реч, јер само он има својства за означавање реченичности или предикативности. Једино глагол, да одређеније кажемо, у својим облицима има ознаке за право, одн. релативно означавање времена у коме се радња врши, за означавање граматичког лица коме се предикатом нешто приписује и за означавање начина или личног односа према ономе што се субјекту приписује. А ти облици са ознакама предикативности јесу лични глаголски облици. Зато се с правом каже да службу предиката по правилу врши глагол у неком личном глаголском облику и да без личног глаголског облика реч у предикату може бити само у посебним случајевима, када друго што у њој преузима ову функцију ознаке глаголског лица.

Али, како мало пре рекосмо, предикат може бити и друга која реч. Стварни предикати, тј. речи које означавају оно што се субјекту

приписује, доиста често бивају и остале напред наведене речи. И према томе да ли се субјекту што приписује глаголом, тј. самим глаголским облицима, или неким именом — придевом, именицом, заменицом, бројем или пак прилогом, ми и разликујемо глаголске, именске и прилошке предикате.

35. Глаголски предикат је сваки предикат у коме се оно што се приписује субјекту изражава глаголским облицима, као у реченицама: Птица лети. — Славуј пјева. — Сунце греје. — Ја ћу доћи. — Он је отпутовао. — Снег је пао. — Сви су се били окупили. — Бјеше облак сунце ухватио. — Пред олтаром плакаше канћело. — Вода цури по жљобовима. — Лењин је живео сиромашно и скромно. — Ја познајем ове људе. — По огласним стубовима били су полепљени плакати. — Разболе се Деспотовић Јово. — Ти би воде пио. — Одлазите сви итд.

И из само ових примера видимо да предикат може бити у сваком личном глаголском облику, већ према томе шта се дотичном реченицом износи.

Што облици помоћних глагола не морају увек стојати у реченицама са сложеним глаголским облицима као предикатима, — то не мења ствар, јер то бива само у случајевима када је те облике по смислу могуће успоставити (в. т. 91—97):

а) било што их већ имамо у претходно употребљеним реченицама (као у примеру: Ми смо давно стигли на уговорено место, мало почекали, па после сами продужили даље), где је помоћни глагол стилски сувишан, а граматички сасвим непотребан зато што се тачно зна да је и у друге две реченице енклитички облик 1. л. множине тога глагола — *смо*, које је употребљено у првој реченици;

б) било да се изоставља из метричких разлога (у трећем од следећих стихова: Бјеше облак сунце ухватио / Бјеше гору тама притиснула / Сакриле се виле у пештере) — бјеху ту није неопходно јер га налазимо у претходним стиховима, а његовом употребом у последњем стиху пореметио би се број слогова а тим и утврђени систем десетерачког стиха);

в) било из којег другог узрока, као када је синтаксички, рецимо, излишан — у крњем перфекту, нпр.: Треће јутро после тога састало се око тридесет људи пред судницом на Орјој Луци, поседали сви на камење и прислонили леђа уза зид. — Одлучио паша да умири рају, па купио војску и пошао с њом у побуњени крај. — Нина, Јово, ти живио мајци итд. (О могућности означавања предикативности оваквим облицима перфекта

без помоћног глагола, дакле, без личног глаголског облика, говоримо детаљније у одељку о глаголским системима, в. т. 619—624).

Када је глаголски предикат исказан само једним личним глаголским обликом, био он прост или сложен, онда је то *прост глаголски предикат*. Такав глаголски предикат имамо у свим напред наведеним примерима.

36. За разлику од овога, глаголски предикат може бити састављен и од два лична глаголска облика када, рецимо, сам један глагол у личном глаголском облику не казује одређену радњу или стање, него му је потребно додати други који глагол —

а) у презенту с везником *да*:

Сад је у њему *почело да кипи* (В. Цар Емин, Нове борбе, 7). — *То морам да кажем* (И. Андрић, Проклета авлија, 6). — *Моје честитање, ако само хоћете да примите од мене* (Р. Петровић, Са силама намерљивим, 28). — *Треба да напишем како је било* (Р. Маринковић, Понижење Сократа, 17). — *Њоме хоћу да их утучем* (В. Цар Емин). — *Хоћу да видим крај ове драме* (Б. Ђосић, Два царства, 92). — *Он је хтео свима нама да покаже* (М. Крлежа, Студије и путописи, 51). — *Ја могу да кажем своје мишљење* (Д. Ђосић, Акција, 15). — *Не може никако да се смјести* (Р. Маринковић, Киклоп, 140). — *Још данас морам да је видим* (Исто, 138). — *Људи су стали да трче* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 26). — *Мора да се поздрави* (Д. Ђосић, Корени, 41). — *Настави да хода* (Исто, 207). — *Треба рано да устанеш* (Исто, 226). — *Не треба више да радим* (Р. Маринковић, Киклоп, 261). — *Неће ни косом да махну* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 29). — *Треба да жупнику пошаље глас* (Исто, 4). — *Настави да љушти кромпир* (Д. Ђосић, Корени, 186). — *На састанку треба да се формира координациони одбор* (Вјесник од 22. XII 1967, 11. стубац 4), — или

б) у инфинитиву:

Преговори нису могли донети плода (И. Андрић, Проклета авлија, 95). — *Хоће ли ми вјеровати да су моји прсти били далеко од оне прљавштине* (В. Цар Емин, Нове борбе, 18). — *Поче му причати да је већ раније ишао* (Р. Петровић, Са силама намерљивим, 28). — *Поче снажно вући* (В. Назор, Изабрана проза, 117). — *Опет је почео пркосно гледати* (В. Петровић, Препелица у руци, 16). — *И сви су остали стали навалјивати на Јубу* (Р. Маринковић, Понижење Сократа, 34). — *Он осети да се некако мора уздићи у својим рођеним очима* (Б. Ђосић, Два цар-

ства, 13). — *Не могу ја оздравити* (И. Андрић, Проклета авлија, 32). — *Млађи брат почео је натуцати слова* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 28). — *Ја једино кроз тебе могу постати блажена и задовољна* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 33). — *Бојим се да не бих могао пуцати* (М. Лалић, Први снијег, 93). — *Он се могао вратити у свет* (Д. Ђосић, Корени, 25). — *Његов утицај треба сузбити* (Д. Ђосић, Деобе, 268). — *Не вреди се мучити* (говорни језик).

(О могућности напоредне употребе презента с везником *да* и инфинитивом детаљно се говори у одељку о глаголским системима, тач. 611—613).

Овакав предикат састављен од глагола непотпуног значења, какви су модални глаголи: *моћи, морати, требати, вредети, смети, умети* и сл. као и глаголи што означавају почетак, настављање или прекид радње: *почети, стати* или *узети* (у значењу претходног глагола), *престати, наставити, продужити, прекинути* и инфинитива или презента с везником *да* зове се *сложени глаголски предикат*.

Сложеност оваквог предиката нарочито је уочљива у првоме случају, где у његов састав улази презент (с везником *да*), јер ту имамо предикат од два лична глаголска облика. А у ономе другом случају, у случају с инфинитивом као допуном личном глаголском облику непотпуног значења, имамо исту вредност, па се такав предикат и с инфинитивом опет убраја у сложене предикате, иако у њему имамо само један лични глаголски облик.

Глаголи конкретног значења, они, мислимо, у другом делу предиката, у ствари су допуне. Те допуне, овде глаголима непотпуног значења, могу бити сви глаголи, без разлике на то којег су вида, али само модалним глаголима, а не и глаголима непотпуног смисла што означавају почетак, настављање или прекид радње. Допуна овим глаголима пак могу бити само глаголи имперфективног вида, несвршени глаголи и учестали, дакако, јер свршени глаголи, по природи свога значења, искључују могућност употребе уз такве глаголе. Они наиме увек означавају свршени тренутак, а тренутку су и почетак и крај истовремени, што значи да тренутак нема свога тока, и сваки се тренутак било каквог процеса који се означава свршеним глаголима сврши у тренутку у коме и почне.

37. Иако састављен од два лична глаголска облика, у сложене глаголске предикате не иде предикат који се изражава понављањем једног облика истог глагола, као у примерима: *А они су радили, радили, док нису стекли то што данас имају*. — *Ја овде седим,*

седим, а њега никако нема. — Ради ти, ради, па не брши. — Чекаћемо, чекаћемо док год не дође.

Како се види, овде удвојени предикат означава само једну радњу, а понављање облика тога предиката изражава личну оцјену дужине трајања те радње; *радили су, радили* значи што и *врло дуго су радили*, Ја овде *седим, седим* што и *врло дуго седим*. Још чешћи у употреби су овако двоструки глаголски предикати везани везником *и*; они су *радили и радили. Седим ја овде и седим. Чекаћемо и чекаћемо док год не дође. Може се, штавише, рећи да се овако двоструким предикатом означава још дужије трајање радње која се њеном субјекту приписује.*

38. Мало час смо (у тач. 36. б) видели да се инфинитив напоредо с једним личним глаголским обликом (с презентом) употребљава у функцији другог дела сложеног предиката. А овај се облик може употребљавати и у функцији простог предиката, тако да у предикату никако и немамо личног глаголског облика. Али то бива у одређеним језичким ситуацијама, где је опет, на основу других језичких момента, могуће одредити лице коме се та радња приписује.

а) У простим модалним реченицама заповедног тона у служби предиката употребљава се каткад инфинитив као у примерима: *Изиђи ван! — Узети ствари и ићи кући! — Не чекај више овде!* и то нарочито када се субјекат не именује, али се из саме ситуације зна да се таквим императивом, исказаним обликом инфинитива, изриче заповест лицу, односно већем броју присутних лица пред којима се изриче. А да ли је упућена свим присутним лицима, неким између присутних, или само једноме од њих, то се може одредити, по гесту или погледу онога ко заповест изриче, или пак по поступку онога или оних који су такав тон својим поступцима изазвали.

б) Иако безлични глаголски облик, инфинитив може бити предикат и у неким модалним реченицама зависним од глагола главних реченица који у себи садржи жељу, намеру или које слично осећање, расположење или мишљење, на пример: *Желим га видети. — Сједи Марко с мајком вечерати. — Идем у град купити што за јело. — Он се не уме снаћи. — Умеш ли ти што рећи? — Не мислимо овде дуже остати* итд., где се инфинитив употребљава такође напоредо с презентом и везником *да*, али не више у функцији другог дела сложеног предиката, већ као посебна реченица, као зависна проста реченица у сложеној (в. т. 701. а и б).

Овакве сложене реченице не треба мешати са сложеним предикатима просте реченице. А њих уосталом није тешко разликовати од

ових. Сложени предикати, и поред своје двочланости, представљају само једну активност, један процес, а овакве сложене реченице две. У то се лако уверити када се на једној страни анализирају лични глаголски облици непотпуног значења, модални или њима слични, а на другој — овакве сложене реченице, у којима се, у служби зависне реченице, инфинитив и презент с везником *да* опет напоредо употребљавају.

39. Не само глаголи већ и именски, односно придевски или прилошки изрази непотпуног смисла са глаголима у презенту и везником *да* испред њега, или у инфинитиву, као својом допуном, такође чине сложене предикате:

Ви немате право да говорите о томе или: *Немате право говорити о томе. — Дужност вам је да чекате* или: *Дужност вам је чекати. — Нисам у стању да седим* или: *Нисам у стању седети. — Срамота је да се лаже* или: *Срамота је лагати. — Дужан си да видиш* или: *Дужан си видети. — Потребно је да се оде* или: *Потребно је отићи*. Да је и семантичка и синтаксичка вредност оба облика допуне и у овоме случају иста, показаћемо и овде на примерима: *Све је више показивао оцу колико је тужно и неправедно живети због туђе кривице* (Р. Петровић, Са силама немерљивим, 20). — *Крај ње је стојала Вера готово да крене у школу* (говорни језик) и *Мени је жао било заклати голуба* (Д. Тадијановић, из песме Прстен), у којима би, у сваком случају, могла бити употребљена она друга опозиција — у првом и последњем примеру презент с везником *да*, а у другом инфинитив. А будући да су оба дела овде, и израз непотпуног значења (именски или прилошки) и његова допуна, с глаголом у личном облику (у другом делу, истина, то може бити и инфинитив), — јасно је да и у овоме случају имамо сложене предикате.

40. У сложене предикате, међутим, не треба убрајати вишечлане изразе типа: *доћи до убеђења, стећи утисак, изићи из стрпљења, узети учешћа, извести закључак* и сл., који у целини узети, наравно са глаголским делом у личном глаголском облику, чине прост предикат, као у случајевима: *Дошао је до убеђења. — Стекао сам утисак. — Сви у томе узимамо учешћа. — Тек онда ће се извести закључак* итд. Сама околност што и овде, као и у непосредно претходним примерима, у другом делу имамо допуну с којом тек глаголски облик у управном делу добија своје посебно одређено значење — не даје целом изразу карактер сложеног предиката, јер глаголи у првој делу, иначе, употребљени и ван тих изразима имају своје пот-

пуно значење. У овим изразима, дакле, граматички имамо глаголе са њиховим именским допунама. А они се и по облику разликују од израза из претходног става по томе што је код њих у допуни именица у неком зависном падежу, док је код оних првих то редовно глагол. Сложени предикат је, у свакоме случају, састављен из најмање два глаголска облика мада се, како смо рекли, сложени глаголски облици од више речи, не могу сматрати сложеним предметом, док у овим изразима имамо само по један такав облик.

41. *Именски предикат* је предикат оних реченица у којима се оно што се субјекту приписује означава неким именом (именицом, придевом, заменицом или бројем):

То су радници. — Ваши другови су студенти. — Рат је највећа несрећа за човечанство. — Та она је звер. — Тај младић је мудар. — Ти си весео. — Твоја другарица је марљива. — Он је такав. — Он је један. — Мирко је први.

Употреба ових речи у функцији предиката одвећ је позната. И природа је њена такође добро позната, те нема потребе давати нарочита објашњења о њој. Ипак ћемо се овде задржати на облицима које могу имати именски предикати, а и на неким посебним значењима њиховим.

42. Прво ћемо истаћи да постоји и трећа врста предиката, а наиме *прилошки предикат*, који се тако назива по томе што у њему функцију приписивања особине ономе о чему се у реченици говори врше прилози, као у примерима типа: *То је добро* и *Ово је страшно*, мада тако нису мислили, па ни данас не мисле, сви граматичари, већ су те речи неки од њих сматрали и сматрају придевима. По мишљењу других, с којима се ми у овоме слажемо, означене речи у предикатима ове врсте су прилози. Разлика у мишљењу о природи предиката у овим и оваквим случајевима заснива се на двојакот тумачењу карактера субјекта *то*, *ово* и других неких њима сличних речи којима се нешто приписује таквим предикатима. По првима — то су анафорско-демонстративне заменице у функцији самосталних речи, речи, дакле, које имају карактер именица (о функцијама тих речи, в. гач. 24. а) и б), а службу одређивања именица врше придеви и, према томе, и предикати као одредбе својих субјекта имали би бити придеви. Ми смо, међутим, у ставу б) тачке на коју сад упућујемо констатовали да се анафорско-демонстративне заменице односе на какву радњу, стање или збивање, на било шта што се означава глаголима. А одредбе су глагола свагда прилози или прилошки изрази, а никада придеви. Осим тога, и друге неке самосталне ре-

чи, количински прилози, нпр., без обзира на то што, као самосталне, врше функцију именица, што им уосталом и даје карактер самосталности, — као одредбу могу имати само прилог а не придев. У реченицама: *Врло много је десило* и *Одвећ мало се пријавило* — *врло* и *одвећ* остају прилози иако стоје уз именички употребљиве количинске прилоге у функцији субјеката наведених двеју реченица. Ми ово само узгред истичемо, а прилошки је карактер предиката у овим и оваквим случајевима — то је ван сваког спора — везан за значење субјекта *то* и *ово*, које су они добили по томе што се односе на глаголску, а не на именичку садржину. Када се у другим приликама заменица *то* или *ово* употребљавају именички, а значе оно што би значила било која именица средњег рода заједно с тим истим заменицама; исп. *То је добро*, а *ово је страшно* у значењу: *То (дете) је добро*, а *ово (дете) је страшно* — *добро* и *страшно* у предикатима су придеви дакако, а не прилози. Од значаја је, дакле, да се горње *то* и *ово* односе на нешто што се десило, што је било, што се вршило или извршило — једном речју што се означава глаголом. На пример: *Он је пао на поедици и сломио ногу* — *То* (мисли се то што је казано облицима глагола *пасти* и *сломити* је *страшно*. А сасвим је природно да оно што одређује глагол — мора бити прилог.

Да је у оваквим случајевима неглаголски део предиката прилог може се закључити и по примерима типа: *То је братски* или *То је људски*. Када би *братски* и *људски* били придеви, они би морали бити у облику средњег рода који гласи *братско* и *људско*. А овде, међутим, како видимо, имају облике придева мушког рода са завршетком на *и*, и то с друкчијим завршетком, с кратким *и* на крају, које је у придева увек дуго. Сам облик предиката, дакле, јасно говори да то нису придеви већ прилози.

43. Именским предикатом, било којом се речју, односно групом речи, казивао, субјекту се на овај или онај начин приписује нека особина. А, као што знамо, особина се означава придевима или придевски употребљивим другим речима. То значи да у именском предикату имамо или придев или придевски употребљену неку другу реч, као и сваки скуп речи који врши придевску службу.

Разуме се и када именицу имамо у предикату, она је ту употребљена у служби придева, јер се њом одређује субјекат. То се јасно види из примера:

Он је велика несрећа. — Петар је кукавица. — То је зло. — Он је човек. — Ти си војник итд.

Додуше, именицама се, као предикатима, у оваквим случајевима не приписује свакад само једна, него чешће и више особина које су

карактеристичне за име у предикату. У предикату између осталог може бити исто име које је и субјекат дотичне реченице, као у примерима: *Човек је човек.* — *Јунак је јунак.* — *Друг је друг.* — *Рат је рат* — у којима је значење исте те речи у предикату обично у неколико ограничено. Оно обухвата оне особине које су за појам субјекта, субјекта, дакако, с истим именом, изузетно карактеристичне. А то карактеристично овде може бити, и у различитим случајевима бива, различно.

а) У једној прилици кад кажемо: *Човек је човек* — *човек* у предикату може значити *човечан*, а у другој *нечовечан*. Оно прво — када се мисли на племените особине човека, којих сваки човек, у већој или мањој мери, има, или се бар претпоставља да их има, којих, једном речју, има свако биће које се с правом зове тим именом.

б) У другој прилици ће се употребити иста реченица кад хоће да се истакне да су у природи човековој негативне особине: завидљивост, суровост, осветољубље или што слично. И најзад, истом реченицом ће се рећи и да је човек биће и с манама и с врлинама, у коме случају је појам предиката најмање сужен у односу на скуп особина које иста реч у служби субјекта означава.

И у свакој прилици ће се из смисла целог контекста моћи да одреди шта се управо означава употребом имена субјекта у предикату.

44. А будући да одређује субјекат, именски део предиката је зависан од субјекта и он се с њиме облицима својим обично слаже. Додуше, како ћемо у глави о конгруенцији (тач. 116) видети, не у свему, када је именски део предиката именица. Али се падежним обликом у овоме случају најчешће слаже. А то ће рећи да је и именица у именском предикату у српскохрватском језику најчешће у номинативу, као у горњим примерима.

Ипак именица у тој функцији може бити и у другим падежним облицима, и то:

а) У инструменталу — уз извесне глаголе непотпуног значења као што су: *постати*, *назвати се*, *прогласити се*, *учинити*, *учинити се*, *сматрати*, *сматрати се*, *прогласити*, *прогласити се*, *именовати* и сл., нпр.:

У 19-ој години је постао познатим писцем (може и познат писац). — Назвали су га погрдним именом (овде само овако). — Они га сматрају дивљаком. — Постаде сеоским кнезом. — Из милоште су је прозвали *Мрвол*. — Прогласише га хајдуком итд.

б) У неким од ових и у сличним случајевима именица у предикату може да стоји овако у инструменталу, у облику акузатива с предлогом *за*, или с везником *као*:

Сви је сматрају *добром учитељицом*, *за добру учитељицу*, *као добру учитељицу*. — Сви га сматрају *за дивљака*. — Држе га *за брата*. — Турску империју нико од њих није сматрао *као своју државу* или *за своју државу*.

У овим случајевима и именице као предикати у инструменталу и именице као и предикати у акузативу с предлогом *за*, односно с везником *као*, више су допуне глаголима с којима чине предикат, а тек заједно с глаголом су одредбе субјекта. И у толико се њихова служба удаљава од придевске службе.

в) Допуне су свакако именски делови предиката у падежима и када тај падеж са глаголом чини израз, фразу, као у примерима: *Девојка је после тога пала у тешку тугу* или *Пала је у постелу*. — Ово је лако схватити иако предикати у целини значе исто што и: *врло јако се растужила* и *разболела се*.

г) Међутим, када у именском предикату имамо који други падеж, сам или с неким предлогом, и кад нису у питању изрази, и поред тога што се такав именски део предиката не слаже са субјектом, и поред тога, наиме, што и то име у предикату нема као субјекат облик номинатива, ипак се употребљава у служби придева, а не с правим падежним значењем: Када се каже: Он је *високог раста* — у тој реченици именски део предиката је у генитиву и тај генитив у ствари казује исто што и придев *висок*. Тако исто и у реченици: *Овај младић је продоховљеног лица и паметних очију*. — *Девојка је соја господскога*. — *Старац је питоме нарави*. — *Ствар је велике вредности*. — *Виноград је Ђутице Богдана*. — *Књига је мога друга* итд.

д) Затим имамо именске делове именског предиката у неком падежном облику с предлозима:

Питање је од огромне важности (тј. *врло важно*). — *Његов живот је био без радости* (значи: *тужан*). — *Небо је без једног облачка* (тј. *ведро*). — *Чича је са Змијања*. — *Цело село је у једној ували*, а школа је на брду. — *Наше село је при планини*. — *Београд се налази на ушћу Саве у Дунав*. — *Дуд је пред кућом*. — *Штап је за вратима*. — *Његова жена је са села*. — *Друг је из мог разреда*. — *Кула је од камена*. — *Неко лице са шеширом* (на глави). — *Она је на мајку*. — *Она је као мајка*. — *Њихова је књижевност*

под страним утицајем. — Све су куће у томе селу под сламом. — Велика зграда је с мермерним степеницама. — Она је у жалости (О овим и оваквим случајевима подробније се говори на више места у одељку о падежним синтагмама).

б) А већ да именица у облику номинатива с везником као означава својство тј. да има придевску службу, било да даје карактеристику с више особина, било да казује једну једину особину — то нарочито није потребно доказивати. Довољно је за то навести само неколико примера: *Зуби су јој као два низа бисера.* — *А коњ му је био као ластавица* (тј. брз). То је сасвим јасно када се зна да се таква поређења чине и без поредбеног везника као и да је значење реченице у свему исто без обзира на то да ли се тај везник ту употребљава или не употребљава. А ни за кога и нема сумње да је други номинатив без везника — предикат првог номинатива, номинатива у служби субјекта. Ако се особина што се означава именицом испред које стоји везник као жели нарочито истаћи, онда се уз ту именицу узимају придеви *прави* или *истински*: *Зуби су јој били као два истинска низа бисера.* — *Коњ му је био као права ластавица.* И у овоме случају поређења може бити и без поредбеног везника.

е) Именица у облику номинатива често је у служби именског дела предиката реченице с инфинитивом као субјектом. *Читати лепу књигу право је задовољство.* — *Погинути за отаџбину је част.* — *Озбиљно радити — наша је дужност.* — *Путовати по оваквој хладноћи није тако лака ствар.* Интонација оваквих реченица с инфинитивом, односно инфинитивном синтагмом, донекле је посебне врсте. Њу карактерише упадљиво дуга пауза између дела субјекта и дела предиката, тј. између субјекатске и предикатске синтагме. Та се пауза између ових реченичних делова каткад у писању обележава цртом између њих: *Читати лепу књигу — право је задовољство.* — *Путовати по оваквој хладноћи — није лака ствар.* А још је обичније понављање субјекта, односно његово замењивање анафорско-демонстративном заменицом *то*: *Читати лепу књигу, то је право задовољство.* — *Погинути за домовину — то је част.* — *Озбиљно радити, то је наша дужност.*

ж) Речено је напред да у именском предикату може бити ма које име. И то је тачно. Али се извесна имена јављају у предикату само у одређеним случајевима када се одређеном општем појму са заједничким називом даје обавештење о властитом имену: *Та (ова, она) планина је Рудник.* — *То (ово, оно) село је Сумраковац.* — *Та (ова, она) река је Колубара.* — *Та планина је Било-гора.*

— *Овај (тај) град је Петриња.* — *Тај друг се зове Марко Марковић* итд., или се указивањем на дотични појам (лице или предмет) место заједничког имена с демонстративном заменицом испред њега употребљава сама демонстративна заменица, и увек у облику средњег рода, па се каже: *То је Рудник* (рећи ће неко кад необавештеном показује планину с тим именом). — *Ово је Сумраковац.* — *То је Колубара.* — *То је Било-гора.* — *Ово је Петриња.* — *Ово је Марко Марковић* (каже онај што лице с овим именом некоме представља).

45. Личне заменице сва три лица у једнини и множини употребљавају се у функцији именског дела именског предиката ограничено:

а) У реченицама с демонстративном заменицом *то* као субјектом: *То сам ја.* — *То смо ми.* — *То сте ви.* — *То је он.* — *То су они.*

Треба нагласити да су овакве реченице, нарочито с личном заменицом 2-ог л. (и једн. и мн.) врло често ускличне и означавају дивљење или изненађење и обично се употребљавају с речцом *а* на почетку: *А, то сте ви!* *А, то си ти!* Али и без ње: *То си ти!* *То сте ви!* итд.

Такве реченице, дакако, могу бити и када је именски део предиката неко лично име, или и лична заменица 3-ег лица: *А, то је Марко!* *А, то је он!* *То је Лука!* *А, то је Мара!* *То је она!*

б) И лична имена и личне заменице јављају се у служби именског дела предиката и у реченицама с истим именом у субјекту, исто онако као што смо то показали за заједничку именицу *човек* — обично с изразито придевским значењем, у коме део предиката и овде означава једну од карактеристичних (позитивних и негативних) особина субјекта с истим именом и у субјекту и у предикату. Када неко каже: *Ја сам ја*, он тиме истиче једну изражену своју особину — мекштво, рецимо, или било коју слабост или, способност за нешто — *Ја сам ја, и нећеш ме преварити* значи: *Ја се не дам преварити.* *Ти си ти* — може значити: *Ти си претерано добар човек*, али и: *Ти си кукавица*, или друго што негативно, већ према томе на шта се мисли и чим се жели окарактерисати лице о коме је реч. *Марко је Марко* — рећи ће се о лицу с тим именом на које се у датој прилици мисли, ако хоће да се истакне особина која је за дотичног носиоца тога имена карактеристична.

в) Разуме се да се ни у оваквим реченицама именом у предикату не сужава свакад појам субјекта, него се оне употребљавају и са

значењем у коме је субјекат онакав какав јест са свим његовим манама и врлинама.

г) Остале именичне заменице осим личних — одричне, нпр., и неодребене такође се употребљавају као делови предиката реченица с истим субјектима не сужавајући њихово значење (*Ништа је ништа, а нешто је нешто*). Ове се заменице, међутим, употребљавају као делови предиката у реченицама с било каквим субјектом, и казују обично његову одребену карактеристику: одрична именичка заменица сасвим негативну: Он је нико и ништа (*Марко је, или Јанко је ништа*) или Он је ништа.

д) Неодребене именичке заменице као именски делови предиката, обрнуто, казују позитивну, иако неодребену особину: Он јест неко. То је већ нешто. — *Нетко бјеше Страхинићу бане!*

ђ) Упитне именичке заменице ко и шта, а исто тако и све придевске упитне заменице, употребљавају се као именски делови предиката: *Ко си ти? Шта је то? Какав је Марко? Колики је твој брат? Чији је виноград?* Ово место у реченици упитних заменица као делова предиката условљено је упитним карактером њиховим, јер све речи којима се обележава упитни карактер реченице, како смо то утврдили у глави о упитним реченицама, стоје на почетку. А да су оне у овим и оваквим реченицама заиста делови предиката, а не субјекти, којима је обично место на почетку реченице, лако је закључити по томе што у реченицама којима на њих одговарамо место упитних заменица имамо друге речи у служби именског дела предиката, и сада не више на почетку, већ на крају реченице: *Ја сам ваш пријатељ* (одговор на питање: *Ко си ти?*). *То је некаква свађа* (одговор на питање: *Шта је то?*). *Марко је добар* (одговор на питање: *Какав је Марко?*). *Мој брат је велики* (одговор на питање: *Колики је твој брат?*). *Виноград је Љутице Богдана* (одговор на питање: *Чији је виноград?*).

е) Све ове упитне заменице употребљавају се у служби именског дела предиката и са значењем неодребене негативне особине — у реторским питањима. *Ко је он!* или *Шта је он!* — *Какав је он!* *Колики је он!* — *Што смо се провели!* или *Како смо се провели!* — рече се, обично, када се жели казати: *Он је безначајан, Он је ништаван, Он је чудан, Он је одвећ мали, Лепо смо се или Дивно смо се провели.*

46. С једне стране посматрајући, посебне су врсте предикати изрази пословичког карактера, који већ самим тим што су изрази имају преносно значење — а ово у толико потпуније што су пословичког

карактера. Они садрже каткад и читаве реченице, како је то један од граматичара српскохрватског језика недавно истакао, наводећи за то примере: *Он ти је убиј божје!* (рђав, несрећан, неваљао). — *Он причу ти причам* (којешта говори, лаже)¹ — *То је со у море бацити*. А и други су и раније гдекад говорили да и целе реченице могу бити предикати, као што поједине реченице, усталом, могу бити и субјекти. Међутим, ако узмемо оно што изрази у функцији предиката у реченици значе, а то, по нашем мишљењу, овде треба имати на уму, онда такви изрази у функцији предиката иду у једну од три врсте овога дела реченице. Они су или глаголски, или именски или прилошки предикати. Тако је други по реду од сад наведених примера с изразом у предикату — *Он причу ти причам* значећи *Он којешта говори, или лаже* — у ствари реченица с глаголским предикатом, као што је: *со у море бацити* у реченици: *То је со у море бацити* — такође глаголски предикат, јер значи: *То је узалуд трошити* или *узалуд радити*. Али, ако узмемо његову именичку опозицију, па кажемо: *То је узалудан посао* — онда ће ово бити именски предикат, као што опет зависно од значења које се открива из свих језичких елемената, из целе језичке ситуације: *Он је буди бог с нама* значи: *Он је врло чудан*, где имамо именски предикат, а *То је буди бог с нама* значи: *То је врло чудновато* и предикат је овде — прилошки, иако је посве истог облика као у претходном случају, где има функцију именског предиката. Познато је, усталом, да има више речи у језику које су према функцији својој или прилеви или прилози, па је разумљиво што су и изрази (више речи заједно), према томе какву функцију имају, или придевски или прилошки. А и кад имамо именице у предикату каквог израза, као у примеру: *То је гром и пакао*, или само: *То је пакао*, где су употребљене прилошки (*гром и пакао*, као и само *пакао*, значи *ужасно*), тај ће предикат стварно бити прилошки, иако је формално именски.

ЗАВИСНИ ЧЛАНОВИ РЕЧЕНИЦЕ

47. У језику су релативно ретке реченице од само два главна члана њихова, већ се поред тих чланова, поред субјекта и предиката, у реченицама обично јављају и други чланови од по једне речи или од скупова речи којима се неки други члан реченице објашњава, ближе одређује или допуњава без везе са овима, исказаним или неисказаним, који се, према томе, непосредно или посредно наслањају

¹ М. Лалевих, *Синтакса српскохрватског књижевног језика*, 144.

на један од главних реченичних чланова. А сами они, и не би могли бити употребљени, па се зато с правом називају зависним члановима реченице.

Сви су ти зависни чланови, како рекосмо, везани или за субјекат или за предикат, или пак за други који, не више главни већ такође зависни члан реченице. Зато и говоримо о непосредној и посредној зависности зависних чланова од главних реченичних делова, субјекта и предиката.

Зависне чланове реченице заједничким именом називамо *детерминативима* тј. одредницама, јер они на овај или онај начин ближе одређују, или прецизирају реч од које зависе. Ти су делови код нас, и не само код нас, у школским књигама познати под називом *додатака*. Али овај назив ни мало није срећан, или бар у мање случајева може задовољити јер се ти делови ређе додају, а увек се употребљавају заједно с речима на које се наслањају и одређују их, или их допуњавају. У којим би се случајевима могли звати додацима видећемо касније када посебно будемо говорили о појединима од њих.

Према томе да ли зависни чланови одређују или допуњују главни члан, односно онај на који се наслањају — ми све детерминативе, тј. зависне чланове реченице, делимо на детерминативе у ужем смислу или *одредбе* и *допуне*.

А. ОДРЕДБЕ

48. Одредбе су речи, односно облици речи који се употребљавају да одреде појам од чијег имена зависе, а саме за себе се не употребљавају. Према томе да ли оне зависе од самосталних речи или од несамосталних, тј. од речи које саме врше одредбену службу, ми их делимо на одредбе самосталних, односно предметних речи или именичке одредбе и одредбе несамосталних, одредбених речи (глагола, придева односно придевски употребљених речи и прилога).

49. Именичке одредбе. Свака реч или скуп речи који према чему одређује неко самостално име, било оно употребљено у независној или зависној реченичној функцији, и означено је једном речју или с више речи, називамо именичком одредбом, или одредбом самосталне речи.

У примерима:

Учитељ је уживао углед *одличног* команданта. — ... Ах, твоје уснице *рујне* / И *страсно*, *ватрено* око и груди *свеже* и *бујне* / Веселе око моје. — Када у *румене* зоре / или у *јасна* јутра / полазим / *пољима* *росним* ... / изненада станем. — *Јутарња* роса

је блистала на сунцу — *Мукла* грмљавина се чује из даљине. — *Црни* и *танки* облаци се шире. — Турци се сабише у *једну* појату. — *Цео* крај се обави *воденим* испарењима и неком *бјеличастом* тамом. — Изгледало је да ћемо сви изгинути од *силне* воде. — Младић *разбарушене* косе кроз мутно стакло је гледао у *тмурни* *јесењи* дан и сл.

— означене речи су именичке одредбе, јер, по реду којим су употребљене: *рујне* одређује именицу *уснице*, *страсно* и *ватрено* именицу *око*, *свеже* и *бујне* именицу *груди*, *румене* именицу *зоре*, *јасна* именицу *јутра*, *росна* именицу *поља*, *јутарња* именицу *роса*, *мукла* — именицу *грмљавина*, *црни* и *танки* — именицу *облаци*, *једна* именицу *појата*, *цео* именицу *крај*, *водени* — именицу *испарења*, *неки* — *беличасту* таму, *силна* — воду; веза речи: *разбарушене* косе именицу *младић*, *мутно* именицу *стакло*, *тмурни* — везу речи *јесењи* дан.

Све овакве придевске речи, односно везе речи с придевским функцијама које на овај начин ма по чему (по квалитету, боји, величини, топлоти, материји, месту, времену, пореклу, припадању или било чему другом) одређују неку именицу, или скуп речи у именичкој служби јесу *атрибутске одредбе* или *атрибути*.

А било по чему одређивали именицу, односно именички употребљену везу речи, атрибути се са синтаксичког гледишта уопште не разликују међу собом. И једина разлика међу њима је у томе да ли се они означавају придевима, односно придевским речима, или везом именских речи употребљених у неком падежу с предлогом или без предлога. У првоме случају они се облички слажу с речима које одређују, конгруентни су с њима, као у свим горе наведеним примерима, осим у последњој реченици: *Младић разбарушене косе је гледао у тмурни дан*, у којој је именица *младић* одређена обликом генитива *разбарушене косе*, који појам означен управном именицом *младић* одређује по изгледу. Али зато што у том и таквим скуповима имамо именице, они се, као самосталне речи, не слажу обликом с речима које одређују (неконгруентни су) иако су по функцији од њих зависни, него и у њима именице привлаче придевске речи, уколико су с њима употребљене, наравно, па се ове обликом својим управљају према тим именицама.

Атрибути се обично као поетски термини називају *епитетима*. У науци о језику, код Француза рецимо, сваки се атрибут зове епитетом, а сваки придев опет, као одредба именице и у служби именског дела предиката — атрибутом.

50. Као у последњем тако је и у многим другим случајевима атрибут означен именском везом речи у неком падежу без предлога или с предлогом.

а) Без предлога у атрибутој служби врло често се употребљава генитив (квалитативни), нпр.: *За њима се појави старац беле браде.* — *Полетела два врана гаврана / крвавијех крила до рамена / и крвавих кљуна до очију.* — *Планински орлови огуљених вратова почеше се вијати небом.* — *Затварају огромно двориште неправилни облика.* — *Истаче се постарија жена светлих и крупних очију.*

б) А напореда с оваквим генитивом обичан је у служби атрибута и квалитативни инструментал с предлогом *с*: *Преда њ изађе ован са златним руном.* — *Купио је једно велико буре с гвозденим обручима.* — *Човек с празном кесом никуд није пристао.* — *То је она плавуша с великим црним младежом на лицу итд.*

Додуше, сваки од ових падежа у служби атрибута има своју посебну нијансу значења. Генитивом се казује појам атрибута којим се жели означити неодвојивост појма у овоме падежу од појма уз чије име он стоји у служби атрибута, док се инструменталом обележава појам када хоће да се истакне одвојивост једног од другог појма. Ми то овде само узглед напомињемо, а о томе ће детаљније бити речи у делу синтаксе падежа (в. тач. 181. и 469).

в) Атрибутска је и служба генитива порекла и сваког посесивног генитива:

Овај младић сиромашног сељачког порекла показао је огромне духовне способности. — Ту су били људи различних народности и различних језика. — Тако ћемо успети да се приближимо нашој браћи римскога закона. — Ми смо радо слушали певање птица. — У близини су се чули ударци секире. — Зачу се глас домаћице. — Затријеће сјеме агарјанских крволока и зулумћара. — Кућа старе задруге Крагуља надалеко је била чувена итд.

Да у свим поменутих случајевима имамо придевску службу падежа (генитива и инструментала) у атрибутој функцији — сасвим је лако закључити. Место генитива у првом примеру (из става а) с тим падежом могло би се рећи *белобради старац* (м. старац *беле браде*) а у последњем *светлоока* и *крупноока* жена (м. жена *светлих* и *крупних очију*). Такође би се место инструментала с предлогом *са* (из става б) — у првом примеру могло казати *златнорвни ован*

(м. ован *са златним руном*) а у претпоследњем *празнокеси човек* (м. човек *с празном кесом*). Исто тако лако се схвата атрибутска служба генитива и у примерима из последњег става, мада се од сваке генитивске синтагме ту не може тако једноставно направити придев. А уколико се и уопште место генитива, одн. инструментала, не може употребити од њих направљени придев, то не значи да они нису употребљени с атрибутоком функцијом. Служба сваке речи и сваког облика речи, једне речи или више њих у скупу, уколико стоје уз именицу и њима се одређује дотад неодређени, том именицом означени појам — употребљавају се у функцији атрибута.

г) Осим генитива без предлога и инструментала с предлогом *са*, такође се и генитив и инструментал и ма који други падеж с различним предлозима јавља у реченичној функцији атрибута: *Људи из равнице базе се углавном земљорадњом, а они с брда више сточарством.* — *Тај су положај заузели борци с Кочићева Змијања.* — *Људи с Косова то ће најбоље знати.* — *Кромпир с планинских њива је много бољи.* — *Пут низ брдо му теже пада него када се креће одоздо горе.* — *Храст пред кућом штитио их је дању од јаке жеге.* — *Преноћили су у једној кућици при путу.* — *Родио се у кући од брвана.* — *Села испод Јастребца никад нису била без партизана.* — *Врата од куће се нагло отвориле.* — *Утврђење на брду је било неприступачно и тешко освојиво.* — *Добио је десетицу у сребру.* — *Храст у дворишту штитио их је од јаке припеке.* — *И почех шапутати ријечи без смисла.* — *Свуд по свету волеће људи Србију, земљу без капи мрака.*

51. Атрибут неке речи, као и остале одредбе, може бити само један, а може их бити и више, у зависности од тога колико се напоредних одлика у даном случају жели означити: *Кроз проваљене капије измиљеше бледожути, тамни и зарђали затвореници.* — *Младић разбарушене косе и бледог лица седео је крај пута.* — *Са мирних, далеких поља уморни ратар с песмом журно се ноћишту спрема.* — Они у оваквим примерима често стоје напореда један с другим и, уколико између њих нема везника, одвајају се зарезом један од другога. Сви ти атрибути заједно с речју коју одређују чине једну ширу синтаксичку целину, тј. ширу синтагму, у којој је сваки од њих сам, без другог, дакако с речју коју одређује, ужа таква целина.

За разлику од оваквих случајева у језику се можда још чешће јављају по два или више атрибута једне исте речи, али они један према другом не стоје у напоредном односу, већ први од њих одређује синтаксичку целину од једне именице, рецимо, и њеног атрибута,

и овај (први) атрибут је зависан од те синтагме коју одређује: *Тренирава јутарња светлост играла се око њихових скутова. — Стара школа на броду променила је на десетине и десетине учитеља. — Врх хриди црне трне задњи румени зрак. — Они имају памет орлова, срчаних зрачних птица.*

52. И придевске се заменице, као и остале придевске речи, јављају у служби атрибута.

И међу досадашњим смо примерима навели по коју придевску заменицу у тој функцији. А ове речи у тој служби имамо и у примерима: *Тако горко пада неко вече бледо на све моје путе. — Те сва пустош наших дивљих осјећаја трне као луча у дивљој оазису. — Тај предео неми његова душа кроз сан оживљава. — Он је осјећао то своје гњило срце како му трепери. — Када сви светови отварају своја срца, отворило се срце и мале принцезе итд.*

а) Овде ћемо узгредно истаћи да се неке придевске заменице не употребљавају у своме значењу, да управо и пишу атрибути речи уз које стоје, него нека врста речи за појачавање или прилози. У реченици: *То је такав нишков* — показна заменица *такав* је ово само по облику, али не и по функцији; овде та реч управо значи бескрајно велики; *Он је такав лажов* — велики лажов. *Каква срећа!* — изузетно велика срећа. *Колики момак* — велики момак.

б) *То сам поглавар државе не може учинити* — може, истина, значити да поглавар државе сам, без сагласности других фактора, не може учинити, али ова реченица има и друго значење, она још значи и да он лично не може; *сам*, дакле, овде у положају атрибута не значи једино *у сам љен*, без ичије помоћи, или без ичије сагласности, него, како рекосмо, ни он лично не може. Ова заменица, дакле, у овоме случају, иако на месту атрибута, не одређује именицу већ глагол и има прилошко значење.

С мање или више прилошким значењем употребљавају се и придеви. О тој ће употреби њиховој бити речи нешто касније. А сад ћемо прво говорити о другој једној врсти именске одредбе, најпознатије одредбе самосталних речи поред атрибута, тј. о апозицији.

53. *Апозиција* је одредба самосталних речи којом се казивањем још неког имена с новом особином одређује већ одређени појам, уз чије име се употребљава. Зато сматрамо да је тачно када се каже да апозиција с именом коме се додаје означава исти појам, док атрибут означава појам једне одлике онога што се казује главном речју. А несумњиво је тачно да и апозиција, приписивањем особине или казива-

њем чега другог о њему, одређује исти појам, да, уопште узев, има службу сличну атрибуту, али то што је овде атрибуту и апозицији заједничко није ништа друго него служба одређивања самосталних речи, само што атрибут одређује неодређене, а апозиција већ одређене појмове. Посебан карактер апозиције у односу на атрибут видеће се из примера:

Цемова војска стигла је до Бруссе, *древног седишта османске власти, лепог, зеленог града на падинама високе планине. — Зар на сељаке, поштене грађане, који бране своја права?* — Глава куће, *мој прадед*, звао се Антун. — Боловала је од безнадне љубави, према једном другу из детињства, *човеку необично сложеном и врло хладном.* — Смирна, *град лепих Гркиња*, није видела такав стас. — Мало касније покуља резерва мрачног лица, *сељаштво наше у дроњавим униформама.* — Осјети олакшање мушкијег изгледа блазираног дангубе с рукама у цеповима, *бесцилног шетача од досаде.* — Њихов отац, *седи али витки и румени генерал*, био је из војничке бечке породице. — Заузеле су боља мјеста редовите богомољке, *усидјелице*, у натјечању за првенство. — Обасјавао ме [је] у оно време и Мића, *нова свежина опасности.* — Он мора бити као ја, *прави стари радикал, адамовац.*

Поређењем ових са напред наведеним примерима атрибута није тешко запазити да би се, и уз испуштање апозиције у првом примеру, рецимо, опет тачно знало докле је допрла Цемова војска, и да је апозиција (не једна, већ, у овоме случају, две) овде додата да се њома да карактеристика града уз чије име је стављена. Међутим, ако би се тако изоставила одредба опет из првог напред (у тач. 49) наведеног примера за атрибут, и ако би тај пример био употребљен у облику с именицама без атрибута: *Учитељ је уживао углед команданта*, не би се знало оно што је овде главно, не би се знало ни на каквог се команданта мисли, ни шта се појму означеном том именицом приписује¹. И анализом даљих примера које смо дали за апозицију и атрибут доћи ће се до истог закључка: да је апозиција одредба већ одређеног, а атрибут одредба раније неодређеног појма.

Означавање апозиције као другог имена појма чијем се имену додаје, заснива се на делимично формалној страни речи које се у њеној служби употребљавају, на томе, наиме, што се у њеној служби употребљавају именице, односно именичке синтагме (а ту службу

¹ Овакво смо објашњење разлике између атрибута и апозиције дали у својој расправици *Карактер одредаба самосталних речи*, објављеној у Јужнословенском филологу XXIII, стр. 25.

могу вршити и целе реченице). Ипак она стварно и јесте друго име¹ већ именованог појма, само име што означава скуп нових особина које се апозицијом приписују већ одређеном појму, да би се њоме тај већ познати појам одредио с неке друге стране. А именице се, уосталом, као одредбе не употребљавају само у служби апозиције него и у служби именског предиката, рецимо, с именицом као главним делом тога предиката. И апозиције, које редовно стоје у истом падежу с главном речју, својим обликом се не слажу у роду и броју с њом, не зато што би од ње биле сасвим независне, него што се у служби апозиција употребљавају самосталне речи, које се у томе погледу не поводе за речима од којих синтаксички зависе, као што се не поводе ни у сад поменутој предикатској служби.

И апозиције су одредбе самосталних речи, најчешће именица. Али су то одредбе, како рекосмо, већ одређених појмова, па се као пакнадно, видели смо зашто, додају. И зато би апозицији, као одредби, и олговарао термин додатак, који се, како је познато, а како смо то и овде нагласили, употребљавао за све одредбе, па и за све допуне — неосновано дакако. Услед тога су апозиције, мада унеколико независне, ипак делови реченице с много мањом зависношћу од управних речи, тако да би појам на чије се име апозиција односи ипак био познат и када се апозиција не би употребила. Зато је апозиција у говору обележена нарочитом интонацијом као знаком, а у писму се обележава стављањем зареза између ове одредбе и имена на које се односи, као и између ње и осталих делова реченице.

Ако се у служби апозиције употребљавају именице, односно именичке синтагме, а у служби атрибута претежно придеви (и придевске речи или целе синтагме), ипак све именице употребљене уз друге именице у служби њихових одредаба не треба сматрати апозицијама, као што ни сви придеви у одредбеној служби нису атрибуту.

54. А. Белић констатује да прилеви „када се употребљавају уз именице, а не значе сталну особину већ привремену и када се употребљавају уз предикате, а слажу се са именицом по роду, броју и

¹ Сама значења глагола у основи речи *апозиција* и *атрибут* једним су делом иста, а другим делом различита. Диканж (Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Tomus I) за *apponere* даје два значења: *dare* и *attribuere*. И углавном се може рећи да *appono*, *apponere*, *apponi*, *appositum* значи ставити, метнути нешто, придати, додати; а *attribuo*, *attribuere*, *-bitum*, *-bitum*: одређивати, приписивати. Већ ова значења основних глагола, поред делимичног њихова подударанја, упућују на различите функције главних одредаба самосталних речи — апозиције и атрибута.

Врло познати граматичар савременог француског језика М. Grevisse за апозицију даје дефиницију: *L'aposition désigne toujours le même être, le même objet, le même fait ou la même idée que le nom qu'elle complète* (Le bon usage, grammaire française, Paris, 1955, 147). А и већина других граматичара, страних и домаћих, дају сличне дефиниције ове именичке одредбе.

падежу . . . имају онај положај у језику који имају партиципи¹. Као пример с таквом употребом придева он даје прво реченицу: *Дете болесно не излази на хладноћу*. За овим наводи пример: *Девојка је дошла боса*, у коме се везаност придева и за предикат — његов, дакле, по функцији прилошки карактер, доказује употребом прилога место придева у неким језицима, у пољском, на пример, у коме се место придева у одредбеној служби може употребити прилог (*Chodzę boso* м. *Shodzę boso*) што на српскохрватском значи: *Идем босо* место *Идем бос*, мада се у нашем језику специјално у овоме, и у многим сличним случајевима, не би овако могао употребити прилог место придева.

Привременост особине појма на чије име се односи, тј. везаност те особине само за време док се врши радња у предикату дотичне реченице, не ограничава се само на одредбе субјекта, већ се она може односити и на одредбе других реченичних делова за које је везана предикатова радња, на одредбе објекатске допуне, рецимо. То се види из Белићевих на означеном месту наведених примера: *Јанко брани Владислава мртва* и *Ја сам га жива видео*, затим из примера: *Мислиш ли ме мртва пожалити, пожали ме док сам у животу*; *Мила мајко, ожени ме млада* и др., који су у школским граматикама често навођени за овај, како су га наши граматичари називали, предикативни додатак, односно привремени атрибут, који је, по нашем мишљењу, као одредбу истовремено везану и за именицу и за глагол, срећније звати *атрибутско-прилошкoм одредбом*.

Поред двоструке везаности ове одредбе и за именски и за глаголски део предиката, и поред њене привремености која је условљена делимичном везаношћу за овај други део реченице, њу карактерише још и то што се као именска одредба, за разлику од атрибута, односи на већ одређени појам. И ово ће се њено својство, као и она два прва, моћи уочити из примера:

Срдит Марко низ Косово језди. — *Кривац жив* данас треба да буде набијен на колац. — Он се *ведар* враћа, без бора на челу. — А ипак је *Настих љут* одлазио. — *Мркан је млад* остарио. — А мало касније је и командант *весео* сишао међу војнике.

Између ових примера има и таквих у којима би се, супротно ономе што смо мало пре казали, и у српскохрватском језику придевска одредба могла заменити прилогом. У последњем од наведених, нпр., могло би се рећи и: *Командант је весело сишао међу војни-*

¹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, стр. 455—6.

ке, као што би се у примеру Д. Шимуновића: *Код прозора стајаше Анђа непомична као ступ* (Породица Винчић, 99) придев *непомична* могао заменити прилогом *непомично*, а да смисао реченице остане углавном исти. Скоро исто значење имали бисмо и у првом примеру уз употребу прилога место придева. А и без обзира на то што се ипак у већем броју примера ова замена, без промене смисла, не би могла извршити, ни у једном од њих се не може порицати извесна везаност придевске одредбе и за оно што се предикатом казује. Али је свакако њихова придевска, тј. атрибутска функција овде претежнија. Њихова функција је да, пре свега, кажу особину појма означеног именом уз које стоје за време док се врши радња у предикату — да у нашим примерима кажу: да је *Марко* био *срдит* кад је јездио низ Косово, да је *Кривац* био *жив* кад су га ставили на колац, да се он *ведар* враћао, да је *Настих* био *љут* кад је одлазио, *Мркан* *млад* — остарио, да је *командант* био *весео* кад је сишао међу војнике и да је, исто тако, у горњим примерима: Јанко бранио *Владислава* када је овај био *мртав*, да је говорно лице онога о коме говори видело када је тај био *жив* итд. То је у свему, дакле, иста служба коју имају партиципи, у језицима, мислимо, у којој се ова категорија чува. Зато је управо проф. Белић и констатовао да они „имају положај партиципа“.

Иако су ови привремени атрибути с нијансом прилошке функције именичке одредбе већ познатих појмова, ми их сада за разлику од других граматичара, за разлику од А. Белића нпр., који им је поклонио озбиљну пажњу¹, одвајамо од тзв. *апозитива*, мада смо их раније, прихватајући Белићево гледиште, узимали заједно с овима².

55. Прави су апозитиви придеви у одредбеној служби какве имамо у примерима:

Старе каменине, *угојене и тешке*, потекоше брзом струјом у низину. — *Сигурни у победу*, они су с песмом на уснама умирали. — *Бујан и још неискусан*, младић је брзо упао у сумњиве послове и дрске подвиге свога друштва и дошао у сукоб са законом. — *Стриц, блијед и уморан*, сједе на одређено му мјесто. — То је био онај велики страх, *невидљив и немерљив*, који с времена на време напала на људске заједнице. — *Освежен и чист*, човјек пожали што ће наскоро пасти мрак. — *Ветрић, пун мириса и свежег пољског цвећа*, делуја зрело, златно класје. — *Давил је, хладан од узбуђења*, слушао Давнино мирно излагање. — *Низак, прегојен и кривоног*, он има велике испупчене

¹ У мало пре цитираној књизи и на тамо означеном месту.

² В. Јужнословенски филолог XXIII, стр. 26. и 27.

очи као људи који пате од срчане манс. — Једино је фра-Лука остао исти, *непромењен и непоколебљив*, са својим одсутним погледом. — *Гоњен том неодољивом потребом*, он је био решен да гласно понови све што је од одбеглог очевица чуо. — *Очи, похлепне*, грабе у пролазу фетише иза дебелих стакала светишта. — Само стара удовица Јерка, *ситна и суха*, као да је сушена у диму, остала је уза њ.

Из самих примера јасно је зашто ове придеве називамо апозитивима, који се, како видимо, обично јављају у скуповима речи, у синтагмама, а рећи су као појединачне речи. Они се, дакако, као и сви придеви и родом и бројем и падежом слажу с именицом на коју се односе, али их је, на основу тих формалних одлика, сасвим погрешно убрајати у атрибуте. Апозитиви су врло често везани за предикативну радњу, каткад као њен узрок (старе каменине, баш зато што су биле *угојене и тешке*, потекле су брзом струјом у низину; зато што су (они о којима је реч) *сигурни били* у победу — умирали су с песмом на уснама; зато што је био *бујан и још неискусан*, — младић је упао у сумњиве послове. И с те стране посматрани, апозитиви имају доста сличности с прилошко-атрибутским одредбама. Али битнија од ове је њихова одлика што се као одредбе накнадно додају већ одређеним појмовима. То им даје извесну самосталност у односу на речи којима се додају, и у томе се и за њих, у истој мери у којој и за апозиције, може наћи оправдања термину *додаци*. Ова одлика њихова заједничка им је с апозицијама, како је то од раније истицано¹. Привремени атрибути, прилошко-атрибутске одредбе, уопште немају тога својства. И у томе је главна разлика између њих. Ова одлика апозитива нам и даје права да их назовемо тим именом, а не никако њихова привременост, која само може, а не мора бити одлика свих апозитива. Иако је и већина других неанализираних примера, који долазе из прва три, чију смо анализу дали, чешће везана за радњу означену предикатом дотичне реченице као њен узрок, или би се пак напоредо с њима у истој функцији могле употребити целе односне реченице, без промене значења (*Стриц, који је био блијед и уморан, сједе на одређено му мјесто* = *Стриц, блијед и уморан, сједе на одређено му мјесто*; *То је био онај велики страх*

¹ Синтаксичари руског језика Е. И. Коротајева и Н. Н. Прокопович у *Граматици Академије наука СССР* (Том II, стр. 643. и даље) ове одредбе као и раније, између осталих и руски лингвисти, полазећи од формалних елемената — убрајају у атрибуте (рус. *определения*), али их издвајају од осталих атрибута као „обособленые определения“, на исти начин као што и праве апозиције („обособленные приложения“) одвајају од других именица у служби одредаба које, по нашем мишљењу, немају службу апозиција (ор. cit. стр. 647—649). А А. Белић у књизи *О језичкој природи и језичком развоју* и сасвим одређено то каже.

који је био невидљив и немерљив и који итд. значи исто што горе наведена реченица с придевима *невидљив и немерљив*, а: *Вјетрић, који је пун мириса и свежег цвећа* исто што и само *Вјетрић, пун мириса и свежег цвећа* итд.).

56. У српско-хрватском језику, у коме је ред речи мање-више слободан, и њихов положај у реченици ретко има одређене граматичке функције, ни у случају с одредбама самосталних речи не може се говорити о тачно утврђеном месту појединих од њих, али је ипак неупоредиво чешћа употреба атрибута испред именице, док се привремено атрибут, придев у функцији прилошко-атрибутске одредбе, чешће јавља иза именице на коју се односи. Од апозиција једино оне које садрже привремене карактеристике, обично узрочног значења, везане за вршење радње у реченици, могу стајати, и обично стоје, испред главних речи, као у примеру: *Вредан и исправан службеник*, благајник је уживао опште симпатије. У другим случајевима, место апозиције у нашем језику обично је иза речи коју одређује. То потврђују сви примери које смо напред за ову одредбу навели. Али ова мање-више формална страна њена овде није битна. За нас су, да поновимо, управо синтаксички моменти, тј. функције појединих реченичних делова и њихов однос према другим деловима реченице, стварна веза и јачина везе између њих и речи које одређују, — мерило према коме утврђујемо карактер појединих врста одредаба самосталних речи и разлике међу њима.

57. Посебни напред изнети карактери и битне разлике између двеју основних група одредаба самосталних речи, између атрибутских и апозитивних одредаба, колико су несумњиви, толико су и лако уочљиви. Ипак су граматичари још од давнина разлике између њих везивали за формалне одлике њихових ознака, тј. за речи којима се оне претежно казују, атрибутске одредбе за придеве, а апозицијске за именице. И док се само у једном делу лингвистичке науке занемарују посебне функције придевских речи у апозитивној служби, о којој смо већ говорили, већина граматичара и до данашњег дана сваку одредбену именицу уз другу именицу сматра њеном апозицијом.

а) За једнога од најзначајнијих компаративиста индоевропских језика К. Бругмана апозиције су, нпр., и именице које стоје поред других именица као у примерима: *Зезз патер, Арабија земља, Принц Евген, човек грешник, бољарин-кнез* и сл.¹

¹ Karl Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strasburg 1904, 636.

б) И граматичари немачког језика све именице у служби одређивања других именица сматрају апозицијама, без обзира на функцију одредбе коју оне врше. Познати немачки граматичар О. Бехагел у својој историјској синтакси говори о апозицијским групама, па као примере за њих, поред правних апозиција, даје и именице које немају службу апозиција већ атрибута¹.

в) Исто тако и граматичари савременог француског језика сваку именицу уз другу именицу називају апозицијом².

г) Руски синтаксичари, да се најзад још само на њима задржимо, такође сматрају за апозицију сваку „одредбу која се изражена именицом слаже у падежу с речју коју одређује“. Дословно се овако апозиција (приложение) дефинише у великој граматици Академије наука СССР³. А Шахматов⁴, свакако један од најпознатијих руских синтаксичара и синтаксичара уопште, каже: апозиција је зависна реч којом се у форми именице означава својство, особина или ознака врсте управне речи.

А то што говоре наведене дефиниције и цело доста опширно разлагање о апозицији и у једној и у другој сад споменутој синтакси руског језика, то наравно потврђују у њима дати примери. Међу тим примерима за апозиције код Шахматова поред: *А он, будала, мене уверава; Његова друга жена, лепотица... пошла је за њега када је већ био стар; Иди кући, ја с тобом, скотом, нећу ићи; Лаки дрхтаји, знак јаког осећања, прелегеше преко широких усана; Оба, одлични математичари, давали су часове — налазимо и: дрво буква, град Москва, река Дњепар, село Каменка, гроф Ростопчин, учитељица Фролова, старчић-*

¹ Поред правних апозиција: *Geh in die Post, das grosse Haus links; König Sigismund, ein Katholik; Rom, die Hauptstadt der Welt; für uns Kinder, eine jüngere Schwester und mich; mit Vermeldung, dass sie, die un menschliche Mutter sie, das Töchterlein, diesem habe versprochen*, као именичке одредбе с истим функцијама тамо се наводе и примери типа: *Ritter Pontus, Jungfrau Cölestina, Kaiser Wilhelm, eine Stadt Ninive, da inne ist ein Berg Ethna, Mars der Planet, das Regiment Fouquet, das Hotel Markwart...* (Otto Behagel, *Deutsche Syntax, eine geschichtliche Darstellung*. Band III. Die Satzgebilde. Heidelberg 1928, 412—428).

² И у једној од данас највише употребљаваних граматики савременог француског језика, поред најтипичнијих примера типа: *le lion, terreur des forêts* и *Cicéron, l'orateur romain* — за апозицију се наводе и примери: *un enfant prodige, le philosophe Platon, sultan léopard* (Maurice Grevis, *Le bon usage, grammaire française*. Paris 1955, 147). Једнако су апозиције и за колектив аутора друге једне такође познате граматике француског језика одредбе какве имамо у тамо наведеним примерима: *Capitaine Renard, maître Corbeau, le maréchal Foch* итд. (Grammaire Larousse XXe siècle. Paris (6e) 1936, 553).

³ Грамматика русского языка II—1. Москва 1960, 551.

⁴ А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*. Ленинград, 1925, 272.

-фијакерист, у д а в а ч а-девојка¹. А и у Академијиној Граматици за апозицију се наводе обе ове врсте примера².

И многи други, такође значајни, синтаксичари разних језика на исти начин апозицијом сматрају сваку именицу употребљену у служби одређивања друге именице и у истом падежу с њом. Управо, бар колико је нама познато, у науци о језику је већином апозиција готово искључиво тако схватана.

а) Ни добар део граматичара српскохрватског језика у томе се погледу не разликује од осталих. Тако један од најзначајнијих међу њима, Т. Маретић, изрично наглашава да кад именице као имена ширих појмова стоје уз имена ужих, ту имају функцију апозиције и за то наводи примере: *птица ластавица, јечам жито, звјерка курјак, Туркиња девојка, господин учитељ, кнез Лазар, цар Душан, Милић барјактар, бан Јелачић, град Загреб, професор Јагић, планина Копаоник* итд.³

б) Међутим, учење београдских граматичара српскохрватског језика о одредбеној функцији именица — сасвим је другачије. Већ Ст. Новаковић и Љ. Стојановић⁴ јасно разликују двојак одредбени карактер именица. И њихово се гледиште на овај проблем и до данас очувало у београдској лингвистичкој школи. А занимљиво је да и неки француски синтаксичари јасно истичу разлику између одредбених именица у служби где не чине целину с речју коју одређују и од које се одвајају зарезом (дакле између несумњивих апозиција) и именица у одредбеној служби тесно везаних с речима које одређују (тј. с именицама које имају место апозиције а службу атрибута), иако и ове последње и они убрајају у апозиције⁵.

58. За нас су апозиције само именице које се као друго име истог појма у истом падежу додају главним речима ради њихова одређивања према раније исизреченим особинама. Именице пак које такође стоје уз друге именице и врше службу њихова одређивања, али не означавају исти већ шири појам, појам врсте или рода коме главни појам припада, затим појам, такође шири, титуле или звања, односно занимања и особине које главни појам има, као у примери-

¹ Ти примери на руском језику гласе: први од њих: А он, бестия, меня уверяет. — Его вторая жена, красавица, умница, ... вышла за него когда он уже был стар. — Пошел домой, я не хочу с тобой, скотом, ехать. Легкие судороги — признак сильного чувства, пробежали по его широким губам. — Оба отличные математики, они сверх службы... давали уроки — а други: дерево бук, город Москва, река Днепр, село Камснка, граф Постопчин, учительница Фролова, старикашка-извозчик, невеста-девушка.

² В. у горе наведеном делу на означеној и на неколико наредних страна.

³ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika*, II izdanja od 1931, str. 414.

⁴ Ст. Новаковић, *Грамматика српског језика*. Београд 1902, стр. 258. и Љ. Стојановић, *Српска граматика II*, осамнаесто издање (1928), стр. 12.

⁵ G. Gayron — P. Laurent — Mlle J. Lods, *Le français d'aujourd'hui*. Paris 1949, 323—324.

ма: *извор вода, село Бистрица, река Зета, грађанин племић, цар Стјепан, жгоља чобанин* и сл. — по служби својој нису апозиције, и у ствари нису ништа друго већ атрибути, како нам то између сличних потврђују примери:

Гледа га љубошито, као што се обично гледају *странци* пролазници (Св. Ранковић, *Порушени идеали*, Српски писци, стр. 127). — За њим Арсеније са пет великих кеса *литрењача* (Исто, 181). — Ухвати ме иза затиљка за кошуљу *конопљачу* (А. Ковачић, *У регистратури*, 17). — Затим одскочи кано да га је ујела *отровница* змија (Исто, 55). — Истура ноћу људе *појединце* (И. Андрић, *Проклета авлија*, стр. 11). — Међу њима има *Турака избеглица* из Србије (Исто, 103). — У селу Бистрици, гаје су ноћили, срео се ... с ковачицом (М. Крлежа, *Битка код Бистрице Лесне*, 25). — А оне двије сестре *сиротице*, због чега оне (Р. Маринковић, *Руче*, 249). — И смјешка се грозно и безнадно као човјек *очајник* што сједи на дну свог властитог живота (Исто, 135). — Већ је изум праће ... *жгољу* чобанина учинио краљем (Исто, 140). — А дирљива ријеч ... само подсјећа мајке *старице* у црнини (Исто, 140). — Лице му дође кисело као да је загризао јабуку *дивљаку* (Б. Ђошић, *Доживљаји* *Николетине Бурсаћа*, 73). — Такви ловци *странци* ранили су само овог мјесеца девет гонича (*Вјесник* од 22. XII 1967, стр. 11, стубац 8). — Воз нешто дуже стаје само у Лапову *селу* (говорни језик). — Рођен је у *варошици* Прњавору (исто) итд.

Ови се примери очевидно ни по чему не разликују од оних што их поједини синтаксичари страних језика дају међу примерима за апозиције, какви су: рус.: *злодейка-жена, старикашка-извозчик, древно бук, город Москва, граф Ростовчин, учительница Фролова*; стсл.: *чловѣкъ-грѣшникъ*; фр.: *un enfant prodige, le philosophe Platon, le maréchal Foch*; нем.: *Kaiser Wilhelm, ein Stadt Ninive, Mars der Planet*; лат.: *mulier ancilla* и сл.

А у свим овим и њима сличним примерима из наших и страних језика означене именице нису употребљене у служби апозиције већ у служби атрибута. Ни за кога, сигурно, није спорно да *странци* *пролазници, кеса литрењача, кошуља конопљача, отровница змија, сиротан Ивица, Турци избеглице, човек странац, целац снег, човек очајник, жгоља чобанин, јабука дивљака* значе исто што и: *страни пролазници, кеса од литре, конопљана кошуља, отровна змија, сироти Ивица, избегли Турци, стран човек, цели снег, очајан човек, жгољиви чобанин и дивља јабука*. На исти је начин и: *стари-*

кашка-извозчик (старчић-фијакерист) — *стари фијакерист, un enfant prodige* (дете чудо) — *чудесно дете, чловѣкъ-грѣшникъ* — *грешан човек* итд.

Да се именице у оваквим случајевима употребљавају у атрибутивној функцији потврђују речи пољског научника: „Одредба је пре свега придев, придевска заменица или број, а тада таква одредба црте, броја или рода назива се додатак, нпр.: *добар човек, та књига, грѣхи дан* и сл. У истој функцији јавља се именица у истом падежу у коме стоји и члан који се одређује... *Jan Król, król Jan*“¹.

59. Заједничке именице уз властита географска имена (типа *река Сава, село Степанчиково* и сл.) у српскохрватском језику се најчешће употребљавају у стиховима; исп.: *Дрино водо, племенита међо*. — *Дјевојка је јечам жито клела*. — *Ти не куни Сријем земљу равну* и сл. — очевидно, да се речју с потребним бројем слогова попуни стих или из другог ког метричко-ритамског разлога. А кад би се оне само зато употребљавале, не би се могло рећи да врше и синтаксичку функцију. Али, у случајевима какав имамо у горе наведеним примерима: *У селу Бистрици... срео се с ковачицом, Воз стаје у Лапову селу и Родио се у варошици Прњавору*, заједничке именице *село* и *варошица* употребљене су као чисто језички неопходне ознаке; у првом и другом случају да се каже да се срео у селу а не у вароши Бистрици и да воз стаје у Лапову селу, а не у Лапову вароши, а у трећем: да се дотично лице родило у вароши, а не у селу Прњавору. Именице су, дакле, употребљене да одреде неодређене појмове, а то је служба атрибута, а не апозиција.

Уосталом, ништа није ново ни необично да се једне речи употребљавају у служби других. А сасвим је оправдано да се при синтаксичкој класификацији речи сврставају према њиховим функцијама. То је управо и једино исправно. Оправдано је, дакле, и именице уз друге именице у служби придева сврстати међу атрибутивне одредбе. Питање је само којим их именом ту звати. Да ли их једноставно звати атрибутивним апозицијама, којим смо их именом досад у својим предавањима звали, и како их и други неки граматичари називају?²

Овај термин ипак није срећно нађен за именице у служби атрибута зато што их ставља у синтаксичку категорију којој не припадају, ставља их ипак у апозиције, а оне то, како смо видели, нису. Нама се чини да би за њих, аналого термину апозитив (за придевске речи у апозитивној служби), боље одговарао назив *атрибутив* (катего-

рија именица у служби атрибута). Овоме би се термину, истина, могло приговорити због тога што се он у неким језицима сасвим другог система употребљава као назив за један придевски падеж¹. А могле би се ове одредбе звати и *именички атрибути*. Али, најзад, није тако ни важно какав ћемо термин за њих узети, него је од значаја утврдити да су оне синтаксички друкчије од апозиција и да их свакако треба разликовати од њих. Оне су, за разлику од апозиције тесно везане за имена уз која стоје, и употребљавају се да та имена као раније неодређена одреде, па зато и кажемо да имају атрибутивну службу. Апозиције, међутим, иако зависне од главних речи, чине извесну целину за себе, као такве се накнадно додају тим речима да их одреде по неким новим, мислимо пре неизреченим, особинама које се баш апозицијама казују. Зато апозиције имају и своју посебну интонацију, као што их имају и апозитиви². По тој интонацији оне се у говору разликују од атрибута, а, дакако, и од атрибутивних употребљених именица. У писању се пак апозиције, будући да у односу на главну реч представљају извесну целину за себе, да се као таква целина накнадно додају речима ради новог одређивања већ одређених појмова које те речи означавају, — редовно одвајају зарезом, док се између атрибутивних употребљених именица и речи које одређују зарез никада не ставља. Ово је, на другој страни, доказ колико су у заблуди они што разлику између атрибута и апозиције објашњавају одредбеним односом атрибута према главним речима, а допунским односом апозиција према њима. Допуном увек управља главна реч од које она зависи, али се с њом не слаже својим обликом, док апозиција увек стоји у падежу главне речи (исп. горе). А одвећ је познато да су допуне и функционално и по интонацији тесно везане за управне (главне) речи, и да се као такве по правилу никаквим знаком не одвајају од ових.

60. Исто тако, није тешко доказивати неоправданост констатације неких граматичара да се апозиција одваја зарезом само кад стоји иза главне речи. Апозиција се, мислимо праве апозиције, и када стоје испред главних именица одвајају зарезом. Нико сигурно не може спорити да у реченици: *Вредан и сналажљив мајстор, он је ускоро дошао до лепе зараде*, — зарез иза синтагме *вредан и сналажљив мајстор* није сасвим на месту, нити се може рећи да та синтагма није апозиција уз личну заменицу *он*. Именице пак у одредбеној служби атрибута, које су такође уобрајане у апозиције, а за

¹ В. А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, 216.

¹ Т. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn: *Gramatyka języka polskiego*, w Krakowie 1923, 379.

² В. Књижевност и језик за 1956, св. 6—7.

² Овде поново скрећемо пажњу на разликовање тзв. „обособљених“ атрибута (определения) и „обособљених“ апозиција (приложения) од „необособљених“ код Е. И. Коротаева и Н. Н. Прокоповича (*Грамматика русского языка Академии Наук СССР*. Том II, стр. 643—649).

које смо ми, верујем, доказали да то нису — не одвајају се зарезима ни када дођу иза главних речи, колико ни када су испред њих. Довољно је само погледати напред наведене примере са: *јабуком дивљаком, кошулом конопљачом, кесом литрењачом, људима неправедницима, мајком старицом, сестром сиротицом, човјеком очајником, Гацким пољем* и др., у којима одредбена именица долази иза оне што је одређује, — и одмах ће бити јасно да су одредбена и главна именица у тесној међусобној вези, исто онако као кад одредбена стоји испред главне, тј као у примерима типа: *јединац син, жгоља чобанин, вирош Прњавор, село Бистрица, цича зима*. Сасвим друкчије ствар стоји с титулама и звањима, рецимо, када долазе иза имена њихових послалаца. Оне се онда, то се с разлогом истиче у многим језичким приручницима где се говори о интерпункцији, — редовно одвајају зарезом од именица иза којих долазе. Али сада не само зато, и уопште не зато што долазе иза речи којих су одредбе, него што оне ту имају карактер апозиције. Обично се имена лица уз која стоје титуле или занимања дају као одређена, а називи титула, односно занимања, везани за такве појмове својих носилаца, означавају баш те појмове. Они се (мислим ти називи) накнадно додају именима која одређују, и зато су то, по нашем мишљењу, апозиције. Међутим, назив занимања испред главног имена се ставља да се њим одреди о којем од више лица с тим именом се говори: *ученик Иван Павловић* нпр., значи — онај Иван Павловић који је ученик (а не неки други). Назив занимања је овде употребљен да одреди још неодређено лице. А у тој је, сада атрибутој, функцији тесно везан с именом које одређује, и зато га није допуштено од њега одвајати зарезом.

Што се у извесним случајевима, за дани тренутак, и самом употребом имена, односно презимена, тачно зна о коме је лицу реч, што је, хтели смо рећи, то лице одређено и без стављања титуле или занимања уз његово име, као у случају са примером *председник Кенеди* или *премијер Хрушчов* — то је, само би се рекло, нешто друго. Међутим, како има *Кенедија* који нису председници и *Хрушчова* који нису премијери, одредбе уз њих опет долазе да ближе одреде лица о којима се говори. А осим тога, титула је овде постала и често постаје скоро саставни део имена, и зато је с њим тесно везана, па се, разумљиво је, не одваја зарезом од њега. А што је главно, она за случај кад се и без те титуле тачно зна о коме је лицу реч, ништа ново не каже, па је и по томе јасно да није и не може бити апозиција, већ и овде, као када јој је служба да прецизира на које се од више лица

с истим именом мисли, иде у атрибутој одредбе, као што ту функцију имају и презимена када се употребљавају уз имена.

61. Одредбе зависних делова реченице. — Зависне су или несамоствалне, као што нам је познато (в. тач. 144. и 145. I књ. Савременог језика), све речи осим именица, именичких заменица и неких речи које се употребљавају у функцији именица. Несамоствални су, и то је такође добро познато, и глаголи, поред осталих речи. А њихова је служба у ствари одређивање именица. Предикат приписујући што субјекту самим тим постаје његовом одредбом и зависном речју у исто време. И када говоримо о одредбама зависних речи, ми ту на првом месту имамо на уму одредбе глагола. Те одредбе чине речи и скупови речи који се употребљавају уз глаголске облике да одреде оне пратилачке моменте које глаголи у себи увек садрже, да одреде, наиме, време, место и начин вршења глаголом означених процеса, без којих они никад не могу бити, а затим да одреде околности у којима се ти процеси врше, узрок због којег се врше или циљ с којим се врше. Ако ти моменти увек, или често, прате глаголску радњу, то још не значи да они свакад морају бити и означени у језику, и да уз сваки глаголски облик којим се означава радња, стање или особина мора доћи и одговарајућа одредба. Само када се у језику јави потреба да се било који од ових момената одреди, онда се уз облик глагола што означавају радње, стања или особине употребљавају поједине друге речи или скупови речи који одређују те моменте. Ове пак речи, односно скупови речи, иако различног значења, имају у суштини исту службу — службу одређивања глагола.

Све ове одредбе су за разлику од именичких одредаба, или бар од једних именичких одредаба, подједнако тесно везане с речима које одређују. А уколико се и оне накнадно уносе у реченицу, то је зато што је тај моменат за дату прилику од мањег значаја, па се зато његова ознака накнадно или узгредно додаје, а не што би то и по природи својој била нека накнадна одредба. У сваком случају, одредбе зависних речи су такође зависне од речи и група речи које одређују, и у томе нема разлике између атрибутој одредаба самосталних и одредаба несамоствалних речи.

Службу одредаба зависних речи, у првом реду одредаба глагола, врше прилози или синтагме прилошких функција. Прилози вршењем те службе управо и постају посебном врстом речи. А скупови речи, синтагме у тој функцији имају прилошки карактер. Функцију глаголских одредаба као посебних речи врше и глаголски прилози, као и поједини облици зависних падежа самосталних речи. Предлошко-именске везе, и скупови речи уопште, у служби одређивања глагола

имају функцију и вредност прилога. А према значењу своје, ове одредбе могу бити: одредбе места, времена и начина, одредбе околности, узрока, циља и услова, или чега сличног.

Одређивање радње, стања или неког својства по месту може бити различито, већ према томе шта означава глагол на који се ова одредба односи. То је или одређивање:

места вршења глаголом означеног процеса:

Около су гореле ватре. — *Десно* је његова кућа, а *лево* кућа његова брата. — Папирни змајеви летјели *су по зраку*. — *На степеницама златним* коринтска Хетера седи. — С доласком пролећа у *нашој соби* настадоше велике промјене. — *Врх хриди* црне трне задњи румени зрак. — Баците поглед *по кршу и пољу*. — *На пољани* се бели снег. — То се налази *на 5. страни* књиге. — Ми остадосмо *на крову* брода. — Сад је *око њега* окупљен највећи број бугарских сељака;

или места одакле почиње, односно где се завршава процес кретања, рецимо:

Одакле долазите? — *Одавде* ћемо почети. — *Одакле* им пристиже највећа помоћ. — *Изишао је из куће*. — *Са тамних коринтских гора* ветар је мирисним дахом мрсио њене власи. — Попадала су птицад *из гнезда*. — *С мора* су се подигли црни облаци. — Негде *испод брда* је долазио једва чујан глас. — *Докле идете?* — Једва смо *довде* стигли. — *Уђоше у собу*. — За час се попну *на брдо*. — Видео сам кад је лапта улетела *под кров*. — Наднесе се *над бунар, над воду*;

или пак правца кретања:

Којим правцем иду? — *Куда* пролазе? — Када сам *закора*чио *плочником*, примјетим да ми кораци не одјекују. — Дошле су *кроз сокак* дотјеране знатижељом и вечерњом грајом. — Пут води *узаном клисуром*. — Пели смо се *једном благом узбрди*цом. — Спустила се *низ брдо*. — Дечко се *пентра уз дрво*.

Потребно је нагласити да се глаголски прилози, обични у функцији скоро свих других глаголских одредаба, не употребљавају у служби одређивања места глаголом означеног процеса.

62. У служби пак одређивања времена, ови се облици редовно употребљавају. Тачније рећи, они, и када врше службу одређивања других пратилачких момената радње (односно стања) која се казује несамосталним речима — истовремено свагда одређују и време.

а) Претежно службу временских одредаба имају глаголски прилози у примерима као што су:

Путујући тако наиђе на неку децу крај морске обале. — *Берући* памук девојка је певушила неку сетну песму. — Мајстор је, *враћајући се* с посла, и сам прочитао оглас на вратима своје кашње. — *Затворивши* врата седе крај ватре да се огреје. — *Окренувши се* оној двојници Црногораца, поче да нешто натуча талијански.

Иако најчешће у себи садрже и нијансу одредбе другог којег момента: начина, узрока, услова или чега сличног — глаголски прилози временом вршења њим означеног процеса одређују вршење или извршење радње глагола у предикату.

б) Осим тога и време се, дакако, одређује, као год и место, још и одговарајућим прилозима и именичким облицима зависних падежа без предлога или и с предлозима:

Тада су сви приступили послу. — *Данас* је код нас било тако тихо. — Тек *сада* ћемо почети да радимо. — То је *давно* било. — *Одскора* се овде појавио. — *Сутра* ћемо на пут. — *Данас* си цео дан беспослично. — Њихова је кућа *јесенас* завршена. — *Првога часа* су ћаци најсвежији, али су *другога часа* среће нији. — *Тога дана* није могла окусити ни ушећерених јабука. — *Четврте вечери* спласнуло је руменило на западу. — *Раном зором* отискивало се благо од Рељиних торова. — *После часа* ћеш ми се јавити. — Почео је рад на науци *пре завршетка студија*. — Радио је *до краја живота*. — Мене царе не хтје оженити за *младости и љепоте моје*. — *А у топле ноћи* отварало се и срце мале принцезе. — *Под зиму* долази у село, а *на пролеће* се опет враћа на посао. — То је било негде *пред крај рата*. — *У сутон* је с благом силазио на појило. — *А у сумрак*... Абидагин бес порасте до врхунца.

63. а) Као што се свака радња врши у неком простору, у неком времену, односно као што је свако стање условљено простором и временом, тако се исто свака радња врши на неки начин, а свако стање и свако својство има степен свога интензитета, одн. квалитета. Службу одређивања начина вршења радње и степена интензитета стања или степена јачине неке особине врше тзв. одредбе за начин, у којима се, осим прилога, јављају опет глаголски прилози и прилошки изрази у облику појединих зависних падежа без предлога и с предлозима:

Нил прастари, зелен, с изнемоглим дахом, *одлази тромо*. — И звуци јекнуше *благо* и *јаче, јаче* грме. — Целога је века *вредно* радио и *скромно* живео. — Учитељ *лагано* и *течно*, про-

сто и јасно говори. — Ми смо му пријатељски саветовали да се тога окане. — Она је подигла очи и *страсно* Августа гледа. — *С тешком муком* су се пробали. — Васка се облачила *без журбе*. — *Виче на сав глас*. — *С великом пажњом* прати садашње догађаје. — Он је плакао *горко* и *неутешно* на жаловима тубега мора. — Наједанпут киша отпоче *крупним капљама*. — *На смрт* се је Јово разболио. — Све му је имање *на јагму* разграбљено. — Оде Марко гором *невајући*, / Оста Туре погом *копајући*. — Обоје *опрезно* зиркају на њ *избегавајући* да му сретну поглед. — Она на све њих гледа *с висине*.

б) Као прилошки израз у служби одредбе за начин врло често се употребљава и именица у номинативу, заједно с везницима *као* и *како*. Ова одредба онда значи да се дотична радња врши на начин како је врши биће уз чији номинатив стоји везник *као*:

Кликће Ненад *као соко сиви*. — Бели цетао на прагу белог јутра разлистава се *као трешња, као бресква, као крушка*. — *Као сребрно класје* играли су низови пјешачких пушака. — Поче косу низ прси чешљати / и танкијем гласом нарицати / *како славља са дубове гране*. — Заплакала *како сиротица*, / *закукала како кукавица*. — Сикће *као љута гуја*.

Веза именског облика са везницима *као* и *како* у служби начинске одредбе несамосталних речи није везана само за номинатив, него се у тој служби употребљава и облик акузатива, или, да прецизније кажемо, није везана само за субјекат већ и за објекат:

Па га *закла као јагње рањче*. — Сви су га *волели као брата*.

Потребно је указати на чињеницу да у оба ова случаја, и у случају с номинативном и у случају с акузативном одредбом за начин у ствари имамо непотпуне реченице. Наиме: *Кликће Ненад као соко сиви* — значи: *Кликће Ненад као што кликће соко сиви*; *Поче танким гласом нарицати како славља са дубове гране* — значи: *Поче нарицати како нариче славља (славуј) са дубове гране*; а *Сикће као гуја* — *Сикће као што сикће гуја*. — *Закла га као јагње рањче* — *Закла га како се каље јагње рањче* и *Сви су га волели као брата* — *Волели су га као што воле брата*.

То се нарочито јасно види у примерима овога типа, где имамо и номинатив и акузатив — у ствари и субјекат и објекат једне реченице у којој је изрицање предиката изостало — једноставно зато што се он ту подразумева; што га, тј., није потребно понављати, јер

је употребљен у првој реченици (*Ох, како те силно волим: Као болан зору, као жедан росу, као мајка чедо своје*).

До извесне мере само употребљава се номинатив с везником *као* с нешто друкчијом функцијом у примерима типа: *Остатак живота Михановић је провео као дипломат на Истоку*, где *као дипломат* значи — *будући дипломата* (у служби дипломате). Али је и то — у крајњој линији функција начинске одредбе.

в) Карактеристичан је случај употребе показно-упућивачког квалитативног прилога *тако* с одређеним значењем: јако израженог степена стања или особине што је означава глагол или придев у предикату на који се овај прилог односи, као у примерима: *Он је тако попустио* (у значењу: *Он је јако, или силно, или страшно, или ужасно попустио*); *Ви сте тако добри* (= *Ви сте јако добри*); *Она је тако племенита жена* (= *Она је од већ племенита жена*). А у истом се значењу прилог *тако* употребљава и у функцији одредбе прилога у предикату: *То је било тако страшно* (значи: *То је било претерано страшно*).

64. На сличан се начин прилози за одређивање места: *овде, онде*, ту употребљавају у функцији временских одредаба: *сада, тада, онда*.

А *овде* ћемо прекинути — каже се често место: *А сада ћемо прекинути*. — И ту пристадоше — значи: *И тада пристадоше*. — И *онде* смо попустили — употребљено је место: *Онда* смо попустили.

65. а) У реченицама је често потребно казати узрок онога што се у њима износи. Службу означавања узрока врше тзв. узрочници радње, односно стања. А у њој се употребљавају ретки прилози за узрок, глаголски прилози, облици инструментала за узрок, и нарочито често предлошко-именичке везе речи, као у примерима:

Он *зато* није могао доћи. — *Стога* су морали још дуго чекати. — Све су друштвене класе биле незадовољне *његовом владавином* (н: *с његовом владавином*). — До пожара је дошло *непажњом*. — *Заслугом* овога младог лекара многи су спасени очигледне смрти. — *Не знајући* за ту заповест, Тимотије опали из пушке. — Небо се не види *од силних звезда*. — Кадидја је био очајан *због* тако великих издатака. — *С тешке неправде* и небо плаче. — Цвили и *уздише са зла удеса и немиле судбине*. — Она је све то *из зависти* учинила. — *Засавица се због* *глибовита дна* не може газити. — *За девером* косу одрезала, *за братом* је лице нагрдила, а *за драгим* очи извадила.

б) Своје врсте узрок радње и стања је и циљ ради кога се радња врши, односно ради кога се стање и особина узима. А и циљ се

одређује прилозима за циљ (који су још ређи), инструменталом без предлога и различним предлошко-именским везама у функцији прилошких израза:

Раиша Новак оде у хајдуке. — *Народним послом* је неколико пута ишао у Цариград. — Па сам незван дошао у сватове *рад' комада хлеба бијелога* и *рад чаше вина црвенога*. — Идем кући *по ствари*. — Свратио је код друга *за књиге*.

Али се поставља питање колико су ознаке узрока и циља ради којег се врши радња по функцијама својим одредбе, односно да ли су то праве одредбе или више допуне речи на које се односе. У сваком случају то су детерминативи који нису мање допуне него праве одредбе.

66. а) Радња и стање ближе се одређују и означавањем онога што их је условило. А службу одређивања у с л о в а вршења радње, одн. стања у коме се неко или нешто налази, врше тзв. одредбе за услов, у чијој се функцији употребљавају опет поједине предлошко-именске везе као прилошки изрази и глаголски прилози:

Уз ваше присуство, он се неће бунити. — *Уз вашу помоћ* ми ћемо моћи да обавимо посао. — *С вашом помоћи* они ће то моћи учинити. — *У случају недоласка* ви ћете нас известити. — Само *радећи* можемо постићи успех. — Награда се не добива *чекајући* да сама дође. — Не може се царство задобити на *душеку* све дуван *пушећи*.

б) Услови могу бити и негативни, могу тј. бити и сметња вршењу радње, која се и поред таквих услова врши, и онда они значе *к о н ц е с и ј у* какву имамо у примерима:

И насупрот томе, ми смо успели да посао завршимо. — *И упркос тешкоћа* он је изишао на прави пут. — *И не мислећи* много на себе у борбама, он се ипак здраво кући вратио. — *Код великог броја присталица* он се нашао усамљен. — *Ни крај најбоље воље*, не мога открити смрт у природи.

67. Делимично се могу сматрати условима, а делимично и временом вршења радње — *о к о л н о с т и* у којима се врши или извршује радња, као у примерима:

У сну сам ходао, трчао, изводио небројене кретње и напоре. — *По лошем времену* се не може путовати. — *При овом начину*

транспорта говото нема губитка. — Рат не може дуго трајати *при усавршеној техници*. — *У дивљој трци* за чопором нитко није примијетио болно муканье.

Означене синтагме могу се схватити негде и као време (у 2-ом по реду примеру, који би се могао дати и у облику: *Кад је лоше време не може се путовати* или: *За лошег времена не може се путовати*). А услови и околности често се преплићу као идентични моменти. Али дубљом анализом није тешко утврдити разлику између њих. А таквом се анализом долази до закључка да су ово управо одредбе околности у којима се врше или извршавају глаголом означени процеси.

68. а) Мера било чега и вредност онога што се глаголом о чему казује одређују се падежним скуповима речи, и то обликом акузатива, као и везама прилога за количину и облика генитива:

Дане и дане гледао сам га како се у зору диже. — Она је *цео живот* вредно радила. — *Читаво лето* пландовао би високо у кошеницама вјечито опружена длана. — Провели смо на одмору *недељу дана*. — Стаје најмање *хиљаду нових динара*. — За себе је задржао *једну косу ливаде*, а остало је продао. — Око јој вреди *другу дјевојку*. — Засејали су *два хектара пшенице*. — Тежи *цео килограм*. — *Целу једну годину* провео је у Паризу на студијама, а после је често у овај град навраћао и узев све заједно *више година* у њему проживео. — Малишан је *цео први час* трчао без престанка, и за три часа прешао је *двадесет километара*.

б) И у другим случајевима када су одредбе несамоствалних речи предлошко-именске везе и скупови речи од једног одређеног падежа, оне се често додирују с друкчијом службом, тј. с допунском службом њиховом. А можда се нигде тако јасно не мешају ове две службе као у случају одредаба мере и вредности.

Када се каже, рецимо: *Купила је метар платна*, — ово *метар платна* је одредба мере, односно количине коју је субјекат купио. Али је то у исто време и објекатска допуна глаголу *купити*. А да ли је више једно или друго, зависи од смисла који се целој синтагми даје, тј. од тога да ли њом хоће да се каже колико је купио, или шта је купио. У првом случају: то је одредба, а у другом допуна. Исто је тако осетно додиривање у одредбама-допунама за меру пространства, нпр.: *Прешао је 70 километара* — детерминатив *70 километара* посматран с једне стране значи одредбу мере, одређује колико је простора субјекат прешао. А с друге стране: простор од

70 километара је нешто што се прешло. Субјекат је прешао километре простора. И ти су километри очевидно објекат који је субјекат прешао. Да, случајно, не стоји тачан број километара који је прећен, — то нико друкчије не би ни схватио него једино као допуну. У ствари, нема разлике по суштини ни кад се употреби број прећених километара.

*

69. А у чему је разлика између допуна и одредаба и где се оне додирују, то ћемо имати прилике да још расправљамо пошто се детаљније упознамо са функцијама допуна као зависних делова синтагме и реченице, а нарочито у одељку о надежним синтагмама.

Али пре него прећемо на несумњиве допуне, на делове реченице, односно синтагме у овој функцији, још ћемо се задржати на неким одликама одредаба означеним посебном интонацијом која је условљена природом везе између њих и речи које одређују.

а) Одредбе самосталних речи, како смо видели, могу бити: атрибушке или апозитивне. У првих је веза с управним речима врло тесна. Атрибути су, како стални, и придевски и именички, тако и привремени — неодвојиво везани с речју коју одређују; они с њом чине јединствену целину, и унутарњу и спољну, и смисаону и интонациону, па се, разумљиво је, у писаном језику никада не одвајају никаквим знаком интерпункције. Што се у неким случајевима, као што су *старчић-фијакерист, звер-жена, човек-грешник* (в. тач. 58) између делова ових одредбених синтагми пише цртица, то није никакав знак интерпункције већ правописни знак који речи између којих се пише више повезује него што их раставља. (То је, осим тога, често и знак непроменљивости првог дела у промени таквих полусложеница по падежима, где цртица има вредност надежног знака, као у стиховима: *Па дозива Ми ли ћ - бар јак тара, Братимшо Костреш - харамбашу*). Зarez се пак у писању, као ни ма који други интерпункцијски знак аутономности једног дела исте језичке јединице у односу на други њен део, не ставља између атрибута и управне именице.

б) Насупрот томе, апозитивне одредбе, како апозиције тако и апозитиви, редовно се одвајају зарезом од управних делова, зато што се они, иако ипак одредбе тих делова, овима накнадно додају. Они, дакако, чине и посебне интонационе целине, како у односу на остале делове реченице тако и на онај члан на који се односе и који одређују.

Међу одредбама одредбених речи, међу одредбама глагола у првој реду, немамо овако јасне разлике између више њихових врста, него се све оне на исти начин употребљавају уз оне реченичне делове које

одређују. И као њихове одредбе тесно су везане за те делове. То потврђују сви наши примери, од оних које смо навели за одредбу места па до ознака циља вршења глаголске радње (в. т. 61—65). Ни у једном од тих случајева глаголске одредбе немају никакве интонационе аутономности, колико што немају ни смисаоне одвојености од управног члана синтагме. А такви ти примери нису нарочито одабирани, већ су узети из језика читавог низа наших писаца: из В. Караџића, П. П. Његоша, И. Мажурашића, А. Шеное, Л. Лазаревића, Е. Кумичића, В. Новака, В. Илића, В. Петровића, Д. Шимуновића, А. Шантића, Т. Ујевића, Ј. Дучића, И. Андрића, В. Назора, М. Крлеже, Б. Нушића, Р. Маринковића, М. Лалића, В. Калеба, Д. Тадијановића, Б. Ђопића, Д. Босића, из народних песама и приповедака, из дневне штампе и из свакодневног језика. И на основу тога се може закључити да су глаголске одредбе према везаности својој за речи које одређују врло сличне атрибушким одредбама самосталних речи, а да у језику нема глаголских одредаба апозитивног карактера. И доиста нема.

70. Ипак се у језику срећемо и с глаголским одредбама унеколико посебне интонације, која је последица узгредног или накнадног додавања тих одредаба и која се у писму обележава стављањем зареза испред и иза њих.

а) У првом случају ту одредбу онај што је употребљава не сматра неопходном, па је као узгредну додаје, а у другом се накнадно присећа да је треба дати, — тек се у оба ова случаја глаголска одредба може сматрати додатком, као год апозитив и апозиција у функцији одредбе самосталних речи, иако карактер њихове аутономности није оне врсте као код наведених именичких одредаба. То се може закључити из примера с тако употребљеним глаголским одредбама, као што су:

И док су старци, прозебли и мокри, стајали непомично, на благњавом брегу, дотле су жене с депом трчале (М. Црњански, Сеобе I, 125). — Лелек се међутим, на брду, још дуго разлегао (на истом месту). — Брат му је, по договору, провео ноћ у селу (Исто, 126). — Ту је било последње укрцавање људи, пре укрцавања у чамце, из којих више није било изласка до Варадина (Исто, 127). — Мајка ме представља, пристojно, мисли, то ће ваљда помоћи (Р. Маринковић, Киклоп, 131). — Разговарамо о судбини разних ситних животињица, метафизички (Исто, 238). — Трупло му узнемири дијафрагму, гадљиво (Исто, 42). — Под снегом, гуре се камени житељи Прерова (Д. Босић, Корени, 72). — Остала је, из непознатог разлога, уза њ (В. Калоб, Огледало, 80). — Жена је и даље остала пред просјаком, држећи у прегачи

крух (Исто, 80). — Чуо сам пискав звук трубе са сахат-куле, у *невријеме*, и збркане нејасне гласове (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 73). — Јашу упоредо, *не склањајући се никоме* (Исто, 121).

Узгредно уметнуте глаголске одредбе, обично између делова реченице, имају споредну улогу у њој; а накнадно додате су, супротно овоме, нарочито наглашене, тако да глекад остављају утисак накнадно доданих реченица с неизреченим главним деловима (о којима в. ниже у тач. 97). А у оба случаја се, у свакоме на свој начин истина, ове одредбе издавају својом интонацијом од осталих делова реченице, па и од оног који одређују, смисаони је значај њихов различит у њима. А будући да се свакако својим смислом, једне на један а друге на други начин, такође издавају из осталих делова реченице, оне се у писму зарезима одвајају од њих.

б) Кад имамо по две или више истородних одредаба једну до друге, две такве одредбе за место, рецимо, као у примеру: *На пољу, на дрвљанику, праска секира, љутило и дрхтаво* (Д. Ђосић, Корени, 42) или две за начин, као у реченици: *Сјахао је лако, као да је тек пошао на пут* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 71) — друга поред прве природом својом се приближава апозитивним одредбама самосталних речи, јер је то нова одредба већ одређеног предиката. То више нису синоними претходних одредаба, какав имамо у случају: *Ту, на томе месту, први пут смо се срели*, — него одредбе с потпуно истим функцијама, али које не значе исто што и одредбе уз које долазе него нешто ново; *на дрвљанику* је, наиме, исто тако одредба места на коме се врши глаголом означени процес, као што је то и *на пољу*, само је то даља одредба истог рода, исте врсте, али нова одредба. Такве су одредбе такође изразито одвојене посебном интонацијом, и у писму се редовно одвајају зарезима.

Б. ДОПУНЕ

71. Друкцији однос у зависним синтагмама, различит од оног који имају одредбе, означава се допунама, које, то и сам њихов назив каже, врше функцију допуњавања речи на које се наслањају и од којих зависе. Допуне се, пре свега, у извесној мери међусобно разликују према томе да ли допуњавају глаголске или именске речи.

72. **Глаголске допуне.** Најтипичније примере глаголских допуна, које се по значењу своје опет једне од других разликују, чине реченични објекти на којима се или у вези с којима се глаголска радња врши. Затим су то бића, односно предмети којима се радња наме-

њује, средства којима се врши и у опште појмови у вези с којима се радња врши. А пре свега је то —

73. а) *Прави објекат*, који није ништа друго већ име појма у облику акузатива без предлога уз правс прелазне глаголе, какав имамо у примерима:

Дјевојка је *своје очи* клела. — Копитар је у томе чланку открио *прави народни језик*, а у његову писцу — *одличног познанаоца* тога језика. — Шимс опет задржа *професора* и погледа *сусједову кућу* скупа с њим. — *Виолину* брзо одложи на прозор. — Загушише *уске стазе* доњег града. — Довео је *Исаковића* да ту вечера. — Желио бих да вратим *твоје поверење*. — Када сам му додирнуо *врелу кожу*, једва се уздржао да не одмакне *главу*. — Продавци извикују *посебна издања*, а пролазници им грабе *новине*. — Држао је *бунтовничке говоре* по Београду. — Румене пруге шарају *далеки запад*. — Свако цени *радње и борбене људе*.

б) Стварно се, међутим, врши само конкретна радња на конкретном предмету, као у више наведених случајева и као у примерима: *Сељак оре њиву*. — *Пастири гоне своја стада*. — *Дете је силом навлачило кошуљу преко главе*. — *Снег је покрио ливаде и поља равна*. — *Сломio је кључ отварајући врата*. — И због тога би, могао когод рећи да није најсрећније сваки објекат глагола дефинисати као предмет на коме се врши глаголска радња. Али када се има у виду да се у лингвистици сваки појам, и апстрактни појам, као и лице, назива предметом, онда ми не налазимо никакве незгоде у томе што се правим објектима зову појмови чије име стоји у акузативу уз прелазне глаголе говорења, рецимо, осећања, унутрашњег расположења, сазнања и мишљења, као у прва три од напред наведених примера и као у реченицама: *И нема дубока тама доводи бајну ноћ са сињег незнаног мора*. — *А тек наједанпут он је осетио силан бол*. — *Малишана су сви заволели од првог сусрета с њим*. — *Ми смо врло добро схватили ваше излагање*. — *За њега ништа не значи обманути најбољег пријатеља*. — *Деца су, рекло би се, гугала сваку реч која се откидала с учитељевих уста*.

А иако се за ове објекте не може рећи да су то предмети на којима се радња баш врши, они су исто онако, као и конкретни предмети, конкретне радње из претходних примера, граматички објекти радње, односно стања или расположења оних глагола које допуњавају. И биће тачније ако кажемо да је објекат члан реченице којим се означава појам ван субјекта без кога се не може вршити процес означен глаголом којему је дати објекат допуна. А од значења самог

глагола зависи да ли се радња стварно врши на објекту и да ли се у овоме случају вршењем радње на њему објекат мења, помера, остаје непромењен, или се пак добија у резултату радње. Њива се, на пример, мења орањем, док књига читањем остаје непромењена, као и река коју неко препливава (исп. са овим примере реченица каква је: *Рагар оре њиву крај реке, рагарев син седи на обали и чита неку књигу, а његови другови препливавају реку*).

в) Мењају се у ствари и објекти који се добивају у резултату вршења радње на њима какав случај имамо у реченицама: *Они зидају кућу и Подигли су споменик*. Али и овде имамо разлику у објектима везану за разлику у виду управног глагола, коме је објекат допуна. У случајевима какав је први: вршењем радње се стално изводе промене на објекту, а њиховим извршењем објекат се добија као резултат радње. (О томе ће још бити речи у глави о различности глагола, у тач. 580).

У свакоме од ових случајева, међутим, лингвистички гледано имамо исту ствар — свуда као допуњу прелазних глагола имамо објекат у акузативу без предлога, и свуда, према томе, прави објекат глаголом означеног процеса, који се казује управним глаголом.

74. Што се тиче односа објекта према глаголу који допуњава, потребно је говорити само о неопходности употребе објекта у вези са непрецизношћу значења самога глагола, односно о необавезности његове употребе тамо где је глагол и сам собом, без објекатске допуне, довољан да искаже о каквој радњи је реч.

а) Ако замислимо оно што се каже реченицом: *Девојка бере цвеће*, нпр., па уз субјекат изрекнемо само предикат *бере* — без његове допуне, реченица *девојка бере* неће бити сасвим потпуна; њом неће бити изречена одређена радња. И у случајевима с таквим реченицама изрицање објекта је неопходно.

Међутим у реченици: *Научио сам*, рецимо, која ће се употребити као реплика на питање: *Зашто не учиш лекцију*, — и не осећамо никакве потребе за изрицањем објекта. Али ту разлика није у јачој или слабијој повезаности објекатске допуне за њен управни глагол, нити се уопште може говорити о било каквој аутономности објекта у односу на глагол који допуњава, о којој говори совјетски лингвист И. И. Мещчањинов¹. Он говори о некој самосталнијој употреби правога објекта чак и када овај уноси конкретизацију коју захтева мисао онога што се глаголом износи. По нашем мишљењу, ту може бити речи само о значајнијој и мање значајној улози објекта, о већој или

мањој неопходности употребе објекатске допуне уз овај или онај глагол, а ни о каквој се самосталности његовој ту не може говорити. Објекат је увек као допуна, уколико се употреби, наравно, тесно везан за свој глагол; он може бити само јаче наглашен уколико је реченични акценат на њему, а никакву засебну интонациону целину, синтаксички бар, он не може чинити, нити се у стандардном писаном језику одваја зарезом. Што се погледа, као у Јакшићеву стиху: *Ах, купи ми, бабо, купи ми — печења јареће* интонационо од свог глагола одваја посебним наглашавањем, а у писању цртом (—), то захтева неочекиваност употребе баш тога објекта. А ту интонациона аутономност, ако се то уопште може тако назвати, захтевају изразито стилски ефекти, односно ефекти начина изражавања, који нису ознаке никаквог синтаксичког момента, нити је то било каква синтаксичка аутономност, односно самосталност објекатске допуне у односу на њен глагол.

б) Али не само извесна непрецизност глаголског значења каква одликује, рецимо, глагол *брати* у већ наведеном примеру: *Девојка бере цвеће* и њему сличнима, него је, још више, апсолутно обавезно употребити објекат у реченицама типа: *Он говори истину* и *Ова девојка воли цвеће*, јер у случају употребе оваквих реченица без објекта, у облику: *Он говори* и *Ова девојка воли*, те реченице нешто друго значе; значење истих глагола у њима сасвим је другачије него у реченицама с објектом. *Он говори* — значи: *Он у овоме тренутку говори* или: *Он има способност говора*. А то је нешто сасвим друго него када кажемо да је оно што он говори и с т и н а. У овоме другоме случају уз глагол се мора употребити још објекатска допуна и казати: *Он говори истину*. У реченици *Ова девојка воли* предикат даје другачију квалификацију свога субјекта; њиме се каже да је девојка о којој је реч заљубљена. Ако пак уз глагол употребимо објекат *цвеће*, рецимо, добићемо друго значење целог суђења. У свакоме ће случају тек с објектом бити казана потпуно прецизна мисао. Неће она, истина, бити непрецизна ни у случају употребе реченице без икаквог објекта, али ће онда та реченица, као и глагол у њој, имати друго, рекли смо које, опет недвосмислено значење.

в) Насупрот томе у примерима типа:

Селаци су орали или *косили су* или *прашили су* употреба објекта много је мање неопходна јер се из употребе самог глагола зна да су орали земљу, да су косили ливаду, одн. сено, траву или жито, да су прашили кукуруз, рецимо, или, кромпир или другу неку пољопривредну културу. Али,

¹ И. И. Мещанинов, *Члены предложения и части речи*. Москва—Ленинград 1945, стр. 158.

као што и из последњих примера видимо, ако се не претпоставља да се тачно зна на коме се објекту врши дотична радња, а то је потребно показати, објекат ће се свакако употребити.

г) Што уз многе, очевидно прелазне, глаголе не налазимо употребљене објекте као што га, нпр., нема у реченици *Целу ноћ сам радио*, — то не значи да је објекат ту изостао зато што се зна шта је субјекат радио, него што то за саопштење које се жели учинити нема значаја, јер се дотичном реченицом хтело рећи само да је субјекат целу ноћ провео у раду, а не и на каквом раду је био, каткад управо и зато што је ово било познато ономе с ким говорно лице општи. Другим речима, глагол *радити*, иако баш овако како је употребљен није престао бити прелазан, и иако објекат уза њ може бити врло различит, и сам собом, без икакве допуне, јасно исказује оно што се овде о субјекту износи. А то опет, исто тако, јасно говори да сваки прелазни глагол не захтева објекатску допуну ни када се, баш због недостатка објекта, не зна тачно о каквој је радњи управо реч.

75. Само стилски, али не и синтаксички, посебне врсте прави објекат имамо у тзв. у н у т а р њ е м о б ј е к т у, тј. објекту означеном именом које има заједнички општи део с глаголом што га допуњава, какав случај имамо у примерима: *Вечераше господску вечеру*. — *Век је с њим вековала*. — *Град градила три брата рођена*, који је, како сами примери говоре, карактеристичан за арханчки песнички стил. Али га срећемо и код новијих писаца и то не само код песника већ и код прозаиста, па и у дневном говорном језику: *Тако они бригају бригу док Мара спава* (Л. Лазаревић, Пришеветке, 134). — *А вани је сјевер управо славио славље* (К. Ш. Балски, Дјела I, 52). — *Око куће су озидали два метра висок зид* (говорни језик).

76. А у свакоме је стилу као допуна неким глаголима, најчешће глаголима: *учити*, *пигати*, *молити* и сл., обичан двоструки објекат у акузативу, нпр.: *Учитељ нас је научио једну лепу песму*, *Да те упитам једну реч*, *Молио бих те једну ствар*. Па ипак ми ове примере не узимамо случајно из ранијих граматика, него зато што на њих, и поред тога што нису необични, ретко налазимо, код новијих писаца или у дневној штампи, одакле смо желели дати потврде за овако двоструке објекте. Данас би се овај други објекат пре употребио у неком другом падежу, као неправи, или даљи објекат — *Учитељ нас је учио једној лепој песми*, рецимо, а поготову: *Молио бих те за једну ствар* или како другачије. (Објашњење ове појаве види даље у тач. 396).

77. а) Правом објекатском допуном, тј. правим објектом, поред онога што уз прелазне глаголе стоји у акузативу, можемо сматрати и допуне одречним прелазним глаголима у генитиву. У примерима:

Ти *Котара* ни видео ниси, камо! мојој кули долазио. — Ни ми ти нијесмо кадри *мира* учинити. — *Мајке* нема да јој се пожали ни *сестрице* да јој се потужи. — Али у рату није могао наћи себи *мјеста*. — *Другога дари* и *обилежја* нити тражим нити примам. — Чинило му се да *своје куће* никад видети неће. — Проклети *Штабо* све је однео, ни *мишева* у дувару нам није оставио и њима сличним.

У функцији објекта, чији су другачији облик (тј. генитив) условили одречни глаголи, нема никакве разлике у односу на оне где ова предикатска допуна стоји у облику акузатива. О напоредности употребе облика генитива и акузатива подробније ће бити речи у тач. 194. б), 195. б) и в) и 389. а) и б).

А као доказ да су однос глагола и његове допуне овде потпуно идентични у облицима једног и другог овог падежа истичемо само да би се уместо наведених облика генитива могао употребити акузатив (исп.: *Ти Котаре ниси ни видео, камо! мојој кули долазио*. — *Ни ми ти нисмо кадри мир учинити*. — *Други дар и обилежје нити тражим нити примам*. — *Чинило му се да своју кућу никад видети неће итд.*)¹

б) У овоме погледу нема разлике између ове и објекатске допуне у генитиву (партитивном) који означава део нечега, наравно уколико и овај последњи стоји уз прелазне глаголе, иако се ова два генитива, партитивни и словески, мислимо, ипак разликују тиме што први делимично обухвата глаголска радња, а други њом није обухваћен ни једним својим делом. Али се поставља питање да ли та разлика оправдава издавајање допуне прелазним глаголима кад је она само део објекта од осталих случајева право објекта, као што то чине неки синтаксичари. Ми сматрамо да томе издавајању нема места; у томе погледу, по нашем мишљењу, нема разлике између:

Пио је воду и *Пио је воде*.

И не видимо разлога да се генитив дела (партитивни генитив) с функцијом објекта издаваја у посебну групу, јер је објекат оно што именски облик допуне означава, а то може да буде и један део само, као год и целина. И за нас је у реченици:

Дала му је мало хлеба — *мало хлеба* свакако прави објекат. А немогуће је доказати да то неће бити и сам облик *хлеба* ако коли-

¹ Ово питање део је разјашњено у једној расправи у Нашем језику, књ. XII и с., стр. 130—148.

чински прилог (мало) није употребљен. За нас је, према томе, и партитивни генитив када стоји уз прелазне глаголе такође прави објекат, дакле и у примерима као што су: Он узме *хлеба и воде*, па пође пут планине. — Донеси *хартује* из града. — Добићете *посла*. — Пошла је на трг и купила *воћа* итд.

78. а) *Неправи објекат*. На сваки начин треба разликовати деони (партитивни) генитив када у реченици не стоји као допуна прелазним него повратним, рецимо, глаголима, као у примерима:

Мрак се почео хватати *острва*. — Па се маша *кршњијех Беклића*. — Напио се *вина*, напево *песама*... — Наситио сам се *слушања* таквих његових прича.

— у којима је облик генитива што означава делимично обухватање чега такође објекат, али се тај облик не би могао употребити у облику акузатива без промене рода управног глагола. То ће рећи да се облик акузатива уз те глаголе не би могао употребити све донде док они у реченици не би били употребљени без повратне речце *се*, да се на тај начин добију облици прелазних глагола и тако постану правим прелазним глаголима (исп. *мрак хвата острво, он лаги посао*, итд.).

б) Инструментална именска допуна неким прелазним глаголима могла би и бити замењена допуном у акузативу и постати тако правим објектом. Могло би се, хтели смо рећи, место *Ветар силно затресе границама* казати: *Ветар силно затресе границе*, па се ипак не може тврдити да је и у оваквим случајевима то прави објекат све донде док допуна стоји у инструменталу, нити се такве допуне сматрају правим, већ неправим објектом. Њим се у овоме случају нешто друго хтело рећи; хтело се, наиме, рећи да су *гране*, ако су и објекат трешења, ипак у облику инструментала и средство за трешење.

в) Подготову су неправи објекти инструменталне допуне уз глаголе типа: *руководити, управљати, командовати, занимати се, интересовати се, владати*, који нису прави прелазни глаголи. Нико, наравно, не може спорити да у примерима с таквим глаголима као што су:

Кад је Борђе Србијом завладао. — Он је том *облашћу* управљао пуних 30 година. — Један мој друг је руководио *тим радовима* од самог почетка њихова извођења. — Дуго времена је командовао *праћеним одредом*. — Он се силно интересује *твојим успехом*. — Већ више од двадесет година наши се научници живо занимају *тим проблемима*,

— допуне у облицима инструментала нису објекти управних глагола, јер радње означене тим глаголима не би биле могуће без овде инструменталом означених појмова. И без обзира на то што је оно чим се управља, руководи итд. на изврстан начин средство за управљање, владање, руковођење, — то је ипак и објекат: управљања, владања и руковођења јер без њега не би било могуће вршити основним глаголима означене радње.

Из овога не треба извести закључак да неправи објекат стоји само у инструменталу. Пре ових примера с инструменталом ми смо дали неколико њих, с таквим објектом и у генитиву без предлога (в. тач. 78. а). А неправи објекат може бити и у сваком другом зависном падежу осим акузатива без предлога.

79. а) Када кажемо: *Говорио је друговима* или *Обратио се пријатељима* — поред глагола којима смо означили радње субјеката употребили смо и објекте, неправу истину објекте јер не стоје у облику акузатива, већ у облику датива. А да су те допуне овим глаголима објекти у вези с којима се врши радња, то је одвећ јасно, управо по томе што дотичне радње не би било могуће вршити без ових сада дативом означених неправих или даљих објеката.

Датив је и уопште, као падеж којим се означава коме је нешто намењено (в. даље тач. 365), претежно падеж даљег објекта. У највише су случајева облици овога падежа уз глаголе што означавају вршење радње у корист или на штету појма чије име стоји у дативу — допуне тим глаголима опет неправи или даљи објекти:

Писао је *мајци* писмо. — Рекли су *својим друговима*. — Послали су помоћ *пострадалима од поплаве*. — При поласку сви *домаћину* захваљују на гостопримству. — Тај закон *народу* је ограничио и онако мала права што их је дотле имао. — Брзо се прилагодио *своје новоме положају*.

б) Како се из последњег примера види, не само глаголи радње него и глаголи стања и расположења, као и сви изрази, између осталих и они с прилозима у предикату као допуна имају именски облик датива, који синтаксички није ништа друго већ неправи објекат.

Лују се стеже срце кад угледа Рудоњу. — *Старцу* ударише сузе на очи. — *Болеснику* је опет од јуче рђаво. — *Свим путницима* на броду је било тешко. — *Смучило му се*. — *Старој* ће бити драго кад вас види. — *То ми* је врло мило.

У овим случајевима где је граматички појам с именом у дативу допуна глаголу који казује стање, — та допуна у ствари означава

онога кога се то стање тиче, ко се, тј., у томе стању налази, и ко је, према томе, носилац тога стања. Или, да одређеније кажемо, синтаксички је допуна овде у ствари психолошки субјекат дотичних реченица. Међутим, граматички — такве и сличне реченице немају свога субјекта, него су то безличне реченице о којима ће ниже, у тач. 88. а) бити говора.

в) Датив уз неке глаголе намене извесни граматичари сматрају више одредбом него допуном; други опет мисле да у њима имамо бар мешање допунске и одредбене службе појединих облика. Када се каже: *Они су се томе јако обрадовали*, у дативу *томе* доиста имамо допуну предикату *обрадовали су се*. Појам с именом у облику датива који је у ствари проузроковао расположење што се наведеном реченицом износи, за нас је несумњива допуна, иако се њим оно што се глаголом казује објашњава по узроку.

Такви су примери с облицима предиката глагола: *обрадовати се*, *чудити се*, *дивити се* и сл. У реченици: *Ја се овој и чудим работи* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 806) — *ова работа* је и узрок чуђења о коме се говори, као што је у примеру М. Глишића: *Сви ти се у селу диве — Ти си (односно неки твоји поступци) узрок дивљења свих у селу* итд.

г) Видели смо већ да се облици генитива употребљавају у служби допуна, као прави објекти (уз одричне прелазне глаголе и оне, такође прелазне, глаголе који значе само делимично обухватање). Партитивни генитиви уз непрелазне глаголе су, међутим, неправи објекти. Осим тога, облици генитива јављају се и у служби других допуна, у служби означавања извора одакле потиче или одакле се креће оно што се казује глаголом: *Клонили су се те напасти*. — *Спасао се велике беде*. — *Сада су се ослободили непријатеља* итд.

Такође су допуне, у ствари опет неправи објекти тих истих глагола, и облици генитива с предлогом *од* (исп. *клонили су се од рђави друштва*, *ослободили су се од непријатеља*, *спасли се од беде* и сл.), јер се радња ових глагола не би могла вршити без појмова од којих потиче. И то ове допуне чини објектима радња које допуњавају.

д) Међутим, ако се истом или којом сличном предлошко-падежном везом означава одакле потиче кретање глаголом означене радње, као у примерима: *Од западне стране се појављују градоносни облаци*. — *Свако јутро отискиваше се благо од Рељиних торова*. — *Чуо се шушањ лиића што је падало са стабала на ледину*. — *А из собе је куљао густ црни дим*. — *Испод Рудоњина врата шикну јаки млаз крви* и сл. — оне не стоје у односу допуна према својим управним глаголима, него су управо њихове одредбе места одакле почиње процес кретања означен тим глаголима.

б) А за разлику од датива у служби допуне глаголима намене, — датив управљености је управо одредба а не допуна; ово нам потврђују примери: *Окрену лице сунцу*. — *Упутио је својој кући*. — *Вратио се својој родбини* (просторно). (О свему ће томе детаљно бити говора у глави о падежним синтагмама).

80. а) Дакако и кад узмемо реченице: *Ми те се радо сећамо* или *Ослободили су се беде* или *Он потиче од познате средњовековне породице* — видимо да се оно што се њима казује може вршити или може бити само зато што ван субјекта постоје извесни објекти чија су имена у ствари допуне дотичним глаголима. И све су те допуне — синтаксички објекти, неправи, дакако, или даљи објекти. А тако исто неправне објекте имамо у реченицама: *Крајње је време да се замисли над овим проблемом* (Вјесник 22. XII 1967, стр. 11, стубац 8). *Ја мислим на вас* и *Ја говорим о неправом објекту* — јер су радње које се казују глаголима ових реченица могуће само уз постојање објеката ван њихових субјеката, а ту глаголи као управне синтагме не захтевају њихову употребу у облику акузатива без предлога, већ у првој реченици акузатив с предлогом, а у другој локатив — такође, наравно, с предлогом.

б) Падежни облици с предлозима који (видели смо у тач. 61—67), обично служе као глаголске одредбе употребљавају се, дакако, и као допуне глаголима. И уопште се може рећи да су уз глаголе апстрактног значења предлошко-именске везе чешће допуне него што су одредбе. Допуне имамо у примерима:

Ја мислим на вас. — *Изабрао га је за сарадника*. — *Говорили смо о тим стварима*. — *Завадио се с друговима*. — *Пријатељски се односе према нама*. — *Дуго су деца о томе маштала*. — *То сам за бату спремила*. — *Бескрајно жуди за славом* итд.

И за вршење ових радњи је, како смо рекли, као и за вршење оних уз које стоји објекат у акузативу, потребан објекат ван субјекта, на коме ће се, односно у вези с којим ће се, или с обзиром на који ће се вршити дотична радња.

81. а) Иако велик број облика самосталних речи, како видимо, има функцију даљег објекта, — ми таквим објектом не сматрамо зависне падеже у свакој њиховој правој, мислимо падежној, служби означавања односа међу речима. Као допуна глаголу, инструментал за означавање оруђа, односно средстава за вршење радње, остаје то у примерима као што су: *Пером се тише*. — *Деца машу заставицама, а зеленим гранчицама се заклањају од сунца*. — *Марамicom обриса знајс чела*. — *Лопатама су чистили снег*.

б) Посебно је питање што се и инструментал средства, као и друге допуне, уосталом, каткад додирују с одредбом начина на који се врши радња управног глагола. Очевидно и у последњем примеру инструментал *лопагама* може се схватити не само као средство, тј. као допуна већ и као одредба начина на који се чисти снег (Данас се то обавља на много савршенији, бржи и ефикаснији начин — другим средствима, наравно). А поготову је у примеру: *Рукописи морају бити написани машином* — облик инструментала *машином*, иако означава средство за вршење радње, и по томе је допуна управном глаголу *написати*, више употребљен да се њим покаже како рукописи треба да буду написани. И с те стране посматран, он и није допуна него одредба управног глагола (као што је одредба и у примерима: *Он их подигнутим тоном опомену*. — *Стаде косу низ прса чешљати и танкијем гласом нарицати*. — *Писмо је било написано писалком и слова су се једва распознавала* итд.).

в) А при утврђивању разлике између допунске и одредбене службе, посебно у случају с инструменталним облицима без предлога, мора се полазити од тога да ли је тај облик употребљен да се њим означује средство као такво, или да се њим каже да је дотична радња вршена једним а не другим средством, ради истицања посебног начина вршења те радње. Када се каже: Све су његове књиге *дланом* расецане — не констатује се управо чињеница да су оне стварно увек расецане *дланом*, него да су такве, као да су *дланом*, тј. непажљиво, грубо расецане. Инструментал *оланом* је, дакле, одредба, а не допуна.

Али није ово само једини случај када глаголске допуне прелазе у одредбе. То смо већ видели у ставу б) ове тачке. С друге се стране може рећи да допуне глаголима у облику зависних падежа без предлога остају допуне све док имају падежно значење, или обрнуто — да имају падежно значење у допунској служби. А у одредбеној су служби њиховој предлошко-именичке везе, односно облици неког зависног падежа без предлога — с прилошком или придевском функцијом.

82. Прилошке и именске допуне. — Иако глаголи свакако чешће од свих других речи у језику имају своје допуне, — ове наравно срећемо и уз друге речи, уз одредбене речи, прилоге и придеве, а дакако и уз самосталне речи, уз именице мислимо, и уз друге речи које се као самосталне употребљавају (уз основне и збирне бројеве и уз количинске прилоге у функцији именица). То ћемо показати на примерима.

а) Прво на примерима за допуне прилозима:

Он је целог века *неупадљиво за свет* радио. — Ви сте га *Оштро за наша схвагања* прекорили. — *За своје сна-*

ге ти прекомерно радиш. — *Снажније од тебе* удара. — *Боље од других* ради. — *Најразговорније између свих* говори. — *Милан боље од свих других* чита.

Пада у очи да су, између осталих, сви генитиви с предлозима уз компаративе и суперлативе прилога њихове допуне.

б) Придеви у својој служби такође често уза се имају допуне:

Слаб је према немоћним; строг према обесним; блед у лицу; танак у појасу; чувен по својим испадима; Сличан је брату; Задовољни су својим положајем; Склон је пороцима; увијена шалом; Био је велик по души; Присебност је неопходна свакоме; оран за шалу; жељан славе; пожртвован за свакога; рођен за велика дела; пун пажње; достојан поштовања; пажљив према свакоме; бољи је од свих.

Како видимо, у служби допуне придевима најчешће се јављају предлошко-именске везе речи, а обични су и поједини падежи именица без предлога (генитив, датив и инструментал).

в) Наравно да и именице, као и друге самосталне речи, у било којој служби се налазиле, могу имати и имају своје допуне. Врло честе допуне именицама јесу тзв. објекатски генитиви, тј. генитиви уз глаголске именице који су, у ствари, објекти тим именицама означених радњи (в. тач. 172. б): *берба грозђа, превоз робе, преглед оружја, транспорт путника, осећање правде, заслуженост казне, бацање камена, играње кошарке* итд.

г) За разлику од овога, субјекатски генитив који такође стоји уз глаголске именице ралђе обележава друкчији однос између радње и онога што она значи. И тај је генитив, иако на изванредан начин и допуњава именице од којих зависи, пре њихова одредба него допуна. У: *звиздање ветра, мирис цвећа, шум таласа, грактање гавранова, лајање паса, штектање лисице и певање птица* — генитиви више имају придевску службу (*штектање лисица и певање птица* значе што и *лисицје штектање и птичје певање*), као што више ту службу имају и сви посесивни генитиви, о чему ће се посве јасна слика добити из онога што се о тим генитивима говори касније (у тач. 172. а). Овде ћемо још само споменути да су сви падежни облици, употребљени наравно у служби правих падежа (а не у придевској или прилошкој функцији), и с предлозима и без предлога, уз било које речи у управном делу синтагме — допуне, а не одредбе.

д) А када је реч о генитиву без предлога у функцији именичких допуне, онда се као такви могу навести сви партитивни генитиви у

синтагмама с именицама које означавају какву количину или меру, као у примерима: *кола сена, литар вина, товар грозња, килограм хлеба, хектар земље, буре пива, котарица јагода*. С овима су истоветне допуне у облику генитива уз све бројеве, количинске прилоге и изразе: *два друга, маса света, десет пријатеља, стотина (или стотину) километара, мало ствари, доста свега, много приче, велики број потрошача*.

б) Допуне именицама не јављају се само у појединим падежним облицима без предлога него и као предлошко-именичке везе, тј. у облику падежа с предлозима:

Анадолац по рођењу, паша се није сналазио у овдашњим условима. — Они су Далматинци по роду. — Био је крволок за крволоке. — То је дело одговорности за покушај убиства.

е) Ни овде, наравно, свакад није допуне лако разграничити од одредаба јер, да пођемо од последњег примера: *одговорност за покушај убиства* је одговорност нарочите врсте. То је, како видимо, не само допуна него и одредаба, одредаба атрибутског карактера.

Или, да још који пример наведемо, у примеру: *У туђини га је морила чежња за домовином*, у коме је *за домовином* допуна именици *чежња*, али то само с једне стране гледано. Међутим, *чежње* се разликују и према ономе што их изазива; *чежња за домовином* свакако је *чежња нарочите врсте*. То је, управо, некаква *вандомовинска чежња*. Ово *за домовином* је, дакле, и одредба, атрибутска одредба, као што је то у примеру *страст за пушењем* — предлошко-падежна веза *за пушењем* такође атрибутска одредба именице *страст*; *страст за пушењем* у ствари је — *пушачка страст* иако, наравно, није могуће спорити да *за пушењем* у овој синтагми и допуњава управну реч, у исто време.

РЕЧЕНИЦЕ С НЕИЗРЕЧЕНИМ ГЛАВНИМ ДЕЛОВИМА

83. Реченице, као основне јединице језика, по правилу у себи садрже оба своја главна дела, субјекат и предикат, и сасвим су, како је добро познато, обичне реченице од само та два члана. Али су, како смо и раније нагласили, много чешће реченице и са зависним деловима: с одредбама и допунама субјекта, односно с одредбама и допунама којег дела субјектова, и с одредбама или допунама предиката, које такође могу имати својих одредаба и допуна. И те се реченице, и једне и друге, с правом називају потпуним реченицама. Значи да

имамо и реченица без једног, или и без оба главна члана ма колико то изгледало противуречно. И ми ћемо у овој глави о њима говорити. Прво нешто о реченицама без основног члана, тј. без субјекта.

84. а) **Реченице без субјекта.** У језику су веома честе реченице у којима ни за једну реч не можемо рећи да је субјекат, јер у њима од ока таквих речи доиста и нема, као што се у то можемо уверити кад наведемо примере:

Ту се одмах помутисмо ружно, / Побисмо се огњем из пушака (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 416—417). — Што се хвалиш градом и господством... (Исто, 385). — Делиш ми неке тихе сласти / кад о твом дару видим књиге на полици... (Т. Ујевић, строфа 22. из песме Колајна). — Оставићу живот, невољу и беду (М. Ракић, из песме Жеља). — Гледам те тужну, свечану и белу (Исти, из песме Симонида). — Знају се, разговарају, причају (И. Секулић, Мир и немир, 179). — Смијешо се као да пролази шумама у својој покрајини (из песме Осмјеси Лема Камена Д. Тадијановића). — Лутао сам под сводовима шума насмејан... (Исти, из песме Ноћни локал). — И пођем тако полако у свој сиротињски стан (Исти, из песме Далеко су од мене оранице). — Отвори очи с намером да одложи одговор (О. Давичо, Ћутање, 271). — Гледао је у излоге (Р. Маринковић, Киклоп, 341). — Загледала се у њих стиснутих усана (Д. Ђосић, Корени, 198). — Онда смо гледали један у другог (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 198).

Ипак се за ове и овакве реченице не може рећи да су без субјекта јер се у свакој од њих, по самоме облику предиката, недвосмислено утврђује субјекат, другим речима — субјекти се садрже у њиховим предикатима. У облику 1. л. мн. *помутисмо* (у првом примеру) садржи се субјекат *ми*; обликом 2. л. једн. *хвалиш* (у 2. примеру) одређује се предикат *ти*; у 3. примеру са сложеном реченицом — у првој од двеју реченица, из колико је ова сложена реченица састављена, субјекат је *ти*, а у другој *ја* — то се јасно види из предиката *делиш* и *видим*. А у последња три примера субјекти су: *он* (у трећем од краја); *она* у претпоследњем и *ми* — у последњем. У то ни за кога не може бити никакве сумње јер облици предиката ово јасно говоре. У тим се облицима управо садрже знаци за одређивање субјекта. И то у 1. и 2. л. једине и множине предикати субјекта су тачно одређени, личним наставцима, а облик 3. лица, опет и једине и множине, предиката упућује на субјекат који је из контекста, односно из језичке ситуације, познат. А да је то управо 3. л., ми такође познајемо по знаци за то лице, тј. по одсуству сваког личног настав-

ка у облику једине и по специјалном завршетку (насталом спајањем личног наставка с наставком за основу) у 3. л. множине.

б) Од оваквих ипак треба одвојити извесно друкчије реченице с обликом предиката у 3. л. мн. од глагола говорења и писменог саопштавања као што су: *Говоре по селу.* — *Причају да је то давно било.* — *Казују да су га недавно видели.* — *О томе много пишу* и њима сличне реченице с неодређеним субјектом. У њима би могао доћи субјекат *људи*, или именички употребљен придев *извесни*, или неодређена заменица *неки*. То јасно говори о неодређености субјекта у безличним конструкцијама, о којима ће нешто даље (у тач. 90) бити речи. А од тих се конструкција ове разликују обликом предиката какав је својствен субјекатским реченицама, док се у безличним конструкцијама, како ћемо ниже (на сад означеном месту) видети, предикат употребљава у безличном облику. Зато ми тек у вези с овима, и после ових, говоримо о њима.

БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ

85. Реченице без субјекта су тек безличне реченице и, на свој начин, безличне конструкције. А безличних реченица има неколико врста. То констатују не само лингвисти који се њима подробно баве¹ већ и многи синтаксичари који у уџбеницима и другим приручним књигама посвећују одговарајућу пажњу овоме типу реченица. Ми ћемо се безличним реченицама такође овде позабавити, али само у оној мери колико то захтева упознавање карактера најзначајнијих њихових врста којих је број — то нарочито истичемо — у српско-хрватском језику доста ограничен².

а) Најпознатији вид безличних реченица јесу реченице у којима се предикатом констатује да су се збиле или се збијају природне, космичке или метеоролошке, појаве.

¹ Најопсежнију студију о питању ових реченица дала је, колико нам је познато, Е. М. Галкина-Федорук у својој књизи *Безличные предложения в современном русском языке*. Издательство Московского Университета, 1958, стр. 1—329.

² Руски су граматичари посебно безличним реченицама и иначе, у уџбеницима и приручним књигама посвећивали доста пажње. То је уосталом, и сасвим разумљиво, јер су такве реченице својствене руском језику, доста су распрострањене у њему, и има их више међусобно различних врста. Ми ћемо истаћи да је у само две најпознатије синтаксе руског језика новијег времена дато доста места оваквим реченицама. А. А. Шахматов у своме делу *Синтаксис русского языка I* (Ленинград 1925) безличним реченицама посвећује 40 страна текста (72—111), а у великој Граматици Академије наука СССР о њима се говори на близу 30 страна (књ. II 2, 12—38). И, кад видимо из оног што је у наведеним делима речено о безличним реченицама, лако нам се уверити колико је категорија безличних реченица у српскохрватском ужег обима, него у руском језику.

Грми. — *Свиће.* — *Смркава се.* — *Ведри се.* — *Облачи се.* — *Тугњи.* — *Сева.* — *Раздањује се.* — *Смрачило се.* — *Одједанпут се разведри, па се опет зачас наоблачи.* — *Разданило се.* — *Рано је.* — *Касно је.* — *Дажди.*

Овакве реченице сваки час слушамо у свакодневном говору, а налазимо их и у језику и старијих и новијих писаца. Код само једног и у једном његову делу забележили смо: *Снијежи* (И. Г. Ковачић, *Изабрана дјела*, 66). — *Зажеснило изненада* (Исто, 58). — *Тамнило се* (Исто, 69). — *Помркну, стмури се изненада* (Исто, 110). — *Истом брзином мину олуја. Изгрмило се. Испадало. Избјеснило* (Исто, 111). — *Смркло се* (Исто, 186). — *Напољу је даждило* (Исто, 203). — *Лакорило је угодно* (Исто, 178).

За општу карактеристику ових реченица може се узети то што се њима казано збивање не везује за одређени субјекат, нити оне уопште имају свога субјекта. Збивања која се њима исказују свакако имају свога изазивача. Али се не зна, нити се може рећи, име појма који је вршилац, односно извршилац, тих збивања. Зато се у вези с овим поставља питање да ли су уопште то реченице када се оно што се казује њиховим предикатима, који често сами чине ову језичку целину, не може приписати ни једном одређеном појму као субјекту. Одговор на ово питање је свакако потврдан. Такве реченице ипак су реченице јер се сваком од њих нешто констатује, сваком се изриче по једно суђење. Првом се констатује да грмљавина бива, другом да се свитање дешава, трећом да се дешава смркавање, четвртом да се врши процес ведрења итд. У крајњој се линији, дакле, не може порицати да и овде немамо везивања двају појмова, и то појам процеса збивања и његовог присуства у времену у коме се збива. А ипак остаје чињеница да ни један од тих појмова није субјекат. Није то, дакле, ни говорно лице, ни лице, односно лица којима се то саопштава, а није опет ни одређено неприсутно лице, одн. неприсутни предмет.

б) Глаголски облици, којима се често, како рекосмо, самима чини дотична констатација, не могу природно бити везани ни за једно лице, нити пак за било који један предмет, па је природно и да нису ни једног граматичког лица. Безличне су реченице, значи, без субјекта са предикатом безличних глагола, који, треба рећи, немају неког свог посебног облика, него се употребљавају у облику једног од познатих лица — у ономе наравно што је најнеодређеније, то јест у облику 3. лица једине. А као доказ да је то тачно можемо навести познату чињеницу да се ни један од тих глагола не може употребити у 1. или 2. лицу, ни једине ни множине, а ни у 3. л. множине. Не могу се упо-

требити у облицима тих лица, мислимо, када се употребљавају са својим основним значењем [У реченицама као што су: *Одједанпут ви загрместе. Нас двојица се смркосмо, а они се разведрише* и сл. — облици: *загрместе, смркосмо се* и *разведрише се* употребљени су фигуративно, у преносном значењу: проговориште громким гласовима, забринусмо се или расту-жисмо се и они се развеселише].

в) Друго обличко обележје безличних реченица, односно њихових предиката је то што се употребљавају и у облику неутралног граматичког рода, тј. у облику средњег рода једине. У потврду за ову констатацију довољно је предикате у наведеним безличним реченицама дати у глаголском облику који разликује род, у перфекту, нпр.: *Одједанпут је силно загрмело, Свануло је, Смркло се, Изведрило се, Наоблачило се, Свако јутро се ведрило, а увече се облачило, Ми смо устали када је свитало* и — само тако. У облику било ког одређеног, мушког или женског рода, мислимо, нити у облику множине било ког од три рода, ови се глаголи не би могли употребити са својим основним значењем.

Ови неутрални облици рода и лица предиката безличних реченица, као и сталан облик граматичког броја, апсолутно су обележје безличних реченица, не само наведених него и других њима сличних реченица. Зато се као карактеристика безличности реченица може дати Шахматовљева теорија безличних глагола, према којој су то глаголи са завршетком 3. лица једине које није могуће везати с било каквим субјектом¹. Треба само додати да су безличне реченице — реченице с предикатом у таквом облику глагола.

86. а) У српскохрватском језику има реченица с безличним глаголима у предикату, тј. безличних реченица чији се предикат може везати и за одређени субјекат. И када се за њега веже, онда оне престају бити безличним реченицама. Тако смо, када, рецимо, кажемо: *Дува* или *Дувало је*, — употребили безличну реченицу. А тај глагол, с друге стране, можемо везати са субјектом *ветар* и рећи: *Ветар дува*, одн. *Дувао је ветар*, у коме случају то престаје бити безличном реченицом. Али, без субјекта употребљена та реченица доиста иде у безличне, и с правом је неки граматичари српскохрватског језика наводе заједно са *Грми* и *Грмело је*².

¹ Та дефиниција у оригиналу гласи: Безличность же глагольной формы в русском языке обнаруживается морфологически окончанием 3 лица единств. числа при невозможности сочетать ее с каким бы то ни было подлежащим (А. Шахматов, *Синтаксис русского языка* II, 50 и 51. Ленинград 1927).

² М. С. Лаловић, рецимо, у Синтакси српскохрватског језика, Београд 1962. стр. 174.

б) И друге неке наведене безличне реченице често у пракси, у српскохрватском језику, и народном и књижевном, употребом субјекта, за који се везује облик њихова предиката, — престају бити безличнима. Тако се, нпр. поред *свиће* често каже *Свиће зора*, а поред *Сева* — *Сева муња*, поред *ведри се* и *облачи се* — *Ведри се небо* и *Облачи се небо*. Тако исто се напоредо употребљавају безличне и личне реченице: *Захладнело је, Отопило је* и *Захладнело је време, Отопило је време*. Из тога се може видети да употреба безличних реченица у српскохрватском језику није тако широка, мада ми поред ових имамо и других безличних реченица, које такође означавају природне космичке и метеоролошке појаве. И ове се реченице, истина, често везују за *в р е м е* као субјекат и онда, наравно, нису безличне реченице, него предикат тога субјекта. Али ми не мислимо на овај случај већ на њихову употребу без везивања за било какав субјекат, када су то свакако безличне реченице са свим одликама таквих реченица из претпоследњег става. Као безличне реченице, њих су третирани и ранији наши граматичари¹. А с овим се реченицама могу навести и примери: *Пријатно је, Било је весело, Тужно је, Страшно је, Зима је* и сл., када се њима констатује само да су пријатност, веселост, туга и зима присутне, а не везују се ни за какав појам коме би се као субјекту у виду његове особине приписивале.

в) И неки глаголи осећања чулима *видети*, рецимо, или *осећати* какав *мирис* употребљавају се без субјекта, и онда имамо безличне реченице: *Већ се лепо видело. — Било је видно. — Мирисало је на влагу. — Пахнуло је на трулеж* итд., од којих прва два више личе на претходне случајеве безличних реченица, а друга два на оне о којима се говори у следећем ставу, и у којима, осим појма означеног предикатом, имамо и појам за који се овај први везује, али његово име не стоји у облику субјекта, нити реченице којима се износи ова веза имају граматичког субјекта, већ су то такође безличне реченице.

87. Таквим реченицама исказује се присутност односно одсутност и постојање (егзистенција), односно непостојање чега као у примерима: *Докле траје сунца и месеца. — Било глава биће капа. — Неста блага неста пријатеља. — Биће тако док у Срему буде било винограда. — Још увек има људи. — Није остало камена на камену. — Њему дана не свиће бијела. — Нема више таквијех јунака. — Док је људи и док је свијета. — Док је мени на рамену главе / то се никад десити не може. Њега овде више нема* итд.

¹ Између осталих и Т. Маретић (в. његову *Gramatiku i stilistiku*, II izd. 1931, стр. 360).

Именски облици за које је везан овакав обезличени глагол (а да је он обезличен, лако је утврдити на основу тога што је могућ једино у облику 3. л. једн. и што би уз овакав именски облик, у случају употребе у облику који разликује род, морао бити употребљен искључиво у средњем роду једине: исп. *Докле буде трајало сунца и месеца, Још увек је било људи* итд.) — могли би се употребити и у облику номинатива, а да се смисао реченице не измени. Али би тада те реченице постале обичним, личним реченицама са субјектом у номинативу и с предикатом у лицу, роду и граматичком броју који му одговарају. А престале би бити безличним, какве су оне несумњиво у напред наведеном облику с именом у датом зависном падежу и с обликом предиката безличних реченица, које су у томе облику граматички без субјекта, али психолошки, и по логици, имају субјекат у облику дотичног зависног падежа.

88. Граматички су безличне и бесубјекатске реченице с глаголима који означавају стање, односно расположење и осећање одређених бића којима то стање припада и чија имена стоје обично у облицима датива или акузатива. И зато имена ималаца тих стања и расположења немају функцију граматичких субјеката већ само психолошких. Али су ови субјекти за језичку анализу сасвим ирелевантни. О томе нам јасно говори безлични облик њихова предиката, који може бити искључиво у 3. л. једн. средњег граматичког рода. Безличне реченице овога типа најобичније су и најчешће у српскохрватском језику, како народном тако и књижевном. Да бисмо то потврдили ми ћемо навести:

а) Прво примере с психолошким субјектом у облику датива:

Види му се мријет му се неће (И. Мажуранић, Смрт Смаилаге Ченгића, стих 150). — *Не мили се уљести* (књ. ући) човјеку (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1465). — Племенитом господину *било је чудно* при души (А. Шеноа, Сељачка буна, 17). — *Пада ми на памет* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 60). — *Није ми по вољи* (М. Глишић, Целокупна дела I, 101). — *Човјеку се у ракији лако заплакати* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 330). — *Знано је* давно звјеради и биљу, јастребу суром, покрај мора смиљу (Г. Крклец, Жубор живота, 131). — *Чинило му се* да га види и чује (И. Андрић, Проклета авлија). — *Нама ни на Божић није тако* (М. Крлежа, Хрватска рапсодија, 94). — *Отежало му је* (Д. Босић, Корени, 23). — *Тешко* јадном тежаку (П. Кочић, Целокупна дјела I, 31). — *Већ се свима чинило* да је стар кошко и село. — *Њима се није разговало* далеко од њихових кућа

(Д. Босић, Далеко је сунце, 57). — *Било му је тешко* (Р. Маринковић, Руке, 221). — *Драго му је* (говорни језик). — *Њој је било мучно* (исто). — *Мало му је лакнуло* у души (исто). — *Смучило им се* (исто). — *Причињава ти се* (исто). — *Гади му се* (исто). — *Њему се спава* (исто). — *Једе ми се* (исто). — *Ништа ти се не ради* (исто). — *Нама се иде* кући (исто).

б) Свакако су много ређе, али нису необичне ни безличне реченице с психолошким субјектом у акузативу, типа: *Старца је заболело*. — *Било га је стид*. — *Страх ме је било*. — *Било га је срамота*. — *Стреса ме* и сл.

Могло би се стећи утисак да су речи: *страх, стид, срамота* у последња три примера, као именице, субјекти, мислимо граматички субјекти ових реченица. Међутим, оне то нису, нити ове реченице као безличне имају граматичких субјеката већ само психолошке, односно логичке субјекте у акузативу, којима се означава кога се *стид, страх и срамота* тичу, а ове су речи ту прилошки употребљене. То и Т. Маретић (у својој Граматици стр. 360. II издања) констатује. А ово се јасно види и према облику предиката, који у овим и оваквим реченицама има облик 3. л. једине средњег рода. Када би наведене речи биле као именице употребљене у функцији субјекта, предикат би се морао слагати с њима и стајати уз *стид* и *страх* у мушком, а уз *срамота* у женском роду.

в) Ово управо и јесте мерило према коме одређујемо да ли су реченице сродне по значењу, мислим по томе што означавају стање — реченице са субјектом у номинативу, или безличне. Тако кад кажемо: *Сврбели су ме дланови* или *Болела ме је глава*, то смо рекли реченицама са субјектима: *дланови* (у првој) и *глава* (у другој) јер се предикати слажу с њима у роду, броју и лицу. Међутим, реченице: *Пробадало га је у грудима* или *Севало му је у костима* немају граматичког субјекта, већ су то безличне реченице с психолошким субјектима у облику акузатива, одн. датива, којим се означава кога се тичу предикатима тих реченица означена стања. А логички су и прве две и ове последње врло сродне; прве две значе: *Осећао сам свраб у длановима* и *Осећао сам главобољу*, а друге две: *Осећао је пробаде у грудима* и *Осећао је севање у костима*.

г) За разликовање бесубјекатских безличних реченица од реченица с граматичким субјектом — врло илустративно могу послужити по изгледу сличне реченице: *Страшна је зима била* и *Страшно је зима било*, које се и по смислу, по садржини онога што се њима казује, ипак разликују међу собом, на шта је, код нас, идући за чешким гра-

матичаром Ф. Травничеком, указао М. Лалевић¹. Разлика између тих двеју реченица у томе је што прва од њих има граматички субјекат у номинативу, с којим се, како увек и бива, слаже његов предикат. Тај је предикат у облику ж. рода зато што је субјекат зима именица тога рода. Реченицом с тим субјектом констатује се да је зима, тј. хладноћа постојала. А другом се казује да се осећа хладноћа, да је управо било страшно хладно. Реч зима у другој реченици, дакле, има прилошку функцију.

89. а) Сасвим је познато да је глагол *требати* у једном значењу своје безличан. А када је безлична и његова допуна, онда имамо реченицу са сложеним безличним предикатом, безличну, дакле, реченицу у облику и са значењем о којима се говори у т. 700 а) и за које дајемо примере типа: *Треба радити* и *Треба гледати*, који се, истина, могу дати и у облику: *Треба да се ради* и *Треба да се гледа*.

б) Не само уз безлични глагол непотпуног значења *требати* него и уз безличне изразе такође непотпуног значења типа *дужност је*, када се они допуњавају инфинитивом као безличним обликом, такође добијамо безличне реченице.

в) Уз непроменљиве речи, као и уз инфинитив глагола, када се употребе у функцији субјекта, предикат се употребљава у безличном облику (*Много је прошло; То се некад и у нашем језику слагало с дативом; Читати је задовољство; Камен уз брдо ваљати — узалудан је посао; А служи и служило је за везивање супротности различне врсте; Али је увек девојци срећу губило; Двадесет је дошло*). Али ове реченице нису бесубјекатске, већ имају свој граматички субјекат, па их не треба сматрати безличним.

90. Врло су сродне безличним реченицама *безличне конструкције*, какве имамо у реченицама у којима се субјекат не употребљава, али не зато што се он не може знати, него што је неодређен или се не жели исказати. Такви су случајеви:

Тако се причало најпре по качарама код казана, па онда по кућама (М. Глишић, Целокупна дела I, 403). — Три дана се јело, пило, невало и играло (Исто, 428). — Зна ли се сада где је воћа побуњеника? (И. Андрић, Травничка хроника, 432). — Двадесет година се ишло, тражило и налазило (Исто, 451). — Заповиједа се проту Звани да поведе Велог Јожу (В. Назор, Изабрана проза, 17). — Познаје се (В. Калесб, Бијели камен, 34).

¹ Синтакса српскохрватског језика, Београд 1962, стр. 176.

— Од добра се још бјежало није (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 26). — Ту се не чу кано другде / „Тко је јунак на ждријело“ (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 209).

Ове конструкције имају све одлике безличних реченица. Субјекат се у њима не употребљава, а предикат им је увек у облику предиката безличних реченица, у 3. л. јединине и у средњем роду, уколико су употребљене у облику који разликује род, наравно. А конструкцијама их називамо зато што се таквим нарочито праве да би се у њима избегла употреба субјекта када се он не жели рећи или и када се тачно не зна ко је или шта је субјекат. Тим би се конструкцијама увек могао дати облик личних реченица опет са непотпуно одређеним субјектом и казати, рецимо: *Тако су (људи или појединци или сви) причали по качарама...; Три дана (народ) је о, пио, играо и певао или Три дана су (они) јели, пили, играли и невали; Зна ли ко сада где је воћа побуњеника? Двадесет година су они (или људи) ишли, тражили и налазили* итд.

91. Безличне се реченице, иако без субјекта, као реченице с предикатом у облику једног граматичког лица (3. л. јединине) ипак не могу сматрати непотпуним реченицама. Неки граматичари (Рус А. Пешковски, нпр.) зато поричу и њихову праву безличност¹, мада им овај познати синтаксичар руског језика ипак посвећује близу тридесет страна текста². Њима се у оном облику у коме се дају увек казује потпуно суђење, потпуна мисао. И, јасно је, нема места никаквом допуњавању њихову, ни у мисли која се у њима садржи, ни у језичкој јединици којом се та мисао исказује. Оне су, дакле, и без овог једног главног дела, и то без онога који се сматра језгром реченице, а само с предикатским делом, — ипак потпуне реченице.

НЕПОТПУНЕ РЕЧЕНИЦЕ

92. Реченице без развијених главних делова стварно су само оне реченице у којима нема предиката, самог предиката, или ни предиката ни субјекта. Али ми, наравно, о овим реченицама не говоримо као о реченицама са изостављеним тим деловима, већ као о језичким целинама у којима тих делова никад ни било није, зато што су оне и у облику у коме су употребљене довољне да искажу мисао коју садрже. И Т. Маретић у својој Граматици (на стр. 361. и даље) о

¹ А. М. Пешковски, *Русский синтаксис в научном освещении*, VII изд. Москва 1956, стр. 343.

² Нав. дело, стр. 341—369.

већини њих говори само као о реченицама у којима предикат остаје неизречен. И највише пажње поклања утврђивању: којим значењским типовима глагола припадају предикати тих, како их он све назива, елиптичних реченица, који би се назив и могао можда прихватити за све реченице у којих је неизречено нешто од онога што се садржи у мислима које се њима исказују. А од ових реченица Маретић, мислим без оправдана разлога, само неке издваја у посебну врсту, како их он зове — крњих реченица. Без оправдана разлога, кажемо, зато што нам није јасно у чему се разликују његови примери: *Па он оде од јеле до јеле како птица од гране до гране и Везах коња за јелу зелену, а сокола за јелову грану*, за које каже да су из њих изостављени: предикат *оде* именице *птица* у другом делу прве реченице и предикат *везах* испред објекта *сокола* у другом делу друге (§ 405 е), — од бројних пре њих наведених примера, какви су, рецимо:

Па се обрне к вратима, а лонац и млијеко за њом по земљи; Петроније узме пушку, па на Брајиће; Он јој захвали, па пође кући, кад тамо, а то већ дошла и друга два брата; Када свану и ограну сунце и кадуна на Кунар-планину; Таман хајдук у гору зелену, Турчин трже пушку кубурлију; У то доба јунак пред тамницу; У то доба Јово и сватови (§ 402 а); Турчин потегне из ништоља те њега посред чела; Србин њега држалицом иза врата; Ако ли се која стане срдити, ја је одмах кљуном (§ 402 в); Кад врабац све то искаже, царев син га одмах за врат; Не хтје момче воду ни гледати, нег' дјевојку за бијелу руку; Пак полети својој кули бјелој, а за руку Луку барјактара (§ 403 а); Па обуче рухо калуђерско, а на главу капу камилавку; Он огрће коласту аздију, под аздију седефли тамбуру (§ 403 б); Он ме само мрко погледа, а ја више ни једне; Кад му ја кажем да се тако говори и пјева, он више ни једне (§ 404 а); Мисли о том говорити у „Раду“, али никако да уграби мјеста (§ 404 с); Брже, бане, хитра калауза (§ 404); Мећедовић распали буздованом Брка у главу, а Брко прстом на оно мјесто; Врана о буњишту, а соко о месу, па обоје на Бурћев дан излете (§ 404 е); Ко тебе каменом, ти њега хљебом; А чим први снег, шкуда ни маћи (§ 405 а); Сај још неколико врста из Српске историје Борћа Бранковића (§ 405 с) —

и многи други у означеним ставовима наведени примери. Јер се у свим овим и оваквим случајевима, једнако и у онима што их Маретић назива крњим реченицама, лако погађа неисказани предикат. Слушалац, односно читалац, без двоумљења може погодити да су предикати

у наведеним примерима: *полете* уз субјекат *лонац и млијеко*, па у даљим реченицама: *пође* (наводимо их све по реду), *дође*, *стиже*, *дође*, *стиже*, *дођоше*, *погоди*, *удари*, *укљунем*, *ухвати*, *ухвати*, *узе*, *стави*, *метну*, *не проговори*, *не рече*, *не може*, *дај*, *покаже*, *живе*, *удари* и *нахрани*, *падне* и *не може*, *да наведем*. Не мора, истина, свакад то бити баш исти овај предикат, али је у сваком случају то неки глаголски облик истог или сличног значења. А ми све овакве реченице, узимајући с њима заједно и оне што их Маретић, за разлику од осталих, назива крњим, зовемо *непотпуним реченицама*, с напоменом да су оне само по форми непотпуне. јер није изречен и облик њихова предиката, али им по смислу, по садржини, као ни по синтаксичком односу њихових делова, ништа не недостаје.

93. Иако су Маретићеви примери с неизреченим предикатом од неколико врста глагола, које он набраја, предикати, по нашем мишљењу, могу остати неизречени и од значењем друкчијих глагола. Али ипак Маретићу треба дати за право кад каже да у језику најчешће од свих остају неизречени облици помоћних глагола *јесам* (*esse*) и *бити*. То потврђује и бројност код Маретића датих примера с неизреченим тим глаголима, од којих наводимо:

Од ове три ране прва је била најстрашнија *и срећа велика* што је био гладан; *Истина* да може свуда родити и шеница; Нека ради с њима *како му драго*; Стану га питати *откуда* му ти топови; Кад буде други дан ујутру, цар *болестан*; *Штета* што он познаје само данашњи језик; Родофиник запита Германа *откуд* Петар с њим; Па да се барем знао мојијем послом *помоћи*, *ником ништа*; *Боље* да си таки и *боље* да си међу људима; *Љепши* Иван од сваке девојке; *Жао* краљу Јакшића Тодора

— с напоменом да је то само један број од тамо (у § 401 с) забележених примера, да су сви ти примери из Вукова и Даничићева језика и из језика народних умотворина, али и да их врло често срећемо и у језику савремених писаца и у данашњем свакодневном говорном језику. Колико су они и овде обични, види се из примера што смо их узели из по једног дела двају писаца која смо на неколика места отворили: *У вратарској соби Фриц да запише све оне који задоцне* (Б. Ђосић, *Покошено поље*, 168). — *Шта је било, било. Свршено* (Исто, 172). — *Из даљине забруја електрично звоно и врата на клупским собама се отварају. Их, на мене ред* (Исто, 407). — *И дјед је тако добар. Бољи од Бога* (И. Г. Ковачић, *Изабрана дјела*, 224). — *Новци су твоји, ти располагаеш њима, твоји и Божји* (Исто, 169), — где су остали неизречени помоћни глаголи који се подразумевају уз: *У вратарској соби — је* (први пример), уз *Свршено —*

опет је (други); у: Их, на мене ред (у трећем примеру) између мене и ред такође је. У другој реченици четвртог примера иза бољи остало је неискazано је, и она у ствари значи као да је речено Бољи је од бога. Иза твоји (на крају петог примера) у реченици: Твоји и божји подразумева се су.

Захваљујући томе што је Маретић објаснио ову појаву неизрицања предиката у реченици, она се код нас третираола и у школским уџбеницима, али само у приказаном опсегу. Питање реченица с неизреченим главним деловима је, међутим, много сложеније, и доиста врло сложено. У то се лако уверити када се има пред очима стил нарочито неких новијих, посебно најновијих писаца, у којих је често читав низ узастопних реченица такав и код којих, због тога, каткад није могуће схватити смисао излагања. А код њих, код неких наравно, у покојем случају, нарочито због велике слободе у употреби знака интерпункције, није тако једноставно извршити тачну анализу језика, да би се утврдило одређене законитости у употреби таквих реченица, за чим се осећа изузетна потреба. И због тога многи синтаксичари новијег времена таквим „дефектним“ реченицама поклањају изузетну пажњу¹.

94. Сложеност проблема оваквих реченица, коју мало пре нагласисмо, није у самој неизречености предиката, који са својим знацима предикативности по правилу чини реченицу, него у врсти реченица у којима он остаје неизречен. У Маретићевим примерима, који су сви из најстаријег слоја нашег данашњег књижевног језика, предикати су остали неизречени углавном у једној од простих, односно проширених реченица употребљених у сложеној. И веза коју реченице без предиката имају с другим реченицама олакшава тачно одређивање глагола и његова облика таквог предиката, или је и у само једној проширеној реченици одвећ јасно који глагол је управо остао неизречен, те ни за кога не може бити сумње да је у примеру, рецимо:

¹ Од синтаксичара словенских језика ту на првоме месту треба споменути знаменитог руског научника А. А. Шахматова и његову књигу *Синтаксис русского языка* (Ленинград 1925). Пољака З. Клеменсјевича са његовом синтаксом *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej* (Kraków 1937) и колектив аутора дела *Грамматика русского языка Академии Наук СССР*, које је друго издање изишло 1960. у Москви.

Код нас је о оваквим реченицама говорио А. Белић у својој књизи *О језичкој природи и језичком развоју*, а осим тога, у рецензији споменуте Клеменсјевичеве синтаксе објављеној у пољском научном часопису *Rocznik slawistyczny XV* (1939) и у чланку *О сложеним реченицама и сродним појавама*, у Нашем језику, књ. V н. с., стр. 303. и 305. У овоме су часопису оваквим реченицама посвећене још две расправе и то: *Реченице без развијених главних делова*, књ. IX н. с., 5—23. и *Једна врста непотпуних реченица код неких савремених писаца*, књ. X, 29—43. А о њима нешто опширније говори и М. Лалевић у већ наведеној *Синтакси српскохрватског књижевног језика*.

Петроније узме пушку, па на Брајиће неизречени предикат — *пође*, и поред тога што изречени део реченице *на Брајиће* (*па* је само спољни знак везе с претходном реченицом) није ништа друго већ одредба места које је крајњи циљ почетка кретања означеног неизреченим предикатом, и да ово *па на Брајиће* значи — *па на Брајиће пође*. *Већ* да би понављање субјекта из претходне реченице у другој било сувишно, о томе и не треба говорити. Ипак има разлике, и то осетне разлике између оваквих примера тих реченица, како се говорило — са изостављеним главним деловима или, како ми смо трамо да је боље рећи и како говоримо (касније ћемо казати зашто) са неизреченим деловима, или *формално непотпуних реченица*, код старијих и новијих писаца. Разлика је, наиме, у томе што је тога „изостављања“ код оних првих било знатно мање, а уколико га је и било, налазимо га већином у сложеним реченицама.

95. а) Савремени писци, међутим, неки мање а неки више, имају и посебних реченица без употребљених главних делова. Такве им реченице служе за верније приказивање психолошких стања својих јунака, за тачније осликавање утисака, као што, сасвим спонтано, с тим циљем употребљавају и стварно непотпуне реченице, у којима нема синтаксичког односа међу деловима, тј. таквих реченица у којима се неизречени делови и не могу поуздано успоставити. Јамачно и само један једини везник, везник *па*, рецимо, или *ако* или који други — задржином својом чине каткад целу реченицу, иако се они иначе не могу сматрати ни једним делом нормалне реченице, већ су само спољни знаци везе међу реченицама и појединим реченичним деловима. Тако, рецимо, кад у вези с другом неком реченицом нађемо употребљене ове речи, видећемо да оне исказују целу мисао. Кад једна личност у Коренима Д. Госића (стр. 188), рецимо, каже: *И син и унуци ће ме заборавити. Ако* — овим *ако* она је изрекла целу једну мисао, исто отприлике као да је казала: *Допуштам*, или *Нека забораве*, или *Није ми стало до тога* или *Немам ништа против тога* или, можда, нешто слично, тек се свакако том речју исказује цела једна мисао. Или кад у разговору двају лица чујемо: *Све новаца што сам имао изгубио сам. — Па?*, када, тј., чујемо саопштење једног од њих да је све новце изгубило и реплику његова саговорника изражену једном једином речју — *Па?*, — ми смо у тој реплици чули целу једну мисао, као да је њом речено — *Па шта ћеш сада?* или *Како ћеш сада живети?* или *Од чега ћеш живети*, или *Шта мислиш сада?* или штогод слично. У свакоме је случају оним *Па?* исказана цела једна мисао. То *Па?* је, значи, реченица, али само садржином својом, а не и синтаксичким односом делова јер делова реченичних ту и нема.

И везници од само једног гласа у одређеним ситуацијама, по садржини својој, такође могу бити реченице. Тако везник *и*, рецимо, у међуреченичним везама као што је: *После оне наше препирке, ја сам му се јуче први пут јавио. — И?* — ово *и* садржи целу мисао, значи отприлике: *Је ли му драго било? Је ли одговорио на твој поздрав? Је ли сад ствар* (мисли се она ствар око које је настала препирка) *уређена? — Не љутите се више један на другог?* или, можда, и друго штогод слично.

б) Не може се говорити о односу делова ни у реченицама типа: *Пожар!* или *Разбојници!* или којој сличној, од којих је, рекло би се, употребљен субјекат, мада се сасвим сигурно не може рећи да ли је то баш граматички субјекат, јер то може значити и *Појавио се* или *Избио је пожар*, или *Ено пожара*, или *Пожар све уништава* или *Пожар ће нас уништити* или друго што, тек ни овде немамо одређеног односа синтаксичких делова. Али свакако имамо садржину реченице, јер је њим казана једна мисао. Реч *Пожар!*, као и претходне две о употреби у функцији којих смо говорили, садржи једну мисао; по садржини је реченица, али нема реченичних делова, не бар одређених делова. И ништа се, према томе, не може знати о синтаксичком односу делова којих никако и нема, или се, ако их и има, не може знати који су то делови. Овакве су непотпуне реченице, значи, реченице по садржини, али не и по синтаксичком односу. У свакоме се случају њима нешто исказује, и оне се с правом зову *искази*. А уколико служе циљевима с којима се употребљавају, ми немамо права сматрати их за неки недостатак стила овога или онога писца, ма колико да их он често употребљава, јер, по речима проф. А. Белића „У њиховој нерашчлањености лежи њихова драж“¹.

96. Потребно је овде и још једанпут нагласити да су традиционалне граматике говориле само о реченицама са „изостављеним“ субјектом или „изостављеним“ предикатом, а никада реченицом нису сматрали споредне делове, одредбе, рецимо, или допуне, мада, привидно, и у ономе горе наведеном, а много навођеном, несумњиво врло добро одабраном примеру из језика Ст. М. Љубише, имамо само једну месну глаголску одредбу на *Бајиће*. А реченице овога типа су сасвим обичне и у говорима простог народа. Оне, значи, нису никаква интелектуална творевина, својствена само писцима чији језик обликује њима, него их срећемо и у свакодневном говорном језику, где се спонтано употребљавају, као најјефикасније средство за изражавање онога што се њима износи. Зато проф. А. Белић (на мало пре озна-

¹ О сложеним реченицама и сродним појавама. Наш језик, књ. V н. с., стр. 305.

ченом месту) и каже да би оне „изгубиле од своје изразитости која се ствара слободном сарадњом и слободном маштом читалаца или слушалаца“, јер те реченице „по природи својој нису само стилско средство него и граматичко јер представљају потпуност саопштења без обичних реченичних делова“. И, како рекосмо, као код савремених писаца, тако су и у свакодневном језику, разговорном и пословном, честе реченице без и једног главног дела (и без субјекта и без предиката). А овде није од значаја то без којег је дела непотпуна реченица, него да ли се неизречени делови њени несумњиво и недвосмислено могу надоместити, мада то не само није потребно него, како смо већ рекли, па то потврдили и мишљењима других лингвиста, — није ни допуштено чинити.

А према томе да ли тачно знамо који су то делови, који је управо предикат или његов део остао неизречен а у мислима га можемо успоставити, или су пак неизречени делови неодређени и неодређиви, ми овакве непотпуне реченице можемо, како смо то већ и учили, подслати на *формално непотпуне* и *апсолутно непотпуне реченице* или *исказе*, који им термин несумњиво најтачније одговара.

Као посебна врста формално непотпуних реченица могу се сматрати реченице с предикатом у футуру без облика инфинитива (или презента с везником *да*), или у другом којем сложеном глаголском облику без глаголског придева, и реченице са сложеним предикатом без другог његова дела (опет без инфинитива или презента с везником *да*), а само с глаголом или неким изразом непотпуног значења, као у примерима: *Иди ти данас, а ја ћу сутра* (разг.). — *Доста већ једном, докле ћете. Кад једном почнете, а ви не знате шта је доста* (С. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 182). — *Не морате њему* (Б. Нушић, Приповетке, 117). — *Господујемо у градовима, а зашто не бисмо и у селима?* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 43). — *Можемо овде, рече Гвозден* (Д. Босић). — *Стока се узарумила па неће с места* (А. Лазаревић). — *Слободан је човјек, не мора у војску* (А. Шеноа, Сељачка буна, 77). — *Стојан мисли ове године у Београд* (Б. Нушић, Приповетке, 112) и сл. На овакве је реченице обратио пажњу Т. Маретић у својој Граматици, а њима је посвећена и једна посебна расправа, скоро објављена у Нашем језику. Маретић их третира као реченице са изостављеним допунским делом (инфинитивом) њихова предиката². А у Нашем језику о њима се расправља

¹ Мишљење о таквим реченицама слично Белићевом изнела је и Е. А. Иванчикова речима: „Вставка тех или иных якобы опущенных членов предложения обычно не только не нужна, но и невозможна: такая вставка ведет к изменению всей структуры данного предложения и его стилистической окраски“ (Грамматика русского языка Академии наук СССР. Том II Синтаксис 2. Москва 1960, стр. 87).

² Gramatika i stilistika ... (1931), стр. 365—366.

као о елиптичним реченицама неколико међусобно различних врста¹. О свим њима се, међутим, може говорити као о реченицама с неизреченим делом предиката у сложеном глаголском облику или сложеног предиката, који је у контексту, односно у говорној ситуацији, свакад лако открити. И све оне иду у само формално непотпуне реченице.

97. а) Формално непотпуне реченице с неизреченим предикатом у новијих писаца — то смо већ констатовали — нису само онога типа какве налазимо код старијих, из којих смо навели довољан број примера, мада и код њих има и таквих наравно, као што су нпр.: *Новац је једним делом мој. Другим делом Шуњевићев* (Б. Ђосић, Покошено поље, 353); *И опет мук* (И. Г. Ковачић, Изабрана дела, 155), — у којима је неизречено: *је* (у првој) и *настаде* (у другој). Реченице с неизреченим деловима у новијих писаца не само што су бројније већ су и „дефектније“. Али и поред тога из ширег контекста, из целе језичке ситуације; можемо у њима одредити неизречени део, као у примеру Д. Ђосића: (*Лице му постаде модри*). *И очи*, у коме је према садржини претходне (овде стављене у заграду) реченице лако одредити неизречени предикат (*постадоше*) — у другој. Што писац ову мисао није казао на начин како би то, вероватно, учинио неки старији књижевник и све дао у облику: *Лице и очи му постадоше модри*, — то није тешко објаснити. Њему је прво поглед пао на лице онога што га описује и задржао се на модрини његова лица, па је тек касније запазио и модрину очију. И ове је две слике тим редом и изложио. А ово је и било потребно учинити, не само због сукцесивности уочавања ових слика него и ради посебног наглашавања модрине очију, која је овде један степен више у градицији. Ова реченица (мислимо на — *И очи*) писцу је послужила као стилско средство за тачније представљање онога што је у датом тренутку запазио. А она и синтаксички сасвим задовољава јер се неизречени предикат *постадоше модри* са, такође неизреченом, допуном му у контексту недвосмислено може одредити. Тако исто и у реченици: (*Бојим се ножа*). *Овога мога за разрезивање књига* (Р. Маринковић, Киклоп, 212) можемо одредити да писац мисли — *Овога мога ножа за разрезивање књига се бојим*, да је, то јест, оставио неизречен предикат *бојим се* с допуном у функцији неправог објекта *ножа*..., и да их он није изрекао зато што ће сваки читалац недвосмислено одредити да су управо ти делови дотичне реченице неизречени. И зато се не може рећи да је она и по чему де-

¹ Аутор расправе: *Реченице с елиптичним предикатом* у Нашем језику књ. XVI, стр. 351—373 (Љ. Поповић) анализом тих реченица и објашњењима њихова карактера приказује сву једноставност њихову.

фектна. Формално синтаксички у ова два случаја имамо реченице без предиката, као и без објекта — у другом, овде без даљег објекта.

б) Даље, реченице формално без предиката имамо и у примерима:

(Није одговорила ништа). *Тихи јецаји*. (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 23). — (Гину ријечи). *Мук. Мрак*. (Не види се небо). (Р. Маринковић, Киклоп, 205). — (У питању су принципи). *Основни принципи. Срж. Морал. Нови човек*. (О. Давичо, Песма, Београд 1952, стр. 30). — (Ослушну напето). *Нико*. Исто, 101). — (Све је бесмислено). *И политика, и идеје, и принципи, и култура, и углед, и каријера*. (Д. Ђосић, Корени, 62).

Макар да нама, који то нисмо, па и књижевницима ван стваралачког процеса, у коме су настале, ове реченице не изгледају обичне, — овакво давање субјеката, по више њих или и само по једног, у функцији сасвим засебних реченица, стилски је потпуно оправдано, а ни синтаксички није неразумљиво.

Тихи јецаји — у првом примеру, иза у заграду стављене реченице: *Није одговорила ништа*, посебна је реченица, само формално непотпуна, јер се њен неизречени предикатски део недвосмислено може надоместити. Тај део је несумњиво — *Чују се само*. Са самим субјектом (*тихи јецаји*) овде је изречена цела мисао: *Чују се само тихи јецаји*. Исто су такве реченице: *Мук и Мрак* (у другом примеру). Сасвим је једноставно одредити њихове неизречене предикате иза претходне им, а испред реченице која долази после њих. *Мук* у томе контексту значи — *Настаде мук*, а *Мрак* — *Настаде мрак*. И у трећем од овде датих примера изражавање целих реченица са по једном речју условљено је стањем личности која размишља. После констатације учињене претходном реченицом да су у питању принципи, говорно лице накнадно прецизира да су у питању *основни принципи*, па као да то проверава, задржава се на овој накнадно прецизираној констатацији. А и даље се у мислима које су изражене речима-реченицама: *Срж. Морал. Нови човек* — верно представља исти психички процес истим стилским маниром који ни синтаксички није необјашњив.

У четвртном примеру иза потпуне реченице (*Ослушну напето*) долази формално непотпуна реченица *Нико*, реченица, дакле, с неизреченим предикатом, који је овде познат као и да је изречен. За нас је јасно, а и за друге ће, мислимо, бити јасно да нам је писац рекао: *Нико се не јави*. Уколико би се могла родити сумња да се оним

Нико на датом месту хтело рећи било шта друго, макар и врло слично, као: *Нико се не чу* или тако што, онда садржински опет бисмо имали реченицу, али реченицу другогачија, тј. исказ.

98. а) Међу формално непотпуним реченицама по броју на прво место долазе реченице без субјекта и без глаголског, а само са именским, одн. прилошким делом предиката, какве су врло честе и у пословном, свакидашњем језику и у језику писаца; нпр.:

(Цуца је он). *Само лисац*. (О. Давичо, Писма, 249). — Није морао толико да ризикује). *Нови човек!* (Исто, 300). — (Која би му друга писала о огледалу?). *Смешно*. (Исто, 225). — (Ништа). *Никакви кораци!* (Опет се спусти и леже). — *Чиста будалаштина!* (Исто, 87). — (Он, свекар). *За човека срамотно*. (Д. Ђосић, Корени, 204). — А шта сам сада? Шта ћу ове ноћи постати...). *Казна*. (Исто, 208). — Погледајте како сада стрше голе уши његове). *Страшна поруга*. (Р. Маринковић, Киклоп, 15). — (Нисам самоубојца). *Нормалан*. (Исто, 203). — (Себе закључати, а кључ од собе бацити кроз прозор!). *Одвизише комплицирано. А и глупо*. (Исто).

Анализом ових реченица долазимо до несумњивих закључака да све означене синтагме (а то једнако могу бити и поједине речи) јесу именски, односно прилошки делови предиката формално непотпуних реченица које би као потпуне гласиле: *Он је само лисац, То је нови човек! То је смешно, То је чиста будалаштина, То је за човека срамотно. То је казна, То је страшна поруга. Ја сам нормалан и То је одвизише комплицирано. А и глупо је то*. Ове реченице стилски не би биле еквивалентне њиховим облицима у којима су их писци дали, а синтаксички су опет потпуно објашњиве. У таквим реченицама као неизречени субјекат најчешће се подразумева анафорска заменица *то* (одн. *ово* или *оно*), а неизречени субјекти таквих реченица су каткад и личне заменице, као у трећем од краја примеру.

б) Када се представља непознатом лицу, рецимо, човек најчешће каже само своје име, одн. презиме. При томе се увек подразумева (каткад се и изрекне) лична заменица *ја*; нпр.: *Марко Марковић* (= *Ја сам Марко Марковић*). Ако пак човек другогачија представља некоме и каже: *Марко Марковић*, тим је рекао: *То је* (или *Ово је*) *Марко Марковић*.

99. Већ на постављено питање и у репликама и у говорном језику, па онда, разумљиво је, и код писаца место реченице са изреченим свим деловима, и, штавише, много чешће, по једна реч или синтагма даје се у одговору на оно за шта се пита, као у примерима:

(Да није на путу нашао какву драгоценост?). *Искључено*. (В. Петровић, Препелица у руци, 19). — (Како ти је име?). *Стењка*. (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 129). — (Куда?). *У шуму*. (Исто, 33). — (Па како онда стижете на вријеме?). *Никако*. (Н. Шоп, Хрватска проза II, 298). — (Тко је то био?). *Наварић*. (Исто, 391). — (Васиљу, жива ватро, које су те виле данас донијеле?). *Брзе ноге*. (М. Лалић, Лелејска гора, 45). — (Гдје је он сад?). *У Колашину*. (Исто, 20). — (Али како ћете све то привести у дело?). *Храброшћу*. (Б. Ђосић, Два царства, 9). — (Шта студирате?). *Права*. (Исто, 113). — (То си ти запалио?). *Ја*. (Исто, 213). — (Шта вам је то?). *Дрва*. (Исто, 247). — (Само куда иду ова двојица?). *На сајмиште*. (А. Цесарец, Тонкина прва љубав, 53). — (Што ће родити?). *Кћерку*. (Р. Маринковић, Киклоп, 212). — (Значи да би ти себи и нокте резала?). *Наравно*. (Р. Маринковић, Руке, 220). — (А зар их теби не режем?). *Да, мени!* (Али себи то нитко не може). (Исто, 220).

Иако се ове, као уосталом ни друге речи и синтагме, самостално не би могле употребити у функцији целе реченице, овако условно, у вези с претходним (у загради стављеним) реченицама, тј. с контекстом, — ово су, без обзира на то који је део реченице употребљен, праве реченице којима ништа не недостаје.

Деца се истина, како је познато, већ првих дана у школи уче да на питања одговарају потпуним реченицама. А ипак су одговори у језику много чешћи без развијених делова реченице, и то не само без овог или оног помоћног или главног дела њеног, него и само са појединим од њих. Све се друго подразумева јер се садржи у постављеном питању.

100. а) Не једино у одговору на постављена питања него су, нарочито данас, врло честе једночлане, опет само привидно непотпуне реченице без и једног главног дела њеног, а са по једним који, ако узмемо смисао онога што се њим казује, представља само какву одредбу или допуну неког неизреченог члана реченице. И ми не можемо рећи да су у примерима:

(У Хелениним очима такође игра смијешчић). *Све јаче*. (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 227). — (Тако је постојао двојако, као дјелић моје садашње личности, и као сјећање). *Као садашњост и као почетак*. (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 213). — (Гледају га дуго). *Испитивачки. Звериње*. (Д. Ђосић, Корени, 173). — (Са лампом оде у своју собу). *Без љутње, смирено*.

(Исто, 191). — (Опет се насмеја). *Мукло и кратко*. (Исто, 227). — (Некако су мукло пукле...). *Као у трулину*. (М. Лалић, Лељеска гора, 227).

— *Све јаче* (у првом), *Као садашњост* и *Као почетак* (у другом), *Испитивачки* и *Звериње* (у трећем), *Без љутње, смирено* (у четвртом) или *Као у трулину* (у последњем примеру), — одредбе су употребљених реченица: У Хелениним очима игра смијешчић, Тако је постојао двојако... Гледају га дуго, Са лампом оде у своју собу и Некако су мукло пукле. Та и сувише је познато да су атрибутске и прилошке одредбе, како смо то и овде (у тач. 69. а) и б) рекли, по правилу неодвојиво везане за управну реч, коју одређују, па се зато обично не одвајају чак ни зарезом од ње. То су одредбе глагола нове реченице, који је, додуше, исти с глаголом претходне, као што им је и субјекат заједнички. Наведене реченице у облицима у којима су употребљене имају смисао: *У Хелениним очима такође игра смијешчић. Све јаче игра. — Тако је постојао двојако, као дјелић моје садашње личности, и као сјећање. Постојао је као садашњост и као почетак. — Гледају га дуго. Гледају га испитивачки. Звериње га гледају. — Са лампом оде у своју собу. Оде без љутње, смирено* и: *Некако су мукло пукле. Пукле су као у трулину*. А овакво понављање реченица са истим субјектом и предикатом с друкчијом одредбом оправдава пишчево посебно посматрање сваког начина те акције одвојено.

б) Иза овог кратког објашњења биће јасно да и у случајевима какве имамо у примерима:

(Имате ли фермана? — Имамо, имамо, бегефендија...) — *И од султана?* (И. Андрић, Немирна година, 30). — (Још дубље увуче главу у мек оковратник). *Од зиме, стида, свега*. (Д. Ђосић, Корени, 197). — (Тал је љубав могућа, нужна чак). *И данас*. (О. Давичо, Песма, 219). — (Стаде). *Код ове јабуке*. (Д. Ђосић, Корени, 164). — (Наступио је опасан моменат). *Не за човјека, него за финанса*. (Р. Маринковић, Руке, 242). — (Чује се само мутни шапат воде, пиштање вентила и шум вентилације). *Као у утроби трансатлантика*. (Р. Маринковић, Киклоп, 7). — (Хоћу ли крити да се бојим рата?) *Не, не за себе! Ни за жену*. (Исто, 21). — (Велечасни, немамо хостије). *Ни за мису!* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 104) —

у означеним синтагмама имамо само атрибут (у првом примеру), узрочне, временске и месне одредбе (у три даља примера), одредбу за начин (у шестом). Тако исто имамо допуне за намену (у петом по

реду и у последњем два примера) предикатима непосредно претходних у заграду стављених реченица. Те одредбе и допуне су ту употребљене у функцији посебних нових реченица у којима су неизречени делови исти као у реченицама на које се надовезују:

Имамо, имамо (фермане), бегефендија. И од султана? = Имате и од султана? — Још дубље увуче главу у мек оковратник. Од зиме, стида, свега = Још дубље је увуче од зиме, стида, свега. — Тад је љубав могућа, нужна чак. И данас = И данас је могућа и нужна. — Стаде. Код ове јабуке = Стаде код ове јабуке. — Наступио је опасан моменат. Не за човјека него за финанса = Не, није наступио за човјека него за финанса. — Чује се пиштање вентила и шум вентилације. Као у утроби трансатлантика = Чује се као у утроби трансатлантика. — Хоћу ли крити да се бојим рата. Не, не за себе! Ни за жену! = Не, не бојим се за себе. Ни за жену се не бојим. — Велечасни, немамо хостије. Ни за мису = Немамо ни за мису.

в) Јамачно је јасно да у примерима:

(Грмео је у Скупштини и цела га [је] Србија чула). *Њега, сина Луке Дошљака, воденичара и слуге*. (Д. Ђосић, Корени, 208). — (Он ће га још волети). *И њу*. (Исто, 273). — (Нећу млеко. Отров је млеко). *Воду, само сузу воде*. (на истом месту). — *Волим Адама више од живота...* *И тебе*. (на истом месту)

— означене синтагме: *Њега, сина Луке Дошљака...* — *И њу*. — *Воду, само сузу воде* и *И тебе* — нису објекатске допуне непосредно претходних (овде у заграду стављених) реченица, од којих су одвојене тачком,него објекти нових реченица с истим субјектима и предикатима за чијим понављањем није било потребе, већ би у стилу писца који је те реченице употребио њихово изрицање у истом облику — стилски било сувишно, а ни синтаксички није неопходно. Али је зато писац у циљу тачног представљања расположења личности романа кроз чија уста говори, и у циљу наглашавања онога што ће у њима изнети, поновио реченице у којима се субјекти и предикати подразумевају, па зато изриче само објекте. И по смислу, а и по синтаксичком односу делова оно што смо горе навели значи: *Грмео је у Скупштини и цела га (је) Србија чула. Њега, сина Луке Дошљака, воденичара и слуге = Грмео је у Скупштини и цела га (је) Србија чула. Чула је њега, сина Луке Дошљака. — Он ће га још више волети И њу = Он ће га још више волети. И њу ће још више*

волету. — *Нећу млеко. Отров је млеко. Воду, само сузу воде = Нећу млеко. Отров је млеко. Хоћу воду, само сузу воде хоћу*. — *Волим Адама више од живота. И тебе = Волим Адама више од живота. И тебе волим више од живота*.

г) И свака друга реч, односно синтагма, било у служби одредбе, било у служби допуне, може бити употребљена и употребљава се код писаца, као и у свакодневном, пословном чак језику, у функцији засебне реченице са неизреченим главним деловима које недвосмислено можемо открити; нпр.:

(Свршено је с преровском идилом). *И заблудама*. (Д. Ђосић, Корени, 70) значи — *Свршено је и са заблудама*. — (Само кад би говорио, викао је). *Као и сви воденичари*. (Исти, 121 = *Викао је као и сви воденичари*. — (Она је жена). *Над свима*. (Исти, 163) = *Она је жена над свима*. — (Стиже га казна). *И божја и Василијева и Катина и Луке Дошљака*. (Д. Ђосић, Корени, 208) = *Стиже га казна и божја и Василијева и Катина и Луке Дошљака*.

101. Давала су се, истина, и могу се давати и друкчија тумачења извесним речима и синтагмама, које су по функцији својој одредбе или допуне, а од реченица су с којима стоје у тесној вези, као зависне од појединих њених делова извојене у засебне целине изузетном интонацијом, неприродно великим паузама у говору и тачком у писању. Тако је у једној расправи о непотпуним реченицама код савремених писаца, њен аутор дао доиста карактеристичних примера код писаца чији стил се одликује претераном употребом таквих речи и синтагми одвојених у посебне целине¹. За такве посебно употребљене речи и синтагме тешко се може тврдити да чине нове реченице с неизреченим главним деловима. И биће тачно да су их њихови писци употребили у функцији зависних делова претходних реченица. Али ваља одговорити на питање чиме се може објаснити таква њихова употреба. — Свакако претераним слободама у стављању знака интерпункције.

Примерима писца (О. Давича):

— Њих нико не може да изда. Оне имају безброј врата и једну смрт. *Неотуђиву*. (Човеков човек, 50). — Има то кржљаво јутро у самици са зидовима црвеним од унутрашњег крвотока мрака. *Неотвореног*. (Исто, 48). — Пред њим у сали види саме

¹ Писац те расправе (Ж. Станојчић) објављене у Нашем језику, позивајући се на схватање неких савремених врло познатих иначе лингвиста, на схватање Л. Блаумфилда (Bloomfield) нпр., па и на слична схватања В. Виноградова, с доста оправдања допушта да неки случајеви тако извојених делова реченице нису ништа друго већ одредбе или допуне претходних реченица (Наш језик X, н. с., стр. 41).

левојке и жене. *Лепе, страшно лепе, све младе. И познате однекуд*. (Песма, 93). — Сваког пролећа буде и такав један дан. *Сасвим новембарски*. (Исто, 241),

— који су дати у поменутој расправи можемо додати сличних случајева употребе и из других савремених писаца, као нпр.: *Онда је почела јесен. Кишна и тмурна*. (Б. Ђосић, Покошено поље, 82). — *Бојао се свега. Команданта. Официра. Ученика. Послуге. Своје рођене сенке*. (Исто, 165). — *Крв им је свима таква, пријатељу. Покварена*. (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 206). — *А покрај дубилице је аван, тежки мједени аван из 1813. Стоји. Непомичан*. (Д. Тадијановић, Туга земље, 194). — *И ти ћеш, каже. Тамо*. (М. Селимовић, Дервнш и смрт, 194) итд.

Мада су атрибуцке и прилошке одредбе обично, како смо и раније, и малопре (у тач. 100. а) нагласили, по правилу чврсто везане с управним речима, и због тога, у овоме случају, не допуштају одвајање било каквим знаком интерпункције, — није неразумљиво што се извесни детерминативи, одредбе и допуне, накнадно везују за управне речи, што се оне накнадно додају тим речима, и, према томе, постају „додацима“, на извештан начин апозитивног карактера. Такво накнадно додавање зависних речи и синтагми оправдава њихово накнадно јављање у свести или накнадно осећање потребе од стране говорног лица да се додају управним речима — чини их на извештан начин аутономним, и мења интонацију реченице у којој се употребљавају. А та њихова аутономност и њихова интонациона одвојеност условљава и стављање извесних знакова интерпункције између њих и речи од којих зависе. Али ти знаци још могу бити само они који се јављају између појединих делова исте реченице, тј. зарез или, евентуално и црта, а не тачка, која се ставља на крају завршене реченице. У последњим би се примерима с гледишта норме језика опште културе приказаном аутономношћу могло оправдати и допустити највише одвајање зарезом (или и цртом): *неотуђиву* (у првом примеру О. Давича), *неотвореног* (у другом), *лепе, страшно лепе, све младе, и познате однекуд* (у трећем), као и *сасвим новембарски* (у четвртном примеру истог писца), а затим: *кишна и тмурна*, као и *команданта, официра, ученика, послуге, своје рођене сенке* (у два примера Б. Ђосића), па онда *покварена* у трећем од краја примеру (И. Г. Ковачића), *непомичан* у претпоследњем (Д. Тадијановића) и *тамо* у последњем за ово наведеном примеру (М. Селимовића). У неким оваквим случајевима може се допустити и двојачко значење. Тако у примеру Д. Тадијановића, рецимо: (*И нагиње се нада ме. И гледа ме*). *Мирно. У очи*. (Туга земље, 193), може се схватити да је писац хтео

рећи: *Гледа ме. Мирно ме гледа*, у коме је случају одредба *Мирно* посебна нова реченица. Али није немогућно схватити реченицу и тако да је *Мирно* само накнадно додата одредба претходне реченице, као да је речено *Гледа ме, мирно*. За последњу језичку целину *У очи са још мање сигурности се може тврдити да није засебна реченица, већ одредба претходне реченице*.

На исти је начин двојако тумачење самостално употребљене синтагме *препун свежине* у стиховима Д. Цесарића: *Вечерњи вјетар нам прољеће носи. С југа је дошао. Препун свежине* (Избране пјесме, 83), где *препун свежине* може значити *Био је препун свежине*, у коме је случају без глаголског облика, нова само привидно непотпуна реченица. А та синтагма, онако како је употребљена, може бити и атрибутско-прилошка одредба, тј. зависни члан претходне реченице.

102. Стављањем тачке испред накнадно додатих одредаба и допуна које писци, посебно песници, себи допуштају — може се објаснити једино уметничким слободама маневрисања знацима интерпункције, које књижевници себи допуштају, али се то ипак не може сматрати нормом. А у језику књижевника, нарочито у језику појединих њихових личности, и у другим случајевима срећемо сличних појава, какве се у општекултурном стандарду језика, као средства за општење међу људима, не могу сматрати синтаксичком нормом. Као доказ за то навешћемо цео краћи став из кога смо узели последњи од горе наведених примера, а који дословце гласи:

Умро. Дobar. Тих. Говорио ми. Тако. И ти ћеш, каже. Тамо. И сви добри људи. То је добро. Рекао сам. Због сунца. И због воде. Бистре. И због костобоље. Моје.

Ако је овакав начин изражавања и допуштен гдекад као језичко средство посебног стила за изражавање одређених психичких стања, на основу њега се не могу изводити правила која би била обавезна за књижевнојезичку норму.

Заједничка већ једном дата карактеристика свих реченица без изречених главних делова, без појединог или без оба главна дела, у томе је што се ти делови, како смо анализом наведених примера показали, по смислу, углавном у вези са претходним реченицама, — врло лако откривају.

103. Друге пак непотпуне реченице немају тих својстава. Иако се отприлике зна шта овакве реченице глобално узев значе, делови који им недостају, не могу се у њима успоставити, нити, према томе,

у њима има синтаксичког односа. И зато их је проф. Белић, будући да се и њима као год и правим реченицама нешто исказује, за разлику од ових о којима смо досад говорили, срећно назвао *исказима*. Међутим, проширивати овај назив и на реченице о каквима је досад било речи, тј. на реченице у којима се недвосмислено погађају њихови неизречени главни делови (како је то учињено у чланку објављеном у *Нашем језику* V н. с., 303—305) по нашем мишљењу, нема никакве потребе.

На анализи речца, ту свакако више речца него везника, *ако* и *па* у функцији реченице, ми смо горе (у тач. 95) истакли карактеристичку исказа, и рекли смо да су речи и синтагме тога синтаксичког типа само по садржини реченице, али реченице без одређеног облика са тачно утврђеним деловима, па зато и без синтаксичког односа. Овде ћемо на даљим примерима неколико различитих категорија речи илустровати реченичну службу речи-исказа и синтагма-исказа.

104. Као честе, и у свакодневном говорном и у књижевном језику, с разлогом истичемо прво *н о м и н а т и в н е* *и с к а з а* *е* од којих оне што се њима нешто казује у афекту називају обично елипсичним реченицама. И сасвим је тачно да су ови искази елипсе, а само донекле је тачно да су реченице; тачно је, наиме, да су они реченице само по смислу, по садржини, зато што се њима нешто казује, али нису реченице по синтаксичком односу делова, јер и немају тачно утврђених главних делова.

а) За језичке јединице: *Пожар! Вода! Разбојници! Камен! Јаруга! Кола!* — изречене у афекту, говорило се, и ми смо, поред других, такође прихватили да су то субјекти елипсичних реченица. То субјекти, додуше, и јесу психолошки, али, по нашем мишљењу, то субјекти не морају бити и синтаксички. За *Пожар!* се, истина, може рећи да значи *Пожар бесни*, али још пре се узвиком *Пожар!* скреће пажња на појаву пожара, на опасност која од њега прети. *Пожар!* дакле, може значити и: *Пожар се појавио, Ено пожара, Бежите од пожара* или што слично. За *Пожар!* се, штавише, као ни за остале именничке узвике ове врсте, не може рећи да је несумњиво граматички субјекат. Облици реченица у функцији којих се ови узвици употребљавају никако нису недвосмислено утврђени, па то синтаксички нису праве реченице, већ искази.

б) Могло би се мислити да су само субјекти и номинативни искази као што су:

Заставе на жртвеницима, ликови светаца, мраморни анђели, влажан сумрак и далеки цвркулг птица око торња. А вапи око цркве травом обрасти гробови. Огромне плохе бијелих барокних

зидова... (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 24). — *Мрачна тинтаста југовина, блиједа мјесечина, млачна ноћ с далеким титрајем лучи у долини. Црне крошње храстова на раскришћима, узнемирене, звјездане нити иза маглених мрља, а гдје-гдје у далеким виноградима по који осамљени пуцањ.* (Исто, 45). — (Удари дршком од нацака у капију). *Шутња.* (Измаче се мало и погледа манастир). *Огроман кров. Мали прозори и тврди зидови.* (И. Андрић, Немирна година, 29). — *На поду неколико ћилима. Унаоколо миндерлуци застрти чојом вишњевоје боје. У углу поред прозора шилтета за везира и госта. На зиду као једина слика царска тура на зеленој хартији, златним словима исписан монограм царског имена. Испод тога сабља, два пиштоља и црвени бињиш, дарови султана Селима III своје миљенику Хусрев Мехмед-паши.* (И. Андрић, Травничка хроника, 31). — *Велики одмор.* (Врата се отварају на торовима). *Страховит топот сандала по каменом дворишту. Прашина по дугим ходницима.* (Б. Ђосић, Покошено поље, 165). — *Полукасарна, полузатвор. На улазу стража. Царска и краљевска реална гимназија.* (Исто, 164). — (Кукуруз жути неокопан). *Хиљаде послова, хиљаде брига.* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 100). — (У тишини гори моја светиљка). *А на столу коситрен тањур. Тањур давниче. На њему оловке и тинте и пера. И нож за резање књига, од жуте ковшине, купљен љетос у Венецији, поред цркве Светога Вида.* (Д. Тадијановић, Туга земље, 193). — (Не може се издржати). *Запара.* (Мозак ми се прокувао). *Врућина. Кисељкасти мирис зноја и дирисовог брашна.* (О. Давичо, Песма, 32). — *Мала засебна кућица с вртом у Радничкој улици. Велика соба. Кауч у ниши. Ана.* (Исто, 52). — *Два сата после поноћи.* (Исто, 84). — (Правилно је поступио и тачка). *Несаница. Мрак. Тишина.* (Исто, 85). — (И она ишчезну брзо као талас...) *Празнина. Глупило.* — (Ветар ишчупао врбу. И дете и лишће донео). *Корење и жиле врбе.* (Д. Ђосић, Корени, 119). — (Најбоље је с попом). *Преровски поп Величко.* (Исто, 165). — (Како? Не сјећаш се?) *Трећа реална. Двије клупе иза тебе. Цвикер.* (Р. Маринковић, Киклоп, 18). — *Тајна политичка урога у мрачном подруму при свијетлу петролејке.* (Исто, 204). — *Ред у монтажи. Обала у мјесту на мору. Нигдје ничега. Неодређено вријеме, јутро или подне...* (Исто, 207).

И очевидно би се могле употребити реченице са овим реченичким употребљеним речима, односно синтагмама као субјектима. Могло би се казати да: *Запара. Врућина...* значи: *Запара је. Врућина је.*

Али зар, са исто толико вероватноће, не можемо претпоставити да је писац хтео рећи: *Запара је несносна, Запара гуши, Запара је неиздржљива или што слично.* Исто тако синтагма: *Преровски поп Величко,* тамо где се њом каже цела једна мисао, могла би, по претпоставци, значити: *Преровски поп Величко би за то био добар или би био најбољи или Преровски поп Величко је сила или сјајан.* И најзад са синтагмама: *Ред у монтажи. Обала у мјесту на мору...* итд. констатује се: *да је ред у монтажи и да је то било у неком мјесту на мору.* Али то може значити и *да све у монтажи тече по утврђеном реду и да се види или само замишља обала на мору или нешто друго у вези с редом у монтажи и с обалом у неком месту на мору.* Управо ни у једном ни у другом, ни у ма коме анализираном и неанализираном од овде наведених и бројних таквих у језику врло обичних примера, они што их употребљавају не узимају их у наведеном облику да њима кажу баш ово што ми претпостављамо као њихову семантичку садржину, него да верно пренесу оно што је било у њиховим мислима, а што је овим исказима, исказима-реченицама, казано. Уз ово ћемо додати још да писци оваквим номинативним исказима обично износе оно што виде и осећају, осликавају своје утиске и преокупације, односно утиске и преокупације својих јунака, или износе мисли или осећања која се код њих или њихових јунака у одређеном тренутку јављају.

в) Као искази у облику номинатива употребљене су и речи, одн. синтагме: (А ког врага тражите по унутрашњости?) — *Наредба!* (Б. Ђосић, Покошено поље, 439). — (Изненада сам и пошао...). *Служба.* (Д. Ђосић, Корени, 43). — (Назад се не може. Неће). *Обзири.* (Исто, 70). — (А како сте дознали за то?...). — *Веза.* (Исто, 253). — (Како је тешко постарио). *Тежак живот, пријатељу.* (говорни језик). — (Брзо је изгубила дивну своју свежину). — *Много посла и велике бригае.* (исто), које су по смислу узрочне реченице, али не праве реченице него само искази. Када на питање једног од саговорника: *А кога врага тражите по унутрашњости?* (у првом примеру) онај други одговара са: *Наредба* — није тешко схватити да је хтео рећи — *по наредби,* да је том његову тражењу нечија наредба узрок. На начин када пишчев јунак (у другом примеру) каже: *Изненада сам пошао.* *Служба,* — јасно нам је да оним *служба* казује да је служба узрок његова изненадног поласка. А пошто је то могао рећи на више начина: *Служба то захтева, Служба ме на то присилила, Служба не допушта да даље останем, Због службе сам морао изненада поћи* или како друкчије, — значи да нема једног утврђеног облика реченице са тачно одређеним деловима у који би се та реч, употребљена у функцији реченице, могла развити. И зато је ми убрајамо у исказе,

као што с истих разлога у исказе убрајамо остале сад наведене речи и синтагме употребљене у функцији реченица.

105. а) Даље имамо акузативне исказе, тј. именске речи или синтагме у облику акузатива, а с функцијом реченице, као у поздравима:

Добар дан. — Лаку ноћ. — На здравље.

Исто тако кад гост, рецимо, у кафани тражи: *Две чаше пива. — Једну љуту. — Чашу вина. — Један чај* итд., или када било ко тражи неку ствар, обично њен назив ставља у акузатив: *Столицу. — Новине. — Килограм кафе.* Свуда ту имамо исказе, јер се сваком том поједином речју, одн. синтагмом, казује по једна мисао. Али зато што те речи, одн. синтагме, не можемо поуздано рашчланити као реченицу на делове који улазе у њен састав, јер не знамо да ли *Добар дан* значи — *Желим добар дан*, или *Поздрављам вас са добар дан* или *Нека вам је добар дан* или што слично, као што не знамо да ли је гост у кафани узвикнувши — *љуту!* хтео рећи: *Ја бих једну љуту, Донесите ми једну љуту, Молим једну љуту* или тако што. Нити је, уосталом, ма шта ту потребно надомештати. Сама таква реч или синтагма, употребљена у функцији исказа, довољна је да сама собом изрази једну језичку садржину, једну мисао.

б) Од овога свакако треба разликовати исте облике истих речи, односно синтагми, када се дају као одговор на постављено питање. Када гост, рецимо, на питање келнера: *Шта желите?* одговори — *Чашу вина*, лако је погодити да је овај акузатив — објекат глагола у глаголском времену и лицу које се подразумева, јер је употребљено у питању, дакле једног глагола у личном глаголском облику, у коме се садржи и субјекат такође. Ту сада немамо више исказ, већ једну праву, само формално непотпуну реченицу, у којој неизречене делове најнедвосмисленије можемо успоставити, јер нас постављено питање тачно упућује на њих. Овде *Чашу вина* значи: *Желим* (разуме се — ја) *чашу вина*, и ништа друго.

в) На другој страни је лако схватити да су и сви остали поздравни и слични изрази, мислим и они што немају облик акузатива, као *Збогом, До виђења, Хвала, У помоћ!* и сл. такође искази.

г) Искази су, даље, императивне речце:

Немој. — Дела. — Хајде. — Напоље! — Ван! — Огањ! — (у значењу *Пуцај*). — *У стрелце! На готовс! — Правац црква у Стењевцу!* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 87). — *Правац црвени димњак!* (Исто, 139). — *Врата!* (Б. Ђосић, Покошено поље, 151). — *Добро, даље* (Исто, 390). — *Брже, господо, брже!* (Исто, 391).

Сваком од њих се, иако су то само речце, казује потпуна мисао. Првом од њих се одвраћа од нечега, а осталима се подстрекава, подстиче на нешто онај коме се говорно лице њима обраћа: *Немој* може значити: *Не дирај то, Не ударај ме*, једном речју — *Не ради* (било шта). И зато је то исказ, а не каква формално непотпуна реченица, иако је ту субјекат увек познат, увек лице (или више њих) коме се онај што говори обраћа. Друге две речце *Дела* и *Хајде* иако са овом нису истог постанка, семантички се и синтаксички ни по чему не разликују од речце *Немој!* И њима се, као овом речцом, подстиче свакад на одређену радњу, која у сваком другом случају може бити друкчија.

И када се каже: *Огањ!* или *У стрелце!* опет се изриче по једна одређена заповест: *Огањ!* значи *Отвори(те) огањ (ватру), Пуцај(те), Распали(те)* (по непријатељу); *У стрелце* — *Распоредите се у стрелце, Заузмите одређени положај за борбу; Узмите правац к цркви у Стењевцу*, односно *к црвеном димњаку; Затворите врата; Пођите даље; Пожурите, господо*, или нешто слично. И овима се, као и онима претходним, изриче заповест лицу, или лицима с којима се говори, а када се зна лице коме се заповеда, зна се, дакле, и субјекат те дефектне реченице, тога исказа, који је садржином својом реченица, али реченица без реченичних делова, тј. без синтаксичког односа. Ово у толико пре што нисмо свакад ни посве сигурни да су ове истог карактера. *Врата!* нпр., не би морала бити императивни исказ, већ може значити и: *Врата су остала отворена*, рецимо, и што слично.

д) Зато што смо сигурнији у несумњиво надомештање императива у изразима: *Мотику у шаке! Ашов у руке!* (В. Петровић, Препелица у руци, 26). — *Главе горе!* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 137). — *У вагоне! у вагоне!* (Б. Ђосић, Покошено поље, 70). — *У куће* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 133), који несумњиво значе: *Мотику у шаке узмите. Дигните главе горе! Улазите у вагоне! Улазите у куће* — овакве императивне синтагме, за разлику од непосредно претходних, можемо сматрати само формално непотпуним реченицама, а не исказима.

106. А несумњиво су типични искази — везници-речце:

Ако. — Ипак. — Па ипак. — Па. и И, чак.

Од њих смо: *Ако* и *Па*, као исказе, већ објаснили (у тач. 95. а).

Код Д. Ђосића нашли смо *Ако* неколико пута употребљено у функцији реченице:

(Сад су ти удовице скупље од девојака . . .). *Ако*. — (И син и унуци ће ме заборавити). *Ако*. — (И земља је женско, јер је ору, сеју, заливају и она раба . . .). *Ако*.

У свим се тим примерима са *ако* каже по једна мисао коју бисмо изразили реченицом: *Мени то не смета, Не марим ја за то, То ништа не значи* или неком таквом. Али ни у једној од таквих реченица *ако* није ни један део, нити га је могуће рашчланити на делове; оно је, дакле, исказ најтипичније врсте.

И анализом контекста у коме је употребљена речца-везник *ипак*:

(Захваљујући томе он може мирно да спава код куће. Да спава? Да преза? Да зебе?). *Ипак*.

— доћи ћемо до закључка о сличној језичкој вредности те речце. *Ипак* овде има семантичку вредност реченице: *И поред тога* (што ће он презати, зепсти) *треба нешто предузети. Ипак се мора нешто радити* или неке друге овима сличне реченице. Ово је опет садржина реченице без реченичног облика, и без иједног дела реченице чију функцију врши; опет, дакле, типичан исказ.

107. а) Искази су и речце *да* (за потврђивање) и *не* (за одрицање), чак и када се употребљавају као одговори на постављена питања, односно као каква реплика, тј. и када су одговори на постављена питања или реплике на речи саговорника с изреченим главним деловима (субјектом и предикатом), као у примерима:

Јеси ли раније био овде? — *Да*, велечасни!

Јеси ли се дуже задржао ту? — *Не*. — Остани до јутра, а одмор се мало! — *Не, не!* (В. Петровић, Препелица у руци, 43). — И ти си, душо моја, птица покисла; црна птица у мраку. *Да*. (Д. Тадијановић, Туга земље, 38).

б) Једино када се *не* употребљава као одговор на питање с неким глаголским обликом од којег се ова речца одвојено пише, тј. с неким једночланим обликом, наиме када је тај облик непромењен из питања могуће пренети у одговор, односно када се глагол у одричном одговору подразумева у истом облику у коме је дат у питању (не, наравно, у истом лицу); нпр.: *Мислиш ли ићи кући?* — *Не* (значи: *Не мислим*), — онда одрична речца није само исказ, већ има синтаксичку вредност једне привидно непотпуне реченице.

Као што видимо, углавном свака реч, одн. синтагма, а нарочито именица, као и именичка синтагма, може бити употребљена у функцији реченице, ако не као један њен део уз који је могуће надоме-

стити остале делове (што је привидно непотпуна реченица), а оно као нерашчлањиви исказ који такође има и садржину и функцију реченице.

108. Но не треба, наравно сматрати да свака реч употребљена засебно има ту службу. Где год су речи ознаке само једног појма, оне су ту искључиво речи, и ништа више. Између осталог, и у свим називима оне само то остају. Тако имена и презимена, географски називи, наслови књига, рецимо, чланака, расправа, па онда разни натписи узети сами за себе, као и све речи у речнику, имају функцију само речи, а не реченица.

Читанка, рецимо, или *Српски буквар* као наслови књига, и *Апотека*, као натпис изнад врата продавнице лекова, само су речи. А. Белић је свакако у праву што се не слаже с великим руским синтаксичаром А. А. Шахматовом, Пољаком З. Клеменсјевичем и др. који сматрају да ове речи, и у таквој употреби, када се односе на један конкретан појам, представљају „субјекат какве реченице од једног дела“. Белић у таквој интерпретацији види удаљавање од чисто синтаксичког разматрања појава. У таквим случајевима ове речи означавају искључиво по један појам, а не никакву везу са неким другим појмом. Сасвим се друкчије, наравно, мора судити о тим речима када се њима даје одговор на постављено питање, када се на питања, рецимо, *Која је то књига?* и *Каква је оно радња?* — одговори: *Читанка*, одн. *Апотека*. Онда су то, наравно, делови именских предиката реченица у којима се субјекти (*ово* и *оно*), као и глаголске споне, подразумевају, па зато не изричу. Међутим, када при налажењу изгубљене читанке, нпр., или при лутању по граду од књижаре до књижаре неко каже: *Читанка!* или при тражењу да купи лек: *Апотека!* — у којим случајевима је он те речи употребио у функцији реченица: *Ево ту је читанка, Ево апотеке, Нашли смо апотеку . . .* — с овим смислом употребљене ове речи имају само садржину реченица; оне су сада искази.

109. а) Не само према дефиницијама реченице каква је, рецимо, дефиниција мало пре поменутог пољског синтаксичара Клеменсјевича, који каже да је реченица у ствари став лица које говори према садржају представе у њој¹, што се, како смо констатовали већ у тач 2. г), не може прихватити као тачно, него и по нашој дефиницији, према којој је реченица речима исказано суђење (мисао, воља, осећање), — излази да су и узвици, као што су: *Ах! Авај! Јаој! Ох!* и др. такође реченице, јер се и њима несумњиво нешто изражава. И има, дакако,

¹ Rocznik slawistyczny XV, Kraków 1939, стр. 27.

синтаксичара који овакве узвике сматрају реченицама. Али се ми у томе с њима не слажемо, јер, иако се узвиком *ах!*, нпр., означава осећање — које се код неког развије пред каквим страшним призором, пред било чим што непријатно изненађује, или се њим изражава некакав бол, „нема“, како проф. А. Белић на једном месту, с разлогом, каже „ни двојице људи који би исту ствар подразумевали под тим узвиком“¹, нити они, тј. ти узвици, како на другом месту, опет А. Белић, истиче, „изазивају исте представе или појмове у оних који их чују“. И „по томе се узвици разликују од потпуно образованих, довршених језичких средстава“. Чак се каткад и сасвим супротна душевна стања и расположења могу изразити са по једним истим узвиком. Тако се узвиком *ах!*, да опет поменем мало пре поменути, изражава и најтежи бол и највећа раздраганост. Што по изгледу онога ко је у једном или другом расположењу можемо знати које се од та два осећања изражава дотичним узвиком, ми не узимамо у обзир, јер, мада и изглед много каже, он не иде у језичка средства. А што је најважније, прави узвици (они који су израз душевног стања, одн. расположења) више су спонтани, често рефлексни крици него речи са одређеним значењем. Зато они „чине засебну категорију језичких знакова“².

б) Они, истина, могу бити и прави језички знаци, па и одређена говорна целина, израз за одређено осећање, и мишљење чак, као у примерима типа:

Чекала је, чекала његову помоћ, али — а в а ј!, где *авај!*, отприлике значи: *Потпуно узалуд чека ту помоћ* или: *Ту помоћ никада добити неће* или: *Каква вајда што чека!* — где, једном речју, знамо садржину овога *авај*. Ми ту садржину овде можемо казати с више различитих реченица. А све ће те реченице, ма ко их казао, по смислу бити једнаке. Зато су узвици у оваквим случајевима неке врсте реченице, зато су они ту — искази. Уколико су пак узвици израз бола или било какве емоције, они се, колико ни животињски крици или природни звуци, не могу сматрати говорним јединицама. Такви узвици, сами собом, без других пропратних речи, без гримаса или без изгледа онога чији су, мање значе него гестови, покрети и мимика, који се свесно и организовано употребљавају у сврхе за које служи језик.

Одмахивање руком од себе према некоме за свакога недвосмислено значи — *одлази*; мицање кажипрстом према себи — *доћи*. Климање главом значи — *да*, а махање њом удесно и улево — *не*. Сасвим

¹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*. Београд 1941, стр. 142.

² В. на мало пре означеном месту.

је, дакле, јасно шта наведени покрети значе, па се они ипак не могу назвати језичким знацима и нису никакве реченице. Нису то ни поједини изговорени гласови или заједно изговорени скупови гласова, да не кажемо — спонтано испуштени крици који много штошта изражавају, али којима, ако су употребљени сами, без других језичких средстава, не можемо знати праве садржине.

КОНГРУЕНЦИЈА

110. Конгруенција или слагање неких међусобно везаних делова синтагме и реченице, као једно од својстава и српскохрватског и више других језика сличнога типа, састоји се у томе што се у синтаксичким везама самосталне, односно именичке или именички употребљене речи и њихове одредбе — међусобно и облички слажу, што, тј. одредбене (глаголске и придевске) речи узимају обличке ознаке самосталних речи које одређују. Али ово само утолико уколико функцију одредаба не врше облици зависних падежа самосталних речи.

а) У синтагми *оштроуман човек* и реченици *Човек је оштроуман* несамостална реч *оштроуман*, одређујући управну реч *човек*, као од ње зависна, узима и њен облик — у овоме случају облик м. р. јединине зато што је именица *ч о в е к* управо тога рода и тога броја. А када место *човек* узмемо именицу *жена*, њене одредбе, и атрибуцка и предикатска, обавезно ће добити обличке ознаке женског рода: *оштроумна жена* и *Жена је оштроумна*. Исте одредбе истих именица ако се ове употребе у функцији одређивања већег броја појмова чија имена по правилу имају множинске обличке знаке, и облички знаци њихових одредаба, као зависни од њих, такође се мењају. Уза самосталне речи употребљене у множини и њихове одредбе добивају множинске обличке знаке: *оштроумни људи* и *Људи су оштроумни*, *оштроумне жене* и *Жене су оштроумне*.

б) И глаголи у предикату слажу се са својим субјектом — у глаголском броју увек, а и у роду такође — наравно у колико су у облику који разликује род: *Човек мисли* и *Жена мисли*, а *Људи мисле* и *Жене мисле*; *Човек је мислио*, а *Људи су мислили*; *Жена је мислила*, а *Жене су мислиле*. Међутим, када су у функцији атрибута или предиката употребљени, зависни падежи самосталних речи: *човек оштрог ума* и *жена оштрог ума* или *Човек је оштрог ума* и *Жена је оштрог ума*, као и *људи оштрог ума*, одн. *жене оштрог ума* и *Људи су оштрог ума*, одн. *Жене су оштрог ума*, — одредбени делови остају увек у истом облику зато што су у њиховој функцији употребљене самосталне речи, а самосталне речи и у зависној функцији не прила-

гођавају се облички деловима од којих зависе. Оне у овоме случају чине синтаксички скуп чији се делови на показани начин обликом усклађују.

Како се одавде види, речи које одређују именице слажу се с њима обликом својим. А осим са именицама, одредбене речи се слажу и с осталим речима у именичкој служби. Посматрана у реченици најважнија служба тих речи је служба субјекта, па отуда слагање појединих делова реченице са њеним субјектом, уколико га ти делови одређују, и представља углавном најзначајнији део проблема конгруенције.

111. Несамосталне променљиве речи: придеви, придевске заменице, променљиви бројеви и глаголи, који се у одредбеној функцији увек наслањају на самосталне речи, тј. на именице, именичке заменице и друге поименичене речи, слажу се с овима свим заједничким елементима: граматичким лицем и граматичким бројем, као и граматичким родом, уколико су у облику који разликује род, а речи деклинације, обично и падежним облицима. Све то узето заједно чини посебан синтаксички систем, систем конгруенције (конгруентност), који, као ни било који други граматички систем, није без извесних, опет лингвистички условљених обличких неуједначености. У овој глави ми ћемо се позабавити суштином тога система и посебним проблемима у њему.

Из онога што смо већ рекли о систему конгруенције, јасно је да је он у међусобном односу самосталних речи и оних речи које ове одређују, дакле, у односу између самосталних и од њих зависних променљивих речи. Код непроменљивих речи, које се увек употребљавају у истом облику, међутим, не може бити никаквог слагања у облицима с променљивим речима. Истина, значење неких непроменљивих речи које су стварни делови реченице, значење предлога, нпр., захтева и одређене облике имена уз која стоје, али се ни код њих не може говорити о слагању какво имамо између самосталних и несамосталних променљивих речи.

112. Та подударност значења предлога и значења падежних облика уз које предлози стоје, и о којој се опширно говори у одељку о падежним синтагмама, сроднија је с рекцијом глагола, која захтева одређене падежне облике као допуне, па и као своје одредбе, него са слагањем одредаба самосталних речи с речима које одређују. Прилози пак, будући непроменљиве речи, немају никаквих елемената којима би се као одредбе других речи овима могле прилагодити. И најзад, везници, који служе само као везе међу речима у реченици и међу самим реченицама, а поготову речце и узвици, које и не чине делове

реченице, не само што никад не мењају свој облик него они немају, нити могу имати, никаква утицаја на употребу одређених облика променљивих речи.

113. Од делова реченице који се међусобно слажу глагол се, пре свега као предикат реченице, слаже са субјектом коме што приписује — у граматичком броју и лицу, а ако је у облику који разликује род, дакако, и у граматичком роду.

„Његове очи одједном оживеше, и он их за тренутак спусти на мене . . . Његова се рука најзад умири, а његови прсти осташе савијени и згрчени на длану, и он рече пригушеним гласом: „Морам да разговарам с вама врло озбиљно“. Синовица је седела према њему, али је главу држала погнуту, а око прстију је обавијала вунени конац са клупчета које се одвијало“.

У овоме одломку из једне уметничке приповетке у појединим реченицама по реду: први предикат *оживеше* стоји у 3. л. множине, зато што су субјекат *очи*, дакле, један предмет ван лица која учествују у говору, тј. 3-ће лице множине; предикат *спусти* (у 2-ој реченици) — 3. л. јединине зато што је субјекат *он* — лична заменица 3. л. јединине. И даље се тако у свим наредним реченицама, и у нашем језику уопште, предикат слаже са субјектом у броју и лицу.

114. Једино се предикат у облику императива када се овај облик не употребљава у својој правој служби изрицања заповести или жеље, него, рецимо, за казивање прошлих радња и у другим неким функцијама, где се тај облик употребљава искључиво у 2. лицу јединине, на било које лице и на било колико њих се односио, нпр.: *Ископаше једну пањину, па (они) копај даље* (М. Глишић, После деведесет година). — *Превези зимус ја нешто трговине у Млетке. Напуни (опет ја) брод вином, уљем и чапрама, па (такође ја) поћи право пут Млетака* (С. М. Љубиша, Кањош Мацедоновић). — *Прислони неки лествице уза зид* (Исти, Краћа и прекраћа звона) итд. А ово је сасвим разумљиво када се узме на ум да је то један облик који се у одређеним службама употребљава у истом облику, у облику 2. л. јединине за сва лица и јединине и множине (в. т. 670).

115. У горе наведеном одломку између осталих налазимо реченице: *Прсти осташе савијени*. — *Глас је био пригушенији*. — *Синовица је седела*. — *Она је обавијала око прстију*. — *Клупче се одвијало*. И у другим оваквим примерима са глаголским облицима који разликују род, — облик предиката се и у роду слаже са субјектом:

Чича Милоје је лежао непомичан, жена је била бледа и забринута, а дете безбрижно и весело. — Они су причали о злудумима које је Стојан чинио над Турцима и унапред су сладили муке на које ће га ударити. — Мисли су се укритале у старчевој глави. Он је нагло склапао и мењао планове. — Све је пропало и погорело у ово неколико година. — Сва су поља била пуста.

Именски предикат, који имамо у последњем од наведених примера и који се такође слаже са својим субјектом, иако у погледу конгруенције врло сродан с глаголским предикатом у облицима који разликују род, ипак је у овоме погледу нешто друкчији од њега. Он, пре свега, може бити двојак према томе да ли је самостална или несамостална реч.

а) Кад је именски део именског предиката било која несамостална реч (придев, придевска заменица или променљиви број), онда се он са субјектом слаже и у броју и у роду:

Стојан је био храбар и присебан, али је иза сна, онако бунован, изгледао збуњен и уплашен. — Све те њиве су данас задружне, и читаво поље је задружно. — Њихова кућа је увек била сиромашна, а и наша је била таква. — У школи је био први, на радној акцији — први, а и у забави и игри је остао исти.

Како из наведених примера видимо, овакав се део предиката и у падежу обично слаже са субјектом.

б) Али у реченицама где глаголски део оваквог предиката није неки облик глагола *бити* или *јесам*, него другог којег глагола такође непотпуног значења, именски део предиката може стајати и у инструменталу:

Отада поче да се сматра првим на послу. Он је уистини отада постао најбољим, а таквим је остао све до завршетка целог посла. — Од милоште је прозваше Мрвом.

И у овоме је облику именски део именског предиката подједнако обичан и исто толико чест колико и у облику номинатива (исп.: *Поче да се сматра први на послу. Он је уистини отада постао најбољи, а таква је остао све до завршетка целог посла*). Ипак се може рећи да облик у инструменталу даје унеколико уздигнутији тон, и свакако нешто архаичнији карактер. Али покушаји да се у неким случајевима, у случају употребе једног облика у функцији именског дела предиката уз глагол *постати*, нпр., веже за употребу у једним областима, а другог за употребу у другим областима језика,

и то облик инструментала за употребу у хрватским крајевима, а облик номинатива за употребу у српским, немају основа. Ми смо то раније показали у једној расправи (објављеној у књ. XIV Нашег језика)¹ навођењем примера: *Онамо га чека срећа да човеком постане* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 477). — *Исконцентирао (је) још пре осамнаест година, када је директором постао* (С. Сремац, Вукадин, 103). — *Он није напустио свој Маљен да би постао механиским момком* (С. Ранковић, Порушени идеали, 20). — *Зато се она (кишница) врло брзо загади, па често постане опасном за појење стоке* (Ј. М. Жујовић, Извори и бунари, 4). — *Мириш, топлота итд. постају најзад непријатним* (Б. Марковић, Психологија, 105). — *Тако човек постаје робом страсти* (Исто, 135) — из језика српских писаца, за које се тврдило да у тој служби употребљавају искључиво номинатив и: *Мислим како ја сада слободна постах* (А. Канижлић, Света Рожалија, 48). — *Ил' да би како друга подстала* (М. Огризовић, Хасанагиница, 88). — *Радом и муком својом очеличен само свијестан човек постао ће стваралац* (С. Крањчевић, Пјесничка проза, XXXII). — *Лик постаје запрепаштен који тренутак* (Д. Шимуновић, Изабране приповијетке, 278). — *Све је постало утанчано и прозрачно, све етерично* (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика III, 180). — *У тој страни поезије можемо наћи песимизма који постаје интелектуалан, а никако сентименталан* (Исто, 189) — из језика хрватске књижевности, у којем се, према тврђењу истих граматичара, среће само облик инструментала.

в) У неким од случајева где се у именском делу предиката употребљава инструментал поред овог, како смо раније (у тач. 44. б) видели, може стајати још и облик акузатива с предлогом *за* с везником *као*. Пошто смо примере за то дали у сад наведеној тачки, ми их овде нећемо понављати, већ ћемо место тога истаћи да у српско-хрватском језику нема глагола који у именском предикату поред номинатива у исто време може имати и инструментал и акузатив с означеним предлогом или везником. Једни од тих глагола као што су: *постати, остати, прозвати и прозвати се, сматрати се* (у значењу рефлексивном) — у функцији именског дела предиката употребљавају напоредо номинатив и инструментал. Други пак глаголи: *прогласити и сматрати*, нпр. инструментал и акузатив с предлогом *за* и везником *као* (исп. оно што је о томе речено у тач. 44. а—б).

116. Када је именски део предиката именица, тј. самостална реч, он се не слаже са субјектом ни у броју ни у роду. А то је и сасвим

¹ В. тамо стр. 216. и 217.

разумљиво. Иако именица као део предиката није самостално употребљена, већ се ту наслања на другу самосталну реч у реченици, тј. на субјекат, — она ипак чува све елементе самосталне речи, има, дакле, свој сопствени граматички род и сопствени граматички број, како нам то потврђују примери:

Ти одбори су после постали народна власт. — Ратови су несрећа за човечанство, али и једино средство за одбрану од непоправљивих агресора. — За њега је вода увек била једино пиће. — Он је велика шљивчина. — Другарица је и у најтежим искушењима остала прави херој. — Тај син јој је био једина нада.

То значи да именица и у зависној функцији као самостална реч чува свој сопствени род и број. И само се случајно именица у предикату може подударати по роду и броју с именицом у функцији субјекта. Али се ту о слагању, наравно, не може говорити.

117. а) У оваквим случајевима, кад су именица у предикату и субјекат различитог рода или броја, глаголски део предиката се обично слаже са субјектом. Поред горе наведених то нам потврђују и примери: *Наш крај је био мочварна област. — Покорена раја је била један огромни раднички сталез* (мисли се класа). — *Религиозна разлика била је узрок социјалне пропасти.*

б) Понеки пут, када је глаголски део предиката даље од субјекта а ближе именици у предикату, он се слаже с њом, као у примеру: *То гориво за ову ватру био је сам народ. — Оно дијете што је на сну долазило био је андио послан од бога. — Је ли истина да је закон и устав било (оно) што су тражили противници?*

в) И када се субјекат и именица у предикату не подударају по граматичком броју, глаголски се део предиката, рекло би се сасвим правилно, слаже са субјектом: *Данило каже да јој је двор био Брњаци. — Храна његова бијаше скакавци и мед дивљи.* Ове примере, поред још неких, даје Маретић у својој Граматици (стр. 386. и 387) из Вукова и Даничићева језика. Али и поред тога можемо рећи да у оваквим случајевима, када је субјекат у једнини а именски предикат у множини, данашњем нашем језичком осећању више би одговарао множински облик глаголског дела предиката, између осталог и у ова два примера у којима је код Вука и Даничића слагање друкчије. За нас наведени примери били би данас обичнији у облику: *Храна његова бијашу скакавци и мед дивљи и Данило каже да су јој двор били Брњаци.*

г) И овако се, осим у ретким, малопре означеним случајевима, када се глаголски део предиката слаже с именом у њему, — предикати у глаголском броју редовно слажу са субјектима у облику множине. Иако се то види из већег броја навођених примера, неће бити на одмет и овде навести још који такав случај: *Ми живимо слободно и мислимо и осећамо слободно; ... ми свакога дана израђујемо нов језички материјал* (Ј. Скерлић, Писци и књиге II, 322). — *Сваковрсне бубице миле земљом, прозује ројеве дивљих пчела, зузукату бумбари и плове мали опнокрилци једноставних шара* (М. Божић, Курлани, 8). — *Ти одломци се нису увек настављали, тачно и редовно један на други* (И. Андрић, Проклета авлија, 7). А да би се предикат, управљајући се према субјекту употребио у множини, овај последњи не мора имати облик множине. Али иако субјекат није у томе облику, предикат се опет претежно употребљава у множини када се њиме што приписује већем броју бића или предмета, као у примерима:

Писали смо и Давидовић и ја (В. Карацић, Преписка I, 345). — *Јуриша и Гаре лежали су под врбама у пријашњем разговору* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 168). — *Тад се Јуриша и Гаре дигоше и узјахаше на коње* (Исто, 175). — *Култура и књижевност у српском народу знатно су се кренуле напред* (Ј. Скерлић, Писци и књиге II, 316). — *Појединац и његова кривница нису га много занимали* (И. Андрић, Проклета авлија, 19). — *Он и Јосо упуте се озбиљним корацима с рукама на леђима* (В. Калев, Одрасак Перушине, Хрватска проза II, 32). — *Јосо и Перушина су се укипили за час* (Исто, 331). — *Жагор и тјескоба заглушују* (М. Аалић, Свадба, 103). — *Мржња, ужас и плач су смешно скупљени у гласу* (Исто, 120). — *Тара и непријатељска колона поред ње извиру из тунела кишне ноћи* (Исто, 200).

Ово је уосталом и сасвим разумљиво, јер се и овде, као у непосредно претходном ставу, предикатом приписује нешто већем броју бића одн. предмета, опет, у ствари, множини појмова.

118. а) Мање је обична, и у новијем језику свакако ређа, употреба облика предиката у једнини када у његову субјекту имамо већи број напореда употребљених имена. Маретић из Вукова и Даничићева језика наводи (у својој Граматици, на стр. 378—379) за то већи број примера, између којих и: *Код вереникове куће почиње веселе, пјевање, играње и гошћење. — У свачему правда и истина мора надвладати. — Пријатељство с њемачким царем и сродство с*

грчким царевима даде Србији друго лице. — Безазленост и правда нека ме сачува. — Истина, и код каснијих писаца и у свакодневном разговору такође наилазимо на случајеве оваквог слагања, али углавном само када предикат дође испред субјекта, што је, сразмерно чешће у језику старије књижевности: *Само остане везир босански, Караман-паша и паша Шувајлија* (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали). — *Овде расте трње и коприве* (нар. песма). — *У походе иде невестин отац, мати и покоји рођак* (В. Карацић, Ковчежић). — *Вратила се моја сестра и она њена другарица* (говорни језик). — *Ишао је напријед тата и тета Мила* (В. Мајер, Дневник малог Перице, Хрватска проза II, 269). — *Чуо се плач и нарицање* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 181).

б) Према томе из Вукових примера изведено правило (Маретићево) према коме се предикат може слагати с најближим субјектом (тачније је било рећи с најближим делом напоредне субјекатске синтагме) без обзира на ред у коме су субјекат и предикат употребљени, — за савремени књижевни језик треба рећи да се то чешће односи на случајеве у којима предикат, односно његов глаголски део, долази испред субјекатске синтагме, а ређе на оне где је иза субјекта, као у примеру: *Њихова мучна борба и безнадна издржљивост није била узалудна* (Ж. Милићевић, Опсене, 79). — *Прекорачи праг, али сунце, сјај и граја је залпљусну* (Б. Станковић, Нечиста крв, 129). — *Сивост и влага горко му је купила уста* (М. Симић, Закони и огњеви, 24).

119. Од ових, као посебан случај, треба одвојити реченице као што су: *Кад су јој рекли да јој је муж и домаћин погинуо, није веровала* (Д. Ђосић, Корени, 201). — *Кад се она Швабица и туђа вера петља око Симке, биће још нешто горе од женског* (Исто, 209). — *У једном ТВ-интервјуу стари генерал и бивши председник препоручио је да се занемари поштовање граничних линија* (Политика од 17. XII 1967) — у којима по два (а принципски их може бити и више) имена (односно именске синтагме) означавају један исти појам (муж и домаћин, у првом примеру, Швабица и туђа вера, у другом, као год и стари генерал и бивши председник — у трећем, у сваком посебном случају, означавају исто лице). А приписивање радње, стања или особине једноме појму исказује се наравно обликом предиката у једнини, без обзира на то колико је имена или именских синтагми употребљено за исказивање дотичног субјекта. Згодно је овде напоменути да је свако друго име у таквим напоредним синтагмама по смислу апозиција првог имена за даље одређивање већ првим именом одређеног појма. Само би наведене

реченице, на првоме месту, по стилу биле друкчије када би смо их дали у облику: *Када су јој рекли да јој је муж, њен домаћин, погинуо...*; *Кад се она Швабица, туђа вера, петља око Симке и у једном ТВ-интервјуу стари генерал, бивши председник, препоручио је...* Ту је, дакако, и однос међу деловима тих реченица сада нешто друкчији, а то ће рећи да оне ни синтаксички нису еквивалентне у првом и другом облику. Али по смислу међу њима у различним означеним облицима нема разлике.

120. Од речи које се самостално употребљавају а не разликују род — личне заменице 1. и 2. лица у сваком поједином случају стварно имају свој род, тј. појмови које они означавају увек су или м. или ж. рода, па се делови предиката који разликују род уз њих увек употребљавају у облику одговарајућег рода: *Ја сам дошао*. — *Ти си казала*. — *Ми смо чули*. — *Ви сте видели*, итд.

121. Уз *Ви*, које се из поштовања употребљава у личном обраћању појединцима, део предиката који разликује род употребљава се у облику множине мушког рода: *Ви сте видели*, — *Ви сте досетљиви*, итд. — каже се и женском лицу, као и мушком.

Среће се, истина, гдекад, и употреба именског дела предиката, када је то која придевска реч и у облику једнине одговарајућег рода: *„Ви сте подао и луд* (В. Петровић, Раванград, 178). — *Ви сте паметна* (разг.). — *Ви сте таква и не можете бити друкчија* (исто) итд. Али се то не сматра особиним књижевног језика, него, како Маретић изрично каже у својој Граматици (на стр. 386. II издања): „Тако треба говорити и жени којој се каже *ви*: Ону доброту и милост коју *сте* *ви* мени чинили ја нисам заборавио“ (Вук, Преписка IV, 536). А ми к томе додајемо да се у књижевном језику и предикат м. рода употребљава по правилу у множини.

122. Уз именичке заменице које се односе на лица: *(т)ко*, *не(т)ко*, *ни(т)ко*, *сва(т)ко* — предикат стоји у облику м. рода једнине (*Ко је дошао?* — *Неко је дошао*, — *Нико није дошао*, — *Свако је дошао*). А уз оне што се односе на било шта остало, уз: *шта*, *нешто*, *ништа*, *свашта* — у облику средњег рода једнине (*Шта се чуло?* — *Нешто се чуло*. — *Ништа се није чуло*. — *Свашта се чуло*). У истим облицима је и атрибут уз те заменице уколико се уз њих употребљава (*Ја знам ко је тај неко*. — *То нешто се надалеко чуло*).

123. а) Када је субјекат било каква непроменљива реч: *Велико* *Б* се некад друкчије писало; *Ј* се писало на неколико начина; *А* се изговара и изговарало се увек као отворен самогласник; *По* се некад употребљавало с дативом; *Да* је првобитно везивало модалне ре-

ченице за оне од којих зависе; Много је прошло; Зло је увек задавало бол; Читати лепу књигу је врло пријатно; Њихово хеј је одјекивало итд. Трократно ура! проломило је нему ноћну тишину. — Његово једнолико „Хеј, кнеже Вуко“, поновило се неколико пута. — Њезино „не“ доводило га је до беса — предикат стоји у облику ср. рода једине.

Наићемо, истина, гдекад и на употребу таквих непроменљивих речи с атрибутом у облику мушког рода: Изговарају исто наш К као Х (А. Г. Матош, Пејзажи, 222). — Душа остаје иста иако овај наш реално „Ја“ почиња највеће злочине (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика III, 227). — Борба око тога да ли ће се писати рогати „е“ за ије или неће (Исто, 318). Ипак таква употреба није ухватила ширег корена у књижевном језику.

б) Али ће се уз: не, рецимо, да, где и сл. речце у функцији субјекта више пута поновљене, атрибут употребити у облику средњег рода множине. Онда се, наравно, и њихов предикат употребљава у облику средњег рода множине:

Његова „не“ сигурно му нису могла користити. — Твоја празна „да“ не значе ништа, нити су икад нешто значила. — А његова „где“ сваки су час прекидала посао.

в) И називи основних бројева, не само непроменљивих него и бројева 2, 3 и 4 када се не употребљавају за ознаку броја лица или предмета, већ просто као ознаке појмова самих бројева такође захтевају предикат у облику једине средњег рода: Шест је дељиво без остатка са 2 и са 3; четири је дељиво само са 2, а три уопште није дељиво ни са једним другим бројем. — Два помножено са пет чини 10.

г) А када уз овакве непроменљиве речи у служби субјекта стоји име ширег појма, онда то име преузима функцију субјекта и предикат се свим елементима слаже с тим именом, и у роду дакако: Глас ј се некад друкчије изговарао. — Предлог „по“ употребљавао се с дативом. — Везник „да“ првобитно је везивао модалне реченице за оне од којих зависе. — Број шест је дељив са 2 и са 3 итд.

124. а) Већ смо (у т. 117. д) рекли да када функцију субјекта врши више имена различних појмова предикат стоји у множини. А када су имена тих појмова различног рода, или су сва средњег рода, као и када су сва мушког рода, — њихов предикат се употребљава у облику множине м. рода:

Киша, ветар и снег рушили су полагано камен по камен. — Ја и ово дијете смо дошли да опрашимо кромпир. — Лабудић и Јана су се већ били вратили. — Кошута и јеленче су убијени. — Перо и мастило су ми остали на столу. — Стојан и овај младић су се били затворили у кули.

б) Па и када напоредну субјекатску синтагму чине више именица ж. р. од којих је једна с генитивним наставком и, као у примеру М. Лалића: Као да су се све силе природе и студен удружили да га слома и оборе (Свадба, 68) и као у примеру из дневне штампе: Туга и жалост завладали су у разрушеном граду — део предиката који разликује род, како видимо, може бити употребљен у облику множине мушког рода, поред тога што се употребљава и у женском, дакако: Године и старост дале су ову ноћ (Д. Ђосић, Корени).

в) Једино када су сви делови напоредне субјекатске синтагме именице ж. рода исте промене, као у примерима: Моја сестра и једна њена другарица су нам биле једине сараднице. — Радост и гордост сијале су на њиховим лицима, предикат има облик ж. рода множине.

г) У оваквим реченицама, са субјектом од више напоредно употребљених речи предикат се понеки пут слаже с најближом, не само у граматичком броју већ и у облику рода: И одело и тело му је опалено. — Вратила се моја сестра и она њена другарица.

125. А ако су те речи различитих граматичких лица, онда се предикат употребљава у облику лица које је прво по бројном реду. Тако у примеру: Ово дијете и ја смо дошли — предикат има облик 1-ог лица зато што 1. л. по бројном реду долази пре 2-ог; а у примеру: Твој пријатељ и ти сте свему криви — облик предиката је у 2. л. мн. јер друго лице по бројном реду дође испред трећег.

126. Ако се субјекат од два или више имена различних појмова, тј. од једне напоредне синтагме пре употребе предиката понови уопштеном, одн. анафорском заменицом: све или то, онда субјектом постају те заменице, које нису ништа друго него облици дотичних речи средњег рода једине, па и предикат, природно, долази у томе облику: Ветар, снег, киша, мразеви и хладноћа — све је то неиздржљиво. — Позориште, биоскопи, седељке, забаве — то је врло забавно итд. Али кад у именском делу предиката долази именица одређеног граматичког рода и граматичког броја, онда се глаголски део предиката у облику слаже с том именицом, а не с поновљеним субјектом. Тако би се, нпр., рекло: Ветар, снег, киша, мразеви и хлад-

ноће — све су то неиздржљиве појаве; Позориште, биоскоп, седељке, забаве — то су права уживања; Милан и Мара, Иван и Злата и она њихова два друга, па то су били прави антихристи. (Исп. са овима примере Б. Поповића, М. Марјановића, М. Крлеже и Д. Ђосића из тач. 25. в) и г).

127. У бесубјекатским безличним реченицама, дакако, и у реченицама без граматичког а с логичким субјектом предикат увек стоји у 3. л. јединине и — уколико је у облику који разликује род — у средњем роду:

Цео дан је грмело. — Почело је да се раздањује. — Изнегада се наоблачило и почела је киша. — Смркава се. — Жени се ражали и одједанпут зајеца. — Севало му је у зглобовима и бучало у глави. — Било га је срамота и тешко му је било. — Мирисало је на влагу. — Док је људи и док је свијета.

128. Придевске речи (придеви, придевске заменице и променљиви бројеви) у служби атрибута својим се обликом слажу с именицом коју одређују у роду и броју, а и у падежу, разуме се. То потврђују сви њихови досад наведени примери, наравно уколико именице у њима имају своје атрибуте. Али у случајевима где се граматички род именице не слаже с природним родом појма који она означава, атрибут се с њом двојако може слагати, по облику или по значењу. Такво двојако слагање имамо код именица м. рода које се у ном. јединине завршавају самогласником *a*, па их такав облик завршетка и цела њихова промена граматички чини именицама ж. рода.

а) Атрибут ових именица узетих у једнини слаже се с њима по значењу, стоји, дакле, у облику м. рода јединине:

Он [Његош] се на мене осјекао: нијесам ја калуђер него свјетски [свјетовни] владика (причао је Вук Караџић). — Сам војвода остао је у шанцу (Исти). — Ето зашто је гомила најсигурнији судија (Ј. Скерлић, Уништење естетике, 34). — Млади газда је још увек мокар (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 79). — Придржавају свога дојучерашњег старешину (Исто, 57). — Заборавио је у његовом дућану неки дрводеља (Исто, 197). — И најснажнији касабалијски бекрија лети као лутка од крпа (Исто, 199). — Пре рата је био општински деловођа (Речник МС и МХ). — ... да потпуно ликвидирају злочиначке планове окупатора и њиховог крвавог слуге (Тито, Борба за ослобођење I, 22). — Клањам се, слуга сам покоран (М. Крлежа, Излет у Русију, 6). — Сервус (здрavo)! Слуга сам најпонижнији! (А. Г. Матош, Док је срца биће и Кроације, 56). — Франческо је био

скрушени слуга олтара (Ј. Дучић, Градови и химере, 136). — Суди као неумитни судија (Св. Боровић, Целокупна дела VII, 220). — Црни витки коловођа скочио је напред (О. Давичо, Међу Маркосовим партизанима, 135). — Исто је тако био мудар законодавац као што је био велики војвода (Н. Крстић, Историја, 66). — Обратио се своје млађем колеги (Р. Маринковић, Руке, 197).

б) А уз облике множине истих именица атрибут се обично употребљава у множини и у облику женског рода:

Рекао бих да су тако саме судије писале (Б. Даничић, Ситнији списи, 50). — У свим другим поротским седницама председавају среске судије (Ј. Б. Авакумовић, Порота, 10). — Наши сатиричари били су непомирљиве судије свога времена (Наша књижевност II, 606). — Слуге зове Смаил-ага / Усред Стоца куле своје, / а у земљи Херцеговој / Ајте амо, слуге моје! (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 1—4). — За једним столом су младе газде (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 196). — Поред њих доконе бадаваџије (Исто, 149). — Младе калфе се уозбиљиле (Исто, 234). — Некад су били добре занатлије (Исто, 206). — Око стола седе општинске деловође (Речник САНУ, уз реч деловођа). — Разредне старешине ујурбано улазе и излазе (Д. Максимовић, Како они живе, 56). — Бакони, тј. слуге црквене примаху ове приносе (Б. Даничић, Писма о служби, 8). — Општинске старјешине, магистарски намјештеници и државна власт (В. Богичић, Зборник закона, 523). — Државне слуге нису имале својих одређених права (Н. Крстић, Историја словенских права, 179). — Вода и ватра су добре слуге, али зли господари (нар. пословица). — Жупама су управљали жупани, а крајиштина крајишке војводе (М. Вукићевић, Историја, Енциклопедија Ст. Станојевића I, 16).

129. Као и атрибут, тако исто и део предиката именица м. рода на *a* — када су у облику који разликује род — у једнини има, како то потврђују многи примери из става а) непосредно претходне тачке облик мушког, а у множини опет облик ж. рода. Поред горе, у непосредно претходном ставу, датих — у потврду за ово навешћемо и примере:

Старешине, почев од кнеза, чим су заузеле власт, почеле су да се занимају трговином (Вук Караџић). — А кад се Пожаревац преда, старешине све оне ствари подијеле између себе (Исти). — Слуге су се морале покоравати вољи својих господара (Исти). — Пораниле три војводе бојне (нар. песма). — Јесу

л' слуге које опремили? (исто). — Као што су синоћ радиле газде у овој истој кафани (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 229). — Закључише да су законоше извршиле своју дужност (Исто, 139). — Многе су општинске деловође од самог почетка помагале покрет (дн. штампа). — Преотеле су маха баше у Босни и одупирале се везиру (Вл. Скорић, Сарајево и његова околина, 124). — Мегданције су заслужено кажњене (Борба 1951, бр.

Досадашње граматике српскохрватског језика допуштале су као једино исправне облике атрибута и именског дела именског предиката уз заједничке именице на *a* које су искључиво м. рода — у облицима какви су дати у наведеним примерима, тј. у једнини с облицима мушког, а у множини с облицима ж. рода. Објашњење те неједнакости неки су граматичари (А. Белић, нпр.) налазили у чињеници што су се те именице као углавном називи занимања, наслањале на лична имена (пored осталих и на имена м. р. на *a*) носилаца тих занимања (значи и на имена Лука, Никола, Илија Матеја, итд.), па су се и придеви и све придевске речи које се на њих односе као год с тим именима слагале с именицама које одређују — по значењу. У множини пак те именице се нису, као у једнини, могле ослонити на обликом сродна лична имена, јер лична имена и немају множине, па се зато слагање ту врши по облику. А како су ове именице, судећи према облику, ж. рода — и њихове су придевске одредбе, природно је, узимале и узимају облике тога рода. И то се може сматрати нормом стандардног језика опште културе. Али је уз то свакако потребно дати неколико објашњења.

130. Пре свега, више се не може говорити о доследном слагању у роду облика атрибута и придевских речи у предикату с овим именицама. Ми често и у народним говорима, па и у онима који чине ужу основицу књижевног језика¹, а све чешће и у самом књижевном језику² наилазимо овде на слагање по значењу, као у примерима: *Ови последњи бијаху његови, како их он називаше, колеге* (А. Ковачић, У регистратури). — *А једног и другог су подстицали моћни паше* (И. Андрић, Проклета авлија, 86). — *Али докони и поднимљени касабалије са зида нису ни гледали ту реку* (Исти, На Дрини ћуприја, 105). — *Са стране и позади јахали су зантије ливљанског кајмакама* (И. Андрић, Травничка хроника, 21). — *Судије свих судова су стални* (Устав од 1931,

¹ В. Јужнословјенски филолог XIII, стр. 111 и Српски дијалектолошки зборник XIV, стр. 171.

² То се констатује у загребачком часопису Jezik II од 1953, стр. 61. и 62, где се наводи и изванредан број примера за такво слагање, од којих ћемо ми, поред осталих, неке и овде навести.

стр. 40). — *Несугласице око имања изравнали су изабране судије* (Т. Борђевић, Наш народни живот, 29).

Из овога се може извести закључак да се овакво слагање, слагање по значењу атрибута и предикатских речи с именима занимања мушких лица не може сматрати некњижевним и да очевидно, како је констатовано у поменутој белешци у Jeziku, постоји тенденција к ширењу употребе реченичних веза с оваквим слагањем придевских речи с тим именицама.

131. а) Нешто старији граматичари Т. Маретић и А. Белић, рецимо, па и млађи од њих, с правом су скретали пажњу да уколико је одредбени облик даље од своје именице утолико има више услова за употребу његова облика који значење захтева, пре свега када се такав облик налази у другој реченици. За то Маретић даје само из Вукова језика доста велик број примера¹, између којих: *Било је неколико великих старешина који су по неколико на(х)ије посвајали* (В. Караџић, Милош Обреновић, књаз српски, 11). — *Кад крцалије приме ове новце, они се поделе на двоје* (Вук, Даница 5, 26). — *Они су царске слуге, који су данас овдје, а сјутра бог зна гдје* (Вук, Ковчежић, 14). — *Сердари су ондје сад пандурске старјешине који тјерају рђаве људе* (Исто, 39). — *Онда он распише свијем старјешинама да оставе све што су гдје заузели* (Вук, Правитељствујушчи совјет, 30). — *Војводе се све закуну Карађорђију да ће му бити вјерни* (Исто, 51) и др.

б) Ми, међутим, у вези са конгруенцијом можемо констатовати да је и уопште у таквим случајевима слагање одредаба, и атрибутских и предикатских, с именицама на *a* које значе занимање у другим реченицама и у множини много чешће по значењу, не само у примерима које за овакво слагање даје Маретић, него и уопште у српскохрватском језику.

132. У такве речи иде и односно-упитна заменица *који* (*која, које*) у односној служби везивања релативних реченица за управне. А та се заменица када долази непосредно иза именица на коју се односи слаже по облику с њом као у примерима:

Рече да су оне *паше* биле *људе које* су пред њим устајале. — Из Немачке навале *војводе* и различне *друге поглавице српске које* за Кара-Ђорђијем нису (*х*)теле да иду у Бесарабију него остале по Срему. — Распише по свим околинама да му дођу све *сна(х)ије које* имају села у Србији. — Највећа су им *господа владике које* су се до сада бојале и цара. — Како би се

¹ Gramatika i stilistika II izd., стр. 369.

старјешине, које свршују тајне Христове могле старати. — Тога ради скупе се све *владике*, које се налазе у главном мјесту (Из Маретићеве велике Граматике, са стр. 368. и 369). — А обесне *газде* које су га... нагониле на то, платиле (су) високе глобе (И. Андрић, На Дрини Ћуприја, 205). — А многе *газде* које су се обогатиле одмах после окупације... сад су сиромаси (Исто, 229).

Када са овим узмемо заједно примере опет из В. Карацића и И. Андрића, из Вука оне што смо их већ навели горе у тач. 131. а), а из Андрића¹: Нико се није обазирао на *законоше* који остадоше сами (На Дрини Ћуприја, 139). — *Водио је нечујне разговоре са газдама који су му били ортаци* (Госпоћица, 26). — *А поред њих доконе бадавације који се помичу са сунцем* (Исто, 149). — *За једним столом су младе газде који тек почињу да излазе* (Исто, 196), и само на основу њих можемо закључити да је слагање по значењу односне заменице *који* (*која, које*) и непосредно иза именица са завршетком *a* на које се односе исто толико обично као и слагање по облику.

Одредбе, атрибутске и предикатске, ових именица које смо означили као називе занимања или звања (части или достојанства) само мушких лица не понашају се доследно у српскохрватском језику на показани начин, не употребљавају се уз именице искључиво у облику једине — у мушком, а у облику множине у женском роду, него има и одступања од тога, која се могу објаснити овим што ћемо рећи.

133. Именица *слуга* на целом пространству нашег језика се не употребљава само за мушке особе већ и за женске (у неким говорима, искључиво за женске), па је разумљиво што и код појединих писаца налазимо: *А слуга им јадна верно служи* (нар. песма). — *Да посведочиш каква си слуга царска, јеси ли прави син његов* (П. Тодоровић, Дела I, 279). — *Добро јутро, господине начелнице! Слуга сам ваша!* (поврћа се к Драгићу, узбуђен, немиран) (И. Бицико, Целокупна дела III, 538). — *Што мислиш, недостојна слуго, да ћу учинити с тобом и сином твојим* (Д. Шимуновић, Мркодол, 34). — *Служи, слуга бесплатна, ето како га трпе* (М. Лалић, Изабране приповијетке, 232). — Што се *слуга*, у овоме погледу, разликује од осталих именица своје врсте, то се, како реко смо, може објаснити околношћу што се она у више народних говора, па и у језику неких писаца, употребљава и за означавање женских лица, у коме се случају, сасвим природно, како атрибутске одредбе

¹ Примере из овог последњег узимамо из студије Ж. Станојчића, *Језик и стил Ива Андрића*, стр. 61.

тако и придевске речи у предикату, и обликом и значењем слажу с том именицом као у примерима: *И тада се упознао... са његовом добром фамилијом која се састојала из његове госпође Теодоре и старе слуге која је била сматрана као члан фамилије* (Л. Томановић, Бранково Коло 1902, 85). — *...она као попова слуга* (Б. Виловић, Звон је оплакало дјевицу, 60) и сл. А такве именице овога типа (мислимо на оне са завршетком на *-a*), које могу бити и м. и ж. рода у облику једине — и када су мушког рода могу имати своје атрибуте и делове предиката који се на њих односе и у облицима ж. рода.

Али како ту појаву у новије време срећемо само код ограниченог броја писаца из само неких области, то је доказ да је она дијалекатског карактера, па се зато не може сматрати особиним књижевног језика, нити пак именицу *слуга* у овоме језику убрајамо међу двородне именице о којима говоримо ниже у тач. 135.

134. Именица *судија*, истина, није више назив занимања само мушких лица него и женских. Али та чињеница у језику ништа није изменила. У употреби придевских облика њених одредаба по традицији се сачувало старо стање. И атрибути и делови предиката који разликују род, и када се ова именица односи на женска лица, у једини стоје искључиво у облику м. рода (исп. примере из говорног језика: *Рада је наш најбољи судија, Она је одличан судија*). То се исто може рећи за именицу *пословоћа* (*Другарица је врло способан пословоћа*). — А скоро и за именицу *старешина*. Иако дужност старешине разреда, рецимо, у школи одавно врше и женска лица, и за ова се лица још увек каже да имају дужност *разредног* (а не *разредне*) *старешине*. За чудо, када се овде употребљава придев у функцији целе синтагме, као самостална реч, — онда се каже: *Разредна нам је наредила; На свечаности је говорила наша разредна* (школски језик) итд. А никад се неће рећи *разредна старешина* — ни када се мисли на женско лице с том дужношћу.

135. Сродне именице, опет именице м. рода са завршетком *a* у ном. једине као што су: *бекрија, будала, варалица, коловоћа, муштерија, пропалица, пијаница, скитница*, двојачко су друкчије од претходних именица, које означавају имаоце одређених занимања и звања. Ове, прво, за разлику од оних првих, означавају имаоце извесних особина, а друго значе и мушка и женска лица. И у погледу конгруенције оне се унеколико друкчије понашају од именица истог типа које значе занимање или звање.

а) Уколико означавају женска лица, код тих именица наравно нема никакве неподударности између облика и значења, и увек се, и у једнини (*Најчешће се забављаше грофица Кронек која је била најчешћа муштерија Загребачке залагоннице* — К. Ш. Балски, У новом двору, 128), као и у множини, придевске речи уз њих употребљавају у облику ж. рода. Примере за то није потребно наводити. Када пак означавају мушка лица, слагање у једнини може бити двојако.

б) И атрибут и именски, боље рећи придевски, део предиката тих именица у једнини се природно употребљавају у облику мушког рода:

Онда се нико неће чудити да је он, *негдашњи пропалица*... имао готових својих новаца 50.000 дуката (Вук Караџић, Истор. и етногр. списи I, 291). — М. У., *овдашњи скитница* (Вук, Преписка I, 413). — Већином се догађа да је *највећи пропалица* (Љубушак, Народно благо). — *Први је муштерија дао* још толико (Кића, 1905, 154). — С. В., алкохоличар, *пропалица*, који бедно завршава у болници (Ј. Скерлић, Ј. Игњатовић, 119). — Де, не бјежи од *првог муштерије* (Е. Мулабдић, На обали Босне, 45). — *Један млетачки ухода* из Сарајева... помиње у својој достави (С. Новаковић, Турско царство, 65). — Учинио је услугу некаквом путнику који је у ствари *руски ухода* (Ј. Цвијић, Насеља VI, 366). — *Трговац је кумовао своје муштерији сељаку* (Ж. Конфино, Ротаријанци, 23). — Чекајући да *озбиљан муштерија* од некуда наиђе, сећао се данашњих мучка (Д. Радић, Три километра на сат, 10). — Рим и његов *црквени поглавица* одржао је... признато право (В. Поповић, Развитак и дух француске историје, 10).

136. а) Атрибути ових и оваквих именица су чешћи, може се рећи, у облику женског рода и када су, као и именице уз које стоје, у једнини:

Да Карловачка митрополија опет задобије *своју природну поглавицу* (Наше доба 1890, 625). — Ви љубите тог *фиђвирића мајора*, ту *моралну пропалицу* (Бранково коло 1889, 625). — Он им је судио са ниском злобом и пакости једног *шкарта* и *једне пропалице* (С. Јовановић, Друга влада Милоша и Михаила, 14). — Тако је сиромаш мали занатлија био у зависности... од *муштерије* којој је продавао (Св. Марковић, Целокупна дела 3, 9). — Зврцају кошчицама *газда-Петронијеву муштерију* (Босанска вила 1905, 116). — Неки марвени трговац пише овако *својој муштерији* (Кића 1905, 143). — У њему назива *Книћанина* и *љутом*

нијаницом (Ј. Продановић, Историја политичких странака I, 218). — Није се одао пићу с намером да постане *древна нијаница* (М. Беговић, Свадбени лет, 16). — Изгледао је као каква *крајња пропалица* (М. Ускоковић, Српски књ. гласник 17, 1906, 340). — Трнин се информирао и дознао да је то нека *ногорна пропалица* (М. Крлежа, Три кавалира, 29). — Нека се *та скитница* одмах ухвати (Р. Домановић, Марко Краљевић по други пут..., 9). — *Она пропалица* [Бурић] која пуни листове прозом (Ст. Винавер, Приче које су изгубиле равнотежу, 5).

Број примера наведених из језика писца сведочи о исправности употребе облика и мушког и женског рода једнине, како у номинативу тако и у зависним падежима.

б) А у облицима множине и с овим именицама имамо углавном слагање по облику:

Дође Карађорђе и друге поглавице (П. М. Ненадовић, Мемоари, 113). — Тако се код првобитних народа истичу *природне поглавице* (Св. Марковић, Целокупна дела 2, 49). — Мене просе *многе муштерије* (Босанска вила 1893, 110). — Очекивати је да ће и *садашње* и *будуће поглавице* поћи њиховим трагом (Ј. Радонић, Слике из историје и књижевности, 313). — Да се казне *оне скитнице* (Кривични законик, 148). — Лица позната као *убојице* и *ногорне нијанице* (Закон о оружју 1930, 11). — Нека власт добро отвори очи да *разне пропалице* и *варалице* не извучу то благо народу из руку (С. Јовановић, Уставобранитељи, 77). — *Уходе* су *имале* дужност да оцене ситуацију (Д. Поповић, О хајдучима, 13). — Очито га прогоне *многе непознате уходе* (С. Батушић, На драгом трагу, 143).

в) Али се у служби одређивања множине појмова означених овим именицама, мада нешто ређе, придевске речи јављају и у облику мушког рода. То нам потврђују примери:

Службено сам обавјештен да *мађарски уходе* пролазе кроз кнежевину (Словенски јут 1849, 13). — Наскоро ће *ови морални пропалице* постати *немогући* (К. Ш. Балски, У новом двору, 114). — *Муштерије* су му се *јављали* у већој мери као поруцбинари (Д. Лапчевић, Историја социјализма, 110). — *Моји уходе* *пронашли* су лица која су била сведоци (Вл. Дежелић, У панцама лава, 21). — Као... да се ту не кесе *ови барабе* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс). — *Скитнице* су му *стали* прилазити (И. Андрић, Пут Алије Берђелеза, 8).

137. И у случајевима где се граматички број својим значењем не подудару с обликом речи, такође имамо две могућности слагања — слагање по облику и слагање по значењу.

а) Атрибут бројних именица на *-ица* у књижевном се језику редовно с њима слаже по облику, који је у номинативу увек са завршетком *-а* и у облику јединице:

Сва тројица кренуше се оборених глава судници (Ј. Веселиновић, Целокупна дела V, 73). — Огласише се *она друга двојица* горостаса (В. Назор, Вели Јоже, 54). — Поп Никола и *она двојица* пријатеља . . . били су склони (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 198). Убоше, међутим, *поменути четворица* с десна (М. Црњански, Сеобе, 1049). — *Велика тројица* су донела значајне одлуке на првом састанку, у Техерану (дневна штампа) и — остале примере види у наредним ставовима.

б) Слагање предиката са субјектом је, међутим, претежније по значењу. Управо, глаголски предикат и глаголски део именског предиката уз бројне именице на *а* доследно се употребљавају у множини:

Њих четворица *покупе* своје благо, пак с неколико момака *побјегну* низ Дунаво (В. Караџић, Историјски и етногр. списи, 129). — Обојица *имају* посла око тога (Исто, 169). — *Сретну се* двојица на улици (Р. Домановић, Страдија, 146). — Ако двојица на улици *постигну* исти број, трче опет док један надвлада (Д. Шимуновић, Алкар, 111). — И кад је помислила да је обојица *љубе*, смутила се душа у њој (Исто, 115). — Сва петорица су била сиромаси (М. Црњански, Сеобе, 729). — А двојица *уводе* немирно коњче са струком дуката око врата (Х. Кикић, Провинција у позадини, 43). — Зашто двојица од прве групе *трче*, *постављају се* раскорачке и *машу* прутовима (Исто, 206). — Ипак се тројица из прве групе *постављају* у облику потковице (на истом месту). (Потврде за ово налазимо и у даљим примерима).

Ми смо, истина, наишли на пример слагања по облику и глаголског дела предиката: *Весела петорица, с празним ранцима и с пушкама на рмену бодро је корачала* низ неки пропланак (И. Дончевић, Безимени, 110). Али су то свакако усамљени случајеви.

в) А може се рећи да је и у природи именског дела предиката уз ове именице да се с њима више слажу по значењу. Истина, овај део предиката уз бројне именице на *-ица*, када се оне односе на бића,

која не учествују у говору, — именски делови предиката, и уопште његови делови који разликују род, слажу се с тим именицама у роду и по њихову облику:

Остала *тројица* јамачно су *имала* много мање (В. Караџић, Историјски и етнографски списи, 100). — Одатле су *отишла обојица* к шанцу (Исто, 321). — У механи већ *засела она четворица* (М. Глишић, Изабрана дела, 45). — За каву су *гласала тројица* (Р. Домановић, Мртво море, 182). — У исти часак *ударац вјетра* задрма вратима . . . тако жестоко да су се *обојица* *згледала* престрашено (Д. Шимуновић, Туђинац, 68). — *Четворица* су одатле *учила* високе школе (Исто, 76). — Он је имао *шест* синова, од којих су *четворица* била већ *ожењена* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 142). — *Тринаесторица* се нису *одазвала* (И. Андрић, Одабране приповетке, 278). — *Сва тројица Исаковића* била су *поранила* (М. Црњански, Сеобе, 847).

г) Али је можда и чешће слагање тих делова предиката с овим именицама у функцији субјекта по значењу, мислимо на њихову употребу у облику м. рода множине, какву имамо у примерима:

Ова су му *двојица* у свакој прилици *показивали* (В. Караџић, Историјски и етнографски списи, 139). — Али шта су њих *тројица* *могли* (Исто, 95). — Да си само видео како су се *она двојица* *јуче* *престравили* (М. Глишић, Изабрана дела, 133). — А *друга десеторица* исто онако *одевени*, као и они први, опет га *опколили* (Р. Домановић, Краљевић Марко по други пут. . . , 54). — *Ишли* су и *мучили* *обојица* (Д. Шимуновић, Туђинац, 149). — Сељак поче . . . тако силно *љуљати* да су њих *сва тројица* *пружили* руке (Исто, 14). — *Обојица* нису *rekli* ни једне паметне речи (М. Црњански, Сеобе, 37). — *Та десеторица* *изненада* *могли* би да добију те сумње (Исто, 633). — Њих *двојица* нису *продали* више од тридесет кашика (Х. Кикић, Провинција у позадини, 107). — Они су се *сва тројица* *насмејали* грохотом (Исто, 200). — Само *двојица* су им из ланца *побјегли* (М. Лалић, Хајка, 61). — Сада су само још њих *двојица* *остали* (Д. Госић, Корени, 276). — На раскршћу *скренули* су *обојица* на исту страну (И. Самоковлија, Приповијетке, 96).

Поготову када броју означеном дотичном бројном именицом на *-ица* припада било које од говорних лица (1. или 2) — придевски део предиката обично има облик множине мушког рода: *Тројица* *смо* или *четворица* *остали сами* (В. Цар Емин, Иза племе, 214). — *Вас* *сте* *двојица* *исту* *матер* *сисали* (М. Црњански, Сеобе, 832). —

Обноћ смо нас двојица попили десет лончића млијека (Х. Кикић, Провинција у позадини, 233). — *Ако вас четворица будете полагали данас, сутра ћемо завршити испите* (говорни језик). — *Нас двојица смо једини успели да се пробијемо* (исто). А може се рећи да је и уопште, када се бројна именица односи на позната лица, придевски део предиката обичнији у облику множине м. рода, мада је и у овоме случају могуће и слагање по облику. У то се лако уверити ако се пажљиво погледају сви овде наведени примери и с једним и с другим облицима. Када се к томе још дода да су примери и за једно и за друго слагање нађени код углавном истих писаца, онда постаје сасвим јасно да је, осим у изузетном случају о коме је реч на почетку овога става, и слагање по облику и слагање по значењу особина српскохрватског књижевног језика.

138. Различне по облику од претходних, друкчије и по начину грађења (в. тач. 566. ж. књ. I Савременог српскохрватског језика) и што је најважније — различне су и по значењу бројне именице на -ак. Оне, наиме, означавају приближан број појмова, како бића тако и ствари, предмета уопште, и мушког и женског и средњег рода. А будући да, с једне стране, имају облик једнине, а, с друге стране, значе множину појмова, и код њих је могуће двојако слагање, опет по облику и по значењу.

а) Слагање по облику с овим именицама је управо нешто друкчије него у случајевима с осталим именицама у којих се облик и значење не подударaju. Иако, свакад једнако, по облику именице м. рода, било кога рода појмове да означавају, оне обично делове предиката који разликују род, као и бројеви од којих се изводе (види ниже т. 141. а и б), имају, као да су непроменљиве речи, — у облику једнине средњег рода:

Путем *нешачи двадесетак људи* (Речник МС и МХ). — *Спава нас двадесетак у овој огромној кућерини* (Исто). — *Било је ту још тридесетак људи* (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 203). — Око камених вратних дирека *висило је триестак мањих и већих разнобојних јаглука* (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела Х, 259). — *Иза шупе било је десетак људи и жена* (Исто). — *Постоји још десетак саветодавних комисија* (Нова Европа 1925, 12/219). — *На једној тераси је десетак отмених младића пило и пушило* (И. Андрић, Проклета авлија, 66). — *Прошло је десетак година* (Исти, Деца, 187). — *Већ првог дана њих петнаестак је дошло и радило* (Исти, Немирна година, 179). — *Било је у граду тридесетак ћака* (Н. Бартуловић, На прелому, 42). — *Свега двадесетак њих је седело око ватара, а остали су били*

пошли на спавање (дн. штампа). — *Било му је тада дванаестак година* (И. Бипико, Пауци, 20). — *Тридесетак-четрдесетак муслиманских кућа збило се* (Б. Ђопић, Пролом, 385).

б) Исто је тако обична, мада се можда нешто ређе среће, употреба предиката ових именица у множини и у облику одговарајућег рода, наравно — уколико тај облик разликује род, што представља слагање по значењу, какво имамо у примерима:

У зору *дођоше двадесетак* одважнијих коњаника (М. Лазаревић, Ратови за ослобођење и уједињење, Речник МС и МХ). — *Петнаестак* приземних зграда, грађених у току многих година *затварају* огромно двориште (И. Андрић, Проклета авлија, 17). — *Осамдесетак* радница са леве обале Миљацке... *биле су* тако слабо *плаћене* (Исти, Немирна година, 179). — *Двадесетак* села у томе срезу *су опустошена* (дн. штампа). — *Десетак* сељака *су још чекали* да дођу на ред (исто).

139. Уз збирне бројеве као субјекте, такође имамо двојако слагање њихових предикатских одредаба.

а) Ове сасвим обично имају облик средњег рода једнине, као и речи које одређују:

Зашто се то двоје људи онако почупало (В. Цар Емин, Иза племе, 295). — *То двоје живело је сретно, без и једне свађе* (М. Црњански, Сеобе, 443). — *О десном рамену објесило се петоро* његове пупавичасте дјеце (Х. Кикић, Провинција у позадини, 189). — *Тако је од петнаест оболелих лица умрло само двоје* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 298). — *Родило им се четворо деце* (Исти, Немирна година, 45). — *Оно шесторо... сметало је* и бројем и годинама (И. Самоковлија, Приповијетке, 31). — *Свега четворо је ослобођено, а петнаесторо је још остало у затвору* (говорни језик). — *Десеторо* коња *је пасло* на ливади (исто). — *Осморо* глумаца *крнуло је* 4. фебруара у Београд (Сл. Батушић, Политика 1. I 1968, стр. 19). — *Двоје дјеце застало је и гледало за њим* (В. Калеб, Приповијетке, 64) —

где се придевски део предиката обликом својим и у граматичком броју и у роду слаже по облику са збирним бројем у функцији субјекта.

б) Када се предикат слаже са збирним бројем по значењу, када се, тј., његов облик употребљава у множини, коју захтева значење тога броја, онда се он јавља у облику м. рода, уколико је то облик који разликује род. То, наравно, проистиче из законитости језика

да више појмова у субјекту с именима различитог рода захтевају предикат у облику множине м. рода, што се потврђује примерима:

Петоро људи лежали су мртви смрзнүти (М. Петровић, Кроз поларну област, 197). — *Вас шездесеторо сте постали мрски целом народу* (Б. Кнежевић, превод Карлајлова дела О херојима, 309). — *Пред вече су пошли њих петоро у дубраву* (Д. Шимуновић, Туђинац, 49). — *Све троје су стајали часак као ганүти* (Исто, 51). — *А то су осјећали обоје* (Исто, 167). — *Обоје би желели да продуже спор* (И. Андрић, Лица, 48). — *Њих двоје су се ето разишли, растали, без икакве моћи и воље и без гласа* (М. Црњански, Сеобе, 198). — *Жалили су оба двоје* Х. Кикић, Провинција у позадини, 22). — *Ево ту дође су се окогрљали све троје* (Исто). — *Сви троје су отишли да жању* (Д. Максимовић, Како они живе, 68). — *А оно обоје опрезно зиркају на њ* (В. Калџић, Приповјетке, 9).

У претпоследња два примера видимо исту заменицу (*сав*) у функцији атрибута истог збирног броја у два различита облика, у облику *све* (средњи род једнине) и *сви* (мушки род множине). И може се рећи да су та два облика — а то ће рећи двоструко слагање, и по облику и по значењу — атрибута са збирним бројем, и могући и допуштени у нашем књижевном језику. Али то својство има углавном само ова заменица као атрибут. Други се атрибути збирних бројева употребљавају претежно у облику једнине, слажу се, тј., обично са својом управном речју по облику (*њихово двоје деце; лепо троје жањади; Оно двоје ће доћи* итд.).

140. И основни бројеви, сви осим броја *један*, како 2, 3 и 4, који још делимично чувају променљивост, тако и бројеви од 5 надаље, који су непроменљиве речи, — у ствари су по многим одликама исто што и количински прилози, различни од ових само по томе што никада не иду с глаголским облицима. Они, као и количински прилози, одређују у ствари количину појмова (количина је и тачан број) чија имена, као и уз количинске прилоге, долазе увек у облику генитива (партитивног).

а) У многоме су, истина, посебне врсте делимично променљиви бројеви 2—4. Њихова је и промена посебне врсте. Уколико су сачували променљивост, 2, 3 и 4, како је то познато, имају облике некадашње двојине, које је као синтаксичке категорије нестало из српскохрватског језика, из многих његових дијалеката, па, дакако, и из књижевног језика. Њихови облици, у номинативу и акузативу, јесу *два, три и четири*, а уз њих именице што означавају појмове чији они

број казују, уз сва три ова броја, као и уз неодређену заменицу *неколика* (за м. и ср. род) и *неколике* (за ж. род), у савременом књижевном језику (као и у највише дијалеката, наравно), — стоје у облику са завршетком *-а* (у м. и ср. р.) и у облику са завршетком *-е* (у ж. роду) који данас нису ништа друго него облици ген. једнине у првом случају, и облици ном.-акуз. множине у другом.

б) Атрибути ових бројева, као и атрибути имена који уз бројеви стоје, а углавном и придевске речи у предикату, и у првом и у другом случају, имају исте завршетке с именицама уз бројеви 2—4, слажу се, тј., с њима по облику. Лични глаголски облик предиката се, међутим, с тим бројевима слаже по значењу. И једно и друго ово потврђују примери:

Ту су ваљада и моја два брата пропала (нар. приповетка). — *Из оне јаме три прута нарасла, лена и права* као свећа (исто). — *Из Њемачке била су дошла три учена чојека* (В. Карацић, Историјски и етнографски списи, 65). — *Отпоче причати о некој женској особи због које су се три момка убила* (Л. Лазаревић, Приповетке, 141). — *Доцније (га) четири момка добро истрљају сламом* (А. Г. Матош, Иверје и ново иверје, 71). — *Упуте се к високом мостићу... одакле су се видјела она два језерца, лијена* као пар младих плаветних очију (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 417). — *Међу она три прста смјестила се два села* (Исти, Туђинац, 22). — *Она два суха зимогрожљива старчића управо до смијешности забленула у дјевојку* (В. Цар Емин). — *Она два стола су вам преплићена* (Исто). — *Онда се укрстише четири мљечна млаза* (М. Лалић, Зло прољеће, 11). — *Два војника су већ грчала с напереним пушкама* (Исти, Свадба, 14). — *Потркну на стрмину гдје су три оријаша орала* (В. Назор, Вели Јоже, 64). — *Пред нас су дојурила њивама два сељака* (Х. Кикић, Провинција у позадини, 262). — *Два дисања сустижу се у мраку* (Д. Босић, Корени, 250). — *Четири детета су остала без родитеља* (Исто, 146). — *Тачно је да су ова два зоографа радила и допринела развоју македонског међуратног раздобља* (Књижевне новине, н. с., бр. 316, 12).

в) Придевски део предиката употребљава се уз ове бројеви и у облику множине м. рода. Овакво слагање, по значењу, с тим бројевима нарочито често срећемо када су ти делови нешто даље од субјекта, нарочито када су у другој реченици, као у примерима:

Била три брата, па на беломе свету ништа нису имали до једну крушку (нар. приповетка). — *Била су два висока и црна*

човека, слични као браћа (И. Андрић, Травничка хроника, 297). — Опет су оба конзула, сваки за себе, почели да брину (Исто, 273). — Пред нас су дојурила њивама два сељака и, не говорећи ништа, зашли међу говеда (Х. Кикић, Провинција у позадини, 262). — Она два војника што су појили говеда, ходали су сада између њих (Исто, 218). — Два војника су стала пред нас и помогли нам (Исто, 217).

Ово се види нарочито из последњег примера, у коме имамо две реченице, и у првој од њих се придевски део предиката (стала) обликом слаже у роду и броју са субјектом (два војника) зато што му је ближи, док је други предикат (помогли), наставши се даље од субјекта, употребљен у облику који захтева његово значење. Исти случај имамо и у другом (по реду) примеру.

г) А овде је слагање по значењу могуће и када је предикат ближе субјекту, па и кад је непосредно уз њега:

Два брата Станкова су се одевали у морнарско одело (говорни језик). — Оба пароброда су већ били удаљени од обале (исто). — Три су погодили, а један је промашио (Х. Кикић, Провинција у позадини, 142). — Тада су оба уморна човека отпочињали своју борбу (И. Андрић, Травничка хроника, 104). — Три Исаковича били би сведоци против њега једнога (М. Црњански, Сеобе, 751).

д) Делимична условљеност слагања по значењу удаљеношћу предиката од субјекта, односно његовом употребом у другој реченици, нарочито се јасно огледа у облику односне заменице који (која, које), и то не само у вези с њеним слагањем с овим бројевима него и са свим осталим речима које допуштају могућност двојаке конгруенције.

Руски цар предложи турскоме двору три члана који могу одржати мир (В. Карацић, Историјски и етнографски списи, 175). — Изаберу од сваке нахије по четири човека који ће се са Вулићевићем договарати (Исто, 217). — Осјетим у ребрима као два гвоздена прста који ме залијепише о ниски смрдљиви спрат (А. Г. Матош, Иверје и ново иверје, 133). — Огледали су се у толико разних прилика као два човека који носе на души све живе двоношце у касабџи (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 169). — Зорку и Гласинчанина сматра као двоје људи који се гледају (Исто, 374). — Овог пута нису дошла само двојица штрајфкора који треба да остану на стражи (Исто, 212). — Два одговора — два тешка камена који му више нису толико тиштали срце

(В. Цар Емин, Иза плиме, IV). — Зар нам је боље од тога два преостала, два изгубљена који ништа не знају (М. Лалић, Зло прољеће, 38). — Само десеторица-двадесеторица споља који су готови да мру (М. Црњански, Сеобе, 618). — Разабере гласове четворо-петоро дјецџе која су на ногама (В. Калџб, приповијетке, 77).

б) Знатно су рећи случајеви слагања заменице који с обликом имена уз бројеве 2—4 на које се односе, као у примерима: Петар је Добрњац имао два сина која су оба умрла у Петербургу (В. Карацић, Историјски и етнографски списи, 267). — Три средња стуба, која су била највише изложена оштрој матици реке и највише подлокана, попуњена су у темељима (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 222). — Падају у празнину свом тежином својих водењих маса као два слапа која се још нису зауставила ни разбила (Исто, 420). — Предикаг односне реченице се и овде, као и у случају из непосредно претходног става, редовно обликом слаже с односном заменицом.

е) Облици именица женског рода уз бројеве, 2, 3 и 4, њихови атрибути, као и облици предиката, редовно стоје у множини и у ж. роду, уколико разликују род, наравно.

А твојој жени постављене су три трпезе (нар. приповетка). — Дође у једно поље гдје су се неколике стотине плугова биле састале (исто). — А кад увидје да су прошле пуне три четвртине пута, поче некако загонетно (Д. Шимуновић, Тубинац, 17). — Стајале су све три на ногама (Исто, 26). — Двије су године отада прошле, а њих још ено тамо (Исто, 28). — То су биле оне неколике десетине година из средине деветнаестог века (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 119). — Двије-три посјетнице су подигнуте (В. Цар Емин, Иза плиме, 376). — Уз цесту су двије сељанке гониле троје говеда (Х. Кикић, Провинција у позадини, 258). — Ујутру се среле двије неравноправне војске (М. Лалић, Хајка, 60). — Двије бомбе, бачене још у почетку, загрмјеше (Исто, 165). — Двије три будале што су веселиле народ — несташе негдаје (М. Лалић, Зло прољеће, 160).

141. И с основним бројевима од 5 надаље имамо двојак слагање предиката —

а) по значењу:

На неким мјестима лежали су стећци тако големи да их ни осам волова не би могли кренути (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 414). — Осам стражара с пушкама изађоше и стадоше

у ред (М. Лалић, Свадба, 23). — *Двадесет матураната су ослобођени* полагања усменог испита (говорни језик). — *Шест дивизија су уништене* (исто). — *Десет су предузећа радила* с губитком ове године (исто).

Предикати се у реченицама с бројевима од пет навише као субјектима, како видимо, употребљавају у множини онога граматичког рода кога су бића, односно предмети чији се број казује.

б) Још чешће је слагање по облику, друкчије речено — основни бројеви од 5 надаље, као непроменљиве речи, предикат чешће имају у облику једнине средњег рода, ако је то облик који разликује род:

И тако од оних више од триста Турака није више од *двадесет отишло у Београд* (В. Карацић, Историјски и етнографски списи, 184). — Ово се чудо разгласи по свијету да је на хиљаде *просилаца* од свакуда *приступљивало* (нар. приповетка). — На врата од пећине бијаше приваљена велика плоча коју *сто људи не би могло* помаћи (исто). — *Двадесет момака прохрли* да се тргне из земље (В. Назор, Вели Јоже, 64). — *Преко сто људи поче* вући (Исто, 65). — *Око ње у полукругу расте једанаест високих јабланова* (И. Андрић, На Дрини Ћуприја, 136). — *Ни оно пет шест даљњих водича није видјело* кућа (В. Цар Емин, Иза плиме, 374). — *Сад је изашло осам, девет бројева* (Исто, 300). — *Па се педесет пушака окренуло* противу њихове три (М. Лалић, Хајка, 117). — *Овде га је чекало стотину* послова (И. Самоковлија, Приповијетке, 97).

142. а) Када се количински прилози (*доста, мало, много, више, мање, неколико* и др.) употребљавају у функцији субјекта, њихови предикати се природно употребљавају у облику једнине и у средњем роду, уколико облик зна за разлику у роду, наравно:

Не *дође* у Тршић *више* од сто људи (В. Карацић, Историјски и етнографски списи, 125). — *Пред механом је било пуно сељака* (Р. Домановић, Целокупна дела, 51). — *Са истим успехом прође* још *неколико дана* (Исто, 81). — *Неколико звијезда затрета* на уском небу (Д. Шимуновић, Муљика, 48). — *Више ученика* средњих школа *окупило се* на митингу солидарности (Вјесник од 22. XII 1967, 1). — *Много их је прошло, а мало остало* (говорни језик).

б) Мање је уобичајен, али је уз овакве прилоге могућ и облик предиката у множини. Ово само кад је као њихова допуна употреб-

љен генитив множине имена појмова чија се количина означава дотичним количинским прилогом, и то само уз неке од тих прилога. Такав би био Шимуновићев, рецимо, горе наведени пример с предикатом у облику множине: *Неколико звијезда затрета* *ше* на уском небу; [исп. с примером: *Неколико десетака старијих људи граде* за зиму *бајте* (Ј. Барковић, Синови слободе, 100)]. А и у непосредно претходном примеру место облика једнине могла би се употребити и множина: *Са истим успехом прођоше* (или: *прошли су*) *још неколико дана*. Уз остале прилоге, по нашем мишљењу, предикат се не употребљава у облику множине. Ми бар, и уз дуго трагање за њима, нисмо нашли ни један пример који би оповргао ову нашу тврдњу.

143. а) Будући да означава јединку, број *један* (*једна, једно*) природно има предикат у облику једнине одговарајућег рода: *Па бесједи један од Сењана* (нар. песма). — *А један од оних људи пружи му лопату* (нар. приповетка). — *А кокошке већ се купе, једна трчи чак из шупе* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 339). — *Један вечера, двојица свијетле* (Ст. Новаковић, Загонетке, 96). — *Једна се громада на другу попела, једна другу окорачила* (И. Секулић, Писма из Норвешке, 110). — *Разбијено, слупано, у земљу заривено, једно на друго набацано* (Исто, 69).

б) Али уз број *један* (*једна, једно*) употребљен у функцији субјекта предикат стоји у облику множине у примерима као што су:

Ту *сједну једно до другог* (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 37). — *Младеж заметнула кавгу. Одскачу један другом* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 31). — *Нити чују нити виде једно друго* (И. Брлић-Мажуранић, Приче, 41). — *Кад није сувише хладно, идемо једно другом* на чај (И. Секулић, Писма из Норвешке). — *И тек што започе мазање пушака... и свих других проклетих зарђалих стварчица које су додали једно другом, опет певачи залелекаше* (М. Црњански, Сеобе, 24). — *Као овце нагрђу једно за другим* (Исто, 223).

Како се јасно из наведених примера види, *један* ту врши радњу с другим, делују дакле и *један* и други. Ту је *један* субјекат само формално, а стварно радње врше и *један* и други. Не седне само *једно* (да пођемо од првог примера), него и *једно* и *друго*; не одскаче само *један* другоме, него и *други* првоме (у 2. примеру); није да само *једно* не види *друго* (3. пример), него ни *друго* не види оно *једно*. И у свим даљим и многим таквим случајевима по два су појма у функцији субјекта подједнако активна,

оба они врше дотичну радњу, па је сасвим природно што њихов предикат долази у облику множине. А не би било противно природи језика, ни формално слагање предиката са субјектом, тј. употреба предиката у облику једнине, јер је у облику субјекта у номинативу ту само први члан синтагме, а наиме само *један*, а други има увек облик неког зависног падежа. И ни по чему доиста није необично кад се каже — *Ту сједне једно до другога*, иако су сели и једно и друго или *Одскаче један другоме*, иако обојица један другоме одскачу. Овде облик једнине сугерира активност само појма означеног бројем *један*. Али је очевидно у оваквим случајевима употреба предиката у облику множине и природнија и обичнија. А када је јасно да је активан само *један*, а не и *други*, као у последња два примера из става а) ове тачке, предикат се јамачно не може употребити у множини.

144. Именице с придевом, односно заменицом у основи и наставком *-ина*: *већина*, *мнозина*, *неколицина*, *мањина*, збирне су именице јер својим обликом једнине значе већи, неодређени број лица и, за разлику од других збирних именица, допуштају могућност тројаког слагања предиката:

а) слагање по облику — предикат се употребљава у једнини ж. рода (атрибут, ако га има, може бити једино у томе облику):

Већина [нас је] озбиљно уверавала да је од жалости за сином (С. Заровић, Целокупна дела, књ. VII, стр. 233). — Нека иду, *прихвати* *већина* њих (И. Ђипико, Крај мора, 70). — *Велика* *већина* никејских војсковођа *пређе* на страну победноца (Ј. Радонић, Историја, 79). — Ко би могао бити бољи од тебе, *рече неколицина* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 208). — *Неколицина* њих *намеће* своју вољу и своју мисао (М. Кујунџић, Свет, 79). — *Мањина* их је *тврдила* да је то од старости (С. Заровић, Целокупна дела, књ. VII, 233). — И *множина* *савлада* јунака (Ј. Новић Оточанин, Вучићевке..., 112). — *Дочекала* га *мнозина* Пљевљака (Народ 1896, 66/3).

б) Слагање по значењу при којем предикат долази у множини ж. рода, али и с придевским обликом у једнини ж. рода.

Већина коментатора то не *увиђају* (Република 1960, 1, 26). — *Већина* њих су *посвршавали* своје послове (говорни језик). — *Неколицина* *бјеху* славне војводе (С. Матавуљ, Биљешке једног писца, 183). — *Неколицина* су *имали* своју земљу (Ј. Де-дијер, Етнографски зборник XII, 313). — Али и та *неколицина* мало су *одмакли* [једнако би било обично и *одмакли*] од пустог

набрајања чињеница (В. Петровић, Изабране приповетке, 134). — Та *неколицина* *збију се* за један сто (Исти, Препелица у руци, 131). — То је по уставу *добацују* *мнозина* посланика (Никац од Ровина, Бетићи у парламенту, 54). — Њега *мнозина* *зову* Рожаство Ристово (Зборник за народни живот и обичаје, XXVI, 302). — Да за њоме *мнозина* *уздишу* (С. М. Љубиша, Вила IV, 247). — Само *неће* *мнозина* *да уживају* (М. Газивода, Приповетке, 68).

Од ових — именица *већина* и *мањина* могу значити и већи, односно мањи број и женских лица, а не само мушких, и онда предикати употребљени уз њих имају облик женског рода множине, уколико разликују род, наравно, као у примерима: *већина кошаркашица* су *оčekивале бољи успех*, а *мањина њих су се задовољиле* и овим (Спорт). — *Већина учесница* су *улагале максимум напора да што боље прођу* (Исто).

в) Ове именице, као речи неодређене количине, допуштају употребу облика предиката и у средњем роду једнине:

Већина грађана је *остало* без свога дома (дн. штампа). — *Већина* наших *другова* је *прошло* да не може бити боље (говорни језик). — *Неколицина* њих се *добровољно пријавило* (исто).

У првоме случају (у примерима под а) ове именице значе колективе од више лица као јединствене целине, и у њима се више осећа карактер једнине, па је природно што им се једином облика предиката одговарајућег броја приписује оно што се о њима каже. А у примерима под б) истим се именицама више истиче множина лица. Што се њихови предикати употребљавају у двојаком облику, то условљава позната могућност двојачке употребе именица и других речи у којих се значење и облик не подударују, које су, тј. по облику једнина, а по значењу множина.

г) Именица *мањина* обично значи само једну целину извесног броја лица, па се у томе случају све њене одредбе, као атрибутске тако и предикатске, употребљавају искључиво у облику једнине ж. рода, као у примеру: *Јака мањина* из *опозиције често више вреди* у парламенту од *већине која влада* (дневна штампа) и њему сличним. Осим тога, имајући једино ово значење, именица *мањина*, иако назив колектива, према облику једнине има и множину (*Опозиционе мањине помагале су странкама на власти да успешније воде привредне послове и политику своје земље* — дн. штампа). С истим значењем употребљава се и именица *већина*, и њене одредбе тада имају исти облик.

а) Поред ових двеју има још колективних именица које се, иако значе већи број бића, употребљавају да означе те колективе као целине, *раја*, рецимо, или *живина*, или пак различне јединице: етничке, војне, омладинске, радне и сл. (*народ, војска, чета, јато, пој, батаљон, бригада, нук* итд.), које све имају према себи облике множине за означавање већег броја тих јединица, па зато, иако колективне, немају ни других одлика збирних именица.

145. Предикати осталих збирних именица, правих збирних именица, оних што обликом јединине означавају више појмова, а облика множине заправо и немају — управо се због овога употребљавају и у јединини и у множини. То значи не више што би се слагале или по облику или по значењу, него зато што се увек са својим субјектима слажу по значењу — зависно од тога да ли више значе један збир, скуп јединки као целину, или множину јединки¹.

а) Предикат збирних именица на је редовно има облик јединине и уколико разликује род — редовно облик средњег рода:

Лисје жути веће по дрвећу, / *лисје жуто* веће доле пада (Б. Радичевић, Песме, 215). — *Слушам како грање* у парку *шумка* и *шануће* (А. Т. Матош, Уморне приче, 11). — *Грање је изломљено, камење изривено, лишће почупано, а трње с ограда однесено* (дн. штампа) — У тој кутији *стајало је њено силно прстење*, а на прстима је носила само бурму (говорни језик). — *Цвеће у башти зарасло је у коров*, (исто).

б) Према већини граматичара нашег језика предикат збирних именица на *-ад* употребљава се у облику множине. Т. Маретић нарочито наглашава да у језику В. Караџића нема примера њихова предиката у облику јединине, па зато и тврди да се слагање (предиката са субјектом) према облику, за које даје један једини пример (*Сва чељад њезина има по двоје хаљине*), само кадшто јавља².

Међутим, поред употребе предиката у облику множине какву имамо у примерима:

Сва су се чељад посакривала по собама. — *Сирочад се Радванова потуцају* по најму. — *Јагњад су* још заједно *ишла* с овцама. — *Сва његова мушка чељад бјеху наоружана* до зуба. — *Одрасла телад су насла* у воћњаку крај куће. — *Унучад су се*

¹ Суштину конгруенције у вези с овим именицама приказали смо у чланку *Предикат збирних именица*. Наш језик IV (1936), стр. 202—206. А све што би чинило карактеристику те суштине, као и примере слагања предиката са збирним именицама у функцији субјекта, дали смо и у својој Граматици за више разреде гимназије (в. II издање од 1954, стр. 301—303), где пису означавани извори из којих су ти примери узимани и одакле их ми велину овде наводимо.

² *Gramatika i stilistika*... 1931, стр. 372.

с вечери *скупљала* око баке да им прича бајке. — *Кад је кобац налетео пилад су побегла* под крила квочке, а *петао је накострешен* стао испред ње готов на борбу —

може се рећи да није рећа његова употреба у јединини, какву имамо у примерима као што су:

Права чељад од заната *не наваљује* на пароброд. — *Чељад поче пободијевати*. — *Перад се посакрива* у трње. — *Мишад гризе*, али по тли гмиже, сам сур оро под небо се диже (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 94—95). — *Сирочад српска тражаше* заклоне (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 429). — *Овде чељад мало ради и зарађује* (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 40)

— где се више осећа значење врсте, јединке дакле. У случајевима пак из непосредно претходног става именице су употребљене са значењем множине основних именица, па зато и предикати уз њих стоје у облику множине.

146. Шта условљава један, а шта други број (шта једину, а шта множину) предиката збирних именица нарочито се јасно огледа код оних од њих које су у ном. јединине свршавају на *-а*.

а) Именице: *браћа* и *деца* употребљавају се само као множина именица *брат* и *дете*. Зато глагол у предикату уз њих увек стоји у множини.

После очеве смрти *браћа су поделила* његово имање. — *Деца устадоше* и *поћоше даље*. — Док остала деца *играју*, *браћа Малишићи седе* по страни. — А кад *браћа сазнадоше* да су се њихова деца *почела сваћати*, онда се *измирише*. — Деца су по цео дан у пољу *играла*, *скакала* и *брала цвеће*, а увече су се *враћала* у град.

б) Предикат именица *властела* и *господа* такође се употребљава у множини када оне значе множину именица *властелин* и *господин*; нпр.:

Господа се јесу завадила. — Он је био сујетан, а *господа су му ласкала*. — Нека *властела су се* после Душанове смрти *одметнула* од централне власти. — Сва су *господа била* на окупу. — Не бијаху то гости већ *властела* из околице што се овдје *скупљаху* на концерте (Ј. Лесковар). — *Господа су каткад скидали* шешире, а *госпође* *наклањале* главу (Д. Шимуновић, Приповијетке, 64).

в) Али како се ове именице употребљавају и за означавање *властеле* и *господе* као посебних класа, дакле — за означавање по једног појма, онда је природно што њихов предикат тада стоји у облику јединине:

Властела је још имала великог утицаја на државне послове. — Дубровачка властела је волела књигу. — Господа се онда није мешала с народом. — Српска властела је и помагала и сама подизала манастире. — Народ је радио и патио се, а господа је само седела и уживала. — Због чега је властела незадовољна? (Б. Нушић, Сабрана дела 8, 79).

г) Што се тиче дела предиката који разликује род — било да је то неки од глаголских придева, било која придевска реч — он уз збирне именице на *-ад* и на *-а* обично стоји у облику с наставком *-а*, без обзира на то да ли је глаголски део у јединици или у множини. Али уз последњу од њих, тј. уз именицу *господа*, и придевски део предиката може бити и у облику множине м. рода (в. горе пример из Д. Шимуновића).

д) Атрибут збирних именица стоји увек у јединици оног рода кога су и те именице, тј. уз збирне именице на *-је* у облику средњег а уз оне на *-ад* и на *-а* у облику женског рода (*свеже цвеће, жуто лишће, студено камење, суво грање, мала јагњад, ситна пилад, школска деца, велика господа, наша браћа, средњевековна властела*).

СИНТАГМЕ

ПОЈАМ И ВРСТЕ СИНТАГМЕ

147. Зависна реч и реч коју ова одређује или допуњава чине једну синтаксичку јединицу, скуп речи синтаксички повезаних означавањем једног појма који зовемо *синтагмом*. Синтагму чине и скупови речи које не зависе једна од друге, већ их посебном синтаксичком јединицом, тј. синтагмом, чини њихова јединствена реченична функција. И тако имамо две врсте синтагми. Једне од њих као што су: *студена киша и васцели дан* (у стиху Б. Јакшића: *Студена ме киша шиба већ васцели дан*); *висока чела, вијорне косе и широке груди* (у стиху Т. Ујевчића: *Они имају висока чела, вијорне косе, широке груди*), које означавају по један појам: *студену кишу, васцели дан, вијорне косе и широке груди* — чини главна, управна реч и друга реч која је одређује, па се ово зато зову *одредбене синтагме*. У сваком од ових скупова посебно имамо по једну именицу са једним придевом који је ближе одређује и одређујући је улази с њом у скуп речи који означава један појам — појам: *студене кише, васцелог дана, високог чела, вијорне косе и широких груди*. Нешто је друкчија веза речи какву можемо наћи у истим овим стиховима — у првом стиху *шиба ме (шиба мене) и: имају висока чела...*, где уз глаголски облик *шиба* стоји енклитична заменица *ме* да га допуни, као што уз глаголски облик *имају* стоји веза речи *висока чела* опет да тај облик допуни. У оба случаја допуна с речју (овде с глаголом) којој се додаје чини такође једну представу: *шибања говорног лица* (у првом случају) и *поседовања високог чела* (у другом). И овде опет, и у једном и у другом случају, имамо јединство појма исказано скупом речи. Али је ово нешто друкчија веза, друкчија у толико што зависни члан допуњава главни или управни члан овога скупа речи, па се зато ова и овакве синтагме, за разлику од оних првих, и зову *допунским синтагмама*, иако и у њима допунски члан на изврстан начин одређује управни. А обе ове врсте синтагми одликују се заједничким својством што и у једнима и у другим, у скупу речи имамо јединство појма, односно јединство представе. Зато се оне називају једним заједничким именом (термином) *детерминатив-*

них или зависних синтагми, за разлику од других у којима имамо два појма које у јединствену целину везује њихова функција у језику, као у примерима: *Одвела ме туга и мисли злослутне* (почетак песме Ј. Дучића У сумраку), *Небо је високо, модро и свинуто* (Д. Тадијановић, Пјесма самотника), *Ко ће окајати мога Срђана, мога Мрђана, мога Млађана?* (С. Куленовић, Стојанка мајка Кнешпољка), и *Овај камени криш окупан је сузом и крвљу*, где у првом имамо: *туга и мисли злослутне*, два појма, дакле, у функцији субјекта; у другом: *високо, модро и свинуто* у функцији именског дела предиката реченице; у трећем: *мога Срђана, мога Мрђана, мога Млађана* у функцији објекта глагола *окајати*, и у четвртном: *сузом и крвљу* у функцији допуне предикату *окупан је*. У сва четири ова и свим другим таквим случајевима скупови речи који чине јединство: *туга и мисли злослутне* (у првом примеру); *високо, модро и свинуто* (у другом); *мога Срђана, мога Мрђана и мога Млађана* (у трећем) и *сузом и крвљу* (у четвртном примеру) међусобно су равноправни, а независни један од другог; они, дакле, стоје напоредо, па се такве синтагме и зову *напоредне* или *копулативне*, односно *независне синтагме*.

148. Ми остајемо при овде датим терминима иако сматрамо да су називи — семантичке (за детерминативне) и функционалне (за напоредне или копулативне) синтагме руског синтаксичара В. В. Виноградова¹ потпуно оправдани, јер прве оним што јесу чини семантичко, а друге — функционално јединство. Па ипак им ми претпостављамо досадашње наше термине зато што су то уобичајени и општеприхваћени термини за веће синтаксичке јединице, тј. за реченице, који тачно дефинишу међусобне односе делова, како реченица тако и синтагми.

Али иако су међусобни односи делова синтагме и реченице исти, иако, осим тога, и сам термин синтагма својим значењем обухвата и реченицу, па зато једни лингвисти овим термином обухватају обе ове синтаксичке јединице, — ми у велику заслугу А. Белићу приписујемо његову разраду синтагме као посебне језичке јединице за разумевање језичких појава, врло значајне језичке јединице, по сүштини њене природе сасвим друкчије од реченице². Семантика речи

¹ В. В. Виноградов, *Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка*. Вопросы синтаксиса современного русского языка (под редакцией академика В. В. Виноградова). Москва 1950, стр. 200. и 201.

² У науци о језику је познато да је А. Белић у својим лингвистичким испитивањима изложеним у књизи *О језичкој природи и језичком развоју* (I и II) дао изузетно много места синтагми и разлици између ње и реченице, њеној природи и значају за проучавање језика, тако да је цело ово значајно дело (и I и II књига) прожето освртима на синтагму, поред тога што је више глава посвећено искључиво њој.

синтагма сама собом не може оправдати проширење овог термина и на реченицу. За ову последњу нема ни потребе ни смисла тражити другог поред овог давно прихваћеног термина, који је, истина, различит у разним језицима, па би због тога, можда, добро дошла реч синтагма као опити, за све језике заједнички термин. Али би се у томе случају за нашу синтагму морао тражити други посебан термин, свакако друкчији од термина који се употребљава за реченицу. Јер је сасвим јасно да је реченица једно, а синтагма друго. Реченица је веза двају појмова која се ствара у време њене употребе у језику, а у синтагми имамо јединство појма или представе (јединство било у значењу било у функцији). Што и једну и другу, и синтагму и реченицу, чине скупови речи, често и исти скупови речи: *лепо време* (синтагму) и *Време је лепо* (реченицу), то уопште не отклања осећање разлике између ове две језичке јединице, него га, напротив, учвршћује. У првом случају тај скуп речи, узет као готов, означава један појам, а у другом у истом скупу речи свака од њих означава по један појам, од којих један нешто приписује другом, у време када се од њих створена целина ствара¹. И у синтагми *лепо време* — времену се, истина, приписује лепота, као што му се приписује и у реченици *Време је лепо*, само се то чини на један начин у једном, а на други начин у другом случају. У првом случају веза је већ готова и она се као таква узима у функцији означавања једног појма, а у другом се приписивањем чега једним појмом другоме у време говора између њих ствара веза у којој они и даље остају као два појма. Тек када се овако узме суштина синтаксичке садржине једног и другог скупа речи (скупа који чини синтагму и онога што имамо у реченици), тек онда се јасно види разлика између ове две језичке јединице, као и неоснованост дефинисања синтагме као групе речи, без обзира на њене функције у језику и без обзира на њену семантичку садржину².

149. а) Ми, дакле, не видимо никаквог оправдања за узимање истог термина за синтагму и реченицу. Још мање сматрамо оправданим овим термином звати сваки било какав спој од више речи, како је то чинио врло познати и врло знаменити иначе швајцарски лингвист Фердинанд де Сосир³, за којим се у схватању синтагме повео

¹ Види Белићево објашњење у мало пре цитираној књизи I, стр. 174—176.

² Тако их је дефинисао John Ries у своме делу *Zur Wortgruppenlehre*. Prag, 1928.

³ Према Сосиру, тј. према његовој дефиницији потврђеној примерима: „Le syntagme se compose donc toujours de deux ou plusieurs unités consecutives, par exemple: relire; contre tous; la vie humaine, ... s'il fait beau temps, nous sortirons, etc.“ (F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, V éd. Paris 1955, 170) — синтагме су, дакле, све целине од сложених речи до реченица.

низ западноевропских и америчких, а и више словенских лингвиста. Велики Сосиров научни ауторитет, с једне стране, и буквално тумачење значења речи *с и н т а г м а*, с друге, наводили су и наводе многе лингвисте да у својим проучавањима не одвајају синтагму од реченице. Али данас већ знатан број других лингвиста, нарочито у словенској науци о језику, синтагму посматра као посебну језичку јединицу. Истина, руски лингвист Ф. Ф. Фортунатов синтагмом (рус. словосочетание) назива и везе речи које изражавају потпуно психолошко суђење (тј. и реченице), као и оне што се њима означавају само делови таквог суђења. А Карцевски је, и не једино он међу руским и совјетским лингвистима, у целини акцептирао Де Сосирово учење о синтагми (в. ниже фусноту бр. 2). За другога великог руског лингвисту, синтаксичара А. А. Шахматова и реченица, која се састоји од две или више речи, такође је синтагма (словосочетание), али завршена синтагма¹. Синтагму од реченице разликује и већ спомињани пољски синтаксичар Зенон Клеменсјевич. Али и за једну и за другу и он (опет у већ наведеној његовој Синтакси) задржава исти назив синтагме (пољски — *zwązek*), и праве синтагме зове споредним, а реченице — главним синтагмама. Али разлика између ове две синтаксичке јединице тим називима није добро окарактерисана, јер је свака од ових синтаксичких јединица посебно или главна или споредна, тј. управна или зависна. А. Шахматов ипак већ о синтагми говори у посебној глави, сасвим одвојено од реченице. Други неки познати руски лингвисти, међу њима и В. В. Виноградов², разматрају синтагму и реченицу као сасвим различите синтаксичке јединице. Исто гледиште има и колегијум аутора велике Граматике руског језика Академије наука, рађене под редакцијом акад. Виноградова и Е. С. Истрине³. Учење ових синтаксичара и учење проф. А. Белића о синтагми у главном се подударају. То је у ствари исто учење, за које се може рећи да ће у

¹ А. А. Шахматов, *Синтаксис руского языка*. I. Ленинград 1925, стр. 267.

² Основе свога учења о синтагми Виноградов је изложио у већ наведеној расправи *Понятие синтагмы в синтаксисе руского языка*, где, прво (на стр. 194—200. Зборника у коме је ова расправа објављена), врло прегледно приказује лутање у тачном утврђивању термина *с и н т а г м а* и одређивању појма који он покрива, не само у западноевропској и америчкој лингвистици, већ и у словенској, посебно руској науци о језику (в. стр. 194—200. наведеног зборника). Тај термин, по Виноградову, овамо први примењује Бодуен де Куртене, а затим његов ученик А. В. Шчерба, потом А. А. Шахматов и А. М. Пешковски, Виноградов, даље, прати интерпретацију синтагме код И. С. Карцевског и А. А. Реформатског, од којих први у потпуности, тако рећи, прихвата учење Ф. де Сосира о синтагми, а други такође пристаје уз то учење, али га даје пропуштено кроз призму својих гледања с неким измењеним елементима у Сосировој теорији о синтагми. Тек после тога, В. у својој расправи излаже своје схватање синтагме, даје одређену и тачну дефиницију ове језичке јединице и тачно одређује разлику између синтагме и реченице.

³ У делу *Граматика руского языка* Академии наук СССР II — подједнако места је дато синтагми и реченици.

науци о језику имати трајне вредности. Зато ми овде и полазимо од таквог схватања синтагме, сматрајући је сасвим различном од реченице, неразвијеном и несавршенијом, и неподобном за језичку комуникацију. У овоме погледу синтагма не значи ништа више од појединих речи (*Добар човек то никад не би учинио* за комуникацију не значи ништа више него *Човек то никад не би учинио*), мада понекад и цела реченица није ништа друго него део синтагме. У примеру: *На пољани се бели снег који је у току ноћи нападао*, рецимо, односна реченица *који је у току ноћи нападао* — има вредност синтагме — у току ноћи нападали снег; исп. наведену сложену реченицу са проширеном реченицом: *На пољани се бели у току ноћи нападали снег* — једна одредбена синтагма у којој одредбени део има исту синтаксичку функцију коју у сложеној реченици истог значења врши релативна зависна реченица: *који је у току ноћи нападао*. У току ноћи нападали снег и семантички и синтаксички је, дакле потпуно идентично са — *снег који је у току ноћи нападао*.

б) А да синтагма, ако се гледа практично, језички има вредност појединих речи, доказ је и то што свака сложеница, као и свака изведена реч, по постанку своје, а ни семантички, није ништа друго до синтагма: *плавкоса* је жена (одн. девојка) плаве косе, *криводршка* — крушка кривог дршка (криве петелке); *газиблато* — човек који (у вези са својом дужношћу) гази блато; *младић* — млад човек; *старица* — стара жена итд. Па и целе речи, како А. Белић каже, заменице, нпр., прилози и др. нису ништа друго већ синтагме; *он* значи — не присутно лице или какав предмет, боље рећи лице или предмет који не учествују у говору; *онолики човек* — човек оне величине; *онакав човек* — човек онаквих особина; *ту* — на томе месту; *онда* — у оном времену итд.

в) Синтагме у реченици су, по међусобном односу делова, детерминативне или напоредне. А оне се могу и друкчије класификовати, према томе да ли њихове саставне делове чини само по једна реч, или у њихов састав улазе и скупови речи, тј. друге целе синтагме. Посматрајући с те стране, четири досад наведена примера на чијој смо анализи на један начин дали класификацију синтагме као једне језичке јединице, — ми утврђујемо да су *студена киша* и *васцели дан* (у првом примеру за одредбене синтагме) просте зависне синтагме у чији састав улазе по једна управна и једна одредбена реч. Међутим, ако узмемо други тамо наведени, Ујевићев пример, — запазићемо да у њему као допуну предикату имамо три напоредне

синтагме: *висока чела, вијорне косе и широке груди* у функцији објекатске допуне, да је то све, ако се узме њихова заједничка функција, — објекат истог глагола. Према томе, ту имамо једну сложену синтагму, коју синтагмом чини заједничка служба објекта. И даље, напоредну синтагму *туга* и *мисли злослутне* (Дучићев пример) чине једна посебна реч (*туга*) и једна цела синтагма (*мисли злослутне*), и то је, значи, сложена синтагма, док у последњем примеру, Д. Тадијановића, имамо напоредну синтагму *високо, модро и свинуто*, чији делови су прости (сваки је од по једне речи) и то је једна проста напоредна синтагма.

г) Из горе датих примера не треба извући закључак да субјекти, и именице уопште, чине синтагме са својим одредбама, а глаголи с допунима, већ, како ћемо видети, има и допунских синтагми и с именицом у општем делу, а тако исто и с придевом, као што и глаголи у општем делу имају своје одредбе, које с управним речима чине одредбене синтагме. Тако у Његошеву стиху. *Муж је бранич жене и дјетета* у именском делу предиката *бранич жене и дјетета* имамо једну допунску синтагму с именицом *бранич* у управном делу и генитивом *жене и дјетета* у функцији допунског дела те синтагме. У синтагми *танак у појасу*, из стиха из народне песме: *Висок јунак, танак у појасу*, допунски је део једне синтагме с придевом *танак* у управном делу. А синтагме: *лепо читати, брзо говорити, лако се кретати* и сл. одредбене су синтагме с глаголима у управном делу и прилозима (*лепо, брзо и лако*) у функцији њихових одредаба у зависном делу. Не само прилози него и сви прилошки изрази и многобројне предлошко-падежне везе, како ћемо то показати нешто ниже у давању карактеристике глаголских одредаба и често понављати у одељку о падежним синтагмама — одредбе глаголских облика су честе колико и допуне њихове. А глаголски део реченице са својим одредбама, односно допунима чини предикатску синтагму као пандан субјекатској синтагми у реченици, што ће рећи да су реченице обично састављене од субјекатске и предикатске синтагме.

д) У вези с тим наглашавамо да се о предикатској синтагми може говорити само у вези са субјекатском синтагмом у истој реченици. А посматрана сама за себе глаголска синтагма, наравно кад је њен управни члан глагол у облику који реализује лице, нешто је друго од именичке синтагме, јер она, и посматрана сама за себе, без везе с именицом, или било којом самосталном речју, чини реченицу. Да бисмо то објаснили навешћемо реченицу: *Стари ратник причао нам је своје успомене* и поделити је на субјекатску синтагму — *Стари ратник* и предикатску *причао нам је своје успомене*. Само када их посматрамо везане једну с другом у реченици, оне су две синтагме,

субјекатска и предикатска. А кад се одвоје једна од друге, и посматрају се засебно, прва од њих остаје синтагма, а друга то није зато што и сама за себе чини реченицу. Кад се каже *Причао нам је своје успомене* — тиме је казана цела једна реченица, с неисказаним субјектом, истина, који се у њој подразумева (в. о томе детаљније у т. 84. а). Зато ми глаголске облике посматрамо у реченици, а не у синтагми и у посебном делу дајемо системе тих облика, који се одређују посматрањем њихове употребе у реченици. Значење именских облика (падежа) такође је могуће потпуно схватити тек у реченици, али се ови облици и сами, без везе с личним глаголским облицима, употребљавају у језику у функцији посебних јединица, у функцији синтагми. И зато је, да би се упознали различни облици ових језичких јединица у различним њиховим функцијама, потребно посебно дати преглед именских тј. падежних синтагми, потребно је другим речима, прегледати сва значења падежа и њихове функције, па ми то и чинимо у наредном одељку.

ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ. ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧЕЊА ПАДЕЖА

150. Говорећи о синтагми уопште, дефинишући ову синтаксичку јединицу и дајући класификацију синтагми, ми смо већ навели више примера за поједине њихове врсте. Из тих примера може се видети да се синтагме, целе синтагме или њихови делови, најчешће јављају у појединим облицима самосталних речи; без ових облика су само извесне одредбене синтагме с глаголским главним делом. Али како су ове последње ретке у језичкој пракси (в. т. 149. д), то значи да су у језику релативно ретке синтагме без облика самосталних речи, без падежа. А бројне функције падежа, поготову правих падежа, огледају се у синтагмама. Друкчије казано, синтакса падежа у српскохрватском и њему сродним језицима огледа се у синтагмама. Зато ми ове опсежном одељку синтаксе и дајемо двоструки, горе исписани наслов. А из овде реченога је управо одвећ јасно да функције падежних облика у језику и њихова значења чине врло значајну област синтаксе.

Ми ово нарочито истичемо зато што се поједини лингвисти још споре око питања да ли је употребн речи и њихових облика, посебно употреби падежа, место у морфологији или у синтакси. Код нас је, још од Б. Даничића и Ф. Миклошића, па и у свим практичним школским књигама, учење о овој области језика увршћивано у синтаксу.

Било је, међутим, а и данас има и врло познатих лингвиста који су падежне облике у целини сматрали предметом морфологије. Између осталих и познати синтаксичар Немац Јон Рис у делу *Шта је синтакса?*¹ употребу облика речи једноставно је избацио из синтаксе и пренео у морфологију. На такво становиште стао је и К. Бругман у својој *Краткој упоредној граматици*². А бранећи се касније због тога од противника таквог гледишта, правдајући се управо зашто га је усвојио, Бругман се изговарао да није најзад ни важно где ће се о чему говорити него како ће се што рећи. Још више чињеница недељивог јединства облика, значења и функције језичких средстава, посебно речи као најопштијих језичких јединица, чине тешко разграничивим њихову функцију као синтаксичку категорију, од облика и општег значења њихова, који су свакако предмет морфологије. О падежима не говори у синтакси ни пољски синтаксичар З. Клеменсевич, ни колектив аутора велике Граматике руског језика Академије наука СССР, као ни многи најновији граматичари. Знатан број руских синтаксичара, међутим, поред осталих и један од најзначајнијих између њих А. Шахматов падеже обрађује у синтакси³. И с правом, несумњиво, јер, како је у расправљању овога питања с разлогом истакао А. Белић⁴, и потребе научне класификације језичког материјала и исходност научне методологије захтевају тачно одређивање места и употребе падежа.

А сам Белић, на истоме месту, даје доказе да „све врсте речи, према природи својој, тј. према свему што се садржи у њима као засебним речима, иду у науку о речима, али према употреби својој у реченици иду у синтаксу“. И „отуда је јасно да употреба свих падежа иде у синтаксу“⁵. Томе се може додати да падежи, прави падежи, који, како ћемо ниже поновити, увек означавају однос према другим речима у реченици, стоје у вези с тим речима, и тек се из те везе утврђују њихова посебна значења. А и облици самосталних речи који не казују никакве односе, по функцији својој у реченици и у језику, с правом се увршћују у падеже, па је јасно да проучавање везе речи у реченици и употребе свих облика у њој чине предмет синтаксе.

151. Облици речи посматрани у реченици, где имају своје функције и где свагда стоје у вези с другим речима: у функцији правих падежа, увек зависни од других речи, а као центар онога што се у

¹ John Ries, *Was ist Syntax?* Prag, 1927 (прво издање: Marburg, 1894).

² Karl Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik* III, стр. VII—VIII.

³ А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка* I. Ленинград 1925, стр. 304.

и даље.

⁴ А. Белић, *Синтаксички, морфолошки и семантички односи у језику и у граматици*, *Slavistična revija* III. Ljubljana 1950, 343.

⁵ Исто, стр. 344.

реченици износи — основ реченице, неоспорно морају бити предмет синтаксичких проучавања. Значења тих облика огледају се, како видимо, у реченици; она су или у стожеру саме реченице или у откривању језичког потенцијала речи на које се односе, од којих зависе. А језички је потенцијал врло различан, он је у особини, стању или акцији појма коме се приписује, у било каквој одредби или допуни њиховој (потенцијал прелазног глагола је нпр. у објекту у вези с којим се радња тога глагола врши, а потенцијал сваког глагола у времену, месту или начину, ван којих се ни једна радња не може вршити итд.).

И кад год је то што нека реч у реченици потенцијално у себи садржи означено посебним језичким знаком, тај знак је безусловно везан с речју чији потенцијал открива. И та је веза, ван сваког је спора, синтаксичког карактера. А падежни се облици јављају искључиво у тим везама реченичним или синтагматским; они, дакле, чине предмет синтаксичких проучавања.

Уосталом и на први поглед пада у очи да се прави падежи, тј. падежи у ужем смислу, употребљавају као зависни делови какве синтагме и да увек означавају однос према оном делу њеном од кога зависе, да зависних падежа управо и не може бити ван синтагме. Зато проф. А. Белић с правом каже да деклинација, тј. именски облици, односно падежи, представљају у највећем броју случајева израз односа међу самосталним речима и свима другим речима у језику¹.

152. Па када су тако прави или зависни падежи (генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив) израз односа несамостално употребљених самосталних и свих других речи, одмах се поставља питање с колико права и остале облике самосталних и других самостално употребљених речи, мислимо облике номинатива и вокатива, који су и у употреби својој самостални, ипак називамо падежима. По нашем мишљењу, за то има довољно разлога. Јер док први као облици самосталних речи у несамосталној служби значе однос према другим речима у синтагми и ту врше одређену функцију, функцију допуне или одредбе тих речи, — ови други опет, као посебни облици, имају своју функцију у реченици (номинатив) или пак ван реченице (вокатив), што ћемо детаљније показати нешто ниже где о овим именским облицима будемо говорили. И поред тога, дакле, што не означавају никакав однос према другим речима, јер нису зависни од других речи, и ови падежи (номинатив и вокатив) имају свој, најчешће посебан облик и своју језичку функцију, и они су, наиме, облици само-

¹ *О језичкој природи и језичком развоју* књ. I. Београд, 1941, стр. 195.

сталних речи са својом функцијом у језику, те се баш зато с разлогом увршћују у падеже, иако не означавају никакав однос према другим речима.

153. За тачно схватање односа који се казују падежима, тј. за проучавање значења падежа и њихових функција у језику потребно је узети у обзир све те односе и све начине на који се они у језику изражавају, па их је зато потребно посматрати на што свестранијем језичком материјалу.

Иако за ово имамо значајну збирку из језика старијих писаца и народних умотворина у синтакси падежа Б. Даничића¹, ми — с обзиром на време када се појавило ово за своје доба врло значајно дело, с обзиром на доданашњи бујни развитак књижевности и целе културе наших народа и на такав развитак језика на коме су створане — смаграмо да се и синтакса падежа данашњег српскохрватског књижевног језика мора проучавати на неупоредиво богатијем материјалу, јер се тај језик, и у области синтаксе, синтаксе уопште и посебно у области падежних синтагми, за нешто више од једног века знатно изменио.

А будући, опет, да је Даничићева грађа скоро сва узета с правог извора, највећим делом и углавном из књижевности коју је народ створио и из језика прозних дела Вука Караџића, она се свакако и данас мора узимати у обзир. Још више, она знатним делом, баш зато, може служити као корисна грађа. Али многи примери које су писци школских књига код нас узимали из Даничићеве Србске синтаксе и преузимали један од другог, данас, пре свега, звуче сасвим архаично, не само у језику савремених писаца и текуће штампе, него се тешко могу чути и у народним говорима у којима су неколиким генерацијама унатраг били сасвим обични. А разумљиво је да су и Даничићева тумачења значења и употребе падежа, иако је он за своје време имао изванредно осећање језика да их тачно одреди, и утврди и најситније нијансе међу њима, — с обзиром на стање науке о језику његова времена и њен досадашњи развитак, такође застарела. Не може се по нашем мишљењу, генитив у стиху, рецимо, из народне песме: *Чувај царе, ти господства твога* — данас више тумачити потребама стиха, како је то чинио Даничић. Ни број слогова, ни рима, ни било који други елеменат версификације овде није условио употребу објекта у томе падежу; ми бар не видимо да и облик акузатива као прави падеж за ту службу не би могао задовољити многе од тих момената. А поготову се данас не може примити Даничићево тумачење да синтаксички није оправдана употреба акузатива место генитива уз одричне глаголе, какву имамо у стиховима: *Ни*

¹ Б. Даничић, *Србска синтакса*. У Београду 1858.

заслужих на ноге опанке и *Ни ја тражим твоје дуговање*, већ да су такву употребу условили опет захтеви версификације. Када се да знатно већи број примера из новијих писаца и из савременог језика уопште, који потврђују свакако народни а широко књижевнојезички карактер баш овакве употребе, онда се мора имати сасвим други суд о рекцији одричних глагола као управних према њиховој објектској допуни. И у многим се другим случајевима намећу друкчија тумачења функције и значења падежа, не само по томе што Даничићеву грађу морамо проширити примерима из језика писаца каснијих генерација, све до оних који данас стварају, него што се и у науци сада унеколико друкчије гледа на падежне синтагме.

154. Иако у нашем језику с развијеном флексијом, тј. у једном од језика где су још врло развијене спољне ознаке појединих језичких система и језичких категорија, и у проучавању падежних синтагми и синтаксе падежа уопште с разлогом полазимо од тих ознака, тј. од облика појединих падежа, — ми ипак више водимо рачуна о унутрашњим моментима њиховим. Пре свега, водимо рачуна о функцијама њиховим, у првоме реду у синтагми, када је реч о правим падежима, и у реченици, у језику уопште, када мислимо на падеже којима се не означава никакав однос, али који се не јављају искључиво као поједине речи него и као групе речи, синтаксички повезаних у синтагме. Зато ми овај део синтаксе и називамо падежним синтагмама.

Поготову се, када се овај проблем посматра с лингвистичког, општејезичког, гледишта мора полазити од синтагме, јер у многим језицима света, како је одвећ познато, и нема никаквих спољних ознака које би обележавале падеже, него се они откривају у вези са осталим речима, у синтагмама. У синтагмама је једино и у нашем језику гдекад могуће разликовати један падеж од другог. Мислимо на случајеве синкретизма, тј. на случајеве обличке једнакости двају или више падежа, до које је долазило гласовним или другим којим сличним путем, какве случајеве имамо редовно у дат. и лок. једнине и у дат., инстр. и лок. мн., а често и у ном. и ак. једнине код једних речи, као и у ген. и акуз. једнине — код других. О облику *сина*, рецимо, или *вашег сина*, затим *сину* или *вашем сину*; *сестри* или *вашој сестри*; *синовима* или *вашим синовима* не можемо рећи да ли је то у првом случају ген. или акуз. једн., у другом и трећем да ли је дат. или лок. једнине, а у четвртном да ли је датив или инстр. или лок. множине. Међутим, у синтагмама: *поклон од (вашег) сина* и *поклон за (вашег) сина*, *поклон (вашем) сину* и *разговор о (вашем) сину*, односно *поклон сестри* и *разговор о сестри*, и *поклон синовима*, *раз-*

говор са синовима и разговор о синовима, лако сазнајемо који су то падежи¹. Према томе, иако се мора примити као оправдано тврђење старијих граматичара, који су наглашавали да се падежи, поготову прави, тј. зависни падежи, и у нашем језику могу одредити само у реченици, ови у ствари своју функцију и своје значење добивају и у мањој говорној јединици, тј. у синтагми.

155. Иако обележавање падежа у језицима различних система може бити различно, у једнима од њих, као што је српскохрватски књижевни језик и већина словенских језика, управо сви ти језици осим македонског, бугарског и неких српских говора, — спољне ознаке падежа су различни завршеци. У другим језицима се посебни падежи обележавају предлозима (у изузетим словенским језицима, у француском и др. неким језицима); у трећима су њихове ознаке посебне речи које се обично срastaју с основним речима (у аглутинативним језицима, какав је турски, нпр.); у четвртим и нема никаквих спољних ознака за то (у коренским језицима и у енглеском, рецимо, од развијених језика). Али у свим језицима постоје падежне синтагме којих, без обзира на различне системе језика, има приближно једнак, и то невелик број. Тај број падежа у синтагмама, у зависности од тога да ли су се генитив и аблатив у њима свели на један падеж и да ли датив, рецимо, врши и службу којег другог падежа, за један или два може бити већи или мањи. У словенским језицима, па дакако и у српскохрватском, падежа у ужем смислу има пет. То су *генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив*.

156. Падежи у ужем смислу, који су као облици самосталних речи у несамосталној служби, увек су зависни од управних речи према којима означавају неки однос. У првој својој, падежној служби означавања односа, ти падежи су допуне речи од којих су зависни. Али ови зависни облици самосталних речи често су и одредбе у исто време, или и потпуно губе допунски, а добивају одредбени карактер, и место падежне имају придевску или прилошку службу, како ћемо то видети на многим примерима једне и друге службе несамостално употребљених облика самосталних речи. Што је главно, и у једном и у другом случају ово остају зависни падежи, поред којих, као различне од њих, имамо независне падеже, који као облици самосталних речи у правој својој служби никада не зависе од других речи, него се употребљавају самостално, као први главни део реченице или као

¹ Исп. о томе А. Белића, *О значају синтагма за развитак језичких појава*. Јужнословенски филолог XX. Београд 1953—1954 (посебно на стр. 23. и даље).

управни члан зависне синтагме (номинатив), или се и без суштинске везе с другим речима реченице једноставно уносе међу њене делове, или пак стављају испред њих (вокатив).

НОМИНАТИВ

157. За номинатив смо већ казали да је то облик самосталних речи, и обично у самосталној, а ретко у несамосталној служби. Он је (то смо већ рекли) падеж не зато што би се њиме означавао однос према некој другој речи (мада се он употребљава каткад у одређеној служби и као на изванредан начин зависан од друге неке самосталне речи у функцији њене одредбе) него по томе што је он посебан облик самосталних речи који има своје функције у реченици. А најзначајнија функција овог именског облика је функција реченичног субјекта.

Жали Иван брата јединога (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 575). — *Ти добри људи* мисле да сам ја крив (Аугуст Шеноа, Бранка, 140). — *Раја оре, раја сеје, / Раја копа, раја коси, / Раја знојем све залива, / А трећину ага носи* (Ј. Ј. Змај, Политичке и сатиричне песме, 185). — *Наши га умјетници* зову највећим хрватским сликарком (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика, 83). — Пред таквом стварношћу *наша поезија* морала је мењати свој тон (Ј. Скерлић, Одабране критике, 165). — *Мјесечина* се прелијевала рашћем (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 137). — *Ти одломци* се нису свакако и редовно настављали један на други (И. Андрић, Проклета авлија, 7—8). — *Безбројни дрвени и лимени жљебови и жљебићи* слијевали су кишницу за наводњавање (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 265). — *Касна мјесечина* позлати камене чворуге на Седлу и на Жељину (М. Лалић, Лелејска гора, 402). — *Један једини човјек* у граду је освојио Висково повјерење (Р. Маринковић, Руке, 27). — *Возови* су хуктали и клопарали монотомно (О. Давичо, Песме, 536).

Означени облици номинатива у наведеним примерима, као и свугде у служби субјекта, независни су, и од њих, непосредно или посредно, зависе све остале речи у реченици. Номинатив је, дакле, основни облик самосталних речи; и ту, у служби субјекта реченице, он је њен центар и основа на коју се наслањају сви остали њени делови.

158. А сасвим је разумљиво што речи деklinације које су непосредно, као било које врсте одредба појма у номинативу, с њим ве-

зане — такође, по закону конгруенције, у српскохрватском језику најчешће стоје у облику номинатива. То су врсте атрибута, за које и није потребно поново давати потврде, јер их већ имамо у примерима у непосредно претходном ставу. Посебно ће бити потребно указати једино на именице у атрибутој служби типа: *Сријем земља теби није крива* (нар. песма). — *Село Бистрица је његово родно место* (дн. штампа). — *Воз нешто дуже стаје у селу Лапову* (говорни језик), — у којима се, како видимо, именица у одредбеној служби својим падежним обликом редовно слаже с именицом коју одређује. Па када је управна реч у номинативу и њена именичка одредба, тј. именица у атрибутој служби, има облик номинатива (као у прва два наведена примера). А овамо долазе и све титуле звања и занимања, која се такође употребљавају искључиво у номинативу када год имена њихових носилаца стоје у овоме падежу: *војвода Милија, хајдук Станко, кнез Лазар, краљ Томислав, мајстор Адам, судија Ненадовић* итд.

Од овога се, наравно, изузимају случајеви у којима одредба појма у номинативу може бити у неком зависном падежу: у генитиву (квалитативном), нпр. (младић *висока раста*), у таквом инструменталу с предлогом *с* (девојка *с младежом на лицу*), или било коме другом падежу, за шта је већ наведено примера у тач. 50. и о чему ће се и даље још говорити приликом прегледа функција појединих падежних синтагми.

159. а) А када се, обрнуто, ужим појмом објашњава име ширег појма, онда му се често даје облик номинатива макар име ширег појма било и у неком зависном падежу: *Мажуранић је у своје спеву Смрт Смаил-аге Ченгића певао обрачун раје с једним експлоататором и силником. — Отсео је у хотелу „Москва“* (разг.). — *Неко време је био председник певачког друштва Гусле у Мостару. — На књижевности је почео радити још као члан ћачке дружине Скерлић.* — Мада се у овим случајевима гдекад употребљава и падежни облик имена ширег појма, као у примеру: *Другу катастрофу је доживео код Азорских острва 1932. са својим бродом „Епидаурусом“* (Политика од 1. X 1965), — много је обичнији случај употребе с обликом посебног имена у номинативу, како у истом броју Политике и у истом чланку, на растојању од свега неколико редака, налазимо: *Мобилисан је на ратном броду „Зента“*. Истина је да би се у понеком од горе наведених примера (у 2. и 3. по реду рецимо) могао употребити и падежни облик имена посебног појма (могло би се рећи: *Одсео је у хотелу „Москви“* и *Био је председник певачког друштва Гусла у Мостару*), али је ипак обич-

није с обликом посебног, властитог имена у номинативу. Поготову, када је то неко лично име, као у последњем примеру с ћачком дружином *Скерлић*, могућ је једино облик номинатива тога имена.

б) У овоме последњем случају имамо опет још једну могућност. Када се којој установи да име неке знамените личности, име те личности може стајати не само у номинативу већ и у генитиву (чак и када је име ширег појма у номинативу), дакако ако је то име састављено од више речи, нпр.: *У гимназији Владимира Назора у Загребу, у библиотеци Светозара Марковића у Београду* (напореда с обликом: *у гимназији „Владимир Назор“, у библиотеци „Светозар Марковић“*).

в) Уз облике зависних падежа именица: *име, назив, наслов* и сл., реч која их открива обично стоји у облику номинатива: *Беше онамо побегао и постригао се под именом Сава* (Б. Даничић, Историја, 16). — *И ту је подигао себи задужбину под називом Високи Дечани* (С. Станојевић, Историја српског народа). — *Даничић је све Хаџићеве „аргументе“ обеснажио у своје научном трактату с насловом Рат за српски језик и правопис* (А. Белић, Вук и Даничић). — *Испод неодређеног наслова Вучјак стоји...* (дн. штампа).

160. И када се уз називе административних јединица (општине, среза, односно котара) властита географска имена употребљавају у одређеној служби, коју иначе врше од њих изведени придеви, та се имена употребљавају искључиво у облику номинатива, без обзира на то у коме падежу стоје називи које она одређује, нпр.: *У свим школама општине Врачар, из општине Палилула, Од града су страдали само неки виногради у котару Бјеловар, Нису подједнаке могућности свих комуна у котару Нова Градишка* итд.

Оваква употреба номинатива у служби коју иначе врши придев изведен од дотичне именице, мада се ми, као граматичари, не залажемо за ту употребу, јер нема никакве потребе за њом (по нашем је мишљењу много боље: *врачарска општина, бјеловарски котар, краљевачки срез*), — све се више шири, не само у административном и говорном језику, већ и у језику дневне штампе, па и код појединих писаца. Овај се номинатив властитог географског имена, место од њега изведеног придева, објашњава првобитном његовом употребом у случајевима где је то језички потпуно оправдано, колико и употреба придева, тј. тамо где се административна јединица обимом поклапала с местом дотичног имена, што је, нарочито раније, када је сваки град, па и скоро свако друго веће место, само за себе чинило општину, — када су Карловац, нпр., или Сомбор, или Гужа сами за себе били посебне општине.

161. а) Апозиције субјекта, наравно, такође стоје у номинативу: *Стоји ага, горско звјере, гвозден стубац, камен тврди* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 107. и 108). — *Смирна, град лепих Гркиња, није видела лепши стас* (И. Андрић, Проклета авлија, 59). — *Слуша о нама фелах, сељак тужни, у сенци пирамида* (Б. Ђопић, песма Наши савезници, стих 30). — *Јави се Шпирканова сестра, стара Ката* (В. Калеб, Приповијетке, 14). — *Мало касније покуља резерва мрачног лица, сељаштво наше у дроњавим хаљинама* (М. Лалић, Зло пролеће).

б) Тако исто у облику номинатива најчешће стоји и апозитив субјекта: *Рано прегојен, космат и тамне пути, он је рано и остарио, бар на изглед* (И. Андрић, Проклета авлија, 21). — *Бујан и још неискусан, младић је брзо упао у сумњиве послове* (Исто). — *Глава и очи му, освијетљене ватром, истицале се од тамне позадине куће* (В. Калеб, Приповијетке, 11). — *Никац је, пун радозналости, тајанствено завирио преко зида* (Исто, 19). — *Старе каменине, угојене и тешке, брзом струјом потекоше у низину* (М. Лалић, Извидница).

162. Име у предикату, било оно именица или било која придевска реч (сам придев, заменица или број) опет најчешће има облик номинатива: *Ти си млад још и невјешт, владико* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2495). — *Народ је свуда бистар и паметан* (А. Шеноа, Бранка, 153). — *То је наш жупник* (Исто). — *Улице су лепе, / слобода их краси* (Ј. Ј. Змај, Политичке и сатиричне песме, 45). — *Тако је Герас постао калфа* (Ст. Сремац, Приповетке). — *Он је на сваком послу први. Такав је увек био и такав ће остати* (говорни језик). — *Први дани у Проклетој авлији били су најтежи и најсуморнији* (И. Андрић, Проклета авлија, 31). — *Твоја је била док ја нисам постао пунолетан* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 34). — *Ето она већ настала девојка* (Н. Лопичић, На камену, 391). — *То ипак никако није могло остати тајна* (С. Сремац, Зона Замфирова, 94). — *Позива их да остану родољубиви* (Д. Максимовић, Како они живе, 26). — *Желе остати добри пријатељи* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 22). — *Пиквик је остао непоколебљив* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба II, 255). — *Уздам се да ћу постати доктор* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 4). — *Очи су јој постале бијеле* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 150). — *Од неког страха дође црвен у лицу* (Ј. Кушан, У процијепу, 39). — *Она у хладном сјају мјесечине дође још непријазнија, још леденија* (И. Дончевић, Безимени, 138). — *Од тих брига дошло*

јој лице сасвим танко и блиједо (И. Самоковлија, Носач Самјуел, 43). — *Пера изашао паметан као какав маторац* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 76).

И уз било који глагол да стоји као његова допуна у служби именског дела предиката, како се то види и у т. 113. и 115. а), име се падежним обликом у највећем броју случајева слаже са субјектом, стоји, тј., у облику номинатива. Када пак стоји у другом којем падежном облику, потпуније се види из онога што се говори у т. 44. б) и 115. б) и в).

163. Када се било предмет (овде се подразумева и лице, биће уопште, или и какав апстрактан појам), било особина која је означена речју у номинативу пореди с другим каквим појмом, име тога појма, без обзира на спољни знак којим се једнакост, односно сличност означава, — стоји наравно у номинативу: *Кликну Ненад као соко сиви* (нар. песма). — *Поче косу низ прса чешиљати, / а танкијем гласом нарицати, / како славља са дубове гране* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1291—1293). — *Ми правимо као деца од снега јунака* (Ј. Ј. Змај, Политичке и сатиричне песме, 41). — *И тако су крупне ове сузе сјајне, / као да су пуне божанствене тајне* (Исто). — *Мишице и жиле младића напетуге су као негда витешки лукови* (Д. Шимуновић, Џоролица Винчић, 184). — *Газдарица дошла у лицу жуто као лимун* (Ј. Павичић, Књига о давнини, 176). — *И читав му живот дође као ваган* (А. Цесарец, За новим путем, 6). — *Учитељ прелази, као пробућен, на угоднији разговор* (В. Калеб, Приповијетке, 22).

а) Именски део предиката поготову, искључиво је у номинативу када се у њему даје цела једна непотпуна реченица као у примерима типа: *Само лисац* (О. Давичо, Песма, 240). — *Нови човек* (Исто, 300). — *Чиста будалаштина* (Исто, 87), — који се на цитираним местима и у сличним случајевима код других писаца дају као засебне реченице (а који стварно значе: *Он је само лисац*; — *То је нови човек*; — *То је чиста будалаштина*).

б) Овима сү сродни номинативи имена и именских синтагми типа: *Штета!* — *Срамота!* — *Несрећа!* — *Чудни људи!* — *Необичан случај!* — *Сиромах човек!* — *Страшна ствар!* — који сү израз реакције на нешто што се десило, на неки поступак или ситуацију, — од стране онога што употребљава дотичне узвичне именице, односно синтагме у номинативу, да изрази оно што је запазио. Мада се овим номинативом означене речи изричу у некој емоцији и уздигнутим тоном, те је то донекле давало за право граматичарима да их назову

номинативима-усклицима¹, — за нас су то опет непотпуне реченице, и опет као у непосредно претходном ставу именски делови предиката таквих реченица с неизреченим субјектом и глаголским чланом предиката. По садржини својој, то су реченице којима се каже: *То је* (мисли се на оно што се десило) *штета*. — *То је* (мисли се на нечији поступак) *срамота*. — *Они су* (ти, наиме, на које се мисли) *чудни људи* итд. (исп. још примера овога типа реченица у тач. 98. а).

в) Тако се и при представљању, себе или неког другог име лица које се представља изриче у номинативу: *Марко Марковић* (значи: *Ја сам Марко Марковић* или *Ово је Марко Марковић*); в. и о том подробније у т. 98. б).

г) И у понечему сродне, а ипак друкчијег типа непотпуне реченице, као што су: (*Изненада сам пошао*). *Служба*. (Д. Ђосић, Корени, 43). — (*Како је јако постарила*). *Тежак живот, пријатељу*. (разговорни језик). — (*Брзо је изгубила ону дивну свежину*). *Много посла и велике бриге*. (исто), где су посебно означене речи, односно синтагме, по садржини својој реченице, а по ономе што је изречено — узрок онога што се износи реченицом за коју је такав исказ везан — како видимо, употребљавају се у облику номинатива. То су по смислу (не по синтаксичком односу) према непосредно претходним реченицама стављеним у заграде у ствари узрочне реченице, јер означавају узрок онога што се износи у реченицама с којима стоје у вези. О њима је, као дефектним реченицама посебне врсте, детаљније већ говорно у т. 104. в), а овде истичемо само да оне стоје у облику номинатива имена којим се означава појам узрока.

д) Самостална реч, као део предиката у реченици с инфинитивом у функцији субјекта стоји у номинативу: *Радити је задовољство*. — *Штампати* пјесме рђаве и луде била би *права будалаштина*. — *Погинути* у борби за слободу је *велика част* итд.

164. И под именом елиптичних реченица, у језику врло познати искази: *Лопови*. — *Вагра*. — *Вода*. — *Пожар*. — *Разбојници*. — како се често истиче, и овде види, имају увек облик номинатива. Тако исто и сродне реченице којима писци уметници осликавају своје утиске и преокупације износећи као најважније оно што их изазива: *Мрачна тинтаста југовина, мјесечина с далеким титрајем лучи у долини. Црне крошње храстова на раскршћима* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 45). — *Високо, укочено небо. Тврда немилосна земља* (И. Андрић, Ех ponto, 21).

¹ П. П. Борђевић, *Прилози за синтаксу српског језика I. О надежима без предлога*. Београд 1889, стр. 30.

165. Уз речце за указивање на присуство и појављивање предмета (односно појма уопште) *ево, ето, ено*, уз које се у књижевном језику употребљава генитив, — у неким говорима, а доста често и код појединих писаца стоји облик номинатива онога појма на који се указује: *Ево и ви! Већ се начекасмо* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 436). — *Боже, боже, ето зора* (Б. Радичевић, Песме, 349). — *Ево, ја Пavao племенити Грегоријанац, поручник војске* (А. Шеноа, Златарево злато, 105). — *Ето торба* (М. Глишић, Целокупна дела I, 47). — *Ево ти оно што сам ти говорио* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 344). — *Ено крава у Вуковом зају* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 343). — *Ено трака мјесечева, на им шапће* (С. С. Крањчевић, Изабране пјесме, 9).

Али се овде облик номинатива, чешћи у западним и југозападним крајевима, може сматрати дијалекатском употребом, осим у слушајевима где се указивањем на појам с именом у номинативу подраумева и указивање на његову акцију, на радњу или процес који се у њему збива, као у последњем случају, нпр. (где је, ми бар претпостављамо, песник хтео рећи — *Ено и трака месечева им шапће* и као у примерима: *Ево, сусјед наш има право* (А. Ковачић, У регистратури, 66) и *Ено бегови у меџлису вијећају* (И. Андрић, Приповетке, 30).

166. И најзад, у облику номинатива употребљавају се самосталне речи ван употребе у реченици: 1) као етикете на појединим предметима, у музејима, рецимо, испод дотичних објеката где стоји написано: *коњ, вук, љубичица* (или с латинским називима: *equus, lupus, viola odorata*); 2) у насловима књига: *Читанка, Геометрија, Селачка buna, Булабије, Травничка хроника, Сеобе*; 3) на натписима установа и радњи: *Бакалска радња, Апотека, Филозофски факултет, VI гимназија, Фабрика трактора*; и 4) при набрајању у списковима и у реченицама именице (и све речи деклинације) дају се у облику номинатива.

ВОКАТИВ

167. а) Вокатив не само да не зависи ни од једне друге речи у реченици и да не показује никакав однос према било којој другој речи, него он уопште није везан тешње ни за један део реченице. То је облик самосталних речи који се ставља испред реченице, или уноси међу њене делове и врши функцију дозивне речи, или речи за скретање пажње на оно што се дотичном реченицом казује. Он у српскохрватском језику има свој, најчешће посебан облик, а врши,

дакако, и одређену функцију у језику, па и њега зато убрајамо у падеже.

Као реч, или синтагма, која није тешње везана за остале делове реченице, вокатив се као накнадно додаје (и зато се у писању одваја зарезима од осталих делова). И нарочито када се употребљава за скретање пажње, а и иначе, он има карактер узвика (па се зато када стоји на почетку реченице између облика вокатива и делова дотичне реченице место зареза у писању каткад ставља узвичник).

Што би, *слуго*, у пољу Косову? (нар. песма). — Казуј, *кујо*, *Вујадине стари!* (исто). — Ој *соколе*, *сива птицо моја*, какво сам ти добро учинио! (исто). — Држ', *рицале*, узми овај фишек, понеси га на поклон везиру (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1179). — *Нови граде*, сједиш на крај мора и валове бројиш низ пучину (Исто, 1210—11). — *Кнеже Бајко*, ти си нешто сјетан (Исто, 1363). — *Гацко поље*, л'јепо ти си! (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 479). — Ајте амо, *слуге моје* (Исто, стих 4). — *Жено*, што бледиш, где је дете моје? (Ј. Ј. Змај, Политичке и сатиричне песме, 133). — *Хоћемо л', децо*, дочекати зору? (Исто, 133). — *Поштовани друже!* Примео сам Ваше писмо, па Вам одмах одговарам (прив. преписка) итд.

И без обзира на то што се у многим случајевима обликом вокатива, како и из горњих примера видимо, ближе открива коме се скреће пажња на оно што се у датој реченици износи, вокатив ипак увек остаје облик ван реченице.

б) Једино у случајевима када се из потребâ версификације, ради допуњавања потребног броја слогова, у песмама, поглавито и готово искључиво народним песмама, овај се облик употребљава у служби номинатива, као у стиховима: *Нетко бјеше Страхивићу бане* (нар. песма), *Цар Лазаре сједе за вечеру* (исто), *Књигу пише жура Вукашине* (исто), *Вино пије Краљевићу Марко* (исто), *Поранио Јанковић Стојане* (исто), *Оно ти је Танковић Османе* (исто). Зато што вокатив овде није употребљен као дозивни облик, ни као облик за скретање пажње, већ у функцији субјекта, он чини саставни део реченице. Али такав овај облик ту није условљен синтаксичким захтевима, нити је оваква његова употреба синтаксичка. А ипак је, по нашем мишљењу, несумњиво да је овде управо синтаксичка сродност вокатива с номинативом у наведеном случају допустила могућност употребе првог у служби другог од ова два облика самосталних речи. Ту сличност ми налазимо у независности једног и другог падежа од других облика речи. У служби субјекта самосталне речи су независне, па је природно да,

кад се из било којих разлога мора узети неки други падежни облик а не номинатив, то буде опет један независан, а не зависан падеж, и поред тога што су, с друге стране, мислим као делови реченице, сви остали падежи сроднији номинативу него вокатив. Природно, кажем, зато што се ниједан зависни падеж не може употребити независно од неке друге речи коју он допуњава или одређује, што се, тј., зависни карактер самосталних речи и самосталност службе граматичког субјекта међусобно искључују.

У свим наведеним случајевима с обликом вокатива у функцији субјекта исти број слогова имамо и у зависним падежима. И метричке потребе на које смо указали могао би задовољити и макар који други падеж. Али синтаксичке функције, и управо зависност свих осталих падежа од речи које у реченици допуњавају, не допушта да се било који од њих употреби у независној функцији. Ако би се у другом и четвртом по реду примеру употребио облик генитива, рецимо: *Цар Лазара сједе за вечеру* и *Вино пије Краљевића Марка*, а у трећем — облик датива: *Књигу пише жури Вукашину* — свуда бисмо имали опет десетерац, као и с обликом вокатива. Али таква употреба не би била могућа зато што се у наведеним стиховима с овим облицима: *цар Лазара*, *Краљевића Марка* и *краљу Вукашину* место функције субјекта даје функција објекта у реченици. Дотични падежни облици, дакле, као зависни од других речи, имају и значење које из зависног односа, из везе с одређеним речима у реченици, проистиче. С вокативом, међутим, као независним падежом у функцији субјекта, не јављају се, и не могу се јавити сметње сличног карактера.

*

168. Падежи у ужем смислу, прави падежи, рекли смо већ, исказују односе у језицима свих типова, без обзира на то како се у њима ти односи означавају. А односа који се означавају падежима, како нам је већ из нашег језика познато, може бити доста велик број. Ипак би у утврђивању падежног система било бесмислено и нерационално за сваки било по чему друкчији однос узматти посебан падеж, па се зато овде обично полази од основних падежних односа, којих у језицима какав је наш има свега неколико. И сви се односи који се означавају зависним падежима самосталних речи групишу, посебно у српскохрватском језику, у пет зависних падежа, од којих сваки опет има више посебних сродних значења, али их ипак све обухвата значење једног општијег односа. Тако је, нпр., генитив — падеж *тицања*, датив — падеж *намене*, акузатив — падеж *објекатске*

допуне, инструментал — падеж *заједнице*, а локатив — најчешће падеж *месног, просторног односа*. По чему су та значења општа за поједине падеже, и како она у себе укључују остала значења видећемо у детаљнијем излагању о њима.

ГЕНИТИВНЕ СИНТАГМЕ

А. Без предлога

169. Генитив је по својој значењу најсложенији, а по функцији најмногобухватнији падеж. Њиме се увек казује управо чега се тиче, на шта се односи појам означен речју од које он зависи. А и сви други зависни падежи значе да се нешто на овај или онај начин нечега тиче. Томе се још може додати чињеница да се остали падежи у означавању извесних односа често додирују с генитивом, на шта ћемо ми и даље у току излагања о тим односима овде-онде указивати, и да се још увек генитивом означавају извесни односи који карактеришу друге неке падеже. Ово нам потврђују генитиви које смо узели с неколико страница дела само једног писца: *Истргнут ће по који лист из књиге праведности* — А. Шеноа, *Селачка бунa*, 28; *А што ће ми право посједа на Сусједу одржати* — Исто, 30; *Ваљда види у том „молићу“ залог своје среће* — Исто, 68, као и чест економски термин *промет робе*. То значи да се генитивом исказују и многи други падежни односи. У првом примеру: *књига праведности* значи књига о праведности, у другом: *право посједа* — право на посјед, у трећем: *залог своје среће* — залог за своју срећу, а у четвртом: *промет робе* је исто што и *промет робом*. Из тога се лако изводи закључак да се више различних падежних односа може означити генитивом, и да би се сви ти односи, у крајњој линији, могли свести на генитив¹. Ипак се, по нашем мишљењу, не може говорити да су се сви падежни односи некада означавали генитивом. Још мање да су се сва падежна значења развила из генитивних. А, што је главно, остаје више уочљивих разлика међу односима који се означавају појединим зависним падежима. И ми управо тражимо сличности на основу којих сродне односе сврставамо у опсег једног падежа. Опсег односа које обухватамо општим падежним значењем генитива несумњиво је најшири.

Тицање као општа карактеристика генитива чини и основу тро-

¹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*. Београд 1941, стр. 254. А с овим исп. и оно што опет Белић каже у књ. II истог дела (Београд 1959), стр. 111.

јаким данас најчешћих значења овога падежа и то: значења *посесивног*, којим се казује да се један појам у потпуности тиче другог појма: *партитивног*, којим се означава да се нешто нечега делимично тиче и *аблативног* који значи да се један појам неког другог тиче по пореклу.

Ми сматрамо да се највећи број значења генитива, и поједине нијансе тих значења, могу обухватити са ова неколика главна значења његова. А та се значења, како ћемо ниже видети, опет међу собом тесно додирују тако да и није свакад једноставно одредити у које се од њих по неки генитив може сврстати. С посесивним и партитивним додирује се аблативно значење генитива, које се у појединим језицима (латинском, нпр., и староиндијском) узима као посебно падежно значење. А општим значењем тицања, како већ рекосмо, обухватају се сва ова значења. Из овога видимо зашто је у нашем језику, али не само у њему, и дошло до стапања ових очевидно посебних у једно опште падежно значење.

170. а) Опште значење генитива, тј. значење тицања, које у себе укључује и поменути три и сва посебна значења овога падежа једва да се где и као посебно значење сачувало до данашњег дана. Ми ћемо овде ипак навести неколико примера таквог генитива тицања као што су: *Што им не објасните ствар опште потребе* (Л. Лазаревић, *Целокупна дела*, 363). — *Све се то овога живота оvdје ништа није тицало* (М. Крајежа, *Битка код Бистрице Лесне*, 12). — *Прекиде ми ланац сјећања* (М. Лалић, *Лелејска гора*, 14), — чија специфичност је у томе што није сасвим извесно којој од три изнете категорије припадају.

б) Међутим, ако анализирамо примере типа: *Имају дах свежине планинских јутара* (И. Андрић, *Госпођица*, 76) — утврдићемо да, иако је и ово несумњиво генитив тицања (јер су то, уосталом, сви генитиви), у њему имамо означавање односа посебне врсте према коме га можемо уврстити међу посебне, тј. међу посесивне генитиве. Овим и сличним примерима означава се, истина, да се појам управне речи, од које генитив зависи, тиче у целини појма с именом у томе падежу. Али се овде осећа и посебно да *свежина* има свој дах, да дах, наиме, на изванредан начин припада свежини, јер све оно што један појам има и припада томе појму.

171. Примере генитива што означавају припадање појму који се именује речју, одн. везом речи у томе падежу зовемо **присвојним (посесивним) генитивом**. Њим се, како је већ речено, ма које значење он посебно имао, поред припадања увек означава и да се управни

појам тиче у целини појма у генитиву. А случајеве припадања који се означавају посесивним генитивом, како ћемо видети из наведених примера, имамо у синтагмама с односом:

а) власника према ономе што му припада:

А Сусјед и Стубица да је заједничко имање *моје и његове обитељи* (А. Шеноа, Сељачка буна, 29). — За неколико часова зазвекнуше оструге *непознатог госта* (Исто, 24). — Кућа је *Буре и Спасоја Савића* (М. Глишић, Целокупна дела I, 181). — Облачио је и прекројену одјећу *својих синова* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 31). — Отишао је с Маром кући *неког професора* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 123). — Бијаше то коњ *некаква ливањског бега* (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 118). — Мјерио сам се на кантару *овог вашег цара* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 72). — *Најзад смо стигли у предјеле Вељка Плећовића* (М. Лалић, Лелејска гора, 15).

А и обрнуто се може казивати, такође посесивним генитивом, да на извештан начин власник било чега припада ономе што је у његову поседу, као власник тога што поседује, наравно. Као што су Сусјед и Стубица (анализирамо први пример) заједничко имање *моје и његове обитељи*, тако исто се може рећи и говори се — Моја и његова обитељ је власник (или поседник) *заједничког имања Сусједа и Стубице*. И као што је кућа власништво *Буре и Спасоја Савића*, тако су исто Буре и Спасоје Савић власници, односно газде *куће* о којој се говори (у 3. по реду примеру).

б) Дело, као и сваки посао који је неко створио, односно обавио, такође припада своме творцу, или извршиоцу, па је сасвим разумљиво што се имену тога творца, аутора дела, односно извршиоца посла, у граматичким условима које ћемо ниже истаћи, даје облик генитива. И тај је генитив, прави посесивни генитив, какав имамо у примерима:

Читаше роман *једног руског мајстора* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 208). — Па су се јавила неколика велика дела *Дубровчанина Мавра Орбинија* (Б. Водник, Повијест хрватске књижевности, 328). — Забележио је у дневнику песму *Арнауто хајдука и најмљених бораца* (И. Секулић, Мир и немир, 322). — Накладни завод Матице Хрватске објавио је неколика дела *овога великог уметника речи* (дн. штампа). — Песме *Буре Јакшића*. — Баладе *Аугуста Шеноа*. — „Мати“ *Ивана Мештровића*. — Фигура Коњаника *вајара Аугустинчића* постављена је

пред палатом *Уједињених нација* (дн. штампа). — Косовски бој *Петра Лубарде* (исто). — Неколико значајних пруга су заједничко дело *омладине Југославије* (исто).

в) Обликом генитива (посесивног) казује се, даље, однос сродника, друга, пријатеља, непријатеља, сарадника, као и лица у службеном или пословном односу према појму с именом од кога зависи и које допуњава облик генитива, нпр.:

Баца се са торња, одакле је сина *старице мајке* бацила (А. Шеноа, Сељачка буна, 51). — ...невеста сјајна *мора зеленог* (Б. Јакшић, Дrame, 3). — У кесици коју је извезла за непознатог пријатеља *свога мужа* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 228). — Она, кћи *високог, али сиромашног чиновника* удала се за њега да не остане неудата (Ј. Козарац, Мртви капитали, 31). — Биће брат *овог лопова*, сјеме му се утрло! (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 172). — Тако су приповиједали да је кћи *ковача Миће* хтјела запитати (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 95). — Враг је то *крста и моје слободе* (А. Шеноа, Сељачка буна, 70). — Момак *аге Ситнице* узјаха коња (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 380). — Није његова дужност себе робом *своје дјеце* правити (Ј. Козарац, Мртви капитали, 39). — Управник *ове страшне и чудне установе* је Латиф-ага (И. Андрић, Проклетта авлија, 17).

г) И тамо где се обликом генитива означава однос целине према деловима, овај облик казује да појму с именом у њему припада оно што се именује речју од које генитив зависи, као у примерима:

Пада са седе браде *родитеља мога* (Б. Јакшић, Целокупна дела III, 56). — Тврди прсти *жене* почиваху на шкрињици (А. Шеноа, Сељачка буна, 23). — Густе шуме играју тамним руменилом из кога продиру сиве округле куле *мокричког града* (Исто, 42). — Ово је почетак *пута* којим се дотле долази (Л. Лазаревић, Целокупна дела I, 446). — Неке слике показују делове *свега* (М. Глишић, Целокупна дела I, 15). — Донио би му гранчицу *дрењине* осућу ситним жућким цвјетићима (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 234). — Окрајци *косе* су вирили испод фесића (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 121). — Уплела је крај *јелове гране* у храстову хвоју (В. Назор, Одабрана проза, 248). — Бијаше му приковао крила о пијесак *спрудова* (Исто, 248). — У даљини се нагло смањивало сигнално око *црвеног фењера* (Б. Ђосић, Покошено поље, 77). — Ветар се играо власима *гологлавих људи* (Исто, 69). — Оштро лишће

шевара секло га је по лицу (Исто, 69). — То је као да се отварају врата *подземних дворана* (М. Лалић, Лелејска гора, 9). — То су били најлепши тренуци *његове младости* (дн. штампа).

Уз имена елемената и таквих делова појма који сами за себе чине неку целину (какав случај имамо с деловима тела, рецимо, и појединим детаљима чија множина чини опет целину којој припадају, као честице песка на спруду, куће у градовима итд.) значење генитива је, дакако, посесивно, некад додуше (кад је сасвим одвојено од целине) помешано с аблативним (в. т. 181. б) значењем. Међутим, када делови целине не чине и некакав посебан предмет и као такви се не посматрају, онда су они прави делови и генитив уз њих, мада није и без посесивног, више има партитивно значење. Посесивни је по томе што казује чему припада део о коме је реч, а партитивни зато што означава део нечега. У таквим се примерима очевидно додирују ова два значења генитива. И када које од њих, а када оно треће, аблативно значење, имамо у којем посебном случају с таквим примерима, може се утврдити према томе шта се којим од њих хтело рећи.

д) Међу примерима из става г) ове тачке навели смо, поред осталих, и реченице у којима се обликом генитива исказује однос места, простора и времена према њиховим деловима означеним управним речима од којих ти генитиви зависе: *Продиру сиве округле куле мокричког града и најлепши тренуци његове младости* — припадање месту, одн. простору и времену означава се често генитивом и у другим таквим случајевима, као што се, и обрнуто, однос било чега што је везано за неки простор или време такође означава генитивом:

Певају песници *свију времена и свију народа* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 64). — Пишти проклетство *сахрањених минулих покољења* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 268). — Сврши у двадесет и првој години *свога јаднога вијека* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 70). — Нема га (правог живота) борбени босански патриот *његова времена* (И. Секулић, Мир и Немир, 68). — Не дају пјевати о срећним данима *минула времена* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 315). — Такав је народ у крају *мога службовања* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 320). — Стигоше на место *плачевног призора* (Исто, 320). — Кажу да је то најсрећније доба *људскога живота* (И. Андрић, Госпођица, 81). — Тако се он давио у неписмености и безизражајности *једнога времена* (М. Крлежа, Есеји, 127).

ђ) Посесивним генитивом означава се и однос појма с именом у томе облику према расположењу, осећању, особини, својству, знаку, одн. симболу, боји или било чему сличном што један појам може имати, као у примерима:

Нијесам смио ни писнути о жељи *краљевског суца* (А. Шеноа, Сељачка буна, 35). — То не бива с вољом мога *велможнога господара* (Исто, 26). — Показаше се знаци *негодовања и презрења* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 327). — Морао бих вам цијелу националну економију исприповиједати да вас потпуно освједочим у истинитост *својих назора* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 46). — Знао ја ћуд *нашијех планина* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 330.). — С фанатичном храброшћу *мученика* треба подносити све у тој борби (И. Андрић, Госпођица, 15). — Имала је већ утврђен, нимало леп глас *наказног чудовишта* (Исто, 64). — Та чудна повијест *њихове љубави* прича се на брзу руку (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 156). — Повјерова у кобну моћ *те несрећне змије* (В. Назор, Одабрана проза, 177). — Све потону у густо црвенило *ноћи* (Б. Ђосић, Покошено поље, 55). — Светлост *свеће* направи од човека дива (Исто, 50).

172. а) Своје врсте је особина и стање, као и радња, која некоме (или нечему) припада. А и припадање стања и радње означава се обликом генитива појма имаоца тога стања, односно вршиоца те радње. Па је и то посесивни генитив, различан од других посесивних генитива по томе што увек зависи од имена дотичне радње или стања означеног глаголском именицом или било којом именицом која има заједнички општи део с глаголом у основи истог значења. Овакав посесивни генитив носи и посебно име *субјекатски генитив*, а имамо га у случајевима као што су:

Слушам урнебесно хуктање и шумљење *дивље необуздане Пливе* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 265). — Разлијеже се студено грактање *врана и гавранова* (Исто, 326). — Слуша посљедње откуцаје *срца* и броји (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 219). — Кадикад се чуо шушањ *гуштера и змије* (Исто, 107). — Отежавају дјеловање *непријатељских тенкова и авиона* (В. Назор, Одабрана проза, 322). — Осетило се колебање у пословању *банака* (И. Андрић, Госпођица, 187). — То је само остатак *укорењених навика* (Исто, 154). — Није се чуло ништа само *пуцкање оружја и лопата и свјетиљака* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 21). — Можда је то што се чује само одјек *прошлости* (Б. Ђосић, Покошено поље, 34). — Једино је кратка

улица дисала влажним мирисом *зрелих плодова* (Исто, 47). — Понекад се чује и весели шум *живог лишћа* (М. Лалић, Лелејска гора, 42). — Замишљаам дворце за одмор *рудара* (Исто, 44). — Стоји тутањ *горе и планине* (нар. песма) и сл.

Посебни карактер субјекатског међу осталим подврстама посесивног генитива у томе је што би се од сваке синтагме с њим могла направити реченица у којој би овај облик постао субјектом добивши облик номинатива, наравно, а глаголска именица (односно именица која с глаголом истог значења има заједнички општи део) од које генитив зависи — предикатом у личном глаголском облику, наравно. Тако бисмо по реду могли рећи: *Слушам како дивља не обуздана Плива урнебесно хукти и шуми* (први пример); *Кадикад се чуло да змије и гуштери шумте* (четврти пример); *Отежавају да непријатељски тенкови и авиони дјелују* (пети пример); *То су само остале укоренење навике* (седми) итд.

б) А са субјекатским је врло сродан по значењу, али различит од њега по функцији, такозвани *објекатски генитив*, који имамо у примерима:

За њу је даривање *просјака* била укоренења светиња (И. Андрић, Госпојица, 41). — Познат је као љубитељ *коцке и вина* и *веселих жена* (Исто, 50). — Сада газда Борђе ради на обнављању *послова* (Исто, 109). — Осуђени се ноћу воде на издржавање *казне* (И. Андрић, Проклета авлија, 11). — Мене обузме и запљусне оно свеже осећање *живота* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 132). — Та рационална срећеност и то суверено савладавање *отпора* двије су најјаче координате Бецићеве вјештине (М. Крлежа, Есеји, 200). — Тај посао значи усавршавање *сликарског изражајног средства* и примјењивање *сликарског говора* (Исто, 206). — То његово упорно савладавање *детала* (Исто, 245). — Марко се задубе у проучавање *садржаја* (В. Калев, Приповијетке, 15).

Овим и другим примерима оваквог генитива казује се однос објекта према радњи означеној глаголском именицом од које објекатски генитив зависи. А да у синтагми с овим генитивом стварно имамо објекат као допуњу радње означене управном речју — у то се лако уверити када се та синтагма претвори у реченицу. У реченици добивеној од синтагме с таквим генитивом глаголска именица као управна реч постаје личним глаголским обликом, а објекатски генитив — објектом у облику акузатива. Таквим претварањем другог примера добили бисмо реченицу: *Познат је као човек који воли* (волети

овде узимамо у значењу *љубити*; овај глагол иначе у нашем језику нешто друго значи) *коцку, вино и веселе жене*; претварањем првог у реченицу: *За њу је била укоренења светиња да дарива просјаке*; а претварањем генитивске синтагме из претпоследњег примера у реченицу — *добива се: упорност да савлада детаљ*. Из овога је јасно и зашто се генитив о којему сада говоримо назива објекатским генитивом.

И поред сличности субјекатског и објекатског генитива између њих као двеју подврста посесивног генитива ипак постоји доста јасна разлика. Субјекатски генитив означава припадање радње или стања, односно особине, појму с именом у томе облику, јер је лако схватити да особина коју дотични појам има, као и стање у коме се налази, и радња коју врши — припада дотичном појму. Припадање радње објекту огледа се међутим, у узајамности припадања; када припада објекат радњи, онда припада и радња објекту. А још је од већег значаја то што објекатски генитив означава прави однос, што је допуна управној речи, и према томе је прави падеж, док субјекатски генитив, иако на изванредан начин означава однос, има одредбену, тј. придевску функцију. Зато се он употребљава напореда с придевом и место њега се, наравно, под одређеним граматичким условима, ако је то самостална реч од које се прави придев може употребити, присвојни придев изведен од имена у генитиву, док се за објекатски генитив то не може рећи. Напореда са: *певање птице* може се казати *птичје певање*, али се место *хватање птица* не може рећи *птичје хватање*. Зато смо ми и нагласили да постоји разлика у функцијама ова два иначе сродна генитива.

173. Када се све могу употребљавати присвојни придеви и присвојни генитиви напореда у истој служби, то ћемо мало ниже детаљније расправити. И тамо ћемо видети да се од личних властитих имена припадање појединим особама с тим именима казује искључиво облицима од њих изведених присвојних придева, уколико уз име није употребљено и презиме, односно уз презиме и име, или друга која одредба. Што се тиче посебно субјекатских и објекатских генитива — само је овај други могуће употребити и од имена особе без икакве одредбе уз то име, док се субјекатски генитив у истим условима не може употребити од личног имена (или презимена) без ове или оне одредбе уз њ. Каже се рецимо о *прослави Вука* или о *прослави Мажуранића*, мада је и ту обичније рећи о *Вуковој прослави*, о *Мажуранићевој* или о *Његошевој прослави*. Међутим — синтагме: *дела Вука* или *дела Мажуранића*, *поезија Његоша* или *поезија Мажуранића* нису у природи српскохрватског језика већ се обично каже:

Вукова дела, Мажуранићева дела, поезија Његошева, поезија Мажуранићева — и зато тако треба говорити.

Али не треба мислити да је могућност употребе присвојног придева место објекатског генитива, као у случајевима које смо дали за прославе поменутих великана, у нашем језику ширих размера. Она се ограничава само на случајеве где не може бити сумње да се појам означен управном речју (у овоме случају појам означен речју *прослава*) односи на појам у генитиву као на објекат, а не као на субјекат (Прослава било кога не може бити прослава коју тај сам себи — као субјекат, дакле — припрема, него само прослава којом други прослављају некога). Да баш од тога зависи могућност те употребе, види се по томе што место синтагми: *проучавање Аристотела, читање Његоша, читање Прешерна и читање Мажуранића* — никако не би могао бити употребљен посесивни придев место генитива.

174. Као субјекатски генитив, одредбену, тј. придевску функцију врше и све врсте пре њега овде анализираног посесивног генитива, иако се њима означава и однос, у исто време, између појма који нешто поседује и онога што он поседује, односно између генитива као допуне и управне речи од које он зависи, допуњујући је и одређујући у исто време. Сви посесивни генитиви су, дакле, и допуне, јер означавају однос, али су они са својом придевском функцијом и одредбе, дакако.

Да бисмо се у то уверили, биће довољно узети, рецимо, пример: *У њој се уче синови најдуплијих газда у цијелој Босни* (П. Кочић), и из њега избацити део синтагме у генитиву. Без облика генитива ова реченица уопште не би имала смисла. Именицу *синови* у њој морамо нечим допунити, да бисмо целу реченицу употпунили и тако јој, одређујући као сасвим неодређену реч *синови*, — дали одређени смисао; генитив *најдуплијих газда*, како видимо, истовремено је и допуна и одредба. И ово је несумњиво један од најречитијих доказа како није увек лако разграничити допуну и одредбу и утврдити докле допире једна а одакле почиње друга. А да је служба посесивног генитива — придевска служба, и да се овакав генитив самосталних речи употребљава напоредо с посесивним придевом, то је одавна познато. Потребно је само истаћи да није свакад могуће употребити једну од ових обличких категорија место друге и показати од чега зависи могућност и немогућност такве употребе јер то није с довољно прецизности утврђено, иако су и Б. Даничић, и Ф.

Миклошић и Т. Маретић¹, па и други граматичари, неки више а неки мање, обрађали доста пажње на овај проблем. Природа српскохрватског језика захтева да се увек, када год је то могуће, за означавање припадања употреби посесивни придев. Ипак се генитивом самосталних речи, каткада и прецизније, одређује припадање. А у извесним случајевима није ни могућа употреба придева у овој служби.

175. Ако уз име појма којему што припада стоји било каква одредба, од њега није могуће направити придев да би се њиме означило то припадање, већ се онда у овој служби редовно употребљава генитивска синтагма: *Дувао је у мијехове у вигњу покојног Стипуре* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 118). — *Бијаше то коњ некаква ливањског бега* (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 118). — *Обучен је у стајаће одијело Луке, синовца Рељина* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 324). — *Још дуго је остало непознато име писца који је написао ову приповетку* (дн. штампа). — *Тегобан је овде живот сељака који нема чиме ни своју породицу исхранити* (исто). Када уз имена самосталних речи употребљених овде у генитиву не би било већ постојећих ни других каквих одредаба, онда би, за казивање коме припадају појмови од којих зависе те речи, од њих били направљени присвојни придеви; рекло би се: *Дувао је у мијехове у вигњу Стипурину, Бијаше то коњ бегов, Обучен је у стајаће одијело Лукино, Још дуго је остало непознато име пишчево и Тегобан је овде живот сељаков* — наравно уз претпоставку да се зна о коме Стипури, о коме бегу, о коме писцу и о коме сељаку је реч. Када пак ово не би било познато, у прва три случаја морало би се рећи — *живот неког Стипуре, коњ неког бега и стајаће одијело некога Луке*, а у последња два могао би бити употребљен генитив и од саме именице без икакве одредбе уз њу: *Остало је непознато име писца и Тегобан је овде живот сељака*. И можемо рећи да би у њима синтагме *име писца и живот сељака* биле потпуни синоними са синтагмама у којима би место генитива именице од дотичних именица били употребљени изведени придеви, тј. са синтагмама *име пишчево и живот сељаков*. Тако исто се у примерима: *Шта је туга мајчина за јединчетом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 273). — *Знам ја шта је служба и мука најамањикова* (Исто, 195). — *Није се могао сакрити оку професорову* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 365). — *Метнуше Јуру за кнежева заступника* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 118) и у свим сличним случајевима, где се посесивни придеви са заједничком име-

¹ Види Б. Даничић, *Србска синтакса*. Београд 1958, 23—49; Franz Miklosich, *Vergleichende Syntax der slawischen Sprachen*. Wien 1883, 7—17 i prof. dr. T. Maretić, *Gramatika i stilistika*, II izdanje. Zagreb, 485/486.

ницом у основи односе на неодређен појам, — у потпуно истој синтаксичкој функцији може употребити генитив дотичног имена иако нема никакве одредбе уз њега; може се наиме рећи: *туга мајке за јединчетом; Није се могао сакрити оку професора; служба и мука најамника и Метнуше Јуру за заступника кнеза*¹. И уопште се може рећи да се од заједничких именица које означавају било какву особу посесивни генитив те именице и од ње изведен придев напореда употребљавају. И очевидно, у примерима: *Њему је најмилији онај писац у коме он налази свој свет и где је све налик на живот читачев* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 223). — *У читавом делу најзанимљивија је биографија ауторова* (дн. штампа). — *Младићеве лице бејаше бледо* (исто). — *Старчева туга била је велика* (исто). — *Сви људи не цене живот богаташев* (разг.). — *Осмилех пун радости заигра око усана слијепчевих* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 273). — *А из дворишта се зачу глас газдаричин* (разг.) — могао би са истим значењем и у истој функцији бити употребљен и посесивни генитив: *налик на живот читаоца, најзанимљивија је биографија аутора, не цене живот богаташа*. Истина, и овде посесивни придев више упућује на одређеност лица с именом у његовој основи, а посесивни генитив на неодређеност појма с именом у њему.

Из свега овога што смо изнели у целом претходном ставу може се извести и закључак да се припадност појму означеном једним именом, ако је то лично име — а као име се овде понаша и презиме када се тачно зна на које одређено лице се оно односи — или име сродства, титула, звање или занимање одређеног лица, означава искључиво посесивним придевом изведеним од тога имена². А за казивање припадања неодређеном појму, и кад уз његово име нема никакве одредбе, више је у употреби посесивни генитив, мада се и у овоме случају може употребити и посесивни придев. Од именице *човек*, која се по своме значењу ређе употребљава за означавање одређеног лица, а много чешће кад је то синоним именице *особа*, *лице*, рекло би се да је мање у употреби генитив — дакако, уколико уз ту именицу нема одредбе — па се од ње обично узима посесивни придев да се њим означи припадање, дакле, и неодређеном појму: *Дужности човекове су безбројне, а човеков живот је тежак*, где је придев *човеков*, апсолутни синоним са *човечји*. А нешто су рећи примери генитива: *Корен бола и бол човека одувек знам* (О. Давичо, Човеков човек, 48). — *То је прошлост и садашњост дво-*

¹ Исп. оно што се о овоме каже у тач. 5. расправе *Посесивне форме у српскохрватском језику*. Годишњак Скопског филозофског факултета, књ. IV, стр. 8.

² Исто, стр. 7.

струког цвокота човека (Исто, 219). — *Провери љубавну издржљивост човека* (Исто, 53).

176. Сасвим други случај имамо када у језику треба означити да нешто припада каквом неживом предмету. Б. Даничић је био у праву када је констатовао да се и од имена таквих појмова често узимају облици придева за означавање припадања грађењем тих придева наставком *-ов/-ев* од именица *сунце* и *месец*, рецимо, као у примеру из народне песме: *Да он узме сунчеву сестрицу, месечеву првобратучеду*¹. А околност што се говори о сестри сунчевој и месечевој братучеди, као и о *питином детету* (у Вукову примеру) оправдавају на означеном месту изнето Даничићево мишљење да персонифицирање предмета захтева да се за означавање припадања од њих граде присвојни придеви. Ми ипак не налазимо: да у *сунчеви зраци, сунчев сјај, месечева светлост* и у другим сличним случајевима, где је не само у песми него и уопште врло честа употреба оваквих придева изведених од именица *сунце* и *месец* — има икакве персонификације. Али уз ово треба додати и да се поред присвојног придева, ван стихова, наравно, где метрички разлози томе не чине сметњу, овде још чешће употребљава генитив тих именица: *зраци сунца и светлост месеца*, како видимо — и без икаквих одредаба уз те именице. А поготову је обичан субјекатски генитив ових двеју именица у синтагмама *излазак сунца, залазак месеца, помрачење сунца, помрачење месеца*, мада се опет и овде место генитива може употребити и посесивни придев.

а) У случајеве у којима се од именице без одредбе уз њу за означавање припадања не може употребити генитив већ се мора узети придев, као у стиховима из народних песама: *Наслони га на јелову грану, Расло дрво бадемово танко, високо*, које наводи Б. Даничић, заједно с примерима: *брезова метла, борова шишарка, бобова слама...* и немамо посесивне већ придеве што означавају особину добивену по врсти биљке с именом у основи придева. Ово и без обзира на чињеницу што је појам означен управном речју уз коју придев стоји у ствари део или елемент појма с именом у основи придева. Дакако, у случајевима када се тај појам узима као одвојен од целине, напореда с придевом може се употребити и облик генитива његова имена, али сада с предлогом *од*: *грانا од јеле, метла од брезе, шишарка од бора, слама од боба*, у везама где предлог, као знак одвојености дела од целине, целој синтагми даје аблативни карактер. Уз ове се могу прибројити и, такође код Даничића наведени:

¹ Србска синтакса, стр. 24.

прохина жетва (из пословице о прохиној жетви) и придев *ружин* (цвет, ваља, или уље, или што слично), па и *чаранин почетак*, о којима се може рећи да би се од њих и данас овако употребио, и употребава се, управо, једино придев *ружин* (*ружино уље*), а место *прохина жетва* каже се *жетва проје* — дакле с посесивним, управо објекатским генитивом, и *почетак чаране*, такође с генитивом. У овоме последњем случају, није данас необичан ни генитив с предлогом у: *почетак у чаране*, мада унеколико архаично звучи (в. т. 310. а). И свакако је најбоље рећи — *почетак чаране*.

б) Придеви с наставком *-ов* од имена животињских врста које имамо најчешће у примерима из народних песама, као што су: *Бог јој даде очи соколове / и бијела крила лабудова*, обични су и у разговорном језику, па и код новијих и најновијих писаца. Али иако прави посесивни придеви, они су овде употребљени више у значењу квалификативном него за означавање припадања. То се може рећи за *ластино гњездо*, за *нојево перо*, за *срнину хитрину* и друге придеве у сличним синтагмама где место њих посесивни генитив не би могао бити употребљен.

177. Припадање неживим предметима по правилу се означава обликом генитива (посесивног) и од имена уз које не стоји никаква одредба, нпр.: *Један становник бање јунак је приповетке*, *То је најлепши предео висоравни* (не само било које, већ и тачно одређене), *После дужег лутања по свету сада се опет нашао у месту рођења* (дн. штампа).

178. а) А припадање појединих дела: књижевних, уметничких и сл. њиховим ауторима — означава се, дакако, придевима изведеним од њихових имена: *Његошева дела*, *Мажуранићев еп*, *Шеноине баладе*, *Змајеве песме*. У набрајању више њих се, међутим, овде напореда с посесивним придевима употребљавају и посесивни генитиви. Каже се, наиме, *дела Његоша*, *Мажуранића*, *Шеное* и *Змаја*, али и *дела Његошева*, *Мажуранићева*, *Шеноина* и *Змајева*. Припадање пак заједничког дела двојници аутора, исто се тако означава генитивима њихових имена с везником и међу њима: *Правопис Броза и Боранића*, *Речник Ристића и Канџрге* или пак придевском полусложеницом: *Броз—Боранићев правопис* и *Ристић—Канџргин речник*.

б) У једноме се случају, пак, овде употребљава само генитив имена тачно одређеног појма, а наиме генитив имена, односно презимена, аутора употребљеног фигуративно, место назива његових дела, као у примерима: *То је била прва појава Шекспира код нас* и

Улазак Доситеја у шире слојеве српских читалаца (мисли се на Шекспирова и Доситејева дела). У овоме се случају присвојни придев не би ни могао употребити место генитива именице; *појава Шекспирова* и *улазак Доситејев* значе — појаву самога Шекспира и улазак самог Доситеја, појаву и улазак њих лично, а не појаву и улазак њихових дела у шире слојеве читалаца. Али треба рећи да ово и није прави посесивни, већ субјекатски генитив.

в) Сретнемо се каткад и с означавањем ауторства појединих дела генитивом презимена и то само оних што се свршавају на *-ић*, и када она припадају по једном аутору. Вук Караџић је, нпр., говорио у *Сатиру Рељковића*. Па и данас се чак може чути: у *романима Игњатовића* (али би било мање обично: у *романима Шеное* и у *песмама Назора*), у *епу Мажуранића*, у *граматици Маретића*, у *Читанци Продановића*. Опет много необичније: у *Читанци Мусулина*, него у *Мусулиновој читанци*. А то значи да је у оваквим случајевима још могућа употреба генитива презимена на *-ић* и кад се њим означава једно лице. Од других презимена употреба генитива још мање одговара природи српскохрватског језика. А и иначе је овде несравњено срећнија употреба облика посесивног придева, него употреба генитива.

г) Код Вука Караџића наилазимо и на означавање припадности појединих женских, а знатно ређе и мушких, лица породици с презименима на *-ић* стављањем тога презимена у облик генитива. Вук је, нпр., говорио *госпођица Милица Стојадиновића*. Тога има доста и у народним песмама, као у стиховима: *Јес' видио Косу Смиљанића?* — *Код ње Јела седи Мандушића*. — *С посестримом Ружом Крушчевића*. — *Међу њима сека Смиљанића*. — *Здраво да си, сине Мркоњића*. Али је већ Даничић (Србска синтакса, стр. 34) констатовао да је оваква употреба ван народних песама врло ретка и необична, што значи да је честа употреба посесивног генитива место придева, тамо где се с њом срећемо, изазивана тежњом за задовољењем захтева версификације.

179. У стиховима народних песама исто тако је, поред посесивних придева, за означавање припадања: *поседа*, *сродства* или чега сличног, обична и употреба посесивног генитива као у примеру: *Од бијеле куле Драговића*. Али ово опет не само у стиховима него и уопште када треба означити припадност куће, имања, потомака, ближих и даљих, и сл. — не, по нашем мишљењу, једном имаоцу него већем броју ималаца онога што је означено речју од које зависи генитив презимена на *-ић*: *Кула Бурџишића* и *Чардак Алексића* носи назив једна Његошева збирка са ове две песме. То исто

имамо у примерима: *Куће Ченгића, Дворац Драшковића, млини Војводића, средњовековна држава Немањића, династија Обреновића, деца Дмитровића, владалачки дом Котроманића* итд. Ми ипак не сматрамо да је М. Решетар био у праву када је у потпуно идентичним примерима: *Првога владике из куће Петровића* и *С њим спојена плаћа остајала (је) у кући Радоњића* облик генитива обележио као множину, чиме је хтео истаћи да он не прихвата Даничићево мишљење, према коме у оваквим примерима имамо ген. јединине. Решетар, управо, с разлогом сматра да је ово по значењу генитив множине иако је по облику несумњиво јединина. Акцент и квантитет су ознака облика, а не значења. И ми тај облик не можемо мењати макар да и није јасно зашто се у овим случајевима, бар напореда с њим, не употребљава посесивни придев и како је дошло до тога да се овде у служби множине употребљава јединина. Даничићево мишљење да се у овим случајевима припадање одређеном лицу казује генитивом, а не посесивним придевом зато што се уз презиме у мисли претпоставља и неки додатак (ваљда име) који је у говору изостављен — не може се одржати, јер узимање целе синтагме управо, а не само једног њеног дела и условљава употребу генитива за означавање припадања једноме лицу. Припадање, међутим, нечега већем броју лица и не може се означавати придевима на *-ов (-ев)* и *-ин*, а придеви изведени од личних имена другим наставцима уопште и нису посесивни (в. књ. I, т. 651. г). Припадање множини лица, међутим, означава се само посесивним генитивом. По нашем мишљењу до употребе облика ген. једн. место ген. множ., у случају о коме говоримо дошло је преко употребе облика некадашње двојине.¹ Ми, наиме, сматрамо да се овде првобитно мислило на припадност неколиким лицима, не једноме наравно, али не ни мноштву њих, него оноликом броју колико се означава придевском речју *неколика* (а то ће рећи 2, 3 или 4, мада их не мора бити баш тај број). Врло је вероватно да је *Кула Буришића* била кула неколико Буришића (два, три или четири брата с тим презименом), што не значи да је реч *неколика* одатле изостављена, нити пак да ју је ту икада било, него се употребљавао облик (м. р.) на *а*, који одговара генитиву јединине зато што се на тај број мислило. А пошто је тај облик ипак означавао множину с једне и био облик генитива (јединине), с друге стране, он се ту, добивен овако морфолошко-синтаксичком контаминацијом своје врсте, могао учврстити као једини облик за означавање припадања. Уосталом, и припадање поједином лицу с презименом на

¹ О овоме детаљније в. у Аналима Филолошког факултета VI, стр. 725—284. Београд, 1966.

-ин означава се обликом генитива јединине и када уза њ нема никакве одредбе. Врло је обично: *Ристића апотека, Мартића дућан, Мијовића кафана*. Само је овде могућа и напоредна употреба посесивног придева, док се у непосредно претходним примерима, када се означава припадање множини казује само генитивом.

180. а) Напред смо (у т. 171. д) говорили о односу времена и онога што је за то време везано — као о односу припадања времена појму с именом у томе падежу (исп. тамо примере с *првом годином једног вијека, с часовима општег узбуђења, са срећним данима минула времена* и сл.). А управо мало пред тим смо истакли да је припадност обично узајамна (својина припада власнику и власник својини у исто време, сродници један другоме итд.). И као што, рецимо, време у коме се нека радња врши припада тој радњи (*часови одмора, дани жетве, време провода*), тако исто није тешко схватити да и радња припада своме времену, и то не само радња која се означава глаголском именицом већ и она што се казује личним глаголским облицима. А и само по себи је разумљиво да радње припадају времену у коме се врше. Може се уосталом схватити да је и генитив којим се означава време вршења радње и који зато зовемо *временским (темпоралним) генитивом* — једна врста посесивног генитива, да је у примеру *Киша свакога дана пада* — реч о киши која је везана за сваки дан, да та киша припада свакоме дану и да се управо о њој каже да пада. То управо имамо у примерима:

Првих недеља ништа нисам мислио (Л. Лазаревић, Целокупна дела I, 53). — *Целе године* ишла сам у школу (Исто, 126). — *Прошлого мјесеца* бит ће десет година како су ми црне козице узеле вид (А. Шеноа, Селачка буна, 48). — Било је то *оне године* кад је кнез Никола постао баном (Исто, 63). — *Готово* га није ни било *тога лета* (М. Глишић, Целокупна дела I, 127). — Да не излази никуда *оне ноћи* (Исто, 418). — *Једне летње вечери* небо се растворило више старе тврђаве (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 95). — Голема звијезда рспача *сваке ноћи* краси јужни дио неба (Исто, 95). — *Четвргога дана* упути се у поље (Исто, 129). — *Слиједећег дана* за њега није више било ципела (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 18). — Тако су га нашли *другога јутра* у сјенику... (Исто, 24). — *Ненад се целога дана* смишљао шта ће рећи ујаку (Б. Ђосић, Покошено поље, 73). — *Кога дана* сте били отпуштени? (Исто, 31).

Употреба овога генитива, дакако, није више придевска, већ прилогска; он више не одређује именицу него глагол. И баш зато што је

постао глаголском одредбом, он је престао да значи стварни однос радње и времена, и сада само временски одређује радњу која је за њега везана, те је тако постао прилошка одредба глагола. Овај је генитив управо само то, а ниуколико није и допуна речи од које зависи.

б) Време у току којег се врши или изврши радња може се казивати и генитивом именица које саме собом не значе време: *Трају ако хоћеш целог пута* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 344). *Алал ти крв овог и оног свијета* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 213). У овим и оваквим примерима указује се на време на тај начин што појмови у генитиву, иако нису никакве временске јединице, ипак значе време: у првом примеру — док траје пут, а у другом — за време док си на овом и на оном свету, и тако увек.

Ако је у њима обично претежнија нијанса начинског од нијансе временског значења, — то није нешто по чему би се ови случајеви разликовали од оних у којима имамо генитиве именица које означавају искључиво временске јединице и временске појмове уопште. Ако, тј. у примеру: *Трају целог пута*, ово *целог пута* више одређује начин јер значи — *стално док путују*, овим се оно не разликује много од примера, рецимо, *Ја сам сваког распуста одлазио к њима* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 351), у коме се такође поред одређивања времена радње о којој се говори казује и нијанса начина на који се дешава оно о чему се управним глаголом говори.

в) Сви наведени примери и скоро сви примери темпоралног генитива у српскохрватском језику, како је то већ констатовано у научној литератури, употребљавају се од самосталне речи с неком одредбом уз њу. У овде датим примерима по реду временски су генитиви: *првих недеља, целе године, прошлога мјесеца, оне године, тога лета, оне ноћи, ове године, гладних година, једне летње вечери, сваке ноћи, четвртога дана, другога јутра, целог дана, кога дана*, па затим: *целог пута, овог и оног свијета и сваког распуста*. Једино је могућ временски генитив од имена одређеног месеца, као у пословици: *Шиј кожух августа, а плети клубук фебруара* (Б. Даничић), или у стиху из народне песме: *Ваља да се јуна састанемо*, или и у обичном, пословном језику: *Озима жита код нас се тек октобра почињу сејати*. Иако би у свим случајевима овде испред имена у генитиву могла у томе падежу доћи и реч *месеца*, по нашем мишљењу нема места претпоставци да је могућност употребе темпоралног генитива од одређеног имена месеца условила околност што је ту као првобитно уз то име стајала и именица *месеца*. Реченични ритам, и

пословице и десетерачког стиха, искључују управо основаност такве претпоставке.

г) Напоредно с обликом генитива у највише случајева у служби одређивања времена могао би бити употребљен и облик акузатива. У којим су то случајевима ове две падежне синтагме синтаксички синоними видећемо у т. 401, када будемо говорили о темпоралном акузативу.

181. а) Синтаксички је друкчији од темпоралног, иако семантички има сличну вредност и тзв. *квалитативни генитив*, којим се означава особина појма исказаног речју од које зависи:

Бијаше то црнокос дјетић од шест година, *великих црних очију* (А. Шеноа, Сељачка буна, 58). — Уз њега на столу сједи човек сух и блијед, *кратке и погкресане косе* (Исто, 34). — Паметан си али *врлетне нарави* (Исто, 385). — Уће један човек *осредњег раста, мале главе* (М. Глишић, Целокупна дела I, 48). — Било је у нас паметних људи *слободна срца* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 341). — Међу њима је и Салко *сретна и весела лица* (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 134). — Затварају огромно двориште посве *неправилна облика* (И. Андрић, Проклета авлија, 10). — Волови *издужених вратова, влажних губица* тегле претоварена кола (Б. Босић, Покошено поље, 68). — Обучен је у шињел *суре пустињске боје* (М. Лалић, Лелејска гора, 45).

Као категорија која казује особину предмета (тј. појма који се означава управном именицом) квалитативни, за разлику од темпоралног генитива, с прилошким функцијама, врши, дакле, придевску службу. Али је и његова функција — функција искључиве одредбе, а не допуне. И квалитативни је, дакле, исто као и темпорални, генитив само падежни облик, али без падежне а с одредбеном функцијом. С овом се функцијом употребљава, као и придев, у служби сталног атрибута или у предикату, какав је у горњим примерима, или пак у служби за означавање привремене особине као у реченицама: *Замршене косе и уздрхтатих усана суну у влажну ледену миглу* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 111). — *Погнуте главе стоји и шути* (Исто, 139). — *Буњо је кроз прозор хладна лица, хладне душе, ледена срца* (А. Шеноа, Сељачка буна, 40). — *Поче одмјереним кораком прекрштених руку ходати тамо амо* (Исто, 29). — *Она га је слушала сувих очију без јецања и плача* (И. Андрић, Госпођица, 21). — *Мића је слушао стиснутих усана* (Б. Босић, Покошено поље, 70), где се, као у привремених

атрибута уопште, његова служба приближава прилошкој, па каткад и своди на њу (исп. оно што се о атрибуту ове врсте говори у т. 54). Овде је, да прецизније кажемо, квалитативни генитив свугде у служби придевске одредбе, тешње везан с именицом, а гдекад и с глаголом. Али се квалитативни генитив јавља и одвојен од именице, а везан за глагол, као у примерима: *Све ћете драге воље узети у кућу* (М. Глишић, Целокупна дела I, 189). — *Оде на пут на који се иде за творених очију* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 127). — *Бих вам драге воље помагао* (Исто, 354). — *Могла бих ти мирне душе рећи* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 168), где се означени генитиви *драге воље*, *мирне душе* функцијом својом подударују с прилозима: *радо*, *спокојно*.

Прави се посесивни генитив, како смо видели, у више појединих случајева може употребљавати и без било какве одредбе уз име појма коме што припада. А његова се подврста временског генитива употребљава од имена самог временског термина без икакве одредбе само у једном случају, а наиме када је то име одређеног месеца (в. т. 180. в). Квалитативни се генитив, међутим, у српскохрватском језику уопште не може употребити ни од једне именице уз коју не стоји неки придев. То нам потврђују сви наведени примери. Ми бар нисмо наишли ни на један случај одступања у нашем језику.

У атрибутој служби с овим генитивом употребљава се наредо инструментал с предлогом *с*. Али ми сматрамо да ће бити тачније ако кажемо да се ова два падежа у тој служби додирују и само се понекад у томе додиру јављају као синтаксички синоними. Када они могу бити прави синоними, показаћемо тек пошто се позабавимо и свим значењима инструментала с предлогом *с* (в. т. 469. а—г).

б) Одредба је појма означеног именом од кога зависи и генитив порекла: *Мој господар приста уз Фердинанда, што је и разумљиво јер је био њемачког поријекла* (А. Шеноа, Селачка буна, 28). — *А јеси ли ти, аго, нашега рода и наше земље син?* (Исто, 65). — *Бејаше људи различних племена и језика* (М. Глишић, Целокупна дела I, 72). — *Хапси све што је наше вјере и закона* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 336). — *Она је копилског соја* (Исто, 102). — *Царске је вјере и зна ред и команду* (Исто, 126). — *Тако ћемо се лакше приближити нашој браћи римскога закона* (Вук). — *Ти си, Марко, соја орјатскога* (нар. песма). — *Кћи је добрих родитеља* (разг.). И генитив порекла, као што је лако запазити, на извештан начин казује особину (квалитет) појма од чијег имена зависи. То, с једне стране. А осим тога, он означава коме пореклу, коме роду, коме соју, којој

вери, коме племену, језику итд. припада појам од чијег имена тај генитив зависи. И он је одређеније посесивног карактера него што је то квалитативни генитив. Посесивни карактер лако је уочљив у свим наведеним и другим примерима с оваквим генитивом. Генитив порекла је даље, за разлику од квалитативног, не само одредба већ и допуна речи од које зависи. У неким случајевима, какав је последњи, он је ово друго претежније него што је оно прво (испор. сад изнету констатацију са напред, у т. 174, датим објашњењем на примеру са синонима *најдуплијих гзда*).

А овде је најважније истаћи чињеницу да је генитив порекла, како и само његово име каже, иако, с једне стране посматран, подврста посесивног генитива, — у ствари аблативног карактера; иако *кћи* припада својим родитељима, она у исто време потиче од *тих родитеља*, као што Марко, према речима које су у наведеном стиху у гњеву изречене, потиче од орјатског соја итд. Генитив порекла је значи посесивног и аблативног карактера, он је, дакле, једна, али не једина, врста генитивне синтагме у којој се два основна значења овога падежа једно с другим додирују или сучељавају, управо преплићу. А што се тиче његове синтаксичке функције, тј. односа његова према речи од које зависи генитив порекла је, да поновимо, и одредба и допуна.

182. И тзв. *генитив материје* је, с једне стране, подврста посесивног генитива јер све што је од неке материје, дакако и припада тој материји, а у исто време је и аблативног карактера јер одређује од чега је појам означен управном речју. Он је, за разлику од свих генитива о којима је досад било речи, и доста редак. У савременом се језику у ствари и не употребљава, а скоро су сви примери које ћемо за њ дати из народних песама, и сви су узети из Даничићеве Синтаксе: *Гране су јој дробнога бисера*. — *И вретено дрва шимширова*. — *Дај ми, секо, клобук свиле беле*. — *Струк му међу дрва шимширова*. Ван стихова овде би се данас редовно употребио генитив с предлогом *од*: *Гране су јој од дробног бисера, вретено је од шимширова дрвета, клобук (шешир) од беле свиле*. А из овога се јасно види аблативни карактер генитива материје, јер се у савременом језику аблативно значење тога падежа, како ћемо ниже видети, све чешће означава предлозима — пре свих других управо предлогом *од*.

183. а) **Аблативни генитив** означава појам од којег нешто потиче, од којег се одваја или удаљава:

Стиђаше се *речи* којима ју је уверавао (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 197). — Обрадова се када се ослободи *стиска*

његове руке (Исто, 213). — Ослободи нас *напасти* (А. Шеноа, Сељачка буна, 52). — Чувај се *змије* (Исто, 50). — Млади су, плахи су, боје се *свакога грма* (Исто, 54). — Те се мораде одрећи *царске службе* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 121). — На врло вешт начин се одмах отресла *свих обвезница* (И. Андрић, Госпођица, 91). — Тако је ћушио... из све снаге да се ријеша *свега тога* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 161). — Ни формално нису ослобођени *свог кметства* (Исти, Хрватски бог Марс, 30). — Полемичан дух који се стиди *свога доброг срца* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 274). — Свако се препаде *своје грешне работе* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 65).

У свим се тим случајевима напоредо с оваквим обликом генитива среће исти тај падеж с предлогом *од* (види даље т. 199. а). Али има случајева где реакција управног глагола не допушта употребу предлога с очевидно аблативним генитивом, какав имамо у примерима:

Говорио сам ти: окани се *лијене црнооке Мађарице* (А. Шеноа, Сељачка буна, 40). — Тада се манух *солдације* (Исто, 65). — Остави се *друговања* с ђаволима (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 76). — Маните се, људи, *празна разговора* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 69). — И сјетимо се *онога љубазног и кротког погледа њезина* (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 121). — Поручио је везиру да се окане *тога посла* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 11). — Проћи се *ћорава посла* (Исто, 215). — Ненад се још дуго сећао *жуто изрибаних дасака, лонаца... и оног слапа сунчане светлости* (Б. Ђосић, Покошено поље, 39).

б) И ови су, као и мало пре наведени примери аблативног генитива, зависни од глагола који значе потицање, одвајање од појма означеног обликом генитива; зависни су наине од глагола: *ослободити (се), чувати (се), бојати се, стидети се, одрећи се, отрести се, препасти се, оканити се, манути се, оставити се, сјетити се, проћи се*, и сл. И ови су генитиви допуне тим глаголима, њихови даљи (или неправи) објекти, јер су процеси означени управним глаголима или тачније речено стања, односно расположења која се тим глаголима казују, проузроковани појмовима означеним генитивима који их допуњавају. Тамо пак где је овај генитив зависан од других речи, а не може бити употребљен без одговарајућих предлога, о чему ће даље бити речи, овај падеж може бити у различним службама и имати не само ову већ и функцију одређе.

184. Партитивни генитив означава да се нешто неког појма само делимично тиче. А то значи да име појма кога се што делимично

тиче, који се само делимично чим обухвата стоји у генитиву, који се зато зове деони, партитивни генитив. Као такав он допуњује све речи које значе делимично обухватање, делимично захватање, делимично садржавање било чега. А с друге стране посматрано, све такве речи захтевају допуну у облику генитива. Према томе овај, партитивни генитив стоји:

а) уз прилоге и прилошке изразе за количину:

Изговори неколико *поучних речи* (М. Глишић, Целокупна дела I, 100). — Не учини много *квара* (Исто, 83). — Тахи има много *присташа овдје* (А. Шеноа, Сељачка буна, 69). — Имао сам нешто *свога посла* у каптолу (Исто, 51). — Земљо моја, колико сам *зноја, суза и крви* на теби пролио (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 74). — Држао је прилично *сигне стоке* (Исто, 14). — Кадикад би му на дну остало нешто *кафе* (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 243). — Али и оно мало *кићене старинске одоре* није се... могло такмичити с јечермом и оружјем његова дједа (Исто, 232). — Слепо рије кроз мрак и тишину меке земље у којој има доста *хране* (И. Андрић, Госпођица, 94). — Читавих неколико *минута* потраја гушање (Б. Ђосић, Покошено поље, 56). — Нашас је мало *пажње* и *љубави* коју већ није очекивао (М. Лалић, Лелејска гора, 42).

Занимљиво је задржати се овде на примерима као што су:

Подигне му село нешто колибице (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 75). — *Само имам оно нешто крезубе бабегтине* (Исто, 173). — *Узећу мало зградице под кирију* (М. Глишић, Целокупна дела I, 189). — *Добро би било да начини мало уговора* (Исто, 192).

Занимљиво је, кажемо, зато што прилози *нешто* и *мало* упућују на то да је појам с именом у генитиву уз њих делимично обухваћен. То, међутим, по логици, по природи ствари апсолутно није могућно. А опет се употреби генитива овде не може чинити никаква приговора. Овде се не каже: да је село подигло само део колибе, да се узме само део зградице под кирију и да се направи само део уговора, него се мисли на делимичност, на непотпуност ових предмета у другом погледу; мисли се, да је колиба, рецимо, одвећ мала (то говори и употреба деминутива те именице, неуређена или у било коме погледу с те стране непотпуна), да је исто таква и зградаца о којој је реч у трећем примеру, да је уговор (у последњем) одвећ кратак — да је, једном речју, делимичност овде фигуративна, апстрактна, а не дословна.

б) И бројеви, дакако, сви осим редних, као и бројне именице, означавају тачно одређену количину за разлику од количинских прилога, па и они означавају део количине, и уз њих стоји генитив (партитивни):

Узајмила сам (му) од свога материнства седам тисућа (А. Шеноа, Сељачка буна, 29). — Има сто других ствари (Исто, 49). — По моме рачуну није више од десет ура (Исто, 55). — Нас једно десетак зрињских стријелаца посла капетан (Исто, 61). — Знадем да су с вама двије трећине људског друштва (Ј. Козарац, Мртви капитали, 46). — Не да он ни пет пара за сву ту хуку (М. Лалић, Лелејска гора, 21). — Остало је десетак дасака над предњим дијелом (Исто, 21). — Човјек мора да баглави, иначе би живио сто година (Исто, 21). — Добио би сто хиљада лира (Исто, 23). — Издржаћеш и ових осам дана (разг.).

в) Једнако партитивни генитив имамо и уз именице које означавају какву меру или количину уопште:

Други дан нахрупи цијела хајка величанствене господе каноника (А. Шеноа, Сељачка буна, 35). — Доћи ће Тахи са четом својих кањишких коњаника (Исто, 38). — На челу му скочиле велике капље зноја (Исто, 40). — Хранила нас мрвом црна тврда хљеба (Исто, 64). — Бит ће тому тједан дана (Исто, 71). — Узме комад старог хлеба и тврдог сира (И. Андрић, Госпођица, 42). — Носе на својим леђима неминовни део друштвене беде (Исто, 41). — Зграбио је из свог царинског новчаника читаву прегршт банкнота (Исто, 41). — У једном крају група дечака игра лопте (Исто, 30). — Пред једном кућом стајала је група војника (Исто, 56). — Колона талијанских војника изађе из блокиране и глабу уморене Подгорице (М. Лалић, Свадба, 5). — Њивица јечма мрешка се у завјетрини (М. Лалић, Лелејска гора, 48).

185. а) По самоме значењу неких глагола, по њиховој рекцији, лако се схвата да се и њима означеном радњом само делимично обухватају појмови с именом у генитиву (партитивном):

Нахрани нас хљеба бијелога и напоји вина црвенога (нар. песма). — Накупи сувади (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 25). — Накоси траве (Исто, 50). — Накупимо свега, мрса, вуне, жита, предива (Исто, 274). — Жив сам и доста сам се наужио шале (А. Шеноа, Сељачка буна, 65). — Доста се напатисмо мукe и натрошисмо новца (Исто, 26). — Да се деца провеселе и људи сербес напуше дувана (А. Лазаревић, Цјелокупна дела, 171). — Једно је Циганче умрло јер се прејело вруће аље (И. Андрић,

На Дрини ћуприја, 68). — Најео сам се глине (М. Лалић, Лелејска гора, 38). — Накуповао је земље (разг.). — Ту се фра Петар наслушао страних имена градова (И. Андрић, Проклета авлија, 68).

б) Делимичност обухватања радњом особито се лепо огледа на самој објекатској допуни која, нарочито у вези с управним глаголом, јасно говори да је њим само делимично обухватљива. Такве случајеве имамо у примерима:

Доливаше себи вина у чашу (А. Лазаревић, Цјелокупна дела, 243). — Те му дају новаца за те хартије (Исто, 156). — Моја чета састави копља . . . па катане удри пити загорскога вина (А. Шеноа, Сељачка буна, 63). — Но ми имамо у овој краљевини судова и закона (Исто, 72). — Чуо сам да имате посла (Исто, 70). — Говорили сте важних тежких ријечи (Исто, 27). — Па да чујеш њезине памети и науке (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 168). — Мали је број оних који набу у себи снаге и у свету могућности (И. Андрић, Госпођица, 61). — Злата би дала за један дах (Исто, 194). — Само да нисам ждерао оног траписта (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 53).

Као допуна глагола у оба ова случаја партитивни генитив је објекат радње: у првом од њих — обично уз повратне, али и неке неповратне глаголе, уз најести, пити (кога другог или самог себе) и сл. глаголе, који значе у довољној мери, досита вршити дотичну радњу на себи или и на некоме другоме. То је даљи, неправи објекат.

У другоме пак случају, иде тек из везе генитива с глаголом видимо да се њим означени појам само делимично обухвата радњом, партитивни генитив је прави објекат, што је врло лако закључити према могућности везе истог управног глагола и с обликом акузатива. И доиста у свим примерима последњег става (б) могао би се уз глаголе у њима као допуна, управо као прави објекат, употребити и облик акузатива истих именица (Доливаше вино у чашу, Те му дају новац за хартије, Катане ударе пити загорско вино, Ми имамо судове и законе, Па да чујеш њезину памет и науку итд.).

186. По суштини, али не и граматички, овима су сродне синтагме с једним неправилно-повратним глаголом¹, као управним делом те синтагме, и партитивним генитивом у функцији њене допуне, какве

¹ О карактеру ових повратних глагола и посебно о карактеру повратне речце се уз њих в. у расправи: Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику. — Јужнословенски филолог, књ. XXV, 11).

имамо у примерима: *Примим се изнова копља* (А. Шеноа, *Сељачка буна*, 61). — *Једанпут се паче дочепала очеве старе пушке* (Д. Шимуновић, *Одабране приповијетке*, 93). — *Спас налази у томе... да се тако дохвати тла* (И. Андрић, *Госпођица*, 173). — *Дотакнувши се неочекивано влажног грубог сукна она је... била уверена* (Исто, 192). — *Латисмо се оружја* (дн. штампа) и сл., где се с повратним обликом глагола има утисак да се његовом радњом само делимично обухвата објекат. И пошто је глагол повратан, а не прелазан, његова генитивска допуна је даљи, неправи објекат. А стварно, међутим, радња се тиче тога објекта у целини, како је то лако схватити када се управни глагол употреби без повратне речце уза њ, као прелазан, дакле, и када уз њега облик објекта дође у акузативу: *Примим изнова копље, Једанпут је дочепала очеву стару пушку, Спас налази у томе да тако дохвати тло, Дотакнувши неочекивано влажно грубо сукно*.

Ипак ми ове случајеве партитивног генитива не можемо, као непосредно претходне, сматрати правим, већ су то, како смо рекли, неправи објекти, иако њих по суштини и у целини обухвата глаголска радња.

187. а) У безличним реченицама уз глаголе *бити* и *имати*, као допуна, употребљава се партитивни генитив појма који је присутан, који се има, који постоји, као у примерима:

Међер има *силнијех јунака* који зета обранише мога (нар. песма). — Не заборавите да је на имању било *дуга* (А. Шеноа, *Сељачка буна*, 29). — Има и на њему *јама, трња и камења* (Исто, 55). — Није било *праве прилике* (Исто, 34). — Пазите, бит ће *зла* (Исто, 52). — У тој борби има *сувопарних, тежких, привидно безизлазних тренутака* (И. Андрић, *Госпођица*, 13). — На небу је било још *руменог сјаја* и над целом вароши *јутарње свезине* (Исто, 69). — У живогу сваког човека има *мутних места* (Исто, 84). — Било је *гужве* и *песме* без истинске радости (Исто, 86). — Тамо и *људи* има (М. Лалић). — Истина је, има у њему *зеља* (Исти).

б) С овим је врло сродан, између осталог и по реченичној конструкцији у којој се јавља, и партитивни генитив уз глагол *нестати*: *Неста блага неста пријатеља* (нар. пословица). — *Главно је да је нестало буке, нереди и силовитих и неуредних покрета гомиле* (И. Андрић, *Госпођица*, 84).

в) Уз глаголе *требаги* (у значењу *бити потребан*) и *хтети* (опет у значењу *бити потребан*, али и у значењима *желети* и *предстојати*)

такође се као објекатска допуна, као граматички, истина неправи објекат употребљава партитивни генитив, што нам потврђују примери:

Сваком болеснику треба *мира* (М. Ј. Батут, *Књига о здрављу*, 332). — *Одговорих му да сам болесна и да ми треба опоравка* (М. Цар, *Превод Госпође с камелијама А. Диме*, 145). — Јер мученој земљи *мученика* треба (А. Шантић, *Пјесме*, 17). — *Давилу је требало времена да се растрезни и снабе* (И. Андрић, *Травничка хроника*, 25). — *Хоће се дужду заточеника да изађе на мегдан* (С. М. Љубиша, *Приповијести*, 13). — *Њима се хоће тога прљавога сладоледа* (Стј. Крањчевић, *превод Толстојеве Ане Карењине*, 347). — А памети се хоће *времена* (др М. Богдановић, *превод Шекспирова Отела*).

На ове се партитивне генитиве, као и на претходне (из ове, т. 187) може указати као на партитивне генитиве на изванредан начин субјекатског, одн. објекатског карактера. Јер када бисмо глаголе у примерима из сва три става ове тачке узели у њихову значењу *постојати, нестати* и *бити потребан* или *желети* (а рекли смо већ да сваки од њих има једно од ових значења), — онда бисмо добили реченице у којима би садашњи појмови с обликом у генитиву добили облике номинатива и функцију субјекта, први пример првог, а) става ове тачке гласио би: *Постоје силни јунаци који су обранили мога зета* — ово по смислу, наравно; а први пример из непосредно претходне групе: *мир је потребан сваком болеснику*. Или, два непосредно претходна примера из Љубише и Крањчевића по смислу значе: *Дужд хоће заточеника* и *Желе да једу тај прљав сладолед*. Прва реченица другог става — *Неста благо несташе пријатељи*, а прва реченица трећег става — *Сваком болеснику је мир потребан*.

188. а) Придеви *пун* и *сит* такође захтевају допуну у генитиву, јер се *пун* и *сит* постаје увек узимањем, односно добивањем дела онога што значи име допуне:

Кућа је пуна *жена* (Л. Лазаревић, *Целокупна дела*, 125). — *Очи су му пуне суза* (Исто, 145). — *Воз је однекуд већ био пун војника* (Б. Босић, *Покошено поље*, 58). — *Подрум, сав на сводове, био је препун девојака и деце* (Исто, 42). — *Сит сам ја његова хљеба* (разг.). — *Рекао је да је народ сит рата* и *да жели мир* (Правда 1917, 243/2). — *Модеран човјек сит је свега* (Напредак 1901, 729). — *Сад сам већ тога свега сит* (Домовина 1918, 47). — *Већ је била сита цркава* (И. Андрић, *Травничка хроника*, 204).

б) А као ових двају, партитивни генитив у српскохрватском језику јавља се и као допуна придева: *вредан, достојан, свестан, гладан, жедан, жељан, жудан*:

Већ је жедан *воде* са Звечана и гладан је *пшенице бјелице* (нар. песма). — То је *спомена* вриједно (А. Шеноа, *Сељачка буна*, 57). — Била је напакон и *мира жељна* (Исто, 31). — Чисто сам гладна *овог ваздуха* (А. Лазаревић, *Целокупна дела*, 136). — *Кукурүзи, шуште жудни и прежүдни кише* (П. Кочић, *Целокупна дјела I*, 359). — Није вриједна *једнога нокта, једне власи* његова дјетета (Ј. Козарац, *Мртви капитали*, 35). — Осећао је да није достојан *толике Јаснине љубави* (Б. Посић, *Покошено поље*, 46). — Ипак су оне достојније *напора, одрицања и жртава* (И. Андрић, *Госпођица*, 27). — Дорасле су за удају и жељне *снажних руку* (М. Лалић, *Лелејска гора*). — И тим погледом показује да је свестан *преваре* (Исто, 40). — *Кише* је жељно свето Илиње, / а *Кнешпоље освете пресвете* (С. Куленовић, *Стојанка мајка Кнешпољка*).

189. И уз глаголе с овим придевима у основи, а сложене с префиксима, уколико се изводе од придева, наравно, као и уз глаголе који с тим придевима имају заједнички општи део, допуна се јавља у генитиву:

Нек улезе (тј. нека уђе) и тај луди к нама да нам кућу напуну *смијеха* (П. П. Његош, *Горски вијенац*, стих 2735—36). — Кућа се напуну *здраве, једре и кришне чељади* (П. Кочић, *Целокупна дјела I*, 322). — Ова се ријска напуну *тихе мјесечине* (Ј. Лесковар, *Приповијести*, 116). — Његово срце веома се напуну *гњева* (Маретић—Ивчић, *превод Хомерове Одисеје*, 67). — А сад ме пусти да се напуним *сунца и ведрине* (М. Беговић, *Дуња у ковчегу*, 144). — Мало им је што су се напунили *пара* (Ст. Јаковљевић, *Српска трилогија*, 357). — Зажељели се *дома* матере своје (В. Цар Емин, *Старци*, 12). — Кад год се зажелите *починка*... (Стј. Крешић, *превод Дикенсова Пиквикова клуба*, 199). — Наше вријеме заситило се *свих могућих и немогућих експеримената* (Обзор, 1902, 172). — Ја сам се заситио *својих досадашњих будалаштина* (З. Шкроб, *превод Гетеове поезије и збиље*, 534). — Не може се лако заситити *меса* (М. Лалић, *Зло прољеће*, 159). — Он га не би удостојио *одговора* (И. Андрић, *Ех ponto*, 28). — Ово вреди *роба*... из тамнице (Ј. Веселиновић, *Хајдук Станко*, 61). — Премда му је сваки савјет *злата* вриједио, није се наметао (Ј. Козарац, *Мале приповијести*, 133).

Синтагме с овим глаголима и допуном у генитиву (партитивном) употребљавају се напоредо са синтагмама где се допуна јавља у другом ком падежу — у инструменталу у функцији допуне већине ових глагола. Други се од тих глагола осим обликом генитива допуњавају и акузативом цене (в. т. 400). И ми се управо питамо да ли је у претпоследњем примеру облик *роба* генитив или акузатив. Није могуће одредити ни који од ова два падежа имамо у случајевима с допуном прилогу *жао*, који имамо и у примеру: *Жао ми је тога сиромаша*, јер су, с једне стране, ти падежи по облику једнаки, а, с друге стране, прилог *жао* допушта допуну и у генитиву: *Жао ми је ћака* (М. Глишић, *Целокупна дела I*, 26). — *Жао му је Босне, много му жао Босне* (П. Кочић, *Целокупна дјела I*, 388) и у акузативу (Није необично ни: *Жао ми је ћаке* и *Жао ми је Босну*. Исту ову реакцију има и глагол *жалити* и премда је данас мање обично: *Жалим Босне* него *Жалим Босну*).

190. а) Горе смо у т. 185. б) видели да се уз неке глаголе употребљавају напоредо генитив (партитивни) и акузатив у служби правог објекта према томе да ли се њима објекат само делимично или у целини обухвата. А то значи да реакција тих глагола као прелазних допушта употребу објекатске допуне у оба поменућа падежа. Такви су, између осталих, и глаголи *видети* и *гледати*. Рекли смо већ да од делимичне обухватљивости или обухватања објекта у целини зависи који ће од два падежна облика, облик генитива или акузатива, бити употребљен као објекат одређеног глагола. То ће рећи да се у самом значењу управног глагола најчешће садржи ова могућност употребе двојаког облика објекатске допуне уз њ. Уочавање, запажање чега најчешће је делимично, али оно може бити и потпуно. За ово друго су потребни и потпунији услови, између осталог, и дуже време. Тренутно обично ништа није могућно видети у целини. А, с друге стране, имамо стварну недељивост предмета која опет захтева употребу облика за потпуно обухватање било којим глаголом, па и глаголима *видети* и *гледати*. Свакако пада у очи да је најчешћа употреба објекта у генитиву (партитивном) уз ова два глагола када они стоје у императиву, тј. када се тим глаголима тренутно скреће пажња на дотични предмет. За ово се у служби императива, поред самог тога облика, употребљава и речца *гле* (која пореклом својим није ништа друго до основни део овог другог глагола).

б) А уз ову се речцу име објекта на који се скреће пажња употребљава у облику генитива, најчешће када појава тога објекта изазива изненађење или и дивљење:

Гле *Омера*, гле *унцуга мога* (нар. песма). — Гле *ме*, дај да будем као што треба (Хрватско коло 18, 142). — Гле, гле ти *њега!* (Л. Лазаревић, Приповетке II, 80). — Гле ти *бијеса!* — одговори Санчо (И. Великановић, Сријемске приче, 116). — Па све ето прође, и гле *тешка дана* (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 9).

191. Зато се овај генитив, чији смо партитивни карактер већ образложили, с правом може назвати *генитивом изненађења и дивљења*: А с још више права се овим именом назива генитив који нема никакве управне речи на коју се наслања већ сама ситуација, без обзира на то да ли се означава речцом *да* или се уопште не означава неким посебним језичким средством, захтева његову употребу као у примерима:

Боже мили, *чуда големога*, / Кад се шћаше по земљи Србији, / По Србији све да се преврне! (нар. песма). — Гледале га Лебанке дјевојке, / Гледале га па су говориле / *Добра коња, а лоша јунака* (исто). — *Чудне пушке*, ваља мушку главу! (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 139). — *Добре ли душе*, баш му хвала! (А. Шеноа, Селачка буна, 25). — *Боже, чудне ли вике и цике!* (Исто, 43). — *Лијепе ли онда среће!* (Исто, 48). — Боже мој, *чудна ли весела* кад се залетјесмо! (Исто, 63). — Бог с нама, *луда човека!* (М. Глишић, Целокупна дела I, 168). — *Ја поганог гривоње!* (Исто, 28). — *Ја наредне царевине*, милостиви бого! (П. Кочић, Целокупна дјела I, 43). — *Срећне те ваше земље!* (Исто, 127). — *О проклете моје ћуди* (Исто, 99). — Е, мој Симеуне, *проклете те твоје ћуди* (Исто, 94). — *Чуднога ли весела* — подругну јој се Иван (М. Лалић, Лелејска гора, 32). — *Да дивна вечера*, по богу брате! (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 463). — Да чудних речи, кнеже, збуњених (С. Пандуровић, превод Шекспирова Хамлета, 43).

192. а) Каткад са изненађењем, али и мирним тоном указује се на уочавање неког појма, или на појаву његову, генитивом с показним речцама: *ево, ето* и *ено*.

— Ето *крвника* где показује свијету слику издајнице (А. Шеноа, Златарево злато, 25). — *Ево ти праве прилике* (Исто, 181). — *Ево ти коњића* (Исто, 372). — *Ево вам новаца*, ево вам и мог *благослова* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 297). — Само брже, *ево хајдука!* (Исто, 158). — *Меро, бежи амо, ето града!* (М. Глишић, Целокупна дела I, 129). — *Кад ево ти учитеља* (Исто, 28). — *Ево вам сусједа Ивице!* (А. Ковачић, У регистра-

тури, 48). — *Ето нашега господина* (Исто, 188). — *Ако ми не вјерујеш ено ти Бање Луке и царске мјере* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 92). — *Ето ти моје ћурчине* (Исто, 96). — *Ено жива кнеза* (Исто).

И овај је генитив имена појмова на које се указује, као и претходни свакако обухваћен ширим значењем партитивног генитива.

б) Ми смо напред (у т. 165), говорећи о употреби облика номинатива, рекли да се уз ове речце још понегде у српскохрватском књижевном језику употребљава овај падеж, да је таква употреба распрострањенија у југозападним говорима штокавског дијалекта, па је зато можемо сматрати дијалекатском. А ако и шире наилазимо на такву употребу, као у примерима: *Ето ти Среја, сиће озго с доксата* (М. Глишић), *Док ето ти се помоли Тиосав* (Исто). — *Ено бегови у меџлису вијећају* (И. Андрић, Приповетке, 30). — *Ево и ја, Дуле, оживио* (П. Кочић, Целокупна дјела). — *Ево ми грађани старога Загреба тражимо од тебе помоћ* (А. Шеноа, Златарево злато, 181). — *Ево Југа се враћа* (А. Ковачић, У регистратури, 309) — ми овде и немамо указивање на појам у номинативу без везе с радњама, које он врши, немамо тј. указивање на појам означен самосталном речју, већ на оно што се означава предикатом дотичних реченица у којима, као и у свим другим реченицама, граматички субјекат стоји у номинативу. Другим речима, иако долази уз показне речце: *ево, ето* и *ено* номинатив је овде условљен службом субјекта у реченици.

в) А уосталом и с обликом генитива уз показне речце: *ево, ето, ено* могло би се указивати управо на оно што лице с именом у генитиву ради како је то и учињено у првом примеру из претпоследњег става. Само је тамо иза њега, а испред облика предиката употребљен везник *где*. Па би се тако с малим преиначењем облика реченица стављање овог истог или неког сличног везника генитиви могли употребити и у реченицама наведеним с обликом номинатива у непосредно претходном ставу (*Ето ти Среје где сиће; Док ето ти Тиосава где се помоли; Ено бегови где у меџлису вијећају* итд.).

г) У неким примерима с генитивом и речцама *ево, ето*, те су речце употребљене с вредношћу императива *узми* или презента *дајем* (*ти*) (уз које, додајем, објекат опет би био у генитиву а не у акузативу). Такви су, рецимо, примери: *Ето ти коњића!* — *Ево вам новаца* и сл. У другим се *ето* употребљава са смислом презента *наилази* (*Бежи амо, наилази град* — у ствари значи што и: *Бежи, ето града* итд.). Али то наравно не значи да су дотичне речце ту употребљене у функцији личних глаголских облика, већ непотпуне реченице с њима

по смислу казују оно што и потпуне реченице с одређеним глаголима. Разлика међу њима је само у томе што су и те непотпуне реченице емотивног карактера.

193. Пре имамо партитивно значење него значење припадања или потицања и у тзв. *генитивима заклетве* у које се ставља име онога чиме се заклинаемо као у примерима:

Сад, *вере* ми, не знам (М. Глишић, Целокупна дела I, 82). — Тако ти *свега* на свету, немој (Исто, 170). — Проклећу вас, *старости* ми (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 98). — Тако ти *твога детета*, пусти ме (Исто, 392). — Не остављај ме, *живота* ти (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 132). — *Закона* ти, гаје се набе с тим пашчетом (Исто, 59). — *Очију* ми, јест (Исто, 50). — Не ударај на ракију, тако ти *очњег вида* (Исто). — Та да, *часнога* ми *крста* (А. Шеноа, Сељачка буна, 60). — Лијепо, *душе* ми, оружје (Исто, 60). — А је ли оно с брадом Ладо, тако ти *створца бога* (М. Лалић, Лелејска гора, 45).

194. Одавна се у науци почело постављати, и до најновијег се времена поставља питање у коју општију врсту генитива иде тзв. *словенски генитив*, који се тим именом назива зато што је он заједничка особина свих словенских језика, оних наравно, који су очували флексију. А посебан карактер овога генитива је у томе што се употребљава као допуна уз одричне прелазне глаголе, који иначе, мислимо, употребљени у потврдном облику, захтевају допуну у другом коме палежу, најчешће, разуме се, у акузативу.

а) Сама одричност глагола у прошлости, посебно у српскохрватском језику, доследније је условљавала употребу допуне у облику генитива. Такву употребу имамо врло често, али не увек, у језику класичних наших, српских и хрватских писаца XIX в., а, осим у изузетним случајевима, знатно ређе у језику новијих књижевника и у данашњем говорном језику.

Остајмо на правој мјери кад је добро, а не губимо *срца* и *памети* када је зло (А. Шеноа, Сељачка буна, 55). — Ја сам добар кршћанин и не продајем *душе* за динар (Исто, 60). — Ми сељаци под господом *раја* дочекати нећемо (Исто, 46). — О њима није још *ријечи проговорио* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 130). — Не облачи ни недељом *нових хаљина* (Исто, 329). — Ни један не знамо *пуга* (Исто, 345). — Не чекајући *одговора* извади кључ (Исто, 464). — *Књиге* не зна, па слијеп код *очију* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 25). — Не чује он *те галаме, тог*

живота (Исто, 68). — Нека нам не ружи *села* (Исто, 129). — Не зна *шале* (Исто, 123). — И отпутовао је зидар Виктор с фронта и није устријелио *жене* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 22). — И видиш четрнаест брончаних статуа *какових* још није дан геније није моделовао (Х. Кикић, Дјела I, 127). — Не диже *очију* с колица пред собом (В. Калџић, Понижене улице, 18). — Ником ни *ријечи* није зуцнула о своме послу (М. Божић, Курлани, 23). — Није носила *бијелог рупца*, била је гологлава (И. Самоковлија, Приповијетке, 11). — С тога не постим *Петрова поста* (С. Ђоровић, У часовима одмора, 33). — Присталице нове државе чине се да и не виде *Алије* (Б. Ђопић, Пролом, 44). — Људи пролазе и не остављају *трага* (Б. Ђосић, Покошено поље, 67).

б) А као уз прсте, тако се и уз сложене предикате њихова именска допуна употребљава и у генитиву:

Нећу вам, господо, *новца* ни *једнога* узети (С. М. Љубиша, Приповијести, 11). — Али нигде не могу свити *правога гнијезда* (А. Шеноа, Сељачка буна, 36). — Више не може радити *заната* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 301). — Не вреди тупити *зуба* (Исто, 309). — Не треба грешити *душе* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 128). — Не смеју *свеће* да упале (Исто, 73). — Немој ми кварити *рачуна* (Исто, 197). — Не могу тако лако *свога гласа* упуштати (Исто, 297). — Али им није дао да учине *штете* (М. Глишић, Целокупна дела I, 84). — У рату није могао наћи себи *мјеста* (В. Калџић, Понижене улице, 8).

Иако оваква употреба објекта у генитиву ни данас уз одричне глаголе у српскохрватском језику није необична, у новије се време много чешће употребљава акузатив, а употребљавао се и раније (ређе дакако) у тој функцији и уз одричне глаголе. Управо се још увек може говорити да се ту оба падежа употребљавају и да су се употребљавали напоредо. Томе налазимо потврде и код ранијих синтаксичара нашег језика, код Даничића, Миклошића и Маретића. Ипак се може рећи да данас, поготову у разговорном језику, а и код већине писаца, знатно преовлађује употреба облика акузатива и уз одричне глаголе¹. И у свим, или скоро свим, примерима наведеним за упо-

¹ У расправи *Падеж објекта у негативним реченицама* објављеној у Нашем језику, књ. XII н. с., стр. 130—148. дата је и статистика фреквенције једног и другог облика, из те статистике јасно се види да је код старијих писаца, од В. Карачића до краја XIX в., сразмера генитива према акузативу у приближном односу 7:3, док је у језику новијих писаца, оних што стварају за последње четири десетине година до данашњег дана, нађено више од 4/5 употребе облика акузатива.

требу генитива уз одричне глаголе могао би се употребити и облик акузатива. Може се, шта више, казати да је за данашње језичко осећање све обичнији облик акузатива у функцији објекатске допуне и одричним глаголима. У старијим периодима развитка нашег језика и код старијих писаца, код Вука Караџића и његових непосредних следбеника, употреба словенског генитива је свакако била чешћа. А та је употреба била нешто чешћа, па и данас је чешћа, код писаца и у говорима централне и западне говорне области нашег језика, док је и код писаца, и у свакодневној говорној употреби, на истоку свакако ређа и, мада не ни тамо непозната, до извесне се мере осећа архаичном.

195. Има истина, случајева у којима се како смо већ наговорили, словенски генитив и у прошлости употребљавао и данас употребљава, не, додуше искључиво он, него, у ретким случајевима, опет и облик акузатива. То је случај с допуном одричног глагола *имати*.

а) И у говорном језику уопште, и код писаца из свих српских и хрватских крајева, објекатска допуна уз глагол *немати* готово се редовно употребљава у облику генитива:

Ја сам се игумане потурчио, не имавши *мученичке крепости* (Ст. М. Љубиша, Приповијести, 72). — Нема ту *бича ни батине* (А. Шеноа, Сељачка буна, 60). — Немах *куће, немах заклона* (Исто, 72). — За свога управитеља поставит ће... Гргу Домбаја који овде близу *никаквог рода* нема (Исто, 30). — Са путницима које је превозио није хтео да има ни *разговора ни додир* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 19). — Ја ни оваје у свом послу немам *мира* (М. Крлежа, У агонији, 14). — Жарко није имао *велике косе* (Б. Ђосић, Покошено поље, 73). — Нема *оне чесме* (М. Лалић, Лелејска гора, 12). — Нема *вилâ* овуда (Исто, 45). — Никада он нема *одмора* (разг.). — Данас нисмо имали *часова* (исто).

Ово изузетно чување облика генитива уз одричан глагол *имати* условљено је свакако посебним његовим значењем и када је потврдан, условљено је, наиме, немогућношћу да се њим у потпуности обухвати објекат, тј. оно што се има.

б) Па ипак се и уз овај одричан глагол употребљава објекат, врло ретко додуше, и у облику акузатива: *Жалио сам у својој крутој раздражености што сви Млечићи немају једну једину главу да их једним махом посијечем* (Ст. М. Љубиша, Приповијести, 74). — *Људи се крећу достојанствено напред; ниједан нема лулу у устима* (Ст. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 58). — *Па онда питање:*

зашто жене немају бркове... (Б. Нушић, Аутобиографија, 77). — *Она сигурно нема пропусницу* (М. Лалић, Хајка, 16)¹.

Занимљиво је указати на недељивост објекта глагола *немати* у примерима акузатива где је баш он употребљен. А свакако је потребно констатовати и да у неким случајевима, какав имамо у првом наведеном примеру, генитив не би ни могао бити употребљен, а да се значење целе реченице не измени. Овако је, с акузативом *једну једину главу* речено: *Жалим што Млечићи немају сви једну једину главу да би их једним замахом сабље лишио и те једне — хтело се рећи жалим што не могу једним замахом да их све посечем. Када би пак био употребљен генитив значило би да они немају баш ни једне једине главе. А то је, свакако, нешто друго.*

в) Потребно је, даље, истаћи скоро искључиву употребу акузатива и уз глагол *немати* тамо где је објекат каква заменичка или придевска реч која означава што неодређено² као у примерима:

Немам *ништа* добро да вам кажем. — Немој Мирко, *друго учинити*. — Ја *то* не желим. — Они *ово* нису очекивали. — Никада *ништа* *нечасно* није учинио. — Алекса је једнако одрицао да не зна *ништа* за њу (Вук Караџић, Први и други устанак, 56). — Зашто ви *све то* не кажете бану (А. Шеноа, Сељачка буна, 82). — Силвестар никога не упита *ништа* (М. Божић, Курлани, 43)³. — Све ми се чини да немам *ништа* (П. Кочић, С планине и испод планине, 12). — Ти никада *немаш ништа* (М. Крлежа, У агонији, 67). — Ја додуше немам *ништа* против тога (А. Цесарец, Бјегунци, 20). — Из шуме се чула живахна граја и цвркулт птица, али старац *то* није примећивао (Б. Ђопић, Пролом, 12).

г) Али ако се уз именичку заменицу јави и придев, онда је врло обичан генитив уз глагол *немати*: *Ја немам ничега жидовског у себи* (М. Крлежа, У агонији, 14). — *Он нема било чега отменог у своме држању* (разг.), иако је, дакако, и у оваквим случајевима не само могућ, већ и врло обичан чак облик акузатива.

Мишљења о карактеру генитива у функцији допуне одричним глаголима у науци су потпуно подељена. Једни синтаксичари, од наших Б. Даничић (в. стр. 118. његове Србске синтаксе), па Ф. Микло-

¹ Примере смо узели из мало пре наведене расправе.

² Маретић каже „Особито радо остају у акузативу замјенице *ово, оно, то, што*, како је у примерима: који *ово* не познаје (*Gramatika i stilistika*, II издање, стр. 490).

³ Примере без ознаке извора узео сам из своје Граматике српскохрватског језика за више разреде гимназије. Нови Сад 1954, стр. 367, а оне са ознаком извора из мало пре поменуће расправе *Падеш објекта у негативним реченицама*.

шић и многи познати страни научници генитив у служби допуне одричних глагола сматрали су једном врстом партитивног генитива. Други су пак, међу њима познати синтаксичар руског језика А. Потебња, генитив уз одричне глаголе објашњавали некаквим раскидањем везе и удаљавањем од предмета¹. Ово је мишљење код нас први, али само делимично, прихватио П. Борђевић, сматрајући да то у потпуности важи за случајеве уз неке одричне глаголе, док је у другим случајевима и за њега, као и за многе врло познате раније синтаксичаре, и стране и домаће, словенски генитив ипак врста партитивног генитива. Борђевићево дељење генитива у функцији допуне одричних глагола на партитивне и аблативне, међутим, нема никаквог оправдања, јер разлике међу њима, коју П. Борђевић налази, одиста нема никакве. Он, нпр., мисли да објекат у генитиву уз одричне непрелазне глаголе не може бити партитиван зато што они и немају објекта, док је уз прелазне и по њему — свакако такав. А ми се питамо: какве има разлике по значењу између његових примера: *Њему дана не свиће бијела, ... да не падне леда ни снијега* и *Неће другоме воље да квари. — Не могу својих послова да раде*². Осим осталих и проф. А. Белић у словенском генитиву види као највероватније основно значење аблативно, мада он то питање не сматра потпуно разјашњеним³. По нашем мишљењу, међутим, није тешко објаснити партитивни карактер генитива у функцији допуне одричних глагола. Радња која се износи одричним глаголима не врши се. То свакоме мора бити јасно. А када се не врши, она не обухвата предмет, не обухвата га уопште, не обухвата дакле ни један делић његов. И то што се мисли на један делић објекта, што хоће да се каже да се не тиче ни једног делића његова, захтева свакако употребу облика којим се то казује, захтева, наиме, генитив којим се означава делимично обухватање (односно ни делимично необухватање) дакле — партитивни генитив. Потврду овоме ми налазимо у чињеници што је облик генитива сразмерно чешћи (а акузатив рећи) у случајевима када се нарочито наглашава да се ни најмањим делом не обухвата радња објекта. *Нико о томе ни речи није рекао* — свакако је нешто обичније него *Нико нам о томе ни реч није рекао* и *Нико о томе ни једног словцета није написао* него — *Нико ни једно словце није написао*.

¹ А. А. Потебња, *Из записок по русској грамматици*. Том I—II, 320. Москва 1958.

² П. Борђевић, *О падежима без предлога у српском језику*. Београд 1889, стр. 126. и 127.

³ А. Белић, *Историја српскохрватског језика* (Универзитетски курс литографисаних предавања II, 381).

Што се у тој служби напореда с обликом генитива делимичног обухватања, односно ни делимичног необухватања, — употребљава и облик са значењем потпуног обухватања, тј. облик акузатива, опет је сасвим разумљиво, јер и оно што се казује одричним глаголом, што се тј. њим пориче, тиче се дотичног објекта у целини.

А управо зато што се оно што се одриче одричним глаголом тиче целог објекта, боље рећи односи се на цео објекат — објекат је уз одричне глаголе и кад стоји у генитиву исто онако као и када је у акузативу — прави објекат.

196. а) С разлогом су старији граматичари: Даничић и Миклошић уз генитиве осталих врста наводили и тзв. *генитив игре*, који допуњује именицу *игра*, глагол *играти* и њима сличне именице и глаголе. Они тај генитив доиста нису ни могли обилазити јер је у језичкој материји на којој су они обрађивали употребу падежа био доста чест. Поменути наши граматичари наводе примере из народних умотворина, из песама највише:

Играше се *игре свакојак*, а најпосле *вука* и *оваца*. — *Играо се квочке и пилића* (из П. П. Његоша). — *Ка се града вјешто изиграше* (Исти). — *Јер ко год се често игра војте поскидаће са ћурдије ројте* (из М. А. Рељковића). — *Па најпосле игру заметните проклетога у руке прстена* (из нар. песме). — *А Маџари игру започеше, прву игру трка пешачкога, другу игру кола маџарскога ... трећу игру скока јуначкога*. — *А Маџари игру започеше, / започеше камена с рамена*. — *Скачу скока, међу се камена*. — *Кад се момци бацају камена*. — *На плочама поље разлијеше / Међући се циде и лобуда*. — *Кад се тегле или вуку клипка* (Вук у Речнику уз реч *клипак*). — *Дизати се прошца* (опет Вук уз *проштац*). — *Ко се с њима боја био није, / Тај је од њих страву уватио* (из Његошева *Огледала српског*)¹. — *Видео га је да игра крајцара* (Л. Лазаревић, *Целокупна дела*, 71). — *Он игра шаха* (Исто, 190). — *Он игра билијара* (Исто, 390). — *Кад смо се играли војника, он увек генерал* (Исто, 382). Данас ће се каткад у разговору чути као фраза своје врсте —

Вуку се клипке (или клипка), затим: *Деца се играју рата, Играју се петла и лисице, Играју се прстена* и сл. А врло често се говори, и данас наравно, да се неко нечега игра — када то невешто ради. Значи да је такав генитив још увек у употреби. П. Борђевић га сматра подврстом партитивног генитива². И с правом, по нашем мишљењу, јер су игре чија имена се употребљавају по

¹ Исп. и друге примере на стр. 111. и 112. Даничићеве *Српске синтаксе*.

² *О падежима без предлога*, стр. 121.

природи својој само делимично обухватљиве, као и све оно чиме се човек духовно или физички храни. То нам потврђује и Његошев стих из Горског вијенца: *Ка се града вјешто изиграше* — и сви примери у којима се говори да је когод доиста играо чега.

б) Остало је ипак генитива које нисмо уврстили, нити смо их могли уврстити ни у једну од оних категорија овога облика о којима смо досад говорили. Такав је несумњиво генитив у примеру: *Посао о којем смо се ево досита наговорили тиче се цијеле моје обитељи* (А. Шеноа, Сељачка буна, 32). Може се, истина, помислити да и овде имамо партитивни генитив. То би, свакако, и био такав генитив када бисмо управни глагол *тицати се* узели у његову конкретном значењу. Тај глагол овде, међутим, значи *односити се* (на нешто). У сад наведеном примеру се говори, дакле, да се посао односи на целу обитељу, а не на њу делимично.

197. Што се пак тиче примера као што су: *Навинуше лукове и дажд стријела залети се у шуму* (А. Шеноа, Сељачка буна, 61). — *Није била шала нагезати се овом рпом звона низ ове процоли* (Ст. М. Љубиша, Цјелокупна дјела I, 288). — *Мреже првога мрак спуштаху се већ на свијет* (А. Ковачић, Фишкал, 135). — *Слушао сам само у таму ромон његова шапутања* (В. Назор, Одабрана проза, 230). — *Покрио свет идеја завесом једном бледом, / створио циркус жеља, прохтева* (С. Пандуровић, Карикатуре). — *Па му се у зјенице налијевала танана водоравна црта свјетлости* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 30). — *С оне стране, кроз сунђерасти зид даљине, без облика се појављује прамен гласа* (М. Лалић, Лелејска гора, 26). — *Презазили смо језерце ливаде и кроз отворене капије упали у тврђаву смрчеве шуме* (Исто, 44). — *Поново се згуснула зелена магла шуме* (Исто, 44). — *И небо с ког сам прстом тањир сунца скино* (О. Давичо, Хана I). — *Сву је продерали дубоки ровови бора* (Исто, Србија). — *Полегјеће ноћас вјештице с кикотом изнад кровова покривених млијеком мјесечине* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 32). — *Ходаћеш туђа низ све то заклоњено зидом шетача* (С. Раичковић, Једно сигурно вече). У првом примеру, с *даждем стријела*, у другом с *рпом звона*, као и у даљим примерима, у оним, рецимо, из М. Лалића: с *праменом гласа*, с *тврђавом смрчеве шуме* и са *зеленом маглом шуме*, — не може бити сумње да немамо ни посесивно ни партитивно значење генитива. А на први поглед би се рекло да није ни аблативно. Међутим, ми ту ипак у ствари имамо управо једну врсту аблативног генитива. Овај се закључак свакако намеће када се зна да се врло често чује, нпр., — *рпа од човека* за човека кога сматра-

ју рџом¹ и када је несумњиво да би се и овде могло рећи *дажд од стријела* (исп. овакве примере у тач. 214. и објашњење њихова аблативног карактера) — зато што се мисли да су се стријеле као дажда, у облику дажда, попут дажда залетеле у шуму. Тако исто, *рпа* (тј. гомила) *звона* значи *звоно* које личи на рпу, које се види као рпа. Затим *прамен гласа* — *глас* — који је као прамен (растресит и мек), *тврђава смрчеве шуме* — *смрчева шума* као тврђава, а *зелена магла шуме* — *шума* у виду зелене магле. Управна реч овде објашњава појам с именом у генитиву, па зато тај генитив можемо назвати експликативним генитивом, јер се, и обрнуто, допунама у генитиву по реду објашњава о дажду чега се (у првом примеру), о рпи чега (у другом) ... говори.

Однос који се овим синтагмама с генитивом казује однос је између: дажда и стријела који је у језику створен зато што онај који даје дотичну генитивску синтагму од стрела види, односно осећа, дажда, од звона — рпу, од гласа — прамен, од ливаде — језерце, од смрчеве шуме — тврђаву, од жеља — циркус, од сунца — тањир, од бора — ровове, од месечине — млеко итд. Појам означен управним делом синтагме с експликативним генитивом, у којој је облик генитива, сам или с предлогом *од* синтаксички допуна — у ствари је слика добивена у свести писца-уметника, односно говорника, тј. онога ко овакву синтагму употребљава. Закључак је сасвим јасан — слика, управо апстрактна представа означена управним делом синтагме добивена је у свести од конкретне представе с именом у генитиву. Генитивом се наиме означава појам (представа) од које слика потиче; он је, дакле, несумњиво аблативног карактера.

Стилски, а и синтаксички оцењивано: једна је представа као друга, представа слике која се у свести ствара, као конкретан предмет од кога слика потиче. У синтагми експликативног генитива имамо, дакле поредбени однос, једну од врло суптилних врста песничког поређења. А самим тим што се у овим генитивним синтагмама јасно говори да је једна представа као друга, да су: стреле као дажда, да је звоно као рпа, да је глас као прамен, да је млеко као месечина, сунце као тањир итд., — тим је речено да су *стреле даждасте*, да је *звоно хрпасто*, да је *глас праменасти*, да је *месечина млечна*, да је *сунце тањирасто*, једном речју да се једна особина управне речи синтагме приписује ономе што се означава обликом

¹ У чланку *Још један генитив* објављеном у Гласнику југословенског професорског друштва (књ. XVI, 10, стр. 926—929. Београд 1936) — истакнута је специфичност овога генитива и изнето мишљење да се он својим значењем приближава оваквом генитиву с предлогом *од*.

генитива. Зато смо ми и рекли да у овоме генитиву имамо управо поетске фигуре епитета и поређења¹.

Потребно је, на крају, истаћи да је овакав експликативни генитив без предлога у свакодневном језику дијалекатског карактера, обичан у нашим југозападним говорима, нарочито Црне Горе и Боке. Али је он, како се из наведених примера нађених у језику писаца из свих области српскохрватског језика, својствен и песничком језику уопште. А у широј се језичкој пракси такав генитив употребљава обично с предлогом *од*, за који смо на одређеном, мало пре означеном, месту навели више примера из језика појединих писаца.

Б. Генитивне синтагме с предлозима

198. Познато је да су предлози помоћне речи које означавају и ближе одређују однос самосталних речи уз чије облике стоје према другим речима. То ће рећи да предлози имају исто значење с падежима уз које долазе. Тако одиста и јест. И услед тога у неким језицима предлози сасвим преузимају функцију падежа. — Ипак се не може рећи да се значења предлога потпуно поклапају с падежним значењима, већ предлози (како смо рекли у I делу ове књиге, на стр. 393. и 394) поред падежног садрже у себи и извесно прилошко значење. А што се и поред тога значења предлога — падежи без предлога и с предлозима каткада употребљавају напоре, у истој функцији, то је свакако зато што се општа значења њихова подударују. Међутим, значења падежа без предлога су општег карактера, више апстрактна, а употреба њихова с предлозима је реализација падежног значења, његова модификација, управо оним што предлози имају специфично у своје значењу. Опште значење одвајања модификује се реализованом употребом генитива с предлогом *из*, рецимо, који означава потицање из унутрашњости нечега. А изузимање истог основног значења генитива модификује се употребом предлога *без* (или другог којег предлога сличног значења) уз овај падежни облик итд.

Опште значење падежа чува се, дакако, и при њиховој употреби с предлозима, који у српскохрватском језику служе и за диференцирање падежних значења и за њихово прецизирање. И отуда је разумљиво што су посебна значења облика самосталних речи при употреби предлога уз њих још бројнија. А од свих се падежа многобројношћу тих спецификованих значења нарочито истиче генитив с предлозима. У синтагмама с овим падежом се пак, како је познато, слаже неупоредиво највећи број предлога.

¹ У чланку *Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета*. Наш језик, књ. XVI, н. с., Београд 1967, 27—31.

199. Синтагме с предлозима: *од*, *из* и *са*. — Предлог *од* с генитивом употребљава се у већем броју служби него ма који од осталих предлога. А опште је његово значење, као и једно од основних значења падежа с којим се слаже, — аблативно. Али иако је и опште значење већине других предлога који у српскохрватском језику стоје уз генитив, одређеније или мање одређено, такође аблативно, ипак је о општем значењу предлога *од*, као аблативном, потребно говорити пре него о таквом значењу ма кога другог предлога јер је оно овде најочљивије. На ово његово значење упућује и сама етимологија предлога *од*.

а) Предлог *од*, дакле, врло прецизно означава потицање, одвајање и удаљивање од појма с именом у генитиву, и то не с одређене већ с било које стране тога појма. Зато се, управо, веза предлога *од* с генитивом може употребити, и употребљава се, у функцији допуне многих глагола уз које стоји аблативни генитив без предлога. И када упоредимо примере са синтагмама које чине ови глаголи допуњени генитивом с предлогом *од*, као што су: *Спасли су од сиротиње и пропасти ову свету обитељ* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 216). — *Почеше се од нечега отресати* (Исто, 274); *Покренемо живот нашег народа на један нов од свију болести ослобођен пут, пут социјализма* (Књижевна република 1924); *Тренутно постижемо одрицање од живота* (Бошњак—Филиповић и др., Антологија филозофских текстова 1954) и сл. (с примерима датим у т. 183. а) — видимо да се у потпуно истом значењу, без икакве разлике ма и у нијанси, дакле као прави синоним, у овој функцији употребљава и сам облик генитива, који се у другим службама с аблативним значењем без предлога *од* ређе јавља (в. т. 183. б).

б) Најједноставније је и за схватање значења ген. с предлогом *од* свакако најпростије одвајање и кретање од неког места, неког предмета, од било каквог појма, какво имамо у примерима:

Све бежи *од куће* (Л. Лазаревић, Целокупна дела I, 78). — Штета је било дете отргнути *од школе* (Исто, 116). — Дорат одскаче *од земље* (Исто, 328). — Мода полази *од престонице* (М. Глишић, Целокупна дела I, 145). — Пошао Швабо *од Бање Луке* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 86). — Треперава се светлост *одбија од воде* (Исто, 103). — Свако јутро отискиваше се благо *од Релиних торова* (Исто, 319). — Онда Феб отклони *од своје главе* сјајне зраке (Маретић—Ившић* превод). — Онда *од прси*

* Примери без ближе ознаке извора узети су из лексичке грађе за Речник Матице српске и Матице хрватске.

извезени шарени појас отпаше (Маретић—Ившић, превод). — У том се часу *од гомиле* одијелио младић (Стј. Крањчевић). — Главу сасвим окрете *од мене* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 154). — Не може *од ње* да се растане (Исто, 119). — Што *од суда* иде на мене се пише (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 112). — Као дим да се одмотао *од жаришта* (Т. Ујевић). — Онда одломи *од главе* комад јечменог круха и напуну торбу (В. Калеб).

в) Аблативно значење генитива с предлогом *од* на правоме његову месту имамо и свугде гдс се овом предлошко-падежном везом означава било какво растављање, отклањање, ослобођење, осигуравање или узимање од кога или од чега.

Већ јутрос сам разрешен *од дужности* (Б. Нушић, Госпођа министарка, 214). — Вино испира зубе *од калодонта* (Т. Ујевић). — Нагињу мизантропији и лијече се *од човјека, од злобе и од глупости* у природи (Матош). — Основа савеза губи *од вриједности* све више (М. Нехајев). — Покренемо живот нашег народа на један нов *од свију болести* прошлости ослобођен пут, пут социјализма (Књижевна република 1924). — Природни положај места осигурава *од изненадних напада* (Ј. Жујовић, Камено доба, 96). — Тренутно постижемо одрицање *од живота* (Бошњак—Филиповић и др., Антологија филозофских текстова 1954). — Почеше децу задржавати *од школе* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 51). — Он је морао узети одсуство *од дужности* (С. Јовановић, Из наше историје и књижевности, 182). — За ударје тражим *од тебе* вјерност љубави (Стј. Крешић, превод). — Унуци Хашимови женили су се само *од бегова* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 129). — Узму Бишће *од каура* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 368).

Извор сваког потицања које се означава управним глаголом, или се само подразумева на основу онога што се износи у дотичној реченици, такође се означава генитивом с предлогом *од*: *Од неба вам росило, од земље вам родило* (В. Назор). — *А одувек стално боловао је од плућа* (В. Пстровић, Времена и догађаји, 245). — *Није давао знака од себе* (И. Горан Ковачић). — *И онда мора свако да пита од чега болује* (Б. Чиплић, Јаруга, 13). — *Знам ја да је то веледушно од мене* (Стј. Крешић, превод). — *Научили смо од околине да нема милости* (М. Лалић, Лелејска гора, 39).

У значењу и нема разлике између примера из овог и непосредно претходног става, с једне, и става б) ове тачке, с друге стране. Раски-

дање везе, растављање два појма једног од другог подједнако имамо и у ова два и у ставу који им непосредно претходи. Али се у функцији унеколико осећа разлика између примера из става б) и из става датих под в). У примерима из првога означава се одвајање од места, те у њима имамо одредбену функцију, док је у примерима два последња става ова предлошко-падежна веза у допунској функцији; појам у генитиву у њима је даљи, неправи објекат.

200. а) И место, лице или предмет од којег почиње пружање чега, почетна граница било каквог правца, означава се такође предлогом *од* с генитивом имена дотичног појма:

Стаде мерити новог званичника *од главе* (М. Глишић, Целокупна дела I, 175). — Колале су здравице *од капетана* до Буке (Исто, 113). — Јавља се елегантна и једноставна, *од пете* до тјемена сваки педаљ дама (Матош). — Правила се цеста *од Бање Луке* до Јајца (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 73). — Твоје науке *од истока* до запада нема (Исто, 96). — *Од једне глупости људске* до друге пут често траје столећима (Крлежа). — Такови иду *од руке* до *руке* разних духовних вођа (Књижевна република). — Шара зеленило разним прелазима боја *од жуте* ка *жуто-црвеној* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 187). — Нас старе офицере који служимо *од најнижег чина* треба послати на фронт (Љ. Јонке из превода Хашекова Доброг војника Швејка).

б) Исто тако када се говори о каквој удаљености у било коме правцу и о месту, односно положају који се одређује према чему другоме, име онога према чему се мери та удаљеност, односно према коме се узима дотична страна стоји у генитиву с предлогом *од*:

На четвртном километру *од логора* сүстигне их један карабинијер (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 202). — *Од уха мојег* далеко да су ти гласи (Маретић—Ившић, превод Хомера). — Бојим се да сам врло далеко *од схватања* да се нећемо разумјети (Ст. Крањчевић, превод). — Она за софром седе десно *од деде* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 170). — Ја сам му викао као да је на пушкету *од мене* (Исто, 289). — За пружљај волова *од мене* прелетје зец (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 110). — На десној страни *од врата* је сто (Исто, 165). — Застаде недалеко *од скупљеног народа* (Исто, 357).

201. И почетак времена, односно име временског појма од којег се узима какав временски размак, наравно, стоји опет у генитиву с предлогом *од*:

Суморност и несталност пратили су га још од *детинства* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 144). — Вриједјело је од *памтивијека* уставно начело (Радић С.). — То се право од *давнине* признавало сувласницима (Мјесечник 1936). — Од *старина* је био обичај да младеж о манастирској слави тражи разоноде (Б. Чиплић, Јаруга, 14). — Гостите се и частите се по милој вољи — *одсад, од пете уре* (др М. Богдановић, превод). — Од *времена* на вријеме показивао је своје сабесједнику... (Ст. Крањчевић, превод). — Описују живот од *југра* до мрака, од *рођења* до смрти (Исти).

202. Генитивом с предлогом од означава се и место на коме се врши радња, односно где се било шта појављује. Такав случај имамо у примерима:

Већ заблиста сунце од *истока* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 120). — Од *торова* залајаше пси (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 100). — С планине од *чобанских колиба* одјекују узвици (Исто, 142). — Од *Томина моста* пуче пушка (Исто, 211). — Пре неколико дана грмнуло је од *прекоокеанске стране* (И. Секулић, Књижевност, 1950, 66) —

који очевидно значе: да је сунце блистало на истоку, да су код *торова* залајали пси, итд., али је ту употребљена одредба у облику који означава одвајање (аблативни генитив с предлогом од) зато што је блистање сунца дошло до онога ко га је уочио пошав од места где се појавило, односно где се у ствари налази, тј. од *истока*, да је, исто тако, и лајање паса морало поћи од *места* где се десило да би дошло до чула слуха онога ко је то лајање чуо.

203. Издавајање једнога појма између више других, боље рећи: одвајање једног од више других појмова с којима се овај налазио у функцији допуне захтева везу предлога од и генитив имена појмова од којих (између којих се) први појам било по чему издаваја.

Ти си, оче, један од *најстаријих* овде (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 112). — Био је један од *оних летњих дана* (Исто, 151). — Једно од *њих* ноћаше свећу (Исто, 160). — Пружи улазницу једном од *гостију* (М. Глишић, Целокупна дела I, 46). — Упиташе неки од *њих* (Исто, 85). — Учитељ није од *оних старих* (Исто, 125). — Кровови се једва распознају од *зелених шљивика* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 67). — Бацај све што имаш од *оружја* (Исто, 212).

204. а) У више досад прегледаних случајева генитив с предлогом од употребљава се у функцији глаголске одредбе, дакле, у прилошкој

функцији. А, свакако, најизразитије прилошки карактер генитив с предлогом од има у служби за одређивање начина на који се врши оно што се казује реченицом:

Смеј се од *срца* како би се ја од *срца* заплакао (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 21). — Али им то није ишло од *руке* (Исто, 447). — Све се ради као од *беде* (М. Глишић, Целокупна дела I, 158). — Лако је било када се од *аршина* судило (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 119). — Посао не иде право од *руке* (М. Нехајев). — Гледала га како од *ока* процењује даске и опеке (Торбарина, превод). — Којега бози од *свег љубише срца* (Маретић—Ившић, превод Хомера). — Од *интереса* је напоменути да данских насељеника нема више од 200 (М. Петровић, Кроз поларну област, 137). — Вук у же само од *беде*, онако (Б. Чиплић, Дивље јато, 6).

А иако се у оваквим случајевима најдаље пренело основно значење, тако да каткад долази и до потпуне измене његове, као у примеру са сложеним прилогом *отприлике* (некадашње од *прилике*), ипак се у свим случајевима где се још чувају посебни облици предлога и генитива уз који стоји може разумети аблативни карактер ове предлошко-падежне везе. Није, рецимо, тешко схватити да у *Смејати се од срца — смех* долази од *срца*, па је зато и употребљен овај аблативни облик: *Иде од руке* или *Полази од руке* — каже се за нешто што се са успехом ради, зато што се подразумева, или се подразумевало, да се руком само може успешно радити, хтело се рећи да је све што иде од *руке* — успешно.

б) Начинску одредбу имамо у изразима типа: *од главе до пете, од немила до недрага, од случаја до случаја, од времена до времена* (Стајала је на бријегу обучена у моје одијело од *главе до пете* — В. Назор; Поштен је од *главе до пете* — М. Богдановић, превод; Турмарам двије године од *немили до недрага* — Књижевни хоризонти 1936; Није никад имао залице конзерви него их је добивао од *случаја до случаја* — Љ. Јонке, превод), у којима предлог од с генитивом, то је јасно — означава почетну границу, а цели изрази значе: *скроз, потпуно, повремено* и штогод слично.

205. а) Када хоће да се значи да какво стање, односно расположење, а ређе и радња, долази од неког појма као у *зрока*, онда се и име догичног појма употребљава у генитиву с предлогом од. А тај је генитив очевидно аблативног карактера:

У соби се ништа не виђаше од *дима* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 144). — Већ не зна од *љубави* куда удара (Исто,

223). — Учитељу се окреће школа од чуда (М. Глишић, Целокупна дела I, 139). — Радош посустао од бежања (Исто, 250). — Умало није пресвисла од страха (Исто, 169). — Очи му сијевнуше од узбуђења (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 65). — Дјеца од радости зајепаше (Исто, 176). — Загрли ме од велике радости (Исто, 257). — Августин је много патио од главобоље (Матош). — Љепота је мирис од ког боли глава (Т. Ујевић). — Лице им је било гараво од сунца (В. Назор). — Све је око њега крепало од врућине (И. Дончевић). — Горе над њим под је грмио од погу (И. Горан Ковачић). — Од ове ране и дан данас јавно билежничтво силно болује (Мјесечник, 1926). — Без прекида изгара од жеље за опћекорисним радом (Печат 1939). — Од силног узбуђења није чуо те речи (разг.).

б) У служби означавања узрока употребљавају се и други неки предлози с генитивом, најчешће дакле с дружичијим нијансама значења, али каткад и као потпуни синоними предлога од с истим падежним обликом. Када су то прави синоними — то се утврђује поређењем посебних нијанси узрочних значења генитива с тим другим предлозима и с предлогом од (в. т. 221. а) и б), 234. а—г). У генитиву уз који стоји овај последњи предлог долази и име појма узрока што се налази у неком конкретном предмету који представља сметњу, препреку ономе што се казује управним глаголом, као у првом од горе наведених примера (из Л. Лазаревића) и Кочићеву примеру: *Крвови се једва распознају од зелених шљивика* (Цјелокупна дјела I, 67), у примеру В. Караџића: *На Ниш ваљда не смедне ударити од Хафис-паше*¹ или у примерима из разговорног језика: *Ништа се није чуло од велике галаме*, *На мост нису смели од непријатељске страже*, *Улицом се не може проћи од великог блата* и сл.

в) Сметњу ономе што се означава управним глаголом, који је увек одричан, може чинити и какво стање субјекта, као у последњим примерима из претпоследњег става. А уопште се у служби означавања узрока најчешће употребљава предлог од с обликом генитива од имена појма властитог стања, расположења, осећања, или активности субјекта управног глагола, као у већини горе (у ставу а) ове тачке наведених примера, а и од општих околности у којима се субјекат

¹ Овај пример смо узели из расправе *Падежне узрочне конструкције код Вука* (Јужнословенски филолог XXVI, стр. 442), у коме је учињен покушај да се разграниче нијансе значења међу појединим предлошко-падежним везама за означавање узрока, и с доста успеха. Али треба нагласити да је у њему одређен широк опсег дат узрочним значењима генитива с предлогом од, да су, тј. у њему као узрочна означавања и нешто дружичија значења.

налази, као у примерима из В. Назора (*Лице им је било гараво од сунца*), рећимо, и И. Дончевића (*Све је око њега крепавало од врућине*)¹.

206. а) Предлошко-падежна веза за одређивање узрока вољне, организоване радње којој је подстрек у особини, стању, расположењу или осећању субјектову, као и у околностима у којима се субјекат налази, означава се генитивом с једним другим предлогом, а наиме с предлогом из: *Не каза оцу из страха, а Аници из гордости* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 429). — *Винко је нешто из обијестности, а нешто из страха настојао да насамари Лују* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 117). — *Једно другоме из зависти леме врат* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 229). — *Из дуга времена изиђем и станем штетати* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 249).

б) А предлог од с генитивом имена тих истих момената употребљава се за означавање узрока невољних процеса; каже се: *да глава боли од јада*, *да се од срамоте не може живети*, *да се пати од главобоље*, *да се изгара од жудње за нечим*, *да се црквава од муке*, *да се умире од страха*, *да се од узбуђења ништа не чује*, *да болује од чежње за животом*, *да се црвени од*

¹ И у једном нешто ранијем покушају да се утврде границе међу нијансама узрочног значења предлошко-генитивних веза, изнетог у чланку, *Узрочне конструкције с предлозима због, од, из* (Наш језик књ. V. н. с., 186—194) дато је лених и тачних запажања, посебно у вези с предлогом од. Тамо је сасвим тачно казано да се процес (није срећно речено — радња јер је то спонтана манифестација стања) означен управним глаголом синтагме с предлогом од врши сам од себе, без зависности од вољног импулса. Али баиш у овим случајевима с тим предлогом уз генитив у функцији допуне основном члану синтагме, који није ништа друго него ознака манифестације стања што се налази између појма узрока и те манифестације не долази директно без икаквог посредника између ње и узрока што се означава генитивом с предлогом од, него управо произилази из стања које потиче од узрока. Тачно је, с друге стране, да у примерима с истом узрочном конструкцијом типа: *Гуши се од суза* имамо јављање глаголом означеног процеса без икаквог посредника између његова изазивача и самога процеса. Али онда то више и није узрок него, како кажемо, директни изазивач процеса о коме се говори у наредном ставу и који је више субјекат него узрок процеса. Сузе, хтели смо рећи, пре гуше онога код кога изазивају гушење него што су узрок тога гушења; исп. стих: *О, како те жалим! — Гле, сузе ме гуше* (М. Ракић, Долап, стих 17).

А што је још важније, не може се говорити о томе да је и до најновијег времена у српскохрватском језику доследно спроведена „нова репартиција у погледу употребе од, из и због“ (мисли се у узрочном значењу). И пример из Јанка Веселиновића: *Ви знате... да се нисам оженио од љубави* (с управним глаголом који значи вољну акцију и од њега зависном узрочном одредбом с предлогом од) код нас се nigде не осећа као застарео иако би за многе обичније било рећи из љубави. У томе примеру имамо потврду да нешто чешћа таква употреба генитива с предлогом од код писаца из наших културних центара на западу уопште није непозната ни у источним областима. А осим тога је и на западу, код Хрвата, сасвим обична ту конструкција с предлогом из. У потврду за то навешћемо пример из Веселиновићева савременика, хрватског књижевника Ј. Козарца: *Данас се нико не узима из љубави* (Мртви капитали, 70).

срамоте, да се превизија од болова итд. У првом случају, у ставу а), управни су глаголи по роду активни, а у другоме, ставу б) — медијални.

в) Али се предлошко-падежна веза генитива с предлогом од употребљава за означавање узрока и свесних, организованих радња, које се означавају активним глаголима, као у примерима: *Обуче се од њаволства у девојке халине* (Вук Карачић, Први и други устанак, 239). — *Загрли ме од велике радости* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 257). — И овде се управо посебна значења предлога од и предлога из највише приближавају међу собом, тако да каткад нестаје сваке разлике међу њима, и синтагме с њима су прави синоними, те је сасвим свеједно да ли ће се рећи: *Из дуга времена изиђем и станем шетати*, како је то рекао А. Лазаревић у овоме примеру, или: *Од дуга времена изиђем и станем шетати*, као што би се, у примеру Ј. Козарца: *Винко је нешто из обијестии, а нешто из страха настојао да насамари Лују* — везе: *из обести* и *из страха* могле заменити везама генитива с предлогом од, а да се значење онога што се њим каже ниуколико не измени.

207. а) Идентична је по функцији, а врло сродна и по значењу с везом предлога од и генитива за узрок, иста ова предлошко-генитивска веза за означавање изазивача радње и стања, односно расположења. Ти изазивачи чије име стоји у генитиву уз који долази предлог од на извршеном су начину, по смислу мислимо, и субјекти, али не никад наравно и граматички субјекти. Тако кад анализирамо оно што се говори у реченицама:

Ја стрепим од оних очију (А. Лазаревић, Целокупна дела, 70). — Да те ухвати страх од совољаге (Исто, 79). — Нема вајде ни од проте ни од лигије (М. Глишић, Целокупна дела I, 169). — Љепота је мирис од кој боли глава (Т. Ујевић). — Горе над њим под је грмео од погу (И. Горан Ковачић). — Не можеш живети од газда-Раке (М. Глишић, Целокупна дела I, 11). — Чуо си од људи (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 28). — Паде од душманске руке (Исто, 292). — Њени таласи поруменеће од крви два најпросвећенија народа (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 162). — Од сваке плаве косе и од сваког ветра трзао сам се (В. Петровић, Варљиво пролеће, 121) —

јасно видимо да стрепњу (у првом примеру) изазивају оне очи, а да је душманска рука (у једном од следећих) учинила да онај о коме је реч падне, да су појмови с именом у генитиву с предлогом од и у другим наведеним и сл. примерима изазвали стање, односно

радњу која се глаголом износи, да та радња од њих потиче. Али то ипак још нису субјекти, граматички, наравно, ни у једном таквом случају, а по смислу то у једним случајевима могу бити. Ако то још и нису у примерима какви су горе наведени, у којима се износи да је појам с именом у генитиву учинио да се деси оно што се десило, да настане стање или расположење о каквоме се говори, — у другим ће то по смислу бити субјекти.

б) Приготову то јесу у пасивним реченицама, у којима је граматички субјекат — стварни предмет на коме се врши глаголска радња, а вршилац радње добива облик генитива уз који стоји предлог од:

Убоше у механу с чађавим зидовима и од мува упљуваним сахатом (А. Лазаревић, Целокупна дела, 203). — Од тебе се и матор човек има чему научити (Исто, 114). — Напутао, писан од самог Старчевића, има своју нијансу (М. Нехајев). — Ипак вам препоручам да се дадете прегледати од лијечника (И. Дончевих). — Јадне госпођице исцијеђене од свога заната (Исти). — Ципеле им се оквасише од тешке росе (Б. Босић, Покошено поље, 52). — Чаробничине тамнозелене очи замуће се од суза (Стј. Крешић, превод). — Од калуђера сам се научио прислушквати (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 95). — Препала сам се мало од гарова (Исто, 22). — Њива се угиба од рода (Исто, 14).

Несумњиво је врло јасно да су сахат упљувале мухе (први пример), да ти и матора човека имаш чему научити (други), да је напутао писао сам Старчевић (трећи); да је занат исцедио госпођице (пети); да су онога ко говори (у осмом примеру) калуђери научили прислушквати и да род, најзад, угиба њиву.

в) Истина у овом последњем примеру род се може схватити и као узрок, па и као средство за угибање њиве. А од наведених појам у генитиву уз који стоји предлог од одређеније се осећа као средство којим се вршило, односно помоћу којег се вршило или извршило оно што се казује дотичним глаголом у два претпоследња примера (ципеле су оквасене тешком росом, а тамнозелене очи су се замућиле сузама)¹. Главни је, да су у свим случајевима овде у облику генитива уз који иде предлог од употребљени појмови изазивачи онога што се казује у реченици и да се у свима њима везом генитива с предлогом од означава потицање од печега, да у свима њима тј. имамо аблативни генитив.

208. Потребно је истаћи и да одвајање које се означава обликом генитива (аблативног) није само одвајање, уклањање неког другог

¹ Подробнија разграничења између субјекатских функција и функција средстава могу се наћи у расправи *Један прилог синтакси српскохрватског језика*. — Зборник у част А. Белића, 1937, стр. 307—315.

појма од појма с именом у генитиву, него као да се, и обрнуто, и тај појам одваја од чега другог: *Вујка се најпре добро обриси од суза* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 393). — *Обриси се од воде којом су га поливали* (Исто, 246). — *Рече бришући браду од невапчића и бибера* (М. Глишић, Целокупна дела, 146). Главни је само да треба означити кудање везе, растављање једног од другог појма. То, и овако и онако, захтева употребу овог аблативног облика.

209. а) Слично одвајање појма једног од другог означава се и у њихову поређењу када се истиче неједнакост међу њима. Та се неједнакост исказује или стављањем везника *него* међу именима појмова који се пореде, или употребом предлога *од* с генитивом имена појма на нижем ступњу, од којег и почиње оно за шта је неко или нешто изнад тога појма, па то захтева употребу ове аблативне предлошко-падежне везе, управо да се њом значи одакле почиње тај виши ступањ:

Увек осорљив, хладан, гори *од туђина* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 72). — Једва је знао што више *од онога* што је деца говорио (Исто, 118). — Рече да нема *од њега* паметнијега (М. Глишић, Целокупна дела I, 77). — Паја је био бољи *од многих његових колега* (Исто, 159). — Он је већ више *од године* дана сам војевао (Ј. Турић). — Црњи *од олује* низ море причња се облак олују носећи силну (Маретић—Ившић, превод Хомера). — То ми је било *од свега* најдраже (Стј. Крепић, превод). — Држим да ове сматрате бољима *од ваших* (Исти). — Оне више воле пушку *од људи* (В. Петровић, Варњиво пролеће, 73). — Само сазнање је мало више *од ништа* (В. Калеб).

б) А не само као допуна компаративу, односно суперлативу придева или прилога него се генитив с предлогом *од* употребљава уз било коју реч или израз компаративног значења да одреди одакле почиње разлика: *Господа се доста разликовала од простог народа* (Вук, Ковчежић). — *Овај је учитељ сасвим нешто друго од пређашњег* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 133).

в) За поређење се у српскохрватском језику у прошлости употребљавао аблативни генитив и без предлога *од*. За њега Б. Даничић (у својој Синтакси, стр. 130. и 131) из најстаријих наших писаца, па из писаца средњег доба (дубровачких и босанских) наводи више примера, између којих и: *Јаци које ветра брже* (Гундулић). — *Твоју крепкост сунца белу* (Борџић). — *Сунчанице сунца дража* (Исти). — *Оштрији мача* (Пословић), затим из П. П. Његова: *Апши сунца, зоре и мјесеца* (Г. вијенац). — *Нађено је*

драже негубљена (Исто). — А позната је ова особина и у стиховима И. Мажуранића: *Тад он негда љући гује љуте, мал' не зеца плашљивије клеца* (Смрт Смаил-аге Ченгића). И раније се јављао углавном у стиховима, а поготову је такав генитив за компаративну издана два наведена класична песника (повијет времена) у употреби искључиво у стиховима, па се поставља питање колика је и пре, мислимо — у Његошево и Мажуранићево време, била његова синтаксичка вредност. А још је од већег значаја што га не налазимо у савременом језику, ни код књижевника, а нема га ни у народним говорима.

И овај компаративни генитив и онај с предлогом *од*, какав је данас једино у употреби, типична је допуна компаративу (или суперлативу) придева или прилога, а тек је заједно с њима — одредба било именице, било неке такође одредбене речи.

210. а) Генитив с предлогом *од* употребљава се у функцији одредбе и као атрибут уз именицу одређујући је, између осталог, и по месту одакле је неко, тј. одакле, из којег места потиче, као у примерима: *Силеун Пејић њак од манастира Гомјенице* (П. Коцић, Целокупна дела I, 89). — *Он је потомак од Змијања Рајка* (Исто, 321). Оваквих атрибутских одредаба, претежно као саставних делова неког личног имена, имамо више у народним песмама: *Порча од Авале, Реља од Пазара, Од Прилепа Марко, Милош од Поцерја, Од Задра Тодоре, Здраво да си Страхинићу бане од малене Бањске крај Косова* итд.

У данашњем језику, ни разговорном, ни у језику писаца нема атрибута личних имена те врсте. Мислимо таквих у којима је генитив с предлогом *од* постао саставни део њихов. Овамо наравно не иду случајеви у којима се означава из кога краја је неко, као у примеру: *Нашао је кроз Вукановиће један сељак од Какња* (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања), где *од Какња* значи из какањског краја.

б) Нарочито су обични атрибути заједничких именица у облику генитива с предлогом *од* какве имамо у примерима:

Књижевник *од заната* мора рачунати с читаоцем (Магош). — Ове ... приповетке олажу писца *од талента* (Ј. Скерлић, Писци и књиге III, 117). — Хетере су омењиво биле више жене *од књижевности и науке* (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 77). — Отишао је у Париз где га људи *од науке* сјајно примине (Базада). — У њему се гоне човек *од памла* и човек интелекта (Књижевна република). — Ви сте човек *од укуса и знања* (М. Гроз, пре

вод). — Било је туде људи *од пера* (М. Нехајев). — Човек *од духа* који шибма мане свога времена (Република). — Изигравају људе *од укуса* и *знања* (Бошњак—Филиповић и др., Антологија) и сл. —

где име у генитиву означава оно по чему се одликује, за шта је, тако рећи, створен, или чему је привржен појам означен самосталном речи коју дотична предлошко-генитивна веза одређује.

в) Самостална реч и на неколико других начина може бити у вези с појмом чије име стоји у генитиву с предлогом *од*, па да та веза, врши функцију атрибута, као у примерима: *Ти си момчић од ока* (В. Назор), у коме *од ока* значи *наочит*, *леп по изгледу* или у реченици: *Са зебњом и страховањем сјећа се дјетета од сисе* (И. Бипико, Са острва, 203), где *од сисе* значи *на сиси*, које си ше; *птице од велике реткости* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 150) — јесу одвећ ретке птице итд.

г) Атрибутске функције затим имамо и у синтаксичкој вези предлога *од* с бројевима и количинским изразима:

Ова мала државица *од милион* и *по душа* прода на страну (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 146). — Не остаде крста *од три прста* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 24). — Црномањаста жена *од четрдесет* и *шест* и дјевојка *од двадесет* и *двие* године (В. Новак). — Сух и лијеп војник *од којих четрдесет година* (Стј. Крањчевић, превод). — Летио је у висини *од хиљаду метара* (Фелдман). — Молим вас да ми опростите на замјеркама *од малоприје* (Стј. Крешнић, превод). — Он је свакако био човек *од педесет година* (М. Беговић). — То је мајстор *од неколико заната*.

д) А иако је појам у њима означен управном речју намењен појму с именом у генитиву уз који стоји предлог *од*, те ова веза још у неколико чува аблативно значење, њена функција атрибутске одређе знатио претеже у примерима типа:

Пронашли су да је кинин лек *од грознице* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 10). — Набоше неку сандучину *од еспана* (М. Глашић, Целокупна дела I, 259). — Смејао се поповој молитви *од града* (Исто, 143). — Кнежев лекар преписа му неки лек *од меланхолије* (А. Кнежевић, превод). — Бјеше часак *од починка* (В. Назор). — Оно је неки запис *од урока* шта ли (На-

ша књижевност 1946, 12/516); трава *од жучи*, серум *од змијина уједа*. — Већ ти кради кључе *од ризницџа* / Ја ћу красти кључе *од аровџа* (нар. песма)¹.

Сасвим је разумљиво — почнимо с објашњењем последњег примера — што се за одредбу кључева када нису у вратима ризницџа, односно аровџа, већ одвојени од њих, — употребљава аблативни генитив, генитив с предлогом *од*, као знак те одвојености. Разумљиво је и што се за сандук у коме је био шећер када га у њему више нема, када је, дакле, веза између појма шећера и појма сандука раскинута, такође употребљава генитив с предлогом *од*. У време када се један предмет прави, када се припрема за употребу у вези с неким другим предметом, пре него се с њим споји, — онда је први предмет намењен за други: *кинин је лек за грозницџу*, *запис се справљао (некад) за урок*, *трава је за жуч*, *серум за змијин ујед* итд. Када се посматра одвојен од другога, за први предмет се опет оправдано говори да је од другог предмета.

б) Не, сада у функцији атрибута, али такође придевски, у служби придева у предикату, употребљава се генитив с предлогом *од* и у примерима какви су:

Везе железницом... ће и доцније остати *од значаја* за наше западне крајеве (Ј. Цвијић, говори и чланци I, 211). — Инвалидско питање је *од еминентне важности* (Мјесечник, 1926). — Њихов опис неће бити *од досаде* (М. Петровић, Кроз поларну област, 203). — Додир са земљом као да му је био *од потребе* (В. Назор). — Је ли наша народна одбрана била *од користи* држави (Стј. Крањчевић, превод). — Ја сам управо пресрећан кад могу кому бити *од помоћи* (Исто). — За историјску је дјелатност *од првенствене важности* (Бошњак—Филиповић, Антологија) и њима слични.

Сасвим без мотивисаности аблативног значења, и без падежног значења казивања односа уопште, ова се веза предлога *од* с обликом генитива именица: *значај*, *важност*, *вредност*, *корист*, *помоћ*, *потреба* и сл., како и извори којима је потврђујемо кажу, врло често употребљава и у данашњем језику.

е) Врло су одређени: и придевска синтагматска функција и значење везе предлога *од* с генитивом у примерима типа: *Шта би могло друго и бити кад си човек сав од правде и јунаштва* (П.

¹ Т. Маретић није у праву када у Рјечнику Југословенске академије за овај и неке сличне примере сматра да су добивени под романским утицајем. На ово је указано у књ. VII Нашег језика (1940), стр. 227—228, где се, онег без довољно оправдања, појава сличних конструкција с предлогом *од* у српско-хрватском језику објашњава аналогном.

Кочић, Цјелокупна дјела I, 229). — *Кажу нам штогод од старине* (Исто, 316). — *Остаје широка стопа од опанака* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 139). — *Јави се он за моју сестру од тетке* (Исто, 310). — *Десио се капетану браг од ујака* (М. Глишић, Целокупна дела I, 122). — *Као што... гони нас у планини од кошуте лане* (Маретић—Ившић, превод Хомера). — *Ја сам сваки час покушавао да кроз дим од дувана прочитам штогод* (М. Глишић, Целокупна дела I, 300). — *Топлота од пећи бацаше га у неки заносљиви сан* (Исто, 426). — *Трепери блиједо-модра свјетлост од уздрхталих зрака* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 268). — *Затрепери свјетлост од свијеће* (Исто, 210). — *Нигде зрака ни даха од живота* (Исто, 332). — *Чујте заповест од кмета* (М. Глишић, Целокупна дела I, 21).

У свим овим примерима није подједнако мотивисан изразито аблативни генитив, а у свима њима је његова одредбена придевска служба несумњива. Али док је у неким случајевима (најпотпуније у првом примеру), падежно значење потпуно ишчезло, јер се њима не показује никакав однос, — у другима се, према функцији, одредбени карактер генитива с предлогом *од* меша с допунским. У свима се ипак још осећа аблативни однос потицања управног појма од појма у генитиву. Осећа се, наиме, да стопа потиче од опанака, да је брат рођен од ујака, а лане од кошуте, да се дим јавља од дувана, да топлиота потиче од пећи итд.

211. А као што се мешају функције, тако исто се у последњим примерима овде мешају и значења генитива с предлогом *од*. Поред тога што је у њима аблативни карактер несумњив, ови генитиви с предлогом *од* су и посесивни у исто време (*заповест од кмета* је кметова заповест, а тако исто је и *дах од живота* дах који припада животу; *свјетлост од свијеће* — свјетлост коју пушта свећа, која, дакле, припада свећи итд.).

а) Још је изразитији посесивни карактер генитива у примерима типа: *Муж није господар од своје жене, ни отац од кћери, ни брат од сестре* (Вук Караџић, Историјски и етнографски списи, 10). — *Милан Обреновић био је старешина од на(х)ије Рудничке* (Исто, 72). — *Капетан од те лаће звао се Нептун* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 35). — *Нисам ли ја газда од свог имања* (Д. Раднћ). — *О болестици од стана... / Смрт чучи на прагу, извана* (Т. Ујевнћ). — *Владика ме зовну прозору од кола* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 149). — *Бакош не трни мириса од телеће коже* (Матон). — *Обабоше улице од којих су тријемови били накићени гирландама* (В. Назор). — *Перица*

је... онако раскалашно шотио капом у угао од постеље (В. Петровић, Варљиво пролеће, 222). — *У неприлици поче превртати по исповима од хлача* (И. Дончевић).

б) Иако су случајеви какве имамо у првих пет примера већ ишчезли из савременог језика¹, — припадност делова, нарочито одвојивих делова, целинама врло се често означава управо генитивом с предлогом *од*. Свакако зато што је потребно означити и аблативну нијансу (одвојивости) њихова значења. Међутим, када је део нечега неодвојиво везан с појмом чији је део, а хоће да се каже да као део припада целини, — име ове целине стоји у генитиву уз који се употребљава предлог *у*: *Али су слабе очи у старца* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 185). — *У Милице оуге трепавице* (нар. песма, в. о овоме више у т. 311)².

в) А посесивним генитивом с предлогом *од* означава се и припадност дела аутору, не само у случајевима када уз презиме стоји и име аутора (*Вели Јоже од Владимира Назора, Травничка хроника од Ива Андрића*), већ и када се употребљава само име или само презиме аутора: *Немањина биографија од Доментијана, Вели Јоже од Назора, Травничка хроника од Андрића* итд.

г) Придевски се, дакако, у истој функцији употребљава и квалитативни генитив с предлогом *од*: *Од исте боје му је био и дуги брк* (Б. Атанацковић, Два идола, 7). — *Ниједног кончића нема од друге боје* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 160), за који се може рећи да представља потпун синтаксички синоним квалитативном генитиву без предлога тамо, наравно где се употребљава. А ваља нагласити да његова употреба, иако у наведеним примерима није необична ни изблизу није толико широка колико употреба квалитативног генитива без предлога, нити сваки квалитативни генитив има своју опозицију у облику таквог генитива с предлогом *од*.

д) За генитив порекла с предлогом *од*, који се такође придевски (и у функцији атрибута и у функцији придевског дела предиката) употребљава, — може се рећи да је синоним с обликом овога падежа без предлога. То потврђују примери уз које стоји предлог:

Па зашита друге цареве *од друге вере* (С. Сремац, Поп Ђира и поп Снпра, 123). — И у свим пећинама има наноса и то *од*

¹ У расправи: *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик* (Јужнословенски филолог XXVI 73—150) ми смо, говорећи о таквим примерима генитива у Вукову језику, констатовали да их је у савременом језику већ истиснуо из употребе обичан посесивни генитив без предлога (стр. 117).

² О томе смо опширније говорили у расправи *Посесивне форме у српскохрватском језику* (Годишњак Скопског филозофског факултета IV—1 (1939—1940), стр. 45. и 46).

разнога порекла (Ј. Жујовић, Камено доба, 50). — Био је човек од сиромашна рода (Љ. Недић, превод). — Коњ беше од оне кржљаве арапске расе (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 317). — А кад је који од нашег закона... — мұка жива (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 122). — Имао је два пса од племените расе грофице Естерхазн (В. Петровић, Варљиво пролеће, 48),

у којима би у истој функцији могао бити употребљен и обичан генитив порекла, о којем је било речи у т. 181. б). Само ваља истаћи да генитив порекла без предлога, као врста клаалитативног генитива, не може бити од једне речи, од именице без икакве одредбе уз њу. А генитив порекла с предлогом од обичан је и од саме именице, као у примеру: *Од соја је знаш* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 41) или: *Од куће је* (разг.) итд. Исто је тако потребно нагласити да се овај генитив с предлогом од употребљава када се осећа потреба да се истакне његов аблативни карактер, па се зато у примерима: *Али се поносим ја од оца честита да сам* (Маретић—Ившић, превод Хомера), *Ја сам од племена Босанчића* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 367) и сл., где се ова предлошко-генитивна веза без промене смисла ипак не би могла заменити генитивом без предлога.

б) О генитиву материје, за који смо, у т. 182, дали неколико примера из народних умотворина, рекли смо да се у новијем језику, ни у књижевности ни у народним говорима, не употребљава без предлога, већ углавном с предлогом од. А такав је овај облик врло обичан у придевској функцији:

Не бих код њега поручио бачву па да су јој и дуге и данца сва од злата (С. Сремац, Приповетке IV, 39). — Прозори тих ћелија (су) од специјалног стакла (Матош). — Држи декорације на јастучићу од коже (Фелдман). — И прима поглед свстаца од злата (Т. Ујеввић). — С наслоњеним ногама на заслону од камена (Стј. Крешић, превод). — Изазива том повременом топничком ватром иза завјеса од магле (И. Дончевић). — Рушила се попут куле од карата (Стј. Крањчевић, превод). — Тек је Алиса на његов сандук послала дивну киту од белих ружа (В. Петровић, Варљиво пролеће, 119). — Замишљају је као биће са срцем од камена (разг.).

е) Генитив материје такође, истина фигуративно употребљен, имамо и у примерима: *И ја сам сав од среће, од прозирне среће* (Печат 1939). — *И избаци једно „о“ дуго, високо, јако све од једног комада* (В. Назор). — *Од те твоје улудности саковаг ћу ти име* (М. Богдановић, превод). — *Ако ти треба*

румена ружа, мораш је створити од глазбеног пјева (Стј. Крешић, превод).

У прва два примера с предлогом од употребљен је у одредбеној функцији, а у друга два — у функцији допуне.

С тим се значењем ова предлошко-генитивна веза често употребљава, као у случајевима:

Његове огромне руке сплетене (су) од свијетлих тракова (Беговић). — Не правите од јела култ (Стј. Крањчевић, превод). — Изнићи ће још наскоро од њих добри стријелци (Стј. Крешић, превод). — Јер син лукавца Крона од змије учини камен (Маретић—Ившић, превод Хомера) — у очевидно допунској функцији.

ж) Овоме је врло близак генитив с предлогом од за означавање службене дужности, звања или положаја с којег се неко помера напред, унапређује: *Овај аванзман од десетника на заставника господину... неће бити по вољи* (Фелдман). — *Његово унапређење од капетана за мајора све нас је обрадовало* (разг.).

з) С аблативним генитивима којима се казује да је нешто начињено од онога што је означено именом у генитиву, иста ова предлошко-генитивна веза додирује се и функцијом својом и значењем у случајевима где се њом казује да је нешто постало од појма с именом у генитиву, да се нешто десило с њим:

Ко зна шта би било од хришћанске вере... (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 122). — Па шта ћемо, Боже, од дуга времена (П. Адамов, На селу и прелу, 7). — Трипче изиђе из куће... да види шта му је било од жене (П. Поповић, Из књижевности, 88). — А шта је од оца? (И. Биљико, За крухом, 7). — Шта би било од дисциплине када би сваки од нас мислио да је Лењин? (О. Давичо, Песма, 28). — Правн спрдњу од аристократске тираније (Матош). — Она пусти да рале од ње шта му је драго (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 47).

Занимљиво је указати да се истим оваквим реченицама, у истој функцији с овом, очигледно аблативном предлошко-надежном везом, употребљава и надеж заједнице, инструментал с предлогом с(а) (в. т. 473). И доиста би се у свим овим реченицама могла употребити ова друга предлошко-надежна веза, а да се њена садржина ниуколико не промени, као што бисмо у примерима: *Шта ћемо с вашом стварју?* (разг.). — *Шта је с оним нашим Срећковићем?* — (И. Андрић, Госпођица, 180) — место инструментала с предлогом с(а) могао употребити генитив с предлогом од.

и) Када наведемо пример: *Од сваког пања мисле да је хајдук* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 36) и напореда с њим узмемо нешто друкчију реченицу са суштински истом смисаоном садржином: *Од сваког пања виде хајдука*, биће нам јасно да између оваквих примера и оних из претпоследњег става у којима реченице с генитивом и предлогом *од* значе *начинити што од чега* — нема велике разлике. И ови овде управо значе *начинити што од чега*, али само фигуративно, и у својој уобразиљи.

212. По значењу глагола који се допуњавају генитивом с предлогом *од* ми каткад откривамо паритивно значење ове предлошко-надежне везе. Такво је, несумњиво, значење које она има у примерима типа: *Ја од Италије знам само Пизу* (М. Грол, превод) и *Мени често дарује од свог језичка* (М. Богдановић, превод), у којима је *од* с генитивом по смислу прави (а не даљи) објекат глагола *знати* (у првом) и *даровати* (у другом примеру). А у свему такво је и значење у примерима нађеним код Т. Маретића: *Дајте нам од уља својега* и *Ко пије од ове воде опет ће ожедњети*¹.

213. а) Већ је спомињано да се каткад генитив и сам и с предлозима употребљава и у значењу другог којег зависног падежа. Овде ћемо указати на случајеве употребе генитива с предлогом *од* у таквом значењу — не само тамо где се може рећи да је та употреба дијалекатског карактера као у примерима: *Мико, брате мој, ти се гријешиси ода ме* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 104) и *Не знам ништа од вола, дјеце ми моје* (Б. Бопић, Пролом, 53), у којима је ова предлошко-генитивна веза употребљена са значењем акузатива или локатива с предлогом *о* (*Гријешиси се о мене* и *Не знам ништа о волу*) него и у књижевном језику: *Жена му је привржена и зависи од њега* (Стј. Крешић, превод). — *Гледали су брану од продирања пучана* (Република 1946), опет с локативним значењем (у првом примеру) — *Зависи о њему* и с дативним (у другом) — *брану продирању пучана*.

б) Тако исто у истим функцијама с другим падежним синтагмама употребљавају се синтагме с генитивом и предлогом *од* и у примерима:

Али је уза све то припомогао одупирању *од млетачког притиска* (Мјесечник, 1926). — Биљежи као карактеристику ондашњих Енглеза одвратност *од прања хладном водом* (Матош). — Према томе писам ни имао потребе *од чешагије* (Б. Нушић, Аутобиографија, 334). — Ја сам само некакав вражји

¹ *Gramatika i stilistika*, II izd (1931), стр. 493.

стручњак *од шуме и дрвета* (И. Дончевић). — Зато је Наполеон увео потрошарину, и то најприје *од соли*, а онда и *од жестоких тића* (Рад)

у којима би по реду, како су примери навођени, синтаксички сасвим одговарале синтагме: (*припомогао одупирању млетачком притиску*); с дативом и предлогом *према* (*одвратност према прању хладном водом*); с инструменталом и предлогом *за* (*писам ни имао потребе за чешагијом*); с акузативом и предлогом *за* (*стручњак за шуму и дрво*); с акузативом и предлогом *на* (*увео потрошарину, најприје на со и на жестока пића*). Али ако су све ово по функцији, синтаксички дакле, синоними са наведеним синтагмама у којима је употребљен генитив с предлогом *од*, — семантички, тј. по значењу ове се синтагме не слажу. Значење предлошко-надежне везе генитива с предлогом *од* остаје аблативно, а други надежи, употребљени у синтагмама с истом управном речју условљени су значењем намене (бар у овде наведеним случајевима). Напоредају употребу генитива с предлогом *од* и синтагме с другим неким падежом у допунској функцији допушта дворекцијски карактер њихових управних речи. И овде уосталом, као и у многим другим случајевима, између осталих и у случају о коме је већ било говора у ставу а) ове тачке.

214. Обични су, и доста чести, примери и тзв. експликативног генитива с предлогом *од*:

О појасу му виси читав вашар *од тоболаца* (М. Глишић, Целокупна дела I, 89). — Запалише брдо *од тамјана* (Исто, 71). — Нећу вам причати трку и урнебес *од попова* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 111). — Читав облак *од воде* сасу на њ (Исто, 44). — Крпа? Крпа *од човјека* (И. Дончевић). — Ху, несрећо *од дјетета!* (Б. Бопић).

У њима се износи да је, наравно по субјективној оцени, од појма с именом у генитиву постало оно што значи управна реч, да управо лице које говори види, односно осећа, појам с именом у генитиву — као оно што означава основна реч: *тоболце* онај ко говори (у првом примеру) види, односно осећа као *вашар*; *тамјан* (у другом) као *брдо*; *попове* (у трећем) као *трку* и *урнебес*; *воду* (у четвртном) као *облак*; *човека* (у петом) као *крпу* и *дете* (у шестом примеру) као *несрећу*. Иза реченога нам је јасан аблативни карактер предлошко-надежне везе и у оваквим синтагмама. И више не може бити никакве сумње да је експликативни генитив без предлога, с којим смо се упознали у т. 197, тога

истог карактера. А и овај се, као и онај употребљава у функцији стилског средства епитета и поређења¹.

Иако у овим последњим примерима генитива с предлогом *од* имамо типичне именичке синтагме, у њима је ова предлошко-падежна веза граматички допунског, а не одредбеног карактера. А уколико су то по смислу, као што и јесу, одредбене синтагме, у њима функцију одредбе, атрибутске, имају управне речи, јер оне објашњавају појам с именом у генитиву, али — да поновимо — то само по смислу; тоболци су, по смислу, у гледању онога што му се такви чине, читав вашар, тамјан је брадо, попови — трка и урнебес, вода — читав облак, човек — крпа, а дете — несрећа.

215. И најзад, треба обратити пажњу на употребу предлога *од* и уз непроменљиве речи, уз поједине изразе (за какву, усталом, знају и други неки предлози). Ми смо већ горе у т. 210. г.), говори о атрибутској служби генитива с предлогом *од*, између осталих навели и примере: *од три прста, од двадесет и двије године, од малоприје*, у којима је, како видимо, предлог *од* употребљен уз основне бројеве који се не мењају и уз прилог *малоприје*. Такву употребу имамо и у случајевима као што су: *Од неколико недеља нема никаквих новости* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 67). — *Од неколико година почели су пиво пити* (Љ. Ненадовић, Писма о Црногорцима, 34). — *Нешто ти од јутрос нисам добре воље* (М. Глишић). — Још је обичније данас: *од пре неколико недеља, од пре толико година* итд. А уз ове случајеве треба навести и случај употребе предлога *од* уз облик акузатива мерне, који се такав, у непромењеном облику, употребљава често и без обзира на реакцију управне речи, као у примерима: *Летио је у висину од хиљаду метара* (Фелдман). — *У Илије млада оста љуба, / млада љуба од недељу дана* (нар. песма). — *Пуну боцу од литар и по* (разг.) итд.

216. Предлог *из*, као ретко који други предлог, показује да речи ове врсте у себи садрже двоструко значење: значење односа којим се предлози подударају с наредима уз које стоје и прилошко значење предлога, којим се у ствари реализује, прецизира и модификује оно прво значење².

¹ О њему се подробније говори у расправи: *Једна синтагма с аблативним генитивом*. Наш језик, књ. XVI, стр. 27—31.

² А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II. Београд 1959, стр. 166—167.

а) Предлогом *из* означава се аблативни однос потицања, кретања, полагања или долажења, речима означеног појма, одн. онога што се претпоставља да потиче, да се креће, да се уклања из унутрашњости, из ограниченог простора или између делова појма с именом у генитиву:

Изиђоше из механе (М. Глишић, Целокупна дела I, 18). — *Њега бих довео из Итаке* (Маретић—Ившић, превод из Хомера, 542). — *Одјурџи с њом далеко из овога краја* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 66). — *Па повади сабљу из корица* (П. Кочић, Целокупна дела I, 86). — *Пјесма јој се сама из грла оте* (Исто, 103). — *Истјера маглу из планинских гудура* (Исто, 103). — *Истјера маглу из планинских гудура* (Исто, 138). — *Мерачи иду из села у село* (И. Андрић, Приповетке, 81). — *Фра Марка одмах позваше из Рима* (Исто, 6). — *Сад је покорност избијала из зеленкасте зјенице и из борица около усана* (В. Назор, Вели Јоже, 21). — *Неколико дангуба пронашло је потребним слушати необичне госте који дођоше данас из далеких страна* (А. Ковачић, Сабране приповијести, 40). — *Вина повуче на цијев из тикве* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 83). — *Отац је дојурџио из куће* (Р. Маринковић, Руке, 224). — *Спуштале су се низ неравне зидове, падале као град из дрвене таванице* (Б. Ђосић, Покошено поље, 60). — *Чули су се звуци мотора и рафали из митраљеза* (Ј. Поповић, Истините легенде, 9). — *Не умију из уста ријеч да проговоре* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 159). — *Је л' истина да ћемо ми да идемо из Јастрепца?* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 95). — *Коњ се спотакне и избаци га из седла* (нар. прип.). — *Изабери два добра икраша из корита преда мном* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 330). — *Добило некакве несрећне депешине из Црне Горе* (П. Кочић, Целокупна дела I, 211). — *Из земље се диже загушљив омаман мирис* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 19). — *Нису ли могли тебе из главе и срца избити* (И. Козарчанин, Путови, 103). — *Пусти из себе отегнут уздах и отетура* (И. Дончевић, Миротворци, 322).

б) Појам одакле почиње кретање и не мора имати тачно одређене границе — апстрактни појмови, усталом, и немају својих граница. Од значаја је само да тај појам буде шири од једне, стварне или замисљене, тачке одакле кретање потиче. И потицање било одакле из онога што је обухваћено тим макар неодређеним обимом, дакако, захтева употребу генитива с предлогом *из*:

Потискоше Србијанце *из првих редова* (И. Андрић, Приповетке, 86). — Отпустио је момка *из службе* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 71). — Гундулић је марљиво и умно црпио *из бистра врела* народног пјесништва (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 47). — Зар да ме изелице *из мог добра* истерају (Исто, 77). — Главни командант уклони Родофиникина *из послова српских* (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 132). — Не нађе човека да га ишчупа *из беде* (М. Глишић, Целокупна дела I, 12). — Њезине ријечи нијесу текле *из душе*, него равно с језика (Ј. Козарац, Мртви капитали, 46). — Споменуо сам се да ми је сасвим испало *из памети* (В. Јагић, Спомени I, 421). — Бјежи *из зла* у горе (М. Нехајев, Бијег, 84). — Борбе је био најсигурнији да му се жена неће извући *из клопке* (П. Поповић, Из књижевности I, 95). — Трже се Мића *из мисли* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 31). — А њега јадника бацили сте ни крива ни дужна *из службе* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 42). — Лиричар је затворен сам у себе, и не излази *из своје природе* (Ј. Дучић, Сабрана дела VI, 520). — У томе не треба гледати усност талента, или његову немоћ да се извине *из локалног хоризонта* (М. Богдановић, Стари и нови I, 72). — Дијете *из плача* окрену у смијех (Б. Сијарић, Бихорци, 95). — Једва дође до неких предмета у потлеушици и дигне их *из мрака* (В. Калеб, На камењу, 53).

в) Све што се изузима из какве целине, из делова којима припада, или се на било који начин издваја од њих, такође се означава генитивом с предлогом *из*:

Дум Иван је (пored осталог) превео један Разговор *из Амичиса* (П. Поповић, Из књижевности, 157). — Црни вео, молдавска песма *из Пушкина* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 155). — Примедбе о тачности и поетичности приличног броја превода *из Виктора Ига* (Ј. Скерлић, Писци и књиге IV, 148). — У своју антологију унио је неједнак број пјесама неједнаке вриједности *из великог броја* хрватских и српских пјесника (дн. штампа). — Овде нико *из наметних људи* не узимље као неку дефекцију што илетс у Берлин (В. Јагић, Спомени I, 261). — Ми смо у недоумици шта *из њих* пре да поменемо (Наша књижевност II, 1946, 596). — Упитао нас је неки строги грађанин *из броја* оних који су совјетску власт признали (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Илфа и Петрова, 15).

г) И у првим примерима, где је име писца фигуративно (метонимијски) узето место његова дела, уместо предлога *из* могао би бити употребљен предлог *од*, али с нешто друкчијом нијансом значења. У случају са овим другим предлогом било би означено да, рецимо, „Разговор“ који је Дум Иван (у првом примеру) превео припада Амичису као аутору, а предлогом *из* означава се да је то што је Дум Иван превео узето (извојено за превођење) из Амичисових дела. Исту ту нијансу имамо у три наредна и у свим сличним примерима с предлогом *из*.

У даља два примера, са синтагмама: *нико из наметних људи и шта из њих* — имамо синониме: ову предлошко-падежну везу и генитив с предлогом *од* у значењу које смо приказали и т. 203. Али је потребно истаћи да, и сам број наших примера с једним и другим предлогом јасно говори да је ту предлог *од* и чешћи и обичнији у савременом српскохрватском језику.

И у првом и у другом случају поред аблативног значења потицања, покретања, овим се предлогом (*из*) означава прецизније да то потицање, то одвајање почиње из средине оних, одн. онога што појам означава.

217. а) А чим се њим означава одакле се нешто покреће, овај облик генитива с предлогом *из* у тој служби има прилошку функцију одредбе места. И то не само у реченицама с глаголима који изрично означавају кретање већ и у свима другим у којима се оно подразумева, или пак глаголом означена радња изазива кретање, као у примерима:

Ја сам јутрос *из вароши* (М. Глишић, Целокупна дела I, 98). — Кад сте ви *из Пожеге* (Исто, 125). — Још није ни *из земље*, а сагорје (И. Андрић, Приповијетке, 100).

б) Генитивом с предлогом *из* може се означавати и место на коме се врши оно што се казује глаголом дотичне реченице:

Стаде дрека *из куће* (М. Глишић, Целокупна дела I, 12). — У тај пар *из собе* плане пушка (Л. Лазаревић, Целокупна дела I, 116). — Он ће свакога брисати *из протокола* (Исто, 96). — Срећа је изновице *из њена ока* сијала (Ј. Козарац, Мртви капитали, 62). — Говори, брате, као да *из књиге чита* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 31). — *Из даљине* хуји ријека (Исто, 107). — *Из даљине* урличу вуци (Исто, 142). — То виче онај *из друге хелије* (И. Андрић, Приповијетке, 21). — Предложи Ненад *на једном из краја* (Б. Босић, Покошено поље, 61).

У овим и другим оваквим примерима потпуно би одговарао облик одредбе за означавање вршења радње у месту (локатив с предлогом *у*). Аблативна предлошко-падежна веза, међутим, не казује само где се врши глаголом означена радња већ и још нешто. Употребу аблативног генитива с предлогом *из* у оваквим случајевима захтева околност што се таквим реченицама не износи само вршење радње у месту означеном појмом у генитиву већ и кретање гласа или чега другог, из тога места док доспе до чула (слуха, вида, мириса) онога који сазнаје оно што саопштава.

218. а) Глаголи: *вири*, *стрчати*, *стршати*, *расти*, *шибати* и сл. својом рекцијом такође захтевају одредбу у облику генитива с предлогом *из* — наравно када се именицом означава одакле што *вири*, *стрчи* итд.:

Одсечен дирек стрчи *из трњака* (М. Глишић, Целокупна дела I, 35). — *Из торбе* вири глава шећера (Исто, 112). — Осовине су вириле читав педаљ *из главчина* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 346). — *Из тикве* двије шибе до неба шибају (Виенац 1884, 450). — *Из чела* се пружао раван, дуг, јако заобљен нос (Ј. Козарац, Мртви капитали, 118). — То црквица мала вири *из маслина* (Ј. Дучић, Сабрана дела I, 70). — Стрче пера *из торбе* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 207). — Спреда *из шињела* виде се две дашчице (И. Секулић, Записи о моме народу, 86). — Село је расло *из сумрака* пред нама (И. Козарчанин, Сам човјек, 208). — *Из широких рукава* вириле су сунцем опаљене руке (Д. Максимовић, Како они живе, 167). — *Из полуотворених фијока* стршиле су набацане читаве гомиле десетица (Б. Босић, Покошено поље, 448).

б) Понекад се у синтагмама с истим глаголима генитив с предлогом *из* употребљава да се значи место у унутрашњости где се што налази. А стање, односно изглед тога означен глаголом захтева као одредбу облик генитива с предлогом *из* зато што се тај изглед опет запажа са извесног одстојања, однекуда ван унутрашњости из које надражај вида потиче: *Зија из њега* (М. Глишић, Целокупна дела I, 11). — *Вири из подрума* (Исто).

в) Слично значење генитив с предлогом *из* има у примерима: *Хтели су извући један струк локвања из корена* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 105) и *Обилазила је својим снажним корачањем из кукова* (М. Црњански, Сеобе, 55). Ипак се први од њих разликује од примера из непосредно претходног става значењем глагола, а други функцијом предлошко-падежне везе. У првом примеру глагол

значи извући (струк из земље, свакако) заједно с кореном, а у другом: предлошко-падежна веза *из кукова* има функцију атрибута глаголске именице (корачање). А њихова је сличност с примерима који им непосредно претходе у томе што струк расте из корена, а корачање се опет врши покретањем из кукова, не одвајајући се од њих.

219. Као из каквог места тако нешто може потицати и из неког времена, па је разумљиво што се радња (или стање) и по времену може одређивати генитивом с предлогом *из*:

Из првине мучно ће ми бити (А. Харамбашић). — О томе је почео размишљати и падати у неки занос *из раног детињства* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 271). — *Из тамне давнине* ишао је далек глас (В. Цар Емин, Старци, 23). — *Из почетка* је Бурђија затезала (П. Кочић, Целокупна дјела I, 62).

У свим таквим случајевима право падежно значење је ишчезло; предлошко-падежна веза у њима има функцију прилошког одређивања глагола. Та промена значења доводи каткада до сливања предлога с падежним обликом у једну прилошку реч, као у примеру: *Никад не дође у канцеларију из јутра* (М. Глишић, Целокупна дела I, 90).

220. а) Тамо пак где се генитив с предлогом *из* употребљава као део израза: *из дана у дан*, *из године у годину*, *из часа у час* — заједно с осталим деловима дотичног израза: *Копни из дана у дан* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 79). — *Потврђује се из дана у дан* (И. Андрић, Приповијетке, 94). — *Тако су се они из године у годину све више губили* (П. Кочић, Целокупна дјела, 295). — *Из грла му из часа у час проваљује хрипавац* (В. Цар. Емин, Старци, 160). — *Нестајао је из минуте на минути* (Књижевна република, 1924, I, 5) добија значења више начинске одредбе. У наведеним примерима *из дана у дан* значи стално, свакодневно итд.

б) Изрази у којима у првом делу њихову немамо име неке временске јединице (*дан*, *час*, *година*, *минут* и сл.), већ другу коју именицу — поготову сү праве глаголске одредбе за начин, нпр.:

Непрестано је прелазила *из руке у руку* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 46). — Сад мора — макар *из ока из бока* наћи овсћу своту (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 247). — Потпштеност је у људима расла *из корака у корак* (Књижевна република 1924, II, 71). — Ко ће то тако одједаред: *из неба па у ребра* (Б. Машкић, Ар. Проклић, 96).

в) А генитив с предлогом *из* и сам, а не као део израза, употребљава се у функцији прилошке одредбе за начин:

Мати стаде *из гласа* запевати (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 380). — Она је јаукала *из гласа* (Исто, 324). — Тек дрекну *из петних жила* (М. Глишић, Целокупна дела I, 107). — Уз тај посао певали су *из свега гласа* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 58). — Вековне сеобе су *из темеља* измениле састав и дух старог јужнословенског становништва (Ј. Цвијић, Говори и чланци I, 170). — Гађају га *из погаје* сухим шишаркама (И. Андрић, Приповетке I—II, 20). — Посрћући и *из свега гласа* кукајући, Дашко одбјеже сасвим од куће (Б. Машећ, Др. Прокић, 62). — Критичари га *из друге руке* тумаче (М. Богдановић, Стари и нови I, 23). — Трчао је *из све снаге* (Б. Ђосић, Покошено поље, 87). — Срће низ до вичући *из свега гласа* (В. Назор, Пастир Лода, 43).

г) А колико је разумљиво да се овим обликом одређује начин на који се врши радња, толико исто је јасан и аблативни карактер његова значења (јасно је, наиме, да песма и људски глас иду из грла, да је јачина снаге нарочито велика кад напор иде чак из петних жила, да мржња, као и љубав, иду из душе итд.) — и поред тога што се овде померају функција и значење. Ово последње до те мере да место прилошких израза добијамо каткад сложене прилоге, наравно кад настану и други услови за то, као у примеру *изнебуха* (*Прекиде га неко изнебуха* — М. Глишић, Целокупна дела I, 107), рецимо, где смо од две речи добили једну сложену, зато што се друга реч самостално више уопште не употребљава.

221. а) Генитивом с предлогом *из* казује се и узрок услед којег се врши радња:

Ако се против те жеље и труда буде што украдо, то је било *из незнања* или по људској слабости (Вук Ст. Карацић). — *Из учтивости* изјави допадање (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 221). — Не каза оцу *из страха*... а Аници *из гордости* (Исто, 429). — Није да рекнеш *из какве сумње* (М. Глишић, Целокупна дела I, 192). — Не говорим *из какве злобе* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 42). — Данас се нико не узима *из љубави* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 70). — Винко је нешто *из освете*, нешто *из обијести* настојао да насамари Лују (Исто, 117). — То сам учинио *из поштовања* према његовим великим заслугама за славистику (В. Јагић, Спомени I, 225). — Они су поштени *из страха* (Б. Кнежевић, Мисли, 80). — Једно другом *из зависти* ломе врат (В. Петровић, Варљиво пролеће, 100). — Не потписују мјеницу

из принципа (Вј. Новак, Два свијета, 229). — *Из велике језе* неко у партеру промуца (И. Секулић, Тренуци, 100). — Мир који смо досад имали био је мир *из страха* (Радничке новине 1905, 86/1). — Омладински лист не излази *из моде* или *из сујете* већ да растури по народу истине (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 221). — Умјетник не може *из увјерења* гладовати (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 69). — Волим их. Тако — *из навике* (Фелдман, Три драме, 73). — Он хоће да задржи влак... *из мржње на људе* (А. Цесарец, За новим путем, 58).

Није тешко запазити да овде у синтагмама (односно реченицама) с предлошко-падежном везом у функцији зависног члана скоро редовно имамо неку личну особину, стање или расположење субјекта које служи као подстрек (узрок, дакле) за свесно вршење радње управног глагола. У наведеним примерима по реду — узрок вршењу радње су: незнање, учтивост, гордост, страх, сумња, злоба, љубав, освета, обест, завист, принцип, језа, сујета, милосрђе самога субјекта.

б) Знатно ређе то могу бити и околности у којима се субјекат налази, као у наведеном Скерлићеву примеру с предлошко-падежном везом *из моде* или у Вукову примеру: *Из различитих тадашњих опстојатељстава* (тј. околности) *најпослије пристану да се пошаљу у Русију*; у Лазаревићеву: *Из дуга времена изађем и станем шетати* (Целокупна дела, 249); у примеру В. Цара Емина: *Иван је као из неприлике погледао испод ока према Луцији*; или у примеру: *Извукао се из недостатка доказа* (Босанска вила 1905, 675). — Исто тако подстицај за вршење радње у примерима: *Учинио је то из нужде* и *Носи танке чарापе из моде* имамо околности у којима се налазе они што врше означене радње, а не симболе одређеног расположења, како је недавно речено у већ спомињаној расправи посвећеној овим питањима, где се тачно иначе констатује да се генитивом с предлогом *из* најчешће означавају унутрашње побуде, психолошки моменти у самоме вршиоцу као оно што подстиче на вршење радње, мисли се, свакако, управног глагола¹.

в) Осим тога предлог *из* врло често стоји уз генитив саме именице *узрок* или именице *разлог*, у функцији, дакле, где се напоредо с овим употребљавају предлози *због* или *са* (в. т. 235. и 238) као потпуни семантичко-синтаксички синоними². Најбоља потврда за ово су

¹ Узрочне конструкције с предлозима *због*, *од*, *из* у савременом књижевном језику (Наш језик, књ. V н. с., стр. 190).

² И доиста мишљење (изнето у Нашем језику књ. III, 1935. г. на стр. 83) да је у реченици: *Сматрам да је ту нарочито потребно са многих разлога — изнети разлику међу сталним променама гласовним предлог с или са* потпуно на своме месту — сасвим оправдано. Али то никако не значи да ту место овога предлога с генитивом не би могла бити употребљена и предлошко-падежна веза *из+генитив* са у свему истим значењем.

нам случајеви употребе по два предлога у служби допуне истог управног глагола, нпр.: *Да ли с тога или из друга каква узрока, тек Голдсמיד се врати од владике* (Љ. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника). — *Рекао сам да нам је књижевност потребна из више узрока али поглавито са њене поетске, идеалне осећајне природе* (Б. Поповић, Огледи, 237).

г) А као узрок, овим се обликом означава и оруђе којим се врши и помоћу којег се врши радња управног глагола. Али је то оруђе само какво ватрено оружје којим се пуца:

Кнез Никола такође врло добро бије *из пушке* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 152). — *Одмах Буко пали из пиштоља* (М. Глишић, Целокупна дела I, 106). — *Сад ћете из тона габати* (Исто, 66). — *Опали из двоцевке* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 135). — *Добро потеже из једне двојке* (Исто, 167). — *Затеже из острагуше*, па посред сриједе (П. Кочић, Целокупна дела I, 83). — *Дочеках је из свог штуца* (Исто, 205). — *Чули су се звуци мотора немачких камиона и рафали из митраљеза* (Ј. Поповић, Истините легенде, 9).

222. Исто се тако генитивом с предлогом *из* означава и према чему се врши, на основу чега се врши или извршава оно што се означава управним глаголом:

Можда ће се то видети *из даљег причања* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 428). — *Из Јоцина разговора* једва си разабрао (Исто, 294). — *Даље видеше из оцене* да је добар учитељ (М. Глишић, Целокупна дела I, 143). — *Из разговора* се разабире полако (И. Андрић, Приповијетке, 9). — *Из навике* а не због зараде држе отворену крчму до поноћи (С. Матавуљ, Из разлијех крајева, 145). — *Диге се пре петлова и умива из обичаја* (М. Марковић, Крива Дрина, 83).

223. Разумљиво је што се облик генитива с предлогом *из* употребљава и за казивање да је нешто направљено од онога што значи име појма у генитиву. Када се, рецимо, гради кућа од камена, тај се камен узима однекуда, из неког каменолома рецимо; камен који ће се употребити за зидање вади се, дакле, између делова целине, па је јасно не само што се употребљава облик за одвајање него и што уз тај облик стоји предлог који ближе одређује да се потребна грађа узима између делова целине. То јасно потврђује пример: *На гробу се*

дизаше висока пирамида из црна мрамора (К. Ш. Балски, Љубав лајтнанта Милића, 4), од којег се значењем својим врло мало, или и ни мало не разликују примери:

Главу јој је покривала бијела капица *из драгоцјених чипака* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 180). — *Обувен* (је) у огромне чизме *из руске коже* (Исто, 273). — *Само је зурила у голема висока врата из жуте мједи* (М. Крлежа, Три кавалира, 134). — *То су све били оригинали! Особито онај орман из масива са црним ступцима* (Исто, 34). — *Ова лакирана кола с лампадама из млијечнога стакла* (Исто, 93). — *Није било олова, нису имали из чега лити звоно* (М. Московљевић, превод Шолоховљева Тихог Дона II, 270). — *Сикстински Рафаелови анђели њихали су се изрезани из папира* на божићњем дрвцу (М. Крлежа, Излет у Русију, 50). — *Ту је његов отац чувар великог свјетлионика из бијелога камена* (Сл. Батушић, На драгом прагу, 31). — *Колодвор наш је једнокатница из црвене цигле* (М. Крлежа, Излет у Русију, 5). — *По цео је дан кришом правио за нас лажно вино из прашкова* (В. Милићевић, Приповетке, 27). — *Један пасус био је из масних слова* (Б. Ђосић, Покошено поље, 473).

Граматички су с овима по значењу истоветни примери типа: *Лажне су ако нису сковане из метала осећања* (Б. Кнежевић, мисли, 137). Само што је овде синтагма с генитивом и предлогом *из* употребљена фигуративно, у преносном значењу. Тако исто и у примерима: *Зашто да правиш спрдачину из себе* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 175). — *Шта су све из мене радили?* (Сл. Батушић, На драгом трагу, 209). — *Шта би било из мене?* (М. Крлежа, Три кавалира, 105). — *Шта ће бити из тога дјетета што се ноћас ту родило* (В. Чајкановић, Српске умотворине, 308).

Не само што би се у овим и оваквим случајевима могао у служби генитива материје употребити овај облик с предлогом *од* него би он ту, по нашем осећању, више био на своме месту од генитива с предлогом *из* — и то, како у овим случајевима са социјативним значењем, тако исто и у многим другим, нарочито у онима који значе од целог једног појма направити други као у реченици: *Стају је направила из собе* (А. Цесарец, Бјегунац, 45), која стварно значи — *собу* је претворила у стају. У вези с овим је потребно истаћи још да је такав генитив материје с предлогом *из* обичнији код писаца из западних наших културних центара. То нам потврђују и наведени примери, као што се из њих можемо уверити да се такав овај облик у дотичној служби употребљава и код писаца на истоку. А

к томе треба додати и да се у оваквој служби генитив с предлогом од подједнако употребљава у језику и источних и западних наших културних центара, тј. и код српских и код хрватских писаца (в. примере у т. 211. б).

224. а) Досад смо се упознали с више значења генитива с предлогом из у функцији одредбе глаголске радње. Његова основна аблативна природа најлакше се може објаснити преко тих функција јер се увек мора претпоставити каква акција потицања, одвајања, напуштања онога што значи појам у генитиву. То ће рећи да је генитив с предлогом из ако се употребљава и у функцији одредбе самосталних речи, — ипак првобитно увек морао бити одредба какве акције, дакле глаголска одредба. А није тешко схватити како је он од глаголске постајао именичком одредбом. То нам показују примери као што су: *Чујем како коњ грицка сено из кола* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 154) и *Јео је само кисео купус из расола* (И. Андрић, Приповијетке, 29), у којима хоће да се каже како коњ грицка сено захватајући га из кола и да је онај о коме је тамо (у другом примеру) реч јео купус узимајући га из расола. Види се, дакле, да се подразумева некаква акција одвајања из унутрашњости, и то је оно што захтева употребу овог облика (генитива с предлогом из). А такође је јасно да се овај облик односи и на именице, да он и њих одређује. У сад наведеним примерима се констатује да је коњ јео сено које је у колима, дакле, одређено сено, и да је онај о коме се говори у другом примеру јео купус који се држи у расолу, а не неки други.

б) Већ у случајевима где је ова одредба далеко од глагола а сасвим уз именицу, или у онима где и нема глагола, генитив с предлогом из је искључиво одредба самосталне речи, њен атрибут или предикат:

Седи још неколико из оближњих села (М. Глишић, Целокупна дела 1, 79). — Да не помињем људе из самог места (Исто, 104). — Задржим се у Сарајеву код неких пријатеља из младих дана (А. Радић, Сабрана дјела 1, 163). — Мислим да је неки чиновник из контроле (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 190). — Осуђује Јолпаза Давидова из села Мелине (П. Кочић, Целокупна дјела 1, 192). — Помажи Србину свом из лепог Срема (Исто, 57). — Пише своје другу из ескадрона (И. Андрић, Приповијетке, 94). — Један Нијемац из Ердеља (Исто, 107). — Трговац из тимочког округа (Исто, 106). — Макар и не био из његовог подручја (Глишић, Дела 1, 94). — Из царске је шуме (П. Кочић,

Целокупна дјела 1, 193). — Из Босне је он (Исто, 192). — Морнара из Леванта не виђа већ дуго (И. Ђипико, Са острва, 178). — Зацијело сте из Москве (Стј. Крањчевић, превод, 194).

Немац из Ердеља и трговац из тимочког округа, да само ова два примера узмемо, нису ништа друго већ *ердељски Немац* и *тимочки трговац*. А исту одредбену функцију имамо и у осталим овде наведеним и у многим сличним случајевима с обликом генитива и предлогом из.

в) Нарочито се често употребљава генитив с предлогом из у функцији придева за означавање одакле је ко, или одакле је шта, као у малопре наведеним примерима: *Јолпаз Давидов из села Мелине*, *Србин из Срема*, *Нијемац из Ердеља*, *морнар из Леванта* и у многобројним сличним случајевима. За такво означавање одакле ко потиче — с предлогом из употребљава се генитив имена не само појединих места (градова или села) него, како нам и већ наведени примери говоре, и генитиви целих крајева или покрајина (*То су јединице из Лике и са Кордуна*), земаља, па и целих континентата (По једног представника: *из Југославије, из Пољске, из Француске, из Италије*; заступљено је било 20 земаља *из Африке*, а било је представника и *из Азије* и *из Америке*).

Пада у очи да је овде у истој функцији напореда с предлогом из (*из Лике*) употребљен и предлог с, опет с генитивом (*с Кордуна*). А у вези с тим скренућемо пажњу да се и поред *морнар из Леванта* — можда још чешће каже *морнар с Леванта*. За генитив с предлогом из у примерима: *Ми смо јучер из Косова равна* (И. Војновић, Смрт мајке Југовића, 29) и *Полазећи из предавања кући... често би ме пратио* (В. Јагић, Спомени 1, 336) — може се, штавише, рећи да није срећно употребљен и да би место из у њима предлог са много више био на своме месту. Када се у овој заједничкој функцији употребљава који од ова два предлога показаћемо даље (в. тач. 226. б и 227).

г) У служби придева, с једне, а са аблативним падежним значењем, с друге стране, употребљава се генитив с предлогом из у примерима типа: *Подмећемо им свеске из физике и математике* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 470). Пре уношења каквих бележака у њих, то би биле *свеске за физику и математику*. Оне су то и даље, пошто се у њих почну уносити белешке или задаци из тих предмета. Али отада оне постају *свескама (с белешкама) из физике и математике*, односно *из латинског језика*, или *из хемије*... већ према томе за који школски предмет служе. Отуда и уз имена наставника појединих предмета одредба, нарочито

у школском језику, а често и иначе, стоји у облику генитива с предлогом *из*: *Долети професор из хрватског језика и покаже* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 173). — *На излет ће нас водити друг из географије* (разг.). А већ као одредбе именица: *питања, одговори, часови* и сл. које се односе на поједине школске предмете најчешће се употребљавају у облику генитива с предлогом *из*: *Неки су писци давали часове из боксања* (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 326); *Елементи из атлетике морају служити као основа за успех свакој грани спорта* (Н. Деспот, Атлетика, 3); *Одговорио је на сва питања из историје* (разг.).

225. Предлог *из* употребљава се, знатно ређе, истина, него предлог *од*, и уз друге предлошко-падежне везе, као у примерима: *Нађе баш онда да зове комшиницу из преко пута* (С. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 107). — *До Госпођинског вира допире много мање рибе из пре регулације* (М. Петровић, Бердапски риболови, 57) и сл. — наравно у своме основном значењу.

226. И значење предлога **с (са)** уз генитив изразито је аблативно.

а) Њиме се означава потицање, одвајање и удаљавање с горње површине, с ма какве површине, са спољне стране појма, с неког узвишења и било каквог предмета с уочљивом димензијом висине, с предмета што је означен именом у генитиву:

Скачу са стене (М. Глишић, Целокупна дела I, 53). — *Лака провидна маглица диже се са земље у вис* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 52). — *Чуо се шушањ лишћа што је падало са стабла на лелину* (Д. Шимуновић, Туђинац, 8). — *Наједанпут скину дијете с кољена* (В. Назор, Под бременим љубави, 11). — *Промуца овај и побе с балкона* (Р. Маринковић, Руче, 53). — *Зграби плитку шубару с главе* (Б. Ђопић, Не тугуј, бронзана стражо, 14). — *Скреће с пута и удара према густој шикари* (Исто, 16). — *Он стргне с леђа карабин* (М. Божић, Неиспакани, 248). — *Па одједном као са ватре трже себи руку* (Д. Ђосић, Корени, 43). — *Закукљена мала особа сиђе с кола* (В. Калеб, Новеле, 7).

б) Место одакле што потиче, одакле се што одваја или удаљава, не мора свакад бити сам појам означен именом у генитиву, већ је то место често поред и нешто изнад онога што се именује генитивом. У примерима:

Забринула се што јој нема дјетета с воде (П. Кочић, Целокупна дјела I, 87). — *А други ће кренути са Сане* (Исто, 203). — *У то је младић приметио са Зете* (С. Матавуљ, Целокупна дјела I, 39). — *Када сте се вратили с мора* (разг.) и сл. —

предлошко-падежне везе: *с воде, са Сане, са Зете, с мора* не значе буквално с површине вода означених обликом генитива, већ из места која су непосредно поред њих, свакако на било колико већој висини од њих.

У оваквим се случајевима увек говори о некој води: о бунару, извору, потоку, реци, језеру или мору, односно о местима поред којих се те воде налазе, поред којих теку. А место крај воде је (уколико није изнад земље подигнута чесма или какав резервоар) природно више од саме воде, и то, разуме се, захтева предлог *с(а)* уз облик генитива.

в) Од ових се, наравно, унеколико разликују случајеви као што су: *Са Дунава воде захватише* (нар. песма). — *Воду са Зете нико не пије без невоље* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 86). — *Дјевојчица и стара Ане морале су са чесме доносити воду на глави* (В. Калеб, Новеле, 35). — *Доносе са извора воду за пијење, а са бунара за остале потребе* (разг.) и сл. Унеколико се разликују, кажем, зато што се ту количина воде која се узима стварно одваја од друге количине воде, од њене целине. А не може се рећи да се узима баш с површине, него употребу предлога *с(а)* уз облик генитива овде условава нешто слично што и употребу те предлошко-падежне везе у непосредно претходном ставу јер се претпоставља ношење воде с места које је поред објекта чије име стоји у генитиву, наравно пошто се она претходно захвати из тога објекта.

г) И уопште употреба предлога *с(а)* с генитивом најпре претпоставља виши ниво, уздигнутост места с којег кретање потиче — врло често тако да се кретање врши с вишег места према нижем, с неког узвишења, с какве висоравни, рецимо, према нижим пределима:

Не идеш ли са поља Косова (у народној песми пита царица Милица слугу Милутина када је овај дошао с Косова у Крушевац, који од Косова има неколике стотине метара нижу надморску висину). — *Потјерасмо их с питомог Соколова* (П. Кочић, Целокупна дјела, 153). — *Одскочи му оно дете с леђа* (М. Глишић, Целокупна дела I, 88). — *Падају печене шеве с неба* (Исто, 94). — *Водио је десетак сељака са свога краја* (Исто, 128). — *Сиђе са Сетихова* (И. Андрић, Приповетке, 102).

227. а) Али ако се генитивом означава име места које се налази на неком узвишењу, на висоравни, или мало већој заравни, на каквој равни већег пространства, релативно веће ширине, или на каквој води, односно непосредно уз њу, на њеној обали и са њеним именом, онда се почетак кретања од тих места и према вишим пределима означава опет генитивом с предлогом *с(а)*. Говори се (и пише): *Пошли су с Ријеке на Велебит, с Косова на Шару, с Цетиња на Ловћен; Прва кола с Новог Београда према Зеленом венцу полазе у 4 часа изјутра* — без обзира на то што је Зелени венац (у последњем примеру) уздигнутији од Новог Београда, а Велебит, Шара и Ловћен су за 1000 до 2000 метара виши од Ријеке (наше велике поморске луке на горњем Јадрану), Косова и Цетиња.

Од колико пресудног су значаја за употребу предлога *с(а)*, а не предлога *из*, с генитивом у овим случајевима релативно пространство, односно релативна ширина и истоименост назива воденог објекта и места на његовој обали, видеће се из овога што ћемо изложити. Прво, напореда са: *с Новог Београда*, каже се *из Земунa* (*У своју школу свакога дана пре седам часова стигне с Новог Београда*, али: *У своју школу... стигне из Земунa* — и поред тога што је Нови Београд поред Земунa, и није ни на каквом узвишењу, колико ни Земун, а свакако зато што је он на једном релативно широком простору. И кад се почео подизати био је врло мали према пространству на коме је планиран и на коме се диже Нови Београд. Даље, једна од релативно широких улица у Београду зове се *Булевар револуције*, и сасвим се правилно говори: *С булевара револуције до Железничке станице стигне се пешице за 15 минута*. Тај се садашњи булевар до пре 20 и неколико година звао *Александрова улица*, и говорило се, такође је разумљиво зашто — *Из Александрове улице до Железничке станице стигне се пешице за 15 минута*. Значи да булевар уопште, као посебне врсте улица веће ширине, захтева у оваквим случајевима, тј. у синтагмама с глаголима који означавају кретање, у функцији одређивања почетка места тога кретања — употребу генитива с предлогом *с(а)*; уз облик генитива именице улица, међутим, као речи која означава простор исте врсте, али без веће ширине, употребљава се предлог *из*.

б) У корелацији са овим стоје предлози *на* (према предлогу *са*) и *у* (према предлогу *из*) с облицима акузатива, уз глаголе кретања кад означавају где се то кретање завршава, и локатива — уз глаголе мировања (исп. т. 512—512а).

И то не само у овоме случају него и уопште. Зато смо ми сматрали да је потребно дати објашњење откуда каткад долази до ремећења ове корелације. Ми смо на њу наишли у једном дневном листу, где смо у размаку од неколико редова нашли реченице: *У Цетињу се сазнало да је устанак отпочео и Неколико другова умакло је с Цетиња*¹. До употребе предлога у првој од ових реченица довело је *ad hoc* правилно створено осећање да му је и место ту, зато што се Цетиње налази у маломе крашком Цетињском пољу, окружено брдима са свих страна. А у другој реченици је за означавање почетка кретања уз генитив именице Цетиње употребљен предлог *са* према спонтаном тачном познавању давно утврђене ове предлошко-падежне везе, очуване још из времена када је Цетињским пољем текла понорница *Цетиња*, којој корито још није сасвим затрпано, и по којој је Цетиње и добило своје име. До сличног ремећења у језичком осећању долази и у другим сличним случајевима — много ређе у случају с употребом одговарајућих предлога уз облике назива места Ријеке Црнојевића, уз чији облик генитива *ће* се врло ретко, истина, употребити предлог *из* (а скоро искључиво се употребљава предлог *са*), зато што ријека на којој је подигнуто ово местанце још увек постоји, иако зајажена водом Скадарског језера, оставља утисак једног његовог крака — а чешће уз облике назива Ријеке, великог пристаништа на горњем Јадрану, зато што је реке Речине на којој је она подигнута нестало тако рећи. А положај овога града на морској обали испод брда која га са свих страна, осим са морске, окружују — води губљењу осећања за употребу одредбе какву захтева положај на коме је Ријека постала, па се поред *полазак с Ријеке тачно у 7 часова* све чешће чује и *полазак из Ријеке тачно у 7 часова*. Ово последње нарочито када је реч о бродовима — свакако зато што се мисли на *полазак из Ријечке луке*.

228. И свако (привремено или стално) одвајање од дужности, од посла, од забаве или било чега сличног, такође се означава предлогом *с(а)* и генитивом имена појма од кога се одвајање врши. Код Даничића, поред осталих, за ово имамо наведене примере: *Докле се он с војске врати, Кад се врати са свадбе, Кад довече доћеш с посла*². А овамо иду и примери: *са забаве, са игранке, са студија, с вежбе, с пута*, какви су и код писана забележени:

Кад се *са студија* вратио, више се покрету није враћао (Д. Лапчевић, Положај радничке класе, 418). — Довикну отац који се већ бијаше вратио *с рада* (С. Боровић, Цјелокупна дјела I,

¹ В. Наш језик, књ. III, н. с., 333—335.

² Б. Даничић, *Србска синтакса*. Београд 1858, стр. 299.

308). — Неки посланици отишли су *са скупштине* и без оставке (С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 376). — Дотрчаше им у сусрет сељани што се већ бијаху вратили *с рада* (В. Назор, Под бременом љубави, 26). — Као да се *с трке* враћа (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 318). — Враћали су се *са издржане казне* из рудника (М. Лалић, Хајка, 28). — При повратку *с једног од својих путовања* наиђе (Исто, 7). — Враћајући се ноћу *с покладних плесова* освјетљавали су себи пут (Р. Маринковић, Руке, 22). — Он се вратио *с пута* (Д. Ђосић, Корени, 23). — Био је скинут *с дужности* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 170). — Пастири *са наше* не враћају стада (Н. Полић, Јучерашњи град, 75).

229. И када год се ма шта што се на чему налази, или се на чему држи, пребацује на друго што, или се уопште помера одатле — уз генитив имена појма с којег се померање врши употребљава се предлог *с(а)*. И сасвим је разумљива ова предлошко-генитивна веза у примерима као што су: *Превела је један роман с енглеског језика*. — *Сметнуо је с ума*. — *Перачице и вилино коло нису му никако ишли с памети* (Д. Шимуновић, Туђинац, 40). Овамо долазе и случајеви какав имамо у примеру: *Спаде с ногу* — с преносним значењем, у коме немамо никаквог одвајања ни конкретног померања уопште, поготову га нема у два непосредно претходна примера, али имамо промену стања с бољег на горе, и то условљава употребу генитивне конструкције с предлогом *с(а)*.

Последњи се примери функцијом својом разликују од свих претходних, јер је генитив с предлогом *с(а)* у њима типична допуна, док у свима претходним овај облик има функцију одређе глагола којим се означава потицање, односно овајање. А прилошка компонента значења (*стоља, одозго* и сл.) у самом предлогу доста је изразита.

230. а) Одвајање и потицање од неког појма имамо и у примерима типа:

Угледа поворку *са храстове гране* (В. Назор, Под бременом љубави, 22). — Дознали смо *с поуздане стране* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 98). — Ред је да се *са збора* поздравља влада и мудри државник (Исто, 130). — Понуде су падале *сад с једне сад с друге стране* (Р. Маринковић, Руке, 30). — *Са своје висине* угледао је сунце над хоризонтом (Исто, 17). — Све се то види *са прозора* фра-Петрове Ђелије (И. Андрић, Лица, 5). — Опет уђе у конобу *и с врата* погледа све (В. Калеб, Новеле, 84). —

С тога места видела се цела ширнина (Б. Ђосић, Два царства, 17). — Свиња се сунце *са истока* раба (П. Кочић, Целокупна дјела, 203) —

у којима од генитивом с предлогом *с(а)* означеног појма по реду којим се о њима у наведеним реченицама говори — потичу: поглед (на поворку), сазнање, поздрав (влда), понуда, добивање благослова итд.

б) И место процеса збивања које се означава управним глаголом, врло често се одређује генитивом с предлогом *с(а)* и у случајевима као што су: *Грмну један нови глас са спољних врата* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 150). — *Викну неко са дна ходника* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 270). — *Са златних њива живље се орила пјесма жетелачка* (С. Ђоровић, Целокупна дјела I, 244). — *Са сувих камењара почињу се плавити љубичице* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 115). — *Мирко с врата лане* (В. Калеб, Новеле, 21). — *Још мало су се чули акорди са гитара* (Р. Маринковић, Руке, 51). — *А Цепелин је зујао с говорнице* (Б. Ђосић, Не тугуј, бронзана стража, 26). — Баш зато што у облику генитива овде имамо име места на коме се дешава, односно врши оно што се казује управним глаголом, — место те аблативне предлошко-ладежне везе — могла би се употребити и предлошко-локативна веза *на* с обликом локатива за означавање онога што се врши или збива на одређеном месту. Али то ипак у овим случајевима нису и не могу бити семантичко-синтаксички синоними, јер се облицама с првом везом, која је овде употребљена, означава не само место збивања него и кретање, најчешће аудитивног и визуелног надражаја с места означеног генитивом.

в) У неким, управо у одређеним случајевима, углавном с употребом предлога *с(а)* уз облик генитива именице *страна*, потицање и кретање од појма с именом у генитиву у толикој мери је бледо да је сасвим свеједно да ли ће се за одређивање места радње употребити ова или предлошко-именичка веза локатива с предлогом *на*. И доиста би у примерима: *Ради са свију страна да му се власт укне* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 115). — *Неко време Ристић је провео с оне стране Саве* (С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 13). — *С ове стране поља протезало се дуго грмље* (Д. Шимуновић, Туђинац, 36). — *Наједном с десне стране пута људски стан* (В. Калеб, Новеле, 70). — *С десне стране подвучена под појас дуванкеса* (И. Андрић, Приповетке, 68). — *С једне стране стоји Бајов друг* (М. Лалић, Хајка, 96). — *Можда су баш у шумама с оне стране Караталиха* (Исто, 19). — *С десне стра-*

не је било зрно (М. Божић, Неиспакани, 44) и сл. — локатив с предлогом *на* био би сасвим на своме месту (*Ради на свим странама да му се власт укине, Неко време Ристић је провео на оној страни Саве* итд).

г) Ипак се предлог *с(а)* и с генитивом именице *страна*, као и с генитивом осталих именица, употребљава и за означавање потицања, кретања од појма с именом у генитиву, као у примеру: *Дознали смо с поуздане стране* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 92), којим се казује да оно што се означава управним глаголом, у вези с којим је једино и могуће одредити значење зависног члана синтагме, — долази однекуда. И ту, дакле, имамо изразито аблативно значење.

231. Као што се генитивом *с(а)* одређује место почетка кретања и место радње или стања уопште, тако се исто у неким случајевима овим обликом одређује и време вршења радње или време стања или каквог збивања:

С почетка чу како му срце бије (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 168). — Наравно да је Јанку *с почетка* било nelaгодно (Исто, 207). — *С јесени* премјести се Мирков батаљон у Загреб (В. Новак, Подгорске приповијести, 19). — Најзначајнија је пјесничка личност хрватске књижевности *с почетка* 16. вијека (А. Барац, Југословенска књижевност, 34). — Рујна свјетлост проби се кроз тај лом заслијепивши ми чула *с првог маха* (М. Комбол, превод Дантеова Пакла, 26). — *С пролећа* се обављају тешки пољски радови, а *с јесени* се убирају плодови (разг.) — Он *с вечери* често долази к нама (исто).

232. а) Пада у очи да се у генитиву ових временских одредаба употребљавају углавном имена појединих временских јединица или временских одсека. У генитиву уз који иде предлог *с(а)* та имена употребљавају се и као први део израза којих је други део акузатив истих имена с предлогом *на* или с предлогом *у*, као у случајевима:

Таворим овако *с дана на дан* (С. Ђоровић, Целокупна дјела I, 171). — Скакали смо *с ноћи на ноћ* преко баштина (И. Козарчанин, Бука Беговић, 39). — А *с часа на час*, кад више повуче чује се срцање (Д. Максимовић, Како они живе, 6). — *С времена на вријеме* очи окрену на ону страну (Р. Маринковић, Руке, 15). — *С времена на вријеме* убацује у народе таласе отрова (М. Лалић, Хајка, 29). — И путник пјешак промакне *с времена на вријеме* као нестварно биће (В. Калеб, Новеле, 6).

— *С часа на час* шиба њезина врата успутним дрвећем (Б. Ђо-пић, Не тугуј, бронзана стражо, 50). — *С дана у дан* долази овамо (разг.).

Али ови изрази, који су као целине одредбе својих управних глагола, и поред тога што у себи садрже имена временских јединица (времена, дана, ноћи, часа итд.) ипак своје управне глаголе не одређују само по времену већ и по начину, казујући како често се врши оно што се означава управним глаголом; *с дана на дан* или *с дана у дан* значи: сваки дан, свакодневно; *с ноћи на ноћ* — сваке ноћи, сваконоћно или и — само ноћу; *с времена на вријеме* — повремено, а *с часа на час* — једанпут на сваки час или сваки час, стално.

б) Одредбе начина на који се врши оно што се казује управним глаголом, такође су и изрази типа: *с краја на крај*, *с ноге на ногу*, *с колена на колена* и сл. *Обаћи Млетке с краја на крај* (С. М. Љубиша, Приповијести, 10); *Отац од нервозе скакуће с ноге на ногу* (Р. Маринковић, Руке, 15); *Отац намењује чесницу како је од свога оца научио, а деда од свога — с колена на колена* (Б. Чиплић, Дивље јато, 77), који се од непосредно претходних разликују значењем именице у генитиву; у претходним именице значе временску јединицу или какав временски размак, а у овим другим штогод друго.

в) У вези с овим изразима, и једним и другим, згодно је нагласити да и њихово значење, као и значење других одредаба уосталом, зависи од значења управне речи с којом чине синтагматску целину. Израз *с ноге на ногу*, који смо малопре дали у једном примеру, где значи: Скакуће прво на једну, затим на другу ногу, — у реченици: *Бацо је с ноге на ногу* (И. Великановић, Отмица, 10) значи ударио је прво једном, а затим другом ногом.

Никако нису изрази, већ свака од двеју по облику истих предлошко-падежних веза употребљених повезано међу собом — има своје посебно значење у случајевима као што је: *Пренесе брежуљке с једнога краја на други*. — *Далеко је с мора на Дунаво* (Хрв. народне пјесме 10, 177). — *Лијетали су са забаве на забаву* (Н. Симић, Браћа и кумири, 14), где веза с генитивом и предлогом *с(а)* има своје право (а не пренесено) значење одвајања и кретања чега од појма с именом у генитиву к ономе што је означено именом у акузативу уз који стоји предлог *на*.

233. Функцију одређивања начина вршења радње и степена особине који се казују глаголом, односно придевом у предикату врше и генитивни с предлогом *с(а)* ван израза, какве имамо у примерима:

Храни мајка два сина нејака све *с преслице* и *деснице руке* (нар. песма). — Па ћемо *с ове стене* у цркву да нас пош при- вјенча (С. М. Љубиша, Приповијести, 67). — Цицери говори *с висине* о лирици (А. Г. Матош, Наши људи, 311). — Праштам ти, дете моје, *са свега срца* (Љ. Недић, превод Голдсмитова Век- фидаског свештеника, 110). — Није ми *с руке*, каже (И. Андрић, Приповетке, 355). — Једњак је *с прста* широка цев еластичних зидова (Батут, Књига о здрављу, 25). — Пробудим се, а сунце одскочило *с копља* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 33). — Она врпца за везивање дебела је *с прста* (И. Секу- лић, Кроника . . ., 32) —

у којима означене предлошко-генитивне везе по реду значе: *предући, одмах, охоло, срдачно, згодно, подесно, као да је мерен о прсту, колико је копље дуго* (према ономе што изгледа наравно).

234. а) Као место, време и начин, генитивом *с* предлогом *с(а)* одређује се и узрок радње, стања и расположења који се означавају управним глаголом:

Није мени *са снијега* зима већ је мени *с моје мајке* зима (нар. песма). — Детић *с кљуна* гине (нар. пословица). — Ноћ вам лоће *са Вука једнога*, / Бели данак, браћо, *са другог* (Б. Раличевић, Песме, 104). — Па што си ме презро? *Са истине моје!* (Змај, Певанија I, 419). — Увиђам и згражам се *са opakости људске* (А. Шеноа, Сабране приповијести III, 358). — И сав је блажен *с његова доласка* (Ф. Марковић, Из младих дана, 103). — *С невере твоје* Бошко погине (Б. Јакшић, Дела II, 249). — *И са такве мисли* што лагано прође, / Она покри очи и јецати стаде (В. Илић, Песме II, 139). — У раном добу када *с чешња тајних* трепери душа с њом сам се срео (А. Шантић, Песме I, 7). — Нећемо више дуго питати *са зулума његовог* (А. Г. Матош, Уморне приче, 73). — Далеко по свијету слови (им) име, *са дубоке латинске учености* (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 40). — *Са твоје среће* бићу срећан и ја (В. Рајић, Песме). — Он је *са својих каламбура* постао легендарна личност у нашој књижевности (Љ. Недић, Целокупна дела II, 107). — *С друге жеље* што је мори / она хоће лепшег чара (М. Митровић, Песме, 42). — Не чине *с јада* већ *с ужитка сласти* (С. Крањчевић, Бугаркиње, 24). — Ах, крепки пркос где је сада . . ., *с незане бољке* када се страда (М. Ракић, Песме, 79). — Јецамо у јастук *с немолна бијеса* (И. Андрић, Ех Ронто, 91). — Дође до потока који је набујао *с јесенске кише* (Ј. Лесковар, Приповијести, 2). — А

твоја душа *с миља уздрхтава* (М. Беговић, Изабране пјесме, 28). — *Са јада голема крвца* јој стине (С. Крањчевић, Бугаркиње, 53). — Кад нас видје, уједе се *с јада* (М. Комбол, превод Дангелова Пакла, 91).

Указивано је да су у језику Вука Караџића стања и расположења означена управним глаголом а проузрокована појмом у генитиву уз који стоји предлог *с(а)* — обично неповољна¹. Да су она и уопште чешће таква, може се закључити и из овде наведених и многих других примера *с* којима се у српскохрватском језику срећемо до наших дана.

б) Али, наведени примери, међу којима их има и *с* глаголима и придевима који означавају ведра расположења, повољна стања и пријатна осећања — говоре нам да се и имена оваквих појмова, као њихових проузроковача, такође доста често употребљавају у генитиву *с* предлогом *с(а)*. А поготову су имена појмова на основу којих се некое приписују особине које се означавају придевима и придевским изразима: *славан, познат, чувен, занимљив, симпатичан, на гласу* и сл. врло обична у генитиву *с* предлогом *с(а)*:

Чувени сте по свету нашему, / *Са вере* ваше и *јунаштва* вам (А. Костић, Дrame, 11). — Био је чувен *са своје галантности* у друштву (В. Петровић, Варљиво пролеће, 133). — Познат (је) читаву шехеру *са свога необичног богатства* (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела IV, 363). — Самостан је спасовачки био на гласу *са својих стада* оваца (М. Нећајев, Вуци, 203). — Фиренчани су били на гласу *са своје љубазности* (др М. Богдановић, превод Шекспирова Отела, 81). — Као младић био је познат *са своје готово женске лепоте* (И. Андрић, Приповетке 1954, 216). — Био је надалеко чувен *са своје вештине* у лијечењу лудака (Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, 134).

в) Уз напомену да управна реч у оваквим случајевима може означавати и негативну особину, како нам то сведочи пример: *Камене су им алатлике несавршене како са грубе обраде тако и по сиромаштву облика* (Ј. Жујовић, Камено доба, 69) — овде је потребно истаћи да је појам у генитиву, мада и узрок онога што се износи предикатом као управним делом синтагме, ипак више нешто на основу чега, према чему, по чему се субјекат квалификује додатним предикатом. Потврду томе налазимо и у сад наведеном примеру где имамо два појма у потпуно истом односу према квалифика-

¹ Падежна синонимика у језику Вука Караџића. Наш језик књ. XIV ч. с., Београд 1964, стр. 99.

цији садржаној у управном делу синтагме, од којих је први у облику генитива с предлогом *c(a)* а други у облику локатива с предлогом *по*. Исто нам говоре и примери: *Ово је витез славан по крви, с бо-гатства виђен, ал' и по делу* (М. Митровић, Песме, 68) и *Марјан је волео мале, неугodne по својој спољашности, али чувене са вина и мезелука кафанице по периферији* (С. Сремац, Приповетке II, 119). — А очевидно у свим примерима из овога става место генитива с предлогом *c(a)* могли бисмо употребити локатив с предлогом *по*, а да се они при томе синтаксичком вредношћу, па ни семантички, ниуколико не измене. Али да и стилски то нису синоними, доказ нам је чињеница што је употреба с генитивом и предлогом *c(a)* више везана за песнички језик и што се у оваквим случајевима та предлошко-генитивна веза у свакодневном језику осећа унеколико архаичном — уколико се на њу наиђе, наравно.

г) А тешко је говорити о потпуној стилској синонимности генитива с предлогом *c(a)* и с другим предлошко-генитивним везама узрочног значења. Овде мислимо на напоредну употребу овога и предлога: *од*, *из* и *због* с генитивом. За песнички језик предлог *c(a)*, усталом, има преимућство над свим другим предлозима који иду с генитивом и по томе што, због могућности употребе у облику који за један слог смањује сваку метричку целину, боље може испунити ритамске захтеве језика. А не треба губити из вида да језик и ван стихова има своју ритмичност. Осим тога, између сад наведених предлога и предлога *c(a)* у крајњој консеквенци постоји и семантичка разлика. И та се разлика чува у многим случајевима. Она се заснива на посебним основним значењима сваког од тих предлога. Али како они, као и сви други предлози, значење добивају тек у синтагматским целинама где се употребљавају, а у овима има и других елемената који одређују значење, — међу самим тим предлошко-падежним везама често нестаје сваке разлике у значењу, и оне постају потпуним синонимима, о којима је већ раније, у т. 205. било говора. Посебно о синонимности предлога *c(a)* уз генитив с предлозима *због*, *од* и *из* уз облик истог тога падежа, треба рећи да је она најпотпунија с предлогом *због*. Тако би у првим примерима из т. 234. а) и б) место *c(a)* предлог *због* био сасвим на своме месту. Могло би се, штавише, рећи да би у свакодневном говорном језику данас у тим примерима обичнији био овај други предлог. Предлог *c(a)* уз генитив је и уопште више особина песничког језика. То нам говоре примери из претходне тачке. У језику најновијих прозних писаца овај предлог није тако чест као код песника. У даљим примерима истог става (од првог Крањчевићева стиха према крају), место предлога *c(a)* пре би се могао употребити предлог *од*, на основу чега се може извести закљу-

чак да предлог *c(a)* има синонимску вредност и са овим другим предлогом, наравно у примерима где је потребно представити да од појма с именом у генитиву нешто (неко стање, расположење или особина) спонтано долази, односно одлази као од узрока (исп. поред тамо наведених и примере: *Уверио сам се да је једино од њих с тељу-бави страдала и умрла* — М. Цар, превод Госпође с камелијама А. Диме Сина, 262; *Буди одвећ тужна са сопствених јада* — Ј. Дучић, Сабрана дела I, 34; *Такав тон могао је доћи са температура Вукова* — Ј. Продановић, Наши и страни, 42; *Са обе-сти Лазареве мораде у гору отићи* — Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 314), — или пак хоће да се истакне да је узрок сметња ономе што се каже предикатом као управним делом синтагме (*А са оне боре на челу не може човек ни знати како му је* — Л. Лазаревић, Приповетке I, 126). Очевидно би данас у свакодневном језику нешто обичније звучала прва од овде наведених реченица у облику с предлогом *од*, уколико управо ритмички захтев за наизменичношћу истоветних облика, када ови нису у напоредном односу, не намеће облик предлошко-генитивне везе, који је употребно писац. А уколико и нема тако уочљивог услова за давање преимућства баш предлогу *c(a)*, у следећим и њима сличним примерима, он може бити у неком другом моменту, у захтеву да се отклони асонанца — у последњој од малопре наведених реченица посебно. Све ово наравно говори да је језик танана и осетљива материја и да није свакад лако тачно утврдити стилске нијансе између семантички сродних језичких знака и језичких јединица.

235. Осим у случају с облицима генитива именица *разлог* и *узрок*, о коме је било речи у т. 221. в), предлози *са* и *из* не употребљавају се више напоредо, јер су посебна значења њихова међусобно супротна. Специјално значење предлога *из* је, како је већ познато, обележавање потицања из унутрашњости чега, и он претпоставља везаност за какву унутрашњост дотичног појма. Због тога би, по данашњем нашем осећању, у примерима: *Прекрстимо се сва четири више са страха него ли с побожности* и *Он је то највише с пизме радио* (од којих је први забележен у Причањима Вука Дојчевића Бокела Ст. М. Љубише, стр. 98, а други у збирци С личке груде, стр. 14 — Личанина Б. Будисављевића) више био на месту предлог *из*, зато свакако што су *страх*, *побожност*, *пизма* и сл. особине човекове душе, тј. његова унутарњег живота, и уколико је извор каквој побуди у њима, та побуда иде, дакле, из унутрашњости. Остали узрочни предлози не претпостављају гако што, већ се слажу с аблативним обликом имена појма који се узима као целина с које, од које или због које потиче вршење или извршење, односно квалифи-

кација онога што се казује предикатом као управним чланом синтагме, у којој је предлошко-генитивна узрочна веза њен зависни члан. У вези са овим је потребно истаћи да смо у богатој грађи из језика хрватских и српских писаца, којом смо се служили, нашли само два наведена примера за овакву употребу предлога *c(a)*. А то значи да су они врло ретки.

236. Ако је у некој, било којој од показаних нијанси значења у својој одредбеној служби, облик генитива с предлогом *c(a)* далеко од одредбених, а ближе самосталним речима, тј. именицама, или ако пак у дотичној реченици и сасвим недостаје глаголске или придевске речи уопште, — овај се облик везује за именицу и остаје њеном одредбом, врши, тј., функцију атрибута те именице или именског члана њеног предиката.

Висока и витка ваза пуна бистре воде *са извора* (Д. Шимуновић, Туђинац, 42). — Тежаци моји *с горњих крајева* зауставили су се пред Црном кућом (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 336). — Доврши посљедњи телеграм *с бојног поља* (Исто, 287). — Око осме уре *с јутра* настало је комешање (Ј. Е. Томић, Мелита, 323). — То ти је такав начин *с Олимпа* богова вјечних (Маретић—Ившић, превод Хомера, 296). — Међу њима и неки мудрац *са истока* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иљфа и Петрова, 162). — Завијао се у густе димове *са цигарета* (Р. Маринковић, Руке, 24). — Он је доктор права *са Загребачког универзитета* (М. Лалић, Хајка, 24).

У овим примерима вода *са извора* је исто што *изворска вода*; тежаци *с горњих крајева* — што *горњокрајски тежаци*, телеграм *с бојног поља* што *ратни телеграм*, а *осма ура с јутра* што *јутарњи ура* итд. После овога је сасвим јасна атрибутска функција тога облика у синтагмама: *Реља Кнежевић са Змијања* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 318); *солдаци с Кадине воде* (Исто, 205), *са Кладуше* Мујо, *наша са Загорја*, *вода са Звечана* (нар. песме) и сл. Условљеност тога облика у овој функцији идентична је са онима које смо објаснили говорећи о условљености употребе предлога *од* и *из* (у т. 210. а и т. 224. б и в) у њој. А основно значење генитива с предлогом *c(a)* исто је оно које он има и у другим службама (види у т. 226. б).

Предлог *c(a)* с аблативним значењем одвајања изузетно се ретко употребљава уз друге предлошко-падежне везе. Такав случај имамо у примеру: ... *новом мелодијом пренесеном бог зна откуда најчешће са преко Сутле* (А. Ковачић, Дјела 3, 14), на какве дои-

ста ретко наилазимо. Али је ипак њихово значење јасно када се доведу у везу са примерима и објашњењима датим у т. 227.

237. Генитивне синтагме с предлозима: због, ради и услед. — У сва три предлога аблативног значења о којима смо досад говорили (у предлога *од*, *из* и *са*), како смо видели у односним тачкама, по једно од главних њихових значења је — значење узрока.

Искључиво ово значење има такође аблативни предлог *због*. Овај предлог, недавног настанка, употребљава се не више, како је Даничић у својој Синтакси (стр. 169) констатовао, ретко, него врло често уз генитив појма од кога каква радња, стање или расположење потиче као од узрока:

Због слабости учитељеве нисам могао прегледати школу (М. Глишић, Целокупна дела, 61). — *Због такве ситуације, на плаче* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 263). — *Они су се растужили због мог тамновања* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 337). — *Није имала повода опирати се боравку у Орловцу због дубоке короте за покојном мајком* (Ј. Е. Томић, Мелита, 306). — *Зашто се толико узрујавам због људске глупости* (М. Крлежа, На рубу памети, 9). — *Бела (су) жита због те висине прилично танка* (И. Андрић, Приповетке, 68). — *Због те нездраве радозналости карали су га често код куће* (Исто, 98). — *Не стидим се због себе ни због своје љубе* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 417). — *Он је сједио пред нама због неких ријечи* (Р. Маринковић, Руке, 218).

У свим овим и бројним сличним случајевима појам с именом у генитиву уз који стоји предлог *због* проузрокује радњу, стање или расположење који се казују управним делом синтагме.

238. Напоредо с предлогом *због* у овој се служби често употребљавају сва три аблативна предлога о којима смо већ расправљали (у тач. 205, 206, 221. а—в. и 234, где смо говорили о њиховој служби означавања узрока). А поред њих и још неки предлози о којима ће тек бити речи. И сви се ти предлози, или бар већина њих, каткад могу и међусобно замењивати, али не увек, наравно. Који је од свих узрочних предлога у одређеним случајевима више на своме месту, то зависи најчешће од управне речи којом се дотична радња, стање или расположење казује. Када би у примеру, рецимо: *Отац јој је дошао због куге од Љубиња* (Л. Лазаревић) место глагола *доћи* био употребљен одговарајући глагол *побећи*, *одселити се*, или било

који по значењу сличан глагол, онда би се пре употребио предлог *од*. Дакако зато што би у том случају било потребно нагласити уклањање од онога што дотичну радњу, стање или особину проузрокује. Исто тако, у случајевима где појам узрока представља какву сметњу, препреку ономе што се глаголом казује, предлог *због* није по значењу еквивалентан предлогу *од*. И очевидно, у случају какав имамо у примеру: *У соби се ништа не виђаше од дилма* — предлог *од* је више на своме месту. Може се, дакле, рећи да када се којим од других узрочних предлога истиче и посебно значење (а каква су то значења, то смо горе већ видели) које се садржи у самом томе предлогу, као год и у управној речи од које надежна конструкција с предлогом зависи, — онда долази предлог који ће то најпотпуније означити. Када пак сва та посебна значења изгледе, а остане једино потреба за означавањем појма као узрока, онда се он означава генитивом с предлогом *због*. Ипак се овај предлог често употребљава и напореда с предлозима: *од*, *из* и *са* или с другим којим предлогом сродног значења.

Место *због* у овде наведеним примерима још најчешће би се могао употребити предлог *са* (*С такве ситнице, на плаче; С нездраве радозналости карали су га често код куће* и сл.). У примерима с предлогом *од* датим за означавање узрока као што је: *Од силног узбуђења није чуо те речи* — место *од* такође би могао да се употреби предлог *због* (*Због силног узбуђења није чуо те речи*). У онима пак у којима је с искључиво узрочним значењем употребљен, нешто би чешће могао да се употреби предлог *због* (*Не говорим због какве злобе, Због тога разлога неће*). А у овом последњем примеру, колико *због* или *из*, одговарао би и предлог *с(а)* (*С тога разлога неће*).

239. а) Теоријски је знатно лакше разграничити значења узрочног предлога *због* и предлога за циљ *ради*, иако се у језичкој пракси ова два предлога толико често употребљавају један у значењу другог да се поставља питање има ли места настојању да се на разлику међу њима указује. Њихово међусобно мешање је, пре свега, условљено тиме што је циљ *ради* којег неко ово или оно *ради* такође изазивач дотичне радње, односно особине, што је циљ, друкчије речено, у исто време и узрок њен.

б) И сасвим је разумљиво што у српскохрватском књижевном језику налазимо, прво, врло широку употребу предлога *ради* (као и сложених *заради* и *поради*) у значењу предлога *због*. Такву употребу срећемо код наших писаца од најранијег времена развитка данашњег књижевног језика: код Вука Караџића, рецимо, не само у његову

преводу Новог завјета, него и у другим неким његовим списима, па и у писмима¹, а дакако и код писаца пре Вука. Срећемо примере ове употребе и у народним умотворинама, као год и у преводу Старог завета Буре Даничића. И Даничић у својој Синтакси (стр. 293), полазећи од поменутих случајева употребе и потврђујући их примерима, говори и о узрочном значењу предлога *ради* (*заради* и *поради*). За Даничићем иду и Ф. Миклошић, Т. Маретић, као год и Броз и Ивековић у своме Рјечнику, где налазимо примере: *Дође царица ради тога што се догоди цару, Поради пророка пуца срце у мени* и сл. Ови значајни наши грамагичари и лексикографи сматрају, дакле, исправном употребу предлога *ради* у узрочном значењу, па је и то несумњиво, поред додира у значењу узрока и циља, доприносило да се и даље, све до најновијег времена, предлог *ради* употребљава с узрочним значењем, каткад и код најпознатијих наших савремених писаца:

У великој (је) неприлици *ради овог изванредног догађаја* (А. Шеноа, Сабрана дјела III, 217). — *Ради његова благослова срећа* (их) у лову поче пратити (Ст. Новаковић, Основи словенске књижевности, 168). — Насељује се неколико породица у Мали Стон *ради страха* испред Турака (Ј. Цвијић, Насеља XXIII, 191). — Посланици су положили мандате *ради сукоба* с владом (Отаџбина 1913, 6/2). — Добро су запамтили овај рат *ради великих гоњења* (Бранково коло 1898, 1305). — *Ради снијега* није смо добили морске рибе (Д. Шимуновић, Посмртне новеле, 144). — Зар се ви не бојите оштре литератске освете *ради ваше оштре кригике?* (М. Шеноа, Диалози и драмолети, 77). — Можемо само да га осудимо *ради његове убиствене неморалности* (Т. Ујевић). — Поднио је против оца пријаву *ради злочинства преваре* (Мјесечник правничког друштва у Загребу 1918, 860). — Он се *ради својих рђавих поступака* уистину кида (Б. Госић, Два царства, 224). — Искључен је из гимназије *ради крајњег дивљаштва и недоличног понашања* (Сл. Колар, Или јесмо или ни смо, 9). — Врло се рано прочуо *ради учености и разврата* (И. Андрић, Приповетке, 45).

240. а) Занимљиво је да грамагичарима није падала у очи и обрнута употреба предлога *због* са значењем циља. А таква употреба овога предлога је доста честа, не само у народним говорима, где је на њу указивано, већ и у језику наше књижевности, и нове, па и најновије дакако: *Вечерашње његово нападање на свакога беше само очајнички покушај да разagna чаму. Због тога он опет јуриша*

¹ В. Наш језик XIV, стр. 98.

на капетана (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 254). — Он иде због сасвим других разлога (И. Козарчанин, Жена, 64). — Видело се да више говори због себе него због онога што говори (И. Андрић, Проклета авлија, 59). А овде већ не може бити речи о условљености мешања значења у употреби ова два предлога учењем граматичара, јер о таквој употреби предлога због ови не говоре, већ се она заснива искључиво на напред поменутом додиривању, боље рећи, на извесном подударашу значења узрока и циља.

б) Ово никако не значи да узрок и циљ није могуће разграничити. Ми то чинимо дефинишући узрок као нешто што као готова чињеница претходи радњи коју она проузрокује, док циљ треба тек да се оствари извршењем радње на коју он подстиче, те је само на тај начин проузрокује. А доиста није могуће отклонити нејасност у примерима: *Па валда су и пријатељи због чега ту* (М. Беговић, Гига Барићева, 64). — *Због Нури је гонио се много с мојим дједом* (П. Кочић, Српска проза I, 1955, 277). — *Жена због нечега стрчи низа стубе* (В. Калѐб, Понижене улице, 12), јер се овако уз употребу с предлогом због не може знати да ли су субјекти вршењем радње хтели да као циљ постигну оно што је означено појмом у генитиву уз који тај предлог стоји, или их је то, као већ готова чињеница, подстакло на извршење радње означене управним глаголом. Да је у сад наведеним примерима употребљен предлог ради — за нас ту не би могло бити никакве сумње.

241. Тако исто је потпуно јасно да се генитивом с предлогом ради означава циљ с којим се врше радње означене управним глаголима у примерима:

Често се догађа да се *благласија ради* једно полугласно слово претвори у друго (Б. Даничић, Ситнији списи I, 18). — Виде да *ради спаса* земље мора прибегнути... (Ј. Томић, Историја у народним песмама I, 87). — Много је експедиција послато у поларне крајеве *ради тражења* нестале експедиције (М. Петровић, Кроз поларну област, 74). — Сигурно сте се *ради тога* и дали на господско занимање (Ј. Козарац, Мртви капитал, 35). — Сваку удобност *ради дјеце* устекао је себи (Исто, 22). — *Пробе ради* нареди им да производ поделе мањим чиниоцем (Венац 1925, 544). — Истина је да је жена човека *ради* и због човека жена (И. Секулић, Бранково коло 1911, 513). — Не хватај их *ради ужитка* (Стј. Крешић, превод Бајки О. Вајлада, 182). — Сада нису људи *ради раскоши* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 108). — Ова књига није вредна разумевања само *ради тог песника* (О. Б. Мерин, Мисли и боје, 242). — Побегло (је) кад су га

Немци повели на стрељање *ради одмазде* (Д. Ћосић, Далеко је сунце, 86). — Организација се врши *ради поправке* положаја радника (Р. Драговић, Архив КПЈ 4, 25). — Заметнуше се познате распре међу Римом и Цариградом *ради власти* (Ст. Новаковић, Основи словенске књижевности, 136).

Тежња за потпуном јасношћу у језику, у овоме случају потреба да се зна да ли глаголом означену радњу проузрокује нешто што јој претходи, или је покреће циљ који се њом жели постићи — кодификаторима језика налаже постављање захтева да се прави разлика у значењима између предлога због и ради, и поред тога што се они у језичкој пракси мешају. Ми можемо указати и на случајеве да и сами писци почињу увиђати потребу тога разграничења, па у каснијим издањима својих дела врше исправке у томе правцу¹. А има и писаца за које се може рећи да су на ту разлику увек пазили и сваки од ова два предлога употребљавали само у његову правом значењу. Као првог од њих ми смо навели Вука Караџића, али само у неким његовим списима (у Географско-статистичком описанију Србије и Правитељствујушцем Совјету²), — у којима није нађено примера употребе предлога ради у узрочном значењу, нити ми у Вуковим примерима које наводе Даничић и Маретић³: *Како је Бог од њега искао одговор за 80000 душа које су њега ради изгинуле* (Даница 2, 77) и *Пошаље неколика човека у Цариград за ради мира* (Грађа за историју, 8) — у генитиву с предлогом ради (и заради) налазимо узрочно значење, већ значење циља, мада би у првом примеру и могло бити прво значење. А за Вуком смо на означеном месту навели велике мајсторе у језику Л. Лазаревића и Богдана Поповића. И само из овог последњег дали смо примере: *Ја не знам због чега би то било непотребно*. — *Морам рећи да су промашени, не због недовољне песничке моћи, но...* — *Морам рећи да су промашени због недовољно проникљивог и углађеног књижевног укуса Змајевог*. — *Довољно је да се покаже због чега се мени чини да Змаја не можемо убројити...* — *Ако због оскудице у вишој култури и тањем укусу није дао меру и: Ово не можемо допустити не ради Скерлића но ради истине*. — *Ово не треба допустити ради мање вичних читалаца*. — *Он је одбијао од себе рафинирана осећања слична онима, примера ради, која су описана*. — *Зелембаћ кога је приповедач ради поетске правде осудио да туца камен*. — *Најзад*

¹ То је учинио и истакао Ж. Станојчић у монографији *Језик и стил Ива Андрића*. Београд 1967, 156.

² Наш језик, књ. VI (1939), стр. 146.

³ Б. Даничић, *Српска синтакса*, стр. 293. и 294. и Т. Маретић *Gramatika i stilistika* (1931), стр. 495.

потпуности и помена ради додаћу. — Узмите примера ради његову оцену Стјепана Митрова Љубише. Овде се у првих пет примера с предлогом *због* уз генитив означава узрок, као што се у других шест, генитивом с предлогом *ради* казује циљ вршења радњи управних глагола. А после свега што смо казали о ова два предлога, ми овакву њихову употребу сматрамо једино исправном. Такву употребу поставило је као захтев и Уредништво Нашег језика у првој години његова излажења (в. књ. I 1932, стр. 94. и 95).

242. а) И предлог *услед* (ијек. *услід* и *услијед*), такође с генитивом, употребљава се исључиво с узрочним значењем, често као потпун синоним с предлогом *због* уз исти падежни облик:

Животиње (су) најпре почеле да живе у друштву, па *услед тога* почеле да осећају задовољство (Св. Марковић, Изабрани списи I, 5). — Рече да се посвадио с неким бароном, а *услијед тога* да се побеше на сабље (А. Шеноа, Сабране приповијетке VII, 60). — *Услијед те* из одобрена закључка *проистекле наредбе* подигнута би... (В. Јагић, Изабрани краћи списи I, 59). — Ту бијаше наиме рука коју је роб *услијед двобоја* изгубио (Ј. Е. Томић, Мелита, 62). — Султан је, *услед свију обавештења*, био одредио босанског везира (Ст. Новаковић, Васкрс државе српске, 26). — То није срећно решено *услед разноврсних политичких утицаја* (Ј. Цвијић, Цвијићева књига, 1). — Сваки напредак у науци учињен је и данас се чини не *услед религије*, него и поред ње (Ј. Скерлић, Писци и књиге I, 81). — Дотле (је) био регби узет и спутан *услијед бјеснила* свога друга (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 287). — Звукови *услијед журбе* око топа — на сцени (М. Федман, Три драме, 7). — *Услед ракије* кретао се некако брже и лакше (Б. Станковић, Нечиста крв, 82). — Он је *услед магле* налетео на Немце (Вл. Дедијер, Дневник I, 21). — Пут је јуче *услед изливања* Западне Мораве био оштећен и затворен за саобраћај (Политика, год. LVIII, бр. 18885, стр. 8).

Даничић овога предлога нема у својој Синтакси, јамачно зато што га нема код Вука Караџића у његову Рјечнику. Али се он код наших писаца, и српских и хрватских, како из наведених примера видимо, доста широко употребљава у XIX и XX веку. И то готово увек у значењу предлога *због*, а свакако с мање разлика у значењу од оних што се истичу у једном недавно написаном чланку о разлици између ова два предлога¹. Истина је да је у нашем језичком осећању

¹ Наш језик, књ. VIII н. с., 236—241.

права служба генитива с предлогом *услед* — означавање узрока који је у околностима вршења радње, како се баш у томе чланку говори. Али не треба сметати с ума да је и постојање каквог материјалног детаља који сам по себи никако не значи стање или околности, ипак може да их створи. Тако се доиста може схватити оправданост употребе предлога *услед* у примерима као што је: *Услед тога расписана беше наређен Сабор хришћанских држава* (Ст. Новаковић, Калубер и хајдук, 257) и њему слични.

б) Не треба помислити да се овај предлог подудару с руским предлогом *вслед*, с којим је несумњиво истог порекла. Предлог *вслед* у руском језику долази уз име појма после кога као узрока настаје оно што се казује управним глаголом. У српскохрватском, међутим, предлог *услед* с генитивом, иако узрок, који као такав мора претходити последици, углавном одређује околности у којима се врши или дешава оно што се износи управним глаголом.

в) У поменутом чланку је изложено и оштроумно запажање да се предлог *услед* више употребљава у реченицама с нечим што неповољно делује него тамо где се износи штогод повољно и позитивно. Наведени примери не потврђују апсолутну тачност ове чињенице, али смо ми и рекли само да је запажање изнете чињенице оштроумно. Претежан број случајева употребе предлога *услед* с обликом генитива сугерира такво запажање, као што је тачно да се у вези с повољним околностима много чешће употребљава облик глаголског прилога *захваљујући* с дативом имена појма тога узрока, односно тих околности, те тако овај прилог ту добија предлошку функцију.

243. Синтагме с предлозима: *иза*, *између*, *изнад*, *испод*, *испред*. — После упознавања значења и функција предлога *из* није тешко схватити аблативне елементе у значењу сада наведених предлога. Њих су и ранији граматичари нашег језика углавном тачно одредили.

По Б. Даничићу, генитив с предлогом *иза* „показује мицање с места које се казује предлогом *за* и шестим падежом“¹. И заиста предлог *иза* с генитивом означава место пред којим се налази појам с именом у генитиву и од којег почиње, али, осим тога, и где се врши, па и где завршава неко кретање или било каква акција.

Предлог *иза* с генитивом означава, прво, да се нешто покреће из места које се иначе казује предлогом *за* с инструменталом, а то потврђује и етимолошки састав сложеног предлога *иза*, постао од *из*

¹ Србска синтакса, 185.

+ за (*Он се појавио иза куће* — значи *појавио се из места за кућом*, тј. из „за кућом“). Само треба истаћи да се именски облик после сливања два предлога (*из* и *за*) у један не слаже више са другим (оним што је непосредно испред њега) него с првим, с оним, дакле, с којим није био у непосредном суседству. А ово што вреди за именски облик с предлогом *иза* односи се и на тај облик с предлозима *између*, *изнад*, *испод* и *испред*, који су постали на исти начин од генитивског *из* и одговарајућих предлога (*међу*, *над*, *под* и *пред*) с њиховим инструменталним значењем, мада у свих њих није подједнако изразит њихов аблативни карактер, него се у случају неких од ових предлога, у случају предлога *изнад*, нпр., мисли А. Белић¹, поставља питање да ли се он уопште и употребљава с изразито аблативним значењем почетка кретања од места и именом у генитиву.

244. а) Предлог *иза*, рекосмо, означава да се нешто одваја, тј. покреће из места које је за оним што значи појам у генитиву с којим се предлог *иза* слаже:

А враг, посегнувши *иза прсију* писмо, пружи му га (Ј. Јурковић, Сабране приповијести, 76). — На то се исправи *иза стола* мала шиљата женчица (А. Ковачић, У регистратури, 21). — *Иза шумарка* испаде отац детињи (М. Глишић, Целокупна дела I, 64). — Извади *иза појаса* један замотуљак (А. Лазаревић, Целокупна дела, 75). — Сунце се лагано помаља *иза планинских врхунаца* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 68). — *Иза града* изабоше Турци (И. Андрић, Приповетке, 57). — *Иза руба* моје помрачене свијести почео се јављати блиставом оштрицом (А. Перковић, Хрватска проза II, 259). — Дође однекуда *иза мене* и провуче се лако мимо мене (Исто, 265). — Уз радника свога друга / оде сељак *иза плуга* (Б. Ђопић, Распевани цврчак, 38).

б) И у примерима какви су: *Извири мало иза врата* (М. Глишић, Целокупна дела I, 99). — *Неће да пишу него иза грма стријелају*, тј. *вичу на списатеље* (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 95). — *Газда иза тезге виче* (И. Андрић, Приповетке, 26). — *Иза тезге виче и обећаје балон вина* (Исто, 77). — *Чу се неко иза каце* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 199). — *Иза хана стрше јеле и оморике* (Исто, 111) — осећа се покретање нечега иза чега другог, покретање онога наиме што је говорно лице спазило од генитивом означеног места према чулима тога лица, те је и ту

¹ А. Белић. „Депрефиксација“ у словенским језицима. Јужнословенски филолог XVIII, 87—101.

довољно јасан аблативни карактер ове предлошко-падежне везе, који је нарочито изразит у примерима из непосредно предходног става. У ствари оно што се казује предикатима ових реченица дешава се у месту које је за појмом с именом у генитиву.

в) И сасвим је разумљиво што се конструкцијом генитива с предлогом *иза* означава и просто место вршења радње иза онога што значи име у генитиву:

Шаркијаши *иза њега* бије по жицама (А. Лазаревић, Целокупна дела, 312). — *Иза мене* се шири Радмањско поље (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 135). — Слутећи што се *иза брда* ваља... скупи Радић све силе (Слободни дом 1921, 9/3). — *Иза јоргована* крио се никлен новац (И. Андрић, Приповетке, 72). — Открише *иза неких ормана* сакривено четворо дече (Исто, 55). — Дивни градић је *иза магле* (Ј. Турпић, Руковођ, 639). — Болничка врата залупише се *иза мене* (Ј. Павичић, Хрватска проза II, 248). — Сав прошли живот растао је *иза мене* као превањени пут (Исто, 253). — *Иза нас* терор и блокада, а испред нас неизвесност страшна (Ј. Поповић, Истините легенде, 52). — Наталија је седела *иза велике Раде* и тако је могла да се неопажено сагне (Д. Максимовић, Како они живе, 38).

г) Исто као што се положај може заузимати иза нечега што мирује, као у непосредно претходним примерима, где се *иза* с генитивом употребљава са значењем предлога *за* с инструменталом (в. т. 479. а), и ту представља потпун семантичко-синтаксички синоним с овом предлошко-падежном везом, — тако један појам може бити иза другога који је у покрету, какав случај имамо у реченицама типа: *Он се враћао око 11 сати пре подне с вежбе иза ескадрона* (Враћао се ескадрон и „он“ за њим). — *Иза свих гостију корачали су Матковић и Винко* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 112).

А) У врло блиској су вези с овим значењем генитива с предлогом *иза* изрази придевског или прилошког значења као што су: *Биће (то) успех читавог овог краја који је досад био иза божијих леђа* (П. С. Петровић, Млади курјак, 259). — *Да се није што радило иза мојих леђа* (Српски књ. гласник XVI, 167). — *Некаква мала глува постаја, негде далеко, богу иза леђа* (А. Бурић, Ка победи, 115), где имају функцију придева (врло далек, одвећ забачен), односно прилога (сакривено од мене, далеко и врло забачено, или што слично).

б) Исто је тако блиско са значењем става и преносно значење са још једном посебном нијансом у примерима типа: *Има неко иза ове Србије* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 319), *Иза сваке мисли његове провирује Мефисто* (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика III, 85), и *Осећа се иза свих тих књижевних теза грозница* (Наша књижевност II, 1946, стр. 38), у којима се износи да иза појма с именом у генитиву стоји неко или нешто као гарант, као чувар, заштитник, као покретач, односно изазивач тога појма.

е) А исто тако као место почетка кретања и место вршења радње, генитивом с предлогом *иза* означава се и место завршетка радње, односно завршетка кретања неког или нечега:

Искупила се деца *иза школе* (М. Глишић, Целокупна дела I, 132). — *Иза ње бућну камен у воду* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 104). — *Изгуби се иза куће* (Исто, 157). — *Умало и он није доспио иза браве* (В. Цар Емин, Данунцијада, 288). — *Сунце је испузало из собе и сакрило се иза стаје* (Л. Перковић, Хрватска проза II, 264). — *Калуђерице нестале иза врата* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 12). — *Чини ми се мрачна . . . , јер смо дошли иза ватре* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 120).

Овде се у ствари одређује место у које је неко (или нешто) доспео кретањем које се означава управним глаголом.

245. а) Као просторни, тако се и временски однос једног појма према другом може одређивати генитивом с предлогом *иза*:

У сијечњу 1827. стигоше прогнаници *иза великих патња* на свом дугом путу (Ј. Е. Томић, Змај од Босне, 9). — Османа је почео писати *иза године 1621* (А. Барац, Књига есеја, 52). — Шопенхауер је стекао велики углед тек *иза слома* револуције (Република 1948, бр. 5, 451). — Пале једна другој у наручај *иза растанка* (М. Косор, Атлантиком и пацификом, 62). — Нека онда *иза богате вечере* расправљају о том (М. Нехајев, Велики град, 116). — Путници би *иза сваке строфе* малко стали (В. Назор, Пастир Лода, 19). — *Иза дуга чекања* ждралови би се ипак помолили (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 4). — Црњански ломи . . . ред речи који је код нас остао *иза Вука* (М. Богдановић, Стари и нови, 148). — Састављају инвентар ствари које су остале *иза њега* (Б. Јефтић, Дани на Миљаци, 21). — *Иза свадбе* Стојан се још озбиљније прихвати за посао (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела I, 462).

У свим овим и бројним оваквим примерима временски се одређује оно што се каже управним глаголом према појму с именом у генитиву стављањем те радње, односно стања у време које долази после генитивом означеног појма. У овој служби предлог *иза* семантички има исту вредност с предлозима *након* и *после*, можда, за незнатну нијансу и нешто друкчију. Па ипак се може рећи, да се у овом значењу сва три предлога напоредо употребљавају, углавном као синтаксичко-семантички синоними (в. т. 342. а) и б).

б) Врло честа је употреба предлога *иза* у овој функцији уз непроменљиве речи, бројеве, нпр., и прилоге: *Не љути се сада иза пет година* (М. Шеноа, Дијалози и драмоleti, 59). — *Евентуално иза пет сати* (С. Батушић, Аргонаути, 105). — *Иза педесет година што живим по градовима не бих се могао вратити* (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 41—42). — *Иза неколико секунда зачу тупо ударање* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 174). — *Иза четири мјесеца осјетеше сужњи да у ваздуху лебди мирис јесени* (М. Лалић, Извидница, 184). — *Плакала је цијелу ноћ и сутрадан до иза подне* (И. Андрић, Госпођица, 51), — опет има функцију временског одређивања онога што се казује управним глаголом.

в) Иако се глаголска радња генитивом с предлогом *иза* у примерима типа: *Негде у даљини отискује се гром иза грома* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 307) и временски одређује, — ипак се у оваквим случајевима том предлошко-падежном везом означава ред, и по времену дакако, али и ред у опште. А осим тога, посебно у наведеном примеру, а још више у реченицама као што је *Пуши цигару иза цигаре* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 126), где је та веза део једног израза — целим се изразом означава више начин на који се врши радња управног глагола (*цигару иза цигаре*, управо значи врло много).

г) Поставља се питање да ли и у примерима какав је: *Ове четири пјесме могу се уписати златним словима међу четири најлепше пјесме иза Војислава Илића* (Босанска Вила 1909, 15) — у генитиву с предлогом *иза* имамо временску одредбу онога што се казује управном речју или се њом означава ред по вредности, нека врста поређења, које је потпуно јасно у другим случајевима као што су: *И у селу се данас зна ко је други иза кнеза* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 119) и *Председник Скупштине је прва личност иза шефа државе* (разг.) и сл.

246. И у непосредно претходној тачки, а и нешто пре, говорили смо о функцији одређивања начина овом предлошко-падежном везом. Али је потребно још нешто казати о тој њеној функцији. Треба, наиме, рећи да је генитив с предлогом *иза* само у посебним изразима, као тамо где смо видели, и као у реченици: *Овако иза леђа, не штеди своје такмаце* (М. Лалић, Свадба, 8) — права прилошка одредба.

Иста предлошко-падежна веза, наравно ако се не односи на глагол већ на именицу, нема прилошку већ придевску, обично атрибутску функцију као у примерима: *То је један од првих неспоразума између цивилизованих окупатора и становника Тобикија, села иза божјих леђа* (Живот 1955, 4—5, 301). — *Сва њемачка памет не врједи црно иза нокта* (М. Павлиновић, Разговори, 28). — *И црно иза нокта је проклела злотворима* (М. Машић, Љупче, 51). — *Потрошило се и црно иза нокта* (А. Комарчић, Преци, 99). — *Сутон иза свијетла дана* (И. Андрић, Приповијетке, 50).

247. а) У функцији начинске одредбе глагола који значе одавати какав глас употребљава се, и то доста често, генитив с предлогом *иза*:

Коњаници уз тамбуру поју, / А пјешаци грлом *иза гласа* (нар. песма). — Протежу се и зијевају *иза свега гласа* пребирајући уз то дневне новости (Св. Боровић, Цјелокупна дјела, I, 13). — Понови дјевојка и заплака опет *иза гласа* (Д. Шимуновић, Бердан, 16). — Господарице нарицаху *иза гласа* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 41). — Побјеже за кућу, плачући *иза гласа* (Исто, 172). — Само кад је ноћ јављају се рањеници голготски и *иза гласа* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 210).

Али треба рећи да је у тој служби чешћи и обичнији предлог *из* с истим обликом. Па би се могло казати да у наведеним примерима и немамо синтаксичку већ фонетску особину и употребу предлога *из* с непостојаним *а* на крају, мада ту, по данашњем језичком осећању, нема неопходних услова за чување тога гласа.

б) Чување непостојаног *а* на крају предлога *иза* уз облик генитива именице *сан* је, међутим, фонетски условљено у примерима: *Доста ме пута ноћу иза сна трне* (Ј. Веселиновић, Сланке из сеоског живота III, 56). — *А Марко онако срдит иза сна, узе једног по једног даривати* (Р. Домановић, Цјелокупна дела II, 8). — *Знао се пренути отац иза сна* (А. Перковић, Хрватска проза II, 254). — *Усред ноћи, иза сна га трже тешко ударање у врата* (Б. Ђосић, Покошено поље, 99) и сл., где са синтаксичког гледишта и

немамо предлог *иза*, већ предлог *из* — у облику, наравно, који гласовне законитости нашег језика условљавају, али поред којих се ипак уз исти облик и исте именице данас, свакако чешће, употребљава предлог *из* у овоме своме облику.

248. Синтаксички је много занимљивија веза предлога *иза* с генитивом у функцији временског одређивања управне речи. Занимљивија кажемо због тога што се том везом у овоме случају не означава постериорност већ истовременост, нпр.: *Ја се јунак оженити нећу / Ни ћевејком, ни ти удовицом, / Него женом иза жива мужа* (нар. песма). — *Чух да је ту ћевејку маћуха обећала, иза жива оца, некаку ковачу* (Ст. М. Љубиша, Приповијести, 46). — *Мене је отац иза жива обећао онеме ћетићу* (Исто, 66). — *Одведоше ми жену и преудаше иза мене жива* (Н. Ф. Иванишевић, Босанска вила 1910, 241). — *Отети невјесту иза жива мужа!* (Р. П. Тунгуз-Невесињски, Горштакиње, 277). Прво ћемо истаћи чињеницу да ограниченост употребе ове особине само на језик писца из југозападних крајева (из Боке, Црне Горе и Херцеговине) говори о њеном унеколико дијалекатском карактеру. А уколико се о њој ипак говори као особини језика наше књижевности, опет би се могло говорити о фонетској условљености чувања *а* на крају предлога *из*, јер у свим наведеним примерима, осим претпоследњег, тај предлог имамо испред речи са сугласником *ж* на почетку, и благозвучност, у овоме случају, захтева чување непостојаног *а*. Али се с правом поставља питање зашто би се овде предлог *из* употребљавао, када му ту по значењу никако није место, већ је предлог *иза* ту употребљен управо у значењу предлога *за* (*иза жива мужа* значи — за жива мужа, док је муж био жив; *иза жива оца* — за жива оца итд.). То на једној страни, а на другој се страни *иза* употребљава и у примерима типа: *Старија госпођа је удова иза неког вијећника* (Вијенац 1924, 147). — *Удовица иза угледног трговца* (И. Андрић, Травничка хроника, 345). — *Био је гост код његове матере, удовице иза поштанског савјетника* (А. Перковић, Новеле, 25) — да, као и другде у временској служби, означи оно што настаје после појма с именом у генитиву. Тако највероватније и јест у последња три примера. Али у непосредно претходним примерима, јасно је, немамо тај случај. Пре ће бити тачно да је *иза*, у њима и њима сличним случајевима, уколико се с падежним обликом употребљава у временској служби, — настало друкчије, да је, наиме предлог *иза* овде добијен на изглед механички од везника *и* и предлога *за*, а по смислу се хтело рећи да се, у напред наведеним примерима, јунак који се заветује на то —

хтео ожени се женом и за жива мужа (њенога, мисли се), тј. женом и док јој је жив муж (први пример); да је маћеха девојку обећала и за жива оца, тј. обећала је и док је отац (девојчин дакако) био жив (други пример) итд. А можда ту имамо употребу генитива с предлогом *иза* не у временском већ у другом неком значењу, у ономе, нпр., о којем је горе већ било речи (у т. 244.) и где би значење било да се нешто чини заклањајући се иза некога, у име некога, али не тражећи његову сагласност, него чинећи то и мимо његову вољу. Или пак тамо хоће да се каже како се нешто учинило, чини се или се намерава учинити иза кога, тј. кришом од њега. Ми смо већ рекли да је особина о којој говоримо дијалекатског карактера и за наше време је застарела, па немамо сасвим одређеног осећања за њу. А ипак је за нас највероватнија прво изнета претпоставка, а наиме да је веза генитива с предлогом, о којој говоримо временски употребљена и да је предлог *иза* у њој добијен механички — од везника *и* и предлога *за*.

249. а) Потпун паралелизам генитиву с предлогом *иза* и по значењу и по функцијама чини генитив с предлогом *између*, прво у аблативном значењу потицања:

Шчепа дјевојку *између браће* и вино се с њом у облаке (нар. приповетка). — Једнога дана неопажено умаче *између радника* (разг.). — Дизаше се *између планинских овршака* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 347).

б) Овом се предлошко-генитивном везом означава и место у средини, тачније речено у унутрашњости појма с именом у генитиву, место међу деловима његовим. Али се и у примерима као што су:

На то ће један *између њих* рећи (М. Глишић, Целокупна дела I, 38). — Узвикну један *између њих* (Исто, 82). — *Између спржене бујади* почињу се плавити љубичице (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 155). — *Између жуте и зелене боје* појави се и трећа црвена (Ј. Павичић, Хрватска проза II, 228) —

јасно осећа аблативно значење потицања. У прва два од њих имамо двоструку аблативност: издвајање оних што им се радње приписују из средина којима припадају и кретања из тих средина која се врше одатле до чула оних што их запажају. У трећем и четвртом боје потичу од места на коме је предмет с именом у генитиву и одакле се врши кретање тога осета до чула на која делује.

в) Врло је честа употреба предлога *између* с генитивом, у служби означавања вршења радње у месту, збивања или постојања

чега у извесној средини, а поготову кретања одређеним простором са страна којег се налазе различни појмови или делови једног појма с именом у генитиву:

Неколико стотина Срба задане (тј. остану да проведу дан) *између цркве и турскога шанца* (В. Ст. Карацић, Историјски и етнографски списи, 150). — Срби (су) *између Саве и Засавице* начинили били шанац (Исто, 128). — *Између чиновника са 50 форината и сељака* који иоле добро стоје не може бити велике разлике (Ј. Козарац, Мртви капитали, 100). — Пред децом је морао крити јаз који је зијао *између жене и њега* (Исто, 72). — Распршало се по влажној удољници *између оне две меснате јабуке* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 150). — То су сасвим озбиљне речи које се чују *између пријатеља и познаника* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 6). — Чаир му је *између сеоских њива* (М. Глишић, Приповетке II, 118). — Онај појас *између обале и насеобине* служио је за одбрану (Ј. Жујовић, Камено доба, 73). — *Између прозора* миндер са женском застирком (Б. Нушић, Народни посланик, 25). — То је један од првих неспоразума *између окупатора и становника Тобикија* (Б. Јефтић, Живот, 1955, 1—5/301). — Жута кућа, стешњена и изгубљена *између две модерне високе зграде* (И. Андрић, Госпођица, 9). — *Између нас* речено, кад га Турци и оправе, наши људи га испроваљују (И. Андрић, Травничка хроника, 82).

г) У више овде наведених примера напоредо с овом могла би се употребити веза инструментала с предлогом *међу* (исп. т. 481. и 482). Можда, према језичком осећању појединца, па и целих неких средина, она ту не би била на месту¹. Међутим, примери које смо овде навели и извори из којих су ти примери узети доказ су за још широкую овакву употребу предлога *између*. Покушај учињен на основу Вукове употребе да се *између* веже за случајеве када име у генитиву означава два или више појмова² нема свога оправдања. Али се несумњиво у функцији одредбе глагола кретања са стране којег су појмови означени обликом самосталних речи употребљава углавном предлог *између* с генитивом. Донста у случајевима као што су:

Можеш прст провући *између дуга* (М. Глишић, Целокупна дела I, 265). — Тад он пушта своје бојно копље своје Шарцу *између ушију* (нар. песма). — Нијесу знали да *између њезиног и његовог свијета* тече ријека (Ј. Козарац, Мртви капитали, 131).

¹ Зборник за филологију и лингвистику Матине српске I.

² Нап. језик XIV н. с., 106.

— Најзад између крњих и поцрњелих зуба рече дјевојачким танким гласом (В. Калѐб, Приповијетке, 156) —

и уопште где се овом предлошко-падежном везом одређује кретање простором између појмова, или делова једног појма с именом у генитиву — предлог *међу* с одговарајућим падежом не би било могуће употребити.

Међутим, у служби означавања завршетка кретања у неком месту са стране којег се налазе појмови означени самосталном речју, у каквој се предлог *између* с генитивом такође употребљава (Стаде *између њих* — П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 185. — Баци омразу *између човјека и жене*. — Исто, 60) — ми сматрамо да би предлог *међу*, сада с обликом акүзатива наравно, теоријски бар више био на своме месту. У пракси се, међутим, и један и други предлог, овде сваки са одговарајућим падежним обликом, напоредо употребљавају.

а) А већ примери из нар. приповстке (*Па ћете најпослије доћи између двије планине*), из народне песме (*Каква ватра између вас дође*) и Ст. М. Љубиша (*Док [доћох] главом између вас да вас поздравим*) које П. Бүдмани даје у Рјечнику Јүгословенске академије — за „значање примицања к мјесту што показује између“, дијалекатског сү карактера и не иду у књижевни језик, у којем би се ту употребио акүзатив с предлогом *међу*.

250. Везом предлога *између* с обликом генитива означава се, да како, и време (*То је било између дана Републике и Нове године*). Овде се веза чешће јавља и као именичка одредба: *у ноћи између петка и суботе* (као синоним с изразом — *с петка на суботу*), *у дане између четврте и пете офанзиве*. *Живот је путовање времена између живота и смрти* (Б. Босић, Два царства, 8). А у овој придевској функцији јавља се и када се њоме означава просторни однос: *једном удољцом између брда, Чело је део главе између обрва и косе* итд.

251. Чињеница што предлог *изнад* релативно ретко срећемо у употреби за означавање одвајања од места које је над појмом с именом у генитиву уз који он стоји, као у примерима: *Скини очи* (мисли се поглед) *изнад врата*, *Па их даруј мом Стевану* (М. Поповић, Песме, 22) и *Откочи вериге изнад огњишта* (М. Глишић, Цјелокупна дела I, 167), даје за право А. Белићу кад тврди да се не може сматрати првобитним аблативно значење предлога инструменталног значења сложених с предлогом *из*¹, већ да је основно њихово значење

¹ А. Белић, „Депрефиксација“ у словенским језицима. Јужнословенски филолог, књ. XVIII, 88.

компаративно. Остављајући по страни порекло значења ових предлога, јер је оно за ову прилику мање значајно, ми овде истичемо као далеко најраспрострањенију употребу предлога *изнад* с генитивом у компаративном значењу, какво он има у примерима:

У тој сујети [Светић се] наравно и испиње *изнад других људи* (Б. Даничић, Ситнији списи I, 370). — Он је био и сувише високо *изнад ње* (М. Глишић, превод Гончаровљева Обломова, 228). — Гете [га је] могао стављати *изнад Хомерове поезије* (Љ. Недић, Критичке студије, 5). — Не може ни вољети ни хвалити кога *изнад Јове* (Св. Боровић, Цјелокупна дјела III, 137). — Кад је нетко *изнад земаљских ситница*, може да се у оваквим ситницама бави студијем (М. Крлежа, Три драме, 12). — Чему разбијати себи главу са стварима које леже *изнад наше снаге* (Исто, 17). — Али *изнад свега* осећао се тежак мирис крављег масла (И. Андрић, Травничка хроника, 32). — Није такав удес свију који стоје *изнад гомиле* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 136). — Умели су да се издигну *изнад истине и монденства* (Наша књижевност I, 1946, 380. — Она стоји *изнад мене* и праксе (Б. Машић, Љупче, 60).

Доиста није тешко утврдити да се у овим и оваквим случајевима износи: да се неко више успиње (у првом примеру) од оних чије име стоји у генитиву, да неко стоји више (у другом) од особе с именом у генитиву, итд.

252. а) Па и у просторном значењу генитивом с предлогом *изнад* нешто се чешће означава да се што врши или налази над појмом с именом у генитиву са горње или са сволашње стране тога појма него одвајање од њега:

Гледао сам их пред собом пребачене на леђа, *изнад појаса*, како се одмарају једна на другој (Р. Маринковић, Руке, 213). — *Изнад села Банова Поља* други је даник (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 130). — *Изнад мишића* налази се ткиво (Н. Дивац, Зоологија, 14). — Блесну светло *изнад једног дугмета* на командном столу (Политика год. LVIII, бр. 18885/7). — *Изнад нас* се магла стаде комјешати (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 143). — Те су ријечи више биле намијењене равнатељу но жени *изнад чије* су главе изговорене (Наша књижевност III, 1946, 512).

А у овоме је значењу најобичнији генитив с предлогом *изнад* у функцији одређивања кретања простором који се налази над појмом с именом у генитиву, нарочито ако се кретање протеже и ван простора над означеним појмом:

Трчаху *изнад класова* не ломећи класа ни једног (Маретић—Ившић, превод Хомерове Илијаде, 412). — И снаха *изнад куће* проведе пијана девера (А. Лазаревић, Приповетке I, 167). — Оно [аварско племе] прешло је преко територије *изнад Црног мора* (В. Ђоровић, Историја Југославије, 75). — Замахне шаљиво *изнад дјечакове главе* као да тјера мухе (Р. Маринковић, Руче, 223). — Почеше се вијати *изнад стаја* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 322).

б) И овом се везом може означавати и место где се завршава кретање: *Стадоше изнад кума и старојка* (Ј. Веселиновић, Сељанка, 15). — *Ал' кад изнад средине пуногласне скупштине дођу, они учестају махати крилима* (Маретић—Ившић, превод Одисеје, 75). — *Вода ми дође изнад појаса* (Речник Ристића и Кангрџе).

А она се среће, дакако, и у придевској функцији одређивања именице, а не глагола, у примерима као што је: *Купио је једно велико запуштено имање изнад саме Проклете авлије* (И. Андрић, Проклета авлија) и сличним.

253. а) Аблативно значење предлога **испод** с генитивом јасно се осећа у његовој најраспрострањенијој функцији означавања почетка кретања од места које се казује другим делом овог сложеног предлога с инструменталом, или од нечега што је обавијено појмом с именом у генитиву, или је на други неки начин било под тим појмом:

Испод крила исплести дјевојку (нар. песма). — *Испод арњева* извуче се један човек (А. Лазаревић, Цјелокупна дела, 193). — *Испод маске* немоћног старца пробијала је на махове слика снажног прибраног човјека (А. Ковачић, У регистратури, 282). — *Испод њега* сијевају варнице (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 211). — *Испод Рудоњина врата* шикну млаз крви (Исто, 70). — Испружи руку *испод њебега* (И. Андрић, Приповијетке, 12). — На углу где се *испод јака свода* ишло од обале у град (Вј. Новак, Под Нехајем, 103). — Почео је осјећати како му се оно зло измиче *испод ногу* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 499). — Бежање *испод заставе* и преступи против дисциплине дешавади су се врло ретко (Политика 1915, 4085/1). — Очито није схватио што значи ослобођење *испод туџинског јарда* (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 48).

б) Овима можемо додати и примере: *Испод кошара Крагуљевих* зачу се пјесма (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 16). — *Ланац испод врата тупо и једнолично одјекује* (Исто, 139). — *Испод ногу им* гргољи вода (И. Андрић, Приповетке, 32). — *Гле-*

дао ју је испод великог лука обрва (А. Перковић, Хрватска проза II, 258) — у којима се такође осећа аблативна нијанса потицања (чулног осета: слуха, вида и сл.) од појма под којим се налази субјекат-производац онога што се чује, односно види, тј. што се казује управним глаголом. С друге стране, само произвођење тих процеса се врши под појмом с именом у генитиву.

в) А везом генитива с предлогом *испод* означава се, дакако, и место самог процеса радње или стања, како онога при којем је субјекат у мировању тако и процеса кретања местом које је под појмом с именом у генитиву:

Мени је *испод јоргана* кучало срце (А. Лазаревић, Цјелокупна дела, 87). — *Испод слабе косе* [је]... малено живо лице (А. Ковачић, У регистратури, 65). — Сиротиња погнуте главе провлачи се *испод стрехе* (Исто, 142). — Везаше му ноге *испод трбуха* (М. Глишић, Цјелокупна дела I, 74). — Весело дршћу *испод ведрога распламсалога неба* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 149). — *Шушкање испод прозора* привуче моју пажњу (Ј. Павичић, Хрватска проза II, 240). — Иза мене зја отвор, велики прозор без икаквих препона, а *испод њега* дубина од 50 метара (Исто, 246). — Ту је поред трамваја врло жив и пјешачки промет *испод надвожњака* (Вјесник, год. XXVII, бр. 6875/9). — *Јој, росни, тролисни* струче дјетелине кнешпољске што процва *испод мога срца* (С. Куленовић, Стојанка мајка Кнежопољка, 5).

У примерима где је генитив с предлогом *испод* одредба мировања ова веза се обично употребљава напореда с предлогом *под* уз облик инструментала, као са својим семантичким синонимом. Тамо, међутим, као у трећем по реду примеру и у претпоследњем, у којима се означава кретање испод појма с именом у генитиву с једног краја на други, — место прве предлошко-падежне везе не би могла бити употребљена друга.

г) Предлог *испод* означава не само место потицања, место вршења радње, или место на коме се што налази вертикално под појмом с именом у генитиву с којим се слаже, већ, као год и *под*, и место у близини тога појма на његовој, односно при његовој доњој страни: *Зове стража испод града* (нар. песма). — Све је љуто *испод ове планине* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 42). — *Испод Крагуљева брда* расуле се бијеле овце (Исто, 13).

д) А том се везом означава и место завршетка радње под појмом с именом у генитиву као у примерима типа: *Подухвати Рудоњу испод врата* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 70). — *Метнуо панталоне испод душека* (И. Андрић, Приповетке, 70) и сл.

254. И ова се веза, иако сразмерно ређе него генитив с предлогом *изнад*, употребљава у функцији поређења. У реченицама: *Француска порота стоји испод енглеске* (Ј. Б. Авакумовић, Порота, 28). — *Сва [је] исцеђена бригом за доларима које је продао дубоко испод течаја* (М. Крлежа, Књижевна република 1923, 1/17). — *Слушају људе који су испод или изнад те устајале површине* (Е. С. Петровић, Кругови на води, 10). — *Растом [је био] испод осредњег човека* (И. Андрић, Травничка хроника, 37) — каже се да је: француска порота на нижем ступњу од енглеске, да је неко продао доларе ниже од течаја, да слушају људе који су нижи од одређене устајале површине, и да је онај о коме се говори (у четвртог примеру) нижи растом од осредњег човека.

255. а) Посматран с друге стране, генитив с предлогом *испод* у наведеним примерима употребљен је или у функцији одредбе за начин или пак у придевској функцији. У првом и другом од тих примера имамо прилошку употребу ове предлошко-падежне везе. И таква је употреба њена врло распрострањена, нарочито у изразима: *испод руке, испод ока, испод части, испод жита, испод гласа, испод сваке критике, испод могућности, испод цене* и сл., као у случајевима:

Не може онако поносно ићи са мужем *испод руке* као сестра јој са својим (Ј. Козарац, Мртви капитали, 43). — Морало се радити кришом, онако *испод руке* (М. Глишић, Подвала, 60). — Зорка зирнула у њега онако *испод ока* (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 73). — Престраши се и погледа *испод ока* (М. Лисичар, Приповијести, 52). — Свак је сматрао *испод части* оставити своје братство (Босанска вила 1894, 250). — И све је то стругнуло *испод жита* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 53). — Крицун рече Јанку *испод гласа*, али сви могаху чути (С. Матавуљ, Ускок, 17). — Проговори служавка *испод гласа* (В. Калеб, Новеле, 68). — Историја света... коју је написала *испод сваке* је *критике* (М. Глишић, Целокупна дела II, 335). — Па му се све чинило да ће он дати своју живину *испод цијене* (Ј. Турпић, Игра животом, 85). — Са господом [је требало] нешто *испод закона удешавати* (В. Петровић, Сабрана дела 4, 53). — Јасно се види да се он неријетко *испод брка* руга (М. Решетар, СКГЛ. XIX, 16). — Остали су играли *испод својих могућности* (Борба 1949, 238/6).

б) У последњем и претпоследњем примеру из претпоследњег става (т. 254), како смо већ рекли, генитив с предлогом *испод* употребљен је у придевској функцији. А тако исто и у примерима:

Владе које би се таквим агентима служиле јесу *испод сваке критике* (Вл. Јовановић, Полит. речник, 16). — Поранила Була, па изишла у њиву *испод куће* (Ј. Веселиновић, Стари познаници, 39). — Заселак је *испод самог Жељина* на његовој северозападној страни (Т. Раливојевић, Лепеница, 106). — Даје слабо али врло питко и здраво пиће, вино *испод комине* (Ј. Панчић, Ботаника, 280).

256. У функцији допуне придевима употребљава се генитив с предлогом *испод* у изразима какве имамо у реченицама: *Лак је испод капе* (Вук, Срп. нар. пословице, 202) и *Ја сам теби крвав испод коже* (М. Беговић, Вијенац 1924, 689). А може се срести и у другој којој сличној служби.

257. а) Док је у значењу предлога *изнад* и *испод* у неким случајевима, како смо то видели из наведених примера и уз њих датих објашњења, врло изразита компаративна нијанса, о којој А. Белић говори као примарној — за предлог *испред* то се не би могло рећи. А. Белић каже у реченици: *узнем оружје на испред куће врзи пушком* значи углавном што и *пред кућом врзи пушком*, а посебну нијансу у првоме ликов налази само у једном већем ступњу близине кући. По њему, *испред куће* значи место још ближе од онога које се означава инструменталном предлошко-падежном везом *пред кућом*, значи тј. „непосредно пред кућом“¹. По нашем се мишљењу овде не може говорити о тој, већ о једној другој нијанси, за нас основног аблативног значења предлога *испред*, које је нарочито истакао П. Будмани, дефиницијом по којој *испред* значи „мицање од мјеста које је пред онијем што се показује генитивом“², и које, наравно, и Белић прихвата за случајеве као што је: *Кад ми мајка испред цркве дође*, међу које иду и примери:

Па се *испред Турака* на Морави склонио [реч је о П. Добрићу] у Панчево (Ст. Новаковић, Васкрс државе српске, 147). — И он се уклонно *испред опасности* (С. Сремац, Поп Ђира и Поп Спира, 286). — Јачица би... повукао Голубу само да поскочи и утече *испред немилосрдних удараца* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 12). — Није никада никоме отео крух *испред уста* (Сл. Батушић, Аргонаути, 167).

¹ „Депрефиксација“. Јужнословенски филолог XVIII, 90.

² P. Budmani, Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, уз реч *испред*.

б) Много је теже осетити аблативно значење у примерима типа: *Онда он повиче испред куће*: „О домаћине“ (нар. приповетка). Али ми и у овом, и у примеру *Врзи пушком испред куће*, и у свима њима сличним примерима осећамо нијансу аблативности јер овај последњи пример значи исто што и *опали из пушке*, а у реченици *Повиче испред куће* такође се осећа да узвикивање, зов „О домаћине“ полази од места *пред кућом* да би дошао до ушију оних који ће га чути — између осталих и до ушију домаћина коме је и намењен.

в) А доиста је А. Белић у праву када тврди да такве нијансе и нема у примерима типа: *Прође испред куће*. — *Прошетале цареве делије испред двора бега Љубовића* (нар. песма). — *Кад ми драги испред двора прође* (исто). — *Није право да један слуга прође испред господара и не поклонивши се* и сл. Али се ни они не могу, на начин како мисли Белић, објашњавати компаративом и суперлативом од *пред* (с инструменталом). *Испред* с генитивом овде, као и у примеру: *Људи нагрну испред двора* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје), одређује само кретање простором пред предметом с именом у генитиву, кретање с предње стране тога предмета, непосредно пред њим, поред њега с предње стране, како и Белић каже. А кад се говори о кретању простором на извесном размаку и даље, ван именским обликом означеног предмета, предлог *пред* с инструменталом, нити пак с акузативом, не би се могао употребити са значењем које има веза предлога *испред* с генитивом, као што се у одређивању глагола таквога кретања не могу означавати инструменталним или акузативним везама с одговарајућим предлозима у значењу које имају предлози: *иза*, *између*, *изнад* и *испод* с генитивом (в. горе таква значења ових предлога).

г) Генитив с предлогом *испред* употребљава се и као потпун семантички синоним с предлогом *пред* и обликом инструментала када се њим означава одређено место с предње стране имена у генитиву, нпр.: *Он је био и сувише далеко испред нас* (М. Глишић, превод Гончаровљева Обломова I, 228). — *Све касабалије скачу испред њих на ноге* (Св. Ђоровић, Записци I, 9). — *Испред прозора се ширила крошња дивљег кестена* (Ј. Павичић, Хрватска проза II, 237). — *Дође му црно испред очију* (Ст. Самарцић, Из наше нахије, 157). — *Он је врло често шетао испред њених прозора* (Ј. Ивакић, Село и варош, 49).

д) А срета се предлог *испред*, с генитивом, дакако, и као одредба управног глагола завршетка кретања пред појмом с именом у облику с којим се предлог слаже: *Даде ученицима својим да метну испред*

њих (Б. Даничић, Синтакса, 195). — *Писац излази испред самога предмета са својим мишљењем* (И. Вукићевић, Људско срце, стр. XXXVII). И сасвим је разумљиво да би предлог *пред* с акузативом ту више био на своме месту.

ђ) У првом примеру из претпоследњег става (г) и у њему сличним случајевима предлог *испред* с генитивом не мора означавати искључиво заузимање простора пред појмом с именом у генитиву, већ може имати и компаративно, овде придевско, значење: *бити испред кога* — може значити и имати неко својство, неку особину у већем степену од тога.

Штавише и *ићи испред кога* не мора значити само заузимати место у простору испред тога него и налазити се испред њега у каквом раду, на неком положају, где опет има компаративно, или придевско или прилошко значење.

е) Већ у примеру: *Домаћин... или сам собом или пошаље кога испред себе до куће оних...* (Босанска вила 1901, 153), — предлог *испред* употребљен је у значењу предлога *место*, односно у значењу предлошког израза *у име*, који се такође слажу с генитивом. А у овоме се значењу употреба предлога *испред* среће и код појединих писаца и у свакодневном говорном језику. Њу имамо у случајевима као што су: *Само ово онако испред мене додај* (П. Кочић, С планине и испод планине II, 76). — *Мене су послали испред цијеле чаршије да учиним...* (И. Андрић, Приповетке, 308). — *А не жали умријет јуначки / За осветит правду испред бога* (Л. Ботић, Невен 1854). — *Створен је Комитет у који је ушао испред Југославије С. Ж.* (дн. штампа). Али и поред тога, ми употреби предлога *место* с генитивом, као и употреби предлошког израза *у име* с истим падежним обликом, дајемо преимућство над везом предлога *испред* с генитивом, које им обезбеђује неупоредиво чешћа употреба.

258. Генитив с предлогом *испред* употребљава се и у служби временског одређивања радње управног глагола, овде напореда с акузативом и предлогом *пред*, нпр.:

Испред зоре појаше коња и побјегне из манастира (нар. приповетка). — Онај долазак његов *испред смрти* у Котор као да наговештава (Л. Томановић, Бранково коло 1899, 1111). — *Испред ноћи* почиње да бриди хладноћа (Ј. Боновић, Хронике и путописи, 103). — Мјесец је гријао као дан, а *испред зоре* хоће да зађе (В. Врчевић, Подругачице, 81).

А. Белић је у праву када каже да *испред* овде значи непосредно пред временским термином означеним именом у генитиву. За нас управо

значи оно исто што и предлог *пред* с обликом акузатива (в. т. 445. а), с којим је он у тој вези баш зато потпуна семантичко-синтаксичка опозиција.

259. Видели смо већ да у понекој и од досад наведених служби предлог *испред* има компаративно значење. Он се с обликом генитива употребљава у претежно компаративном значењу, у примерима типа: *Он је и по владању и по учењу био испред својих другова* (разг.).

260. Предлози *више* и *ниже*. — Искључиво компаративног значења су предлози-прилози *више* и *ниже*, који су то и пореклом својим и обликом. Али се и ови предлози углавном употребљавају у служби одређивања места, даље или ближе и з н а д, односно и с п о д појма с именом у генитиву.

а) Тако је употребљен предлог *више* у примерима:

Ја сам била, ја сам дангубила / *више* бјела града *Биограда* (нар. песма). — Под нам' ће се земља провалити, / *а више* нас небо проломити (исто). — Сједи сова на букову пању / *виш'* ње оро на јеловој грани (исто). — Има биљег *више* десне обрве (нар. приповетка).

б) Место које се означава генитивом с предлогом *више* не мора бити изнад појма с именом у генитиву него може бити и на горњој страни тога појма или на већој висини а на извесној ближој удаљености од њега: *На Авали више Београда* (нар. песма). — *У Омера више Сарајева* (исто). — *Шатор пење Новаковић Грујо ју планини више Дренопоља* (исто). — *Више куће је један стари храст* (разг.).

261. Место на супротној страни од онога што се означава предлогом *више*, одређује се генитивом с предлогом *ниже*, који се иначе понаша као и *више* у непосредно претходној предлошко-падежној вези:

Пуче пушка *ниже* *Београда* (нар. песма). — Варошица крај *Дрине ниже* *утока* *Лима* у *Дрину* (Вук, Посл.). — *Ниже* *ногу* *бунар* *ископајте* (нар. песма).

Разлика између ова два предлога још је и у томе што се другим не означава, или се бар ретко означава да се нешто налази вертикално испод онога што значи име у генитиву. Он се употребљава, као у наведеним примерима, дакле, углавном за означавање места које се налази с доње стране, при појму с именом у облику с којим се предлог слаже.

262. Генитивом с предлозима *више* и *ниже* не означава се само место на коме се што налази или место где се што врши или дешава, него, ређе додуше, и место где се завршава какво кретање из другог правца: *Врх језика се стави више предњих зуба* (Вук). — *Неки дан дошао је један чамац више ћуприје* (И. Вукићевић, Целокупна дела II, 441). — *Његов камен паде ниже мете* (разг.). Али се у таквим случајевима увек означава управо место где се извршио крајњи моменат кретања који се означава дотичним глаголима.

263. Генитивне синтагме с предлозима: *без*, *ван* (и *изван*), *кром* и *окром*, *осим* (ек. још и: *сем* и *осем*), *разма* и др. — Овде набројени предлози јесу предлози за изузимање. А свако изузимање у односу на оно од чега се изузима значи кидање везе с њим, растављање од њега. И облици речи, односно њихове везе, којима се исказује растављање — значења су аблативног. Тога су значења, дакле, не само сад наведени предлози, већ и целе везе у којима се они употребљавају.

264. Предлог *без* у вези с генитивом, осим правог изузимања, које имамо у примерима: *Има ко да те путеве крчи и без владике црногорског* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 56). — *Неће ти ништа искати без хране и одела* (А. Костић, Максим Црнојевић, 195). — *Зло је вријеме, Коммене, код нас, ништа без зла* (М. Лалић, Први снијег, 40) — означава да нешто јест или није, да се нешто врши или не врши уз одсуство онога што се казује именом у генитиву:

Мени јесте *без крила мојега* као брату једном *без другог* (нар. песма). — *Без пуна бокала* ни за сто не седам (Ј. Ј. Змај, Певанија, 408). — Цијеле вечери мислио је на воду сједећи тако уз колибу *без ногу и снаге* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 95). — Пријавио се *без његова знања* на батаљонском рапорту (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 156).

У тим и таквим случајевима овом се предлошко-падежном везом одређује у којим околностима се врши или збива оно што се казује управним глаголом.

265. Још чешће генитив с предлогом *без* срећемо у функцији одређивања начина на који се врши радња управног глагола:

Мој ћаћа радио [је] *без одушке* и штедио (Д. Шимуновић, Мркодол, 58). — Отишао је *без једне једине ријечи* (Г. А. Матош, Уморне приче, 69). — *Без журбе и оклијевања* отвара врата

(Стј. Крањчевић, превод Толстојеве Ане Карењине, 272). — И прозори сиви гледају *без душе* (Н. Полић, Јучерашњи град, 24). — Придошлица се сместио *без намештања*, готово *без покрета* (И. Андрић, Проклета авлија, 33). — Станојевић је одговорио мирно и не *без извесне отмености* (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 47). — Умирала су вукући саонице *без икаквог одређеног правца* (М. Петровић, Кроз поларну област, 111).

266. Предлог *без* може бити употребљен и у друкчијој вези, у вези с каквим изразом, а не с обликом генитива. Такву употребу имамо у примеру: *Отишао је, тако рећи, без збогом остај!*, где то *без збогом остај* значи *без поздрава „збогом остај“*. А овај предлог уз који предлошки израз — заједно с њим може бити употребљен и прилошки; нпр.: *Једноставно као да је без по муке учињено* — у значењу: *одвек лако је учињено*.

Будући да синтагме с предлогом *без* и обликом генитива углавном значе: уз одсуство појма с чијим се именом овај предлог везује — није тешко схватити ни употребу предлога *без* уз поједине реченице, уз реченице с везником *да*, нпр. Али се он у тој употреби у нашем језику касно јавља, како Б. Даничић каже — тек од XVII в. А да је у старих писаца таква употреба ретка сведочи и то што је Даничић могао да наведе само по један пример из свега два писца¹. Ни у народним умотворинама, ни у Вукову језику нисмо нашли потврде за такву употребу предлога *без*, па је разумљиво што Даничић и не говори о таквој његовој употреби у својој синтакси. И то је све, разуме се, било довољно као разлог да употребу предлога *без* уз реченице грамагичари и лексикографи српскохрватског језика огласе за варваризам. Већ сам Даничић у Рјечнику, дајући она два примера, наглашава да се таква употреба јавља „према туђим језицима“. Т. Маретић одређено каже: „без да“ *ohne zu*, не ваља, напр. добио сам, без да сам молио; боље: а нијесам молио или: премда нијесам молио“². То значи да је таква конструкција добивена под немачким утицајем. Часопис Наш језик, тако исто, већ у првој години свога излажења поучава читаоце да „конструкција реченице са „без да није у духу нашег језика“, већ буквалан превод француског „sans que“ или немачког „ohne zu“ и да место: „Отишао је“ без да каже и „збогом“ треба рећи *Otiшао је а да не каже ни збогом*³.

Таква употреба предлога *без* уз поједине врсте реченица у новијем говорном језику је, међутим, релативно честа. Њу срећемо код

¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti I*, стр. 261.

² Т. Maretić, *Jezični savjetnik*. Zagreb 1924, стр. 3.

³ Наш језик I (1933), стр. 285.

појединих писаца и у личном њихову језику и у језику њихових јунака; у Речнику Српске академије наука и уметности уз реч *без* налазимо за такву употребу наведене примере: из Ил. Руварца: *Радозна ли читалац знаће и без да му ја кажем*; И. Гарашанина: *Мучим се у паклу без да игде помоћи налазим*; из загребачког „Виенца“: *Кинески доктори лече и видају све без да виде и истраже*; из П. Прерадовића: *Језик му се мога у устима* [у оригиналу — у устима], *без да памет и срце шта о том знаду* и из збирке нар. песама Манојла Бубала Кордунаша: *Понови заповјед без да је у помоћ прискочио*. А таква се употреба и тамо означава као варваризам.

Ми овима можемо додати примере: *Слушао је плач робља и цилик дјечји без да му се дотужи* (С. М. Љубиша, Приповијест, 74). — *Сву слободу гостима даше без да себе* [м. себи] *и мало оставе* (М. Миљанов, Цјелокупна дјела, 178).

Занимљиво је да се као туђински утицај не означава употреба предлога *без* уз друге врсте реченица, уз оне, мислимо, што почињу везницима *ако* или *што*. О њој, колико нам је познато, нико није говорио као о туђем утицају. А у Речнику САНУ примери: *У војску не могу од рамагиза* [*реуматизма*] *без ако се мора* (М. Лалић, Изабране приповијетке, 205) и *Рака је занешен његовим говором у којег никакве поправке нема без што му разум каже* (М. Миљанов, Живот и обичаји Арбанаса, 115) — наведени су за такву покрајинску употребу предлога *без*. Додајући тим примерима и: *Ово су наши људи, јадан — без што их је зло нашло* (М. Лалић, Први снијег, 97) — ми констатујемо да у њима овај предлог има друкчије значење. Уз реченице с везником *да* предлог *без* значи: уз одсуство онога што се тим реченицама казује, а уз ове друге (уз реченице с везницима *ако* и *што*) — о с и м т о г а што те реченице значе. Овим наравно не мислимо рећи да се оваквим конструкцијама може дати ранг књижевнојезичке особине, него само да оне ипак нису супротне природи нашег језика.

А узимајући све те реченице заједно, ми и поред тога што се о њима најчешће мисли да су буквалан превод немачких реченица са *ohne zu* на почетку и што се допушта, па, како смо већ мало пре рекли, и каже да *без да* може бити и француско *sans que* — ми мислимо да то може бити утицај, и то старији утицај, и још којег несловенског језика из којег су се поједине особине калемиле на наш језик. На ово упућује околност што су ове особине најчешће у проstonародном говорном језику становништва Црне Горе које је било

понајдаље и од немачког и од француског утицаја (Скрећемо пажњу на чпњеницу да су ти горњи примери најчешће из дела писаца са те стране).

267. Употребу генитива с предлогом *без* још најчешће у нашем језику срећемо у придевској функцији, и атрибутокој и предикатској:

Ал' ће ријеч моја одсад бити проста *без накита* (М. Комбол, превод Дантеова Чистилишта, 202). — Због тога је и литература блијсда и *без крви* (М. Марјаповић, Хрватска књижевна критика III, 23). — Улазе трчећи с лијеве стране сви ознојени, ражарени и *без даха* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 23). — И он с чуђењем посматраше мноштво лица, заваљених и *без мисли* (В. Милићевић, Беспуће, 42). — И другује с ћерком *без имена* (Т. Ујевић, Жедан камен на студеницу, 36). — У тмини *без обале* трну ватрени свици (Д. Ѓосић, Корени, 15). — На све стране... терасе, дворишта, димњаци под прозорима, градња, *без мисли* (В. Калеб, На камењу, 181).

268. У разговорном језику употребљава се каткад предлог *без* уз генитив имена појединих временских мера (обично минута) да се њим означи колико још недостаје до одређеног броја часова; каже се, рецимо, *пет часова без петнаест минута*, или: *десет без седам минута*, што је примљено у наш језик под туђим утицајем и зато квалификатори језика препоручују да се таква конструкција не употребљава у српскохрватском језику, у коме се обично каже: *пет часова мање петнаест минута*, или *петнаест минута до пет часова* или и како другчије, само не конструкцијом с предлогом *без*.

269. а) И предлог-прилог *ван* такође значи право изузимање свега од појма с именом у генитиву или каквом бројном изразу уз који овај предлог долази.

Окрене руски у друштву где нико *ван нас* два не разумије (А. Лазаревић, Приповетке I, 5). — Не могу љубит никога више / *ван једног само Бојшића Вука* (Б. Јакшић, Дела I, 189). — *Ван тога* није ништа стварност и бивање (Ј. Дучић, Дела V, 25). — Од мојих ето катапа не остаде *ван десет живих* (Виенац 1871, 762).

б) У овим и оваквим случајевима употребљавају се сви предлози наведени у овоме заглављу (па и не само они) и сви би се у томе значењу могли међусобно замењивати, а да се значење онога што се целом синтагмом каже не измени. Као и други ти предлози, и *ван*

овде значи што и глаголски прилог *изузимајући*, па је разумљиво што уз њ у овоме значењу не мора стајати само облик генитива, већ то може бити и други који падеж, као у примерима: *Не бијаше у соби ништа ван прости стол* (А. Шеноа, Клетва, 10). — *Теби живот, теби љубав своју / Све ти даје, / Ван једине горке уздисаје* (Б. Јакшић, Дела II, 32). — *Удовици и њезиној кћерци не остаде друго ван ова кућа и нешто земље* (Ф. Маглајић, Из старог вилаета, 39). — *А да за кога ван за тебе* (Б. Машић, Директор Прокић, 133). — *Било би немогуће дочепати се ван поштиним путем* (М. Нехајев, Раковица, 106) и сл.

в) Разумљиво је што се предлогом-прилогом *ван*, у томе значењу, може изузимати и оно што се казује целом реченицом или синтагмом, — нарочито када је ова везана за реченицу у којој се нешто одриче, нпр.: *Ми питомци смо га мало виђали ван кад би се догодио какав ванредни случај* (В. Јагић, Спомени I, 1930, 21). — *Ниједан човек не може посинити никога ако има девојка, ван ако би му кћери на то пристале* (Т. Борђевић, Наш народни живот, 86). — *Ти не можеш ништа друго ван да плачеш* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 483). — *У кући се није говорило о другога ван о вјештицама* (В. Цар Емин, Старци, 54). — *У томе није било друге сврхе ван што ју је водила жеља да буде народна* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 150).

270. Предлогом *ван* с генитивом се, иначе, означава да се појам с именом у овом падежу не обухвата оним што се каже управном речју на коју се ова предлошко-падежна веза односи:

Рат је беснео далеко *ван метрополе* (Ст. Јаковљсвић, Ликови у сенци, 293). — Требало би градити сасвим *ван људских насеља* (Багуг, Књига о здрављу, 201). — Весло је *ван воде* (Основни веслачког спорта, Сплит, 74). — Ја имам... ону велику њиву *ван вароши* (Б. Нушић, Народни посланик, 72). — Његов стил је пун... поабаних клишеа који су *ван књижевног језика* (Ј. Скеранћ, Писци и књиге II, 157). — Само [му је] горњи део тела *ван чуна* (М. Петровић, Кроз поларну област, 148). — Један је сат газда напријед нависо / како би поћника *ван локала* ставио (Т. Ујевић, Ојађено звоно, 41). — Нека она *ван храма* буде одведена (С. Пандуровић, превод Расинове Аталије, 80). — Не терај њега мученика да свраћа *ван коловоза* (Д. Ѓосић, Далеко је сунце, 485).

По значењу у свим овде наведеним примерима ова веза је одреба места.

271. Њом се одређује и начин вршења радње или збивања онога што се казује управним глаголом:

Љубио је синовку *ван мјере* (А. Шеноа, Приповијести I, 302). — И жена дође чисто *ван себе* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 11). — Бискуп бијаше *ван реда* задовољан (А. Шеноа, Клетва, 188). — Али је *ван сумње* да је та слика у суштини сасвим тачна (С. Пандуровић, превод Шекспирова Хамлета, XXII). — Њихова је компетенција *ван спора* (Б. Поповић, Огледи из књижевности, XXIV). — Виче Мита као *ван себе* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 64). — Дајте нож! дерао се *ван себе* на долазнике (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 45).

И овде је прилошка функција ове предлошко-генитивне везе најјаснија.

272. Када је генитив с предлогом *ван* везан за именицу као управну реч, онда он има придевску, атрибутску или предикатску службу: *Банка тражи поравнање ван стечаја* (Б. Госић, Покошено поље, 221). — *Ти другујеш с људима ван закона* (О. Давичо, Песма, 147). — *На ову вику одговорише и они ван дворишта* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 292). — *Позивањем се на свједока ван судског подручја настоји одуговлачити поступак* (Мјесечник, 1926, 23). — *За лице ван државне службе не постоји никаква одговорност* (Архив за правне науке 1926, 337). — *Она је била ван себе* (разг.).

273. Ван граница или ван обима нечега је и оно што се чини заобилазећи то, па је разумљиво што се генитив с предлогом *ван* употребљава и у значењу предлога *мимо* с акузативом, чија је главна служба управо означавање обилажења (исп. т. 436); нпр.: *Имам још деце, не могу ван света* (И. Секулић, Записи о моме народу, 80). Овде веза генитива с предлогом *ван* има и поредбени карактер, поредбено значење. И доиста у наведеном примеру та веза не значи ништа друго већ *друкчије од света* (исп. *Имам још деце и не могу друкчије од света*).

274. У значењу предлога *ван* у скоро свим његовим службама употребљава се и сложени предлог *изван*:

Вода опере све *изван срамоте* (нар. посл.). — Али тога *изван Славоније* нико никад ни видио није (А. Рељковић, Сатир, 25). — Ту не бјеше јела *изван хљеба* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1667). — *Изван Талијана и Шпањолаца* нема ни-

једног народа у Европи који би... (А. Барац, Хрватска књижевност, 38). — Има нешто у људским душама *изван бриге* за новцем (Д. Шимуновић, Изабране приповијетке, 68). — Мора пазити! на то да се дјеца *изван школске клупе* не задржавају (Напредак 1901, 520). — *Изван куће* био је поносит (С. Сремац, Зона Замфирова, 20). — Његов ће језик остати *изван друштвеног саобраћаја* (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 18). — Она је одевена *изван свих времена и мода* (И. Андрић, Госпођица, 12). — Таква девојка остане *изван живота* (Наша књижевност II, 1946, 6). — Пуковник је био просто *изван себе* од огорчења (И. Андрић, Травничка хроника, 100).

275. И са значењем правог предлога за изузимање, као потпун семантичко-синтаксички синоним с предлогом *осим*, и за означавање да се што налази ван граница, ван опсега појма с именом у генитиву уз који стоји, *изван* се, као и *ван*, с одговарајућим падежним обликом употребљава и у функцији прилога за начин, између осталог и у функцији прилога *друкчије* (Она је одевена *изван свих времена*, тј. *друкчије* него у ма коме другом времену) и у функцији придева. Једино се може рећи да се *изван* не употребљава у служби за изузимање онога што се казује целим реченицама. Примера употребе предлога *изван* уз реченице као што су они с предлогом *ван* дати горе (у т. 269. в) — не налазимо у језику наших књижевника, а не срећемо предлог *изван* у таквој вези ни у говорном језику.

276. За изузимање, за искључивање свега осталог ван онога што значи појам у генитиву — с тим се обликом неупоредиво најчешће употребљава предлог *осим*, који у екавском изговору има још и облике *сем* и *осем*:

Ја ништа друго не видим *осим земље* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 45). — Цијела родбина *осим старог Матковића* и Винка наша [се] на окупу (Ј. Козарац, Мртви капитали, 41). — *Осем онога* што сачине он и наша драга грофица... све је не може бити простије (Љ. Недић, превод Векфилдског свештеника О. Голдсмита, 47). — Нису ништа нашли *осим поменутог комада* (М. Петровић, Кроз поларну област, 123). — *Сем Аћима* нико ми не заповеда (Д. Госић, Корени, 8).

277. Не више са значењем изузимања, већ за означавање придруживања другоме чему, у значењу које има предлог *поред* с генитивом (тач. 321. б) и предлог *уз* с акузативом (тач. 413) — управо као њихова семантичко-синтаксичка опозиција — предлог *осим*, с генитивом наравно, имамо у примерима типа: *осим тога је до-*

вољно познавао прошлост свога језика (Т. Маретић, Граматика и стилистика, 9). — *Осим шпанског народа само је француски народ могао дати...* (Ј. Дучић, Дела V, 34).

278. А у служби правога изузимања, као и други предлози с којима се ту напоредо употребљава, предлог *осим* може да стоји и уз облике осталих падежа, и уз облик номинатива чак, нпр.: *То не чини ни једна ни друга животиња осим човек* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 60). — *Сад ти немам ништа више осим папство* (М. Вукићевић, Историја I, 63). — *Где је циљ? Где је хармонија? Осим у љубави?* (Ј. Дучић, Дела II, 92). Ово потврђује посебно наглашену прилошку компоненту предлога *осим*, његово свођење у функцији одредбе на прилог (*изузев*). Та компонента истог карактера огледа се и у употреби овог предлога за изузимање чега што се казује и каквом зависном реченицом као у примерима: *Осим кад се на делу ухвати, никоме се... слобода не може одузети* (Ст. Новаковић, Двадесет година уставне политике, 250). — *Срби [сс] држати фермана више не могу, осим ако би нове заповести изашле* (Исти, Васкрс државе, 53). *Осим што је село довео у ред, уредио је и своју кућу* (Б. Јакшић, Дела III, 207). — *Никад нећемо друго пожелети осим оно што можемо и остварити* (Ј. Дучић, Сабрана дела VI, 383). — *Сем ако та милост што се сада рађа / Није кобни удар који вас погађа* (С. Пандуровић, превод Расинове Аталије, 28).

279. У спектру своје семантике предлог *осим* има и компаративно значење тамо где се употребљава у значењу предлога *изнад*, као у реченици: *Што је човек баш злато... умео да осим свију других ствари обликује, томе нећемо ни мало да се чудимо* (Ј. Панчић, Из природе, 17) и сл. примерима. Али му се свакако овде може претпоставити употреба предлога *изнад*. То се може закључити у доста реткој његовој употреби с овим значењем. А компаративне је нијансе предлог *осим* и у примерима типа: *Он не пева као други свет; он пева осим свију других песника* (Љ. Недић, Целокупна дела, 108). — *Све на њој и код ње бјеше јој осим свега свијета* (А. Базала, Повијест филозофије, 109), који би били много обичнији у облику: *Он пева друкчије од свих других песника* и *Све на њој и код ње бјеше друкчије од свега свијета*.

280. Тако исто, можемо рећи да је употреба предлога *осим* мање обична у служби означавања да се нешто врши у одсуству онога што

значи појам с именом у генитиву, као у примерима (Б. Попића): *Неће ли се то некако преломити осим нас* (Пролом, 276) и *Али куд ћу ја осим свога душтва?* (Исто, 300), који су дијалекатског карактера и у којима би у књижевном језику предлог *без* много више био на своме месту.

281. Као прави синоним предлога *осим*, тј. у његовом значењу и његовим функцијама употребљава се предлог **окром** (и **кром**):

У граниту има *окром песка и иловаче* поприлично кали и натрона (Матица 1867, 322). — Све је ту свијетло *окром тебе* (А. Г. Матош, Ново иверје, 28). — Ту земљу одушевљава свака оригиналност *окром оригиналности* немачког цара (Исти, Печалба, 136). — *Окром обичних штета* са ратом скопчаних, нећемо других губитака претрпети (Сл. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 311). — *Окром шале*, то је невероватно (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 217). — Ја вам не знам нигдје дјевојака *окром неколико престарјелих бака* (И. Великановић, Отмица, 35). — Нико неће знати *окром бог и ми* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 15). У последњем примеру, дакле, с обликом номинатива. Као и *осим*, уосталом.

282. Употребу данас застарелог предлога **кром** (као наслеђе из претходне епохе славеносрпског и рускоцрквеног језика у књижевности код Срба у Војводини) — срећемо углавном код наших романтичарских песника: *А кром војна њезино срдашце и не знаде за друго сунашце* (Б. Радичевић, Песме, 236). — *Шта даје ћесар у замену нам, кром војводе, кад прође веће рат?* (Л. Костић, драме, 126). — *И никоме видети се не да, / Кром оне коме при рођењу / Мајка мила посестри се с вилом* (Б. Јакшић, Песме II).

283. У народним умотворинама и код писаца XIX и почетка XX в. срећемо се и с употребом предлога **разма** с основним значењем непосредно претходних предлога, али ређе уз облик генитива који имамо у примерима типа: *Нисам ни пророк, за каквог ме нико други и не држи разма јединог г. Панте* (Зборник И. Руварца, 151). — *Није ништа нашао разма малкице кима* (С. Винавер, превод Хашекова Доброг војника Швејка III, 315). А знатно чешће уз било који други падежни облик: *То у двору нитко не чујаше / Разма једна Роксанда дјевојка* (Ј. Илић, Песме, 43). — *Заволио нисам разма тебе саму* (А. Шантић, Целокупна дјела II, 212). — *Па најпосле није никуд пристао разма да умре, што је и урадио* (Зборник И. Руварца, 106). Али у разговорном језику, колико ни у савремених писаца, не наилазимо на употребу овога предлога. Она се

данас осећа застарелом и не може се сматрати особином данашњег књижевног језика.

284. Са значењем изузимања употребљава се и предлог *до*, у првome реду уз облик генитива, овде, дакако, с аблативном нијансом. Па ако ова нијанса и није, или бар уочљиво није, основа значења ове предлошко-падежне везе, она се свакако уклапа у опште значење генитива као падежа тицања, којим се, наравно, обухватају и сва остала значења предлога *до*:

а) У значењу изузимања које имамо у примерима:

За дјевојком не пристајаше нико више *до самога царевог сина* (нар. приповетка). — Од јуче у подне ништа није окусио *до воде и зелена воћа* (Св. Ранковић, Поручени идеали, 11). — Мати му немаше *до њега јединца* (С. Матавуљ, Из разнијех крајева, 44). — На себи нису имали ништа *до опанака и хабита* (М. Нехајев, Вуци, 58). — Нема на отоку *до колибица и торова пастира* (В. Назор, Пастир Лода, 66). — Нема тога у планини *до жири и шишарица* под буквама (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 132). — Ништа се не чује *до нашег непрекидног јецања* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 139). — Не мислио и не ћутио ништа *до оне живе радости* у дјетињем срцу (Р. Маринковић, Руче, 10).

б) У овој служби, у којој се предлог *до* употребљава напоредо с осталим предлозима за изузимање, с предлогом *осим* и осталима који су тога значења, — он се, као и ти предлози, семантички углавном подудару с глаголским прилогом *изузев*. Ту се његова предлошка функција поистовећује с прилошком, па се *до* врло често употребљава и уз све друге облике самосталних речи, поред осталих и уз сам облик номинатива. *Ти немаш нигде никога до мене једну* (нар. приповетка). — *Ничим се другим ту не може жети до српом* (разг.). — *Боркана не зову друшчије до ћувегијом и ашиком* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 212). — *Шта су били друго до политички кортеши?* (Књижевна република 1924, 258).

в) А предлогом *до* се, као и већином осталих предлога у тој функцији, може изузимати и оно што се казује целом зависном реченицом, као у случајевима типа: *Једино она не зна ништа друго до да ли да га (Аполонија) љуби* (М. Нехајев, Вуци, 79). — *Немам друго шта да вам кажем до да све то за мене ништа не вреди* (Б. Нушић, Народни посланик, 218). — *Видех да нема друге до употребити силу* (Б. Јевтић, Дани на Миљацки, 49).

г) Изузимање чега подразумева обухватање свега осим онога што се изузима, а то је у ствари досезање у непосредну близину тога.

И доиста предлогом *до* означава се досезање, допирање, значи досицање кретањем у непосредну близину појма с именом у генитиву, као у примерима:

И дјевојка рече да ће бити онога који први дође *до златне јабуке* (нар. приповетка). — И тако идући добоше *до једне велике воде* (исто). — К Нестору пође те сједе *до њега* (Маретић — Ившић, превод Хомерове Одисеје, 48). — Труп и руке буду опружене напријед *до границе* (Основи веслачког спорта, 68). — Дођу *до средине* врата (М. Миховиловић, Основи ватерпола, 145). — Име згубидан допрло је *до наше куће* (А. Ковачић, У регистратури, 9). — Ухвати за перчин и сав *до главе* одсече (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота I, 22). — Вео *до бедара* смакла (А. Шантић, Цјелокупна дјела II, 359). — И ми ћемо тамо [поћи] *до сунчаних врела* (Исто, 305). — Па ми влаће *до ногу* гурну (В. Назор, Поезија 1959, 79). — Кроз маглу је *до мене* допирао само још звекет (П. Кочић, Пјесма младости). — Стиже *до шјор Кеке* (Р. Маринковић, Руче, 230).

285. а) Када су у синтагми с глаголима управљености имена (именице или именичке заменице) појединих особа у примерима као што су: *Зашто те поносни просци до мене, гласниче, шаљу?* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 68). — *Није нитко имао приступа до мене* (Н. Симић, Браћа и кумири, 190). — *Могу отићи у Каменицу до онога дућанџије* (М. Глишић, Подвала, 174). — *Волела бих да изиђе до своје деце* (Св. Ранковић, Сеоска учитељица, 118). — *Пошаље момка у Долац до фра Мије Гргића* (И. Андрић, Приповетке, 108) — генитив с предлогом *до* обично има семантичку и синтаксичку вредност датива с предлогом *к(а)*. Ове су две различне предлошко-падежне везе у тим случајевима семантичко-синтаксичке опозиције, дакле.

б) А када се генитивом означава какав неживи предмет, нарочито неко насељено место, област, земља или какав други објекат, предлог *до* с овим обликом — и семантички и синтаксички има синонимску вредност с предлозима у или *на* употребљеним с обликом акузатива. Примери: *Па ће га у лаћи послат до постојбине му миле* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 74) и *Очекни мало само да одем до бунара да воде донесем* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 56) — значе исто као да је у првом било речено: *Па ће га послати у постојбину му милу а у другом — Да одем на бунар да воде донесем.*

в) Значењем својим овамо би ишли и примери типа: *Већ писани звуци стародавнога говора допиру до наших ушију* (В. Јагић, Изабрани краћи списи I, 41). — *Свађале су се с мужевима, ако су се напили или им је дошла до ушију каква догодиштина* (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 24). — Ови се случајеви од непосредно претходних разликују углавном по томе што су ово у ствари изрази.

286. Генитивом с предлогом *до* означава се докле нешто досеже, односно докле се протеже и у случајевима када је означен (најчешће предлогом *од* или којим другим) и почетак одакле се протеже, односно одакле почиње кретање, као у примерима: *Колале су здравице од капетана до Буке* (М. Глишић, Целокупна дела I, 113). — *И лутају тако од града до града* (А. Шантић, Одабрана дјела II, 112). — *Иде шума од земље све до зелен-врха* (В. Назор, Поезија, 135). — *Корачао је стари жупник од једног краја до другог* (В. Цар Емин, Нове борбе). — *Једнако трчкара од куће до куће* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 110).

287. а) Генитивом с предлогом *до* казује се и доспевање до одређене ситуације, означене неком речју фигуративно употребљеном, а то значи да се утврђено значење ове предлошко-падежне везе и тада чува. Али она ту свакако губи значење било каквог просторног односа, а своди се на прилошко значење начина, нпр.:

Такво бијаше друштво што га *до неба* дижу (А. Г. Матош, Огледи, 162). — Доље сад у двору / ражалих се *до суза* (М. Огризовић, Хасанагиница, 148). — Хиљаду запаљених кровова осветљује својим пламеном који чак *до неба* шибџа (Б. Јакшић, Целокупна дела III, 98). — Зна да се најде и напије, да се задужује *до гуше* (Р. Домаговић, Целокупна дела I, 98). — Пјевање литанија разлијеже се једнолично, *до зијевања досадно* (В. Цар Емин, Данунцијада, 306). — Нема страха да ће домаћи човек ... посвадати се *до ножа* (М. Нехајев, Вуци, 93). — Велике страсти нам распињу снагу *до херојства* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 110). — Газда Симо је био дотјеран *до дувара* (Св. Боровић, Целокупна дјела I, 372). — Њему је било досадно *до умирања* (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 27). — Раднике је чекао посао *до очаја* каљав (Б. Сијарић, Зелен преген на води, 23).

Дизати *до неба* (први пример) значи — *претерано* дизати; ражалих се *до суза* (други пример) — *јачо* се ражалих; посао *до очаја* каљав (последњи пример) значи *очајно* каљав посао. Нешто слично имамо у осталим и њима сличним примерима.

б) А као начин, ова предлошко-падежна веза, сада у синтагми с глаголом *бити*, може означавати и околности: *Но буде ли до судбине клетје / и срамоте Туркиње дјевојке, / отац хоће прегорјети д'јете* (Л. Ботић, Дјела I, 109). — *Кад је странцу до невоље, нека зеоли* (В. Назор, Новеле, 441).

288. а) Знатно мање семантички, а много више синтаксички од непосредно претходних разликују се примери употребе генитива с предлогом *до* у функцији допуне преносно употребљеног глагола *доћи*

Уза сав труд ... не може доћи *до истине* (В. Јагић, Изабрани краћи списи I, 96). — А кад дође *до сватова* не добивају само они своје (С. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, 7). — *До експлозије* је дошло у седам сати (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 269). — Оне ће помоћи да српски народ опет дође *до старе величине* (Ј. Цвијић, Говори и чланци I, 92). — Војкан није могао доћи *до речи* (Б. Босић, Покошено поље, 76). — Он је често долазио *до распре* са ђацима фашистима (В. Калџб, Понижене улице, 50). — Не могаде доћи *до речи* ни чути се (М. Грол, превод Коломбе и Кармен од Мермеа, 58). — Нећу да причам како смо дошли *до првог цијелова* (В. Назор, Новеле, 472). — Дошли су били *до јасне* и *једноставне идеје* (Т. Ујевећ, Скалпел каоса, 237). — А може лако *до боја* доћи (М. Миљанов, Примјери чојства и јунаштва, 151).

Синтаксичка разлика између ових и непосредно претходних примера лако је уочљива. У онима што овима претходе предлошко-падежна веза генитива с предлогом *до* одређба је управне речи, а у овима је то допунска објекатског карактера, психолошки — кад субјекат, а кад опет објекат у реченици. Први, из Јагића узети, пример може бити стилизован и у облику: *Истина се и уза сав труд не може стећи*; други по реду, пример (из Ст. Сремца) — *Кад се сватови формирају*; трећи (из Крлеже) *Експлозија је настала у седам сати*. Претпоследњи (Ујевећев) пример значи — *Добили су јасну и једноставну идеју*; а последњи (из М. Миљанова) — *А може лако и рат избити* итд. *Никад више неће доћи до титуле* (Ст. Крешин, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 309) значи — *никад више неће стећи титулу*; *До славе су дошли — стекли су славу*; *Никако да дође до речи* (Д. Васић, Црвене магле, 6) — *Никако да добије реч*; *Како је дошао до такве жене* (М. Фелдман, Три драме, 92) — *Како је добио такву жену*.

б) У синтагмама с глаголима: *дотерати*, *доспети*, *достигнути*, *дорасти* и њима сличним глаголима — генитивом с предлогом *до* означава

се појам који постаје оно што његово име значи: *Па је тако дугом службом дотерао до старијег среског ћате* (М. Глишић, Целокупна дела I, 102). — *Доспио (Хасанага) у цареву војску и дотјерао до аге* (М. Огризовић, Хасанагиница, 73). — *Видио како је прескочио животом и дорастао до дивна младића* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба II, 167). — *Коначно након свих мука догурао до батаљонског летописца* (Љ. Јонке, превод Хашекова Доброг војника Швејка II, 150) — у којима дословно по реду ове везе с глаголима на које се односе значе: *постао срески старији ћата, постао ага, постао диван младић и постао батаљонски летописац*.

289. С овима не треба мешати предлошко-падежну везу до с генитивом у служби одредбе времена као у синтагмама: *дорастати до коња, дорастати до оружја, дорастати или доспети до удаје, до женидбе* — у којима је самостална реч у генитиву такође фигуративно употребљена; *до коња и до оружја* овде значи — до времена када се коњ може јакати и оружје носити, а *дорастати до удаје или до женидбе* — до времена зрелости за удају, односно за женидбу.

290. а) Исто се тако генитив с предлогом до употребљава као допуна уз глаголе *држати, бити* односно *јест, бити стало*, нпр.: у значењу *бити заинтересован, полагати* (на што), *марити* (за што), *ценити* (што), *хтети* (што), *осећати* потребу, па и нагон (за чим):

Не смијем више да држим до потреба и жеља срца свога него до народне ствари (К. Ш. Балски, У ноћи, 214). — Колико ћемо сами до себе држати толико ће нас и други ценити (В. Јагић, Спомени мојега живота I, 42). — Мајка је много држала до своје племићке титуле (И. Андрић, Госпођица, 29). — Тај скандал затвори му врата многих кућа које су држале до малог Марјановића (Б. Босић, Два царства, 13). — Није генералу до наше него до откупнине (Е. Кумичић, Урота Зрињско-Франкопанска, 123). — Мени је стало до оне дјевојке (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 411). — Њој и није било стало толико до моје љубави (А. Цесарец, Бјегунци, 285). — Ни ти је њима до науке ни до позоришта (М. Кашанин, Трокошуљник, 77). — Ником није било до песме и свирке (И. Андрић, Травничка хроника, 441). — Они социјалисти којима је до дела, а не до речи мисле обратно (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 157). — Мачки је до игре, а мишу до плача (нар. посл.).

б) И појам који условљава оно што се казује управним глаголом, од којег или од чега зависи то, такође је обичан у облику генитива уз који стоји предлог до:

До нас јединих стоји да буде од нас народ (К. Ш. Балски, У ноћи, 200). — До нас је самих хоћемо ли бити оваки или онаки (М. Богдановић, превод Шекспирова Отела, 38). — До воље ти стоји, без труда и зноја, / која хоћеш овде да постане твоја (М. Митровић, Песма, 149). — Жене су и даље повеле говор до кога је кривица (Р. Домановић, Целокупна дела I, 75). — До послуге аргилеријске нема кривице (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 96). — Учинимо све што је до нас (И. Андрић, Наша књижевност 1946, 12/520). — Он ће учинити све што је до њега (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 53). — Ја примам Вашу понуду и драго ми је..., али до њега ће стајати (Исто I, 550).

291. И насупрот основном значењу, којим се обично нешто искључује од обухватања оним што се говори основном речју, генитивом с предлогом до истиче се каткад и обухватање појма с именом у овоме облику. Такве случајеве имамо у примерима као што су:

Све опущка до мрве (нар. приповетка). — Кад је весела (раја, тј. ћаци) што но год имале, / до парице све за вино даде (Б. Радичевић, Песме, 70). — Ставићу покриту лопижу на хлад да се варице следе и да до капи воду испију (Ст. М. Љубиша, Приповијести, 21). — Турци повежу и до једног Млечића посијеку (Исто, 69). — Истресосмо из шпагова многи до последње паре (П. М. Адамов, На селу и прелу, 78). — Испише до капи (Св. Ђоровић, Целокупна дјела IV, 383). — Хоћемо ли да изгинемо? — До једног — повикаше (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 371). — А сад ето хоће да их побију до једнога (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 72). Они спавају сви до једнога, редом (О. Давичо, Песма, 147).

До мрве (у првом примеру) као и до парице (у другом) не значе све осим мрве и осим парице, него управо и ту мрву и ту парицу; до капи воду испију (трећи пример) значи и ту кап да испију, а Турци повежу до једног Млечића значи вежу и тог једног последњег, дакле, итд. Уосталом, овај предлог не значи ни искључивање ни доспевање до појма с именом у генитиву, већ обухватање тога појма и у случајевима из неких претходних ставова (в. т. 288. и 290).

292. а) А као досезање, допирање кретањем до извесног појма генитивом с предлогом *до* означава се и да се што дешава или се што налази у непосредној близини појма с именом у генитиву уз који стоји предлог *до*, који ту одређује непосредну близину:

До кревета је један сточић (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 152). — Стојан је играо *до ње* (Исто, 441). — Град је овамо *до нас* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 33). — Милица је седела у *клуни до зида* (Д. Максимовић, Како они живе, 38). — Девојчица *до врата* се у себи смејала (Исто, 32). — Путници су већ сјели у круг тик *до цесте* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 62). — На крају пута *до сваке постаје* улијевала се киша (Ст. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 333). — За столом одмах *до њих* је мали сухи човјечуљак (Н. Симић, Браћа и кумири, 106). — *До великога раскрића* постојало је кућиште велике породице Капетановића (Р. Маринковић, Руке, 230).

У неким од ових примера није на први поглед лако одредити да ли наша предлошко-падежна веза одређује глагол или именицу. Такав случај имамо у четвртом по реду примеру (из Д. Максимовић), где се може схватити да се њим каже да је Милица седела до зида, а веза у *клуни* је употребљена само да се означи на чему је она седела. У томе случају предлошко-падежна веза *до* с генитивом има функцију прилошке одредбе глагола за место. Али се исто тако може схватити и да се синтагмом у *клуни до зида* хтело одредити да је Милица седела у *клуни* која је до зида, у коме је случају у *клуни* управни део синтагме, а *до зида* је његов одредбени део, атрибут именице *клуна*.

У следећем примеру (опет из Д. Максимовић) у предлошко-падежној вези *до врата* имамо (у то не може бити никакве сумње) атрибутску одредбу именице *девојчица*, као што функцију такве одредбе врши генитив с предлогом *до* и у реченицама: *Море је шушало о љубави до гроба* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 127). — *А приступ до врата био је један* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 343) и у сличним примерима.

б) По функцији својој ближи су овима, а по значењу ближи случајевима из непосредно претходне тачке примери типа: *Неке згрчиле се као роб до роба* (А. Шантић, Одабрана дјела, 339); *И свану. Свуда смет до смета* (Исто, 267); *Шуморе брезе, дршће лист до листа* (Исто, 47). Јер се у овим примерима дословно каже да се *згрчио роб до роба*, да *свуда је смет до смета* и да *дршће лист до листа*, а стварно се жели представити да су *међусоб-*

но збијени робови згрчени, да су *сметови од већ чести* и да *дршћу сви од реда листови*. А иако су ови примери узети из песничког језика и то, сасвим случајно, из језика само једног песника (А. Шантића), они су врло карактеристични за наш књижевни језик уопште, за језик наше културе и за свакодневни говорни језик.

293. а) Генитив с предлогом *до* врло је обичан у функцији прилошке одредбе за време, какву он има у случајевима као што су:

Она је расла код оца *до своје осме године* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 106). — *До распуста* не хтесмо сазивати деце (Исто, 130). — *Јело се до заранак* (М. Глишић, Целокупна дела I, 95). — Има пет сати *до вечере* (М. Кашанин, Трокошљник, 9). — Када дошло доба *до удаје*, али куне њепота дјевојка (Хрв. народне пјесме 7, 292). — Тврдоглавац пустио *до укњижбе* права залога (К. Ш. Балски, Јанко Бериславић, 332). — Помози *до побједи* древним херојима (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 313). — Питам се: што ме *до краја* чека (Т. Ујевић, Жедан камен, 52). — Остају у граду *до краја* предавања (разг.).

Овом се везом означава време које тече до почетка појма с именом у генитиву, а некада и до његова краја. Не зна се нпр. да ли веза *до своје осме године* (у првом примеру) значи до почетка осме или укључује и осму годину. Међутим, *до краја предавања* несумњиво временски обухвата и тај крај. У другом и трећем примеру је временски однос друкчији; у примеру *до распуста* значи до његова почетка, време дакле не обухвата ништа од распуста. Тако и у наредном примеру *до заранак* значи до настајања заранак, дакле пре њих.

б) Временски одређује оно што се казује управним глаголом предлог *до* и с обликном акузатива, као у примерима: *Књига већ излази до који дан* (М. Шапчанин, Целокупна дела III, 422). — *Ако до који дан дође кући модрих лећа, знајте да је од мене* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести, 73). — *Јавио је да ће стићи до који дан* (И. Бипико, За крухом, 70). — *Пошао је... у Црвенике, а до који дан ће се и одселити* (Е. Мулабдић, На обали Босне, 77). — *А кад чујеш до које вријеме да сам се удала...* (М. Беговић, Дуња у ковчегу, 165). — *Хаџиз-паша... ће стићи до који дан из Новог Пазара* (И. Андрић, Приповетке, 422), у којој се служби напореда с овом употребљава веза акузатива с предлогом за. Ми бисмо рекли да је ова последња предлошко-падежна веза чешћа, те тим и обичнија (исп. т. 450. б).

в) У овоме се значењу употребљава и неодређени прилог *неколико* и основни бројеви: *А до осам дана умро ми отац здрав-читав* (С. Боровић, Цјелокупна дјела IV, 332). — *До неколико дана вратиће се из војништва* (И. Бишић, Пауци, 50), с којима се исто тако напоредо са *до* и, ми сматрамо, чешће од *до* такође употребљава предлог *за*.

г) Посебно значење има предлог *до* с обликом генитива у изразу *до године*, који не значи ни *за годину*, ни у току године, ни до краја године него — *идуће године* (*До године је више није нашао* — В. Милићевић, Беспуге, 59 — значи: *идуће године је више није нашао*). Али ако уз именицу *година* дође партитивни генитив именице *дан*, онда *до године* значи: *за годину* (*До године дана родила је Јови сина* — С. Боровић, У часовима одмора, 15 — значи: *За годину дана родила је Јови сина*).

д) Потребно је истаћи да је за одређивање времена нарочито чест предлог *до* у вези с неким предлошким изразом, тј. неком другом предлошко-падежном везом или с неким прилогом као у случајевима:

Опет жагор све *до у мрак мркли* (Р. Кошуткић, Без гроба, 117). — *Спава до у саму ноћ* (Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, 101). — Боље да причекам *до пред вече* (Б. Нушић, Народни посланик, 210). — (Он) их је читао на свим славским бденијима *до пре две године* (Б. Чиплић, Јаруга, 24). — Сјећаху код Брне *до касно у ноћ* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 205). — Њемачка је *до поткрај двадесетог столећа* мало судјеловала у филозофијском покрету (А. Базала, Повијест филозофије, 9). — *До тада* многе кретње организма постат ће рефлексне (Основни веслачког спорта, 80).

И да више потврда не наводимо, одвећ је познато како су честе временске одредбе: *до сава* (пише се и *досада*, в. Правопис српско-хрватског језика од 1960), *до мало пре*, *до јуче*, *до јутрос*, *до пролетос*, *до прошле године*, *до пре два дана*, *до пред само подне*, *до увече*, *до сутра* итд., којима се означава временско трајање што непосредно претходи прилогу, односно вези речи испред које је предлог *до* употребљен.

294. А употреба предлога *до* с прилозима и прилошки употребљеним предлошко-падежним везама и у свим другим службама, а не само у временској, доста је распрострањена (како је то ту недавно чак и пренаглашено у једном чланку)¹.

¹ Наш језик, књ. XIII н. с., 64—80.

Ходио је *до у Млетке* Драшко (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1385). — Поће на Дрину и низ Дрину *до под Крупањ* (П. Поповић, Из књижевности, 137). — Нисам ни на чија врата погледао *до на твоја* (С. Боровић, Цјелокупна дјела IV, 355). — Није могао да мисли ни на шта друго *до на своју књигу* (И. Андрић, Ех ponto, 166). — Сину право *до у небо* (М. Лалић, Свадба, 100). — Испратила га је *до на капију* (Б. Сијарић, Биборци, 178). — Прошетао се цестом *до на крај села* (Ј. Хорват, Записи, 5). — Набраја све своје гријехе и преступе, описујући их потанко, више, *до у најмање ситнице* (М. Беговић, Гита Барићева, 6). — Како ћемо *до тамо* стићи? (Ст. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 70). — *До пред врата цариградска* има хрватски народ свога рода (К. Ш. Балски, У ноћи, 127). — Засукао је рукаве од кошуље *до изнад лаката* (И. Франгеш, превод Бергина Мештра дон Гезуалда, 66). — Све *до у длаку* по истини [каже] (В. Јелић, Анђели лијепо пјевају, 181).

И изузимање од свега осталог, и доспевање до одређеног места у простору, и улажење у то место, и начин вршења радње управног глагола и време, дакако, и све друге функције које предлог *до* врши с обликом генитива — има исти тај предлог и с појединим прилошки употребљеним предлошко-падежним везама, као и с прилозима.

295. А у изразима, опет као у обележавању крајње тачке неког просторног растојања чији се први део означава којом аблативном предлошко-падежном везом (најчешће везом предлога *од* с генитивом), тако се израз од предлога или предлошког израза с предлогом *до* у другом делу тога израза употребљава опет и у другим службама:

Као да је пред тобом бацно неке мостове *од талијанских до латинских ријечи* (В. Назор, Новеле, 356). — *Да, од времена до времена* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 8). — Такови иду *од руке до руке* разних духовних вођа (Књижевна република 1924, 158). — Читаво московско друштво *од старица до дјеце* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 616). — *Од часа до часа* лијено се затресу бронзе (В. Милићевић, Беспуге, 56). — *Од збирке до збирке* констатују се само нове етапе (М. Богдановић, Стари и нови I, 150). — Хиљаде и хиљаде оних који се сада... потуцају *од немила до недрага* (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања, 150). — Описују живот *од јутра до мрака, од рођења до смрти* (Б. Чиплић, Дивље јато, 55).

296. а) *До* уз основне бројеве у лексикографички новијег времена означава се и као реч без значења или реч за појачавање. И

будући да је понајчешће срећемо у стиховима народних песама и појединих, опет нешто старијих песника, као у примерима:

Дај ми, боже, *до три верне слуге* (нар. песма). — Дат ће вама *до три кесе блага* (Хрв. нар. пјесме VI, 12). — Узимала *до три ките цвећа* (Исто V, 79). — Да подари каква сила / срцу моме *до два крила* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 24). — Храни беже на бијелој кули / *до три сина*, три сокола сива (И. Великановић, Отмица, 22). — У долу, у долу *до три хладна врела* (С. Враз, Стихови и проза, 28). — Два се тића побратила *до два сокола* (Л. Костић, Дrame, 92). — У њега очи *до два алама* (Исто, 11). — На томе месту сада *до два грма стоје* (М. Митровић, Песме, 80). — *До две птице* у шумарку стоје (Исто, 112). и сл. —

може се рећи да су они ту, условљени захтевима версификације, савним добродошли.

б) Али у самом значењу везе у којој су употребљени апсолутно ништа не мењају. Међутим, у прозним саставима, где се с овом везом такође срећемо, што нам сведоче примери:

Имао је случајно овелик нос, а на њему *до двије брадавице* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести II, 32). — Храмајући поће *до пет пута* потоку (В. Назор, Дјечја књига, 14). — *До два силовита Кронова сина* спремаху јаде многе (Маретић—Ившић, превод Хомерове Илијаде, 263*. — Чељад се *до три пута* прекрсти (И. Бипико, Са острва, 205). — *До два ћемо љета* причекати да узмогнемо је невјестом звати (М. Богдановић, превод Шекспирова Ромеа и Јулије, 23). — Стрме падине Рогоја, на коме су сметови били *до два метра* високи (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања, 49) —

и поред тога што бројни изрази најчешће и сами собом значе исто што и с предлогом *до* уза се, — ипак се може рећи да је тај предлог овде употребљен у једном од својих значења, у ономе, наиме, што се њим у целини обухвата појам уз чије име стоји (исп. т. 291).

А о било каквој функцији појачања предлогом *до* на коју је, како рекосмо, указивано, уопште се не може говорити.

в) Врло је занимљиво приметити да се у вези с предлогом *до* уз веће бројеве осећа и нешто друкчија нијанса значења те везе. У

* Уколико у овоме и другим неким преводима из којих смо узели потврде имамо такође стихове, они су за наш језик ритамски толико слободни, да смо их могли узети заједно с прозним примерима.

случајевима као што су: *Затим их [Хрвата] у Аустрији и Моравској има до 8000 душа* (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 23); *Капу-детијев рођак. Госпе ми, до триест љета* (др М. Богдановић, превод Шекспирова Ромеа и Јулије, 43) — значење везе с предлогом *до* означава: једва или скоро 8000 душа (у првом примеру) и близу пуних 30 љета (у другом). А ово је једно од најосновнијих значења предлога *до*, које он има у служби одређивања непосредне близине појма уз чије име стоји.

297. а) **Генитивне синтагме за одређивање даљине с предлозима: близу, код, у, крај** (са сложеним: **накрај, украј, покрај и скрај**), **поред, мимо, дуж** (сложени: **уз дуж**) и **преко**. — Непосредна близина и близина уопште означава се и низом других предлога који стоје с генитивом, између осталих и предлогом **близу** с овим падежним обликом:

Кад су аги *близу двора били* (нар. песма). — Треба гдјегод *близу воде* заноћити (нар. приповетка). — Кад будемо *близу вашара*, ја ћу се створити леп коњ (исто). — Већ је *близу катије* (Ј. Игњатовић, Дела I, 120). — Када сватови с дјевојком *буду близу куће* (Вук, Ковчежић).

б) Не само вршење радње или заузимање места на блиском одстојању од појма именованог генитивом већ и доспевање у место које је недалеко од тога појма такође се означава везом генитива и предлога *близу*: *Дођу близу својега мјеста* (нар. приповетка). — *Кад дође близу онога мјеста, потрчи пред момке* (исто). — *Прво вече стигоше близу једнога града* (исто). — *Руком држи братац брата, близу срца њега (х)вата* (Б. Радичевић, Песме, 99).

298. а) Поред одређивања места, *близу* с генитивом употребљава се, дакако, и у служби других глаголских одредаба, пре свих других у служби временске одредбе:

Отац ми је био *близу четрдесете* (И. Вукићевић, Људско срце, 96). — Некако *близу Нове године* поче падати велики снег (Речник САНУ). — Сада тек схвати Пјер како је отац његов *близу смрти* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 97). — Обратила се она к мајци, која је, осећајући да је *близу раскида*, запрепаштено гледала (Исто, 614). — Ми смо и сувише *близу догађаја* (Наша књижевност 1946, 12/483).

б) Овим се предлогом с обликом генитива означава и било која друга близина, ван просторне и временске, идејна близина, нпр. у случајевима типа: *Пољске новине...*, *које су близу Министар-*

ства вањских послова, већ су тражиле проширење Пољске (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 137).

в) А као прилошки модални израз употребљава се *близу* с обликом именице *намет*: *близу намети* у значењу — разумљиво је, нпр.: *Близу је намети да се баштина сместа није давала ни у Србији* (С. Новаковић, Село, 126). — *Онда је близу намети да се на тај начин и не руше* (В. Миланчевић, Приповетке, 213). — *А било је близу намети довести све то у везу* (О. Давичо, Песма, 358).

299. Али се овде поставља питање, као уосталом и у другим функцијама предлога *близу*, кад стоји уз именице у којих су облици генитива и датива једнаки, да ли у њима у тој вези имамо један или други тај падеж. Јер се предлог *близу* у истој функцији употребљава и с обликом генитива и с обликом датива (исп. све ово што смо рекли о вези предлога *близу* с генитивом са оним о чему ће бити речи у т. 386).

300. а) И *близу* се, наравно, употребљава уз непроменљиве речи, уз непроменљиве бројеве и уз количински бројни облик акузатива, нпр., да заједно с њима означи бројну количину: *Извадићу близу тријестину дуката* (М. Глишић, Приповетке II, 68). — *Отац му намро лијепу сермију од близу стотину ланаца* (К. Ш. Балски, Биједне приче, 97). — *То је наука, којом се ја бавим већ близу тридесет година* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 119). — *Близу пет стотина година како га људи спомињу* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 23). — *Казивао ми је садашњи старац од близу 90 година* (Ардалић, Зборник за народни живот, бр. 4, 197).

б) А употребљава се, са својим значењем дакако, и у вези с другим предлошко-падежним везама, као у случају: *Гледај, вели, како је близу до мене Турчин* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 129).

301. Без обзира на то у којој се служби употребљава, генитив с предлогом *близу*, као ни генитив с предлогом *до*, уосталом ван значења изузимања, не може се везати ни за једно посебно значење овога падежа, а обухваћен је, дакако, његовим општим значењем тицања.

302. Предлог *код* није везан ни за аблативно ни за друго које посебно од главних значења генитива, осим у једном случају о коме ће ниже (у т. 311) бити говора. Међутим, све службе овога предлога, који се у српскохрватском језику увек слаже с обликом генитива, обухваћене су општим генитивним значењем тицања. А он се среће

у многим службама. Њиме се, прво, одређује место на коме се врши нека радња, на коме се што збива или налази, а које је у близини појма с именом у генитиву уз који долази:

Милош ти је, госпо, погинуо *код Ситнице, код воде студене* (нар. песма). — *Код царева града* има једно језеро (нар. приповетка). — *Буко чека код кола* (М. Глишић, Целокупна дела I, 100). — *Остани код деце* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 38). — *Сјутра ће се код кнежеве куће огледати* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 66). — *Код сваке турске грађевине* има таквих дозибивања (И. Андрић, Приповетке, 21). — *Код самог уласка* сједио је у широку столцу с наслоном (Д. Шимуновић, Испод Динаре, 206). — *Нека код огњишта* почива и млађима прича (В. Цар Емин, Нове борбе, 119). — *Засгао је Филип код тог старог и трулог зида* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 10). — *Закрочи преорицом и заустави се код звона* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 61). — *Буди у пет сати послје подне код школе* (Ј. Берковић, Милости не тражим, 85). — *Стража ће бити код онога крајњег камиона* (В. Калџић, Дивота прашине, 70).

303. Али не само да се нешто налази, или да се нека радња врши на одређеном месту у непосредној близини појма с именом у генитиву, него се овим обликом с предлогом *код* означава и крај кретања у месту с именом у томе падежу. Иако можда ни у народу не свугде равномерно и иако се, поготову, код појединих писаца подједнако често не употребљава и уз глаголе кретања у правцу појма именованог обликом генитива — ипак је употреба везе генитива с предлогом *код* и у служби ознаке места где се завршава кретање у свакодневном разговорном и пословном језику, па и у језику наше књижевности и науке, доста распрострањена. И то не само уз свршене глаголе, какве имамо у примерима: *Сједи код њега* (М. Миљанов, Примјери чојства и јунаштва, 28). — *Сједне код извора* (нар. приповетка). — *Да је смјестим код ове богобојазне обитељи* (Ст. М. Љубиша, Целокупна дјела I, 59). — *Смјести је у Зупцима код добре породице* (Исто, 59). — *Кад дође у Београд, он одјаше код владике* (Вук). — *А ја се заговорих у собу, те (станем) код прозора* (Д. Шимуновић, Испод Динаре, 212). — *Тетка се склопила код неке знанице* (В. Назор, Одабрапа проза, 172). — *И она је дошла и сјела код њихова стола* (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 51) — који казују да је учињен покрет према месту чије је име у генитиву, — где се може схватити да означавају како је покрет цео учињен на обележеном месту. У првом примеру: онај што

је сео прво се нашао код онога код кога је сео, па је тек онда сео; у другом је, на исти начин, цела радња садања извршена код извора; у трећем примеру глагол *сместити* значи што и *наћи место*, а цео пример: *Наће јој место код ове богобојазне обитељи*. У последњем примеру (Сл. Колара) она о којој је реч прво је дошла за њихов сто, па је тек онда ту села. Оправданост овакве анализе очигледно потврђује други пример из Љубише: *Смести је у Зупцима* (тј. наће јој место у Зупцима) *код добре породице*. Онај о коме се говори прво се нашао у Зупцима *код добре породице* и ту је сместио своју штићеницу. А још најочигледније се то види у примеру из Вукова језика: *Кад дође у Београд, одјаше код владике*, где управни глагол *одјашати*, по самоме Вуку (в. објашњење те речи, у његову Рјечнику), значи *сјажати с коња*, а у овоме случају од *сести* после јахања. Ипак се генитив с предлогом *код*, и поред свега настојања граматичара да овакву употребу ограниче, употребљава и као одредба не само места у коме се нешто налази или врши већ и као одредба места у коме се завршава кретање отпочето ван тога места — било да се оно означава свршеним или несвршеним глаголима. И то је употреба ове предлошко-падежне везе у тој функцији доста широка, како у народном говору и код писаца у екавским областима, тако и на југозападу у ијекавским говорима. А свакако је ограничења код хрватских писаца. Не наравно зато што је не би било у народним говорима хрватских крајева. Ми управо имамо доказа да се веза генитива с предлогом *код* употребљава уз глаголе завршетка кретања у месту с именом у генитиву и у штокавским говорима Хрватске, чак и оним најстаријим¹. Узрок ређој тој употреби у ствари је у нечему другом, а наиме у налажењу граматичара да је таква употреба „неправилна“. Гледишта граматичара и лексикографа о њој изложена су у једној расправи у Нашем језику (књ. IX н. с., стр. 227—230). Највероватније зато што је нису налазили у личном језику В. Караџића — и Даничић и Будмани, и Фран Ивковић и Маретић, и Ившић и неки млађи граматичари и лексикографи, не само на хрватској већ и на српској страни, наглашавали су, на неки и пренаглашавали, да се таква употреба, иако распрострањена у народним говорима, не може допустити у књижевном језику, већ ту треба упо-

¹ Проф. Стј. Ившић у значајној дијалекатској студији *Данашњи посавски говор* изрично каже да се у њему среће таква употреба предлога *код* с обликом генитива (в. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 197, стр. 116).

² Гледиште граматичара и лексикографа о њој изложио је Б. Милановић у расправи *Употреба предлога код (с генитивом) уз глаголе кретања* (Наш језик, књ. IX, н. с.), у којој он, можемо рећи први, доказује да је такво гледиште неодрживо и то своје схватање поткрепљује великим бројем примера из језика српских писаца. А ми смо у огледу *Однос граматичара према норми књижевног језика* (Споменица Српске академије наука и уметности, књ. 26, Београд 1964,

требљавати облик датива, сам или с предлогом *к(а)*². И велика већина писаца је, држећи се онога што граматичари прописују, избегавала, а знатан део и још увек избегава употребу генитива с предлогом *код* у функцији одредбе завршетка кретања у месту према коме се оно врши. Међутим, ширина употребе ове предлошко-падежне везе у тој функцији никако не оправдава оспоравање њене правилности у књижевном језику, где налазимо:

Него сам коња тражити пошао, пак се ево *код тебе* увратих (М. Рељковић, Сатир, 54). — Молим Вас... да отидете *код моје куће* (Вук Караџић, Преписка I, 325). — Дошли су данас *код мене* неки Пипери (П. П. Његош, Писма). — А што нијеси прије дошао *код мене* (Ст. М. Љубиша). — Он пошаље три Турчина *код Миленка* (П. М. Ненадовић). — Већ хајдемо и ми *код сватова* (Л. Ботић, Дјела, 41). — Арсен уђе *код њега* (Л. Лазаревић, Приповетке, 126). — Из другог [је] села *код њих* на прело дошао (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота, 23). — Ти ћеш, Илија увратити *код бирове* (М. Глишић, Дела I, 21). — Одведе овога *код Радојице* (Св. Ранковић, Целокупна дела III, 193). — Иде *код Стеве* берберица за клупу (Р. Домановић, Целокупна дела I, 153). — И кући нашој, *код нас* увратио би с Крете (Маретић—Ившић, превод Хомерове Илијаде III, стих 233). — Уђе и она у собу *код матере* (Б. Станковић, Нечиста крв, 57). — Хтео сам да уђем *код њега* (Б. Нушић, Одабране комедије, 197). — Дођи *код мене* да видиш нешто (В. Петровић, Приповетке, 54). — Препузео је преко преплета и ушао *код њега* (Н. Симић, Браћа и кумири, 191). — Уз разговоре су свратили *код Буре* (Д. Радић, Село, 156). — Иди *код оне господе* горе (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 74). — Могао би засад послати све то *код господина Тупмана* (Ст. Крешић, превод Пиквикова клуба I, 381). — Како се одавде види, мајка одлази *код њих* на жалост и враћа се скрхана (И. Андрић, Госпођица, 87). — Рекао сам му да сам пошао *код једног знанца* (Ј. Берковић, Милости не тражим, 39). — Угледао сам ову пјесму штампану кад сам дошао на допуст и свратио *код свог побратима* (Д. Тадијановић, Политика I. I 1966).

Како видимо, овакву употребу генитива с предлогом *код* налазимо и код старијих и код новијих писаца. А ње има врло много и

стр. 206) навели и примере из језика хрватских писаца, па закључили да се употреба предлога *код* у служби означавања камо доспева неко кретање не може сматрати провинцијалном, како то тврди Т. Маретић у своме Језичном савјетнику, нити недопуштеном у књижевном језику. Њу су ипак таквом проглашавали граматичари до најновијег времена, само зато што нису водили рачуна о књижевнојезичкој пракси, а ни о пореклу такве употребе.

код најновијих, и у дневној штампи, и у свакодневном говорном језику. Па када је тако, ми, јамачно с правом, ову особину сматрамо допуштеном у књижевном језику.

Њу уосталом и лингвистички оправдава употреба других сличних предлошко-генитивних веза у истој функцији. Када се, рецимо предлозима: *иза*, *између*, *изнад*, *испод* и *испред* с обликом генитива (исп. напред примере с оваквом употребом наведених предлога у тачкама: 244. а), 249. д), 252. б), 253. д) и 257. д) означава место завршетка кретања, нема разлога да се, у исто време, истој таквој употреби предлога *код* спори правилност и да се та употреба оглашава некњижевном.

304. а) Занимљиво је да граматичари у истој функцији не означавају тако одређено као неправилну употребу генитива с предлогом *крај*, који је врло често потпун синоним предлошко-падежној вези с предлогом *код*. Даничић, додуше, у својој Синтакси, стр. 205, пориче означавање „примицања“ глаголом уз који долази генитив с предлогом *крај* и у неким случајевима, као што је: *Баци сукњу у зелену траву, / а кошуљу крај воде Дреновца*. Али већ П. Будмани (у Рјечнику Југославенске академије) износи своје неслагање с Даничићем и даје више потврда за употребу предлога *крај* с обликом генитива у којима се означава управо примицање месту, тј. завршетак кретања у месту означеном тим падежом (о чему види ниже у тач. 317).

б) А занимљиво је, исто тако, да нико од граматичара не говори о неправилности употребе предлога у с обликом генитива у функцији означавања прилажења к појму с именом у генитиву, који се доиста за једно време развитка нашег књижевног језика ни оспорити не може у примерима типа: *Јесте ли бар послије ишли у адвоката?* (И. Бипико, За крухом, 228), на којима ћемо се још задржати мало даље, када будемо говорили о овој предлошко-падежној вези, чији архаични карактер данас ми објашњавамо управо њеном некадашњом синонимношћу с предлогом *код* уз облик генитива.

305. Место које се одређује генитивом с предлогом *код* не мора увек бити непосредно крај појма чије име је у томе падежу, него и даље од њега. Оно може, како Ђ. Даничић каже, бити „у кући или у завичају, или у подручју онога што значи реч у другом падежу“ (Србска синтакса, 198). Ми овоме додајемо да се везом генитива с предлогом *код* може означавати борављење, односно присуство онога што се казује управном речју и у поседу, у служби, у схватању, у веровању или мишљењу, у ставу појма с именом у генитиву:

Код Грујице носиш чисту свилу, а код нас ћеш по свили шетати (нар. песма). — И код нас је родила пшеница (исто). — Затече их сву тројицу код куће (нар. приповетка). — Њега Главаш намести код некаквога човека да му чува овце (Вук, Житије хајдук Вељка Петровића). — Код народа немају правога поверења (Вук). — Код мене је оваква уредба (П. П. Његош, Шћепан Мали, 123). — Ма и ја се питам и слушај код славнога суда (П. Кочић, Целокупна дјела I, 125). — Не смије се све тамо узимати строго као код суда (Ј. Козарац, Мртви капитални, 94). — Оно мало народног живота што се у четрдесетим годинама јављало код аустријских Словена није га могло ужећи (В. Новак, Под Нехајем, 71). — А код младожење — славље какво се ријетко памти (Д. Шимуновић, Испод Динаре, 172). — Био је именован заповједником коњице код градског редарства (А. Цесарец, Златни младић, 190). — Јуре се чешће пропитивао код трговаца (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 20). — Код нас ти их (крумпир) има на сваком кораку (В. Калоб, Дивота прашине, 44). — Кишобран је изазвао смијех код публике (Р. Маринковић, Руче, 39). — Другачије је код трговца препродавца (М. Божић, Курлани, 23). — Код њега није било „нећу“ (Ј. Берковић, Милости не тражим, 30). — Пође тражити лисницу код Опере (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 83).

Код Грујице не значи у Грујичиној близини већ у његову дому; код нас је родила пшеница, значи да је пшеница родила у нашем крају; код куће значи — у кући; код мене је оваква уредба — у мојој земљи је оваква уредба; код славног суда — у славном суду; код аустријских Словена — у њиховој средини, међу њима; код младожење — у младожењиној кући; код градског редарства — у градском редарству; смех код публике је смех у публици итд. Тако исто у примеру: *Та је његова неутралност и побудила сумњу код неких вечито срдитих грађана* (Р. Маринковић, Руче, 26) — веза код неких вечито срдитих грађана значи у мишљењу тих грађана; у реченици: *Па ми се тај кристијанизам не свиђа ни код Гетеова Фауста* (А. Цесарец, Златни младић, 390) — предлог код с обликом генитива значи што и: у назорима, у погледима Гетеова Фауста; а у: *Ствараш претпоставке о постојању других порока код Вековића* (О. Давичо, Песма) предлошко-падежна веза значи — у карактеру Вековићеву.

Сродност ових значења с основним значењем предлошко-падежне везе о којој говоримо, са значењем које она има у функцији обележавања непосредне близине појму с именом у генитиву — негде

је ближа а негде даља. У извесним случајевима, какав имамо у примерима типа: *Он се тренутно само задржао код Гарe* (М. Божић, Курлани, 55), где можемо схватити и да се задржао крај Гарe и да је био у њеној кући, односно на послу тамо где се она налазила — и уопште када је реч о конкретним појмовима сродност значења се лако запажа. Тамо, међутим, где се генитивом с предлогом *код* означава однос с апстрактним појмовима, или стоји уз генитив имена с преносним значењем, семантичку вредност имамо само у фигури.

306. Генитив с предлогом *код* употребљава се у оваквом значењу у функцији допуне управном глаголу, тј. у функцији даљег, неправог објекта као у већ наведеној реченици: *Јуре се чешиће распитивао код трговаца*, која у ствари значи што и да је употребљен у облику: *Јуре је чешиће распитивао трговце* и као у примерима: *Имућнији су тражили код њега помоћи* (В. Новак, Под Нехајем, 37). — *Тако себе одајем код сама шефа полиције, код сама краљевског намјесника* (А. Цесарец, Златни младић, 240). — *Он се несрећник стално улагивао код вас* (разг.). — *Настојали су да се додворе код нових домаћина* (исто). — *Многи се код наше удворе* (Вук) — у којима ова предлошко-падежна веза има функцију намене, где, тј., означава коме је намењено оно што се казује управним глаголом (тражили су помоћи њему, одаје себе самом шефу полиције, улагује се вама, настоје да се додворе новим домаћинима итд.).

307. а) У природи је нашег језика и употреба генитива с предлогом *код* с пермисивним (допусним) значењем, какво имамо у примерима: *Срамота би била да Турци дођу у моју кућу, па и код толике славе и имена мога да у њој ништа не нађу* (Вук, Даница 1, 82). — *Куд би ти узео онога губавог код тако красних коња* (нар. приповетка). — *Мислиш да сам код очију слепа* (П. Петровић, Без земље, 128). — *Код све његове неспреме и незнања, дела су његова остала цењена* (Љ. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника, XIV). — *Код великог броја присталица, он се овде нашао усамљен* (И. Андрић, Проклета авлија), где би појам с именом у генитиву по правилу требало да буде сметња ономе што се ипак дешава. Зато се може рећи да у овим и оваквим случајевима употребе генитива с предлогом *код* имамо синтаксичке опозиције зависним допусним реченицама, којима ова предлошко-падежна веза ту представља и стилску опозицију. А ту она, али не само ту, има додира у значењу с предлогом *пored* уз исти овај облик.

б) Генитив с предлогом *код* среће се и у функцијама одређивања услова радње управног глагола: *Би ли ти могао кад видиш зеца да га не гађаш код пуне пушке* (И. Вукићевић, Целокупна дела I, 215). — *Код једнаких квалификација, имају право мостарски припадљеници* (Мусават 1908, 39/4). — *Та готово им и није до седења код толико посла* (С. Сремац, Вукадин, 162). — *Код тако велике тражње није ни мало чудно* (М. Гарашанин, Доколице, 94). — О таквом његову значењу у овим и оваквим случајевима сведочи чињеница што би у функцији ове предлошко-падежне везе могла бити употребљена условна зависна реченица, а да се при том у смислу онога што се казује ништа не измени. Исп.: *Би ли могао да не гађаш зеца кад би имао пуну пушку* — први пример; *Није им до седења када имају толико посла* — претпоследњи и *Када се тако много тражи*, није ни мало чудно — последњи. У случајевима где, као у последњем примеру, имамо генитив глаголске или било које апстрактне именице, граматичари су, и с правом, не само стилски него и синтаксички употреби зависне реченице давали преимућство над употребом генитива с предлогом *код*.

308. Граматичари су, даље, па и најновији, на употребу предлога *код* с обликом генитива глаголских и других апстрактних именица у служби временског одређивања управног члана синтагме, односно реченице, указивали као на особину која не одговара природи нашег језика. А сасвим је сличног карактера и употреба предлога *код* с генитивом показаних заменица *ово* и *то* када се оне односе на какву радњу, збивање, мишљење или што слично. По ширини употребе генитива с предлогом *код* у овој функцији, како у језику наших књижевника тако и у свакодневном, разговорном и пословном језику — то се не би могло рећи. И доиста бројни примери као што су:

Ови банови имају највећи уплив *код бирања краља* (Ф. Рачки, Борба Југословена, 104). — *Племићу се наругао код избора* за Академију (А. Г. Матош, Огледи, 163). — *Та је сестра добила своју прђију код удаје* (В. Новак, Подгорске приповијести, 6). — Као такав судјеловао је *код улаза генерала Рукавине* (К. Ш. Балски, Љубав лајтнанта Милића, 12). — *Сусједе јој помажу код кухања* (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 250). — *Бијаху у крчми заједно код чаше вина* (А. Ковачић, Приповијести, 94). — *Сјутрадан код кафе* преговараху (В. Цар Емин, Под сумњом, 112). — *Био је код сваког одлажења нервозан* (М. Г. Нехајев, Бијег, 5). — *А код вечере* је био замишљен и озбиљан

(М. Крлежа, Излет у Русију, 94). — То је дебели старији професор који је зарадио код тога предавања дебеле паре (Исто, 62). — Осјетио је његову топлу руку код руковања (А. Перковић, Новеле, 21). — Повео [ју је] да се нађе код вађевине (Ј. Веселиновић, Сељанка, 12). — Код саслушавања утврдило се да он злоупотребава царску диплому (Ј. Радонић, Борбе Бранковић, 152). — Све је то узаврело и устрчало се... са неком жустрином, која је била непозната код западних церемонијала (И. Андрић, Травничка хроника, 32). — Зашто ме запиткују код повратка (Д. Тадијановић, Пепео срца, 90). — Да смо се виђали само код ручка, ми бисмо били срећни (Наша књижевност I, 1945, 244). — Лијечникова је дужност да прегледа свако дијете код улаза у љетовалиште (Санитетско законодавство 1930, 44). — Ко се затече код патворења вина, вино ће се заплени (Привредно законодавство, 3). — Предлози имају бити састављени код годишњег уживања прихода (Шумарско законодавство 1930, 29). — Код одређивања висине кредита, Управни ће одбор водити рачуна (Закон о аграрној банци 1929, 50). — Без обзира да ли је код замене протеста суделовао протестни орган... (Менични закон 1929, 98). — Техничке сметње код давања струје имају се одмах уклонити (Закон о радњама 1931, 48). — Имају права да буду код попуњавања службених места у државним надлештвима (Закон о чиновницима 1928, 15).

Овде наведен велики број примера сведочи да је употреба генитива с предлогом код у овој функцији доста распрострањена. По бројној сразмери тих примера запажа се да је она код писаца из западних крајева колико-толико распрострањенија. Али је — и то се из наведених примера може закључити — употребљавају многи и врло познати књижевници и на истоку. А осим тога, пада у очи да је ова особина скоро уопштена у литератури законодавства, у којој је уочљива тенденција да изражавање буде што сажетије, а где, понекад управо и услед тога, срећемо језичких појава које не одговарају природи нашега језика (исп. горње примере: *Ко се затече код патворења вина, вино ће се заплени*, где је у другом делу требало рећи: *вино ће му се заплени*, и *Без обзира да ли је код замене*, где треба рећи: *без обзира на то да ли је* итд.).

а) Ширина употребе у језику писаца, коју смо овде потврдили навођењем великог броја примера за њу, ипак, по нашем мишљењу, не може бити оправдање за признавање књижевног карактера употреби генитива с предлогом код у функцији временске одредбе. Чињеница што за овакву употребу те предлошко-именичке везе нема ни

једног примера из народне књижевности и што, бар колико је нама познато, није досад потврђена употребом у било којем народном говору, наводи на закључак да ће она бити страног порекла [види, између осталог и белешку у Нашем језику (за год. 1933, стр. 27), а исп. и оно што П. Будмани у Рјечнику Југославенске Академије, књ. V, стр. 147. каже: „остати код чега може значити да оно не буде друкчије. У наше вријеме може бити према немачком језику“]. У вези с тим треба истаћи да Будмани на истом месту у непосредно претходном ставу без икаквог објашњења наводи примере: *Колика ће тва бит слава код дошастја срећна твога* (из Ј. Палмотића) и *Код жребања извучена задужница* (из Јуридикско-политичке терминологије) — дакле за употребу генитива с предлогом код у функцији временске одредбе. Али та два усамљена примера не могу бити доказ за домаћи карактер такве употребе ове предлошко-падежне везе. И она ће, и по нашем мишљењу, бити туђег порекла¹. А будући да је ово синтаксичка појава, ми јој, као са стране примљеној, не можемо признати ранг књижевнојезичке особине и поред све ширине њене употребе, о којој је било речи. За њеним усвајањем уосталом и нема никакве потребе јер за исказивање свих случајева с њом имамо домаћа језичка средства. Најчешће је то веза локатива с предлогом *при*; исп.: *Имају највећи уплив при бирању краља, Би мало узбуђења при првом регрутовању, Племићу се наругао при избору за Академију, Сусједи јој помажу при кухању, При првом кораку остаде неодлучан, Осетио је његову топлу руку при руковању, Лијечникова је дужност да прегледа свако дијете при улазу у љетовалиште* итд. А може то бити и веза истог овог облика с предлозима у и на: *У свакоме послу, он се док ради...*, *Основно је у свему томе, Валија је и даље остао у уверењу, У одређивању висине кредита, Синоћ на вечери рече ми, Бијаху у кафани на чашу вина, Немам права да на овој јубиларној представи не присуствујем, На првом кораку остаде неодлучан* итд.; затим предлог *приликом*: *Та је сестра добила своју прђију приликом удаје, Био је приликом сваког одлажења нервозан, приликом саслушавања утврдило се...*; па онда за време: *Повео је да му се нађе за време вађевине, За време саслушавања утврдило се, Да смо се виђали само за време ручка били бисмо срећнији*, или и цела зависна временска

¹ Такво порекло везе генитива с предлогом код у овој служби претпоставља и А. Менац у чланку *О промјени и значењу приједлога код*, објављеном у загребачком Језику, XI, 72—78, у коме она износи мишљење и новијих грама-тичара српскохрватског језика, као и неких других љубитеља његове чистоте, који се противе употреби предлога код у функцији временске одредбе.

реченица којом се означава када се врши радња означена генитивом: *Осетио је његову топлу руку када се руковао...*, *Сусједи јој помажу када куха, А када је вечерао, био је замишљен* итд.

б) Рекли смо већ да је сличног карактера употреба предлога *код* с генитивом показних заменица *ово* и *то*, какву имамо у примерима: *Аракчејев је безобзиран у освети, а код тога лукав и подмукао* (М. Прелог, Историјски портрети, 19). — *Сјетили се код тога и једне пријатељице* (Бр. Ливадић, Новеле). — *Кад нешто тврди, онда остаје код тога* (В. Луначек, Четири актовке, 26). — *Молим вас кад већ примате посете да код тога будете дискретнији* (М. Крлежа, Господа Глембајеви, 48—49). — *Наслањајући се код тога о леђа кочијашева* (К. Ш. Балски, Диљем дома) итд.

И овде је каткад генитив с предлогом *код* употребљен у функцији временске ознаке у значењу: *за време овога, за време тога*. А и у овим су случајевима свакако више на своме месту предлошко-падежне везе: *уз то, у вези с тим и при том*; исп.: *Молим вас да при томе будете дискретнији; Кад нешто тврди, онда остаје при томе; Сетила се при томе (или у вези с тим) и једне пријатељице; Аракчејев је безобзиран у освети, а уз то лукав и подмукао*.

309. У служби локатива с предлогом *при* среће се веза предлога *код* и генитива повратне заменице *себе*, сада у придевској функцији и с преносним значењем: *нормалан*, управо обично у негацији *ненормалан*: *Он није код себе* (разг.) значи: *Он није нормалан*. — *Као да није сасвим код себе, певао је своју песму по улицама* (Ј. Ивановић, Нови Плутарх, 2).

А као једини израз, поред реалног значења, дакако, веза предлога *код* с генитивом именице *кућа* употребљава се са сродним преносним значењем: *бити код (своје) куће* — *добро познавати оно о чему се говори: Песник показује да је он свуда код куће* (Ст. Новаковић, Општа историја књижевности III, 150). — *У њима је он заиста више био код своје куће* (Б. Поповић, Огледи, 181):

310. а) За означавање чега што је у власништву, у поседу, у домену, на послу, у служби, у схватању, у границама појма, па и при појму с именом у генитиву — напоредо с предлогом *код* употребљава се и предлог *у*, такође с тим падежом. О семантичко-синтаксичкој синонимности ових двеју предлошко-падежних веза већ је горе било речи, а овде ћемо истаћи различну стилску обојеност употребе пред-

лога *код* и предлога *у* с генитивом. У свакодневном језику средина, градских чешиће него сеоских, и више оних у источним областима српскохрватског језика него на западу, употреба предлога *у* с генитивом у овој функцији је доста ретка, понегде чак и непозната. И зато је представници ових средина, када на њу наиђу у књижевном језику, осећају као мање или више архаичну. А да она у књижевном језику, и уметничком и интелектуалном, није таква, већ врло распрострањена — то ћемо потврдити примерима:

У тебе нема љубави за овај крај (А. Шеноа, Клетва, 538). — *Расијао си се по најму у тубина* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 145). — *У неке неказице устави се господар* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести, 77). — *У очи самога поласка скупе се у њега сви пријатељи* (Св. Боровић, Цјелокупна дјела IV, 25). — *Изгледа, међутим, да је задружни покрет у нас отпочео сувише рано* (Д. Лапчевић, Положај радничке класе, 20). — *У људи је настало неко расположење да се грле* (Б. Нушић, Деветстопетнаеста, 51). — *Те ће речи постати општекњижевне...* *када се утврди да су у употреби у већине нашег народа* (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 53—54). — *Покретац и обнављач савременијих политичких и друштвених струја и организација у нас* (В. Петровић, Времена и догађаји, 339). — *Вечерас, Госпођо, у Кнеза на балу, играћемо... валс, к'о прије* (Ј. Дучић, Сабрана дела III, 56). — *Горјела је ватра гњевом у јесењих олујина* (В. Назор, Епоси, 134). — *У жена је развијено осећање материнства* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 11). — *У тебе је дјевојка за удају* (Н. Симић, Браћа и кумири, 12). — *Преноћимо у мога кума* (Б. Босић, Покошено поље, 456). — *У таквих људи има срца* (М. Богдановић, превод Шекспирова Отела 1950). — *У брата је, напротив, исто лице било замагљено* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 18). — *Паре су биле све у брата* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 85). — *Такав је у њих обичај* (Стј. Крешић, превод Бајки О. Вајлда, 146). — *А да не станује у тебе мој земљак Стојан Петровић?* (Д. Максимовић, Како они живе, 116). — *Ето, каква је машта у наших богомољки на отоку?* (Р. Маринковић, Руже, 109)¹.

б) Предлог *у* с генитивом, као и *код* с овим падежом, у функцији допуне може означавати и намсну појму с именом у генитиву, као у примерима:

¹ Број ових и оваквих примера доста је велик, и није тачна констатација учињена у чланку: *Употреба предлога у са генитивом* (Наш језик I, 1933, 115), да се предлог *у* у значењу *код* најређе употребљава.

Или га неко у тебе опада (Б. Јакшић, Јелисавета, 122). — После се осмехну и заиска воде у ње (Исти, Целокупна дела IV, 303). — Ја бих затражио руку мис Невил у њеног оца (М. Грол, превод Меримеове Коломбе и Кармен, 55). — Наилази још једном да затражи у оца банку (Исти, Позоришне критике, 71). — У других ти је помоћ искати (Г. Мартић, Осветници, увод). — Шта у њих да тражи? (М. Кашанин, Трокошуљник, 214).

Врло је занимљиво да су сви овде наведени примери осим Мартићева, узети управо од писца родом Војвођана, што не значи да их нећемо срести и код других књижевника. Занимљиво је, кажем, зато што је Н. Грујић пре више од 100 година Вуку Караџићу (у примедбама на његов превод Новог завјета) замерао на употреби генитива с предлогом у уз глагол овога значења, дајући предност вези генитива с предлогом од у тој служби. Осврћући се на то (у Јужнословенском филологу XXVI, 121) ми смо истакли: да су ово две значењске нијансе (које је, истина, доста тешко осетити); да у генитиву с предлогом од, тј., имамо наравно, аблативно значење јер глаголи *искати*, *тражити* и сл.¹ у томе случају претпостављају не само захтев већ и добивање онога што се од некога захтева. А везани с допуном у облику генитива с предлогом у, ти исти глаголи значе само обраћање коме с извесним тражењем, искањем, и ту онда имамо нијансу намене. Цела синтагма онда значи *искати*, односно *тражити коме што*. Генитив с предлогом у овде је пре семантичко-синтаксичка опозиција с дативом имена дотичног појма него с предлогом код уз облик генитива. И ово је један од бројних доказа да је семантичко-синтаксичку синонимност могуће одредити тек у контексту, у целој језичкој ситуацији, а не свакад у једној потпуној синтагми.

в) У највише случајева наведених у претпоследњем ставу и у највише других сличних примера семантичко-синтаксичка вредност генитива с предлогом у иста је као у случајевима с употребом предлога код и обликом генитива у тој служби. Идентична је, штавише, та вредност и у примерима као што су већ наведени (у тач. 304): *Јесте ли бар послѣје ишли у адвоката* (И. Ђипико), *Не долази одакле он мисли, него је, каже, ишла у неке своје суседе* (П. Поповић, Из књижевности II, 91), *Па отишла право у адвоката* (Б. Нушић, Народни посланик, 31) и њима сличним, у којима се

¹ На малопре означеном месту у Нашем језику наводи се већи број глагола овога значења с допуном у облику генитива с предлогом у, а дају се за то и примери: *Заиште у њих једно теле; Те земље и многе друге куће у цара Мурата; Што би год њежна женица купила у добрих људи то би даље склањала од мужа*.

овом предлошко-падежном везом означава долажење у средину лица с именом у обliku генитива.

Тамо пак где имамо посесивно значење генитива с предлогом у, ми уочавамо три могућности употребе предлога код напореда са у у истоме значењу:

311. а) Где се предлогом у уз облик генитива означава однос припадања карактера, схватања, навике или било какве особине имаоцу те особине као у примерима: *Код Марка је чудан адет био* (нар. песма). — *По разноме њиховом накиту / Као што је адет код сватова* (Л. Ботић, Дела, 43). — *Код ње је диван глас за певање* (из још необјављене обраде Речника Српске академије наука и уметности). — *Ствараши претпоставке о постојању других порока код Вековиха* (О. Давичо, Песма), који имају потпуно исто значење са горе (у т. 310. а) наведеним примерима: *У тебе нема љубави за овај крај, У жена је развијено осећање материнства. Такав је у њих обичај и Ето таква је машта у наших богомољки на отоку*, у којима би предлог код у примерима са у исто толико био на своме месту колико би у сад наведеним примерима место код могао бити употребљен предлог у, а да се значење (посесивно) ни у чему не измени.

б) Међутим, у случајевима какав имамо у познатом стиху из народне песме: *У Милице дуге трепавице*, затим у реченицама: *Знате ли да су у кига уста као механа* (М. Глишић, Целокупна дела I, 32). — *Али су слабе очи у старца* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 185). — *Очи му свијетле и преливају се као у мачке из мрака* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 165) и сл. примерима, где се генитивом с предлогом у означава однос припадања дела интегралној целини с којом је он неодвојиво везан — у говорном језику извесних средина, па и већих културних центара напореда с предлогом у среће се *каткад* и предлог код. Али га у доста обимној грађи из језика великог броја писца (у Институту за српскохрватски језик) нисмо нашли у овој функцији, па се не може рећи да је ту употреба с предлогом код, напореда с предлогом у, својствена књижевном језику.

Тамо где имамо опет интегралне делове целине, али ипак одвојиве од ње, као у примерима: *почетак у чаране, петља у мреже, грлић у пушке* — напореда са у и у данашњем језику још чешће од у употребљава се предлог од (а не никад предлог код), такође с генитивом наравно: *почетак од чаране, петља од мреже и грлић од пушке* (в. т. 211. а)¹.

¹ Исп. и *Посесивне форме у српскохрватском језику*. Годишњак Скопског филозофског факултета IV (1940), 44—45.

в) Најзад, за означавање односа припадања између сродника, па и односа припадања живинчета или било каквог појединог објекта његову власнику, у каквој служби у књижевном језику срећемо генитив с предлогом у: *Она је била једино дете у оца* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 91). — *У мајке је ћерка била ко дан лепа ко цвет чедна* (М. Митровић, Песме, 53). — *У њега је велика кула на два спрата* (разг.). — *У Бурмаза је кћи и по* (Л. Лазаревић). — *Ех каква је била у мог мајстора кобила* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 258). — *У Илије млада оста љуба* (нар. песма). — *Секула је јединац у мајке* (исто). — *У Илије, у Ђидије, лепа ти је кћи* (исто). — уопште се не јавља предлошко-падежна веза с предлогом код.

312. С основним значењем предлога код, с његовим значењем одређе места у непосредној близини појма с именом у генитиву, врло је често истоветно значење предлога крај с истим падежом. И овом предлошко-падежном везом означава се, дакле, место у непосредној близини онога што се казује управном речју. Њом се, другим речима, одређује да се нешто врши, збива или налази близу појма с именом у генитиву. А значењем својим с предлогом крај углавном су се изједначили с њим сложени предлози: **на крај**, **по крај** и **у крај** — не сви у једнакој мери, наравно. Међутим, сложени предлози **искрај** и **скрај** (уколико се употребљавају) основног су аблативног значења, које у њих уносе први делови сложенаци.

а) Најчешћи од свих њих је, дакако, прости предлог крај:

Она седе крај Борћа (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 284). — *Крај кревета* је мали сточић с чашама, медицинама и понулама (Исто, 272). — *Крај крај баиче* на тратини леже (Л. Ковачић, Приповијести, 49). — *Крај ње* на бијелу пијеску стајала је дрвена посуда (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 123). — Поздрављао сам весело сваку јелу што се дизала крај пута (Исто, 131). — *Стаде крај једног огољелог трна* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 139). — *Крај саме ријеке* начинио колибицу од ракитова грања (И. Андрић, Приповетке, 32). — Ко вам даде да садите ове рокове крај пута (Исто, 59). — Она узе преслицу па седе крај Пере (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 81). — *Крај кревета* је некакав стари зелени наслоњач (А. Г. Матош, Ново иверје, 9). — Видео оне кречане и оне нове куче крај станице (Б. Босић, Покошено поље, 453). — С предугим рукавима подвртутим крај ручног зглоба (М. Лалић, Свадба, 32).

б) Пре свега треба констатовати да се у многим оваквим примерима напоредо с предлогом крај употребљава предлог код уз исти падежни облик, често с потпуно истим значењем. У неким од ових и сличних случајева би се, штавише, место крај могао употребити предлог код, а да се при том значење језичких јединица у којима су употребљени ниуколико не измени. То ће рећи да су ове две предлошко-падежне везе у таквим случајевима апсолутни семантичко-синтаксички синоними. Али се, у можда већем броју случајева, осећа нијанса у значењу, и о њој ће ниже (у т. 313. а) бити говора.

в) Даље, и генитив с предлогом крај, као год тај падеж у вези с предлогом код, употребљава се с концесивним (допусним) и с каузалним (узрочним) значењем, нпр.:

Крај све недаће у животу бијаше својој дјечи добар и предобар (Ј. Драженовић, Повијест једнога вјенчања, 13). — Стога је Мара, крај свега протежирања старијих, остала подређеном (В. Петровић, Варљиво пролеће, 438). — *Крај свега великог господарства...* поштени Матковић мало је стекао (Ј. Козарац, Мртви капитали, 22). — *Крај свег детињег опирања* да не иде у службу, дадоше га једном богатом трговцу (Б. Босић, Покошено поље, 294). — *Крај једне скупштине* без опозиције... слободан политички говор био је под намесништвом немогућан (С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 83). — Па нисам, дабоме [био за министра], крај такве жене (Б. Нушић, Госпођа министарка, 209). — Сасвим ћу крај оваквог живота изгубити очи (Б. Босић, Покошено поље, 478).

У прва четири примера у ствари се каже: да је био својој деци добар и предобар иако је имао недаћа у животу; да је Мара, мада су је старији протежирали, остала подређена; да је поштени Матковић мало стекао иако је имао велико господарство и да су дете дали неком богатом трговцу, и поред тога што се оно опирало. А у друга три: да је слободан политички говор био немогућ кад скупштина није имала опозиције; да онај ко говори није био за министра када је имао такву жену, и да је неко тамо предвиђао губљење очију зато што је имао онакав живот.

313. а) Примери употребе генитива с предлогом крај доста су распрострањени у нашем савременом језику, нарочито у првом, а и у другом овом значењу. И у тој се служби предлог крај с генитивом такође напоредо употребљава с генитивом уз који стоји предлог код (исп. т. 302). На другој страни, с ова два предлога (с предлозима код и крај) уз облик генитива, као трећа њихова опозиција, и конце-

сивно се и кондиционално употребљава генитив с предлогом *пored* и сложени предлог *покрај*, о којима ће ниже бити говора. А овде ћемо се још задржати на значењу предлога *крај* у служби где се он семантички разликује од предлога *код*. Ми смо то горе назвали значењском нијансом. А та се нијанса осећа у другом од два узастопно наведена примера Д. Шимуновића и, опет, у другом од два примера И. Андрића. И доиста се не би могло рећи да су се јеле дизале код пута и да су се рогови садили код пута (исп. сад поменуће примере из т. 312. а). Јер треба имати на уму да *код* означава једно одређено место у непосредној близини појма с именом у генитиву, а да предлог *крај*, који такође може означавати исто такво место, уз то још одређује и место у близини појма означеног генитивом који се протеже на извесном просторном размаку. А кад је реч о јелама које се дижу крај пута — морају се претпоставити јеле које се нижу једна до друге на већем простору поред пута, свакако на извесном размаку. То исто важи и о роковима који се саде крај пута. У оба примера о којима говоримо предлог *код* се, дакле, не би могао употребити напоредо с предлогом *крај*. С овим последњим предлогом и обликом генитива семантичко-синтаксичка опозиција је предлог *пored* с истим падежом. Тако исто у примерима типа: *Једна велика капија, мрачни ходници, потиштени људи крај зидова* (Б. Ђосић, Покошено поље, 25) — место *крај* не би могао доћи предлог *код*, док би предлог *пored* ту био сасвим на своме месту.

б) Ако оба појма, и управни појам и онај с именом у генитиву, заузимају простор на одређеном размаку, ту се сва три ова предлога с обликом генитива могу напоредо употребљавати. И доиста, у примерима:

Наш бивак налазио се *крај циганских кућа* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија II, 263). — У једном питомом винограду *крај села* било је окупљено скоро читаво руководство (Ј. Поповић, Истините легенде, 71). — Ако си видео оне нове куће *крај станице*, то ти је све његово (Б. Ђосић, Покошено поље, 453) —

тешко би било рећи да и *код* и *пored*, у служби коју врши предлог *крај*, не би били на своме месту.

в) Међутим, ако је предлог с обликом генитива просторна, боље рећи, просекүтивна одредба глагола кретања поред појма с именом у генитиву, као у случајевима какви су:

И кад је Здунућ пролазио *крај куће*, поздрави га Јован (Ј. Турпић, Игра животом, 19). — Брзо мину *крај људи* (П. Кочић, Цјелокуша дјела I, 379). — *Крај ватре* пролазе црне људске

слике (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 267). — Ништа друго није видела, до ли коњаника, како *крај ње* јаше (Ј. Козарац, Мртви капитали, 64). — Поће *крај Великог Хана* (И. Андрић, Приповетке, 98). — Тешко мајци *крај дјеце* је проћи (М. Огризовић, Хасанагница, 162). — Свечаним кораком, тих и достојанствен, прошао је *крај њих* (С. Пандуровић, превод Шекспирова Хамлега, 21) —

предлог *крај* се у истом значењу употребљава напоредо с предлогом *пored*. И у овоме су случају синтагме с предлозима *крај* и *пored* уз облик генитива потпуни семантичко-синтаксички синоними. Предлог *код* се, међутим, у тој служби с њима напоредо не употребљава.

314. а) Од оних што су сложени с предлогом *крај* — *покрај* се најчешће и готово једино употребљава с овим значењем — ту као трећа опозиција предлозима *крај* и *пored*. Њему то значење, уосталом, даје први део сложенице *по* (исп. т. 534. а):

Садила је смиље и босиле *покрај пута друма царевoga* (нар. песма). — Па ме нос'те шефтели сокаком, *покрај бјела Меримина двора* (исто). — Пут је водио *покрај воћњака* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 22). — Пролазе на прстима *покрај велике собе* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 84). — Гледала [је] како гуштерица *покрај ње бјежи* (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 9). — Курири на мотоциклима су непрестано промицали *покрај логора* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 201). — Просвира ми метак *покрај самог ува* (Б. Јевтић, Дани на Миљацки, 89). — Она гледа право *покрај њега* и његове главе (Б. Чиплић, Јаруга, 21). — И тако сам најзад пошао кући *покрај воде* (М. Богдановић, превод Коле Брењона од Р. Ролана, 94). — У руци је носио боцу и махао том боцом *покрај себе* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 104).

б) А употребљава се, дакако, и овај предлог у семантичко-синтаксичким ситуацијама где би напоредо с њим могли бити употребљени и прост предлог *крај* и *код* на једној, а предлог *пored* на другој страни, као у примерима: *Сједимо до ње покрај гомиле драча* (Н. Лошчић, На камену, 77). — *Цар Лазаре сједе за вечеру, / покрај њега царица Милица* (нар. песма). — *И док тако стојиш бледа покрај мене, хтео би ти узет и душу и зене* (Ј. Радловић, За утјехом, 100). — Употребни предлога *код* и *крај* у последњем и претпоследњем примеру чинили би сметњу једино захтеви версификације.

315. а) За предлог *покрај* Даничић је, дакле, како већ рекосмо, углавном, мада не сасвим, у праву када (у Србској синтакси, стр. 205) каже да предлози који се слажу са *крај* додају своје значење. То би се такође могло рећи за предлог *накрај*. Или управо на овај се предлог најпотпуније може применити сада споменута Даничићева констатација. Врло мало има примера типа оног из Горског вијенца (П. П. Његоша): *Нови граде, сједиши на крај мора / и валове бројиши низ пучину* (стих 1210), где смо сигурни да *накрај* значи исто што и *крај*. А питамо се, управо, да ли то значење има предлог *накрај* и у примеру: *Силно се и необично припремају за свадбу, а славит ће је на ливади на крај младина села* (И. Великановић, Сријемске приче, 159). Питамо се, тј., да ли је ливада негде на крају села обухваћена простором који обухвата само село, или је ту у непосредној близини села. Тек у првоме случају овај пример би потврђивао Даничићево правило, као што га потврђују сви код њега наведени примери и скоро сви случајевни употребе предлога *накрај*, који с генитивом имена појма означавају да се нешто врши, збива или налази на једноме крају тога појма, а не у његовој близини:

Узео [је стан] баш *накрај вароши*, па још нигде никога (М. Глишић, Приповетке I, 135). — Одликовале су се својим високим крововима... и крстом *накрај слемена* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 4). — Сва укрућена, савијена... седела је *накрај постеље* (И. Андрић, Госпобица, 60). — Прошетао би се цестом до *накрај села* (Ј. Хорват, Записи, 5) —

где *крај* увек значи крајњи део појма с именом у генитиву, где та реч у ствари има још именичку функцију. Објективно говорећи, *накрај* ту и није прави предлог него пре предлошки израз. И по данашњем нашем схватању правописних принципа пре би требало писати одвојено *на крај* — наравно зато што *крај* ту још чува значење основне речи, тј. именице.

б) Врло је занимљиво да у неким случајевима употребе синтагме с предлогом *накрај*, као израза, у функцији прилошке одредбе, основно значење овог сложеног предлога ближе је простом предлогу *крај* у врло честим фразама типа: *Нит му је било ни на крај памети* (А. Шеноа, Клетва, 474). — *Ни на крај памети му није било да се жени* (С. Сремац, Зона Замфирова, 24). — *Ниједноме од њих није било ни на крај памети да има супарника* (Шовари, превод Гогољевих приповијести, 199). — У друкчије казаној, по значењу истој фрази: *Није му било ни близу памети — накрај се не односи ни на један део памети, него значи изван ње*. И може се

закључити да је ово један од случајева где *накрај*, значи исто што и *крај*, дакле, блиско суседство. Али су преносна значења карактеристична управо по томе што су по било чему даље од основног значења. Зато ћемо ми овде место било каквих давања лингвистичких објашњења навести само још неколике фразе у којима се *накрај* с генитивом употребљава у функцији придевске или прилошке одредбе: *А Иво је на крај срца и лут* (Л. Костић, Дrame, 41). — *Додијало ми напакон да будем тако на крај свијета* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 379). — *Збор се не држи на крај света* (М. Кашанин, Трокошљник, 117). — *И на крај краја Бернардин се обраћа Драгишићки* (М. Нећајев, Вуци, 72). — *Герилци су понекад и људи на крај срца* (Б. Ђопић, Пролом, 429).

316. а) Сложени предлог *украј*, по значењу се, међутим, скоро не разликује од простог предлога *крај*. То нам потврђују примери његове употребе:

Украј њега плоча од корала, иза њега живица од злата (И. Брилић-Мажуранић, Приче из давнине, 25—26). — *Журно претражују* стрмине и грмове *украј цесте* (Ј. Турић, Игра животно, 31). — До мало пре пушио је овде *украј вагре* (Б. Јакшић, Дела IV, 163). — *Украј друма* седе две женске прилике (П. Марковић-Адамов, На селу и прелу, 57). — *И украј двора* онај јавор млади (В. Илић, Песме II, 58). — Појест ћу ја то као да сједим *украј цара* (И. Великановић, превод Сервантесова Дон Кихота, 94). — *Украј друма* имао је некад ковачницу (Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, 125). — Прољетос сјеђасмо *украј потока*: ти и ја (Д. Тадијановић, Пјесме, 50). — *Украј врата* објешена [је] мала порцеланска посудница (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 66).

б) Ретко срећемо употребљен предлог *украј* с обликом генитива да означава место као део појма с именом у томе падежу. Такве случајеве највероватније имамо у примерима: *Услед вртлога бечкога, украј дивних брегова горњег Дунава... свагдје мишљаше на њега* (К. Ш. Балски, У ноћи, 270) и: *Украј брдске ливаде... сједи распасана дјечачина* (Б. Ђопић, Пролом, 99). Ми претпостављамо да вртлог о коме се говори (у првом примеру) једним делом бар обухвата и дивне брегове горњег Дунава и да је распасана дјечачина седела још увек на ливади на једном крају њеном, истина, али не ван ње. У овоме случају и за *украј* вреди оно што смо казали о сложеном предлогу *накрај* (в. т. 315. а).

317. Предлошко-падежним везама од предлога *накрај* и *украј* и облика генитива, сасвим је разумљиво, означава се и завршетак кретања с именом у генитиву уз који ови предлози стоје. Разумљиво, кажемо, зато што ту нијансу у наведене сложене предлоге уносе први њихови делови *на* и *у*, па су сасвим обични примери: *Даде му да их однесе накрај вароши* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 399). — *Глупост никада није пропустила да не допутује накрај свога одређења* (М. Крлежа, *На рубу памети*, 10). — *Кад дођоше накрај поља равна* (нар. песма). *Посади га украј себе* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 374) — *Очекујем време моје да наступи, / кад ћеш пасти украј мојих ногу* (Д. Марковић, *Тренуци и расположења*, 52) и сл. У том се значењу употребљава и сложени предлог *покрај* с обликом генитива, нпр.: *Није био од тога пања ни три корачаја кад је покрај њега ударила граната* (М. Крлежа, *Хрватски бог Марс*, 33). — По Даничићеву мишљењу, које он даје у својој Србској синтакси (стр. 204) и „нема правога примцања“ у примерима с предлошко-падежном везом предлога *крај* с генитивом типа: *Баци сукњу у зелену траву, а кошуљу крај воде Дреновца*, него се у њима казује само где што бива [боље је било рећи — где што буде]. Будући да се ту ради о случајевима где су се радње тренутно извршиле (реч је о онима што су означене свршеним глаголима), ми се ипак питамо да ли баш у наведеном примеру пре неће бити у праву Даничић него П. Будмани, који у Рјечнику Југославенске академије V, 440) такво његово схватање побија и *Бацити кошуљу крај воде Дреновца* тумачи као да се свучена кошуља однекуда кретала према води Дреновцу. *Бацити кошуљу крај воде*, међутим, овде значи што и скинути је крај воде. Али ипак, и на цитираном месту, у Рјечнику ЈАЗУ имамо примера где се не може спорити одређивање и глагола што означавају кретање у правцу места с именом у генитиву уз који стоји предлог *крај*. Такви су, свакако, примери: *Уклони се с њом крај брда* (из И. Бурђевића); *Па га врже крај њега у траву* (из нар. песме); *Наврти на ражањ и метне крај огња да пече* (нар. приповетка). А поготову се у примерима типа: *Почеше се вијати изнад стаја и падати крај торова* (П. Кочић, Целокупна дјела I) — у којима се предлогом *крај* с генитивом несумњиво означава завршетак кретања у месту означеном тим падежним обликом.

318. А од свих сложених с предлогом *крај* једино се *покрај* употребљава у свим службама основног предлога. Између осталог и у концесивној (допусној) служби и кондиционалној (погодбеној):

Али је и покрај великог рада имао много часова велике тешке оскудице (Ј. Продановић, *Наши и страни*, 204). — *И покрај свих јадиковки и жалопојки заиграва се један светли зрак* (Исто, 109). — *Покрај толиког богатства бјеше... незадовољан јер не имађаше од срца порода* (А. Шантић, *Целокупна дјела II*, 91). — *А те ноћи једва заспа поред свих дугих молитава* (Б. Јевтић, *Дани на Миљацки*, 28). — *Покрај њеног супруга дигла је била процес против оца због наследства* (Ј. Игњатовић, *Вечити младожења*, 103). — *Што је требала Народна скупштина поред једног Савета* (Сл. Јовановић, *Из наше историје и књижевности*, 61). И донста, у свим сад наведеним реченицама у служби генитива с предлогом *покрај* могла би бити употребљена допусна, односно погодбена реченица.

319. Предлози *крај* и *покрај* с генитивом употребљавају се напоре и у другим службама. Прво, са на известан начин компаративним значењем, које имамо у примерима типа: *Сјајан Тале дотле њојзи био, / а крај Срба сјајност изгубио* (Б. Радичевић, *Песме*, 150), где се говори о Талову губљењу сјајности у поређењу са Србима. А затим имају и значење предлошко-падежних веза *осим тога*, уз то, управо — осим онога што је означено именом у генитиву уз који предлози *крај* и *покрај* стоје, односно уз оно што се означава дотичним падежом: *Он је покрај свега другог и давао* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 305). — *Покрај тога био је напиток* (Л. Лазаревић, *Приповетке*, 43). — *Па заискао њу од бабе... покрај четири старије сестре њене* (З. Шубић, *Фазлића поток*, 127). — *Чак да љубав не би искрсла крај свега, / Ја сам досад увек клонила се њега* (С. Пандуровић, превод Расинове Аталије, 8).

Ова два значења су и слична и различна, у исто време. У прва три примера имамо искључивање, раздвајање своје врсте; значење у њима је, дакле, аблативно. А у последњем се више осећа значење заједнице. Уосталом, свако растављање претпоставља претходну заједницу. Ипак се у Пандуровићеву (последњем) примеру говори: да уз све што постоји не би још и љубав искрсла, да се тј. у околностима постојања свега не би појавила љубав — она се (мислимо она о којој је тамо реч) клонила њега. Генитивне синтагме с предлозима *крај* и *покрај* употребљавају се напоре с предлогом *поред* уз исти падежни облик. И о његовим ће функцијама, између осталих и о функцијама означавања изузимања и околности, тек даље бити речи.

320. Од сложених с предлогом *крај* ми смо већ *искрај* и *скрај* обележили као предлоге искључиво аблативног значења. У потврду за то можемо навести примере: *Вика стража искрај поља*. —

Зачула га чобаница искрај оваца. — Искрај воде ужди шеишану (све из нар. песама). — Чувао [ју] је тако да се никада искрај ње није мицао (нар. приповетка). — То зачуо чобан скрај оваца (нар. песма). А изводећи из тих примера закључак да први предлог с генитивом означава покретање из места које се налази крај онога што је означено генитивом, а други, тј. предлог *скрај* — с места крај појма с именом у генитиву, треба констатовати да таквих примера у савременом књижевном, па ни савременом разговорном језику, осим у покојем дијалекту, више не налазимо. Примера за овај последњи предлог не налазимо чак ни у Синтакси Б. Даничића, него га је дао Вук у своме Рјечнику. Али га он тамо, колико ни предлог *искрај*, не означава као дијалектизам, што не значи да их ни ми данас с правом не можемо сматрати дијалектизмима.

321. а) А с аблативном нијансом значења, друкчијом од ове наравно, управо с нијансом изузимања, овде се, напореда с предлогом *покрај*, о коме је нешто више било речи употреба предлог *поред* с генитивом у изразима као што су: *поред свега другог*, *поред свега осталог* и сл., нпр.:

Он, *поред свега осталог*, није знао куда би (разг.). — Њих двојица *поред свега другог*, нису просто хтели да мисле на то (исто). — Тај хладни и непријатни утисак дају још, *поред касарни* само протестантске богомоље (Б. Ђосић, Покошено поље, 415). — На лицу му се, *поред умора*, огледа и неумољива снага (М. Ристић, Очи, 14). — Дидро је, *поред засноване књижевне или уметничке анализе*... настојао да извуче и општије закључке (Наша књижевност 1946, 3/372).

б) Могућношћу напоредне употребе две предлошко-падежне везе: везе предлога *осим*, мислимо, и предлога *поред* с генитивом, оне остављају утисак семантичко-синтаксичких опозиција. У ствари, појам у генитиву с предлогом *поред* чешће претпоставља заједницу са оним од чега се на извештан начин изузима. Ова се заједница нарочито јасно огледа у примерима типа:

У томе чланку, *поред свих цендлачења* једнога професора класичне филологије..., има и крупних основних замерака (Ј. Скерлић, Војислав Илић, 41). — Радо је провео с браћом *поред чаше* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 413). — С њима проводим зимње вечери *поред чаше, песарице* или *гусала* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 175). — Бећа се боље могао познати *поред пића* него *поред јестива* (С. Сремац, Приповетке I, 136) —

и у сличним случајевима, где се *поред* с генитивом употребљава напореда с предлошко-падежном везом акузатива с предлогом *уз*, као потпун синтаксички синоним.

в) А од овога опет није далеко концесивно значење употребе генитива с предлогом *поред*, у којем су, већ смо видели, обични и предлози *код*, и *крај*, и *покрај* с обликом генитива наравно (исп. т. 313. а). За такву употребу предлога *поред* можемо навести примере:

Та три романа, и *поред застареле форме*, модерна су по замисли (Ј. Скерлић, Писци и књиге II, 158). — *Поред све потјере* и пуцњава, спасли су себе и склонили волове (С. Матавуљ, Бакоња фра-Брне, 188). — Многим родитељима се није допадао *поред свег његовог лепог заната* (С. Сремац, Зона Замфирова, 17). — Виде како смо и *поред школе* — без школе (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VI, 176). — Али и *поред све римске одважности* напад би одбијен (Т. Борђевић, Циганске народне приповетке, 280). — Зар ће *поред твоје речи* неко изостати? (Б. Нушић, Сабрана дела VII, 22) —

и велик број других сличних примера.

322. а) Генитив с предлогом *поред*, то смо горе (у т. 313. а) и б) истакли, употребљава се и за одређивање места на коме се нешто врши, односно извршује, збива или налази. Поред тамо наведених, овде ћемо за то дати и потврде: *Ако није он поред ње... увек ће тек рећи...* (П. М. Адамов, На селу и прелу, 129). — *Она је стајала поред отвореног прозора и гледала на другу обалу Миљачке* (И. Андрић, Госпођица, 69).

б) Још и даље, с предлогом *поред* с обликом генитива срећемо се у нашем књижевном језику и у служби означавања завршетка кретања у непосредној близини појма означеног генитивом: *А Марија стаде поред мајке* (нар. песма). — *Своју јабуку метну поред оних* (нар. приповетка). — *Седе поред ватре да се греје* (разг.).

323. Ови примери, па и последњи, потврђују Белићеву дефиницију, према којој предлог „*поред* значи у непосредној близини, ма с које стране...“¹. Али како се овим, ни било које од наведених значења предлога *поред* не може порицати, ипак се он још најчешће употребљава у служби означавања просторног размака у непосредној близини појма с именом у генитиву и, дакако, с било које стране њега:

¹ Јужнословенски филолог XVIII, 90.

Кад су аги *поред двора* били (нар. песма). — Јоште путник један—гл[ед]ај! / *Поред стене, поред цбуна, / На врлетни стиже крај* (Б. Радичевић, Песме, 34). — *Поред прозора* промакне по неки старији ђак (С. Ранковић, Сеоска учитељица, 17). — Отац је скинуо с тавана старо одијело и *поред Лујине постеље* положио (Ј. Козарац, Мртви капитал, 53). — И ево их *поред старог гробља*, и ево их *поред села* (А. Г. Матош, Ново Иверје, 256). — Она двојица иђаху *поред њега* као сенке (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 67). — Закавжнали се људи као гладни вуци *поред празна тора* (Д. Радић, Тако ми планинци, 121).

324. У овоме значењу његову, које се огледа у служби предлога *поред* за одређивање пролажења непосредном близином с било које стране појма именованог самосталном речју у генитиву слаже се врло често и предлог *мимо*, о чијем се слагању донедавна с овим падежом није ни говорило. Свакако због тога што је то првобитно у словенским језицима уопште био предлог за означавање правца, те га је то везивало за падежни облик акузатива, и што Б. Даничић у својој Синтакси о њему каже да је то предлог који се слаже с акузативом¹. Али се у новије време и у неким школским граматицама говори о слагању предлога *мимо* не само с акузативом већ и с генитивом.

325. Нарочито је А. Белић, у својим литографисаним универзитетским предавањима, поклатио доста пажње употреби предлога *мимо* с генитивом². Белић је изнео своје мишљење о томе да је до подудар-

¹ Даничић, истина, испод текста, под звезданицама, на стр. 463. Србске синтаксе даје неколико примера слагања предлога *мимо* с генитивом, али истиче да то слагање у једним случајевима, а наиме у стиховима с одређеним бројем слогова (као у стиху: *Када аги буде мимо двора*) условљавају захтеви перифрастике. На истом месту Д. за овакво слагање именског облика с предлогом *мимо* код појединих писаца једноставно каже да им се то „поткрада“ због честе једнакости генитива и акузатива.

Ово сасвим неприхватљиво Даничићево гледиште је у знатној мери допринело да се у многим школским граматицама и не говори о употреби предлога *мимо* с генитивом. Али се не може прихватити пренаглашавање ове чињенице од стране писца врло исцрпне иначе мале расправе *Предлог мимо у српскохрватком језику* (објављене у Зборнику за филологију и лингвистику III Матице српске, стр. 135—152), у којој су дате и драгоцене, иако не свакад детаљне, анализе употребе предлога *мимо* с акузативом и генитивом у осталим словенским језицима и у историјској перспективи нашег језика. Изнад свега је драгоцен бугарска грађа коју је аутор (Б. Шљивић) прикупила и дала у своме раду. Има тамо и тачних тумачења значења ових предлошко-падежних веза, али и таквих, наравно, која се не могу прихватити. Ипак се не може занемаривати досадашње истицање слагања предлога *мимо* с обликом генитива у граматичкој и лексичкој литератури о српскохрватском језику. Уосталом, у сад поменутом раду се ипак спомињу и неке граматике и речници у којима се говори о употреби предлога *мимо* и с обликом генитива.

² А. Белић, *Историја српскохрватског језика* књ. II. Речи с деклинацијом. Београд 1950, стр. 398.

ности предлога *поред* и *мимо* дошло прво у аблативном, тј. у значењу изузимања. И ми се у томе слажемо с њим. Али се никако не може занемарити ни њихова напоредна употреба у означавању кретања на извесном размаку у простору недалеко од појма означеног једним или другим обликом. У томе се значењу свакако осећају посебне нијансе између везе предлога *мимо* с акузативом и генитивом, које се ослањају на посебна основна значења та два падежа — на значење обухватања у целини (акузативно) и значење делимичности (генитивно). Дајући примере за њих ми ћемо показати у чему су те значењске нијансе између њих. —

Дјевојка открива ето исте слабости *поред којих* пролазимо ми интелигентни људи (Вј. Новак, Тешки животи, 32). — Јуче је пролазио на параду *мимо мојих окана* (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 97). — Пролазе једни *мимо других*, поздрављају се и мере од главе до пете (С. Сремац, Зона Замфирова, Целокупна дела I, 222). — Гледао је укочено некуд у страну *мимо Госпоћице* (И. Андрић, Госпоћица, 62). — Када будем аги *мимо двора*, да не видим сиротице моје (М. Огризовић, Хасанагиница, 116). — И прошао је с њима *мимо канцеларије* (А. Цесарец, Царева краљевина, 14). — Пут ме води *мимо „старе каване“* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 107). — Све је изнио *мимо патроле и страже* (В. Калоб).

Није, наравно, искључено да ће се у означавању просторног односа наићи и на примере предлога *мимо* с генитивом који захтева употребу облика акузатива (в. т. 436), па и да је тај број у појединим говорним срединама тако велик да уклања сваку разлику у језичком осећању неких појединаца што говоре нашим језиком. За нас се, међутим, та разлика још чува. А до међусобног мешања употребе ових двеју падежних веза, генитивне и акузативне везе с предлогом *мимо*, дошло је у ономе другом значењу аблативне основе, на којој се, како смо мало пре истакли и заснива семантичко-синтаксичка синонимност ове две предлошко-падежне везе — уколико се овде о синонимности може говорити. Ево примера за употребу предлога *мимо* с генитивом у том значењу.

За тих стотину и неколико година било [је] *мимо тих цетињских владика* још и других владика (Ил. Руварац, Бранково коло 1889). — Који га разликују од свих градова Јадранског мора, *мимо Истока* (Л. Војновић, Воћ кроз Дубровник, 6). — Златар би се негде задржавао *мимо одобрења и одлуке* (С. Новаковић, Село, 77). — Поставио је овога члана *мимо Академиј-*

ског савета (Љ. Недић, Целокупна дела II, 210). — Онда је мимо обичаја изостајао по дуже од куће (А. Шеноа, Сабране приповијести VIII, 47). — Већ после пола сата тумач се вратио блед и ћутљив мимо обичаја (И. Андрић, Травничка хроника, 346). — Мимо читавог нашег мнијења она [критика] је за мене нова умјетност (В. Черина, Јанко Полић, 9). — Бизмарк [је] кроз три године мимо доњег дома водио финансије (Мјесечник XII, 1936, 394).

Ово основно аблативно значење у свим овим и сл. случајевима — а аблативним га с правом сматрамо зато што се увек у таквим случајевима претпоставља неко изузимање или било какво растављање — представља различне своје нијансе, те би се у појединим примерима напоредо с предлогом *осим* могли узети различни предлози: *осим*, рецимо, у прва два примера; *поред*, чак и *насупротив* — у трећем; *независно од* — у четвртном; *преко* и *насупротив* — у петом и шестом; *друкчије од* или *различно од* — у седмом и *независно од*, *без питања*, односно *без сагласности* — у осмом.

На примере акузативног значења у облику генитива, за која већ рекосмо да нису ретка, осврнућемо се тамо где будемо говорили о тим значењима уопште (в. т. 436).

326. а) У функцији просторног одређивања кретања, односно простирања у близини, обично непосредној близини, појма с именом у генитиву — уз овај падежни облик, напоредо с предлогом *поред* употребљава се и предлог *дуж* (и сложени *уздуж*) као у примерима:

Били су своју војску поставили *дуж све Црне Горе* (Д. Милаковић, Грлица, 258). — И ви други *дуж Дунава* и ви други где је Драва (Б. Радичевић, Песме, 99). — Од ријетко посијаних фењера *дуж ријечке обале* повлачила би... (В. Цар Емин, Под сумњом, 41). — Служаху гологлави ракију *дуж целе софре* (Ј. Веселиновић, Сељанка, 132). — Уронимо ја и један инжењер *дуж прокопа* на магарцима (С. Матавуљ, Са Јадрана, 165). — Авлија се отегла *дуж читавих њива* (С. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 40). — Валовима ситним куд се слива [ријека], налијево свија траву *дуж обале* (М. Комбол, превод Дантеова Чистишта, 168). — Такође су покидане везе са Далмацијом *дуж личке пруге* (Обзор 1932, 1/3). — Листоноша је донио вијест да су је у Палерму већ мамили. И у свим селима *дуж пута* (И. Франгеш, превод Вергина Мештра дон Гезуалда, 291). — Бего превозио свијет *уздуж Дрине* или *преко Подриња* (М. Марковић, Крива Дрина, 6).

б) Али предлог *дуж* нема само ово већ и значење предлошко-падежне везе на целој дужини, односно предлошког израза — *целом дужином*: *Он је дуж целога пута само о томе говорио* (разг.). — *Па кренуше дуж села пјевајући, што их грло носи* (Ј. Козарац, Изабране приповијести, 13). — *Увек дуж целе школе ходам и тако предајем* (Ј. Драгашевић, Истинске приче, 385). — *Распори га дуж трбуха* (К. П. Мицина, Кувар, 158). А у овом, просекүтивном значењу ни предлог *поред*, ни други који предлог не може се употребљавати напоредо с предлогом *дуж* уз облик генитива. Његову функцију ту могу вршити једино сад наведени предлошко-падежни и падежни изрази којима смо дефинисали значење предлога *дуж*.

327. а) А као што се предлогом *поред* означава да нешто пролази у близини са стране појма с именом у генитиву уз који стоји, тако се истим овим падежним обликом и предлогом *преко*, опет најчешће, означава кретање чега простором изнад појма чије име стоји у генитиву додирујући сам тај појам, или налазећи се на мањем или већем одстојању изнад њега. Или само оставља утисак да се креће с једне стране на другу:

Не прелаз' ми *преко нушке*, Бајко, / но се натраг *преко ње* поврати (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 959—960). — Нехотично [би се] прекрстио кад ступи *преко прага* (А. Лазаревић, Приповетке II, 227). — Те зато ударим *преко авлије* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота II, 90). — Умазан и знојан ишао је с Винком *преко поља* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 147). — Паде на руке *преко скамије* и удари у плач (В. Петровић, Варљиво пролеће, 148). — Ходао сам *преко једног брежуљка* (В. Назор, Новеле, 237). — Погледа га *преко новина* (М. Глишић, Подвала, 221). — Падале су косе *преко мојих очију* (П. Шегедин, Хрватска проза II, 402). — Заподо се црп облак... Нетко је пар пута прелазно *преко куће* (А. Перковић, Новеле, 148). — Бледи месец пловни *преко неба* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 164). — Прелазни погледом *преко њене голе руке* (П. Шегедин, Хрватска проза II, 399). — Погледа славодобитно *преко наочара* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 26).

б) И за све оно што се види целом дужином или на већем просторном размаку појма с именом у генитиву каже се да се креће или се налази *преко* тога: *Њему би сваки пут прелетио брижан осмијех преко лица* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 104). — *Затим бијела стаза преко читаве главе од чела на други крај до обријане шије* (А. Ковачић, У регистратури, 30). — *Угледно обучен младић*,

с необично сјајним плавим очима, негованим брчићима и са златним ланцем преко прсију (В. Петровић, Варљиво пролеће, 17).

в) Тако исто ако се чим, каквим предметом нпр. као средством, удара по неком предмету на дужем размаку, поготову ако средство којим се удара не пада на велику ширину предмета, опет се употребљава генитив с предлогом *преко*: *Ех како бих га швигнуо преко лица овим металастим репом* (А. Ковачић, У регистратури, 13). — *И добро га ошину иганом преко леђа* (разг.) итд.

г) И уопште се стављање са спољне, обично горње стране каквог предмета — било чега: неког украса, писма или чега сличног, означава такође генитивом с предлогом *преко*: *Златним везом исписана слова преко покривача казивали су молбе...* (Б. Чиплић, Јаруга). — А тако се и при облачењу однос делова одеће горњег према доњем одређује овом истом предлошко-падежном везом: *Стави на се господско одјело, / преко свега бугар-кабаницу* (нар. песма).

д) Означавање односа између било каква два предмета од којих се један ставља на други, односно од којих један стоји на другом такође се одређује употребом предлога *преко* уз облик генитива доњег предмета, као у примерима: *преко крила држи џефердара, стави пушку преко рамена, ногу преко колена*. — *У понедељак завргну мотику преко рамена па иду у поље* (С. Сремац, Зона Замфирова, 28). — *Када будеш преко плота, чувај, не кришкај* (нар. приповетка). — *Ставила тепих преко растегнутог конопа, па га истреса* (разг.). — *Сетим се трке кад сам као дечак био пребачен преко коња без седла* (М. Грол, превод Меримеове Колombe и Кармен, 149). — *Товарили су ствари на брзу руку преко дрвених колица са два точка* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија II, 67). — *Нагло се на степеницима указа професор историје са пелерином преко руке* (Д. Максимовић, Како они живе, 33). — *У соби се налазио само један човјек који се превјесио преко прозора* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 195). Зависно од тога, наравно, да ли се ова предлошко-падежна веза односи на глагол, као у многим случајевима, или пак на именицу, као у претпоследњем од сада наведених, она врши прилошку (као у првим) или придевску службу (као у претпоследњем случају).

ђ) Кретање с једне на другу страну неког насељеног места: града, села и сл. у ствари је кретање кроз та места, па би се могло рећи да су предлошко-падежне везе: *преко* с генитивом и *кроз* с акузативом (в. т. 405. г) семантички синоними. Међутим, то ипак није тачно

јер се *преко* с одговарајућим обликом, употребљава само када је дотично место на путу за пролаз кроза њ даље, што нам потврђују примери:

Прешавши Дрину на Смрдану, *преко Лознице и попаљена Шапца* отиде к Биограду (Вук, Даница 3, 190). — Па одоше *преко* (к)о Колашина (нар. песма). — Кнез Константин, враћајући се у Русију, ударио је *преко Цариграда* (Љ. Ненадовић, Писма о Црногорцима, 110). — *Преко вароши* Петар их држи на оку (И. Бицико, Пауци, 31). — *Преко којих градова* води одавде најкраћи пут к Москви (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 32). — Сиртно је и отишао *преко мјеста* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 366).

Генитивом с предлогом *преко* одређује се и место које се у односу на лице које га одређује налази с друге стране појма с именом у генитиву, као у реченицама: *Да их прода преко мора си њег* (нар. песма). — *Народ који стајаше преко мора* (Вук, превод Новог завјета). — *Преко Мораве посијеку ресавскога кнеза Петра* (Вук, Даница 3, 154). — *Васојевићи су преко планина к Црној Гори* (Вук, Рјечник). — *А тамо преко шуме је свештеникова кућа* (Д. Максимовић, Како они живе, 12). — *Па се брзо [народ] распе преко Саве* (Д. Ђосић, Корени, 10).

е) И уз генитив имена посредника предлог *преко* се врло често употребљава, и заједно с падежом уз који стоји означава помоћу (посредством) кога или чега се што врши или бива:

Шаље им своје наредбе и прима небројено благо *преко својих намесника* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 121). — Позвао је *преко конобара* (Н. Симић, Браћа и кумири, 110). — *Преко њега* врши министарство преписку с целим крајем (Р. Домановић, Целокупна дела II, 117). — Упутиће народу позив *преко Српске мисли* (М. Кашанин, Трокошљуник, 75). — Доставља њој редовно *преко једне поверљиве особе* (С. Сремац, Приповетке III, 120). — Почне мислити *преко којег* ће лекара отићи у болницу (В. Калев, Понижене улице, 38). — Осмјехнула се у свој студени која ју је *преко лаких хаљина* уједала у кости (А. Цесарец, Бјегунци, 11). — Јесу ли оне овде да бисмо *преко њих* дознали њихове судбине или судбине других? (Књижевне новине VII, 18/5). — Свјетујем вам да се обратите кнезу Галицину *преко Румјанцева* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 22).

ж) Овима су свакако најближи примери у којима се генитивом с предлогом *преко* означава како, тј. посредством чега је што негде дошло, као у примерима типа: *Ова драма [је] дошла преко језуита* (Наша књижевност II 1946, стр. 564) и *У Немачкој се преко материјализма... враћају Кангу* (Г. А. Матош, Наши људи и крајеви, 309).

У многим би се оваквим случајевима напорео с предлошко-падежном везом од предлога *преко* и генитива могао употребити падежни израз предлошке функције *помоћу*, опет с обликом генитива, знатно ређе сам облик инструментала (као у примеру из Ст. Јаковљевића: *Бранимо место на коме смо, а преко ових топова и животе наше* — Српска трилогија I, 142 — у коме би се могло рећи: *овим топовима бранимо животе наше*), а гдекад и предлошко-падежна веза локатива с предлогом *по* (*доставља њој редовно по једној поверљивој личности* (место *преко једне поверљиве личности*, како стоји у наведеном примеру из С. Сремаца).

328. а) Генитив с предлогом *преко* употребљава се и за одређивање временског односа. Боље рећи, овом се предлошко-падежном везом врло често означава време у току кога се врши или збива оно што се казује управним глаголом:

Преко дана [је] био код стана у планини (Ј. Турпић, Игра живота, 10). — *Вукао је шамаре преко целе године* (С. Сремац, Вукадин, 3). — *И преко вечере [би] остало да он није дошао* (К. Ш. Балски, У ноћи, 99). — *Морала [је] остати у тим крајевима још и преко зиме* (М. Петровић, Кроз поларну област, 109). — *Закон је преко ноћи постао незакоњем* (В. Цар Емин, Дануцијада, 316). — *Преко дана отварамо паљбу по више пута* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 151). — *Довољно [је] да се увалите у пословницу која је затворена преко објета* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 162). — *Преко пролећа, лета и јесени... био је у шуми* (В. Дедијер, Дневник II, 271). — *Седимо увече или преко дана* (М. Ристић, Очи, 151).

б) Предлог *преко* с обликом генитива или с неким бројним изразом може временски и друкчије одређивати управни глагол, може, тј., означавати и неодређено трајање времена — дуже од онога што значи генитив, односно временски израз уз који предлог стоји, нпр.: *Преко недеље дана састављали су и писали концепте* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 274). — *Чинило му се да је прошло преко пола сата* (Исто, 43). Али овде и иначе имамо

друкчије, компаративно-аблативно значење ове везе (в. т. 332. а). То имамо и у примерима: *Борио се са самим собом преко поноћи* (М. Крлежа, Књижевна република 1923, 1/14) и *Литња... Бијав у Баха преко сата* (М. Нехајев, Раковица. 97), где *преко* с генитивом не означава у току тим обликом именованог појма него даље и више од њега.

в) На извештан начин генитив с предлогом *преко* одређује време и употребљен с генитивом било које речи (ван оних, мислимо, што означавају временске јединице) у примерима, типа: *Тешко је младу умријети — вели Ждрале преко залогаша* (И. Бицико, Пауци, 24). — *Он је гледао преко залогаша, и никако да нађе одговор* (Б. Сијарин, Бихорци, 44). — *Тако је напакон обећао... да ће остати преко забаве* (К. Ш. Балски, У новом двору, 124). — *И преко представе више зуриси у ложе* (А. Треснић, Побједа крјепости, 9). — *Није му било чудно што преко јела сви шуте* (Д. Шиминовић, С Крке и Цетине, 39). Јер се у овим примерима говори да се врше радње управних глагола док је био залогаш у устима (у првом и у другом), да ће остати у току забаве (у трећем), док траје представа (у четвртном) и да шуте сви за време јела (у петом примјеру).

329. А као простор и време, генитивом с предлогом *преко* одређује се и начин вршења и збивања онога што се означава основним глаголом:

Иде преко моје снаге (К. Ш. Балски, У ноћи, 366). — *Али мени није слутило на добро, те одох преко моје воље* (С. Матавуљ, Са Јадрана, 98). — *Питати децу преко реда* (М. Б. Милићевић, Педагогичке поуке, 411). — *И по томе би се оне могле преко мере нагомилати* (Ј. Панчић, Зоологија, 45). — *Упита преко срца* (А. Ковачић, Приповијести, 42). — *Тако само рука се не даје невесело преко срца* (М. Огризовић, Хасапагница, 38). — *Не може бранити бугарску војску на Добром пољу, а да се не заглиби у шовинизам преко главе* (Политика 1958, 16274/2). — *Прекунци крстарил ишјацом, распитујући се преко рамена за цијене* (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 183). — *Тамо се то одмах пребија преко колена* (Б. Јевтић, Дани на Миљаци, 79). — *Чинио с лијепом плаћом, али задужен преко грла* (Вј. Новак, Тешки животи, 78). — *Живот се иза тога у њих као преко ноћи сав измијенио* (В. Цар Емин, Старци, 7). — *Неки гледају бијесно преко ока кортеше* (А. Треснић, Побједа крјепости, 153). — *Одговарао [би] кратко, преко мјере шкрто и сүвопарно* (Б. Ђопић, Пролом, 493). — *Преко мртва срца одговори* Тривун

(Исто, 525). — Њихова јучерашња лакомисленост — пропуст због ког су добили *преко носа* (О. Давичо, *Наша књижевност* 1946, 3/331).

330. Не више начин на који се што врши, него управо околности у којима се врши, или се може вршити, одређује се овом предлошко-падежном везом у примерима типа: *Ову бесконачну литију Глембајевих која се повлачи близу две стотине година преко наших жалосних провинцијских прилика... Крлежа осећа пре свега социјално* (М. Богдановић, *Стари и нови*, 120); *Само преко мог гроба можете да се делите* (Д. Ђосић, *Корени*, 50) и сл. У првом се примеру јасно говори да се литија Глембајевих две стотине година повлачи у околностима жалосних провинцијских прилика. А у другом: лице које говори упозорава оне што им се речима обраћа да се могу делити само у околностима које ће настати после његове смрти. Место речи *смрт* узета је само реч *гроб*, као њен симбол.

331. а) Тако су, уосталом, узимане самосталне речи о чијем се облику генитива овде говорило и у многим непосредно претходним примерима. И зато се синтагме с генитивом и предлогом *преко*, посебно у функцији начинских одредаба, често осећају као изрази. Тако се, можда више од свих претходних, осећа генитив с предлогом *преко* употребљен у ствари фигуративно у последњем (Давичову) примеру претпоследњег става, а тако исто и у случајевима, као што су:

Шта сам ја све *преко ове своје грбаче* претуррио? (Б. Машић, *Директор Прокић*, 21). — *Преко главе* претуррају највеће недаће (Д. Лапчевић, *Историја социјализма*, 121). — Зар ти не видиш да се власи *преко нас* бију? (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, 319). — Овака се ствар не може одмах *преко кољена* преломити (С. Боровић, *Цјелокупна дјела IV*, 481). — *Кадри* [су] да човека *преко девет вода* жедна преведу (Д. Радић, *Тако ми планинци*, 78). — Мени је доста и *преко главе* свега овог чуда (Б. Машић, *Директор Прокић*, 201).

б) Као изрази своје врсте осећају се и синтагме: *превалити преко језика*, *преко зуба*, *преко усана*. Али је у пуним реченицама с њима значење много конкретније мада речи, било да су изречене или неизречене, на које се односи оно што се у тим реченицама казује — у једном случају доиста иду *преко* појма с именом у генитиву: „*Да ми запишеш запис*“, *једва превали Буро преко језика* (П. Кочић, *Цјелокупна дјела I*, 52). — *Ехе! озва се Алаги преко залогија* (Осман Азис, *Без наде*, 63); а у друга два — више изме-

ђу делова онога што се именује обликом генитива: *Остари фра-Петар не стигавши никад да превали преко зуба цијелу мисао и пуну истину* (И. Андрић, *Приповетке*, 383). — *Велика љубав никад се лако преко уста не преваљује* (Д. Баранин, *Њих троје*, 191).

332. Предлог *преко* с обликом генитива употребљава се — како смо већ говорили — и с изразито аблативним значењем у две нијансе:

а) У компаративној нијанси, са значењем *више од*, *изнад* онога што означава генитив уз који предлог стоји, као у случајевима:

Главни су кнезови и *преко магистрата*, а остали су под магистратом (Вук, *Први и други српски устанак*, 425). — Обрађено је само нешто *преко половице земље* (Б. Шулек, *Шуме*). — *Љепше и присталије ношње преко наше* нема (С. М. Љубиша, *Причање Вука Дојчевића III*, 33). — *Морао је платити преко стотине форинти* (Е. Кумичић, *Госпођа Сабина*, 269). — *Џепарац никад није био преко гроша* (С. Сремац, *Приповетке III*, 76). — *Једни се песници преко заслуга цене* (Љ. Недић, *Целокупна дела II*, 104). — *Ниска рошава женица преко свију својих снага притиснута бригом* (Б. Ђопић, *Дјечак прати змаја*, 194). — Али оно што се даје *преко тога*, то је ван буџета (Б. Чиплић, *Јаруга*, 28).

Са овима уз предлог *преко* можемо узети примере и с каквим бројним, одн. количинским изразом место генитива као што су: *Преко стотину породица било је на том месту* (Ј. Веселиновић, *Хајдук Станко*, 324). — *На уласку су огромна и тежка храстова врата висока преко три метра* (М. Ристић, *Очи*, 8). — *Нека наша стакларска предузећа стара су већ преко сто година* (Књижевне новине VI, 9—10, 3). — *Чинило му се да је прошло преко пола часа* (Стј. Крањчевић, *превод Толстојева Рата и мира I*, 43). Као у првим, и у другим овим примерима, напореда с предлогом *преко* могло би се употребити: *више од* или *изнад*. А то већ јасно говори о аблативном карактеру предлошко-падежне везе и ових случајева њене употребе (исп. тач. 251. и 260) и о компаративној нијанси тога значења њезина.

б) Друго изразито аблативно значење генитива с предлогом *преко* значење је изузимања, обилажење појма с именом у генитиву, какво имамо у примерима:

Зар младајеш бега Али-бега преко мене за живота мога (Хрв. народне пјесме, 127). — *Али не смеђаше преко старијих*

(Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота II, 6). — Везир није смео ништа преко Гуманчеве воље учинити (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 55). — Наши су харали и палили и преко заповиједи владичине (С. Матавуљ, Ускок, 65). — Не налази ништа преко онога што је дала сама природа (М. Пстровић, Кроз поларну област, 138).

333. Ми смо већ (у тач. 325) тумачењем неких примера указали на апсолутну синонимност предлога *мимо* и *преко* уз облик генитива. А овде можемо додати, управо поновити, да се у неким случајевима у овој служби употребљава и предлог *насупротив* са значењем — другчије од онога што је прописано појмом с именом у генитиву. То нам потврђују примери: *Отера малог буљубашицу Митрића који је само избацио пушку преко заповести* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 258). — *У кући му нико није смео преко његове наредбе* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота II, 3). — *Тужи га владици да ради и живи преко закона* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 368). Али ни семантички не би било свеједно који ће се од ових предлога употребити. Уз употребу прва два не поступа се, рецимо, по жељи, по пропису, по наредби, него мимо њих из непознатих разлога. А с предлогом *насупротив* истиче се да се свесно чини нешто што је супротно ономе што је прописано.

334. **Врх, дно и с њима сложени предлози.** — Не само однос блиског одстојања већ и однос самог додира означавају предлози именичког порекла *врх* и *дно*, као и већина с њима сложених предлога, мада се сви ти предлози, или бар опет већина њих, употребљавају и у другим службама. То ћемо показати на анализи примера с предлошко-падежним везама у којима се они употребљавају.

а) Први од ових, предлог **врх** с обликом генитива означава да се нешто налази на горњој страни, више појма с именом у генитиву, било да га додирује или се налази у непосредној близини с те стране, или да доспева тамо:

Сад *врх сабље* круна виси, сад *врх круне сабља* пада (И. Гундулић, Осман I, стих 5). — А коњи нам *врх ливаде* нека пасу код кладенца (Исто IX, 73). — Крилима својим [се] служи не за летење, већ за лепетање *врх воде* (М. Радовановић, превод Дарвинова Постанка фела, 255). — И мачка се *врх себе* брани (нар. пословица). — *Врх оне боре* на челу показаше се још две преко ње (Л. Лазаревић, Приповетке I, 127). — Оро гн'јездо *врх тимора* вије јер слободе у равници није (И. Мажуранић,

Смрт Смаил-аге Ченгића I, 21). — Горско небо набрекло у ноћи / Срму точи *врх јеловог грања* (Д. Филиповић, Родољубиве песме, 19).

б) Овој је најближа, и доста честа, нарочито у народним умовинама, употреба ген. с предлогом *врх* за означавање да се нешто ставља или већ налази одозго са спољне стране одеће с именом у генитиву: *На девојци кошуљица, врх кошуље доламица* (нар. песма). — *Меће на се свилену кошуљу, врх кошуље зелену доламу* (исто) итд.

в) Предлог *врх*, с истим обликом самосталне речи, наравно, употребљава се и с аблативном нијансом значења, као у примерима: *Врх свега још радикални прваци били су тако измењани дугогодишњим притиском личног режима* (С. Јовановић, Влада Александра Обреновића, 107). — *Врх сељачке масе танак слој чиновничке интелигенције и трговачког богатства* (Исто, 424). — *Није мени требало браниоца врх чистијех разлога* (С. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића VI, 71) итд., — где би се напоредо с њим могао употребити предлог *изнад*, као у прва два примера (компаративна нијанса), или *поред* — у последњем (нијанса изузимања).

335. Из првог примера за употребу предлога *врх* видимо да се тим предлогом с генитивом не означава само место на коме се што налази већ исто тако и кретање према појму с именом у генитиву, односно завршетак кретања у ономе, одн. на ономе што је означено генитивом (*сабља пада врх круне*). И сасвим је разумљиво што се овоме предлогу сложеном с предлозима *на* и *у* — *наврх* и *уврх* ова значења о којима говоримо могу сматрати основним:

а) Погоди *уврх мете* (М. Пуцић, Песме, 36). — Од обести попе се *наврх стијене* (Исто, 36). Јер носиоци рекције остају основни предлози и у сложеним.

б) Предлошко-падежне везе сложених предлога *наврх* и *уврх* с генитивом више одговарају рекцији глагола мировања (иако би оне с обзиром на њихове прве делове, исто тако могли одређивати и глаголе кретања):

А кум сврака *наврх трни* чучи (нар. песма). — Баво *навр[x] лађе* седи (П. М. Ненадовић, Мемоари, 180). — Удари јој коса *наврх главе* (нар. песма). — Боље се *наврх њиве* договарати него се на увратинама карати (нар. пословица). — *Наврх софре* громовник Илија (нар. песма). — Оста Муса *уврх Качаника* (исто). — *Уврх софре* стари Југ Богдане (исто). —

Има камен *уврх кога* је изрезан крст (Вук, Даница 1, 37). — Стиснули се чобани *наврх брдашца* (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 48).

336. а) Значење сложеног предлога *поврх* нарочито речито говори да његов први део уноси у њега своје значење. Овим се предлогом, наиме, с обликом генитива казује да се нешто врши, односно протеже на простору с горње стране онога што значи самостална реч у генитиву:

Од удара заигра му земља као празна *поврх воде* тиква (П. П. Његош, Горски вијенац, 34). — Анђелина руже брала *поврх града* Дубровника (нар. песма). — Двије грлице таласајући се стрјеловито лете *поврх ниске стрми* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 191). — *Поврх површине* [мора] надвила се бијела магла (Б. Ливадић, Новеле, 11). — Ту је начинио познату гесту *поврх чела* (М. Нехајев, Велики град, 87). — [Пружа се] далеко *поврх опћинске цесте* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 8). — Пробудио [се] усред сунчане славе зелених вода *поврх којих* плуташе невиђено цвијеће (И. Војновић, Акорди, 94). — А он као врабац лепрша *поврх шљива* (Д. Радић, Три километра на сат, 40). — Цестом *поврх кукуруза* наишла је читава поворка (Наша књижевност I, 1946, 208).

б) Али у значењу *изнад* — предлог *поврх* се употребљава да означи и одређено место над појмом с именом у генитиву, као у примерима: *Набрана плава сукња падаше до поврх чланака* (С. Матавуљ, Приморска обличја, 5) и *Нервозно куцају часи на ури поврх камена* (М. Беговић, Пјесме, 6), — где се напоредно с овим једнако често у оваквим синтагмама наравно, употребљава предлог *изнад*, опет с генитивом, дакако.

в) У служби предлога *изнад* — *поврх* се употребљава и у аблативном значењу и компаративном, и у служби предлога за изузимање:

Него бисмо имали *поврх простог народа* неку врсту књижевника (М. Б. Милићевић, Педагогија, 129). — Академија је била установљена поред и *поврх дотадашњег српског ученог друштва* (С. Јовановић, Александар Обреновић, 35). — Боље заједно кад је несрећа *поврх свијех* (И. Војновић, Еквиноцио, 73). — Напослетку *поврх свију* он, муж њен (Б. Станковић, Стари дани, 123). — Напор умјетности... око великих дјела која стрше *поврх мноштва средњих* (А. Барац, Књига есеја, 27). — С царинама се може ставити: 1) мостарина, која се плаћала *поврх царине* (С. Новаковић, Турско царство, 78).

337. а) А први део сложеног предлога *сврх* његовој вези с генитивом даје изразито аблативно значење почетка, које у њега уноси први део сложенице:

Огрну га коластом аздијом / *сврх главе* до зелене траве (нар. песма). — Ако човек не штеди *сврх вреће*, залуду штеди кад је у дно (нар. пословица). — Ој, наранцо, воћко племенита, *сврх тебе* се град Будва виђаше (нар. песма). — Нећу... слушат [х]оце у Беклиће / *бе гугуће сврх оне струглине*, ка јејина *сврх труле буквине* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 941—944). — То је велики каменити брег *сврх кога* вода околице пада (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 47). — Није смио пучати *сврх друга* (Ј. Боновић, На леђима Апенина, 169).

б) Као и *поврх* усталом тако и предлог *сврх* означава да се нешто при облачењу и у сличним приликама ставља одозго у односу на предмет с именом у генитиву:

По телу бела кошуља..., *сврх кошуље* шарена вунена тканица (Б. Атанацковић, Два идола, 5). — Кад је било пред вече, он обуче униформу, а *сврх ње* големи шињел (Б. Јакшић, Дела IV, 194). — Ставља на те кошуљу танану /.../, *Сврх кошуље* везену доламу (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 119). — Слуга простије чисте плахте..., а *сврх тога* метну покриваче (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 35). — Напуни лулу духаном и... метну комадић жераве *сврх њега* (С. Ђоровић, Цјелокупна дјела, 252).

Два крајња примера, а нарочито последњи од њих, јасно говоре да се генитивом с предлогом *сврх* означава и место (с горње стране чега, наравно) на које се доспева после кретања у правцу њега.

в) Генитив с предлогом *сврх* има и аблативно-компаративну нијансу значења, али још и значење додавања.

Сврх тога дадоше јој још два-три грошића (Б. Јакшић, Дела, 320). — Ипак његова незаинтересованост у свему остаје *сврх сваких похвала* (А. Белић, Око нашег језика, 16). — А много ли, Боже, треба да се учи! Од основне школе, па *сврх тога* још десет година (С. Сремац, Вукадин, 71). — И Стојан је магазу очистио, уредио неколико рафова, ... и, *сврх свега* провјетрио и добро истресао шилту (С. Ђоровић, Целокупна дела IV, 337).

г) Среће се, нарочито код нешто старијих писаца, па и данас у народном говору, предлог *сврх* с генитивом неких именица у функ-

цији прилога за начин, управо више прилога за количину, као у примерима: *А по њојзи свуд коприва густа / Наћикала сврх човека пуста* (Б. Радичевић, Песме, 99). — *Увече некаку грдну кладетину, дугачку сврх човека* (М. Глишић, Приповетке I, 99). — *И лопту од гумиеластике што скаче сврх јаблана* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 71), — у којима се, у ствари, каже да је коприва наћикала (тј. нарасла) до висине човека, да је клата дуга колико и човек и да гумиеластика скаче до висине јабланова.

338. Само с једним значењем предлога *врх* и то са значењем: *крај, више, на горњем крају* слаже се предлог истог, мислимо — именичког порекла, — *чело*, који стоји најчешће с генитивом именице *глава* и, нешто ређе, с генитивом именица *сто* и *трпеза* или *софра*: и врло ретко с ген. друге које именице:

Невјеста му стоји *чело главе* (нар. песма). — *Чело главе* копље ударише (исто). — *Седи му чело главе*, па плаче (нар. приповетка). — *Чело главе* воду изведите (В. Назор, Речник МХ и МС). — [*Седе*] *Чело куће* на пригревци (Б. Јакшић, Исто).

А врло је редак с генитивом других именица, и уопште је данас редак у савременом језику.

339. Супротна страна од ове означава се везом генитива с предлогом *дно*, којим се казује да се нешто налази на дну, на доњем крају, испод појма с именом у генитиву:

Ваш га урнебес *дно валова* тисну, удужи и порази (И. Гундулић, Пјесни разлике, 164). — *Чело главе* копље пободоше, а *дно ногу* сабљу оставише (нар. песма). — *Брут* и *Касије* мучени [су] у чељустима *Луцифера* *дно пакла* (Ф. Тице, превод Дантеове Дивне глуме, I, 409). — *Птиче* пада *дно пучине* (С. Крањчевић, Изабрane пјесме, 213). — Погледајте боље *дно списа* (Вј. Новак, Т. Дорчић, 119).

340. И овај се предлог, опет више у старијим периодима развика нашег језика среће и сложен с предлозима *на*, *у*, *по* и *са* у облику: *надно*, *удно*, *подно* и *садно*. Прва два од ових предлога не разликују се, тако рећи, семантички од основног предлога:

Други стали *надно Малована* (нар. песма). — Један ухвати руком *надно штапа* (нар. пословица).

— То што *удно срца* мог почива, ја прећутах! (Д. Милаковић, Историја, 168). — *Западосмо удно Суторине* (П. П. Његош). — *Удно позорнице* велики прозор ситних окана (Л. Ко-

стић, Дrame, 214). — Неће моћи да открије скривену *удно твојих очију* блиједу звијезду (А. Б. Шимић, Изабрane пјесме, 34). — *Удно душе* ћутјела је да не може скривити (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 141).

Нарочито због ограничености употребе ових предлога с генитивом малог броја именица, основни се предлог *дно* у вези с осталим, мислимо с њим слоženим предлозима, све више поново осећа као именица. Али се ипак *дно*, и као именица, као део појма који, као такав, захтева уза се облик генитива, са још којим од поменутих предлога може сматрати као предлошки израз — до које мере, то још није довољно расправљено.

341. У предлоге *подно* и *садно* — први њихови делови уносе и своја посебна значења у оно што се сматра значењем основног предлога:

Живјели су сами *подно брда* и од стоке (Д. Шимуновић, Изабрane приповијетке, 138). — Силази Уни која тече *подно његове баите* (Ж. Милићевић, Распућа, 52). — Већ је други дан како путује селима *подно планине* (Б. Попић, Борци, 83). — *Подно Велебита* лежи мало сеоце (Б. Ливадић, Новеле, 9). — *Одатле* [су] се видјеле све планине, а *подно њих* сеоце, мало и кротко (И. Г. Ковачић, Свети псовач, 124). — *Море подно града*, прозори у граду и стијење око града (А. Барац, Величина малених, 60). — Дах вјере блистао над погашеним огњиштима *подно Вјетрника* (Наша књижевност III, 1946, 223). — Не даје му пуну чашу вина, но му даје *подно чаше* труње (нар. песма). — *Вика* стража *садно поља* (Вук, Рјечник). — *Садно Чева* до наврх Једноша (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан мали III, 116).

Првом предлошко-падежном везом одређује се да се нешто налази на релативно ширем простору (као у последњем примеру с њом), или се нешто протеже на одређеном просторном размаку или се креће том везом означеним простором (као у већини претходних примера). А друга веза је значења аблативног (њом се означава покретање или почетак чега с места означеног обликом генитива уз који стоји предлог *садно*. И примери говоре да је друга веза више архаична и дијалекатског карактера.

342. Генитивне синтагме с предлозима временских значења: *након*, *после*, *пре* и др. — Сви сад наведени предлози су аблативног карактера, сви се, дакако, слажу с генитивом. И сви се у тој вези претежно употребљавају у функцији временских одредаба.

а) То ћемо, прво, потврдити примерима с предлогом **након**:

Обичај захтијева да се *након сваке здравице* има пуна чаша вина испити (Ј. Козарац, Мртви капитали, 100). — *Након вечере* опет сједоше да разговарају (С. Боровић, Цјелокупна дјела IV, 329). — Када се увече спрема да легне *након трудна рада*, уздахне и узвикне (Р. Домановић, Цјелокупна дела II, 372). — Птица пева, блистају се сузе на травчици *након трудна санка* (М. Јакшић, Песме, 26). — Сад је коначно успостављен мир *након те велике побједи* (Р. Маринковић, Руке, 196). — Мало *након тога* вратише се испод руке (И. Франгеш, превод Вергина Мештра дон Гезуалда, 86).

б) Како ови и сви слични примери говоре: везом генитива с предлогом *након* одређује се да се врши или збива нешто што је везано за време непосредно иза појма с именом у генитиву. А то управ исто значење има и предлог *после* (ијекавски *послије*). Разлика између овог и непосредно претходног предлога осећа се каткад једино у томе што се овим не означава свакад време које настаје непосредно иза временског термина означеног генитивом:

То се *после неког времена* видело да је друкчије (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 4). — Он ће се рано у зору вјенчати, па *послије вјенчања* одвести се рано на „Чардачине“ (Ј. Козарац, Изабране приповијести, 109). — Шта је с тобом било *после њене удаје?* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота I, 72). — У прохладно предвече пуши као брег *после кише* (И. Андрић, Одабране приповетке, 56).

в) Истог основног, аблативног значења, и опет у служби временског одређивања управног глагола, употребљава се и предлог **пре** (ијекавски **прије**). Он с генитивом уз који стоји одређује време радње, стања или збивања које претходи појму с именом у генитиву:

Пре повратка кући о томе ништа није мислио (разг.). — То је било *пре Бурђевадне* (исто). — Поранио Краљевићу Марко / У недјељу *прије јарка сунца* (нар. песма). — Дан *прије излета* пала је плаха киша (Ј. Козарац, Мртви капитали, 55). — А поранио *пре света*, па одмах ударио на њену улицу (П. М. Адамов, На селу и прелу, 133). — Раније *пре хаџилука*, он је долазио кући одмах по акшаму (Б. Јевтић, Дани на Миљацки, 18). — Па се уплашим и дигнем *пре света* као вештица (Д. Максимовић, Како они живе, 66).

343. а) Генитив с предлогом *после* употребљава се и компаративно, за означавање реда, који неко или нешто заузима иза појма означеног генитивом: *У томе је Младен већ био постао први после Црнога Борћа* (Вук, Даница 4, 21). — *После везира највећи је његов ћаја* (Исто, 2, 83). — *А у разреду је сигурно први после награђених другова* (разг.).

б) Предлог *пре* се такође употребљава с тим, компаративним значењем, да, супротно предлогу *после*, значи ред или место које се коме или чему даје испред појма с именом у генитиву, што се потврђује примерима типа: *Ман би (мисли се на Томаса Мана) увек Гетеа ставио пре себе* (дн. штампа).

в) Ови се предлози, опет с генитивом наравно, и то с генитивом заменице *све*, употребљавају и с аблативним значењем изузимања, издвајања. Доиста у примерима као што су: *И након свега, после борбе својске, први се сада о лешине боре* (С. Пандуровић, Стихови, 108). — *А послије свега нас то питање и не интересује* (дневна штампа). — *Ја, пре свега осталог, нисам ради тога дошао* (разг.). — С означеним предлошко-падежним везама у овим и сличним примерима могу се употребити такве везе с предлозима *осим, поред* и сл. И то говори о њихову аблативном карактеру значења, мада се ни временска нијанса из њих не може сасвим искључити.

г) А временски се с предлозима: *након, после* и *пре* у истом временском значењу употребљавају бројеви и бројни и други количински изрази:

А Фочак се *након два три корака* зауставио (И. Андрић, Одабране приповетке, 11). — *Након неколико дана* прослављене су заруке (М. Симић, Браћа и кумири, 13). — И човјек се *након мало времена* врати у своје мјесто рођења (И. Ђипико, За крухом, 133). — [Ја] сам врло добро разумевао *пре неку годину* (М. Грол, превод Меримеове Коломбе и Кармен, 3). — *Пре неку десетину година* проговорно [је] целом свету (А. Белић, Око нашег језика, 197). — *Послије неколико дана* дјевојци њени дођу у походе (нар. приповетка).

344. а) У функцији временске одредбе употребљава се и предлог **око** (**около**) с обликом генитива. И овде, наравно, он, као што и сама његова етимологија и значења у другим службама говоре, — обично означава време и с једне и с друге стране временског термина уз чији генитив стоји: *Сельаци кажу да се код њих кукурузи сеју око Бурђевадне* (разг.). — *(Вук) је већ био на врхунцу своје славе око средине XIX века* (Ј. Скерлић, Историја нове

српске књижевности). — И донста се тачно зна да се ова одредба у наведеним и сличним случајевима тиче времена и пре и после појма означеног именом у генитиву. Али се та предлошко-падежна веза у функцији временске одредбе често употребљава и да се њомзначи не баш тачно, него приближно време, које може, али не мора, бити мало и пре, али, исто тако, може бити мало и после временског термина с именом у генитиву:

Караборђије *око* малог *Божића* дође у Остружницу (Вук, Даница 5, 25). — Некаква [је]баба негде је *око* *Благовијести* истјерала јариће у планину (из Вукових пословица). — *Око ручаног доба* удари непријатељ на Црногорце (Грлица IV, 49). — Кад је доба *око* *ручка* било (нар. песма). — То је било негде *око* *првог заседања АВНОЈ-а* (дневна штампа) — није одређено да ли пре или после њега.

б) И приближна количина која се означава бројевима такође се одређује предлогом *око* с непроменљивим бројевима или бројним изразима: *Камен око дванаест педи* у висину и *око аршина* и *по у ширину* (Вук, Рјечник, под *Рађевина*). — *Чамац се након тога око два дана добро исуши* (Основи веслачког спорта, Сплит, 44). — *Око седам сати увече чиновници и писарице су напустили канцеларију* (В. Милићевић, Приповетке, 3). — *А сјутрадан око десет сати... скочи чича на ноге* (И. Великановић, Сријемске приче, 9).

345. И место, односно простор на коме се што врши или простире на ближем или даљем одстојању од појма с именом у генитиву, са свих страна, тога појма, означава се такође генитивом с предлогом *око* (*около*):

Па се вије ружа *око бора* као свила *око жуга смиља* (нар. песма). — Држе да се *око њих* креће свијет (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика III, 100). — И неки смијешак му лебди *око уста* (В. Назор, Новеле, 358). — *Око њих* се купе национални кругови (Књижевни хоризонти, 1936, 160). — *Око вратница* се ствара за час цела радионица и дрвљаник (Д. Максимовић, Како они живе, 10). — Пас ће се залетети и *око стада* кружити (Б. Чиплић, Дивље јато, 32). — Људи *око тог листа* уживали су поверење Карла Маркса (Ј. Скерлић, Писци и књиге VI, 35). — Баци му се *око врата* (А. Г. Матош, Уморне приче, 32).

346. Генитив с предлогом *око* употребљава се и за означавање вршења радње или простирања чега само са две, а не са свих страна појма с именом у генитиву. Ово обично у примерима када се одредба односи на објекте који су са свих страна необухватљиви: *Око Дрини* (тј. с једне и друге стране) *не има оваца* (нар. песма). — *Крилите птице хвата око пута* (нар. приповетка). — *Подај вуку свашта доста да не коље око моста* (нар. пословица). А ово не мора значити ни с две, ни са свих страна, него само негде у близини, у крају онога што значи именица у генитиву; *око моста* у последњој реченици, нпр., може значити *негде у близини моста*.

347. Генитив с предлогом *око* употребљава се и као допуна многим глаголима:

а) што значе: *бавити се, забављати се, запослити се, одн. бити запослен, бити заузет, запињати, радити што, помагати* и сл.

Мати се забавила око детета (разг.). — *Тек се, брате, бјеху забавили око пуста ћара и шићара* (нар. песма). — Био је запослен *око испита* (разг.). — *Заузета је око гостију* (исто). — Као кад човјек вјешто *око сребра* облијева злато (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 359). — *Запињу грбином око тешког пољског рада* (М. Глишић, Приповетке II, 66). — *Млинар нешто струже и куцка око наћава* (И. Андрић, Одабране приповетке, 160). — *Око њезина сазива* радио је цијеле зиме (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 23). — *Зна и рачун* колико може да помогне *око кантара* (Д. Госић, Корени, 59).

б) И други глаголи, одн. глаг. именице различног значења често као допуна, у функцији даљег, неправог објекта имају генитив с предлогом *око*:

Није, брате, ништа међу нама, но му нешто *око снахе* зборим (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1262—63). — *Ради око циљева* тек што настају (А. Базала, Повијест филозофије, 289). — *Највеће заслуге* стекоше *око логике* (Исто, 183). — Да се може свако снаћи у послу *око грађења* језика (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 49). — Али се сјуставно *око тога* ради (К. Ш. Балски, Биједне приче, 102). — *Жене прионуше око ручка* (С. Матавуљ, Из разнијех крајева, 214). — Много [је] новаца *око ње* потрошио (М. Цар, превод Госпође с камелијама од А. Диме Сина, 109). — *Сељаково лице испарају* и расточе рад и брига *око земље* (И. Андрић, Лица, 6). — Не побијају јасно

теорију свих умјетности заснованих више мање *око музике* (Т. Ујевић, Скалпел каоса, 248). — Поред све зараде *око литографисања* табака остајао [је] гладан (Б. Босић, Покошено поље, 314).

в) Потпуно је разумљиво што се у тој врло широкој служби неправог објекта, напоредо с овом, употребљавају и друге предлошко-падежне везе, од којих бисмо ми као најчешће споменули везе предлога *о* и *на* с обликом локатива. Тако, нпр., у првом по реду примеру (из Горског вијенца) у савременом језику, и ван стиха наравно, још више би био на месту предлог *о* с локативом. Тако исто и у петом примеру, из Балског и у осмом — из Андрића. А у већини осталих, језичком осећању млађег поколења можда би више одговарао предлог *на*, опет с локативом наравно (исп. све друге примере из овога става, осим примера из Матавуља, у којем се и у најновијем језику *око* с обликом генитива успешно не би могло заменити ни једном другом предлошко-падежном везом).

г) И сасвим је онда разумљив генитив с предлогом *око* у функцији одређивања циља, односно узрока радње који се овде мешају у служби допуне глагола: *сваћати се, тући се, ратовати, борити се, гложити се* и сл. У овоме генитиву уз који долази предлог *око* стоји име онога што проузрокује сваћу, тучу, препирку, борбу до којих долази с циљем да се то добије, нпр.:

Свадили се врапци *око туће проје* (нар. пословица). — Ту се вила с орлом завадила / *Око оне зелене планине* (нар. песма). — Није право да се ви *око мене* бијете (Вук, Даница 4, 32). — *Око свега* се намире и погоде, само остане једна сабља (нар. приповетка). — У Кујавици је извидео спор *око потеса* (М. Глишић, Приповетке II, 45). — Те стану *око ње* сви да се јагме (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 289), — Дође до распре *око баронице Кастели* (М. Богдановић, Стари и нови, 125). — Настави необично брзо читати да би избегао препирци *око тога* (Ст. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 46). — Они су се непрестано кавжили и клаали *око његова имања* (Исто, 229). — Гложи се *око сваког марјаша* (Д. Босић, Корени, 27).

д) Доста су ретки други глаголи што означавају радњу која се врши с циљем да се што добије, а као допуну имају предлошко-падежну везу *око* с генитивом: *Развалиће с' твоја задужбина око злата и драгог камења* (нар. песма).

С обзиром на ово значење генитива с предлогом *око* и с обзиром на оно што смо већ говорили о мешањима предлога *због* и *ради*

у служби означавања узрока (в. т. 239. б), била би сасвим разумљива напоредна употреба предлога *око* било с једним било с другим од та два предлога, већ према томе да ли име у генитиву више означава појам узрока или појам циља. И такве напоредне употребе несумњиво може бити. Али се, по нашем мишљењу, овде не може говорити о потпуном семантичком синониму јер се везом с предлогом *око* означава да је појам с именом у генитиву ту међу онима што се око њега свађају или тучу, што око њега воде борбу. Ни предлог *због*, ни предлог *ради*, међутим, такав однос између субјекта и предмета узрока, односно циља радње не претпостављају. А уколико би се који од ова два предлога и употребио у неком од наведених или њима сличних примера то би се могло објаснити једино губљењем семантичке нијансе која налаже употребу предлога *око*.

348. Именица *очи*, која се у томе свом облику никад не употребљава у функцији предлога, сложена с предлогом у у једном своме, временском значењу даје сложен предлог *уочи*, што с генитивом самосталне речи уз који једино може стајати, означава време непосредно пред појмом с именом у генитиву:

Сјели *уочи Божића* да вечерају (нар. приповетка). — Исту ноћ *уочи петка* на Богаче изведемо војску (П. М. Ненадовић, Протокол). — *Уочи пада Цариграда* настао је рат (М. Вукићевић, Историја, 374). — Као три војске *уочи боја* (Н. Нодило, Есеји, 55). — Бјеше дошла из града *уочи тога дана* (С. Матавуљ, Из разлијех крајева, 117). — Харамбаше, Турци, . . . освете, отмице, то је инвентар наше новелистике *уочи Шеное* (А. Барац, Аугуст Шеноа, 7). — *Уочи битке* код Лепанта они имадоше срца да се замјере (М. Цар, Наше приморје, 25). — *Уочи те свечаности* крстио се Стипанчићев син (Вј. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 35). — Навечер *уочи вјенчања* оде он до Матковићевих (Ј. Козарац, Мртви капитали, 104). — Туристима из Шведске је била приређена посебна мала свечаност *уочи њихова националног празника* (Политика од 18. VII 1966, стр. 10).

349. а) На изврстан начин супротно предлогу *око*, предлог *сред* — како у томе свом облику, тако сложен с предлозима *на*, *у* и *по*, (у облицима: *насред*, *усред* и *посред*) у вези с генитивом, с којим се једино и употребљава — означава место које се налази у границама појма с именом у томе падежу: *Расло дрво сред раја* (нар. песма). — *Расла јела на сред Сарајева* (исто). — *Сред те чистине* подиже се ломача (А. Шеноа, Златарево злато, 38). — *Сред ме срца удри громом жива* (Б. Радичевић, Песме, 57). — *И отиде*

насред дворнице (С. Матавуљ, Биљешке једног писца, 210). — *С туђег хата насред блага* (Змај, Певанија II, 151). — *Сред пустрога камена прострла се оаза* (Вј. Новак, Тешки животи, 64). — *Те се полако привуку и ућу усред Турака* (Вук, Даница 1, 76). — *Посред поља крвав харач купи* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, 28). — *По пољу је босиље сијала, посред поља високу наранцу* (нар. песма). — *На гробном споменику посред тамне пурпурне магле* (Б. Поповић, Прва југосл. уметничка изложба, СКГ 14, 74). — *Мали дечко је стајао насред улице* (И. Секулић, Звонар Богородичне цркве, 173).

б) Могло би се претпостављати да је први део ових сложених предлога собом уносио одговарајућу нијансу значења *на* и *у* — обежавање завршетка кретања у месту с именом у генитиву, односно вршење радње или постојање у томе месту, а *по*: указивање на извистан размак на коме се што врши или збива. И те се нијансе можда у по којем случају још осећају. Али ипак и сви ови сложени предлози (*насред*, *усред* и *посред*) означавају углавном исто оно што означава и основни предлог *сред*. А исто тако и овај предлог, дакако с генитивом, може одређивати и место завршетка кретања, и кретање или простирање на одређеном просторном размаку (исп. пример с оазом из В. Новака, наведен с осталима у непосредно претходном ставу). И све се остало јасно види из горе датих примера, и друге примере у потврду за ово није потребно наводити.

в) Поред просторног ови предлози, свакако најчешће од њих предлог *усред*, означавају и временски однос. И то не само у буквалном значењу средине, већ и у значењу: када је већ увелико оно што значи временски термин с именом у генитиву: *Већ јасика затрентала усред лета и без вјетра* (нар. песма). — *Те по њему види путовати усред ноћи као усред подне* (исто). — *Често га је то задешавало усред разговора* (С. Матавуљ, Биљешке, 93). — *Један другога вара насред бела дана* (Јединство 5, 327). — *Посаде ту сељака усред циче зиме* (С. Сремац, Вукадин, 65). — *Посред зиме пешице он обилази манастире моравске* (Ј. Скерлић, Писци и књиге I, 20). — Последња три примера управо значе: Када је увелико дан (I) и када је увелико зима (II и III). А исто такво се објашњење може дати и за остале случајеве.

г) Па и када означавају просторни однос, везе ових предлога с генитивом не одређују увек место управо у средини, већ, како смо то и констатовали и примерима потврдили, то може бити било где у границама појма означеног генитивом: *Стоје једно до другога усред*

дече [у ствари и међу децом] (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 48). — *Сад бих могао бити учитељ усред Новог Сада* [значи у Новом Саду] (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 475). — *Усред меке груди ропско срце бије* (Т. Ујевић, Колајна, 25). — *Пропалиће неупака бака у овој шуми сред толиких чаролија* [то ће рећи у толиким чаролијама] (И. Брлић-Мажуранић, Приче, 70). — *Сред дубоке тишине* [обичније је рећи — у дубокој тишини] *Марија се трже из сна* (В. Цар Емин, Старци, 51). — *Ступају цестом сред месечине* [могло би се казати: на месечини, или по месечини или још како] (Д. Домјанић, Песме, 60).

а) Треба напоменути да сви наведени и слични примери генитива с предлогом *сред* (*насред*, *усред* и *посред*) не значе само просторни и временски однос, већ те предлошко-падежне везе одређују и околности у којима се врши оно што се казује управним глаголом.

Чак и када се уз предлоге понавља именица *средина* (одн. *среда*), свакако у циљу појачавања онога што је било првобитно значење њихово, као у примерима: *Оно што бива још данас усред сријезде деветнаестог вијека* (Павлиновић, Хрватски разговори, 115). — *Булад се зариваху у земљу посред среде колона* (М. Шапчанин, Целокупна дела IV, 298). — *Може у свако доба дана разорити мост посред среде* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 245). — *Насред средине авлије има чесма* (М. Огризовић, Хасанагиница, 69). — *Насред среде беше једна готова двокатница* (Л. Комарчић, Један разорен ум, 18) — не мора свакад означавати буквално него и само приближно средину онога што значи име у генитиву уз који ти предлози стоје.

350. Генитив с предлогом *за* има, пре свега, временско значење и показује да се нешто врши у току трајања онога временског термина који означава самостална реч, односно синтаagma у генитиву:

Мене царе не хтје оженили за младости и љепоте моје (нар. песма). — Како год је за Турака било (М. Рељковић, Сатир, 21). — Каже му да се за живота његова никога не боји (Вук, Даница 3, 202). — Ако сам за живота окусила капљицу, он је тому крив (А. Шеноа, Клетва, 444). — Смеје се људима који су за детињства чували свиње (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 372). — За наше владе осироти и опусте ова задужбина (П. Кочић, Целокупна дјела I, 224). — Неће заборавити шта је све претрпјела кад је у тој шуми за магле залутала (В. Назор, Новеле, 590). — За летњих дана ту је владала хладовина (И. Андрић, Проклета авлија, 79). — Објавио је непознату књигу као израз великих духовних промена које су се за рата у њему догодиле (М. Богда-

новић, Стари и нови I, 130). — Јављали су се вуци нарочито за *јаких зима* (Б. Попић, Дјечак прати змаја, 125). — Стрељачка чета не дође за дана (М. Лалић, Свадба, 140). — Виче на коње и соколи их: „Ха, за сунца“! (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 55).

Иако ову особину одређивања времена генитивом с предлогом за срећемо не само код старијих већ и код новијих, па и данашњих писаца, она је у појединим срединама доста необична и осећа се као књишка и архаична чак. И у тим би се срединама данас јамачно пре рекло: *ако сам у животу окусила капљицу, за време наше владе осироти, кад су зимске ведрине* и томе слично, а најчешће се ту употребљава веза за време с дотичним обликом генитива. Ипак је ово особина и нашег савременог књижевног језика. То нам потврђују имена писаца из којих смо узели наведене примере.

И о овој је предлошко-падежној вези потребно рећи да она није само одредба времена већ у исто време може бити и више — одредба околности. Указујемо на за то карактеристичне примере Вл. Назора и Б. Попића.

351. Знатно већу ограниченост употребе, не само у говорном језику наших културних средина него и у језику наших писаца, па утолико и већу архаичност и дијалекатски карактер, и поред употребе на доста широком простору, представља генитив с предлогом за у функцији допуне за одређивање намене с којом се врши радња управног глагола, као у примерима:

Они бјеху витезови огњени за боја (И. Бурђевић, Салтијер XXV). — Ја нијесам одгојила лице за уdbињских младијех Турака (нар. песма). — А кад била у напон дјевојка за љубави и за драговања (Г. Мартић, Осветници, 7). — Све се креће што је за оружја (Исто, 90). — Дајте мени дијете док је још за сисе (Л. Лазаревић, Приповетке I, 100). — Узгред је полако справљала што ће требати газди за укопа (Св. Боровић, Цјелокупна дјела IV, 396). — Товарио би пиће за крсног имена (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 321). — Пробудио се тек у свитање... прописно опасан и закопчан као да је спреман за пута (Б. Попић, Пролом, 507). — Велик кружац соли који ће хација понијети за пута (Б. Сијарић, Бихорци, 194).

352. Исте је, или можда нешто веће распрострањености у књижевном језику употреба генитива с предлогом за у служби допуне за означавање циља, тј. намере:

Дарујте ме, браћо моја, за очију срећна вида (нар. песма). — Пијмо за нашега добра пута и нашега срећна останка (Вук, Ковчежић, 125). — Нуди Давид да се попије још по једна за срећна пута (М. Глишић, Цјелокупна дела I, 222). — Држао је кокош или пиле на узици за образа (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 124). — Ја му још једном одвалим у леђа за срећна пута (М. Грол, превод Меримеове Коломбе и Кармен, 77). — Онда за срећна виђења куцају се чашама (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 262). — Можемо тамо за сретна пута испити по једно пиво (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 20).

Ми рекосмо да је употреба ове предлошко-падежне везе у функцији означавања циља распрострањенија код наших писаца. Али је, како нам и наведени примери потврђују — ограничена на скоро једну устаљену фразу у назравицама. Ван те фразе, употреба генитива с предлогом за у функцији допуне за означавање циља је и ређа него у служби одређивања намене. А чињеница што употребу генитива с предлогом за налазимо и код писаца XIX века, па и наших савременика, говори највише да такве употребе има још и данас у говору оних крајева из којих су ти писци, и можда још у по којем нашем дијалекту. Али ње данас нема у књижевном језику, већ би се свугде место генитива овде употребио акузатив с предлогом за, или би се у случајевима означавања намере и употребио генитив, али, осим у означеним фразама, не више с предлогом за него само с предлогом ради, који се једино с овим падежом слаже.

353. Синтагме с предлошко-генитивним везама управљености, усмерености и супротности. — Известан правац, или да тачније кажемо, управљеност насупрот некоме или нечему означава генитив с предлогом против (и с мање или више застарелим: *насупротив, проћ(у), строћу, супрот, супроћ*). У служби за означавање да се што ради или збива, или да што јест насупрот жељи, интересу и користи појма означеног обликом генитива, или да се води борба против тога појма вероватно је најчешћи, а свакако најобичнији предлог **против(у)** с обликом уз који стоји. То ће се закључити и из примера:

Све турске војске које су око Видина против Руса стајале (Вук, Грађа за историју српског народа, 10). — У новије време баве се и пелцовањем стокe против антракса (В. Борђевић, Марвени лекар, 184). — Она је жив протест против сваке штете и зла (Ј. Скерлић, Омладина и њена књижевност, 115). — У Андријином вину открио је неку чврсту моћ против једнога стања своје душе (Вј. Новак, Тито Дорчић, 23). — Протис обичаја и

^аправила био је немиран на своме мјесту (Исто, 34). — Кријући му заши у појас некакав запис *против чини и урока* (Б. Попић, Борци, 35). — Води *против њега* процес, оптужује га (Република 1959, 4—5/40). — Неће бити рата или непосредне агресије *против нас* (Исто, 10/5). — *Против воље* лице јој се опет снујдило (А. Цесарец, Бјегунци, 16). — *Пилићи се* једном завјерише *против свога силна господари* (В. Илић, Целокупна дела I, 184).

354. Ми смо предлоге: *насупрот*, *проћу*, *спроћ(у)*, *супрот* и *супроћ* с правом означили као застареле. За други и пети се, осим тога, може рећи да су одвећ ретки, па и да се више не употребљавају. Предлоге *супрот* и *спроћу*, међутим, срећемо код већег броја писаца:

Да би то *супрот војништва било и у јунаштву сметало* (М. Рељковић, Сатир, 4). — *И супрот свих неприлика све се добро свршило* (Ст. Новаковић, Општа историја (превод), 202). — *Али се још више успркосои и супрот села и супрот мајке* (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 68). — *Један од тих анђела сео је супроћу мене* (Л. Комарчић, Један разорен ум, 38). — *Потом седе супроћу мене за мој сто да пише* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 424). — *Опет седе супроћу Мите и поче да онако брижно гледа у њ* (Б. Станковић, Стари дани, 95). — *Да видимо карте и дланове скроћу нове сад ситуације* (И. Секулић, Записи о моме народу, 106). — *Нисам осјетио љутине ни ненавидности супрот супарника* (К. Ш. Балски, Дињем дома, 42). — *Ја посадох виту јелу, супрот јеле жућу дуњу* (нар. песма). — *Поступање владе Аустријске спроћу Хрватске и Славоније пробуђује велико сажалење* (Славенски југ 1848, 69).

Ваља нагласити да *спроћу* има нешто друкчије значење. Он наиме значи на супротној страни — у прва три с тим предлогом и према у последња два примера с њим.

а) **Насупрот** се, и као предлог, често среће у нашем језику, али више, можемо рећи, не с генитивом, мада се раније употребљавао и с овим обликом (исп. пример: *У другоме [би се] запламтио насупрот својих пријатеља* — Ј. Рајић, I, 27). А и *проћ* и *спроћ* гакође понегде, код старијих писаца, сретнемо и с обликом генитива (*Зар се ритат проћ удеса може?* — Ф. Тице, превод Дантеове Дивне глуме, 72. — *Но устаде Србин на оружје супроћ мене Отмановић цара* — нар. песма).

б) Управо се из свих наведених примера јасно запажа да ова предлошко-генитивна веза углавном значи намену појму с именом у генитиву, или пак заузимање става у односу на тај појам, одн., боље да кажемо — према томе појму (једино у последњем примеру с пред-

логом *супрот* (а и тај је из народних песама) имамо одређивање просторног односа). А од наведених предлога у овој вези једино се предлог *против* широко употребљава с генитивом и у данашњем књижевном језику. Остали пак предлози су врло ретки, а неки од њих, *проћ(у)* и *спроћ*, нпр., и застарели. Они су и облички прави архаизми и ограничени на покрајинску употребу. Други се, међутим, нарочито предлог *насупрот*, данас као предлози неупоредиво чешће употребљавају уз падежни облик датива (в. тач. 383).

355. Синтаксички више него семантички, овима су сродни предлози *упркос* и *успркос*, који су се међусобно, свели на потпуно исто значење. С непосредно претходнима, овим предлозима је заједничка и напоредна употреба с генитивом и дативом.

а) Предлогом **упркос** с генитивом означава се да се нешто чини или бива и поред онога што значи име у облику с којим се предлог слаже:

Ја сам ту метафору *упркос* једва *минулог испита* зрелости врло добро разумео (А. Шеноа, Сабране приповијести V, 38). — Може да одржи нову државу *упркос сепаратистичких тенденција* (И. Рибар, Политички записи, 91). — Да, ја те волим *упркос наше сиотиње* (М. Ускоковић, Дела, 214). — *Упркос демантија* из кругова блиских влади упорно се шире гласови да је влада у кризи (М. Кашанин, Трокошуљник, 192). — И можда би *Вековић* почео, *упркос љубоморе*, ... да му прича о Ани (О. Давичо, Песма, 16).

б) Да се **успркос** ниуколико не разликује по значењу од предлога *упркос* потврдићемо то са ова два примера који су нам прируци: *Тако су се Стевану и нехотице отимали погледи на цуру успркос огњеног пламена који својим блијеском вид отима* (С. М. Љубиша, Приповијести, 26). — *Све то постоји успркос његових одредаба* (Н. Симић, Браћа и кумири, 183).

И ова два предлога, иако и данас још обична с обликом генитива, све чешће се употребљавају с дативом (исп. т. 384).

356. По основноме значењу, тј. по управљености, управо по усмерености, овамо иде и предлог **према** (са неколико својих обличких варијаната: са *наспрем(а)* и *наспрам*, *спрем(а)* и *спрам*).

а) Основни предлог *према*, и поред све некадашње ширине његове употребе с обликом генитива, данас је у тој вези сасвим застарео или се свео на дијалекатску употребу. И са својим се основним

значањем у савременом књижевном језику употребљава увек с локативом или дативом (в. т. 377. и 546).

б) Онај велик број примера употребе предлога *према* с генитивом, што их налазимо у Даничићевој Синтакси — из старијих су писаца: из Вука Караџића, П. П. Његоша и народних умотворина: *На Дунаву према Београда* (нар. песма). — *Када буде према турскога шанца* (Вук, Грађа, 112). — *Црногорци спрема Никшића дочекују Турке* (Грлица 2, 54). — *Дође на Мораву спрема манастира Никоља* (Вук, Грађа за историју српског народа, 92). — *И грија се мирно спрема сунца* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 154). — *А кад будеш наспрам двора мога* (нар. песма).

И не само да означава место на супротној страни које неко или нешто заузима, или место на коме се на тој страни нешто врши или дешава, него се њиме, опет само код старијих писаца и у народним умотворинама, означава и место завршетка кретања, дакако опет на супротној страни онога према чему се однос казује:

Према њега дођоше сватови (нар. песма). — *И дође према табора њемачкога* (Вук, Историјски и етнографски списи I, 362).

в) Овом се везом казује и однос поређења у њој, тј., предлог има значење: у поређењу са: *Шта је Босна спрема Румелије ка кад ставиш сахан на тепсију* (Његош, Шћепан Мали, 183). — *А спрам ње једне све је мртва празна сена* (Б. Јакшић, Дела I, 137). — *Спрам казана лонци што су / То су краљи спрам султана / и кувари спрам нас то су* (Исто, 183). — *Ово се може рећи и за Бошњаке према Османлија, правих Турака* (Вук, Даница 2, 289). — А ово се значење лако могло развити из првог основног и конкретног значења напоредног стајања двају појмова, исп. пример: *Сиромах Петар је од дегинства богаљ спрема друге деце* (Ј. Игњатовић, Борбе Бранковић, Отаџбина год. I, књ. II, 33).

г) Изразиту управљеност, у ствари намену имамо у примерима генитива с предлогом *према*: *А Виде је красан пријатељу према тебе, према дома твога* (нар. песма). — *Када је према мене тако неправедан* (Вук, Одговор на утук, 4). — *Особито [ју је] уважавао због њене наклоности према Бранковићевог рода* (Ј. Игњатовић, Бураћ Бранковић, 4). — *Нису баш такви какви би могли бити према својих ћака* (К. Руварац, Списи I, 34). — *Ово је жена рђава према свакога* (М. Миљанов, Примјери

чојства и јунаштва, 81). — *Они су одушевљени били према Илије* (Исто, Живот и обичаји Арбанаса, 143). И овде, дакако, имамо исту стилску, архаичну и дијалекатску обојеност. И све ово сведочи да се таква употреба не може сматрати особином данашњег књижевног језика.

357. За чудо, варијанте овога предлога: *спрам(а)* и *спрем(а)* у доста су широкој употреби и у новијој нашој књижевности и на Истоку и на Западу.

Колико смо *спрама месечине* / Тако, браћо, ми стајали дуго (Б. Радичевић, Песме, 81). — И небо [је] *спрама нас* гршило (Б. Јакшић, Дела III, 11). — Од то доба није био *спрам мене* тако сладак (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 11). — Његова је љубав *спрам краљева* знана (С. Пандуровић, превод Расинове Аталије, 25). — Онај сељачки син учи *спрам месечине*, па добио књигу (С. Сремац, Вукадин, 103). — Не види се да има мржње *спрам Талијана* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 135). — Ово време индиферентног држања *спрам ватре* није дуго трајало (Ј. Жујовић, Камено доба, 63). — *Спрам свода* зрачна и дубока / Јутрос се роди... (Ј. Дучић, Сабрана дела I, 125). — Уосталом, ти можеш целу сцену замислити *спрам месечине* (А. Лазаревић, Приповетке, 20). — Он ју је дочекао недалеко од њене школе и отпратио је *спрам куће* (А. Цесарец, Бјегунци, 64). — Показало [се] да ни он није био равнодушан *спрам ње* (Исто, 64). — Залијепио се нагло *спрам улаза* шпиље (И. Г. Ковачић, Дани гњезва, 69). — Продорно рикне *спрам села* (Исто, 7). — За култ који смо имали *спрам њега* (Наша књижевност III, 1946, 146). — Вуче га љубав *наспрам старих родитеља* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 92). — Сад је Трифун сједио у сјеници *наспрам Нинка* (Б. Ђопић, Пролом, 220). — Није ни опазила да је дошла већ *наспрам винограда* (Д. Максимовић, Како они живе, 70). — Ми смо на банкизи *наспрам Скопезби-Сунда* наишли на једног Ескимма ловца (М. Петровић, Кроз поларну област, 166).

Код писаца наших, па и новијих, налазимо употребу генитива с овим предлозима и у значењу: *с обзиром на, полазећи од*, као у примеру: *То је спрам мога укуса* (С. Крањчевић, Пјесничка проза). Али се *према* ту употребљава само с обликком локатива.

358. И док се *према* у књижевном језику данас више не употребљава с генитивом, ове његове варијанте, како се то види по бројности писаца из којих смо примере с њима узели, врло су распро-

страњене. И у овим службама, како означавања места, тако и у служби намене, не могу се сматрати да нису облици књижевног језика, мада и поред све њихове распрострањености и њихове синонимности с предлошко-падежним везама у облику датива и локатива с предлогом *према* ипак их ми за књижевни језик не сматрамо потпуно еквивалентним синтагмама с облицима датива и локатива с предлогом *према*.

359. Предлогом *пут*, који такође иде с генитивом, не означава се више ни додиривање појма у генитиву, ни близина томе појму него правац према њему: *Вјерна друго, са мнош ходи пут славнога Дубровника* (И. Гундулић, Осман 8, 136). — *Он извади нож и окрену га пут сунца* (нар. приповетка). — *Ако хајдук буде у животу, отвориће око пут дјевојке* (П. П. Његош, Мање пјесме, 27). — *И ласте лете пут топлих крајева* (М. Ракић, Пјесме, 39). — *Носилку златну носе пут двора* (Д. Домјанић, Пјесме, 78). — *Узјаше на свога коња и пође пут оне горе* (нар. приповетка). — *Пут Цетиња равна окренуше* (нар. песма). — *Прелијеће на крилима преко златног облачаја пут неке чаробне звијезде* (А. Тресић, Побједа крјепости, 4). Овај предлог с генитивом се употребљава напоредо с предлогом *према* у вези с дативом (в. т. 377) и с предлошким изразом у *правцу* + генитив.

За разлику од осталих предлога управљености, која претпоставља више падеж намене, тј. датив, предлог *пут* слаже се искључиво с генитивом.

360. Сложен са *по* предлог *пут се*, у облику *попут*, слаже с генитивом, али више не значи правац него сличност појму с именом у овој падежу: *Пламте очи попут огња жива* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, 46). — *Сјенке њихове бијаху попут тамних покривача прекриле поље* (П. Кочић, Змијање, СКГ, 329). — *Избија свијетла црвен попут распаљене ватре* (П. Кочић, С планине и испод планине, 41). — *Смрт је попут зида* (Б. Ливадић, Новеле, 16). — *Старац се врзао око ње попут радозна ла дјетета* (В. Назор, Стоимена, 98). — *Хладан ли си, сине, попут (х)ладне груде* (А. Шантић, Хасанагиница, 33). — *Попут Даничића и остали писци... наводе нове примере* (М. Стевановић, Наш језик II, 276). — У истом би се значењу свугде могао употребити везник *као* с обликом номинатива. Истоветност ових двеју синтаксичких веза јасно представља њихова напоредна употреба у истом примеру, какав је: *Клатио се после смрти као вукодлак по свијету, пробијао се попут сломљене змије* (А. Ковачић, У регистратури, 70).

361. А међу остале предлоге који се слажу и с генитивом и с другим неким падежом, тј. с дативом или локативом — с првим кад означава извесну усмереност у правцу места означеног обликом самосталне речи, а с другим — на супротној страни, негде недалеко или на видiku места с именом у томе падежу — иде понекад и предлог *надомак*.

С обликом генитива овај се предлог слаже искључиво за одређивање месног, тј. просторног односа, и означава да се нешто налази или дешава у релативној близини, на релативно невеликој удаљености од појма с именом у генитиву.

Ми смо овај предлог новим назвали зато што је рећи у језику наших старијих класичних писаца и језику народних умотворина, те га ни Даничић нема у својој по грађи врло богатој Синтакси, нити га ни многи други граматичари уврштају међу предлоге. Таквим га је, колико нам је познато, први означао А. Белић у Правопису од 1950. Ипак га налазимо и у народним умотворинама и код познатих наших писаца, чак и из прве половине XIX века: *И Тројицу надомак Таглице* (нар. песма). — *Српска војска удари преко Љешнице и дошавши надомак Јадра уставиле се онђе* (Вук, Историјски списи I, 31). — *Када је дошао у Солун надомак Олимпа* (Ј. Скерлић, В. Илић, 40). — *Сви стану надомак ломаче* (А. Т. Павичић, Finis Republicae, 92). — *Потекоше до надомак ватре* (С. Матавуљ, Ускок, 201). — *То се исто догоди и многим уметницима надомак вечитога Рима* (М. Цар, Естетичка писма, 103). — *Кад бисмо надомак логора, сав задрхта и стресе се* (П. Кочић, Цјелокупна дјела II, 249). — *Дође надомак циља* (В. Назор, Пастир, Лода, 36). — *Малшиш... од превелика страха остао непомичан надомак дезде* (Д. Радић, Тако ми, планинци, 133). — *Надомак вароши усташе су пратиле гомилу, озбиљни и забринути* (Б. Бошњак, Пролом, 21).

362. Предлози и предлошки изрази за одређивање односа замене: *место* (наместо, уместо) и *у име*. — а) Своје врсте однос означава се генитивом с предлогом *место* (у старијих писаца: *меште*, *мјеште*). Њиме се, наиме, казује да један појам заузима (или је заузимао, или ће заузети) место (ређе просторно, а обично у неком другом смислу) онога што се именује дотичним обликом генитива: *... како л' слјепит мјеште раје Турке* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 749). — *Узети кога у кућу мјесто брата* (Вук, Рјечник, уз прибративи). — *Тако пепео не сијао мјесто сјемена* (Вук, Пословице). — *Дошао нам је у госте место*

родитеља (разг.). — Као превићање друге деце којој је она требала да је меште мајке (М. Б. Милићевића, Јован Бак, 36). — Уместо одговора покри лице рукама (А. Гавриловић, Деспотова властела, 161). — Место славе сад је сенка (Ј. С. Поповић, Даворије, 66). — Бисер ти ишао из очију место суза (нар. приповетка). — На место свих тих облика, ... пробија себи пут права наука (Ст. Бошковић, За просвету и слободу, 148). — Место оштре стреле кондир им у руци (В. Живковић). — Место нарочитих шrafoва за дрво, стављени су обични (дн. птампа).

б) Иако се често може употребити и употребљава се и у служби предлога место, или с њим сложених: *наместо* и *уместо* (а може значити још и *овлашћен од*) и као њихов синоним, *у име* још управо није постала права сложена реч, већ иде у предлошке изразе, који се слажу с генитивом. Све се то види из примера: *У име Председника Републике Конгрес је поздравео* (= *Место Председника Републике* итд.). — *У име Председника Републике изјавио је да наша земља неће учествовати* (= *Овлашћен од Председника* ... изјавио је ...)¹.

363. Само временски однос означава се генитивом с предлошким изразом *приликом*, који пореклом није ништа друго већ инструментал

¹ Овде је zgodно, а и потребно је да дамо своје мишљење о тзв. предлошким изразима јер се на тај термин често наилази, а самостални феномен који се њим означава у новије време се придаје доста пажње у језичкој науци и у неким удбеницима. И код нас је ту скоро (у нашем језику књ. XV н. с., стр. 195—220) објављена једна брижљиво урађена расправа под насловом *Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику*. У њој се упућује и на литературу која је посвећена овој проблему у нашем и сродним језицима. По нашем мишљењу, овде о томе питању не треба много говорити. Довољно је истаћи да у српскохрватском језику врло мало има правих предлошких израза и да то нису све оне језичке јединице које се у њих каткад убрајају. Нису то предлошко-именичке везе: у *области*, рецимо (која се употребљава с обликом генитива) *на темељу* (опет с генитивом), у *сагласности* (такође с генитивом), *снагом* (+ генитив), *по сили* или *силом* (+ генитив), *уз помоћ* или с *помоћу* (+ генитив), у *прилог*, *на штету*, у *интересу*, *под утицајем* (све опет с генитивом) итд. Сви одговарајући овде облици именица још чувају неко своје значење у коме се иначе употребљавају. У синтагми, рецимо, у *области образовања и васпитања* — локатив области то и даље остаје, а генитив *образовања и васпитања* је посесивни генитив јер се овде говори о области која припада образовању и васпитању; у синтагми; *на темељу података о окретању судске праксе* — темељ података је темељ који чине подаци, а у логичној синтагми се говори о темељу тих података; *снагом разума* значи снагом коју има разум, а *по сили закона* — о сили коју има закон. — Свуда је, дакле, реч о везама предлога са одређеном именицом у облику са очуваном значењем. И то још, дакле, нису предлошки изрази.

То се не може рећи о вези у *име* јер овде самостална реч не значи оно што се њом каже. Нити је ово по смислу, хтели смо рећи, акузатив именице *име*, већ израз који, како смо рекли, значи место или по овлашћењу. Тако су исто за нас предлошки изрази: у *поводу* или *поводом*, као и *приликом* (*приликом* не значи никакву прилику него — у времену). И у *правцу града*, рецимо, такође је израз јер то не значи *правац града* (град има више правца) него: у *правцу ка граду*.

именице у основи. То нам потврђују примери: *Приликом ратних заплета* [за време заплета, када су заплети] *поклања се велика пажња*... (Пијемонт 1910, 38/1). — *Приликом првог упада Турака* [за време првог удара, када су Турци први пут упали] *био је заробљен* (Ч. Мијатовић, Деспот Бураћ I, XX). — *Кога су затворили*... *приликом просјачења* (С. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, 25). — *Тај прелом десно се приликом једног владиног збора* (Књижевност 8, 311). — *Приликом штампања ове моје књиге* (Јејо, Инспектор, 23). — *Афродита је била дала Хармонији приликом њене удаје* (Т. Маретић, превод Хомерове Одисеје, 296).

364. Истог је карактера и реч *поводом*, која је с претходном истог порекла, а слаже се опет искључиво с генитивом, и у тој вези означава однос више по узредној вези с оним што значи име у генитиву, како нам то нарочито јасно говоре примери: *Студија [је] писана више поводом Његоша но о самом Његошу* (Ј. Скерлџић, Писци и књиге VI, 115). — *Можемо поводом Ђоровића ставити мало простодушну питање* (Б. Поповић, С. Ђоровић, Ск. III, 229).

ДАТИВСКЕ СИНТАГМЕ

А. Без предлога

365. Датив је падеж намене, облик самосталних речи у коме стоји име појма коме се што на било који начин намењује, коме је (или чему је) што управљено, односно окренуто.

Тим се обликом допуњавају:

а) глаголи давања, као у примерима:

Султан је Србију као своје имање поклонно *капетанима, сердарима, совјетницима и другој господи* (Вук Ст. Караџић). — Поклони најприје имање *своје коњушнику* (А. Шеноа, Сељачка бунa, 19). — *Даде њима двојици* по једну цевару (М. Глишић, Целокупна дела I, 223). — *На одласку му пода грофица из кочија малу и њежну аристократску ручицу* (А. Ковачић, Фиш-кал, 56). — У почетку септембра продавао их [је] *ћацима* по добре паре (С. Сремац, Вукадин, 104). — *Не дај ни једном младом човеку* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 87). — *Пружи Мићи да точи* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 29). — *И ту кошницу носим њој* (М. Крлежа, Хрватска рапсодија, 83). — *Вади из*

торбе кукуружњак и даје га *Муји* (Исто, 87). — Бамила су већ били упутили *Латиф-ефендији* (И. Андрић, Проклета авлија, 52). — Ти пушташ дивљег меда чашу / *Скитници, бокцу и грабаницияшну* (Г. Крклец, Жубор живота, 136). — Пружи *Вукашину* цигару да припали (Д. Ђосић, Корени, 45). — И дај и мени капљу свемира (Г. Крклец, Изабране пјесме, 27).

б) И речи које се некоме, усмено или писмено, упућују траже, дакако, именску допуну у дативу; другим речима, глаголи који значе говорење, исказивање и изражавање допуњавају се обликом датива имена појма коме се намењују, нпр.:

Јавит ћу Вашу одлуку *велможном господину*, настави посланик (А. Шеноа, Сељачка буна, 32). — Мени је и мати причала много што-шта (А. Лазаревић, Целокупна дела, 69). — Газда Милун наручи *челјади* да донесу (М. Глишић, Целокупна дела I, 186). — Већ сам *вам* напоменуо (Исто, 184). — Наздрављао је *Дугану, Јелени, грофици Олги, фишкалији, Чеху, Леху и Меху*, те *граду Крапичи* (А. Ковачић, Фишкал, 33). — Ја ћу умах писати о тој срећи *великом Илиру Гају* (Исто, 44). — Шапну пакосно барон Сима *Рочилду* (С. Сремац, Вукадин, 122). — Отпјевао је Вид Трдак *ономе човјеку* своју тужаљку (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 16). — Када је саопћио ту идеју *своје вагону*, људи су слегали раменима (Исто, 23). — Кличе славодобитно и поносно *своје воду* (Исто, 97). — *Својим пратиоцима* препоручио је да његово тело пренесу у Турску (И. Андрић, Проклета авлија, 69). — Другарица је... саопштила то *другима* (Исто, 42). — Изнео му је *Бамилов случај* (Исто, 50). — Писмо је прочитано *Цему* на ухо (Исто, 67). — Сам себи није умео да објасни зашто књиге... изазивају у њему такву мржњу и толики гнев (Исто, 50). — Грм *грму* прича радосну причу (Г. Крклец, Изабране пјесме, 159). — И птица *птици* на гранчици пјева (Исто, 159). — Пјева *жутој ливади и модром мирном небу* (Исто, 159). — Свирах на врху обронка: *вјетру, мору, даљинама* (Исто).

в) И глаголи *лагати* и *саветовати* значе говорење, изражавањe онога што значе именице (лаж и савет) које се садрже у основи ова два глагола. И уз њих, наравно, када је потребно казати коме се намењује оно што они значе, име појма који те глаголе допуњава стоји у облику датива. А ми их одвајамо од претходних зато што они могу, како смо показали у једној расправи о рекцији неких глагола (Наш језик, књ. XII н. с., стр. 1—11), имати допуну и у акузативу без

предлога, па, први од њих, и у другом коме падежу. А опет први може бити и без икакве допуне као непрелазан, медијалан глагол — када то његово значење захтева. Остављајући да о томе говоримо даље (у т. 393—395), овде ћемо за један и други глагол дати само по неколико примера с допуном у дативу: *Вај, не реци ми никад није тако, / Ни да моје срце све то лаже себи* (Ј. Дучић, Дела I, 3). — *Не могу, зашто да в а м л а ж е м . . .* (И. Ђипико, За крухом, 284). — *Лажем в а м, писао ми је једном* (И. Ђипико, Пауци, 230). — *Тако тај човјек лаже и маже свратиштару* (Стј. Крешић, превод Пиквикова клуба II, 293). — *Однео је к њему да му он саветује* (Ј. Продановић, Антологија, 375). — *Ако н а м то исто . . . саветујете* (С. Јовановић, О држави, 51).

г) У последњим примерима из непосредно претходног става глаголом *невати* и допуном у дативу казује се да се кроз песму изражавају осећања према појму чије име тај глагол допуњава. Та осећања могу бити врло различита. Али то овде није од значаја, већ је главно да се она дотичним глаголом изражавају, а обликом датива се означава појам коме се она изражавају.

Осећања могу бити и одређена основом глагола у предикату, или каквом посебном одредницом, односно допуном уз а, а дативом уз њих у функцији допуне опет је означен појам пред киме се та осећања изричу, коме се намењују: *Захвали и м на дочеку* (М. Глишић, Целокупна дела I, 100). — *Поче учитељ да се жали пријатељима* (Исто, 140). — *Тужи се Туби Марушкиној* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 38). — *Нека се заплачу султану на своје муке и патње* (Исто, 381). — *Што се не потужии коме?* (Исто, 179). — *Давид Штрбац, захваљује се царевини* (Исто, 193). — *Хвала премилости вој*земљаној влади* (Исто, 193). — *Било би боље да се Господ смилује томе вашем сину*. — *Ласкао је свима око себе* (разг.). — *Фронташи, млади људи, смију се староме, као старци дјетету* (М. Крлежа, Хрватска рапсодија, 88). — *И писмо се смејали чудак у Јовану, који је шио дворштем* (М. Алечковић, Јутро, 99).

366. Сви ови изрази оваквих или онаквих осећања и све што се говори, и даје коме, што се коме на било какав начин намењује, обично је пријатно или непријатно ономе коме се намењује, користи му на извештан начин или штети, може му тј., мада не мора, доносити корист или штету, односно бити пријатно или непријатно.

а) С друге стране, оно што се чини с циљем да коме (или чему) послужи на корист или штету такође се намењује томе. Али ако глагол сам собом не значи намењивање него тек у вези с допуном — то

је онда синтагма нарочите врсте у којој се овај облик зове *датовом користи и штете* (*commodi и incommodi*), који имамо у случајевима као што су:

Ја сам на служби *вашој милости* (А. Шеноа, Сељачка буна, 14). — Ето како је господин судица милостив *мени сироти* (Исто, 15). — Једном разбише *кмету моме* на Крапини млин (Исто, 16). — Да опевам неправду која *ми је сиромашу учињена* (С. Сремац, Вукадин, 108). — Мене су послали да учим и *држави и народу користим* (Исто, 109). — Купује менице и ексконтне листе *професорима* (Исто, 97). — Припашће за који дан *мојој итхеници Јелени* (А. Ковачић, Фишкал, 30). — Све то чини како би *дјеци својој* што више приштедио (Ј. Козарац, Мртви капитали, 26). — Те узеше љубити руке *новој газдарици* (Исто, 128). — Омота га чврсто *малом Вуји* око главе (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 330). — Па је радило с вољом и увјерењем да *себи ради* (Исто, 18). — Купи *јој* мало зоби (Исто, 50). — Село је подигло биљег *својој слаткој души* (Исто, 79). — Служи *умјетности* (Исто, 288). — Ја ћу му песницу под нос (А. Лазаревић, Целокупна дела, 467). — Сад ћу ја *теби* показати (Исто, 399). — Обогадио се пискарајући *сељацима* (М. Глишић, Целокупна дела I, 185). — Ради и тегли, одржава живот *себи и својима* (И. Андрић, Проклета авлија, 47). — Снег [је] замео све до кућних врата и *свему* одузео стварни облик (Исто, 5). — Журили су се да *му помогну* (А. Исаковић, Повратак, 72). — И коње сте *нам* отели (М. Крлежа, Хрватска рапсодија, 96). — И дође човеку да *подреже* свих осам вратова *тој сирочади* (Исто, 107). — Ту се свако жељом слади да *угоди* само *њој* (В. Илић, Одабране песме, 89). — То нам не служи *достојанству и части* (Д. Ђосић, Корени, 11).

б) Обични су, и у књижевности и у разговорном језику, дативи у реченицама без глагола као што су: *Богу божје, а нама наше* (М. Крлежа, Хрватска расподија, 97). — *Немој ником па ни мени* (И. Андрић, Проклета авлија, 54). — *Ти тако њему у лице* (разг.). — *Добре душе, баш му хвала!* (А. Шеноа, Сељачка буна, 15). — Зато што у оваквим (као и у другим непотпуним реченицама) по смислу знамо да неизречени глагол означава намену, сасвим нам је јасан облик допуне уз њ.

в) Горе смо (у т. 365. в) навели примере датива уз дворекцијске глаголе *лагати и саветовати* напомињући да поред допуне у дативу

могу имати уз се и прави објекат у акузативу. У српскохрватском језику има још таквих глагола. То су глаголи: *допасти, запасти, стајати* (коштати), *волетати, помоћи, помагати, служити, послужити, сметати, судити* и можда још који. Када се садржина онога што ти глаголи значе намењује коме, његово име стоји у дативу, а то што му се намењује, служи му у корист или на штету. И дативи у функцији допуне у тим глаголима јесу дативи користи или штете:

Мени за сву муку преписивања не допаде ни једна пара (В. Јагић, Спомени мојега живота I, 338). — Глас допаде *Антици* (С. Матавуљ, Са Јадрана, 25). — Њих је послао кад му допадоше први гласи о *Цукићевој буну* (П. Тодоровић, Дела I, 16). — Данас *нам* је запала врло жалосна дужност (А. Шеноа, Казаљична извјешћа II, 246). — Други нема право на онолико колико *му* је допало (Ј. Дучић, Сабрана дела VI, 199).

— Одврну га у свој завичај да *му* помага (М. Павлиновић, Пути, 68). — Ако буде потребе да *помогну својој браћи* (П. П. Његош, Писма I, 140). — Помози *ми* казати (Св. Ранковић, Поручени идеали, 121). — Помогох *врту и винограду* (В. Назор, Пастир Лоде, 100). — Треба тражити друге путеве како *младићу* да се помогне (И. Андрић, Проклета авлија, 52).

— Однео је к њему да *му* он саветује (Ј. Продановић, Антологија, 375). — Бежи у Шам и Медину како *му* се саветовало (Скерлић, Војислав Илић, 8).

— *Којој овци* своје руно смета, ондје није овце нити руна (Вук С. Караџић, Пословице, 174). — Стих и елик не смеју *сметати песнику* (Б. Поповић, Српски књижевни гласник IV, 392). — Сметао *му* је мирис устајале воде (А. Исаковић, Двоје, 196). — *Иву* је сада то сметало (Н. Бартуловић, На прелому, 98).

— Види се да *наука свему* суди (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VII, 20). — И ево ја сам *себи* судим (С. Матавуљ, Ускок, 130). — Волим *њему* него теби, сине! (нар. песма).

367. а) Све оно што се чини на корист и штету некога, то код њега обично изазива осећање пријатности, односно непријатности (мада се може при том и остајати индиферентним). А као што су радње које се у чију корист или на чију штету врше пријатне, односно непријатне онеме коме су намењене, тако су и стања, одн. расположења или какве особине које се коме (или чему) приписују такође пријатни или непријатни — корисни или штетни њиховим имаоцима, па је разумљиво што и имена појмова ималаца тих стања,

односно особина стоје у дативу, јер је њима опет на известан начин намењено дотично стање (расположење), одн. особина, као у примерима:

Жао ми је на те (А. Лазаревић, Целокупна дела, 433). — Јунаштву се хоће и жутака (А. Шеноа, Сељачка бѹна, 27). — Теби је доста четири гроша (М. Глишић, Целокупна дела I, 151). — Милићу прилично тешко пада (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 364). — Просјаку нема мсће и граница (Исто, 272). — Мени то бѹде тешко и жао (Исто, 274). — Старој је годило (А. Шеноа, Сељачка бѹна, 29). — Господу бѹде криво (В. Илић, Одабране песме, 50). — Његову отворену значају и бистром у духу се није свиђало (Ј. Козарац, Мртви капитали, 45). — Давно је знано чокоту у јесен, трстици сувој, жиљавом шевару (Г. Крклец, Жубор живота, 131). — Знано је давно звјеради и биљу, јастребу суром, покрај мора смиљу (Исто, 131). — Када сване дан здравом и чистом човеку бива лакше (И. Андрић, Проклета авлија, 12). — Тако је њима лијепо (М. Крлежа, Хрватска рапсодија, 94). — Дође човјеку да подреже свих осам вратова (Исто, 107). — Њима се није ратовало далеко од куће (Д. Ђосић, Далеско је сунце, 57). — Драго ми је (разг.). — Дрема ми се (исто). — Спава му се (исто). — Пије ми се (исто). — Данас му се ништа не ради (исто). — Њему се овде више не седи (исто). — Драго бјеше Луји (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 68). — Тешко јадном тежаку (Исто, 31).

Овакве реченице су безличне; оне граматички немају субјекта, а логички им је и психолошки субјекат управо датив, који показује кога се тиче стање што се у њима износи.

б) Од таквих безличних реченица с логичким субјектом у дативу не разликују се много примери који имају граматички субјект, али се оно што се њима казује више приписује појмовима у дативу, више, дакле, олет логичким него граматичким субјектима, као у примерима: Старцу ударише сузе од радости (разг.). — Луји се стеже срце кад угледа Рудоњу (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 69). — А Марку је пјесма омилала (нар. пјесма) и њима сличним.

в) На сличан се начин износе стања, односно особине у реченицама где се одређено име или одређен број година приписује појму с именом у дативу као носиоцу дотичног стања, односно особине: Било му је више од 300 година (М. Глишић, Целокупна дела I, 83). — Толико је година овоме лопову (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 190). — Близу му је десет година (Исто, 55). — Свакоме је друго ме човеку име Ђетоје или Небо (Исто, 188). — Има му

тридесет година (разг.). — Моје млађем брату је име Марко. Сада му је тринаест година (исто). — Било ми је тек девет година (А. Лазаревић, Целокупна дела, 69). — Девочици [је] било осам година (И. Андрић, Проклета авлија, 43).

Иако и овде имамо граматичке субјекте — логички, тј. по смислу, субјекти су и тада појмови којима се та стања приписују и чија имена стоје у дативу. А ово и сасвим могу бити безличне реченице које никако и немају граматичког субјекта. У њима је много јасније да су носиоци дотичних стања, односно расположења, појмови с именима у дативу.

г) Може се схватити да је стање, односно расположење или осећање на известан начин усмерено на појам који то осећање изазива, па је разумљиво откудa име појма од кога то осећање, односно расположење, потиче у дативу који зато можемо назвати аблативни датив или датив узрока какав имамо у примерима:

Ја се овој и чудим работи (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 806). — Ја се уистини себи чудим (А. Шеноа, Сељачка бѹна, 26). — Ја се чудим њиховим појмовима (А. Лазаревић, Целокупна дела, 355). — Чуде се тој његовој мајсторији (М. Глишић, Целокупна дела, 127). — Сви се у селу диве њеној храбрости (М. Глишић, Прва бразда). — Њезиним ријечима обрадују се и насмију (Д. Шимуновић, Одабране приповијетке, 97). — Женскоме се ни бог не весели (Исто, 15). — Није се могла начудити ономе блаженоме миру и спокојству (Ј. Козарац, Мртви капитали, 108). — И дивим се њеној милој прикази (Исто, 121). — Подсмјехнуше се његовој кили иза врата (М. Лалћ, Свадба, 162). — Насмеја се из граа својој духовитости (В. Калѳ, Понижене улице, 352).

д) Као и у овим, тако исто у спитагмама с дативом управни глаголи *надати се* и *веровати* означавају расположење. Али дативи у функцији допуне ових глагола нису аблативни дативи као у малопренаведеним. Ту је разлику лако осетити када се с већ наведеним упореде примери: *Ја се надам веселоме гласу* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 951). — *Можемо се свакоме веселу надати* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 302). — *Не вјеруј ноћи, човјеку и бурји* (Г. Крклец, Сребрна цеста). — *Верује само веселом нијукку* (В. Попа, Песме, 35).

368. а) Придеви (и одговарајући прилози): *драг, мио, милостив, дорастао, дужан, крив, мрзак, одвратан, симпатичан, пријатан, потребан, веран, вешт, вичан, одан, рад, склон* и њима слични придеви

што означавају релативну особину, тј. особину која је таква само за некога или у односу на некога (или на нешто), — захтевају допуну у облику датива имена појма за који је ималац дотичне особине онакав какав се означава управним придевом, нпр.:

Како је господин судац милостив мени сироти (А. Шеноа, Сељачка буна, 15). — Ту кнезови нису ради кавзи (нар. песма). — Није он вичан томе послу (Вук, Рјечник уз реч вичан). — Овој буни највише је крив Марашли-али паша (Вук, Грађа за историју, 174). — Да нијесам каурину дужан (нар. песма). — Потребан је сваком сталезу (С. Сремац, Вукадин, 107). — И сад је свакоме љубазан (М. Глишић, Целокупна дела I, 138). — Ти разговори су били обојици затвореника пријатни и драги (И. Андрић, Проклета авлија, 36). — Ономе што јесте није потребно оправдања (О. Давичо, Бутње, 22). — Роб губи ланце с руку ако остане одан слободи (Исто, 32). — Склони забраву, склони новом паду успињали смо се (Х. Тахмишчић, Ходочашће).

б) Релативну особину означавају и придеви: *једнак, раван, сличан, сродан* и сл. Али се ови с допуном у дативу ипак по значењу разликују од непосредно претходних придева с истим обликом допуне. А разлика између синтагме с овим придевима у управном делу синтагме и синтагме с непосредно претходним придевима у томе је што ови претпостављају извесне врсте заједницу између појма с особином коју означава дотични придев и појма с имсном у дативу; *сличан* или *сродан коме* значи што и *сличан* односно *сродан* с ким, тако исто и *раван* и *једнак коме* — *раван*, односно *једнак* с ким.

И доиста, у смислу нема разлике у случајевима с овим придеви-ма у управном делу и њиховим допунама у облику датива и у облику инструментала с предлогом *с(а)*. То ће се видети из напоредо наведених примера:

Притисак тај биће једнак тежини стуба тога гаса (М. Петровић, Основи физике, 52). — *Горчина којом ми се залијева сва душа једнака је кроз оној сућути* (В. Новак, Два свијета, 190). — *Баш ће сретна бити сућена му друга, / Јер у нашем селу једнака му није* (Т. Алауповић, Пјесме, 123) и *Све хоће бити на длаку једнако са осталим свијетом* (А. Шеноа, Приповијести V, 241).

— *Он се ћутио раван оцу и изабраним рибарима* (В. Новак, Запреке, 36). — *Ни сарајевски мула ни везир на Босни му нису равни* (И. Андрић, Приповијетке, 183). — *Осећаш се раван људима* (Ј. Поповић, Истините легенде, 236) и *Постао си раван с другим људима* (Б. Ђошић, Не тугуј, бронзана стража, 81).

— *Била је сличнија циганчету* (С. Боровић, У часовима одмора, 6). — *Сличан му је бар по спољним одликама* (С. Винавер, превод Раблеова Гаргантје и Пантагруела, XXIV) и *То је сасвим слично са оним што је раније урађено* (разг.).

— *Али основни утисак сродан је печату Пиранделова захвата* (И. Г. Ковачић, Есеји и оцјене, 87). — *Словеначки је језик сродан српскохрватскоме* (Ј. Цвијић, говори и чланци II, 71) и *Лако је то разумети јер вам је језик сродан с нашим* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 31).

У овим случајевима ова су два облика и у истим синтаксичким функцијама допуне управном глаголу. Али се међу њима чува основна разлика између ова два падежа, између датива као падежа намене и инструментала с предлогом *с(а)* као падежа заједнице. Па ипак, овај датив могао би се назвати дативом заједнице.

369. Иако су глаголи с правим објектом на коме се врши њима означена радња најређе непотпуни, ипак каткада глагол и заједно с објекатском допуном у акузативу остаје непотпуног значења. Он се у таквим случајевима допуњава између осталог и даљим објектом у дативу, као у примерима: *Молим да учитеља подвргне казни* (М. Глишић, Целокупна дела I, 141). — *Децу треба учити лепом понашањем* (разг.). — *Паметније их је зарана привикавати тешикоћама* (исто).

370. Дативу стања, и шире: дативу *commodi* и *incomodi*, врло сродан је *посесивни датив*, што означава појам коме нешто припада:

Можемо се надати да ће то бити крај нашем ратовању (разг.). — Узеше га да им буде учитељ деци њиховој (Вуков превод Новог завета). — Пита Марушку, кћер му (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 15). — Остадосмо ја, двије ми сестре и стара нам мати (Исто). — Фердинанд је моме господару велики пријатељ (А. Шеноа, Сељачка буна, 29). — Купили су паре за неки споменик погинулим јунацима (С. Сремац, Вукадин, 112). — Знао је колика је коме плата (Исто, 112). — Мајка му је била чувена грчка лепотица (И. Андрић, Проклета авлија, 43). — Домаћица тога му сина преуда се (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 79). — Је ли и њему земља Босна (Исто, 192). — Њена мајка и брат јој поручник (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 3). — Лице моје матере наслоњено на сучу јој ручицу (Исто, 86). — А црна јој коса расу се по земљи (Исто, 147). — Правога му имена никад не дознах (И. Допчевић, Безимени, 46). — Код куће га гди жена му *Косара* (И. Андрић, Панорама, 118).

371. а) У оваквим је примерима посесивност јасно одређена. У свима њима место датива личних заменица или именица могле би се употребити одговарајуће посесивне заменице или придеви, или пак посесивни генитив именица. Међутим, у врло сличним примерима као што су:

Твоје дору и твоје јунаштво свуд су броди гаје год дођеш води (нар. песма). — Уједљив смијех задрхти *јој* кадшто на уснама (А. Шеноа, Сељачка буна, 13). — Сину *му* нешто у глави (А. Ковачић, Фишкал, 55). — Не знате ни где *вам* је глава (С. Сремац, Вукадин, 98). — Ноге *јој* клецају (А. Лазаревић, Целокупна дела, 80). — Срце *му* залупа (Исто, 121). — Око врата *му* уплетен кантар (М. Глишић, Целокупна дела I, 83). — Само још није вријеме *томе* (Исто, 147). — *Човјеку* се од големе жалости срце цијепа (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 377). — Кроз продерану шубару испала *му* масна коса (Исто, 127). — Блага румен осу *јој* образе (Исто, 36). — Грудни *му* се дизаху (Исто, 16). — Ама *дјетету* не иште срце (Исто, 42). — Богме ћеш јаукнути кад Рудоња исуче *Јаблану* цријева (Исто, 69)

— употребом одговарајућих посесивних облика место датива смисао онога што се дотичним реченицама казује био би нешто измењен. Када би се, рецимо, други по реду Кочићев пример дао у облику реченице: *Кроз продерану шубару испала је његова масна коса* — макар да ту у смислу није ништа измењено, ипак би се јасно осетила не само стилска него и синтаксичка дистинкција. У оваквом облику овог и других овде датих примера — немамо, дакле, посесивни него датив стања, одн. датив(ин)комоди. У погдскојем примеру као што је: *Глас јој звони*, та је дистинкција мање осетна, али ипак остаје дистинкција. Зато ми и сматрамо да правила ранијих граматика која говоре о посесивном дативу с облицима глагола *јесам* треба исправити. А да ли ће се у оваквим случајевима један датив више осећати као посесивни датив или датив стања, каткад зависи од места које облик датива у реченици заузима. Када би, рецимо, анализирани пример био дат с редом речи: *Масна му коса испала кроз продерану шубару*, онда заменички облик *му*, као и у другим случајевима када је тај датив ближе именици, а даље од глагола — с нешто више права могли бисмо означити као посесивни датив.

б) Ипак остаје примера где није сасвим једноставно утврдити да ли се у њима обликом датива одређује коме припада односни појам или се појму у дативу намењује оно што се целом реченицом казује. Такви су примери: *Памтиш кад ми је мати цуром била* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 52). — *То му је био сав мал* (Исто, 75).

— *Осорљиво као што му је већ обичај*. — *Нијесам ти дужник* (Исто, 42). — Али то и није толико од значаја, колико је несумњиво да ту и овако и онако имамо нијансу намене.

372. На другој страни с посесивним дативом сродан је тзв. *датив интересовања (егички датив)*, у ствари датив својатања којим се изражава истинска или тобожња наклоност и интересовање.

Добро *ми* дошли, господине Подгорски (А. Ковачић, Фишкал, 59). — Где си *мени* од Задра Тодоре (нар. песма). — *Јеси л' ми* се уморила, мајко! (исто). — *Спавај чедо својој наји* (Ј. Веселиновић). — *Јесте ли нам* здраво осванули? (разг.). — *Како сте ми*, шта *ми* радите (исто) итд.

Ту нијансу наклоности и интересовања осећамо најчешће у таквим дативима заменице првог лица и, нешто ређе, лица с којим се говори: *Ја сам вам се уморио мајке* (нар. песма). — *Иначе: Шта ти ради пријатељ*, рећи ће се, чешће (у шали или иронији), када се пита за неког ко то није у ствари.

У ове дативе нису, како смо раније мислили, без оправдања неки граматичари (Маретић, нпр., в. стр. 497. његове велике Граматике и стилистике) и лексикографи убројали дативе личних заменица, само 2. и 3. лица, гдјекад и један поред другог, какве имамо у примерима:

Ништа *ти* није горе и жалосније (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 14). — *Оде ти тај као амин* (Исто, 28). — *Што ти је паметан човјек?* (Исто, 30). — *Наш свијет се не може обикнути, па то ти је* (Исто, 29). — *Тако вам је на данашњем земану* (Исто, 31). — *Шта ли му је ово?* (Исто, 43). — *Шта ти му је оно „десетог прошлог“?* (Исто, 44). — *А шта му је то, кнеже?* (Исто, 95). — *Знам ја, тако му се вели* (Исто, 53). — *То вам је неуморни читалац наше читаонице* (Исто, 287). — *Лепа ти је у Алаге љуба* (нар. песма). — *Лијеп ти вас глас допаде* (исто) —

јер се и у њима приписује интерес појму с именом у дативу за оно што се њима износи.

Пада у очи да се облик датива 2. л. овде употребљава подједнако обично у оба граматичка броја, а облик 3. лица углавном у једини. Употреба овога датива је особина разговорног језика, коју истина, срећемо и у књижевном језику. Али и ту углавном у говору појединих ликова. Међутим, у интелектуалном стилу, као и у језику самих писаца белетриста, та је особина ретка. А то се исто може рећи и о егичком дативу.

373. У сх. се језику употребљава и *датов* у заклетвама, за који се не би могло одређено рећи којој од последњих врста датива је најсроднији. Можда је најближи посесивном дативу. А свакако је јасно да се њиме означава намена у ужем смислу, и да се овим обликом, у коме стоји име онога ко се заклинје, допуњава генитив појма којим се заклинјемо:

Није, закона ми (М. Глишић, Целокупна дела I, 162). — Сад, вере ми, не знам (Исто). — Очњег ти вида, не прекидај ме (П. Кочић, Целокупна дјела I, 182). — Очију ми, јест (Исто, 50). — Тако ти царске службе (Исто, 177). — Јест, здравља ми (Исто, 50). — Сачувај ме, милости ти твоје (Исто, 24). — Свега ти на свету (Исто, 132). — Не остављај ме, живота ти (Исто, 132). — Немојте тако, тако вам младости ваше (Исто). — Оста-ви, вере ти, те беспослице (И. Андрић, Проклета авлија, 55). — Све сам лудак, части ми (Исто, 51).

374. а) Потребно је скренути пажњу да у нашем нешто старијем језику, углавном у језику народних умотворина и старијих писаца, налазимо конструкцију *датива с инфинитивом* у којој је граматички први допуна другој: *Чудан адет бјеше у Латина свадбовати роду дјевојачком*. — *Да је коме стати на гледати*. — *Саму није згодно бити*. — *Је ли како вечерати саму?* — *Види голу сабљу пред очима / Живјет му је док је мени драго* (П. П. Његош, Шћепан Мали II, стих 296—297). — *Коме је пуговати није му дријемати* (нар. пословица). — *У других ти је помоћ искати* (Г. Мартић, Осветници, увод 3). — *Е сад, господине, шта нам је чинити* (Ј. Игњатовић, Мемоари). — *Види му се мријет му се неће* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 158).

Термин датив с инфинитивом којим смо овај облик у овде наведеним примерима назвали, говори једно, а чињеница што смо га окарактерисали као допуну инфинитива — друго. Датив с инфинитивом у старој граматичкој терминологији значи датив у служби субјекта којему је инфинитив предикат. И доиста када ове реченице друкчије стилизујемо, када, прву рецимо, дамо у облику: *Чудан бјеше адет да род дјевојачки свадбује*, а трећу у облику: *Није згодно да се буде сам*; када четвртој дамо облик: *Је ли како када се сам вечера* итд., онда видимо потпуно оправдање овог термина. Међутим, у облику у коме су употребљене, горње реченице су без граматичког, а са логичким субјектом, који је граматички, како рекосмо, само допуна инфинитиву.

б) У данашњем свакодневном језику оваква конструкција живи, колико нам је познато, једино у изразу: *Бог у је плакати*, који зна-

чи: жалосно је, штета је, односно — буквално: *То је да бог заплаче*, дакле, с модалним значењем. А модална је и већина горе наведених реченица. И да тачно одређено кажемо: од девет мало пре наведених примера — последњих шест су управо такви. Од њих други по реду би, у стилизацији која одговара данашњем нашем језичком осећању, гласио (ван стиха, наравно): *Да може ко стати да гледа*; пети: *Види голу сабљу пред очима* и (види) *да ће живети док ја хоћу*; шести: *Ко има да пугује, тај не може да дрема*; седми: *Ти у других мораш да иштеш* (тј. *да тражиш*) *помоћ*; осми: *Е сад, господине, шта треба да чинимо* и девети: *Види се да не жели да мре*. Узгредно ћемо скренути пажњу и на чињеницу да је модалност овде, као и у другим случајевима где је има, у глаголском облику, а не у облику датива, коме неки граматичари погрешно приписују оно што се садржи у глаголским облицима.

375. Уз глаголе и изразе који означавају кретање или управљеност, па и само окренутост појму према коме се то кретање врши, односно према коме је нешто управљено или окренуто, такође стоји у дативу:

Сваки час долази ми на град (А. Шеноа, Сељачка буна, 16). — Жури се далеком степом зеленој оази (А. Ковачић, Фишкал, 13). — Пријазно ће му поћи фишкал у сусрет (Исто, 23). — Он већ дође крају (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 459). — Прикучи се другим људима (М. Глишић, Целокупна дела I, 183). — То их није могло одвратити да не иду истом циљу (Ј. Козарац, Мртви капитали, 26). — И тако Вукадин стиже после великих напора и препона *источнику науке* (С. Сремац, Вукадин, 97). — Безумна рука полетела *мачу* (В. Илић, Одабране песме, 76). — Као да се воз ближи *варошици* (М. Крлежа, Хрватска рапсодија, 97). — Враћао се *манастиру* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 260). — Обори очи *земљи* (Исто, 234). — Пре поласка окренуо се *своје сабеседнику* (И. Андрић, Проклета авлија, 37). — Тромо виси, спушта се и пада *црној земљи* коју мучи зрак (Г. Крклец, Без тебе). — Таман се окренуо и пошао *вратима* (О. Давичо, Бетон и свици, 271). — Викну Рсавец и приближи му се (Исто, 133). — *Вама* се слијепац из даљине враћа (Г. Крклец, Жубор живота, 152). — Тако је радосно јурила *капији жутој* (В. Попа, Песме, 34).

У овим и свим оваквим примерима, у којима се износи кретање, управљеност или окренутост према неком појму, такође се обележава

намена томе појму, само је ово, то треба нагласити, намена посебне врсте. Она је најближа општој намени у случајевима где у дативу стоји име појма коме је нешто само окренуто, па је ту датив још увек више допуна глаголу којим се означава окренутост. У примерима пак уз глаголе кретања према извесном појму више се одређује правац, и датив је просторна одредба управног глагола.

Б. Дативске синтагме с предлозима

376. Већ и по самим управним глаголима доста се јасно разликује управљеност од праве намене, али за нарочито одређивање управљености, за њено диференцирање, с дативом се, као падежом намене, обично употребљава неколико предлога. Од свих њих само с обликом датива иде једино предлог *к* (ка).

Датив с предлогом *к* (ка) употребљава се уз глаголе кретања или окренутости чему или да, као и други неки предлози, покаже само у коме је правцу што управљено, или да означи завршетак и крај тога кретања на самом циљу коме је кретање усмерено.

Миленко се врати преко планине *к Поречу* (Вук С. Караџић, Грађа за историју). — Добрњац се обрати *к својим људима* и даде им знак да пођу (Исто). — Носи књигу *ка Солуну граду, ка Дојчину, моме побратиму* (нар. песма). — Оде Дојчин у поље широко *ка шатору* црна Арапина (исто). — Ал' хероју тополскоме, Караборбу бесмртноме, / све препоне на пут бјеху, / *к циљу* доспје великоме (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 13—14). — Пођоше у такту *к великој пијаци* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 463). — *К мени* не долази нитко (Ј. Козарац, Мртви капитали, 28). — А дете се спушта *к мени* (М. Глишић, Целокупна дела I, 87). — Сагне се *к њој* као да је жели утјешити (М. Крлежа, Хрватска рапсодија, 82). — Сјутра ће придоћи *к својој чети* (Исто, 86). — Идемо у град *к доктору* (Исто, 89). — Онда би се изненада окренуо од оца *ка сину* (О. Давичо, Радни наслов, 30). — Држао ме је за подланицу и вукао *ка излазу* (Исто, 13). — Кренем немиран *ка стаклу* (Исто, 34). — Нека кола су помамно јурила *ка колодвору* (разг.). — Сутјеска је *ка извору свом* потекла, / *ка сунцу, ка зеници земље* (В. Попа, Песме, 138).

377. Са истим основним значењем, са значењем окренутости, управљености и кретања у правцу појма с именом у дативу употребљава се и предлог *према* (као и његове данас много мање обичне варијанте: *спрам(а)*, *спрем(а)* и *наспрам(а)*):

Отрчи *према граду* (Вј. Новак, Тешки животи, 86). — Он је дохвати за браду и уздиже је *према себи* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 148). — Окренуо би се *према торовима* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 326). — Све то хрли и срља *према Вуковом гају* (Исто, 351). — С пјесмом и с псом идем *према Драви* (Г. Крклец, Доња Дубрава). — Стољетна стабла крошњата окренула главе чупаве некуда *према југу* (Исти, Коториба). — Ти идеш мрачним ходником *према мојим вратима* (И. Андрић, Ех ponto, 77). — Паука гледам гладног како пуже по танкој нити *према жртви* (Г. Крклец, Жубор живота, 179). — Филип се окрене *према мору* (Бр. Ливадић, Новеле, 14). — Кријес је горио дижући све бјељу перјаницу *према небу* (В. Назор, Нове пјесме, 9). — Одлази *према својој соби* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 75). — Ходник је својим... прозорима гледао *према Сави* (Б. Ђосић, Покошено поље, 38). — Руке се моје *према гласу* пруже (И. Г. Ковачић, Јама, 40). — Поворка се спустила с крша и управила *према селу, према ниским кућицама* (Вј. Калеб, Бијели камен, 5). — Неколицина нас јурне *према узвишици* (О. Давичо, Радни наслов бескраја, 84). — Она пође за мном *према другом столу* (Исто, 48). — Вуку се болесне жртве нечиствоће *према котлу* на ватри (Р. Маринковић, Киклоп, 8). — Окрену се *према њему* и рече (А. Исаковић, Двоје, 206).

а) Када се зна да је облик допуне условљен рекцијом глагола, свакоме мора бити јасно да у примерима с глаголима окренутости, управљености и кретања у правцу неког појма, какве имамо у овде наведеним и многим сличним случајевима — облик самосталних речи с предлогом *према* мора бити датив. И управо је занимљиво како су наши граматичари, па и најзначајнији, све до најновијих, превиђали ову чињеницу. Њих је, свакако, заводила околност што се у језику народних умотворина и старијих писаца, који су писали сличним језиком, предлог *према* употребљавао с генитивом чак и уз глаголе чија рекција код новијих писаца и у савременом језику уопште захтева падеж намене. Али и у томе је језику било, дакако, примера употребе предлога *према* с обликом датива. Но зато, ваљда, што је она у поређењу с новијом употребом била несразмерно ређа, старији су граматичари и лексикографи, још од Б. Даничића, сваки такав облик оглашавали за локатив. Даничић, истина, у својој Синтакси (на стр. 372) даје неколико примера за употребу предлога *према* уз облик датива, мада се за неке од тих примера, онако извађених из текста, какве их је Даничић дао, ван ширих језичких целина, и ван синтагме чак, не може знати ни да ли су то облици датива у свим случајевима.

За један једини пример (од четири тамо дата) за: *Оустрџми се премо* емоу — сигурни смо да у њему заиста имамо облик датива. Али се Даничићево мишљење којим он образлаже у њима употребу овога падежа никако не може прихватити. Он (на стр. 633) каже да је такав облик могућ зато што је реч *према* била прилог. Да је *премо* некада било прилог, то нико не може спорити јер су то углавном били и скоро сви остали предлози¹. Може се веровати да је *према* своје прилошко значење сачувало можда дуже од осталих предлога, а познато је да у извесним случајевима није лако утврдити да ли и по који други предлог још нема претежније прилошко значење. Али смо ми сасвим сигурни да *према* ни у време настанка дела (Шишатовачког летописа), из кога је наведени пример с њим узет, није било прилог већ предлог.

б) Што Даничић наводи велик број примера генитива с предлогом *према*, то му је налагала језичка грађа из старих споменика, народних умотворина и писаца прве половине 19. века, одакле је једино и могао узимати примере за своју синтаксу. Тачно је и што је на основу својих примера тврдио да се генитив и локатив с предлогом *према* употребљавају у истом значењу, мада се данас више, како смо то рекли, и у овој књизи (в. т. 356. а и б), а раније и шире објаснили у два своја прилога посвећена овоме питању², — употреба генитива с предлогом *према* не може сматрати особиним књижевног језика. Али је Даничићева омашка овде већа у томе што је рекао да реч у генитиву с овим предлогом „показује, да је нешто окренуто према ономе што сама значи“, јер је то сасвим нетачно. А други су се граматичари поводили за Даничићем, као несумњиво великим ауторитетом. Они су веровали и његову знању и његову језичком осећању, а уз то су језичке појаве тумачили на примерима који нису више типични за савремени језик.

в) Т. Маретић је, међутим, тачно осетио значење падежног облика с предлогом *према*. То се види по његовој констатацији да је у примеру: *По великијем брдима к Босни и Херцеговини* предлог *к* употребљен у значењу предлога *према*³. Али и поред тога он за предлог *према* каже само да би могао ко мислити да се слаже с дативом (због једнакости облика датива и локатива), па да би ту помисао, која се свакако и њему наметала, одбацио, тражи доказа у акценту и закључује да се *према* слаже с локативом, јер су у везама *према гла-*

¹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју* II, 166.

² *Употреба предлога према*. — Наш језик, књ. II (1934), 273—277. и *Дативске синтагме с предлозима према и ка*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику IV—V, 319—322.

³ Prof. dr. M. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika* II (1931), 499.

ви и *према земљи* акценти локатива, док би датив, по његову мишљењу, имао гласити *прѐма глави* и *прѐма земљи*, што, узгред ћемо рећи, такође не мора бити и није тачно. Иако се према Вуку и Даничићу ове две именице у дативу и локативу разликују по акценту, на неупоредиво вштем простору народних говора, који чине основицу књижевног језика, нема разлике између ова два падежна облика ни у акценту тих именица. А то, уосталом, и није овде важно јер морфолошка једнакост, потпуна или делимична, не може бити мерило односа међу облицима речи и њиховим функцијама у синтагми и реченици. Значење падежног облика с предлогом *према* може се одредити само с обзиром на значење управног глагола и функцију предлошко-падежне везе коју његова рекција захтева.

г) А. Белић знатним делом тачно каже да се предлог *према* употребљава с дативом из истих разлога из којих се употребљава предлог *к*¹. И тиме он одређеније каже да облик самосталних речи с предлогом *према* може бити и датив. Али се и њему могу учинити два приговора. Он, прво, за употребу предлога *према* с тим значењем даје пример: *Свако ће учинити према својој снази*. А у овоме примеру никако и немамо намену, нити допуну уопште, већ начинску одредбу којом се казује како ће, на који начин ће, „свако“ учинити, и ми ту, што је значајно истаћи, немамо датив већ локатив. А друго што такође треба истаћи у вези с Белићевом констатацијом да се *према* употребљава с дативом из истих разлога из којих и предлог *к* — то је чињеница да се они у српскохрватском језику не могу свакад употребљавати напореда као семантичко-синтаксичке опозиције.

д) Маретићева констатација да предлог *к* може бити употребљен у значењу предлога *према* сасвим је тачна. Тачно је и да се дативом с предлогом *према*, као год и с предлогом *к(а)*, означава окренутост, управљеност и кретање у правцу појма с именом у томе падежном облику. Али ни то још не значи да се ова два предлога свагда могу употребљавати један место другог. *Према* се с дативом не употребљава као допуна уз глаголе који означавају доспевање на циљ, већ само уз оне који означавају усмереност к томе циљу, обично уз несвршене глаголе кретања и уз свршене глаголе који означавају почетак кретања, или и уз такве свршене који значе свршетак процеса кретања негде у правцу циља коме се смера, као у већ наведеном примеру: *Он је дохвати за браду и уздиже је према себи*. Тај се предлог пак не може употребити место предлога *к(а)* ни уз несвршене глаголе ако ови подразумевају доспевање на циљ. Очеvidно у примеру: *Носи књигу ка Солуну граду, ка Дојчину*

¹ А. Белић, *Грамматика за средњу школу* II (1932), 63.

моме побратиму — предлог *према* место ка не би био на своме месту. Реченица с њим би, штавише, била бесмислена. Исто тако ни у неким другим примерима наведеним за значење предлога *к*: *Дође к својему пријатељу*. — *К циљу доспје великоме*. — *Сутра бисмо обојица дошли к вама*. — *К мени не долази нитко*. — *Идемо у град к доктору* — *према* не би могло бити употребљено са значењем предлога *к(а)*. То ће рећи да се ова два предлога, који се слажу с дативом, значењем својим потпуно подударaju док значе окренутост, управљеност, па и кретање у правцу извесног циља, тамо где се напоредо с њима уз облик датива употребљава предлошки израз у *правцу* и предлог *пут* с обликом генитива в. т. 359). А доспевање на сами циљ, односно до самог циља, чије име стоји у дативу, овај падежни облик може означавати само с предлогом *к(а)*, док *према* значи кретање у правцу тога циља, управо кретање на ону страну на којој је циљ, и ништа више од тога.

378. а) Датив с предлогом *к(а)* употребљава се, у новије време свакако ређе него раније, и за означавање времена, у значењу испред онога временског термина који је означен именом у дативу: *Нећу... ни сад ни к вечеру* (М. Рељковић, Сатир, 50) — *Па га к вечеру истога дана к везиру изведе* (С. М. Сарајлија, Историја Србије, 361). — *Биће к љету још и стан* (нар. пословица). — *Удаћу се к јесени* (Вук, Рјечник, уз реч *ошаф*).

б) Данас је у истом значењу, рекло би се, нешто чешћа употреба предлога *према* с дативом: *Бијаше према вечеру* (А. Шеноа, Приповијести, 198). — *Према јутру се ипак толико смирила* (К. Ш. Балски, Свеукупна дјела IV, 89). — *Према јутру опет заспим* (М. Нехајев, Раковица, 71). — *Према концу треће године... могао је Амадеј слободно складати* (В. Новак, Два свијета, 116). — *Најбољи пјесници дубровачки живјели су према концу XVI вијека* (А. Барац, Хрватска књижевна критика, 35). — *И тек према јутру... заспи тврдим и слатким сном* (И. Андрић, Приповијетке, 161). — У оба случаја, и с једним и с другим предлогом, недостаје глагол који означава временско кретање, приближавање појму с именом у дативу, али се он ту свакако подразумева; *к вечеру* значи: *у времену које се приближавало к вечеру*, *према јутру* — *у времену које се било приближило јутру*. И из тога је сасвим јасно да и у овим случајевима с предлогом *према* имамо дативско, а не евентуално локативско значење.

379. Са истим, очевидно падежним, значењем предлог *према* употребљава се и уз неке прилоге за место. Иако су се таквој упо-

треби противили неки граматичари (в. Наш језик I, 1932, 221), она је доста честа и у разговорном језику и код писаца: *Прва [врата] се отварају вама, друга према унутра* (М. Беговић, Пустолов пред вратима, 93). — *Односио би се на здраву пропаганду Словенства према споља и према унутра* (Нова Европа 1925, 12/231). — *Титанска борба код Козачића према вама води се...* (М. Марјановић, Бранково коло 1900, 1008). — *Та партија требало је да буде према споља револуционарна* (В. Петровић, Сабрана дела III, 125). — *Машини округло од срца према доле руком* (Стј. Крањчевић, превод Петра I од А. Н. Толстоја, 81). — *Чинило је [буржоазну] нејединственом и према унутра и према вама* (Република 1959, 4—5/3).

380. Тамо где се дативом с овим предлозима означава кретање, физичка управљеност, односно окренутост циљу, значење предлога *к(а)* је, како видимо, шире од значења предлога *према*. Међутим, за означавање управљености, односно намењености чега апстрактног, за означавање стања, расположења и осећања, рецимо, које се има према појму с именом у дативу, предлог *к(а)* се у савременом српско-хрватском језику не употребљава, иако такву употребу срећемо код наших старијих писаца у примерима типа: *Показаше љубав и пријатељство право и истинито ка господству ми* (Српски споменици, у Београду 1848, 184). — *Из љубави к нашем народном језику* (Вук Ст. Карачић, Писма, 22). — *Нашу љубав к твојој царској глави* (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали, 21). — А када данас наиђемо на такве примјере, осећамо их као одвећ архаичне. Па ипак, ми сматрамо да их је, и поред тога, од значаја овде споменути већ и само зато што нас они извлаче из недоумице у којој се можемо наћи у покојем случају употребе предлога *према* с обликом самосталних речи, какве имамо у реченици: *После своје несрећне љубави према лепој Гркињи, Бамил се исто тако несрећно заљубио у историју коју проучава* (И. Андрић, Проклета авлија, 48) и њој сличним примерима. Донедавна употреба допуне у падежном облику с предлогом *к(а)* јасно нам говори да тај облик може бити само датив, а не никако локатив, како у тек наведеном, тако и у бројним сличним случајевима, као што су:

Ти знадеш моју приврженост *према теби* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 104). — Тако се држи и понаша *према свему* и прима све око себе (И. Андрић, Проклета авлија, 48). — Ти си ми доказ да су ме љубав *према Христу* и... одвеле у Преро-во (Д. Ђосић, Деобе II, 23). — Треба прерасти ту критичку дистанцу *према лику и проблему* (Република 1957, 2/3, 44). —

Каже опет објашњавајући свој став према романској техници (Исто, 1959, 4—5/39). — Из те прве фазе остао је утисак љубавног заноса према Кини (Исто, 1960, 1/31). — Она је према њему добра, пажљива (Д. Босић, Корени). — Мржњу према Немцима, нападацима и окупаторима, погрешно је преносити на цео један народ (дн. штампа). — Ви се још неизобилно односите према својим задацима (разг.).

У овим и оваквим примерима, за разлику од оних у којима се дативом с предлогом према означава конкретна управљеност, кретање на ону страну у правцу које се налази појам с именом у дативу, где се налази у одредбеној, или бар претежније одредбеној функцији, — ова предлошко-падежна веза је овамо типична допуна глаголу или неком изразу којим се казује став, расположење или стање. Та допуна овде открива на кога се односи лотично стање, односно расположење. Намена је ту, дакле, несумњива, па зато и не може бити говора да у примерима овога типа имамо локатив, рецимо, како су то мислили ранији граматичари, у првome реду Вук, Б. Даничић и Т. Маретић.

Даничић је као пример за употребу предлога према с обликом локатива између осталих, навео и стихове из познате народне песме (Смрт Краљевића Марка): *Хоће једном бити према глави јали мојој јали према твојој*. А Маретић, иако сам себи, и не случајно, поставља питање неће ли то бити датив — ипак Даничићу даје за право, па као да хоће да се одбрани од помисли да то може бити датив — као што смо горе казали — тражи доказе у акценту, па закључује да у сад наведеним стиховима према стоји с локативом. Међутим, — то смо већ мало пре рекли — акценат овде никако не може бити поуздано средство за утврђивање облика с којим иде предлог према. И као једино мерило и у овоме случају остаје значење онога што се у датој реченици казује глаголом, који овде, иако је то глагол *бити*, означава намену — намену несреће глави, па и та намена, као и свака друга захтева допуну у дативу, како у другим случајевима тако и у овоме.

381. Иако је овај по функцији и значењу исти, а обликом нешто друкчији предлог познат и у језику писаца, како се то види из примера: *Приведе барку к обали, а он отрчи прама граду* (Вј. Новак, Тешки животи, 86). — *А то је чувство прама Даринки* (А. Тресић Павичић, Побједа крјепости, 57). — *Боја би гдјекад и подигла дуге трепавице прама њему* (Д. Шимуновић, Приповијетке, 41). — *Бунило душе прама руковети обмана, прама бвјним музикама* (Т. Ујевић, Колајна, 49). — Ипак је сваки даном би-

вала топлија на прама њему (Ј. Козарац, Мртви капитали, 104). — *Тражим од вас да имате мало више срца на прама њему* (Исто, 34) — он се не може сматрати општеприхваћеним у књижевном језику.

382. Датив се понекад употребљава и с предлогом против у служби означавања става према појму чије име стоји у овоме падежу:

И тражи заштите против Угрима (С. М. Љубиша, Приповијести, 82). — Кавази су нашли на дувару исте собе против пенцера сасуто страшно олово (А. Ботић, Дјела, 383). — Суђено је мени пити, против томе силом ништа (Ј. Ј. Змај, Певанија, 276). — А то је било против њеној навици (И. Ђипико, Приповетке, 148). — Бораше се свом снагом против сопственом узаврелом животу (Исти, Целокупна дела II, 213).

Али је овај предлог и с овим истим значењем (како смо видели у т. 353) свакако обичнији с генитивом.

383. Усмереност супротног става према појму с именом у дативу означава се и обликом овога падежа с предлозима супрот и насупрот.

Док временом не нарасту насупрот свима навалама (М. Шапчанин, Посланица, 18). — Мелибеј срећи Титировој ставља насупрот своју несрећу (Т. Маретић, превод Хомерове Илијаде, 3). — И супрот њиховим вољама да стане (Ј. Сундечић, Избране пјесме, 81). — Супрот свим папским забранама ипак се одржала словенска служба (Ст. Новаковић, Основи словенске књижевности, 138). — Уредник... остаје при свом мишљењу, евентуално и насупрот песницима (Б. Поповић, Антологија, XXV). — Јер су они сви, насупрот оцу, били меки и сањалачки људи (Б. Босић, Покошено поље, 306). — Насупрот владиној политици ондашња опозиција била је русофилска (Ј. Скерлић, Војислав Илић). — Обично имају какву малу слабост... кад је ставимо насупрот јавном и опћем значењу (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 178). — И насупрот таме из ранијих дана, / јавља ми се слика срећног јутра једног (В. Петковић, Дис, Песме, 28). — Насупрот младом човјеку осјећа потребу обнове (Д. Бублић, Свети криж, 164).

Мада је обликом исти падеж с предлогом насупрот за означавање места радње управног глагола као у примерима: *Хладне воде... тада играју улогу препреке, зида који се ставља насупрот то-*

лим и покретљивим водама (М. Петровић, Роман јегуље, 174). — Прекрасан метнула столац насупрот дворани мушк ој (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 324) — могао би се схватити и као локатив. Он би у томе случају овде и по функцији био друкчији — пре би вршио службу глаголске одредбе, док је, схваћен као датив, с истим предлогом допуна управног глагола. Ипак није тешко схватити да синтагме *ставити* или *метнути насупрот чему* значе исто што и *супротставити чему* (или *коме*). И да и овде имамо облик датива у функцији допуна управног глагола.

384. За означавање супротног става или супротног расположења употребљава се датив и с предлозима **упркос** и **успркос**, и с њима има само ово значење:

Бијаше додуше *успркос својој бискупској капи* кавалир (А. Шеноа, Сабрane приповијести VI, 94). — Узех хвалити поштару *упркос начелничкој зловољи* (Д. Брзак, Бранково коло 1898, 1540). — Да, удати. *Упркос њему* (М. Огризовић, Хасан-агиница, 43). — Па ипак би *упркос тим чињеницама* било погрешно потценити значај те књиге (Д. Туцовић, Србија и Арба-нија, 10). — *Упркос настојањима* најближе средине њега вуче срце ка књижевности (Политика 1951, бр. 13935, 5). — И *упркос томе* он ју је привлачно (М. Јанковић, Плава госпођа, 31). — *Упркос свему* имам неко осећање радости (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 230). — *Упркос међави* дођоше у палаци најближи (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 120). — Нежна природа која се као каква ретка племенита биљчица олгаји *успркос непогодну климату* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 407). — *Успркос оваквим свечаним изјавама* А. настоји (Чубелић и Милостић, Хисторија НОБ). — Габријел је груб *успркос тим случајевима* који противно доказују (Стј. Крешкић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 422).

385. Истог значења и истих функција је датив с предлозима **наусррет** и **усусррет**, како се то јасно види из примера:

Једва у неке ето Деве. Сурепа му изиде *наусррет* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко). — Та живот и срећа *наусррет* им иде (Ј. Ј. Змај, Певанија, 144). — Изишла му *наусррет* г-ђа Сиди и Јула (С. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 287). — Мучно смо се успињали *усусррет свитању* (Ј. Поповић, Истините легенде, 225). — Само би каткад *усусррет оку* појурило огољено стабло (Ј. Хорват, Записи, 116). — Има нешто ново, рече он, и пође *јој усусррет* (М. Лалић, Први снијег, 238) —

и у честим оваквим случајевима, наравно — уколико ове речи нису тешње везане за глаголе и њих одређују, у коме случају врше прилошку службу и прави су прилози.

Последња се два предлога, за разлику од претходних, употребљавају једино у вези с обликом датива, а не и уз облик генитива или било којег другог од осталих падежа.

386. А међу оне предлоге који се слажу и с обликом генитива и с обликом датива иде и предлог *близу*, и то много чешће с првим од ова два падежа него с другим. Али је, пре свега, потребно указати на чињеницу да се ова реч доста ретко употребљава као предлог, већ и тамо где је чвршће везана уз који именски облик — прилошко значење се у ње потпуније чува него у других предлога. А осим тога, предлошки карактер речи *близу* изразитији је кад стоји уз облик генитива (исп. т. 298). Свакако се може говорити о предлошкој функцији речи *близу* и у примерима као што су: *Најзад су се примакли близу непријатељским шанчевима* (Вук, Грађа за историју). — *Па се цару попримаче близу* (нар. песма). — *Што ближе Нишу све горе нишу* (М. Б. Милићевић, Кнежевина Србија, 152). — *Све се то голим оком могло видјети, јер су били близу Жабљаку* (М. Павићевић, Црногорци у причама, 97). — *Увидјевши да су близу просјачкоме штапу...* (Н. Симић, Браћа и кумири, 11). — Па ипак се поставља питање колико се и у оваквим примерима *близу* осећа као предлог и није ли та реч и ту прилошки употребљена, јер се у првом примеру констатује да су се они о којима је реч *били прикрали непријатељским шанчевима*, а *близу* долази као прилошка одредба ове синтагме. Исто тако се у другом каже да се субјекат попримакао цару, и то *близу* итд. На другој пак страни, у примерима типа: *Њихова су имања близу нашим кућама*, тамо, наиме, где није лако уочити нијансу управљености или окренутости, односно намене — такође се с разлогом поставља питање неће ли облик *нашим кућама* бити локатив. Али се ипак, ми сматрамо, може утврдити да ће именски облик уз који овде стоји реч *близу* пре бити датив. Подробнијом анализом смисла ове реченице може се доћи до закључка да се у њој субјекту *њихова имања* приписује положај близине у односу на *наше куће* и да је њихова близина, као неке врсте особина, тј. положај, усмерен појму означеном именским обликом *нашим кућама*, на изванредан начин намењен томе појму. А то значи да је облик *нашим кућама* у и овој и оваквим реченицама с предлогом *близу* датив, а не локатив.

И у другим је случајевима употребе предлога с дативом, изузев предлога *к(а)* и *према* (ми, дакле, супротно поменутом Даничићеву

мишљењу и према овде издавајмо), кад мање а кад више, увек изузетно изразит њихов прилошки карактер. Али су у примерима какви су ови што смо их овде дали дотичне речи свакако употребљаване с функцијом предлога.

387. Као предлог употребљава се и сложеница **надомак**, и то опет, као и остали предлози о којима овде говоримо, с генитивом (в. т. 361), али и с дативом: *Ловћен игра под небо се диже, над омак му с' једно поље шири* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића) и локативом — *А ја над омак школи* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VII, 39). — *Да си даље остала на дому, ту над омак кули Хасановој* (М. Огризовић, Хасанагиница, 120). — *Изађем на површину и допливам над омак давно угледаном пристаништу* (А. Комарчић, Два аманета, 134). — *Да га окружи господарством Загорја и Приморја до над омак мору хрватском* (М. Павлиновић, Хрватски разговори, 6).

А и овде се, као и у случају с непосредно претходним предлогом, нарочито у примерима где управни глагол не означава кретање у правцу појма с именом у падежном облику, поставља питање да ли је тај облик датив или локатив. Овде готово и нема елемената на основу којих би се сигурно могло тврдити да ће то пре бити први него други од ова два облика самосталних речи.

АКУЗАТИВНЕ СИНТАГМЕ

А. Без предлога

388. Акузатив је падеж који се чешће од свих осталих падежа употребљава у служби допуње; њиме се допуњавају глаголи и изрази од којих он зависи. А радње, односно стања која се тим глаголима означавају у целини обухватају појмове с именом у акузативу, који их допуњава.

а) Тако прелазним глаголима означена радња обухвата појам правог објекта на коме се она врши:

Најјаче викаху они који прекидаху *говорника* (А. Ковачић, У регистратури, 38). — Нико неће моћи закључити да је мој отац читао *модерне педагоге* (Исто, 38). — Како бих погледао... *његове загасите образе* (Исто, 43). — Имали смо *своје царство, своје царе* и *јунаке, своју снагу и господство* (П. Кочић, Приповијетке, 65). — Оснажите *своја крила* (Исто, 270). — Зар ја да оставим *своју земљу* (Исто, 60). — Гледао је из даљине *фабрике и цркве и касарне* (М. Крлежа, Новеле, 344). — Гунђао

је *неку кочијашку фриволну пјесму, скинуо своју крзнену бунду, своју црвеном свилом постављену мантију* (Исто, 521). — Вуче *галију* по суху (И. Андрић, Нове приповетке, 138). — Радио је *дипломе* и за друге (Исто, 138). — Она је издавала *стапове*, *наплаћивала кирију*, *плаћала порезу* (Исто, 136). — И бичем *тјера осе, пчеле, птице*, / и чува *зреле гроздове* (Г. Крклец, Изабране пјесме, 16). — Добре ствари шуте: *откривају душе*, / *мале блиједе душе, радосне и голе* (Исто, 18). — И *пјевају радосну пјесму* јутарњем небу (Исто, 23). — Сунце *златним плугом земљу оре*, / Трудне жене *жању зрело жито* (Исто, 81). — Једва је измолио да га преместе у Војводину да види *кућу* (В. Петровић, Изданци из опаљеног грма, 327). — Ради *свој посао*, па ће бити боље (Исто, 330). — Нечија рука *запали жижицу* (Исто, 333). — Тамо ћеш *посјети грану* да заметнеш *пртину* за нама (М. Лалић, Приповијетке, 164). — Стално се на нас *гледа* и сваки *наш корак* *записују* (Исто, 166). — Ја сам поставио *то питање* (Исто, 179). — Не можеш *је дохватити*; *зовеш је*, *молиш је* да *приђе*, а она *те дуго* и *тужно гледа* (Р. Маринковић, Руке, 11). — Затим би узео *главу* међу *дланове* и *стао је* *окретати* (Исто, 14). — Борбе из *кадрме* *подиже очи* и *окрену их* *оцу* (Д. Ђосић, Корени, 223). — *Калуђер збуњено прихвати дизгине* (Исто, 226). — Само су *трговци* *могли да купе земљу* (Исто, 211).

б) Као у овим случајевима, тако и уопште у нашем језику када је потребно означити објекат на коме се, ван онога што значи име појма субјекта, врши глаголска радња означена прелазним глаголом, име тога објекта стоји у акузативу. Зато ми овај падеж и зовемо падежом правог објекта, чија је посебна врста тзв. у н у т а р њ и о б ј е к а т, који се само формално одликује тиме што с глаголом који допуњава има заједнички део: *Град градила три брата рођена* (нар. песма). — *Збор зборила господа хришћанска* (исто). — *Гује му се око срца свиле*, / *У перчину лето летовале* (исто). — *И ту Коса ситан везак везе*, / *Код ње Јела танку прећу преде* (исто). — С унутарњим се објектом срећемо углавном у песничком језику, и то претежно у језику народних песама. А наићи ћемо на њега гдекад и код појединих писаца (*Кир Герас је вечерао вечеру коју сам себи беше припремио*), па чак и у обичном разговору (*Тај зид су зидали читавих 20 дана*), мада очевидно знатно ређе.

389. а) У савременом се језику, разговорном и књижевном, све више употребљава објекат у облику акузатива и уз одричне прелазне глаголе, као у примерима:

Али да знате и то да нећу на вас дићи војску турску (В. Караџић, Први и други устанак, 58). — Помисле да Пашићковићи неће слати *замјеницу* дужду (С. М. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 16). — Све јунаштво Краљевића Марка не може му пред свијетом опрати *љагу* што је био турски удворица (Исто, 73). — Некако се тихо пакашља — полако, тихо да никоме не обрати *пажњу* (Св. Ранковић, Сабрана дела I, 46). — Уверио сам се да ни *једну ствар* не казује онако како је она била (Б. Нушић, Аутобиографија, 37). — Ти не кријумчариш *талијанску свилу* (М. Крлежа, У агонији, 35). — Шта ће бити послје од њега, ти о томе *бригу* не водиш (И. Андрић, Приповетке, 55). — Записали су га и није добио *своје цителе* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 15). — Он се сети да није понео *лоту* (Б. Босић, Покошено поље, 42). — Рафо не чује *молитву*, свијест му је помућена (И. Самоковлија, Приповијетке, 20). — *Малу Дану* тај инцидент, чини ми се, није убедио (В. Петровић, Препелица у руци, 39). — Али овога пута он неће да каже *своје мишљење* (В. Калесб, Понижене улице, 34). — [Он] одговори не показујући *вољу* за даљи разговор (Исто, 67). — Она сигурно нема *пропусницу* — изгубила ју је (М. Лалић, Хајка, 16). — У борби с оном нарочитом бedom... *коју* никакве плате и награде не могу зајазити (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 68).

б) Поготову се објекат и уз одричне глаголе употребљава скоро искључиво у облику акузатива када је то нека заменица која означава што неодређено, нпр.:

Алекса је једнако одрицао да не зна *ништа* за њу (В. Караџић, Први и други устанак, 56). — Зашто ви *све то* не кажете бану (А. Шеноа, Сељачка буна, 82). — Не смијем му *то* казати (Св. Боровић, Из моје домовине, 9). — Ти никада немаш *ништа* (М. Крлежа, У агонији, 67). — Ја додуже немам *ништа* против тога (А. Цесарец, Бјегунци, 20). — Из шуме се чула живахна граја и цвркулт птица, али старац *то* није примјећивао (Б. Ђопић, Пролом, 12). — Силвестар никога не упита *ништа* (М. Божић, Курлани, 12) итд.

390. Код старијих наших писаца, као и у народној књижевности, у функцији објекта уз одричне глаголе претежно се употребљавао облик генитива (в. т. 194. а и б и 195. в).

Иако се, по нашем мишљењу, употреба објекта у генитиву уз одричне глаголе може објашњавати како смо то већ, на горе означеном месту, учинили — необухватањем ни једног дела појма објекта, што ће рећи партитивним карактером његовим, исто је тако разум-

љиво што акузатив, као падеж правог објекта, све више потискује генитив из те службе. Ово је разумљиво, мислимо, зато што је у многим случајевима и уз одричне глаголе партитивност искључена. Очевидно у примерима типа: *Још нисам прочитао други део романа* апсолутно се не би друкчије могло рећи. Не само да ову реченицу не бисмо могли употребити с објектом у облику генитива место акузатива, него би она таква чак била бесмислена, јер се овде не може подразумевати најмањи делић тога дела. А то је опет, са своје стране, за нас доказ да је словенски генитив партитивног, а не аблативног, или било каквог другог карактера.

Пошто се свакако чешће, и поричући вршење, односно извршење радње на неком објекту, мисли на цео тај објекат, пошто чешће, тј., хоће да се каже да тај објекат у целини не обухвата радња (када се мисли на део, то се обично и каже), онда је и природно што се употребљава облик појма као целине: *Нисам прочитао други део* — значи да тај део у целини нисам прочитао. А и кад у реченици не би био свршен већ несвршен глагол, опет његов објекат не бисмо употребили у генитиву већ у акузативу; опет бисмо рекли: *Нисам читао други део* (а не: *Нисам читао другог дела*). Зато управо акузатив ту није редак ни у језичкој грађи на основу које је Даничић писао своју синтаксу падежа, иако је он за објекатску допуну одричним глаголима у акузативу дао свега неколико примера: *Ти не држиш код себе војводе* (нар. песма). — *Ја не стекох паре ни динара / Ни заслужих на ноге опанке* (исто). — *Ја не тражим, брате, ни динара / ни ја тражим твоје дуговање* (исто). То је, свакако, био повод да каснији граматичари-догматичари оспоравају исправност употребе објекта у акузативу уз одричне глаголе. У новије време, међутим, осим уз глаголе који сами собом значе делимично обухватање, у неким областима нашег језика, више у оним на истоку него у централним и западним областима, — објекат се скоро и не употребљава у генитиву ни као допуна одричним глаголима. У осталим говорним областима, како рекосмо, употреба генитива је у овој функцији нешто шири. И та се слика унеколико огледа и у језику писаца. Али то ипак не даје за право онима који мисле да се употреба генитива уз одричне глаголе може сматрати за граматичку норму у културним центрима тих области. И поред констатоване чињенице о већој фреквенцији генитива и у свакодневном језику тих области, и поред нешто доследнијег чувања старијег стања језика у више случајева — нормом српскохрватског књижевног језика у целини може се сматрати напоредна употреба ова два облика у функцији објекта уз одричне облике глагола и све веће ширење акузатива на штету генитива, не само у културним центрима источних области

већ и у западним деловима српскохрватског језичког подручја. У потврду за ово, поред горе наведених, додајемо и примере облика акузатива уз одричне глаголе: *Стипанчић није играо никакву гоподску улогу* (Вј. Новак, Последњи Стипанчићи, 28). — *Ја не желим уништити свијет* (Исто, 223). — *За мјесећ дана не даде своју руку* (Ј. Козарац, Мртви капитали). — *Није ни примијетио Филип улазак* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 234). — *Није ни најмање скривао свој узвишени став* (Исто, 188). — *Не придаје ријечи плес никакав социјални призвук* (Исто, 130). — *Неће да призна истину* (Исто, 92). — *Њему је изгледало као да боје не оживљавају предмете ни ствари* (Исто, 33). — *Не види Бикапову мудру а омаловажавану главу* (М. Божић, Неиспакани). — *Што не разликујеш ријеч од ријечи* (Р. Маринковић, Руче, 222). — *Више није нашла други излаз* (А. Цесарец, Бјегунци, 41). — *Мајка није могла учинити бољу услугу* (Исто, 60). — *Није више чула ни тај смијех* (Исто, 7). — *Не памте стари људи такву стрмоглаву олујину* (М. Божић, Курлани, 9). — *Не чује молитву, не разумије људе* (И. Самоковија, Приповијетке, 20).

391. У језику народних песама и код старијих писаца наилазимо на употребу објекатске допуне у облику акузатива и уз непрелазне глаголе. То су познати случајеви употребе примера типа: *Сједе зета Страхинића бана, / Сједе њега за софру готову* (нар. песма). — *Мајка дјецу рано лијегала, / У јутру их рано устајала* (исто). — *Заиграше добре коње пољем* (исто). — *Пошто је полијегала дјецу ерати се за сто* (М. Лалић, Хајка). — *Радије је шетала моју узвишеност кроз празне одаје* (Вл. Десница, Прољећа Ивана Галеба). Али ту особину, како нам говоре последња два примера, налазимо и код данашњих писаца. Ње има, дакако, и у савременом говорном језику.

Поводом овакве употребе објекта у акузативу потребно је истаћи да се ту глаголи, наоко основом својом (тј. основним значењем) непрелазни, јављају као прелазни, са значењем: учинити да се уради оно што се тим глаголима казује; *сјести* значи учинити да онај на кога се мисли сједне, управо рећи томе да сједне, показати му да седне; *лећи* — ставити да легне; *заиграи коње* — подстаћи, натерати коње да заиграју итд. Како овде, а и иначе, речи добивају значење које им се даје у њиховој употреби, нарочито се лепо види из примера: *Јарко га је огријало сунце* (нар. песма), који се као карактеристичан за ово стално, од Б. Даничића до данас, давао у

граматикама, а с којим је сасвим идентичан пример из данашњег књижевног језика: *Бјеше га сунце огријало кад је чуо за сина* (М. Лалић, Хајка). — Иако медијалан и непрелазан у једноме своме значењу, какво има у примеру: *Сунце је огријало*, рецимо, тј. појавило се, пустило је своје зраке — глагол *огрејати* није само такав, него, зависно од смисла у реченици, може бити и прелазан; прелазан је очевидно у оба претпоследња примера, јер у њима *огрејати* значи: обасјати зрацима, односно: фигуративно — обрадовати. То, дакако, потврђује и пример из Вукова Рјечника: *Грани сунце да огријем руке*, где *огријати*, без икакве сумње значи *загрејати*, где је *огрејати*, тј., свакако прелазан глагол.

392. У језику старијих писаца, већином песника, и опет у језику народних песама, каткад се употребљавао објекат у акузативу и уз друге неке непрелазне глаголе и неправилно прелазне, чија рекција у савременом српскохрватском језику као допуну захтева други неки падежни облик: *Да паричем сред уздаха изгубљено добро моје* (И. Борђић, Пјесни разлике, 225). — *Завидећ' му царство од свијета* (И. Гундулић, Осман, 20, 50). — *Да плачемо куће и љубовце* (С. М. Сарајлија, Пјеванија, 56). — *Плачу мајке једине синове / Плачу љубе своје заручнике* (А. Качић, Разговор, 74). — *Да ти кукаш срећу своју* (В. Карачић, Ковчежић, 101). — *Не плач', мајко, дилбер-Фатиму!* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1855). — *Дубровачка [су] властела сама себе управљала* (В. Карачић, Рјечник, уз реч *справо*). Данас би се рекло: *паричем за изгубљеним добром, завидећи на царству, плачемо за кућама и љубовцама, кукаш за својом срећом, не плачи, мајко, за Дилбер-Фатимом, властела су управљала сама собом*. А облик акузатива очевидно у таквим примерима не би био могућ.

393. Међутим, у примерима из Даничићеве Синтаксе: *Ту ред Јакшу капетана дође* (С. М. Сарајлија, Певанија, 101). — *Мене је ево свашто овде запало* (А. Качић, Карабљица, 467). — *Лијеп ти вас дар допаде* (нар. песма). — *Глас допаде Војводу Војина* (исто). — *Њега ће свагде скупље стати* (В. Карачић, Даница 2, 116). — *А Чупића стоји без динара* (нар. песма) и сл., иако су глаголи у њима непрелазни, објекат уз те глаголе, како видимо, стоји у акузативу. И Т. Маретић је несумњиво у праву када, полазећи од Даничићевих примера, сматра да рекција и ових непрелазних глагола допушта употребу допуне у акузативу. Љуб. Стојановић пак у критици Маретићева „Језичног савјетника“ упућује на исправнију употребу глагола *допасти* и *запасти* у значењу: *припасти, пасти* у део

с допуном у дативу. Ипак се поставља питање може ли се извести закључак да рекција тих глагола у савременом језику не допушта употребу облика акузатива уз њих. Стојановићево мишљење, изнето у његовој сада поменутој критици (у Наставном вјеснику XXXIII, где је она прво објављена) неки граматичари у потпуности прихватају. Ово се мишљење по њима подудара с означеном реакцијом у неким нашим речницима, у Броз—Ивековићеву, нпр., и Ристић—Кангрину Речнику, а оно је без икакве оградe пренето и у часопис Наш језик (књ. IV, 1936, стр. 189). И према томе мишљењу: уз глаголе *допасти* и *запасти* у значењу припасти, пасти у део „није добро“ употребљавати облик акузатива него допуно уз њих, каже се тамо, треба давати у облику датива.

а) И очевидно уз те глаголе у њихову значењу: *доћи*, *стићи*, *пасти* у део, *указала се прилика*, *поћи за руком* — врло често стоји име у дативу, нпр.: *Мени допаде кумовски дар* (С. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића, 35). — *Да пријесто српски не допадне дјецџи од другога брака* (Б. Даничић, превод Мајковљево Историје српског народа, 43). — *И тај је задатак допао књизи српској* (Ст. Новаковић, Српска књига, 3). — *Погрудићемо се да ти не западне* (Ј. Грујић, Записи III, 44). — *Кад год је Горчину запао, свагда је...* (Невесињски, Суд. СКГ XXIV, 642). — *Мени је ово једном запало да ти истину креснем* (Ст. Самарцић, Из наше нахије, 84).

б) Али се, можда још чешће, уз исте ове глаголе, и не само у време из кога су Даничићеве примери већ и данас, као допуна употребљава акузатив: *Сви главари бјеху на скупу кад ме допаде књига од вас* (П. П. Његош, Писма I, 8). — *Црни глас допаде нас синоћ* (Б. Даничић, Ситнији списи, 262). — *Бољи и виши побоше бољима и вишима, а ја једва вас западох* (С. М. Љубиша, Цјелокупна дјела I, 167). — *Један рад фочанских кујунџија допаде га када се дијелио плијен* (С. Матавуљ, Целокупна дела I, 443). — *Сви му завиде што је баш њега допала* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 83). — *Некога допадне љепши, а некога грћи* (Д. Шимуновић, Изабране приповијетке, 325). — *Прилагођује се тлу и полагају који га је допао* (В. Назор, Приче, 200). — *И стога је лов Клариу допао* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 58). — *И ја [сам] поносан што ме допаде част* (М. Пупин, Са пашњака..., 22). — *Једно траже — друго их допадне* (Књижевност 1948, 685). — *Хусеин-капетана западе велики плијен* (Ј. Е. Томић, Змај од Босне, 188). — *Та је судбина запала и мог зета* (В. Јагић, Спомени II, 314). — *Мању добит од оне која би запала Бугарску* (Ј. Томић, Аустро-Угарска, 105). — *Краљевића Стјепана имала је за-*

пасти и деспотска власт у Србији (Зборник И. Руварац, 457). — *Управ њега је запала га срећа* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 186). — *Нити се зна колико ће запасти нашу опћину* (С. Куленовић, Комедије, 12).

в) А најзад ни сви састављачи речника код нас не занемарују значење тих глагола које као допуно захтева облик у акузативу. У Дер—Деановић—Мајкснерову (Dauge—Deanović—Maixner) Хрватско-српско-француском рјечнику уз глагол *допасти*-допадне налазимо и пример: *допао ме ред*. И сасвим је разумљиво да ће сви познаваоци нашег језика — не мислим само познаваоци његових законитости, зналци његових граматичких правила, него сви они који наш језик познају у целини, тј. они који познају народни и књижевни језик, онакав какав је он код наших писаца — допустити могућност употребе облика и датива и акузатива у функцији допуне глагола о чијој рекцији говоримо. Потврду овакве двојачке рекције налазимо у примерима уз глаголе *допасти* и *запасти*, који се за та значења дају и у најновијим реченицама српскохрватског језика, а наиме: у Речнику Српске академије наука и уметности и у Речнику Матице српске и Матице хрватске.

г) Ова напоредност употребе двојачких тих облика допуне једних истих по облику глагола, у овоме случају не представља синонимске вредности синтагми у којима се јављају, већ је условљена различним значењима управних глагола, од којих је једно значење намене (датовско), а друго — значење обухватања (акузативно). Да је рекција глагола (односно падежни облик њихове допуне) условљена опет смислом онога што се падежном синтагмом казује — нарочито се јасно огледа у примерима с глаголом: *стајати* — *стојџи* у значењу *имати цену*, *коштати*. Када целом синтагмом с тим глаголом треба означити која се цена даје за оно што се плаћа, име појма који даје цену стоји само у акузативу, као у примерима из Даничићеве Синтаксе. А када исти тај глагол треба допунити именом онога који тражи, односно коме се плаћа цена — то име уз глагол *стајати* (коштати) долази у облику датива. У вези са овим треба истаћи да се тај глагол у овоме значењу данас осећа као архаичан, или бар дијалекатски.

394. На овоме ћемо месту указати и на значење глагола *лагати*, којему су неки граматичари (између осталих и Т. Маретић) спорили исправност употребе у значењу прелазног глагола с објектом у акузативу, и тврдили да је овај падеж у необичној (по њихову схватању) употреби као допуна глаголу *лагати* узет место датива. То, међутим, није тачно, већ једно од значења глагола *лагати* захтева његову допуно — управо обликом акузатива у служби правог објекта. Истина је

да рекција овога глагола, кад он има значење *представљати коме нешто лажно, говорити коме лаж*, као и сви глаголи говорења, захтева допуну у дативу (*Или ти лажу, или мисле што и ја* — И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, 280), као год што тај глагол у једноме од својих значења, у значењу *имати обичај лагати, бити лажљив*, не тражи никакве допуне (*Само ситне душе лажу* — Б. Кнежевић, *Мисли*, 144). Али је исто тако сасвим разумљиво да се лажни пред неким износе с циљем да се тај превари, обмане, разумљиво је, тј., да *лагати* значи и *варати, обмањивати*, и да се узгањ — када је у томе значењу, када је, тј., потребно показати кога неко вара, кога обмањује, мора употребити објекатска допуна у акузативу, како је и употребљена у примерима: *И даље лаже државу и друштво* (Ј. Авакумовић, *Казнени поступак*, 46). — *Море, ти ме лажеш, Васке?* (С. Сремац, *Зона Замфирова*, 70). — *Марко лаже Моравке девојке* (Српски етногр. зборник, 335). — *Да лажем себе у ком новом храму* (М. Бојић, *Сонети*, II). — *Тиме си самог себе лагао* (*Звезда* 1912, I, 28). — *Сељаци немају више поверења у владу што их стално лаже* (*Правда* 1917, 239/1). — *Лаже тебе Боко Маловићу* (нар. песма)¹.

395. а) Вишеструким значењем, управо, појединих глагола, вишеструком рекцијом њиховом и треба објашњавати употребу допуне уз њих и обликом датива и обликом акузатива уопште. Такву рекцију имају, како смо констатовали, па за неке дали и неколико примера у глави о дативским синтагмама (в. тач. 365. в) и глаголи: *волетти, помоћи, помагати, саветовати, служити, сметати, судити*. Као правилно прелазни ови глаголи захтевају објекатску допуну у акузативу: *Волимо те, Страхинићу бане* (нар. песма). — *Волим кума нег златна голуба* (исто). — *Помолимо се нашем Паруу... да закрили и помогне нас* (Л. Војновић, *Дубровник*, 156). — *Али га није могло, морао је да врати* (Ј. Боновић, *Хронике*, 114). — *То те не помага колико ни врага крст* (Вук, *Пословице*, 402). — *Када се рече ја му помажем и ја га помажем, онда је јасно да глагол помагати има више значења* (А. Белић, *Наш језик* 1936, 99). — *Најприје саветујем тебе* (Д. Обрадовић, *Првенац*, 15). — *Лако је здравому болеснога саветовати* (Вук, *Пословице*, 203). — *Мој отац саветовао је овога* (Св. Марковић, *Целокупна дела* 2, 15). — *Служих цара девет годин дана* (нар. песма). — *Било би строго неправо судити некога за мању кривицу* (Авакумовић, *Стицај злочина*, 185). — *Исто тако, ако не горе, суди Енглеze* (А. Г. Матош, *Огледи*, 137). — *Па их ухватили и цару довели да их суди* (Ј. Продановић, *Антологија*, 320). — *Нисам имао права да судим Томине по-*

¹ Овим углавном примерима нешто детаљније објашњена је вишестраност рекције глагола *лагати* у нашем језику књ. III н. с., стр. 154—159.

ступке (С. Живадиновић, *Тридесет година*, 36). — *Имам ли ја право да судим тога човека* (П. Тодоровић, *Дела* I, 122). — *Ево ме ако сам крив да ме судите* (В. Врчевић, *Приповијести*, 261). — *Да знамо шта је Вук у српској књижевности не би смо га једнако прогонили и сметали* (Б. Даничић, *Ситнији списи*, 94). — *Под ону липу... где га нико не може сметати* (Л. Лазаревић, *Приповетке*, 6). — *Њега више није сметао ни дим пушача* (Ј. Лесковар, *Приповијести*, 42). — *Није их сметао шум побјешњеле природе* (Б. Ливадић, *Новеле*). — *Овакве ствари га сметају* (М. Гарашанин, *Писма* II, 90). — *Какав је то начин некога сметати тако неуморно* (М. Крлежа, *Господа Глембајеви*, 54). — *Моја присутност их ни мало није сметала* (К. Ш. Балски, *У новом двору*, 9). — *Не може сметати ни једнога хисторичара* (Хрватско коло VIII, 124). — *И то, на крају, није никога много сметало* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, 153). — *Шимуна су сметале руке* (И. Г. Ковачић, *Есеји*, 194). — *Али све то није сметало носача Самуела* (И. Самоковлија, *Носач Самуел*, 21). — *Није га ништа сметало* (А. Цесарец, *Златни младић*, 42).

б) Исти набројани глаголи могу означавати и намену појму с именом које их допуњава, могу тј. значити — чинити некоме оно што се основом тих глагола казује. А када имају ово значење, облик њихове допуне природно мора бити датив: *Волим њему него теби, сине* (нар. песма). — *Помози ми казати* (Св. Ранковић, *Порушени идеали*, 121). — *Ако буде потребе да помогну својој браћи* (П. П. Његош, *Писма* I, 140). — *Помози ми јутрашње јутро* (В. Врчевић, *Приповијести*, 261). — *Дошао сам к вама да ми помажете* (И. Бипико, *За крухом*, 225). — *Помогах врту и винограду* (В. Назор, *Пастир Лода*, 100). — *Винограду не помаже молитва него мотика* (*Звоно* 1910, 104). — *Одврну га у свој завичај да му помага* (Павлиновић, *Пути*, 68). — *Ако нам то исто саветује* (С. Јовановић, *О држави*, 51). — *Однео је к њему да му он саветује* (Ј. Продановић, *Антологија*, 375). — *Бежи у Шам и Медину како му се саветовало* (Ј. Скерлић, *Вој. Илић*, 8). — *Иву је сада то сметало* (Н. Бартуловић, *На прелому*, 98). — *Ништа не смета брзом читању* (М. Шапчанин, *Посланица*, 36). — *Којој овци своје руно смета, ондје није овце нити руна* (Вук, *Пословице*, 174). — *Стих и слик не смеју сметати песнику* (Б. Поповић, *Српски књиж. гласник* III, 392). — *И ево ја сам себи судим* (С. Матавуљ, *Ускок*, 130). — *Види се да наука свему суди* (Ј. Веселиновић, *Целокупна дела* VII, 20). — *Много је прошло док је дошао дан да се Милићу по правди суди* (М. Сретеновић, *Милићев гроб*, 83). — *Наштампани су судови*

изабраних судца који су судили српским граматикама (Б. Даничић, Ситнији списи, 49).

в) Зато што у случајевима о којима говоримо управни глаголи у себи садрже оба значења, и оно што проистиче из функције објекатске допуне (акузативно) и оно које условљава облик дативске допуне, — у језичком осећању појединаца или и појединих дијалекатских области може се једно од ових значења развити на штету другог. И у складу с тим: употреба једног облика допуне потискује употребу оног другог. Али, ако се узме српскохрватски језик као целина, — а он се овде за књижевну норму такав само и мора узимати — из наведених примера јасно произилази да се ти глаголи допуњавају и обликом датива и обликом акузатива и да, према томе, нису у праву они који (у Нашем језику I, стр. 183. и II, стр. 60), тврде да „глагол сметати тражи уза се именицу у дативу“ (а не у акузативу) или да се „глагол судити у нашем језику слаже с дативом, а не и с акузативом“.

396. Међу глаголе чија рекција допушта допуну и у једном и у другом од ова два падежа иде и глагол *учити*. Падежни облик датива у функцији допуне овога глагола употребљава се у служби означавања циља коме је намењено оно што се казује управним глаголом. А у тој се служби, како је одвећ познато, употребљава и акузатив — не више као облик за означавање појма коме је што намењено, већ за означавање појма који има да се постигне, који, дакле, има да се обухвати оним што се казује управним глаголом. После овог објашњења мислимо да ће бити сасвим јасно зашто је, мада се обема синтагмама, у крајњој линији, не казује исто, ипак подједнако обично: *Учитељ нас је учио једној лепој песми* и *Учитељ нас је учио једну лепу песму*. У последњем облику овога примера поред објекта као циља имамо ближи објекат у акузативу — *нас*. А као *учити* тако и глаголи *питати* и *молити* и с њима сложени поред датива, као падежа циља, тј. даљег објекта, могу имати објекатску допуну у акузативу: *Чекај, Бајо, да те нешто питам* (М. Лалић, Хајка). — *Примакни се ближе да те нешто замолим* (Исто). — *Молио бих вас једну ствар* (последњи пример је узет из наше Граматике за гимназије). — Истина, ваља истаћи да је реч која овде означава појам циља као допуна глаголу много обичнија у облику акузатива с предлогом *за* или, у неким случајевима, у облику локатива с предлогом *о* (*Чекај, Бајо, да те за нешто, или о нечему питам. Примакни се да те за нешто замолим. Молио бих вас за једну ствар*), а да други сад наведени глаголи, осим глагола *учити*, место акузатива циља не могу уза се имати допуну у дативу.

У Даничићевој Синтакси налазимо (на стр. 408—410) велик број примера с низом глагола, у овоме случају непотпуног значења, уз које, поред праве објекатске допуне, стоји још једна допуна у акузативу. И разумљиво је што су касније граматичари: Миклошић, Новаковић, Маретић и Љ. Стојановић, који су имали само тај језички материјал пред очима, овим двоструким акузативним допунама, поклањали више пажње него што се то нама, који полазимо од свога језичког осећања, данас чини оправданим. И сасвим је разумљиво што су они то чинили јер су примери с овом синтаксичком особином узети из познатих наших писаца, старијих додуше, оних из XVII и XVIII века, али и из писаца тога времена који су дела своја писали народним језиком, из народних умотворина, из писаца почетка XIX века, из дела самога Вука Караџића, из П. П. Његоша и њихових савременика. И сасвим је разумљиво што се та особина, макар колико да је она данас ретка, и у највише случајева туђа нашем језичком осећању, не може обићи ни у једној књизи која се детаљније бави падежним синтагмама српскохрватског књижевног језика.

397. Маретић је ту другу допуну у акузативу с правом назвао предикатним акузативом¹ зато што је то облик који се давао именском делу предиката, како се ово лепо види у примерима: *И поглед створи стријеле* (Ј. Палмотић, Кристијада, 165). — *Зовући га милосрдна* (И. Борђић, Салтијер, 153). — *Хрте зовем људе гне* (В. Дошен, Аждаја, 131). — *Сребрно седло не чини коња добра* (Вук, Пословице). — *Да свијету књижевном учини себе позната* (Лука Милованов). — *Учинићу ћецу јањичаре* (нар. песма). — *Да те ставим вељега везира* (исто). — *Ставих стражу младу мому* (исто). — *Струк му међу дрво шимширово* (исто). — *И нека му вирно харач даје и Турчина главара познаје* (А. Рељковић, Сатир, 16). — *Ти је можеш учинити срећну и честиту* (С. М. Сарајлија, Историја Србије, 383). — *Рашта га је бог вишега дао / Кад је виши нека је и јачи* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1208—1209). — *Како те је бог весела дао* (Исто, 2471). — *Кума међу Крститељ Јована* (Вук, Рјечник, уз метати). — *Но те бана држим најбољега* (С. М. Сарајлија, Певанија, 109). — *Ма ме за то крива наћи нећеш* (П. П. Његош, Огледало српско, 59). — *Кад ме глобише, крива ме нађоше* (Вук, Пословице). — *Нашао си их лажне* (Откровење, 22).

¹ Prof. dr T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1931, стр. 501.

а) Други акузатив у овим и сличним случајевима је, рекосмо, именски део предиката у коме је глагол непотпуног значења. Тај акузатив је, дакле, неопходна допуна глаголу зато што је глагол, и с објектском допуном у првом акузативу уза њ, сасвим непотпун. Само је облик акузатива те предикатске допуне, нарочито за наше данашње језичко осећање, врло необичан. У савременом би се језику, како је то и Маретић већ осећао, место акузатива пре употребио други неки облик. Маретић, истина, каже да би се ту поред акузатива могао употребити само инструментал. Међутим, треба рећи да би се место тога предикатског акузатива данас најчешће употребио инструментал или други неки падежни облик. А врло је мало примера у којима је, по данашњем нашем језичком осећању, сам акузатив ту највише на своме месту. То су, пре свега, она неколика примера из Његоша у којима имамо по два акузатива уз глаголе *дати* и *наћи*, где у ствари то и нису два акузатива већ једна акузативна објектска синтагма у којој је други акузатив привремени атрибут објекта. У првом Његошеву примеру: Рашта *га* је бог вишега дао, каже се да је *њега вишега* дао, а у другом да је *њега весела* дао. Овамо иде и Рељковићев пример у коме је — *Турчин главар* објектска допуна глаголу *познавати*. У неким другим од наведених и њима сличним примерима очевидно би данас више био на своме месту облик акузатива с предлогом *за* или везником као: *Да те ставим за великог везира*. — *За кума међу Јована Крститеља*. — *Но те држим за најбољега бана*. — *За струк му међу дрво шимширово*. — *Ходи мене узми за господара*. — *Као стражу ставих младу мому*. Реченица: *Не држах себе достојна* данас би се употребила такође у облику акузатива с предлогом *за* или у облику инструментала место другог акузатива (*Не држах себе за достојна* или *Не држах себе достојним*).

б) У највише других оваквих случајева предикатској допуни, боље рећи именском делу предиката, према данашњем језичком осећању, најбоље би одговарао облик инструментала или, да тачније кажемо: у тим би се примерима једино инструментал могао употребити место акузатива: *И погледе створи стријелама*. — *Да га учини својим краљем*. — *Да себе књижевном свијету учини познатим*. — *Учинићу децу јањичарима*. — *Хртим зовем оне људе*. — *Ти ме можеш учинити срећном и честитом* итд. Тамо одакле су узети, у стиховима, поготову онима с одређеним бројем слогова, овај или било који други облик, осим акузатива без предлога, очевидно није могао бити употребљен. А свакако је у време када су употребљени било синтаксичких услова за употребу облика

акузатива у служби ове предикатске допуне. Доказ за ово нам могу бити бројни примери из прозних текстова. Још више примери из Рељковића и Његоша који би се и данас употребили у истом облику, а највише то што се у неким случајевима и данас тако употребљавају: *Изузетно развијену ју је, кажу, и мајка на свет донела* (разг.). — *Таквога га познајем од пре 20 година* (исто) итд.

398. Т. Маретић је добро запазио да је место облика акузатива заменица *то*, *нешто*, *све*, као у примерима: *То је мајка Мару послушала*. — *Твртковић је крив само то*. — *Отиду нешто у Карановац*. — *Одавно је имао нешто зуб на њ*. — *Турцима се учини да Живковић све има право* и др., који се још и данас тако употребљава, — у савременом језику ипак много чешћи и обичнији исти облик тих заменица с предлогом *за* (Данас би, дакако, много обичније било рећи: *За то мајка Мару послушала*), или генитив с предлозима *због* или *ради* (*Твртковић је крив само због тога*. — *Одавно је због нечега имао зуб на њега*), или и једна и друга ова предлошко-падежна веза (*Отиду за нешто у Карановац* или *Отиду ради нечега у Карановац*), или предлог у с локативом (*Турцима се учини да Живковић у свему има право*).

399. Стање, односно расположење у коме се неко налази у потпуности обухвата онога ко се у њему налази, и јасно је што име појма кога се то стање или расположење тиче стоји у облику акузатива: *Како су ме длани засврбели* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 819). — *Младу данас боли глава* (говорни језик). — *Болесник се жали да га пробада у грудима* (исто). — *Срам је славну заточеницу* (И. Гундулић, Осман 5, 137). — *Ја се бојим и страх ме је љуто* (П. П. Његош, Огледало српско, 20). — *Несвест га хвата гледајући у провалију* (Вук). — *Нешто га боли и гризе* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 263). — *Мене душа моја боли* (Исто, 235). — *Био ме обузео страх* (Исто, 229). — Ово су најчешће примери безличних реченица, без граматичког субјекта. А и у оним случајевима ових и оваквих примера у којима формално имамо граматичке субјекте у облику номинатива, појмови с именом у акузативу у ствари су носиоци стања, односно осећања, које се таквим реченицама казује (Оне у ствари значе: *Ја осећам сврбеж дланова*, *Млада данас има главобољу*, *Болесник се жали да осећа пробаде у грудима*, *Ја страхујем да није погинуо*, *Славна заточница се срами*, *Ја се бојим и страхујем љуто*, *Осећа несвестицу гледајући у провалију*).

400. О рекцији глагола *коштати* (и *стајати*, када је истог значења) говорили смо нешто раније (у т. 393. г) и рекли да он, када је

потребно казати ко плаћа цену коштања, захтева уза се као допуњу име тога појма у акузативу.

Име појма цене пак уз глагол *коштати*, уз друге глаголе и изразе овог значења, уз *стајати*, *вредети*, *имати вредност* и сл., а тако исто и уза све глаголе и изразе који значе било какву вредност или меру, име појма који означава ту цену, меру, вредност и количину стоји, дакако, у облику акузатива, који је, ако се с једне стране посматра, допуна, а који опет, ако се цени с друге стране, има службу одребе у ужем смислу. То се јасно огледа у примерима: *Сликари-ма и скулпторима знаду задати стотину мука* (Вл. Десница, Пролетања Ивана Галеба). — *Цијелу зиму провели су у мјесту злопатећи се којекako* (Исто). — *Дају жут дукат и јунгу масла* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 374). — *Налиј му један полић* (Исто, 223). — *Толике године је живео у овој кући* (И. Андрић, Нове приповетке, 186). — *Од милине у ру сам слушао* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2576). — *Узе дукат хљеба бијелога, / други дукат вина и ракије* (нар. песма). — *Целу ноћ смо путовали* (говорни језик). — *Вреди читаву царевину* (исто). — *Пешачио је целу једну миљу* (исто). — *Пешачили су тако неколике десетине километара* (исто).

Ако би у овим и оваквим примерима било речено, у првome од њих, рецимо, да они о којима је реч знају задати мукe, онда би несумњиво — мукe било објекат у реченици, типична допуна, дакле, па се тако може схватити и кад се каже одређено колико мукa се зна задати. Тако исто кад би, у другом примеру, било речено — *Провели су зиму*, оно *зиму* би било објекат, а ни *целу зиму*, с те стране гледано, не значи ништа друго. И у неколико даљих примера се исто тако означени облик акузатива може схватити као објекатска допуна. У другима од њих се функција објекта не осећа, него се казује мера, мера времена или чега другог — казује се: *колико је мукa задато, колико времена проведено, колико дају чега* итд. А то је онда одредба.

401. У неколико сад наведених примера казује се време за које се нешто вршило, али то ипак није временски акузатив него акузатив за меру, за меру времена, дакако. А прави временски, темпорални акузатив имамо у примерима као што су:

Прво јутро никуда не иду (С. М. Сарајлија, Трагедија Обилић, 95). — *Да ли ти нисам још ону вечер* казала каква је гора (нар. приповетка). — *Онај исти дан* он узјаше вранца (исто).

— *Тај исти дан* дође Караборђе у Јагодину (В. Карацић, Даница I, 79). — *Сваки дан* освитало их је тридесет—четрдесет (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 222).

Разлика између овога временског, темпоралног акузатива и акузатива за меру времена у томе је што темпорални акузатив даје одговор на питање *кад?* и употребљава се напоредо с темпоралним генитивом, што се, другим речима, и тачније, казано у свим примерима с темпоралним акузативом може употребити темпорални генитив с потпуно истим значењем. Штавише, данас се у овој, искључиво одредбеној служби чешће употребљава генитив. За означавање времена за које је нешто трајало, у служби означавања мере времена, акузатив одређује *како дуго, колико*, и облик генитива место њега никако не би могао бити употребљен.

402. У непотпуним реченицама, често као целе те реченице, односно исказе, срећемо облике акузатива: *Ои девојци у криоце главу* (нар. песма). — *На, девојко, копрену од злата* (исто). — *Добро јутро!* — *Лаку ноћ!* — *Чашу воде!*, где имамо углавном објекатску функцију овога падежа.

403. И најзад, треба поменути да се облик акузатива често употребљава у појединим прилошким изразима за одређивање начина глаголске радње, и то не свагда условљен управним глаголом, већ га може условити и нека друга реч или синтагма, или говорна ситуација, која се претпоставља, нпр.: *Иду руку под руку* (говорни језик). — *Погледаше се око у око* (исто). — *Ишли су ногу пред ногу* (исто). — *Стајали су раме уз раме* (исто). — *Стаће једном лице у лице* (исто) итд. У неким се случајевима овде може схватити да се акузатив употребљава напоредо с инструменталом. Маретић је, штавише, изрично говорио да се он ту узима место инструментала (*лице у лице* м. *лицем у лице*, нпр.). Ми пак мислимо да ће ту пре бити у питању неке врсте елипса: *Иду (на тај начин што су један другом ставили) руку под руку*. — *Погледаше се (окрећући један другome) око у око*. — *Стајали су (у положају који је настао кад су једни другима ставили) раме уз раме*. — *Иду (стављајући) ногу пред ногу*, или што слично. У свакоме је случају на овај начин најчешће могуће објаснити шта је условило употребу означених облика акузатива, док нам не може бити јасно шта је омогућило употребу акузатива у значењу инструментала, који, осим тога, није ни могућ у свим наведеним примерима. У првом примеру, наиме, не би било могуће узети инструментал оруђа место акузатива, а могао би се исконструисати тај облик с предлогом *с*: *Иду с руком*

под руку. Или у примеру: *Иду ногу пред ногу* не би била могућа ни слична ни било каква друга конструкција с инструменталом, наравно, уколико се опет не би претпоставила каква елипса, коју, узгред истичемо, тешко би било овде исконструисати.

Б. Акузативне синтагме с предлозима

404. С акузативом као обликом за означавање појма што га у целини обухвата радња, или на који се у целини односи стање које се казује управним глаголом, слаже се више предлога. И заједно с њима он претежно допуњава, или одређује глаголску радњу, односно стање, а има и других функција у језику.

405. а) Тако акузатив с предлогом **кроз** означава да нешто пролази с једне на другу страну појма с именом у томе облику, да се креће између његових честица, односно делова или јединки тога појма, простором који обухвата обим појма с именом у акузативу вршећи тако функцију одређе места, односно простора тога кретања:

Турци су се сваку ноћ *кроз земљу* прикучивали српским шанчевима (В. Карацић, Даница 1, 85). — Нишава јури *кроза сами Ниш* (М. Б. Милићевић, Кнежевина Србија, 6). — Ишли су *кроза шуму* ћутећи (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 88). — *Кроз капију* већ је ушла (М. Огризовић, Хасанагиница, 161). — Гоне једно кржљавче *кроз трн* и *кроза шикарје*. (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 99). — Пробијају се *кроз масу народа* (В. Калџб, Нагао вјетар, 75). — *Кроз прозор* су у ходник упадале широке траке сунчаног свијетла (Исто, 90). — [Гурнут сам] *кроз неосветљену собу* налик на чекаоницу и крчму, *кроз другу сличну канцеларију* (М. Лалић, Свадба, 55). — Уђе лево *кроз угледану бочну рупу* у хоризонтални канал (О. Давичо, Глади, 13). — Ви сте се сретно провукли *кроз мрачне* и *врло компликоване ходнике* (Р. Маринковић, Руке, 9). — И он нам *кроз танке пркосне усне* добаци (Ј. Поповић, Истините легенде, 103).

б) И зрак (светлосни) и звук, односно глас, као и други чулни осети, пролазе извесним простором, кроз предмете (одн. материје) док доспеју до чула која их примају, па је разумљиво што имена тих предмета стоје у облику акузатива с предлогом *кроз(а)*: *Вика, јаук? О пусти нас, пусти!* — *Зачуо се кроза мрак тај густ* (Б. Радичевић, Песме, 116). — *Утисак да има да прође кроз увеличавајуће стакло бис је снажан и истрајан* (О. Давичо, Глади,

10). — *Кроз мрам засијало лице* (нар. песма). — *Кроз мрак се јави ћук и хукне сова* (Г. Крклец, Изабране песме, 20).

в) Као предметни тако и апстрактни појмови, док дођу до наше свести, и до наших чула пролазе кроз нешто: *Језа пуна свакојаким осећања прође кроз Павла* (Д. Босић, Далеко је сунце, 99). — *Старица мајка пиљила је негде далеко кроза ме* (Млада Босна 1930, 1). — *Често ми кроз срце пролеће нека туга* (М. Цветић, Тодор од Сталаћа, 116).

г) Не треба наравно буквално схватити пролажење с једне на другу страну. Оно може бити и улажење на једну страну нечега а излажење из тога опет на исти улаз, да се и то схвата као пролазак кроз оно што је означено акузативом; *Кроза шталу [је] шмугнула у Горње Село* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 125). — Не мора се схватити да је ушла на улаз који је на једној страни штале, а изашла на други на другој страни ње, него и да је изашла опет на исти улаз.

д) И глаголи који значе или и подразумевају само кретање у границама појма, а не и пролажење кроза њ — као одредбу често имају предлог *кроз* с обликом акузатива имена појма у чијим се границама то кретање, односно померање врши: *Кроз село се брзо ширио глас* (Б. Попић, Изабране приповијетке, 59). — *О коме ће се гракнути кроза сву Црну Гору* (С. Матавуљ, Ускок, 17). — *Кроз Боку се окопава кукуруз како... коме приспије* (В. Врчевић, Помање свечаности, 98). Па и где нема никаквог кретања него се само констатује да нечега има на више места у акузативом означеном појму, као у примерима: *Кроза све школе био је један од првих ћака* (М. Б. Милићевић, Ил. М. Коларац, 132). — *Кроза све певање Војислављево веје елегичан тон* (Љ. Недић, Из најновије српске лирике, 212). — *Тако они пишу кроза све своје песме* (Б. Поповић, О песмама А. Шантића, СК Гласник III, 391). — *Признаје да је кроз марксизам најоштрије истакнут проблем друштвених класа* (Борба) — овом се предлошко-падежном везом одређује где тога има. Било да се у овим и оваквим случајевима самим управним глаголима казује кретање, односно померање или и вршење радње у границама означеног појма, — сасвим је разумљиво што би се, с истим значењем, у свим овим и сличним случајевима место акузатива с предлогом *кроз* могао употребити локатив с предлогом у или с предлогом *по* (*По селу се брзо ширио глас; У Боки се окопава кукуруз; У свим школама је био један од првих ћака; У свему певању Војислављевоу веје елегичан тон; Тако они пишу у свим својим песмама* итд.). И баш зато што се и без предлога *кроз*, мислимо по глаголу и из целе

језичке ситуације, подразумева да се врши померање тамо где тог померања има — неупоредиво се чешће у тим случајевима употребљавају друге предлошко-падежне везе. Ово поготову онда када се померање никакво ни претпоставити не може. И макар колико да су писци из којих смо, и посебно у овоме случају, наводили примере с акузативом *кроз*, имали заслуга за развитак и богаћење нашег књижевног језика, може се рећи да природи овога језика боље одговарају те друге, овде већ означене везе. С друге се стране не могу чинити приговори ни употреби предлога *кроз* с акузативом у функцији означавања да се нешто врши или налази на више места у границама појма означеног овим обликом.

Акузатив с предлогом *кроз* одређује и време, и то на два начина:

406. а) Њим се казује у току којег се времена дешавало, вршило, или је било оно што се изриче управним глаголом:

Тих је вечера *кроз десетак година* знало бити и превише (А. Шеноа, Сабране приповијести II, 20). — *Кроз цео живот* није напуштао посао (Ј. Скерлић, Историја српске књижевности, 273). — Ово се колебање огледа *кроз све развиће* (Љ. Недић, Критичке студије, 11). — Зашто трошиш *кроз дан* толике паре (Дукић, Погледи, 12). — Такав беше *кроз цео живот* (Ј. Ј. Змај, Певанија, I, 513). — *Кроз векове дуге и суморне / водише нас* дедови његови (Б. Јакшић, Дела III, 3). — *Кроз ратне године* већ смо били заборавили на њ (Ј. Павичић, Светковине, 287). — Барбић *кроз дан* пуши, чита и почива (Хрватско коло VIII, 88). — Јер су његову чуварину *кроз годину* полпзали волови (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 8).

б) Ова предлошко-падежна веза означава и за које ће време од тренутка када се говори бити оно што се казује управним глаголом:

Да вам *кроз један сат* пошаљем један пакетић (М. Јовановић, превод Стендалова романа Црвено и црно). — Он ће *кроз коју недељу* можда већ бити сам (М. Црњански, Сеобе, 49). — Доћи ће *кроз једну недељу* (разг.). — *Кроз десетак година* све ће ово друкчије изгледати (исто).

Иако блиске, ове две временске одредбе, како смо већ истакли, нису истоветне. Прва од њих одређује за колико времена је трајало или у којем међувремену се (из)вршило, (из)врши се или ће се (из)вршити оно што се казује управним глаголом и значи у току којег времена, а друга *после којег времена*, односно прецизније — *на крају приближно којег времена* ће бити оно што се изриче управним глаголом или којом другом управном речју. У првом случају место пред-

лога *кроз* с акузативом могли би бити употребљени и често би, штавише, и боље одговарали данашњем језичком осећању предлошки изрази у току, односно за време, с обликом генитива: *У току целог живота* (први пример) или *Јер су његову чуварину за време једне године* [м. *кроз годину*] *полазили волови* (последњи). А у другом би случају с истим значењем могле бити употребљене реченице: *Послаће вам после приближно један сат* (односно за *један сат*) *један пакетић* (први пример); *Он ће после приближно недељу дана, можда, бити сам* (други) и *После приближно десетак година све ће ово друкчије изгледати* (последњи пример).

Али док употребу акузатива с предлогом *кроз* у функцији временске одредбе с првим значењем не можемо претпостављати њеној горе означеној семантичко-синтаксичкој опозицији, у овоме другоме случају, и поред еквивалентности значења, ми сматрамо да *кроз* с обликом акузатива, бар стилски, има преимућство над било којим његовим семантичко-синтаксичким синонимом, од којих би један био и за с обликом акузатива (исп. *За десетак година све ће ово друкчије изгледати*, о чему види ниже у тач. 450. б).

407. а) Функцију одредбе за начин на који се радња глаголска врши има, и уопште у функцији такве одредбе предиката такође се често употребљава, акузатив с предлогом *кроз*.

Антон се сјећам као *кроза сан* (С. Матавуљ, С Јадрана, 114). — Одговори жена *кроз јецање* (Исти, Приморска обличја, 37). — Сеја брату *кроз плач* одговара (нар. песма). — Да сахрани младост своју, како је сама *кроз сузе* говорила (Бр. Машић, Директор Прокић, 192). — *Кроз смех* лије своје сузе (Вл. Јовановић, Из брачног живота, 350) и сл.

б) Већ у првом од наведених примера ова предлошко-падежна веза, у изразитој функцији одредбе за начин, у ствари је израз (*кроза сан* значи: *једва, мутно, неодређено* или што слично). И мада су начинске одредбе: *кроз јецање, кроз плач, кроз смех*, које значе: *јецајући, плачући, смејући се*, — оне су, пре свих других и више од свих других, изрази, тј. везе речи с мање или више преносним значењем.

в) У томе значењу у нашем језику, и књижевном и у језику свакодневне комуникације, сваки час срећемо употребу акузатива с предлогом *кроз*, као у примерима: *Све гледају кроз црне наочаре* (Јединство V, 154). — *Двор је све маџарске ствари гледао кроз маџарску призму* (В. Јагић, Спомени I, 107). — *Свој деци је дозвољавала и прогледала кроз прсте* (И. Секулић). — *Добро га пустише кроз руке код Севастопоља* (С. Сремац, Вукадин,

126). — Ви гледате кроз црне наочаре (В. Петровић, Буња и други у Раванграду, 101). — И кроз иглене уши се пролазило (Д. Радић, Наковањ, 9). — Да ми калуђерски хлеб кроз ноздрве скаче (С. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића I, 109). — Наравно да често мора... проћи и кроз сито и кроз решето (Ј. Игњатовић, Патница II, 187). — Говориле су кроза зубе (Бр. Нушић, Пучина и обичан човек, 68). — Полиција је истеривала мачку кроз димњак (Одјек 1888, 11, 1). — Нека их три дана узастопце пропусти кроз шибу (В. Живојиновић, превод Егмонта од Гетеа, 47). — Боље је такве ствари и не провлачити кроз уши жандармима (дн. штампа).

408. а) Веза предлога кроз с обликом акузатива среће се у српскохрватском књижевном језику и у служби означавања узрока: *Те се кроз то љуто завадише* (М. К. Љубушак, Народно благо, 326). — *Заплетете се кроз то у раг* (Б. Петрановић, Богумили, 115). — *Како хоћеш јунак да погинеш / Кроз другог да изгубиш главу* (нар. песма). — *Кроз кћерино дело погинуће најнежнији отац* (М. Бан, Дјела I, 122). Али је та веза овде, то се види и по делима из којих су узети примери за њу, прилично застарела, и тешко да се она, осим пословички или ради намерног архаизирања стила, данас више употребљава у разговорном, или у језику данашњих писаца. Место акузатива с предлогом кроз у тим би се примерима најчешће употребио генитив с неким од предлога за означавање узрока.

б) Чешће је раније био у употреби и, каузалноме сродан, акузатив с предлогом кроз за означавање помоћу кога или помоћу чега, односно преко кога или преко чега се остварује оно што се износи управном речју: *Гримиз, свилу... добивао је Запад кроз млетачке трговце* (Ф. Рачки, Борба Јужних Славена, 73). — *Нијесу ни могли постати друкчије него кроз облике старог словенског језика* (Б. Даничић, Диоба словенских језика, 9). — *Шта кроза те тако сија амо* (Бр. Радичевић, Песме, 135). — *А то је што вас дадох упитати кроз професора Зоричића* (В. Јагић, Спомен I, 210). — *Кроз спољне преврате у врховној власти пренашиани [су] и наслеђивани* (Ст. Новаковић, Глас САН XXIV, 7). — *Вемија је кроз свој живот знала да среће у животу нема* (Ј. Веселиновић, Дела VIII, 338). — Али ову употребу срећемо и у новије, па и најновије време, и код савремених писаца: *Дубровник је кроз своје поклицаре... умيو побити млетачку дипломатију* (Л. Војновић, Дубровник, 146). — *Судбина човека је изражена... кроз ову тројицу песника најпотпуније* (Ј. Дучић, Сабрана дела 6, 321). — *Кроз неке везе и пријатеље*

деда-Таса прекупи једно овеће парче земље (Бр. Машић, Директор Прокић, 170). — *Ништа и не каза о стварима што је дознао кроз својега човека* (С. Батушић, Аргонаути, 386). — *Добро је што се кроз тебе појавила таква болест* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 235). — *Кроз своје представнике на конгресу говорио је сав организовани пролетаријат* (Архив КПЈ 3, 55).

Ма како да је у овој служби казивања посредством чега се нешто десило или дешава, односно врши, чест акузатив с предлогом кроз — ваља истаћи да су овдас много обичније одредбе друкчијег облика с истим значењем. У свакоме ће случају већина дати преимћство генитивним синтагмама с предлозима преко, или помоћу, или другој којој предлошко-надежној вези и казати: *Преко својих представника на конгресу је говорио сав организовани пролетаријат*. — *Добро је што се прво код тебе појавила таква болест*. — *Преко неких веза и пријатеља деда-Таса је...* — *Судбина човека је изражена у овој тројици песника* (односно у песмама ове тројице песника) итд. Када бисмо били у прилици да дамо примере истог типа у облицима на које упућујемо, уверили бисмо се да сразмера бројне употребе њихове у односу на примере с акузативом и предлогом кроз речито говори на штету ових последњих.

409. Оно помоћу чега се нешто врши или извршава, у ствари је средство за то вршење, односно извршење. Па ипак у примерима из последње тачке не бисмо могли узети као одредбу облик правога средства, тј. облик инструментала. Међутим, у примерима: *Ти кроз очи страшан отров пијеш* (М. Бан, Дјела I, 155). — *Можда сам баш кроз његове очи... могао видјети и чути којешта* (В. Назор, Нове пјесме, 7). — *Кроз ручни рад развијају иницијативу* (Андрејевић Т., Планинарско таборовање, 4). — *Кроз уста свих могућих шпијуна... бацили су се блатом на нашу земљу* (Борба 1949, 234/2). — *Кроз ласке и ријечце медене Изофилу диклицу превари* (Тице, превод Дантеове Дивне глуме, 114). — *Кроз слику уметник открива парченце света* (Радна школа 1925, 26, 48) — појам с именом у акузативу уз који је употребљен предлог кроз одиста је средство за извршење онога што се казује управним глаголом. Али је облик имена тога појма везан с предлогом кроз, као и кад се то име употребљава у облику инструментала, претежније одредба за начин (исп. примере с истим значењем у тач. 461).

410. Акузатив с предлогом кроз употребљава се и с другим нијансама значења, од којих још треба споменути оно што га ова предлошко-акузативна веза има уз глаголе: *гледати, завидети, волети, љу-*

бити и сл. као у примерима: *Кроз жену и предмете који је окружују гледа у далеки свет својих маштања* (Наша књижевност II, 1946, 16). — *Све што ми се л'јеним чини / кроза њ моја душа љуби* (С. С. Крањчевић, Изабране пјесме). У оваквим примерима том се везом једним делом одређује начин онога што се глаголом казује, а с друге стране гледано — то је средство којим се допуњава садржина управног глагола. У другоме по реду примеру, у функцији ове предлошко-падежне везе, као њена опозиција, може се употребити облик локатива с предлогом у (исп. *Све што ми се л'јеним чини, у њем моја душа љуби*). У првом примеру, међутим, предлог *кроз* с обликом акузатива нема потпуног синонима. У овима сродним, у примерима типа: *Ферхад, дијете ратара, кроз јунаштво бег и вапија* (дн. штамп) изразито је уочљива функција допуне употребљене предлошко-акузативне везе која има више опозиција у другим предлошко-падежним везама (*по јунаштву, према јунаштву, у јунаштву* — ова последња је, додуше, или бар може бити, с друкчијом и семантичком и синтаксичком нијансом) и у облику инструментала (*јунаштвом*).

411. Акузативом с предлогом *низ* означава се кретање, односно усмереност од горње стране појма с именом у акузативу према доњој:

Низа сва брда потрчаше Дрини (П. М. Ненадовић, Мемоари, 17). — *Идеш [се] возати на дјетињим колицима низ то стрмо брдо* (А. Ковачић, У регистратури, 20). — *Човјек танких дугих и низ лице* објешених бркова (А. Ковачић, Приповијести, 22). — *На бреговима кућарице* као да ће клизнути *низ пећину* (В. Цар Емин, Под сумњом). — *А низ образе* јој потеку сузе (Б. Јакшић, Дела IV, 25). — *Крупна људина* сниза се *низа зид* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 434). — *Везак везла, низ поље* гледала нар. песма). — *Низа село* теку потоци (Ј. Цвијић, Насеља XXIII, 46). — *Оде коњиц* као стрела, / *оде пусти низ пољану* (Бр. Радичевић, Песме, 277).

412. а) Супротан правац кретања, тј. кретање од доњег краја према горњему означава се акузативом с предлогом *уз*:

Поће уз поток у другу воденицу (нар. приповетка). — *Доће да се пење уз опуту* (Исто, 9). — *Шишмиш мраком прхне уз хрид* (В. Назор, Нове пјесме, 45). — *Како поће мало уза стубе, ублиједи* као рубетина (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1689—1690). — *Лети расте кадилица и уз конац* пузи ладолеж (И. Андрић, Нове приповетке, 155). — *За њим је уза степениште допирао слаби глас* Маргаретин (Исто, 214).

б) Акузативом с предлогом *уз* означава се, даље, да се нешто, обично мање, налази или да се ставља, прибија или причвршћује при чему другом, или да се веже за нешто друго, што је махом више, односно значајније, или се као такво узима:

Метнула лонац уз ватру (С. Ацић, Учитељ, 196). — *Посади га себи уз колена* (С. М. Сарајлија, Србијанка, 85). — *На округлом столцу уз тезгу* сједио је просијед човјек (Република 1960, 1/3). — *Поређани су уза зид* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 7). — *Главаш је ишао уз Борђија*, а Бурчија најприје *уз Јакова*, а послје сам (В. Карацић, Даница 3, 14). — *Те пристану уз супарника* му (Б. Петрановић, Богумили, 119). — *Да се прибије уз ма какве друге људе* (И. Андрић, Нове приповетке, 146). — *Они се држе уз власт* (В. Ђоровић, Босна и Херцеговина, 193). — *Мора имати притку или тачку уз коју се лоза обвија* (А. Николић, Газдинство I, 129). — *Ваља да га вежете уз један или уз оба прста* (Вл. Борђевић, Болничка служба, 174). — *Позва Србе да пристану уз њега* (М. Вукићевић, Историја II, 22). — *Сутрадан изјави да уз његову жељу* пристаје (Ј. Игњатовић, Патница II, 299). — *Трајно се приљубљује уз све новије и новије проблеме* (М. Крлежа, Република 1959, 2—3/3). — *Читав је њен живот био везан уз тај парк* (Исти часопис 1957, 8/6).

в) Акузативном синтагмом с предлогом *уз* означава се и да се нешто налази или бива поред онога што означава име у акузативу, и овде опет мање значајно поред оног што је од већег значаја:

Дала би му читлук на Загорју, / И уз читлук дванаест волова (нар. песма). — *Садржи уз друге материје* понајвише воде (Ј. Панчић, Зоологија, 45). — *Али како да реч уносимо да се хвала уз дар* не застиди (Ј. Суботић, Дела, 288). — *Стално [би] боравио уза њ* (Вј. Новак, Подгорске приповијести, 22). — *Уза сав усхит* осјећао сам ипак колико је рат сада друкчији (В. Назор, Нове пјесме, 7). — *Камен уз обалу [је] бодљикав, храпав, изрован и пуст* (Р. Маринковић, Република 1957, 1/12). — *Уза све то* неочекивана је Шпицерова концепција (И. Франгеш, превод Вергина Мештра дон Гезуалда, 21).

413. А све што је поред нечега другог, то је, разуме се, с њим заједно. То значи да се овом предлошко-акузативном везом казује и да се нешто налази с а о н и м што означава име у акузативу, да је, тј., сасвим близу до њега:

Вјерна уз друга друг корача (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, 15). — Те извади од злата јабучку, уз јабучку хиљаду дуката (нар. песма). — Одмор ће шкодити ако се проводи у гостионици уз алкохолна пића (Б. Манојловић, Књига о здрављу, 354). — Па се уз личну храброст надати победи (Т. Маретић, превод Хомерове Одисеје, VII). — Пастири који уз двојнице* гоне своја весела стада по Космају (Љ. Недић, Из новије српске лирике, 150). — Уз оштри фијук коса и српова разлијегала се пјесма (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 319). — Уза сјај и пуцкетање кријес је горио (В. Назор, Нове пјесме, 8).

414. а) Када је појам с именом у акузативу непредметан, онда је овај облик с предлогом уз у функцији одредбе околности, а употребљава се и у значењу предлога у с локативом као у примеру: *И можда сам баш кроз његове очи уз оне прилике* (исто је што и: *у оним приликама*) *могао видјети и чути којешта* (В. Назор, Нове пјесме, 7) или у значењу — опет с акузативом и предлогом за, као у примеру: *Он ће то уступити уз пристојну награду*, где имамо више значењску нијансу одредбе начина, али у исто време у њој осећамо и функцију допуна. А с именицом *цена* и уопште се у акузативу с предлогом уз употребљава напореда веза истог падежног облика с предлогом за: *Уз какву цену ће сведочити?* (Ј. Игњатовић, Патница II, 444) значи исто што и *За какву цену ће сведочити?*

б) У значењу намене с предлогом за употребљен је предлог уз у примерима типа: *Составио сам неколико честитака уз Нову годину и имендане* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести, 7).

в) Акузатив имена појма коме се што додаје с предлогом уз употребљава се и као допуна глаголима који означавају то додавање, у примерима типа: *Неколико народних приповедака и загонетака уз које сам казао* (В. Караџић, Приповијетке, III).

* Овај пример треба схватити тако као да је речено како су пастири гонили своја стада певајући уз двојнице, с певањем уз двојнице. А у вези с тим ћемо истаћи да се предлог уз, напореда с предлогом у, употребљава с акузативом назива појединих дувачких, најчешће народних, инструмената: *свира уз двојнице, уз диле, уз гајде, уз дудук*, или боље: *свира у двојнице, у диле, у гајде, у дудук* (в. ниже тач. 431. б). Ми мислимо да је до употребе предлога уз у овој вези дошло на тај начин што се обично за време свирања и певало, што се управо често певало уз те инструменте. И то је онда била песма уз њих, па се с песме иста веза пренела и на свирање уз које се пева. А као уз наведене каже се и: *Свира уз тамбуру (Ударало Туре уз тамбуре)*, и то је у овом случају најобичније. А уколико се глагол *свирати* допуњава другим неким обликом имена овога инструмента, то је локатив с предлогом на, па се каже: *Свира на тамбури*, као и *свира на виолини, на клавиру* итд.

415. И означавање истовремености двеју радња исказаних именицама врши се такође употребом предлога уз с обликом акузатива једне од тих именица, оне наравно што се за дату прилику узима као значајнија или бар познатија. *Уз оштри фијук коса и српова разлијегала се пјесма* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 319).

416. а) Од ових су друкчијег типа примери као што је: *За вејање уз ветар треба... угодно да душе* (Б. Радић, О пшеници, 80) у коме уз *ветар* значи при ветру, и несумњиво је одредба околности у којој се врши радња означена глаголском именицом (*вејање*) коју одређује. То у исто време значи и вејање за време ветра. А може значити и вејање на нарочит начин — супротно ветру или како друкчије.

б) Из означавања супротног правца развило се преносно значење ове предлошко-акузативне везе у изразима, у фразама као што су: *Уз косу би и Молеру било / Да се тада Москов умијеша* (Ј. Новић, Карађорђе, 403). — *Да бих му ишао уз нос налазио сам да је добро и оно* (М. Богдановић, превод Коле Брењона Р. Ролана, 58) и други слични случајеви у којима се значење начина јасно чува.

417. На широј народној употреби заснована је временска одредба у облику акузатива с предлогом уз, какву често срећемо у језику В. Караџић, нпр., у примерима типа: *Саву Ђурчију и Ристу Цинцарина који су уз ову буну највише викали на Младена и Милоја*, који млађим нараштајима у градским срединама необично звуче¹.

Ова се особина, међутим, у говору сеоског становништва, нарочито старијег доба врло често среће. Веза предлога уз с акузативом именица које означавају неки временски период, временско трајање уопште узев, није необична ни у језику новијих писаца. Њу, како смо констатовали², бележимо не само код Вука и његових непосредних следбеника: код П. М. Ненадовића, нпр. (*Читуља је изгорела, кад су нам уз Карађорђе в рат куће погореле* — Мемоари, 7), Б. Даничића (*Оне су пренесене онамо из задужбине Лазареве, старе Раванице у Србију уз ратове између Турака и Немаца на крају XVII. века* — Ситнији списи, 320), М. Б. Милићевића (*Једноничим уз часни пост* — Зановет, 146), Ст. Новаковића (*Говораху којешта о догађајима што се збише уз рат* — превод Криалија М. Чајковскога) и др., него и код каснијих писаца, краја XIX и прве половине XX века: Ј. Веселиновића (*Мислимо тамо уз месојеђе* — Целокупна дела VI, 135), М. Глишића (*Једно јутро уз међудневи-*

¹ В. Зборник за филологију и лингвистику Матице Српске I, 121.

² У расправи *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*. — Јужнословенски филолог XXVI/1—2, стр. 124. и 125.

и у беше пошао брата Мата кући Јанковој — Приповетке I, 168), Ср. Поповића (Уз Кочину крајину звала се Бањалучка капија — Путовање по новој Србији, 67), Р. Перовића Невесињског (По злу времену, уз позну јесен или уз рану зиму, прегазе и прољу — Српски књ. гласник, књ. XXVII, бр. 9, 647), Д. Поповића (Кад је хајдук Вељко био у Бањи једне недеље уз Петров пост, журно позове свога писара — О хајдуцима, 145—146), Д. Радића (Кромпир крупан, брдски, душу дао за уз пост — Тако ми, планинци, 12), Г. Бановића (Треба ми уз рамазан — Невибене снаге, 113), Н. Симића (Јакова сам родила уз госпојински пост — Браћа и кумири, 9), Б. Ђопића (Сјећао се некадашњих шала и доскочица, вечерњих прела уз бербу кукуруза — Пролом, 392), Б. Сијарића (Стајала је стално у сандуку и вадила се само уз бајрам — Зелен прстен на води, 138) и др. — Необичност временског значења акузатива с предлогом уз, посебно, како смо рекли, у градским срединама данас, није у самој тој синтаксичкој вези као таквој, већ у чињеници што се у функцији означавања времена, како се из наведених примера може видети, предлог уз употребљава с одговарајућим обликом ограниченог броја именица, од којих је, опет млађем нараштају рођеном у градовима, више њих непознато, тако рећи: међудневица се, рецимо, па и пост, и месојеђе, и рамазан, и комидба, ретко чују у данашњем разговорном језику градског становништва. Једино је рат, на жалост, остао доста познат. А и у овом се, скоро једином случају, доиста као временске одредбе у томе језику чешће чују синтагме: за време рата или у току рата, него њихов синоним — уз рат.

418. Акузативне синтагме с предлозима: на, у, о и по. — Од предлога који се слажу с акузативом и још којим падежом прво дајемо преглед ова четири предлога, који још иду и с обликом локатива, наравно уз друкчију реакцију. Овим предлозима с акузативом исказује се, пре свега, заузимање одређеног места после извесног кретања које се означава управним глаголом. А и у овој је, и у другим службама заснованим на оваквом њиховом значењу, нарочито широка употреба предлога на и у с овим падежним обликом.

419. а) Ако се место завршетка кретања налази или се само претпоставља да се то кретање завршава на површини некога појма, односно на његовом горњем крају или се штогод ставља на горњу страну чега — то се означава акузативом с предлогом на:

Неке мисли на врат товаримо (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 504). — Трећи пјетли у мјесту Цетињу, / а Новица

паде на Цетиње (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 162—163). — Стави на се господско одјело, па се Ђогу на рамена баца (нар. песма). — И он се натовари на моја колица (А. Ковачић, У регистратури, 20). — Пруска влада је осјетила да је на бајонете тешко и сјести (Стј. Радић, Данашња финансијска знаност, 29). — Косим правцем падају им сјене / на каљаве цесте, блатне путе / и на мене (Г. Крклец, Изабране пјесме, 31). — Могао сам скочити на високу полицу (Б. Ђопић, Не тугуј, бронзана стражо, 89). — Намести на лице гримасу големог чуђења (И. Дончевић, Миротворци, 53). — Стави му Анкица на руке (Б. Чиплић, Јаруга, 136). — Хајд', јуначе, стани ти на гомили (Вј. Калеб, На камењу, 71). — И двадесет њих оде на извор на воду (Маретић—Ившићев превод Хомерове Илијаде III, 18). — Увијек побјегнем на Пливин водопад (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 168).

б) Појам чије име стоји у акузативу не мора бити баш место где се завршава кретање, него се овом предлошко-акузативном везом, у примерима као што су последња два од сада наведених, означава и да се кретање завршава нешто изнад и поред појма с именом уз чији облик акузатива стоји предлог на, као што се почетак кретања, тј. одвајање од таквог места означава предлогом с(а), с обликом генитива, наравно (исп. т. 226. б и 227. а). На исти начин у корелацији с генитивом и предлогом с(а) стоји и на с обликом акузатива у другом по реду примеру из Мажуранићева спева, као и у примеру: Воз стиже на Ријеку тачно у 7 часова (разг. језик).

в) У многим случајевима, наравно, веза предлога на с обликом акузатива врши функцију одредбе места управног глагола, односно њеног завршетка на горњој површини, на спољној страни места означеног именом у акузативу, с којим може ићи, па често и иде, и предлог у у примерима као што су: Она изведе децу на двориште (Св. Ранковић, Сеоска учитељица, 29). — Остали се врате на своју базу (М. Петровић, Кроз поларну област, 125). — Он је опет скакао, бјежао на авлију (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела II, 592), у којима би доиста подједнако био на месту и предлог у с акузативом. Узимање једног или другог предлога у оваквим случајевима не условљава сам глагол који је ту увек исти, него цела говорна ситуација. Употреба предлога на с именом у акузативу претпоставља означен простор као такав, тј. неомеђен границама, а употребу предлога у и тај исти простор али у одређеним границама. То, наравно, не значи да дотични простор у првом случају не сме имати, а да у другом

мора имати одређене границе, него просто да су оне у првом случају прелевантне, а у другоме нису.

420. а) Предлог *на* у функцији одредбе места радње управног глагола употребљава се с акузативом напореда и с другим неким предлозима, с предлогом *кроз*, нпр., и с предлогом *о*. Тако је у примерима: *Није истина... ни да је Кара-Борђије изишао на поље, ни да је с момцима пушке на прозоре промолио* (В. Караџић, Историјски и етнографски списи, 63). — *Крв је људска рана наопака / на нос вам је почела скакати* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1140—1141). — *На отворене прозоре долазио је свјеж ваздух* (Вј. Калед, На камењу, 12). — *Настојећи ићи стопама свога учитеља на чија уста он и говори у својим дјелима* (Бошњак—Филиповић, Антологија, 84). — *Отворио је врата друге собе и на њих је ушао мој брат* (Ј. Поповић, Истините легенде, 37) и сл., како видимо, предлог *на* употребљен је да означи пролажење чега с једне на другу страну појма с именом у акузативу, овде као опозиција предлога *кроз*. Али и поред тога у оваквим случајевима, по смислу који на овај начин одређене радње имају — основно значење предлога *на* оправдава пре његову него употребу предлога *кроз*, мада је гдекад, као у претпоследњем од сад наведених примера, доиста врло тешко рећи којем предлогу би се ту било по чему могло дати преимућство.

б) У функцији одређивања места ономе што се каже управним глаголом са значењем *обесити* — предлог *на* с обликом акузатива употребљава се напореда с предлогом *о* (*Обесила се на један од великих гвоздених клинова* — И. Андрић, Лица, 71).

421. а) Апстрактни појмови немају, наравно, нити могу имати димензија, па ни било какве површине нити горњег краја који захтева предлог *на* у одредби, али ипак имена таквих појмова који су циљ кретања, у служби глаголске одредбе такође стоје у акузативу с предлогом *на*:

А код вас се толико скупило *на војску* (Вј. Калед, На камењу, 71). — Пође им *на сусрет* и поклони се (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела I, 419). — У први мах је наишао *на отпор* (И. Андрић, Нове приповетке, 149). — Натера га да се упише *на правни факултет* (Исто, 140). — Свако јутро рано одлазе *на посао* (разг.). — *На срески збор* дошли су у толиком броју (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања, 70). — Отишао је *на скупштину* (Исто). — Сад ће послати ескадрон *на жесток јуриш* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 170).

б) Овима је блиска употреба предлога *на* с обликом акузатива у функцији одредбе управног глагола кретања у изразима типа: *Та наказа на видјело ће доћи* (др М. Богдановић, превод Шекспирова Отела, 42). — *Истина изби на сриједу* (Е. Мулаблић, Зелено бусење, 29). — *Морао би да стане на једну јасну линију* (Књижевна република 1924, 269) и сл.

422. а) Управни глаголи не морају означавати кретање чега материјалног, већ могу значити било какву усмереност, управљеност (погледа, рецимо, мисли или чега сличног) на неки појам, или било какву намену, па да опет име тога појма стоји у облику акузатива с предлогом *на* као у примерима:

Нисам чуо да је који *на тамницу* осуђен (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 14). — Одговарао је *на Вукалову шалу* (Исто, Писма из Италије, 130). — Пас шаров [је] стао завијати као да *на мјесец* лаје (А. Ковачић, У регистратури, 14). — *На јаяк* из бездана сада нова прасне бомба уз тутањ (И. Г. Ковачић, Јама, 20). — Тражио сам не би ли ме ко *на то* охрабрио (Б. Нушић, Народни посланик, 7). — Чекао је *на прилику* да каже нешто (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 180). — Ево сад још *на смијех* ми се даје (М. Боговић, Матија Губец, 2). — *На кога* ће вас мати оставити, сироте моје! (В. Петровић, Варљиво пролеће, 116). — Нек вам је *на корист*, а мени *на здравље* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 259). — Око мене је заударало све *на студену влагу* (Исто, 269). — Зеко је помишљао *на самоубиство* (И. Андрић, Нове приповетке, 147). — Свијет је чекао *на његову ријеч* (Република 1960, 2—3/49). — *Личи на прерано заклани лист* дивљег кестена (В. Јелић, Република 1959, 9/2). — Себичан је и суревњив *на своје* (М. Богдановић, превод Коле Брењона од Р. Ролана, 222). — Видело се да је готов *на плач* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 31). — Старчев глас је звучео *на власт* (В. Цар Емин, Иза племе, 7). — Служи ми више *на неприлику* него *на заштиту* (И. Андрић, Од Балкана до Монблана, 88). — Два пута се *на ужас Ненадов* заплела у електричне жице (Б. Босић, Покошено поље, 38). — У себи носи побуну *на нискост* свога живљења (Исто, 197). — *На ову мисао* он се трже (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 12). — Личили су сасвим *на слонове* (Ј. Жужовић, Камено доба, 8). — Може да замрзи *на свој живот* (И. Андрић, Травничка хроника, 73). — Много се скрханих појединаца предало *на милост и немилост* (М. Крлежа, Бапкет у Блитви, 23—24).

Што се тиче функција акузатива с предлогом *на* у овима и оваквим случајевима, оне су разнолике. Најчешће је то допуна, управо какав даљи објекат, као у неколико последњих примера (у примеру, рецимо, из Жујовића, па из Андрића и Крлеже, а и у већини претходних).

б) Свакако овамо иде акузатив с предлогом *на* у функцији допуне глагола *мислити*: *Површина је толико била неравна да се није могло мислити на прелазак* (М. Петровић, Кроз поларну област, 39). — *Па је онда озбиљно почео мислити на женидбу* (Ј. Е. Томић, Мелита, 11). — *Нисам могао мислити ни на коња ни на рат* (Српски књижевни гласник, књ. 52 н. с., 388). — *Ви сте обавезни да мислите и на ону младу девојку* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба II, 414). — *Поноћ је. Лежим, а све мислим на те* (А. Шантић, Једна суза, стих 1). — У овој функцији неправог објекта као синтаксички синоним употребљава се и локатив с предлогом *о*, типа: *А Телемак је сву ноћ мислио о путу* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 19). Али између једне и друге предлошко-падежне везе ипак има једна нијанса у значењу, која је у томе што се с предлогом *о* и локативом претпоставља потпунија ангажованост субјекта око истог предиката. У функцији и с једном и другом, а по значењу више с локативном везом, једнак је — акузатив с предлогом *за* у примерима какав имамо у Његошеву стиху: *Мишљаху ли у свијет за кога?* (Горски вијенац, стих 1502. О тој ће једнакости још бити речи ниже, у т. 446).

423. И у скоро свим у овој тачки наведеним примерима је то, како рекосмо, допуна, мада може бити и одредба — начина, рецимо, као у Кочићеву примеру: *Око нас је мирисало на влагу*, где се везом акузатива с предлогом *на* означава како је нешто мирисало, или је она у функцији прилошког дела предиката (исп. са тим *Мирисало је као влага*).

Акузативом с предлогом *на* се и уопште нарочито често одређује на који начин се врши оно што се казује управним глаголом:

Прела свилу на златно вретено (нар. песма). — *На смрт се је Јово разбољео* (исто). — *Да ме хоћеш избавит, Јоване, / Ил' на благо или на јунаштво* (исто). — *Немој пити на дукате вино, / већ на гроше и на маријаше* (исто). — *Је ли зора, ето ме на ноге* (П. П. Његош, Пјесме, 136). — *Када се Европа подели на мале кантоне, онда ће бити мирна* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 17). — *То се у Дрази знаде све на длаку* (Д. Шимуновић, Мрковољ, 38). — *Хладно ми је било у то доба касно, / на*

одају топлу грејала ме нада (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 51). — *Почне га хрскасти, одвајати на дијелове* као кост (В. Калеб, На камењу, 54). — *Он дише на плућа* (М. Петровић, Кроз поларну област). — *Милан се на господску носио* (И. Војновић, Геранијум, 177). — *Љуто и као на силу се одваљиваше лептирица за лептирицом* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 318). — *Бојине ријечи се убрзо и на длаку испунише* (Исто, 374). — *На махове* би загуђеле у даљини (В. Калеб, Дивота прашине, 19).

424. А у вези с овим, сасвим је разумљива веза акузатива с предлогом *на* и у функцији атрибута у примерима какви су:

Гдје год момак има *на женидбу* / И девојка има *на удају* (нар. песма). — *Опјевао је судбину једног осуђеника на смрт* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 357). — *У девојака на удају* виде се и ћулићи (Исто, 301). — *Опремио је експедицију са два брода на једра* (М. Петровић, Кроз поларну област, 117). — *Носио је собом троје саонице на расклапање* (Исто). — *Прошла ме је моја буна, мржња моја, / Сан освете и одвратност на свет бедан* (В. Петковић Дис, Песме, 114). — *Он бијаше момак, одавна на женидбу* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 201). — *Дан је био загушљив, облачан, на кишу* (М. Црњански, Сеобе, 106). — *Добар је за плес, додала је с алузијом на грамофон* (Ј. Торбарина, превод Година од В. Вулф).

425. а) Предлог *на* с акузативом употребљава се и за одређивање количине времена за које нешто траје или се врши: *Баци га у тамницу на годину дана* (Вук, Даница 3, 23). — *Он отаре очи на тренутак ослијепљене димом* (И. Дончевић, Хорватова кћи, 27). — *Она га никада ни на час није остављала* (Исто). — *Позна да је само на часа к оставио драгоцјен посао* (В. Калеб, Приповијести, 60). У тој се функцији напореда са *на* употребљава и предлог *за* с истим именским обликом и у истом значењу (т. 450. б).

б) Ова се предлошко-акузативна веза употребљава и за означавање времена када се врши радња:

Ибрахим-паша дође на пролеће у Ниш (Вук, Грађа за историју, 7). — *Хоћемо се на зиму питати како се држи царевина* (В. Карацић, Даница 1, 86). — *У Бечу на Ново лето* 1847. год. (Његош, испод посвете Праху оца Србије). — *Ваљало му је помоћи на овако велики дан* (Кушан Ј., Република 1957, 2—3/11). — *А поново ћу на лето доћи к вама* (говорни језик). — *Вјера завршује на освит* новог доба у формализму (А. Базала, Пови-

јест филозофије II, 92). — Ветар и киша хладна... јесењим дахом бију на ово мајско време (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 17). — Доћи ће на пролеће (разг.) итд.

426. Иако се одвојено од првог дела не може посматрати, треба ипак споменути употребу предлога *на* с акузативом у прилошким изразима с функцијом одредбе за начин, као што су: *с часа на час* (Из таме су с часа на час искравала само поједина слова — Б. Чиплић, Јаруга); *с дана на дан*; *с једног на друго*, *с године на годину*, *с ноћи на ноћ* (Морао је диринчити с ноћи на ноћ — А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 33). — *Од места на место постави се по који комад леда* (М. Петровић, Кроз поларну област, 142). — *Улице иду право с краја на крај* (Б. Чиплић, Дивље јато, 44) — у којима овој предлошко-падежној вези одговара нека синтагма аблативног значења, тј. генитив с неким предлогом тога значења, најчешће, како из наведених примера видимо, с предлогом *с*.

427. И име појма којим се означава какво растојање на које се доспева или само циља у односу на неки други појам такође се употребљава у облику акузатива с предлогом *на*: *Ми смо се приближили Власеници на пушкомет* (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања, 228). — *Када су пришли на велику раздаљину, угледали су их* (разг.).

428. И обично се тамо где се овако њом означава растојање на којем се што налази, као у примерима типа: *Кућа му је на десетину километара или на неколико миља од града* (разг.). — ова се предлошко-падежна веза употребљава као синоним с предлогом *око* уз исти овај именски облик и обично истих, бројних именица или неодређених количинских заменица (исп. *кућа му је око десетину километара од града*). Треба истаћи да се у овоме случају те везе, ни једна ни друга, не употребљавају само за означавање просторног односа већ у функцији мере уопште (*Иде да се одмори на двадесетак дана* или *око двадесетак дана*). На употребу у служби означавања мере овде, поред осталог, упућује и напредност употребе акузатива као падежног облика за меру и у вези с предлогом (*око*) који се иначе слаже с другим једним падежним обликом (с генитивом).

429. Иста основна глаголска рекција условљава употребу акузатива и с предлогом *у*. Разлика између ове предлошко-падежне везе и оне о којој је било речи у непосредно претходним тачкама у томе је што, према основном значењу прве, акузатив с предлогом у означава

завршетак кретања, односно усмереност у унутрашњост појма с именом у акузативу, у границама, односно међу деловима, или на ограниченем простору онога што тај појам значи.

Акузатив с предлогом у прво одређује све глаголе који означавају било које врсте кретања у правцу било чим омеђеног појма који је означен овим падежом:

Обриса очи и изађе у народ (Л. Лазаревић, Приповетке, 18). — Онс се скупише у тајну седницу (Исто, 171). — Претворио се у лептира и одлетио у бријег (Вј. Новак, Тито Дорчић, 218). — У храм крадом побох (В. Назор, Нове пјесме, 46). — Дете утешено опет отрча у игру (Р. Домановић, Целокупна дела, 297). — Сва врева пијаци нагрну у уши (Б. Сијарић, Бихорци). — Баца најбестидније увреде у лице (М. Богдановић, Стари и нови, 27). — Иде у природу са пуним поверењем (Исто, 162). — Отићи ће у монахе, у колибу (М. Црњански, Сеобе, 176). — Накнадно је унесено у књигу рођених (И. Андрић, Нове приповетке, 143). — Кренуо је са својим годиштем у рат (Исто, 140). — Провирим у спаваћу собу (В. Јелић, Република 1957, 9/1). — Гледа у учитеља (Л. Лазаревић, Приповетке, 128). — Мирно завиче у празну улицу и у топли запад (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 8). — И поток се вије у сребрне арабеске (Д. Домјанић, Пјесме, 58). — Кнез му изађе у сретанье (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 370). — Пољуби ме у образ (Исто, 227). — Нико никада неће / да сађе у чаробне дворове очију твојих (Г. Крклец, Изабране пјесме, 62). — Мој отац ништа не чује, па се и не мијеша у нашу препирку (А. Ковачић, У регистратури, 45). — Љутито се заривала танад у веселу воду (В. Калџић, Дивота праšине, 9). — Онако слаба и очајна она је отумарала у варош (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 34). — Гледао је у своје руке и само је с времена на време подизао поглед (Исто, 26).

430. Синтагма с предлогом у и обликом акузатива врло је честа и као одредба времена радње која се дешава у једном од тренутака онога термина који се именује обликом овога падежа, или се врши у току тога времена:

У време Римљана [су биле] на самој морској обали (Л. Ненадовић, Славенска вила, 33). — Никад нису заспале пре него дође..., па ма то било у зору (Л. Лазаревић, Приповетке, 71). — Можда сам у оне године могао видјети (В. Назор, Нове пјесме, 7). — У тај тренутак упада разгоропађена бароница (М. Богдановић, Стари и нови, 127). — И тек се у ноћ враћала кући

(Б. Сијарић, Зелен прстен на води). — Материно срце је једнако у сва доба (Б. Нушић, Деветсто петнаеста, 13). — У три године... није издао ни једне књиге (Република 1957, 2—7/22). — То су они бели танки млазеви што у одређено доба године цуре из беспрекорних саставака (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 13). — У пролеће оне године стигли су кавазу његови људи (Исто, 20). — У такве тешке ноћи моја мати слуги (Г. Крклец, Изабране пјесме, 2).

У вези с употребом ове предлошко-падежне везе у функцији временске одредбе потребно је истаћи да је ту у употреби углавном облик акузатива с предлогом у, иако се не осећа никаква усмереност према дотичном временском појму (исп.: у дан, у вече (одн. увече), у подне, у недељу, у понедељак, у четвртак, у суботу, у јесен, у зиму). Али се каже у години дана, у месецу, у јануару, у марту. А сложени прилози: ујутро и ујутру употребљавају се у једном или другом облику — углавном зависно од рекције управног глагола. Међутим, од именице ноћ у употреби је чешћи облик локатива с предлогом у (То се десило у ноћи). У примерима с обликом акузатива, какав је у стиховима (Г. Крклеца): Изаћи у ноћ... иди /... / Дивље руже опијат ће те путем (Изабране пјесме, 2) — не заповеда се да онај коме се говори иде у току ноћи, него да иде у мрак, боље рећи по мрак у. А у примерима: Отац је дошао касно у ноћ са свадбе (А. Ковачић, У регистратури, 17), као да је речено — дошао је када се већ било зашло дубоко у ноћ.

431. а) Акузатив с предлогом у обичан је и у функцији одредбе начина на који се врши радња управног глагола као у примерима:

У малу се длаку не искласмо (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 354). — У брзу се руку [још је обичније — на брзу руку] с њим спријатељи (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 43). — Тако у длаку могу да изменим одлуку (М. Димовић, превод Сирана Е. Ростана, 122). — Навираху ми болне речи, које шапутах у ветар (М. Црњански, Сеобе, 274). — Савија се у клубе својих сопствених невоља (М. Богдановић, Стари и нови, 186). — Викали су горе сви у један глас (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 38). — Дело је простудирано у танчине (Република 1959, 4—5/11). — Његова жена и сестра свирају у четири руке (Р. Петровић, Људи говоре, 33).

б) Поводом последњег примера истаћи ћемо да начин свирања (овде мислимо на реално значење овог глагола) зависи и од инструмента на коме се свира. Од природе инструмента, хтели смо рећи,

зависи какву ће допуну, односно одредбу (јер је то овде више одредба него допуна) имати уз се глагол свирати. А ми смо већ, говорећи о предлогу уз, рекли да се напоредо с њим уз облик акузатива употребљава и предлог у као допуна глагола који значе свирање. Овде ћемо истаћи да је предлог у ту и оправданији и чешћи; он се употребљава уз називе свих дувачких инструмената и удараљки: Свира у двојнице, у фрулу, у дудук, у гајде, у кларинет, као и — удара у бубањ.

432. а) Неке врсте усмереност у правцу појма с именом у облику акузатива уз који стоји предлог у, а у ствари промену једног положаја, стања или расположења у друго, имамо у примерима типа: Па се опет даде у мисли (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 362). — Ударио би у веселе и необуздане шале (Исто, 262). — Ојаћено Змијање обави се у тугу и жалост голему (Исто, 363). — Хватај коње у каруце (Б. Чиплић, Јаруга, 89). — Девојчица не могући више задржати сузе, бризну у плач (И. Андрић, Госпођица, 22). — Они су се затворили у кулу од слоноваче (дн. штампа) — где је ова предлошко-падежна веза, пре свега, у функцији допуне као што је то скоро свугде у изразима, који увек имају пренесено значење бар једног од делова синтагме. А у ове свакако иду и примери у допуну глаголима који значе трансформисање једног појма у други, који је означен управо обликом акузатива: Претворио се у лептира (Вј. Новак, Тито Дорчић, 218). — Твоја срећа пораиће у безумље (Ј. Боновић, Горски токови, 182). — Прсте је држала згрчене у канџе (Б. Сијарић, Бихорци, 137). — Владајућа клика изродила се у паразитски организам (Република 1959, 4—5/3) итд.

б) Неки пут срећемо употребу акузатива с предлогом у и када оно што се креће не доспева до појма с именом у овоме падежу, као у примерима типа: Диже главу у таван (Л. Лазаревић, Приповетке, 173). Ова је народска употреба те везе нарочито честа у функцији придева. Рече се обично: Он је главом у таваницу, Борови су врхом у облаке (тј. врло високи).

в) Из језика писаца дошли су нам под руку примери: Неспособан је у леву руку (Б. Ђосић, Покошено поље, 28) и Потра своје једино око јер је у друго био слеп (Б. Сијарић, Живот 1955, 3/97). А сваки час у говорном језику слушамо: Није здрав у намет, Хрома је у једну ногу, Неспособан је у леву руку, где је наша предлошко-падежна веза у функцији допуне, док је она у претходном ставу одредба — у првом примеру прилошка, а у другога два — придевска.

433. а) У акузативу с којим се слаже предлог *о* стоји име предмета на коме се завршава померање нечега што се за тај предмет везује, веша и на коме се нешто при кретању задржи:

Обеси пушку *о клин* (нар. приповетка). — Када су нам наслали овамо и објесили *о врат*, рекао сам (А. Ковачић, У регистратури, 44). — Обеси улар *о руку* и пође с пазара (Б. Јевтић, Дани на Миљачки, 77). — *О седло* беху привезане две торбе (М. Глишић, превод Гончаровљева Обломова, 181). — Објесимо *о клин* штучове и острагусе (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 245). — На прагу кућице *о коју* сам везан као ланцем (В. Назор, Нове пјесме, 48). — Некада су руку *о руку* ишли по степи (Д. Домјанић, Пјесме, 120). — Објесио је мантију *о грану* једне крушке и пошао у свет да тражи праве науке (дн. штампа).

б) Блиско овоме је значење, а потпуно иста је функција акузатива с предлогом *о* у случајевима где се њиме одређује углавном место процеса означеног управним глаголом ударања, наслањања додиривања, брисања, опирања: *Онесвешћен од страха тресну о земљу* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 151). — *Бура се разбија о кланце* (В. Милићевић, Беспуге, 56). — *Нетко је ударио о стаклена врата од веранде* (М. Крлежа, На рубу памети, 106). — *Сваки час мора да стане и да се ослони о зид* (В. Петровић, На прагу, 11). — *Сељаци су се смејали, куцали се о његову чашу* (Исто, 158). — *Учини вам се ди о његове стене удари* (Љ. Ненадовић, Шумадинче I, 115). — *Шапутала је бришући руке о марамицу* (И. Андрић, Нове приповетке, 40). — *Скакала је, ударала песницом о сто и викала* (Исто, 219). — *Југарњи сунчани зраци ломе се о лимени кров на кули* (П. Адамов, На селу и прелу, 75). — *Обавила је старицу око паса, пак наслонила лице о лице* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 121). — *И лупну о врата* (В. Назор, Нове пјесме, 58). — *Мисли им се лијене о све оне ствари и предмете* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 65). — *Ударала је по одређеном ритму ногама о под* (Вј. Новак, Тито Дорчић, 112). — *Чује се само ударање капљица о земљу* (Д. Тадијановић, Пепео срца, 27).

в) Иако усамљен у овој синтагми свакако треба навести и глагол *огрешити (се)* који се често допуњава акузативом с предлогом *о* да се означи коме је, односно чему је усмерено оно што се означава управним глаголом: *Ја бих се огрешило о своју искреност кад ти не бих све причао* (А. Лазаревић, Приповетке, 19). — *Ништа не би могло учинити да се огрешим о своје обећање* (Љ. Недић, превод Векфилдског свештеника, 166). — *Ко се ма и најмање огрешити*

о правила која владају у овоме логору (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 528). — *Гдје сам се ја огрешитио о ту Европу* (М. Крлежа, На рубу памети, 80).

434. Синтагма с предлогом *о* и обликом акузатива означава и узрок и циљ онога што се казује управним глаголом:

Нигде се не свађају *о приход* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 198). — Завади се мајка и дјевојка, / *Не о граде ни о винограде, / Већ о једну танану кошуљу* (нар. песма). — *Па се отимају о нића и масна јестива* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 324). — (Хотеш да се опкладимо, *о главу* да се опкладимо (Исто, 187). — Црви се сада *о лешиште* боре (С. Пандуровић, Стихови, 108). — Читава мала хорда што се отимала *о поклоне* (И. Андрић, Нове приповетке, 106).

У овој се сада допунској функцији, као апсолутни семантички и синтаксички синоним овој вези употребљава генитив с предлогом *око* (в. т. 347. г).

435. а) Предлог *по* неупоредиво чешће се употребљава с локативом, али се он слаже и с акузативом, и то пре свега с акузативом имена циља ради којег се врши радња управног глагола кретања:

Коме отац иде *по савјете* за винограде и цвијеће? (Република 1960, 2—3). — Сањао сам да су дошли анђели *по мене* да ме одведу (А. Ковачић, У регистратури, 25). — Онда је дошао *по мене* у предвечерје (И. Кушан, Република 1957, 2—3/11). — Рекао сам... Катини да свакако дође *по мене* (Исто 1960, 2—3/6). — Муж и жена долазе *по нове цакове* (Р. Петровић, Људи говоре, 16).

б) Циљу ради којег се врши радња, управо за којим се иде, у примерима с предлогом *по* и обликом акузатива не тежи се само да се доспе до њега него и да се он узме. У тим се случајевима у неким нашим говорима, па и у језику појединих писаца управни глагол допуњава акузативом с предлогом *за* (*На то послаше за мајку* — М. Миљанов, Живот и обичаји Арбанаса, 32). — *Иде код Стеве берберина за клупу* (Р. Домановић, Цјелокупна дела I, 153). — И може се рећи да се ту с обликом акузатива у истом значењу, и истој функцији наравно, употребљавају предлог *по* и предлог *за*. Али је употреба с овим другим предлогом све ређа у књижевном језику и данас се у већим културним центрима осећа скоро као дијалектизам.

в) Са значењем намене своје врсте напоре се употребљавају предлог *по* и предлог *за* с обликом акузатива и као допуне извес-

ним именицама, придевима и прилозима. Овде ћемо навести примере само за предлог *по*:

Његове категорије језичког израза толико [су] плодне *по развој* језичког израза (И. Франгеш, превод Вергина Мештра дон Гезуада, 24). — Недогледне последице *по* само људско друштво (Република 1959, 10/3). — Хоћу да говорим нешто врло важно *по* мене (В. Петровић, На прагу, 276). — Ја не волим: *по* нас је опасно (С. Пандуровић, Стихови, 111). — Њему се десило неки случај, несрећан *по* њега и његову кућу (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 198).

И додаћемо да би у њима предлог за могао да се употреби место предлога *по* с потпуно истим значењем.

436. Ми смо раније у т. 324. и 325. говорили о употреби предлога *мимо* с генитивом у значењу предлога *пored* и *преко* (односно *изнад*). С акузативом исти овај предлог значи и *пored* и *преко* (*даље од*) у исто време. А сасвим је разумљиво што се с генитивом употребљава са значењем једног или другог предлога. Значења акузативне и генитивне везе с предлогом *мимо* нису, дакле, у свему идентична. Генитивна, како смо видели, значи или *пored* или *преко*, односно *изнад*. Акузатив пак с предлогом *мимо* значи у ствари, дакако, и *пored*, али и *преко*, *даље од*, а затим *изнад* — одн. *више од* онога што значи име у акузативу *пored* чега пролази или с чим се пореди. У овој вези предлог *мимо* значи: *пored* и *даље од*, прешавши појам с именом у акузативу — у целини дакле, како то захтева основно значење акузатива:

Али све промашују те *мимо* рогу ћурана у врат (М. Глишић, Приповетке I, 17). — Пролазећи *мимо* Петровићеву кућу, причини јој се да је младић био на прозору (Ј. Лесковар, Пропали двори, 7). — Иво прође *мимо* дућан и не сврати у њ (И. Ђипико, За крухом, 36). — Кад је осјетио да је човјек минуо *мимо* берберницу, одахну (Св. Ђоровић, У часовима одмора, 75). — Сунце је упадало *мимо* руб њезине блузе (М. Беговић, Дуња у ковчегу, 16). — Имате очи тек да не пронесете залогај *мимо* уста (И. Андрић, Приповетке I—II, 121). — Полако вуку ногу *мимо* ногу (Д. Буровић, Дукљанска земља, 173). — Али је овај прошао *мимо* њега као *мимо* турско гробље (Ф. Хорват-Киш, Насмејани удеси, 109). — Преко попречних увала, кроз кршевите сүтеске, *мимо* блатњаве мочвари ваљало је вешто валове наводити (Д. Радић, Приповетке, 7). — Али његово гунђање

пролетни *мимо* Останове уши (Стј. Крајчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 172).

437. а) С глаголима изузимања употребљава се предлог *мимо* уз облик акузатива у значењу осим појма с именом у овоме облику, какво имамо у примерима:

Ја не тражим друге награде *мимо* задовољство што сам се нашао пријатељу (Љ. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника, 107). — Ла Фонтепову (La Fontaineovu) жуборну ријеч не достиже нико *мимо* Молијера (Moličrea) (А. Г. Матош, Огледн, 27). — Није се могло помислити да би неко *мимо* Андријину кућу могао бити изабран (Ј. Радловић, Гријеси отаца, 73).

б) За овим предлог *мимо* с акузативом, значи исто што *изнад*, *више од* с генитивом, има, дакле компаративно значење:

Мислимо о себи да смо *мимо* све остале народе прости (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 89). — Босиљак мирише *мимо* све остало цвеће (Љ. Недић, Целокупна дела II, 174). — Тим показује како њега *мимо* све друге цијени (Осман-Азис, Без сврхе, 40). — Слаба је ракија ове године *мимо* све остале године (П. Кочић, Целокупна дјела I, 229). — Тиме му је казао да га неће штедети *мимо* друге (Св. Ђоровић, Целокупна дјела IV, 463). — Јер је био јунак *мимо* људе (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 14). — Кад се *мимо* свет улежи, упрегне волове (Д. Радић, Село, 187). — Прелетио је *мимо* торањ столне цркве (Стј. Крешић, превод Бајки О. Вајлда, 10). — Дивише му се, узносише га *мимо* све људе (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 191). — Хвалио га је *мимо* остале (Ј. Скерлић, Писци и књиге II, 110). — Заузео је место изван свих осталих и *мимо* њих све (А. Белић, Вук и Даничић, 94). — Мило му је кестење *мимо* икакву воћку (Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, 163).

в) Даље, акузатив с предлогом *мимо* значи *друкчије од* онога што је означено именом у акузативу, дакле: *прелазећи* или *обилазећи* тај појам, не узимајући га у обзир:

Код нас [је] *мимо* остале народе.. могла у овоме догађају постати оваква мрзост (В. Карацић, Ковчежић, 4). — Пада на нас чудо и граило *мимо* људе (С. М. Љубиша, Приповијести, 127). — Тај Димитрије био је *мимо* друге људе (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 204). — Кронов син *мимо* друге даде их мени (Маретић—Ившић, превод Хомерово Илијаде, 384). — Био једном неки млинар *мимо* остале и тврдо одлучио (И. Андрић,

Приповетке I—II, 157). — Улицом су, *мимо остале дане*, промицали људи (дн. штампа). — Не можемо ни ми *мимо остали свијет* (Б. Ђопић, Не тугуј бронзана стражо, 14). — Не ослањајући се на слободну територију, ђак је изишао сам, *мимо редовну везу* (Исто, 72).

Акузатив с предлогом *мимо* не мора одређивати само глагол или придев, већ у истом своме значењу често одређује и именицу; исп. напред наведене примере: *Димитрије је био мимо остале људе, млинар мимо остале, био је јунак мимо људе; Будите мимо толике више чиновнике* и сл. И у овоме случају он, као и иначе, има компаративну функцију, а тим самим и аблативни карактер значења, и ту се, као уосталом и у другим случајевима, додирује с генитивом, те ван овога није потребно тражити никаквог објашњења употреби предлога *мимо* и с генитивом и с акузативом.

438. Акузативне синтагме с предлозима: међу, над, под и пред. — Ови се предлози слажу не само с обликом акузатива, него, уз глаголе друкчије рекције наравно, и с обликом инструментала.

Заједничко пак значење које сада наведене предлоге везује с акузативом јесте оно које проистиче из функције одређивања кретања у односу на појам према коме се то кретање врши и завршетак тога кретања.

439. а) Од њих предлог *међу* с акузативом одређује, пре свега, крај кретања у месту које се налази између делова појма с именом у акузативу:

Узеше нашега слугу Тодора *међу се* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 256). — Док смо још у полусну били, љубила нас је *међу очи* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 116). — А мог војна утрпаше *међу четир' зида* (Змај, Певанија I, 222). — Спремим саонице, па се мокар завучем на пећ, *међу браћу* (А. Ковачић, У регистратури, 16). — Ја изађох мало *међу децу* (С. Ранковић, Сеоска учитељица, 118). — У тај пар Милија рупи *међу нас* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота II, 94). — Он је довео њих и населио се *међу* посве *непозната племена* (Ј. Турпић, Игра животом, 2). — Он сам није никад *међу људе* излазио (Исто, 23). — Изићи *међу људе* (И. Андрић, Проклета авлија, 89). — Падне му у очи *међу даске* заденута фотографија (Исти, Нове приповетке, 160). — Одисеј га копљем у леђа згоди *међу рамена* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Илијаде, 224). — Игра је из двора помало продрла *међу народ* (П. Брикси, Тенис, 69).

б) Пада у очи да се предлог *међу* употребљава с обликом акузатива енклитичке повратне заменице *се* у служби допуне, више допуне него одредбе, глаголâ који означавају вршење радње у одређеном ограниченом простору. А то је један од оних случајева у којима имамо ремећење утврђене законитости према којој би у српскохрватском књижевном језику ту морао доћи облик инструментала, као што и долази редовно када се употребљава пун облик исте заменице. Та чињеница говори да је употреба облика акузатива овде дијалекатског карактера. Али како се с њом срећемо у многим говорним срединама и код више писаца наравно, између осталих и код неких од оних који су завичајно из говорних средина што чине најужу основицу књижевног језика како нам потврђују примери: *Међу се се хоће да поморе, / Злаћенима да пободу ножи* (нар. песма). — *Међу се се птице погодиле* (Хрв. народне пјесме V, 107). — *Рече један од њих пошто се нешто међу се поразговоре* (С. М. Љубиша, Приповијести, 17). — *Њих два три држе ча-Мојсила међу се* (И. Вукићевић, Људско срце, 11). — *Не треба да се убијамо међу се* (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања, 283). — *Него су се необично храбрено међу се изазивали неустрашиво витлајући торбом* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба II, 345). — Намеће се закључак да је овде једна особина позната већем броју дијалеката, из њих ушла у језик појединих писаца. Али се она ипак не може сматрати општеприхваћеном особином књижевног језика.

440. И акузатив с предлогом *над* такође означава место завршетка кретања и з н а д појма (лица или предмета) који је означен именом у овоме облику:

Наднеси се *над бунар, над воду* (нар. песма). — Погледа *над дућанска врата* и види нову фирму (С. Сремац). — И нагнувши се *над њу осети* (И. Ђипико, За крухом, 243). — Корачала је шкиљећи и стављајући шаку *над очи* да би их заштитила (Б. Чиплић, Јаруга). — Непријатељски авиони надлећу *над села*, пуна наших бораца (Ј. Поповић, Сремска хроника, 81). — Стави шаку *над очи* (Д. Максимовић, Како они живе, 9). — Често ми се причиња да сам се извио *над ропство* тијела и власт судбине (И. Андрић, Ех Ponto, 104). — Дигох очи *нада се* и видех димове (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 170). — Једина градска помоћ дође ко силна олуја *над гроб* мојега дана (Г. Крклец, Изабране пјесме, 61).

Б. Даничић је у Србској синтакси (стр. 517) дао и значење предлога *над* с акузативом компаративног карактера, објашњавајући га

као да се подразумева да један појам ту долази над други. И за то значење Даничић даје већи број примера, већином из старијих писаца: из Гундулића, Качића, Рељковића и по један из народних пословица (*Нема крвника над потурчењака*) и Вукова превода Новог завјета (*Нема ученика над учитеља својега ни слуге над господара својега*) и два из народних песама (*Нада те се не нашло јунака* и *Данас нема нада ме јунака*). Иако управни глаголи не допуштају Даничићево објашњење, јер су то глаголи *бити*, *налазити се* и сл., чија рекција захтева употребу овога предлога с обликом инструментала, а не с обликом акузатива — очевидно се о тој употреби мора водити рачуна, тим пре што је налазимо и код каснијих, па и код данашњих писаца, а дакако и у данашњем разговорном језику, нпр.: *Будимска ми хвала већ додија, разум ти хвалећ', дух и науку, ... ал' нада све, над наук, над знање... поштења твога неокрњен криш* (Л. Костић, Дrame, 152). — *Море ... лола је, па је над лоле лола* (С. Сремац, Вукадин, 32). — *Нада све Јанко се чуђаше њеним малим рукама* (С. Матавуљ, Ускок, 37). — *Ово ужасно и трагично нада све ратовање није уродило плодом* (М. Богдановић, Наша књижевност 1946, 434). — И ова се особина ипак, по нашем мишљењу, не би могла сматрати дијалекатском, него је то пре доста раширена особина губљења осећања за разлику између облика акузатива и инструментала у овој, компаративној служби с предлогом *над*, мада је инструментал ту, дакако, знатно чешћи, како ћемо то видети ниже, у т. 485. Дакако, када у тој служби имамо глагол кретања, сасвим је природно очекивати употребу акузатива с предлогом *над*: *Човек који се одвише испне нада друге* (И. Секулић, Говор и језик, 47). — *Хоће по сваку цену да се попне нада друге* (Исто, 69).

441. а) Акузативом с предлогом *под* означава се такође место завршетка кретања, али место које се налази испод појма с именом у акузативу:

Хоће да *под један клубук* стрпа гавраново и своје благо (А. Ковачић, У регистратури, 248). — Сад не могу лако [кући] *под кров* (И. Секулић, Кроника, 206). — Како су ... човечански закони бачени *под ноге* (М. Грол, превод Коломбе и Кармен од П. Меримеа, 39). — Одвео га је *под кућу* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 324). — Зрно је ударило *под леву сису* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 254). — Дођосмо *под сами манастир* (П. Адамов, На селу и прелу). — Дођоше турске војне лађе оклопнице *под Бар* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 190). — Тако се *под небо* пламен Ахилеју дизаше (Маретић—Ившић,

превод Хомерове Илијаде, 377). — Подавио [је] ногу *пода се* (И. Андрић, Приповетке I—II, 153). — Кад се војске слегну *под Париз*, приметнуће се кавга (А. Неимаревић, 1914, 50). — Ушао сам *под кров* те старице (Ј. Хорват, Записи, 72). — Клону обојица на земљу, *под космат грм* (В. Калев, Дивота прашине, 20).

б) Не мора се, уосталом, вршити само такво кретање да би неко или нешто доспело под појам чије име стоји у акузативу. Може, наравно, бити и обрнутог кретања појма с именом у овоме падежу да оно према чему се акузативом с предлогом *под* означава дати однос буде испод или на доњем крају овога. У примеру: *Руке ће љубити, под ноге падати* (З. Шубић, Фазлића поток, 14) — ову предлошко-акузативну везу схватамо тако да ће онај о коме је реч падати на тај начин како ће се ногама моћи по њему газити да буде под њима. Или у примеру: *Не могу употребити сваки материјал који им под руку дође*, — мада и може ко учинити да се материјал креће према рукама, ипак је природније схватити да се руке управо крећу према материјалу, док овај не доспе под њих. Тога типа су примери: *Девет брата под мач ударио* (нар. песма). — *И Делиград су одмах узели под топовску ватру* (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 116). — *Те под своју сабљу не метну смо* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2599). — *Сви поседаше за један сто што беше под око свима гостима* (М. Глишић, Приповетке I, 22). — *Одмах доде да га је ставио под печат* (М. Грол, Позоришне критике, 45). — *Један стражар ме је узео под око* (М. Лалић, Свадба, 213). — *Док га не стави под перо* (разг.). — *Ти си мени стигао под руку* (Т. Ујевић, Ојађено звоно, 50).

в) Што се каже: *ставити под суд*, то је сасвим разумљиво; ту сам глагол захтева допуну у облику акузатива, иако је то у фигури само речено. И мада то значи учинити да неко одговара пред судом, израз *ставити под суд* сасвим је јасан, па се и каже: *Када зрно падне у наш ров, онда ће мене под суд* (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 218). — *Није се могло наћи довољно основа за његово стављање под суд* (С. Јовановић, Влада Милана Обреновића I, 79).

442. Осим наведених има и више других нијанси значења у изразима с акузативом и предлогом *под*, за које се некад с више а некад с мање сигурности може схватити како је у њима дошло до одређе, односно допуне у овоме облику. У примеру: *Пошли смо све под ногу према жељезничкој станици* (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања, 177) — *под ногу* значи *наниже, низа страну* тако да је сваки наредни корак, тј. свака стопа била испод претходне. А у:

Јаруга није крива него права, као под конач одсечена (М. Глишић, Приповетке I, 91) — *под конач* је свакако добивено што се претпоставља — као да је стављена под конач.

а) И, да оставимо објашњења која би, можда, и мање могла бити прихваћена, ми ћемо само навести неколико таквих фраза с акузативом и предлогом *под* у функцији одредбе начина:

Да те питам Маричићу Виде, / Чију сестру *под срамоту* љубиш (нар. песма). — То је онако *под право* да ти кажем (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III). — Погледа човек четрдесет коњаника све *под избор* (Исто II, 26). — *Под живу главу* не бих хтио изаћи на видјело (А. Шеноа, Клетва, 682). — Нека одведу живе да *под силу* робују њима (Маретић—Ившин, превод Хомерове Одисеје, 275). — *Ма под коју цену* отићи у Женеву (Р. Домановић, Целокупна дела I, 89). — И ови стихотворци пролазе *под песнике* (Љ. Недић, Целокупна дела II, 66). — Него ће их примати *под силу* (М. Нећајев, Вуци, 83). — Ово ваља запријечити *под сваку цијену* (Исто, 184). — Завикаше жене ухвативши се *под руке* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 21).

Већ у примеру *То је, као мало, и господину капетану под нос*, тако рећи, осећамо изостављено *учињено, стављено* и лако схватамо шта захтева прилошку одредбу *под нос* у овоме облику.

б) Појмови чија имена стоје у облику акузатива у наредним примерима осећају се као неки терет, као нешто што оптерећује (што је одозго, дакле, а рекција управних глагола захтева тај облик као допуна, па је такође разумљиво откуда у њима акузатив с предлогом *под*:

А имање издато *под кирију* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота I, 73). — Како би било да ја њега узмем *под најам* (М. Глишић, Приповетке II, 67). — Давао новац *под интерес*, а обезбеђивао се забраном (С. Сремац, Вукадин, 190). — Служила је *под надницу* (А. Шантић, Пјесме, 122). — Има већ толико година како она даје новац *под интерес* (И. Андрић, Госпођица, 136). — У нашем крају има доста земље и наполи и *под најам* (Ж. Бertiћ, Женски удеси, 14).

443. За означавање времена, као одредба која казује када се врши радња управног глагола, предлог *под* се употребљава само с акузативом (а никада и с инструменталом):

Под јесен (значи у јесен) — кренем у цик зоре сама самцита (Б. Будисављевић, С личке груде, 38). — Терети људе да

под старост полажу испите (М. Глишић, Приповетке II, 104). — *Под мрак* малаксала била буре (В. Новак, Подгорске приповијести, 12). — *Под ноћ* опет бјеже у градове (Е. Кумичић, Урота Зрињско-Франкопанска, 244). — *Под вече* прође испод њених вртова (Ј. Дучић, Сабрана дела IV, 75). — Само *под крај* лета је небо тако ниско (И. Андрић, Приповетке I—II, 64). — И вјерујући, *под своје старе дане* он није могао измолити крунице (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 35). — *Под крај живота* пође за војском (М. Лалић, Извидница, 16).

444. а) Синтагма с предлогом *пред* уз облик акузатива означава место завршетка некоег кретања испред појма с именом у томе падежу:

Доћи ће сунце и *пред наша врата* (В. Караџић, Пословице). — Пошли [смо] *пред Сулејман-пашу* (Љ. Ненадовић, Писма о Црногорцима, 227). — Често му *пред очи* стара мајка дође (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 406). — На што бацати бисер *пред крмке* (А. Г. Матош, Уморне приче, 42). — Војници испријечише *преда* њ своје алабарде (Стј. Крешин, превод Бајки О. Вајлда, 90). — Поћеш *пред огледало* и плашиш се (Р. Маринковић, Руке, 13). — Јакица зариде и баци му се *пред ноге* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 16). — Младићи гледају само *преда се* (Исто, 108). — *Изиђе [му] пред очи* гомила његових сељака (В. Милићевић, Беспуте, 46). — Низ образе им цури зној, котрља се *пред њих* (И. Ђипико, За крухом, 37). — Слети низа степенице и стаде *пред њу* (С. Боровић, Целокупна дјела IV, 267). — Ти *преда ме* ступиш сва сјајна и жива (М. Ракић, Песме, 28).

б) Иако управни глаголи упућују на то, акузатив с предлогом *пред* не може се сматрати одредбом места у примерима типа: *Принц велски није Свифта слао пред суд* (Б. Поповић, Огледи, 106). — *Само не пред суд, не пред параграф* (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 36). — *Није ишао пред српски народ са тако широким програмом* (Ј. Скерлић, Св. Марковић, 221). — *Узми пушку пред прси* (М. Црњански, Сеобе, 92). Он је ту више допуна, јер у прва два примера *пред суд* с управним глаголом значи — оптуживати, у трећем: ићи *пред српски народ* с програмом значи — обраћати се с програмом. Зато и кажемо да је ова предлошко-падежна веза у тим и таквим изразима — допуна. Али у последњем примеру — *узети пушку пред прси* значи и на нарочит начин учинити нешто с пушком. И ту је предлог *пред* с обликом акузатива у ствари и одредба за начин.

в) А у примерима типа: *Па их је начелник ставио пред дилему* (А. Неимаревић 1914, 1), довео их у недоумицу — и *Подлегао је пред глупошћу о папиној непогрешивости* (Књижевна република 1924, 260), може се схватити да је акузатив с предлогом *пред* употребљен као допуна управног глагола. Ова веза у првоме примеру је искључиво то, а у другоме је одредба околности у којима се врши оно што се глаголом казује.

г) У колико је у изразима значење целе синтагме више пренесено, предлошко-падежна веза је изразитије допуна, али се у примерима као што су: *Нећемо истрчавати пред руду* (С. Михаљић, Новеле, 166) и *Коло није изоставила као да је осећали да јој је пред главу* (Д. Радић, Тако ми, планинци, 48), — осећа и функције одредбе. Да је ова предлошко-падежна веза у функцији допуне — пре се може рећи за синтагму *истрчавати пред руду* (у значењу: излагати се опасности). Израз пак *бити пред главу* (коме), што значи: тај је пред несрећу, пред пропаст, пред смрт — *пред* с обликом акузатива је свакако на известан начин одредба околности управног глагола.

445. а) У овој се последњој служби врло често употребљава акузатив с предлогом *пред*, и то не само акузатив временских термина, као у примерима: *Пред зору се мрзне* (В. Карацић, Пословице). — *Дође пред ноћ с нешто људи у Пожаревац* (Вук, Грађа за историју српског народа, 176). — *Кад би пред ноћ, ето ти њега* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 33). — *Негде пред зору реших смо се на починак* (Р. Чолаковић, Записи, 23). — *Је ли ово, дјецо, пред јесен?* (С. Куленовић, Стојанка мајка Кнежопољка, 8). — *А пред вече је заспао* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 323). — *Пред позну јесен остао је читавих 15 дана у граду* (Исто, 264). — *Пред сам се мрак сијело разишло* (Е. Мулабдић, На обали Босне, 7).

Овом се предлошко-акузативном везом означава време и испред какве акције или збивања означеног именом у акузативу:

Тако [је] и прије било пред рат (В. Карацић, Даница 3, 178). — *Сунце поче жутјети као лимун пред брање* (А. Неимаревић 1914, 57). — *Посивјело као море пред олују* (Исто, 75). — *Пред слом старе Југославије чинили су чудеса* (Б. Јевтић, Дани на Миљацки, 126). — *Изјавио је да ће се јавити пред полазак* (дн. штампа). — *Старац је након сна пред објед био добре воље* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 118). — *Пред вечеру уђу Ленка* (М. Ристић, Очи, 133). Употреба облика инструментала поред акузатива с предлогом *пред* у функцији временског

одређивања радње, на коју наилазимо и код појединих писаца — нешто друкчијег је карактера (в. тач. 503).

б) Предлог *пред* иде с обликом акузатива, као и с прилозима и непроменљивим бројевима којима се означава мера времена, као у примерима: *Отац јој је управо пред годину дана био умро* (Ж. Бертић, Женски удеси, 14). — *Сјећа се онога што се догодило пред двадесетак година* (Ј. Турић, Игра животом, 8). — *Пред три и по године тај је исти очитовао своју љубав* (Ј. Лесковар, Пропали двори, 5). — *Пред седмицу дана био сам у Београду* (разг.). — *Срео сам је на улици пред мјесец дана* (исто). — *Пред неколико мјесеци кад је почела агресија друкчије се мислило* (дн. штампа). — На ову особину наилазимо углавном у језику хрватске књижевности и у хрватским културним центрима. У језику ширих народних слојева, бар у говорима штокавског дијалекта, она се ретко среће. У потпуно истој функцији и с апсолутно истим значењем у њима се употребљава предлог *пре* с обликом генитива. То се исто може рећи за језик српских писаца и српских културних центара.

446. Синтагме с предлогом *за*. — За акузатив с предлогом *за* у бројним његовим значењима може се рећи да углавном казује коме, одн. чему је нешто намењено или усмерено.

а) Праву намену имамо у случајевима као што су:

Ту су разни коштани и земљани предмети *за украс* (Ј. Жујовић, Камено доба, 100). — *Разбијали [су] и преносили камен за зидање кућа* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 107). — *Па удари ... намет за трошак краљевске славе* (А. Шеноа, Клетва, 379). — *Спремили [су се] за врло свечан обед* (Љ. Недић, Целокупна дела II, 174). — *Дјевојке већ бијаху обукле одијела за купање* (В. Назор, Новеле, 242). — *Ви саме за себе шијете* (Ј. Торбарина, превод Година од В. Вулф. — *Могоа је дати само три талона за објед* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета од Иљфа и Петрова, 15). — *Радили су ... да сами изуче за мајсторе* (Бошњак и Филиповић, Антологија филозофских текстова, 482). — *Све су погодбе да се ... развије за веће и зрелије резултате* (М. Богдановић, Стари и нови, 194). — *Празно мјесто за овога човјека хлепит ће да се испуни* (В. Калеб, Понижене улице, 313). — *Око младића који је свирао у хармонику за уста* (Ј. Поповић, Истините легенде, 18). — *Није могла да разуме да се учи за лекара* (Д. Максимовић, Како они живе, 123).

Управни део синтагме с овом предлошко-падежном везом је, како из наведених примера видимо, или глагол, као у последњем, или

пак именица, као у првome од тих примера. И зависно од тога предлог за уз акузатив овде врши или функцију глаголске допуне (неправог, даљег објекта), или функцију именичке одредбе, тј. атрибута именице коју допуњава (предмети за украс, у првом примеру, јесу украсни предмети, а хармоника за уста, у претпоследњем јесу сна хармоника итд.

б) На сличан начин и у случајевима где се акузативом с предлогом за казује с ким се некој девојци, одн. жени, спрема брачна веза, с ким она ступа у ту везу, с киме јест у њој, — по значењу у основи опет имамо намену, а по функцији редовно допуну глагола: *Како се могла одлучити да пође за тог незграпног човјека* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 61). — *Удала се добро за једног свога колегу* (разг.). — *Да он проси лијепу дјевојку / За Максима, за сина својега* (нар. песма). — *Млад ме проси, за стара ме дају* (исто). — *И вјенчаше Косу за Годора* (исто). — *Тада пође за неког кројача из Водљана* (Љ. Јонке, превод Доброг војника Швејка од Хашека).

в) Познато је да се гдекад глаголима и изразима непотпуног значења у предикату као допуна употребљава акузатив с предлогом за (в. т. 44. б), у којој служби немамо никакво посебно већ опет значење намене. У реченици: *Ко неће брата за брата, он ће туђина за господара* (нар. пословица) — везама за брата и за господара означава се за шта се у првом случају не жели наменити, управо примити брат и за шта ће, у другоме случају, бити намењен, односно за шта ће се (по сили прилика) наметнути туђин. У тој се служби, такође је познато из т. 44. б), употребљава каткад и везник као с истим падежом или с обликом номинатива (што у овој предлошко-падежној вези открива поредбени карактер), а гдекад и облик инструментала. Али без обзира на то да ли у неком примеру, употребљеном с акузативом и предлогом за, место овог у истој функцији може бити употребљен који други облик, — ова предлошко-акузативна веза не излази из сфере значења намене, како то потврђују и примери: *Рече ми како се узда да му нећу примити за зло* (Љ. Недић, превод Векфилдског свештеника Оливера Голдсмита, 152). — *Шрапнелска нас зрна узеше за мету* (В. Петковић Дис, Песме, 137). — *Кад сам дошао за адвокатског приправника, изнајмио сам собу* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 160). — *Лица која буду... оглашена за инвалиде* (Мјесечник 1926, 407). — *Поставит ћу те за министра у Кашири* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 13). — *И гради се за доброг јунака* (нар. песма).

г) За незнатну нијансу арукчија је намена у посесивном акузативу с предлогом за, какав имамо у случајевима: *Рекао је велики пес-*

ник за слободу и заштиту сиротиње (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 34). — *Може се њим постићи савршени осећај за лопту* (П. Брикси, Тепис, 270). — *Спровоод је кренуо спорим кораком за шетњу* (Ј. Торбарина, превод Година од В. Вулф, 72). — *Морају служити као основа за успех* (Бошњак и Филиповић, Антологија филозофских текстова, 8) — у којима бисмо место акузатива с предлогом за могли употребити генитив (*Рекао је велики песник слободе и заштите* итд.), генитив за припадање, дакако (а о припадању смо већ рекли, у т. 370. и 371, да је то врста намене).

д) Своје врсте намену имамо и у примерима: *Објесе је о врата од града, / За њезину велику срамоту* (нар. песма). — *Ту су већ легли сви заборавив за стражу сасвим* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Илијаде, 196). — *Не бих рекао да је тако пријемљив за туђе осјећаје* (Стј. Крешин, превод Бајки од О. Вајлда, 187). — *За срећу да се господар Лукша замислио* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 98). — *На страну његова [Русовљева]... теорија о урођеној доброту и мржња за цивилизацију* (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 17). И овде је оно што се казује управним глаголима усмерено на појам с именом у акузативу уз који стоји предлог за, а с којим се, баш зато, напоредо и, можемо рећи, знатно чешће у књижевном језику данас употребљава предлог на; опет с акузативом. Нашем језичком осећању више би одговарали горе наведени примери у облику: *Објеси се о врата града на њезину велику срамоту.* — *Ту су већ легли сви заборавив на стражу сасвим.* — *Не бих рекао да је тако пријемљив на туђе осјећаје.* — *На срећу се господар Лукша замислио.* — *На страну његова теорија о урођеној доброту и мржња на цивилизацију.*

ђ) И све што се врши ради остварења неког циља, односно с неком намером, намењено је томе циљу, па је тешко одвајати циљ или намеру од намене. Тако се у примеру *Борба за индивидуални опстанак престаје* (Бошњак и Филиповић, Антологија филозофских текстова, 476) — каже да је борба намењена индивидуалном опстанку, за који се она као за циљ и води. Тако се исто и у реченици: *Од својих књига и за своје књиге је живео* — говори да је живео ради књига, а у исто време и да је његов живот био намењен књигама. Намера, односно циљ ради којег бива оно што се казује управним глаголом означава се и у примерима с акузативом и предлогом за као што су:

А они су жртвовали себе, своју љубав, једно за Лајпциг, друго за мајорске еполете (М. Ускоковић, Дела, 211). — Нека се сами ту у средини боре за Хелену (Маретић—Ившић, превод

Илијаде, 54). — Не дао бог да бих је за вољу своју крњио (А. Шеноа, Клетва, 444). — Кад не казах за те хитре ноге, / Ја не казах за варљиве очи (нар. песма). — Сада је сигуран да би му син писао за новац (Д. Ђосић, Корени, 24). — Многа се крв лила за те (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 393).

е) Посебне врсте циљ имамо у случајевима о којима је било речи у тач. 435. б (в. тамо), где се предлог за употребљава као семантичка, али не и као стилска опозиција предлога *по* уз исти овај облик.

ж) Акузативом с предлогом *за* и у функцији допуне глаголима: *знати*, *мислити*, *говорити* и сл. такође се одређује коме је, односно чему је намењено оно што се говори управним речима: *А не мислим за њих ни за Турке* (П. П. Његош, Горски вијенац). — *Јадан човек за љубав не знаде* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 140). — *Тко говори, бијеса, за Медвједград* (А. Шеноа, Клетва, 431). — *Мислила је за кућу, за Ахмета* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 121). — *Живиш тако у самоћи не знајући ни за каква ужитак* (С. Крањчевић, Трзаји, 100). — *Јесте ли се побринули за место* (Стј. Крешић, превод Бајки О. Вајлда, 364). — *Час је кад куш и смиљ још не знају за се* (В. Назор, Епика, 277). — *Никад у животу није знао ни за мрачну шуму ни за тамну стазу* (Ј. Дучић, Дела V, 61). — *Уживаше када би чуо да се за њ говори* (С. Сремац, Приповетке II, 71). — *И за род ме је његов питао* (Маретић—Ившић, превод Илијаде, 137). — *Ишчекиваше такве преговоре за њихово пријатељство с Власима* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 168). Иако се каткад, како смо већ (у т. 422. б) рекли, акузатив с предлогом *за* у допуну глаголу *мислити* осећа као дијалектизам, он је у тој служби уз остале глаголе у овде наведеним примерима — то се, и по броју писаца и по разноврсности крајева из којих су, јасно види — особина књижевног језика уопште. И у овом се случају *за* с обликом акузатива и уз *мислити* и уз остале овде наведене глаголе употребљава напоредо с предлогом *о* и обликом локатива (исп. т. 528), као потпун његов семантичко-синтаксички синоним — у функцији даљег објекта.

447. Из области значења намене не излази ни *замена*, која се такође казује акузативом с предлогом *за*: *Она није на то научена, па ће вратити мило за драго* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 183). — *Устадоше против глачитеља својих враћајући им жао за срамоту* (М. Боговић, Матија Губец, I). — *Пободе у земљу људску главу, која се неком за крв скинула* (Ђ. Сијарић, Живот 1955, 3/109). — *Колико је злата за њу дато* (П. Кочић, Цје-

локупна дјела I, 390). — *Попудио је Чочорика спахији новац за гај* (Исто, 350). — *Зацрвенела се за свога оца* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 640).

448. Ми смо схватили да у последњем примеру претходног става акузатив с предлогом *за* означава замену, јер сматрамо да се у њему хтело рећи да се она о којој се тамо говори место оца зацрвенела, да се зацрвенела замењујући оца. Ту се ова предлошко-акузативна веза, међутим, може и друкчије схватити. Може се мислити, наиме, да се она зацрвенила због оца. У томе случају акузатив с предлогом *за* био би узрочног значења као и у примерима: *Бољела га је глава и за мршаву кесу* (А. Шеноа, Клетва, 43). — *На Ситници се сваком за све судило* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 371). — *Он је за Милетића једном и у затвору лежао* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 88). — *За малу ствар покрве се... међу собом* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 21). — *Но та туга није била баи за сами догађај* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 100). — *Доказиваше ватрено да за краћу треба да постоји смртна казна* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 52). — *Има нешто што не умире за људско срце* (Ј. Дучић, Сабрана дела IV, 79). — *У страху за љубав испитујем срце* (Д. Цесарић, Освијетљени пут, 21). — Иако у ствари последица потиче од узрока, она га се тиче, она је на њ усмерена, она му је, на изврстан начин, намењена.

449. а) Значење усмерености, као посебне врсте намене, има акузатив с предлогом *за* и у служби одређивања места иза предмета (појма) с именом у акузативу у правцу кога се врши неко кретање или у коме се то кретање завршава: *Срби се врате за границе Београдског пашалука* (В. Карацић, Први и други српски устанак, 121). — *Ми се заклописмо за завесе* (Л. Комарчић, Два аманета, 115). — *Метни једног ђаурини под синију, а другога за синију* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 52). — *Задену двојнице за појас, па право њој* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота, 49). — *Језик за зубе, гурбети једни!* (А. Г. Матош, Уморне приче, 73). — *И капу забаци за потиљак* (Ђ. Сијарић, Зелен прстен на води, 124). — *Доћи ће вријеме па ћеш их све заденути за појас* (И. Андрић, Приповетке I—II, 445). — *За зелен шешир стави крило од чешљугара* (М. Кашанин, Трокошумник, 13).

б) Овом се предлошко-акузативном везом одређује и само правац кретања према појму с именом у акузативу, али само ако је то неко место или земља, као у примерима: *У овоме журналу пише да смо из Бранковине за у Тополу пошли* (П. М. Ненадовић, Меоари, 165). — *Пође испред куће за вараош* (И. Ђипико, Са острва,

167). — *Нису ово пути за у небо плаво* (Б. Јакшић, Дела I, 149). — *Лук и кромпир који се у великим количинама извозе за Америку* (М. Петровић, Кроз поларну област, 141). — *Путовао сам лађом за Шабац* (Б. Јакшић, Дела IV, 128). — *У 10 сати ће кренути за Сарајево* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 204). — *Патрола са сељаком се изгубила на путу за село* (Б. Чиплић, Јаруга, 44). — *Листови иду брзим влаком само ако су адресовани за Пешту или за Ријеку* (А. Радић, Сабрана дјела I, 147). Каткад, као у првом и трећем од наведених примера, поред за стоји и предлог у да се њим истакне и циљ стизања у место према коме се правац означава предлогом за. А број примера из језика писаца и свакако тачна констатација једног данашњег граматичара¹ да се „на цијелом подручју хрватскога или српскога језика чује... употреба предлога за с акузативом уз глаголе кретања за ознаку правца“ — јасно говори супротно од схватања тога граматичара и његових истомишљеника, према којима је таква употреба неправилна.

в) Док се у случајевима из непосредно претходне тачке означава само усмереност кретања у правцу именованог места, али не и достизање у њега, — у једном, трећем случају одређивања места, имамо не само доспевање до појма с именом у акузативу него и хватање, везивање, чврсто држање, или бар приањање за њ: *Не да се Неша лагати ни вући за нос* (М. Глишић, Подвала, 229). — *Ту су га изударали и привезали за срамни стуб* (Б. Чиплић, Јаруга, 127). — *Полугласно се смејали и трзали за капуте и лењире* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 140). — *Главар се угризе за усницу* (А. Дүкић, Из дневника, 135). — *Обојици је она једнако прирасла за срце* (П. Пецнија, Приче, 122). — *Он и цијело Змијање били су везани за тај гај* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 348). — *Но они скочише за очи* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 94). — *Агамемнон брата за десницу прими* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Илијаде, 136). — *И ту прихватио за њихову јазују* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 193). — *Нехотице запне за бразготину на слепоочници* (С. Крањчевић, Бугаркиње, 197). — *Везују вас за нит приповетке* (М. Богдановић, Стари и нови, 192). — *Прионуше токе за јелеке, / А јелеци за танке кошуље* (нар. песма).

450. а) Акузативом с предлогом за одређује се и време. И то, прво, време којем је намењено оно што се казује управном речју: *Набраја госте које је за суботу увече позвао* (И. Андрић, Припо-

¹ Види Jezik, časopis za kulturu hrvatskosrpskoga književnog jezika V, 89—90.

ветке I—II, 370). — *Да нам дођете за Нову годину* (говорни језик). — *То је остало за годишњи одмор* (исто). — У овим и оваквим примерима се, управо, казује да је времену означеном именом у акузативу намењено оно што се износи управним глаголом, те и ту ова предлошко-акузативна веза има изразити карактер намене.

б) Осим овога акузативом се одређује и време у којем је што било, у току којег се вршила или се врши радња коју означава управни глагол: *Бивале су скупштине и за време наших царева* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 38). — *Од срца бисмо желели да се за вечита времена заборави* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 364). — *За кратко вријеме диже се читава касабица* (Исто, 375). — *Тада је за тренутак застала у ходнику* (Ј. Торбарина, превод Година од В. Вулф, 25). — *Он је гледа кришом за ове последње три године* (Б. Чиплић, Јаруга, 21). — *За месец дана оторави се коњ као каква птица* (В. Караџић, Нар. приповетке, 34). — *За целу годину заслужио сам само један новчић* (Исто, 50). — У трећем од почетка и у претпоследњем примеру, који значе што и остали с којима су наведени — за с акузативом може показивати и после којег се времена, бар приближно, извршило оно што означава глагол који се овом везом одређује, где се напоредо са овом употребљава и веза акузатива с предлогом кроз (исп. т. 406). б). А у другом и четвртом, тамо где се казује за које време нешто треба да буде — могао би доћи предлог на (исп. т. 425. а). Време које се овако означава тачно је одређено; цело то време испуњено је оним што значи глагол на који се ова одредба односи. И акузатив с предлогом за у овоме је случају мера времена.

в) Овим се обликом означава и мера уопште. Њиме се често казује за колико се нешто уради, за колико нешто јест или није, за колико бива или не бива: *Копajte ме за сабљу дубоко* (нар. песма). — *Годишње порасте за метар* (разг.). — *Размакне [их] за ширину кундака* (С. Крањчевић, Трзаји, 31). — *Лице му је било за маленкост руменије* (Исти, Изабране пјесме, 269). — *Одговори дјечак разваливши уста за цијелу дужину лица* (Стј. Крешић, превод Пиквикова клуба од Дикенса, 314). — *Кочије су стале за двије куће даље* (Ј. Торбарина, превод Година од В. Вулф). — *Затим се попео још за једну степеницу* (Исто, 115). — *За малу длаку не изгуби главу* (разг.).

451. Већ у последњем примеру, а и не једино у њему, овде, а каткад и у другим значењима, акузатив с предлогом за употребљава се као израз у пренесеном значењу (за малу длаку, нпр., значи скоро,

тех што не, за мало и сл.). У тим случајевима понекад се јасно осећа за које је реално значење дотични израз везан. У примеру *Љуто куне, јест јој за невољу* (Хрв. нар. пјесме, 9, 84) — у основи је узрочно значење (куне од невоље, због невоље); *И мати јој не зна за се* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 86) — *не зна за се*, значи у *бунилу је*, али је јасно да је *за се* употребљено као допуна глагола *знати*; у: *Пјева онако за себе и хода* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 357) — *за себе* значи на нарочит начин, а опет се осећа да то певање није ником другом већ на извешан начин самој њој намењено. Слично нешто имамо и у примеру. *Говори Марко као за свој рачун* (Р. Домановић, Цјелокупна дела II, 13). У примеру: *Ни за живу главу не могу промијенити* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 236) — *за живу главу* значи првобитно *ни ради живе главе*, а пренесено: *ни на који начин, никако*. Већ је *за* с акузативом теже везати за реална значења у изразима: *Мишљења су ствар за себе* (С. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 30). — *Ето писмо, на сад пут за уши* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1173), која поуздано не можемо открити.

452. Осим случајева у којима се значења предлога који иду с обликом акузатива слажу с овим падежом, а о којима је досад било речи, — Т. Маретић, у глави о акузативу с предлозима, говори и о онима који ретко иду с овим падежом, па међу ове набраја предлоге који се значењем својим слажу с генитивом: *до, из, напрама, од, око, послвије, преко, пред и с¹*.

Ми то, међутим, иако ту имамо формално облик акузатива с наведеним предлозима, не можемо сматрати као праву предлошко-акузативну везу осим у једном случају.

а) Формална веза предлога *од, до, из, преко* — најчешћа с именицом *дан* нека је врста петрифицираног, стајаћег прилошког изрази: *од дан до дан — за недељу дана; Мртав Марко крај бунара био, од дан до дан нећељицу дана; из дан у дан; преко дан; (Преко дан спава, преко ноћ ради)*, где, и уколико се предлог изговара одвојен од именског облика (акузатива) уз који стоји, у ствари имамо прилошку функцију (*од дан до дан — значи тачно — у првом и другом примеру; из дан у дан — стално; а преко дан и преко ноћ — у току дана, дању и у току ноћи, ноћу. — Преко дан удари те отме и трећи шанца* (Вук, Први устанак). — *Преко дан је змија* (нар. приповетка). — *Да не остане преко ноћ* (Б. Даничић, превод Старог завјета).

¹ Gramatika i stilistika... Zagreb 1931, стр. 503.

б) Остали горе набројани предлози, а, како и Маретић каже, и сви остали предлози могу ићи с обликом акузатива бројева: 2, 3 и 4, који још чувају промену. Али ту треба имати на уму другу једну ствар, а наиме да су и ови бројеви изгубили променљивост уколико уз њих има неки знак којим ће се одредити у коме су падежу употребљени (в. т. 325 в, књ. I Савр. језика), па је отуда и могућно: *код два храста, међу два брда, оре на два вола, код три коња иде пеншице, пре обе куће, преко три воде студене, преко три горе зелене, са четири сина оде на војску* (Т. Маретић, Граматика и стилистика, стр. 189).

в) У случајевима употребе генитивских предлога с обликом акузатива именице што значе меру времена и количину, као у примерима: *без годину дана; близу половину посла је свршено; чекаћемо око недељу дана; вратио се после месец дана* — опет није посреду проблем употребе наведених предлога с акузативом, већ питање употребе облика акузатива у прилошкој функцији.

г) Од свих предлога који у себи не садрже падежног значења акузатива, једино се о предлогу *с* може говорити да стоји и с обликом овог падежа, али с тим обликом само једне једине именице, тј. именице *страна* с атрибутима: *ова, та, она, десна и лева*. [Она је с ова два последња несравњено ређа, па, може се рећи, и доста необична]. Међутим, употреба везе предлога *с* с обликом акузатива не живи у језичком осећању свих наших средина. И због тога су се управо још савременици В. Караџића, неки мислимо из редова његових противника, питали: који Србин говори *с ону страну*? А овима је сам Вук одговорио да се: *с ону страну* говори исто тако као и: *с оне стране*¹. Уз потврду, управо у потврду те Вукове констатације ми смо у једној својој расправи навели већи број примера² из језика старијих и новијих књижевника, и српских и хрватских, из којих се јасно види да је употреба акузатива с предлогом *с* у функцији означавања места обична у српскохрватском књижевном језику, па ћемо баш те примере и овде дати: *Седи генерал с леву страну и официра доста у реду* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 103). — *Мисле као и ја, и то и с ову и с ону страну Дунава* (Б. Даничић, Ситнији списи, 95). — *Очекивао ме је с ону страну реке* (М. Б. Милићевић, превод Емила од Ж. Ж. Русоа, 6). — *Види плаво небо далеко с ону страну Стамбола* (Ч. Мијатовић, Слика, 26). — *Он не помишља да је ружно седети с ону страну катанца* (Ј. Грчић,

¹ Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима. Граматички и полемички списи В. Ст. Караџића II, 131.

² Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик. Јужнословенски филолог XXVI/1—2, стр. 113—114.

Портрети III, 58). — Тако да ипак својата врховну власт над Хрватском с ову и с ону страну Велебита (А. Тресић Павичић, Срп. књ. гласник 1920, 121). — Јавља се у типовима села с ову и с ону страну Дрине (Ј. Дедићер, Српски етногр. зборник XIII, 1909, 77). — А она је некада била краљица у једној земљи с ону страну песка (Ј. Дучић, Сабрана дела IV, 68). — Састат ће се душе наше / Барем с ону страну гроба (Т. Алауповић, Пјесме, 52). — Бескрајна ноћи с ону страну ума (Т. Ујевић, Колајна, 49). — У треће село с ону страну брда побегнем (М. Настасијевић, Из тамног вилајета, 16). — С десну страну Буне труне влага (Х. Хумо, С. к. гласник н. с., XVI, 401). — Од тада су се сви извори преместили с ону страну планине (М. Драгић, Српски етногр. зборник XXI, Београд, 305). — Вије бриљан као симбол њихове неразрешиве везе и с ону страну гроба (Венац XI, Београд, 1925, 496). — Изван оквира друштвених обичаја који су до тада важнили већим делом својим и с ону страну памети (Летопис Матиче српске, св. за фебруар 1948. Нови Сад, 65).

Ако је гдекоме данас и необична таква употреба, после доказа које налазимо у овим потврдама, врло обичним (с показним заменицама као атрибутима) код наших књижевника из више културних средина, сигурно није могуће порицати да се ово још увек може сматрати особином српскохрватског књижевног језика с истом вредношћу коју ту има употреба облика генитива с предлогом *с(а)* (в. т. 230. в)¹. Може се, истина, рећи да то вреди само за именицу *страна* с показним заменицама у функцији атрибута уз њу. Акузатив ове заменице с другим којим атрибутом и предлогом *с(а)* уза њ — мало је за кога данас обичан. Није ни с атрибутом *десна* или *лева*, од којих смо први забележили код једног још живог нашег књижевника. А поготову не и с другим атрибутима с којима их срећемо понегде у народним песмама².

ИНСТРУМЕНТАЛНЕ СИНТАГМЕ

453. Просторни односи међу предметима (и лицима) који нас окружавају, као одвећ конкретни, уочљивији су од разноврсних других односа који се такође означавају облицима зависних падежа. И зато

¹ У наше време срећемо се и с мишљењима да је то особина која је стачке гледишта савременог књижевног језика архаична и специфична карактеристика за дијалекте који се разликују од данашњег књижевног језика (в. Зборник за филологију и лингвистику I. Нови Сад 1957, стр. 7).

² Стј. Ившић у расправи *О значењу приједлога с(а) с акузативом и slavenskim jezicima*. *Slavistična revija* 1950, стр. 360—367. наводи таквих примера из народних песама.

су старији граматичари нашег језика, Даничић, нпр., Миклошић па и Маретић, а и многи граматичари појединих других језика, нарочито наглашавали те односе и сматрали их за битне у своме учењу о значењима падежа.

Поменути наши граматичари сматрали су да је и основно значење инструментала — значење места или простора. И у својим су прегледима тих значења полазили управо од његовог просторног, просекутивног значења.

Конкретност просторних односа који се означавају појединим падежним облицима извесне је граматичаре, познатог руског лингвисту А. Потербња¹, рецимо, наводило на стављање просекутивног (просторног) значења инструментала по изворности напоредо са социјативним. Граматичар нашег језика П. Борђевић, идући ту за Б. Делбриком², као основно узима социјативно значење инструментала, па за њим просторно, временско и, најзад, значење оруђа³. А А. Белић је правилно сматрао да су се два значења инструментала (социјативно и инструментално), значење заједнице и оруђа, која у свим школским књигама улазе у општу дефиницију овога падежа — „развила из једног основног које је значило: да носилац глаголске радње, праћен извесном представом која може бити стварна а може бити и апстрактна, врши глаголску радњу“ и да се из односа ових пратилачких услова одређују ужа значења инструментала⁴. А ми кажемо да се сва значења инструментала, и она два „основна“, а наиме значење заједнице и значење оруђа, дакле, и социјатив и оруђник своде на једно значење, а то је управо значење заједнице. Јер свака употреба облика инструментала, поред појма с именом у овом облику, претпоставља и главни појам, којему је појам у инструменталу увек пратилац, било као саучесник у радњи (социјатив), било као оруђе којим главни појам врши радњу, било као предмет (конкретни или апстрактни) који он у означеном тренутку има уза се.

Ова је заједница у којој се јавља појам с именом у инструменталу у свакоме случају несумњива, и очевидна штавише. Зато се и може тврдити да је опште значење овога падежа — значење заједнице⁵. Заједницу одиста ми и имамо не само у социјативу, инструменталу за друштво, какав је у примерима типа: *Могоа је да се споразумева с а*

¹ А. А. Потербња, *Из записок по русской грамматике* II стр. 413.

² B. Delbrück, *Die Grundlagen der Griechischen Syntax*. Halle 1879, стр. 57.

³ П. П. Борђевић, *О падежима без предлога*. Београд 1889, 156.

⁴ А. Белић, *Историја српскохрватског језика* II 1. Речи с деklinацијом (литографисана универзитетска предавања). Београд 1950, стр. 334.

⁵ У књизи *О језичкој природи и језичком развоју* II (Београд 1959, стр. 99), тамо где даје најкраће дефиниције падежа, А. Белић каже: „Инструментал је однос заједнице“.

светом, већ и у ономе за оруђе, у инструменталу у ужем смислу, какав имамо у реченицама: *Иза тога омота главу шареним рупцем*. У тој заједници коју чине два појма — у другоме као и у првом случају, у свакоме, наравно, на свој начин — појам с именом у инструменталу јавља се као неки пратилац главног појма, као нешто што је уз њега, што је заједно с њим.

454. Други овај инструментал, који се и по облику разликује од првог, како већ рекосмо, обично се назива инструменталом у ужем смислу. И о њему се при расправљању готово редовно говори на првом месту због тога свакако што уза њ нема предлога, јер је ушло у навик да се у синтакси падежних облика увек прво даје преглед падежа без предлога. А осим тога, општи назив за цео овај падеж буквално обухвата само значење оруђа, као што се назив социјатив односи само на овај падеж у служби означавања заједнице у ономе, или на ономе што се приписује појму субјекта, односно главном појму, и што се као заједница сасвим јасно схвата. Ипак није тешко схватити да је то што обухватају оба изнета значења овога падежа — заједница и у једном и у другом случају. Не само да се поред онога ко се споразумева — анализирамо први од два наведена примера — налази онај (или они) с киме се тај споразумева, или тачније: не само да поред онога коме се као субјекту приписује радња споразумевања мора у споразумевању учествовати и онај с ким се субјекат споразумева него, исто тако, поред онога што је омотао главу шареним рупцем (сад узимамо други наведени пример) поред њега, односно уз њега, мора бити и рубац којим је он омотао главу. А то је опет заједница појма с главним именом, које не мора увек бити субјекат, и појма оруђа, којим се врши дотична радња. И увек је тако. Употребе инструментала не може бити ако нема заједнице најмање два појма, без обзира на то што је неједнака њихова улога у ономе што их држи у тој заједници. А то је најчешће оно што се казује глаголом с којим та два појма стоје у вези.

И управо према улози појма с именом у инструменталу разликују се два главна значења овога падежа. Ако је тај појам саучесник у радњи, као у првом од већ наведена два примера, или је сумаалац исте особине — он с главним појмом чини праву заједницу, заједницу или друштво у ономе смислу како се она увек схвати, и то је социјатив. Ако је пак појам у било коме погледу само средство за вршење дотичне радње, онда је то инструментал за оруђе. А пошто се само инструментал у ужем смислу, он, мислим, и инструменти друкчијих значења која су овоме ближа него социјативу — употребљавају

углавном без предлога, а овај последњи, бар у књижевном језику, само с предлогом *с(а)*, ми ћемо се и овде прво забавити значењима првога инструментала.

А. Инструменталне синтагме без предлога

455. *Инструментал оруђа*. — Предмет (појам) помоћу кога се врши радња, који тј. служи као средство или оруђе за вршење радње означава се обликом инструментала који се управо зато и зове тим именом.

Обично се, само донекле с правом, каже да назив инструментала одговара семантици једино овога падежа без предлога, јер је социјатив, рецимо, — да засад не говоримо о овоме облику с осталим предлозима — који се редовно употребљава с предлогом *с(а)*, по суштини ипак нешто друго; он не означава никакав инструменат, никакво оруђе. Али ни неки случајеви употребе инструментала без предлога такође нису никакво оруђе за вршење радње, него то, у пасивним реченицама, нпр., може бити и вршилац радње чак (в. ниже у т. 458). Осим тога, ни предмети (појмови) помоћу којих се врши радња нису сви истога карактера, него их има више врста. И свакако има разлике међу правим оруђем, инструментом, којим се врши радња, и материјом, рецимо, која служи за вршење радње, а опет је своје врсте оруђе и део вршиочева тела којим он врши радњу¹.

а) Право оруђе за вршење радње имамо у облицима инструментала којим се означава било предмет намењен вршењу одређене радње, било друго што чиме се дотична радња као оруђем случајно врши. А овамо можемо сврстати и апстрактне појмове који се метафорски употребљавају у овој функцији. Управо све ове случајеве имамо у примерима с обликом инструментала као што су:

Он *косом* жање жито (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 158). — Мајци полете сузе које брзо отаре већ *влажним рупчићем* (К. Ш. Балски, Бурђица Агићева, 9). — Оштрије боду коња *мамузама* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 147). — На коњу у трку *копљем* [су] гађали у гвоздено коло (Д. Шимуновић, Сабрана дјела I, 111). — Миловала јој лице *јеловом гранчицом* (Исто, 123). —

¹ Детаљну класификацију значења инструментала дала је М. Ивић у својој студији: *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој* (Београд 1954, стр. 1—298), у којој су проблеми употребе и функција инструменталних синтагми у нашем језику, уз богато коришћење литературе, доста исцрпно расправљени. На добро нађеним и пробраним примерима, и из старијег и из новијег српскохрватског језика, између којих неке и ми овде наводимо, М. Ивић је дала врло оштроумне и убедљиве интерпретације значења овога падежа, тако да се од свих падежа српскохрватског језика досад једино инструментал, с те стране, може сматрати проученим.

Немојте се гађати *лењирима* (М. Глишић, Целокупна дела I, 176). — Убоде се грдним *гловим трном* (Исто, 128). — Вјетар ми шиба лице *бичем* све јачих страхаота (Г. Крклец, Жубор живота, 41). — Ако ти лепотан праг прекорачи, најури битангу *метлом* (И. Андрић, Госпођица, 157). — Само је с времена на време *великом марамом* отирао зној (Исто, 168). — Обе су мешале *дрвеним штапићима* шампањ у плитким чашама (Исто, 172). — Не путују *носиљкама* него сегибају сами (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 274). — Дјечак чобанин је дирне *шалом* (В. Калев, Новеле, 30). — Знате како се одлично праше одела оним *корбачем* (Р. Маринковић, Киклоп, 47). — Отац је живио у наивном увјерењу да сам ја брату могућа заштитга *својим присуством и својим угледом* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 69). — Заклања главу *црним изблиједјелим свиленим кишобраном* (М. Божић, Шетња, 135).

б) Као средство се схвата и део тела вршиочева којим се он служи у вршењу радње:

Пограби *обавијема рукама* дјевојку за главу (К. Ш. Балски, Бурђица Агићева, 13). — Пљеснуо је најпре по челу, па онда *дланом* о длан (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 230). — Завришта коњ и закопа *ногама* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 154). — Загризе страшно *зубима* (Исто, 151). — Стисну образе својим глатким *палцем и кажипрстом* (А. Ковачић, У регистратури, 244). — Одговори пандур смахнув *левом руком* фес (М. Глишић, Целокупна дела I, 91). — Круже лептирићи око ноћне свјетиљке и лепћу *крилима* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 273). — Онда је један Мађар... начинио *прстом* крст у зраку (Исто, 371). — Рафо нестрпљиво одмахну *главом* (И. Андрић, Госпођица, 72). — Зато ћу те одвести још вечерас да својим *очима* видиш и својим *ушима* чујеш (Исто, 163). — А одмах и поткријепити тај поступак *стиснутом шаком* (Р. Маринковић, Киклоп, 35). — Пред очима му се подигли набори и трепће *капцима* (В. Калев, Новеле, 18). — Замрмља *узнама* син и окрене само главу (Исто, 39). — Слабашно зажима *дугуљастом сненом главом* (М. Божић, Новеле, 135).

в) Средство је за вршење радње, свакако, и грађа, материја која служи да се њом дотична радња врши. И зато у инструментале средства, односно оруђа, с правом убрајамо и облике овога падежа што означавају имена појмова такве материје која, узгред напомињемо, може бити и нематеријална:

Симицу као да нешто посу *врелом водом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 172). — Сви се обредише *ракијом* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 103). — напојмо земљу своју *крви својом и крви турском* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 376). — Крчмар ме послужи *тврдим лошим вином* (Д. Шимуновић, Дјела I, 166). — Штрајају их *серумом*, а нитко не вјерује у тај серум (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 283). — А тамо негдаје у средини лађе крцате *људским месом* (Исто, 272). — Послужене су *слатким, водом и кафом* (И. Андрић, Госпођица, 122). — Глас му се замрачи, а очи напунише *сенкама* (Исто, 34). — Тај неугледни и ситни посао... испуњава целу душу *миром и задовољством* (Исто, 15). — Јулијо Мајна све хоће да напоји *китајским, цејлонским, чак и руским чајем* (Р. Маринковић, Киклоп, 9). — Дијелио [је] комад црног круха с мишевима и гујама натапајући га *својим горким сузама* (Исто, 16).

Материју, већ по природи њеној, уопште није могуће узимати у целини, него се она за сваку посебну радњу узима само делимично, па је сасвим разумљиво што сваки облик, разуме се и облик инструментала, којим се означава такво узимање материје, има партитиван карактер, тако да се овај инструментал материје додирује с партитивним генитивом. То се, истина, неједнако огледа у појединим примерима. У онима где он служи као допуна речима, тј. глаголима и придевима, који по природи својој захтевају у тој служби облик с партитивним значењем, то се сасвим јасно огледа. За доказ овога што сад рекосмо, упућујемо на други по реду овде наведени пример М. Крлеже, такође други по реду пример И. Андрића и на први пример Р. Маринковића.

456. Познатом неједнакошћу мушкарца и жене у прошлости лако је објаснити облик падежа средства у коме се употребљава име девојке, односно жене у функцији допуне глагола (*оженити се* као предиката и уз придевски употребљен облик трпног придева тога глагола, као у примерима типа: *Оженио се... лепом, нежном и плавом Радојком*. — *Ожењен вредном и скромном женом и уз мали иметак провео је с њом срећан и задовољан цео свој живот* (разг.) и њима сличним.

457. Појам којим се ко заклинје у ствари је средство за заклинање па је сасвим јасно и откуда име таквог појма у облику инструментала уз глаголе који значе *заклети (се)*, односно *заклињати (се)*: *Но те кумим хљебом царевијем, / твојом сабљом и твојијем хагом* (П.П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали II, стих

713—714). — *Ја бих се својом дјецом заклела* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 102). — *Кунем вам се живим Богом* (Исто, 186). — *Заклела ме је на растанку свим најдражим* (разг.) итд.

458. а) Тип пасивне реченице с обликом вршиоца радње у инструменталу, није обичан у српскохрватском језику. Такве реченице не само да су необичне, него су оне, како ћемо мало ниже видети, штавише, и врло ретке. Име субјекта као право свесног вршиоца радње у пасивним реченицама српскохрватског језика обично се казује другим којим обликом, углавном обликом генитива с предлогом *од* (в. тач. 207. б). А инструментал се у таквим случајевима изузетно ретко среће у нашем језику и то нешто старијем, као у примерима стихова: *Да им покор Турци плате Буприлићем учињени* (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали III, стих 581—582) и *Кажу што би, збиља, Црногорци / стијешињени врагом и ђаволом / да крвљењем и страшњим жртвама / не живују и не броје дане* (Исто III, стих 140—143). Ми ипак нисмо нашли употребе инструментала у функцији субјекта — вршиоца радње код других писаца. Вуков пример из Грађе за историју српског народа: *Опокољен водом и Турцима узет из Даничићеве Синтаксе* (стр. 250) иако се инструменталом *Турцима* казује да су Турци били вршиоци радње опкољавања — нешто је другог карактера, па би се могло рећи да се у наведеним Његошевим стиховима огледа утицај руског језика, у коме су и обичне и честе пасивне реченице с обликом имена вршиоца радње у инструменталу. На овакав закључак нас наводи не само непознавање субјекта у облику инструментала код новијих писаца и у савременом језику уопште, него он није својствен ни језику народних умотворина, а нема га другде ни у народном, ни у књижевном српскохрватском језику из старијих периода, из којег је Б. Даничић узимао примере за своју Србску синтаксу. У томе језику, нема га код других писаца осим код наведених.

б) Ипак, и у новијих писаца и у говорном језику има примера са субјектом у облику инструментала имена какве несвесне спољне силе, која је творац процеса означеног одговарајућим глаголом. Код само једног писца (Л. Лазаревића) ми смо нашли цео низ таквих примера: *На прагу се показа Мара изубијана кишом и временом* (Целокупна дела, 144). — *Још нису покварени светским лукавством* (Исто, 109). — *У целом животу тако је служен срећом* (Исто, 191). — *Искидан луном кола и метежом велике вароши* (Исто, 195). — *Погледа доле крај њега тугом убијену Илинку*

(Исто, 357) итд.¹ А к овима можемо додати и друге бројне такве примере, као што су: *Разигран величанственим догађајима побједе* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 285). — *Тмурни облак гоњен лудим ветром носи кишу помешану с прашином* (И. Андрић, Госпођица, 11). — *Његове црне шпанске очи залирене су влажним сјајем* (Исто, 65). — *Окупана и испуњена тим сјајем, она нити иде нити лети* (Исто, 70). — *Враћала се бијена хладном јесењом кишом* (Исто, 156). — *Тишина је хладна обавијена овом неодреденом одбијеном свјетлошћу* (В. Калеб, Новеле, 5) и многи други, у којима су појмови у инструменталу прави субјекти или несвесни вршиоци односних процеса. Због њихове сродности са случајевима у којима у инструменталу стоји име предмета који је вољом, чак и акцијом другога, изазвао дотични процес и где је у примерима типа: *Поклоњен масним шеширом са спуштеним ободом... поздравља Мелкиор* (Р. Маринковић, Киклоп, 17). — *Уљуљан патриотском мелодијом својих германских госпођа...* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 285). — *Није потпуно заборавила заузета пословима око себе* (И. Андрић, Госпођица, 146). — *Као ошињута бичем, Јованка се нагло окрену* (Исто, 173). — *Али му се чињаше да су му уста заливена оловом* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 203). — *Мучи себе због туге оживљене овим првим разговором о мајци* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 7) — тај предмет, иако изазивач, у ствари је средство за вршење процеса, ми смо (на мало пре означеном месту) и објаснили употребу инструментала у функцији стварног субјекта и у претходним примерима, где су они суштински прави вршиоци процеса. Довољно је проанализирати и само неколика претпоследња примера и испоредити их са последњима да се види како се и инструментал вршиоца каквог процеса радње у пасивним реченицама додирује с основним значењем инструментала у ужем смислу. Разлика међу њима ипак остаје, како рекосмо — и по суштини и граматички. У последњим примерима појам с именом у инструменталу је доиста само средство неког другог вршиоца радње (масни шешир је, рецимо, средство којим је Мелкиор сам себе поклопио — први пример; патриотска мелодија је средство германских госпођа којим су оне уљуљале онога о коме је реч — у другом примеру, итд.). За кишу и време (у првоме од претходних примера), међутим, не може се рећи да су средство некога ко је њима изубијао Мару, него су они управо она спољна, иако несвесна сила која је изубијала Мару. А исто се то може рећи

В. Наш језик, књ. V (1937), стр. 161. и 162.

и за остале субјекте пасивних реченица у инструменталу примера који су с овим наведени.

459. а) У оба ова случаја обликом инструментала означава се појам од кога као од спољне силе потиче извршење процеса који та сила, било као вршилац, било као средство неког другог вршиоца, покреће, тек у оба је случаја облик инструментала аблативног карактера. Таквог је карактера и инструментал узрока, какав имамо у примерима:

Неће га нико прекорити *пређашњом вјером* (В. Карацић, Даница 2, 82). — Од рана јутра до касно у ноћ шумио је двор *забавом* и *буком* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 271). — И набујале груди *чезњом* за срећом (Ј. Турнић, Игра животно, 43). — Очи му сијаху *грозницом* (М. Вукасовић, Кроз живот, 4). — Очи запламсаше *страшћу* (Ј. Косор, Приповијести, 4). — Лежи ту на *буковој шуми*, а гори *жељом* да не буде ту (М. Селимовић, Зборник приповедака Српске књижевне задруге, књ. 301, стр. 350). — Цела варош била је *узбуђена циркусом* (А. Вучо, Распуст, 100).

б) Будући да и циљ проузрокује радњу која се њега ради врши, да је, другим речима, и циљ радње у исто време и њен узрок, — такође је разумљиво што се и име циља означава обликом инструментала: *Одеи ти ја у Шабац нешто послом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 37). — *Заборави упитати Бошу којим је послом дошао* (Исто, 171).

в) Врло је близак инструменталу узрока аблативни инструментал типа:

Коме закон лежи у топузу / трагови му смрде *нечовјештвом* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1155—1156). — Те су наше горе умучале / не одлежу *ратнијем клицима* (Исто, стих 280—281). — Па одзивом брдо узјечало (Исто, стих 2566). — Народ ускипи *осветом* (В. Карацић, Грађа за историју српског народа, 84). — Њу је сазидао *том главом шећера* (М. Глишић, Целокупна дела I, 119). — Лица су заморена *злочинима* (А. Вучо, Распуст, 71) и сл.

— у којима оно што се казује глаголом реченице редовно потиче од појма с именом у инструменталу, који је, узгред истичемо, опет сродан инструменталу оруђа или средства. Тако је, рецимо, јасно да се у првом примеру каже да трагови смрде од нечовјештва, и у последњем да су лица заморена од злочина. А од два анализи-

рана се ниуколико не разликују ни остали овде наведени и њима слични примери.

А аблатив је, то нам је познато, ма у коме се облику употребио углавном падеж допуне. Несумњиво ту функцију он има у свим случајевима употребе инструментала без предлога с тим значењем.

460. Инструментал оруђа свугде је допуна управној речи синтагме којој припада. Он је то много очигледније тамо где је појам с именом у томе облику у ствари објекат (неправи, дакако, објекат) у вези с којим се врши глаголска радња, а где је његово значење опет блиско значењу оруђа, као у примерима: *Тад је Борђе Србијом завладо* (нар. песма). — *Преврће очима* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 193). — *Неизмерно страх владаше њима* (Исто, 262). — *Сумњиво врте главом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 19). — *Почео је трговати свињама* (Исто, 184). — *Брзо је затим промијенио свијетом* (П. Кочић, Целокупна дјела, 18). — *Ветар затресе... зградом* (Исто, 10). — *Силно задрма косматом подбулом главом* (Исто, 153). — *Радио је крзном на велико* (И. Андрић, Госпођица, 17). — *Оштро залуни вратима за собом* (Исто). — *Она затресе креветом да се види како је чврст* (В. Калеб, Новеле, 90). — *Позабави се кључићем и омета обуку* (Исто, 11). — *Забацаи ногу и широко замахне шеширом* (Р. Маринковић, Киклоп, 32). Вршење, одн. извршење радња у овим и оваквим реченицама очигледно не би било могуће без појмова чија су имена у њима означена облицима инструментала. То, наравно, не значи да та имена не би могла бити употребљена и у другом неком облику, него да она, као и у било којем другом облику, када би у њему била употребљена, имају функцију објекта у реченици.

461. Као средство се схвата и сваки појам, све оно помоћу чега се врши радња или ствара стање исказано управном речју, макар то био и какав апстрактни појам: *Жене се надмећу понудама и поклонима* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 105). — *Пријети клетвом* (Исто, 98). — *Сад има чиме дочекати знанце* (М. Глишић, Целокупна дела I, 105). — *Осваја вас својом простотом и искреношћу* (разг.). — *Отпочео је занимљивим описом предела кроз које су прошли* (исто). — То се види не само из ових него и из неких напред наведених примера имена апстрактних појмова, датих заједно с осталим примерима инструментала средства или оруђа.

а) Од средства којим се радња врши често зависи и начин на који се она врши. И када хоће да се то нагласи, другим речима: када

хоће да се истакне да је вршење радње једним оруђем условило посебност начина тога вршења, онда се инструменталом више изражава начин него средство. Рећи ће се, нпр.: *Изгледа да си се секиром бријао* ако хоће да се истакне да се та радња на нарочит начин (рђаво у овоме случају) вршила. Зато се оно помоћу чега се врши радња врло често осећа као начин њеног вршења. Не више средство него начин на који се врши радња казује се примерима као што су:

Каже отац *гласом меканим* као свила (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 90). — Угледам пред собом рупу која је *косим правцем* водила у дубину земље (А. Шеноа, Карамфил с песникава гроба, 189). — *Жамором* се [врело] дијелило од матице (А. Ковачић, У регистратури, 152). — Окружава ведро чело под којим се *необичним жаром* свјетле грахорасте очи (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 19). — Све одише *опојном снажном свежином* (Исто, 163). — Па се удуби *свом снагом* у некакве црне мисли (Исто, 62). — *Окружном протестантском педантеријом* стајало је тамо шездесет прецизно сортираних фотеља (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 270). — Па се све утопило у крви што је потекла *бујицом* (Исто, 287). — Да није *злим случајем* запао у ову авлију не би знао... (И. Андрић, Проклета авлија, 34). — Тим *свим плачем* и *тим непрекиданим, неизговореним реченицама* обраћа се овом гробу (И. Андрић, Госпођица, 202). — Стаде да цичи... неким танким *плачевним гласом* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 41). — Држао се против брзе воде која је *свом силином* вукла наниже (Исто, 40). — Обрајају досаду успона *коњском стрљивошћу* (В. Калеб, Новеле, 13). — Ужурбао [се] и послужује *лаганим кретњама* (Исто, 15). — Исписао је по платну *тајанственим свјетлом* своје моћно име (Р. Маринковић, Киклоп, 8). — Цвикер се почео повлачити леђимице бранећи се *неким нејасним мумљањем* (Исто, 35). — Али се у завист мијешала нека подмукла антипатија коју је растјеривао *чудном спремношћу* да се жртвује (Исто, 50).

И у последњем се примеру, као у већини оних што му претходе, јасно је, инструменталом означава начин на који је вршилац радње, боље рећи, носилац дотичног стања растеривао антипатију, отприлике као да је речено: *Чудновато спреман да се жртвује* растјеривао је антипатију. А у претпоследњем: неким нејасним мумљањем значи исто што би значило прилошки израз — *некако нејасно мумлајући* итд.

б) За разлику од инструментала средства и оруђа и од овога облика у свим осталим функцијама у којима смо га досад прегледали, инструментал без предлога у функцији за означавање начина је одредба управног глагола. А и друге се неке врсте инструментала такође употребљавају у функцијама одредаба. Али иако у тим функцијама и инструментал, као и остали именски облици, губи падежни карактер, тиме не губи сасвим и сваку семантичку везу с основним значењем овога именског облика. Нијанса тога значења осећа се и тамо чак где је оно највише померено, где је преносно употребљено, у појединим изразима, наиме, какви су: *Да се ниси главом шалио* (М. Глишић, Целокупна дела I, 172). — *Ја платих главом* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 161). — *Да јој је да заспи ма и мртвим сном* (Исто, 181). — *Да ти се којом срећом јутрос било прикрати* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 168) — од којих је сваки везан за по неко значење: први за значење инструментала објекта: главом = сам собом, други — за значење средства, које се може схватити и као начин, и трећи — за значење начина, четврти такође за значење начина. — За ово последње најпре можемо везати инструментал, односно прилошки израз *главом* и у случајевима где он значи лично: *Обећавао да ће поћи главом к суду* (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 162). — *А тебе послао главом Партеније Давидовић?* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 95). У овоме се значењу употребљава и инструментал личне заменице свакога лица *собом*, једино овај облик, или са заменицом *сам* (*сама, само*) као неким њеним појачањем: *Сам собом је негде барјак од Турака отео* (В. Караџић, Даница 3, 191). — *Где је она сама собом пала / језеро се онде провалило* (нар. песма). — *Понео је собом [тј. уза се] свега неколико стотина динара* (разг.) итд.

Како видимо, ови изрази постајали су и правим прилозима. У последњим примерима, по функцији својој, у ствари су прилози: *главом* и *собом*, иако их још не сврставамо међу прилоге. А свакако су кроз ову службу сасвим постали прилозима: *дупком, крадом, кришом, листом, махом, тајом, силом* и сл.

462. а) Иако се у свим случајевима употребе инструментала у функцији именског дела именског предиката не осећа значењска нијанса оруђа, односно средства, — у неким је случајевима веза с основним значењем овога падежа без предлога очигледна и у овој служби: *Не бих никад заслужио звати се мужем* (А. Шеноа, Карамфил с песникава гроба, 32). — *Туђу мајку мајком зове* (нар. песма). — *Зваше је од драгости Тубом* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 17). — *Ратка је називала само набећеним добровољ*

ц е м (И. Андрић, Госпобица, 210) — и у другим примерима с глаголима што значе *звати, назвати* име у инструменталу је у ствари средство за остварење онога што значи основни глагол.

б) У примерима пак типа: *Учини га дружба старешином* имамо инструментал објекта. А за ту смо функцију инструментала већ рекли да је такође у нечему сродна с инструменталом средства или оруђа. Теже је то сродство по значењу открити у примерима инструментала у предикату реченица: *Постадоше лафи ратарима* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 259). — *Пребјегне из Лошиња у Сењ и ту буде крчмаром* (А. Шеноа, Чувај се сењске руке, 226). — *Сведоком је она била* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 548). — *Усиљава се госпођа да буде што финијом* (Е. Кумичић, Сабрана дјела IV, 10). — *Ми смо били гостима* (М. Крлежа, Излет у Русију, 95). — *Није напустио свој Маљен ради тога да би постао механиком* (Св. Ранковић, Поручени идеали, 20). — *Често постане [кишница] опасном за појење стоке* (Ј. Жујовић, Извори и бунари, 4). — *Осети се поврећеним* (разг.). Али се оно не може ни спорити. И може се, штавише, тврдити да је управо на основу сродности (која се некад свакако морала осећати) с основним значењем и могло доћи до употребе инструментала и у тој служби, у којој је овај падеж допуна глаголском облику, с којим заједно чини предикат.

463. И појам према коме је неко оно што се о њему говори означава се обликом инструментала без предлога, који је и у томе случају допуна управној речи: *Он је родом био Бугарин* (В. Караџић, Даница 3, 32). — *Пореклом је био Анадолац* (И. Андрић, Травничка хроника). — *Богати су имањем, али су сиромашни духом* (разг.).

464. Тзв. компаративни инструментал имамо у првоне стиху из примера: *Све је коло главом надвисила, / а лепотом коло зачинила* (нар. песма) — у коме се обликом инструментала казује за колико је (за главу) она о којој је реч надвисила коло. И тим што је употребљен у поређењу у томе примеру овај облик није престао бити инструментал за начин, јер се њиме казује колико је, а тим самим и како је надвисила коло. Поред тога се у томе и таквим случајевима инструменталом означава и чиме је (мислимо специјално овде) надвисила коло, што томе инструменталу даје карактер облика за оруђе. Ова се нијанса још више осећа у другом стиху нашег примера, управо у инструменталу *лепотом*, којим се не казује никакво поређење. А према томе да ли овни инструменти озна-

чавају за колико је коло надвисила, односно чиме га је зачинила, или како је коло надвисила и како га је зачинила — ми и имамо те облике инструментала или у функцији допуне (у првом) или у функцији одређе (у другом случају).

465. Такозвани просекүтив, тј. инструментал места, односно простора, у науци о језику је, и без обзира на то што је без облике ознаке (без предлога *са*) карактеристичне за социјатив — чешће сматран сроднијим управо социјативном него уже инструменталном значењу овога падежа. Други лингвисти су, међутим, сматрали да је просекүтив по значењу ипак ближи инструменталу за оруђе¹. Ми више дајемо за право овима другим. И просекүтив, истина, као и сваки инструментал, претпоставља заједницу два појма. И ако се, с обзиром на то, држи за инструментал заједнице — пошто данас више у свим случајевима просекүтива није лако осетити било једно било друго од два посебна основна значења овога падежа, он се још и може сматрати социјативом. Али у том случају ми не бисмо имали два, већ три основна значења инструментала, инструментал у ужем смислу, просекүтив и социјатив. У просекүтиву се, међутим, бар у неким примерима с њим, ипак осећа нијанса оруђа. У реченици: *Једном путањом се пробио на главни друм* (разг.) — једну путању ми схватамо као средство помоћу којег се онај о коме је реч пробио на главни друм. Тако углавном и у другим примерима у којима се овим обликом одређује место, односно простор кретања означеног управним глаголом, као у примерима: *Некаквим подземним јазом убу ноћу у град* (В. Караџић, Даница 3, 143). — *Турцима може водом помоћ доћи* (Исти, Грађа за историју, 107). *Кола појуреше друмом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 91). *Иде он насипом* (Исто 85). — *Пошоше главном широком алејом* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 202). — *Један лабуд је пловии средином* (Исто, 55). — *Бурне прси жудња јари, / Муња му се лицем жари* (А. Шеноа, Сабрана дјела, 221). — *Глуха се тишина прострла широким свијетом* (Ј. Драженовић, Дјела I, 12). — *Далеко пољем жути се други* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 109). — *Ишао сам једном узвишицом* (Исто, 109). — *Разлио се глас баракком и многа се глава дигла* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 271). — *Пође увјере-*

¹ Од значајних лингвиста први је Б. Делбрик (В. Delbrück, *Ablativ, localis, instrumentalis*. Berlin 1867) с нешто више уверљивости просекүтиву приписао значење социјатива. Такво је тумачење код нас прихватио А. Белић. К. Бругман је пак мислио, и с правом, по нашем схватању, да је просекүтив ближи инструменталу у ужем смислу. Он инструментал простора означеног именицом у инструменталу сматра помоћним средством за постизање циља (К. Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik...* II. Strassburg 1911, 528).

но својим познатим путем из села (В. Кабел, Новеле, 86). — Упути брод своје маште великим морем (Исто, 93).

466. Теже је, свакако, али не и немогуће, као средство схватити темпорални (временски) инструментал којим се означава време за које је везано оно што се казује управним глаголом и управном речју уопште: *Недељом је увек била дупком пуна* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 96). — *Свакога ће избрисати из протокола ко не буде петком радио* (Исто, 96). — *Крајем 1914. он се изменио у раду, говору и понашању* (И. Андрић, Госпођица, 111). — *Раном зором отискиваше се благо од Рељиних торова* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 319). — *Данима и ноћима су мутне реке проносиле лед и снег с високих планина* (разг.). — *Сваким даном све више чезне* (М. Шапчанин, Приповетке II, 47). — *После тога су га хришћански владари годинама држали у заточењу* (И. Андрић, Проклета авлија, 46). — *Недељама је авлија причала о томе* (Исто, 29—30). — *Он се сатима забављао потпуно* (Исто, 68). Како видимо, овим се инструменталом одређује време у коме се дешава оно што се казује глаголом као у првим примерима. И то је право време. Али се њим исто тако, као у последњим примерима (у последњих пет), казује да нешто бива, да траје дуго; њим се, тј. у таквим случајевима више одређује како, колико дуго се нешто дешава него када се то дешава, и ту се, дакле, више казује начин него време. А и у једном и у другом случају, као и када се инструменталном означава простор, овај облик је одредба, а не допуна.

Б. Инструменталне синтагме с предлозима

467. Синтагме с предлогом *с(а)*. Социјатив је падеж заједнице у ужем смислу. То је облик инструментала самосталних речи којим се означава појам онога што у некој заједници било шта ради или се у њој само налази. А обликом се својим разликује од инструментала у ужем смислу по томе што уза њ редовно стоји предлог *с(а)*.

А не само по овоме спољном знаку него се и семантички овај инструментал заједнице или социјатив јасно разликује од инструментала оруђа, о чијих смо неколико различитих значења досад говорили. Више међусобно различитих значења има и социјатив, чија је главна карактеристика у односу на инструментал оруђа — већа међусобна независност, смисаона, мислим, независност, а не граматичка, појма с именом у облику инструментала од појма у чијој се заједници јавља.

Појам пратилац, тј. појам с именом у инструменталу с предлогом *с(а)*, равноправан је, тако рећи, с појмом који прати, у чијој се заједници јавља, као његов саучесник, односно његов саималац чега. Тако исто, ни тамо где је појам пратилац уз појам који само прати то, а не учествује у радњи с главним појмом, нити је саималац особине која се главном појму приписује, — појам пратилац ни по смислу, ни у процесу који се у реченици казује није потчињен главном појму осим што је у многим случајевима присутан управо вољом главног појма. Он је, дакле, само присутан уза њ, а главни га појам не употребљава у процесу за вршење радње. Појам, међутим, у инструменталу у ужем смислу, у ономе, наиме, који се у савременом српскохрватском књижевном језику употребљава само у облику без предлога *с(а)* потчињен је главном појму тиме што га овај употребљава као оруђе за вршење глаголом означеног процеса.

а) Смисаона независност појма пратиоца од главног појма најбоље се огледа у правом социјативу, где су појмови сарадници, односно саучесници у чему, као у примерима:

Желите ли се упознати *с постоларом?* (А. Шеноа, Карамфил с пјесникова гроба, 33). — Није се стидио говорити *с мајстором* (Исто, 34). — Ту је газда од кафане *са својом фамилијом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 41). — *Изљуби се с мојим учитељем* (А. Ковачић, У регистратури, 77). — Нека дјевојчица која нас је пратила *с читавим чопором* дјеце (Исто, 160). — Мати седи *с нама* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 78). — Скрушена душа разговара *с небом* (Исто, 91). — Дружи се много *с кнежевом женом* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 170). — Заједно *с њим* јенају пуни, снажни, тајанствени звуци (Исто, 151). — Играо се *с ојцем* (В. Назор, Изабране приповијетке, 73). — Капетан дотрча *с мојим оцем* (Исто, 87). — Рече јој да остане сада *са мном* (Исто, 27). — Не остаје ништа друго него да се *са младим освајачем* споразуме (И. Андрић, Проклета авлија, 68). — Нећу да сарађујем *са осуђеником* (Б. Попић, Глуви барут, 44). — Свађа се *с чуваром* (И. Андрић, Госпођица, 180). — То је борба *с невидљивим моћним непријатељем* (Исто, 16). — Он није могао да се не спотакне играјући се *с њиме* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинковића, 79). — Плешу *с њом* читаве ноћи (Исто, 50). — Спава по оборима *са свињама и са слугама* (Д. Ђосић, Корени, 18). — Тада је он седео на гомили зрелих тикава, *са мајком* их разбијао свињама (Исто, 21). — Укрцао се *са својом обитељи* (Р. Маринковић, Руче, 40). — Говориш ли

с метлом или са нама (Исто, 30). — Сматрало се да само *с војводом* у рана јутра измени поздрав (А. Исаковић, Приповетке, 210).

У овим и свим оваквим примерима социјатива саучесништва у процесу који се глаголом у реченици казује појам пратилац равноправан је, тако рећи, с главним појмом. *Упознати се с постоларом* значи равноправно учешће постолара и оних који се с њим упознају у процесу који се казује глаголом (в. први од горе наведених примера), као што у реченици — *с војводом у рана јутра измени поздрав* главни појам, тј. онај о коме је ту реч и војвода равноправно суделују у измени поздрава (последњи пример). Зато ми и сматрамо да нам то заједничко учешће главног појма и његова пратиоца у процесу који се казује глаголима дотичних реченица даје нам пуно право да пратиоца главног појма назовемо његовим саучесником, и то како у ова два и у низу других случајева где саучесници врше радњу, реципрочнo један на другом или један према другом, тако и у онима другим где два појма једноставно заједнички врше неку радњу ван њих, или су заједно у неком стању (односно положају), које се казује дотичним глаголом. Примера ради указујемо на реченице узете из Ђосићевих Корена и Маринковићевих Ручу. *Са мајком је разбијао тикве свињама* (заједно с мајком је вршио радњу разбијања тикава) и *Укрцао се са својом обитељи* (укрцао се он и његова обитељ).

б) У понеком случају оно што се казује социјативном синтагмом (инструменталом с предлогом *са*) може се двојачко схватити, мада су значењске нијансе у покојем случају једва осетне, као у Кочићеву примеру: *Осуле се овце с јагањцима* или у примеру В. Калеба: *Зар се у ово вријеме долази с кравама кући?* — И у њима се тек из контекста, односно из целе језичке ситуације, схвата у којој је нијанси дотична синтагма употребљена. Тако се, врло вероватно, инструменталом у првом, сад наведеном, примеру казује да се стање расутости подједнако тиче и оваца и јагањаца, да су овце и јагањци ту равноправни, да је други пратилачки појам саучесник с првим главним појмом, да су, тј., расуте и овце и јагањци. А није немогуће да је писац хтео рећи: расуте су овце с којима су у то време били јагањци, да је управо овце у првome реду имао на уму и хтео изнети њихову расутост, а *с јагањцима* је узео да просто каже да су тада с расутим овцама били и јагањци. На исти начин се Калобовим примером говори или да чувари крава заједно с њима долазе кући „у ово време“ или да ти који су с кравама тада долазе кући. Ми мисли-

мо да се овде управо ово последње хтелo рећи, мада из овако, саме за себе, узете реченице, — то и не бисмо сасвим сигурно могли тврдити.

468. Међутим, у примерима типа: *У близини сеђаше Јанко с отвореном књигом у руци* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 231) појам-пратилац није равноправан с главним појмом, којему се у овоме случају приписује оно што значи глагол у реченици; *отворена књига* је, дакако, у време док је Јанко седсо, у односу према њему, била у његовим рукама, само пратилац његов, али не и саучесник у седењу; *њу* је Јанко, како рекосмо, имао при себи док је седео. Он ју је, свакако, с некаквим циљем (или и без икаквог циља) држао у руци, али не да седи с њом (да седе, мислимо, и он и књига); она му, дакле, није служила као оруђе за седење. Тек у свакоме случају улога појма пратиоца овде је много безначајнија у вршењу радње или одржавању стања глагола дотичне реченице него улога појма оруђа којим се та радња врши (односно то стање одржава). Он управо и нема друге улоге у ономе што се казује односним глаголом осим, можда донекле, улоге околности у којима се то врши или бива, које осим тога могу бити и бивају, врло често, и услови за овакво или онакво вршење, односно извршење радње. Али и у овим случајевима у којима главни појам, у време када врши неку радњу или је у одређеном стању, има уза се какав предмет који му не служи као оруђе за вршење те радње, односно одржавање стања, већ је само пратилац главног појма — тај је облик изразито социјативног карактера, па зато уза њ редовно стоји предлог *с(а)*:

Оде дечко *с тврдим земичкама* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 249). — Велинка упаде *с лучем* у руци (Исто, 168). — У то униће мој Јукић *с кошом на леђима* (А. Ковачић, У регистратури, 92). — За њим увек иде пандур *с пиштољима и јагањима* (М. Глишић, Целокупна дела I, 89). — Момче граби *с пробијеним бубњем* (Исто, 198). — Изиде *с бременим* из зграде (П. Кочић, Целокупна дела I, 101). — Кад поћеш *с плоском* ракије, сигурнији си (Исто, 221). — Чекам мајку да дође *с новим одијелом* (В. Назор, Изабране приповијетке, 28). — Идем *с торбицом* о боку (Исто, 33). — Сједиш на кревету *с ножем* за разрезивање књига (Р. Маринковић, Руче, 15). — Уће у бријачницу *с капом* под пазухом (Исто, 32). — Мијат му приђе *са свећом* (Д. Ђосић, Корени, 28). — Појави се наједном *с новим путним ковчежићем* (В. Калоб, Новеле, 11). — У то девојка приспе на трг *с лонцем* млека на глави (разг.). — Он се већ раније повукао *с примљеним ударцем* (И. Андрић, Проклета авлија, 46).

Везом инструментала с предлогом *c(a)* овде се често означава опрема с којом се главни појам креће, коју има уз се за време вршења дотичне радње, при чему се каткад и служи њом (*Иде са штапом у руци*, или *Борио се с пушком у руци*). И зато би се тада овакав инструментал могао звати социјатив опреме.

469. Појам пратиоца у облику инструментала с предлогом *c(a)* може, како видимо из наведених примера, бити сасвим одвојен од главног појма. Па и у томе случају он може казивати особину главног појма. И тада је име појма пратиоца у инструменталу с предлогом *c(a)*, у ствари, врста придевске одредбе главног појма. Тако, рецимо, с новим одијелом у првом примеру В. Назора значи исто што и *обучен у ново*, а у другом Маринковићеву примеру с капом под пазухом што и *гологлав*.

а) Већ уколико то, иако посебан појам, чини саставни део главног појма узетог у приказаном стању, као у последњем горе наведеном (из И. Андрића) примеру, у којем с примљеним ударцем значи једноставно *ударен*, инструментал с предлогом *c(a)* још је очевидније врста атрибута. С таквим именом појма пратиоца у социјативу, познатом под називом квалитативног инструментала, употребљеног уз именицу у функцији њеног атрибута — врло се често срећемо у српскохрватском језику. То ће се видети из примера:

Пред очима је велика пространа соба *с врло укусним господским намештајем* (А. Ковачић, У регистратури, 195). — За њега заденута хартија *с дршком* од слонове кости (А. Лазаревић, Целокупна дела, 126). — Одговори пандур смахнув фес *с кићанком* (М. Глишић, Целокупна дела I, 91). — Само му вири пјегаво лице *с крупним грахорастим очима* (П. Кочић, Целокупна дела I, 65). — Протичу свијетли дани *с облацима* и без облака (Исто, 143). — То је грдосија надута трбуха *с перајима* на хрпту (В. Назор, Изабране приповијетке, 132). — Лађица *с јарболом* трзала се страшно (Исто 122). — Мршава блиједа дјеца *с престашеним очима* (Исто 71). — Фотеље *са загаситоцрвеним плишем* (И. Андрић, Госпођица, 146). — Угледа Борделу пред собом у облику флаше *с натписом* (Р. Маринковић, Руке, 44). — Страшна [је] као војска *са заставама* (Исто, 12). — Борбе претурни бокал *с вином* (Д. Босић, Корени, 50). — Опусте се на миндерлук *с модрим јастуком* (Исто, 17). — Затим је гледао у прозор *с решеткама* (А. Исаковић, Приповетке, 198).

Овај квалитативни инструментал може бити у различним функцијама одредбе самосталних речи када, као овде, стоји уз њих. Он је свакако најчешће атрибут, а може, дакако, бити и атрибутско-при-

лошка одредба, уколико је истовремено везан и за именицу и за глагол, или — да тачније кажемо — уколико одређује именицу у време вршења радње или стања које јој се приписује. Ако су у последњем ставу сви примери инструментала с предлогом *c(a)* атрибутски, они из тачке 468, која овој последњој непосредно претходи атрибутско-прилошке су одредбе, уколико нису и праве прилошке одредбе, наравно.

б) На квалитативном инструменталу с предлогом *c(a)* и овде је потребно задржати се као на облику који се употребљава у истим функцијама с тзв. квалитативним генитивом, о којем смо говорили у тач. 181. а) и б), где је такође било речи о сродности ова два облика. Ваља истаћи да је то сродност њихова у функцији, док су они по значењу само ограничено истоветни — тамо су (мислимо) такви где се могу употребити и где се употребљавају напореда тако да се међусобно могу замењивати без измене смисла језичких целина у којима се употребљавају. У примеру (из В. Назора) *Мршава блиједа дјеца с престашеним очима* место инструментала с предлогом *c(a)* могао би да се употреби генитив и да се каже *Мршава блиједа дјеца престашених очију*, или, обрнуто, у примеру (П. Кочића, из тач. 181. а) с генитивом: *Замршене косе и уздрхталих усана суну у влажну ноћ* — место генитива могао би доћи квалитативни инструментал: *са замршеном косом и уздрхталом уснама суну* итд. А да ли ће се употребити један или други од ова два падежа, зависи од тога да ли се жели истаћи одвојеност, односно одвојивост или одвојено посматрање појма пратиоца од главног појма, у коме се случају употребљава инструментал заједнице, или пак неодојива, одн. тешња повезаност, односно истовремено посматрање једнога појма с другим, који намећу употребу квалитативног генитива.

в) А осим тога и ситни детаљ једног целовитог појма као пратилац тога појма, ма био с њим и чврсто везан, такође се употребљава у облику инструментала с предлогом *c(a)* као у примерима: *Често смо га сретали у друштву једне плавуше с великим црним младежом на лицу* (разг.). — *Остатак живота он је несметано радио с тим куршумом у левом рамену и ретко га је осећао* (исто). — *И с тим ожиљком на врату остала је лепотица каква је и пре била* (исто) — у којима се никако не би могли употребити облици генитива место социјатива. А тако се, ни обрнуто, место генитива у примерима типа *младић високог раста* не би могао употребити инструментал с предлогом *c(a)*, јер појам високог раста није детаљ у односу на појам младића, као што није ни одвојив од особе која га има.

И, да прецизирамо, када је нешто интегрални део целине, а та целина хоће да се окарактерише дотичним својим делом, онда се његово име обично ставља у облик генитива: *девојка прђаста носа, младић великих ушију* и сл. Али, ако хоће писац, или говорно лице, да истакне посебну упадљивост и одвојеност тога дела од целине којој припада, он ће, као што је учинио Назор у мало пре поновљеном примеру (*Мршава, блиједа дјеца с престашиеним очима*), име тога дела употребити у инструменталу с предлогом *с(а)*. Зато је дато правило о употреби инструментала, односно генитива у функцији придева у вези с одвојеношћу и тесном повезаношћу дела с целином само релативно.

г) У служби атрибута, тј. у служби одредбе појма с којим чини заједницу, појам пратилац може, како смо већ рекли, бити и привремено с њим везан, само за време у које му се приписује радња, односно стање што се означава предикатом дотичне реченице. Тада је то атрибут посебне врсте (в. тач. 54), управо именска одредба у атрибуто-прилошкој функцији, као у примерима: *Иконија се утаче с црвеним очима* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 121). — *Девојка с бледилом на лицу једва одговори*, у какве иде и више пута навођени Назоров пример — *Мршава блиједа дјеца с престашиеним очима*. А то је уосталом и сасвим разумљиво јер се тим инструменталом овде означавају несталне, привремене особине, а несталност и привременост упућују на одвојивост, боље да кажемо: несталност и привременост временски представљају одвојивост. Иако је и у овим случајевима могућа и употреба квалитативног генитива, ипак можемо рећи да везаност квалитативне синтагме (синтагме, свакако, јер у таквим случајевима никада немамо генитив именице без какве одредбе уз њу, док се као стални атрибут јавља и квалитативни инструментал именице без придевске речи или израза уза се) — за глагол чешће намеће њену употребу у облику инструментала.

Због везаности те одредбе и за именицу и за глагол, није свакад лако одредити њену функцију, није, мислимо рећи, лако одредити да ли је то придевска или прилошка одредба. Али се с том тешкоћом срећемо и када је придев употребљен у таквој функцији, наравно када је у питању облик речи који у исто време може бити и придев (средњег рода) и прилог, у примерима типа: *Дете запрепаићено гледа у тај немιο призор* где се не зна да ли је: *дете запрепаићено* или *запрепаићено гледа*, што се, најзад, по суштини своди на исто (исп. тач. 54).

Ипак је везаност другог, пратилачког појма заједнице, означене инструменталном синтагмом, за глагол очигледнија у случајевима какав имамо у реченици: *Чељад с разрогаченим очима приста-*

ју за њима (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 184), иако се не може рећи да ужа синтагма *с разрогаченим очима* унеколико не одређује и појам чији је она пратилац. Свакако је то више прилошка него атрибуто-прилошка одредба, јер се њом, бар по нашем мишљењу, даје одговор на питање *како чељад ... пристају за њима*, а не на питање: *која или каква чељад пристају за њима*. Одредба пак која даје одговор на питање *како нешто бива* — прилошка је одредба за начин. Али ћемо се пре преласка на прилошке одредбе задржати на другој једној врсти именичких детерминатива који се означавају инструменталом с предлогом *с(а)*.

470. Појам-пратилац који главни појам има уза се у време вршења радње, односно стања, не мора бити предмет, већ то може бити и неко биће такође, као у примерима из разг. језика: *Млада жена је стајала на балкону с дететом у наручју*. — *Малишан у дворишту с голубом на длану* и у другим сличним случајевима, где појам пратилац није саучесник у радњи која се означава глаголом.

Већ самим тим што је главни појам у време радње, односно стања које се у вези с њим износи, у заједници с појмом-пратиоцем, име овога другог појма је детерминатив своје врсте, али не допуна као у случају када је он саучесник у ономе што се дешава или што јест, него је више одредба, и то одредба глагола којом се управо означава у каквим се околностима врши радња у вези с којом два појма чине заједницу. Тај случај имамо у два последња примера, у примеру: *млада жена која с дететом у наручју стоји на балкону и малишан с голубом на длану у дворишту*. А то исто, дакако, и у примерима из тач. 468, где, између осталих, налазимо и: *Велинка упаде с лучем у руци*. — *У то униће мој Јукић с кошом на лећима*. — *За њим увек иде пандур с пиштољем и јатаганима*. — *Појави се једном с новим пуним ковчежићем*. — *У то девојка приспе на трг с лонцем млека на глави* (в. у означеној тачки одакле су примери узети).

Околности у којима се врши каква радња, односно у којима нешто јест или бива, врло су сродне с начином на који се радња врши или извршује, јер не само што од околности у којима се она врши зависи и начин на који се радња врши, него је тешко у околностима не видети и начин вршења радње. Али је ипак могуће утврдити да се нашим обликом у сад наведеним примерима одређују пре свега околности.

471. А инструментал с предлогом *с(а)* имамо у функцији искључиво прилошке одредбе за начин у примерима:

С великим напором и муком стаде... скидати тијесне чизме (А. Ковачић, У регистратури, 320). — С трудом [је] стекао свој поштени дом (М. Глишић, Целокупна дела I, 106). — Па је радио без поговора с вољом и увјерењем (П. Кочић, Целокупна дјела I, 18). — Планине моје нешто с чежњом очекују (Исто, 109). — Стрше... јеле и оморике с оним чудноватим премлазом... туге... и чежње (Исто, 147). — Отпоздрави га с неком ватреном искреношћу (А. Лазаревић, Целокупна дела, 301). — И ја сам га слушао с неком побожношћу (В. Назор, Одабране приповијетке, 18). — С напором тражи у њезином лицу црте оног детета (И. Андрић, Госпођица, 52). — Али Мића одговори с великим стрпљењем (О. Давичо, Песма, 13). — Упита Петар с извесном усиљеном лежерношћу (Исто, 37). — Одигне капу с очију с извесним гестом (Р. Маринковић, Руке, 23). Он се према свему односи с једнаким стрпљивим нехајем (Исто, 26). — Проматра учитеља... с великим занимањем (В. Калев, Новеле, 11). — Насмијеш се с презиром (Б. Попић, Глуви барут, 39). — Покушао је разумно, с напором воље да разуме (Исто, 77). — Наредник га с гадљивим гестом одгурне од себе (Р. Маринковић, Коштане звијезде). — С одушевљењем пољуби кажипрст (Исто).

472. Инструментал с предлогом *с(а)* срећемо и у функцији временске одредбе онога што се казује глаголом реченице у примерима као што су: *С почетком владе кнеза Милоша почеле су се школе множити* (Вук, Рјечник уз реч *школа*). — *Из тога дијела српског народа излазише с временом јунаци* (Б. Даничић, превод Мајковљеве Историје српског народа, 118). — *Гледали су како са сваким даном... расте доле крај реке немирна гомила људи* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 27). — *Са другом годином је број радника толико нарастао* (Исто, 27). — *Тај страх се с временом претворио у мучну мору* (Исто, 35). — *С временом је он постао млад и храбар* (Исто, 23). — *Тако је Давил настављао с годинама све упорније* (И. Андрић, Травничка хроника, 80). — *Он је с временом постајао осетљив* (Исто, 68), — где се:

а) једноставно означава време управног глагола као у примеру (првом по реду) из Вукова Рјечника и у прва два Андрићева примера (из романа На Дрини ћуприја), у којима наш облик значи: на почетку владе..., свакодневно, односно сваки дан и друге године;

б) или се опет нешто друкчије констатује да је бивало или се вршило оно што се глаголом казује кад настане време које је

означено именом у инструменталу (у примеру из Даничића и у последња три из И. Андрића: како је ишло време излазили су јунаци; страх се, кад је настало одређено време, претварао у мору; кад је лошло време, он је постао млад и храбар итд.).

А што је најзанимљивије, напоредо с овим обликом инструментала у истој функцији и с истим значењем у случајевима под б) редовно, а често и у случајевима под а), може се употребљавати и употребава се и инструментал без предлога¹.

473. Један појам се може схватити да је у заједници с другим појмом у оваквом или онаквом поступању с њим као с објектом. То је, разуме се, неправи или даљи објекат: *А шта ћемо с вашом стварју?* (разг.). — *Био је пажљив према њему и поступао с њим као с владоцем* (И. Андрић, Проклета авлија, 69). — *Није знао шта ће с тим слободним временом* (И. Андрић, Травничка хроника, 36). — *Рачунајући с Висковом карневалском репутацијом... апотекар је унапред тријумфовао* (Р. Маринковић, Руке, 34). А исто је тако даљи, неправи објекат, али без главног појма, наравно, у безличним реченицама, какве су: *Ово са младићем из Смирне ишло је далеко и трајало дуго* (И. Андрић, Проклета авлија, 72). — *Шта је са оним нашим Срећковићем* (И. Андрић, Госпођица, 180). — *Уплаших се да се са мноштем не дешава* (А. Исаковић, Приповетке, 162).

474. Поред могућности напоредне употребе инструментала без предлога и с предлогом *с(а)* у функцији временског одређивања управног глагола, о којој је било речи у претпоследњем ставу, указујемо на такву исту могућност употребе ова два облика инструментала у функцији допуне придева *задовољан*, на коју је, уосталом, и раније указивано². И одбачено је некадашње схватање да је та допуна језички исправна само у облику без предлога³. Међутим, како се тачно констатује на означеном месту (у нашем језику), у једнако су обичној употреби *задовољан чим* и *задовољан с чим*. А ни једно ни друго није ван значења које инструментал с предлогом *с(а)* и без њега има у другом по неком случају, иако опет ни једно ни друго није ту употребљено у основном значењу њихову. *Чим*, у првом случају,

¹ Објашњење овој појави, на коју указује Т. Маретић у својој великој Граматици (II издање Загреб 1931, стр. 514) дали смо у расправи *Један прилог српскохрватској синтакси*. Зборник у част А. Белића, стр. 311—314. Београд 1937.

² В. о томе расправицу Д. Вушовића: *Да ли је задовољан с чим или задовољан чим?* (Наш језик III, 1935, стр. 147—149).

³ У познатом Рјечнику хрватског језика Броза и Ивековића облик инструментала без предлога као допуна придеву *задовољан*, даје се преимћство томе облику с предлогом *с(а)* у констатацији да је уз глагол *задовољити (се)* облик допуне исправан једино у првом облику.

није право средство, нити је пак *с чим*, у другом — употребљено у значењу правог социјатива (саучесништва у вршењу радње, односно у одржавању извесног стања), него у синтагми *задовољан чим* имамо инструментал узрока (*Задовољан сам твојим држањем* — значи задовољан сам што ти имаш то, односно такво држање, твоје држање проузрокује моје задовољство, чини ме задовољним). Синтагмом пак *задовољан с чим* каже се да је главни појам заједнице задовољан имајући уз се оно што значи други њен појам (*Он је и с малим задовољан* — каже се сасвим исправно тако зато што то значи: *Имајући и мало, он је с тим задовољан*). Нијанса узрочности расположења које потиче од онога што се има, такође је и овде присутна. А у овоме случају могућности употребе оба ова облика инструментала у истој функцији јасно се огледа оно њихово заједничко, основно значење заједнице, тј. присуства једног појма уз други у време његовог вршења радње или одржавања извесног његовог стања, односно расположења.

475. Предлог *с(а)* употребљава се и с непроменљивим, као, нешто ређе, и с променљивим речима у њихову облик номинатива, односно акузатива: *С двоје људи... задржала је везу и даље* (И. Андрић, Госпођица, 162); *С два своја друга пропешачио је 500 километара* (разг.). И, што је још занимљивије, овај се предлог употребљава уз непроменљиве и ретко променљиве речи, уз бројеве 2, 3 и 4 и уз неодређену заменицу *неколика* (и *неколике*) и у значењу инструментала за оруђе: *С гри калема конца посаишвала је већи број кошуља* (разг.). — *С две вреће брашна прехранила је себе и децу за целу годину* (исто). — *С неколика хлеба нахранили су те вечери читаво друштво* (исто).

476. Треба, најзад, истаћи да се у свакодневном говору и у говору градских средина, а и у појединим сеоским народним говорима, инструментал с предлогом *с(а)* употребљава и у функцији означавања оруђа. И разумљиво је што се гдекад и код понеког писца сретнемо с овом појавом. А имамо и случајева употребе инструментала без предлога тамо где је потребно означити заједницу у којој се радња врши. Али је ово друго уско дијалекатска појава, коју срећемо у језику П. П. Његоша, С. М. Љубише, а можда и другог којег писца, па се на томе овде нећемо задржавати. А нећемо овде говорити ни о првоме случају јер, и поред све распрострањености употребе инструментала с предлогом *с(а)* у функцији оруђника (инструментала у ужем смислу), ту употребу нико не сматра књижевно-језичком особинном, нити она хвата дубљег корена. Истаћи ћемо само неколика случаја у којима је таква употреба потпуно уопштена, тако

да и не наилазимо на случајеве одступања од ње. Мислимо на добро познате усамљене случајеве: *Он се и с пушком у руци борио за своје идеале и Са штапом у руци обишао је све крајеве од Задра до Скадра*. У њима би се пре очекивао облик инструментала без предлога јер су и пушка и штап оруђа која су служила за вршење радњи у наведеним реченицама. И никако их није могуће везати за какве друге евентуално неизречене глаголе, нити је пушка, у првом, колико ни штап у другом примеру, ишта друго, него су то управо средства за оне радње ради чијег вршења их њихови носиоци и држе у руци, односно имају уз се. И ваља да је та околност што се имало на уму оно што је ипак споредно, а наиме поседовање пушке у борби, и штапа у обилажењу разних крајева (у путовању по њима) — и условила употребу, и то доследну употребу, социјативног облика инструментала. Ти и такви случајеви иду у тзв. социјатив опреме (о коме је било речи у тач. 468).

477. Инструменталне синтагме с предлозима: *за, међу, над, под и пред*. — Осим предлога *с(а)* с инструменталом се слажу још и предлози: *за, међу, над, под и пред*.

Пре него што пређемо на преглед посебних значења синтагми с појединим од ових предлога, потребно је, уколико је то могуће, утврдити којему су од два главна значења инструментала ове синтагме ближе. Ми их, одмах ћемо рећи, везујемо углавном за значење инструментала оруђа, мада је понегде претежније социјативно значење. Кад одређујемо просторни или било који други однос, какав имамо у примерима: *За управљачем је сједио шофер; Разабира се мала гвоздена пећ међу оскудним намештајем; Прелива се у сунчаној светлости над јеловом шумом; Опazi да под орахом стоје две људске прилике; Севнуше ми светлаци пред очима* — ми тумачимо да се тај однос одређује у првом примеру *управљачем*, у другом — *оскудним намештајем*, у трећем — *јеловом шумом*, у четвртном — *орахом*, у петом — *очима*. А појмови које је требало одредити јесу: *за, међу, над, под*, односно *пред* оним што се означава инструменталима с којима се слажу и уз које стоје набројани предлози.

478. Инструментал с предлогом *за*, као најчешће и остали падежи (генитив и акузатив), усталом, с којима се исти предлог слаже, означава да се ко или што налази, па и креће, не само стварно него и у апстракцији, за чим другим, да, налазећи се у томе положају и на том простору, ради штогод. У тој детерминативној служби инструментал с предлогом *за* је кад у допуњској, а кад у одређеној функцији.

У функцији допуне инструментал с предлогом за је обично допуна глагола, односно глаголских именица којима се означава расположење, стремљење за чим. Инструментал с предлогом за је ту, као и акузатив с овим предлогом, најчешће неправи објекат управног глагола.

а) Он је то, пре свега, уз глаголе стремљења за оним чему се тежи као циљу који се жели постићи:

Одушеви се и занесе за сваком оригиналном идејом (Ст. Новаковић, Васкрс државе српске, 185). — То су махом били људи из племена... с бесном жељом за бољим животом (Ј. Цвијичић, Говори и чланци I, 33). — Осећали су потребу за својим личним улепшавањем (Ј. Жујовић, Камено доба, 191). — Сви су модерни министри финансија посегнули за приликом да ову све... опћенитију удобност живота опорезују (С. Радић, Данашња финансијска знаност, 25). — Шта су модерни стартовни ако нису тежња рафинираности за примитивностима природе (А. Г. Матош, Ново иверје, 65). — Душа жуди... за оним што се мила (М. Комбол, превод Дантеова Чистиштва). — Ја сам залутао и вапијем за излазом (В. Петровић, Варњиво пролеће, 64). — Аутомобил је жудња милијунаша за поезијом циганског шатора (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 65). — Лице јој се згрчи и очи у очају зјану за Перушином (В. Калеб, На камењу, 9). — Ишао је стално за својим циљем, био је слободан (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 375).

б) Од ових се врло мало разликују случајевни употребе предлога за с инструменталом имена појма којему се следи, који се подражава, који се тражи и жели постићи:

Ремај иде баш за тим (К. Ш. Балски, Биједне приче, 102). — Ту Госић иде за епохом (М. Богдановић, Стари и нови I, 198). — И у физици махисти ропски клипшу за модом (Књижевна република 1924, бр. 4—7, 261). — За његовим се примером поведоше (Стј. Крешић, превод Пиквикова слуба од Дикенса, 295). — Иду за памећу једнога човјека, за кога свако вели да је полудео (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 90). — Поћимо и ми за француском кликом (П. Поповић, Из књижевности II, 100). — Тешко томе ко за туђом памети иде (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 20). — За градовима се доста касно повела и држава... (А. Радић, Сабрана дјела, 15). — Гомила се њихала, појући за калуђером (Б. Чиплић, Јаруга, 16).

в) Инструментал с предлогом за такође означава циљ и уз глаголе физичког кретања које се опет врши тежећи чему:

И потрче за оружјем Троји (Маретић—Ившић, превод Илијаде I, 48). — Одлазим за крухом у бијели свијет (Ј. Хорват, Записи, 126). — Али се после ње устаје и одлази за послом (В. Петровић, Лагано промичу облаци, 48). — У том животу [ће] моћи... да дође за својим уживањима у све његове кутке (М. Црњански, Сеобе, 181). — Сестре одоше за послом (С. Ранковић, Порушени идеали, 59). — Нека она иде за својом срећом (М. Глишић, Подвала, 257). — Сельаци су ћутке брисали окрвањена лица и сагињали се за капама (Б. Ђопић, Пролом, 38). — Већ су се за њим пружале силне ручетине (Стј. Крањчевић, превод Златног телета од Илфа и Петрова, 78).

г) Сродан је с циљем, на једној, а различан од овога — на другој страни, и узрок због којег се ствара неко расположење или осећање, или се пак нешто чини или стиче неко стање у таквом осећању, па се име појма тога узрока такође употребљава у облику инструментала с предлогом за:

За Бурћем је косу одрезала, за дјевером лице наградила, а за братом очи извадила (нар. песма). — Ништа на свету не би уздахнуло за таквим губитком (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 4). — Жене су луде за њима (М. Грол, превод Коломбе и Кармен од П. Меримеа, 75). — Ненад поче жалити за школом (Б. Госић, Покошено поље, 157). — Мрзим ја луде који јадају за изгубљеним (Стј. Крешић, превод Вајлдових Бајки, 62). — Жаљаше за њим (Маретић—Ившић, превод Илијаде, 445).

479. а) Видели смо да у случајевима где име у инструменталу означава појам коме се тежи као циљу — управни глагол претежно означава физичко кретање. А и у синтагми с глаголима кретања једног појма за другим, инструментал с предлогом за такође се употребљава, али не више као допуна, већ као просторна одредба тога кретања којом се означава да један појам прати појам с именом у инструменталу заузимајући стално положај у простору иза њега:

До наврх Везува ишли су за нама (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 27). — Сад је с оцем почео ићи за плугом (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 75). — Одлазим у потрагу за својим кћерима (Стј. Крешић, превод Вајлдових Бајки, 66). — А неколико мушкараца се отисне за њим (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 63). — Дође нешто касније вукучи за собом врећи-

цу брашна (Б. Ђосић, Покошено поље, 109). — Цишмир је ходио тромо... јер се тако научио [ићи] за коњима (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 86).

б) Неки пут се само из целе језичке ситуације, тј. по смислу, како се то обично каже, може одредити да ли се предмети међу којима се просторни однос означава предлогом за крећу или мирују. Свакако су у примерима: *Ето Пиквика тик за петама* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 13). — *Видио је да сам му за петама* (М. Беговић, Три драме, 61) — предмети (овде управо лица) у покрету. То нам говори израз: *бити за петама*, који значи бити непосредно за неким, обично у покрету. Једино ако се за петама употреби у правом, ниуколико непренесеном значењу (*Ето вам перо за петама* — налази се одмах иза пета), онда ова предлошко-именичка веза значи однос између два предмета од којих се један налази иза другог.

в) Функцију означавања управо овог другог односа између два предмета врло често означава предлог за уз облик инструментала у примерима као што су:

Разгледа ствари по соби и смотри књиге за огледалом (М. Глишић, Подвала, 168). — *За вратима* је полица (Ј. Лесковар, Приповијести, 13). — *Стоји за кућом* док она не изиђе (Ј. Веселиновић, Сликe из сеоског живота II, 162). — Од тога га нису могле одвратити ни упорне опомене сусједа да *за собом* гаси свијетло (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 36). — *За управљачем* је сједио уморан шофер (Исто, 103). — *Затворите врата за њим* (разг.). — *Чуди се и крсти онај за кацом* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 89). — Све је остало за *великом капијом* (И. Андрић, Госпођица, 24). — Провео је толике године за *ћачком клупом* (Р. Домановић, Целокупна дела, 12). — Још од ране зоре смо за *дурбинима* и осматрамо (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија, 195). — *Пас лану за плотом* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 101). — *Поправља косу за ухом* (М. Кашанин, Трокошуљник, 27).

г) У наведеним и бројним сличним случајевима овом се везом инструментала и предлога за појам (радња или предмет) казан управном речју одређује по месту, и та веза означава да се нешто налази позади појма с именом у инструменталу (ако тај појам има предњу и задњу страну), или на супротној страни од онога ко дати однос утврђује, иза појма с именом у инструменталу. И често се баш зато, напредо с предлогом за уз инструментал, у истој функцији и често као

синоним с потпуно истим значењем, употребљава генитив с предлогом *иза* (в. т. 244. а—в). У неким од наведених примера би, штавише, ова друга веза била и обичнија. То су случајеви какве имамо у последњем и претпоследњем примеру (исп.: *Поправља косу иза уха*, *Пас лану иза плота*) са слабијом и јаче осетном аблативном инјансом.

д) Али се предлогом за уз облик инструментала може одређивати и место с било које стране предмета с именом у овоме падежу. Очевидно у реченицама:

Њезина слушкиња двори ту за столом (Ст. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба I, 260). — Сви су седели по клупама за *другим храстовим столом* (Л. Кнежевић, превод Сјенкијевичева романа Огњем и мачем, 23). — *За ручком* служио је сам деда Стеван (Ј. Веселиновић, Сељанка, 400). — Гледао је Розе како сједи тамо за *столом* (Ј. Торбарина, превод Година од В. Вулф, 134). — *За јелом* тек видиш шта човек вреди (М. Богдановић, превод Коле Брењона Р. Ролана, 51). — *За ручком* све си тако ћутала (М. Огризовић, Хасанагиница, 15).

Значење предлога за у овим је мање или више слично са значењем предлога *пored* или *уз* с одговарајућим падежима, мада се не може рећи да су те предлошко-падежне везе у свему идентичне међу собом. Поготову инструментал с предлогом за има друкчије значење у случајевима где у овоме падежу стоји име неког обеда, и где ова веза има више карактер израза. Ипак она овде има и одређено конкретно значење, те ни изблиза није израз у оној мери у којој је то у примерима с именицом *рука*, нпр.: *Не поће нам за руком узети Пријамов град* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Илијаде, 33). — *Ретко кад може сликару испаси за руком да на платну ухвати и оно што је невидљиво* (Љ. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника, 44). Иначе се ни у овоме ни у претходном ставу не означава више никакво кретање за појмом с именом у инструменталу већ мировање.

б) Само привидно изгледа да предлог за одређује место у којем се завршава кретање у примерима:

Заурла Проданић бацив врч свој за *шљиваром* (А. Шеноа, Клетва, 434). — *За главом* јој задјевена лала (Нар. пј. хрватске, 10, 17). — *А за ухом* му је задјевено... (В. Калеб, На камењу, 56). — Попуна креће, за *гором*, за *ријеком* да стигне бригаду (Б. Ђопић, Наша књижевност 1946, 8/481). — *За углом* наиђе на Воја (М. Лалић, Извидница, 162).

Рекосмо да овде само привидно изгледа да за одређује место завршетка кретања зато што ти глаголи значе кретање. А стварно се, у свим овим примерима — па и у првом по реду, који је најспорнији — означава место у коме се нешто овакво или онакво изврши, односно у коме се то деси тек пошто се у то место стигне: у другом и трећем се види нешто већ задевено за главом, односно за ухом, у четвртном се каже да попуна стигне бригаду када ова буде за гором, за ријеком, а у последњем да се „наиће на Воја“ када се стигне за угао. Па није невероватно да је и у првом примеру, који смо унеколико изузели од осталих, писац хтео рећи да је Проданић заурлао пошто је, када је већ био за шљиваром, тамо бацно врч. Али допуштамо и да је ту писац употребио везу предлога за с инструменталом уместо с акузативом, према честој таквој употреби у народним говорима, која се, и поред тога, не може сматрати особиним књижевном језика.

480. Предлогом за с инструменталом одређује се појам означен управном речју и временски. Њиме се, наиме, означава и да један појам долази по времену после појма с именом у инструменталу:

За овим спусти главу, па стаде горко уздисати (Б. Атанацковић, Два идола, 9). — *Дан за даном, недјеља за недјељом*, па и мјесеци клизе неосјетно (Л. Лазаревић, Приповетке I, 122). — *За разговором дође шала, за шалом игра* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 73). — Тако ми вазда *за тугом* долази туга (Маретић—Ившић, превод Илијаде, 400). — *За њиховим песништвом* у коме почиње преовлађивати машта (Б. Поповић, Огледи из књижевности и уметности, IX). — *Једна пуковнија за другом* дочекивала је владара звуцима корачнице (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 283). — *Одмах за њом* буде објављено примирје (Исто, 473). — Комесар је прегледао лично пушку *за пушком* (М. Црњански, Сеобе, 32). — Пролазили су улицом *једни за другима* (разг.).

У неким случајевима, као у последњем, нпр., није сасвим јасно да ли се инструменталном синтагмом с предлогом за означава да један појам следује другом у простору или у времену. Ако се хтело рећи, да — као што смо претпоставили стављајући овај пример заједно с непосредно предходнима — иду улицом једни после других, онда је, дакако, тај пример тачно схваћен. А ако се пак имало на уму да иду улицом у реду једни за другима, реченица којом је то казано морала би се сврстати заједно с примерима у којима се овом синтагмом означава да један појам прати други крећући се за њим

у простору, тј. у којима инструментал с предлогом за одређује место кретања означеног управним глаголом. Уосталом, ту и немамо ништа посебно, већ један од бројних доказа како се танане нијансе различних значења у језику међусобно додирују и преливају једна у другу.

481. а) У инструменталу с предлогом *међу*, ма по чему он одређивао управну реч, увек се мање или више осећа значење просторног односа. Он се најчешће употребљава са значењем прилошке одредбе за место:

Иза тога два Ивова сина / *међу собом* сестру изведоше (нар. песма). — На десној обали реке Тисе *међу Кикиндом и Меленцима* лежи... (Б. Јакшић, Дела IV, 5). — Густе обрве готово се састају, а *међу њима* једна дубока бора (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 125). — Са запаљеном лулом *међу зубима* он је брезовом метлом чистио... двориште (Д. Баранин, Њих троје, 5). — Положи их у дољу *међу дојкама* (Б. Сијарић, Бихорци, 175). — *Сам сам међ' трупцима* ледним (И. Г. Ковачић, Јама, 29). — У случају да ме неко види *међу маслинама*, ја ћу отићи пре но што доћете (Р. Петровић, Људи говоре, 74). — *Међ' насипима* вртлог хучи (Ј. Дучић, Сабрана дела I, 102).

б) Исто је тако одредба места инструментал с предлогом *међу* у примерима као што су:

Држао је на полици *међу актима* (М. Глишић, Целокупна дела I, 90). — На досетку попову осу се *међу гостима* грохотно: ха, ха, ха! (Исто, 107). — Разабира се мала гвоздена пећ *међу оскудним намештајем* (И. Андрић, Госпођица, 15). — Светозара већ *међу живима* није (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 107). — *Међу тим јунаштвима* понајмање је упаљиво било што је опонашао корнет (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клубба, II, 316). — Но већ то је *међу нама речено* (Б. Јакшић, Дела I, 262). — Кад [га] видиш на сајму *међу хиљадама*... не можеш [га] заборавити (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 211). — Смех не постоји *међу расама* које нису још постале друштво (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 13). — Ретка је узајамност *међу људима* каква је била између Вука и Копитара (А. Белић, Вук и Даничић, 15). — Овако високи добитак... је заправо опорезивање најнужније просвјете и душевног опћења *међу људима* (А. Радић, Сабрана дјела I, 145).

У овим и оваквим случајевима предлог *међу* углавном има исто значење као у онима из непосредно претходног става, али у њима

ипак као да би више на томе месту одговарао предлог у с локативом, или предлошки израз у *средини*, одн. *усред* или *код* с генитивом у значењу: у домену, у својству некога; в. три последња примера, рецимо, а исп. с њима и пример Б. Јакшића: *Међу људма си, међу ближњима, / Ал' зло је, мајко, бити међ' њима* (из песме Поноћ) или наслов романа А. Ковачића: *Међу жабарима* (који је писан дао дијалекатском облику *Међу жабари*).

в) Предлог *међу* с инструменталом употребљава се каткад напореда с предлогом *између* уз облик генитива. То ће рећи, у истом значењу с њим. У те случајеве иду примери типа: *Пре него бих прешао на... утврђивање разлике међу њим и другим словенским језицима* (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 28—29). — *А каква је међу вама била омраза?* Али, док је у случајевима као што су ова два, као што је Дучићев пример *Међ' насима вртлог хучи* (Сабрана дела I, 102) и сл. — и поред аблативног значења које је у основи генитива с предлогом *између*, сасвим је свеједно која ће се од те две синтагме употребити. Међутим, у примерима као што је: *Прође она међу мушкарцима који су се размакли* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 17) — свакако морамо дати преимућство генитивној синтагми с предлогом *између* јер се овде кретање означено предикатом реченице протеже на већем одстојању. А у томе случају, не само ако се кретање продужава даље од простора означеног именским обликом уз који предлог стоји, чиме се аблативност јасно открива, него и кад се и без тога само врши на одређеном размаку — не можемо говорити о семантичкој синонимности једне и друге синтагме.

482. Генитивни, управо аблативни однос, и то не више просторни, или свакако мање просторни однос имамо у примерима:

Међу њима (писмима) једно велико у виду дневника (А. Лазаревић, Целокупна дела, 225). — *Даћу ти јагње па бирај међу јагањцима* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 18). — *Међу животињама* највише су се истицали сурлаши (Ј. Жујовић, Камено доба, 8). — *Па је међу осталима* почео облијетати и кћерку тога Карлика (Љ. Јонке, превод Хашековог Доброг војника Швејка, 112) и сл.

Да овде имамо аблативно значење генитива, јасно нам говори чињеница што у свим овим примерима место *међу* с инструменталом смисао више захтева генитивну синтагму с предлогом *између* или и с предлогом *од* (у прва три примера), односно с предлогом *поред* или *осим* (у последњем).

483. А више од свих осталих предлога, осим предлога *са*, дакако, *међу* с инструменталом се употребљава и са социјативном нијансом за означавање узајамности. *Природно је било да се... установе везе међу Русијом и новом српском државом* (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 70) значи исто што и... *везе Русије с новом српском државом; Међу мужем и женом започне разговор о том* (Стј. Крањчевић, превод Толстојеве Ане Карењине, 266) — значи *разговор мужа са женом*. — *Међу личким пуковником и његовом рођаком влада нека мржња* (Ј. Турић, Игра животом, 6) — *мржња, дакле, пуковника с рођаком*. — *Овако високи добитак... је заправо опорезивање најнужније просвете и душевнога опћења међу људима* (А. Радић, Сабрана дјела I, 145) тј. *опћења људи једнога с другим*. — *После професорова објашњења водили смо међу собом* (значи — једни с другим) *овакве разговоре* (Б. Нушић, Аутобиографија, 150). — *Ретка је узајамност међу људима* (што ће рећи: *људи једног с другим*) *каква је била међу Вуком и Копитаром* (А. Белић, Вук и Даничић, 15). У овој је служби иначе врло обична и предлошко-падежна веза, опет генитива с предлогом *између*, која се и ту употребљава напореда с инструменталом и предлогом *међу*.

Што се функција везе инструментала с предлогом *међу* тиче, она је, рекли смо, најчешће одредба места, а може дакако бити и прилошка одредба начина: *Он нам међу врстама прича* (С. Новаковић, Село, 159), даје одговор на питање — *како прича*; а врло често је атрибутска одредба неког имена: *лула међу зубима, доља међу дојкама, узајамност међу људима* или штогод слично.

484. И овде ћемо скренути пажњу на занимљиву употребу предлога *међу* у инструменталној синтагми с енклитичким обликом повратне заменице *се* о којој смо већ говорили у тачки 439 б), где смо и примере за њу навели. Ту употребу сматрамо занимљивом зато што инструментал иначе не познаје енклитичких облика заменица. И поставља се питање да ли је то облик инструментала или акузатива, тим пре што је познато да у многим народним говорима и нема осећања за различну употребу падежних облика с предлозима *међу*, *над*, *под* и *пред* према рекцији глагола, већ се у њима они употребљавају с именским обликом инструментала и уз глаголе који значе кретање и у правцу места с именом у томе облику као и обрнуто: с обликом акузатива уз глаголе мировања. Ми сматрамо да је и овде преовладала употреба облика акузатива у инструменталној ситуацији у више народних говора, па смо о овој појави у језику писаца дали своје објашњење у глави о акузативу на овде означеном месту.

485. Напред, у тач. 477, лато објашњење о падежној страни значења инструменталних синтагми с другим предлозима, осим предлога *с(а)*, још се најјасније огледа у употреби предлога *над*, чијом се прилошком страном значења казује да нешто заузима положај изнад појма с именом у инструменталу, да се налази више од њега. Инструменталном синтагмом с предлогом *над* се управо означава да је нешто, мерено појмом с именом у инструменталу, више тога појма. И зато се ова синтагма врло често употребљава с поредбеним значењима:

Нек' се овај вијек горди *над свијема вјековима!* / он ће ера бити страшна љуцкијема кољенима (П. П. Његош, Горски вијенац, Посвета). — Ово је стајалиште оправдано, ... али не у казненом праву, гаје *над правом* појединаца стоји право друштва (Мјесечник, гласило Правничког друштва 1926, 475). — Ваш отац ... стоји очито *над нашим савременицима* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и Мира I, 494). — Родна груди, *над тобом* нема ништа милије, ништа светије (Ст. Самарцић, Из наше нахије, 89). — Глагол је реч *над речима* (М. Б. Милићевић, Поучке, 69). — Нема косца *над Рајком* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VII, 210). — Вјеровао је да *над Црногорцима* нема јунака (С. Матавуљ, Ускок, 17). — Овај се човек осилио, хоће да је *над свима осталима* (А. Костић, Песме, 31). — Он је права будала, будала *над будалама* (П. Кочић, С. планине и испод планине, 47).

Над с обликом инструментала овде се, како је на основу наведених примера лако утврдити, односи или на глагол — у прва три примера (Нек се овај вијек горди више од свих вјекова; право друштва стоји више (тј. више је) од права појединаца; ... отац стоји више од наших савременика), или на именицу, односно именичку заменицу — у свим даљим примерима — или у функцији именичког дела предиката, или у функцији атрибута (О тебе, родна груди, нема ништа милије, ништа светије; Глагол је реч виша, односно значајнија од других речи; Нема косца бољег од Рајка; Вјеровао је да бољих јунака нема од Црногораца; Хоће да је силнији од осталих; Он је већа будала од свих).

486. а) Ова предлошко-инструментална веза и по месту одређује појам означен управним глаголом или другом којом речју у тој функцији. То се јасно види у примерима:

Да се начини макар мало крова *над главом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 81). — Много дуже држи главу *над водом* (Ч. Мијатовић, Живот Бенџамина Франклина, превод с енглеског, 79). — И ено ти *над теменом* светитељска светлост сија (Б. Јакшић, Дела II, 125). — Прелива се у сунчаној свјетлости *над јеловом шумом* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 144). — Полагано тону *над паркетима и саговима* (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 193). — Кад су се *над хоризонтом* објесиле тешке облачине ... (А. Наметак, Бајрам жртва, 25). — Звижди зрак који сијече нечија сила *нада мном* (Г. Крклец, Жубор живота, 41). [Овај пример могао би бити и друкчије схваћен, и тада би предлошко-инструментална веза *нада мном* била у функцији атрибута именице *сила*]. — У четири сата ноћу зауставила се измучена „Антилопа“ *над обронком* (Стј. Крањчевић, превод Златног тета Иља и Петрова, 81). — Данас *над земљом* топла материнска љубав плови (В. Парун, Била сам дјечак, 74).

б) А место које се означава инструменталом с предлогом *над* не мора бити вертикално изнад појма с именом у том облику, већ може бити и на горњој страни од њега, у близини тога појма и наравно више од њега: *Бану пролетос глас у опћину да је господин Клар...* *купио дворац над Купом* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 51). — *Ваља притискивати над кључном кошћу* (В. Борђевић, Болничка служба, 147). — *Најзад ћете укрстити кратке краке над ручним зглавком* (Исто, 212), у каквој се служби употребљава напореда с генитивом и предлогом *изнад*.

487. а) Вршилац неког посла обично је и физички изнад њега, па је разумљиво што се тај просторни однос између вршиоца посла и посла на коме је често означава инструменталом с предлогом *над*: *Над тим својим рачунима седео би дуго* (Наша књижевност 1946, III, 8). — *Прва три дана она би капала над тим послом* (Ј. Веселиновић, Неприлика, 9). — *Не одричем право Скупштини да контролише, да бди над тим послом* (Народна скупштина 1890, 45).

б) С друге стране посматрана, ова инструментално-предлошка веза је, како се то нарочито из последњег примера јасно види, допуна глаголу, даљи, неправи објекат његов. А у овој функцији даљег објекта је доста честа употреба инструментала с предлогом *над*:

Спутале ме чаролије, те *над собом* немам власти (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 39). — Кнежевао је седам пута *над републиком* (И. Стојановић, Дубровачка књижевност, 12).

— Не умемо да господаримо *над својим жељама и страстима* (Ј. Томић, Назарени, 203). — Грофица је замоли да остане код ње, и да пази *над Модрооком* (В. Назор, Дјечја књига, 252). — *Над овим новцима* управљаће један нарочити чиновник (Босна, 1869, 1, 4). — Слуге које су настојавале *над зидањем* куле имале су бичеве (М. Влајинац, Згон или кулучење, 42). — И краљевао младић *над водама* (Т. Ујевић, Жедан камен на студенцу, 43). — Нека у праведности и милости *над нама краљује* (Стј. Крешћих, превод Вајлдових Бајки, 196).

488. а) Уз глаголску именицу која значи радњу — *над* с инструменталом је у функцији допуне те именице, у ствари, такође објекат, даљи, наравно, објекат радње која се дотичном именицом означава. *Имали су задатак да изврше претрес над заробљеницима* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 529). — *Дао [је] одушке тој крутој провали побједоносног славља над свладаним непријатељем* (Стј. Крешћих, превод Дикенсова Пиквикова клуба II, 235). — *Веслач до у нијансе осјети контролу над веслом* (Основи веслачког спорта, 63). — *Тражи потпуну контролу над равнотежом чамца* (Исто, 69). — *Буде приказана као сјајна победа над Французима* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 294).

б) С друге стране посматрајући, управо граматички гледајући — *над* с инструменталом уз глаголске именице је њихов атрибут. А функцију атрибута, пре свега другог, имамо у примерима типа: *Квадрат над хипотенузом једнак [је] збиру квадрата над осталим двјема страницама* (Бошњак—Филиповић, Антологија, 210). — *То је удовица неког настојника над радницима* (М. Б. Милићевић, Емило, 39). — *Послао је био свог протовестијара и челника над војском* (С. Новаковић, Калуђер и хајдук, 40). — *Својим врлинама задобијаху првенство над племством* (Ј. Борђевић, Речник, 110). — *[Склопио је савез] с Атилом, краљем над Хунима* (М. Крстић, Историја, 5). — *Артемиза је била богиња над девицама* (Т. Маретић, превод Хомерове Одисеје, 301). — *Сврши испит над младицима* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела I, 301).

в) Опет функцију даљег објекта има инструментал с предлогом *над* и у примерима типа:

У посљедње вријеме он је све дуже размишљао *над молбама и списима* (И. Андрић, Приповијетке, 194). — Свет равнодушно ћути *над жртвама* једног дела српског народа (Наша књижевност I, 1946, 508). — *Над том чињеницом* наши композитори треба озбиљно да размисле (Књижевне новине 1948, бр. 21, стр.

3). — Како је зачињала јасногла *над тобом* муза (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 369). — Истицала је свагда... савесно око и ухо *над стиховима* које преноси (И. Секулић, Говор и језик, 84). — Па се ни на часак не размишљају *над оним* што их чека (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 185). — Ухвати Гвозденову реченицу и замисли *се над њом*. (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 17). —

и у сличним случајевима, где би се напоредо с овом могла употребити и веза предлога *о* с локативом. Али, ипак у наведеним примерима није случајно дато преимћтво инструменталу с предлогом *над*. Писци који су употребили допуну баш у овоме облику, то су учинили зато што су хтели рећи: да су молбе и списи, односно жртве, одн. чињенице — непосредно, просторно или временски, пред субјектима. У случају употребе опозиције, локатива с предлогом *о* — појмови означени именом у локативу уз који се предлог *о* с тим падежом употребљава, међутим, могу бити и сасвим далеко. У прилог оваквог тумачења можемо навести примере: *Тек сада се сетих да ће над Јовом држати слово он*, којим се казује да ће онај о коме је реч говорити о Јову, али управо над њим (мртвим), док су сви, па и говорник, још изнад самог њега.

489. Предлог *над* с инструменталом употребљава се напоредо и с предлошко-падежном везом *на* + локатив, и у њеном значењу. То би се, бар на први поглед, рекло за примере као што су:

Капетан Ј. Ј. ... био је *над овом капетанијом* (М. Глишић, Целокупна дела II, 37). — *Над Босном* се промијени цар (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 225). — Представља поштен напор да се руши и *над рушевинама* диже (М. Богдановић, Стари и нови, 214). — Најтеже је човјеку кад *над собом* осети самилост (И. Андрић, Госпођица, 57). — Одгодио [је] обрачун који је канио *над њим* извршити (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Илфа и Петрова, 257). — Осетио је *над собом* нечију будну пажњу (Исто, 107).

Али и овде постоји једна осетна нијанса везана за основно значење предлога *над* да се њим истакне као неко лебдење, или бар издизање изнад појма уз чије име предлог стоји. А тога нема у значењу предлога *на*. Ово се јасно осећа у примерима типа: *Над могом земљом бесни терор диктатуре, изјавио је политичар суседне земље* (дн. штампа), у коме је, место предлога у или *на* с локативом, употребљен инструментал с предлогом *над* — да би се тако терор

представно као олуја која се у разбеселости диже и изнад онога на чему ствара пустош.

490. Иако је распоредом речи каткад, као у првом од горе наведених примера, *над* с инструменталом ближе именици, па је јасно да је у таквим случајевима у служби именског дела предиката — то је неупоредиво чешће глаголски дестерминатив — његова одредба, у даљим наведеним примерима, али често и допуна која објашњава узрок онога што се дотичним глаголом казује у реченицама:

У моме срцу расло је . . . узбуђено расположење *над неком истином* (Е. Петровић, Кругови на води, 22). — Још би се демократски политичари морали замислити *над овом чињеницом* (А. Радић, Сабрана дјела I, 64). — А шта си ти узела плакати *нада мноштем живим* (А. Лазаревић, Приповетке, 75). — Згражао се *над његовом заблудом* (К. Ш. Балски, У ноћи, 267). — Ти видиш пријатеља да плаче *над својим пријатељем* (Б. Кнежевић, превод Карлајловог дела О херојима, 96). — Машу главом *над променама света и над Маџаријом* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 80). — Смију се бучно *над оштроумношћу* свога мезимчета (И. Војновић, Геранијум, 78). — Млитавци јадикују *над приликама* (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 50). — Само сам се ражалио *над собом самим* (Б. Госић, Покошено поље, 269). — Дубоко замишљен *над очевим ријечима* (Стј. Крешћ, превод Дикенсова Пиквикова клуба I, 337).

491. Као што у прилошкој страни предлога *над* у свим досада анализираним случајевима налазимо објашњење употреби ове предлошко-инструменталне везе, тако исто није тешко објаснити ни шта је условило њену употребу у појединим преносним значењима као што су: *Стари што су остали већ су над гробом* (И. Вукићевић, Целокупна дела, 20) — значи предстоји им скорашња смрт. — *Турски мач је свима над главама* (М. Шапчанин, Целокупна дела V, 360) — само што није ударио по њима. — *Преломила свој штап над главом* (Б. Поповић, О књижевности, 18). — *Небо се над њим проломило* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 154). — *Немој, ти, нада мноштем трти роткве* (Исто, 44).

492. а) У можда најчешћој, а свакако најконкретнијој функцији прилошке одредбе, инструментал с предлогом *под* означава место на супротној страни од онога што се одређује истим овим именским обликом с предлогом *над*. У односу на појам с именом у инструменталу то се место налази испод овога појма, ниже од њега:

Вечерали смо *под орахом* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 152). — *Под њима* само меко сено, покривено шареницом (С. Ранковић, Целокупна дела, 97). — Лежали су *под врбама* у разговору (Д. Шимуновић, Сабрана дјела, 113). — *Неред је владао под кровом* његова дома (П. Кочић, Целокупна дјела I, 18). — Пијесак на друму *под ногама* шкрипи (Исто, 147). — И расте као цвијет *под стаклом* у вази (Н. Полић, Јучерашњи град, 60). — *Под брезама*, а нигдје ћуха. / *Под звијездама*, а ноћ је глуха, / *Под барјацима* небо модро (Г. Крклец, Жубор живота, 261). Тако [се] згодно провлачи *под ђупријама* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 281).

У наведеним и сличним случајевима напоредо с овом могла би се употребити и веза предлога *испод* с генитивом. Негде би она, понекад чак и више, била на своме месту. Али то само уколико, као у последњем од сад наведених примера, управни глагол означава кретање на одређеном размаку и ван тога места, које је с доње стране појма означеног именом у инструменталу. Међутим, ако се глаголом означава мировање у одређеном простору, или и кретање у таквом простору, инструментал с предлогом *под* у служби одредбе тога места свакако има преимућство над генитивом с предлогом *испод*.

б) Овом се предлошко-инструменталном везом, даље, не означава само место које је на вертикалној линији испод, већ и место које је при дну, на доњем крају, ниже појма означеног инструменталом, као у примерима:

Изиће Сима у забран што је имао *под кућом* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела II, 89). — Од непокретних добара Кушмељ имађаше кућу . . . , *под кућом* врт (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 19). — Сад ће већ на брод *под воденицом* (М. Глишић, Целокупна дела I, 87). — Ту *под тим зидом*, ту је оног јутра стао (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинића, 8). — Гроф Криштоф је *под Горицом* рањен (М. Нехајев, Вуци, 12). — Дрвена кућа *под којом* су се видјела врата од подрума (П. Кочић, Целокупна дјела I, 155). — Виде јој се ситне боре урисане *под очима*. (Н. Симић, Браћа и кумири, 19). — Златокоса је гледала *под собом* (В. Назор, Дјечја књига, 209).

в) А овоме је значењу несумњиво близак инструментал с предлогом *под* у изразима типа: *Под брцима* [нам се] смију Турци и Латини (Ст. М. Љубиша, Приповијести I, 132). — *Она ми ђаволасто жмирка под самим носом* (С. Ранковић, Целокупна дела III, 62). — *Пјер му је био под руком* [значи — близу] у Москви (Стј.

Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 233). — *Хусарски потпуковник насмија се под брком* [што ће рећи и дрско] *тону носилнога* (Исто II, 160).

г) Такође се одређује место (уколико значење није пренесено) испод појма с именом у инструменталу, али не више ни вертикално испод, ни с доње стране тога појма већ у унутрашњости испод неког омота чије име стоји у инструменталу: *Ломе се и крше јеле и оморице под тешким и скореним ињем* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 142). — *На вијугама под лобањом које су се извесно развиле на штету крвних зрнаца* (М. Богдановић, Стари и нови I, 117). — *Вири са дна софре под прслуклом од кадиве* (М. Кашанин, Трокошуљник, 90).

493. а) А просторни је однос сасвим избледео у случајевима где се инструменталом с предлогом *под* означавају услови, околности у којима се врши оно што се казује глаголом дотичне синтагме, нпр.:

И да бог да траг нам се затро / кад *под овом* живјели *марамом* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 304—305). — Ти су закони донесени у друкчије вријеме, *под друкчијим околностима* (Мјесечник, гласило Правничког друштва 1936, 382). — Одсукала се као вуна *под прељином руком* (М. Беговић, Три драме, 98). — Све оне друге особине човекове *под којима* се појединци губе (Б. Нушић, Госпођа министарка, 7). — Већ се није могао разарати *под валовима* тмине, кише и магле (Д. Шимуновић, Сабрана дјела, 106). — И држали су га два дана *под врелим сунцем* уз разбукталу ватру (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 142). — Овај са мном *под тежином* стења (М. Комбол, превод Дантеова Чистишишта, 66). — Посматрао је изван себе, у прошлости, *под наркозом* (М. Богдановић, Стари и нови I, 97). — На родном бријегу зри виноград *под хладним, блиједим* плохама (Г. Крклец, Жубор живота, 7). — *Под танким велом* полусјена од снова и од успомена (Исто, 261). — Не чека више *под вјешалима* него газии слободно сокаком (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 150). — Море само почиње се мутити *под сјеверњаком* (Т. Ујевић, Ојађено звоно, 81).

б) Околности под којима се што врши, природно је, често условљавају то вршење. То значи да га, у тим случајевима, и проузрокују, па је околности каткад тешко разграничити од услова и узрока под којима се врше управним глаголима означени процеси. Тако у последњем од сад наведених примера, одређујући околности под којима се

море почиње мутити, инструментал с предлогом *под* у исто време казује и узрок који изазива то мућење. И може се схватити да се тим примером хтело казати да се море почиње мутити од сјеверњака, у коме случају ова предлошко-инструментална веза има аблативну нијансу и допунску, колико и одредбену функцију. То се може рећи за инструментал с предлогом *под* у примерима: *Растапао сам се сав под милином њезина погледа* (В. Назор, Новеле, 227). — *Мека се земља угиба под копитама* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 146) и сл.

в) На другој страни у језику, и код појединих писаца и у говору, срећемо инструментал с предлогом *под* и у функцији означавања временских околности, као у примерима: *Под мраком се слуте издужене сјенке подземних магацина* (М. Лалић, Раскид, 157). — *Њихов сјај осјећао сам иза склопљених капака сву ноћ под сном* (Исто, 123), где се говори да се издужене сенке слуте кад је мрак, у мраку, а да се сјај осећа у сну, тј. када се спава.

г) А околности под којима се нешто врши могу се неки пут, па и врло често, схватити и као начин на који се то врши. Иако несумњиво одређује околности под којима се врше глаголом означени процеси, инструментал с предлогом *под* означава и начин на који се дотични процеси врше у примерима као што су: *Крвава срца људи су под борбом остављали заравњак код школе* (Б. Ђопић, Пролом, 716). — *Невернога бискупа сењскога ухвати и под стражом у Градац пошаље* (Виенац 1885, 238). — *Подигне још више главу и корача под својом славом* (В. Калџић, На камењу, 13), где можемо схватити да се хтело рећи: да су људи борећи се остављали заравњак, да је бискупа стражарно послао у Градац и да корача славно.

494. А несумњиво начин на који се радња врши означава се предлошко-инструменталном везом у случајевима као што су:

Тај ланац чува се као светиња и стоји свагда *под клучем* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 106). — *Погађа [се да служи] под уговором* (М. Глишић, Дела I, 84). — *Ана се диже и под некаквим изговором* изађе (Л. Лазаревић, Приповетке I, 61). — *Под срамотом* живи наше поколење (М. Кашанин, Трокошуљник, 74).

495. Како смо видели, одредбе околности се укрштају, прво с одредбама услова под којима се врше глаголом означени процеси, затим се додирују с временским одредбама, као и с одредбама за

начин, па је отуда схватљиво што руски граматичари¹, рецимо, све глаголске одредбе узимају као посебну службу реченичних делова према одредбама, које су само именичке, по тим схватањима, на једној страни, и према допунама (глаголским), на другој.

Ми, међутим, а и не само ми, наравно околности узимамо само као једну врсту глаголских одредаба, поред одредаба: начина, времена и места, док су за нас, опет друкчије него за поменуће граматичаре, реченични делови који откривају намеру с којом се врши глаголска радња — допуне, а не одредбе.

496. Ако је инструментал с предлогом *под* тешње везан с именицом него с глаголом, он се онда употребљава придевски, у функцији атрибута, сталног или привременог, у функцији атрибутско-прилошке одредбе, као и у функцији именског дела предиката:

Кавана на шеталишту *под заставом* у Београду (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 116). — Јавља му се поносити лик *под цилиндром* (М. Кашанин, Трокошљаник, 10). — Купила бих једну њиву *под водом* (М. Лалић, Први снијег, 271). — Девочка *под прстеном*, па чим се забавља! (Б. Јакшић, Дела III, 353). — Нечија стока пландоваше око разграђеног гумна *под сламама* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 116). — Трче један по један *под шубарама* (М. Црњански, Сеобе, 10). — Горе на клупама сједјели су војници *под ратном спремом* (М. Лалић, Раскид, 78). — На путу остадоше само мазге *под товарима* (Исти, Извидница, 60). — Скиде тулумину и седе *под оружјем* да пије вино (Р. Домановић, Целокупна дела II, 30). — Судски извршитељ ушао је у малу собу *под шеширом* (М. Цар, превод Госпође с камелијама А. Диме Сина, 224). — Цело село знало је да је тај *под казном* (Ј. Поповић, Сремска хроника, 55). — Су-традан је још била *под чаром* тога сна (И. Андрић, Приповетке, 458). — *Под ранама* које сажиху и пеку / донесе их тужно за-вичају драгом (С. Пандуровић, Стихови, 109).

497. а) Свакако опет с придевским или прилошким функцијама употребљава се инструментал с предлогом *под* и у социјативном значењу, какво исти овај падеж има с предлогом *с(а)*:

Да не бјеше *под оним именом*, / не шћаше се бојат од урока (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1627—1628). — Приказиваше је као контесу *под својим именом* (А. Г. Матош, Умор-

¹ Такву класификацију помоћних реченичних делова види поред осталих у великој Граматици Академије наука (Грамматика русского языка II. Синтаксис I, стр. 570—598. Москва 1960).

не приче, 27). — Улазиле су унутра *под разним изговором* (С. Сремац, Зона Замфорова, 126). — *Под његовим знаком* нису живјеле наше претходне генерације (Књижевна република 1924, 271). — Аграрна реформа проводи се *под лозинком* „земља земљораднику“ (Мјесечник 1926, 147). — То је онај ланац што је познат *под именом* Часне вериге (Л. Ненадовић, Писма из Италије, 105). — Шише је већ трећи пут ношено у кафану *под изговором* да путују (С. Сремац, Вукадин, 198). — Међу Србима је радио један од важнијих руских револуционара који се крио *под именом* Александров (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 81). — Од незгоде са туђим именом, *под којим* се тешко сналазити (М. Грол, Позоришне критике, 11). — Штампана је његова песма „Идила“ *под псеудонимом* (С. Пандуровић, Разговори о књижевности, 39). — *Под мојим* си се *именом* вукла са њим (М. Јанковић, Плава госпођа, 96).

Ипак се не може рећи да би у овим и оваквим случајевима обе инструменталне синтагме, синтагма с предлогом *под* и синтагма с предлогом *с(а)*, биле еквивалентне једна другој. Тамо, нпр., где је, као овде, потребно означити да се појмом с именом у инструменталу нешто прикрива, или да се њим покрива, и где је заго овој синтагми понекад, као у примеру: *И можда се под тим плаштом ругања крије и нешто друго* (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика III, 86) синтаксичка опозиција — инструментал без предлога. То је могуће верно представити само предлогом *под*, а не и предлогом *са*.

б) На сличан начин, али не више с циљем каквог прикривања, појам с именом у инструменталу уз који стоји предлог *под* покрива главни појам зато што му је потпуно еквивалентан. Тако би се место инструментала с предлогом *под* у истој функцији и с истим значењем могао употребити везник *као* с одговарајућим падежним обликом: *Ако се под знањем сматра знање нашега доба... онда је и књижевна критика наука* (Ј. Скерлић, Писци и књиге 4, 4). — *Под босанском старом књижевношћу подразумејева се онај рад...* (Босанска вила). — *Обично се под врењем подразумева једино индустрија шпирита, пива и квасца* (Књижевне новине VI, 9—10, 3). — *Можда је умесно објаснити шта треба разумети под том речи кула* (М. Грол, превод Меримеове Коломбе и Кармен, 60).

498. Као што се инструменталом с предлогом *над* означава појам који је у власти или власништву појма према коме се овом предлошко-инструменталном везом одређује однос, тако се инструмен-

талом с предлогом *под* означава појам коме је потчињено или у чијем је власништву, одн. власти оно што је означено именом према коме се одређује однос:

Цемова војска, *под Кедик-пашом*, стигла је до Брусе (И. Андрић, Проклета авлија, 59). — Имала је бродску посаду од 32 лица *под командом* капетана Де-Лона (М. Петровић, Кроз поларну област, 112). — *Под Бахом* је своју каријеру уловио (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 189). — Добро је било Бакранима *под покојним Матијашем* (М. Нехајев, Вуци, 95). — *Под владом* грофа Пејачевића показа (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 62). — Никола беше добар домаћин и све је ишло *под његовом руком* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 131). — Главни су кнезови и преко магистрата, а остали су *под магистратом* (В. Карацић, Први и други устанак, 425).

499. Већ смо напред навели неке случајеве ове предлошко-инструменталне везе у изразима, фигуративно употребљене. Али сама чињеница што смо их везали за одређена реална значења, јасно говори да је још уочљива њихова веза с тим значењима. А и у другим таквим, тамо ненаведеним случајевима, та веза је најчешће разумљива: *Од њега смо се већ сви испилили . . . , сви под капом колико нас има* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 15). — *Ништа се под живим Богом не чује* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 182). — *Записмо се као никад дотад под овим божјим кубетом* (Исто, 235). — За оне који свод небесни сматрају као капљу и да је бог, над свима—сви су под капом и просторно под богом итд. А уопште узев — израз *сви под капом* значи апсолутно сви, а *ништа под живим богом* — нигде ништа. Веза са једним од значења инструментала с предлогом *под*, и то са оним којим се казује просторни однос ни овде, дакле, у преносном значењу, није необјашњива.

500. а) У служби одређивања просторног односа инструментал с предлогом *пред* означава место с предње стране онога што се тим падежом именује, а што је обично веће, одн. значајније у односу на појам *пред* њим:

Баш *пред том кухињом* сусрели смо [их] (Д. Шимуновић, Сабрана дјела, 188). — *Стабло пред крчком . . .* још се чудније чинило (Исто, 171). — *Пред школом* се зачу разговор (С. Ранковић, Сеоска учитељица, 17). — *Трећа је пред стајом* (Л. Лазаревић, Дела, 165). — И све троје узело *пред зградом* ходати (К.

Ш. Балски, Бурђица Агићева, 9). — Јаков се заустави *пред дућаном* (В. Калеб, Новеле, 37). — *Застао је пред старим закључаним вратима* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 7). — И сад га видим ето *пред очима* (В. Назор, Новеле, 439). — Крај тебе други *пред олтаром* стоји (В. Рајић, Песме, 169). — Брка стаде на столицу *пред Павлом* (Д. Госић, Далеко је сунце, 464). — Не може она њему за вољу да утамани живо *пред кућом* (М. Настасијевић, Из тамног вилајета). — *Стабло пред крчком* још се чудније чинило (Д. Шимуновић, Сабрана дјела, 171).

б) Место које се одређује инструменталом с предлогом *пред* може бити и у реду испред онога што се означава овим падежом. *Пред првом* [песмом стоји] наслов Утопљеница, *пред трећом* Освета (П. Поповић, Из књижевности, 203).

Оно место што се означава овом предлошко-инструменталном везом или је место вршења радње, или место на коме се налази неки предмет или биће. У првоме случају, какав имамо у више досад наведених примера, то је прилошка, а у другоме атрибуцка, односно придевска одредба, коју имамо у последња два примера из претпоследњег става, рецимо.

в) А место које се означава инструменталом с предлогом *пред* не мора бити апсолутно стално у простору, него се и мења. То се место, наиме, помера каткад заједно с кретањем појма с именом у инструменталу: *Па тромо ступа преда мном* уским утабаним *путићем* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 155). — *Пред њиме уће у дућан млад сељак* (В. Калеб, Новеле, 37). — *Гурала је пред собом* *дечја колица* (Ј. Торбарина, превод Година В. Вулф, 18). — *Чобанин је ишао пред својим стадом и свирао у фрулу* (разг.).

г) А може означавати и завршетак неког кретања опет у простору *пред* неким појмом као у примеру: *Загледа се пред собом* (И. Војновић, Геранијум, 21).

501. а) Други по реду пример у ставу в) претходне тачке може се схватити и као прилошка одредба времена. Он то управо и јесте ако се њим хтело рећи да је млад сељак пре њих ушао у дућан, а они за њим. Временско претхођење појму с именом у инструменталу означава се и у примерима: *Као и толики други мало пред њим . . . он још увек пише . . .* (Д. Митриновић, Босанска вила 1911, 175). — *Опоменем [се] какви су преда мном богати трговци били . . .* (Ј. Игњатовић, Вечити младожења, 8). — *Жена је и даље стајала пред просјаком држећи у прегачи крух* (В. Калеб, Новеле, 30). —

У овим случајевима, рекло би се, напоредо с инструменталном, може бити употребљена генитивна синтагма с предлогом *пре*. Али ваља знати да инструментал с предлогом *пред* не казује само оно што и генитив већ и нешто посебно. Њим се, наиме, истиче временска блискост онога што се одређује дотичном предлошко-инструменталном везом.

А нијанса блискости присутна је и у другим примерима инструменталне синтагме с предлогом *пред*, што се нарочито јасно огледа у прилошком изразу *пред носом* (*Стоји зуб и сено пред носом им близу* — Ј. Ј. Змај, Певанија I, 436; *А пред носом му стао травај* — В. Цар Емин, Данунцијада, 60; *Три авиона запалио пред носом немачких стража* — Књижевне новине 1946, 8; *И њега помињу сељаци када им пред носом рампу спусти* — Б. Чиплић, Дивље јато, 82), где *пред носом* значи — *непосредно, сасвим пред*.

б) Инструменталом с предлогом *пред* одређује се и друго време, не оно које је прошло, као у претходним, него време које тек долази, које предстоји, као у случајевима: *Иза нас терор и блокаде, пред нама неизвесност тешких борби* (Ј. Поповић, Истините легенде, 52). — *Моле је излагао задатке који стоје пред одредом* (Наша књижевност III, 1946, стр. 371). — *Оно што је прошло остало је иза нас, а оно што предстоји, што има да дође је пред нама* (разг.). — Такво време процеса који предстоји означава се и примерима: *Путовање које је било пред њим још га је бодрило на то* (Стј. Краљчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 380). — *Пред нама су велике битке* (Исти, превод Златног телета Иља и Петрова, 31).

502. а) Нијанса близине сада не временске већ просторне, јасно се осећа и када се инструменталом с предлогом *пред* означава да се нешто врши у присуству лица с именом у инструменталу: *Поче смишљати како ће се пред њом понашати* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 198). — *За мјесто ти пред Емилијом јамчим* (др М. Богдановић, превод Шекспирова Огела, 84). — *Ево ти отворено пред овом свијетлом брадом кажем* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 102). — *Ту на свадби, пред свима, напио се* (Б. Станковић, Стари дани, 107). — И та се близина нарочито истиче када се овом синтагмом казује да се нешто дешава или да нешто јесте пред неком личношћу, близу, дакле, крај ње; нпр.: *Жена је и даље стајала пред просјаком* (В. Калџић, Новеле, 50). — *Стаде пред судијом и [овај га] запита* (Вук, Нови завјет, 73). — А не мора, најзад, појам с именом у инструменталу бити лице, већ то може бити и какав предмет, па да се његовим именом у овој падежу с предлогом *пред* та-

кође означава блискост: *Пред вратима стоји још и некултурна Турска* (Живот 1906, 127). — *Од мрака [се] ни прст пред оком не види* (Д. Радић, Наковањ, 37). — *Хтела бих и да се учи и да ми је вазда пред очима* (М. Шапчанин, Приповетке VI, 73).

б) Близину, наравно, не треба увек сасвим буквално схватити; она не мора бити непосредна, него може бити и релативна. Таква је, свакако, у примерима као што су: *Преда мноме се виђаше бела кућица* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 54). — *Сасвим сам створен као и брдо или она клада пред селом* (В. Калџић, Новеле, 60) и њима слични, где *пред* значи отприлике што и *недалеко, у близини, надамак* или тако што.

503. Временску блискост појму с именом у инструменталу према ономе што се овим падежом с предлогом *пред* одређује, и што претходи томе појму, имамо и у примерима: *Ја сам пред путем* (дато у Речнику Ристића и Кангрџе за 2. б) значење предлога *пред*). — *Српски народ стоји с пуно зебње пред догађајима* (Видело, 1885, 216). — *Пред том службом био је у војсци каплар* (В. Новак, Тито Дорчић, 24). — *Није добро давати кравама пред музењем „мито“* (А. Вуковић, Ветеринарске поуке, 33). — *Испричао сам му причу о болесној жени која се налази пред операцијом* (Р. Чолаковић, Записи, 139). — Ваља нагласити да се овде, напоредо с инструменталом, у истој функцији и с истим значењем, употребљава и акузатив опет с предлогом *пред* (в. т. 445. а). И чак се може рећи да је у чисто временском значењу у књижевном језику акузатив ту више на своме месту. Али уколико поред времена хоће да се падежним обликом с предлогом *пред* нагласе и околности у којима нешто бива, односно у којима се неко налази, какав је мање-више случај у свим овде наведеним примерима, нарочито јасан у последњем од њих — онда се акузатив не би могао употребити место инструментала.

504. А одређивање околности, и временских и других, остварује се и обликом инструментала с предлогом *пред*:

Пред најстрожом критиком само антологије могу дати читаоцу добро песништво (Б. Поповић, Антологија VI). — *Кад им је дошла таква помисао, пред њом су стријепиле* (К. Ш. Балски, Бурђица Агићева, 18). — *Пред наредбама са виших места пуковник је одједном заборавио себе* (И. Андрић, Травничка хроника, 294). — *Штросмајер је напустио своје европске савезнике, опозиционаре против папе и подлегао пред глупошћу о папиној непогрешивости* (Књижевна република 1924, 260). — Неке [су]

српске старешине . . ., у опасности *пред турском најездом*, чиниле понуду градова (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 160). — *И пред тим изгледима* Д. потражи нове ријечи (В. Калеб, Дивота праšине, 97). Падала је сатрвена и немоћна *пред помисли* да се никада неће објаснити (И. Андрић, Приповетке I—II, 449). — Осјећао се као хирург *пред веома озбиљном операцијом* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 30). — Тако су се велепосједници нашли *пред потпуном материјалном пропасти* (Мјесечник, гласило Правничког друштва 1936, 64).

а) Околности, опет у односу на оно што се у њима дешава, могу бити двојаке: случајно с тим везане, као у првом и последњем примеру, или проузроковати то, као у већини осталих примера. У овоме другом случају, оно што се одређује појмом с именом у инструменталу потиче од тога појма; падежно значење инструментала с предлогом *пред* ту је, дакле, аблативно.

б) Потницање од појма с именом у инструменталу узрок, дакле, а не околности имамо у примерима: *Ругали су му се другови да је утекао у хајдуке пред послом* (Ј. Турпић, Игра животом, 29). — *Све класе подједнако бесилно и безгласно клече пред кундаком* (Књижевна република 1924, 145). — *Дрхтали су пред набуситим стражаром* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 252).

в) А у функцији је одредбе инструментал с предлогом *пред* у случајевима као што су: *Не треба да се око имена препиру они пред којима лежи задатак* (Бошњак—Филиповић, Антологија, 50). — *Пред његовом збирком ваља се зауставити с поштовањем* (Књижевни хоризонти, 1936, 167), где се напоредо с *пред* уз облик инструментала — било да се односи на именицу, као у првом примеру, или на глагол, као у другом — употребљава локатив с предлогом *на*, у шта се лако уверити када се место прве употребе ова друга предлошко-падежна веза, при чему ће се ипак осетити разлика у значењским нијансама међу њима.

505. А извесне врсте дативско значење има инструментал с предлогом *пред* у допуни придева *крив* и именице *кривња*: *Крив сам пред вама* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 397). — *Грофа није напуштала спознаја кривње пред њим због неуредности послова* (Исто, 613), којима се означава коме је, за кога је крив онај на чију се кривњу мисли.

506. а) Блиско околности је и значење ове предлошко-инструменталне везе коју она има када се њом одређује с обзиром на шта и у односу на шта бива или јест оно што се казује управним глаголом: *Почесмо да уживамо равноправност пред законом* (П. М. Адамов, На селу и прелу, 18). — *Разжали ми се видјевши како је скрушен пред Богом* (С. Матавуљ, Приморска обличја, 48). — *То би морало ишкодити идеји опште правде и једнакости пред законом* (Ј. Б. Авакумовић, Порота, 21).

б) Положај, а не место одређује се инструменталом с предлогом *пред* на тај начин што се овим падежом именује појам коме је претпостављен, на чијем је челу појам означен управном речју, односно синтагмом. Ту је ова предлошко-падежна веза компаративног карактера: *Немојте да гори од вас буду пред вама* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 198). — *С пушком у руци као прост војник био је са својима и пред својима* (С. Сремац, Приповетке II, 132). — *И ето ња, — такова, на је пред свима* (К. Ш. Балски, Бурђица Агићева, 165). — *Штокавско наречје има првенство пред осталима* (Т. Маретић, Граматика и стилистика, 8) — свугда синтаксичка опозиција генитиву с предлогом *изнад*.

507. У некад честој употреби у народу југозападних крајева, одакле је углавном ушао у фолклорну књижевност, па се одатле даље ширио, и данас још поглекад срећемо израз *пред душом* у значењу: за душу: *Ко је румен нек руже мирише све пред душом два брата рођена* (нар. песма). — *Нека овој самораници удијели пред душом покојника* (разг.). Али се тај израз, не само као дијалекатски него и иначе, у условима савременог живота — уопште и не чује.

508. И међу наведеним примерима има гдекоји такав да је у њему значење инструменталне синтагме с предлогом *пред* пренесено, али смо их ми навели на одговарајућим местима зато што се у њима још јасно осећа основно значење. А поред таквих има и примера у којима је реално значење сасвим ишчезло, тако да се у неким случајевима и не може схватити којим путем је дошло до употребе инструментала с предлогом *пред* у преносном значењу: *Пред главом ти било, да бог да* (Д. Р. Букић, Сенке, 122). — *Пред главом му је* (разг.) са значењем *пред погибију, пред смрт* или *пред какву велику несрећу*. — *Томашу пуче пред очима* (А. Ковачић, Приповијести, 55), тј. *отворише му се видици, постаде му јасно*. — *Мечка може поиграти и пред вашиим вратима* (Р. Милошевић, Тимочка буна, 163) — треба да значи: и вама се може дого-

дити што зло или непријатно (Ово ваља преско народног веровања да играње мечке пред чијом кућом власнику доноси незгоде или несреће, какво је веровање, колико нам је познато, сасвим ишчезло, јер од играња мечке данас, опет према ономе што ми знамо, у томе погледу нико не зазира).

ЛОКАТИВНЕ СИНТАГМЕ

509. Локатив је, како и његов назив сам собом каже, падеж места. Али је, осим тога, често и падеж даљег, неправог објекта. Он је, дакле, у првом, и још неким сличним случајевима, одредба, што ће рећи да ту и нема правога падежног, него прилошко или придевско значење; а тек је у другом случају допуна, с правим падежним значењем. Овај се облик самосталних речи, за разлику од свих осталих падежа, ни у првој ни у другој функцији у савременом српскохрватском језику не употребљава сам, већ искључиво с предлозима. А од предлога се с њим слажу: *на, у, о, по, према* и *при*. Од свих њих једино се последњи предлог употребљава само с овим падежним обликом, а првих се пет предлога, како смо се с тим већ упознали, слажу с још по неким падежом.

510. Локативне синтагме с предлозима: *на* и *у*. — Везом локатива с предлогом *на* одређује се место на горњој површини, на отвореном простору, каквом већем пространству на излазу (односно улазу), почетку или крају нечега, на спољној страни или на некој висини, као у примерима:

Већ смо *на устима* самога кратера (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 33). — Стоје *на челу* и *крају* свакога вода у четворореду (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 49). — Упало је свјетло *на стубишту* и слуша (Р. Маринковић, Киклоп, 94). — У истом тренутку избије *на великом сату* два (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 121). — Уз ријеку је *на плодним равницама* живно пољански народ (В. Назор, Епоси, 123). — *На ријеци* сам сигурно (С. Боровић, Цјелокупна дјела IV, 368). — Остави *на цједилу* своје вјерне слуге (М. Нехајев, Вуци, 65). — Има *на местима* у овој књизи праве детињске простосрдчности (М. Богдановић, Стари и нови, 10). — Виси *на куки* опружен низа зид (И. Дончевић, Миротворци, 315). — Учини јој се да је кожа *на томе месту* постала и сувише плава (А. Исаковић, Двоје, 195). — Окрену сат *на руци* и зачуди се (Исто, 195). — Мир судбине... леди ми се *на души* (И. Андрић, Ех Ponto, 24).

511. а) Већ у последњем примеру напоредо с овим предлогом употребљава се и предлог *у* с истим падежним обликом. И доиста се говори да се, рецимо, *нешто збива у души* или *на души*. Али у овде наведеном примеру глагол (ледити се) захтева употребу предлога *на*, јер се лед хвата споља. Исти падеж захтева и реч *рана* у Јакшићеву стиху: *А на души оста ко скрхана биљка / ил' ко тужан мирис увелог босиљка / једна тешка рана, тежак уздисај* и у честим другим таквим случајевима. Дакако, *рана на души*, а не *у души*, јер је рана обично споља. А реч је о нечему што притиска, што је тешко, нарочито физички тешко, обично захтева употребу предлога *на* с локативом. Отуда је сасвим јасно зашто и: *Ваганашу је све лакше на рамену* и *лакше му је на души* (Б. Чиплић, Дивље јато, 10). — *Лакше му је у души* или *Тешко му је у души* рећи ће се обично када се мисли на неку пријатност, односно тешкоћу, непријатност, бол и сл., мада се и у овоме случају употребљава предлог *на*, наравно када хоће да се истакне да та тешкоћа, тај бол притиска као физички терет.

б) Просторни однос вршиоца према радњи, према дужности и послу који обавља, и уопште одређивање просторног односа учесника, према некоме раду, или, да одређеније кажемо, његова учешћа у томе раду — као и однос учесника какве забаве, одмора и сл. према дотичном појму — означава се опет предлогом *на* с локативом: *Српске се старешине у априлу састану на скупштини у Пећанима* (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 30). — *На аудијенцији рекао је... депутатима* (Исто, 173). — *Хоће да је ухвати на делу* (П. Поповић, Из књижевности, 93). — *Седи, бубај, на на књизи цркни* (Б. Радичевић, Песме, 115). — *Ја сам и онако на допусту* (А. Ковачић, Међу жабарима, 52). — *Док је хаџија био на молитви* (Б. Сијарић, Бихорци, 84). — *На доручку, пацијенти су преплашених лица један другоме препричавали* (Д. Максимовић, Како они живе, 84). — *Ево, добри кнеже, ја сам Вам на служби* (С. Пандуровић, превод Шекспирова Хамлета, 93). — *Ко је год за оружје дорастао био је на војсци* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима). — Тако и *на дужности, на послу, на састанку, на збору, на окупу, на седници* итд. Али је и овде, дакако, с друкчијом нијансом значења, могућа и употреба предлога *у* с обликом локатива. Где такве нијансе не може бити, као што је нема у наведеном стиху Б. Радичевића, у непосредно следећем примеру А. Ковачића и многим другим примерима, предлог *у* не би се могао употребити. Зато се никако и не говори: *у састанку, у збору, у окупу* — мислимо када се одређује суделовање кога у ономе што се означава дотичним речима.

512. Занимљива је напоредна употреба предлога *на* и *у* с обликом локатива имена места. Али се овде обично у сваком посебном случају употребљава или један или други предлог, тј. с именима једних први, а с именима других места други предлог. И то уз имена места која се налазе на некој висоравни, на узвишењу, негде на крају или на каквој води, односно крај ње, дакако када место носи исто име с том водом — локатив се употребљава с предлогом *на*: *Чин бива на Стубици у оближњој околици* (М. Боговић, Матија Губец, IV). — *Прича да се један његов дјед удавио на Засавници* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 266). — *Чувао је страже од Турака што на Лешници прелазеше Дрину* (Исти, Слике из сеоског живота, 35). — *То је било као неко јуначко и витешко доба на мојој милој и љутој Крајини* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 309). — С овима не треба мешати употребу *на* с локативом у примерима типа: *На Шапцу се поновило исто непоштовање фермана које је било и на Београду* (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 59) и *Два старија брата Алихоџина погинула су у ратовима, један у Русији, а други на Црној Гори* (И. Андрић, На Дрини Њуприја, 135), јер у њима: *На Шапцу, на Београду и на Црној Гори* значе у ствари *на ратишту* (у Шапцу, у Београду и Црној Гори); они иду, дакле, с примерима из непосредно претходног става.

а) Обично се, а у већини случајева и редовно, говори *Живе на Ријеци* и *Живе на Сушаку* (за оне који живе у тим градовима), а *Живе у Дубровнику и у Сплиту*; *Живе на Ријеци Црнојевића и на Цетињу*, а *Живе у Никшићу и у Колашину*; *Живе на Косову*, али: *у Метохији*; *Станују на Булевару ослобођења*, али *у Улици ослобођења*. Само они што не знају како се говори у поменутих местима могу грешити у употреби ових предлога. Странац ће обично рећи: *Кад смо били у Цетињу* — јамачно зато што је Цетиње са свих страна окружено повисоким брдима. То и рођеним Цетињанима све више намеће овакву употребу. Али будући да је овде још од времена док је место било на речици Цетињи, која је некада текла малим Цетињским пољем, и чије корито још није потпуно затрпано, али је ње одавна нестало, — у употреби се очувао предлог *на*, па се употреба с њим још увек овде с правом сматра исправнијом.

б) Висина на којој се нешто налази или врши није само стварна, физичка висина већ може бити и апстрактна, и отуда се предлог *на* с локативом употребљава и за означавање места у унутрашњости некога појма ако се он сматра високим: *На двору и у племству либералне идеје стоје да не може бити горе* (Ј. Скерлић, Светозар Марковић 25). — *Багашов [је] много видио на двору рускога*

цара (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 25). — *Кад се мајка прене, не видје сунка већ на дому* (Ф. Галовић, Песме, 68). — *Сви не могу бити зачетници тога дјела које се баш на његовој кући скашило* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 168). — *Нека сједе сваки на својој кући и нека гледају свој посао* (Вук, Први и други српски устанак, 85). — *Били су на дому поцепани и тукли су се међу собом* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 21). — *Што је за оружје дорасло, трпа се у војску, а на кући и кућништу остају старци* (М. Нехајев, Вуци, 267). — *Најлепше је на својој кући* (С. Боровић, Цјелокупна дјела I, 24). — *На дому је све остало по староме* (С. Новаковић, Васкрс државе српске, 37). — *А на кући остало му двоје дјеце* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 12). — *Двор, кућа и дом* овде су шире схваћени. Односе се на све оно што се њих тиче, а све то заједно има висок значај за човека, и зато место *на*, када то хоће да се означи, не би могао бити употребљен предлог *у*, или бар уз употребу предлога *на* излагање добива свечанији, узвишенији тон. Предлог *у* још би и могао, тачније рећи — морао би доћи уз локатив тих именица када би се мислило да се нешто налази или се дешава у зградама које се означавају наведеним именицама. Али се уз овај падежни облик тих речи у њиховом потпуном значењу, у значењу места високог значаја, каквим се она сматрају, када се таквим сматрају наравно, одредба места употребљава у локативу с предлогом *на*.

в) Када је реч о високим школама (о судовима и сл. установама), онда опет свугде с локативом имамо употребу предлога *на*: *Белић је почео своје студије на Великој школи у Београду, проузгојио их на универзитетима у Одеси и Москви, а завршио их докторатом наука на Универзитету у Лајпцигу* (дневна штампа). — *Избио је штрајк на Високој политехничкој школи и на Медицинској академији* (исто). — *Пред истражним властима је говорио једно, а на суду говорио друго* (исто). — *Стално држи предавања на радију* (разг.). — *На телевизији смо синоћ имали красан програм* (исто).

г) Тако се исто често и уз локатив имена свих школа, културних установа и установа уопште употребљава предлог *на*: *Од ових [је] једна учитељица на градској школи* (М. Нехајев, Бијег, 31). — *Тако је записано у параграфима на котару* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 8). — *Предложи кнезу да се на Лицеју оснује [редовна катедра]* (П. Поповић, Из књижевности I, 200). — *Купује дивне брдске пејзаже од професора цртања на гимназији* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 104). — *Био би професор на једном*

српском аутономном заводу (Исто, 97). — *Тужно сам га на опћини* (И. Ђипико, Пауци, 123). — *На нашем казалишту бриљира својом одсутношћу* (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 240). — *Ја сам учио школу на гимназији у Винковцима* (разг.). — *Он је радио само на другом одељењу* (М. Ристић, Очи, 124). — *Ради на Првој хируршкој клиници* (разг.). — *На уредима се данас ради само до 12 часова* (исто). Али се у оваквим случајевима локатив назива основних и средњих школа, позоришта и установа исто тако често, па у областима нашег језика на истоку и још чешће, употребљава с предлогом у: *Вечерас се у позоришту игра Кавкаски круг кредом.* — *Стално је у гимназији, а хонорарно ради у једној школи ученика у привреди, у уреду, у милицији итд.* (разг.). — *Запослен је у болници* (исто).

д) Исто се тако ова два предлога напоредо употребљавају уз локатив именица *село*, *ходник* и сл. за одређивање места где се нешто дешава, врши или налази, али ипак сваки од њих са својом, ако и једва осетном, нијансом. У примерима: *Тежаци су на селу били бојажљивији* (Ј. Торбарина, превод Година В. Вулф, 5). — *Није му се свидјело продужено шаптање вани на ходнику* (Исто, 10), где на с локативом значи да је нешто на отвореном простору, док би се с предлогом у уз локатив у тим истим и сл. примерима означавало да нешто бива или да нешто јест у унутрашњости — у границама села, у првом случају, а између зидова ходника — у другом. Уз овако објашњење јасно нам је што се говори и *Живи на селу* и *Живи у селу*, али не никада *Живи на вароши* или *на граду* (уколико се не мисли да живи на бедемима града, који су уздигнути). Варош и град нису на отвореном простору.

513. Локативом с предлогом *на* управна реч се одређује и по времену:

По свему народу нашем обичај је да се пријатељи и гости *на јелу* нуде (Вук, Ковчежић, 95). — *Срби на свршетку* 1806. уђу у београдску варош (Вук, Даница 4, 13). — Она ми га даде *на смрти* (М. Богдановић, превод Шекспирова Отела, 114). — *Остарно си* — рече *на пролазу* старцу (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 115). — Стављају на сан оно чему нема места *на дану* (Т. Ујевић, Скалпел каоса, 226). — Хранити се у кафани или сам *на повратку* с рада спремати јело (Б. Ђосић, Покошено поље, 363).

514. Временску одредбу каткад је тешко разликовати од одредбе околности у којима се нешто налази, односно у којима се врши

оно што се казује управном речју. Предлошко-локативном везом: *на шетњи* у реченици: *На шетњи*, на пример, с писцем се разговара, препире или слаже (М. Вукићевић, Стварање 1949, 547) — одређује се и када се с писцем разговара, препире или слаже (разговара се на шетњи, тј. када се шета), али се њом очевидно објашњава — у каквим се околностима с писцем разговара. Још одређеније, локатив с предлогом *на* врши функцију одредбе околности у примерима типа: *На жези страиној тихо су нас жели* (И. Г. Ковачић, Јама, 21). — *Њему одбубња на свадби и заради још коју пару* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 171). — *На доколици је живела уметност* (Ј. Жујовић, Камено доба, 59). — *Први су судови канда само на сунцу сушени* (Исто, 177). — *Изгорјела на унутрашњој својој ватри.* / *Разобличена на неутаживој грозници* (М. Беговић, Изабрране пјесме, 102). — *Изгледала је као да је на жеравици* (П. П. Пеција, Приче, 146). — *На ветру који малаксава осети како му је још и данас блиско...* (М. Кашанин, Трокошуљник, 48). — *После сољења риба [се] суши на ваздуху* (М. Петровић, Кроз поларну област, 9). — *Касније су на мукама признали* (Љ. Јонке, превод Хашекова Доброг војника Швејка, 45). — *Па се вуче сама на валима језе* (Н. Полић, Јучерашњи град, 117). Некада је то одредба времена, некад места, па и начина, али увек и одредба околности у којима се што врши. Пре свега, управо ово последње.

515. а) Локативом с предлогом *на* означава се и средство помоћу чега се врши оно што се казује управним глаголом, с обзиром на шта се, помоћу чега се и на основ чега се то врши:

Даље се није могло *на туђим ногама* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 31). — *На том језику* писали су Данте, Петрарка и Макијавели (Исто, 141). — *Гријала се на топлини* оног лаганог вина (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 251). — Данас се сваки може возити барем *на трамвају* (Исто, 319). — *Поведе псића на дугачком ланцу* (М. Кашанин, Трокошуљник, 13). — *Открива грозоте и бесмислености рата на судбини* човека пролетера (Република 1946, 644). — Све се то не подиже *на сигурној основици* (М. Богдановић, Стари и нови, 193). — *Марко је имао да узраста на проји и качамаку* (Летопис Матице српске, књ. 367, 107). — *Па је према томе и сам закон саздан на другим основама* (Мјесечник 1926, 383). — Тако *на слози и љубави* свијет стоји (Е. Мулабдић, На обали Босне, 17). — *Храни мајка два нејака сина* / *На преслици и десници руци* (нар. песма). — *Ми ћемо на њ припазити и дјечака на узди држати* (Ј. Јурковић, Сабране

приповијести II, 17). — Мора свако *на узди* очи држати (М. Комбол, превод Дантеова Чистилица, 153). — Исто је тако часно као зарадити *на надници* (Мјесечник 1936, 54).

б) Називи инструмената на којима се свира и предмета којима се игра спадају наравно у средства помоћу којих се изводи оно што се управним глаголима казује. И ти називи стоје у облику локатива с предлогом *на*: *Знала би она одиграти шта ново на гласовиру* (Ј. Лесковар, Приповијести, 94). — *Умела сам добро да свирам на виолини* (Д. Баранин, Њих троје, 99). — *Концертирао је... на последњем концерту И. П., првог хрватског умјетника на гитари* (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 241). — *Те вечери је изгубио на картама* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 42).

в) У неким примерима из претпоследњег става није тако једноставно разграничити начин вршења од средства помоћу којег се нешто врши, јер средство за вршење радње често условљава начин на који се то врши. Ово потврђују примери из тога става: *Ми ћемо на њ припазити и дјечака на узди држати*, *Исто је тако часно као зарадити на надници* и другим неким. А већ познати стихови из народне песме — *Храни мајка два нејака сина на преслици и десници руци* с правом се, у скоро свим уџбеницима, наводе као врло добар пример за употребу локатива с предлогом *на* у функцији глаголске одредбе за начин.

г) Начин вршења радње означен локативом с предлогом *на* имамо и у случајевима као што су:

Држим да *на правди бога* страда (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали, 153). — Мора га пустити да *на миру* продужи да шета (М. Кашанин, Трокошуљник, 13). — Пред усамљеном кућицом устремио се *на прстима* ногу (В. Назор, Новеле, 150). — *На беди и глади* [је] текао капитал (Д. Баранин, Њих троје). — Отац не стоји *на доброј нози* (М. Нехајев, Вуци, 84).

516. И међу досад наведеним примерима одредба у облику локатива с предлогом *на* није свагда подједнако тесно везана за глагол. А она може бити и сасвим одвојена од њега и везана за именицу. У томе случају она нема прилошку већ придевску функцију: функцију придева у предикату или функцију атрибута или апозитива:

Срби су били *на опрезу* да их Турци откуд не поробе (Вук, Даница, 5, 33). — Ова ријечца већ је на истоку *на умору* (В. Јагић, Изабрани краћи списи). — Последњи становници грађевина

били су *на прелазу* (Ј. Жујовић, Камено доба, 136). — Села и вртови [су] *на присоју* (В. Назор, Епоси, 14). — Стјепан је био *на доброј нози* (М. Нехајев, Вуци, 28). — Сусревши неку бабу *на колицама* почела је да лови погледе и осмехе (М. Ристић, Очи, 28). — Али је зато све живо... од раног јутра било *на ногама* (Б. Чиплић, Јаруга, 50). — Чуо сам да је стари *на самрти* (Исто, 109). — Није он био узалуд *на гласу* (С. Колар, Или јесмо или писмо, 17). — Његова француска књига је прво пропагандистичко дјело хрватско *на језику* дипломатије (М. Нехајев, Раковица, 55). — Тихо и веома пажљиво затвори врата *на соби* (И. Дончевих, Миротворци, 99). — Пропуштао је мимо себе чете *на узмаку* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 222). — И једва ће нас преварити звијезде / за какву нову радост *на видикју* (Т. Ујевих, Ојађено звоно, 55). — Мој шешир *на коси* (В. Назор, Новеле, 390).

517. а) Локатив с предлогом *на* врло је чест у функцији неправог, даљег објекта:

Саћени су виногради и радило се *на вину* (С. Новаковић, Село, 50). — Краде *на својим муштеријама* (М. Беговић, Гига Барићева, 147). — Пред управитељем се само настојао претварати да ради *на ствари* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 436). — Захваљујем *на питању* (Ст. Крешић, превод Бајки О. Вајлла, 406). — И дјевојчицу је оставила *на бризи* туђим људима (М. Нехајев, Вуци, 79). — Ако си *на математици* рђаво израдила, тебе ће спасти српски (Д. Максимовић, Како они живе, 48). — Одлучно инстистира *на првенству* (Књижевна република 1924, 154).

А исто се тако употребљава и у функцији других допуна управним деловима синтагми:

Вама стоји *на вољи* где хоћете да га тужите (Е. Мулабдић, На обали Босне, 199). — Дужно је већ цијело село *на пољским штетама* (К. Ш. Балски, Биједне приче, 98). — Никола је почео да слаби *на ногама* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 205). — Европским народима стајало је *на расположењу* (Књижевна република 1924, 260). — Не смједо привити дијете уз прса него остаде само *на причи* (Б. Сијарић, Зелен прстен на води, 33). — Кутузов је био слаб *на сузама* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 166). — Јак је *на перу*, али брз *на језику* (разг.). — Висарион је имао у двору *на располагању* цело приземно крило (Б. Чиплић, Јаруга, 65).

б) Напоредо с предлогом на употребљавају се каткад у овој функцији, као и у функцији одредбе, други предлози с истим падежним обликом: *Његови [би] суиграчи добили на времену* (М. Миховиловић, Основи ватерпола, 83) — за нас би чак обичније било: *добили у времену*. — *Човјек висе на длаци* (В. Калеб, На камењу, 38) — и напоредо с овим: *висе о длаци*, или и с другим неким падежом: *Шта ће теби у буџаку благо, / Кад ти није на очима драго* (Хрв. народне пјесме 10, 15) — ван стиха могло би се рећи и: *Кад ти није за очи драго*. — *Треба и на сваком поједином веслачу стварно учити* — има исту функцију коју и: *Треба од сваког појединог веслача стварно учити*. — *На тифусу је зарадио 500000* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета од Иља и Петрова, 151) — значи: *од тифуса је зарадио*. — *Тада он узима сваковрсно зелење и пржи га на маслацу* (Љ. Јонке, превод Хашекова Доброг војника Швејка, 345) — са социјативним значењем, као и: *пржи га с маслацем*.

518. И у навођеним примерима срели смо се са по којим случајем употребе локатива с предлогом на у мање или више пренесеном значењу. А врло је честа употреба ове предлошко-падежне везе у изразима, какве имамо у примерима као што су: *Нађе се нови догађај који бијаше развоју нашега језика много на путу* (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 26), где *бијаше на путу* значи: *сметаше*. — *Непрестано ми је на памети* (А. Радић, Сабрана дјела I, 106) — значи: *стално мислим о томе*. — *Један од њих увијек [јој је] на очима* (П. П. Пеција, Приче, 122), тј. *увек је пред њом*. — *У ствари познаје [лик], и да га је стално, на сваком кораку, свакога дана сретао* (Б. Чиплић, Јаруга, 46) значи: *стално га је свугде, свакога дана сретао*. — *У детињству сам такве... убијао на лицу мјеста* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета од Иља и Петрова, 17), тј. *одмах сам убијао*.

519. По рекцији управних глагола локатив с предлогом у сасвим се подудара с овим истим падежним обликом када уза њ стоји предлог на. Али је прилошка страна значења ова два предлога потпуно различита.

а) Предлогом у с обликом локатива означава се место у унутрашњости или у границама (међу деловима, у редовима) појма с именом у овоме падежу, одређује се где се у унутрашњости нешто налази, збива или врши:

Зар су и данас дјеца у школи? (А. Ковачић, Међу жабарима, 50). — *У то вријеме бијашу редовито сва тројица заједно у крчми* (Исто, 47). — *Засједне у своје дућану* (С. Ђоровић,

Цјелокупна дјела I. 17). — *Завалила се у прабини, па чепрка* (Исто, 245). — *Мома се у њеним рукама смирио* (М. Ристић, Очи, 110). — *Све је то у облику Нушићева духа* (М. Богдановић, Стари и нови, 48). — *Учвршћује колац у плоту* (Д. Максимовић, Како они живе, 9). — *У средишту* Цетинске крајине, Сињу лијепоме... *сва срца живље ударају* (Д. Шимуновић, Алкар, 20). — *Одрасли у истом селу, још су од детињства заједно потрживали пољем* (Исто, 7). — *И де ти сад живи у оваквом свијету* (Б. Попић, Дјечак прати змаја, 30). — *Нисам погрешно што смо остали у Јастрепцу* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 339). — *У соби је било полутамно* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 13). — *Све ће се ипак коначно свршити у блатном каналу* (Исто, 22). — *Он је служио у нашим добровољцима* (Б. Јакшић, Дела IV, 71). — *Сада семинарист сања у сјеменишту* (Р. Маринковић, Киклоп, 91).

б) Апстрактни појмови су без граница, али се узима да и у њима нешто бива или се врши, па је разумљиво да и уз локатив тих именица стоји предлог у: *Питаше се Иван у чуду* (А. Ковачић, Међу жабарима, 50). — *Код њих [је] у обичају било* (И. Ђипико, Пауци, 151). — *Како му није било нара у љепоти и снази тако ни у богатству и гласу кућном* (Д. Шимуновић, Алкар 13). — *И ништа зла не бијаше у тој љубави* (Исто, 7). — *У успомени [би] понела потпуно слику* (Б. Чиплић, Јаруга, 55).

520. Већ смо рекли да се предлози на и у с обликом локатива употребљавају напоредо, али ипак сваки са својом нијансом значења. При свему томе није нејасно што срећемо употребу овога последњег предлога у случајевима као што су: *На Великој школи, у Филозофском факултету Сремац се најрадије бавио историјом* (Ј. Скерлић, Писци и књиге I, 26). — *Узме поново катедру словенске филологије у Великој школи* (А. Белић, Вук и Даничић, 172). — *Господин је у седници* (Л. Комарчић, Два аманета, 252). — *Оде га учити како ће се у путу владати* (Исто, Један разорен ум, 33). — *Коначна је одлука створена у тајној седници* (М. Нећајев, Вуци, 111). — *Служио [је] као доцент, а данас као прави професор у бугарској универзи* (Н. Андрић, Од Балкана до Монблана, 47). — *Топови мумлају у видiku дан и ноћ* (Ј. Боновић, Горски токови, 166). У свим примерима овде, место узетог могао би бити употребљен онај други предлог.

Ипак, много чешће с употребом једног или другог предлога — то смо такође раније истакли — имамо јасну разлику у прилошкој страни предлошког значења. У последњем примеру, рецимо, на ви-

д и к у би нешто сасвим друго значило. Ова би веза била употребљена када би топови који мумлају (мада они онда и не би мумлали, него гурвали или грмели *чак*) били на отвореном пољу, на видном месту. Овако, међутим, с предлогом у, казује се да негде у границама видикове линије топови невидљиви мумлају (У вези с овим исп. оно што смо горе казали у т. 512. а—г). Тако исто у примеру: *Најрадије се налазимо у улици где му је дућан* (С. Сремац, Приповетке II, 66). Предлошко-падежном везом у улици казује се да се онај о коме се говори налази у унутрашњости улице, негде у кући или и између кућа, али свакако у некоме омеђеном простору. Предлог на уз исти облик исте именице употребио би се ако би се хтело рећи да се онај о коме је реч налазио на отвореном простору улице, не у некој згради те улице, већ ван сваког затвореног простора.

521. Појаве и ствари не јављају се и не дешавају само у простору, већ и у времену, па, када је потребно означити време у коме нешто бива, поред ознака у осталим облицима, за одређивање времена такође се употребљава и локатив с предлогом у:

Пуше се у свежем јесењем јутру (А. Лазаревић, Приповетке I, 116). — У том свечаном тренутку ријеч их је посвема оставила (А. Ковачић, Међу жабарима, 11). — У повратку стане мотрити небо изнад себе (Ј. Јурковић, Сабране приповијести I, 39). — Са извесним конструкцијама које би се у времену *Николића* и могле опростити (П. Поповић, Из књижевности I, 115). — У првим гимназијским годинама у мој живот стадоше улазити романи Жила Верна (Ј. Павичић, Дјечји писци о себи, 87). — Иако се остваре [мисли и осећања] у једном времену, имају свој корен далеко пре тога (А. Белић, Вук и Даничић, 17). — Био је дан у коловозу мјесецу (Д. Шимуновић, Алкар, 6). — Лепршају у ведром духовском дану (В. Петровић, Варљиво пролеће, 78).

а) У овим и оваквим случајевима, када се овом временском одредбом не означава цео временски размак за који је нешто везано (као у примеру из Д. Шимуновића), већ се мисли само на време као део онога временског појма који се дотичним именом означава, наредом с локативом употребљава се и акузатив. Сасвим би обично било рећи: *Пуше се у свеже јесење јутро, у време Николића, у прве гимназијске дане, у једно време имају свој корен и лепршају се у ведри духовски дан*. А каже се искључиво: *у пролеће, у лето, у јесен, у зиму; у недељу, у понедељак . . . у петак, у суботу* (никада с локативом). Једино се предлог

у употребљава с локативом имена месеца: *у јануару, у марту, у рујну* итд. и уз именицу година (*у тој години, у години, у години дана*), како смо то и раније (у тач. 430) изложили, усталом.

б) Међутим, када се временска ознака поклапа с целим временом означеним дотичном именицом, онда се с предлогом у употребљава искључиво облик локатива као у другом по реду горе наведеном примеру с именицом *тренутак* и као у примерима: *Температура се у року од два сата дигне на нулу* (М. Петровић, Кроз поларну област, 94). — *Још у поласку је рекао* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 184). — *Врши се на природном растојању, у извесном временском размаку* (В. Петровић, Времена и догађаја, 344). — *Био ми је у клупи у почетку часа* (Д. Максимовић, Како они живе, 44). — *Ослушну како звук умире у сумраку* (О. Давичо, Песма, 11) — уколико у овоме последњем примеру имамо више одредбу времена него места.

522. а) Веза локатива с предлогом у могла би се схватити и као временска, али је, свакако, више одредба околности у којима се нешто налази или што врши — у примерима:

У смрти беше тако лепа, невина и света (Б. Јакшић, Дела III, 64). — Свакоме радо и одмах прискочи у невољи (М. Боговић, Матија Губец, 4). — Понекад би их и дирнуо у доброј вољи (Исто, 279). — У таквим мислима оде у школу (С. Ранковић, Сеоска учитељица, 117). — Какав је тај ваш Пера у тићу (С. Сремац, Приповетке IV, 26). — Ухваћен је у преношењу забрањене Марковићеве Србије на Истоку (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 58). — Ти [ће] нас другови обавештавати када се буду нашли у слободи (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 208). — Погледај га у муци његовој (Б. Сијарић, Зелени прстен на води, 52). — Хиџи су промашени, дајући лопову још већи замах у трку (И. Дончевећ, Безимени, 50).

У овој служби предлога у употребљава се предлог *при* (в. т. 553 б).

б) И средство којим се врши, тј. помоћу којег се врши оно што се казује управним глаголом такође се означава локативом с предлогом у:

Пре су биле оковане у сребру (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 107). — Говорио је у одсјечним нервозним реченицама (Ј. Торбарина, превод Година В. Вулф, 67). — Никола се огласи у тенорићу (А. Немаревић 1914, 10). — Па ипак је у имању готово достигао . . . (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела I, 34). — Он увек говори у заменицама — он, ти итд. (М. Богдановић, Стари и нови, 64). — Нека се то бар у дјечи надокнади (Н. Симић,

б) Напоредо с предлогом на употребљавају се каткад у овој функцији, као и у функцији одредбе, други предлози с истим падежним обликом: *Његови [би] суиграчи добили на времену* (М. Миховиловић, Основи ватерпола, 83) — за нас би чак обичније било: *добили у времену*. — *Човјек висе на длаци* (В. Калеб, На камењу, 38) — и напоредо с овим: *висе о длаци*, или и с другим неким падежом: *Шта ће теби у буџаку благо, / Кад ти није на очима драго* (Хрв. народне пјесме 10, 15) — ван стиха могло би се рећи и: *Кад ти није за очи драго*. — *Треба и на сваком поједином веслачу стварно учити* — има исту функцију коју и: *Треба од сваког појединог веслача стварно учити*. — *На тифусу је зарадио 500000* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета од Иља и Петрова, 151) — значи: *од тифуса је зарадио*. — *Тада он узима сваковрсно зелење и пржи га на маслацу* (Љ. Јонке, превод Хашекова Доброг војника Швејка, 345) — са социјативним значењем, као и: *пржи га с маслацем*.

518. И у навођеним примерима срели смо се са по којим случајем употребе локатива с предлогом на у мање или више пренесеном значењу. А врло је честа употреба ове предлошко-падежне везе у изразима, какве имамо у примерима као што су: *Нађе се нови догађај који бијаше развоју нашега језика много на путу* (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 26), где бијаше на путу значи: *сметаше*. — *Непрестано ми је на памети* (А. Радић, Сабрана дјела I, 106) — значи: *стално мислим о томе*. — *Један од њих увијек [јој је] на очима* (П. П. Пеција, Приче, 122), тј. *увек је пред њом*. — *У ствари познаје [лик], и да га је стално, на сваком кораку, свакога дана сретао* (Б. Чиплић, Јаруга, 46) значи: *стално га је свугде, свакога дана сретао*. — *У детињству сам такве... убијао на лицу мјеста* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета од Иља и Петрова, 17), тј. *одмах сам убијао*.

519. По рекцији управних глагола локатив с предлогом у сасвим се подудара с овим истим падежним обликом када уза њ стоји предлог на. Али је прилошка страна значења ова два предлога потпуно различита.

а) Предлогом у с обликом локатива означава се место у унутрашњости или у границама (међу деловима, у редовима) појма с именом у овоме падежу, одређује се где се у унутрашњости нешто налази, збива или врши:

Зар су и данас дјеца у школи? (А. Ковачић, Међу жабарима, 50). — *У то вријеме бијаху редовито сва тројица заједно у крчми* (Исто, 47). — *Засједне у своје дућану* (С. Ђоровић,

Цјелокупна дјела I. 17). — *Завалила се у прабини, па чепрка* (Исто, 245). — *Мома се у њеним рукама смирио* (М. Ристић, Очи, 110). — *Све је то у облику Нушићева духа* (М. Богдановић, Стари и нови, 48). — *Учвршћује колац у плоту* (Д. Максимовић, Како они живе, 9). — *У средишту Цетинске крајине, Сињу лијепоме... сва срца живеље ударају* (Д. Шимуновић, Алкар, 20). — *Одрасли у истом селу, још су од детињства заједно потркивали пољем* (Исто, 7). — *И де ти сад живи у оваквом свијету* (Б. Ђонић, Дјечак прати змаја, 30). — *Нисам погрешно што смо остали у Јастрепцу* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 339). — *У соби је било полутамно* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 13). — *Све ће се ипак коначно свршити у блатном каналу* (Исто, 22). — *Он је служио у нашим добровољцима* (Б. Јакшић, Дела IV, 71). — *Сада семинарист сања у сјеменишту* (Р. Маринковић, Киклоп, 91).

б) Апстрактни појмови су без граница, али се узима да и у њима нешто бива или се врши, па је разумљиво да и уз локатив тих именица стоји предлог у: *Питаше се Иван у чуду* (А. Ковачић, Међу жабарима, 50). — *Код њих [је] у обичају било* (И. Ђипико, Пауци, 151). — *Како му није било пара у љепоти и снази тако ни у богатству и гласу кућном* (Д. Шимуновић, Алкар 13). — *И ништа зла не бијаше у тој љубави* (Исто, 7). — *У успомени [би] понела потпуну слику* (Б. Чиплић, Јаруга, 55).

520. Већ смо рекли да се предлози на и у с обликом локатива употребљавају напоредо, али ипак сваки са својом нијансом значења. При свему томе није нејасно што срећемо употребу овога последњег предлога у случајевима као што су: *На Великој школи, у Филозофском факултету Сремац се најрадије бавио историјом* (Ј. Скерлић, Писци и књиге I, 26). — *Узме поново катедру словенске филологије у Великој школи* (А. Белић, Вук и Даничић, 172). — *Господин је у седници* (А. Комарчић, Два аманета, 252). — *Оде га учити како ће се у путу владати* (Исти, Један разорен ум, 33). — *Коначна је одлука створена у тајној седници* (М. Нехајев, Вуци, 111). — *Служио [је] као доцент, а данас као прави професор у бугарској универзи* (Н. Андрић, Од Балкана до Монблана, 47). — *Топови мумлају у видикудану и ноћ* (Ј. Боновић, Горски токови, 166). У свим примерима овде, место узетог могао би бити употребљен онај други предлог.

Ипак, много чешће с употребом једног или другог предлога — то смо такође раније истакли — имамо јасну разлику у прилошкој страни предлошког значења. У последњем примеру, рецимо, на ви-

а и к у би нешто сасвим друго значило. Ова би веза била употребљена када би топови који мумлају (мада они онда и не би мумлали, него гр ув а л и или гр м е л и **чак**) били на отвореном пољу, на видном месту. Овако, међутим, с предлогом у, казује се да негде у границама видикове линије топови невидљиви мумлају (У вези с овим исп. оно што смо горе казали у т. 512. а—г). Тако исто у примеру: *Најрадије се налазимо у улици где му је дућан* (С. Сремац, Приповетке II, 66). Предлошко-падежном везом у улици казује се да се онај о коме се говори налази у унутрашњости улице, негде у кући или и између кућа, али свакако у некоме омеђеном простору. Предлог на уз исти облик исте именице употребно би се ако би се хтело рећи да се онај о коме је реч налазио на отвореном простору улице, не у некој згради те улице, већ ван сваког затвореног простора.

521. Појаве и ствари не јављају се и не дешавају само у простору, већ и у времену, па, када је потребно означити време у коме нешто бива, поред ознака у осталим облицима, за одређивање времена такође се употребљава и локатив с предлогом у:

Пуше се у свежем јесењем јутру (А. Лазаревић, Приповетке I, 116). — У том свечаном тренутку ријеч их је посвема оставила (А. Ковачић, Међу жабарима, 11). — У повратку стане мотрити небо изнад себе (Ј. Јурковић, Сабране приповијести I, 39). — Са извесним конструкцијама које би се у времену Николића и могле опростити (П. Поповић, Из књижевности I, 115). — У првим гимназијским годинама у мој живот стадоше улазити романи Жила Верна (Ј. Павичић, Дјечји писци о себи, 87). — Иако се остваре [мисли и осећања] у једном времену, имају свој корен далеко пре тога (А. Белић, Вук и Даничић, 17). — Био је дан у коловозу мјесецу (Д. Шимуновић, Алкар, 6). — Лепршају у ведром духовском дану (В. Петровић, Варљиво пролеће, 78).

а) У овим и оваквим случајевима, када се овом временском одредбом не означава цео временски размак за који је нешто везано (као у примеру из Д. Шимуновића), већ се мисли само на време као део онога временског појма који се дотичним именом означава, напоређо с локативом употребљава се и акузатив. Сасвим би обично било рећи: *Пуше се у свеже јесење јутро, у време Николића, у прве гимназијске дане, у једно време имају свој корен и лепршају се у ведром духовском дану*. А каже се искључиво: у пролеће, у лето, у јесен, у зиму; у недељу, у понедељак... у петак, у суботу (никада с локативом). Једино се предлог

у употребљава с локативом имена месеца: у јануару, у марту, у рујну итд. и уз именицу година (у тој години, у години, у години дана), како смо то и раније (у тач. 430) изложили, уосталом.

б) Међутим, када се временска ознака поклапа с целим временом означеним дотичном именицом, онда се с предлогом у употребљава искључиво облик локатива као у другом по реду горе наведеном примеру с именицом тренутац и као у примерима: *Температура се у року од два сата дигне на нулу* (М. Петровић, Кроз поларну област, 94). — *Још у поласку је рекао* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 184). — *Врши се на природном растојању, у извесном временском размаку* (В. Петровић, Времена и догађаја, 344). — *Био ми је у клупи у почетку часа* (Д. Максимовић, Како они живе, 44). — *Ослушину како звук умире у сумраку* (О. Давичо, Песма, 11) — уколико у овоме последњем примеру имамо више одредбу времена него места.

522. а) Веза локатива с предлогом у могла би се схватити и као временска, али је, свакако, више одредба околности у којима се нешто налази или што врши — у примерима:

У смрти беше тако лепа, невина и света (Б. Јакшић, Дела III, 64). — Свакоме радо и одмах прискочи у невољи (М. Боговић, Матија Губец, 4). — Понекад би их и дирнуо у доброј вољи (Исто, 279). — У таквим мислима оде у школу (С. Ранковић, Сеоска учитељица, 117). — Какав је тај ваш Пера у тићу (С. Сремац, Приповетке IV, 26). — Ухваћен је у преношењу забрањене Марковићеве Србије на Истоку (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 58). — Ти [ће] нас другови обавештавати када се буду нашан у слободи (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 208). — Погледај га у муци његовој (Б. Сијарић, Зелена прстен на води, 52). — Хвитају су промашени, дајући лопову још већи замах у трку (И. Дончевић, Безимени, 50).

У овој служби предлога у употребљава се предлог при (в. т. 553 б).

б) И средство којим се врши, тј. помоћу којег се врши оно што се казује управним глаголом такође се означава локативом с предлогом у:

Пре су биле оковане у сребру (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 107). — *Говорио је у одсјечним нервозним реченицама* (Ј. Торбарина, превод Година В. Вулф, 67). — *Никола се огласи у тенорчићу* (А. Ненмаревић 1914, 10). — *Па ипак је у имању готово достигао...* (Св. Боровић, Цјелокупна дјела I, 34). — Он увек говори у заменицама — он, ти итд. (М. Богдановић, Стари и нови, 64). — *Нека се то бар у дјеци надокнади* (Н. Симић,

Браћа и кумири, 70). — Али се заплео у *необичну послу*, па се зацрвенио (В. Калеб, На камењу, 12).

в) Начин на који се врши или збива оно што се казује управним глаголом врло се често означава локативом с предлогом у:

А кишне капи о прозоре туку у *досадноме једноликом звуку* (С. Пандуровић, Стихови, 120). — Писат ћемо у *својем материнском говору* (К. Ш. Балски, у ноћи, 78). — Сложи се Мравца, вртећи главом у *одобравању* (В. Калеб, На камењу, 13). — Забрањено [је] *јахати у галопу* (Ј. Хорват, Записи, 41). — Поред самих острва . . . *путује у масама бакалар* (М. Петровић, Кроз поларну област, 9). — Он се изражава у *алегоријама* (М. Крлежа, На рубу памети, 14). — *Враћам се у тријумфу* (Ј. Торбарина, превод Година В. Вулф, 27). — *Ту сам у највећој мери* дао маха своме осјећају природе (Ј. Павичић, Дјечји писци о себи, 91). — *Његова жена свира у четири руке* (Р. Петровић, Људи говоре, 33). — Сви ови стихови теку у *недогледној ритмичкој ширини* (М. Богдановић, Стари и нови, 210). — А из њених прозора у *паничном страху* искачу саблазна торза без главе (Р. Маринковић, Киклоп, 8).

523. И локатив с предлогом у, као и остали падежни облици с предлозима, када су у функцији одредбе везани за именице и њих одређују, — више, наравно, нису прилошког већ придевског карактера. Тога је карактера у функцији одредбе, атрибушке, предикатскопридевске и апозитивне ова предлошко-именичка веза у бројним случајевима какви су:

Искочи један млад човек у *белим рукавицама* (Л. Лазаревић, Приповетке, 25). — Често су свраћали погледе на њихове *куће у пламену* (Ј. Хорват, Записи, 74). — Гледаше на једно место у *тамници* (С. Боровић, У часовима одмора, 83). — По пољима се развукла магла као роман у *наставцима* (А. Ненмаревевић). — Старија кћи је била *дјевојка већ у годинама* (И. Андрић, Приповетке I—II, 441). — [Ја] сам у *омрази* са страстима овога свијета (Т. Ујевевић, Скалпел као са, 127). — Трилогија је величанствена тужна слика *Дубровника и његове старе лепоте у пролазу* (М. Богдановић, Стари и нови, 75). — Ја сам . . . у *добром здрављу* (М. Нехајев, Вуци, 64). — *Драгишићка, сва у плачу*, ухвати такође *напјев* (Исто, 74). — А теби само, ко *псу у синциру*, бациће *мрве* (А. Шантић, Пјесме, 94). — Он је био на *Великој школи* . . . када су *омладинске идеје биле у пуном јеку* (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 39). — Таква *прошевина* не бе-

ше у *сеоском обичају* (Б. Јакшић, Дела III, 131). — Он је био у *сваћи* с оцем (Б. Сијарић, Живот 1955, 3, 107). — *Хјумова критика остаје у вриједности* (А. Базала, Повијест филозофије III, 23).

524. а) Локатив с предлогом у одређује и узрок радње управног глагола:

Он ту остаје док му *срце у певању* не пукне (разг.). — Вук је био човек с великом породицом и врло несрећан у *деци својој* (А. Белић, Српски књ. гласник, 52, 321). — *Зинуо у чуду*, разјапио уста од ушке до ушке (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 107). — *Никица обухвати кољена* и у *муци* откотрља се (Исто, 110). — *Грана се њихала горе доле у лагану лахору* (Ј. Торбарина, превод Година В. Вулф, 117). — Он није могао веровати да су *Баричинијеви криви у убиству* (М. Грол, превод Меримеове Коломбе и Кармен, 63). — Многи се у *страху* склањају пред њим (М. Кашанин, Трокошуљник, 13).

б) Како је и циљ — узрок своје врсте, о чему је већ раније било речи (в. т. 239), за сасвим се неосетну нијансу разликује локатив с предлогом у у функцији за одређивање циља: *Кнез Вукобрат поће у послу везиру* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 369). — *Је ли вам рекао у каквој се н а м е р и враћа на Корзику* (М. Грол, превод Коломбе и Кармен од П. Меримеа, 25).

525. а) И ове узрочне, а често и многе друге одредбе које се означавају, како овом тако и другим предлошко-падежним везама, могу вршити и друге функције у реченици. Први и последњи пример ознаке за узрок, рецимо, одређују и околности у исто време. И то је сасвим разумљиво, јер околности често проузрокују оно што се у њима врши. У локативу с предлогом у другог и претпоследњег примера опет имамо допуну управног дела синтагме којој припада (*несрећан у деци својој* и *крив у убиству*).

б) И уопште је у функцији допуне врло обичан облик локатива с предлогом у у функцији неправог, даљег објекта и у другим функцијама: *Додаде задовољан што је у мени нашао другара* (Б. Јакшић, Дела III, 246). — *Владајућа класа . . . стиче нова средства да држи у подложности потлачене класе* (Бошњак и Филиповић, Антологија филозофских текстова, 472). — *Гроф Бернардин држи у својој власти* (М. Нехајев, Вуци, 16). — *Враћањем песка помоћу шупљег вретена штедело се у снази* (Ј. Жүјовић, Камено доба, 175). — *Не препозна у домаћину човека* (Ј. Дучић, Дела IV, 66). — *Како се зове девојка која вас помаже у везиву* (Р. Петровић,

Људи говоре, 72). — *Иде он тако погнут и завезао се у мисли* (В. Калеб, На камењу, 21).

в) А затим, и као допуна именских речи, придева у првом реду, па и именица у тој служби: *Чиста литература зна врло често и за најбогатије духове у чежњи за вишим* (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 3). — *Неће бити баш врло поткован у класичним културама* (Исто, 160). — *Сви су ти млади људи... сваки за себе... у типу ухваћени* (М. Богдановић, Стари и нови, 194). — *Устао је и хода погнут у раменима* (М. Кашанин, Трокошњаник, 71). — *Нервозна у прстима и лактима, пресирана у изразу* (М. Беговић, Гига Барићева, 89). — *Атлански океан је богат у морским струјама* (М. Петровић, Роман јегуље, 29). — *Био је првак у рвању* (И. Андрић, Проклета авлија, 84). — *Велики француски психолог у роману Стендал... остао [је] несхваћен* (М. Богдановић). — *Не трпим црнца, ал' је постојан у љубави и племенит* (М. Богдановић, превод Шекспирова Отела, 58).

526. а) У појединим функцијама предлог у с локативом употребљава се напореда с другим предлошко-падежним везама; напореда с предлогом *с(а)* уз облик инструментала, рецимо. Узето углавном, исту функцију, а у основи и исто значење, у неким случајевима као што су: *Овај јутрошњи напад извршен је у циљу насилног извођења* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 70). — *У брату ми је Максим погинуо, / а у Максиму жив је још и брат* (А. Костић, Максим Црнојевић, 4). — *Оно је, дакле, неоспорно зачето и рођено у греху његових аутора* (Књижевна република 1924, 261), — има и предлог *с(а)* са инструменталом (исп. *Напад је извршен с циљем; С братом је Максим погинуо, а с Максимом жив је и брат; и рођено је с грехом његових аутора*).

б) А и сви примери локатива с предлогом у често у појединим показаним функцијама, уосталом, имају своје опозиције у другим предлошко-падежним везама или било којим језичким облицима. Тако, нпр., у функцији означавања узрока (у т. 524. а) и означавања циља (т. 524. б) тамо наведене примере могли бисмо са истом синтаксичком вредношћу употребити у облику: *Он ту остаје док му срце не вајући* (или од несвања) *не пукне; Вук је био човек... врло несрећан због своје деце* (или са своје деце); *зинуо од чуда; обухвати кољена и од муке се скогља; Грана се ни хала од лагана лахора; Није могао веровати да су кризи за убиство; Многи се од страха склањају пред њим; Кнез Вукобрат пође послом везиру; Је ли вам рекао с каквом се мерицом враћа на Корзику?*

У вези с овим потребно је учинити две напомене. Сасвим је, прво, разумљиво што је могућа оваква напоредна употреба више језичких ознака с истом синтаксичком вредношћу, јер је у природи језика да се иста језичка садржина, као по правилу, може исказати на више различних начина. А друго што у вези с овим треба рећи — опет по правилу, треба имати поверења у срећан избор који је писац, односно говорник, извршио између више начина изражавања, или — да тачније кажемо — по правилу се треба задовољити оним што је писцу (или говорнику) језичко осећање спонтано наметнуло. Неки пут би се, истина, добило узимањем друге које ознаке са истом синтаксичком вредношћу. Али би се често тим изгубило — у прецизности или и у самој нијанси значења. По нашем осећању, рецимо, последњи пример, има исту вредност у облику у коме га је дао писац и с допуном коју смо ми овде означили. Али зато пример у коме се каже да је *Вук био несрећан у деци својој* много прецизније говори да је био несрећан због честог боловања и умирања своје деце; синтагма *несрећан с деце* или *несрећан због деце* необавештеног би могла навести да је Вук био несрећан због понашања своје деце. А писац (А. Белић) то сигурно није имао на уму.

527. Већ међу примерима наведеним за поједина значења имамо фигуративне, пренесене употребе локатива с предлогом *у*. А ова се веза јавља, дакле, и у појединим изразима, као што су: *све у свему, у питању су, у погледу на то, у сваком случају* и сл.

528. а) **Локативне синтагме с предлогом о**. — Локатив с предлогом *о* свакако се најчешће употребљава у функцији неправог, даљег објекта уз глаголе говорења, мишљења и осећања, као у примерима:

Молим вас, како се зове тај учитељ, *о коме* су та господа разговарала (А. Ковачић, Међу жабарима, 50). — Видјело му се на лицу да би тек сада радо што више чуо *о том учитељу* (Исто, 50). — *О политичком стању* Хрватске расправљано је сваки пут (Исто, 52). — Можете, вели, [писати] само *о лаким стварима* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 3). — Грбови на обалама сведоче *о патњама* (М. Петровић, Кроз поларну област, 110). — Шта вам се чини *о нашем гвардијану* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 145). — Свак се забавио *о својој муци и невољи* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 275). — Хтио сам проговорити такође *о Гаши* и *о бакалару* (В. Назор, Приче из дјетињства, 56). — Сједим, дакле, и говорим *о путовању* (Исти, Кристали и сјеменке, 418). — Брину само *о добру народа, о сваком појединцу* воде рачуна (Д. Максимовић, Како они живе, 139). — Није хтео ни

да чује о *медицини* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 330). — Да се прво објаснимо о *главној ствари* (Б. Нушић, Народни посланик, 84). — Говори се о *крвавим сватовима* и о *љепоти дјевојци* (Д. Шимуновић, Сабрана дјела, 388). — Све о *томе* Стојан мисли и не долази к дјевојци (Исто, 388). — Распитивао се о *књигама* (Б. Госић, Покошено поље, 183). — Синоћ је сељанка... причала о *своме сину* који је у шуми (А. Исаковић, Двоје, 196). — Нема времена за пријатељска распитивања о *здрављу и животу* (Р. Маринковић, Киклоп, 19). — Ти имаш некакву чистунску представу о *животу* (О. Давичо, Песма, 35).

Како из последња два наведена примера видимо, управна реч коју допуњава локатив с предлогом *о* може бити и глаголска именица, која означава појам процеса говорења или мишљења, односно свесности или осећања, а предлошко-падежна веза уз облик те именице може се схватити и као њен атрибут. Распитивање о здрављу и животу (у Маринковићеву примеру), као и представа о животу (у Давичову) — на изврстан су начин распитивање и представа своје врсте, од којих је сваки од тих појмова означен локативом с предлогом *о*. И ово би поред бројних осталих сличних случајева био један од доказа да исти језички елементи у извесним случајевима могу бити и допуне и одредбе у исто време.

б) Најјасније се види објекатска функција предлога *о* с локативом уз глагол *мислити* и друге глаголе сличног значења (в. то значење у Шимуновићевим примерима с тим глаголима у предикату).

в) Од последњих примера из претпоследњег става не разликује се много веза локатива с предлогом *о* у синтагмама: *књига о здрављу*, *песма о слободи*, *уверење о сиромашном стању*, *закон о финансирању просвете* и сл. У њој је само локатив с предлогом *о* по функцији претежније атрибутска одредба.

529. Као одредбу, локатив с предлогом *о* често срећемо и у служби означавања времена, и то времена које је приближно ономе што је означено именом у локативу, које је око временског термина означено тим падежним обликом:

О поноћи старац неки / у пећину мени дође (М. Митровић, Песме, 71). — А устајало [се] *о Бурђевудне* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 309). — А ја ћу те *о залазу сунчаном* чекати код вртних врата (Стј. Крешћ, превод Вајладових Бајки, 190). — *О западу сунца* земља је стала дубоко дисати (Д. Шимуновић, Алкар, 10). — Родио сам се *о поноћи* (Б. Нушић, Аутобиографија, 56). —

А сем тога је учинио да *о Новој години* добије тантијему (Р. Домановић, Целокупна дела I, 234).

А овом се одредбом казује и тачно време када се врши и време у току којег се врши или збива оно о чему је реч:

Влајко се *о ручку* расположио (С. Ранковић, Сеоска учитељица, 160). — Путују *о школском распусту* нарочито у томе циљу (П. Поповић, Из књижевности, I, 115). — Љуте воље био се бан повратио *о пролећу* у Загреб (А. Шеноа, Клетва, 638). — *А о журу* нема довољно столица у кући (Б. Нушић, Госпођа министарка, 26). — Он је с приличном пажњом дочекан *о својој првој представи* (М. Грол, Позоришне критике, 150). — Нека газе преко мене *о задушницама* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 76). — Досад је *о манастирским славама* имао само лепих и узбудљивих догађаја (Б. Чиплић, Јаруга, 19). — Није само *о имендану краља* (К. Ш. Балски, У ноћи, 25). — Због тога [се] „р“ не једе риба *о манастирској слави* (Б. Чиплић, Јаруга, 50). — *О блазданима* родитељи доводе к њему дјецу (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иљфа и Петрова, 20).

530. Везом локатива с предлогом *о* одређује се, дакако, и место, али свакако неупоредиво ређе него с било којом другом предлошко-локативном везом. Осим тога, ми овамо не убрајамо случајеве какве имамо у примерима типа: *Бије Турчин алком о вратима* (нар. песма), где је, с једне стране, локатив с предлогом *о* више допуна, у функцији даљег објекта, о каквом је било речи у претпоследњој тачки, а где се, с друге стране, напореда с локативом, и можда још чешће од локатива употребљава акузатив (исп. *бије алком о врата*). А у функцији праве одредбе места, ова је веза одвећ честа и готово једино у употреби уз глагол *висити*, *бити обешен*, који и не мора бити употребљен, али се подразумева:

У зачељу *о зиду* [виси] огледало (М. Глишић, Целокупна дела I, 105). — Хањине што су сада висиле *о њему* биле су старе (С. Ђоровић, У часовима одмора, 142). — Узе сукати своје бројанице које му вишаху *о мачу* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 142). — Ручка му је висјела *о преломљеном лакту* (В. Назор, Приче из дјетињства, 23). — Нисам се бојао приближити му се у друштву човјека који је носно пушку *о рамену* (Исто, 65). — Трећи дан је што стари висе згрчен *о телефону* (М. Кашанин, Трокошњаник, 175). — Објешене *о врату* плугове вуку (Г. Маретић, превод Вергилијеве Енејиде, 8). — Видио је светиљке како се збијају *о јарболу бродова* (Стј. Крешћ, превод

Бајки О. Вајлда, 10). — *А о руци гроздови висе* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 145).

А синтагма висити + предлог о с обликом локатива опет је у широкој употреби с преносним значењем, са значењем: а) бити на терету коме: *А мени о врату висити* (Ст. М. Љубиша, Пришовијести, 60) и б) бити једва жив, бити у великој опасности и замало остати у животу: *Неколико пута му је глава о концу остала* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 292). — *Глава стално о концу висе* (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања, 174).

531. И узрок због кога се јавља расположење што се изражава управним глаголом означава се каткад локативом с предлогом о, као у случајевима: *Настала је у Енглеској велика забринутост о њеној судбини* (М. Петровић, Кроз поларну област, 73). — *Не треба очајавати о будућности тога народа* (В. Петровић, Времена и догађаји, 494). — где је ова предлошко-падежна веза опет више допуна него одредба. Истичући да је, као допуна глаголу *бринути*: *И дан и ноћ брину само о добру народа* (Д. Максимовић, Како они живе, 139). — *Не брините ви о мени ни часка циглога* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 315), у ствари у функцији неправог објекта, као и уз глагол *мислити* (исп. т. 428. б), — ова предлошко-падежна веза врло честа, ипак ћемо напоменути да је с правим узрочним значењем локатив с предлогом о доста редак и да је у случајевима какав имамо у првом сад наведеном примеру обичнији акузатив с предлогом за, или друга нека предлошко-падежна веза (у другом по реду примеру) генитива с предлогом због.

532. а) Средство помоћу кога се врши оно што се казује глаголом такође се осећа допуном тога глагола:

О своје [је] трошку дала начинити ону предикаоницу (Вј. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 26). — *Бавили су се поглавито о риболову* (Ј. Жујовић, Камено доба, 127). — *Но помагај да се о овоме сврши* (С. Матавуљ, Ускок, 168). — *Та сорта живи о самим враџбинама и чинима* (М. Глишић, Подвала, 236). — *Радикална влада га је сахранила о државном трошку* (А. Г. Матош, Наши људи и крајеви, 75). — *Тешко је данас о плати живети* (Б. Нушић, Госпођа министарка, 18). — *Фратар је о сухом хљебу и гробничком сиру, о куханом граху и старој браветини* дошао до бискупске части (М. Нехајев, Вуци, 199). — *О томе једном шилингу* провео је он три дана (Љ. Недић, превод Векфилдског свештеника од Голдсмита, V).

б) Али како од средства којим се радња врши или помоћу којег настаје неко стање, односно расположење, зависи и начин на који то настаје — локатив с предлогом о у овим и оваквим случајевима може се схватити и као прилошка одредба начина. Кад песник каже: *Почеки је прошао Париз и Болоњу / О краљевом трошку или на свом коњу* (Змај, Певанија I, 432) — јамачно је хтео показати и како је понеки прошао Париз и Болоњу. Тако се исто у мало пре наведеним примерима: *О томе једном шилингу провео је он три дана* или *О сухом хљебу и гробничком сиру... дошао је до бискупске части* с детерминативима: *о једном шилингу* и *о сухом хљебу и гробничком сиру* — казује се да су то средства помоћу којих су они што се о њима ту говори провели три дана, односно дошли до бискупске части, али се њима, тим детерминативима, мислимо, исто тако означава и на који начин је први провео три дана, а други дошао до бискупске части.

533. Локатив с предлогом о употребљава се искључиво као прилошка одредба начина у примерима типа: *Не мало завидљивих погледа пратило је младу госпођу Миланковић када је излазила из цркве о руци свога мужа*. (Ј. Поповић, Реда мора да буде, 33).

Када се у ма коме од значења о којима је било речи локатив с предлогом о употреби везан за именицу, а не за глагол, већ онда је он ту у функцији њене одредбе, њеног атрибута, а може, дакако, бити придевски употребљен и у именском предикату. У примеру из Његошева Горског вијенца: *Скупштина о Малом госпођину дне на Цетињу* — део синтагме *о Маломе госпођину дне* значи исто што би значео придев *малогоспођинска*, када би он ту место локатива с предлогом о био употребљен. Исту функцију ове предлошко-локативне везе имамо и у реченицама: *То је створење без значаја када му ту није десетина с бајонетом о пушци* (М. Грол, превод Коломбе и Кармен од П. Мермеа, 8). — *Намирисано [куче] са зеленом краватом о врагу свило се у круг* (М. Капантин, Трокошуљник, 9).

534. Веза локатива и предлога по заједно с глаголом којему служи као детерминатив означава да се нешто помера на горњој површини и по површини уопште.

а) Ова веза означава да је нешто разастрто или да се помера, односно креће, по површини чега, да нешто додирује какав предмет или га удара споља:

Везак везло тридест дјевојака / На чардаку по бијелу платну (нар. песма). — *Војска се улогорила на дну Ковиљаче по једном бријегу* (Вук, Први и други српски устанак, 26). — Ко-

пали руком *по чисту лаку пепелу* (В. Назор, Нове пјесме, 9). — Исписао [је] *по платну* тајанственим светлом своје моћно име (Р. Маринковић, Киклоп, 8). — Чак... му је мученик распало пар преврелих шамара *по љукиим обрима* (Исто, 10). — Овчари, увијени у јагићеће коже, спавали су *по земљи* (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 7). — Иде *по свету* да тражи свој идеал (Л. Лазаревић, Приповетке II, 5). — *По долами* [су] сребрне токе са златним пучима (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 296). — Но сви се растркаше *по свијету* (Д. Шимуновић Сабрана дјела I, 381). — Бердан од дуката о врату му блиста / *по оквиру* утиснута срма чиста (М. Ракић, Песме, 68). — Гвоздена капија *по врху* окићена железним шиљцима (И. Андрић, Проклета авалја, 10). — Неко је дуго шапакао *по води*, па се после кретао *по печем меком*, ваљда *по песку* (А. Исаковић, Двоје, 196). — *По голој кожи, по ледноме јарку...* / поточић студен пали ватру жарку (И. Г. Ковачић, Јама, 30). — Од те јој мисли, ... се разли румен *по брадавичавим јагодицама* (М. Божић, Курлани, 201). — Мој Карло често хода *по облацима* (М. Божић, Свилене папуче, 32). — Испод високе круте огрлице падала је *по кошуљи* велика црна лептир-машна (Б. Ђосић, Покошено поље, 49). — *По њој* два пара трамвајских шина мучаљиво плету своју мрежу (В. Јелић, Књижевна република 1959, 94). — Ускоро *по шуми* одјекнуше митраљези (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 388). — *По мирним рибањацима* растерују добре рибе, и тешко се што ухвати у мрежу (А. Ковачић, Међу жабарима, 76).

б) Површина на којој је простор што се означава локативом с предлогом *по* не мора бити само горња и само спољна страна, него она може бити и у унутрашњости нечега. То нам потврђују и два последња од наведених примера. С предлогом у уз облик локатива по значењу они, истина, не би свакад били еквивалентни њихову облику у коме су дати, али би предлог *кроз* с обликом акузатива могао бити употребљен у истој функцији и с истим значењем. А свакако је синтагмом с предлогом *по* у првом од ова два примера пластичније представљено да су митраљези који су одјекивали били на разним странама и на многим местима у шуми, док би се у другом и локативом с предлогом у могла казати иста мисао. Ипак се у таквим случајевима, место распространости кретања и у апсолутној унутрашњости најразрителије може представити локативом с предлогом *по*, па се та веза у функцији одредбе простора употребљава и у таквим случајевима, наравно да означи опет распрострањеност или кретање с једног на друго место, те унутрашњости, дакако:

Овако је било и код њега када се шетао *по соби* с каменом подом (В. Назор, Приче из дјетињства, 47). — А Марко [Краљевић] се претурало *по гробу* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 1). — *По његовој глави* стаде кружити безброј тужних мисли (Исто, 273). — *По затону рујном...* бруј јечи (В. Назор, Нове пјесме, 38). — То да је он... био робен у стаји игра нам *по глави* (А. Цесарец, Новеле, 115). — Опипао се *по цеповима* (М. Божић, Свилене папуче, 15). — Многи *по разним лечилиштима и болницама* бивају лијечени (Исто, 121).

535. То кретање с предмета на предмет, управо с једног дела на други део појма означеног локативом уз који иде предлог *по*, као и заузимање више места, односно обухватање радњом више појмова истог имена, нарочито се лако огледа у примерима као што су:

Црни Борџије и Јанко Катић стану прибирати к себи хајдуке који су у оно доба године били *по јагацима* (Вук, Први и други српски устанак, 61). Јадни народе мој! Расијао си се *по најму* у туђини (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 145). — Поче гледати *по својим стварима* (Л. Лазаревић, Приповетке II, 13). — Погледајте *по гостима* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 281). — *По вратима* већ измиљеле дјевојке (С. Ђоровић, Целокупна дјела I, 246). — Плашила се њихових властитих сјена што су их пратиле *по изгребаним зидовима* (М. Божић, Свилене папуче, 30). — Јави се судица пребирући *по списима* (И. Ђипико, За крухом, 209). — Уме да говори као што пише *по књигама* (М. Кашанин, Трокошуљник, 51). — Ни мужеви *по касарнама и шпиталима* нису бољи (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 11). — Читав један живот спавали су *по шталама* (Исто, 11). — Код нас је, *по разним часописима и новинама*, изашло неколико... есеја (Република 1960, 2—3/14). — Нервозно листам *по Мопасановим причама* (Ј. Поповић).

Већ је констатовано да у овим случајевима често, као овде у 3, 4. и у последњем примеру, имамо обухватање радњом појмова с именима у локативу, да је ова предлошко-локативна веза у таквим случајевима у функцији објекатске допуне, да је она ту даљи објекат. И донста: *Поче гледати по стварима значи углавном што и поче гледати ствари; Погледајте по гостима — погледајте госте; Листам по Мопасановим причама — листам Мопасанове приче.* У овим и сличним случајевима имамо, дакле, вршење радње на предметима ван њихових субјеката. Али то не значи да се место овог може употребити облик правог објекта ако се

жели представити да се вршењем онога што се казује управним глаголом прелази с једног на други део појма именованог обликом локатива с предлогом *по*.

536. Локативом с предлогом *по* означава се и време. Њим се углавном одређује да се нешто врши, да временски долази, после појма с именом у овоме падежном облику, оно исто, углавном, што се одређује и генитивом с предлогом *после*. Ово потврђују примери типа:

Михат је, веле, кренуо некуд у свет *по мојој удаји* (Л. Костић, Драма, 199). — *По вечери* је отишао у своју собу (Р. Домановић, Целокупна дела I, 84). — *По прошлој битки*, што кобна би, / Лагано јашу витеза три (М. Митровић, Песме, 144). — Ово дана *по искрцавању* на Корзику осети се обрвана дубоком тугом (М. Грол, превод Коломбе и Кармен од П. Меримеа, 23). — *По поласку* са последње станице, — експедиција је нестала без трага и гласа (М. Петровић, Кроз поларну област, 76). — Купила сам је одмах *по намештењу* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 279). — Скута су од модрикастог бурга купљена још одмах *по оном рату* (В. Калоб, Бијели камен, 6). — Одмах *по слому* Нијемци и Талијани одвели су у ропство око 340 000 југословенских официра и војника (Република 1959, 4—5/3).

537. Везом предлога *по* с локативом казује се да у току временског термина с именом у локативу нешто бива или се врши, као у примерима: *Печенога буде и по дану и по ноћи* (Д. Шимунуовић, Сабрана дјела I, 371). — *Они ће онда по ноћи носити лед госпоћи* (М. Курлани, 66), где *по ноћи* значи: *ноћу*, у току *ноћи*, *када је ноћ*. Исто тако се говори да штошта бива или се врши: *по дану*, *по киши*, *по ветру*... што ће рећи: *када је дан*, *када је киша*, *када је ветар* итд. Али се у таквим случајевима у ствари локативом с предлогом *по* не одређује време, или свакако мање време, а много више околности у којима се врши радња, или се било шта збива:

И тако је седам наших домобрана напајало [стоку] сваки божји дан љети и зими, *по киши и по снијегу*, већ тридесет година (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 8). — Звиждаљка, не знам одакле, запарала је *по тишини* дугу бразду (М. Лалић, Раскид, 125). — Слен *по ноћи*, очима сам се држао Мирјане (Ј. Поповић, Истините легенде, 24). — И тако заповни литија *по тихом* поветарцу (Б. Чиплић, Дивље јато, 66). — *Куд иде по тамни?* (М. Кашанин, Трокошњаник, 11). — *Куда ће по томе ветру?* (Исто, 47).

538. а) И средство, оно помоћу чега се врши каква радња, и уопште помоћу чега нешто бива такође се означава обликом локатива с предлогом *по*:

Само у боју кликну и дозивају се *по имену* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 87). — *По њезину неспретну облику* видело се како је направише (Д. Шимунуовић, Сабрана дјела I, 376). — Он осећаше *по себи* нешто тешко (В. Милићевић, Беспуте, 47). — То је *по себи* јасно (М. Петровић, Кроз поларну област, 245). — *По звијездама* он ће га тражити, а неко *по људима* (Б. Сијарић, Бихорци, 190). — Само прњу и кости купује, те их *по машини* некуд у свијет шаље (П. Кочић, Целокупна дјела I, 295). — Дођоше нам са свих страна *по њуху* (М. Богдановић, превод Коле Брењона од Р. Ролана, 183). — Кутија сама *по себи* бијаше мистична (П. Шегедин, Дјеца божја, 178).

б) Средство је, унеколико посебне врсте, и оно према чему се, односно с обзиром на шта се врши глаголска радња:

По буквици учио сам књигу, *по људима* учио сам свијет (Његош, Луча микрокозма, 135). — *По обријаним брковима и по горделивим погледима* познамо да је то слуга из ове палате (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 110). — *По обличју* судећи није му могло бити још ни тридесет година (А. Ковачић, Међу жабарима, 49). — Сваки је радио за себе, *по своје укусу и по својој вољи* (Исто, 80). — Видело му се *по очима* да је цео разговор врло забаван (Б. Босић, Покошено поље, 481). — А опет се *по њој* [по својој прошлости] уздају у бољу будућност (Ф. Шишић, Виснац 1903, 105). — *По варошком обичају* синоћ је легла касно (Д. Шимунуовић, Сабрана дјела I, 366). — С критичким се погледима... не сложи... мени *по имену* познати сликар (Република 1960, 2—3/14). — *По откуцајима* она је могла знати да ли ће болесник оздравити (П. Шегедин, Дјеца божја, 179).

в) С овим значењем локатив с предлогом *по* је у ствари допуна управне речи:

И Милош остане сиротан *по оцу* (Вук, Први и други српски устанак, 324). — Не јунака биранијех *по обличју и љепоти* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, 16). — Сељаци су само *по оделу* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела V, 390). — *По трговини и по државној и војничкој управи* били [су] среднште појединим мањим деловима земље (С. Новаковић, Село, 9). — Корзиканац је *по природи* озбиљан и ћутљив (М. Грол, пре-

вод Коломбе и Кармен од П. Меримеа, 22). Баци су били социјалисти *по схватањима* С. М. (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 75). — *Песимист по духу* он је имао способније око (Ј. Продановић, Наши и страни, 220). — Али је *по форми* још окован традиционалним облицима (Република 1960, 2—3/15).

539. А тешко је, каткад и врло тешко, делити оно помоћу чега се нешто врши од начина на који се то врши. У реченици: *Те збирке требало би засебно издати... по избору, наравно* (П. Поповић, Из књижевности I, 12) — ово *по избору* више одређује како (с каквим мерилима) би требало издати приповетке о којима је реч; *по избору* је ту, значи, одредба за начин, коју имамо и у примерима:

Игра по туђој свирали (С. Ранковић, Сеоска учитељица, 157). — Глуме демонску опседнутост... у периоду технолошке нивелације и оглушљивања свијета *по плану* (М. Крлежа, Република 1959, 2—3/3). — Сувремена музика тјера врло вјешто *по концертном плану* (Исто, 3). — А пошто је *по судбини људској* отишао, дан и ноћ сам плакао за њим (Јежић—Крклец, Антологија, 19). — Зато траже да се опет уради *по својој намети* (Љ. Недић, Целокупна дела II, 5). — Да вам *по души* кажем (М. Божић, Курлани, 148). — Закүни се... да ћеш *по закону* говорити истину (Исто, 213). — Све се свршило *по српском обичају* (С. Боровић, Цјелокупна дјела, 377). — Батерија шгити фронт *по ширини и дубини* (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 138). — Стари управник му је одговорио мирно, али *по истини* (И. Андрић, Проклета авлија, 18).

Као на посебну ваља указати на употребу ове везе у служби опет одредбе за начин, сада глагола *осећати* чулом мириса и, ређе, укуса, где она у ствари означава сличност: *У авлији мирише по новом вину* (Д. Шимуновић, Посмртне новеле, 38). — *Руке миришаху по топлој води* (И. Козарчанин, Жена, 75). — *Његово мртво тијело мирише по ружама* (В. Назор, Приповијести, 204). — *Све саме фине бријачнице што миришу по фином сапуњу* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 11). — *По паљевини миришћу крошњате шуме и стабла* (Г. Крклец, Сребрне цесте, 64). — *Све је одисало по сутону* (П. Шегедин, Дјеца божја, 40). — *Бонбоне миришу по петролеуму* (В. Јелић, Анђели лијепо пјевају, 142). — *Заморна је и смрди по старини* (А. Дукчић, Из дневника једног магарца, 67). — *Бљугав окус по сумпору* (И. Дончевић, Миротворци, 202). — Ова је употреба, како се из наведених примера види, доста распрострањена код хрватских писаца. Али се у томе значењу

и у потпуно истој функцији свакако чешће употребљава акузатив с предлогом *на*, номинатив с везником *као*, или — сам облик инструментала. Очеvidно је много распрострањеније, па дакако и за нас обичније и исправније: *бријачнице што миришу на фини сапун, као фини сапун или финим сапуном* (исп. стихове из нар. песме: *О дјевојко, душо моја, / чим миришу њедра твоја? / Или дуњом ил' наранџом / или душом дјевојачком*, или пример П. Кочића: *Све одише опојном снажном свјежином*, тач. 461. а); *на паљевину или као паљевина миришу; све је одисало на сутон или као сутон; бљугав на сумпор или као сумпор*¹.

540. а) Локатив с предлогом *по* у служби казивања према чему је неко или нешто оно што се о њему говори управном речју синтагме чији детерминативни део чини ова предлошко-локативна веза, употребљава се у функцији атрибута. Очеvidно у примеру: *Тржега цвећар, колега Кремићев по поезији* (М. Ускоковић, Дела, 217) — *по поезији* значи што и придев поетски. Ова атрибутска, или шире: придевска служба локатива с предлогом *по* доста је обична. А придевска служба је одредбеног карактера, те тако и овде имамо с једне стране допунску, а с друге одредбену службу. То нам сведоче примери:

Мој деда *по оцу* био је хајдук 20 година (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 11). — То старом кардашу не беше *по ћуди* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 467). — Они у њему нису гледали свог малог брата *по оцу* (Б. Ћосић, Покошено поље, 292). — Зашто да шаље свога сина *по пророштву* да га људи муче (М. Ристић, Очи, 96).

б) Исту придевску функцију локатива с предлогом *по* имамо и у његовој употреби с другим значењима, само ако се односи на именицу и њу одређује:

¹ Сви се граматичари српскохрватског језика у овоме слажу. Један од њих с правом констатује да је испитивањем утврђено „да штокавском узусу одговара више реакција, мирисати на што', мирисати чиме' него 'мирисати по чему' (Љ. Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, 165), и затим додаје: „Правилно је дакле у штокавском: 'Овде заудара на ракију, воња мошусом, смрди на цркотину', а не: 'Овде заудара по ракији, смрди по цркотини, воња по мошусу', па наставља: „Добар савјет о томе наших бисмо у великим двојезичним рјечницима, у Академијину Рјечнику хрватскога илн српскога језика и у Маретићеву Језичном савјетнику“, где, додајемо ми, уз глагол *мирисати*, на стр. 55, стоји: „није добро: то мирише по љубици, него љубицом илн: па љубицу“. Поред свега тога је ипак, уз распрострањеност о којој говоре наши из већег броја писаца наведени примери, тешко спорити књижевнојезички карактер употреби предлога *по* с локативом у функцији о којој је овде реч. Али и ми, наравно, дајемо предност другим наведеним облицима који се употребљавају у функцији допуне глагола *мирисати* и њему сродних глагола.

То је било првог дана по моме доласку у основну школу (Б. Бопић, Доживљаји Николетине Бурсаћа, 5). — Ова је го-стионица чувена због доручка по швајцарском начину (Л. Не-надовић, Писма из Немачке, 120). — На многим местима по ва-роши видео сам их где седе (Исти, О Црногорцима, 52). — Скупштина је имала две врсте чланова: по положају и по народном избору (С. Јовановић, Из наше историје и књижев-ности, 55).

541. а) Нешто ређе, истина, али се локатив с предлогом по упо-требљава и за казивање узрока радње управног глагола: По недо-статку хартије често пута и листови светијех књига за фишке су се употребљавали (П. П. Његош, Луча микрокозма, 7). — Тешко теби по математици и математици по теби (С. Сремац, Вукадин, 106). — По њој се могла цела кућа да однесе (Б. Станковић, Не-чиста крв, 193). — По теби изгубих неколико година свога живо-та (А. Шеноа, Клетва, 716).

б) А најчешће уз локатив именице посао, али и уз тај облик других именица сродног значења, предлог по се употребљава и за означавање циља: Ми можемо за те писце наћи све податке... путо-вања која су по трговачким пословима чинили (П. Попо-вић, Из књижевности I, 52). — А ја сам ево допутовао по послу (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 645). — Јаше ноћу по очајну послу (Ј. Торбарина, превод Година В. Вуџ, 25). — Кад би се задесила по послу у првој авлији [често је] видели људе (И. Андрић, Приповетке, 453). — Дошли су у Травник по по-словима православне цркве (Исто, 385). — Ја морам [ићи] по послу (П. Шегедин). У овим примерима напоредо с предлогом по сасвим би био на своме месту предлог ради, разуме се — с одгова-рајућим обликом генитива те именице. А уз локатив друге које речи, као у примеру: Јовановић је по једној публицистичкој мисији... 1870, ишао у Париз (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 42) — предлог у је, штавише, и нешто обичнији, с потпуно истим значе-њем наравно.

542. И узрок и циљ који је за нас допуна, а не одредба управ-ног глагола, овде су, како се зна, покретачи радње, што ће рећи да радња од њих потиче и да су они, према томе, ма који облик имали, аблативног карактера. Таквог су, дакако, карактера и у облику ло-катива с предлогом по. А ова ће предлошко-локативна веза бити тога карактера и када се јавља у служби означавања стварног вршиоца радње у пасивним реченицама, о којој Т. Маретић у својој великој Граматици (стр. 509. II-ог издања) каже да се среће код књижевника.

па за њу даје два примера из Историје Н. Нодила, и то: Педесет градова видјећеш наскоро по нама у ропство бачених и Земље похаране и угамањене по израбљивачима Аварима, — ко-јима ми додајемо: Или је био пијан те се дао навести по другоме на чин (Мјесечник, часопис Правничког друштва 1912, 11). — Плаће-ни по њему дервиши трчаху по земљи (Ј. Е. Томић, Змај од Босне, 13). — Стане га грлити, као да уистину долази, по самом чуду спасен (Д. Шимуновић Посмртне новеле, 26). — Теби млаћан хита, теби, красна мајко, по Јудам продана (С. С. Крањчевић, За на-род, 18). — По ћудљивом и дволичном легатору била је одређена за судију светске културе (Књижевне новине 1948, 1/3). — Противничке новине доносиле [су] „просвједу“, потписане по цијелој управи (И. Бипико, За крухом, 135). — Тај је моменат официјелно испитан по хисторичарима (Г. Крклец).

И поред тога су с правом чињени и чине се приговори употреби локатива с предлогом по у овој функцији. Т. Маретић на мало пре означеном месту у својој Граматици истиче да „народ приједлога по у тој служби не употребљава“. А у Језичном савјетнику каже: „пров. [иницијално] је по уз пасивне глаголске облике, на пр. народне пјес-ме сакупљене по Вуку Караџићу; боље је од Вука Караџића; није добро по ни уз глаголске именице, на пр. приказивање по дилетан-тима, тумачење по ученицима“¹. И данашњи граматичари загребачке школе (Брабец—Храсте—Живковић у Граматици хрватскога или срп-скога језика, II издање, стр. 225) наглашавају да локатив с предлогом по ту „не ваља употребљавати“, већ да, уколико се реченица узима у пасивном облику, име вршиоца радње треба да дође у облику генитива с предлогом од. Остали граматичари нашег језика, погла-вито граматичари београдске школе, природно, и не говоре о таквој употреби локатива с предлогом по. Природно, кажемо зато, што се таква употреба ове предлошко-локативне везе и не среће, тако рећи, у њиховој средини.

У доста богатој грави коју Б. Даничић у својој Синтакси даје из старије наше књижевности, народних умотворина и дела Вука Караџића нема примера за овакву употребу локатива с предлогом по. А колико нам је познато, такве употребе ове предлошко-падежне везе уопште тамо нема, као што је, како и Маретић тврди, нема ни у народу, па ће бити оправдане напомене које налазимо у језичким поукама Нашег језика (књ. I, 1933, стр. 220. и III, 1935, стр. 221), у

¹ А у великом *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (књ. X, стр. 116), Ма-ретић поред осталог каже: „По с локативом значи да од некога потјече каква радња или стање“ и то потврђује са неколико примера, највише из превода Библије — али с правом закључује да „у данашњем народном језику, та пораба није обична“.

којима се констатује да се употреба имена вршилаца радње у облику локатива с предлогом *по* развила под утицајем такве употребе именица у западноевропским језицима с предлозима: *per* (тал.), *par* (у француском) и *durch* (у немачком језику).

Уосталом, за таквом употребом у српскохрватском језику поред неупоредиво распрострањеније употребе друге једне предлошко-падежне везе у функцији означавања вршиоца радње у пасивним реченицама — нема никакве потребе. Не само граматичари већ, јамачно, и скоро сви писци данас би у горе наведеним примерима место локатива с предлогом *по* употребили генитив с предлогом *од* и казали: *Педесет градова видећеш наскоро од нас у ропство бачених; Земље похаране и утамањене од израбљивача Авара; Те се дао навести од другог; Плаћени од њега дервиши трчаху; од самога чуда спасен; Красна мајко, од Јуда продана; Од ћудљивог и дволичнога легатора одређена за судију; потписане од цијеле управе и официјелно испитане од историчара* исп. т. 207. б). А као у овој, тако је и у функцији ознаке за узрок несравњиво шире употребе класични падеж потицања, тј. генитив с предлогом *од* или с предлогом *због*, па зато ми дајемо преимућство овим предлошко-падежним везама над локативом с предлогом *по* у примерима које смо навели (у т. 541. а) за његову употребу у функцији означавања узрока. И несумњиво би ти примери неупоредиво више одговарали природи нашег језика у облику: *Због недостатка хартије и листови светих књига за фишке су се употребљавали; Тешко теби од математике и математици од тебе и Због тебе изгубих неколико година*. Једино у претпоследњем примеру (из Б. Станковића) из означене тачке ниједан други облик не би био еквивалентан ономе који је тамо употребљен.

543. а) Ранг особине књижевног језика уопште се не може признати ни врло распрострањеној употреби предлога *по* у функцији даљег, неправог објекта у примерима типа: *Веома [је] драгоцен дубровачка белешка о преговорима који су баш по томе предмету вођени* (С. Новаковић, Село, 68). — *То је природно да ће по њима неједнаки материјал бити нагомилан* (Ј. Жујовић, Камено доба, 32). — *Ја бих желео да чујем и мишљење наставника по овој ствари* (Б. Нушић, Аутобиографија, 264). — *Дозволите да вам речем... шта ја мислим по тој ствари* (М. Кашанин, Трокопуљник, 98). — *Ја сам у немогућности да вам кажем шта ће влада по овом предмету учинити* (Б. Босић, Покошено поље, 444). — *По њему постоји тужба* (Исто, 29). — *Он и учи се потпуно разлизе у мишљењима по војничким питањима* (Д. Босић, Далеко је сунце). — У овим и бројним оваквим примерима предлог *по* је

употребљен место предлога *о*, који се, како знамо, у овој функцији такође слаже с обликом локатива.

б) Углавном опет у функцији неправог објекта локатив с предлогом *по* употребљава се и с друкчијим значењима предлога. У реченицама: *Није могла ништа учинити по тој молби* (С. Новаковић, Калуђер и хајдук, 126). — *Тужба је стојала подуже без икаква поступка по њој* (С. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 170). — *У овој претставци је изложено наше гледиште и наш став по важним питањима данашњице* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 274). — *По питању ропства тада [је] већ претио рат између северних и јужних држава* (О. Недељковић, Знате ли шах?, 135) — и у сличним случајевима не бисмо, као у онима из непосредно претходног става, место *по* могли узети предлог *о*, већ управни глагол у њима захтева коју другу предлошко-падежну везу, односно везу неког предлошког израза с којим другим падежом. Тако би се (у првом примеру) место *по тој молби* рекло — с том молбом или у вези с том молбом; место *по њој* (у другом) — с њом, у вези с њом или поводом ње, а (у трећем примеру) место *наш став по важним питањима* — *наш став у важним питањима* итд.

Нарочито је у наше време употреба локатива с предлогом *по* о којој сада говоримо добила велико распрострањење, које није у складу с принципима синтаксе нашег језика, у којој све особине треба да чувају домаћи, народни карактер. Примљена са стране, свакако из руског језика, преко књиге углавном, она је прво добила дубљи захват код градског становништва и ширн се све даље и у најшире слојеве радних људи. На њу као страну природи нашег језика указује и Т. Маретић у своме Језичном савјетнику (в. стр. 87), а и други неки граматичари нашег језика, и поред тога што се среће и у језику по којег лингвисте (в. горње примере).

544. Предлог *по* с локативом чест је у функцији допуне именица и придева у примерима: *Он је по роду Далматинац* (разг.); *По одјелу сам пучанин* (М. Нехајев, Вуци, 169); *Снажан, по мајци кудрав, дјечак сједе му на кољена* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 38).

545. И најзад, локатив с предлогом *по* врло је чест с помереним значењем, у изразима где га најчешће никако није могуће везати, или га је тешко поуздано везати с било којим од наведених значења: *Куд дуњате по врагу у ово доба ноћи?* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести I, 77). — *Није зар, по богу?* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 14). — *Он их уверава да је по среди незадовољена страв* (С. Пандуровић, превод Шекспирова Хамлета, XIII).

Ненад, остављен по страни, ухвати Жарка за руку (Б. Ђосић, Покошено поље, 69). — *По свој прилици био је то неки јадо* (М. Лалић, Свадба, 78).

546. Локатив с предлогом према (прама) означава место на супротној страни од појма у односу на који се то место одређује; казује да се нешто врши, збива или налази преко пута тога појма или означава да нешто по месту стоји напоредо с њим:

Бачевци су Дрини на обали *према Осагу* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 17). — Узе столицу, па се посади *према домаћину* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 158). — *Према њима*, пред уласком, седела је на столици мајка (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 192). — На десној страни *према царевом трону* стоје столице за дворске достојанственике (А. Тресић, Љутовид Посавски, 7). — *Према лијевој страни* позорнице [је] велики *amprig-tavolin* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 7). — *Једна према другој* клате се две браде (Д. Ђосић, Корени, 9). — *Сјест ћу ту према вама и причат ћу вам* (Б. Виловић, Хрватски сјевер и југ, 246).

547. а) Као што се однос стајања напоредо у простору казује локативом с предлогом *према*, овом се везом означава и да су два или више појмова равни један другом, или да се стављају један поред другог ради поређења: *Да би био према свецу и тропар, наручи огроман дивит* (Ј. Томић, Трулеж, 27). — *Девојка баш према молку* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота I, 25). — *Шта је узраст вите јеле према твоје стасу витом* (Ј. Ј. Змај, Певанија, 290). — *А наћи ће он према себи* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 257). — *Ти си према њему мали* (Наш језик 1934, 275). — *Ноге према трупу кратке, али правилне* (А. Г. Матош, Огледи, 117). — *То није ништа према овој увреди* (М. Беговић, Свадебни лет, 28). — *Можда је нашао партију [за женидбу] према себи богату* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 519). — *Е, боже мој, што је човјек према пијевцу?* (В. Калеб, Огледало, 57).

б) И из дефиниције и из наведених примера лако је закључити да *према* овде значи или *као* (у 1, 2. и још којем примеру) или у *поређењу* (с чим — у 3. и више осталих). А врло блиско овоме је и значење предлога *према* (с локативом, дакако) где он значи у односу на појам с именом у облику акузатива, као у примерима: *Хрватски или српски језик према другим сродним језицима* (Т. Маретић, Граматика, 1). — *Једно обележје ове Антологије према већини других у томе је...* (Б. Поповић, Антологија III) и сл.

в) А често се локативом с предлогом *према* одређује с обзиром на шта се нешто врши или бива:

Треба, *према прилици*, писати некад великим, а некад малим писменом (Љ. Недич, Целокупна дела I, 226). — Иста сразмерност, која се удешава *према циљу*, захтева... (Б. Поповић Огледи из књижевности и уметности, 28). — Највећа маса становништва... *према приликама*, прелази једној или другој од оних група (Ј. Цвијић, Огледи и чланци, 202). — Треба се пружити *према гуњу*, драги мој! (И. Франгеш, превод Вергина Мештра дон Гезуалда, 89). — То се ради на разне начине *према навикама* рибара и *према месту* на коме се лови (М. Петровић, С рибарима, 107). — Означена мјеста испуњавао је сам Полихажев *према потребама* даног тренутка (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иља и Петрова, 203).

548. а) Везом предлога *према* и облика локатива означава се и на основу чега се врши или бива оно што се казује управним глаголом:

Према проседој коси и брковима могло би се рећи да је претурнио четрдесет година (Р. Домановић, Целокупна дела I, 207). — Зоологија разликује неколико врсти китова *према њихову спољнем облику* (М. Петровић, Кроз поларну област, 198). — Улазила је књегиница Марија *према обичају* у собу (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 104). — *Према твоје мишљењу* тако је најбоље (Наш језик 1934, 276). — *Закључујем да је крив, према томе*, требало би... (Исто, 185).

б) У овој се служби напоредо с *према* употребљава предлог *по* с истим обликом самосталних речи (исп. т. 538. б). У томе значењу ова два предлога имају, дакле, синонимску вредност. Али је, треба истаћи, у служби везивања закључних реченица, за реченице из којих се нешто изводи као закључак, предлог *према* с локативом заменице *то* неупоредиво обичнији него предлог *по*. А овде се опет та веза употребљава напоредо са закључном речцом *дакле*, која би у последњем од наведених и у њему сличним примерима, употребљена уместо *према томе*, била сасвим на овоме месту.

549. И средство помоћу кога се врши, а у исто време и околности у којима се врши оно што се казује управним глаголом означава се локативом с предлогом *према* у примерима типа:

Одброји им [паре] *према ведрини* крај прозора (М. Глишић, Приповетке II, 121). — Црква је још страшнија изгледала *према запањеним воштаницама* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне).

148). — А да шта се према сунцу бјели? (Хасанагиница, 8). — Мајка према свећи меси колаче (Р. Домановић, Целокупна дела I, 307). — Огромни врхови [су] се оцртавали према звезданом небу (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 8). — Сатима [је] гледао [фотографију] увече према лампи (Д. Ђосић, Корени, 31).

550. а) У служби означавања просторног односа **локатив с предлогом при**, који се слаже једино с овим обликом самосталних речи, казује да се нека радња врши или какав предмет налази непосредно уз који други, обично већи, односно значајнији предмет, или да се радња врши на месту непосредно до оног што је означено локативом:

Пухнуће страшна олуја и сломиити лађу *при једном каменом бријегу* (В. Врчевић, Подругачице, 90). — Преломи се *при балчаку* ћорда (Хрватске нар, пјесме, 302). — *При тој слици* се сваки заустави (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 94). — Три дрвена кревета су *при стијени* (С. Матавуљ, Ускок, 40). — Трговац стоји *при благајни* у својем дућану (Е. Кумичић, Зачућени сватови, 134). — Куће су *при странама* (Ј. Цвијић, Насеља XXIII, 48). — Вене тако *при прозору* и сагоријева као свијећа (Н. Лопичић, На камену, 54).

б) Предлог *при*, како је већ речено, подразумева непосредну близину предмета међу којима се њим означава однос, онакав отприлике какав се казује предлогом уз с обликом акузатива. И зато се предлози уз и *при* с одговарајућим облицима падежа употребљавају наредно. Може се чак рећи да имају синонимску семантичко-синтаксичку вредност и по томе што често означавају прибијеност једног предмета уз други — каткада, као у примеру: *Прибише се један при другоме* (М. Миљанов, Целокупна дјела, 193) — и без обзира на то који је од та два предмета већи или значајнији.

в) Тамо, међутим, где се падежним обликом означава какво пространство као у примерима:

Развалиће вам то кућа *при мору* (С. М. Љубиша, Приповијести, 14). — Куће су *при пољу* разређене у низ (Ј. Цвијић, Насеља VI, 315). — Војска је била *при земљи* (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 130). — Младић га испрати очима док тамо *при мору* не замаче између мрких маслина (И. Бипико, За крухом, 156)

— предлог уз с акузативом не би могао заменити везу локатива с предлогом *при*. Осим тога, за случајеве у којима се овом последњом везом означава место где се завршава кретање, што имамо у примерима: *Када доћи при Бинову брду, ал' у брду нигде ништа*

нема (Његош, Горски вијенац, стих 2562). — *Искочио између војске и дошао при зиду гдје висе барјак* (М. Миљанов, Целокупна дјела, 122). — *Оне Турке што утекоше при води... побеше до ђавољега* (Исто, 55). — *С нарамком дрва излеће при вратица од дворишта* (Н. Лопичић, На камену, 33) — које смо, како се види, све нашли код писаца из једног краја (из Црне Горе) — може се рећи да је употреба предлога *при* с локативом уз глаголе доспевања до предмета означеног тим обликом дијалекатског карактера.

551. а) Место, истина, али нешто другачије место, означава се локативом с предлогом *при* и у примерима типа:

Падне му на ум бритвица коју је *при себи* имао (Вук, Нар. приповијетке, 188). — Можда имате, господине, *при себи* цигару (В. Новак, Тешки животи, 87). — Данас случајно није *при мени* (С. Сремац, Вукадин, 58). — Да се све те особине налазе *при једноме човеку*, то је тешко било веровати (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 267). — Нађосте ли пара *при њему* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 79). — Ти си, кнеже, тамо *при суду* (Исто, 30). — Шта ти све *при њему* нема (Б. Попић, Пролом, 437). — Пописали смо све ствари које су се затекле *при њему* (С. Јаковљевић, Анковн у сенци, 66). —

где ова предлошко-локативна веза има семантичку вредност еквивалентну генитиву с предлогом *код*, али не у његову значењу у близини појма уз чије име стоји, већ у оном другом — у значењу поседовања чега (в. т. 305) од стране лица или колектива чије име стоји у одговарајућем падежу.

б) И у примерима из претходног става често би се место предлога *при* с локативом у функцији означавања близине могао употребити предлог *код* или, још пре, предлог *крај* с генитивом, али не и с потпуно еквивалентном нијансом, јер *при* означава непосреднију близину, управо прибијеност нечега уз појам означен обликом локатива, док предлози *код* и *крај* тога значења немају. И управо због тога се у овом последњем значењу — и употребљава локатив с предлогом *при*. Али је сасвим природно да тамо где није битно означавање непосредне блискости, као у случајевима где се казује да је нешто само у сфери, у поседу појма именованог падежним обликом, — преовладава ознака којом се не истиче непосредна блискост, тј. генитив с предлогом *код*.

552. а) Шприном употребе локатив с предлогом *при* у функцији одређивања времена свакако стоји испред свих других његових функција; њим се ту најчешће казује да се нешто врши или збива за

време онога што се означава глаголском или другом каквом апстрактном именицом која стоји у томе облику; нпр.:

Љубомиру П. Ненадовићу *при расстанку* (наслов једне песме П. П. Његоша). — *При кави* [у значењу *при пијењу кафе*] је често моје име спомињао (А. Шеноа, Сабрана дјела III, 10). — *Кучнуше при уласку у собу* (Б. Јакшић, Дела IV, 122). — *А кад буде при поласку походњу ћу ја платити* (Исти, VII, 178). — Он често *при викању* није ни изговарао цифре (С. Сремац, Зона Замфирова, 11). — *Налазимо се опет при опсади Копроне* (Ф. Тице, превод Дивне глуме од Дантеа, 69). — *При рођењу он је изгубио свог оца* (Б. Клежевић, превод дела О херојима од Карлајла, 69). — *Неће више као досад стријепити при прелазу потока* (Б. Ђосић, Изабране приповијетке, 57). — *Уста су се при говору тек понешто отварала* (П. Шегедин, Дјеца Божја, 175). — *Па је тај свој одгој хтјела показати при одгајању свога сина* (Исто, 175). — *Оне су га нападале понекад и при послу* (И. Андрић, Приповетке I, 118). — *Талијански војници одрекли су послушност при стријељању неке групе осуђеника* (М. Лаалић, Свадба, 28). — *И моја је суза при расстанку горком тугом земљу покапала* (Б. Јакшић, Целокупна дела IV, 8).

б) Ова се одредба, иако у оваквим случајевима свакад казује да је нешто било истовремено с појмом означеним обликом локатива, ипак често употребљава пре да значи околности и услове у којима се нешто врши или збива него време када то бива. То се већ види и из неких од наведених примера, а нарочито се огледа у случајевима као што су:

Турци се *при таквим приликама* ретко скупљају (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 110). — *Развија се све више... задовољство при живљењу у друштву, а непријатност при самоћи* (Св. Марковић, Изабрани списи, 6). — *Неће при таквој згоди Јунона хтјети мироват* (Т. Маретић, превод Хомерово Илијаде, 138). — *Но у мени ишчезнуо није / следбеник младог Вертера, што сања / при месечини и што сузе лије* (М. Ракић, Песме, 13). — *Скачу страсна расположења као жива при грозници* (И. Секулић, Тренуци, 237). — *Онда није могао при пуној свијести побјећи* (М. Фелдман, Три драме, 57). — *Заноћио је ту на мосту, под ведрим небом, при температури од —15* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 11). — *При овом начину транспорта готово и нема губитка* (Вјесник од 15. IV 1960, 2). — *Страшно јој је тешко при мисли да ти сву кривицу сваљујеш увијек на њу* (А. Цесарец, Бјегунци, 35). — *Рат не може дуго трајати при*

усавршеној техници (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 10). — *Трза се при сваком шуму* (М. Лаалић, Извидница, 124). — *И тај лов је најбогатији у пролеће, при тамним и бурним ноћима* (М. Петровић, Роман јегуљс, 33).

в) Понекад је временска нијанса значења ипак претежнија и изразитија: *При вечери полијеша му у вино ракију и нека мирисна биља* (Вук, Приповијетке, 135). — *При њихову животу све очино продадоше* (В. Врчевић, Приповијести, 168). — *Оштри хладни вјетар који се обично диже при западу сунца* (Ј. Е. Томић, Мелита, 57). — *Кугија је та остала код нас при последњем преласку мога ујака* (Б. Ђосић, Покошено поље, 291). — *При почетку овога века владика Петар I састане се... с француским маршалом* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 39). — *Француска окупација још при Наполеону уведе његов законик у Белгији* (В. Богишић, Положај породице, 8). — *Опет је при крају говорио о нечему* (Д. Максимовић, Како они живе, 26). Предлог *при* с локативом овде има (као синоним) исту вредност с предлогом за уз облик генитива. А данас се чешће и од једне и од друге те везе употребљава веза за време + генитив: *за време вечере* или *при вечери*; *за време њихова живота* чешће него *за њихова живота* или: *при њихову животу*. И уз то је овде, тј. у последњем примеру, нијанса различита, јер *при животу* не значи баш за време живота (мислим целог њихова живота, него отприлике за последњих година живота, а у сваком случају — *док су они још били живи*).

г) Посебно уз именице *почетак* и *свршетак*, односно *крај*, као у малопре наведеним примерима и уз још неке именице, као што су: *растанак*, *месечина*, *температура*: *При почетку овога века владика Петар I састане се... и Опет је при крају говорио о нечему* — предлог *при* опет има синонимску вредност предлога *на* или *у* (само уз прву од њих) уз исти, наравно, надежни облик: *при почетку* овога века значи исто што и *на почетку* или *у почетку* овога века. Уз неке од осталих напоредо се употребљавају *при* и *на*: *при крају* — *на крају*, *при свршетку* — *на свршетку*, *при расстанку* — *на расстанку*, *при месечини* — *на месечини*, *при температури* — *на температури*, итд. А у другим се примерима у функцији одредбе околности напоредо с предлогом *при* употребљава предлог *у*, такође с локативом наравно: *при таквој згоди* исто је што и *у таквој згоди*, *при грозници* — *у грозници*, *при говору* — *у говору*, *при таквим приликама* — *у таквим приликама* итд.

553. Предлог *при* с локативом именице *пут* такође се употребљава временски, али не са значењем истовремености као у напред

наведеним случајевима, већ у значењу: пре пута, у време припрема за пут: *Ја сам при путу* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 123). — *Игуман је при путу* (С. Ранковић, Поручени идеали, 160).

554. а) Околности опет, али околности посебне врсте означавају се локативом с предлогом *при* и у случајевима као што су [*Он се*] *при свему своје лукавству и политици јавно хвалио* (Вук, Историјски и етнографски списи I, 168). — *Карађорђе се при свему своје претеривању и обрицању готово није ни жив казао* (Вук, Милош Обреновић, 40). — Посебни карактер околности који се овде том везом износи у њеној је концесивности; *при* с локативом у наведеним и сличним примерима, који су, то треба рећи, у данашњој употреби доста ретки — значи: и поред онога што се именује обликом локатива, тј. *поред свега свога лукавства* (у првом) и *поред свега свога претеривања* (у другом примеру).

б) Несумњиво околности, али и средство помоћу којег се врши оно што се означава управним глаголом имамо и у примерима типа: *Ово ти писмо при пламену запаљене куле бега Аларгића пишем* (Б. Јакшић, Дела V, 176). — Али је исто тако несумњиво да ово *при пламену* означава средство помоћу кога се врши оно што се управним глаголом казује. Тим се овај пример разликује од непосредно претходних. У њему предлог *при* с локативом има синонимску вредност с предлогом *према* уз исти овај облик. Очеvidно исто значење средства имала би ту и предлошко-локативна веза: *према пламену* (исп. оно што се о овоме значењу говори у т. 549), мада се те две везе ипак у нијанси међу собом разликују, јер *при пламену* означава свакако непосреднију близину.

555. Изразито је народна, и више дијалекатскога карактера, употреба локатива с предлогом *при* у служби за означавање поређења: *Камена ти госпоштина, бабо, при Јанковој у Сибињу граду* (нар. песма). — *Проста и та жалост при овојзи* (исто). — *Проста сабља по сто пута турска / од Косова која нас сијече / при злу томе ако је истина* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2098). — *При свом животу заборавља све њихово злато* (В. Врчевић, Приповијести, 12), — где ова веза значи што и у поређењу са + облик инструментала (*при Јанковој* = у поређењу са Јанковом, *при овој* = у поређењу са овом, *при злу томе* = у поређењу с тим злом, *при свом животу* = у поређењу са својим животом).

556. а) Локатив с предлогом *при* употребљава се и са социјативним значењем, које је свакако најпретежније у примерима типа: *Син остаје при очинском занату* (С. Новаковић, Глас, 67). —

Ако је био при новцу, додавао је још по који табак (Ј. Скерлић, Српска књижевност у XVIII веку, 371). — *Сваки је за веслом или при мотици* (М. Лисичар, Приповијести, 22). — *Госпа Мара [је] упорно остала при своје хришћанском гледишту на ствар* (Б. Нушић, Општинско дете, 211). — *Понављали су исти мотив... још увијек при гласу и с доста слуха* (Стј. Михаелић, Новеле, 152). — Већ последњи пример нам јасно говори да предлог *при* с обликом локатива значи што и инструментал с предлогом *с(а)* јер, као што је речено, с доста слуха, могло се казати и с гласом место *при гласу*. А и у свим претходним примерима ова предлошко-локативна веза семантички има синонимску вредност с предлогом *с(а)* уз облик инструментала — наравно у једном његовом значењу сродном социјативним значењима, о којима се говори у т. 468—471.

А то што се стално и привремено има уза се — имаоцу даје посебну особину, што ће рећи да се локатив с предлогом *при* у овом, социјативном значењу обично употребљава у придевској служби, атрибута, апозитива или придева у предикату.

Ова предлошко-локативна веза употребљава се у придевској служби и с другим својим значењима о којима је пре било речи, и у изразима с преносним значењима; нпр.: *Био је чиновник при жупанији* (А. Шеноа, Сабране приповијести VII, 231) — значи исто што жупанијски чиновник. — *Зато су кметови били увијек при послу* (К. Ш. Балски, У ноћи, 209) — једнако је као: увек су били запослени. — *Јеси ли при речи* (С. Новаковић, Калубер и хајдук, 213) значи — Јеси ли истинит? — *Неофрит VIII [је] при пуној снази и при пуном здрављу* (С. Новаковић, Балканска питања, 411) — снажан је и здрав. — *Али ти нијеси при себи* (С. Боровић, Мајчина Султанија) — Али ти нијеси нормалан. — *Старица није при здравој памети* (В. Назор, Новеле, 481) — није здраве памети. — *Видим, није при себи* (Ј. Хорват, Записи, 21) — није нормалан. — *Да живе у другоме бићу и да су други и трећи као већ људи при пићу* (Т. Ујевић, Пјесме, 172) — као већ пијани људи. — *Најпосле су нашли у једном удаљеном селу двоје близнади при сиси* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 10) — двоје сасвим мале дече. — *Никола Гучетић је још био при перу* (И. Секулић, Тренуци, 55) — још је писао итд.

557. У претпоследњем ставу упознали смо се са социјативним значењем локатива с предлогом *при*, у коме, разумљиво је, ова веза синтаксички има синонимску вредност инструментала с предлогом *с(а)*. А видели смо да се у другим случајевима употребљава напореда

с другим предлошко-падежним везама. Она има синонимску вредност и с предлозима *на* и *у*, не само у већ показаним случајевима већ и у примерима типа: *Било ми је чудно при души* (А. Шеноа, Приповијести IV, 93). — *То јој је било тешко при срцу* (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 232). — *Свима је било тешко при души* (В. Петровић, Препелица у ружи, 107). — *Бијаше му чисто лакше и слабе при души* (И. Ђипико, За крухом, 41). — *При души му је (било) нелагодно* (Б. Ђопић, Пролом, 507). — *Зауоставимо се, дакле, при њему (устанку) приликом његове стогодишњице* (С. Новаковић, Калубер и хајдук, 2). — *Да се мало зауоставимо при Енглезима преводиоцима* (И. Сскулић, Говор и језик, 43). — *Није велик дио остао при уговору* (А. Базала, Повијест филозофије II, 49). — У последња три примера локатив с предлогом *при* синтаксички је, али не и семантички, сасвим еквивалентан локативу с предлогом *на*, а у првих пет локативу с предлогом *у*; *зауоставимо се при њему* углавном се подудара са *зауоставимо се на њему*, а *било ми је чудно при души* са *било му је чудно у души* итд.

558. Синонимску вредност предлога *пред* с инструменгалом има предлог *при* уз облик локатива у примерима какав је: *При таквом лицу душа се и нехотице заплаче*, — где он ипак нема значење места већ је *такво лице* више узрок онога што се казује основним глаголом.

559. У реченицама типа: *Не веруј, куме, пасја су уста и лакоме су очи при погачи* (Д. Обрадовић, Басне, 18) — *при* с локативом синтаксички је еквивалентно с предлогом *на* уз облик акузатива. Данас би, ипгавише, та веза неупоредиво била обичнија у облику њеног синонима: *Лакоме су очи на погачу*. А у примерима као што је: *И тако [је] Швајцарска угочиште „Браће револуционара“ ... нарочито из Русије, која је при том стало и сама шила путем политичког и социјалног напретка...* (Ј. Скерлић, Св. Марковић, 23) — једнако је обичан генитив с предлогом: *пored тога*. И тако се *при* овде своди на скоро сасвим супротно значење изузимања, као семантички синоним генитива с предлогом *осим*, у којем опет има и значење заједнице (*Уз то је и сама шила*).

560. У изразима и фразама и ова се, као и друге предлошко-падежне везе, употребљава с умереним значењем, у коме је ипак понекад као у примеру: *Сјекира је њему при колениу*, тј. *близу* — Његош, Пустинџак, 23 — могуће утврдити за које се од оних значења о којима смо напред говорили може узети. Али је још чешће

(*Ти си мојој грешној души много, при богу стекао* — А. Тресић Павичић, Љутовид Посавски, 13) — тешко довести у везу с конкретним значењима.

ГЛАГОЛСКИ СИСТЕМИ

561. Као речи које означавају процесе којима се бићима или предметима, појмовима уопште, приписује што као радња, збивање, стање или особина, глаголи имају врло значајну функцију у језику. Том њиховом функцијом приписивања каквог процеса неке појму и ствара се основна језичка јединица, тј. реченица. Глаголом се, дакле, организује реченица. И без њега не може бити ове јединице језика у њеном уобичајеном облику. Овде истакнуту своју функцију у реченици глагол врши предикатом као једним од главних делова њених. А ту се глагол јавља у различним облицима, с којима смо се упознали у I делу Савременог српскохрватског језика.

Облици глагола у предикату узети заједно имају неколико различитих система: систем лица, систем броја, систем граматичког рода, систем времена и систем начина (модуса). Сви ти системи имају своје знаке који се огледају у различним облицима у реченици, већ према томе за какве су системске моменте везани. А поменути пак знаци се називају знаци реченичности или знаци предикативности. Своје знаке предикативности имају у неким случајевима и глаголска стања: *радно* (*Сви су прочитали ту књигу*) и *трпно* (*Та је књига од свих прочитана*). Али се *радно* и *трпно* стање, тј. актив и пасив, препознају и ван посебних облика с *радним* и *трпним* глаголским прилегом, у облику инфинитива, нпр., чија је основна функција именовање извесног процеса. А осим тога, поред актива и пасива постоји и *треће*, тзв. *средње* стање, тј. *медиј*, који нема посебних знака предикативности, нема, тј., посебних облика у функцији предиката, па ни иначе. И стања глаголска, тачније речено — стања субјекта у којима се овај налази у вези са оним што му се глаголом приписује чине посебан систем, систем глаголског рода. Зато ћемо га ми овде посебно и посматрати заједно са системом прелазности, непрелазности и повратности глагола, који је са системом глаголског рода, ниже ћемо казати по чему, тесно међусобно повезан.

А посебан систем, сасвим одвојен од свих других глаголских система, па за пас, а и за многе друге, али не за све лингвисте — и од система времена чини глаголски вид, на коме ћемо се ми, као на систему стварних глаголских значења прво задржати.

ГЛАГОЛСКИ ВИД И ЗНАЧЕЊСКИ ВИДСКИ ЛИКОВИ

562. У служби речи детерминације, које предметима и бићима приписују какве процесе (радњу, стање и збивање) или особине, глаголи се од друге главне врсте детерминативних речи, тј. од придева, разликују углавном по томе што глаголи претежно приписују нешто привремено. Они наиме најчешће приписују радњу (*Славуј пева, Ратар оре*), а радња је увек привремена, као што је такво обично и збивање (*Облачи се, свиће, грми*). Стање је пак више особина која се приписује и као трајна, али и као привремена: *Земља се окреће око осовине; Сунце сија; Звезде трепере* итд. Особина је сунца, и то стална особина, да сија. Али се особина сијања сунцу може приписивати и за одређено, краће, па и за врло кратко време, као у примеру: *Не пада киша него сија сунце* — каже се када се, рецимо, овом реченицом присутни обавештавају да сунце сија, а не пада киша у тренутку у коме се говори. Ово исто важи и за реченицу: *Звезде трепере* — дакле: *трепере уопште, треперљиве су*, али *Звезде трепере* може значити и да се запажа како звезде трепере у време када се то констатује.

Ипак, глаголи, и када приписују нешто привремено — а то је претежно њихова функција у језику — својом основом, у српскохрватском и у њему сродним језицима уопште, не означавају увек и ограниченост трајања процеса који се њима приписује. Временска ограниченост трајања процеса означава се глаголима само у једним случајевима, а у другима се казују процеси неограниченог трајања. Не мислимо овде рећи неограниченог у смислу сталности и непрекидности — мада има неких глагола који у одређеним везама и то значе — па чак ни у смислу изузетне дуготрајности, већ мислимо на трајање процеса који може бити дужи или краћи, али тек процеса који тече, који ипак траје, којег трајање није ограничено.

563. Према томе да ли означавају процесе неограниченог или ограниченог трајања, глаголи у словенским језицима, па и у српскохрватском, као једном од њих, двојаког су вида: несвршеног или имперфективног: *читати, певати, ићи, дизати се, схватати, воleti, жалити, чекати, налазити, падати* или свршеног, од имперфективног: *прочитати, запеvати, доћи, сести, дићи се, схватити, заволети, прежалити, дочекати, наћи, пасти*.

564. Као последњи од глагола прве групе, од групе имперфективних глагола навели смо глагол *падати*, а као последњи од свршених — глагол *пасти*, којему је с глаголом *падати* заједнички и корен и основно значење, али им је вид различит. У другим, несловенским

језицима у таквим случајевима глагол једног облика: у нем. решимо, *fallen*, у француском *tomber*, у енглеском *fall* (fol) има значење, које у српскохрватском језику имају два по облику различна глагола: *пасти* и *падати*, а тек из реченичне се ситуације, из контекста, пошто у дотичним језицима нема посебних знака за то, — одређује да ли је одговарајући глагол употребљен као свршен или као несвршен.

Српскохрватски се језик (и словенски језици уопште), дакле, разликује од већине других језика тиме што се у њему разлика у глаголском виду, тј. разлика између неограничености трајања радње, стања или збивања и њихове тренутности, односно ограничености трајања, означава обликом глагола или се само одређује у контексту, односно у језичкој ситуацији. У словенским језицима, и у српскохрватском као једном од њих, та се разлика у неупоредиво највећем броју случајева огледа у облику глаголском, односно у глаголској основи, само у основи или у основи повезаној с одређеним префиксима или афиксима. И с обзиром на ту претежност везаности овога или онога вида за облик глаголски, систем вида с разлогом је у науци о језику сматран за морфолошку категорију. Он је и за нас наравно претежно морфолошког карактера. Али, с једне стране, зато што другим глаголским системима: систему рода, времена, начина... као претежно синтаксичким, дајемо место у синтакси, — сматрамо да ни систем глаголског вида не треба одвајати од осталих глаголских система, макар да је он претежно друкчијег карактера. С друге стране, како ћемо касније (у тач. 573) видети, има доста глагола у српскохрватском језику (а од њега се у овоме не разликују ни други словенски језици) чији се глаголски вид по морфолошким знацима не може одредити, јер су истог облика у оба вида. У контексту, у језичкој ситуацији у којој су употребљени, увек је, међутим, и без обзира на његов облик, могуће утврдити да ли је неки глагол свршен или несвршен. А то значи да глаголе ради одређивања њихова вида треба посматрати у вези с другим деловима реченица у којима су употребљени, да је глаголски вид, дакле, и синтаксичког карактера. И баш зато се, нарочито у новије време, и у другим језицима у којима по облику глагола у вези с њиховим видом нема апсолутно никакве разлике — све чешће говори о проблемима глаголског вида (В. између осталог IV део ниже цитираног Зборника који је уредио руски аспектолог Ј. С. Маслов).

Али ако се о глаголском виду несловенских језика говори спорадично, о њему је у словенским језицима написано више него о ма којем другом граматичком систему. Литература о глаголском виду у словенским језицима, у којима је он у основи истог карактера, одвећ је опсежна тако да тешко ко може имати претензија да из те

литературе издвоји оно што је у њој најзначајније, али ћемо ми — уз напомену да је у скоро свим значајнијим учебницима и приручницима појединих словенских језика озбиљна пажња поклањана, и поклања се, глаголскоме виду — ипак упутити на неке радове, који су се појавили за последњих неколико деценија, а који су од већег значаја за учење о глаголском виду, како се данас гледа на њега¹.

565. а) Поводом упућивања на наведену литературу, ми сматрамо да је потребно скренути пажњу на опрезност и резерву с којом треба примати неке поставке из поменутих, иначе врло значајних радова, пре свега на мешање система глаголских времена са системом глаголског вида. Та је погрешна премиса многе проучаваоце овога проблема наводила на погрешне закључке.

¹ Међу ове радове иду:

A. Mazon: *Morphologie des aspects du verbe russe* 1908; *Emplois des aspects du verbe russe* 1914; *L'aspect des verbes slaves*. Moscou 1958; S. Agrell, *Przedrostki postaciowe czasownikow polskich*. Kraków 1918; Fr. Trávníček, *Studie o českém vidu slovesném*, Praha 1923; G. Guillaume, *Temps et verbe*. Paris 1929; J. Kuryłowicz, *La genèse d'aspects verbaux slaves*. Prace filologiczne XIV 1929; A. Bелић: *Словенски инфинитив у вези с постанком словенског глаголског вида*. Глас Српске академије наука 148. Београд 1934; *О глаголима са два вида*. Јужнословенски филолог XXI, 1955; Erwin Koschmieder, *Nauka o aspektach czasownika polskiego*, Wilna 1934; *Aspekt und Zeit* (реферат на V међународном конгресу слависта у Софији 1963); N. van Vijk, *Sur l'origine des aspects du verbe slave*. RES 9, 1929, *Zur Vorgeschichte der slavischen Aspekte*. I. F. 53, 1953; E. Siedel, *Zu den Funktionen des Verbalaspektes*. Travaux du cercle linguistique de Prague, 6, 1936; C. G. Regnéll, *Über den Ursprung des slavischen Verbalaspektes*, Lund 1944; B. В. Виноградов, *Русский язык* 1947, стр. 477—539; B. В. Бородич, *К вопросу о формировании совершенного и несовершенного вида в славянских языках*. Вопросы языкознания, 6, 1953; A. Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověnině* 1954; B. Грубор, *Аспектна значења*. Рад Југославенске академије знаности и умјетности књ. 293. и 295, 1953; I. Nemes, *Kategorie determinovanosti a indeterminovanosti jako základ slovenske kategorije vidu*. Slavica XXV/4, 1956; A. В. Исаченко, *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*. II Братислава 1960; Ю. С. Маслов: *Роль так называемой перфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида; Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке*. Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка. Т. 7. 1948; *Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании, Система основных понятий и терминов славянской аспектологии*. Вопросы общего языкознания. Издат. Ленинградского государственного университета. Ленинград 1965; A. Б. Бондарко и A. А. Булачина, *Русский глагол*. Издат. „Просвещение“ Ленинградское отделение. Ленинград 1967, стр. 11—76. И, да више не набрајамо, навешћемо само још зборник учења о глаголском виду већег броја аспектолога, који је знатно израдио опет Ј. С. Маслов, под насловом: *Вопросы глагольного вида*. Издательство Иностранной литературы. Москва 1962. и дао већи број прегледа, кад сродних а кад разnorodних схватања неруских научника о скоро увек сложеним низовима питања које у себи садржи феномен глаголског вида.

Када ову литературу проширимо још знатним бројем расправа о глаголском виду на које се упућује у овде наведеним радовима, посебно у наведеном делу B. В. Виноградова и библиографијом уз такође наведени приручник *Русский глагол* A. Б. Бондарка и A. А. Булачина, која се односи на глаголски вид, — онда се добија врло опсежан синтаксички студија и расправа о проблему категорије глаголског вида у словенским и др. језицима, који већ сам са собом говори о сложености тога проблема.

Неки су се и наши лингвисти држали, а неки се и сада држе, схватања о делимично истим функцијама глаголског вида и глаголских времена. О свођењу значења времена у извесним њиховим службама на значење вида говорио је и A. Белић у својим најранијим радовима о синтаксичким категоријама глаголских времена¹, несумњиво зато што се до времена постанка тих његових радова, није посебно бавио, или се мало бавио, глаголским видом, а његови продужаваоци проучавања употребе и значења времена у многоме су, па и у томе, ишли за њим. Нама је данас јасно да су функције глаголског вида и глаголских времена по суштини својој потпуно различите „јер се“ — како је управо Белић, не много касније, али тек после проучавања глаголског вида и дубљег улажења у суштину проблема синтаксе глаголских времена, рекао (у критици напред наведене студије E. Кошмидера о видовима пољског глагола²) да се „свако глаголско време одређује према извесном моменту, а глаголски вид је апсолутан, дат у самој основи глагола“.

б) Ми ћемо о различним функцијама глаголског вида и глаголских времена говорити и касније, када будемо расправљали о систему ове друге категорије (в. т. 627. и 628.) зато што се у литератури код нас у давању система времена како рекосмо, скоро стално уплитао вид. А овде ћемо дати преглед неких дефиниција имперфективног и перфективног глаголског вида с наглашавањем да су имперфективни глаголи одавна, по нашем мишљењу, сасвим тачно дефинисани као глаголи што означавају вршење радње без ограничења трајања у времену. И непотребно се, опет наравно по нашем мишљењу, дају друкчије дефиниције³. У постојећој врло опсежној литератури о глаголском виду у словенским језицима давале су, међутим, неједнаке дефиниције глагола свршеног вида, тј. перфективних глагола. Као највероватнија раније је била прихваћена пунктуална теорија, тј. теорија тачке Делбрџа⁴ и Бругмана⁵, по којој свршени глаголи означа-

¹ B. О. употреби времена у српскохрватском језику. Јужнословенски филолог VI, 1926—1927, стр. 109. и 110. и *О синтаксичком индикативу и „релативу“*, Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, Krakowiae II, 47—56.

² Јужнословенски филолог књ. XIII, стр. 225. Београд 1933—34.

³ Ми неуспелом сматрамо и дефиницију коју налазимо у цитираној књизи A. Б. Бондарка и A. А. Булачина *Русский глагол*, који они преузимају од A. Достаала и Ю. С. Маслова (в. стр. 31. те књиге) и по којој се имперфективни глагол дефинише према ономе што није, а не што јест — као супротност перфективном виду, који „значава радњу као недељиву целину“ [а ми се узгред питамо колико и ова дефиниција може задовољити, мада она није нетачна], док не свршени вид, каже се тамо, у својој семантици то не садржи. А ово се, по нашем мишљењу, не може узети за дефиницију.

⁴ V. Delbrück, *Grundriss der vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Vergleichende Syntax II*, 13—14.

⁵ K. Brugmann, *Kürze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*.

вају процес у коме се почетак и крај поклапају, тако да се он своди на једну тачку у времену, да се, тј., цео тај процес изврши у једном тренутку. Ту је дефиницију прихватио и Ф. де Сосир¹, затим А. Меје² и већина руских лингвиста. И она се наметнула по сили лингвистичких ауторитета који су је давали, па је, може се рећи, била готово општеприхваћена у науци, и посебно — у школским уџбеницима. Та се дефиниција глагола свршеног глаголског вида, међутим, може применити углавном само на два видска значењска лика перфективних глагола, тј. на глаголе тренутно-свршене и почетно-свршене и само на неке глаголе нашег завршно-свршеног видског лика свршених глагола (в. т. 568. а, б и г).

в) Нешто је тачнија дефиниција А. Белића по којој свршени (перфективни глаголи означавају свршени тренутак радње³. Али је и та дефиниција непотпуна. Сви, наиме, перфективни глаголи, за разлику од имперфективних, означавају један свршени тренутак радње, али, како ћемо даље у току излагања видети, перфективним глаголима свих осталих значењских видских ликова, осим изузетних, не може се спорити и извесно краће или дуже трајање вршења радње, па неким ни цео ток радње, пре његова ограничења свршеним тренутком, који је битан свакако код свих перфективних глагола. То за српскохрватски језик констатује и Б. Грубор у својој студији. Неки се глаголи завршно-свршеног лика, нарочито они с префиксима потпуно изгледелог значења, као што су: *погинути, пропасти, изгорети, изгубити* и сл., истина, свде на један тренутак. Сви остали свршени глаголи поред свршеног тренутка, којим се ограничава ток процеса, значе и извесно дуже или краће трајање у времену. У прочитати књигу глагол *прочитати* не значи само завршити читање књиге већ и још нешто, а наиме тај глагол, како смо напред већ рекли, значи и процес читања књиге; *прећи* реку подразумева и процес прелажења, који свакако траје у времену, а *прелетети* непријатељску територију пре завршетка ове акције подразумева и вршење процеса прелетања. Да поред свршености једног тренутка радње у своме значењу садрже извесно краће или дуже трајање и други неки свршени глаголи — то ћемо ниже објаснити и потврдити примерима глагола неколиких наших значењских видских ликова; в. тач. 568. в) 1—3 и г) 2—4.

566. а) Свођење свих свршених глагола на једну тачку у времену не може се одбранити доказима неких синтаксичара (Пешковског, нпр.) према којима свршени глаголи никако не могу бити до-

пуна глагола који значе било почетак, било продужавање, било престанак радње, тј. глагола семантичког типа: *почети, наставити, престати*¹. То је уосталом лепо показао В. Виноградов у својој напред наведеној књизи (на стр. 496). Овоме је потребно додати да се у таквој функцији доиста не употребљавају свршени глаголи, али не само они што означавају једну тачку у времену, него ни свршени глаголи (*perfectifs indéterminés*)², који поред свршеног тренутка којим се ограничава вршење у своме значењу садрже и извесно краће или дуже трајање радње. И то свакако мора ући у дефиницију глагола свршеног вида који, према томе, значе свршени тренутак радње у коме се она цела изврши или се њим завршава или како друкчије ограничава краћи или дужи ток радње³.

б) По нашем схватању нису у праву лингвисти (Вајсман, Пешковски и др.) који — према историјском прегледу учења о глаголском виду руског језика — почетно-свршеним глаголима типа *зепвати*, нпр., споре свршеност, доказујући да она ту није у самим глаголима него у префиксу *за*⁴. То, уосталом, није тешко доказати значењима које тај префикс има и по своме пореклу и у савременом језику, а од којих ни једно нема ничега од нијансе коју му приписују поменути граматичари.

Ми се не можемо сложити ни с познатим француским славистом А. Мазоном, чије су заслуге за проучавање, посебно руског глагола⁵, врло велике, као што се не слажемо ни с другим присталицама мишљења према којем се изношењем и дефинисањем различних семантичких врста и подврста глагола не може доћи до разумевања глаголског вида⁶. Ми, истина, и сами мислимо да се у претераном целпању, које обично доводи до мешања видских, и ванвидских момената онемогућава расветљавање проблема глаголског вида. Али сматрамо да је баш ту, тј. у семантици појединих типова глагола, али само у семантици обухваћеној оквирима глаголског вида, суштина овога проблема.

в) Видску вредност појединих глагола у многим ситуацијама није могуће одредити и ван тих ситуација, ван реченичног контекста.

¹ А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, стр. 168.

² А. Мазон дефинишући ове глаголе каже за њих да означавају неодређеност, трајање али у границама завршености процеса (*Emplois des aspects du verbe russe*, 113).

³ Овакву углавном дефиницију дао је знаменити руски лингвист Ф. Ф. Фортунатов. А. Фортунатовљевој дефиницији даје преимућство над осталим дефиницијама значења глагола перфективног вида и В. В. Виноградов у својој књизи *Русский язык*, 496. и 497.

⁴ В. исто Виноградовљево дело, стр. 494.

⁵ Нарочито у прве две од три горе наведене студије француског слависте..

⁶ Такво је схватање Мазон изложио у последњој цитираној расправи на стр. 33. и 34.

¹ F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1931.

² A. Meillet, *Le slave commun*, Paris 1924, 340.

³ А. Белић, *Прилози историји словенских језика*, Јужнословенски филолог IV, 3.

Управо је само у целим језичким ситуацијама могуће тачно одредити вид двовидских глагола, нпр., разликовати дуративност од итеративности, уочити итеративност перфективних глагола, и видску вредност супротну оној што је садржи сама основа глагола. То нам и даје право да глаголски вид, иако је он несумњиво морфолошко-семантичка категорија, посматрамо заједно са синтаксичким феноменима језика, у што се неће бити тешко уверити из нашег даљег излагања и класификовања глагола према значењским видским линковима.

А пре него пређемо на ту класификацију задржаћемо се на неким општим питањима глаголског вида. Прво ћемо још нешто рећи о самим дефиницијама глагола једног и другог вида.

567. *Несвршени (имперфективни) глаголи* означавају радњу неограниченог трајања, а *свршени глаголи* — означавају један свршени тренутак радње, али не увек само то. У значењу неких свршених глагола подразумева се и вршење радње које је претходило томе тренутку, у значењу глагола: *прочитати, прежалити, превести*, нпр. Глагол *превести књигу, рецимо с једног језика на други или превести некога или нешто преко широке реке*, тј. вршити и извршити превођење с једног језика на други, или превођење нечега преко реке, — поред извршености тих радњи, које је битно, укључују у своје значење и ток вршења дотичних радњи пре њихова извршења. Ипак је главно, или, како рекосмо, битно означавање свршеног тренутка, који је у три сад наведена и у многим сличним примерима завршни тренутак процеса радње.

Има, истина, глагола у српскохрватском језику који истим својим обликом могу бити и свршеног и несвршеног вида. О тим ће глаголима бити речи нешто касније, а прво ћемо се задржати на разликама глагола једног према глаголима другог вида.

а) Сви несвршени, имперфективни глаголи једнаки су по томе што означавају радњу неограниченог трајања, мада радње (збивања и стања) које се њима казују могу бити двојаке: непрекидно-трајне, и зато се глаголи којима се такве радње казују називају *непрекидно-трајним, дуративним* глаголима, какви су: *читати, певати, чувати, радити, носити, писати, причати, говорити, красити, мазати, расти, тећи, пећи, пушити се, топити се* итд.

б) А може се радња и прекидати, односно понављати у времену неограниченог трајања. Глаголи који означавају овакве процесе називају се *учесталим, итеративним* глаголима. Такви су, пре свега, глаголи који се изводе од свршених глагола нарочитим наставцима (инфиксима): *скидати (од скинути), спуштати (од спустити), ра-*

ћати (од родити), обарати (од оборити), прекрајати (од прекројити), улагати (од уложити), падати (од пасти), скривати (од скрити) — који значе: више пута нешто скинути, више пута родити, више пута оборити, више пута прекројити, више пута створити, више пута скоцити итд. Они, дакле, казују радње које се више пута понављају. И самим су тим итеративни глаголи такође несвршеног вида јер се извршење њима означених радњи неодређен број пута, а то ће рећи — неограничено време, понавља.

в) Али поред тога ови исти глаголи могу бити и дуративни. Тако глагол *спуштати*, нпр., значи и — *вршити радњу спуштања нечега*, која није итеративна, али није ни тренутна него опет извесно време траје; *спуштати* у овом истом облику не значи само више пута вршити или извршити ову радњу, тј. више пута спустити, него и *вршити радњу спуштања* која непрекидно траје, дуже или краће време, али свакако непрекидно траје. То ће рећи да глагол *спуштати* није само итеративан већ и дуративан; *раћати* такође не значи једино понављати раћање већ и *пораћати*, означава, дакле, и процес пораћања, тј. доношења живог бића на свет, који никако није тренутан, већ се врши кад за дуже кад за краће време, који је, једном речју, неодређеног, непрекинутог трајања. Тако је и сваки од даљих наведених глагола и итеративан и дуративан. Када је који такав глагол једног а кад другог од та два значењска лика, схвата се из језичких прилика у којима се њима означене радње врше.

г) А усталом, и сваки други несвршени глагол који, узет сам за себе, — обликом својим не упућује ни на какво понављање, такође у одређеној језичкој ситуацији означава понављање — итеративан је, дакле. Узмимо за ово као пример глагол *писати*, који је овако засебно узет, а и у примени у многим језичким ситуацијама, имперфективан глагол, јер означава вршење дотичне радње неодређеног трајања. У примени, у језичкој ситуацији какву имамо у реченици: *Он је своје песме писао само у касну ноћ*, глагол *писати* употребљен је за означавање радње понављања, јер је одвећ јасно да онај о коме се говори своје песме није писао у једну касну ноћ, него много пута ноћу; ту је глагол, разуме се, итеративан по своме смислу, који открива језичка ситуација, контекст у коме је глагол употребљен. Тако је исто глагол *читати* у примеру: *Он новине чита у време кратког одмора после ручка*; глагол *сејати* у реченици: *Јара жита се сеју првих пролећних дана* итд. Ови нам примери јасно говоре на какав се начин у језицима који немају морфолошког система вида, као што су поред великог броја других и мало пре споменути три велика западноевропска језика — одређује разлика између огра-

ничености и неограничености трајања радње и између непрекидности и вршења радње с прекидима, одн. учесталости радње, која се казује глаголом у свему истог облика.

а) И свршени глаголи у одређеним језичким приликама такође означавају радње које се понављају, што ће рећи да су и они у таквим приликама по смислу итеративни. Као класичан пример за ово наводимо познате стихове из класичне народне песме *Почетак буне на дахије*, у којима се Фочић Мехмед-ага јада на поступке Илије Бирчанина речима: *А кад мени порезу донесе, / десну руку на јатаган метне / а лијевом порезу додаје*, у којима се глаголским облицима *донесе* и *метне* казују радње које нису извршене само једанпут, него су се понављале у свакој прилици кад је Бирчанин доносио порезу. А не треба помислити да је то особина само стила народних песама. То се сваки час среће и у данашњем језику, како у језику писаца, тако и у оном свакодневном, разговорном и пословном језику, у примерима као што је: *Он прочита књигу за дан-два, па је одмах врати у читаоницу и узме другу*.

568. Док глаголи неограниченог трајања, тј. имперфективни глаголи, како рекосмо, с обзиром на смисао, на значење, имају два лика: непрекидно-трајни (дуративни) и учестали (итеративни) лик, — свршени пак глаголи имају више ликова. Ми, дакако, нећемо овде узимати у обзир оне бројне ликове које набрајају поједини проучаваоци глаголског вида као Агрел¹, нпр., и др. и питања која с глаголским видом не стоје у вези, већ ћемо узети само неколика међусобно различна значењска лика свршеног глаголског вида да на њима покажемо најбитније разлике, и то ћемо узети управо оне ликове који су најпотпуније видски, који су тј. временског, а не просторног или каквог сличног карактера. (О томе другом нешто је речено у I књизи овога дела, у одељку о творби глагола с префиксима, али само с принципске стране, јер јамачно у једној књизи где се дају општи системи језика све посебне проблеме није могуће детаљно расправити).

А правих значењских видских ликова свршених глагола ми узимамо пет, од којих неки имају по два или више типова.

а) Једног су значењског видског лика глаголи који означавају процес радње која се цела изврши у једном тренутку, па их зато с правом можемо назвати тренутно-свршеним глаголима,

¹ Шведски славист Сигурд Агрел у своме врло запаженом, а овде већ цитираном, делу посвећеном глаголском виду у пољском језику, даје преко двадесет значењских ликова. А полазећи с његових позиција сигурно би се могао наћи и знатно већи број сличних значењских типова глагола.

у какве иду: *треннути, куцнути, лупити и лупнути, шљиснути, ударити, пасти, сести* и сл.

б) Друкчијег су лика: *завонити, зазврјати, заиграти, запевати, заплакати, закуцати* (са значењем почети куцати), *затреперити, зазвиждати, залајати, закликати, зазвечати, прошиштати, прозборити, проговорити* и други глаголи који означавају свршени почетни тренутак радње означене основним глаголом или који, да простије кажемо, значе свршени почетак радње, па се зато зову почетно-свршени глаголи.

в) 1. Блиски су почетно-свршеним ингресивни глаголи, тј. глаголи који значе отпочети једну радњу и мање или више заћи у њено вршење; као што су: *загристи, засећи, загледати се* (у нешто), *развикати се, узбунити се*, па затим и далеко, чак преко мере заћи у њено вршење: *запигти се, заседети се, заоргијати, залумповати се*. Ове глаголе према значењу њиховом, а дакако и с обзиром на време трајања њима означене радње, ми називамо и свршено-продужним или неодређено-свршеним зато што се њима свакако означава један тренутак радње, али и њено краће или дуже вршење, њено продужавање. А ови су глаголи, и поред тога продужавања, по виду свршени. Њима се означава ипак свршеност једног тренутка радње, али тај тренутак није први, као што није ни последњи, нити било који одређени тренутак дотичне радње, и зато сматрамо да се они у нашем језику могу звати неодређено-свршеним глаголима.

2. Овим се термином могу звати и глаголи друкчијег иначе типа: *поседети, поразговарати, полежати, поплакати, почитати* (у значењу за кратко или и нешто дуже време читати), јер су и они свршени, а значе радњу која се једно, такође неодређено, време врши. И ово су, према томе, неодређено-свршени глаголи јер и они казују завршетак или боље рећи ограничење вршења радње после њеног краћег, али опет неодређеног трајања.

И ови глаголи, као и они из непосредно претходног става, иако сами собом казују и да је радња једно време вршена, ипак као главно обележавају завршавање, односно ограничавање трајања радње, и они, тј., означавају један свршени тренутак радње, па су зато несумњиво свршеног вида.

3. У групу ових глагола иду и глаголи с префиксом *уз-*, чији се облик презента употребљава наредо с футуrom II глагола с којима се овај префикс слаже у хипотетичним и временско-хипотетичним реченицама: *Ако се ускупате (ако се будете купали) осетићете благодети морске воде. — Тек кад ушчитате ту књигу, уозна-*

ћете величину њеног аутора, и где они видски значе и почетак радње и њено вршење за извесно (неодређено) време. О извесном трајању онога што се њима означава говори чињеница што се њихов облик презента употребљава напореда с футуrom II несвршеног, а не свршеног глагола (Кад *ушчитате* ту књигу = Кад *будете читали* ту књигу или нешто слично, в. т. 662).

г) И велик број четвртог значењског видског лика свршених глагола, поред онога што га карактерише као лик посебне врсте, поред свршености, наиме, глаголске радње, такође у своме видском значењу садржи још по нешто. Али да покажемо, прво, шта је то што је за овај лик глаголског вида суштински карактеристично. То је код свих њих означавање момента свршетка радње, како се то јасно види из примера: *погинути, изгубити, изгорети, пропасти, проћердати, прочитати, продати, затворити, опколити, оградити, прелетети, преконати, поорати, почитати* (са значењем: *прочитати све* на шта се мисли), *опточити, узорати, засејати* и др. И то би били глаголи *завршно-свршеног* лика свршеног глаголског вида. А и таквих глагола има неколико типова.

1. Једни од ових глагола, а то су обично они у којих су префикси изгубили своја посебна значења, као што су: *погинути, изгубити, пропасти, изгорети* и многи други казују само потпуно извршење радње, опет у ствари значе свршени тренутак радње у коме се цела она изврши у томе тренутку, те и нема разлике између њих и свршених глагола првог значењског видског лика.

2. Глаголи пак завршно-свршеног лика у којих се посебно значење префикса још чува, — поред означавања свршености завршног момента радње подразумевају и њено претходно вршење: *прочитати*, нпр., значи читањем проћи кроз књигу, чланак, писмо, натпис и сл. и завршити то читање; *прелетети* — летењем преко чега извршити акцију прелетања, *поорати* — орањем завршити ту радњу у свим предвиђеним случајевима (*поорати* у другом значењу: неодређено краће време орати, *мало орати* иде у један од претходних линкова свршених глагола о коме смо већ говорили, у в-2 лику глагола свршеног вида); *преконати* — превртањем копајући завршити ту радњу итд. То би били завршно-свршени глаголи који у своме значењу садрже не само завршни моменат свршетка него и претходно њено вршење.

3. Завршно-свршеног, али опет унеколико, посебног лика су и глаголи типа: *дозидати, дочитати, докосити, дојести, доплатити, доорати, довршити*, који су неоспорно свршени, што ће рећи да као главно означавају опет свршени моменат завршетка радње, али не

само то, већ и вршење једног дела радње која се казује основним глаголом, и то обично њеног раније недовршеног крајњег дела. Ми кажемо да обично ово значе зато што има још један значењски лик ових глагола, што се наиме употребљавају и у значењу довршити дотичну радњу: *дозидати* — довршити (управо *завршити*) *зиданье, дочитати* — довршити читање итд. Сви ови глаголи, дакле, значе вршење заосталог крајњег дела радње и њено завршавање или и само довршење радње. И зато сматрамо да и ове глаголе можемо убројити у завршно-свршене.

4. У завршно-свршене глаголе опет посебног, и од свих других тога лика различне глаголе иду: *најести се, напиту се, нагледати се, напушити се, намучити се, нагладовати се, нарадити се, наживети се* и сл. глаголи, који на исти начин као глаголи свих значењских типова овога лика означавају завршни моменат свршетка радње, али, осим тога, подразумевају и вршење те радње у знатној мери, до засићености њоме.

Последње глаголе овде дајемо као посебан тип завршно-свршеног лика због специфичности њихова значења, јер би само вршење њихово које у себе у знатној мери укључује и трајање пре остварења засићености њом захтевало њихово класификовање заједно са свршеним глаголима г-2 видског лика.

569. Према другим значењима која се не тичу глаголског вида, која, тј., не одређују временски размак трајања њима означене радње, — могли бисмо, како смо већ рекли, набројати и још посебних типова свршених глагола, али је то уочљиво предмет опште семантике тих глагола као речи. И зато се ми задовољавамо прегледом њихових значењских типова какве дајемо у одељку творбе речи о глаголима с префиксима.

Мада се о томе мора говорити и у сад споменутом одељку морфологије, свакако је и овде потребно скренути пажњу на међусобни однос глагола по виду с обзиром на њихову творбу, на њихов облик уопште, јер се само на тај начин можемо упознати са два врло значајна градилачка процеса у вези с глаголским видом, наиме с процесом перфектизовања, тј. прављења свршених глагола од несвршених, и имперфектизовања или прављења несвршених глагола од свршених.

570. Перфектизовање се врши на два начина:

а) стварањем сложених од простих глагола додавањем префикса овима другим, који тако од имперфективних (несвршених) постају

перфективни (свршени) глаголи; додавањем префикса *до-*, *из-*, *по-*, *пре-*, или *про-* несвршеном глаголу *читати* добивамо свршене глаголе: *дочитати*, *ишчитати*, *почитати*, *пречитати* и *прочитати*. Исто тако када несвршеном глаголу *писати* додамо префиксе: *за-*, *из-*, *пре-*, *про-* добивамо свршене: *записати*, *исписати*, *преписати*, *прописати*; додавањем префикса: *до-*, *за-*, *из-*, *пре-* несвршеном глаголу *радити* добијамо свршене: *дорадити*, *зарадити*, *израдити*, *прерадити*; несвршени глагол *желети*, с префиксом *за-* постаје свршен — *зажелети*; од глагола *хвалити* с префиксима *за-* и *по-* добивају се свршени глаголи: *захвалити* и *похвалити*; прости глаголи несвршеног вида: *ићи*, *летети*, *трчати* с префиксом *пре* постају свршеним: *прећи*, *прелетети*, *претрчати*.

Додавањем префикса ти глаголи, узгредно ћемо овде додати, нису променили само вид, него и рекцију своју, од непрелазних они су постали прелазни (*прећи пут*, рецимо. према *ићи*; *прелетети непријатељску територију* према *летети*). А и друкчије се каткад мења рекција глагола сложених с неким префиксом. Глаголи *брати* и *купити* захтевају објекте у акузативу (*брати јабуке*, *купити шљиве*), а с префиксом *на-* глаголи *набрати* и *накупити* објекатску допуну имају у облику генитива (*набрати јабука*, *накупити шљива*) итд. Падежни облици у тој вези чувају своје основно значење, наравно. Али ово није предмет учења о глаголском виду.

б) Имперфективни глаголи се могу перфективизовати и додавањем наставка (суфикса) *-ну* на основу имперфективних глагола. Када на основу имперфективног глагола *викати*, рецимо, додамо тај наставак, — онда добијемо перфективан (свршен) глагол *викнути*; када на основу несвршеног *ледати* додамо *-ну*, добијемо свршени глагол *леднути*; када на глаголску основу презента, тј. на основу зов- глагола *звати* додамо наставак *-ну*, добијемо свршени глагол *зовнути*; додавањем наставка *-ну* на основу несвршеног глагола *њихати*, добијемо свршен глагол *њихнути*; од несвршеног глагола *капати* наставком *-ну* добијемо свршени — *капнути* итд.

Глаголи перфективизовани додавањем наставка *-ну* на општи глаголски део — сви су истог тренутно-свршеног лика свршеног глаголског вида, док они свршени глаголи који су то постали додавањем префикса могу, како смо то видели, бити различних видских ликова.

571. Од свршених глагола несвршени се праве, другим речима — имперфективизовање се врши на тај начин што се од основа ових првих додавањем неких наставака и другим процесима добијају по облику и по виду, други глаголи. Од свршеног глагола *пасти* (некадањег *падти*) наставком *-а*, који се додаје на основу првог глагола, добивен је несвршен глагол *падати*; од *сести* (нека-

дањег *седти*), на исти је начин добивен несвршен глагол *седати*; од свршеног *родити* добивен је несвршен глагол *раћати*; од *скрити* — *скривати*; од *испити* — *испијати*.

На који су начин у последњим примерима добивени наставни за имперфективизовање *-ив-* (овај је нарочито чест) и *-иј-* показали смо у т. 697. књ. I овог дела. А угледањем на те случајеве, под утицајем система, тј. аналогизацијом, наставак *-ив* је постао врло чест знак имперфективизације, као у глаголу: *казивати* (према *казати*), *записивати* (према *записати*) итд. Друге случајеве извођења несвршених глагола од свршених ми детаљније приказујемо такође у одељку творбе изведених глагола (књ. I, т. 693—696), а овде смо се поново на њих осврнули само да подсетимо на који се начин врши имперфективизација перфективних глагола.

572. Давањем сумарних прегледа свршених глагола од несвршених и несвршених од свршених показали смо парове глагола истог основног значења а двојаког вида. Сви такви глаголи значи имају обличке ознаке видске припадности. Али ни изблиза сви глаголи немају таквих ознака, нити се, према томе, по самом облику глагола свакад може сигурно одредити његов вид. Глаголи: *гранути*, *кренути*, *синути* и *тронути*; *венути*, *инути*, *тонути* и *трнути* обликом су једнаки, а различног су глаголског вида (у њих је, истина, акценат каткад различит, али вид није везан, није бар увек везан, ни за ту разлику); прва четири су свршени, а друга четири несвршени. У вези с глаголима овог облика потребно је указати на чињеницу да су они врло ретко несвршеног вида (в. књ. I, т. 700. и 701). Даље, глаголи *базати*, рецимо, и *казати*, *пећи* и *рећи*, *тећи* и *лећи*, *плести* и *сести*, *дробити* и *глобити*, *млатити* и *платити*, *кратити* и *вратити* итд., иако по облику у свакоме од наведених случајева једнаки, они су сваки пут различитог вида. Претежан број ових глагола могу се перфективизовати ако су имперфективни — додавањем префикса: *одбазати*, *испећи*, *потећи*, *оплести*, *задробити*, *омлатити*, *скратити*, а имперфективизовати ако су перфективни на мало пре показан начин: *казивати*, *легати*, *седати*, *плаћати*, *враћати*. Али има и случајева да се понеки глагол не јавља у облику оног другог вида. Свршени глаголи *рећи* и *глобити*, рецимо, од наведених не могу се имперфективизовати; а несвршени глаголи: *моћи*, *смети*, *умети* немају свршених парњака.

У овим ретким случајевима недостатка корелативности вида постоје друга језичка средства која преузимају функцију непостојећег видског корелатива.

а) Према свршеном *рећи* као суплетиван се употребљава глагол *говорити*. А поред свршеног глагола *глобити* с истим видским значе-

њем имамо сложен глагол *оглобити*. Од овог се пак, како је у системи, прави несвршен, истина, — више итеративан глагол *оглабати*, поред којег се, такође с истим, итеративним значењем у одређеним језичким приликама употребљава и сам основни глагол *глобити* (*Он стално пркоси власти, а власт га за то глоби* — као да је речено: *оглаба*).

б) Основом својом несвршени глаголи *моћи*, *смети*, *умети* и њима слични у неким облицима уношењем у основе тих облика сугласника *д* с афиксом *не* или и самог овог афикса у одређеним ситуацијама постају свршени (*Вођа патроле се не смедне усудити да опали, и то је управо спасло целу ту патролу; Он на то не могне ништа одговорити*). Овде дакако и саме језичке ситуације надокнађују недостатак било каквих граматичких знака вида, како ћемо то видети при прегледу значења и функција појединих глаголских облика, и на основу самих тих ситуација одређујемо глаголски вид појединих облика (Ради потпунијег схватања овога проблема упућујемо на оно што говоримо у тач. 627. ж) и з). Сви глаголи, дакле, и без обзира на њихов облик, на овај или онај начин имају један или други глаголски вид. А има и глагола који могу бити и једног и другог, и свршеног и несвршеног, вида. Таквим се глаголима може и мора спорити, па и одрицати, могућност разликовања вида по самоме облику. Али нису у праву они лингвисти који уопште поричу вид таквих глагола, јер је у примени, тј. остварен, сваки такав глагол, како ћемо то сад показати, у једним случајевима по функцији својој несвршен, а у другима свршен.

573. Глаголи с два вида. — У српскохрватском, као уосталом и у другим словенским језицима, имамо, дакле, и двовидских глагола, тј. глагола који су у једном значењу свршеног, а у другом несвршеног глаголског вида. Такви су глаголи: *видети*, *чути*, *ручати*, *вечерати*, *доручковати*, *обедовати*, *јести*, *телеграфирати*, *телефонирати*, *образовати*, *венчати*, *везати*, *конфисковати*, *регруговати*, *калајисати*, *изоловати*, *ангажовати*, *финансирати*, *дипломирали*, *кауцирати*, *именовати*, *прстенувати*, *саветовати*, *честитати* итд.

а) У сваком од ових случајева вид зависи од значења који дотични глагол има у реченици: *видети* значи чулом вида сазнавати и имати моћ тога сазнавања, што је свакако неограниченог трајања, и тај је глагол у овим значењима несвршеног вида; *чути*, исто тако: чулом слуха сазнавати и имати моћ тога сазнавања. У овим је случајевима и тај глагол несвршеног вида. Међутим *видети* и *чути* значе и: чулом вида, односно чулом слуха сазнати — у једном тренутку дакле, и

тада су ти глаголи свршеног глаголског вида. А из реченичне ситуације је сваки пут лако одредити с којим од ових значења су ти глаголи употребљени, па, дакако, и кога су глаголског вида у одређеној употреби. Други мало пре наведени и бројни њима слични глаголи значе или вршити или извршити, боље рећи значе: у једним случајевима вршити, а у другим извршити њима означену радњу, нпр.:

Док он руча (тј. за време његова ручања) *ми ћемо седети и пити по каву, а чим он руча* (тј. чим заврши ручак) *заједно ћемо поћи да прошетамо; Док вечера* (тј. за време вечере) *никад не пије, а чим вечера* *попије 2—3 деци вина; Кад обедује* (за време обеда) *ништа не говори, а пошто обедује* *чики од њега до речи доћи не може; Кад ко једе* (тј. за време док једе) *не треба тражити да устаје иза стола, а пошто једе* *и без икаква захтева ће сам устати; Док сам ја телефонирао* (за време мог телефонирања) *он је нешто објашњавао двојици странаца; Телефонирао је* (тј. јавио је телефоном) *другу где да се нађу по изласку из уреда; Телеграфирајте* (пошаљите телеграм) *да ћете сутра отићи; Ви образувате нашу омладину* (дајете јој, тј., образовање); *Образовали су толике генерације* (тј. дали су образовање толиким генерацијама); *Конфисковали су* (тј. вршили су конфискацију); *На труду радних људи стечена имања су конфисковали* (тј. извршили су конфискацију); *регруговати* значи *вршити регругацију*, а и *извршити регругацију*; *финансирати* — *додељивати некоме финансијска средства*, а и *доделити та средства*; *кауцирати* — *стално или више пута давати кауцију*, а исто тако и *дати кауцију*; *саветовати* значи *давати савет*, али и *дати савет*; *честитати* — *изражавати и изразити честитање* итд.

б) Овде можемо додати глаголе који су у основи и скоро свим њиховим значењима имперфективног вида, а тек у неком посебном значењу су перфективни. Такав је, рецимо глагол *брисати*, који, поред осталог, значи каквим средством уклањати што написано. Али тај глагол срећемо каткад употребљен и у значењу *уклонити* што написано, са значењем у коме се иначе употребљава основни глагол сложен с префиксом *из-* (као *избрисати*) у примерима типа: *Олдучили су да се брише члан 13¹*. Затим глагол *вући* (употребљен са значењем *извући*): *Одем своме продавцу, вучем доњи лоз и не добијем ништа*; па *гађати* и *пуцати* (у значењу

¹ Велики број примера имперфективних глагола с перфективним значењем и потребним објашњењима налазимо у расправи И. Грицкат, *О неким видским особностима српскохрватског глагола*. Јужнословенски филолог XXII, 65—130. Поводом тих примера потребно је рећи да извесни од њих, као *звати*, нпр., *ићи*, *ситати* и још неки само у одређеним случајевима могу бити перфективног глаголског вида.

опалити): Нанишаним и гађам али не погодим; захтевати и тражити (у значењу затражити): Он је одмах ушао и захтевао пиће (Исти глагол употребљен је перфективно и у реченици: У тај час ја ућем и захтевам пиће, али ми га нико не донесе); Ућем и тражим да ми се покаже списак; јуришати (извршити јуриш): Они јуришају и освоје град; лупати и тући (са значењем драстично победити): Њихов тим је тучао тим гостију са 12:0; молити (кад значи што и замолити): Ућем и молим да ми се покаже списак; писати (са значењем писмено јавити, написати): Када му Карађорђе по том пише да Турке пошаље у Београд, јави му; питати (у значењу поставити питање, упитати): Чим те пита реци му. Затим: Они ме туже не значи само: Они ме оптужују већ и Они поднесу тужбу против мене, Они ме оптуже итд.

в) Напомињући да, и обрнуто, у основи перфективни глаголи, какви су: *казати, казнити, малаксати, стрељати* и сл. — у контексту, каткад, тј. у одршеној језичкој ситуацији, постају имперфективним: *Ја вам кажем* (значи: *Ја вам говорим*); *Време носи, а безвреме казни* (тј. *кажњава*); *Војници 3. чете малаксају* (мисли се *малаксавају*), *вичу и падају*; *И потом ће сваком на смрт осуђеном главу сећи, и само војнике стрељати*, — ми истичемо да су неки граматичари наглашавали да нарочито употребљени у перфекту, који често означава не само вршење радње него и њену резултативност (в. т. 617. б), претежно имперфективни глаголи имају и перфективно значење (а за ово ми наводимо примере типа: *Пшеница је већ класала* (тј. избацила клас); *Проникао је у душу сељакову и истоветио се* (тј. поистоветио се, изједначио се) с њим; *Ја бих га задржао и здравио се* (у значењу поздравио се) с њим; *Школско зноно је звонило* (мисли се *огласило је почетак рада*) у 7 часова; *Страдао је* (тј. *пострадао је*) као *Јанко на Косову*). И тиме су хтели доказати како перфекат на једној страни има карактер свршености, тј. свршеног глаголског вида, док презент (мисли се прави) зна само за трајање. И то би ишло у прилог схватања да се глаголски вид и глаголско време поистовећују. Ово, међутим, није никакав доказ за то јер ти глаголи и у презенту употребљени могу имати перфективно значење (исп. за ово скоро већ наведени Вуков пример: *Када му Карађорђе потом пише да Турке пошаље у Београд, јави му*).

Истичући затим да се ови глаголи, колико ни они из непосредно претходног става, не могу сматрати двовидским, ми подсећамо да нам и њихов случај јасно открива на који начин се глаголски облици међусобно разликују по виду у језицима без морфолошког видског

система. Иако је несумњиво двовидским глаголима основица имперфективности у презенту, а основица перфективности у претериту, ово никако не треба буквално схватити да су употребљени у облику перфекта ти глаголи увек перфективни, а употребљени у презенту увек имперфективни. Напротив, несвршени глаголи и у перфекту, по правилу, чувају свој вид јер је он, у српскохрватском као и у другим словенским језицима, најчешће у основи самога глагола, а не у овоме или ономе глаголском облику. Тако исто презент свршених глагола има исту видску вредност коју и остали глаголски облици тога вида. А и горња наша анализа примера у неколика последња става јасно показује да презент не можемо идентификовати с имперфективношћу нити перфекат с перфективношћу глагола. То се одвећ јасно види из онога што се говори о та два облика у систему глаголских времена.

Ипак је несумњиво тачно да је свршеност више у карактеру претериталних времена, а несвршеност у карактеру значења презента, бар у његовој правој, индикативној употреби. И зато нам изгледа врло основано мишљење А. Белића (изнето и образложено у првој од његових напред наведених расправа) да је проширивање перфективности с претерита на презент и обрнуто — имперфективности с презента на претерит, могло бити основом добијања морфолошке разлике између два вида у словенским језицима.

ГЛАГОЛСКИ РОД И СРОДНА ПИТАЊА

574. Док је глаголски вид, као специфична особина словенских језика, привлачно пажњу великог броја проучавалаца, не само из словенског већ и из несловенског научног света, — глаголски род, иако заједнички, и управо зато што је заједнички језицима и других типова, нешто је мање проучаван. Глаголском је роду посвећено свакако мање посебних расправа и студија. Али су ретки дубиници граматике и општејезички приручници, како нашег и других словенских, тако и осталих језика, у којима се у овом или оном облику не каже штогод о глаголском роду. У школским се књигама најчешће говори о најпростијим странама његовим, о тзв. глаголским стањима — активу и пасиву, зато што ове две категорије имају своје ознаке у посебним ликовима који се, у сложеним облицима српскохрватског и многих других језика, огледају у радном и трпном придеву. Глаголски род се, међутим, ни као систем глаголских стања не исцрпљује у активу (радном) и пасиву (трпном стању), већ поред ова два имамо у језику и трећи глаголски род — медиј (средње стање). И о њему се

од давнина говори у неким приручницима граматике, мада се опет и данас у проучавању глаголског рода неки лингвисти, управо сви они који у језику полазе само од облика речи, задржавају само на два прва категоријама, и цео систем рода виде у њима.

Ми сматрамо да се једностраним посматрањем језика, полагањем од облика, а не узимањем у обзир функција које облици речи имају, и не водећи рачуна о њиховим међусобним односима, не може доћи до решења ни много простијих проблема у језику. То ћемо и овде показати приказивањем саме суштине овога питања, које несумњиво иде међу најсложеније проблеме језика. А управо су се из морфолошке концепције у учењу о глаголском роду и рабале заблуде код многих врло знаменитих лингвиста, наших и страних, свакако због тога што поједине категорије система глаголског рода у многим језицима, међу њима и у српскохрватском, немају посебних ознака за њихово обележавање. А још више зато што их у једним случајевима имају, а у другима немају.

575. а) Самој подели глагола по роду на активне, пасивне и медијалне, прављеној на материјалу неких старијих језика, старогрчког, рецимо, и староиндијског, не могу се чинити приговори. Међутим, примена метода којима се на материјалу тих језика дошло до исправне класификације сасвим је непоуздана за српскохрватски и њему сродне језике. Изрично наведени језици имали су посебне облике за ознаке сваког од три поменутог рода. Али је и у класичним језицима, у латинском, нпр., морфолошки систем већ знатно поремећен. Овај језик, како је познато, има одређене облике само за актив и пасив. А међу тзв. депонентним глаголима (*verba deponentia*), који се дефинишу као активни глаголи у пасивним облицима, има врло много медијалних глагола, који нису ни активни ни пасивни. А и знатан број активних непрелазних глагола у латинском језику употребљава се у пасивним облицима. И то морфолошку концепцију у класификацији и учењу о глаголском роду уопште чини безвредном. А с њом се прилазило проучавању овога система и словенских глагола, па и глагола српскохрватског језика, иако су притом делимично узимани у обзир и семантички моменти и синтаксички. Ово мешање концепција је гдегде, као код познатог руског лингвисте Фортунатова¹, кога ми нарочито истичемо зато што су га се у науци и граматичкој литератури код нас² многи придржавали, — дало и

¹ Своје учење о глаголском роду Ф. Ф. Фортунатов је изнео у краткој расправи: *О залогах русскаго глагола*. Извѣстiя Отдѣленiя русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ IV, 4, 1899.

² На Фортунатова се позива и др Драгутин Боранић, који је код нас написао једину до нашег времена опширну студију *О рефлексивним глаголима и хрватском језику*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXI, 131—244.

извесних резултата. А слаба страна Фортунатовљева учења о глаголском роду је у томе што је он у класификацији полазио од једног знака, од повратне речце (ми кажемо заменице-речце) *се*, односно, у руском језику, од афикса *-ся* и делио глаголе по роду на повратне с том речцом, и неповратне без ње. Осим тога, он сматра да глаголски род познају само повратни глаголи који имају свој корелативни облик без *се* (у руском *ся*). Према томе, излази да врло ограничен број глагола има род [Такав би био, рецимо, глагол *љутити се*, према коме имамо *љутити* (кога), али не и глагол *надати се*, јер према њему немамо неповратног глагола]. Међутим, сваки глагол има свој род без обзира на то да ли има своје формалне ознаке за њега или их нема¹.

б) Ипак Фортунатовљеве учење о глаголском роду, модификовано касније од његових непосредних и посредних ученика (А. А. Шахматова, В. Ј. Поржезинског, А. Белића и др.) резултатима произишлим и из других концепција, семантичке и синтаксичке, имало је значаја за потпуније упознавање система глаголског рода. А и раније је, такође врло познати руски лингвист Потебња комбиновао морфолошку са семантичком и синтаксичком концепцијом, дајући пренуђство овој последњој над два прва. Он је управо, полазећи од синтаксичких момената, и доказао² неоснованост порицања да постоји глаголски род као одређени језички систем од стране неких старијих лексикографа и граматичара³.

Од већег је значаја и оно што је проф. А. Белић дао о питањима глаголског рода у својим универзитетским предавањима. *Историја српскохрватског језика. Речи с конјугацијом* и у књизи *О језичкој природи и језичком развоју*. Београд 1941. гл. XXXII, под насловом *Глаголски род*, стр. 413—421. А ко се бави проучавањем глаголског рода у српскохрватском језику треба да зна и шта о њему говоре Ф. Миклошич, Т. Маретић и С. Новаковић у својим граматикама.

¹ Своје схватање о томе ми смо изнели у два расправама: *Глаголски род и питања у вези с њим*. Глас Српске академије наука и уметности ССЛI, књ. 6 Одељење литературе и језика 1961, 45—60. и *Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог XXV, 1962, 1—47. Резултате до којих смо тамо дошли, проучавајући глаголски род, сасвим је природно, уносимо у ову своју књигу. И разумљиво је што ће се у овој књизи и на формулације које су тамо дате и што примере узимамо отуда.

² А. А. Потебња, *Из записок по руској граматике* IV, 199.

Не налазећи ознаке рода у одређеним глаголским облицима, руски лексикограф В. И. Даљ (Даль) своје схватање о бескорисности проучавања глаголског рода изнео је у расправи *О руском словаре* у предговору свога речника с насловом *Толковный словарь* на страни XXXVII недавног издања тога речника од 1956.

³ А исто су, углавном, мишљење заступали и други неки старији руски, па и наши лингвисти.

Вук Караџић је, нпр., сматрао да класификовање по роду словенски граматичари врше по угледу на грчки и латински језик али да таква класификација, оправдана за те језике, за наш језик „готово не вреди ништа“. (*Српски речник*, недовољно немачким и латинским ријечницама, скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, у Бечу 1818, стр. LIII—LIV).

576. Вредност синтаксичке концепције увића и В. Виноградов, али он ипак даје преимућство лексичко-семантичкој концепцији у проучавању глаголског рода¹.

а) У давању система глаголског рода, не може се, дакако, полазити од момената који важе за класичне или друге језике. Не могу се за српскохрватски, колико ни за друге словенске језике, узимати морфолошки знаци да се на основу њих утврди систем глаголског рода. Поред облика у којима се глаголи најчешће дају, и који су познати под називом активних облика, ми, истина, имамо и сложене глаголске облике с трпним придевом које срећемо у пасивним реченицама, тамо где је потребно показати да неки спољни вршилац, нека спољна сила врши радњу на стварном објекту и овај постаје граматичким субјектом такве реченице. За такве глаголске облике кажемо да су у трпном стању, у пасиву. Али се још чешће у српскохрватском језику ово стање, тј. пасив, означава обичним облицима радног стања с повратном заменицом *се*. А ова се речца употребљава и уз неколико врста глагола у активу, као и уз велик број медијалних глагола. Значи да један исти глагол, са истом повратном речцом, може бити различног глаголског рода. Као најтипичнији пример за ово ми наводимо глаголе типа: *бости се, грегсти се, дирати се, дохватити се, клати се, грдити се, псовати се, питати се, тући се, уједати се, бити се*, који су: 1) *прави повратни*: *бити се*, рецимо (узмимо као пример овај последњи глагол), значи — ударати се по неком делу свога тела, тј. бити самог себе; 2) *узајамно-повратни*: *бити се* с неким, бити некога и истовремено бити бијен од истог тога; 3) *пасивни*, као у примерима типа: *Ту се деца још увек за преступе бију*, тј. кажњавају бабинама; 4) *неправи повратни* (нешто ниже ћемо их дефинисати): Овај дечко *се бије* — значи бије око себе, тј. бије неког у својој средини. А може значити и бити собом, *л о м и т и се, потуцати се*, коју нијансу има у Мажуранићевим стиховима: *Откуд злато који стоке не има / по за тућом по брдицех се бије* (Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 637—638).

б) А ово што смо напред изнели, исто тако или и још потпуније, илуструју случајеви употребе једног истог глагола с повратном за-

¹ Велико признање треба одати уваженом руском и совјетском лингвисти који је у познатој својој књизи *Русский язык* (Москва 1947) глаголском роду посветио велику пажњу, и тиме знатно допринео расветљењу проблема глаголског рода. Виноградов с правом велик значај придаје схватању глаголског рода А. К. Востокова, А. А. Потебње, А. В. Попова и А. А. Шахматова зато што су они проучавању глаголског рода прилазили као синтаксичком проблему. Глаголски род је то и за Виноградова, јер га и он ипак види у међусобном односу реченичних делова, у односу глаголом означеног процеса и субјекта на једној, а објекта на другој страни, и поред тога што је његова концепција глаголског рода претежно лексичко-семантичка (в. стр. 651. његове књиге).

меницом-речцом *се*, и у активу, и у пасиву и у медију. Када се каже: *Сувише је снисходљив, пред старијима се сагиба до земље* (тј. дубоко се клања) — глагол *сагибати се* употребљен је у активу. У реченици: *Ветар силно дува и гране се сагибају до земље* имамо пасив, јер је јасно да се гране сагибају од ветра. Међутим, у примерима типа: *Нагло стари и све више се сагиба* — исти глагол, *сагибати се* — није ни активан ни пасиван, већ медијалан. Овде се, у овом последњем случају, говори о стању субјекта у које он не доводи себе акцијом коју сам врши, нити га у то стање доводи нека спољна сила, него субјекат у то стање доспева процесима измене твари у њему самом, без ичије организоване активности.

в) Суштина система глаголског рода није, дакле, у облицима него у синтаксичким односима између субјекта, процеса (радње, збивања, стања, особине) који му се глаголом приписује и објекта на коме се тај процес врши. Он је у улози субјекта који овај има у процесу што му се приписује¹. Систем глаголског рода могуће је, према томе, открити само у контексту, у језичкој ситуацији².

577. А сви глаголи у српскохрватском језику и без повратне заменице-речце *се* уза се или су активни или медијални: *читати, писати, орати, косити, зидати* и безбројни други — активни су глаголи, а могу у реченици, дакако, бити употребљени и у пасивном облику, као у примерима типа *Ретке књиге некада су читане само у*

¹ Једни лингвисти глаголски род су налазили у односу између субјекта и предиката. Поред Фортунатова, Боранића и Белића, који су глаголски род тако дефинисали у већ наведеним радовима, и пре њих, овде су суштину глаголског рода налазили старији руски граматичари Буслајев (*Историческая грамматика русского языка*. Москва 1865) и Аксаков (*Сочинения филологическія*. Москва 1875). А од каснијих лингвиста Б. Хавранек (В. Havranek, *Genera verbi v slovanských jazycich I*. У Праге 1928 и II у Праге 1937), као и Потебња и Шахматов у првим својим радовима. Али су касније оба ова истакнута руска лингвиста глаголски род видели у односу глаголом означеног процеса и субјекта, на једној, а објектске допуне на другој страни, као што га управо ту налазе и истакнути граматичар пољског језика Јан Лош (Т. Benny, J. Loś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn, *Gramatyka języka polskiego*. W Krakowie, 1923, 347), А. Маргулијес (dr. phil. Alfons Margulies, *Die Verba reflexiva in den slavischen Sprachen*. Heidelberg 1924), В. В. Виноградов и други неки лингвисти. А тешко је рећи да и једни и други немају право. Први су мислили на оно што смо ми горе казали у другом делу дефиниције, тј на улогу субјекта у процесу који му се глаголом приписује, а други на потпун однос између делова реченице с којима оно што се глаголом казује стоји у тесној вези.

² И по мишљењу А. А. Потебње, значење глаголског рода јавља се и остварује у реченици (исп. В. В. Виноградов, *Русский язык*, 616). А Г. А. Стахова у расправи *Глагол собственно-возвратного залогового значения в современном русском языке* (Исследование по лексикологии и грамматике русского языка. Москва 1961, 289) у преводу на наш језик дословно каже: „Потенцијално могућа значења глаголског рода остварују се у реченици. Карактер контекста помаже да се разграниче значења глаголског рода... Степен одређености једног или другог значења глаголског рода, јасност његова израза, зависи од различитих услова синтаксичког карактера“, па закључује — „најважнија страна природе глаголског рода је синтаксичка“.

библиотекама (место облика с трпним, пасивним глаголским придевом може, дакако, бити употребљен и употребљава се, још и чешће, активни облик истог глагола с повратном речцом *се*: *Ретке књиге некада су се читале само у библиотекама*). Други глаголи као: *венути, чезнути, патити, гладовати, жудети* и сви други глаголи који, као ови, значе унутрашње преживљавање, стање у коме се субјекат налази и процесе који се у субјекту врше без његове воље и без његова организованог деловања јесу медијални глаголи, који су најчешће непрелазни. Ипак, насупрот мишљењима многих лингвиста, о којима ће даље подробније бити говора, сви непрелазни глаголи нису медијални. А, насупрот томе, и међу прелазним глаголима има медијалних. Али пре него пређемо на доказе и потврде тих доказа, које ћемо за њих навести, потребно је забавити се прелазношћу и непрелазношћу глагола и утврдити везу ових категорија с категоријама глаголског рода.

578. Прелазност и непрелазност глагола, која се садржи у стварним значењима ове врсте речи, не улази у глаголски род у ужем смислу речи, већ су то, како смо већ рекли, и како то потврђује грчки термин *diathesis* (стање, односно расположење), само тзв. глаголска стања: актив, пасив и медиј. Али пошто се прелазност и непрелазност глагола одређује објектом глаголског процеса у односу на његов субјекат, а у томе односу се огледа и глаголски род у ужем смислу, ми ни категорије прелазности и непрелазности не одвајамо сасвим од глаголског рода, већ их убрајамо у глаголски род у ширем смислу. Може се још прихватити мишљење В. Вишњоградова, који каже да се прелазност и непрелазност не исцрпљују категоријама глаголског рода, јер се они преплићу, а не подударују у свему с глаголским родом у ужем смислу. И по томе је јасно зашто они који глаголски род виде само у односу између субјекта и глаголом означене радње или стања мисле да се прелазност и непрелазност не могу сматрати глаголским родом. Али будући да ни улогу субјекта у ономе што му се глаголом приписује свакад није могуће одредити без тачног утврђивања односа објекта према њему — јамачно се прелазност и непрелазност глагола не може потпуно одвојити од глаголског рода. А одређивање стварног односа објекта и субјекта, према којему се утврђује да ли је један глагол прелазан или непрелазан, открива нам у извесном погледу посебну, трећу категорију глагола, тј. повратне глаголе, који се по једној спољној ознаци, по речци *се* уз њих, називају заједничким тим именом, а који су по роду, како смо рекли, и како ћемо то детаљно ниже приказати, често сасвим различити. С друге стране, у словенским језицима, па ни у српскохрватском као једном од њих, не може се расправљати о роду глагола а да се не

говори и о повратним глаголима различитих значења, па и та околност присиљава проучаваоце језика да значења глагола по месту објекта у односу на субјекат и по глаголском роду расправљају у тесној вези једно с другим. Зато и А. Белић, који, с једне стране, замера Маргулијесу што прелазност и непрелазност идентификује с глаголским родом¹, на другој страни — говорећи о систему рода, дословно каже: „Све глаголске родове могли бисмо приписати у ове две велике групе: а) када је објекат глаголске радње изван сфере субјектове [што значи када су глаголи прелазни] и б) када је објекат радње у сфери субјектовој [другим речима — када су глаголи непрелазни]. Ова друга група може се поделити у три варијанте: а) када је објекат глаголске радње у сфери субјектовој, а није прави објекат глаголске радње (глаголи стања), б) када је објекат глаголске радње сам субјекат *неч* (рефлексивни глаголи) и в) када је субјекат оно лице на којем се радња врши од кога другог (пасив)“². Ни Белић дакле, коначно прелазност и непрелазност не посматра као посебну категорију у односу на глаголски род, него их укључује у систем рода.

579. Поред субјекта којему се неким глаголским обликом приписује какав процес (радња или стање), глаголом означени процес има и објекат, на коме се радња врши, односно у коме се тај процес дешава. А у зависности од тога да ли се тај објекат на коме ће се вршити радња налази ван субјекта или је у самом њему, све глаголе делимо на прелазне и непрелазне.

а) **Прелазни (транзитивни) глаголи** су: *градити, писати, вртети, читати, пећи, прати, брисати, чешљати, умити, бацати, препети, ставити, прочитати, завоleti, победити, косити, конати, орати, узорати, ценити, чекати* и сви други глаголи који означавају радњу, одн. било какву акцију за чије је вршење потребан предмет (објекат) ван субјекта.

б) Глаголи пак што означавају било какав процес за чије вршење није потребан никакав објекат изван субјекта — **непрелазни су (интранзитивни) глаголи**, у какве паду: *седети, сести, лежати, трчати, скакати, расти, порастати, падати, нестајати, листати, пролистати, туговати, љутити се, сушити се, бледети, црвенети, разболети се, болозати, оздравити* итд.

580. Казујући радњу која се врши на објекту ван субјекта прелазни глаголи могу означавати:

¹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика II. Речи с конјугацијом*. Београд 1962, 207.

² А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*. Београд 1941, 420.

а) радњу чијим се вршењем ствара објекат на коме се та радња врши: *градити* (кућу, рецимо), *подићи* или *подизати* (школу), *писати*, одн. *написати* (књигу), *испевати* (песму), *начинити* (хладовину), *испећи* (хлеб), *оплести* (чарапе), *сашити* (одело), *ставити* (зарез) итд. И зато се ти глаголи зову *стваралачки* (креативни) *прелазни глаголи*;

б) радњу чијим се вршењем на објекту од једног његова облика прави други, односно друкчији облик тога објекта: *сећи* (дрва), *пећи* (месо), *праги* (рубље), *обрисати* (собу), *очешљати* (косу), *умивати* (лице), *подсећи* (нокте) и сл. глаголи које зато можемо звати *трансформативним* (или *прелазним глаголима промене објекта*).

в) Овим другима су, с обзиром на резултат радње која се врши на објекту, ближи глаголи као што су: *бацити* или *пребацити* (ствар с једног на друго место), *пренети* (књиге са једног на други сто), *унети* (дрва, рецимо, у кућу), *донети* (хлеб из продавнице), *спустити* (главу на јастук), *сипати* (вино у чаше), *потрпати* (кошуље у кофер) и њима слични *глаголи премештања објекта* — *мотивни глаголи*.

г) Рекло би се да има и прелазних глагола што означавају радње чијим се извођењем не врши никаква видљива промена објекта, и они би се, према томе, у поређењу с горе наведеним могли сматрати *неутралним прелазним глаголима*: *прочитати* (књигу), *заволети* (друга), *посетити* (пријатеља), *дочекати* (госте), *сачекати* (трамвај), *престићи* (другове). Овде одиста, објективно судећи, није изведена никаква промена на објекту у вези с којим се врши радња, што глаголе који означавају те радње чини прелазним. Али у односу на субјекат и радњу коју он врши, објекти су ипак измењени: од непрочитане књиге је постала *прочитана*; од обичног друга постао је *завољени друг*, од пријатеља — *посећени пријатељ* итд.

Вршењем радње на објекту ипак се врши некаква било каква промена, а према тим променама и ови се и сви остали прелазни глаголи углавном могу сврстати у неку од наведених врста прелазних глагола.

581. И вршењем радња, односно процесâ што се означавају непрелазним глаголима, тј. глаголима за чије вршење није потребан никакав објекат ван субјекта већ је у самом њему, на сличан начин, као и при вршењу радњи означених прелазним глаголима, такође се врше извесне промене тих субјеката. И то је доказ да су ти субјекти и објекти у исто време, да су, тј., објекти у самим субјектима, јер се промене дешавају само на ономе на чему се или у чему се врше какви процеси.

а) Прво, глаголи што означавају да се збивају извесне појаве у природи: *ведри се*, *облачи се*, *смркава се*, *грми*, *раздањује се* и сл. — *креативни су*. Они казују да се нешто ствара, појављује, да настаје: *ведрина*, *наоблачење*, *мрак*, *грмљавина* итд.

б) Глаголи и у реченицама: *Дрво расте*, *Ружа цвета*, *Гора листа*, *Човек се гоји*, *мришави* и сл. *трансформативни су*, јер означавају промене.

в) Глаголи пак кретања: *ићи*, *кретати се*, *пети се*, *силазити*, *трчати*, *скакати*, *путовати*, *пливати*, *клизати се*, *пузити* и њима слични су опет *мотивни*, означавају померање субјекта-објекта с једног на друго место.

г) Међу непрелазним глаголима је, с обзиром на промене које се њима означеним процесима врше на субјекту-објекту, — свакако више *неутралних* него међу прелазним. Штавише, већина непрелазних глагола стања не означава никакву промену онога чему се дотично стање приписује. Такви су глаголи: *седети*, *лежати*, *боравити*, *налазити се*, *становати*, *клетати*, *плакати*, *спавати*, *дремати*, *зеленети се*, *белети се*, *страховати* итд.

582. По глаголском роду у ужем смислу посматрани, непрелазни глаголи у српскохрватском језику су или активни или медијални, а у пасиву се не могу употребљавати. Активни су сви непрелазни глаголи што значе промену места у простору или стање у које је њихов субјекат сам себе доводи својим активним деловањем. А медијални су глаголи расположења, унутарњег преживљавања и осећања, стања у које субјекат доспева под утицајем невидљивих изазивача у њему самом, а без свога активног деловања. И управо је за чудо како дуго се одржавала у науци о језику заблуда да су медијални, рецимо, глаголи промене положаја у простору, какви су: *трчати*, *скакати*, *путовати*, *пешичити*, *враћати се*, *пети се* и многи други глаголи у којима су њихови субјекти врло активни¹. А ми се, исто тако, с разлогом

¹ Идентификовање активности с прелазношћу, а медијалности с непрелазношћу вуче своје корене од античких граматичара. Ове свакако неподударне две граматичке категорије мешали су врло познати проучаваоци глагола, посебно глаголског рода у руском језику и српскохрватском, од старијих међу њима руски синтаксичар Павски и лексикограф Дал. Чак је и за Потебњу (в. *Из записок по русској граматици*, Москва—Ленинград 1941, 197) „активни глагол по суштини својој прелазан, а средњи... непрелазан“. И В. В. Вишegradов каже да активни глагол означава активност предмета која прелази на други предмет чије име долази у акузативу (*Русски јазик*, 609). За Д. Борашћу медијални су глаголи *лежати* и *ходати* (*Рефлективни глаголи*, 113). А Белић сматра такође да непрелазни глаголи самим тим што немају објекта ван субјекта значе стање а то ће рећи да су медијални (в. његову *Граматику српскохрватског језика* за III разред средњих школа, 2, а исп. и *Историју српскохрватског језика II. Речи с конјугацијом*, 327). Руски синтаксичар Е. С. Петрица у великој Граматици руског језика Академије наука СССР, говорећи о ак-

питамо и како није било јасно да су: *волети, желети, жалити, ценити, осећати, поштовати* и сл. глаголи, иако медијални зато што значе осећање, унутарње расположење субјекта — ипак прелазни, јер се то осећање, иако настаје у субјекту без његова деловања, не може развити без објекта ван субјекта, без појма према коме се развија то осећање (љубави, жеље, поштовања...).

583. И поред делимичних, некад мањих а некад већих сличности, разлика између прелазних и непрелазних глагола остаје врло јасна. Па ипак се за неке глаголе поставља питање да ли су прелазни или непрелазни. Једни су, или готово сви граматичари, и наши и страни, у школским књигама као прелазне одређивали само глаголе који уз се имају или могу имати објекат у облику акузатива без предлога. Међутим, ако пођемо од несумњиво најаутентичније дефиниције прелазних глагола, према којој су то сви глаголи који означавају радњу за чије је вршење потребан објекат ван субјекта, онда у те глаголе морамо убројати и оне чија рекција захтева објекатску допуну у неком другом облику осим акузатива без предлога. У реченицама: *О својој судбини и он ће одлучивати. — Сви су му замерили. — А не мислим на њих ни на Турке. — Мислили су о његовим поступцима. — Јадикую због великих губитака. — Плаче за својим другом* и сл. — за вршење глаголских радњи потребни су објекти ван субјекта, а име ни једног од тих објеката не стоји у акузативу без предлога, већ: име првог у локативу с предлогом *о*, име другог у дативу, трећег у акузативу с предлогом *на*, четвртог опет у локативу с предлогом *о*, петог у генитиву с предлогом *због* и шестог у инструменталу с предлогом *за*. За вршење радњи означених одговарајућим глаголима потребни су, дакле, објекти у неком другом а не у означеном облику. То значи да су на свој начин прелазни и глаголи уз које не стоји објекат у акузативу без предлога, већ у неком другом падежу, само ти објекти ипсу прави, ближи, већ *неправи, даљи објекти*, па и глаголе за чије вршење је потребан неки даљи објекат ван субјекта не зовемо истим именом већ *неправим прелазним глаголима* (исп. т. 78. и 79).

У вези са овим треба подсетити и на чињеницу да глаголе с објекатском допуном у паритивном и словенском генитиву (као у примерима: *Пио је воде, Нема он ни једне књиге*) не треба узимати заједно с неправим, већ с правим прелазним глаголима, јер кад исте

титу, дословно каже: „Прелазни глаголи који означавају радњу активно управљену на прави објекат изражен именицом у облику акузатива без предлога и обухваћен том радњом припадају активном глаголском роду” (књ. I, Москва 1960, 413). А мишљење знаменитог руског синтактичара Шахматова је сасвим другачије. За њега и непрелазни глаголи могу бити активни (*Синтаксис русског језика* II, 63).

те глаголе употребимо са значењем не делимичног већ потпуног обухватања објекта и не као одричне већ као потврдне (а све чешће и као одричне глаголе), онда уз њих обавезно долази акузатив а не паритивни, или словенски генитив (в. о томе и у тачки 77. а) и б).

584. Заједничким именом **повратних глагола**, већ смо рекли, зову се сви глаголи с повратном заменицом-речцом *се* уз се.

а) Узимајући у обзир и објекат, а он се, већ смо напред рекли, мора увек узимати у обзир нарочито при одређивању рода у ширем смислу — посебну, од свих других различну, врсту глагола с обзиром на место објекта у односу на субјекат чине глаголи што означавају радњу коју субјекат врши на самом себи као на објекту, нпр.: *чешљати се, облачити се, умивати се, обувати се, спремати се, свлачити се, ударити се* (руком по колену). Само су ови и слични глаголи који значе вршити радњу на једном делу свога тела, односно на спољној страни себе самога, као у примерима:

Што се мрчи када коват нећеш? (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 541). — Кошуље је сваки дан мијењао, сваки се дан бријао (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 3). — Прихвати да се чешља (В. Калеб, Бијели камен, 14). — Не зна одакле да се почне чешљати (Л. Лазаревић, Приповетке, 50). — Стане да се удара по челу (И. Андрић, Проклета авлија, 22). — И царском се крвљу окупао (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 201). — Он се прво обриса од воде којом су га поливали (Л. Лазаревић Приповетке II, 62). — Као да је намерно да отиде купати се (В. Калеб, Бијели камен, 22) итд. —

сматрани за *праве повратне (рефлексивне) глаголе*. И тиме је знатно ограничаван број рефлексивних глагола.

б) Обим рефлексивних (правих повратних) глагола је, међутим, свакако знатно шире. Ми у такве убрајамо све глаголе који означавају од субјекта свесно и организовано вршењу или извршењу радњу, активност његову усмерену на измену положаја и стања самог себе. Прави повратни ипсу, према томе, само глаголи уз које се повратна заменица *се* може заменити акценатским обликом *себе*, како се то често тврдило, већ и сви глаголи који су у облику без *се* прави прелазни глаголи. Рефлексивни су, дакле, прави повратни и глаголи: *крнуги се, кретати се, спасти се* (уколико значи свесно својим сопственим настојањем и активношћу спасти самог себе), *дући се, спустити се, посагнути се, исправити се* (наравно ако значе свесно учинити да се узме посагнут, односно усипаван положај), *пружити се и пружати се, враћати се и враћати се*, па и: *начитати се, најести*

се и *напити се* и други глаголи који значе свесним вршењем радње заситити чим самога себе. Мада та засићеност значи и стање, мада тј. *најести се* и *напити се*, да узмемо ова два последња примера, значе *постати сит* и *постати напијен* и даље још — *бити сит* и *бити напијен*, ипак је то стање резултат свесног (мислимо код свесних бића, па и код животиња) вршења радњи означених наведеним глаголима који су за нас зато прави повратни глаголи. И, доиста, сви ови глаголи што означавају акције субјекта којима су они учинили да се *крону*, да *се спасу*, да *се дигну*, да *се посагну* или *исправе*, да *се пруже*, *врате*, *начитају*, *наједу*, *напију* — значе радње које су субјекти извршили на самим себи, и сви су они, ван сваке сумње, активни глаголи. То се лепо види када се такви глаголи дају у реченицама типа:

Твојој глави би суђено за в'јенац *се* свој *продати!* (П. П. Његош, Горски вијенац, Посвета, стих 24). — *И грија се* мирно спрема сунца (Исто, 154). — *Истурчи се* плахи и лакоми (Исто, 260). — *У куће се* бисмо *затворили* (Исто, 2544). — Остави поприште јавнога живота, пак *се настани* у Брезовици (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 23). — Ма колико *се* патриције *силити* да буду мирни . . . , расправа је постајала све страственија (В. Назор, Одабрана проза, 7). — Бјеже да *се сакрију* у рупе и камњне (Исто, 11). — Дивови *се предаше* (Исто, 67). — Сви покушаји да *се спасе* из шака вероломних јерусалимских витезова остају без успеха (И. Андрић, Проклета авлија, 62). — Затим *се жени* и разводи још увек (Исто, 61). — Тада *се* у разговор *уменио* један ветрењаст младић (Исто, 46). — С муком *се бране* од париградских шатроваца (Исто, 10). — *Извињавао се* говорећи брзо и много (Исто, 37). — Очекивала је да ће *се* сада *јавити* Насте (В. Калеб, Бијели камен, 13). — *Спремајући се* да изиђе у сусједство . . . , пред огледалом утоне у сјећање (Исто, 13). — Насте *се* не може од њега *отргнути* (Исто, 15).

в) Свакако најизразитије од свих ове врсте означавају стање добивено вршењем радње до потпуне засићености њоме — глаголи какве имамо у примерима:

Ево и ви! Већ *се* *начекасмо* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 436). — Да *се* вуци не *преједу* мяса (Исто, 1084). — Од *жеље се* сад *наједох* мяса (Исто, 1673). — Доиста *се* мислиш *набројати* (Исто, 2233). — Јаблан је рано устао и добро *се* *напасао* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 68). — Сео је у хладовину и *напио се* воде (разг.).

г) Због тога управо, и преокупирани посебношћу њихова значења, неки су граматичари глаголе овога типа сврставали у посебну категорију глаголског рода. Међутим, они ипак значе, пре свега и више од свега, извршавање радњи од стране субјеката на самим себи. И зато их с правом можемо сврстати у праве повратне, као год што су тога рода и остали глаголи који значе организованим деловањем субјекта у целини обухватити самог себе. Јер не треба сметати с ума да се субјекта у целини тичу и радњи глаголâ који значе њихово извођење на само једном делу тела субјектова, односно на његовој спољашњој страни. Могао би когод рећи да ће у ових, пошто се у њих повратно *се* више осећа као акузатив личне заменице, бити сасвим обична употреба акценатског облика истог падежа те заменице као допуна прелазним глаголима. Уствари се упадљиво чешће употребљава пуни облик акузатива личне повратне заменице уз глаголе чијом се радњом обухвата субјекат у целини, наравно ако то захтевају моменти који су пресудни за ову појаву — положај у реченици, нарочито наглашавање или метрички, односно општеинтонацијски моменти. Ови су моменти свакако условили употребу пуног облика акузатива повратне заменице у реченицама, стиховима и пословицама: *Јер којијем судом судиш другоме себе осуђујеш* (из превода Библије). — *Учећи, дакле, другог, себе не учиш* (Исто). — *О, који љубене пјесни сеј слишате, пожалте, јаох, мене, а себе чувајте љубави* (М. Држић). — *Ја ћу продавати моје златне косе, на и себе и тебе храни ти* (нар. прип.). — *Херцеговина све земље насели, а себе не расели* (нар. посл.) — *Спреми, Марко, себе и Шарина* (нар. песма). У наведеној Боранићевој студији, из које смо ове примере узели (на стр. 139) налазимо још, додуше нешто мање илустративних, али свакако добро запажених примера. Поводом њих и поводом онога што Боранић уз њих говори, ипак је потребно истаћи да употребу пуног облика акузатива личне повратне заменице с прелазним глаголом место облика повратног глагола не захтева истицање само „противштине“, како то мисли Д. Боранић. Свакако свако истицање, па, дакако, и истицање супротности налаже — и употребу пуног заменичког облика акузатива, али не само истицање супротности већ и сви моменти које смо малочас навели.

д) Ми се с Боранићем не слажемо ни у мишљењу о облицима оних правих повратних глагола што означавају вршење радње на једном делу тела субјектова. Боранић каже да се ти глаголи могу употребљавати и без повратне заменице *се* ако се означи део тела субјектова на коме се врши њиме означена радња, поготову ако се

уз име тога дела тела употреби придевска повратна заменица *свој*, па констатује да је: *Удари се руком по колену исто што и Еро стане шипати по својим недрима; Врати се бијући се у прси што — ... бијући у прси своје*. По смислу то доиста и јест исто, али се синтаксички ове реченице, са *се* и без *се*, разликују међу собом, и род је глаголски (узет у ширем смислу) истог основног глагола са *се* и без *се* сасвим различит. С повратном заменицом *се* глаголи су у сад наведеним реченицама повратни, тј. прави повратни, а без повратне заменице *се* они су неправи прелазни и имају уза се објекат (ближи или даљи — сасвим је свеједно): *по своје колену, по недрима, у прси своје*.

б) Иста је у ствари улога субјекта и исти однос субјекта и објекта повратних глагола што значе измену положаја субјекта и његово померање у простору, које неки синтаксичари убрајају у средње повратне, тј. у медијалне. За нас су пак и ово знатним делом прави повратни глаголи, без обзира на то што су у облику без повратне речце *се* врло често непрелазни, и што их та речца уопште и по смислу, а не само синтаксички, чини непрелазним. Они су, пре свега, уколико су њихови субјекти жива бића, активни, и као такви не могу бити медијални. А осим тога, и што је главно, у примерима с њима измену свог положаја, своје померање у простору, стварно врше сами њихови субјекти сопственом активношћу. Ево потврда за то:

Сам *се шетао* пољем без некога (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 515). — *Дугоше се* један за другијем (Исто, 1321). — По три паса *врпе се* у колу (Исто, 2465). — *Тко се стизи* к рочној триви ... (И. Мажуранић, Смрт Смацлаге Ченгића, стих 290). *Залетје се* стрјеловито (Исто, 517). — Стап од стакла, *нек се* по њем [рибе] *шире* (Исто, 625). — Из мрачног угла *довуче се* једно прлаво створење (А. Лазаревић, Приповетке, 53). — Пребоше преко моста и *склонише се* (Исто, 60). — Благоје *се* брзо *окрете* (Исто, 62). — Њих *се* двојица покуњени *вратише* (Исто, 51). — Он умало не рече ... али *се* *устави* (Исто, 63). — Лаба је као звијер коју је уморила дуга хајка, па *се* брзо *вуче* (В. Назор, Одабрана проза, 25). — Он *се* мало *одмаче* у страну (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 66). — Уздахну Лујо, *приси се* уз вола, па поче ... мјсрити питап (Исто, 69). — Шта мислиш, како ми да *се* *извучемо* (Д. Босић, Далеко је сунце, 10). — Седе и *наслони се* на рошаво дебло (Исто, 11). — И он *се* сада *повлачи* дубље у планину (Исто, 7) итд.

585. Глаголски род ових последњих глагола, повратних глагола, наиме, који означавају промену положаја, померање у простору -- ни-

је исти и када њихови субјекти нису жива бића, већ предмети, или било шта неживо. И то је сасвим разумљиво, јер улога мртвих ствари као субјеката у глаголом означеном процесу који им се приписује није, и не може бити, као улога лица и живих бића уопште. А онда ни однос субјекта, глаголом означеног процеса и објекта није исти. Као доказ за ово даћемо две реченице с истим по облику глаголом, али с различним субјектом, који ће у једном случају означавати нешто неживо, а у другом — живо биће: *Луји се стеже срце кад угледа Рудоњу* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 69) и *Девојка се стеже око паса распоном палца и кажипрста обеју руку* (нар. приповетка). У другом случају субјекат (девојка) сам је на себи извршио радњу стежањем (глагол је, дакле, прави повратни), а у првом се срце није стегло његовом организовано активношћу, већ је процес стежања срца настао у њему самом под утицајем невидљивих фактора, и исти је глагол сад друкчијег глаголског рода, медијалан је, наиме.

И сви су глаголи с неживим појмовима као субјектима, и када ти глаголи означавају померање субјекта у простору, промену њихова положаја, очевидно друкчијег глаголског рода. Они могу, истина, бити пасивни, зависно од тога да ли је до овога померања, до промене положаја њихових субјеката дошло под утицајем одређених спољних чинилаца, као покретача дотичних процеса. У овоме случају глаголи с повратном речцом *се* су, рекосмо, пасивни, као у примеру: *С великом луном затворише се врата на капији градској* (В. Назор, Изабрана проза, 6) — наравно уз претпоставку, да их је неко одређено лице (или неки други извршилац те радње, одн. било каква спољна сила) затворило. Али до затварања врата уопште може доћи и без деловања икаквог спољњег вршиоца, или било какве спољне силе; могу се врата, тј., и сама од себе затворити, у коме случају глагол не би био ни активан ни пасиван, већ медијалан. У стиху пак: *Затвори се царе у хелију*, који се чешће цитира, и у вези с глаголским родом често опет нетачно интерпретира, цар лично је, организовано својом активношћу, извршио предикатом означену радњу над самим собом; *затворити се*, дакле, у овом је последњем случају активан, прави повратни глагол.

586. У активне иде и друга једна врста повратних глагола, познатих под именом *узајамно-повратних* или *реципрочних*, који означавају радње што их два или више субјеката врше један на другом или један према другом: *врати се, свађати се, грдити се, тући се, ударити се, бости се, клати се, спорити се, препирати се, разговарати се* и сл.:

Тер се лако растадоше с' сунцем / заточници мријет навикнути (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 45—46). — Тер се *грле* рукама гвозденијем (Исто, 1071). — Често пут се крст и Турчин *набу* (Исто, 1068). — Сва се дружба *изљубила* редом (Исто, 369). — *Здружио* се Турчин с Црногорцем (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 286). — У малу се *длаку* не *искласмо* Исто, 354). — Гавранови гачу и *бију се* (Исто, 957). — У Угарској се *напредна* странка барем из почетка, *борила* с бечком камарилом (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 71). — У Баторића се *састали* по обичају сви сусједи и пријатељи (Исто, 4). — *Јоже се* готово *спријатељио* с бившим господарима (В. Назор, Изабрана дјела I, 70). — *Пољубише се* (Исто, 66). — *Договоре се* да сви гледају нетремице (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 14). — Они се о томе и не *препиру* (Исто, 15). — Многи од њих *рве се* и носи с тим Арапином (Исто, 15). — Ту често посједају зрели угледни људи да се *поразговоре* о јавним стварима (Исто, 17—18). — Ту се *сакупљају* и просјаци и сакати и губави (Исто, 17). — *Споразуме се* с њим да је најбоље... (Исто, 61). — *Смењује се* тишина с пучњавом (Д. Босић, Далеко је сунце, 8). — *Да се бијемо*, одговори осорно уча (Исто, 11). — Они се *немо договорише* (Исто, 12). — Они су се *пред штабом надмегали* (Исто, 14).

а) Будући да субјекат ових глагола по правилу чине више појмова, сасвим је разумљиво што се њихов облик најчешће среће у множини, као у 1. и 2. од наведених примера. Али се заједница у којој се врши радња врло обично означава и обликом инструментала, па ако је први припадник те заједнице појединац, његово име управља глаголом и овај се онда употребљава у једнини, као у петом нашем и више других примера, иако ту радњу *de facto* врше два или више саучесника, као и у свим случајевима с узајамно-повратним глаголима. Тако исто и облик узајамно-повратног глагола као предиката неког колектива стоји наравно у једнини, јер се слагање са субјектом врши по облику, а не по значењу (в. 4. по реду пример).

б) Реципрочни најчешће имају уза се повратну речцу *се*. Али је сви ови глаголи не морају свагда имати, док је рефлексивни увек имају. Реципрочни глаголи могу каткад бити и без повратне речце. Од наведених се последњи, нпр., употребљава и без те речце; *разговарати* значи потпуно исто што и *разговарати се*, и овај је глагол у подједнако обичној употреби у једном и у другом облику, са *се* и без *се*; глагол *причати се*, међутим, у облику са *се* више је дијалекатска особина, а глагол *раговати*, нпр., и *војевати* само се у овоме

облику, тј. без *се*, употребљавају с реципрочним, узајамно-повратним значењем.

Ми смо, и с правом, рекли, да су реципрочни глаголи активни, јер су субјекти њима означених радњи активни, али не треба заборавити да ти субјекти исту радњу коју врше на објектима ван себе у исто време и трпе на себи од својих објеката, као истовремено активних вршилаца исте радње. То значи да су узајамно-повратни глаголи и активни и пасивни у исто време.

587. Неправи повратни глаголи. У граматичкој литератури српскохрватског језика термином неправих повратних глагола називани су сви глаголи с речцом *се* сем повратних и узајамних, а уочљиво се издвајао и пасивни облик глагола с овом речцом. У неправе повратне убрајани су, у ствари медијални глаголи тога облика, а с њима још и глаголи којима ми сада остављамо тај назив, па често и прави повратни глаголи, који значе обухватање деловањем самог себе у целини (в. т. 584. б) и в). Овај термин, и углавном за ове глаголе, у учењу о глаголском роду код руских граматичара налазимо знатно раније¹. Ови за те глаголе дају углавном тачну али непотпуну дефиницију кад кажу да они означавају радњу која се врши у интересу субјекта. Иако рекосмо да је углавном тачна, та је дефиниција врло узана, јер се она таква може односити једино на оне глаголе уз које је *се* (рус. -ся) (у овоме или у облику *си*) имало дативско значење².

а) Руски граматичари мисле да се то у њихову језику односи и на неке друге глаголе (в. фус-ноту бр. 1). А ми сматрамо да се то

¹ Поржезински за њега употребљава назив: *непрямое возвратное значение* (в. Исследование В. К. Поржезинского, *Возвратная форма глаголовъ въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ*. Москва 1903, стр. 103); Шахматов (*Синтаксис русского языка* II. Ленинград 1927, 64), Виноградов (*Русский язык*, 634), Е. С. Истрина (*Грамматика русского языка*. Академия Наук СССР I. Москва 1960, 418) и др. — *косвенно-возвратный залог*.

² На такво је значење, колико нам је познато, први указао Буслајев (*Историческая грамматика русского языка*. Синтаксис. Москва 1859, 115), наведено пример из старословенског језика, у коме је нашао *сѣжалиси* место *сѣжалисѧ* у значењу *сажали себи, сажали за себе*. Затим нам Поржезински (наведено дело, 102), с позивом на Миклошича, говори о некадашњој дативској употреби повратне заменице у старословенском и западнословенским језицима. Он у те језике не убраја ни један други језик, али ипак такву функцију за ову речцу, односно афикс, претпоставља и за руски језик. Он, штавише, и с правом по нашем схватању, мисли да и у руском глаголу *боятся* (сх. *бојати се*) имамо значење — *бојати се за себе*, иако тога глагола у словенским језицима и нема без повратне речце *се* (одн. у руском без афикса -ся). Слично нешто могло би се рећи и за глаголе: *бинути се, дивити се, надати се* и др., којима је глагол *се*, као и *бојати се*, употребљавају искључиво у повратном облику и искључиво су медијални. А већ за руске глаголе *стучиться, статься* и сл. које руски граматичари убрајају у средње-повратне глаголе — док су они за нас неправо-повратни — налазимо код ових и изричних тврђњи да је повратни афикс -ся у саставу тих глагола дативског карактера, у чему се ми с њима у потпуности слажемо.

може рећи за глагол *молити се*, рецимо, у српскохрватском. Иако се у овоме језику *се* уз глагол *молити* не осећа заменичким обликом ни акузатива ни датива, није тешко схватити дативски карактер његов, јер *молити се* неком (богу, божанству, уопште ономе у чијој је моћи — тако се бар веровало — да молбу услиши или не услиши) значи управо: *молити се* у своме интересу, ради себе, за себе, *молити се* у корист себе. Та молба, иако је упућена некоме другоме — намењена је себи, јер је намењено себи оно што њом треба измолити¹.

Неки су лингвисти, међу њима и руски синтаксичар В. В. Виноградов, семантичку разноликост глагола с повратним знаком и честу њихову нејасност објашњавали чињеницом што се у речци *се* (односно у руском афиксу *-ся*) уз те глаголе огледају разноврсне функције некадање повратне заменице. Ми одређеније кажемо да тај, сада једини, облик повратне речце води порекло од облика различних зависних падежа у чијим се функцијама некада морала употребљавати повратна лична заменица, мада се он досад у науци поред акузативног везивао још само за дативно падсжно значење, а врло ретко за значење осталих падежа.

б) Ми смо већ рекли (у т. 576. а) да глагол *бити се* значи *бити кога у непосредној околини, бити око себе, од себе* (аблативно значење). С изворним је аблативним значењем, по нашем мишљењу, некадашња повратна заменица-речца *се* и у изразито медијалних глагола: *белети се*, *црнети се*, *црвенети се*, *руменети се*, *жутети се*, *зеленети се* и сл.², који значе одавати од себе боје, што се иначе означавају придевима од којих су дотични глаголи изведени. Затим повратна речца *се* ни у данашњих српскохрватских глагола *батргати се* и *копорнути се* није у потпуности овде изгубила свој инструменталски карактер, јер ти глаголи у повратном облику, а сасвим подједнако и у облику без повратне речце *се*, значе *батргати собом* и *копорнути собом*. К овоме ћемо додати да и значење глагола: *латити се*,

¹ В. У Гласу Српске академије наука и уметност ССЛI књ. 6. Одељење литературе и језика. Београд 1961, а исп. и мишљење француског слависте А. Мејеа, који, упоређујући повратну и неповратну форму значења глагола *молити*, каже: „*moliti se s'emploie absolument au sens de „prier” (d'ordinaire pour soi), tandis que moliti accompagné de compléments indirects qui le déterminent, signifie prier pour quelqu'un*” (А. Meillet, *Sur l'emploi de se près des verbes slaves*. Mémoires de la société de linguistique de Paris XIX. 1914, str. 290) — у преводу на наш језик: „*молити се* употребљава се искључиво у значењу молити (обично за себе), док *молити* заједно с неправим објектима који га допуњавају значи молити се за некога”.

² Познато је да је Аксаков у повратном афиксу *-ся* руских глагола *жечься*, *сх. жарити* (о коприви) и *кусаться*, *сх. уједати се* (о псу) налазио некадашње значење генитива (К. С. Аксаковъ, *Сочинения филологическія* I. Москва I, 1875, 550—553). У вези с тим исп. и оно што ми говоримо у Гласу САНУ ССЛI, 57—58.

докопати се, *дочепати се*, *прихватити се* и сл., упућује на некадашње инструментално значење повратне речце, као и да има основа за претпоставку да је то значење могло бити и дативско. Јер *дочепати се слободу* може да се схвати као: *дочепати собом слободу*, а и као: *дочепати себи слободу*; *латити се оружја* — као: *латити собом оружје* и: *латити (узети) себи оружје*. И глаголи типа *бацити се* (каменом, рецимо, или чим другим) сврставају се у посебну групу значења или посебан глаголски род неправих повратних глагола; *бацити се чим* може се опет схватити и као: *бацити собом*, а и као *бацати од себе* што. У њих *се*, дакле, није знак некадашњег правог, већ даљег, неправог објекта. Они су, према томе, по роду неправи повратни глаголи, у које ми (али и пре нас неколико врло познатих руских лингвиста, почев од Шахматова) убрајамо све активне повратне глаголе, уз које повратна речца *се* није облик правог, акузативног, већ некадашњег неправог објекта, допуне глаголске у било коме зависном падежу осим акузатива без предлога. А таквих глагола има врло велики број и у српскохрватском, као год и у другим по глаголскоме роду сродним језицима. Ти су глаголи многим проучаваоцима овога проблема задавали доста бриге, па смо се ми зато већ на њима мало дуже задржали. А овде ћемо за њих навести и неколико примера из језика српских и хрватских писаца.

— Ти *се*, Вуче, канда са мном *ругаш* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2068). — Срамота је таквоме јунаку / *Цилигнут се*, не погодит циља (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 537. и 539). — Војник *се захваљиваше* непрестано са „хвала, браћо“ (А. Лазаревић, Приповетке, 63). — То је старца умирило, те *се није* више *тужио* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 9). — Поче му *се* безазлено *улагивати* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 69).

— Виле ће *се грабит* у вјекове (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2337). — Овде *се* Баторићи у кратко вријеме *домогоше* угледа и моћи (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 17). — Напослетку *се пропије* и ту скоро умре (А. Лазаревић, Приповетке, 64). — Управник *се* том могућношћу често *користио* (И. Андрић, Проклета авлија, 28). — Волели су да им буде изручен Цем како би *се* њиме *користили* (Исто, 61). — Он намерава да *се* [њиме] *послужи* у борби против султанова брата (Исто, 65). — Он *се* одмах *лаћа* таквог посла (Исто, 14).

— Он *се придржава* за једну госпу (А. Лазаревић, Приповетке, 61). — Тко си јунак *осветит се* не мож' / на јунаку догле док не преда (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, 57—58).

— Помно јунак Цуце превалио / ... тер се маша кршнијег Беклића (Исто, 154). — Јесам , рече војник ... дотакнувши се капе (Л. Лазаревић, Приповетке, 61). — Одред се може спасти уништења ... ако се те две чете пробију из Јастрепца (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 16). — Откуд злато који стоке нејма / но за тућом по брди се бије (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, 637—638).

в) Анализом овде, у неколика посебна одељка, датих примера долази се до врло вероватних закључака да у првима од њих имамо значење одвајања, да је се у њима остатак некадашњег облика аблативног генитива (*ругаш се* — изражаваш, речима од себе упућујеш ругање; *цилитнут се* — цилитнути од себе; *захваљиваше се* — захваљиваше од себе; *није се тужио* — није одавао тужбу од себе); у другим: у повратној речци се наслућујемо некадашњи датив (*домогоше се* угледа и моћи — домогоше, стекоше себи угледа и моћ; користио се том могућношћу — користио је себи том могућношћу; *послужио се* у борби против — послужио је себи у борби против; *лаћа се* посла — *лаћа себи* посао).

У реченици: Прошла су два дана, а *Бамил се није јавио* (И. Андрић, Проклета авлија, 53) — обликом повратног глагола *није се јављао* речено је да *није о себи јављао*, а то и овде упућује на некадашњу функцију даљег објекта. Да ли се та функција и некада, када је данашњи њен знак *се* морао бити неки зависни падеж, означавала као данас обликом локатива, то није од значаја.

Будући да су различне падежне синтагме међу собом често синонимне, није искључено да би у по којем овде наведеном примеру *се* могло бити и неки други некадашњи зависни падеж те заменице, а не баш онај који нам се у садашњем тренутку чини највише вероватним. У сваком је случају *се* у последњем анализираном примеру из друге групе могло бити и инструментал (*лаћа се* *с о б о м* *п о с а о*). Ту се наслућује колико дативско толико и инструментално значење.

588. Медијални повратни глаголи. — Када је субјекат што неживо, он не може сопственим, самоорганизованим деловањем вршити (или извршавати) радње својих предиката. И повратни глаголи са значењем промене положаја у функцији предиката таквих субјеката означавају право стање, медијални су по глаголском роду. Ова разлика у роду истих по облику глагола у вези с тим да ли су њихови субјекти жива бића или предмети, односно ма шта неживо, о којој смо разлици малочас говорили у једном ставу заглавља о правим повратним глаголима, — пашће у очи свакоме ко упореди примере

повратних глагола којима се појмовима живих бића као субјектима приписује радња којом ови себе саме покрећу, себи самима мењају положај, са реченицама:

Казало уре све се ближе примицало (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 14). — Сунце се помаљало иза планинских врхунаца (П. Кочић, Целокупна дјела, 68). — Влажна свежина шири се кроз ноћ (Исто, 67). — Сваки му се живац разиграо (Исто, 70). — На боковима лађе помолеше се редови мотки (В. Назор, Изабрана проза, 19). — Мрак се хвата (Исто, 20). — Побједнички крик извио се из пјевачева грла (Исто, 11). — Зид се издиже изнад висине човека (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 12). — Неприметно се помера цео звездани свод над главом (Исто, 19). — Губи се неприметно у сивој пустињи (И. Андрић, Проклета авлија, 5). — Неки ненавијени [часовници] већ су се зауставили (Исто, 5). — Све се у њему и нехотице окреће (Исто, 6). — Време је пролазило лепше и брже се примакло вече (Исто, 35). — Ето ти се опустила тканина (В. Калед, Бијели камен, 10). — Уста јој се растегну и око очију набере подругљив осмијех (Исто, 12). — Јагодице јој се дигну и направе нешто брижних бора (Исто, 15). — Зимске магле вуку се над реком (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 15). — Све представе и мисли разбежаше се некуд (Исто, 24).

У оваквим случајевима глаголима означени процеси не казују никакву активност, никакво деловање субјеката, нити ти субјекти, као неживи предмети, сами изазивају те процесе, већ они под овим или оним условима, у овим или оним околностима, настају у њима (тј. у субјектима). Повратни глаголи овде представљају стања, и у једнакој мери су медијални с глаголима који означавају унутарња расположења, душевна стања бића и уопште стања у којима се било шта налази, и каква имамо у следећим примерима:

Нек се овај вијек горди над свијема вјековима (П. П. Ње-гош, Горски вијенац, стих 1). — Фараона источнога пред Борћем се мрзну силе / Борћем су се српске мишце са витештвом опојиле (Исто, 19—20). — Од Борћа се Стамбол тресе, крвожедни отац куге (Исто, 21). — Поносиш се скиптром крвавијем (Исто, 57). — Бог се драги на Србе разљути (Исто, 198). — Не бојим се од вражјега кота (Исто, 528). — Разлучи [тј. израздваја] се земља на племена (Исто, 714). — Ја се овој и чудим работи (Исто, 806). — Бјеше ми се снаха помамила (Исто, 834). — Ја се надам веселоме гласу (Исто, 951). — Благо томе ко се ту нагнао [тј.

задесио] (Исто, 1068). — *Ја се сјећам* што си рећи хтио (Исто, 1157). — *Колеба се* душа у тијелу (Исто, 2313). — *Распале се* уз мене пламови (Исто, 2044). — *Лујо се поноси* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 65). — *Удубио се* у мисли (Исто, 68). — *Јес ли се уплашио* мене? (Исто, 69). — *Пјева Јоже* као да му се срце *ломи* (В. Назор, Изабрана проза, 12). — *Дуж леве обале протеже се* Малухино поље (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 10). — *Безнабе и чамотиња се згушњавају и таложје* (Исто, 27). — *Ту се старац, ваљда, присети* (И. Андрић, Проклета авлија, 6). — *Разболи се* и умре жена (Исто, 13). — *И мирни људи се усплахире* (Исто, 15). — *На махове се све утиша* (Исто, 16). — *Дечак је брзо стао да се мења* (Исто, 17). — *Они још дуго не могу да се приберу* (Исто, 24). — *Мајка... се ни од оне прве жалости није никад... опоравила* (Исто, 43). — *Затим би се умирио* за сат два (Исто, 52). — *Фра Петар се већ и навикао на то* (Исто, 52). *Фра Петар се трже* из мисли (Исто, 60). *Хладила се* већ постављена вечера (Исто, 75). — *Осети се* осрамоћен (Исто, 77). — *Цигара му се гаси* (Исто, 88). — Оно [лице] *се једнако грчило* (Д. Босић, Далеко је сунце, 7). — *Мокри завоји на ранама не стигну да се осуше* и смрзну (Исто, 8). — *Толико су се уморили* да немају више снаге (Исто, 9). — *Мало се замисли*, а онда јетко одговори (Исто, 9). — *Уча се сети* оних других зимских ноћи (Исто, 10). — *Прегладнео је, преморио се* и почео да бунца (Исто, 10). — *Можда се он заборавио* и све ово гласно говори (Исто, 10). — *Не секирај се* за пород (Исто, 11). — *Павле се љутио* на себе (Исто, 14). — *Преко Мораве на левој обали налази се* његово село (Исто, 25). — *Павле се прену* из својих мисли (Исто, 15). — *Он се још надао* да ће курир доћи (Исто, 15). — *Запалио [би] у њима веру* која *се гасила* (Исто, 18). — *Народ ће да се разочара* у нас (Исто, 20). — *Можда си се* ти баш *уплашио* офанзиве (Исто, 23). — *Павле се* због тога још више *увреди* (Исто, 23).

Изузетно великим бројем примера медијалних глагола које смо овде навели, хтели смо показати њихову разноврсност. Овим се глаголима, поред промене положаја неживих предмета и померања њихова у простору, без видног деловања какве спољне силе, и поред душевних стања и расположења изражавају и манифестације тих стања и расположења које се састоје у несвесним, спонтаним покретима њихових субјеката, а изражавају се глаголима као што су: *пренути се, тргнути се, трести се* и сличним.

589. Очеvidно велик број примера медијалних глагола с повратном речцом *се* не може бити доказ да је та речца у њих знак медијалности. Она је само знак објекта у субјекту, као код свих других глагола с повратном речцом, односно заменицом-речцом. Медијални глаголи, као што знамо, могу бити и без повратне речце. И има их без ње доиста врло велик број. А има и таквих који и без речце *се* уза *се* и с њом имају потпуно исто — медијално значење. Такви су: *блештати* и *блештати се*, *блистати* и *блистати се*, *сијати* и *сијати се*, *димити* и *димити се*, *грбавити* и *грбавити се*, *бринути* и *бринути се*, *мрзнути* и *мрзнути се*, *дрвенити* и *дрвенити се*, *задоцнити* и *задоцнити се*, *закашњавати* и *закашњавати се*, *пенушити* и *пенушити се*, *распући* и *распући се*, *распрскавати* и *распрскавати се* и њима сл.

590. а) Медијални су глаголи, то смо већ рекли, претежно непрелазни, али их, и то смо такође истакли, има и прелазних. И навели смо неке прелазне медијалне глаголе. А овде је потребно констатовати да се то односи само на неповратне глаголе и да немамо повратних медијалних глагола који би истовремено били и прави прелазни, јер се повратност медијалних и права прелазност глагола међусобно искључују. Али зато имамо медијалних узајамно-повратних глагола, као што су: *цене се* (узајамно), *поштују се*, *воле се*, *желе се* итд.

б) Нарочито међу повратним медијалним глаголима имамо знатан број неправих прелазних. Њих налазимо у примерима где се види да је њима означени процес настао у субјекту без његове праве активности, без свесног ангажовања његове воље и енергије, али у вези с неким фактором ван субјекта који је изазвао дотични глаголом означени процес, односно субјектово стање које му се тим глаголом приписује. Такве глаголе имамо у стиховима: *Од Борћа се Стамбол тресе*, *Поносиш се скиптром крвавијем*, *Бог се драги на Србе разљути*, *Не бојим се од вражјега кота*, *Ја се овој и чудим работи*, *Ја се над ам веселоме гласу* и другим неким сад наведеним примерима као што су: *Ту се старац ваљда присети* (мисли се нечега), *Фра Петар се већ навикао на то*, *Уча се сети оних других зимских ноћи*, *Не секирај се за пород*, *Љути се на тебе*, *Он се још надао да ће курир доћи* и у сличним случајевима, где год ови глаголи уза *се* као допуну имају или и само претпостављају облик неког зависног падежа осим акузатива без предлога. Потребно је указати на чињеницу да се ови глаголи налазе само међу онима који изражавају душевна стања или расположења, односно несвесне, нагонске њихове манифестације.

591. *Пасивни глаголски род* повратних глагола одређено карактерише пасивност улоге њихова субјекта у предикатом означеним

радњама које стварно врши каква спољна сила, спољни вршилац на граматичком субјекту. И овај је, према томе, стварни објекат њихов, како је одавна познато и како се огледа у примерима:

У њ се осам близанацах у један мах изњихаше (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 3). *Поведе се* робље црногорско (Исто, 459). — *Надање се* наше закопало на Косову у једну гробницу (Исто, 235). — *Без муке се* пјесна не испоја, / *без муке се* сабља не сакова (Исто, 603—604). — *Што се* црним задоји Ђаволом / *обешта се* њему до вијека (Исто, 685—686). — Бјеше једна кућа превелика / у којој *се грабаху* бродови (Исто, 1459—1460). — *Јер без муке не* прскају токе / *ни се ломе* такви цефердари (Исто, 2742—2743). — *Страшним бјесом* ноздрве *се шире* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 1011). — *Не ко* крвав нож к'јем рана / *задаје се* смртна и тешка (Исто, стих 471—472). — *Крвови* обрасли маховином једва *се распознају* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 67). — *Зачуше се* гласови и жамори као да су *се раздријешили* дрвени зглобови (В. Назор, Изабрана проза, 3). — То је онај део моста који *се зове* капија (И. Андрић, На Дрини Ћуприја, 11). — Само везир је могао дати све што треба да *се* ово трајно чудо сагради (Исто, 13). — Нит' је било ни ланца којим *се* он могао *везати* (Исто, 16). — Људи [су] одувек *замишљали*... како да *се* на овој месту *створи* пролаз (Исто, 22). — *Ту су се* *вешале* или *набијале* на колац главе (Исто, 18). — *Ту се* *истичу* прогласи и позиви (Исто, 18). — *Ту се* *излажу* на продају прве трешње (Исто, 17). — Приче и легенде које *се* *везују* за постанак моста (Исто, 12). — *Овде се* *решава* њихова судбина (И. Андрић, Проклета авлија, 10). — *Ноћу се* сва та гомила *сатерује* у ћелију (Исто, 11). — То би могло овде да *се* *расправи* и *рашчисти* (Исто, 49).

а) Није баш извесно да се у свима сад наведеним примерима хтело истаћи да је на субјектима њиховим извршена радња од неког вршиоца, неке силе са стране. У другом по реду примеру, гдс се каже да *се поведе* робље црногорско свакако имамо несумњив пасив. Робље су повели Турци, одн. потуринце — то је сасвим јасно. А ми бисмо и први пример, полазећи од главног, иако не основног значења глагола у предикату, схватили као пасиван; седам близанаца о којима се у њему говори одњихали су, однеговали, подигли они што су их подизали. Стих је схваћен као да је у њему речено: били су одњихани. То је, највероватније, песник и хтео рећи. Али није ово једино могуће његово значење: *одњихаше се* може да се протумачи и као *створише се*, *појавише се* седам близанаца. У овој случају

већ немамо пасиван однос између главних реченичних делова, него би глагол пре био медијалан.

б) Наведени већ Мажуранићев стих: *Страшним б'јесом ноздрве се шире* — ми смо схватили тако као да је њим речено да страшни бијес шири ноздрве, јер је, између осталог, реченични акценат у том стиху на *страшном бијесу*, као изазивачу процеса који се означава повратним обликом глагола. Зато смо га и навели међу примерима с повратним глаголом у функцији пасивног глаголског рода, мада се у овој стиху може допустити и друкчија улога субјекта тога глагола, а тим и друкчији однос између њега, процеса који му се глаголом приписује и објекта тога процеса — другим речима, у овој стиху може бити и друкчији глаголски род предиката. Глагол, наиме, у тој примеру може бити и медијалан. Он ће и бити такав ако схватимо да се наведеном реченицом хтело рећи: *Ноздрве му се шире услед страшног беса*.

И други неки глаголи с повратном речцом *се* могу се схватити и као медијални и као пасивни. Тако не можемо сасвим сигурно рећи који од ова два глаголска рода имамо у примерима: *Да се ружа у трњу не изгуби* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1090); *Баторић се родио под конач XVIII века* (К. Ш. Балски, Под старим крвовима, 15); *Засјенише му се очи* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 70); *То су насеља која се увек неминовно развијају на главним саобраћајним тачкама* (И. Андрић, На Дрини Ћуприја, 10—11); *Пред очима се створи стравична слика* (Д. Босић, Далеко је сунце, 15), у којима се може схватити: да је онај што тражи ружу ову изгубио [из свог погледа] у трњу, да је Баторића родила његова мати под конач XVIII в., да су очи засениле сузе, да су они што су стварали насеља развијали та насеља... да је нешто пред очима оних што гледају створило стравичну слику. Али се свакако у наведеним реченицама пре хтело рећи: да не нестане руже у трњу, да се Баторић појавио на овај свет и отпочео живот пред крај XVIII века, да се у очима јавила засењеност, да градови расту у ширину на саобраћајним тачкама и да је пред очима настала, појавила се стравична слика. Иако нико не може спорити утицај спољних фактора на стварања стања која се овде приписују субјектима, тежиште је управо на стању; глаголи овде мање означавају то деловање, а више стање субјекта, што ће рећи да су медијални.

592. Глаголима с повратном речцом *се* у пасивним реченицама унеколико су сличне *безличне конструкције* с том речцом, какве имамо у примерима:

Много се пише а мало се чита (разг.). — *Говори се* (исто). — *Прича се* (исто). — Страшило је слушат што се ради (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 26). — Тако ли се служи отачеству? (Исто, 222). — Од добра се још бјежало није (Исто, 347). — *Не збори се* тако с везирима (Исто, 1181). — *Заповиједа се* проту... да сјутра поведе Велог Јожу (В. Назор, Изабрана проза, 17). — То је исто толико тачно као кад се каже: сунце излази изјутра (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 10). — *Говорило се* у старо време (Исто, 10). — Верују да има по једна ноћ у години кад се може видети (Исто, 16). — *Прича се* да је то био неки српски првак (Исто, 16). — *Како се* не би знало да је ту (Исто, 17). — *И то се* боље зна у широком свету него овде код нас (Исто, 27). — *Познаје се* (В. Калџић, Бијели камен, 34).

а) Од пасивних реченица ове конструкције разликују се по томе што у њима нема граматичког субјекта, па се и не може говорити о односу према ономе чега нема (и зато су нешто другачије по глаголском роду), а и вршиоци у њима изнетих радњи су непознати, боље рећи, неодређени (те по томе ове конструкције и зовемо неодређеним). У пасивним се реченицама, које редовно имају свој граматички субјекат — глагол, тј. предикат, као његова одредба, управља према њему, те стоји у облику одговарајућег рода, броја и лица. А у овим конструкцијама се глаголским обликом 3. л. једине (као и у безличним реченицама) означава да оно што дотични глаголи значе врши обично више појединаца, управо сви они на које се мисли. Оне се употребљавају када се вршиоци радње не знају или се не желе означити, једном речју — када се не даје њихово име. А у ствари се у наведеним примерима казује да *већина*, тј., *многи пишу*, а *мали број чита*, да људи по граду, односно по селу, у средини на коју се мисли, *говоре*..., да је страшило слушати шта *људи*, односно *народи раде*, да од добра *нико није бежао*..., да *људи у свету* (претпоследњи пример) *више знају него код нас* и да *људи* (у последњем) *познају*.

б) Субјекат је, дакле, у овим конструкцијама, иако често неодређен, а редовно остаје неизречен — вршилац радње, а у пасивним реченицама граматички субјекат је стварни објекат на коме се радња врши. И пошто безличне неодређене конструкције немају објекта, употреба глагола у њима не захтева прелазност, па су оне обичне и од непрелазних глагола:

Ту се по целу ноћ *седи*, пева, игра и *скаче* (разг.). — Првога маја се рано *одлази* негде на излет (исто). — Неколико дана након свадбе млади се *иде* у походе (Вук) итд.

И на крају, још је једна разлика између неодређених безличних конструкција и пасивних реченица у томе што је то се у њима и знак њихове неодређености, док је у пасивним реченицама, као и у другим случајевима с предикатом повратних глагола, ознака објекта (стварног) у субјекту (граматичком).

593. а) *Повратно безлични глаголи*, управо безличне реченице: *ведри се*, *облачи се*, *раздањује се*, *смркава се* и сл., иако блиске по томе што немају својих субјеката — по глаголском роду су свакако различне од неодређених безличних конструкција. Радње ових, како рекосмо, врше постојећи, иако неодређени вршиоци свесно; и глаголи су у њима по роду активни. А процеси збивања који се означавају глаголима безличних реченица, тако рећи, и немају својих вршилаца, већ се ти процеси врше као метеоролошке и астрономске појаве без одређених фактора за које би се могло рећи да их врше, па већ ни зато не може бити говора о њихову свесном вршењу, и глаголи којима се означавају ти процеси несумњиво су медијални.

б) Сасвим је јасно да с овим последњим иду и глаголи у реченицама којима се обележавају стања субјеката с именом у дативу (логичких, дакле, а не граматичких субјеката), каква имамо у примерима:

Види му се мријет му се неће (И. Мажуранић, Смрт Смаила-аге Ченгића, стих 150). — Ко десници *подоба се* вишњој / Ступа муче, нек' се кривци уче (Исто, 262—263). — *Тлапи ти се* сад да лавом рика, / *Тлапи ти се* сад да псетом лаје (Исто, 705—706). — *Не мили се* уместу човјеку (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1465). — Што ће знати мртве кошчурине / како ће се коме *догодити* (Исто, 1720—1731). — Само, то ми се не *допада*... (А. Лазаревић, Приповетке, 54). — Зуре у ту широку мрачну пукотину... док се неком малокрвном дечаку не учини да... (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 14). — Већ се свима *чинило* да је стар колико и село (В. Калџић, Бијели камен, 11). — Наједанпут јој се *отвори* (Исто, 34). — Њима се *није ратовало* далеко од њихових кућа (Д. Ђосиф, Далеко је сунце, 57). — *Дрема ми се* (разг.). — *Спава ми се* (исто). — *Гади му се* (исто). — *Мути му се* у глави (исто). — *Једе му се* чак (исто). — *Пије му се* (исто).

в) Ови глаголи основом својом могу бити и активни. Такви су несумњиво последња два и многи други који се на овај начин безлично употребљавају, али су сви они несумњиво у оваквим реченицама медијални. Реченице: *Једе му се* и *Пије му се* управо значе: *Осећа*

глад и *Осећа жећ* (одн. *Гладан је* и *Жедан је*). А *осећати* је, свакако, медијалан глагол. Ми смо га уосталом већ (у т. 582) навели међу примерима овога глаголског рода.

594. Глаголи су, дакле, према улози субјекта у њима означеном процесу тројаки: активни, пасивни или медијални. Али улогу субјекта није свакад могуће тачно одредити без утврђивања односа који према њему има објекат на којем се или у којем се тај процес врши, а у зависности од тога где се налази објекат у односу на њихов субјекат глаголи су опет тројаки: прелазни, непрелазни и повратни. И због тога није могуће разматрати глаголски род сасвим одвојено од прелазности, непрелазности и повратности глагола. Та тесна повезаност ова два глаголска система у један, систем глаголског рода у ширем смислу, ово и онако сложено питање чини још сложенијим. Али, без обзира на ту сложеност, у овој тесној повезаности могуће је утврдити суштину проблема глаголског рода и одредити бројне његове категорије. Не наравно откривањем нечега што не постоји, идентификовањем, рецимо, активности глагола с њиховом прелазношћу и медијалности с непрелазношћу, него, напротив, утврђивањем: да су и многобројни непрелазни глаголи активни, а да има прелазних — и медијалних глагола; да глаголе, с обзиром на то где је објекат једног глаголом означеног процеса: ван субјекта тога процеса или у самом субјекту, — можемо тачно поделити на прелазне и непрелазне; да су ови последњи с објектом у субјекту без икаквих спољних ознака за то или с повратном заменицом *се* као морфолошким знаком објекта у субјекту; да ових других непрелазних (тј. повратних) глагола има неколико (ми налазимо 7) међусобно различитих врста, да је свима њима заједничка речца *се* — ознака затворености објекта у субјекту, и да повратни глаголи, узети заједно, могу бити и активни, и пасивни и медијални.

СИСТЕМ ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА

595. Приписујући субјекту неку радњу, какво збивање, стање, односно расположење или особину — глагол у предикату, по правилу, узима облик са знацима предикативности (лични глаголски облик), који одређујући лице истовремено одређује граматички род и број, начин или време за које се субјекту приписује оно што се дотичним глаголом означава. За одређивање свих ових елемената предикативности служе углавном посебни облици, обично с различитим завршецима или пак композиције од више облика.

Прва три од њих: лице, род и број имају посебне формалне ознаке, и они не представљају неки нарочит проблем у науци о језику. За глаголски број и лице, истина, за број — у два, а за лице у једном случају употребљава се неодговарајући облик.

а) У интелектуалном стилу, обично у научној расправи, чланку или каквом сличном саставу аутор састава ће често рећи: *Ми сматрамо*, *И раније смо једном приликом о томе говорили*, *Ми се с таквим схватањем не можемо сложити...*, употребиће, тј. глагол, као и заменицу, у облику 1. л. множине место облика истог лица једине. Таква се употреба множине место једине карактерише каткад као нескромност. Ми, међутим, сасвим супротно, сматрамо да појединац, мислећи на самог себе, управо из скромности узима облик којим као да оно што се глаголом означава приписује већини лица, што значи да би хтео рећи да то не припада само њему него тој већини. А ни у ком случају то не говори из почасти, ради чега се старија и непозната лица у личном обраћању ословљавају са *Ви* и притом употребљавају лични глаголски облици које ова заменица захтева.

б) На сличан се начин, али у сасвим другој ситуацији, и у стилу друге врсте облик 2. л. једине, и знатно ређе 2. л. множине, употребљава место 1, или место било којег лица, када се узима уопштено: *Ти видиш свега из бунара, а оно те уједа* (нар. пословица) — каже се обично када било ко чини што добро, а злим му се враћа, или: *Ти записујеш из све снаге, а они ти се смеју уместо да су ти захвални* — рећи ће когод када сам ради на начин који заслужује признање, или се бар њему чини да га заслужује, а не добија по заслуги.

Ово је, и једно и друго, потребно констатовати. Али даља објашњења ове неподударности облика и значења граматичког броја и лица, и уколико су могућна, нису неопходна. За модус и време се, међутим, то не може рећи.

596. Модуса, тј. субјективних односа према ономе што се глаголом казује, има знатно више него што ми у словенским језицима, и посебно у српскохрватском, имамо облика за њихово означавање. Ми ћемо ипак модусе, као облике, али не и модалне функције, засад оставити по страни, а задржаћемо се на облицима глаголских времена, која у системима глаголских облика представљају посебан и свакако сложен проблем¹, због чега су и раније, а нарочито у новије и

¹ Ми смо више пута у појединим лингвистичким публикацијама писали о проблемима из области система глаголских времена. И коначно смо своја схватања о томе систему у целини изложили у студији: *Функције и значења глаголских времена* (Посебна издања Српске академије наука и уметности

најновије време, лингвисти поклањали изузетну пажњу значењу и функцијама глаголских времена, нарочито, а не случајно, у српскохрватском и бугарском језику. Не случајно у ова два јужнословенска језика кажемо зато што се у њима, као и у македонском језику и лужичкосрпском; до данас сачувао у употреби највећи број глаголских времена, — поред оних, хтели смо рећи, што се чувају у другим словенским језицима — још и аорист и имперфекат. А чување ова два временска глаголска облика, не с подједнаком фреквенцијом свугде ни у српскохрватском језику — и онако сложен проблем система глаголских времена чини знатно сложенијим.

а) Када се већ глаголским временима, као оно што је битно и најбитније, одређује везаност радње или стања, односно особине и збивања, за три временска периода: за прошлост, садашњост и будућност, ван којих ни по суштини ни граматички нема никаквог времена, што је, пре свега другог свакако, у већини словенских језика и довело до губљења свих временских облика осим перфекта, презента и футура, — поставља се питање чему употреба аориста, имперфекта и плусквамперфекта када се њима временски не може означавати какво друго време које би било ван три означена временска периода, и шта је то опет што употребу тих облика условљава, тј. шта је то што ти облици као глаголска времена означавају, другим речима, какву функцију имају аорист, имперфекат и плусквамперфекат у језицима где се чувају, посебно у српскохрватском језику.

И зато није случајно што су у науци о словенским језицима појединцима највише привлачила пажњу значења и функције баш та два глаголска времена, у првоме реду у науци о језицима у којима су се ти облици сачували до данашњег дана.

б) А и у језицима, мислимо словенским, у којима се за исказивање глаголом означених процеса и особина за сваки временски период очувао само по један временски глаголски облик: за прошлост перфекат, за садашњост презент, а за будућност — футур, проблем функција тих облика је остао доста сложен. Њега таквим чини факат што се, рецимо, презентом поред садашњих могу означавати и радње, односно особине везане за прошлост и за будућност; футуром прошле, па и садашње радње, а перфектом радње, односно ситуације до чијег остварења може доћи тек у будућности. Доиста, у ре-

CDXXII. Одељење литературе и језика књ. 20, стр. 174 — Београд 1967). Сасвим је онда разумљиво што та схватања у овој књизи дајемо неизмењена, наравно у скраћеном опсегу, каткад и истим речима, и што их поткрепујемо углавном истим примерима. А то се, уосталом, може рећи и о неким другим питањима о којима се овде говори.

ченицама: *Селаци се све више збијају око гуслара, дах им се не чује; сви тренћу очима... трнци пролазе уз лећа, кичме се исправљају, груди надимају, очи сијају, прсти се на рукама шире и грче и мишићи на вилицама стежу* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, 33). — *Витлају га блиставим месарским ножевима око Свеучилишне библиотеке. Пење се на зелени бакрени кров и заклања главу иза једне од четири брончане сове, а свака гази по једној књизи* (Р. Маринковић, *Киклоп*, 205). — *Чује се лавез из катуна и мукло кроз мокрину од јекне овнујско звоно* (М. Лалић, *Лелејска гора*, 32),

и: *После одслужења свог рока у војсци, ја се опет уписујем на универзитет и продужавам студије* (разг.) —

— облицима презента се не означавају радње које се врше у време говора, већ се у првим примерима из Андрића, Маринковића и Лалића излажу радње које су се вршиле у прошлости, у оно време које писци приказују у делима из којих смо те примере узели, а у последњем случају радње које ће се после одслужења војног рока, на које говорно лице тек одлази, значи — у будућности, вршити.

Први случај тзв. историјског или, како ми сматрамо да је срећније рећи, — приповедачког презента одавно је познат у лингвистичкој науци и граматичкој литератури. А говори се, нешто ређе додуше, и разумљиво је зашто ређе (јер је свакако рећи у употреби), и о овом другом презенту, о презенту за будућност.

Али задуго није била јасно дефинисана ни једна ни друга, ни било која употреба презента, осим оне у којој овај облик значи радњу која се врши само у време говора, тј. у садашњости (на шта је наводно и лош домаћи термин *садашње време*), него су се само набрајале некакве могућности употребе овога облика за означавање прошлости и будућности поред презента, наравно, за означавање радње везане за време говорења и поред неких осталих случајева употребе овога облика о којима ће тек бити речи. А специјално у овоме случају није тешко било утврдити да је и то временска употреба, али не права, него релативна временска употреба.

597. Од свих других случајева употребе овде је нарочито потребно навести још употребу презента какву имамо у примерима: *Палеолог позива Мурата да закопа Грке са Србима* (П. П. Његош, *Горски вијенац*, стих 16). — *Што би свете кости праћедовске оградуло да у гроб и грају* (Исто, 229). — *Да радимо да их поморимо* (Исто, 728). — *Мени је драго да дође* (Е. Кумичић, *Зачућени сватови*, 53). — *Јагмит ће се за њега ако икада угледа пазар* (М. Божич, *Курлани*, 23). — где се облицима презента ипак и не

означава време радње, нити су те радње још реализоване, већ их онај што говори износи: као намеру (у првом примеру), као последицу једне само могуће радње, као заповест, као жељу, као услов, где се, тј. презентом глагола казаних радња износи субјективни однос, тј. лични став према још нереализованим радњама означеним тим обликом, што се називало, а и сада се гдекад назива ванвременском употребом овога облика. Ми ћемо о овоме антидијалектичком термину, који се узимао и за друкчије службе презента, говорити касније. А овде га спомињемо само као доказ несхватања, одн. неправилног схватања невременске и свевременске службе глаголских времена. А, што је овде најважније, ми за тим термином немамо никакве потребе, већ ову последњу употребу презента и осталих глаголских времена, уколико је имају, треба звати модалном.

Категорија модуса је, уосталом, била и раније позната, али је она углавном везивана за посебне облике. Модалном категоријом глаголских облика, хтели смо рећи, сматрани су посебни облици, тзв. глаголски начини, модуси (императив и потенцијал, који је до недавна, не баш срећно, називан кондиционалом, и тако га многи још увек називају). А модуси, иако и они имају своје време, било да се изражавају облицима самих глаголских начина, било облицима глаголских времена, — ипак нису временска категорија, док су обе овој претходне функције презента временске, иако се и оне међу собом ипак разликују.

598. а) Иако различите, те две функције презента имају једну заједничку особину, коју карактерише чињеница што се и једном и другом означава време — у првој право време, које је оно што јест у односу на временски период говорења, а у другој опет време које се не одређује у односу на временски период говорења већ на било које друго време: на време у прошлости (у случају с првим примерима из Андрића, Маринковића и Лалића), или на време у будућности (у примеру који смо узели из разговорног језика). Ми наглашавамо да је и у једној и у другој овој употреби презента заједничко означавање присуства радње у време на које се мисли. Да је то у првом случају прошлост, види се из контекста, односно из језичке ситуације у којој нам приповедач говори о ономе што се збивало у неком одређеном временском размаку у прошлости. А да је у другоме случају будућност, то нам такође, у крајњој линији, открива ситуација у којој говорно лице саопштава да му предстоји одлазак на одслужење обавезног војног рока и да ће се у времену које иза тога настаје, дакле — у будућности, вршити радње његова уписа на универзитет и студирања, радње које ће бити присутне у том вре-

мену. Закључак је, дакле, јасан да суштина значења презента није вршење радње у садашњости, него присуство њено у време на које се мисли. А то, како се зна и како нам и наведени примери говоре, може бити и прошлост и будућност, али дакако и садашњост. Само у последњем случају то је право, апсолутно одређивање времена, којем је оријентациона тачка временски период говорења. И то се назива *индикативна* употреба овог глаголског времена или просто *индикатив*. Такву употребу имају и сва друга глаголска времена којима је временски период говорења оријентациона тачка, тј. моменат према коме се радња (а то могу бити наравно и збивања, стања или особине, све што се глаголима казује) временски одређује.

б) Када је пак време према коме се овим обликом означени процес временски одређује ма који други моменат, било у прошлости било у будућности, то је опет презент, али не више прави индикативни презент, него *релативни*. Ту опет имамо временско одређивање радње, па је и то индикатив, дакле *релативни индикатив*, који краткоће ради називамо *релативом*, за разлику од правог индикатива, који, опет краткоће ради као термин употребљавамо за свако временско одређивање радње, или било чега што се временским облицима казује у односу на временски период говорења.

На исти се начин вршење радње у друга два временска периода, период прошлости и период будућности може двојако временски одређивати, или као право време (индикатив) или као релативно. Када се обликом перфекта, рецимо означава радња (или било какав глаголом означени процес) која се вршила пре времена говорења, као у примерима типа: *Пјевао је Салко, а глас му се губио на отвореном пољу* (Д. Шимуновић, Сабрана дјела I, 63) — то је онда индикативни перфекат. А у реченици: *Ја ћу бити поново овде и тражићу рачун од свакога* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 62) — имамо индикативни футур, којим се износи радња што ће се вршити после времена говорења. То је, и једно и друго, довољно јасно. А ми то овде ипак наводимо да с таквом употребом упоредимо иста та два глаголска времена у нешто друкчијој њиховој функцији временског одређивања њима означених радњи, какву имамо у случајевима као што су: *Тек тада сам видео да су они већ отпутовали* (разг.). — *На три дана прије него ће побјећи, Молер напише писмо старешинама* (Вук, Правитељствујушчи совјет, 68). У реченици с перфектом казује се прошла радња која је таква (тј. прошла) не само за време у коме говоримо, него и за једно такође прошло време (за оно што је у овде наведеном примеру означено предикатом главне реченице), а у примеру с обликом футура не означава се

радња која ће се вршити тек после времена говорења него радња која је будућа према времену радње Молерова писања писма. И у једном и у другом случају време (у првом) прошло и (у другом) будуће не одређују се као таква према времену говорења него у оба случаја према неком другом времену. Перфекат и футур у тим и таквим случајевима нису, дакле, права индикативна већ релативна времена, релативни перфекат и релативни футур.

в) С обзиром на функцију временског одређивања нешто је теже, али не и немогуће, разумети употребу ова два глаголска временска облика у функцијама какве имају у случајевима као што су: *Јаши вранца, иде у Котаре, / обоје смо изгубили главе* (нар. песма) и *Соко лети прско Сарајева / тражи хлада где ће починути* (исто). У првим стиховима употребљен је облик перфекта *изгубили смо* (главе), а то се није десило, него је то само претпоставка онога ко говори. А у другом примеру — футуром се не каже баш да ће соко починути, него се само износи могућност да почине; соко, тј., тражи хлада где би могао починути. У првом случају само претпоставка, а у другом само могућност, у оба, дакле, случаја — само лични став онога ко говори. Одавде видимо да и друга два основна глаголска времена, перфекат и футур, као и презент, поред временске — индикативне и релативне — имају и модалну употребу.

599. Иако су термини: индикатив, релатив и модус и од раније у науци о језику били познати и иако је посебно указивано на релативну временску употребу, поред апсолутне (индикативне), — за овакву класификацију и за тачне дефиниције трију основних категорија глаголских времена: индикатива, релатива и модуса, несумњиво много дугујемо проф. А. Белићу, који је у својим радовима посвећеним овоме проблему уочио и теоријски тачно разграничио те три међусобно различне категорије и тиме даље проучавање ових облика усмерио сигурним путем. А што је Белић то могао учинити за то, како се и из његових првих расправа посвећених овоме сложеном проблему види, можемо захвалити и ранијем великом посвећивању пажње значењу и употреби глаголских времена у српскохрватском језику, у првоме реду од стране Т. Маретића¹, Љ. Стојановића² и нарочито од знаменитог нашег проучаваоца синтаксе глаголских вре-

¹ У својој великој *Gramatici i stilistici* синтаксу глаголских времена Маретић је обрадио у опширној глави с тим насловом, на стр. 516—559. II издање ове своје књиге од 1931.

² Љ. Стојановић је написао две расправе о питању глаголских времена с насловима: *О значењу и употреби глаголских облика у реченицама*. Јужнословенски филолог II, 187—219. и *Реченичне конструкције без *verbum a finitum*-а*. Јужнословенски филолог III, 7—10.

мена А. Мусића¹, који је своја проучавања, на поузданом материјалу из народних умотворина, Вукова и Даничићева превода Библије и из њихових историјских списа широко засновао и теоријски припремио улажење у суштину проблема. А откривање саме суштине је свакако дело А. Белића, који је своје схватање у току времена за које се тим питањима бавио ако не мењао свакако дотеривао и изложио га најзад у две главе I књиге својих лингвистичких испитивања². Па и после тога он је живо пратио примену својих теорија на даља проучавања значења и функција глаголских времена, а прихватао је и извесне корекције свога схватања уколико су оне биле поуздано засноване и поткрепљене сигурним чињеницама. А даљих је проучавања функција глаголских времена у српскохрватском језику било, дакако, и има их још увек. За последње 3—4 деценије откад се Белић њима почео бавити; скоро у свим дијалекатским монографијама о појединим говорима српскохрватског језика одељци о употреби глаголских времена и њихову значењу детаљно се разрађују. И то је добро свакако, нарочито због тога што се народни говори и књижевни језик, као и ти говори међусобно, често разликују у употреби глаголских времена. Једни од њих, нпр., добро чувају неке облике који су се из других давно изгубили, па је осећање њихова значења, када се употребе у књижевном језику, каткад различито код оних што су га понели из завичајног говора и код оних других који га уче само из књига. А и посебно се више проучавалаца језика код нас бавило и бави се овим питањем, што из несумњиве потребе да се разраде појединости, што из делимичних разлика у схватањима проблема, а и због непрецизности појединих термина, који наводе на погрешне дефиниције.

600. Може се запазити да за оријентацију у одређивању времена радње, односно стања (или особине) ми узимамо временски период говорења, а не један тренутак, одн. моменат, због тога што су ти термини могли бити, и били су, и остају узрок многих неспоразума: од спорења и постојања садашњости, па до графиконског обележавања одакле почиње и где завршава трајање тога временског периода, које налазимо, рецимо, у студији И. К. Буњине о систему времена у старословенском језику³, али не само у поменутој студији и код њеног аутора. Филозофско свођење времена на тренутак, до којег је све прошлост а од којег почиње будућност, у ствари искључује

¹ Поред низа расправа посвећених синтакси реченице А. Мусић је изузетно функцијама глаголских времена и њихову значењу посветио своју велику студију: *Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику*. Глас Српске академије наука 121, 123 и 126.

² *О језичкој природи и језичком развоју*. Београд 1941, 355—411.

³ И. К. Бунина, *Система времен старославјанског глагола*. Москва, стр. 148.

и постојање садашњости, а то је и по суштини и лингвистички бесмислица. Исто је тако немогуће обележити тачно одакле почиње и где се завршава садашњост, па зато споменути графикони ништа не могу дати. Зато ми, али не само ми, и говоримо о размаку говорења, као о периоду према коме се радња одређује по времену. Тај размак, односно временски период говорења у свакој је прилици друкчији. Када га дефинишемо у вези с друга два лингвистички релативна периода, с периодом прошлости и периодом будућности, долазимо до закључка да је он свакако друкчији од њих. Прошлост потиче од искона и тече до тренутка говорења, а будућност иде у бесконачност, док је садашњост само неодређеног трајања. А ова опет својом неограниченошћу може обухватити и оба прва, по трајању безгранична периода. Садашњост је, нпр., и суштиноки и лингвистички, и кад кажемо: *Земља се окреће око осовине* као и: *Ено наш сусед излази из куће*, иако је у првом случају временски размак дуг колико и постојање ове наше планете, а у другом траје, али ипак траје, само неколико тренутака. Када се ово прихвати као несумњиво, онда ће нестати сваке сумње у постојање чврстих система синтаксичких категорија глаголских времена.

Дакако ово не значи да један облик било ког глаголског времена сам собом све каже. Он то означава тек у везама с другим речима и облицима, у везама с другим језичким елементима, у целој језичкој ситуацији, где је и уопште једино могуће наћи решење синтаксичким проблемима, између осталих и синтаксичким категоријама глаголских времена.

а) Осим тога, ни Белић, ни други који синтаксичар нашег, а, колико нам је познато, ни било којег другог језика није, ни према својим категоријама, а ни било како друкчије, дао класификацију тзв. квалификативне употребе, укључујући ту и гномску употребу глаголских времена. А она је врло широка, па и доста сложена — то се мора признати. Белић је, у својој познатој, овде већ наведеној књизи, само рекао да ту, тј. у квалификативној употреби имамо и индикатива и релатива и модуса¹ и тачно је казао, али сасвим недољиво јер овде није разграничио та значења једно од других. Други граматичари опет у њој налазе индикативности и модалности², а трећи — индикативних и релативних момената³. Они, међутим, не објашњавају када су облици квалификативне употребе једне кад друге, а кад треће категорије. А да је то могуће утврдити, показаћемо ниже

¹ О језичкој природи и језичком развоју I, 384—388.

² Н. С. Поспелов, *Прямое и относительное употребление настоящего и будущего времени глагола в современном русском языке*. Исследования по грамматике русского литературного языка. Сборник статей. Москва, 1955.

³ Л. Д. Андрейчин, *Основна българска граматика*. София, 1942.

када будемо говорили о функцијама квалификативне употребе презента.

б) Затим, није тачно утврђено да ли се сва глаголска времена употребљавају и временски и модално, и да ли сва она знају за употребу у обема временским категоријама. Белић је теоријски допуштао, па, штавише, и претпостављао употребу свих глаголских времена и у индикативу и у релативу. Он је и изрично говорио да се и имперфекат и плусквамперфекат, иако претежно релативна времена, могу и индикативно употребљавати. Други опет, каснији проучаваоци значења и функција глаголских времена, сматрају да се и аорист и перфекат чак употребљавају само индикативно.

в) Даље, једни синтаксичари, међу њима и А. Белић, не држе се истих мерила при утврђивању карактера глаголских времена у зависним реченицама која се примењује на те облике у самосталним реченицама. О овим и свим „спорним“ питањима биће речи касније на одговарајућим местима уз детаљно расправљање о функцијама глаголских времена на које овде прелазимо.

601. Презент. — У најобичнијој функцији својој презент означава радњу која се врши у време када се о њој говори:

Ено како им *се грче* прсти под пером, испод којег *бризга* сама жуч (В. Цар Емин, *Нове борбе*, 27). — *Видите* ли ако бога знате /.../ *свуд се чује* јака и грмљава, / *свуд испод нас муње сијевају* / а нас једне само сунце *грије* (П. П. Његош, *Горски вијенац*, стих 160, 166—168). — *Не бојим се* од вражјега кота /... но *се бојим* од зла домаћега (Исто, 528. и 530). — *Ја вјерујем* да је она видјела (М. Крлежа, *Повратак Филипа Латиновића*, 130). — *Знамо* ми где нас *боли* и шта *губимо* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, 128). — Они *имају* полет орлова, срчаних зрачних птица, они *познају* песму наших најдубљих жица (Т. Ујевич, *Високи јаблани*). — *Морамо бити срећни* што *живимо* у овим великим временима (И. Андрић, *Травничка хроника*, 319). *Ја га не мрзим*, *ја га жалим*... јер донекле и *знам* откуда та његова радост (Р. Маринковић, *Киклоп*, 320). — *Сада је* на селу и старо и младо у великом послу: *Жање се* и *коси* жито, *оправљају се* вршилице, *праше* кукурузи, *коси се* сено, *прскају* виногради и *раде* други пољски послови (дн. штампа).

У овим и оваквим примерима општем термину *презент* потпуно одговара домаћи назив *садашње време* који се употребљава за овај глаголски облик. То значи да је термин *садашње време* еквивалентан општем термину *презент* само онда када се тај облик употребљава у

правој временској служби, тј. у индикативу. Али је то само једна од већег броја функција презента. И зато је дефиниција према којој је презент облик којим се означава радња што се врши када се о тој говори, односно која се врши у садашњости, сасвим непотпуна. Јер се овим обликом означавају и радње које се врше у прошлости, па и у будућности, које се врше у свако време, увек, а и радње које временски нису одређене. Ми ћемо навести примера за све ове употребе презента, видети што он у њима значи, па тек потом дати његову тачну дефиницију.

602. а) Али пре него пређемо на преглед функција презента ван његова индикативног значења, задржаћемо се на два случаја употребе овога облика где се могу поставити, и где се постављају питања да ли у њима управо имамо праву употребу презента. Први од њих је случај какав имамо у примеру: *Пита адвокат: Шта желите?* (В. Калев, *Смртни звуци*, 12), којим се адвокатов помоћник обраћа сељацима што су седели пред канцеларијом. Из ситуације се јасно види да је адвокат своје питање поставио пре тренутка у коме га његов приправник сељацима преноси реченицом с презентом *пита*. Зато се и могло претпоставити да то може бити какво друго, а не индикативно значење презента. Али је таква претпоставка свакако неоснована. Јер време у односу на које се глаголска радња одређује није један тренутак него, како смо горе казали, неодређени временски размак, временски период. У овоме случају време адвоката питања и оно у коме га приправник преноси сељацима — исто је време, и презент *пита* у последњем примеру индикативни је презент, као што су то облици презента и у реченици: *Ја вам говорим, а ви не слушате*, коју често чујемо у школи, рецимо, од учитеља кад за нешто прекорена своје ученике. И без обзира на то што је учитељ деци говорио и деца га нису слушала пре него им он тај прекор упућује, — учитељ употребљава презенте да њима означи радњу која се врши, односно не врши у истом временском периоду у коме упућује прекор, тј. у коме говори, што ће рећи да су презенти: *говорим* и *не слушате* овде такође индикативно употребљени.

б) Други случајеви поводом којих се може постављати питање да ли је презент у њима индикативно или како другачије употребљен јесу случајеви употребе овога облика у којој се њим означава радња што се стварно не врши баш у време самога говора. Тако ће се, нпр. рећи: *Ја пишем књигу* или *Школа подиже одмаралиште за своје ученике*, не само када се радња писања књиге и подизања одмаралишта врши и у тренуцима самог изговарања ових реченица, тј. у време саопштавања да се те радње врше, него и у међувремену,

када је активност оних што врше те радње у прекиду. Одсуство вршења радње у самоме моменту говора ирелевантно је за употребу облика презента када се представља процес који се по природи својој врши с прекидима, а не без њих. А овде је реч баш о таквим радњама. Свакако се са сигурношћу може рећи да писање једне књиге (узимамо први пример) још нико никада није обавио у једном потезу, не прекидајући започети посао. Оно траје по више месеци, па и по неколико година каткад. И у току целог времена писац књиге с правом говори — *пишем књигу*, како у тренуцима када држи перо у руци, тако и у току по више дана, рецимо, или и по више недеља кад је од тога посла одвојен. Битно је да је започето писање у току. Предах, па ни подужи прекид, не лишава права писца да каже *Пишем књигу*, нити у овој реченици употребљени презент лишава индикативног карактера.

Ово је уосталом разумљиво, и само собом не замршује проблем, него до тога доводи непрецизност дефиниције, боље рећи непрецизност термина моменат (односно тренутак) говора, који се своди на његово буквално значење, које је и уопште неспојиво с индикативним значењем презента. Ми смо на то указали и раније, и показали како значење речи *моменат* треба схватити у дефиницији презента¹. А на то обраћају пажњу и други проучаваоци значења глаголских времена. Неки деле чак моменат говора од временског периода говорења², за чим, по нашем мишљењу, нема никакве потребе; довољно је само констатовати чињеницу да се први укључује у други, а да је за дефиницију индикативног презента релевантан само временски период говорења који — то се често одавна понавља — почиње пре момента саопштавања, а наставља се обично и после овога момента, и углавном неограничено, некад дуже, а некад краће траје. А исто тако траје, тече у томе времену и радња која се означава правим, индикативним презентом. Према томе, индикативни презент се употребљава само од глагола који означавају трајање радње, тј. од имперфективних глагола.

603. Ми смо горе (у т. 596. б) већ споменули одавна познати историјски (*praesens historicus*) или *приповедачки презент*, и дали смо неколико примера за њ. А овде ћемо навести и других примера:

Марија је придигла лахко љетно, модро одијело готово до кољена... Сад је слободнија у крету, сад јој прање иде од

¹ В. Начин одређивања значења глаголских времена. Јужнословенски филолог XXII.

² И. К. Буњина то чини у овде већ наведеној студији: *Система времен старославјанског глагола* (стр. 148) и на графикону представља временске одсеке „настоящего“ периода и моменат саопштавања о вршењу „садашње“ радње.

руке ... Голе чврсте руке умачу рубље у море, *ожимају* га, туку по њему перачом, а на жарком сунцу *цакле се* ситне и густе капљице зноја (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 50). — Како ветар *попухује*, тако се с бразда, као неке беле авети, *крећу* големи праменови магле; *носе се* страном на коју ветар *душе* ... (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 165). — *Иде* глас по селима, *смуца се* уз платове под сумрак, *скаче* преко блатне цесте, *шапће* под стрехама док *пада* киша, и тако *расте* гласина о злим и мршавим годинама које долазе (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 73). — Он је поуздано разбијао морске вале ... и плови своје циљу. По броју становника он *представља* скоро једну малу варош, а по уређењу и читаву једну државу која *плови* по мору. Ту су радње и трговине, ... и усред најпоузданије пловидбе Титаник *наилази* на подводни брег, *добија* снажан и неочекиван ударац с бока и *тоне* (Б. Нушић, Деветсто петнаеста, 79). — *Прамиња* снијег и *покрива* журно / тај задњи знак што човјек га је писо (С. С. Крањчевић, Задњи Адам). — Узалуд *чекам* ... У нијемој сјени / Никога *нема* ... Сам ко камен *ћутим* (А. Шантић, Претпразничко вече). — Сељаци се све више *збијају* око гуслара ..., дах им *се чује*. Сви *трепћу* очима, удивљени и заблештени. Трнци *пролазе* уз леђа, кичме *се исправљају*, груди *надимају*, очи *сјају*, прсти *се* на рукама *шире* и *грче*, и мишићи на вилицама *стежу* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 33). — *Лежим* на сунцу под небом, у мирису клекових грана ... Глад ми прилично *досађује* (М. Лалић, Лелејска гора, 32). — *Чује се* лавез из катуна и мукло, кроз мокрину, *одјекне* овнујско звоно (Исто, 24). — *Сегнем* у цеп мало дубље него је било могуће и *извучем* бомбоне (В. Калеб, Смртни звуци, 8).

а) А после наведених примера можемо констатовати да се, сасвим обично и често, у српскохрватском језику презентом означавају и радње које су се вршиле у једном другом времену (овде у прошлости), а не у времену говорења и да се по томе овај презент разликује од претходнога. Али он с првим, тј. с индикативним презентом, има заједничко то што се и њим означава да се у једном одређеном времену врше или, за разлику од индикативног презента, изврше именоване радње, да су те радње присутне у томе времену, истовремене са свим што је везано за њега. А то је време одређено опет језичком ситуацијом; онај ко говори о тој ситуацији, временски је у њој, и сасвим је природно и објашњиво што узима глаголско време којим се означава присуство радње или било каквог процеса у тој ситуацији. Будући да је то присутност, напоредност

или истовременост, радње у неком другом времену, а не у периоду говорења, да се тј. радње ту временски (као присутне) одређују према неком другом времену, то је онда *релативни презент*. Разлика између те прошле временске ситуације и говорне временске ситуације у томе је што се у вези с њом може мислити и само на један њен тренутак, па се временски обликом за присутност радње у прошлости може означавати и тај тренутак, што се, дакле, релативни презент за прошлост (као и сваки други релативни презент, уосталом) може употребљавати и од перфективних глагола, како нам то потврђују два последња од горе наведених примера ... *одјекне овнујско звоно* (из Другог Лалићевог примера) и *Сегнем у цеп... и извучем бомбоне* (из примера В. Калеба). Временска ситуација говорења, међутим, никад не може бити тренутна, моментана, него увек мора тећи, ма и за најкраће време. И зато се управо индикативни презент, да поновимо, не може употребити, нити се употребљава од перфективних глагола. Релативни презент за означавање прошлих радњи, и свршених и несвршених глагола, најчешћи је свакако у приповедању. Зато ми и смаграмо да је за њега најадекватнији термин приповедачки (наративни) презент. Њиме нарочито обилују народне песме и приповетке, као и језик Вука Карацића у целини, а било га је више и код Вукових следбеника, наших ранијих класичних књижевника, песника и приповедача. Код неких новијих и најновијих писаца је, свакако, нешто ређи, под утицајем свакодневног пословног језика, у коме се све више за означавање прошлих радњи употребљава скоро искључиво перфекат. Ипак ће се ретко наћи који писац белетрист код кога се уопште неће срести овај облик. И обрнуто, у интелектуалном се стилу, сем у историјским делима, не налази, или се изузетно ретко нађе на њега. Он, даље, није подједнако чест од несвршених и свршених глагола, него је уочљиво ређи од ових последњих, нарочито у новије време. А Вук га је, рекосмо, у својим списима, нарочито историјским, врло много употребљавао; знатно је ређи код наших класичних писаца после Вука, а још ређи код најновијих у језичким областима на истоку, где је аорист још у широкој употреби (в. т. 631. б), али се не може рећи да то није облик књижевног језика из кога ћемо још навести:

Како он [Хајдук Вељко] тако *падне*, момци његови, који су ондје били око њега, одмах узму некакве траве, те га *покрију* да га људи не виде, ... а увече га брат његов Милутин узме те га *изнесе* из шанца и *сарани* код цркве (Вук Ст. Карацић, Скупљени историјски и етнографски списи, 249). — Кад виде да му и оно мало нико не разуме, а он *се дусне* [наљути], *окрене* гла-

ву на другу страну и мргодан оде (Л. Лазаревић, Приповетке I, 129). — И ја видевши да губим углед и муштерије... *распродам* потајно и будзашто оно робе и алата, па *крнем* опет у свет (И. Андрић, Проклета авлија, 21). — Нехотице *дигне* за њим руку и *поће* не знајући зашто, па се онда, јако збуњен, *заустави* и *стане* се опширно испричавати (В. Калеб, Хрватска проза II, 1956, 333). — Бардела *протрне* и понова *шапне* молећи... Но Виско га умјесто одговора *повуче* за собом у конобу... *Гурне* Барделу на један сандук, а сам *сједне* на други и *позове* жену која је послуживала (Р. Маринковић, Руче, 49). — Загргнут кашљем *јурнем* у зид, *пробијем* се без напора и *истрчим* у дво-риште (Д. Госић, Бајка, 12).

Али иако редак, тај облик и перфективних глагола обичан је и у нашој средини у свакодневном језику данашњице — у приповедању наравно каквих догађаја, или било каквих згода (или незгода). И ни по чему се не може сматрати необичним у примерима какав смо сасвим скоро забележили из причања једног свог саговорника који нам је приповедао: *Идем ја пре неки дан улицом према Калемегдану и баш онде на углу код Народне библиотеке сретнем једног свог друга са студија, поздравим се с њим, и пољубимо се чак, али кад смо се мало одмакли један од другог видим да он мене не познаје, па га упитам итд.*

б) У примерима приповедачког презента лако се утврђује да се он односи на прошлост јер је одређен неком другом радњом с којом се радња означена презентом врши напоредо, као у првом примеру (из Е. Кумичића), датом (у т. 603) за релативни презент, или каквом временском прилошком одредбом, као у мало пре наведеном примеру, где нам прилошка синтагма *пре неки дан* изрично казује да се радње не односе на тренутке говорења, већ на прошло време. У ширем контексту, ми најчешће налазимо један или други овај, или било какав језички знак за одређивање тога времена, или га пак одређујемо из целе језичке ситуације, као у случајевима с познатим стиховима којим почињу поједине народне песме: *Књигу пише жура Вукашине*, или *Вино пију Новак и Радивој*, нпр., где нема никакве временске одредбе, него нам знање да је Вукашин (краљ српски) живео у XIV веку, а Новак и Радивој хајдуковали негде у XVI — јасно говори да је то прошлост и да употребу презента (приповедачког релативног презента) у њима условљава истовременост онога што се тим презентима износи с временом, управо с неким тренуцима времена кад је Вукашин краљевао, односно кад су Новак и Радивој хајдуковали.

в) На исти се начин временски карактер презента одређује на почецима уметничких песама, романа или приповедака: *Јури у ноћи бескрајни црни воз од Раље до Бевђелије... непрестано звижди, пишти, готово завија* (В. Петровић, Изданци из опаљена грма, почетак приче: У фургону, стр. 75). — *Као путници што силазе у утробу трансатлантика, спуштају се пролазници у подземну просторију* (Р. Маринковић, Руче, 137). — *У оквиру страховитих стратегијских замисли другог свјетског рата предлажемо да се узме у обзир...* (Исто, почетак приче Коштане звијезде, 137).

А оваква нам је оријентација неопходна, нарочито у анализи језика књижевних дела, а каткад и иначе, јер од приповедачког треба разликовати презент каквим нам књижевник уметник даје какве описе, утиске или износи своје преокупације, даје исповести осећања која истовремено доживљава и саопштава, која, тј., ставља на хартију у време док што гледа, стиче, сазнаје или доживљава у машти. Време саопштавања таквих доживљаја, њихово прво стављање на хартију у ствари је време говорења, како нам то потврђује почетак приповетке Загрљај опет из Маринковићеве збирке Руче, где се он обраћа Горановој успомени, па каже: *Гледам те кроз руницу на вратима... у којој сам већ раније окренуо кључ... И сада те гледам и бојим се*; па у почетним стиховима песме Б. Радичевића: *Лисје жути веће на дрвећу*; В. Видрића: *А подно стијена сјаји тимор шума. И ледна снијезна, руши се и снива*; Ј. Дучића: *Још бакрено небо распаљено сија*; М. Ракића: *Шуме бокори цветног јоргована...*; М. Јакшића: *Спавају пупољци, шума још не листа, / Рани ветар само љуља гране голе, / И росу испија што трепти и блиста* (Спавају пупољци); Т. Ујевича: *Миришу лепе под Свеучилиштем, / Улица струји заборавом јада* (Заветрина); затим у прозној лирској цртици П. Кочића, Јелике и Оморике: *„Са чистог блиставог неба просипа се жива, треперава, весела светлост. Мирише дријемовац... По влажним пропланцима зелени се задовољни кочоперни кукуријек, а са сувих присојних камењака... почињу се плавити миришљаве љубичице* итд.

604. Има и друкчијих функција презента и релатива и индикатива, и о њима ћемо још говорити. А сада ћемо се нешто детаљније упознати и с модалном употребом овога глаголског времена, о којој је већ било речи у општем делу ове главе (в. т. 597).

У свакодневном говорном језику, па и књижевном, облик презента употребљава се и за радње које се још нису вршиле или извршиле, него се односе на време које ће настати после времена говорења у будућности, нпр.:

Вечерас идемо у позориште (разг.). — За два дана одлазимо на пут (исто). — Чим положим још овај испит, идем у војску, а после одслужења свог рока у војсци ја се опет уписујем на Универзитет и продужавам студије (исто). — Долазимо у понедељак првим вечерњим возом (исто). — Сутра наш тим улази у прву лигу (дн. штампа). — Послије идеш тамо у купињак ловити рибу (В. Калеб, Смртни звуци, 30) итд.

Презенти свакако и овде значе напоредност или истовременост вршења, одн. извршења радње у једном размаку, односно тренутку времена. А које је то време обично одређује нека прилошка реч, каква временска одредница, језичка ситуација уопште. Те нам одредбе — у првом примеру прилог *вечерас*, у другом временска реченица: *чим положим испит* итд. — одређено говоре да се радње у презенту односе на временске тренутке после времена говорења, на будућност, да овде, тј., имамо *презент за будућност*. То се јасно види и из чињенице што у свим таквим примерима могли бисмо узети *футур* место презента, место: *Вечерас идемо у позориште — Вечерас ћемо ићи у позориште*; место: *За два дана одлазимо на пут — За два дана ћемо отићи на пут* итд. У вези с овим, занимљиво је указати на чињеницу да се имперфективни, сложени и изведени, глаголи у овој функцији чешће употребљавају с видским значењем перфективних глагола од којих се изводе, одн. као суплетивни овима употребљавају се са супротним значењем вида. Када бисмо покушали да у таквим случајевима презент заменимо *футуром*, морали бисмо узети тај облик од свршених глагола с префиксима: *отићи ћемо м. одлазимо, уписаћемо се м. уписујемо се, продужићемо м. продужавамо, доћи ћемо м. долазимо, ући ће м. улази* итд.

Овде се поставља питање да ли још нереализоване радње какве се у оваквим случајевима означавају презентом увек можемо са сигурношћу везати за будућност, да ли се, тј., таквим презентом увек означавају будуће радње. Нама су управо чињени приговори што сматрамо да такви презенти могу означавати и друго што, а не једну будућу радњу¹. Али ми и поред тога остајемо при своме гледишту. Нереализоване будуће радње означене обликом *футура* везују за будућност облици овог глаголског времена, које је ту, како се каже, употребљено у својој временској ситуацији. Презент је, међутим, употребљен ван своје временске ситуације, и њим означена радња мора бити другим чим, мислим, било каквом одредбом везана за

¹ В. Радове Научног друштва СР Босне и Херцеговине — XX; Одељење историјско-филолошких наука, књ. 7, стр. 138.

будућност, ако се она на њу односи, као што такву одредбу имамо у свим горе наведеним примерима презента за будућност. Тамо, међутим, где такве одредбе нема, презент може имати *друкчије*, модално, рецимо, значење. И ја сам му већ раније (у својој школској граматици) то значење приписао у примеру: *Хајд, Илија, двору бијеломе, / а ја идем своме винограду*, поводом којег ми је и учињен поменути приговор. Пошто ту никакве посебне временске одредбе нема, нити је, уосталом, ту, у стиху одређене врсте, може бити, — остаје сама говорна ситуација да се из ње изведе закључак како је ту облик презента употребљен у функцији означавања будућности, или како *друкчије*. За будућност је могао бити узет облик самог *футура*, место: *а ја идем — ја ћу ићи*. Да се ово хтело рећи, свакако би се употребљено облик који не оставља сумње. Значи да се наведеним стихом (из лепе народне песме Ропство Јанковић Стојана). хтело рећи: *А ја мислим*, тј. намеравам *да идем своме винограду*, што значи да се обликом презента *идем* означава само радња која се намерава вршити (Та се намера имала у време говорења и зато је употребљен облик презента). У овоме примеру, дакле, и у свим сличним случајевима с обликом презента у функцији означавања још нереализоване радње, уколико у реченици нема никакве одредбе која би је везивала за будућност, имамо модално употребљен презент. Као доказ за овакво своје схватање можемо навести и напоредну употребу аориста, неоспориво модалног аориста, који смо, узимајући га у скоро идентичним стиховима из једне друге народне песме: *Ви идите двору бијеломе / а ја одох Смедереву граду* — одавно сврстали у ову синтаксичку категорију употребе глаголских времена. И други се неки, и врло значајни лингвисти, у овоме са нама потпуно слажу¹. А као што из сад наведених стихова јасно видимо да се радња у аористу у време говорења о њој није била извршила, исто тако из претходних закључујемо да је нереализована и презентом означена радња, коју ништа из целе језичке ситуације као реалну не везује за будућност. И у првим би се стиховима, одн. у претпоследњим, могао употребити аорист, а у последњим презент, а да се при том апсолутно ништа ни за најнеосетливију нијансу не измени, што значи да се и стиховима с презентом и онима с аористом износи само намера. — А то ће рећи да у оба случаја имамо модус.

¹ Проф. А. Белић у расправи *Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог XVII, 187, задржавајући се на примерима које сам ја (у раду о питању значења глаголских времена у релативној употреби у истом броју исте публикације) навео за модалну употребу времена, за те примере, међу којима се налази и стих: *А ја одох Смедереву граду* — изричито каже да „С. сасвим оправдано види модалну употребу времена“.

605. Модус, односно модална употреба глаголских облика, и посебно таква употреба презента има врло широку примену у језику, јер је лични став говорног лица, односно субјекта, којим дефинишемо модусе, стално присутан у језику. Ми, истина, овим термином не обухватамо и индикатив, тј. облике глаголских времена када се њима одређује апсолутно или релативно време вршења радње, како су то некада граматичари чинили, па и сада неки чине. Модуси (глаголски начини) су само случајеви означавања личног односа према ономе што се казује дотичним глаголима, када се, наиме, њим не износи реална стварност већ само намера, жеља, заповест, могућност, потреба за вршењем онога што се означава глаголом, готовост да се то врши или изврши, претпоставка или сигурност у вршење и извршење радње, па услов под којим се што врши или изврши итд. А то се све означава облицима глаголских начина (модуса). Али не само њима него исто тако и облицима глаголских времена. И то не појединог глаголског времена него већином њих, несумњиво најчешће облицима презента. А свакако се може рећи да су облици овога глаголског времена када се њима означавају још нереализоване радње, осим случаја временски одређене будућности (о којој је било речи у т. 604), редовно модално употребљени. У то ће се свако уверити ко пажљиво прегледа ово неколико, нарочито не одабираних примера:

Нек ад прожаре, покоси сатана (П. П. Ње-гош, Горски вијенац, стих 660).— Да радимо да их помиримо (Исто, 728). — Растрчали се из конака да траже лекара (И. Андрић, Травничка хроника, 52). — Па је свакога молила да јој поклони напршњак (Р. Маринковић, Руке, 60). — Пожуриле су да признају своју тврдоглавост и да се покају (Исто, 63). — Он је преконоћ пошао да тумара луговима (М. Лалић, Лелејска гора, 32). — Нека му да само врећу жита (Исто, 33). — Само да не разговара са нама (Исто, 34). — Хоће да изгуби вјеру у људе (Исто, 34). — Нека човјек ужива (В. Калед, Смртни звуци, 20). — Чини ми се да намерава нешто казати (Исто, 12). — Он хоће да остави свој иметак и ову кућу (Исто, 20). — Он жели да уђе у све побуде и стварно да разуме Бајкића (Б. Госић, Покошено поље, 24). — Неки пођу за њим да га боље виде (Исто, 23). — Тако, ваљда, бива у старости (Исто, 78). — Дошли смо да изнесемо овај други (Исто, 33). — Искористићу ове дане да прочитам књигу (Исто, 131). — Високо нек стоји ко облак и трон / да не допре до њег' ниског трона звон (И. Г. Ковачић, Мој гроб).

Из наведених се примера не може утврдити да ли су у модалној употреби чешћи презенти свршених или несвршених глагола. Модални презент се јавља и у самосталним реченицама, али је чешћи у зависним, где обично врши службу допуне управне реченице с модалним глаголима у предикату. А уколико се у овим глаголима износи жеља (али не у виду заповести) или намера или готовост итд., онда се модалним презентима износи став субјекта реченице (а не став говорног лица — ово, кажемо, уколико говорно лице није и субјекат у исто време), какав случај имамо и у неким од горе наведених примера. И зато при третирању модалне употребе глаголских времена не треба стално инсистирати на ставу говорног лица већ се мора имати на уму да то може бити и лични став субјекта реченице.

606. а) Један од случајева модалне употребе презента у којој се изражава лични став субјекта имамо и у одрично-упитним реченицама типа: *Зашто радије не прегорите штету?* — *Зашто ми не начините кућу?* — *Зашто ми не опростите гријех мој и не уклоните безакоње моје?* (Сва су три ова примера пренесена из Граматике Т. Маретића). — *Хајде кажи, што не потрчиш?* (разг.). — *Зашто ми не вратите књиге?* (исто). — *Што не дођеш?* итд. О овим реченицама неки познати наши граматичари (сам Т. Маретић нпр., који касније само донекле — али не сасвим — одустаје од првобитног схватања¹, па затим Љ. Стојановић и неки најновији) мисле да су у њима изузетно перфективни презенти употребљени индикативно. Њих на погрешан закључак наводи чињеница што се свим овим и њима сличним реченицама пита зашто се дотичне радње не изврше с а д а, у времену када се говори о њима. Међутим, радње означене у тим реченицама нису реализоване; оне се не извршују и неизвесно је да ли ће се извршити. За њих се управо и пита зашто се не изврше, зашто се не реализују, или се, тачније рећи, пита зашто нема спремности или жеље да се те радње изврше, зашто дотична питана лица немају воље да их изврше. Тежиште је у овим и сличним случајевима, како је то први утврдио А. Мусић² на волун-

¹ У I издању своје Граматике (на стр. 516) Маретић недвосмислено говори о правом временском карактеру презента у овим реченицама. А у II издању те своје књиге (од 1931, стр. 516) он прихвата Мусићево гледиште о волунтативности тих реченица и каже само да се презентима у њима не казује „чиста права садашњост“. Љ. Стојановић, међутим, у својој расправи: *О значењу и употреби глаголских облика у реченицама*. Јужнословенски филолог II и неколико година након објављивања Мусићеве студије *Значење перфективног презента* књ. I истог часописа, којег је Стојановић тада био један од два уредника, — стоји на становишту да „у одрично-упитним реченицама презент перфективних глагола има темпорално значење садашњости“ (стр. 190).

² А. Мусић у неколико својих радова расправља о проблему временске употребе презента перфективних глагола. А свакако најодређеније у расправи *Значења перфективног презента и негативних питања у хрватском или српском језику*. Јужнословенски филолог I, 27—34.

тативности, тј. на личном ставу, што значи да презенти у њима нису употребљени временски већ модално. „Садашњи“ је у њима, дакле, став њихових субјеката, а не њихово извршење, које је још нереализовано и неизвесно.

б) И за одрични презент свршеног глагола *дати* такође се сматрало да се, за разлику од потврдног овог облика истог глагола, употребљава индикативно¹, па се за то наводио пример из народне приповетке *Не дам ја сестре* (према — *Ја је дам*, које је немогуће у савременом српскохрватском књижевном језику). Паралелно с *не дам* у њему се употребљава футур *даћу*. И то би говорило да се одрични презент тога глагола употребљава с футурским временским значењем. Али се такво тумачење не може прихватити, иако *не дам* сигурно не означава радњу која се врши кад се о њој говори и уопште не значи реализовану радњу, нити може бити реализована радња чије се вршење одриче. Презентом *не дам* управо се не тврди да се радња не врши, односно не извршује кад се о њој говори, него само да онај што говори није спреман да врши ту радњу. Тим се одричним презентом, дакле, не означава време за које се радња везује него став говорног лица. Другим речима, *не дам* се не употребљава с индикативним већ искључиво с модалним значењем, као год и перфективни презенти у одрично-упитним реченицама из претходног става.

607. Разлика између индикативне, релативне и модалне употребе презента сасвим је јасна у случајевима о којима је досад било речи. То се, међутим, не би могло казати и за гномску употребу презента, као посебно квалификативну, и за употребу *квалификативног презента* уопште. А квалификативна употреба овог облика је врло широка; квалификативан је, у ствари, сваки презент којим се било коме или било чему приписује каква особина. У квалификативне између осталих, или пре свих осталих, иду и презенти којима се означавају стална вршења радње, познате научне, уметничке и животном праксом утврђене истине, нпр.:

Земља се *окреће* око своје осовине. — Три петине Земљине површине *покрива* вода, а две петине *чини* копно. — Дунав се *улива* у Црно море. — Већим делом свога тока Дрина *протиче* кроз тесне гудуре између стрмих планина... Само на неколико места речног тока њене се обале *проширују* у отворене долине и *стварају*... таласасте пределе подесне за обрађивање (поче-

¹ Сматрајући индикативном употребу одричног презента глагола *дати* А. Стојићевих у студији *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti 3. Ljubljana 1951, стр. 36. и 37 — даје томе облику имперфективно значење.

так романа На Дрини ћуприја И. Андрића). — Не љуби мање који много *ћуги*, / он много *тражи*, и он много *слути*, / и своју љубав... / ... он брижљиво *чува* / за звезде у висини, за срца у даљини (Т. Ујевић, Звезде у висини). — Св'јет је овај тиранин / ... у њ *ратује* душа са тијелом, / у њ *ратује* море с бреговима, / у њ *ратује* зима и топлина (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2449—2504). — Човек *дише* на плућа. — Птице се *легу* из јаја. — Риба *плива* помоћу пераја. — Мишад *гризе*, али по тлих гмиже; / сам сур оро под небо *се диже* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 94—95). — Кома закон *лежи* у топузу, трагови му *смрде* нечовјештвом (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1155—1156). — *Није* злато све што *сија* (нар. пословица).

Свима овим и оваквим глаголским облицима презента исказује се дуго трајање глаголом означеног процеса дотичном субјекту, и то изузетно дуго трајање од настанка до нестанка, сталност присуства онога што се презентом каже. Зато бисмо тај презент могли назвати свевременим, чиме он наравно не престаје бити и правим индикативним презентом, јер радње, односно особине, које се њиме казују важе за свако време, па дакако и за време у коме се констатује њихово стално присуство. Ако се земља окретала од њеног постанка, она се окреће свакад, окреће се у свако време, наравно и у време констатовања тога факта, тј. и у време говорења. То вреди и за све остале овде наведене и с њима идентичне примере. Али ако презент у њима има свевремени, нема и *ванвременни* карактер који им се приписује¹. И термин ванвременост у примени било на овај било на који други презент, или ма који глаголски облик, лишен је сваког основа, јер све што јесте, што бива и може бити мора имати своје место у времену, супротно мишљењу с каквим се код нас срећемо у најновије време у српскохрватском језику. У потврду за такво мишљење наводе се примери као што је: *Вријеме је да се окупимо*, / *вријеме је да што углавимо* и др. (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 120—121) и тврди се да те радње немају места у времену, и насупрот томе што се у наведеним стиховима изрично каже да је време у коме се то констатује — време за окупљање и за углављивање. Узгред напомињемо да је и ту реч о употреби облика презента не у временској него у функцији означавања још нереализованих процеса, управо у функцији означавања личног става према тим процесима, а сваки лични став — то смо већ рекли — такође има своје време. Има га, разуме се, и у овоме случају. Тачно је само да овде немамо времен-

¹ В. В. Виноградов, *Русский язык*. Москва 1947, стр. 571.

ску него модалну службу презента. Али нам то не даје права на тврђу да процеси који се ту казују обликом презента немају места у времену, па ни да их назовемо безвременским. А најмање се могу оглашавати за ванвременске.

608. а) У свему истог карактера, дакле, индикативни презент којим се означава сталност и трајност онога што се њима приписује имамо и у примерима с овим обликом који с њим, како каже Т. Маретић, „казује што је на којој (сачуваној) слици или кипу или што је у којој (сачуваној) књизи или писму“, за шта он даје примере: *На највише овијех стећака имају урезани различни ликови, на пр. с лица људи на коњма с мачевима и с копљима у руци, гдје који тјерају јелена, и већ га стигли и копљем ударили; а с наличја стоје три човјека, на двојица држе међу собом крст, а трећи се ухватио за њих, као да играју* (Вуков Рјечник уз реч *стећака*). — *Као што смо видјели* (тј. из Писма напријед приопћеног) *Совјет га зове бимбашом* (Правитељствујушчи совјет, 15). — *Послије ове христовуље даде Милутин и четврту у којој потврђује да манастирске власти не дирају... наново одређује и записује још два села* (Даничић, Историја, 34). — *Хомер у Одисеји лијепо прича о вјерној Пенелопи, Хорације у „Посланици Пизонима“ увелико хвали грчку поезију*. — Врло је карактеристично оно што Маретић иза ових примера додаје, а наиме: „Да су та дјела пропала, требало би рећи: *причао је, хвалио је*“. Карактеристично, кажемо, зато што се тим потврђује горња наша констатација да се овим, квалификативним презентом означава присуство онога што се њим казује од настанка до нестанка појма којем се приписује. Као што се земља окреће од њеног постанка и окретаће се до нестанка, као што мишад гризе откад су постала и гришће док их буде на земљи и као што у Одисеји Хомер прича и причаће непрестано, дакле, увек, па и у време када се то констатује, тако и у примеру: *Изнад врата избледелим словима пише „Код веселог Далматинца“* — изнад тих врата тако пише откад је натпис ту стављен. И тако ће писати све док слова потпуно не избледе да их нестане.

б) Квалификативни презент имамо и у случајевима где се њиме констатује да неко нешто уме или зна, као у примеру: *Она говори неколико страних језика, свира на клавиру и лепо пева* (разг.), без обзира на то што она о којој је реч у самом времену констатовања ове чињенице нити говори ни једним страним језиком, нити свира, нити пева. Јер не треба заборавити да се у овим и оваквим при-

¹ В. *Gramatiku i stilistiku*... II изд.. (1931), стр. 517.

мерима презента њим не износи сам процес него се констатује знање и умење које је, наравно, присутно и у томе времену, па је јасно да су презенте којима се то констатује индикативно употребљени.

609. а) Квалификативну, али не више индикативну него релативну употребу презента имамо тамо где се ови облици употребљавају да се њима означи стално, али не непрекидно вршење, него стално понављање њима означених радњи, где ови облици означавају радње што се врше по неком реду или обичају, по некој навици или склоности субјеката којима се те радње приписују, што имамо у примерима типа:

У том малом свету од шездесет душа дешава се све оно што се дешава у великим заједницама, градовима и државама... Ту се девојчице трују содом због слабих оцена у школи; раднички синови полагају докторат филозофије и објављују то у новинама... добри и весели стари парови прослављају златну свадбу... Амбиције и ту трују људима животе и међусобне односе, мржње тињају годинама, велике љубави ничу неочекивано и гасе се споро и жалосно. Укратко, ту има од свега помало што иначе међу људима бива, што их везује или дели, подиже или сатира (И. Андрић, Алманах књижевника Југославије 1958—1959, 1). — Њезина је крчма свагда пуна гостију, нарочито зими кад напољу завије, запуше и замете (Д. Шимуновић, Сабрана дјела, 201). — Погађа свачију мисао, свачију жељу (Исто, 200). — Свака мрља чађе оставља за собом траг као стјеница (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинића, 43). — Ал' код мене кад ми поје душа, сузе ми се смрзну од радости (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2731—2732). — Ал' и добра у јунака / дремне каткад рука храбра (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 524—525). — Зрела крушка сама пада (нар. пословица). — Гдје ко никне ту и обикне (исто). — Како ме угледају, они посјахују с коња, па пиштоље и ножеве заклањају гуњевима (Вук). — Он се мало замисли, застане, па прасне (из књиге А. Белића, О језичкој природи и језичком развоју, 386). — Како ко отвори врата, она скаче као поамна, ноћу у постељи плаче и спомиње Рајка и Станишу (из приче С. Матавуља *Завођанка*).

Не дешава се само сада и једанпут, а ни непрекидно, у великим заједницама (полазимо од првог примера) оно што се у њима дешава, него се то стално понавља: девојчице се, рецимо, трују због слабих оцена у школи. с времена на време — и у периоду када се то саопшта-

ва; раднички синови *полажу* докторате и то *објављују* у новинама, стари парови *прослављају* итд. Исто тако: Крчма *није* непрекидно пуна, него је таква када *напољу завеје, запуше и замете* (други пример); душа *увек не поје и не смрзну се* увек сузе од радости (пример из Горског вијенца); рука (из Мажуранића) *не дремне* само једанпут него се више пута *понавља*; крушка *не пада* непрекидно него само када је зрела (нар. пословица) итд.

Пошто се оно што се презентима у овим и оваквим примерима приписује њиховим субјектима стално *понавља*, пошто то бива, или буде, и у периоду говорења, или само када за то настану прилике — презентима у оваквим случајевима не означавају се радње што се врше у време говора, него у одређеним приликама, по навици, по обичају, и јасно је, према томе, да се овај квалификативни презент (*praesens consuetudinis*) не употребљава индикативно него релативно. То се може закључити и из чињенице што се у овој функцији употребљавају напоредо презенте несвршених и свршених глагола и што се они, штавише, међусобно могу замењивати, што се, тј. у примерима с сваквим релативним квалификативним презентима место несвршеног може употребити свршени глагол истог значења и обрнуто (*У томе се малом свету од шездесет душа десет све оно што се десет у великим заједницама...; крчма је пуна гостију кад напољу вије, пуше и мете...; ал' код мене кад запоје душа, сузе ми се мрзну од радости; ал' и добра у јунака дрема каткад рука храбра; зрела крушка сама падне; где ко ниче ту и обиче; како ме угледају, они сјахују с коња, па ништоље и ножеве заклоне гуњевима; како ко отвара врата, она скочи као помамна, заплаче у постељи и спомене Рајка и Станишу*) итд. Ако који пут при таквој замени који пример необично звучи, то је више зато што смо на њ навикли у ономе облику у коме је први пут наведен, а не због тога што се променом вида мења смисао реченице. Поготову квалификација, која је у облику презента, остаје потпуно иста.

б) Врло је занимљиво, а и потребно, посебно се задржавати на случајевима употребе презента какав имамо у примерима: *Види, види... Искидани облаци лете, застру месец, опет га открију, и зато што облаци хитају, чини ми се да месец јури* (И. Секулић, Деда Маша. Време непролазно, стр. 59). Мислим на овде посебно означене облике перфективног презента *застру* и *открију*. Из онога што се износи у широј реченичној целини, у којој су ова два презента употребљена, јасно се види да ту имамо временску ситуацију говорења говорног лица; ту се просто каже: Види како сада, док на то скрећемо пажњу, облаци лете. И баш тада они *застру* месец и опет га *открију*. Али га у овоме времену говорења не *застру* и *открију* само један-

пут- него га у томе времену *застру* и *открију*, с тренутка на тренутак, неодређени број пута. Радње се опет овде *понављају* у времену говорења. А такве се радње означавају релативним квалификативним презентом, а не индикативним.

610. а) Међу примерима обеју категорија квалификативног презента, и међу индикативним и међу релативним квалификативним презентима, навели смо по неколико гнома (пословица), што значи: а) да се и гномама дају квалификације појмова на које се односе и б) да оне означавају сталне процесе који се непрекидно врше и тада су индикативног карактера, али и процесе који се стално *понављају*, када се глаголска времена у њима релативно употребљавају. А то ће рећи да ни гномски употребљена глаголска времена не излазе из оквира квалификативних. Али је то ипак квалификативна временска употреба посебне врсте — већ по томе што су гноме доследније свременског карактера, што оне, тј., важе, односно могу важити, за свако време. А посебно се мора узимати у обзир и фигуративност гнома уопште, због које долази каткад до неспоразума у интерпретацији употребе глаголских времена у њима. Ми садржину гноме одређујемо увек с обзиром на њену примену, тј. у вези с оним на шта се мисли кад се гнома употреби. Други граматичари, међутим, полазе од речи гноме, а не од њеног значења, и то је управо узрок неспоразума о којима говоримо.

б) Ми и даље остајемо при схватању да је у тумачењу гнома уопште, па и у објашњењу употребе глаголских времена у њима једино исправно полазити од њихова смисла. А ако полазимо од тога, више је него очевидно да *Јаки зуби и тврђ орах слома* значи: *Јаки зуби и тврђ орах могу сломити, а По јутру се дан познаје — По јутру се дан може познати*, што ће рећи да се њима изриче могућност онога што се основом дотичних глагола казује, а то је, дакле, најнесумњивији модус. Ово потврђује и низ примера које даје А. Мусић, као што су: *Ко се не освети, он се не освети*. — *Наједанпут се храст не посијече*. — *Што око не види срце не зажели*. — *Празне ријечи џеп не пуне*. — *Више ум замисли него море понесе*. — *Вода свашта опере до црна образа*. — *Рачваст колац у земљу не иде* итд., за које он изричито, и с правом каже да значе: *Рачваст колац не може у земљу ући; Вода може свашта опрати осим црна образа; Ум више може замислити него што море може понети*¹ итд. У ово, јамачно,

¹ А. Мусић, *Значење перфективног презента*. Јужнословенски филолог I, стр. 30. и 31; а исп. и мишљење А. Белића које он износи у расправи: *Прилози о употреби времена у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог XVII, стр. 185, из којег се јасно види да и он у сличним случајевима налази модалну транспозицију глаголских времена.

не може бити никакве сумње. А то је доказ да се квалификативни презент, бар у гномама, употребљавају и модално. Из овога што смо утврдили о везивању квалификативног и гномоког презента за све три основне синтаксичке категорије глаголског времена изводи се несумњив закључак да први од њих може бити и индикативно и релативно употребљен, а други се још и модално употребљава. То је наслућивао овде и А. Белић. Само је он тврдио да се те три функције међусобно укрштају и да их је у неким случајевима тешко разграничити. Зато је и разумљиво што су се у школским књигама ове две врсте глаголских времена давале под тим својим именима, а без разграничења индикативног, релативног и модалног карактера њихова. А то је разграничење, како смо овде показали, могућно извршити. И, уз тачно утврђивање принципа на основу којих ово треба чинити, свакад се може утврдити кад имамо индикативну, кад релативну, а кад модалну функцију презента квалификативних значења.

611. а) Модалног је, а не временског карактера употреба презента у функцији другог дела сложеног предиката, где се овај облик с везником да јавља као допуна појединих облика медијалних глагола (*хтети, моћи, морати, требати*) непотпуног значења, медијалних израза (*дужност је, потреба је, неопходно је, готов је, спреман је, способан је* и сл.) И облици других неких глагола (глагола: *желети, умети, смети, знати*) захтевају овакву допуну у облику презента с везником да или у инфинитиву. Навешћемо овде примере употребе презента у таквој служби уз модалне глаголе и изразе:

Ви не знате да играте (А. Лазаревић, Целокупна дела, 13).
Па би хтио да их утјешу (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 141).
— Могао је сада да оде (В. Цар Емин, Удесни дани, 247). — Не умије попут Кавура да искористи (Исто, 253). — Није хтео ни једне речи да одговори (И. Андрић, Травничка хроника, 230). — Ко је смео да прође поред шатора (Исто, 229). — Давил је умео да слуша везирове песимистичке судове (Исто, 213). — Није хтио да мисли (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 20). — Ако хоће да обуче себе и дружину, треба да шталу испразни (Исто, 3). — Морају да напрегну све силе (Исто, 4). — Па је тако хтео да штеди (Б. Ђосић, Покошено поље, 211). — Није умео да одоли (Исто, 217). — Није могао да напије (М. Крлежа, Савремена хрватска проза, 44). — Стража је морала да пуца за њим (М. Лалић, Први снијег, 225). — Умију да одбаце бригу (Исто, 100). — Нису могли да се снађу (С. Батушић, Савремена хрватска проза, 141). — Како је морало да буде (Исто, 132). — Само

зам хтјела да видим (Б. Виловић, Савремена хрватска проза, 83).
— Ми морамо ноћас да прећемо (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 236). — Он зажелу да ме разбије (Исто, 207). — Не могу да гладујем (Х. Кикић, Савремена хрватска проза, 201). — Он је био готов да врши дужност обвезника (Б. Ђосић, Покошено поље, 215). — Један домаћи завод принуђен је да затвори своје шалтере (Исто, 221). — Њена је дужност да их само потврђује (дн. штампа). — Потребно је да доћете (разг.). — Спремни су да пођу с нама (исто).

б) У истој функцији допуне и, како рекосмо, напоредо с инфинитивом, презент с везником да употребљава се и уз: *почети, престати, продужити, наставити* и њима сличне глаголе.

Почс весело да се смеје (А. Лазаревић, Целокупна дела, 11).
— А претур поче да се хвали (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 113). — његова је снага већ почела да малакше (В. Назор, Изабрана проза, 99). — Људи су стали да грче (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 26). — Тако је земља почела да скаче (Исто, 26). — Давна је почео да се привикава (И. Андрић, Травничка хроника, 226). — Једна мисао почела је да се увлачи под моју ћелу (В. Цар Емин, Удесни дани, 260). — Почеше да се успињу к шумовитој висоравни (М. Лалић, Први снијег, 94). — Он га је прије почео да унаша у кућу (Б. Виловић, Савремена хрватска проза, 87). — Само је почео да га хвата сан (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 207). — Узео да храбри омладинце (разг.). — Престао је да ради (И. Андрић, Алманах књижевника Југославије 1958—59, 6). — Настави да говори (разг.). Стаде да прича (разг.).

У оба случаја, и у првом, где се презентом с везником да допуњавају модални глаголи и изрази, и у овом другом, где су ти облици допуне једнако непотпуним, неким почетно-свршеним и њима сродним глаголима, — у свим би примерима с презентом, везаним за први део сложеног предиката везником да, могао бити употребљен инфинитив, без икаквог везника наравно, као синтаксичка опозиција презента. И о томе ће још (у т. 703) бити говора. Овде ћемо додати само да поједини писци избегавају нагомилавање истих допуна на блиском одстојању, па их употребљавају наизменично, иза инфинитива презент с везником да, и иза допуне у овом облику инфинитив. И свакако је разумљиво што стилски дајемо преимућство реченицама у којима се ове две допуне исте синтаксичке вредности употребљавају наизменично у облику: *Он је изјавио да сад може почети да ради и Он ће морати да почне радити* над реченицама у којима се само

један од ова два облика исте у ствари допуне узастопно више пута понавља (какве би биле: *Он је изјавио да сад може да почне да ради* или *Он ће морати почети радити*).

И оно што се у оваквим случајевима казује модалним глаголима и изразима, као и почетно-свршеним и сл. глаголима свакако има своје време (Ако се каже: *Хоћу* или *могу* или *морам* значи да хоћу, одн. могу, одн. морам у време када се то изриче, а ако се каже: *хтео сам*, или *могао сам* или *морао сам*, то значи да сам ту жељу, односно могућност имао у прошлости, као што су: *моћи ћу* и *мораћу* временски везани за будућност). Сама допуна и онда када је употребљена у облику презента с везником да испред њега — у ствари означава (као и кад јој се даје облик инфинитива) име глаголске радње, што ће рећи да се презент ту употребљава у значењу своје основе. А и сасвим је разумљиво, уосталом, да се презент, како је мислио А. Белић, као облик без у ствари посебних морфолошких знака (наставци презента су само лични наставци, и када се они одбију остаје једино глаголска основа) може сводити на значење основе дотичног глагола. С друге стране посматран — у реченицама где је он други део сложеног зависног предиката, односно допуна првом делу тога предиката, у случају с допунама модалним глаголима и изразима, презент, као глаголски облик за истовременост, не означава време вршења њим исказима радње, него време личног става који се њим изражава. И презенти у допуни су ту модално, а не временски употребљени. Презенти, међутим, у функцији допуне глагола *почети*, *наставити*, *престати* — временски се потпуно слажу с глаголима које допуњавају.

в) А не само да се презент употребљава у функцији допуне глаголима и изразима непотпуног значења него се овај облик, опет с везником да испред њега, напореда с инфинитивом, истина знатно ређе од овог, среће и у функцији главног глагола у футуру. За ово нам Т. Маретић у својој великој Граматици (на стр. 550. II-ог издања) наводи примере из Вука, Данчића, из народних умотворина и превода Библије:

Он нека поправи српски језик, а ја *ћу* да га учим и да се трудим онако писати како се у народу говори. — Нису знали што *ће* то да буде. — Само *ћу* штогод о томе да вам назначим — У тебе *ћу* да учиним пасху. — Кад види да *ће* буква да му падне низ брдо. — Овај догађај што *ћу* сад да приповједим. — Јави говедару да *ће* цар да му узме кћер за сина. — Ја *ћу* сад слободно да речем. — Ја *ћу* једно зло да пошљем на Мисир. — Ја *ћу* да разгледам телеграме.

Овакви примери ни по чему нису необични ни код писаца XIX века. А презент с везником да употребљава се у овој функцији и у најновијем језику, како говорном тако и у језику књижевника:

Ја *ћу* да им кажем чим ми се укаже прилика (разг.). — Шта *ће* да изађе из ове бијесне борбе између побједоносних савезника (В. Цар Емин, Удесни дани, 261). — Шта *ће* тек од мене да начине (Исто, 244). — Да видимо *хоће* ли он дуго да трпи (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 32). — Био се напео сав од жеље *хоће* ли опет да опали (Исто, 25). — Такмичили [су] се ко *ће* дуже да остане у води (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 206). — Ух, што *ћу* да их затирем, простења Вук (Исто, 214). — Мени *ће* жито да врше мачак Бранко (В. Калоб, Смртни звуци, 30).

И код других савремених писаца, као и у свакодневном језику, срећемо примере употребе презента с везником да у футуру, где се ипак облик инфинитива — то је потребно нагласити — неупоредиво чешће употребљава.

г) Презент као допуњу налазимо и уз акценатски облик глагола *хтеги* у оним познатим случајевима употребе пуних, а не енклитичких облика овога глагола, када *хтеги* има значење глагола *желети*. Облик презента овога глагола, нарочито у савременом језику, чешће се допуњава обликом с изразитијим модалним значењем, тј. обликом презента него инфинитивом¹:

На тај начин *хоћу* да вам учиним некакву љубав (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 12). — Ви *хоћете* да се спрдате са мном (Исто, 12). — *Хоће* да нас у њу понова сатјерају (В. Цар Емин, Удесни дани, 245). — *Хоће* нешто да му каже (Исто, 243). — *Узиграло срце хоће* да искочи (П. Кочић, Целокупна дјела I, 141). — *Све хоће* да ми отму, снове моје, жеље моје (Исто, 141). — *А ако хоће* да обуче себе и дружину, треба италу да испразни (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 5). — *Дакле, хоће* да га сломи (Б. Ђосић, Покошено поље, 224). — *Хоће* да остави све баш мени (В. Калоб, Смртни звуци, 20). — *Он хоће* да бежи (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 229).

612. а) Облик инфинитива ту, тј. уз облик презента глагола *хтеги* употребљеног у значењу *желети*, *намеравати* или *бити готов*, данас одвећ архаично звучи, док се код писаца из ранијих векова,

¹ Исп. о овоме и А. Musić, *Rečenice s konjunkcijom ako, neka, li*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 134, str. 18.

па и у народним умотворинама, презент глагола *хтети* у овоме значењу врло често допуњавао инфинитивом. О томе нам сведоче бројни примери које налазимо у Рјечнику Југославенске академије: *А мени не хоће дат помоћ у муци љувени* (Д. Рањина). — *Тако свако уреда хоће бјезат, а не умије* (И. Гундулић). — *Ја хоћу од вас знати* (М. А. Рељковић). — *Ко хоће сам љети треба засути* (нар. пословица). — *Не хоће на празно ни нас лајати* и др.

б) У облику сложеног предиката уз одрични презент глагола *хтети* (са значењем желети), који је једнак у оба значења, у модалном и футурском, други (допунски) његов део редовно је и у савременом језику облик презента с везником *да* ако је управни глагол модалног значења, а не футурског¹:

Зар ни цигло један прст нећете да ми поклоните (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 14). — Ни воде неће да се напије из туђе руке (П. Кочић, Целокупна дјела I, 154). — Словенци Јулијске Крајине неће да знају ни за какав фашизам (В. Цар Емин, Удесни дани, 249). — Нећу да се нико меша у моје послове (Б. Ђосић, Покошено поље, 224). — Неће [тј. немају воље] да косом махну ни плугом да забразде (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 29). — Нећу ништа да чујем, нећу да разговарам (М. Лалић, Први снијег, 93). — Има ли неког који неће [мисли се није морално спреман, није готов] да се бори (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 226).

в) У одричном футуру се, међутим, готово искључиво употребљава инфинитив (в. т. 698. в), мада се срећу и футури с обликом какав је у реченици: *Ја сутра нећу да дођем* (разг.), — нарочито у говорним срединама неких источних области нашег језика и код писаца из тих средина, где је инфинитив, чије је губљење мање-више општебалканска особина, — несумњиво све ређи, поред осталог и у футуру.

Више од тога о облику глагола у футуру уопште ништа се не може рећи. А најмање је пак оправдано тврдити да се, рецимо, футур с обликом презента и везником *да*, место инфинитива среће само код српских писаца, а не и код хрватских (в. примере у тач. 611. в). Још мање је оправдано тврдити да футур с таквим другим делом није особина књижевног језика. Примери из тога језика уосталом најречитије говоре да то није тачно. А граматичари опет српско-хрватског језика, и најпознатији, Т. Маретић, нпр., и А. Белић (в.

¹ У прилог овог закључка можемо навести и Мусићево нешто мање одређено мишљење, које он формулише у мало пре наведеној студији. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 134, str. 98.

његову Граматику за средње школе III, 64) — доста је само њих двојицу за ово навести — не поричу књижевнојезички карактер презента с везником *да* у футуру.

613. а) Смисао управног глагола, односно израза непотпуног значења, и у још једном случају захтева допуну углавном у облику презента с везником *да*. Када је први део сложеног предиката безлични глагол *треба* или који од безличних израза: *потребно је*, *вреди*, *важно је* и сл., а лице на које се односи оно што се казује допунским глаголом је одређено, онда се томе глаголу даје облик презента:

То треба да иштете (П. М. Ненадовић, Мемоари, 121). — Треба цркву да запечатимо (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 138). — Све човјек мора сам! И воће треба да обере, и оцат да преша и конопљу да бије... (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 4). — Треба да имаш увек пред очима (И. Андрић, Травничка хроника, 225). — Реци му шта треба да зна и да ради (В. Петровић, Препелица у руци, 8). — Треба да пошаље жупнику глас (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 11). — Треба да се причувате од усамљених кућа (М. Лалић, Први снијег, 89). — Опасна места треба брзо да обилази (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 212). — Не вреди да чекаш више (разг.). — Важно је да знате (исто). — Потребно је да причекају (исто).

Инфинитив се као допуна овде не би могао употребити (в. т. 700. г) зато што бисмо, у случају употребе овог облика место презента с везником *да*, ту добили целе безличне реченице у којима се не зна коме се радња приписује.

б) Ипак остаје могућност употребе инфинитива и у оваквим случајевима уколико има други који језички знак за одређивање граматичког лица на које се односи оно што се означава глаголом у допуни. Такав знак може бити облик датива имена појма који треба да чини оно што се каже другим делом овог сложеног предиката. У последњим примерима — идемо обрнутим редом — могуће је узети инфинитив с дативом заменице: *Потребно им је причекати*; *Важно вам је знати*; *Не вреди ти чекати*; *Опасна места му брзо треба обилазити*; *Треба вам се причувати од усамљених кућа*. Међутим, у првом од горе наведених примера презент не би било могуће заменити инфинитивом, јер то рекција глагола не допушта. *То вам треба искати* не значи што и *Ви треба да иштете*, него: неко други — *Треба од вас да иште*. Исто тако, ни други по реду пример не би било могуће казати реченицом: *Треба нам цркву запечатити*. Њим се у овоме облику не би казивало шта нам је

дужност од цркве чинити, него ту бисмо добили датив инкомоди, којим би се означавало на чију штету цркву треба запечатити, односно чију цркву треба запечатити. И једном речју: употреба датива заменице или именице који треба да у оваквим случајевима буде ознака граматичког лица с обликом глаголске допуне у инфинитиву — није могућа ако глагол рекцијом својом допушта другу неку допуну у облику овога падежа.

в) У свакодневном говорном језику градских средина, па и у језику писаца глагол *требати* и као безличан употребљава се у личном облику (а када је он личан, а кад безличан в. т. 376. а и б I дела Савременог језика), и онда тамо нема ограничења употребе облика његове допуне, него је сасвим свеједно да ли ће се употребити, рецимо: *То требате искати* и *То требате да иштете*. Оваква је употреба, рекосмо, обична и распрострањена у говорном језику већине наших градова подједнако у свим областима српскохрватског језика. А код писаца је чешће срећемо у хрватским културним центрима него у српским. И то, за чудо, не само кад се за његовим личним обликом осећа потреба, да би с њим као допуном могао бити употребљен инфинитив, него и кад је и допуна у личном глаголском облику, тј. у презенту. Али је употребљавају, дакако, и српски писци. И уопште ни на српској ни на хрватској страни нису ретки примери типа: *Народни устанак се ширио — ни је Павловић треба о умрети* (И. Секулић, Деда Маша. Време непролазно, 26) и *Рекла му је да је она Јошка требала да упозна* (М. Крлежа, Есеји, 183). Али и поред тога што ту особину срећемо ево и код врло значајних писаца, граматичари јој се, оштро супротстављају. И уколико се она чешће среће у језичкој пракси, утолико јој се више спори књижевнојезички карактер, не само у школским уџбеницима граматике него и у другим језичким приручницима¹. И то се ипак чини с разлогом јер се у народним говорима штокавског дијалекта који чине најужу основу књижевног језика глагол *требати* у значењу *müssen* употребљава безлично. Један број писаца, и белетриста и научника, па и журналиста, то држи на уму, можда благодарећи и сталном инсистирању граматичара на чувању разлике између значења овог глагола и на његовој употреби само у безличном облику — у значењу о коме овде говоримо.

г) Међутим, када други део има општи карактер, када се, тј., оно што се другим делом предиката не приписује одређеном субјекту већ било коме, презент не може бити употребљен, него се каже

¹ В. о томе поред осталог и Т. Maretić, *Jezični savjetnik*, стр. 157, а исп. и Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*. Загреб, 1964, стр. 139—141.

једино: *Треба се борити*, рецимо, и: *Треба се трудити*. Али ово само када су глаголи повратни. Неповратним глаголима, као знак неодређености, додаје се повратна речца *се*, па се каже: *Треба да се иде*, *Треба да се каже*, *Треба да се говори* — могућа је, значи, опет напредна употреба презента с везником *да* и инфинитива, али само уз употребу једног новог језичког знака. Овај се други облик употребљава без повратне речце (*Треба ићи* итд.), уколико глагол није повратан, наравно. Од повратних глагола, који уза се већ имају *се*, — презент у овоме случају није могуће употребити.

д) У осталим случајевима нема разлике у смислу између ова два облика допуне у сложеном предикату. Мишљења једних проучавалаца овога проблема који су настојали да те разлике открију обеснажена су доказима других¹.

614 Перфекат је глаголско време које све више истискује из употребе остала претеритална времена и у савременом српскохрватском језику, док је у другим неким словенским језицима, у источнословенским и западнословенским (осим лужичкосрпског), овај облик преузео службу осталих претериталних времена, и он се скоро једино данас у њима употребљава за означавање прошлих радњи (и стања, односно особина). А без обзира на то да ли се само перфекат (или и друга претеритална времена) употребљава у овој функцији — из латинског језика за њега преузети термин *перфекат* није најсрећнији. А у сваком случају домаћи термини у словенским језицима (у српскохрватском — *прошло време* у руском *прошедшее*, у бугарском *минало неопределено* итд.) много су бољи, и врло тачни чак, мада не би могао бити усвојен овај један, домаћи поред свих осталих општих термина, с којима се домаћи ни у једном другом случају ни изблиза не могу поредити. Општи термин *претерит* (лат. *praeteritum*) опет се не може усвојити за ово једно, када он одговара свим временима за прошлост.

И зато је термин *перфекат* трајно остао у науци мада његово буквално значење наводи каткад на сасвим погрешне дефиниције. Тако код нас Љ. Стојановић, рецимо, ово глаголско време дефинише

¹ Два супротна мишљења о овоме питању објављена су једно за другим, *vrijednosti infinitiva i prezenta s veznikom „da“* (Језик II (1953—54), 13—18) и *O „razlici“ između infinitiva i veze da + prezent* (на истом месту, стр. 43—47. и 70—74).

Као и писац ове друге расправе, ја сам негде истовремено, подстакнут такође мишљењем изнетим у првој наведеној расправи, проучио ово питање на језику близу 20 српских и хрватских писаца и своје схватања о њему нешто детаљније изложио у раду *Напоредна употреба инфинитива и презента са везником да* (Наш језик, књ. V, н. с., 85—102. и 165—185).

као облик којим се констатује факат извршености радње¹, што се, разумљиво је, не може сматрати тачним. Оно што наводи на овакву дефиницију перфекта у функцији је категорије глаголског вида, а не глаголског времена. Иако се и то садржи у значењу перфекта бар неких, односно великог броја глагола, никако не треба схватити да је у томе суштина значења овога облика. Ово највише може бити доказ, управо један од доказа, да се глаголски вид и глаголско време додирују и да се, више од тога, делимично укрштају, али не и да ове две категорије имају исте функције у језику. Не може се прихватити ни мишљење других граматичара словенских језика који у значењу овога глаголског облика као битно истичу стање што је настало у резултату извршења радње². Ми ово не сматрамо тачним ни када се приписује само перфекту свршених глагола, као што то чини синтаксичар српскохрватског језика А. Мусић, који опет, не без разлога, и не сам, истиче разлику у значењу перфекта свршених и несвршених глагола, констатујући, пре свега, да се само перфектом свршених глагола „казује садашња готовост перфективне радње или садашње стање субјекта иза перфективне радње, без обзира на вријеме када се радња извршила“³.

615. Разлику у значењу перфекта свршених и несвршених глагола истичу и други лингвисти, граматичари, рецимо, осталих словенских језика. Један од њих, синтаксичар руског језика В. Виноградов, говорећи о значењу перфекта⁴ у овоме језику и додирујући се многих мишљења, мишљења Потебње, Карцевског, Соболевског, Мазона, Шахматова и још неких, и ранијих и каснијих, граматичара — као заједничко и битно у тим мишљењима истиче разлику између перфекта свршених и несвршених глагола, мада некад, по тим мишљењима, а и према нахођењу самога Виноградова, и несвршени глаголи, као и свршени, могу означавати резултат радње и, што је од већег значаја, свршени глаголи опет не значе увек стање добивено у резултату радње која се њима казује. Ово, и једно и друго, налази и А. Мусић у значењу перфекта српскохрватских глагола. И оба они одвајају перфекат великог броја свршених глагола у којима овај облик значи само извршење радње, оно исто, изрично и тачно кажу они, што значи аорист (в. значење овог облика даље, у т. 631). Они дају и потврде за ово. Тако Мусић наводи примере узете из исте врсте

¹ Реченичне конструкције без *verbum-a finitum-a*. Југословенски филолог III, Београд 1922—1923, стр. 8.

² А. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*. 1902, 91.

³ Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику I. Глас српске академије наука СХХI, I, 128.

⁴ В. В. Виноградов, *Руский язык*. Москва 1947, стр. 557—569.

стила, из истих песама, из народне песме: Браћа и сестре, рецимо, стих (105) с перфектом: *Кад је близу двора долазила* и стих (89) с аористом: *А кад близу двора долазише*; па из песме Предраг и Ненад, стих (12): *И Ненад је мајци дорастао* и стих (6): *Предраг мајци до коња дорасте* и друге које за овима даје¹ и у којима се, како сам Мусић каже, ова два облика срећно могу замењивати. И доиста у свакоме од њих узети облик више је на месту од оног другог само по метричким захтевима. Даље, Мусић (у другом делу своје студије)² даје (из Библије) примере перфекта свршених глагола за означавање самог извршења радње, где се напоредо с њим употребљава аорист, или где су они, како Виноградов за руски језик каже, употребљени у аориској ситуацији³. Ова нам могућност међусобне замене аориста и перфекта свршених глагола говори и о карактеру значења овога последњег облика у случајевима где се њим означава стање иза извршене радње у прошлости (в. ниже). А и Мусић и Виноградов, мада се ми у детаљима о појединим питањима с њима не слажемо, и тамо где поједина решења нису довели до краја, дају довољно елемената да се на основу њих питање значења перфекта потпуно расветли.

Ипак, горња Мусићева дефиниција значења перфекта свршених глагола сама за себе, без онога што он даље у своме разлагању о значењу перфекта у појединим случајевима говори, — могла би навести на погрешне закључке. Поготову је на такве закључке, претпостављамо, наводила дефиниција француског слависте А. Мејеа⁴, по којој овај облик значи нешто друго, или бар пре то друго него у прошлости извршену радњу, односно процес који се дотичним глаголом означава. Он, доиста, значи то, управо, по нашем мишљењу, према коме ово не треба пренаглашавати, значи — и то. Јер перфекат као глаголско време и поред тога и много чешће од тога, значи и процес (радњу или стање, већ према томе шта сам глагол, тј. његова основа, значи) у прошлости. Граматичари су иза ове констатације, осим тога, наводили примере перфекта који би им, када се не би узимали и сви остали примери, давао за право. Меје (сасвим природно зато што говори о значењу перфекта у старословенском језику) — наводи пример из Библије: *отроковица нѣстѣ умрѣла нѣ спитѣ* (у преводу на наш језик —

¹ Прилози... Глас СХХI, 136.

² У истој студији. Глас СХХIII, 83. и 84.

³ Исто дело, стр. 568.

⁴ По Мејеовој дефиницији која гласи *elle* (мисли се форма перфекта) *exprime un état atteint à la suite d'une action une fois faite* (у преводу на српскохрватски: облик перфекта означава стање које настаје иза једанпут извршене радње). *Études sur l'étymologie...*, 91.

девојка није умрла него спава)¹, а Мусић: *Иван је умро*², где се доиста констатује: да је девојка жива (у првом примеру), и да је Иван мртав (у другом). И скоро сви други граматичари за ово, као први пример, наводе перфекат глагола *умрети*, којим се констатује стање субјекта тога глагола после његове смрти. А затим, Мусић наводи врло велики број (далеко више од свих других проучавалаца овога проблема код нас) и других примера перфекта, највише опет од медијалних глагола. Између осталих: *Још зорица није забјелила, / ни Даница лица помолрила* (нар. песма). — *Виш њих јарко помрачило сунце* (исто). — *Ал' се сама оградилa црква* (исто). — *Давина се сува помладила / И зеленим улистала листом, / И бијелим уцватила цветом* (исто). — *Она је остарјела и седам је година живјела ...* (превод Новог зајвета). — *Све је кроз њу постало* (Исто). — *Шта сте узаврели те плачете, дјевојка није умрла* (Исто). — *Нисам ништа [науцио] него сам заборавио и оно што сам знао* (нар. приповетка). — *То се онај камен претворио у злато, те сија као сунце* (исто). — *Народу је зулум додијао..., а ваши Турци осилили* (Вукови Историјски списи). — *Нијеси ти полудио* (Исто). — *Ти си се поплашио од Турака* (Исто). — А радни придев (глагол. облик на -о, -ла, -ло) ових глагола перфективног вида добија придевско значење (в. т. 675. б). И сасвим је разумљиво што сви ти и такви примери сугерирају дефиницију значења перфекта коју и неки данашњи лингвисти узимају као основну. Па и свака извршена радња има и резултативно значење. То нам потврђују и примери које налазимо код Мусића (а наравно и код других проучавалаца значења глаголских времена), као што су:

Пред њима је Бошко Југовићу / ... / *Крсташ га је барјак поклопио* (нар. песма). — *Лежи Марко крај друма царева, / Покрио се зеленом доламом* (исто). — *На Максима красте напануле, / Те му бјело лице нагрдиле* (исто). — *На вранцу је ноге прекрстио, / Те удара у ситну тамбуру* (исто). — *Народ те опколио* (превод Новог зајвета). — *Вријеме моје још није дошло* (Исто). — *Накитили су се вина* (Исто). — *Па погледа, кад ли долетео виленик и вила* (нар. приповетка). — *Ако новчић не потоне, онда сам га заслужио* (исто). — *Срби су нас похва-*

¹ В. на сад означеном месту.

² Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику. Глас СХХIII, I, 128.

тали и поробили као оно ти робље (Вукови Историјски списи). — *Он ако је побегао с оним што је имао на себи ...* (Исто)¹.

Полазећи од слике коју добијамо кад читамо наведене примере, можемо рећи да је Бошко Југовић био *поклопљен барјаком* (1. пример), *Марко покривен доламом*, *Максим прекривен крастама*, боље рећи *крстас*, а његово лице *нагрђено* итд. И даље се у таквим случајевима с предикатима прелазних глагола свугде, као еквивалентан по смислу, а подеснији да означи стање, намеће трпни место радног глаголског придева, на шта указује и В. В. Виноградов када, говорећи о значењу перфекта свршених глагола, управо наглашава разлику између трпног и радног глаголског придева². А на придевску функцију перфекта свршених глагола, тзв. perfectum praesens-а указивали су и ранији граматичари³.

Што неки граматичари прецењују ово значење перфекта нарочито свршених глагола које они несумњиво имају, и што већина основно значење перфекта ставља на друго место, узрок је у општем карактеру овога облика да се њиме означавају неодређено када прошли процеси. Несумњиво је тачно да у значењу перфекта имамо две компоненте, од којих је прва, прва свакако па, за нас бар, по томе и основна— означавање радње која се вршила или извршила у прошлости, а друга резултат вршења, одн. извршења те радње, у ствари стање које је настало после извршења процеса радње. Време прве компоненте је најчешће неодређено, а време друге одређено. Њу говорно лице, скоро по правилу, доживљава, доживљава или се у њу уживљава — то је свеједно. У свакоме случају оно мисли на одређено време за које то стање везује. И зато стање настало у резултату вршења, а поготову извршења (које даје потпуну особину) неке радње испредњачује у свести онога ко говори, па се то, природно је, преноси и на онога коме се саопштава. Али, и поред тога, треба имати на уму да радни придев у предикату никада не остаје сасвим без глаголског карактера јер он ту није у функцији где губи основно спољно

¹ Таквим примерима обилује и савремени језик, и књижевни и језик свакодневне комуникације, па зато немамо потребе да поред ових примера, које смо све узели из Мусићевих студија, наводимо и друге.

² *Русский язык*, стр. 566.

³ Нарочито је јасно то учинио С. И. Соболевски у својој *Граматици латинског језика*, где (на стр. 199. њеног II издања) каже да се perfectum praesens најтачније на простонародном руском изражава прошлим партиципом, да је, тј., *Он виши* = Он виновни, а да се и једним и другим обликом карактеристично неко ко је раније, неодређено кад, доста пошло, а „сада“ је у стању напијености, ко је управо пијан у време када му се та особина перфектом *виши* приписује. А тако исто и Љ. Стојановић, који изричито каже да „партисип [мисли радни глаголски придев] има више адјективно него темпорално значење“ (*Реченичне конструкције без verbum-a finitum-a*. Јужнословенски филолог III. Београд 1922—23, стр. 10).

обележје глаголског облика, чиме и потпуно добија придевски карактер, као када се употребљава непосредно уз именицу, у којем зависном падежу, рецимо. Може каткад и јако избледети прва компонента значења перфекта свршених глагола, нарочито медијалних, какав случај имамо у примерима с прошлим временом глагола *умрети*, рецимо (исп. оно што је горе о томе речено), па глагола, такође медијалних, с придевом у основи: *остарити*, *подмладити се*, *побелети*, *поцрвенети*, *огрубети*, *оживети* и сл. Могу у свести глаголски придеви у перфекту значити и само особину, па ипак се никад не губи потпуно свако осећање за сам акт извршења процеса који доводи до особине, ма колико га затамњивали неодређеност времена у коме се тај процес завршио (одн. извршио) и постепеност, као и неприметност, процеса настајања стања до којег он доводи. Чак се и у примерима као што су: *Он је одрастао* и *Његови родитељи су остарили*, где се претежно, или и искључиво, казује стање, односно особина — у језику није сасвим nestало осећање да су се у прошлости, неодређено кад, вршили и завршили процеси који су довели до стања означеног наведеним облицима перфекта.

616. а) Има, истина, случајева где процеса који означава основа глагола од кога се облик перфекта узима никада ни било није, али је и ту тај облик употребљен зато што се има утисак као да је њим означено стање настало извршењем дотичног процеса. То су они случајеви које и Т. Маретић у својој књизи издваја као карактеристичне за значење перфекта, где овај облик одређује положај, рецимо, појединих географских објеката — а то не морају бити само ти објекти — једних према другим, који је такав био од њихова настанка, односно с којима је дотични објекат постао, и по правилу такав настало остаје, као у примерима: *Одоздо се наднијеле над њега стијене Кабларске, а одоздо Овчарске, а и одоздо тако су се стијене сви[x] двију планина склопиле да се ништа не види* (стијене су се дакле наднијеле, па се још и данас надијеле, оне су се склопиле, па су још и данас склопљене). — *Све планине које су се по Србији разгранале могу се раздијелити на два главна стабла. — Туда је вода са силом својом градећи себи пут одсјекала Карпатске планине од српскије[x]. — Једно мјесто ниже Рипна, где су горе с обје стране залив врло стијесниле, зове се Вериге* (све је ове примере Маретић узео из Вука, а уз њих наводи и друге неке, који су им, истина, доста слични, али ипак не могу с њима заједно ићи¹). Поред тих овде се могу додати: *Испод планинских коса у недоглед се пружило пространо поље* (разг.). — *Вебе му се*

¹ Prof. dr. T. Maretić, *Gramatika i stilistika*, Zagreb 1931, 539—540.

састале на челу, а оне црне очи севају (Л. Лазаревић, *Целокупна дела*, 70). — *Сунце је већ потонуло иза густе кестенове шуме, стене се слиле и нарасле далеко* (Б. Ђопић, *Под Грмечом*, 26). — *Бријег се спуштао с те стране једнако полагано и прелазио у дуги низ повија... растакао се низом точила* (В. Калеб, *Попижене улице*, 159). — *Под њим су се шириле простране планинске ливаде... Један широк лијевак спуштао се између два комска брда* (М. Лалић, *Свадба*, 204) — и други овакви примери, уз напомену да је њихово значење посве исто без обзира на то да ли су перфекти у њима с помоћним глаголом или без њега. Маретићева напомена дата у заградни иза првог примера, којом он објашњава перфектом означена стања, врло је карактеристична за представљање утиска онога ко у наведеном примеру тим обликом субјекту приписује оно што се њим каже. Та напомена свакако говори да се по утиску — а овде је управо утисак релевантан за употребу облика перфекта — некада у прошлости, неодређено кад, и ирелевантно је кад, извршио перфектом означени процес, и да тај утисак условљава употребу глаголског облика којим се *de facto* означава стање, стално стање дотичних субјеката. Због тога се овај перфекат с правом назива *квалитативним перфектом*. А тај се назив може проширити на све случајеве употребе овог облика где се њим претежно означава стање добивено у резултату њим означеног процеса.

Временски карактер перфекта, као глаголског облика за означавање процеса, не губи се сасвим, дакле, ни у овим случајевима где самог процеса никако није било, осим према утиску, а обликом перфекта се казује особина. Још мање се при одређивању значења овога облика може занемаривати извршење процеса иза кога настаје стање што се означава перфектом глагола *умрети* и осталих свршених глагола о којима је било речи у т. 615.

б) Од свих других овима су, свакако, најсроднији случајеви употребе перфекта у функцији представљања сталности онога што се исказује тим такође квалитативним перфектом: *Град се савио поред обале као шарена гусјеница* (М. Лалић, *Раскид*, 151). — *Каваз је младићу показао турско гробље у коме су се истицала два велика нишана од белог камена* (И. Андрић, *Травничка хроника*). — *Широки колски пут секао је раван по средини и улазио у брда* (М. Стевановић, *Граматица*, 405). — *А села се као неге расула по равници* (Исто) и сл., где знамо да се процес некада, опет је неодређено кад, стварно вршио, односно извршио, док у непосредно претходним примерима стварног тога процеса ни било није, него је оно што се перфектима у њима означава настало заједно с предме-

том коме се приписује и с којим је нераздножно везано, од искона тако рећи. Овде се често чак и зна, а свакако се може знати, кад је вршен, односно извршен перфектом означени процес: Град је (у првом примеру) савијен поред обале када му је изградњом дат перфектом означени положај; а села су се расула по равници (у последњем примеру) онда када им је подизањем у таквом распореду коначно дат означени изглед итд. А поготову се прецизним одређивањем времена процеса радње одстрањује компонента означавања готовости стања. Када би се казало, рецимо: *Иван је јуче умро*, радни придев би означавао само извршење процеса без најмање примесе придевске компоненте у себи.

617. а) Квалификативни перфекат у функцији какву има у овој тачки још се по нечему разликује од шире узетог овог облика квалификативног значења. У овој функцији приписивања сталне особине употребљавају се, наиме, и перфекти несвршених глагола, као у примерима из В. Калеба (перфекти: *спуштао се* и *растакао се*); М. Лапића (перфекат *спуштао се*) и И. Андрића (перфекат *истицала су се*) и др. Иначе граматичари који се баве проблемом значења перфекта у појединим словенским језицима — рекосмо — с разлогом одвајају перфективне од имперфективних глагола. Али и за перфекат ових последњих кажу да се и њиме каткад такође означава стање настало у резултату вршења радње. Аугуст Мусић за српскохрватски језик даје две групе таквих глагола. Међутим, једни од њих су метричке, а не синтаксичке природе, условљени су карактером стиха одређене врсте, као у примерима: *Кад је близу двора долазио, ал' у двору кука кукавица* (нар. песма). — *Чета иде уз Дубочке равне и Дубочке здраво прелазила* (исто). — *Божју су му помоћ називали* (исто). — *И тегиво хитро налазила* (исто). — *Угледа их Берћелез Алија, па је своје слуге сазивао*, — где је употребљен облик изведеног несвршеног место облика основног свршеног глагола с истим значењем (*долазила* м. *дошла* и *прелазила* м. *прешла*, *називали* м. *назвали*, *налазила* м. *нашла*, *сазивао* м. *сазвао*) да се задовоље захтеви десетерца. Као најбољи доказ за ово може нам послужити чињеница што Мусић овакве примере налази само у језику народних песама, а нема их ни у преводу Библије ни у Вукову и Дапичићеву језику, као ни у језику народних приповедака. Немамо их, ван стиха, ни у данашњем књижевном језику, а још мање у језику свакодневне комуникације.

б) Они други случајеви употребе перфекта несвршених глагола опет не говоре да стање настаје и у резултату вршења трајне несвр-

шене радње, него су везани за једну другу појаву, а наиме за могућност употребе извесних глагола несвршених по облику и семантици њихове основе са значењем свршених глагола, о чему је било речи у глави о глаголскоме виду (в. т. 573. в). Перфекат глагола *ковати* у примеру: *Пеул био у земљи латинској, те ковао свијетло оружје*, значи... те је *сковао*; а у стиховима: *То је братац сеји вјеровао* и *Збор зборила господа хришћанска* — у првоме: *вјеровао* значи што и *поверовао*, а у другоме — *зборила* исто и *завршила зборење*. Отуда ово није појава својствена само језику народне песме или карактеристична за везани слог уопште, него нешто што је особина српскохрватског језика у целини, за шта Мусић наводи примере и из осталих стилова: а) из језика превода Библије: *Нијесте ли читали што учини Давид кад огладње*. — *Ми смо сјеме Аврамово, и никоме нијесмо робовали никад*. — *Лудо сам радио и погријешио сам веома*; б) из језика народних приповедака: *Кад ујутру устане, а то виноград посађен — друго јутро листао*. — *Није могла да се оданде отргне, него је све у њ гледала*. — *Тако је онај служио, а девојка прстен носила*. — *Све се за њом ћурпија градила од бисера и драгог камења*¹.

На временске функције перфекта прелазимо тек сада, после ових општих напомена о његовом значењу које је било потребно учинити, зато што досад није било довољно разјашњено: да ли перфекат свршених глагола означава сам акт извршења радње у прошлости, или стање добијено у резултату извршености дотичне радње, и шта је то што условљава ово друго значење тога облика. Даље је било потребно тачно утврдити како је дошло до употребе перфекта несвршених глагола у овоме значењу и у коликој мери је та појава проширена у српскохрватском језику.

618. У функцији временског одређивања радње перфектом и свршених и несвршених глагола у једном одређеном времену констатује се да се радња вршила или извршила пре тога времена, без обзира на то да ли је и време вршења или извршења радње одређено или није, као у примерима:

Често су је тако вијекови дрмали вјетром и плакали кишом (Д. Шимуновић, *Сабрана дјела* I—II, 79). — А још се нешто догодило чудно: небо се *растворило* више старе тврђаве (Исто, 61). — *Нашли су је и извукли* сељаци истом пети дан (Исто, 78). — *Стара је вадила* одела из ормана и *разметала* (В.

¹ Исп. са овим тумачење употребе глагола имперфективног вида са значењем перфективних глагола А. Белића и примере које он за ову употребу даје. Јужнословенски филолог, књ. XXI, стр. 1—13.

Петровић, Земља, 116). — Они су слушали стрица, уздржавали су се од узвика, иако су стално мислили на препелицу (Исто, 123). — Брзо је разумео све и брзо се прибрао (Исто, 129). — Кад се заситила, онда је кренула кући (С. Колар, Приповијетке, 41). — Ишли су од куће до куће по мраку (М. Црњански, Сеобе и друга књига Сеоба, 22). — Понављали су фијук ветра, кас коња, а особито пој петлова (Исто, 22). — Отишла је к својим пријатељицама и исказала што је чула (В. Цар Емин, Нове борбе, 26). — Улицама су пролазиле таљиге, жене су вукле децу (Б. Ђосић, Покошено поље, 63). — Кроз прозоре падала је црвена светлост (Исто, 56). — Из сна га је тргла хладноћа, један је крај ћебета лепршао (Исто, 60). — Дуго се Филип колебао у дућану (М. Божић, Неиспакани, 35). — Он је сад уживао у заједници (Исто, 44). — Стресла је кошуљицу дјетињства (Исто, 17).

У свима овим и оваквим примерима неупоредиво најчешће употребе перфекта у време говорења констатује се да се нека радња вршила или извршила пре тога времена, дакле, у прошлости. У свима њима, хтели смо рећи, време за које су глаголом означени процеси везани одређује се у односу на време говорења. У њима, дакле, имамо *индикативни перфекат*. А будући да су све радње које су означене временски употребљеним перфектом претходиле времену говорења, намеће се закључак, или бар претпоставка, да се оне и одређују према томе времену, да је, тј., сваки временски употребљени перфекат *индикативан*¹. А таква претпоставка је погрешна. Ми овим наравно

¹ Неколико проучавалаца функција глаголских облика најновијег времена стоје на становишту да је перфекат облик којим се радња временски увек одређује у односу на време говорења, или им бар није јасно да ли се овај облик употребљава и за означавање релативне прошлости, односно када се он употребљава у оваквој временској функцији. Тако руски проучавалац система глаголских времена у старословенском језику И. К. Буџина за перфекат каже „он указује на повезаност прошлог действия не с ситуацијом данашњег периода прошлог, а с ситуацијом настојашег периода, или настојашег момента“ (*Система времен старославјанског глагола*. Москва 1959, 75). Аутор расправе *Систем српскохрватских глаголских облика у временским и функционалним међуодносима*, објављене у Радовима ХХ Научног друштва Босне и Херцеговине. Одељење историјско-филолошких наука 7 (на стр. 122) перфекат набраја међу апсолутивне (тј. индикативне) глаголске облике, а не и међу релативске. Нешто даље он (на стр. 124) каже да „аорист, као и перфекат, у основној својој употреби обележава радњу временски одмеравану према ситуацији у садашњости“. Али при крају исте расправе за њега остаје „отворено питање да се разграничи апсолутивска и релативска употреба перфекта као општег, основног претериталног облика“ (143), где продужава: „Јасне су његове релативске вредности када су дате у смислу антериорности (Кад ујутру устане, а оно виноград олистао, олистао = беше олистао)“... па закључује да „па то питање треба одговорити после детаљних анализа“. На њега је међутим, дат одговор нешто раније у расправи *Начин одређивања значења глаголских времена*. Јужнословенски филолог ХХИ. Београд 1958. Тамо су (на стр.

нећемо да кажемо ни да је свака перфектом означена радња која је хронолошки претходила другој каквој радњи исказаној било којим претериталним временом — релативна. Иако, нпр., тачно знамо да се у сложеној реченици: *Наваљивала је на њ питањима без везе, на шта он је одговарао исто тако без везе* (В. Цар Емин, Нове борбе, 34) прво морала извршити радња прве, главне реченице у њој, па тек онда радња друге, овде зависне реченице, јер свакако прво долази питање па тек онда одговор на њ, а не обрнуто и да ни по логици питање и одговор нису истовремени, али граматички они падају у једно исто време. И што је овде значајније, другом се реченицом не констатује да је оно што се износи у првој било пре тога. До истог закључка ћемо доћи и анализом примера: *Нашли су је и извукли сељаци истом пети дан* (Д. Шимуновић, Сабрана дјела I—II, 78). — *Брзо је разумео све и брзо се прибрао* (В. Петровић, Земља, 129). — *Они су слушали стрица и уздржавали су се од узвика* (Исто, 123). — *Отишла је к својим пријатељицама и исказала им што је чула* (В. Цар Емин, Нове борбе, 26). — *Мића је застао, извадио марамицу и обрисао Ненадово лице, затим га узео за руку и повео га кући* (Б. Ђосић, Покошено поље, 38). — *Кад се заситила, онда је кренула кући* (С. Колар, Приповијетке, 41).

За индикативни перфекат је битно да између времена говора и радње у перфекту не сме бити никаквог момента (означеног или претпостављеног) у коме се констатује да се перфектом означена радња пре њега вршила или извршила. Уколико такав моменат постоји, — било да је означен ма каквом прилошком одредбом, речју, синтагмом, реченицом, или се он пак и без икаквих језичких ознака подразумева из целе језичке ситуације — дотична се радња одређује као прошла према томе моменту, а не према времену говорења. И таква се радња наравно такође означава обликом перфекта, али сада не правог индикативног, већ *релативно* употребљеног перфекта, који имамо у примерима какви су:

Причала ми је мати, био је он сасвим други човек (А. Лазаревић, Целокупна дела, 75). — Преда њ [је] посве јасно избила сва она гријешна површина... што му је онако грубо пребацио зет (В. Цар Емин, Нове борбе, 24). — Сад је дознала да су се њени преселили (В. Петровић, Земља, 133). — Они су

42) дати и примери перфекта у пуном његовом облику за релативну временску употребу. А и бугарски испитивач значења глаголских времена Валентин Станков у студији *Имперфектът в съвременния български книжовен език*. Софија 1966. наводећи перфекат (минило неопределено време) међу апсолутна времена, и за њега каже да му је оријентациони моменат садашњи, а њим означена радња је прошла у односу на тај моменат (стр. 22. и 23).

били убеђени да ју је Немац убио (Исто, 128). — Она му је признала да је означени друг није сачекао (Исто, 133). — Говорио му је о Прагу, где му је остао атеље (Б. Ђосић, Покошено поље, 53). — Одмах им је било јасно да је све пропало (дн. штампа). — Нађох све онако како сам оставио (исто). — Спази дерана војнички обучена како је избацио лијеву ногу (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 161). — Први пут види он град, иако је прешао тринаесту годину (В. Калџић, Приповијетке, 16). — А неки се Загајанин дигне, јер су му утрнуле ноге (В. Калџић, Бијели камен, 129). — У навиљцима отаве јутром смо налазили лежале, где су комити преспавали (М. Лалић, Зло прољеће, 26). — Присјећа се далеког дјетињства када су старији помињали проклету гору Лелејску (М. Лалић, Лелејска гора, 109). — Гледам катун, пустили су телада, троје или четворо њих да обигравају око колибе (М. Лалић, Први снег, 18).

У првом од овде датих примера износи се како је у прошлости причала мати да је онај о коме се говори пре времена тога причања био други човек. У њему се, дакле, констатује да је нешто било у релативној прошлости, тј. у прошлости која је то не само за време говорења него и за неко друго, такође прошло време. А као у овоме, тако и у свим даљим, и многим сличним случајевима, имамо релативно употребљен перфекат, иако се њиме означава и уопште прошла радња.

619. Релативна се прошлост нарочито често означава тзв. *крњим перфектом*, тј. обликом овога глаголског времена без помоћног глагола. У примеру: *Јесен је већ увелико; опало лишће, пропиштали путеви од кише, Дрина надошла и мутна, а гола стрњишта пуна тромих врана* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 31) — писац констатује да је јесен већ увелико јер је пре те констатације лишће било опало, путеви пропиштали а Дрина надошла. Крњим се перфектом ту означава да се више радња извршило или низ појава десио у прошлости пре даног, такође прошлог тренутка у коме се то констатује или запажа:

Кад ујутру устанем, а то вуци дошли и заклали мога челца (нар. приповетка). — Кад се пробуди, а он опкорачио некакву кладу, па сједи на њој (исто). — Порани истога јутра па стане гледати по граду, а град опустео (исто). — Ал' да видни чуда великога! /Краљ Вукашин вјеру погазио (нар. песма). — Кад на воду наишоше Турци, / Ал' хајдуци к води долазили, / И код воде коње поткивали (исто). — Црна тама све поље застрла, / не види се сунце од облака (Б. Петровић, Народне песме из

Босне и Херцеговине, 421). — А кад тамо, муча и невоља, ударило двјеста харачлијах, потурице љута Арнаута на крваву Радуну кулу (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2757—2760). — Смаил-ага крвав харач купи, посред поља попео чадорје (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 490). — А четврти да погледаш часак, јадна раја к земљи попадала (Исто, стих 52). — Дођем софри што је под кленом, а оно засели први људи (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота, 23). — Заклопише чавлима лијес, а ја се нашао го и дрхтав на прагу звјезданог каоса (И. Војновић, Акорди, 52). — Но тек што се повукли, а Ненад закуца (Б. Ђосић, Покошено поље, 133). — Загледали су иза крушке, али дечко ишчезао — побјегао јуначки (С. Колар, Приповијетке, 46). — Одслужило, рече Шако (М. Лалић, Хајка, 289).

И тако свугде где се у време вршења или извршења једне прошле радње запажа да је то било пре тога, па се то констатује обликом крњег, као и пуног, уосталом, перфекта, — ту имамо релативну употребу овог облика¹. Према томе, крњи перфекат ни из близа није свакад релативно употребљен тамо где су то сматрали досадашњи проучаваоци службе српскохрватских глаголских времена, скоро сви одреда. Зато ћемо наићи и у школским књигама, па и у посебним расправама о овоме проблему, на примере крњег перфекта који се погрешно наводе за релативну употребу овог облика, свакако зато што се претпостављало да крњи перфекат као облик без помоћног глагола, који је спољни знак за „садашње“ констатовање прошле радње, уколико тај глагол није изостао из других познатих разлога, — означава претпрошлу радњу. Због тога ћемо се ми нешто ниже овим и подробије позабавити.

Ипак, ако се узме време (из)вршења процеса што се означава глаголом у облику крњег перфекта, и тамо где за казивање онога што се њим желн рећи није битно то, већ оно што настаје као последица, као резултат тога процеса и то се означава крњим перфектом, — овај облик синтаксички не излази из сфере релативне употребе, иако оно што се стварно њим износи не претходи него је напоредно с њим другим према чему се временски одређује. А уосталом поставља

¹ После констатације да се „перфектом може изрнцати и релативна прошлост, тј. догађаји који су прошлосадашњи према ономе, о ком се или о чему се говори, а према ономе, ко говори у правом су смислу прошли“ и после низа изванредно одабраних примера, Т. Маретић (*Gramatika i stilistika ... II издање*, стр. 540) каже како мисли „да се перфекат у овој пороби узима само од тренутних глагола“. И за то је сасвим у праву. Али није тачно да се овај облик у тој функцији употребљава само „скраћен (без глагола јесам)“. Ово смо показали горе (у тач. 618) и потврдили низом тамо наведених примера за релативну употребу перфекта у облику с помоћним глаголом.

се питање да ли и у напред наведеним примерима, бар у већини њих, имамо истински релативно или овакво резултативно значење¹. Ако се у првом од напред наведених примера и осећа да су радње *дошли* и *заклали* (челца) претходиле радњи казаној предикатом *устанем* — у 2. и 3. примеру, па и у још којем даљем, крњи перфекат, рецимо, *онокорачио* (некакву кладу), па онда *опустео* (град) претежније казују стање настало у резултату означених радњи, које је истовремено с радњама што се казују предикатима: *пробуди се* (у 2. примеру) и *стане гледати* (у 3-ем).

Није тешко утврдити да се примерима типа:

Змај јој *метнуо* главу у крило па спава (нар. приповетка). — Ваши Турци *осилили*, пак неће да сједе с миром (Вук Ст. Караџић, Први и други српски устанак, 63). — *Стегла* срце, копни из дана у дан (А. Лазаревић, Целокупна дела, 79). — *Узјахао* на ћерам, па истеже једну кожу (Исто, 155). — Коњи *почуљили* ушима, па заигравају (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 20). — Ми *се скаменили*, па гледамо (Исто, 25). — Он *сио* више огњишта, па плаче (П. Кочић, С планине и испод планине, 18). — *Упекло* сунце, сажеже све (Исто, 13). — Иза јучерашње кише *изведрило* — нигде облачка (Исто, 24). — Једну руку *подвукао* испод капута, а другом се шиба прутићем (Б. Станковић, Стари дани, 75). — А оне га и не слушају што их грди, *навикле се* (Исто, 38). — У кола га *укрцали*, па с њиме правце у чаршију (И. Ђипико, Са острва, 2)

— казује стално стање истовремено с прошлоом радњом у вези с којом се употребљава, исто отприлике као и да је речено: *Змај спава с главом у њеном крилу* (док је спавао глава му је била у њеном крилу); *Ваши Турци силни неће да седе на миру* (неће, тј., да седе када су силни, зато што су силни); *Стегнута срца копни из дана у дан* (тј. када је копни био је стегнутог срца); *Јашућина ћерму истеже опуту*; *Коњи почуљених ушију поигравају* (док су поигравали били су почуљених ушију); *Ми скамењени гледамо*; *Он сједећи више огњишта плаче*. И тако по реду, у свим овим и многим сличним примерима, крњим перфектом се казује у ствари особина онога што врши напоредну радњу, његово стање, настало свакако раније извршеним процесом, који се такође означава глаголом у томе облику.

¹ Овај термин употребила је И. Грицкат у својој студији *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*. Београд 1954, где се исцрпно расправља о овоме сложеном и занимљивом проблему синтаксе српскохрватског глагола — укључујући оно што он означава, најчешће с правом, по нашем мишљењу, у релативне функције.

Али макар да крњи перфекат у оваквим случајевима има више придевску функцију, ипак се није у потпуности изгубило осећање његовог глаголског карактера и глаголских одлика, између осталог ни његовог означавања времена извршења њим означеног процеса, које свакако претходи радњи у вези с којом се употребљава. То се нарочито јасно види у случајевима где обе констатације, односно оба глагола, и глагол у крњем перфекту и онај други значе исто, као у Кочићеву трећем примеру, где имамо: *изведрило* и *нигде облачка*. Ипак је и овде оно што се каже другом констатацијом последица појаве изнесене у првој, јер треба да се изведри па да нигде не буде облачка. А то ће рећи да без појаве овде означене крњим перфектом не би могло бити онога што садржи друга констатација. Друкчије речено: прво условљава друго, а услов у крајњој линији свагда претходи последици. Овде, уосталом, имамо оно о чему смо говорили (у тач. 615) као о значењу пуног перфекта свршених глагола. Само уз то треба додати да је у случајевима с крњим перфектом придевска компонента овог облика нешто потпунија него тамо где се употребљава перфекат с помоћним глаголом *уза се*¹. А овде се као неопходно намеће и истицање чињенице да су скоро сви крњи перфекти од свршених глагола. Од тих су глагола ови облици у свим нашим примерима, и то не случајно јер је у таквој функцији одвећ редак облик крњег перфекта несвршених глагола. У примерима типа: *Две се рибе на једном жару пекле, па једна вели* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 20) — ми у крњем перфекту и немамо радњу која претходи оној другој радњи, већ су оне потпуно истовремене (док су се две рибе пекле, једна је говорила другој). И што још

¹ Несумњиво, како је то јучно и у своме курсу универзитетских предавања (*Историја српскохрватског језика II. Речи с конјугацијом*, Београд 1962, стр. 144) истакао А. Белић, у основи тачно мишљење А. Стојановића према којем се крњим перфектом (он га, по нечему с правом, назива партиципском конструкцијом) „констатује само факат извршене радње, а у толико и прошлост, али се она нарочито не истиче, док се у перфекатској конструкцији [мисли се у реченици с обликом пуног перфекта, коју не треба звати никаквом конструкцијом] нарочито истиче прошлост, а не мисли се толико на извршеност радње“ (*Реченичне конструкције без verbum a finitum-a*, Јужнословенски филолог III, 8). Али ако је то мишљење тачно по суштини, оно није срећно формулисано, јер је у њему требало казати резултат извршења радње место — факат извршене радње, а није ни тачно да се перфектом с помоћним глаголом истиче само прошлост, а не и извршеност радње, јер се тим истиче управо извршеност (дакако свршеним глаголима) у прошлости, али и нешто друго. А Стојановић је у праву када, како се види из његова термина, у крњем перфекту овде налази нечега партиципског. То се управо подудара с нашим мишљењем по коме ми у овоме облику видимо придевски карактер, дакако у апозитивној служби, како каже А. Белић (*О језичкој природи и језичком развоју*, стр. 455), тј. у служби привременог атрибута, како ми сматрамо да га, за разлику од апозитива, треба звати (в. т. 54), односно предикативног атрибута, за који термин А. Мусећ, употребивши га у својој расправи: *Rečenice s participom preterita II u hrvatskom jeziku* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 140, стр. 59), — каже да га је преузео од Х. Павла

пре пада у очи, овај облик несвршеног глагола *нећи*, мада означава и ситуацију у којој се налази његов субјекат, јасно казује и сам процес вршења радње.

А и у овоме и у бројним другим случајевима, па и с обликом крњег перфекта свршених глагола, какве имамо тамо где се овај облик употребљава поред којег другог претериталног времена, или било којег времена за означавање прошлости, као у примерима: *Оба брата упрли су очи у њи, желе да чују одговор* (И. Бипико, Са острва, 12). — *Дрва опустила лишће и изгледају као болесник у врућници* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 151). — *А мушкарци за бацили доламе преко рамена, утegli се и спушом у руци грабе* (Б. Станковић, Стари дани, 37). — *Шешир набио на очи, цигару држи у устима и испришен иде брзо* (Исто, 75). — *Коњи обесили главе, опустили уши и зној их већ пробија*, — као и у самосталним реченицама типа:

Дочуо за њу велечасни (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 8). — *Нанизали се даждиви предјесењи дани* (Исто, 162). — *У сумраку враћали се укупници домовима* (Исто, 48). — *Баи према мени за се о газда Лака* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 23). — *Ми сви ућутали* (Исто, 26). — *Само на врату и скочиле неке плаве жиле* (С. Колар, Приповјетке, 28). — *Једног дана одмах о сунчевом смирају Кушмељ и његови окупили се око трпезице* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 15), у којима се у време када се то износи — крњим перфектом означава извршење процеса (радње или стања) у прошлости. Очевидно ту имамо релативни а не индикативни перфекат иако се употребом пуног перфекта место тога облика без помоћног глагола у свим овим и сличним случајевима оно што се тим обликом казује у ствари не би изменило (*Оба брата упрла су очи у њега и желе да чују одговор* — анализирамо први пример — семантички и синтаксички ни за најнеосетнију нијансу нема друкчије значење него *Оба брата упрла очи у њега и желе да чују одговор*; а тако је и: *Кушмељ и његови окупили су се око трпезе* = *Кушмељ и његови окупили се око трпезе* — и једно и друго у једном тренутку у прошлости, у коме су ти процеси били готови и иза њих настаје стање које се у оваквим случајевима више осећа¹: Истина, облик перфекта без *verbum-a finitum-a* има нешто изразитијн припо-

¹ Зато што смо занемарили процес извршења радње, а више имали на уму иза процеса настало стање, ми смо у I издању ове књиге те перфекте уврстили у индикатив. Процес се, међутим, не може занемаривати него од њега управо треба полазити, а он очевидно представља прошлост према другој радњи и тим перфектом се означава релативна прошлост.

ведачки карактер. Он свакако причању даје јачу упечатљивост, јамачно зато што се њим представљају ситуације у које се причалац (онај који што приповеда) потпуније уживљава и што је време за које се дотична ситуација везује, према томе, одређено, за причаоца мислимо, док пуни перфекат сам собом не сугерира никакву одређеност. Мишљење неких новијих граматичара српскохрватског језика према коме крњи перфекат преовлађује „у приповедању о догађајима који се причају, по чувењу, о догађајима из старије традиције и у народним приповеткама“¹ — може се прихватити али само уз потребно објашњење. Доиста се он, то и ми истичемо, доста често среће у причањима, у првоме реду у народним приповеткама. Али није битно оно што се касније употребљава у препричавањима већ створене приповетке, него је овде од значаја — шта је њен стваралац употребно. А овај је, први свакако, употребио и употребљавао и „крњи“ перфекат, као и „историјски“ презент, за излагање (у причи) догађаја у које се уживљавао (ако их физички није доживео), које је, тј., доживео у својој машти и који су се десили, односно дешавали у за њега одређено време. А време се не одређује у таквим случајевима према тренуцима у којима се једна прича по ко зна који пут препричава, већ према онима у којима ју је њен творац први пут причао, дакле — према времену говора првог њеног саопштења, тј. према времену говорења. И за нас се не поставља питање, као за друге неке граматичаре, да ли у примерима типа: *Био један цар ни имао три сина и једну шћер коју је у кавезу хранио и чувао као очи у глави* имамо релатив или индикатив, односно секундарну или примарну употребу крњег перфекта². У време причања приповетке с овим почетком од њеног аутора, односно у време њеног првог стављања на хартију, ми ту имамо констатовање да је оно што се износи крњим перфектима *био и имао* било у прошлости и, синтаксички, ништа друго, па би место крњег ту могао доћи и пуни перфекат, с помоћним глаголом. А и у једном и у другом случају то је индикативно употребљен тај облик. За нас између једног и другог облика има разлике у стилу. Крњи перфекат је с осетнијом експресивношћу³; он из-

¹ То мишљење износи Ј. Вуковић у својој дијалекатској монографији *Говор Пиве и Дробњака* (Јужнословенски филолог XVII, стр. 84), а на њега се позива и И. Грцкат у већ споменутој студији *О перфекту без помоћног глагола...*, стр. 6.

² Тако се питање изричито поставља у напред спомињаној расправи *Систем српскохрватских временских глаголских облика* (Радови Научног друштва Босне и Херцеговине бр. XX, стр. 143).

³ На експресивност крњег перфекта као трећу компоненту — поред релативности у најужем смислу и резултативности, која се, рекли смо већ, и по нашем мишљењу, уклапа али само у одређеним случајевима у релативност — указује и И. Грцкат (*О перфекту без помоћног глагола...*, стр. 10). А још пре

разито представља уживљеност аутора у ситуације које излаже облицима перфекта без *verbum-a finitum-a*. За облик с помоћним глаголом то се не може рећи. Још се јаче, по нашем нахођењу, међусобно разликују крњи перфекти у реченици: *Послао отац дијете у воденицу, па му казао да не меље нијде у воденици гдје нађе Боса* (нар приповетка) од пуног тога облика, с помоћним глаголом, када би се он место крњег перфекта ту употребио. Али је и ту опет разлика само у експресији, док би синтаксички пуни перфекат и овде био еквивалентан крњем. А у вези с овим примером треба истаћи да ни у њему немамо релативну употребу, како су то налазили и врло значајни проучаваоци српскохрватског језика¹. А у сваком се случају и за крњи перфекат, као и за пуни, утврђује да ли је индикативно или релативно употребљен искључиво према томе да ли се извршење (или вршење) процеса у прошлости констатује у време саопштавања о томе, или је то било запажено у другом неком моменту.

На случајеве који су навођени као да се у њима перфекат без помоћног глагола и с њим не могу међусобно замењивати² — не треба подједнако гледати. У зависним се реченицама, прво, крњи перфекат ни индикативно ни релативно, не употребљава, а и уопште се он у српскохрватском језику ван приповедања било које врсте, и осим у експресији наравно — мислимо у интелектуалном стилу и свакодневном говорном језику, ретко употребљава. Употребу овога облика, како видимо, условљава посебно уживљавање у оно што се њим износи, тј експресивност. Отуда је код граматичара српскохрватског језика преовладало уверење да и нема праве временске употребе овога облика, већ да се он употребљава само у релативу или модално, мада се много раније, пре утврђивања ових категорија, гледало, добрим делом исправно, да се крњи перфекат употребљава с временском вредношћу перфекта с помоћним глаголом³. У новије време испитива-

је код нас то учинио А. Белић. Али се ја с првим испитивачем значења крњег перфекта не могу сложити у покушају да се и експресивност овога облика веже за његов релативски карактер зато што је релативна временска употреба синтаксичка категорија, а експресивност стилска. Тако исто ја, друкчије од другог аутора, сматрам да се емотивност опет и модалност не могу идентификовати, нити, по нашем мишљењу, у констатацијама изреченим с јаким емоцијом, типа: *Умро Штиткаловић! Дошао Милош!* имамо модалну употребу крњег перфекта.

¹ В. расправу А. Белића, *О употреби времена у српскохрватском језику*, Лужнословенски филолог VI, стр. 123.

² Љ. Стојановић, *Реченичне конструкције без *verbum a finitum-a**, Лужнословенски филолог III, стр. 7—8.

³ А. Вебер Ткачсвић у расправи *О времену и хрватско-српском језику* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti II, стр. 57) — наглашава да се испод наслова књига крњи перфекат, рецимо, *писао* употребљава место *писао је*. И то је, уколико се мисли на временски карактер овог глаголског облика, тачно мада се ту не употребљава баш крњи, а не потпуни, перфекат

чи народних говора, посебно оних који чине најужу основицу нашег савременог књижевног језика, указују на индикативну употребу крњег перфекта и у језику свакодневне комуникације, у обавештавањима о нечему, што је било пре тренутка саопштавања: *Дошли сватови*, нпр., *Ја покосио ливаду*, *Дошли неки из Одбора да те траже!* итд., где се крњим перфектима: *дошли*, *покосио* и сл. износи готовост онога што се тим облицима казује у време када се то износи, констатује се, дакле, у садашњости да се крњим перфектом означена радња извршила у прошлости садашњег тренутка, онако исто као да је употребљен и пуни облик перфекта *дошли су*, *покосио је*...

Поводом овакве употребе ипак се намеће питање да ли су овакве обичне информације и у свакодневном говорном језику, као средству комуникације лишене експресивности. А на њега се може дати несумњив одговор да нису. И наведени примери садрже у себи, ако ништа друго, бар неку неочекиваност. Поготову ако узмемо друге на означеним местима наведене примере, као што су: *Крепала нам крава*, па *Дошли сватови* и друге, онда нам се неће бити тешко уверити да се та обавештења дају се приличним узбуђењем штавише. А овакви примери иако, можда, најчешћи у говорима из којих су узети, нису непознати ни у другим нашим говорним срединама. А јасно је, према томе, да тога има и у језику наших писаца. Већ уколико саопштења имају приповедни карактер, уколико је крњи перфекат у њима обичнији, као у примерима типа: *Утјерали им зорт они иза брда, па се сада сналазе људи* (М. Лапић, Свадба, 91). — *Безобзирна баба наша ла zgodну гимнастичку справу* (В. Калеб, Понижене улице, 16) и сл., где су ови облици опет индикативно употребљени.

Са знатно јачом експресивношћу, с изразитом емоцијом: чуђењем, изненађењем, радошћу и сл. употребљавају се крњи перфекти у случајевима као што су: *Дакле, умро Штиткаловић!* (Вук Караџић). — *Дошао Милош!* (Исти). — *И то твоја жена! И ти мого с њом живети! И опет дошао да је извадиш!* (нар. приповетка). — *И ти решио да идеш!* (разг.). — *А он пристао?!* (исто) итд. Али иако су емоције субјективна стања, њих никако не треба мешати с личним ставом према глаголом означеним, још невршеним, односно неизвршеним, или неизвесно вршеним, односно извршеним процеси-

случајно, него зато што то његове семантичке функције налажу. А врло је занимљиво да исти овај граматичар говорећи, другом приликом (у расправи *О глагољу*, Rad XXII, стр. 51—53), о употреби перфекта без помоћног глагола износи своје, сасвим тачно, запажање да је овај облик својствен приповедању, а није обичан у знанственим списима и говорничким.

¹ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака* (Лужнословенски филолог XVII, стр. 91) и А. Пецо, *Говор источне Херцеговине* (Српски дијалектолошки зборник).

ма, нити је оваква употреба модална већ опет индикативна употреба крњег перфекта у експресији.

620. А модалне перфекте, чешће крње перфекте, али и потпуне имамо:

а) у императивној, оптативној служби, у екскламацијама, у благословима и клетвама (само облик без помоћног глагола): *Живео!*¹ — *Умукни, пукао!* — *Нинај Јово, ти живио мајци* (нар. песма — успаванка). *Марко сине, једини у мајке! Не била ти моја [х]рана клета!* (нар. песма). — *Ој, Чутићу, жалост дочекао!* (исто)¹ — *Био Шапцу, не бијелио се! А, Чутићу, не веселио се!* (исто). — *Десница ти усахнула рука, из које си стрелу испустио!* (исто). — *Знаш ли, бане, не знали те јади!* (исто). — *Ако вино пије, на здравље му било. Ако пут путује срећно путовао* (исто). — *Од бога се радовали, здрављица се наносили, добре среће находили, лепа житка наживили!* (исто). — *Толики ти родили гроздови! Толике ти јабуке родиле!* (исто). — *У кући му пушке не висило /.../ Жељела му кућа мушке главе* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2418—20). — *Пропуха, убио те паук!* (В. Калџб, Бијели камен, 26). — *Овамо их носи, носио тебе гавран!* (В. Калџб, Смртни звуци, 166). — *С чудом се везали, а од губе распадали!* (М. Лалић, Свадба, 104). — *Стргли тебе њаволи! Клијештима те стргли, да бог да!* (М. Лалић, Хајка, 412). — *Живела Француска! Живели Французи!* (Б. Ђосић, Покошено поље, 60). — *Било глава, биће ката* (нар. пословица).

б) У искључиво императивној функцији за изражавање, како Т. Маретић каже, оштре заповести и оштре забране употребљава се перфекат (овде редовно у потпуном облику) с везником *да*: *Да сте одмах пошли к њему!* — *Да се нијеси макао одагле!* — *Милоје запријети да се нису усудили калуџери да га венчају.* — *У недјељу која прва дође да си дошо у Котаре равне*². Перфекат овде, као и у случајевима из непосредно претходног става,

¹ Овакви су примери изразито чести у народним песмама и код писца у чијим делима се срећемо с елементима народног фолклора. То нам сведочи обиле примера које је брижљиво сабрао и дао А. Мусић у својој студији *Kečeniće s participom preterita aktivnim II u hrvatskom jeziku*, Раđ, кпј. 140, стр. 59—130, где налазимо драгоценог магеријала и за друга значења овога облика модално употребљеног. Иако неупоредиво ређе, таквих примера срећемо и код данашњих писаца, што нам потврђују примери Калџба, Лалића и Ђосића које овде наводимо. А у употреби су, дакако, и у свакодневном говорном језику, нешто чешће у језику сеоског живља, а знатно мање у градским срединама.

² Ови су примери узети из велике Граматике Т. Маретића, који их даје (на стр. 542), тамо где говори о овоме значењу перфекта. А такви примери нису необични ни у данашњем језику.

уосталом, потпуније од ма ког другог облика, потпуније и од облика самог императива, изражава заповест, односно жељу (онога ко га употребљава) да буде извршено (или вршено) оно што глаголски облик означава.

в) С концесивним (допусним) значењем, опет само крњи перфекат имамо претежно у језику народних умотворина: *Бежао не бежао* (= И ако бежиш и ако не бежиш), *нећеш утећи* (нар. приповетка). — *Чекао не чекао, нећеш добити* (разг.). — *Ил' умрла, или преболела, ја не мислим ваша снаха бити* (нар. песма). — *Ја ћу Мару на силу отети, макар своју изгубио главу* (исто). — *Ти се, Маро, не удала! Ако ли се и удала, мушка чеда не родила! Ако ли га и родила, за руку га не повела! Ако ли га и повела на војску га не спремила!* (исто). — *Недам дјеце водит у Косово, макар кћери нигда не видио!* (исто). — *Клапило, не клапило, јешћу те* (рекао је Еро када је стао јести сапун, који је купио место сира). — *Мајка била, мајка мила* (нар. пословица).

г) У народу, у језику фолклора наилазимо на примере крњег перфекта и кондиционално употребљеног. Такви су: *Ако био гочобија био мајци жив, ак био торбоноша не био ми жив* (рекла је Циганка кад јој се родно син). — *Суди право, ефенди кадијо! Ако ли ми право не судио, да бог даде дана не живио* (нар. песма). — *Ако тамо много застајао, много стао, мало задобио; ако тамо мало застајао, мало стао, много задобио* (исто). — *Лаж чуо, лаж казујем* (нар. пословица).

д) И уопште у хипотетичким реченицама, ма ишле оне у релативне као што су: *Тако било свакој друзи која мајке не слушала* (нар. песма). — *Ко нас двоје раставио, бог га с вером раставио* (исто). — *Које заплакало, то искапало* (нар. пословица); у временске: *Кад мој топуз из мора изишо, онда 'ваки дјетић постануо* (нар. песма). — *Кад год се од њих [од непријатеља] бранио, вазда ти сабља сјекла а пушка палила* (нар. наздравица); месне: *Помогао Бог и нас и наше кумове и пријатеље, гдје год ми и наша браћа за њих чули, ту се поздрављали; гдје ли год се на путу или на дивану видјели и састали, и ту се поздрављали* (нар. наздравица); у поредбене: *Како мирили, тако се смирили* (нар. пословица), или у било какве сличне модалне реченице.

ђ) У модалној употреби за претпоставку или увереност у оно што се перфектом (сада у облику с помоћним глаголом): *Ако не погодиш биљега, ти си погинуо* (нар. приповетка). — *Јаши вранца, иди у Котаре, обоје смо изгубили главе* (нар.

песма). — *Ми то можемо учинити, али шта смо тијем добили? Је смо ли онда Србију покорили и пут у Београд прокрчили* (Вук Ст. Караџић, Правителствујушчи совјет, 44). — *Пропао си, ти и коњ, кажем ти* (В. Калеб, Новеле, 91). — *Ако се лопови не стегну, пропали смо* (М. Милићевић, Зимске вечери, 288).

621. Када се говори о крњем перфекту, — на овај облик треба гледати на посебан начин у два случаја:

а) Никаквог синтаксичког објашњења не треба тражити облику крњег перфекта тамо где он долази иза потпуног овог облика, поготову ако с овим има исти субјекат. У оваквим је случајевима обично само први од тих перфеката с помоћним глаголом, као у примерима: *Ударали су кундацима у плотове, пребијали псе, дизали стабла дрвећа пред кућама и бацали их* (В. Цар Емин, Нове борбе, 18). — *Руке су му се тресле и ледиле* (Исто, 29). — *Погледала га је значајно, па дигла очи изнад себе* (В. Петровић, Земља, 129). — *Ходали су око ње на прстима и говорили шапућући* (Исто, 120). — *Сви су се касно женили, глуво и заборављено живјели и нечујно боловали и умирали* (Б. Ђопић, Пролом, 9). — *Жена... је вирила, наћулила уши, прислушкивала и вребала иза угла* (В. Калеб, Новеле, 245). — *Разговор је сваки час запињао и скретао на домаће ствари* (М. Лалић, Извидница, 47). — У даљим перфектима помоћни глагол не само да није потребно понављати, него је он стилски сасвим сувишан.

б) У 3. л. једине перфекат свих врста глагола с повратном речцом се формално често нема помоћног глагола је: *У Срни се разиграла млада крв* (Д. Шимуновић, Сабрана дјела I—II, 76). — *Он се дуго задржао на путу и скоро се вратио* (разг.). — *Над Баљем се дизало сјајно сунце* (М. Лалић, Извидница, 31). — *Ланац потјера се извукао из високе шуме* (М. Лалић, Хајка, 184). — *Мате се у своје лугању заустављао* (В. Калеб, Приповијетке, 66). — *Изједначавао се с околином* (В. Калеб, Дивота прашине, 14). — *Он се дуго задржао на путу и скоро се вратио* (Д. Ђосић, Бајке, 30). — Помоћни глагол је овде се садржи у повратној речци се; њега је, управо, у тој речци нестало гласовним путем. Енклитике се и је, које су биле једна до друге, у положају иза акценатске речи на коју се наслањају, после губљења сугласника ј између два е и сажимања та два самогласника — свеле су се на се. Место се је обично се ту изговара се, а тако се, по правилу, и пише. Ипак гдекад и у књижевним текстовима срећемо и се је: *Али се је готово цело њихово село за последњих четрдесет година истурчило* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 33). И мада је прво неупоредиво

чешће, ни ово друго се не може сматрати неисправним ни у књижевном језику.

У изговору се, нарочито у мање прецизном изговору, је често губи и иза енклитичких заменица *ме, те*, па и иза енклитичког заменичког облика *га* чак: *Преварио ме, помислим, у једном тренутку* (М. Лалић, Лелејска гора, 178). — *Крчмарица га проматрала замишљено* (В. Калеб, Новеле, 177). — *Запамтио бих је по врелини којом ме гушила* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 33). — *Разочарало ме то што Прометеј врло много личи на људе* (Д. Ђосић, Бајка, 30). *Најпосле га његово некадашње друштво пустило низ воду* (И. Андрић, Проклета авлија, 150). — Али будући да овде, осим у случају са *се је*, већи број писаца употребљава обе енклитике, — њих треба обе и изговарати, а поготову писати, иако их је и сам В. Караџић некада употребљавао у сажетом облику и иако их и данашњи писци, па и врло познати често употребљавају у таквом облику.

в) Познато је да се у неким словенским језицима, у руском, нпр., перфекат употребљава у облику без помоћног глагола, у свим бројним функцијама овог облика. У поменутом језику још и у функцији аориста и имперфекта, којих је, како је такође познато, нестало из руског језика. Исто тако се зна да ни македонски језик нема помоћног глагола у 3. л. перфекта. За ту особину знају, разумљиво је откуда, и македонском суседни наши говори јужне и југоисточне Србије, па је сасвим природно што је код српских писаца с те стране и уопште употреба крњег перфекта, нешто чешћа него у језику осталих српских и хрватских писаца. А да је та употреба доста обична у српскохрватском језику приповедне прозе, не само у релативу него и у индикативу, за доказ могу послужити примери које смо за ту употребу горе навели.

622. Међу примерима скоро свих врста модалног значења перфекта навели смо и по који гномски употребљен овај облик. Такав је он у народним пословицама: *Било глава, биће капа* (опгат.); *Лаж чую, лаж казујем* (кондиц.); *Како се мирили, тако се смирили* (хипотетично) и другим њима сличним. Јасно је, дакле, да пословице и у облику перфекта могу бити модалног карактера.

а) О одређеној темпоралној функцији облика перфекта у пословицама теже је говорити јер су оне, пошто вреде за свако време, и уопште временски неодређене; оне су управо свевременог карактера. Али је и временски карактер појединих пословица могуће одредити у њиховој примени. А да би се могла утврдити та примена, треба навести неколико пословица: *Брада нарасла, а памет не донела*,

нпр., или *По што купио, по то и продао*, каже се (анализирамо први пример) кад се жели истаћи да неко ни са физичком зрелошћу није стекао одговарајућу памет, другим речима управо дословце — констатује се да је некоме *нарасла* брада, али да памет није добио, једно и друго до времена када се то констатује. На исти се начин у време говорења (сад прелазимо на анализу другог примера) констатује да је неко нешто испричао онако како је то од другог чуо — то свакад кад год ко употреби пословицу: *По што чуо по то и продао*. Несумњиво су обе ове пословице с перфектима у предикату, као и друге такве, индикативног карактера.

б) Друге, међутим, као: *Што колевка заљуљала, то мотика закопала*. — *Гдје лажа омркла, ту и осванула*. — *Што дикла навикла, то невјеста не одвече*. — *Нису вуци стекли по поруци* и сл. не констатује се да је нешто, у примени наравно, било или није било у једној одређеној, него бива или не бива у свакој прилици кад настану услови за то. Колевка је заљуљала свакад кад се неко родио, а мотика закопала, свакад када је ко умро. То се, дакле, ни једно ни друго, не констатује да је било (или бивало) у односу на једно одређено, него на било које време. И, према томе, у овоме и за њим наведеним, као и у свим сличним примерима, временски имамо употребу релатива. У свима се тим примерима могу, напореда с перфектом, употребљавати и друга времена, презент, нпр. (*Што колевка заљуља, то мотива закопа*) — са углавном истим значењем. Међутим, ако бисмо у пословицама где су перфекти индикативно употребљени, исти облик заменили презентом — добили бисмо сасвим други смисао онога што се њим казује, односно: таква замена у њима није ни могућа.

Гномски (пословички) перфекат (чешће крњи, али то може бити и перфекат с помоћним глаголом уза се) — иако су пословице свевременског карактера — употребљава се, дакле, и темпорално, и у индикативу и у релативу¹, а и модално.

¹ После онога што смо у непосредно претходном ставу изложили и примерима потврдили — није се тешко уверити да нису у праву лингвисти који су сматрали да се пословице „временски не одмеравају према тренутку говора“. До оваквог закључка се могло доћи анализом само једне врсте примера гномског перфекта. И. Грицкат је дошла до таквог закључка у својој расправи — *О перфекту без помоћног глагола* анализом примера: *Шта колевка заљуљала, то мотика закопала*. — Она је на основу њега и сличних примера утврдила да нам пословице „најчешће дају пример чистог релатива“ (стр. 63). Али нам тај пример, како смо горе показали, не дају све пословице. Поготову у „неправим пословицама, изразима за одређену прилику“, како их Грицкатова карактерише, и за које (на стр. 64) каже да нам дају нешто друго зато што се њима „препричавају фигуративно већ протекли догађаји“, нпр.: *Било на прошло; Појели све као скакавци; Видела баба иглу на кули, а куле не видела; Изагнала шуша рогушу; Изно вук магаре; Отишао гдје шева не пјева; Подметнули ми чавче под голуба; Повукао шарова за реп...; Објесио руке као пиштоље; Оживио као пљева*

623. а) Крњи се перфекат, најзад, врло често употребљава у насловима појединих чланака и новинских дописа типа: *Препливала Ламани, У Сједињеним Државама почела изградња штампарије без металних слова, Изгорела највећа фабрика хартије, Бујица срушила насип, Влада поднела оставку, Гладовао 53 дана, Изашле прве новине у ослобођеном Београду*. Чини се да у по којем од ових и оваквих случајева употребе овога облика место крњег могао би бити употребљен и перфекат с помоћним глаголом. Али има неколико момената, више стилског, истина, него синтаксичког карактера, који овде намећу баш крњи перфекат. То су, како је већ указивано на то¹, новост онога што се њим саопштава, па неодређеност субјекта којем се приписује оно што се обликом перфекта каже, односно немање потребе да се посебним знаком (помоћним глаголом) упућује на одређеност субјекта, јер је и без тога одређен (у примеру *Влада поднела оставку*, нпр.), неочекиваност, па и сензационалност онога што се обликом крњег перфекта саопштава. Али има ту и један синтаксички моменат, а наиме — изразитији придевски одредбени карактер крњег перфекта него овога облика с помоћним глаголом.

б) Не више никаква експресивност него карактер детерминативности, тј. потпунија сталност особине која се приписује крњим перфектом изискује употребу баш овога облика испод наслова појединих дела, зборника, збирки било каквих писаних умотворина, где стоји: *написао, скупио, саставио, средио, урадио* или што слично; нпр.: *Српски рјечник с купио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић*. Не може се, наравно, порицати, да *скупио* и *издао* у овоме примеру искључују свако обавештење о томе да је Вук извршио у прошлости радње што се означавају општим делом ова два глагола, на основу чега се може рећи да ту временски имамо индикативни крњи перфекат. Али се тим облицима овде означава више нешто друго, истиче се наиме да је речник (тј. речи у Рјечнику) *скупљен и издат* од Вука Караџића. Врло је занимљиво, и карактеристично, да је Вук, непуне четири године раније, у наслову своје Писменице ставио *Писменица сербскога језика по говору простога народа написана Вуком Стефановићем* — дакле Писменица *написана*, свакако зато

и мрав; Прионуо као мачка за цигерицу; Пристао као шипка уз бубањ; Искесио зубе као печен јарац; Испуцале му руке као борова кора и др. — немамо релатив, већ управо индикатив, јер се сваким од њих у одређеном времену констатује да је пре тога времена било оно што се крњим перфектом казује. За одређивање временског карактера релевантан је постанак прича у којима су такве пословице и изрази настали. А и у примени се, опет у свакој од ових пословица и узречица, у време када се коме или чему приписује оно што оне садрже — констатује да је то било у прошлости.

¹ В. опет И. Грицкат у цитираној расправи, стр. 65—68.

што трпни глаголски придев има изразитије придевски карактер, потпуније означава сталност особине. А да књига која се једанпут напише има стално особину означену тим глаголом, ово и не треба доказивати, без обзира на то да ли је тај глагол употребљен у радном или трпном придеву. Исту семантичку функцију имају и формуле које се дају иза каквих рачуна, инвентара, спискова ствари, писаних састава и сл.: *прегледао, предао, примио, сравнио, упоредио, дао напомене, исправио, редиговао, одобрио* . . ., уз које се, управо због истакнуте функције, никада не ставља помоћни глагол, мада би он и могао доћи уз њих¹.

624. Потребно је задржати се још на два конструкцијама с обликом који им даје перфекатски карактер, тј. с обликом радног глаголског придева.

а) Једна од тих конструкција се састоји од радног придева глагола *бити* и инфинитива неког другог глагола као у примерима: *Не био их пуштават* [књижевно би било: *пуштати*] *од себе*; / *био позват док ти Божић прође* / *два три сина старога Мартина* (Његош, Горски вијенац, стих 2530—2532); *Био раније доћи* (Вук, Рјечник); *Био бити владика* (разг.); *Био узети госпоја-Сиду кад ти тако срце пуца за њом* (С. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 19), — у којој само глаголски придев *био*, који се може употребити и безлично, у облику *било* (ако се зна на које лице се односи) значи: *требало је, зашто ниси*, али с друкчијом допуном, у првом случају: с презентом и везником да испред њега, а у другоме — с радним придевом место инфинитива оног другог глагола: *Био раније доћи* значи: *Требало је да раније доћеш* или *Зашто раније ниси дошао*; *Био узети госпоја-Сиду* — *Зашто ниси узео госпоја-Сиду када ти је тако прирасла за срце*. Ова перфекатска конструкција очевидно је модална.

б) Модална је и друга конструкција с обликом који улази у састав перфекта, али не више с обликом радног придева глагола *бити* већ с тим обликом другог глагола уз који редовно иде футур глагола *бити*, за шта код Маретића (у Граматици) налазимо примере: *Јамачно ће и ово презиме бити постало од надимка, Отуда ће бити дошло у Маџарску*; *У шали за пијана човека реку: биће пио из лијеве руке*; *По свој прилици биће је г. Светић узео из псалтира*, који по реду значе: *Претпостављам да је ово презиме постало од надимка, Ја мислим да је отуда дошло у Маџарску*; . . . *вероватно је пио из леве руке и По свој прилици ју је*

¹ Слично објашњење налазимо у већ више пута овде цитираној расправи *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*.

г. *Светић узео из псалтира* (стр. 544). А овима можемо додати из свакодневног говорног језика било које средине: *Биће дошао* (што је по значењу у свему једнако са *Ја претпостављам* (или *надам се*) *да је дошао*); *Биће пао снег* (= *Вероватно је, ја претпостављам да је пао снег*, па и *Бојим се да није пао снег*) итд. Овом се перфекатском конструкцијом, дакле, износи нешто као претпоставка, као могућност или вероватноћа, као нада или бојазан. То је, значи, врло евидентан пример модалног перфекта.

в) Али се исти овај облик, рекло би се, употребљава и временски, као релативни перфекат. Ако се, рецимо, каже: *Кад се поново видимо, ја ћу бити положио све испите* (разг.). Тиме се каже да ће у време нашег поновног виђења, тј. у једном одређеном тренутку у будућности, сви испити бити положени, они ће, значи, тада припадати прошлости. Ту се износи једна радња као свршена, али она није свршена у времену говора, нити се одређује према томе времену, него према једном тренутку у будућности. То је, дакле, релативни перфекат за будућност.

625. **Аорист** је једно од претериталних времена. Временски употребљен, он означава радње које су се вршиле или извршиле у прошлости, пре тренутка говора; нпр.: *Кличе вила с рудничке планине: Бјежи, Боко, жалосна ти мајка* / *Погибе ти на Тимоку Вељко*, / *Разби ти се на Равну Милошу*, / *Мугана ти Турци ухватише и прођоше низ воду Мораву* (нар. песма). — *Аргатових три године дана и ја вук ох дрвље и камење* (исто). — *У Турака досле што имадох немιο ми све угроби Турчин* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 437). — *Кад дођоше пред алкарску ложу, воћа и побочници сјахаше, а момци им прихватише коње* (Д. Шимуновић, Дјела хрватских писаца, 136). — *Ту, на средини брзак њихов чамац удари у нешто дрвено и тешко и одјекну тупо. То их заустави. Тек тада разабраше да се сејмени гушају с неким* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 39). — *Одмах затим леже, скуп и ноге колико је било могуће под кожух и потражи топлину* (В. Калџић, Дивота прашице, 72).

Из наведених примера можемо закључити да је аорист и за наше данашње језичко осећање сасвим обичан. Али ипак у вези с његовом употребом ваља учинити неколико напомена. Он се у новије време и у књижевном језику, бар код неких писаца и у неким врстама стила, нешто мање употребљава, него што се раније употребљавао. У књижевности свакако зато што се овај облик у једним нашим дијалектима (у чакавском и кајкавском) сасвим изгубио. А и у неким осталим народним говорима (мислимо говорима штокавског дијалекта) постао је доста редак у употреби. Истина, наши народни

говори нису, поготову с те стране, сви довољно испитани. Ако се, као тачно у основи, може узети Маретићево мишљење да се овај облик у језику наших јужних области и у обичном говору и данас често употребљава, а у говорима других крајева знатно мање¹, ипак је овој, само у општим цртама пре више од пола века изнетој, констатацији потребно дати и нешто прецизније објашњење. У целој области на истоку, условљен кретањима становништва с југа према северу, прво из области дијалеката јужне и југоисточне Србије, који су и раније обиловали, а и сад обилују употребом аориста, а тако и кретањем становништва с друге стране с југозапада према североистоку, из области Црне Горе, Боке и јужне Херцеговине, такође врло богатих употребом аориста, према западној и северној Србији и даље према Војводини — аорист је у приповедању сваке врсте, па и у свакодневном разговорном језику приповедног карактера, врло обичан. Једино је мање уобичајен у пословном језику. А у језику књижевности опет — у језику белетристике, аорист је до данас на тој страни остао у врло широкој употреби, док је у интелектуалном стилу изузетно редак, ако се уопште употребљава у њему (осим у узгредним уменима типа — како рекосмо и сл.). На западној страни наших језичких области, у центрима где се развија хрватска књижевност и хрватски културни живот, аорист је данас нешто ређи и у језику лепе књижевности. А то је сасвим разумљиво, и лако се објашњава околност што га већ није било у језику хрватске књижевности која се до краја XVIII и првих десетина XIX века развијала углавном на чакавском и кајкавском дијалекту, зато што у тим дијалектима у поменутом времену аориста већ уопште није било, и што га хрватски писци из чакавских и кајкавских крајева у своје језику нису понели као завичајну говорну особину. Али захваљујући околности што већ тридесетих година прошлог века код Хрвата књижевност писана на штокавском дијалекту преузима водеће место и што се од тада и хрватска књижевност, осим по изузетку, ствара само на овоме дијалекту — употреба аориста постаје особиним књижевног језика и код Хрвата. Но будући да је и у централним штокавским говорима, који постају основицом савременог књижевног језика и Хрвата, употреба аориста нешто слабије фреквенције него у јужним, та околност, поред чињенице што је главни културни центар, град Загреб, на говорном тлу (кајкавском) које већ неколика века не зна за употребу аориста, — условила је и нешто ређу употребу тога облика у књижевном језику на тој страни.

Истина, у другој половини XIX и почетком XX века, када је језик врло богате традиционалне књижевности Срба и Хрвата, језик

¹ *Gramatika i stilistika* ... 1931, стр. 529.

народних песама, приповедака и пословица, поред језика Вука и Даничића, био главни узор у језичком стваралаштву, — употреба аориста, као и имперфекта (в. т. 635. в), својствена стилу народне традиционалне књижевности, узима врло широког маха, дакако и код Хрвата, иако несумњиво с већ изнетих узрока, ширег код Срба. Те је разлике у фреквенцији употребе аориста било и ранијих деценија, а њу је, пажљивим посматрањем, и данас могуће уочити. И живост у приповедању коју писци источних културних центара, рецимо, остварају честом употребом аориста у приказивању догађаја и ситуација из одређене прошлости, књижевници загребачког књижевног и општекултурног круга — тај исти стилски ефекат постижу употребом перфективног презента. Врло је занимљиво да се у томе, као и у другом понечему, данас стил хрватских више него стил српских писаца слаже са стилем Вука Караџића у његовим оригиналним делима. Јер је лични Вуков језик, како смо имали прилике да јасно покажемо поредећи тај језик с језиком његових следбеника и српскохрватским књижевним језиком најновијег времена, — доста сиромашан у употреби аориста, а место тога је перфективни презент врло широке фреквенције, нарочито у његовим историјским списима¹. Из овога, наравно, не треба закључити да је аорист у књижевном језику код Хрвата необичан. Ми тај облик срећемо у језику свих познатијих писаца хрватских и XIX и XX века, па и код најновијих. То смо потврдили навођењем примера аориста за то на сада означеном месту, а то ће се закључити и из оних које ћемо овде нешто даље навести. Да, исто тако, перфективни презент за означавање извршења радњи у прошлости није необичан у језику новијих српских писаца, то се може утврдити на основу примера које смо за такву употребу горе (у т. 603. а) навели.

626. а) У свакоме је случају, и поред споменуте ретке употребе аориста у данашњем свакодневном пословном језику, осећање за употребу и значење овога облика потпуно сачувано у српскохрватском књижевном језику. Али ово само за аорист свршених глагола.

б) Међутим, аорист несвршених глагола не само да је у савременом језику редак него је и необичан чак, уколико се на њега наиђе. У народним умотворинама, нарочито у песмама, где су употребу његову често налагале метричке потребе, тога облика има знатно више. А то је и сасвим разумљиво јер га још увек има у

¹ В. Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик. Јужнословенски филолог, књ. XXVI/1—2, стр. 102. Ми у вези с тим упућујемо на оно што о томе каже А. Мусић тамо где говори о сразмери употребе појединих претериталних времена у Вукову језику (*Прилози науци о употреби времена у српскохрв. језику*. Глас Српске академије наука СХХVI, стр. 30).

народним говорима оних крајева где је постало највише наших класичних народних песама. Али га већ и код писаца који су све друге особине језика народних умотворина скоро без резерве подражавали — све мање налазимо, тако да је до данас из књижевног, па и из разговорног језика, већих српских и књижевних културних центара аориста несвршених глагола скоро сасвим нестало. И због тога управо нема довољно јасног осећања његовог значења — ни код самих граматичара. А ипак се, када је реч о књижевном језику, не може мимоћи ни аорист несвршених глагола, тим пре што га налазимо, ретко истина, и код покојег класичног писца и што се и данас среће, опет ретко, и у народним говорима који чине најужу основицу књижевног језика¹.

627. Једни граматичари Т. Маретић², нпр. раније, и у новије време А. Стојићевић³) сматрали су да је аорист несвршених глагола по значењу потпуно једнак с имперфектом. Други од њих (Љ. Стојановић⁴) тврде да се аористом несвршених глагола означава само тренутак свршетка радње. Трећи (А. Мусић⁵) држе да овај аорист означава извршену радњу у прошлости, тј. да се њим казује радња која се не само вршила него и извршила. А ни мишљење А. Белића⁶, које у неколико коригује све ове дефиниције и које смо ми раније у целини прихватили⁷, ипак не може сасвим задовољити.

а) Мишљење А. Мусића — да од њега пођемо — не може се прихватити зато што радња у аористу имперфективних глагола, већ по томе што су несвршени, не може значити извршење радње, мада се њим неки пут означава и радња која се цела извршила; *Аргатових три године дана* — да ово покажемо на већ наведеним примерима — не значи да је онај коме се аргатовање приписује ту радњу извршио до краја, него само да ју је вршио једно одређено време (овде је, штавише, означено и колико — не, наравно, самим

¹ Прво у говору постојбине предака Вука Караџића; в. *Говор Пиве и Дробњака*. Јужнословенски филолог XVII, стр. 88; затим *Говор Источне Херцеговине*. Српски дијалектолошки зборник XIV, стр. 174; *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI, 272—273. У старијим новоштокавским говорима, и екавским и ијекавским, овај облик је још чешћи у употреби. Потврде за ове последње налазимо у дијалекатским монографијама: *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*. Српски дијалектолошки зборник XV, стр. 199. и *Новопазарско-сјенички говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI 128.

² *Gramatika i stilistika*, 529.

³ А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke i literarne vede. 3. Ljubljana 1951, стр. 96.

⁴ *Значење и употреба глаголских времена*. Јужнословенски филолог II, стр. 191.

⁵ А. Musić, *Aorist imperfektivnih glagola*. Јужнословенски филолог V, 27—28.

⁶ В. *Око значења аориста*. Наш језик, књ. VIII н. с., стр. 129.

⁷ Изнето у расправи *Аорист имперфективних глагола*. Јужнословенски филолог V, 171—182.

глаголским обликом, већ временском одредбом три године дана). Тако исто ни у примеру: *Они се чудеше његову послу* (Л. Лазаревић, *Целокупна дела*, 262) — не може бити ни говора о потпуној извршености дотичне радње, односно завршености стања које се казује односним глаголским обликом, него се само констатује да су они којима се ово приписује једно време у одређеној прошлости били у стању које се означава аористом *чудеше се*.

б) Друго (Стојановићево) мишљење, према коме и аорист несвршених глагола означава само тренутак свршетка радње искључује се опет видом тих глагола, који значи трајање њима исказане радње у сваком облику, па и у аористу. Колико оно прво, толико се ни ово схватање значења аориста имперфективних глагола, дакле, не може прихватити зато што се у њему инсистира на свршености радње, коју ипак не можемо негирати у извесним случајевима, али која, колико ни извршеност, није битна за ово глаголско време несвршених глагола. Нарочито треба нагласити да, када би се значење аориста несвршених глагола сводило на извршеност, по Мусићу, или свршеност, по Стојановићу, то би значило да се то значење не разликује од значења глаголског вида, да се управо значење овога глаголског времена своди на значење вида, што иначе не мисле ни Мусић ни Стојановић.

в) И мишљење А. Белића о функцији имперфективног аориста, по коме овај облик значи вршење једне радње и њен прекид, што ће рећи ограничење тога вршења, — опет упућује на сродност његову с видским значењем, коју Белић иначе стално и у самој овој својој расправи на више места побија¹. Истина Белић, с разлогом, непрестано истиче да се цело временско значење аориста везује за прошлост, док категорија вида не зна за разлике у временским периодима, већ је иста за сва три периода једнака, за садашњост и будућност, као и за прошлост. А није само извршеност, одн. свршеност него и ограничење тока радње моменат који карактерише перфективни глаголски вид у односу на имперфективни, који означава ток радње без икаквог ограничења.

Функције аориста несвршених глагола, међутим, не претпостављају никакво истицање прекида, иако можда изгледа да се без тога овај аорист подударе са значењем имперфекта, како је то мислио и изрично тврдио Т. Маретић² и како мисле они који ту иду за њим. Међутим, и ако претпоставимо да се аористом несвршених глагола означава вршење радње у прошлости, што је свакако основ-

¹ Јужнословенски филолог V, стр. 173. 177. и 179.

² В. на напред наведеном месту.

но његово значење, то још не значи да се та два времена подударају својим значењима, иако је и у функцији имперфекта као глаголског времена баш то најзначајније (в. тач. 636. в). Аористом несвршених глагола се означава вршење радње за једно одређено време у прошлости. То потврђују оба мало више анализирана примера. У првој од њих се говори да је субјекат (Старина Новак, који у познатој народној песми то о себи каже) аргатовао три године дана, а у другој (из Л. Лазаревића) да су се момци чудили његову (тј. капетанову) послу док им је овај бацао уже и, можда, још нешто друго радио. Иако се има осећање о прекиду вршења аористом несвршеног глагола означене радње, тога осећања се постаје свесно посредно преко означавања (али не самим обликом аориста већ посебном одредбом — у првом примеру временском одредбом три године дана, или језичком ситуацијом уопште) колико се, односно за које време се вршила дотична радња. И имперфектом се, како рекосмо, и како ћемо ниже прецизније рећи, означава радња која се у одређено време у прошлости вршила, али не за утврђени временски размак. Имперфекат, за разлику од имперфективног аориста, никад не означава радњу која се ограничава на само време о којем се мисли већ радњу која је била тада у току, што свакако превиђају граматичари који идентификују значење ова два глаголска времена.

г) А и одређеност времена за које се вршила имперфективним аористом означена радња даје утисак не само њеног прекида, о коме говори Белић, него и њене завршености односно свршености, које осећају Мусић и Стојановић. Истина, завршеност, односно свршеност радње не намеће се као присутна у значењу аориста несвршених глагола само тиме већ још више могућношћу употребе имперфективних глагола са значењем перфективним, о коме је било говора у глави о глаголском виду (т. 573. б) и в), што је и сам Мусић осећао и нарочито истицао наводећи за ово примере и дајући јасну интерпретацију њихову¹. Већ о примерима двовидских глагола типа: *целивати, даривати, јести, пићи, обедовати*, као и у случајевима: *И одмах приступивши к Исусу рече: Добро јутро, рави! и целива га* (превод Новог завјета, Еванђ. по Матеју 26, 49) и *Ја потроших три товара блага док даривах свасти и пунице* (нар. песма) и сл. — и не треба узимати у обзир јер је јасно да су они овде употребљени с перфективним значењем.

¹ В. на означеном месту, стр. 30. Мусићеве примере и његово тумачење које гласи „Они ме туже — не може значити само то да су вршили радњу глагола *тужити* него да су је и извршили“.

д) Посебно се, и свакако, мора говорити о другим случајевима као што су: *Па узеше књиге староставне, / те чатише велике молитве и држаше велика бденија / за три дана и три ноћи чарне* (нар. песма). — *Ми дворисмо цара од малена, / од малена паке до голема / не могосмо добра изворити* (исто) — *Другу свеци вргоше прилику / Од Бурђева до митрова дана / све барјаци крзави и доше / виш' Србије по небу ведроме* (исто). — *Кад имасте седам кула блага / те знадoste управлати благом* (исто). — *Молише се три бијела дана / и три тавне ноћи без престанка, / молише се и умолише се* (исто). — *А то слуша дужде од Млетака, два сокола два дуждева сина и слушаше стотину Латина* (исто). — *Кад ја тражи брата Андријаша ја се деси у двору твојему* (исто). — *И изашавши у поље браше винограде своје и газеше грожђе и веселише се* (из превода Библије). — *Тако опколише синове Венијаминове, гонише их, тлачише их, од Менује до Гаваје к истоку* (исто). — *Онда изиђе горе и преломивши хлеб — окуси, и довољно говори до саме зоре и тако отиде* (исто) — и доста бројни други примери које налазимо наведене у Мусићевој расправи, у којима су сви означени облици аориста употребљени свакако с несвршеним значењем.

Облици аориста у овим примерима имају значење које је врло слично ономе што би исти глаголи имали да су употребљени у облику перфекта. *Чатише велике молитве и држаше велика бденија* — у погледу ограничења трајања не значи ништа друго већ што би значило: *Читали су велике молитве и држали велика бденија* — да су употребљени облици перфекта, мислимо, место аориста. Стилски, свакако, има разлике; казивања обликом аориста неупоредиво је експресивније; њим песник износи догађаје које доживљава, не физички наравно, већ у својој песничкој машти. А посебно метрички — употреба перфекта у наведеним стиховима, наравно, не би могла задовољити, не само бројем слогова и размером метричких стопа већ ни ритмичношћу уопште. И то унеколико умањује синтаксичку вредност ових примера, у којима је уз то најчешће, како смо већ горе нагласили, одређено време за које су се вршиле аористом означене радње. Одређено је, мислимо, и иначе, а и другом каквом напоредном радњом, као у примеру: *А то слуша дужде од Млетака... и слушаше* (подразумева се за време када и дужда) *стотину Латина*; неком прилошком одредбом, као у горњим примерима: *Од Бурђева до Митрова дана* (идоше крзави барјаци); *један сат* (радише ови последњи); *довољно, до саме зоре* (говори); *од малена до голема* (дворисмо цара) и за то време (не могосмо из-

дворити добра); три године (аргатових), или на какав сличан начин. Али, с једне стране, треба имати на уму да су се почев од Вука Караџића доскора проблеми књижевног језика код нас проучавали управо на овом језичком материјалу, као најодбрањенијем. Затим, код самог Мусића, у његовој студији, има и примера имперфективног аориста из Даничићева превода Историје српског народа, као што су: *У томе ударе Млечићи на Задар и Мирко се свади с Андријом, те Угарска не има кад мислити о Вукану. — И зато та новина немаше потребне потпоре, па се породични рачуни још дуго јављаше у роду Немањину. — Њему помогаше зетски властели који будући староседеоци показиваше не једанпут да имају право мијешати се у дјела цијеле Србије.* А на примере употребе аориста имперфективних глагола наилазимо и у народним приповеткама, између којих ћемо ми као врло карактеристичан навести онај што га је одабрао Љ. Стојановић: *О браћо, за Бога! Ми ходисмо по гори и по сваким мјестима и дању и ноћу, бисмо се с људима и ударасмо на куле и дворове, и ништа се не уплашисмо до ноћас од мртвих људи.*

б) Има, осим тога, и писаца XIX, па и XX века који, иако ретко, употребљавају и облик аориста несвршених глагола. Тако у Мажуранићеву спеву поред већ наведеног читамо и стих: *Нит би за то барбаром ве звали / што ви мросте док су они спали, или у песми Б. Радичевића Девојка на студенцу: Дуго крчаг, руку диго... рука дркта... крчаг доле... оде на две на три поле. Ми смо, даље, лично трагајући нарочито за овим обликом у језику Лазе Лазаревића, и не случајно, баш у његову језику, у једној приповеци његовој, поред горе већ наведеног — *Капетан баџи уже момцима, који се чудише његову послу* (Целокупна дела, 262) нашли још свега три таква примера: *На што му момци и агент са урођеним господством страних држављана, врло укратко и осорно одговараше* (Исто, 250). — *Капетан стајаше готово цео дан на једном месту подбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуто страни с које лађа долази, а очи уморне и нестално блудисе око једног места* (Исто, 251) и *Они брзо пређоше преко моста, правећи места другим путницима који се гураше заједно са својим пртљазима* (Исто, 261)¹. А забележили смо и у приповеткама Д. Радића: *Писмо и бога молисмо, а сад ми дозволите...* — *Она дава 25 динара, ја и ска тридесет...* — И у могућности смо, најзад, да наведемо и свега три примера из језика И. Андрића: *Али ево где исписах цело**

¹ На овим смо примерима пре неколике десетине година покушали дати своје тумачење имперфективног аориста, од којег се унеколико разликује значење што га овде дајемо (в. Наш језик VI, 1940, 97—108).

ово огромно писмо и не могах да опишем до само први дан (И. Андрић, Стазе). — *О колико се пута тако враћах кући рас-тресен, раздражен разговорима и погледима!* (Ех ponto, 74). — *Не читаш ништа од господина Донадинија до ове књиге, али ми се чини да ме не вара слух* (Књижевни јут I, 1918, 86)¹. А иза овога је јасно да је аорист имперфективних глагола, иако редак у новијих писаца и необичан чак у савременом језику — ипак облик књижевног језика и да се о њему овде мора говорити.

е) У вези с аористом у првом од последња три примера намеће се питање да ли је у њему аорист глагола *моћи* употребљен да означи оно што се могло, односно што се није могло, у једном тренутку или у току одређеног временског размака, да ли је, тј., тај облик употребљен с перфективним или имперфективним значењем. За нас се, међутим, и поред тога што се глагол *моћи*, иако у основи имперфективан, може употребљавати и са перфективним значењем, — то питање у овоме случају не поставља јер се у наведеној Андрићевој реченици с аористом *не могах* изричито каже да говорно лице није могло описати оно што је хтело за време док је писало и исписало „цело огромно писмо“, а не само за један тренутак тога времена. Овде, у овоме примеру, мислимо, штавише, имамо врло илустративан случај за објашњење значења аориста имперфективних глагола, који говори да се њим означава радња у одређеном времену у прошлости. Перфектом се пак означава прошла радња која се вршила било кад у прошлости. И у томе је битна разлика између овог облика и аориста несвршених глагола.

ж) Проблем значења аориста глагола *моћи* и других неких глагола непотпуног значења, глагола: *хтети*, *па смети*, *знати*, *умети* и сл. захтева да се на њему посебно задржимо. Иако су сви ти глаголи, несвршеног глаголског вида, — у примени, тј. у реченици, по самом њихову облику уопште се не може одредити да ли се њиме означава један свршени тренутак или трајање онога што се тим обликом каже. Двовидски карактер глагола *бити* давно је констатован у науци о језику², а и овде наведени глаголи као интересантни у томе погледу привлачили су пажњу, управо у вези с њиховим значењем

¹ Та три примера је нашао Ж. Станојчић у језику Андрићевих дела, који је обрадио у својој студији: *Jezik i stil Iva Andrića*. Београд 1967, стр. 220.

² Б. Даничић у *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije глагол *бити* је означио као двовидски, па нам је сувишно изгледало чешиће расправљање о његову виду. Поготову је означавањем глагола *бити* са *свр.* и *несвр.* у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, давањем уз то већег броја примера и за један и за други вид, питање вида овога глагола за нас скинуто с дневног реда.

аориста¹. Њихов аорист, наима, оставља утисак да се њим означава само тренутно стање, односно расположење. На то би упућивала и околност што су од тих глагола нарочито од глагола *моћи* и *хтеги* доста чести аористи и у новијем нашем књижевном језику, где су иначе ти облици осталих имперфективних глагола изузетно ретки, где их управо више скоро и нема. Тако смо ми забележили у Мртвим капиталима Ј. Козарца: *Упријеше сву снагу како би из сваког дрхтаја њезиних црта на лицу, из сваког трептаја очију могле разабрати које се мисли... у њеној глави рабају — но не могуше ништа прочитати и Зар тиме што ви не хтједосте нешто видјети што је тако очевидно било; у Цјелокупним дјелима I, П. Кочића: Они не могуше краве продати и у Дошљацима М. Ускоковића: Ја не могадох зауставити сузе и седећи поред ње бризнух у плач. — Он не могаде да заустави реч која му се отрже с уста. — Кремић се не смеде умешати у ову беду. — Не смеде поћи к Зоркиним вратима. — Хтедох јој дати медицину, али она не могаде да прогута. — Најзад се мораде умешати господин Стајић. — Застаде пред тим погледом и не могаде задржати дубок уздах који јој се претвори у речи. — Не хтеде допустити да се разговор продужи даље. — Тако ти ја и доктор Свилић... не могадосмо спасти човека (Д. Радић, Кроз живот, 92). — Марко дижући се са земље... не хтеде да убије животињу (Д. Радић, На сто огњева, 30).*

з) У првом примеру аористом *не могуше* не каже се да се само у једном тренутку није могло, него да се није могло док су посматрали дрхтаје црта на лицу и трептаје очију и док су пратили рабање мисли из главе оне што су је посматрали. Тако и у другом:

¹ Од њих глаголе *хтјети* и *моћи*, поред више осталих, А. Мусић наводи у својој студији: *Aorist imperfektivnih glagola u srpsko-hrvatskom jeziku* (Јужнословенски филолог V, стр. 34. и 35). А само о овим се глаголима говори у расправи: *Posebna vidiska vrednost aorista kod ponekih glagola stanja u srpskohrvatskom jeziku*. Slavistična revija X, 1—4, Ljubljana 1957. Ту се више случајева, међу њима посебно, пример: *Кад ме питаш право да ти кажем: Које слуге послуже дођоше, све се теби слуге удворише, све си слуге, царе, оженио, а ја ти се удворит не могах, мене, царе, не хтје оженити за младости и лепоте моје* — добро анализира, и тачно се констатује да се из контекста јасно види да је не *хтје* употребљено с имперфективном вредношћу. Али аутор наведене расправе (Ј. Вуковић) погрешно закључује да су глаголи: *хтеги*, *смети*, *умети* и *знати* у аористу употребљени имперфективно само када други који елемент у контексту то означава, а иначе је, по њему, без таквих одредаба, аорист набројених глагола перфективан, тј. означава само тренутну радњу. И на основу тога он закључује да аорист тих глагола има вијску вредност. По нашем се схватању, међутим, вид аориста тих глагола уопште може одредити само у контексту, у језичкој ситуацији. Управо ти глаголи, иако у основи имперфективни, у одређеним језичким ситуацијама аористом означавају тренутно стање, односно тренутну вољу, тј. способност свога субјекта да нешто у једном тренутку *хоће*, *сме*, *уме* или *зна*.

не хтједосте (нешто видети) — констатује се да се нешто за извесно време није хтело видети. У трећем (из Кочића узетом примеру) аористом се каже да краву нису могли продати — не за један тренутак него за извесно време; а затим у даљем (сад Ускоковићеву) примеру није тешко уочити да, напротив, онај о коме је реч у једном тренутку није могао зауставити сузе него је бризнуо у плач, као што у наредном није могао да заустави реч када му се она отргла са усана — опет у једном тренутку. Међутим, у још даљем примеру: *Кремић није имао смелости*, свакако нешто дуже је није имао, *да се умеша у беду*, а на исти начин опет за нешто дуже време није имао смелости да пође к Зоркиним вратима. Исто тако, аористима *хтеде* дати медицину и она не могаде да је прогута — настојање да се медицина да и немогућност да се медицина прогута нису биле, или бар нису морале бити, тренутне. У свакоме случају, као једина могућност за одређивање видске вредности остаје ситуација у којој је употребљен облик аориста тих глагола, што значи да они већ према својој природи иду у случајеве којима се вид одређује из језичке ситуације, не само у аористу него и у другим глаголским облицима, у свима тим облицима осим индикативног презента, имперфекта и глаголског прилога садашњег, којих у савременом српскохрватском језику никако нема од свршених глагола. И то јасно говори да глаголски вид и глаголско време није допуштено међусобно мешати, иако баш случајеви употребе и ових глагола доказују да они у својим значењима имају и додирних тачака. Уосталом, као што ми који стојимо на становишту да су глаголски вид и глаголско време различите категорије, тако исто лингвисти који су у извесним случајевима, у одређивању значења аориста и имперфекта, идентификовали глаголски вид и глаголско време, у новије доба се бар делимично ограђују од таквог свог схватања¹.

и) Када напред навођеним примерима из књижевног језика додамо оне што су бележени у појединим народним говорима који чине основицу књижевног језика: *Зимовасмо оне зиме у Рисну; паде велики снијег па не могосмо овце прејавити*². — *Доста се причасмо, ја рекох што сам знао. — Гобњасмо се по суду за ове баре*³. — *Ко то прича?*⁴ — *Радисмо код њега три дана и*

¹ Један од њих, руски лингвист Ј. С. Маслов у расправи *Система основных понятий и терминов славянской аспектологии*. Вопросы общего языкознания. Издательство Ленинградского университета 1965, стр. 56, — изричито истиче да се међу аористом и имперфектом, с једне, и свршеним и несвршеним глаголским видом, с друге стране, не може ставити знак једнакости.

² Јужнословенски филолог XVII, 89.

³ Српски дијалектолошки зборник XIV, 174.

⁴ Исто, књ. XVI, 272.

ништа нам не даде. — Дијелисмо зло и добро. — Трпјесмо и мучисмо се три године. Ти ме тужи, Андрија, за ону штету. — Сад нам причаше да му је кућа изгорела¹. — Иде ли на пијаци? — Погађасмо се за орање, ма залуду² — јасно је да није допуштено не узимати у обзир ове облике у савременом српскохрватском језику. А на основу свих тих примера, како оних што их налазимо у народним умотворинама, који су доказ нешто чешће употребе аориста имперфективних глагола у ранијим вековима, када су те умотворине настајале, па и када су бележене и први пут објављиване, тако и у примерима из Вукова и Даничићева превода Библије, који сведоче о нешто већој распрострањености имперфективног аориста у библијским текстовима преводеним са старословенског језика, па и у примерима из језика писаца и у овим што су их у најновије време у народу бележили проучаваоци појединих говора, — долазимо до поузданих закључака да аорист имперфективних глагола семантички и синтаксички приближно има вредност перфекта. Та је вредност друкчија само по томе што се аористом означава радња везана за одређено време у прошлости, док се перфектом означава било кад у прошлости (како одређеној тако и неодређеној) вршена радња. Аорист имперфективних глагола, дакле, означава радњу која се вршила једно време у прошлости, али за разлику од перфекта — у одређеној прошлости. Поред тога се, каткад подразумева и извршење те радње. Али је свакако и у тим случајевима за значење аориста имперфективних глагола битно вршење радње у прошлости. О томе сведочи и околност што је Вук Караџић тај аорист преводио знатно ређе обликом аориста а чешће обликом перфекта, у оба случаја — са истим значењем. А то је врло занимљиво упоредити с преводњем тога облика на руски језик, у коме га је, уколико је потребно узети баш глаголски облик, могуће преводити једино перфектом³. И што је још занимљивије, и врло карактеристично за ретку употребу аориста имперфективних глагола у новијем српскохрватском књижевном језику и језику градских средина, Вук је такве аористе преводио и на сасвим други начин. Тако он реченицу: Приде чловѣкъ богатъ отъ Ариматѣѣ именемъ Иосифѣ иже и оучи с ѡ оу Исоуса (Еванѣ. по Матеју, XXVII, 57) преводи са: *Дође човек богат из Ариматеје по имену Јосиф који је такође био ученик Исусов; а реченицу која долази непосредно иза ове и која у старословенском језику гласи: съ пристѣпѣ къ пилатоу проси тѣла Исоусова — Вук преводи на свој језик — Овај приступивши к пилату замоли га за тијело*

¹ Исто, књ. XVI, 128.

² Исто, књ. XVI, 199.

³ И. К. Бунина, Система времен старославянскаго глагола, стр. 129.

Исусово. У првome случају, дакле, место учи се Вук каже био је ученик — свакако за једно одређено време у прошлости, а у другом месту облика аориста проси (тј. моли) од несвршеног — узима аорист од свршеног глагола замоли — свакако зато што овај глагол иде међу оне несвршене глаголе који се могу употребљавати са значењем свршених (исп. горе т. 573. а) и б).

ј) И посебно је врло занимљиво што аорист несвршених глагола може значити и радњу која се не само вршила већ и извршила. Бар у говорима који још знају за употребу аориста имперфективних глагола рекло би се, и обично је кад се каже, рецимо: *Идoste ли ви онда у Београд? Идoсмо ми, бога ми, и борависмо тамо читава два мјесеца*. Или: *Водисте ли ви дјецу на пелцовање? Водисмо како да не* итд. А ово, и у једном и у другом, и у свим сличним случајевима, значи не само вршисте ли него и извршисте ли аористом означену радњу — управо оно исто што се много чешће каже и што је много обичније да се каже перфектом (исп. Јесте ли онда ишли у Београд? ... и Јесте ли водили децу на пелцовање?). И уопште се може рећи да аорист имперфективних глагола има исто значење с перфектом, да као и перфекат, наиме, значи вршење радње у прошлости. Разлика између ова два претеритална времена је, то смо већ рекли, стилског, а само унеколико синтаксичког карактера. Поред питања да ли су те радње уопште вршене, с обликом аориста оне садрже и нијансу одређености, као да се пита да ли су досад вршене или да ли су вршене онда, тј. у време на које се мисли.

628. А према томе да ли се радња вршила у временском периоду говорења а пре тренутка констатовања или у неком другом времену, ми и у употреби аориста имперфективних глагола разликујемо индикативни аорист, који имамо у првом, и релативни, какав је аорист у овоме другоме случају. Кад ћемо имати један од ових случајева, а када други не одређује са самим обликом аориста, већ другим језичким средствима.

Да бисмо то потпуније показали узећемо прва два примера из Андрићева језика и овде их поново навести: *Али ево где исписах цело ово писмо и не могах да опшием до само први дан и Колико се пута тако враћах растресен, раздражен разговорима и погледима*. У првome од њих, реч је о печему што се могло, односно што се није могло остварити у времену говорења, пре тренутка констатовања те чињенице; временски се ту, дакле, радња одређује према времену говорења, и зато је то индикативно употребљен аорист. У другоме се примеру говорно лице пита „Колико се пута враћах?“ — не сада, у временском периоду говорења, него у некој другој прилици, што

значи да се радња овде временски не одређује према времену говорења, већ према неком другом тренутку, и да ту имамо релативну временску употребу аориста. И за сваки други случај, држећи се овога мерила, можемо утврдити да ли је аорист имперфективних глагола употребљен индикативно или релативно. Индикативно је свакако употребљен и трећи Андрићев пример јер лице обликом *не читаш* констатује да *до сада* није читало ништа од г. Донадинија, да није, тј. ту радњу вршило у времену говорења а пре тренутка саопштавања. Међутим, у примерима из Л. Лазаревића, па у оним из превода Даничићева Мајковљеве Историје и у многим другим за приповедање догађаја из прошлости употребљен је опет аорист, временски везан за друго време, а не за време говорења. И то је свакако релативни аорист.

629. Ова се разлика временских функција аориста још јасније огледа на употреби овога облика свршених глагола, о којој ће даље бити говора. А што је од још већег значаја, та се разлика уз то и боље осећа у случајевима који су врло распрострањени и врло многобројни, па су утолико мање схватљиви покушаји да се оспори оправданост временског разграничења једног од другог аориста. Али иако је тачна констатација да аорист као претеритално време увек означава прошлу радњу која претходи тренутку говора, ипак се, ни у коме случају, не може прихватити гледиште да нема разлике у природи временског одређивања двају горе изнетих временских категорија аориста. Из горњих примера које смо навели за индикативни и релативни аорист није тешко схватити да је у приповедању свакако друкчији временски карактер аориста од онога што га има овај облик у обавештавању о нечему што се догодило пре самог тренутка говора, али у временском периоду говорења.

630. Ту су разлику тачно запажали и ранији проучаваоци синтаксе глаголских времена. Аугуст Мусић ју је скоро сасвим јасно и формулисао, док ју је пре њега Т. Маретић добро уочио, али није дао добро засновану и прецизну класификацију ни других временских глаголских облика, па ни аориста, нити се може одржати класификација временске употребе аориста нашег знаменитог граматичара, која је постала врло позната у нашој граматичкој литератури. Разликовање аориста према томе да ли је он употребљен у „причању“, „приопћавању“, „јављању“ или „спомињању“¹, које Т. Маретић даје као посебне синтаксичке врсте овога облика, не представљају одређене и јасне разлике у употреби аориста. Кад се

¹ Prof. dr. T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1931, 529—534.

томе дода да је ван ових посебних врста стилова, тј. посебних начина излагања, остала употреба аориста: а) у чуђењу, љутини, жалости или прекоревану; б) у питањима; в) у свим зависним реченицама (сем намерних); г) његова, иако ретка, употреба „за догађаје који су се понављали у прошлости“; д) такође ретка употреба место плусквамперфекта; ё) употреба аориста, опет ретка, за праву садашњост; е) употреба његова за будућност; ж) употреба у погодбеним реченицама и, најзад, као засебна, употреба кондиционала¹ — онда је јасно да се моменти за утврђивање разлике међу појединим случајевима употребе аориста морају тражити у нечему другом. Њих је и за овај облик, како је данас већ врло добро познато, нашао А. Белић у трима основним категоријама употребе свих глаголских времена, с којима смо се упознали у уводном делу овог одељка и, посебно, у класификовању употребе презента и перфекта, и коју смо овде такође применили и при објашњењу двојаке употребе аориста имперфективних глагола. Па ипак ћемо још указати на неодрживост Маретићевог класификовања употребе овога облика: у причању, приповедању, јављању и спомињању — скретањем пажње на неколико чињеница. Ако, рецимо, само по неким примерима узетим из Маретићеве књиге за приопћавање и јављање судимо, доћи ћемо до закључка да се они и не разликују од тамо наведених примера за приповедање ни по самој томе што се, с правом уосталом, каже да се једино у приповедању аорист перфективних глагола може заменити перфективним презентом. Очеvidно и у примеру (за приопћавање): *Ја сам овога лета мислио ићи у [X]рватску, па се изнајприје задржа [x] чекајући господара, а потом се појави колера, па не смедо [x]*; у примеру (за јављање): *Цар нам даде све што смо желели и одреди нам Хафис-пашу с триста људи у Београд само да се зна да је земља царска; него после дођоше гласови да је Хафис-паша...* (оба примера су узета из Вукова језика) и у примерима из нар. песама (за разговор) — све ово, дакако, према Маретићевој класификацији: *Цар и ћесар кад мир учинише / И они се цару предадоше / И код цара кнезови посташе, / Многе Турке цару опадоше и Кад Јована диви угледаше, кренуше се да му узму главу,* — место аориста је могао бити употребљен перфективни презент, а да значење ни по чему, синтаксички не буде друкчије од значења које у тим примерима имамо с аористом. А не може се, уосталом, ни по било чему другоме, спорити да у тим и таквим примерима немамо такође приповедање.

¹ Исто дело, стр. 531—533.

С друге стране, примери дати (код Маретића) за приопћавање: *Па ми ево најпосле и руку преби и Оних књига... ја још не примих*; за јављање: *Стану викати: „Разби нас Хајдук Вељко; Арамбаша, од бога нашао, убише Ваљевци Сима“*; и за спомињање: *И ви ме до данас не послушасте; Е, брате Милошу, ... ми устасмо на Турке, а народ с Турцима завадисмо* — ниуколико се међу собом не разликују, већ, напротив, сви једнако значе извршење радње у времену говорења, дакако пре момента констатовања.

631. Упадљиво ређе, нарочито у неким нашим говорним срединама и уопште се данас ређе употребљава аорист у овом прастаром његову значењу извршења радње непосредно пред тренутком констатовања, а много чешћи је овај облик у служби означавања радња које су се извршиле, односно (ако је то аорист несвршених глагола) вршиле у неком другом времену у прошлости.

Извршење (као уосталом и вршење) радње означене аористом двојако се, дакле, временски може одређивати: 1) према времену говорења и 2) према другом неком моменту у прошлости.

У првome случају имамо индикативни аорист свршених глагола, којим се означава извршење радње у времену говорења.

а) Место Белићеве дефиниције индикативног аориста, по којој се, с доста разлога, истиче означавање извршења радње у непосредној прошлости, ми место непосредне прошлости узимамо време радње говорења, на шта нас је навео чисто практичан разлог јер су се на тој непосредној прошлости често стварале некакве теорије о блискости и удаљености, о ближој и даљој прошлости, па о блиској, нешто удаљенијој, далекој и врло удаљеној прошлости, што је замућивало и у ствари искривљивало целу Белићеву теорију о синтаксичким категоријама глаголских времена, а посебно везивање значења индикативног аориста за непосредну прошлост. Уосталом, блискост и удаљеност као и непосредно претхођење граматички су сасвим неодређени, као год и трајност временског периода познатог под називом време говорења, о чему је било речи у т. 600. А ми смо у расправи *Око значења аориста* (Наш језик, књ. VIII н. с., 128—144) на одређеном примеру показали да се каткад нешто што је ближе тренутку саопштавања узима као временска ситуација ван времена говорења, и тамо имамо релативну употребу аориста, а да се оно што је у истом излагању даље од самих тренутака саопштавања, опет представља да се десило у временском периоду говорења, па је сад аорист индикативно употребљен. Уосталом, треба рећи да је аорист углавном на исти начин пре нас дефинисао Аугуст Мусић

констатујући да он означава „радњу, која се извршила у садашњости, правој или у одређеној прошлости“¹.

За индикативну употребу аориста свршених глагола поред првог за аорист (т. 625) датог примера: *Погибе ти на Тимоку Вељко, / Разби ти се на Равњу Милошу, / Мутана ти Турци затворише / и проћоше низ воду Мораву* (нар. песма) — све сада, у време када то вила јавља Караборћу, односно шире, у време када су се сви заједно борили противу Турака пред пропаст I устанка — наведићемо још неколико примера из новијих и најновијих писаца и из свакодневне употребе:

Ми ево побегосмо у турску земљу, али куда ћете ви бежати (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 125). — *А ево видиш да подигосе* и још какву ћуприју и какву згуду и љепоту (Исто, 67). *Е људи, е људи, шта пониче* у овој нашој касаби (Исто, 79—80). *Сад је блш сретох* на степеницама (М. Ускоковић, Дошљаци, 155). *Прочитах* овога часа у вељачком броју гласника... захвалнице Петру Барбарићу (В. Калеш, Понижене љуше, 122). — *Блесну свим змијским очима и издиже десну вјећу у чуђењу: Уредише ли те браћа?* (М. Лапић, Лелејска гора, 11). — *Падосе* вам новине, друже! (разг.). — *Ми завршисмо* погођени посао и ево нас к вама да нам платите што смо погодили (исто). — *Никада нисам боловао, али ево сада занемогох* (дневна штампа)

— у којима означени облици аориста означавају радње које су се свршиле или извршиле у једном тренутку временског размака говорења.

б) Неупоредиво је чешћи и још увек, нарочито у језику лепе књижевности, а особито у културним центрима јужних, централних и свих екавских области нашег језика, изузетно чест релативни аорист свршених глагола којим се означава извршење или свршетак глаголске радње у неком другом тренутку ван временског периода говорења, који увек, ако је реч о релативној временској употреби — мора бити тренутак прошлости, нпр.:

Морнареве очи напунише се слабим сјајем (Е. Кумчић, Зачуђени сватови, 30). — Сви умукосе, а Мате настави слабим гласом (Исто, 98). — Писарчић *написа* писмо и *прочита* га народу (Ст. М. Љубиша, Приповијести, 16). — Вршак његовог копља *пројури* силном брзином крај алке (Д. Шимуновић, Дјела хрв. писаца, 137). — *Тад се* Јуриша и Гара *дигосе* и *узјахаше* на коње

¹ *Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику*. Глас Српске академије наука и уметности СХХVI, стр. 8.

(Исто, 116). — Онда Лујо *огрну* хаљиницу, па се спусти на траву (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 66). — Негдје *звекну* Ђердан, чу се дјевојачки *врисак*, онда *лизну* кроз маглу блиједо-црвенкаст пламен и *прсну* варница, па се опет све *умири* (Исто, 157). — Мати *зариди* гласно и *побјеже* у собу (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 160). — Рано с прољећа *донесе* дјед гљива *Ђурђевача* с поља, па их мати *преврну* на разбијену плочу штедњака, *зачини* листиће сољу и *кућа* угодно *замириса* (Исто, 174). — Мића се *диже* од стола... и *бос приђе* отвореном прозору, *погледа* на *мртву*, *пусту* и неосветљену *улицу*. *Затвори* брзо прозор, брзо се *свуче* и *леже* (О. Давичо, Песма, 69). — Дјечак *нагне* и *испи* воду (В. Калџић, Дивота прашине, 16). — *Извади* кутију *цигарета*, па *понуди* прво кошчата *дугоњу* (В. Калџић, Смртни звуци, 137). — У тишини чу чврсте *кораке* преко дворишта, *наслони* се на штап и *подиже* тешку главу (М. Лалић, Свадба, 32). — Једној жени *сузе* чак *удареше* на *очи* (Р. Маринковић, Руке, 133). — Селаци им се опет знатижељно *примакоше* (М. Божић, Неиспакани, 41).

У свим се наведеним примерима јасно види да су се радње означене аористима извршиле у неком другом, а не у времену говорења. И у свима њима онај ко говори аористом казује доживљену радњу, која се износи као да се одиграла пред очима говорног лица, или ју је пак то лице на неки други начин доживело, конкретно или уметнички. А пошто се овде не износе радње које су се извршиле у времену када се говори, које су, тј., непосредно претходиле тренутку говорења, већ радње извршене у неком другом временском тренутку, — јасно је да је погрешна претпоставка синтаксичара (А. Стојићевића¹, нпр., и других који су с њим истог мишљења), према којој се свака доживљена радња означава индикативним аористом. Исто тако, случајеве временске употребе аориста ни на један други начин не треба разликовати већ према томе да ли се временски одређују према периоду говорења или према неком другом тренутку ван тога периода.

в) Што се пак тиче доживљености онога што се глаголом у аористу означава, треба истаћи две ствари. Прво, радња (збивање или стање) не казује се аористом ако ју је на било који начин доживело само говорно лице, мада је то свакако најчешће, него се овим обликом означава и она извршена (као и вршена, наравно када се ова казује аористом несвршених глагола) радња коју је доживело лице с којим се говори². Несумњиво оно што се износи аористима у при-

¹ В. Стојићевићеву напред наведену студију, стр. 42—43.

² Ми смо на то први пут указали у својој критици студије А. Стојићевића: *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику* (в. Јужнословенски филолог XIX, 274).

мерима какви су: *Слуго моја, Годоре везире, / Виде ли ми Роксанду девојку, / Виде ли је и прстенова ли је* (нар. песма). — *Ко побитолике Турке и попали турске куће и џамије?* (Вук, Даница 3, 164). — *Што б'а, слуго, у пољу Косову?* — (нар. песма). — *Мрки Вуче, подигни бркове / да ти виђу токе на прсима, / да пребројим зрна од пушака / колико ти токе изломише* (Његош), — говорно лице није могло доживети радњу. То је потпуно разумљиво, као што је опет сасвим јасно да ју је доживело лице с којим се говори и које онај што говори пита о извршењу дотичне радње.

632. После овога поставља се и питање да ли се срећемо с употребом аориста и за исказивање недоживљених радњи. На то питање није могуће дати сасвим одређен одговор. У књижевном језику, тачније речено — у језику уметничке књижевности мање-више се све што се излаже у виду нечега што се десило сматра доживљеним. Даље, и у језику научних расправа нарочите врсте, мислимо историјских и књижевноисторијских расправа што говоре о делима у којима је употреба аориста обична, — доста често наплазимо на случајеве као што је: *Војвода Карло Лотариншки, заповједник војске цара Леополда I и Иван Собјески, краљ пољачки, год. 1683. разбилише под Бечом турску војску која га опседаше, а вођаше је велики везир Кара-Мустафа; год 1687. Еуген, војвода савојски, на челу аустријске војске побиде код Сенте. Последица тих двију битака б'а мир у Карловцима, по којему Турци изгубише Ердељ* (М. Решетар у своме Коментару Посвете Његошево Горског вијенца). Може се допустити да је у овоме и сл. случајевима аорист употребљен зато што аутор расправе подражава стила дела о коме говори, па се то, можда, и не би могло сматрати синтаксичком, ни семантичком особином овога облица у потпуном смислу те речи. Али се ни подражавањем никаквим не може објашњавати, а очевидно се доживљеност догађаја о којима се говори врло тешко може осетити у примерима типа: *Нашао се вриједни бискуп у Сењу, по имену Филип, који подиже глас у корист словенске литургије* (Б. Водник, Повијест хрватске књижевности, 21). — *Углед глагољаштва стаде на себе свраћати пажњу чак и изван граница своје хрватске домовине* (Исто, 24). — *Баш пред Аврамову смрт десили су се чудни догађаји који потресоше Задругу* (Ј. Цвијић, Аутобиографија и други списи, 33). Несумњиво су се радње означене аористима у прва два примера десиле пре неколико векова, а у трећем се говори опет о нечему што је било и пре рођења пишчева и што писац никако није могао доживети. Стварно се доживљеном не може сматрати ни употреба аориста у разговорном језику као што је у питању: *Ко подиже овако лијепу цркву?* и одговору на њега: *Подигоше стари Немањићи,*

а ко други, — иако такав разговорни језик карактерише епски начин изражавања. Осим тога, није без основа посебно поставити питање да ли је и у песничком језику радња означена аористом увек доживљена. Очеvidно је тешко претпоставити песничку доживљеност у стиховима: *Јадна раја к земљи попадала, / тер је вуку коњи крилонози / и по праху и по калу / Екторове испод града Троје / када Троју оставише бози* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 562—66). Јер би то значило да се песник не уживљава само у ситуације које приказује него и у одвећ давне догађаје с којима их пореди. Зато смо (у навођеној расправи *Око значења аориста*¹) и тврдили да се може говорити о аористом означеним радњама и када оне нису ни у машти доживљене, додајући да употребу аориста може условити и сама одређеност тренутка у прошлости за који се везује тим обликом означена свршеност, односно извршеност радње. И то је ван сваке сумње. Али не треба губити из вида да је у сваком приповедању, па и у излагању историјских ни на који начин недоживљених догађаја, експресивност јаче или слабије изражена и да унутарња потреба за експресивним излагањем чак и у обичном разговорном језику (овде мислимо на случајеве као што је претпоследњи пример) може условити употребу аориста, као глаголског облика за изразито експресивно излагање. А и у последњем је примеру (из Мажуранића) мање захтев версификације а више експресивност излагања довела до употребе аориста.

633. Релативног аориста којим би се означавало извршење радње у коме другоме тренутку ван времена прошлости нема у српско-хрватском језику. Остало је, дакле, да говоримо још само о модалној употреби овога облика, која је сасвим обична у језику лепе књижевности док је у интелектуалном стилу и пословном језику скоро непозната. А свакако је најчешћа у језику народне књижевности и код нешто старијих писаца. Ње има, дакако, и код новијих књижевника, а и у обичном говорном језику, у изузетној експресији, наравно, нпр.:

Ви идите двору бијеломе, а ја одох Смедереву граду (нар. песма). — Ако пустих жива огња, / Гњездо ћу ти попалити (исто). — Ако занех стреле моје, / Устрељићу тебе, Јанко (исто). — Зло је поћи, а горе не поћи; / Ако поћох, нагледах се јада, / Ак' не поћох нећу видјет драге (исто). — Бежите, изгубосмо (говорни језик). — Дајте им штогод да једу, помреше од глади (исто). — Да се нисмо храбро борили, остадосмо раја довијека Ст. М. Љубиша). — Гони, Мићане, поплаћасмо главама (П. Кочић,

¹ Наш језик, књ. IX н. с., стр. 140.

Цјелокупна дјела I, 39). — Пукоше ми лећа (М. Ускоковић, Дошљаци, 134). — Добро, кад нећеш да ућутиш, ја одох у кафану (Исто, 317).

Да у овим и оваквим случајевима аорист није употребљен за одређивање времена, лако је утврдити већ по томе што њим означене радње нису реализоване, већ те радње, ако до њихова реализовања дође, припадају будућности, па се зато тај аорист звао аористом за будућност. Њим се, међутим, не означава никакво време, па ни будућност, већ став говорног лица, као намера, као сигурност, као увереност да ће се доиста десити оно што се тим обликом казује, или се пак њиме означава услов (модус кондиционал). А њиме се може означавати и какав друкчији лични став.

Временски је овде обележен став говорног лица, а не сама радња. За онога што говори извршење радње (у првome по реду примеру) толико је сигурно као да се она већ извршила, као да се већ гледа извршена. А у примерима условне (кондиционалне) употребе, став који се аористом износи, ако дође до реализације њим означене радње, непосредно опет претходи ономе што он условљава итд.

634. а) О гномској употреби аориста, тј. о употреби овога облика у пословицама: *Чашу меда још нико не попи / што је чашиом жучи не загрчи* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 563—564). — *Без муке се пјесна не испоја, / без муке се сабља не сакова* (Исто, 603—604). — *Старо дрво сломи, н' исправи* (Исто, 801). — *Тврд је орах воћка чудновата, / не сломи га, а зубе поломи* (Исто, 1133—1134). — *Нико се не огреја на тућем огњишту* (нар. посл.). — *Два лоша убише Милоша* (исто). — *Ко се дима не надими, / тај се ватре не нагреја* (исто) итд. — углавном се може рећи што и о гномској употреби осталих глаголских времена. И гномски (пословички) аорист (иако су гноме свевременског карактера) у себи садржи и временске и модалне елементе. Довољно је анализирати први, рецимо, од наведених примера да би се видело како у њему аорист значи радњу која се извршила (овде се, управо, није извршила) непосредно пре момента говорења. Констатација да *чашу меда још нико не попи* можемо додати временску одредбу — *д о с а д*. И то говори о индикативном карактеру ове пословице. Али треба знати да она може значити и: *Чашу меда још нико никада, ни у једној ситуацији, не попи*. И, ако јој дамо такво тумачење, онда је аорист у њој релативно употребљен. Оба смисла се могу дати и другој, а и осталим овде наведеним и многим другим пословицама.

б) Па ипак констатација (дата у другом сад наведеном примеру) да се без муке пјесна не испоја, највише значи да се песма не може без муке испојати; *не сломи орах* значи — не можеш сломити. У пословици: *Старо дрво сломи, не исправи* више од свега се износи сигурност да ће се старо дрво сломити, а неће се исправити итд. У пословицама, дакле, казаним обликом аориста, у некој мање а у некој више, преовлађује модални над временским карактером њиховим. А да ли је она временски или модално употребљена, то је могуће утврдити у примени, где се свакад даје смисао ономе што се у језику употреби. И ако кажемо за један аорист, или било који други глаголски облик, да он може бити и индикативан и релативан и модалан, — то не значи да су ове категорије у њему неразграничиве, него да је у сваком посебном случају тек у примени дотичне пословице могуће утврдити како је који глаголски облик у њој употребљен.

в) У свакоме су случају све врсте употребе аориста обухваћене трима основним категоријама глаголских времена. А ни једна друга класификација овога, колико ни осталих глаголских времена нема свога оправдања, или бар ни у чему нема преимћства над овом. Зашто бисмо ми (као што је то чинио врло заслужни иначе, и врло знаменити, наш граматичар Т. Маретић) одвајали као посебну употребу аориста у питањима када је она и у упитним реченицама или индикативна (*Бог т' убио Атлагића Злато! Што уради од Омера мога? Зашт' г' удави, не било те мајци!* — нар. песма) или релативна (*Ко подиже толике министре?* — разг.). И „када ко говори у чуду, у љутини, у жалости или прекоравајући кога...“, аорист се опет употребљава — или временски: *Ево бијела брда, а барјака хајдучкога не видјесмо до данас* или модално: *И зато су говорили, не превари, Влао, не!* А још најмање је оправдано то чинити на начин како је чињено у ранијим нашим граматикама.

635. Имперфекат. — Имперфекат је облик који се данас у више наших народних говора не употребљава, и разумљиво је што сви немају осећања за његову употребу с било којим одређеним значењем.

У вези с тим потребно је истаћи да се он никад углавном не појављује као облик с којим се напоредо у истој служби не употребљава које друто претеритално време, или се бар нема на уму неко прошло време у коме је текао њим означени процес. Али се ипак не може рећи да би му у неким народним говорима (бокељским, нпр., или црногорским), било који други глаголски облик, употребљен сам за себе, свакад био еквивалентан.

У сваком случају, ретка употреба имперфекта у савременом језику не разрешава нас обавезе да овде разјаснимо његове синтаксичке и стилске вредности. И мада се он код једних данашњих наших писаца никако не употребљава, или се код других врло ретко јавља, што је свакако отежавало утврђивање његова правога значења, он није престао да буде облик и савременог српскохрватског књижевног језика.

а) Наши класични писци, на чијим делима се највише проучавао књижевни језик, облик имперфекта доста су често употребљавали. И то не само Његош, Љубиша, С. Матавуљ, М. Миљанов и други писци који су рођени или су дуго живели у крајевима где је осећање за употребу имперфекта још и данас врло живо, и који су уз то живели у време кад је овај облик и иначе свакако био у широј употреби него што је данас, — већ и многи писци у чијим се срединама у њихово време морао врло ретко употребљавати, или се никако није ни употребљавао. С друге стране, код неких писаца прве половине XIX века који пишу правим народним језиком, имперфекта, тако рећи, никако, или готово никако, и не налазимо. Прота Матија Ненадовић, нпр., родом из ваљевске околине, дакле из једног од крајева који чине најужу основицу нашег књижевног језика, једва да зна за употребу имперфекта; у његовим Мемоарима нашли смо свега неколико примера, и то је више њих од глагола *хтети* и *бити*, од којих се тај облик и сада употребљава у целој овој области, док у говору тога краја нема осећања за значење овога облика других глагола¹.

¹ У Прота-Матијину најсуседнијем данас, описаном говору Мачве „имперфекат се скоро потпуно изгубио... Забележио сам само примере: *беше, како се зваше*“. И „могло би се рећи да су ови облици више лексичке појаве него делови система глаголских облика“ — каже Б. Николић, писац монографије *Мачвански говор* (Српски дијалектолошки зборник XVI, стр. 272).

Ми имамо сведочанство и једног старијег граматичара, Мачванина по роду, (А. Стојићевина), да се имперфекат осим од глагола *бити* изгубио у говорима северозападне Србије (в. *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3, стр. 120). То исто говори, опет Б. Николић у монографији *Сремски говор* (Српски дијалектолошки зборник, књ. XIV, стр. 352).

А као за говоре српских области на северу, тако је и за говоре нашег језика у хрватским крајевима добро познато да је из њих нестало употребе облика имперфекта. О томе смо дали доказа у студији *Функције и значења глаголских времена* у 156. фусноти, на стр. 103—104.

Оно што смо закључили у једној прилици, бавећи се значењем имперфекта и ширином његове употребе у књижевном језику друге половине XIX века, посебно с обзиром на његово нестајање из језика народних говора у крајевима где се књижевност код Срба најбујније развијала (в. *Око значења имперфекта*. Зборник Филозофског факултета у Београду књ. 2, 1959, стр. 134—136), — писци тога времена, како на српској тако и на хрватској страни, облик имперфекта врло широко употребљавају, искључиво под великим утицајем језика народних умотворина језика Вукова и Даничићева превода Библије, као и Његошева, Љубићина и Мажуранићева језика, а не зато што имперфекат већ до тада није био скоро сасвим ишчезао из употребе у говорима њихових родних крајева.

б И код Вука Караџића¹ у неким његовим оригиналним списима никако и нема облика имперфекта; у Правителствујушчем Совјету и Ковчежићу није забележен ни један једини пример, а у неким списима објављеним испред 1830. год. у његову часопису Даница и у „Мишошу Обреновићу“, као и у неким писмима Вуковим) нашли смо неколико примера облика имперфекта — укупно десетак на броју. То значи да је овај облик већ на почетку XIX века у народу ових крајева, који једним делом (оним, мислимо, који захвата области Србије и Војводине) чине најужу основицу књижевног језика, свакако био у реткој употреби. Када се још зна да је Вук, и што се језика тиче, био под великим утицајем народних умотворина, у већини којих је имперфекат био врло распрострањен — може се претпоставити да он у своме сопственом језику, тако рећи, није ни имао облика имперфекта. Али да је он тај облик, и поред тога, добро осећао, доказ је и то што већ у својој Писменици (1814) даје за њ добрим делом тачну и врло занимљиву, штавише и врло поучну, дефиницију, према којој се овим обликом „показује да је дјело глагола још трајало када је нешто друго настало“².

в) А народне су умотворине Вукових збирки и превод Новог завјета, изузетно богати тим обликом, утицали да употреба имперфекта, наредних деценија после Вука, знатно оживи у нашем књижевном језику. Под утицајем оригинала с кога је преводио, Вук је у своме преводу Новог завјета имперфекат врло често употребљавао. Даље, народне песме, приповетке и остале умотворине, постале су највећим делом у областима на југозападу (у Црној Гори, Боки, у суседној Херцеговини и Санџаку), у којима је и данас имперфекат у чешћој или ређој употреби, а у време кад су те умотворине постале несумњиво се имперфекат и уопште више употребљавао. Осим тога, како за узор књижевном језику и његову граматичком канону није узет само језик Вукових оригиналних списа већ и језик његова превода Новог завјета и народних умотворина које је он прикупио, сигурно се може закључити да је одатле имперфекат добрим делом примљен у књижевни језик. И Вукови га следбеници, почев од Б. Даничића, врло широко употребљавају. Тек ми тај облик налазимо у језику свих наших, и српских и хрватских, писаца XIX века. А уколико се залази у XX век, уколико народне умотворине, Његош и Љубиша природно престају бити искључивим језичким узорима

¹ О томе смо детаљније говорили у својој расправи *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик*. Јужнословенски филолог XXVI, стр. 97—102.

² Са Вуковом је врло занимљиво испоредити дефиниције значења имперфекта најновијих бугарских граматичара, који у значењу имперфекта, у своме језику наравно, као значајну компоненту истичу означавање незавршене радње у моменту за који се та радња везује (Л. Андрейчић и др. *Бугарски језик*. Софија 1955, стр. 199).

новијих писаца и имперфекат се, поред неких других особина њихова језика, све мање употребљава у књижевном језику. Та је околност вероватно била узроком да се и значење имперфекта различно тумачи. Ипак се овај облик, нарочито у лепој књижевности код нас, још увек употребљава и од стране писаца који га ни на који начин нису могли примити у средини из које су поникли и у којој живе (мада данас наилазимо и на дела у којима имперфекта уопште нема), већ су осећање за значење овога облика стекли преко књиге и теоријскограматичким путем. А да тог осећања имају сви они што ће имперфекат каткад употребити, доказ је чињеница што га нигде не налазимо употребљеног у значењу које он нема тамо где и данас (можемо рећи пуним животом) живи (у Црној Гори, нпр., и Боки Которској) и које није имао код наших класичних писаца. То ћемо потврдити примерима из нешто старијих, и новијих, па и најновијих писаца, које ћемо дати једне поред других.

636. а) Значење имперфекта давано је, међутим, врло уопштено. Највише наших граматичара о имперфекту је говорило да је то облик „за означавање трајања радње у прошлости“. Он то очевидно и јест, али је ово и свако друго време од имперфективних глагола. То трајање које се не казује само имперфектом већ и другим облицима није у значењу самих тих облика, већ у имперфективности њиховој.

б) А много се мање може наћи оправдања за приписивање имперфекту означавања изузетно дугог трајања радње, као што су то наши граматичари и лингвисти, и врло познати, често чинили. Довољно ће бити да наведемо само једну једину реченицу с неколика имперфекта, па да се уверимо да њим означена радња, нако трајна, боље рећи, несвршена, може означавати и кратко трајање. Очевидно у стиховима из познате народне песме (Хасанагиница): *А кад били аги мимо двора, / двије шћерце с пенџера гледаху, а два сина пред њу исхођаху, / тере мајци својој говораху*, — радње означене имперфектима нису дуго већ, напротив, доста кратко трајале. Ове радње означавају оно што су чинила (нећемо рећи учинила, а скоро би се тако могло рећи, бар за оно што се приписује Хасанагиничиним синовима, док је гледање кћери за својом мајком могао и нешто дуже трајати) деца Хасанагиничина док је она са својим новим сватовима пролазила мимо Хасанагина двора. И тако се, дакле, имперфектом казује и вршење радње у краћем времену када се десило што друго. Иако је, наравно, радња у имперфекту, несумњиво и почела пре напоредне радње (мада најзад и не мора то бити), она се обично не завршава за време док траје та радња. Тај се момент осећа у значењу имперфекта. Ово говори и сам назив овога

облика, као што с те стране имперфекат дефинишу и српскохрватски термини: пређашње несвршено, одн. прошло несвршено време, којима се у нашим школским уџбеницима имперфекат обично звао.

в) Имперфекат управо значи радњу која се у одређено време у прошлости вршила, која је трајала, дакле, истовремено с неком другом радњом, означеном било којим претериталним временом, неком прилошком временском одредбом, или је пак то време одређено самом говорном ситуацијом. Ово несумњиво потврђују случајеви употребе имперфекта:

Чобанин прође кроз шуму и идући чујаше и разумијеваше [значи у време када је ишао] све што говоре птице и траве (нар. приповетка). — Ми играсмо у колу с гостима, / ређасмо се наоколо вином, / докле пушка извише Пиштета / пуче једна и човјек покличе (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 454—457). — Сви смо једном сакупно отишли / код његова двора великога; / и он главом испред свога двора / шеташе се тамо и овамо /.../ кратку пушку на руке ношаше (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан мали I, 171—174). — Брђане ми изведите / Што но сам их заробио робљем / На Морачи води хладној. / Још дурака старца к томе / што ме рђа свјетоваше (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 5—9). — Одјевена дугом бијелом хаљом, под широком капом сјеђаше госпођа Јелена (А. Шеноа, Селачка бџна, 86). — Под њиховим гуснатим гранама сеђашу старци и жене којима не допуштаху низови преживелих година да се још у коло хватају (М. Шапчанин, Целокупна дела III, 115). — Прође лобар сат. Над источним планинама кидаху се и ријеђашу ноћне копрене (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 125). — Осим слугу и чиновника паробродских на обали стајашу још само два човека... Онај у фесу цео дан нестрпљиво ходаше; сваки час запикиваше; обрташе се непрестано, улажаше у станичну гостионицу и усплахилено истрчаваше поновс напоље (А. Лазаревић, Целокупна дела, 250). — За 12. свибња 1832. разношаху по загребачким кућама већ неколико дана пандури и бандеријалци његове преузвишености тискане ситне позивнице (К. Ш. Балски, Освит, 5). — Од узбуђености подрхтаваху му уснице, а на њима лебђаше смијешак (В. Новак, Посљедњи Стипанчић, 37). — Сјутрадан зором уозбиљи лице, те се једва видљиво клањаше (Ј. Козарац, Мртви капитали, 89). — Чета брдскијех момака иђаше преко питомих брда. Осмина њих имађашу велике пушке, а остали сви без једнога имаху за пасом леденице. Онај један без

оружја попјеваше танко гласовито (С. Матавуљ, Целокупна дјела I, 56). — Приповиједаху да у бега бијаше хиљаду дуката (Д. Шимуновић, Дјела хрватских писаца, 113). — Једна се одвоји од осталих и пође према скупљеном народу, у коме се дизаше све јача и силнија граја што се радници ближе примицаху (П. Кочић, Целокупна дјела I, 352). — Над зеленом бакарном јабуком фраторске цркве гомилаху се тешки, бијели облаци (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 15). — Протутњала је шума тих црних коњских ножних стабљика, што се гихаху узнемирено (Исто, 18). — Мени се диже коса на глави, а зуби ми цвочотаху као да сам у полусвести (Д. Радић, Три километра на сат, 149—150). — Неки довукли сламе и дрва, па ложе по вагонима ломаче. Пламенци батрцаху по ваздуху као крила пламених птица (А. Цесарец, За новим путем, 34). — Лице му је било тамно и сиво као пепео. Његова проседа жућкаста коса и његови барусави брци још пордрхтаваху (М. Црњански, Сеобе, 32). — Његово мало срце бурно удараше гледајући оца како пада (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 159). — Страшна бука, ломљава и кршење угушиваху јаук и врисак по пољима (Исто, 111). — Неки мало трезнији и присебнији, пробуђени и бледи од страха посматраху опасну игру (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 221). — Старац се заустави, нагло забаца и истури грудни кош и шапталаше дахом који се прекида (И. Андрић, Травничка хроника, 320). — Мајка и мезимац се гледаху очи у очи (И. Сскулчић, Записи о моме народу, 117). — Сви они седе и Иван међу њима, с много доживљаја у свијести. На лицима се одражаваху мисли (В. Калџић, Понижене улице, 316). — Једнога примораше да се пење на таван, а тај, одрастао човек, дрхташе од страха и брањаше се плачним гласом (М. Лалић, Зло прољеће, 28). — Три замјетне боре избијаху међу обрвама (М. Божић, Курлани, 13). — Књаз и свињар једнаки су, говораше он (Д. Босић, Корени, 134).

637. — Поједини лингвисти замерају чак писцима граматика што међу облике књижевног језика уврштају овај облик, који више не живи у језику¹. И зато смо ми нарочито навели велики број примера имперфекта, и од већег броја писаца из разних крајева, да покажемо колико су те замерке неоправдане, јер тај облик још увек

¹ В. о томе оно што се у вези с употребом имперфекта каже у Једном поређењу Вукова језика с нашим данашњим књижевним језиком (Зборник за филологију и лингвистику Матице српске I, 116). А исп. и оно што поводом ту учињене замерке, и начина на који се она даје, ми говоримо у расправи Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик. Јужнословенски филолог XXVI/1—2, 97—102.

употребљавају српски и хрватски писци, не сви подједнако наравно. Може се, штавише, рећи да је имперфекат, особито код писаца XX века, све рећи, тако да га код најновијих, како смо већ рекли, некад врло ретко налазимо а некад га уопште и не налазимо. Примера ради навешћемо случај В. Калеба, код кога смо, у неколико његових дела, нашли само један једини, овде наведени пример имперфекта. Ми ипак не бисмо смели тврдити да се при пажљивом прегледу свих дела овога писца неће наћи и још који пример тога облика. Али се свакако сасвим сигурно може говорити о реткој употреби имперфекта у његову језику. А за судбину имперфекта у књижевном језику врло је карактеристичан случај И. Андрића, код кога се у његовим ранијим делима чешће срећемо с овим обликом, док смо у оним што их је писао за последњу четврт века нашли само два горе наведена примера имперфекта, од којих први, онај из романа На Дрини ћуприја налазимо у I издању од 1945, а у једном од каснијих издања (од 1958) истог романа место тога облика писац је употребио презент. И сваки је од та два облика овде употребљен на своје правоме месту. Врло је занимљиво да је онај други овде наведени облик имперфекта (у примеру из Травничке хронике) одолео; њега налазимо и у једном од каснијих издања Андрићевих дела из 1963. г. Из свега реченог могу се извести неколика закључка.

а) Имперфекат је глаголско време кога је nestало из већине говора српскохрватског језика, а и у књижевном је језику у ишчежавању.

б) То ишчезавање, односно и потпуно губљење његово, могућно је управо зато што он у својој основној служби означавања напоредности радње у прошлости има исту семантичко-синтаксичку вредност с релативним, одн., прецизније речено — приповедачким презентом. Исто би се тако презент на месту имперфекта могао употребити и у многим другим примерима с обликом имперфекта. А осим презента за прошлост би се, место имперфекта дакако, могао употребити у другим примерима с овим обликом и перфекат — наравно уколико какав други језички знак, друга каква одредба казује напоредност, одн. истовременост, која чини суштину значења имперфекта.

в) Наши писци све више у овоме погледу своје језичко осећање уједначавају с језичким осећањем средина (наших највећих културних центара) у којима живе и стварају, а које никако и немају осећања за употребу имперфекта. И зато је имперфекат све рећи у књижевном језику. За ово је опет карактеристичан случај књижевника М. Лалића, код кога у најновијим делима његовим, свакако услед сасвим природне књижевне инвезиције у језику, налазимо све мање

облика имперфекта¹ и поред тога што је код њега, као код писца из краја са широком употребом имперфекта, врло живо осећање и за синтаксичку садржину и за посебну стилску вредност облика имперфекта.

И имперфектом се, као и аористом, означавају углавном радње које су доживљене, опет стварно или у машти доживљене. И наведени примери нам то јасно потврђују. То потврђују и скоро сви облици имперфекта где се с њима у књижевном и евентуално, разговорном језику срећемо.

638. А имперфектом се, опет као и аористом, не означавају радње које је доживело само говорно лице, већ ово лице њим може питати и о ономе што је доживело наравно у одређено време, лице с којим се говори, као у Његошевим стиховима: *Што збора ш е [Х]амза и Никишићи? Шћа ш е ли им мила вјера бити?* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 343—344). — *Бјеху ли им какве куће, Драшко?* (Исто, 1423). — *А бјеху ли јунаци војвода?* (Исто, 1425). — *Ми шљаху ли у свијет за кога?* (Исто, 1502). — *Појаху ли уз гусле лијено?* (Исто, 1615), — или у разговорном језику: *Јесте ли били код њега? Како бјеше, шта раћа ш е?* итд.

639. Имперфекат се, осим тога, употребљава, истина врло ретко, и за означавање радњи које нису ни видела, нити на било који други начин доживела, ни лица која учествују у говору. Такве имперфекте срећемо у историјским списима и списима друге које сличне врсте: *Средином XIII столећа сјећа ш е на римској столици папа Иноцентије IV, човјек широких црквено-политичких погледа* (Б. Водник, Повијест хрватске књижевности, 21). — *Под Млечићима поједини дјелови Боке уживаху народну самоуправу. Тако Паштровићима управља ш е „банкада“ коју састављаху суће и дванаест властела* (С. Накићеновић, Бока, 338). — *Године 1814. суделоваху два баталијуна код освајања јужне Далмације* (Р. Строхал, Град Карловац 118). — Ово значи да ни доживљеност трајне радње (мислим, радње означене имперфективним глаголом) за значење имперфекта није најбитнија, већ суштину његова значења несумњиво чини истовременост у прошлости, управо одређеност времена у прошлости у коме се врши њим означена радња. Очеvidно писац Историје хрватске повијести Б. Водник (у првом примеру) не говори о седењу на папској столици папе Инокентија IV као о нечему доживљеном. Исто тако Накићеновић (у другом примеру) није могао видети, нити на било који други начин доживети, уживање народне самоуправе у

¹ О судбини облика имперфекта, углавном код овог писца, говори се нешто опширније у нашем језику, књ. IV н. с. (1953), 25.

Боки под Млечићима, а ни Строхал суделовање два батаљона у освајању јужне Далмације (трећи пример). Време радњи у прошлости, међутим, које су овде означене имперфектима потпуно је одређено — прилошки употребљеном синтагмом *средином XIII столећа*, у првом случају, владавином Млечића над Боком — у другом, и годином 1814, управо освајањем Далмације те године, о коме се овде говори — у трећем примеру. И зато је ту употребљен имперфекат, који, иако претеритално време, те, према томе, углавном означава прошле радње, — те радње временски не одређује као прошле непосредно, према времену говорења, већ посредно преко времена неке друге прошле радње која се с радњом имперфекта истовремено врши, или пак преко неког прошлог времена или прошлог тренутка који је одређен каквом временском прилошком одредбом или самом говорном ситуацијом. И зато имперфекат и не може бити употребљен индикативно, већ само релативно.

640. а) Имперфекат је, како и овде видимо, и као што се израђује зна, претеритално време, и углавном се употребљава за означавање прошлих радњи. Али се њим, ређе истина, означавају и радње које се врше у садашњости, тј. у време говора, као у случајевима на које је раније код нас (У Граматици Т. Маретића) указивано и какви су: *Одакле ви бесте?* и *Како се звасте?*, којима ми долазимо по један пример из народне приповетке (*Шта ту радиш? Вала ништа тек беспослен на слушах како трава расте*) и из Његошева Горског вијенца: *Да ну, Вуче, што оно збораше за нашега бана Миловића?* Прва два случаја се ипак у неколико разликују од друга два. Иако је очевидно да је онај коме је постављено питање: *Одакле бесте* и сада оданде одакле је пре, тј. у прошлости, био и да се онај што је питан: *Како се звасте?* и у време кад је питан — истим именом зове, — ипак се у тим питањима не би могао употребити презент са значењем које би било у свему исто са значењем имперфекта, јер се овим обликом (тј. имперфектом) у исто време каже да је први, тј. онај што пита, некад раније (он свакако мисли у једном одређеном времену у прошлости) знао и одакле је био питани. А други је такође у одређеном времену у прошлости знао како се звао онај кога за ово пита. Ту страну значења презент никако нема. Баш зато што мисли на једно одређено време у прошлости, на оно време када је то знао, онај који говори и употребљава имперфекат иако очекује да му питани да одговор који вреди управо за време у коме се питање поставља. А у ствари одговори морају бити исти као да се дају на питања: *Одакле сте?* и *Како се зовете?* тј. морају бити у облику презента.

б) У друга два, и не само у та два, примера имамо ипак нешто друго, иако је и у њима, у ствари, исти моменат условно употребу имперфекта за означавање радње која тече у садашњости. По сајмом питању: *Шта радиш ту?* види се да се имперфектом употребљеним у одговору — *Слушах како трава расте* — означава радња која се дешава управо када се о њој говори. И обрнуто, одговором Вука Мандушића да нешто збори о снаси Бана Миловића у време када га питају: *Што оно збораше?* — такође потврђује да је то зборење текло баш у време говорења. И одиста се оба ова имперфекта с правом могу звати имперфектима за садашњост. Али ваља имати на уму да имперфекат не означава само радњу која је текла у једном одређеном времену у прошлости (исп. о томе горе у тач. 635. б) него у своје значење редовно укључује и незавршеност дотичне радње у томе времену, да значи, тј., радњу која се вршила у једном времену у прошлости и која се продужује и даље од тога времена. Сасвим је, према томе, разумљиво да та радња, продужујући се тако, може доспети и у садашњост. И она каткад, као у овим случајевима, очевидно и доспева у садашњост, која сада у језичком осећању доминира јер се очевидно у њој још врши та радња. Али је свакако околност што су се у овим случајевима радње вршиле и у прошлости, у одређеном времену у прошлости, условила употребу имперфекта за њихово означавање, а што се оне врше и у садашњости, у време када о њима говоримо — то изазива код нас осећање присутности онога што се казује имперфектом. Такав је, и тим је условљен имперфекат и у примерима: *Тражах овце* [ово је дато као одговор на питање: *Шта радиш*]. — *Имах неко двадесет брава* [а има их и онда када се то каже]. — *Бијаше лијена мала* [стоке] *да се може одржати* (Сва три ова примера узета су из разговорног језика говорне области Црне Горе са шишком употребом овога облика).

в) Покушаје да се сви ови имперфекти за садашњост објасне модалношћу њиховом ми сматрамо неуспелим¹. У модалним сложеним предикатима с имперфектом у првоме делу као што су: *Шћах покосити оно мало у пољу* (разг.). — *Шћах да те видим* (исто). — *Требаше ми двадесет динара* (исто). — *Могасмо посједети мало* (исто) — где делови тих предиката узети заједно значе чист модус — *ићах покосити* значи намеру; *ићах да те видим* — жељу; *требаше ми 20 динара* — личну потребу; *могасмо поседети* — могућ-

¹ Ти су покушаји учињени у раду *Стилистичка вредност имперфекта у савременом српскохрватском језику*. — Радови научног друштва НР Босне и Херцеговине III, књ. II, стр. 145—246. Поводом тих и других неких тумачења значења имперфекта с којима се не слажемо, ми смо објавили горе наведену расправу *Око значења имперфекта*, где смо, поред осталог, детаљно изложили своје схватање и о значењу имперфекта за садашњост (Годишњак Филозофског факултета у Београду IV—2, стр. 121—127).

ност, — имперфектом се опет означава оно време што се целим предикатима казује, тј. време личног става. Временски се ти имперфекти свакако односе на говорникову садашњост, али су у њима његова намера, жеља, осећање потребе и могућности — зачети раније, дакле — у прошлости, па је та околност и условила употребу облика имперфекта, којим се овде износи лични став говорног лица према ономе што се целим предикатом износи.

г) Уосталом, и многи други имперфекти који означавају ток радње, односно стања, у одређеној прошлости извесно обухватају и праву садашњост. Јамачно у Његошевим стиховима: *Бјеху куће на свијет дивота; О јунаштву ту не бјеше збора. — А судови бјеху ли им прави? — Бјеху гори него у Турчина. — Бјеше игре—теке другојаче. — Појаху ли уз гусле лијепо?* и сл. — имперфекти су употребљени зато што су лица која говоре имала на уму време у прошлости, када је Војвода Драшко (једна од познатих личности у Горском вијенцу) био у Млецима и запазио особине Млечана које се у наведеним стиховима казују имперфектима. А оне су могле бити изречене и облицима презента, јер су куће биле и јесу на свијет дивота; Млечани јунаци нису били (по мишљењу Драшкову) нити су сада, тј. у време кад то Драшко о њима каже; судови су им били и јесу гори него у Турака. Исто тако, ако су појали уз гусле пре, поју и у време када Војводу Драшка његови радознали земљаци питају о томе.

д) С једне стране нешто слично имамо у случајевима квалификативног имперфекта, где је оно што се у једном одређеном времену у прошлости уочавало као особина, стање, односно положај нечега, обично такво остало и на даље, па је такво и у време говорења, а и после овога времена остаје такво: *Неколико церових грмова као да се надмашиваху са околним брдима* (М. Шапчанин, Целокупна дела III, 115). — *Пред нама се простираше непрегледна равница* (разг.). — *Наћосмо се у једној долини по дну које се низаху заобљене главице те се завршавају повећим брдељком* (дп. штампа). Очеvidно церови грмови су се надмашивали (имали су, хтело се рећи, изглед као да се надмашују) са околним брдима кад их је у томе положају видео онај што о њихову положају говори, а они су изгледали као да се надмашују и у време говора лица које говори, па и после тога времена (наравно уколико нису насилно уклоњени); пред више лица којима припада говорно лице у одређеном времену у прошлости простирала се пространа равница, а тај је положај равница имала и у време када то лице говори, као и после тога времена; заобљене главице су се низале по дну долине и завршавале се овешим

брдељком у прошлости, као и у време констатовања тога положаја главица, а и после тога времена, наравно.

Без обзира на то што се њима означава каква трајна особина појма, којем се она приписује, имперфекат је ту могао бити употребљен зато што је означена особина, односно положај онога о чему се говори уочен у одређено време које је претходило времену констатовања. У овим се квалификативним имперфектима, истина, по њима самим не закључује да је особина која се њима нечему приписује трајна, да је она иста и у време када се приписује чему, него се то закључује из самог стања ствари. Ипак ми преко тих имперфеката који се несумњиво из одређене прошлости протежу и на садашњост лако објашњавамо и употребу имперфекта за означавање „садашњих“ радња, тј. радња које се врше у време говорења (и о којима је било речи у претходним ставовима ове тачке).

641. Имперфекат се такође, доста ретко додуже, знатно ређе и од аориста и од перфекта, употребљава и у гномама (пословицама) као што су: *Кад се синовац жењаши не стрица не питаши, а кад се ражењаши, и стрину припитиваши. — Срамота спаваши, а мати јој не даваши.* Као свевременске, применљиве у свакој одговарајућој а истоветној ситуацији, ове пословице се, да како схватају да се оно што се њима износи дешава свакад кад настану сличне прилике; имперфекти у њима су, дакле, такође у релативу, а не у индикативу, у коме се облик имперфекта ни иначе никад не употребљава.

642. Праве модусе представљају имперфекатске конструкције од имперфеката глагола *хтети* и инфинитива појединих глагола. Али је та конструкција у књижевном језику сасвим застарела, а уколико и данас живи, она је изразито дијалекатског карактера. То је лако закључити и по често друкчијем гласовном склопу облика глагола *хтети*. Њу срећемо у народним песмама и код писаца који су и иначе подражавали стил народних умотворина, а свакако ју је највише у Његошеву језику.

Из народних песама смо забележили:

Одиста га *погубити ићаше*. — *Хоћашу их пустит* на откупе, но их женска глава укорила. — Но су Петру муке одољеле и бог знаде *предат* им се *ићаше*. — А и Пејо *утећ* не *хоћаше*, но га лаке ноге унијеше. — *Оћашу му одговорит* Турци, но пиперска беца не добоше.

А из Његошева језика:

У хиљаду другијех пушака / када пукне *познати* га *ћаше* (Горски вијенац, стих 2805—2806). — Човјек пашче ту *везат не шћаше*, / а камо ли чојка несретњега (Исто, 1479—1480). — Нешто друго ја *хоћаш казати*, па се нешто занесох на страну (Шћепан Мали III, 538—539). — *Хоћаху* ме *оженит* латинком (Исто I, 238). — И жалост ме још више пристиже, кад чух за смрт Црнога Борђија [Караборђа], него и то *хоћаш прегорети* (Мање пјесме I, 69—72). — Отвори се пространство пећине... / три је топа *пребацит нећаху* (Исто, XVII, 161—163).

Па и данас се у разговорном језику, тамо где је ова конструкција у употреби, као сасвим обично чује [X] *оћах ти рећи двије ријечи*. — [X] *оћах доћи до тебе ако ћеш бити код куће* итд.

У свим овим и оваквим случајевима, или у скоро свима њима, у књижевном језику најчешће би се употребио потенцијал (могући начин), тј. облик направљен од аориста помоћног глагола *бити* и радног придева дотичног глагола (Место *погубити шћаше* (у првом примеру) — *погубио би*; место *хоћаху* их *пустити* (у другом) — *пустили би* их; место *хоћаш доћи* до тебе (у последњем) — *дошао бих* до тебе; три је топа *пребацит нећаху* (у трећем од краја) — три је топа *не би могла пребацити* итд. И већ по томе је јасно да је ово чисто модална конструкција, а има вредност различних модуса: сигурности (у првом примеру), готовости (у другом и трећем), упола готовости а упола могућности (у четвртном), опет сигурности (у петом), могућности (у шестом), жеље (у последња два), опет могућности (у трећем и четвртном од краја), намере (у петом од краја) итд. А важно је нагласити да и имперфекат глагола *хтети* у коме се садржи модалност, — овде означава одређено време у прошлости, не наравно време саме радње, која је у то време још нереализована, него време личног става (тј. жеље, намере, схватања да је нешто могуће одн. немогуће, или чега сличног), означеног имперфектом глагола *хтети*. И овде је, штавише, суштина имперфекта као глаголског облика да значи одређено време у прошлости за које је нешто везано¹.

643. Плусквамперфекат. — И плусквамперфекат је претеритално време које се релативно ретко употребљава, опет знатно ређе у наше време него раније. Он је, значи, у ишчезавању. Али га ипак данас има више, нарочито у књижевном језику, него имперфекта. На овај

¹ О питању значења и функција ових модалних конструкција с имперфектом глагола *хтети* као управним чланом односно првим делом сложеног предиката детаљно смо говорили у расправи *Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша*. — Јужнословенски филолог XX, стр. 70—79.

облик гдескад наилазимо и код писаца код којих никако нема облика имперфекта, или је он код њих одвећ редак. А гдескад је плусквамперфекат и нешто чешћи у употреби, не само код савремених писаца, него и у данашњем говорном језику, па дакако и у дневној штампи. И у свакоме се случају досад сачувао у нешто широј употреби од облика имперфекта.

Плусквамперфекат је глаголско време којим се означава радња (бивање или стање) која се извршила (а врло ретко вршила) у прошлости пре чега другог, што је означено неким такође претериталним временом, или се пак то подразумева из целе језичке ситуације:

Ја се нисам *био* ни *родио* / кад је бабо приметно кавгу (нар. песма). — Сретеше Ђавола који *се бјеше претворио* у калуђера, па га запиташе (нар. прип.). — Дође у Смедерево те оплијени некакве Турке који *су се били предали* Србима (Вук, Даница 5, 72). — Да вам причам што ми се приснило / Нарола *се бјеше много дигло* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1308—1309). — Сло под Сусједом *бијаше* као мртво, све је спавало. А и на граду све *је уснуло било* (А. Шеноа, Сељачка буна, 86). — Ужасну слику озари мјесец. Цијело сусједско брдо *бијаше осуто* копљима, косама, пушкама (Исто, 96). — Дебели валови *били су се мало стишали*. Мате *бијаше преснавао* добар дио ноћи (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 37). — Набу у његовој писарни три домаћа човјека. Они *бјеху дошли* да кажу што се збило (Исто, 39). — Некакав страх *беше обузео* попа да се једва држаше (А. Лазаревић). — Бакоњи *бјеху прионуле* очи уз манастир те се препаде кад многи гласови заграјаше (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 38). — Прену се опет Реља као иза сна кад *бијашу* подалеко *измакли* из чаршије (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 329). — Сунце *је било одскочило* за два три копља кад сам се кренуо од Маркановог точка (Исто, 111). — Ипак је тај догађај продрмао душама Мркодочана, али истом *бјеше заборављен* (Д. Шимуновић, Дјела III, 64). — Већ *бијаше чула* за одлуку села (Исто, 155). — *Били су тачно заказали* време где ће се састати (М. Ускоковић, Дошљаци, 132). — Они *беху стигли* до железничке пруге, па се попеше на насип (Исто, 189). — Тај мајор ме толико нагнавнио да сам *се већ била поколебала* (М. Крлежа, У агонији, 48). — Већина застаде. Једини Мустафа *бијаше одмакао* (И. Андрић, Приповијетке, 56). — *Биле су прошле* свега четири године... када је пред подне једног октобарског дана прилепљен на капији велики бео плакат (И. Андрић, На Дрини ћуприја 290). — А кад је стекла кредит стање *се* на тражишту *било већ изменило* (Исто, 352). — Стојан остао да разгледа препуље... јер *се* још успут *био*

решио да купи једну (Д. Радић, Село, 84). — Сунце је већ било превалило подне кад је оставио варош далеко иза леђа (Исто, 240). — А трава се већ почела насељавати на места која су некад била изгажена (В. Калеб, Дивота прашине, 32). — А био је смршавио, само је лепршала одећа на њему (В. Калеб, Смртни звуци, 46). — Пошли смо били, али нас је једна четничка патрола скренула с пута (М. Лалић, Лелејска гора, 70). — Остала му је само бомба коју је раније био узајмио (Исто, 68). — Она бјеше прешла на други прозор и збуни се због тога (М. Лалић, Зло пролеће, 214). — Група људи покушала је била да се пробије мимо жандармеријског кордона који је стајао на плочницима (Београдска недеља од 29. III 1964, стр. 23). — Они се нису били вратили када сам ја овамо пошао (говорни језик).

644. Од двојакних облика глагола *бити* у плусквамперфекту — имперфекат се, рекло би се, у ранијим епохама чешће употребљавао. Ако узмемо облике плусквамперфекта с имперфектом глагола *бити* у функцији помоћног глагола — у језику народних умотворина и дела П. П. Његоша, С. Матавуља и других писаца с честом употребом имперфекта као посебног облика, ми ћемо се уверити да је тамо и у плусквамперфекту имперфекат глагола *бити* исто толико чест колико и перфекат ако гдекад није и чешћи од њега. Код новијих пак писаца, код којих је имперфекат редак у употреби, или га ти писци уопште и немају у своме језичком осећању, — у плусквамперфекту се, уколико се још чува, употребљава скоро искључиво облик перфекта помоћног глагола.

То се може закључити и из наведених примера. А у тим примерима не налазимо потврде мишљења А. Мусића, по коме „разлика између *бјеше* (ријетко *бијаше*) и *био је* [у плусквамперфекту] имала би према опћеној разлици *бити* у томе да би вријеме за које се стање изриче код *бјеше* било одређено, а код *био је* неодређено“¹. Оправданост таквог мишљења ми не налазимо ни у доста бројним примерима самога Мусића, наведеним у његовој великој студији о глаголским временима, јер тежиште временске одређености у плусквамперфекту, како се и из саме Мусићеве формулације види, није на моменту извршења радње, већ на ономе у чему се та радња (сада је то више стање) види извршена. А то време је — мада смо и сами пре друкчије мислили² — свакако подједнако одређено у оба ова случаја. Говорно лице свакад мисли на време у коме радњу означену глаголским придевом у плусквамперфекту види готову, како кад је помоћни глагол

¹ А. Мусић, *Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику*. Глас Српске академије наука СХХI, стр. 134.

² В. Јужнословенски филолог XXII, 36.

у имперфекту, тако и кад је у облику перфекта. Та је разлика, свакако у нечему другом, бар за оне који имају довољно осећања за семантичко-синтаксичку и стилску вредност имперфекта, а наиме у употреби овога облика у функцији помоћног глагола у плусквамперфекту ради истицања личне доживљености стања изнетог глаголским придевом означене радње¹. Ако песник физички није доживео оно што износи у стиховима: *Бјеше облак сунце ухватио, бјеше гору тама притиснула, пред олтаром плакаше канђело...* он је то свакако доживео у својој песничкој машти. Исто се тако у стиху Његошеву: *Народа се бјеше много дигло* казује оно што се видело у сну. А и у осталим примерима с обликом имперфекта у плусквамперфекту ми свугде осећамо доживљеност, која никако не мора бити искључена ни у случајевима с употребом облика перфекта у функцији помоћног глагола. Јер не треба заборавити да има писаца који ће употребити плусквамперфекат, а за употребу имперфекта уопште не знају, па га наравно неће употребити ни у плусквамперфекту, макар овим последњим обликом означавали и лично доживљено стање, него им и ту за употребу остаје једино облик перфекта.

645. Плусквамперфектом се у свакоме случају казује радња која је у једном одређеном времену (тј. у времену на које мисли говорно лице) у прошлости већ била готова, извршена, или се бар уопште више није вршила. Ово последње у случају употребе имперфективних глагола у плусквамперфекту, која теоријски није немогућа, али се ипак може рећи да се овим обликом, како ћемо то ниже показати, означавају само извршене радње, по нашем мишљењу, чак и у случајевима када се тај облик узима од основом својом имперфективних глагола.

Према томе, иако плусквамперфекат означава радњу која и у време када се говори припада прошлости, у значењу овог облика није од значаја време говорења, него оно на које се мисли да је у њему радња у плусквамперфекту већ била завршена. Плусквамперфектом се, дакле, радња одређује према томе времену у прошлости. А то ће рећи да он није време индикатива већ релатива. Време према коме се њим означена радња одређује означено је (најчешће) другом којом радњом у прошлости (в. напред наведене примере за овај облик), каквом прилошким одредбом, или и самом говорном ситуацијом, као у примерима: *Лицем на Бурђев дан густа магла бјеше покрила ломне Куче* (С. Матавуљ). — *Беше већ ославило пролеће* (Ј. Веселиновић), где се говори да је на Бурђев дан (свакако Бурђев дан

¹ А ово наше мишљење није усамљено, него га срећемо и код других граматицара (в. поред осталог *Sistem srpskohrvatskih vremenskih glagolskih oblika*. Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine XX, 128).

који је у време констатовања био прошао) густа магла била покрила — дакле, пре онога времена што је означено предлошко-именичком везом *на Бурбев дан* (у првом примеру) и да је у времену о којем се говори већ било ославило пролеће (други пример). И у овоме се последњем примеру, дакле, јасно види да је стање означено обликом *бише ославило* (пролеће) везано за једно прошло, за говорно лице одређено време. А то је стање настало у резултату процеса ослављивања који је означен радним придевом *ославило*. Па пошто је процес морао претходити стању добивеном у његову резултату, и пошто се време процеса одређује према времену из њега насталог стања, а не према времену говорења, и ту је, као и свугде, плусквамперфекат употребљен релативно.

а) Многи су граматичари српскохрватског језика, па и неки врло значајни међу њима, истицали да се плусквамперфекат не употребљава само за означавање радњи које су се извршиле (или евентуално вршиле) пре времена у односу на које се оне одређују као прошле, него каткад и за радње које су се вршиле напореда с тим временом, за какав случај је навођен пример из Вукова језика: *Али се одмах у њој распали гњев и навали на мене с укором и са псовком, које ја све поднесем не одговоривши ни речи јер сам већ био почео признавати да сам крив¹*, па и после тога времена чак. По нашем се схватању, до таквог закључка долазило погрешном анализом примера какав је овај, што је узиман за истовремено вршење радње и какви су: *Турци су се сваку ноћ кроз земљу прикучивали српским шанчевима и најпослије су се такс блику били прикључили да су се батинама пустимичке могли тући* (Вук, Даница 1, 85). — *Кажу да је једанпут исекао некакве Турке, па му је зато одузето било капетанство* (Вук). — *Пуче пушка из горе зелене / добро Муја погодила бјеше* (нар. песма). *Поранила Косовка девојка /.../ Намјера је намјерила била / На јунака Орловића Павла* (опет нар. песма) и њима слични примери навођени за радњу која се врши после оне у односу на коју се временски одређује².

б) Пажљивом и прецизном анализом доћи ће се, међутим, до несумњива закључка да оно што се казује са *био сам почео признавати* никако није истовремено са све поднесем него је управо до овог последњег, тј. подношење свега дошло зато што „сам већ био почео признавати да сам крив“. Зато, наиме, што је онај ко говори почео признавати кривцу (прво је, дакле, почео признавати) и поднео је (наиме тек после тога) све. Овде значи, радње нису истовремене, него је она што се казује плусквамперфектом била

већ свршена кад је настало оно што се означава презентом (перфективним) глагола *поднети*. А то ће рећи да се и у овоме случају обликом плусквамперфекта означава један процес (почетка признавања) који се извршио пре једног другог, такође прошлог процеса.

А погрешно је сасвим у првом од последња три примера, који чини једна сложена реченица од три просте проширене — полазити од претпоставке да радњу у другој с обликом плусквамперфекта временски треба одређивати према радњи прве реченице, него ваља имати на уму да је иза онога што се казује плусквамперфектом била још једна такође прошла радња, тј. радња тучења батинама пустимичке. И према тој се прошлој радњи временски одређује радња у плусквамперфекту, чије је управо извршење било услов да се с Турцима могу тући пустимичке они који су се пре тога одвећ близу прикучили. Даље, иако је временски ред радњи добро схваћен у стиховима: *Пуче пушка из зелена луга / Добро Муја погодила бјеше* — ипак није тачно да је плусквамперфекат овде употребљен за радњу која се десила после оне према којој се временски одређује. Певач је ту, у другом по реду стиху, употребио плусквамперфекат не зато што је полазио од извршености радње у првом стиху, него је он хтео рећи да је иза пучња пушке видео шта се десило, хтео је рећи да је видео, наиме, како је пушка која је опалила (у песми се каже *пукла*) Муја добро погодила — значи пре него што је он видео, па је зато и употребио плусквамперфекат.

Поготову, када се пример истргне из контекста, односно из говорне ситуације, може изгледати да су граматичари с којима се ми у овоме не слажемо били у праву. Када посматрамо плусквамперфекат у реченици: *Кажу да је једанпут исекао некакве Турке, па му је зато било одузето капетанство* — одвојен од даљег излагања, заиста нам се чини да је тај облик узет за последњу од две прошле радње, која се извршила као последица прве. Али ако читамо одмах иза тога — *по после повата друге Турке и отме некакве камиле, те му се зато опет поврати*, јасно видимо, да је писац (Вук Караџић) мислио на одузимање и поновно повраћање капетанства, па је зато употребио плусквамперфекат за прву радњу што се десила пре друге, која је такође била прошла. Очеvidно и у последњем од три напред наведена примера, у стиховима: *Поранила Косовка девојка... Намера је намерила била...* када се само та два стиха узму, може изгледати да се плусквамперфектом означава последња од две прошле радње. Ми то никако и не поричемо, већ хоћемо да, што се овога примера тиче, покажемо да у њему у другој стиху није употребљен плусквамперфекат у односу на онај први, већ у односу на стихове који следе: *(Намјера је намјерила била) / На јунака Орловића Павла*

¹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика* II-2, Београд 1962, стр. 148.

² В. код Т. Maretića, *Gramatika i stilistika* 1931, 544.

/.../ И њега је наша у животу. Косовку девојку је прво намера намерила на Орловића Павла, па је тек приметила да је он био жив. Опет је, дакле, плусквамперфекат употребљен да значи већ готову извршеност једне прошле радње у тренутку када се нешто друго десило, опет, тј., пре тога што се десило. Брижљивим анализама и других сличних примера долазиће се до идентичних закључака. А што је најзанимљивије, код новијих наших писаца свакако много ређе наилазимо на овакве случајеве који би могли навести на недоумицу којим су редом текле: радња у плусквамперфекту и она друга прошла радња, према којој се ова временски одређује.

Плусквамперфекат је и иначе — то смо већ рекли — све рећи у употреби; у новије време он се узима само онда када је нарочито потребно нагласити да је већ било извршено оно што се њим казује у тренутку када се стала вршити, односно када се вршила радња означена другим неким претериталним временом, према којој се плусквамперфекатска радња одређује као већ свршена. А када се к томе дода да је у овој служби и могућ и врло чест облик перфекта релативне временске употребе, нарочито када се другим неким језичким знаком обележава допунска функција, онда је нестајање плусквамперфекта из употребе сасвим разумљиво. И утолико је разумљивије што се у приповедању, и у експресивном стилу и излагању, као семантичко-синтаксичка опозиција облику плусквамперфекта, и с неупоредиво већом фреквенцијом, употребљава крњи перфекат (исп. т. 619), па и придевизирани глаголски придев као у примеру: *А лице, преплануло од вјетрова, пробило је једва видљиво бљедило* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 119), који по својој функцији има исту вредност као да је место попридевељеног радног придева употребљен облик плусквамперфекта истог глагола, хтели смо рећи као да је казано: *А лице, које је било преплануло од вјетрова, пробило је једва видљиво бљедило*.

646. Ми скоро стално говоримо о плусквамперфекатској радњи као већ извршеној у времену према коме се она одређује. И зато се поставља питање да ли се овај облик употребљава само од свршених глагола. Сви наши овде за плусквамперфекат наведени примери на ово питање дају потврдан одговор. И доиста врло ретко, чак и у народним умотворинама и код старијих писаца, наилазимо на случајеве употребе плусквамперфекта од несвршених глагола, мада се не може тврдити ни да таквих случајева никако нема. Такви су (у Маретићевој великој Граматици, па стр. 544. наведени) примери из превода Библије: *Дванаест година бјеху служили Ходологомугу и Одредише да прославе пасху, јер је одавна не бјеху славили*, у којима је

ипак на неки начин означено да је вршење радње престало у време на које се мисли (у првом примеру је казано да су 12 година служили, а у другом да је слављење одавна престало). А у примерима из народних песама: *Њој је беже говорио био и Пак је њему била бесједила*, који су опет наведени на сада означеном месту, иако несвршени, глаголи у плусквамперфекту употребљени су у значењу свршених глагола исте семантике; њима се, дакле, исказује свршеност плусквамперфектом означених радњи, као да је казано: *рекао је био и рекла је била*. По нашем мишљењу, несвршени глаголи место свршених употребљени су ту по искључиво метричким захтевима.

647. **Футур I** је глаголско време које означава да ће се нека радња вршити или извршити, нешто се збити или ће неко (нешто) у овоме и ономе стању бити у будућности, после времена у коме се говори, или на које се мисли. И мада оно што ће бити у будућности још није реализовано, што свакоме футуру даје нијансу модалности, — ипак зато што се узима да то као извесно припада будућности у односу на садашњост, на време говора, футур који само то значи, а уза њ нема неког посебног знака модалности — зовемо **п д и к а т и в н и м** футуром, какав имамо у примерима:

На гробу *ће изићи* цвијеће / за далеко неко поколење (Његош). — *Причаћемо*, а имамо доста (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2085). — *Ти ћеш* другу пушку *набавити*, / а у руке Мандушића Вука / *биће* свака пушка убојита (Исто, 2817—2819). — *Ми ћемо* за вас *говорити* (А. Шеноа, Селачка буна, 123). — *Бранит ћу* вас до задњег даха (Исто, 125). — *Изићи ће* дјело на видјело (Исто, 125). — *Ја сам јунак: то ће* пјесма *рјети*, / к том *ће* циљу сви ко жртва *пасти* (И. Мажуранић, Смрт Смапа-аге Ченгића, стих 1035—1036). — По којим законима се богови стварају, а по којима умиру *дознат ћеш* касније (Д. Шимуновић, Породица Винчић и Алкар, 206). — *Ја ћу бити* поново овде и *тражити* рачун од свакога (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 62). — Он *ће устати* из оног свога мезара, *стаће* на сред ћуприје и *раширити* руке, а Швабама *ће*... кољена *клецнути*, срце *ће свенути* у њима одједном, а ни *бјежати неће моћи* од страха (Исто, 129—130). — *Рат је* престао, па *ће* и њих скоро *вратити* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 166). — *Гљиве ће*-нас *спасити* (Исто, 174). — *Ви ћете бити приморани* да затворите фабрику (Б. Ђосић, Покошено поље, 250). — *Ја ћу* им *помоћи* да окупе нове борце (О. Давичо, Песма, 10). — *Мени су* промрзле ноге, али *ја ћу да идем* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 226). — *Лице* твоје пла-

тонске Изидоре *указат ће* ти се у страшноме рељефу (Р. Маринковић, Хрватска проза II (1956), 471). — Он *ће* му *моћи* повратити сав онај двогодишњи зајам (Х. Кикић, Исто, 355). — Ми *ћемо* пре *бити* у мраку него они горе (А. Исаковић, Приповетке, 95). — Данас *нећу излазити* из затвореног простора (Д. Тадијановић, Прстен, 148). — Тко *ће* да их *заустави*? (Исто, 146).

648. Оно што се казује обликом футура I може се односити и на неко друго време, на прошлост, нпр. Футуром I се, наиме, означавају и радње које су будуће према неком другом тренутку, а не према времену говора. И то је онда, разуме се, футур I у релативној временској употреби, какву имамо, прво, у случајевима где он представља будућност према неком тренутку у прошлости, као у примерима:

Мачвани се подигну и ударе на Љешницу, но прије него што *ће ударити* поизопијају се (Вук, Даница 3, 175). — Афирмаша повуче са собом мноштво личина којима *ће* поглавице *везати* (Исто, 5, 43). — На три дана прије него *ће побјећи*, Молер напише писмо српским старјешинама (Вук, Правитељствујучи совјет, 68). — Они се погну на једну велику планину откуда *ће видети* (нар. прип.). — Онај исти који *ће* касније у Европи *надбити* Аваре, био је хуђе среће у Месопотамији (Н. Нодило, Историја народа хрватскога и српскога, 85). — Прије него што *ће* Петар *ући* у Подунавље, узврпољи се Бојан (Исто, 104).

И два последња, као и непосредно претходни примери, узети су из Граматике Т. Маретића. И сама та околност говори да је таква употреба футура I била нешто чешћа у језику В. Карацића и његових непосредних следбеника. Али ње има и у каснијих писаца, у дневној штампи, па и у данашњем свакодневном језику, у причању наравно; као што нам то потврђују примери:

У свему томе није било праве љутње. Нешто им је блажило срцбу. *Чут ће* наједанпут звиждук бунар-брода, *окренут ће* лице према вратима увале и *угледати* лађу. Лађа *ће пристати*, а они *ће дигнути* све те судове, *потрчати* онамо, *гледати* како млазови воде теку шуштећи и пјенећи се у вједра, каблове, котлове, бурега и копање, па *ће* им души *олакнути*. *Пригнут ће* се држећи се рукама за руб суда . . . *Устат ће* затим мокрих образа . . . Онда *ће дигнути* терет на главу . . . И свог бремена *неће* тада ни *осећати*: повратак *ће* им *бити* лакши но одлазак с празним судовима. Међутим су људи и даље стизали (В. Назор, Вода, 12). — Народ

се онда с одушевљењем борио за оне што *ће* им наскоро *поставити* глачитељи (дн. штампа). — Она их је тако дуго с уживањем посматрала, па *ће* их тек једанпут *упитати* (исто). — Овде, нпр., непосредно прије него што *ће пукнути* гром на отвореном простору, уплахире се као луде (Х. Кикић, Хрватска проза II, 361).

Није тешко уочити да су и у овим, као и у непосредно претходним примерима радње означене облицима футура — будуће у односу на време у прошлости, и да са њим означавају такође прошле радње. Он се употребљава само у приповедању, па се зато зове *приповедачки футур*.

649. Од овога се свакако разликује футур којим се означавају радње што су се у прошлости вршиле по неком обичају, по навизи или по склоности, које су се више пута понављале, као у случајевима:

Ако се ко од раје потурчи, онда има сва права као и остали Турци, и не само што га нико *неће прекорити*, већ *ће* га сваки још радије *помоћи* него рођенога Турчина (Вук Карацић, Даница 2, 89). — За поштена момка и од поштена рода слабо *ће* ко *отети* дјевојку, нити *ће* такови момак *отићи* у отмицу (Вук, Рјечник, уз реч *отмица*). — Свакога *ће* ко у његов дућан уђе љубазно *дочекати*, *услужиће* га оним што тражи, а ако нешто нема у своје дућану, он *ће* свакога *научити* где то може наћи, тек *ће* свако из његова дућана задовољан *изаћи* (С. Сремац, приповетка Кир Герас)

и у сл. примерима, где се обликом футура у ствари казује особина субјекта тим обликом означене радње, даје се квалификација субјекта, па зато такав футур називамо *квалификативним футуром*.

650. Временски оцењујући, релативни футур I имамо и у примерима где овај облик означава радњу која је будућа у односу на неку другу, такође будућу радњу. Таквог карактера је футур I у примерима као што је: *Ја ћу градит б'јела манастира, гдје ће живјети многи калуђери* (нар. песма). Футур у другој, овде зависној, реченици означава будућност, истина, и према времену говорења. Али се будућност овде одређује према будућој радњи главне реченице. У целој се наведеној сложеној реченици казује да *ће* онај ко говори градити манастир у будућности, дакле у времену после онога у коме говори, а тек пошто га сагради у њему *ће* живјети многи калуђери. Такав футур имамо даље у случајевима као што су: *Ту ћеш наћи добра пријатеља с ким ћеш моћи хладно пити вино* (нар. песма). — *Пашће јака киша, да ће крупно камење носити овим нашим*

цомбастим друмовима (дн. штампа). Али је у вези са овим потребно додати да овакви футури у односу према футурима претходних, такође футуром означених радњи, мање имају временски, а више модални карактер, који се негде јаче, а негде слабије осећа.

651. Футур је, рекли смо већ, на почетку (у тач. 647), самим тим што означава још нереализоване радње на известан начин модално обојен. И у свакоме је случају овај облик врло подесан за исказивање личног става говорног лица, односно субјекта реченице од које зависи, тј. за означавање најразноврснијих модуса.

а) Обликом футура се изражава заповест и жеља, он се, то јест, употребљава у служби императива. *Ти ћеш, Петроније, сјутра ићи на Брајиће* (Вук, Нар. посл., 240). — *Него ћеш ми цара поздравити да не води два своја сестрића* (нар. песма). — *Узећеш своје ствари, па ићи* (разг.). — *Донећете ми књигу кад први пут дођете* (исто). — *Изићи ћете ван* (исто).

б) Футур се иначе, не више с императивним значењем, употребљава за изражавање жеље уопште, као у пр.: *Зашто мене брат неће дјевојке кад од мене сва гора мирише* (нар. песма). А и поред тога што реченице као што су: *Ако ћеш мене слушати, то да не чиниш* (В. Карацић, Милош Обреновић, књаз српски, 64). — *Ако ћеш ми учинити добро, учини ми док ми је потребно* (нар. пословица), — због условног везника *ако*, којим почињу, наводе Т. Маретића да их, с правом истина, сврста с погодбеним. Али то не може бити разлог да облику футура у њима поричемо изражавање жеље. У ово се лако уверити када се облик футура у њима замени сложеним предикатом с презентом глагола *желети* у управном делу (*Ако желиш мене слушати...*, *Ако желиш* или још боље: *Ако си готов да ми учиниш добра...*). Напомињемо да те и такве реченице ни у овом другом облику не престају бити кондиционалне.

в) Намера се такође често изражава модалним футуром: *Повуче собом много личина којима ће поглавице везати* (Вук, Даница...). — *Узе вједро чим ће воду пити* (нар. прип.). — *Изиће му далеко у сусрет како ће га пре свих поздравити* (разг.). — А и сасвим је природно што се тај облик употребљава у овој служби, јер намера увек долази после конкретне радње која се врши ради њеног остварења.

г) Футуром се, даље, изражава могућност: *Ако ће се вјеровати ријечима св. Саве, онда је Стефан био вјенчан не два пута, него три* (Даничићев превод Историје српског народа А. Мајкова, 24). — *Како ћу ти пустит крпу платна / кад је мени снаха Видосава / савезала косу за диреке* (нар. песма). — *Ако се ја поред Ваше Свјет-*

лости нећу помоћи, ко ће (Вук, Преписка II, 653). — *Соко лети преко Сарајева, / тражи хлада где ће починути* (нар. песма). — *Он одговори поздравом, како ће Живковић чути* (Вук). Одвећ је јасно да у овим и оваквим случајевима футур означава могућност; *ако ће се вјеровати* ријечима св. Саве значи: ако се може вјеровати ријечима св. Саве; *како ћу пустити* значи: како могу пустити; *ако се ја нећу помоћи* — ако се ја не могу помоћи: *где ће починути* — где може починути; *како ће Живковић чути* — како Живковић може чути. Истина, у последњем и претпоследњем примеру може се схватити и да је онај ко говори хтео рећи: с намером да Живковић чује, односно да соко тражи хлада да почине у њему, у коме случају у ова два примера имамо намеру, а не могућност. Али је и намера, како смо мало час видели, опет модус, сродан с могућношћу. Сродан, кажемо, зато што већина модуса (а међу њима и намера) садрже у себи и могућност.

д) Могућност дакако садржи у себи и модус кондиционал исказан обликом футура, који у овој служби срећемо у старијем нашем књижевном језику. И то се мора сматрати особином управо тога језика већ по томе што футур за означавање могућности није редак у делима која су послужила за основицу данашњег српскохрватског књижевног језика, у народним умотворинама и у језику Вукова и Даничићева превода Библије: *Ако ћу је напит по господству. / Напићу је Вуку Бранковићу...* / *Ако ћу је напит по јунаштву, / Напићу је Милош Обилићу* (нар. песма). — *Ако ли ћу заклет се криво, / Ја се бојим изгубићу главу* (исто). — *Ако ћеш пустити к нама брата нашега, ићи ћемо* (Даничић, Стари завет, књ. I, Мојсијева, 434). А сасвим је необичан у каснијем књижевном језику. Маретић је, штавише, у праву када каже да се „I футур у таквим реченицама не налази у доброј прози, него само у пјесмама, а и у њима ће бити поради потребе стиха“ (*Gramatika i stilistika*, II издање, стр. 552). У свакоме је случају данас ту у употреби обичан футур II односно перфективни презент. То значи да су сва три облика ту синтаксичке, али не и стилске опозиције, јер је футур ограничен на одређене стилове и данас је сасвим застарео.

б) Ми се можемо сложити и с Маретићевом тврдњом која долази одмах иза ове: да је, свакако, у реченицама са *ако* (а ми можемо, полазећи од Маретићевих примера, додати: и у реченицама са *кад*) значење футура допусно и волунтативно, да се, тј. тим обликом изражава концесија и воља (оно што се хоће, „што има или што може бити“). То нам дају за право Маретићеве тамо наведени примери: *Кад отац остари, он преда старјеиштво најпаветнијем сину, ако*

ће бити и најмлађи (Вук, Даница 2, 101). — *Кад од куће пође* (тј. младожења) у цркву, *мати му баш ако ће и стара бити излети пред кућу и с невјестами и дјевојкама стане пјевати* (Вук, Ковчежић, 78). — *Биће теби вина изобила, ако цару неће ни достати* (нар. песма). — *Него ћу ти св'јећом свијетлити, ако јадна нећу ни спавати* (исто). — *И ако ће трчати, њихови ће погледи бити непомицни* (М. Љубибратић, Коран, 184). Ипак у вези с овим тачним Маретићевим констатацијама треба учинити неколико напомена.

Прво, иако ови примери ни по данашњем нашем језичком осећању не звуче необично, ипак би се место футура у неким од њих данас пре употребили други облици: презент, рецимо (у прва два примера, место: *ако ће бити и најмлађи* пре би се рекло: *ако је и најмлађи*, а место: *ако ће и стара бити* — *ако је и стара*). У трећем по реду, напореда с футуром употребљава се крњи перфекат: *макар цару и недостао није* необичније него *ако цару неће ни достати*. А тако исто и у четвртом и петом наведеном примеру.

е) Већ у последњим примерима жеља да се нешто учини може бити схваћена и као готовост да се то учини. И поред облика зависног дела реченице *ако ми желиш учинити*, можемо рећи: *ако си ми готов учинити*, што је у нијанси друкчије значење, врло блиско истина, али не и истоветно са значењем жеље. Пре готовост него жељу ми осећамо у примерима као што су: *Ако ћете учинити љубав и вјеру господару мојему, кажите ми* (Даничићев превод Старог завета, I књ. Мојсијева 24, 49). — *Милош им одговори да ће он њима бити старешина ако ће они њега слушати* (Вук, Милош Обреновић, 64). — *Ми то можемо учинити ако ћемо прегорети неколико хиљада људи* (Вук, Правитељствујушчи совјет, 43). *У њој једва сто јунака, не јунака биранијех по обличју и љепоти, већ по срцу јуначкоме, који не ће ударити, не на десет да утече него на два да их сјече; који не ће умријети за крст часни и слободу златну* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 197—206).

Очевидно, у последњем примеру — да овај само анализирамо — облицима футура: *(који) ће ударити* и *(који) ће умријети*, не констатује се да ће се десити оно што на први поглед значе дотични глаголи, већ се казује да су они којима се приписују те радње свакад кадри, тј. готови да ударе и да умру. А као у овоме, готовост на оно што се казује футуром износи се и у неколика непосредно претходна примера.

ж) Даље се обликом футура казује и неминовност и сигурност:

Па отиде у Клисуру тврду, / куд ће проћи Грчићу Манојло (нар. песма). — *Ту сад другога суда ни спасенија нема него да се бранимо и бијемо и ми њих, кад ћемо везани мријети од њихових целата* (Вук, Даница 3, 157). — *Кад ћу многе расцвелити мајке, боље нека плаче моја сама; Кад ћу сеје с браћом раставити, боље нека стоји моја сама; Кад ћу љубе у род отпремити, боље нека иде моја сама* (нар. песма). Иако се облицима футура у овим примерима констатује да ће се нешто десити у будућности, ипак се не каже само то, него и још нешто, а наиме, да ће се то, по мишљењу онога ко говори наравно, неминовно десити. И зато је то модални футур. На модалност његову јасно упућује хипотетични карактер ових реченица.

з) Такође је одвећ јасан модални карактер футура у примерима типа: *Јамачно ће бити и више оваквих примера* (Вук, Нар. пословице, XL). — *Томе ће бити узрок што наши људи мисле* (Вук Карацић, Правитељствујушчи совјет, 9). — *Прије ће бити истина да је Башић узео нешто босанских земаља* (Даничићев превод Мајковљево Историје српског народа, 90). — Претпоставку и наду, односно сумњу или несигурност у оно што се означава модалним футуром имамо и у примерима типа: *Сутра стиже одредски курир и можда ће их он повезати* (О. Давичо, Песма, 30). — *Можда ће их чути* (Д. Тадијановић, Прстен, 47). — *Можда ће се тако ваш стари сан наставити и порастати* (Д. Босић, Бајка, 47). — *Само ћу можда остати ћопав* (А. Исаковић, Приповетке, 53). — *Ваљда ће и то проћи* (разг.).

и) Модалност ових футура откривају нам уз њих употребљене модалне речце *можда* и *ваљда*. А обележје и сваке друге модалности могу бити дотичне модалне речце и изрази, модалност глагола управне реченице, какав узвик, тон којим се казује реченица с предикатом у футуру, односно било какав други језички знак, каткад и одсуство знака, једном речју, језика ситуација уопште. Тако се у примерима: *Али је ћутала мислећи из чега ћу сада хранити пилиће* (Д. Тадијановић, Прстен, 147). — *Чекам зиму, у њу се надам... наћи ћу их сигурно* (Д. Босић, Бајка, 17). — *Не верујем да ће после тога они сматрати за корисно да поћеш с њима* (О. Давичо, Песма, 23). — *Сви смо веровали да ће старчев син донети спас свим људима* (Д. Босић, Бајка, 30). — *Ах, како ће ми живот сада бити лак* (Ј. Павичић, Књига о давнини, 13). — *Проклета крвопијо, ти ћеш ме прије рока сагјерати у гроб!* (Исто, 13). *Чинило му се да оно [дете] неће умрети* (И. Андрић, Травничка хроника, 226) — у

првом од њих футуром се казује могућност (субјекат је мислио из чега може хранити пилиће); у другом сигурност (субјекат каже да ће их сигурно наћи), а у трећем и четвртом веровање (у ова се два примера каже да се верује у оно што је означено облицима футура у њима); у петом потпуно уверење говорног лица да ће му живот бити лак, у шестом сигурност да ће га особа с којом говори сатјерати у гроб, а у седмом, последњем примеру се износи да ће нешто бити, односно неће бити, према ономе што се чини лицу које говори итд.

652. С много модалности су и пословице које се казују футуром, тзв. гномским футуром. То нам сведоче примери типа: *Ко прст да и руку ће дати*, где се обликом футура, по мишљењу онога што пословицу употребљава, што је примењује, — казује оно што се мора десити, што је, по његову мишљењу, сигурно да ће се десити. С јаче или слабије изразитом модалном нијансом су и пословице: *И пред његовом ће кућом мечка заиграти* [у то верује или бар то претпоставља лице које примењује пословицу]. — *Док је лећа, биће самара*. — *Дај псету прст да ти олиже, оно ће ти целу руку ухватити*. — *Ко тражи хлеба преко погаче, желеће и овсенице*. — А ни за ове пословице, које се обично изричу обликом футура, као ни за остале, које се изричу другим облицима, не можемо тврдити да се оне у примени својој не могу схватити и као индикативне, или да немају опет и релативан временски карактер.

653. Футур II. — Код граматичара има више различитих мишљења о суштини значења и функција глаголског облика сложеног од презента глагола *бити* и глаголског придева. И сасвим је, према томе, разумљиво што за тај облик у граматичкој литератури постоји и неколико различитих термина.

Ни у другим случајевима назив било ког језичког знака није спагод потпуно адекватан његовим функцијама. Али се увек тражи најадекватнији назив, уколико га је могуће наћи, наравно. Ми сматрамо да овоме облику најбоље одговара термин који смо овде узели¹. На овоме месту укратко ћемо рећи и зашто тако мислимо, а из излагања његових функција и примера којима ћемо те функције потврђивати моћи ће да се види колико је овакво гледиште оправдано.

а) **Домаћи термин предбудуће време** или општи — **футур антеријер** намстала је употреба овога облика какву имамо

¹ Термину *футур II* дају предност над осталим називима од новјих проучавалаца значења овога облика И. Грицкат у своме раду: *О неким особинама футура II* (Наш језик VIII н. с., 89—103) и М. Кравар у расправи: *Futur II u našem glagolskom sistemu* (Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, I, 30—50).

у примерима типа: *Ако будете марљиво радили, ваш труд ће бити награђен* (Наш језик, X н. с., 138) и *Шта ћеш рећи друговима када те буду упитали* (М. Лалић, Лелејска гора 278), у којима се радиња што је означава глагол у том облику, уколико до њеног вршења дође, односи на време које претходи другој будућој радњи. Тај термин је опет, да дамо исто објашњење идући обрнутим редом, сугерирао дефиницију да се таквим футуром означавају хипотетичне радње које се врше или извршавају пре друге будуће радње, мада се никад управо и не може рећи да се оне извесно врше, односно извршавају. А треба имати на уму да се обликом футура II означавају и постериорне радње, тј. радње које долазе иза оних према којима се оне временски одређују, као у примерима: *Докле се не буде осјетила твоја момачка доб, дотле ћу те вољети* (А. Ковачић, У регистратури, 47). — *Шума се хара већ десетке година над самим Сењом, неће имати починка дотле док се буде зеленило једно дрво* (В. Новак, Под Нехајем, 64). — *Напокон је бољивљив човек који ће подлећи својој болести прије него буде могао осигурати своју обитељ мировином* (Исто, 123). — *У победу Српства не верујем све дотле док се не буде прогрезло неодољивим и варварским самољубљем* (В. Петровић, Приповетке, 154). — *Мораће се врагити пре него буде посвршавао своје послове* (разг.) — и у сличним реченицама где је тај неупоредиво рећи случај, како то истиче један од новјих проучавалаца значења овога облика, означен временским везничким знацима: *док, докле и пре него*¹.

Осим тога треба знати да је тај облик неупоредиво чешћи у употреби у случајевима где се обе радње односе на исто време и могу бити истовремене, и то не једино када су оба глагола што означавају те радње несвршени, него и када је један од њих свршен, а, уопште узев често, и када су оба глагола свршена.

б) Оконост што се обликом сложеним од презента глагола *бити* и радног придева односно глагола најчешће означава радња која је истовремена с оном према којој се одређује њен временски однос, лишава оправданости и термин перфекат II, којим га је називао Т. Маретић (у својој великој Граматици). Овај би термин иначе био оправданији од термина предбудуће време односно футур антериорни, јер он не означава прошлост само у односу за радње у будућности већ каткад, како ћемо ниже и о томе говорити, и у односу на радње које претходе некој прошлој или „садашњој“ радњи.

в) А несумњиво су чињенице што овоме облику мало одговарају и прва два и овај термин и наводиле А. Мусића да га назове ком-

¹ Гунар Сване, *Конструкција будем + партицип на -л*. Scando-slavica. T. V. Copenhagen, 1959.

позицијом¹, мада тај назив не каже ништа више него да је речено — глаголски облик сложен од презента глагола *бити* и радног глаголског придева. А већ на основу овога што смо досада рекли, може се извести закључак да не задовољава ни термин *футур егзактни*², који смо, поред других граматичара, и ми каткад употребљавали (у својој средњошколској граматички, нпр.), дајући увек, наравно првенство термину *футур II*. И овај термин свакако има преимућство над свим другим терминима који се узимају, и који су узимани, за облик о коме говоримо.

г) Ми ћемо овде ипак споменути још један термин који је употребљаван за *футур II*, не, истина, у нашој већ у руској граматичкој литератури. Врло познати руски граматичар А. Востоков називао га је *условним будућим временом*³. И то, по нашем мишљењу, с врло много оправдања, иако тај термин није прихваћен. Оправданост Востоковљева термина ми налазимо у чињеници што се најчешће употребљава у условним реченицама, где је он у ствари модус кондиционал. А и у другим реченицама: привидно временским, односним и поредбеним, где се с овим обликом такође, мада у овим последњим двома врстама знатно ређе, срећемо, он никад, или скоро никад, не означава реализовану већ само хипотетичну (опет дакле условну) радњу, па и тамо има модални карактер, зато ми и кажемо да је *футур II* више модус него време⁴. Не само у наведеним зависним реченицама већ и када се употребљава самостално. И то нарочито овде, макар да се и место њега ту може употребити перфекат (в. ниже у т. 660. а), *футур II* је изразито модални облик.

д) У вези с том не баш тако честом употребом овога облика у самосталним реченицама истаћи ћемо још да је и иначе гдекад пре-наглашавана употреба облика сложеног од презента глагола *бити* и радног придева у зависним реченицама. Не мислимо рећи да Мусић и Маретић⁵ нису били у праву када су тврдили да се овај облик употребљава углавном у зависним реченицама, већ смо хтели казати да га ипак, због несразмерно чешће употребе у зависним реченицама,

¹ Види А. Musić, *Kondicional u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXXXVII.

² Тај облик конструкцијом је извао Гунар Сване у својој, не само по интерпретацији значења овога облика, него и иначе занимљивој, мало пре поменутој расправи. А и поред тога Сване изводи закључак да је назив *футур егзактни* у најширијој употреби између свих других термина за означавање овога облика. Ми се пак, ако и допустимо да је то тачно, питамо у чему је егзактност тога облика као *футура*. По нашем би мишљењу тај термин пре одговарао *футуру I*, када бисмо имали потребе за њим.

³ А. Х. Востоковъ, *Грамматика церковно-словенскаго языка*. Санктпетербургъ 1863, стр. 92.

⁴ *Начин одређивања значења глаголских времена*. Јужнословенски филолог XXII, стр. 38.

⁵ А. Musić, *Kondicional u hrvatskom jeziku* и Т. Maretić, *Gramatika i stilistika*, 542.

није оправдано звати *зависним футуром*, како то чине неки граматичари у новије време¹, јер се не сме губити из вида да се и *футур I* врло често употребљава у зависним реченицама (исп. такву употребу овог последњег облика у т. 649). С идентичног разлога није прихваћен ни термин *зависни перфекат*, који је за *футур II* употребљавао Љ. Стојановић².

Ако се има на уму све што смо досад казали о овоме облику, може се рећи да *футур II* означава још нереализовану условну или хипотетичну радњу до чијег реализовања може доћи (уколико до њега долази) обично после времена говорења, дакле у будућности, најчешће истовремено с неком другом будућом радњом, али и пре такве радње, а гдекад и после ње.

654. *Футур II* знатно је чешћи од несвршених глагола. А и он скоро редовно означава још нереализовану радњу која се претпоставља као истовремена с неком будућом радњом, и то:

а) У условним реченицама:

Ако *буде хтио*, кад се врати, накуповаћ ће најбоље земље (В. Новак, *Сабрана дјела I*, 337). — Шта ће бити од нас ако нас живот *буде мењао* овако брзо и овако дубоко (И. Андрић, *Приповетке*, 261—262). — *Будеш ли* и даље тако *радио*... бит ће добро (В. Назор, *Изабрана проза*, 60). — Говорио је о себи као о неком другом који ће се опет јавити бољи, само ако *буде имао* слободу и здравију околину (А. Цесарец, *Царева краљевина*, 228). — Ако ме *буду присиљавали* да предам Колашин, вас нећу предати (М. Лалић, *Свадба*, 114). — Ако и послје рата *будем морао* да шверцујем дуван, донијећу ти намирићу те за годину дана (Исто, 213). — Ја ћу већ сам оздравити ако *будем могао* (Р. Маринковић, *Руке*, 79). — Ако некада *буде могла*, она ће да ме нађе (Р. Константиновић, *Дај нам данас*, 250). — Ако више *не будем могао* да издржим, хоћу ли ипак урадити (Р. Константиновић, *Мишоловка*, 121). — Ако *будеш затезала*, скупље ће те коштати (М. Лалић, *Лелејска гора*, 230). — Ако их *буду дозивали* по именима, онда неће знати ни ко зове ни кога зове (Исти, *Хајка*, 176).

б) Исти однос радњи сличне врсте реченица имамо у случајевима у којима будућа радња није означена обликом *футура I*, већ било којим обликом што означава какву могућу будућу радњу, неким

¹ *Футур II* и еквивалентни глаголски облици по употреби у српскохрватском језику. Питања књижевности и језика књ. IV и V. Сарајево 1957—58, стр. 5. и даље.

² О значењу и употреби глаголских облика у реченицама. Јужнословенски филолог II, стр. 200.

глаголским начином, или било којим модално употребљеним временом, рецимо: *Ако он буде имао за то жељу, почео бих га учити почецима виолине* (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, 343). — *Сад се одвојио да још једном покуша ако буде имао среће да му још једном паиће онај један у хиљаду* (М. Лалић, Свадба, 111). — *Ако тако будеш гледао, ако тако будеш имао отворена уста, заговори их* (Р. Константиновић, Дај нам данас, 374). — *Не може да јамчи за себе ни за своје поступке ако буде морао да остане дуже овде* (И. Андрић, Травничка хроника, 390)¹.

А и у овом другом, као и у првом случају облик футура II, и поред тога што је у реченицама с њим уочљив и временски однос њим означене радње према радњи коју условљава, није ништа друго већ модус кондиционал (условни начин).

в) Облик футура II несвршених глагола подједнако је чест и у привидно временским реченицама. У таквих глагола и овде он углавном означава још нереализовану радњу, која би у случају њене реализације била истовремена с будућом радњом према којој се одређује означени однос:

Кад будеш имао деце, стићи ће и боља плата (А. Лазаревић, Приповетке, 66). — *А кад будем могла све ћу ти вратити* (В. Новак, Сабрана дјела I, 132). — *Кад буде имала новаца, лако ће обратити све суце* (Исто, 147). — *Чим буде могла, она ће поћи у Дубровник* (Д. Шимуновић, Тубинац, 250). — *Оно неће умрети док год га он тако с болом и мучком буде носио преко света* (И. Андрић, Травничка хроника, 226). — *Служит ће ти кад тамо*

¹ Најтеже је схватити да претпостављена радња футура II временски претходи радњи главне реченице означеној презентом глагола несвршеног вида, као у овоме последњем примеру. Али и ту (мислимо у главној реченици) јамачно, модалност предиката, која се садржи у самом управном глаголу, чија се допуна односи на будућност — омогућава такву употребу. То је уочио и изнео Г. Сване у већ помињаној расправи *О конструкцији будем + партицип на -и* (Scando-slavica V, 37), где за то даје и добро одабране примере: *Ако кћерки савети буду вршили своје дужности, од бирократизма у управи стамбене заједнице не треба се плашити. Међутим ако ту и тамо буде требало повећати број службеника, а тим самим и покушати управљање, не може се говорити о самоуправљању* (Борба, 14. XII, 4). — *А ваљда је боље и повећати број службеника, где то буде требало, него пустити да нам пропадне наш стамбени фонд* (Исто). — *Наша књижевност само онда може бити јака, нова, свјежа, у нашем и у ваљском свијету актуелна, ако се буде родила сасма нужно и наравно из покрета у нашем друштву* (Хрватска модерна II, 1959, 206). — *Неће они ништа замрљати. Па ако и буду, све ти се може очистити* (А. Ковачић, У регистратури, 99) — у којима се каже: није потребно да обузима плашња ако се претходно буду вршиле дужности (у првом примеру) и све може да се очисти ако се претходно буде замрљало (у последњем) — анализирамо само ова два примера, од којих је први дат за презент несвршених, а други за презент свршених глагола у реченицама од којих зависи футура II. За анализом осталих сличних примера немамо потребе јер и они намешу исти закључак.

буду давали (В. Десница, Прољеће у Бадровцу, 188). — *То ћу са сигурношћу дознати тек навече кад се будем уснињао* (Исто, 301). — *Кад се буду закљичали, он им неће вјеровати* (М. Лалић, Хајка, 294). — *Кад будемо причали успомене као послуже сваког рата, сјетиће се и они* (Исто, 400). — *А шта ће бити када други буду овако у новинама читали о нама?* (Р. Маринковић, Ручке, 113). — *Када се буде правио обрачун с господом, првога ће објесити котарског предстојника* (Сл. Колар, Ми смо за правуцу, 22). — *Шта ће да буде када људи више не буду носили пертаце* (Р. Константиновић, Дај нам данас, 415). — *Биле су одлучиле да побегну када их буду спроводили у логор* (Ј. Поповић, Истините легенде, 259). — *Док он тамо далеко буде учио велику војничку науку, могао би му когод цуру претети* (Сл. Колар, Ми смо за правуцу, 116).

Уколико се посматра временски однос, који је овде, рекли смо већ, а то потврђују сви наведени и бројни други такви примери — однос истовремености радња, тај се однос претпостављене радње у футуру II не одређује према времену говорења него према времену неке будуће радње, било да се та радња означава каквим модалним знаком као у последња два, било обликом футура, као у свим претходним овде наведеним примерима. И то футуру II даје релативни карактер. Али га нереализованост њим означене радње лишава и таквог временског и даје му модални карактер.

г) А и у другим врстама реченица, обично релативних реченица било које врсте, где се футура II употребљава у предикату, овај облик несвршених глагола такође означава још нереализовану радњу која се претпоставља као истовремена с будућом радњом према којој се утврђује њен временски однос. И овде опет, без обзира на то да ли се та будућа радња као извесна казује обликом футура, или као модална — неким модалним обликом:

Што се Светић више буде врцао и копрцао, све ће се више заплитати као пиле у кучине (Вук). *Ко не буде знао, ја ћу му судити* (М. Шапчанин, Сањало, 223). — *Тај црв који се буде сладио мојим месом, нека ми не излази на очи* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 383). — *Хоћу [учинићу] што будем могао* (В. Новак, Сабрана дјела I, 49). — *Знао је да ће парохију добити само они који се буду хтели оженити тим двома удовицама* (С. Сремац, Поп Бира и поп Спира, 17). — *Карахоца им је оставио аманет да никада не остану из рата који се буде водио против Шваба* (И. Андрић, Травничка хроника, 124). — *Пази да никад, у ма чему будеш газно, не прскинеш серију* (В. Десница, Проље-

ћа Ивана Галеба, 171). — Ко се буде колебао, остаће сигурно празних руку и празних шака (М. Лалић, Лелејска гора, 348). — Уколико се буде повећавала производност рада, утолико ће расти животни стандард радних људи (Дн. штампа).

а) Фүтур II несвршених глагола знатно ребе, и сразмерно врло ретко, означава и претпостављену радњу која претходи будућој радњи према којој се одређује. У неким случајевима се не може сасвим поуздано рећи да ли су те две радње истовремене или једна другој претходи. А да ли у појединим случајевима имамо прво или друго, не одређује се самим обликом футура II, него се то утврђује у контексту, у језичкој ситуацији. Полазећи пак од ње, ми сматрамо да у примерима као што су:

Ако се будеш трудио, лепо ћеш положити испите (разг.). — А ко буде дирао гуће, нека ми не излази пред очи (М. Шапчанин, Сањало, 223). — Свакога ће избацити из протокола крштених који отсад не буде петком радио (А. Лазаревић, Приповетке, 79). — Ако буде кмечала, умирићу је песницом (М. Лалић, Лелејска гора, 140). — Ако будеш затезала, скупе ће те коштати (Исто, 230). — Ако и даље буду оклевали, непријатељ ће то искористити (Дн. штампа). — Будете ли лети хладовали, ви ћете зимни гледовати (Наш језик X, 138) итд.

б) Није тешко утврдити да прво треба да дође труд (у првом примеру), па тек иза њега повољни резултати. А тако исто оно што се у претњи износи (у другом примеру) има да наступи тек ако се претходно буде вршила радња која претњу условљава, као што је оловеш јасно да гледовање преко зиме долази као последица претходног нерада (хладовања) за време лета (в. последњи пример). И сасвим је занимљиво указати на чињеницу да услов обично претходи ономе што настаје под тим условом. Занимљиво, мислим, због тога што би из те чињенице проистицало да сваки фүтур II, дакако и од несвршених глагола, у функцији правог кондиционала означава радњу која претходи оној што је произишла из тог услова. Али при том не треба заборавити да условна радња може у времену тећи и напореда са оном коју условљава. То се најлепше огледа у случајевима где је радња предиката условне и предиката главне реченице у ствари једна иста радња, какав случај имамо у примерима типа: *Ако га буду видели кад га војници скину с крста, видеће најлепшег мртваца* (Напомињем да је *видети* овде у употреби са значењем несвршеног глагола *гледати*), као што у реченици и са свршеним глаголом: *Како буде црка о, цркнуће као Јуда* (Р. Капетановић, Излазак,

213), имамо такође исту радњу и у главној и у зависној временској реченици.

655. а) Неупоредиво је рећи у употреби фүтур II свршених него несвршених глагола, нарочито у условним реченицама, зато свакако што се као његов синоним у истој функцији, у функцији означавања још нереализоване радње, за одређивање услова друге будуће радње употребљава перфективни презент с неупоредиво широм фреквенцијом. Али се ипак ми срећемо с фүтуром II и свршених глагола у функцији услова за вршење предикатом означене радње главне реченице, нпр.:

Ако и ја заслужио будем да ме макар и седам дана после моје смрти ко помене, имаће се наша деца чему чудити (Б. Јакшић Стојану Новаковићу 2. X 1962). — Могло би и незгодно да испадне ако се буду почупала братства, као што су кренула (М. Лалић, Лелејска гора, 59). — Они који вјерују и буду покрштени, биће спасени (И. Војновић, Императрикс, 245). — Ја нећу да одем кад ми будеш казала нешто страшно (Р. Константиновић, Дај нам данас, 256). — Овако ћу да изгледам ако све буде пропало (Исти, Чисти и прљави, 158).

б) У нешто чешћој, али опет доста реткој употреби, у временским и другим неким хипотетичним зависним реченицама, фүтур II свршених глагола опет означава још нереализоване радње које се претпостављају као непосредно претходне будућим радњама главних реченица, као у примерима:

Кад будеш разумео, биће већ касно (Сл. Колар, Компромис, 18). — Добро је овдје и за стално, видјећеш кад се будеш уморио (М. Лалић, Лелејска гора, 204). — Кад буде дошло да се пуца, гледаћу прво једног од њих (Исто, 215). — Шта ћеш рећи друговима када те буду упитали? (Исто, 278). — И сад кад будем стигао, чекаће ме кувано вино (Ј. Поповић, Истините легенде, 117). — Немој да мислиш како ће да те буде страх кад ти буду скинули кошуљу (Р. Константиновић, Дај нам данас, 29). — Кад се будем врадио, после свега што се догодило, мораћеш да будеш лена (Исто, 325). — Кад буду видели, мислиће и казаће да си кукавица (Исто, 345). — Све што се буде затекло унутра биће осуђено (М. Лалић, Лелејска гора, 93). — Сви који буду на време сазнали, благовремено ће се склонити (разг.).

Али не треба тврдити да и овде радња у фүтуру II увек претходи оној другој радњи. Ако се за други пример и може тврдити да у

њему прво треба да се лице којему се говори (реч је о 2. лицу) умори па да тек онда види да је добро, — у трећем по реду: говорно лице каже да ће гледати једног од њих управо у тренутку када буде дошло да се пуца. Анализом првог примера ће се доћи до истог закључка о симултаности радње у футуру II с радњом у предикату реченице од које зависи, док се четврти у томе погледу слаже с другим итд. Због тога нема оправдања ни футур II свршених глагола звати предбудућим временом, иако, како се и из ове анализе види, обе радње не падају у исти тренутак већ у једним случајевима и свакако чешће радња футура II непосредно претходи радњи оног другог глагола с којом треба да стоји у извесном временском односу. А и у првом и у другом случају извршење обеју радњи пада у исто време, наравно, ако до њега дође.

656. Та околност, поред природе перфективног презента по којој је он као предодређен за означавање будућих радњи — а у више је словенских језика, па је и у једном дијалекту (кајковском) српско-хрватског језика, такође облик за означавање будућности — и чини сасвим природном употребу перфективног презента у функцији означавања радње која непосредно претходи каквој другој будућој радњи или се често временски и апсолутно подудара с њом.

а) И перфективни презент је у тој функцији, која је, напомињем, мање функција одређивања временског односа једне радње према другој, а више функција означавања модалности условних и опште хипотетичних још нереализованих радњи, — синтаксичка опозиција футуру II. Да бисмо ту познату и овде мало пре већ споменућу чињеницу илустровали навешћемо један број примера прво условних реченица:

Ако ли он то *не учини*, ми ћемо те одмах погубити (Вук Карацић, Први и други устанак, 76). — Ако се *не умирите* и злудума *не оканите*, ја ћу на вас дићи војску (Исто, 80). — Ако то срећно *свршимо*, ласно ћемо се погодити (Л. Лазаревић, Приповетке, 124). — Ако се стари *почне* плашити . . . , тад ће сина заговорити дома (И. Војновић, Сабрана дјела II, 6). — Ако ти се сада кћи *не уда*, неће никада (Исто, 295). — Папа му објашњава кардиналски чин ако му *изручи* Цема (И. Андрић, Проклета авлија, 61). — Прети да ће га прегазити ако само *поклекне* (Исто, Травничка хроника, 276). — Само ако му *да* круну, неће то никоме рећи (А. Цесарец, Царева краљевина, 336). — *Дође* ли до густа . . . , онда ће се у случају нужде казати (Сл. Колар, Ми смо за праву, 26). — Само ако све то сретно преживи,

бациће ту проклету службу (Исто, 23). — И ту су се договарали како да бране иметак ако усташе *ударе* од вароши (Б. Ђопић, Пролом, 328). — Ако за дан-два не стигнемо, донеси ми ону нову капу (Исто, 58). — Ако *наћете* на њему зрно каве, биг ћете сретни (Вј. Калеб, Дивота прашине, 93). — Дат ће теби барба ако опет *побјегнеш* (Исто, 227). — Ако му *се* што *деси*, осветићемо га (М. Лалић, Лелејска гора, 48). — Ако нас јесен ту *затекне* и рат се *не заврши*, истражиће нам се сјеме (Исто, 57). — А ако *роди* сина, отац ће се бринути за његову будућност (Р. Маринковић, Руче, 15). — Па ако ми *доћеш* под ножице, острићи ћу ти нокте (Исто, 152). — Ако ми *допустите*, ја бих отпочео тиме (Исто, 189). — Јер ако их *ухвате*, власт ће прво да пита за јатаке (А. Ђосић, Деобе, 112). — Ако *не побегну*, биће смрт људскија (Исто, 88). — Јагмит ће се за њега ако икада *угледа* пазар (М. Божић, Курлани, 23). — Ако ме *не примите*, идем ни сама не знам куда (Ј. Поповић, Истините легенде, 290). — Ако га *преживимо*, више нећемо наставити заједнички живот (Исто, 235). — Ако се његова одлука раније *открије*, иступит ће и изгурат макар како до матуре (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, 147). — Ако то *урадиш*, рекао је, биће добро (Р. Константиновић, Мишоловка, 17).

б) Подједнако често у одвећ сродној функцији, у хипотетично-временским и сличним реченицама такође срећемо перфективни презент напореда с футуром II и неупоредиво чешће од овог облика, као у примерима:

А чим *престане* ово страшно вријеме, поћи ћемо у Дубровник (Д. Шимуновић, Сабрана дјела, 267). — Шта ће казати свет кад *види* да се кажњава најтежом казном један угледан првак (И. Андрић, Травничка хроника, 209). — Кад *проћете* чаршију, задржите се код Јени-џамије (Исто, 289). — А он не попусти док ви њему *не попустите* (А. Цесарец, Царева краљевина, 170). — Осведочићете се сами кад тамо *доћете* (Исто, 305). — Кад *стигнемо* тамо, питаћу их још једном (М. Лалић, Хајка, 127). — Када *се окушимо*, пробићемо пут куда год кренемо (Исто, 176). — А када се мало *удаљимо*, пустићемо те да идеш својим путем (В. Калеб, Дивота прашине, 41). — Не пуцај ти док *се не види* шта ће бити (Исто, 128). — Доћи ћеш к мени кад *се сврши* рат (Исто, 80). — Београд ће се борити док га ми *не ослободимо* (Ј. Поповић, Истините легенде, 262). — Чим *наићу*, скочићу тамо (Исто, 41). — Ја га нећу дирати док ви *не оздравите* (Р. Маринковић, Руче, 75). — А кад то *постанем*, . . . сјетиће се једнога да-

на своје тајне у мојој глави (Исто, 199). — Сазнаћу све, чућу кад се рат сврши (Д. Ђосић, Деобе, 113). — Ви морате да се покоравате мојој команди све док ме виша команда не смени (Исто, 170). — А док Горњи прокрче и обраде нову вртачу, Гарићу ће већ поиспадати зуби (М. Божић, Курлани, 60). — Вјеко, рекла је умиљато — кад *побиједиш*, хоћеш ли ме повести у Загреб? (Исто, 222). — Кад *добеш* у пустињу, опаметићеш се (Р. Константиновић, Мишоловка, 24). — А кад *сване*, нећу имати свећу (Исти, Излазак, 268). — Кољко *добијемо* тољко ћемо поделити (разг.).

Мада смо с правом рекли, па и наведеним примерима потврдили да се перфективни презент у овој функцији неупоредиво чешће употребљава од футура II. — нема ни једног од сада наведених примера где место првог не би могао бити употребљен овај други облик. Када бисмо казали: *Ако он то не буде учинио ми ћемо...*; *Ако то будеш урадио... биће добро*; *Чим буде престало ово страшно вријеме; поћи ћемо* и *Кољко будемо добили тољко ћемо поделити* — наводимо само први и последњи пример из оба става, из става а) и б) ове тачке, — рекли бисмо у свему оно исто што је казано облицама перфективног презента у тим примерима. А то се може казати и за све овде наведене, и бројне, па можемо рећи и неизбројне, такве примере.

657. Презент имперфективних, за разлику од презента перфективних глагола ретко се употребљава, напореда с футуrom II за условне, односно хипотетичне радње које би претходиле будућим радњама. Али то не значи да у таквој служби никако и нема презента од основном својом имперфективних глагола. Само се и ту поставља питање да ли у тим релативно ретким случајевима такве употребе презента на коју ипак наилазимо у савременом језику значе стварно имперфективну условну, одн. хипотетичну радњу. По нашем мишљењу — не значе. Да бисмо поткрепили такво своје схватање, даћемо анализу неколико примера, међу којима можемо навести случајеве као што су:

Ако те господар Лукша *пита*, реци му да сам их ја пустила (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 188). — Бојим се ипак да, ако ми *не пишеш* преко наше амбасаде, могу или загубити или не тражити ме (Р. Петровић, Пет писама, 443). — Претио је Јоци да ће га бити ако *не пије* (В. Петровић, Приповетке, 195). — Ако је *вози* к доктору, умријеће путем (С. Колар, Приповијетке, 110). — Ако сви *иду*, неће ни познати да мене нема (М. Лалић, Хајка, 36). — И ми ћемо тако погинути ако *треба* (Ј. Поповић,

Истините легенде, 276). — Ако нас оружана сила *пита*, морамо да знамо наше бројно стање (Д. Ђосић, Деобе, 41). — Кад му *пишеш*, не заборави му то рећи (разг.).

У таквим случајевима или имамо перфективно значење према основи несвршеног глагола, као у првом и другом примеру, где *пита* значи једноставно *упита* (в. о овоме детаљније у глави о систему вида, тач. 573. б), а *пишеш* — *пошаљеш* писмо. Или се из контекста, из језичке ситуације подразумева неки знак, нека прилошка одредба која облику презента даје карактер релативног презента за будућност¹. У петом по реду примеру (из Лалићеве Хајке) из контекста видимо да они о којима се говори да *иду* још нису пошли на пут, и да је то *иду* футурски презент, као што облик презента *треба* (у непосредно следећем примеру) уз се подразумева допуну да се *погине*, што ће рећи да буде нешто што још није било. То значи да је употреба таквог презента несвршеног глагола могућа у функцији футура II. Али сама околност што овај други облик најнедвосмисленије означава претпостављену (још нереализовану) радњу, до чијег извршења тек има да дође (ако уопште и дође) и чини да је ту не само неупоредиво чешћа употреба облика футура II од презента имперфективних глагола, да је употреба овог другог облика у таквој функцији управо одвећ ретка, као што је, обрнуто, перфективни презент ту у несразмерно чешћој употреби, од облика футура II, на који се готово изузетно ретко наилази.

658. Ипак, насупрот многим мишљењима, ни перфективни презент у неким случајевима не би могао бити употребљен са значењем футура II свршених глагола. Ово је добро запазио, јасно истакао и потврдио неким примерима М. Крвар. Од тих његових примера као најпоузданији доказ навешћемо стихове из народне песме: *Него да ми ватру наложимо... па кад дође лијеп данак Петров, што будемо на ватру сложили, оно ћемо љепше поградити?* А управо

¹ И. Грицкат, штавише, говорећи о таквој употреби имперфективног презента наводи само случајеве где су прилошке одредбе и употребљене, а не да се само подразумевају (в. *О неким особинама футура II*. Наш језик VIII н. с., 99). А ми бисмо поводом тих примера, не рачунајући наравно оне у којима је имперфективни глагол употребљен с перфективним значењем, — казали да су и они доста необични и нису случајно нарочито прављени. *Кад сутра идеш у позориште, уживај и за мене*; *Кад догодине зидаш кућу, пази на каквоћу цигле*. И можемо додати уз то да би они у условним реченицама (с везником ако) били свакако обичнији (Ако сутра идеш у позориште ита.).

² Поред овог добро наведеног примера са значењем у коме се не би могао употребити облик презента, код Крвара има и других примера исте вредности, али такав није онај који Крвар одмах за овим наводи јер то и није облик перфективног већ имперфективног глагола, а футур II, осим у изузетним случајевима о којима смо већ у непосредно претходној тачки, говорили, нема синонимску вредност с презентом несвршених глагола. И разумљиво је наравно што се футур II у томе и другим таквим примерима не би могао замјенити обликом презента, али то нико, бар колико је нама познато, није ни тврдио.

поводом овог примера је много раније говорио о значењу готовости извршења радње у фиксираним тренутку, које може имати тај облик. Али иако је то стих одређене врсте, одмах можемо рећи да ту немогућност замене обликом презента не условљавају никакви други већ управо семантичко-синтаксички захтеви, што потврђује опет Краварев мало даље наведени пример: *Ако брод не стигне на вријеме, ми га више нећемо чекати него ћемо у јутру поћи у луку, па буде ли дошао, наћи ћемо га тамо*, — као и тумачење које одмах за примером долази и које гласи: „Ту се буде дошао не би без штете по смисао могло замијенити са *доће* јер се хоће рећи: ако се (ујутро) покаже да је (у ноћи) дошао“. Али тамо није разјашњено услед чега се овде перфективни презент не може употребити у функцији футура II перфективних глагола иако су ова два облика у изузетно великом броју случајева прави синоними. Тачно иначе запажена разлика у њихову значењу у два овде наведена и у сличним случајевима своди се на то што смисао футура II садржи у себи казивање да је нешто било — значи пре онога што се казује ралњом право, тј. футура I. Али зар се то најчешће не казује и обликом перфективног презента? Могло би се помислити да перф. презент означава непосредно претходну (претпостављену) радњу, у односу на ону којој претходи, а облик (футура II) с радним придевом не мора значити такву већ и било кад пре (у претпоставци наравно) свршену радњу. И ту несумњиво има нешто тачно, али суштина разлике о којој је реч није у томе, већ у нечему другом. Ми у знатно обимној граби коју смо прикупили нисмо нашли примера овога типа који би нам помогли да откријемо ту суштину. То, с једне стране, значи да су такви примери ретки, а с друге нас стране присиљава да их сами направимо, што у принципу врло нерадо чинимо. Но будући да смо на то принуђени, узећемо такве случајеве који ни по чему и ни за кога неће бити необични. Ево неколико таквих примера: *Чим стигнемо до ваше куће, ми ћемо, ако остали буду дошли, одмах продужити даље.* — *Када се закажу испити, полагаће сви који се буду пријавили.* — *А награде ће, када дођу, добити они што их буду заслужили.* — *Чим одслуже војску, запослиће се сви који буду завршили школу.* Када с овима узмемо и два горе наведена примера, пада нам у очи да у свима, поред главне реченице

А свакако је јасно да у реченици: *Зар нисте знали да ћу вам ископати очи ако будете слушали мису* — с овим обликом значи будућу условну, дакле, још нереализовану радњу, док би с презентом могла, истина, и то значити, али пре него то, с презентским обликом у условној реченици, значи: *Зар нисте знали да ћу вам ископати очи ако уопште слушате мису.*

¹ А. Musić, *Kondicional u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, књ. СХХVII, ст. 152.

с предикатом у облику футура I, имамо најмање још по две од њих зависне реченице, обе с радњама у предикату које претходе, односно треба да претходе будућој радњи главне реченице. У оваквој случају предикат једне од тих хипотетичних радњи, оне што непосредно претходи будућој радњи главне реченице стоји у облику презента, док у предикату оне друге, која је прави услов вршењу радње главне реченице и значи готовост извршења радње не само пре будуће већ и пре извршења „предбудуће“, такође хипотетичне радње — место футура II не може доћи облик перфективног презента. У таквим случајевима, значи, перфективни презент и футур II свршених глагола нису синтаксички синоними. И док је предбудућа радња означена перфективним презентом увек везана за време после момента говора, она прва, условна радња казана обликом футура II, може штавише, иако не мора, припадати и прошлости. А као главно она означава готовост извршења радње у фиксираним тренутку.

Уопште узето, футур II не означава радњу која претходи само будућој, већ, истина неупоредиво ређе, зависно од језичке ситуације у којој је употребљена, може означавати и прошлу радњу, која је и у тим случајевима опет хипотетична. То су уосталом запажали и истичали скоро сви граматичари српскохрватског језика. Што се ни из контекста, као у примерима о којима је било речи у непосредно претходном ставу, често не може знати да ли се дотична радња означена обликом футура II везује за прошлост или за будућност, могао би когод објашњавати чињеницом да то за разумевање онога што се у датој прилици казује нема нарочитог значаја. Зато што је у случајевима које сад спомену смо важно само да се зна да се футуром II означавају радње које су готове, односно које се претпостављају као готове у једном, зна се којем тренутку, у будућности, а време када су оне могле бити извршене, нема, рекло би се, никаквог значаја. Али ми сматрамо да није баш тако, него језик тежи све већој јасности. Та тежња је у самој природи језика, и зато би се у случајевима с последњим примерима, уколико би се оно што садрже праве условне реченице односило на стварну прошлост, и рекло: *Чим стигнемо до ваше куће, ми ћемо, ако су остали дошли, одмах продужити пут...* и *Чим одслуже војску, запослиће се сви који су завршили школу* — да друге примере не анализирамо.

659. Иако стоји могућност да се и у другим случајевима, нарочито када је прошлост одређена другим којим језичким знаком, употреби облик перфекта за означавање прошлих радњи које су се раније чешће означавале обликом футура II — ми и у новијем језику наићемо гдекад на случајеве с овим обликом.

а) Код Вука Караџића налазимо примере: *Ако вам буде дошао знам да сте га лијепо дочекали и Знам да сте га према ономе што буде донио лијепо обдарили*¹. — *Ако се против те жеље и труда буде што украло, то је било по слабости људској*. — *Бојим се да се не будем узалуд трудио око вас*. — *Зато се јако бојим да не буду те стихове начинили калуђери*. — *Ако бог да и срећа јуначка / те с' не буде јоште оженио, / ја ћу млада баш за њега поћи* (нар. песма)². Томо Маретић је, могао би когод рећи, у праву када каже да би у овим и оваквим примерима прави перфекат био сасвим на своме месту³. Са синтаксичке тачке гледишта он је доиста у праву, али се модални карактер хипотетичности стилски свакако јаче истиче обликом футура II. Па и поред тога у језику новијих писаца све мање налазимо примера употребе футура II за означавање хипотетичних радњи везаних за несумњиву прошлост. Ипак су свакако такви примери: *Ево лекарије у џепу, само ако се не буде разбила* (Д. Шимуновић, Туђинац, 189). — *Ако не буде Сабљић ништа видио, онда се не зна где смо* (М. Лалић, Хајка, 65). — *Ако бујица буде однела мост, он не може доћи кући док вода не опадне* (разг.). — *Ми још чекамо њихову поруку, али шта ако ништа не буду поручили?* (исто). — Но та ретка употреба футура II за прошлост не говори о њеној необичности, већ о све ређој употреби овога облика уопште.

б) За доказ да се футур II не употребљава само за радње које се везују за апсолутну будућност, наводи се и пример: *Кад се сви ухвате, онда онај пусти сламке, па се љубе ко се с ким буде ухватио*. Ми се можемо сложити с А. Белићем када каже да се овде тај облик може заменити презентом. Али то за нас није, као за Белића, историјски⁴ већ релативни, квалификативни презент (... онај пусти сламке, па се љубе ко се с ким ухвати), јер се њим означава радња која се врши (боље рећи — која се вршила) у више прилика, свакад када се створе услови за њу, тј. свакад када

¹ Вук Караџић, *Преписка VII*, стр. 245.

² И ова три последња примера су из Вукова и Даничићева језика, одн. из језика народних умотворина, а ми их узимамо из велике Граматике Т. Маретића, уз напомену да их тамо има још, али смо ми узели само оне за које не може бити сумње да се радње означене футуrom II у њима односе на прошлост. И то узимамо примере који ни по чему нису необични ни за данашње језичко осећање било кога што говори српскохрватским језиком. А усамљеним и недовољно разумљивим примерима као што је: *Да ме будеш за Ивана дала, сад би оно моји свати били* — и не треба поклањати никакву пажњу у разматрању облика савременог језика.

³ У *Gramatici i stilistici*, тамо где ове примере (на стр. 542) даје, он иза футура II у загради каже: „т. ј. ако се *украло*“.

⁴ А. Белић, *Историја српскохрватског језика II. Речи с конјугацијом* (Курс универзитетских предавања, стр. 156).

се у игри поступа по обичају¹ који се у овоме примеру описује. А јасно је да у времесном односу према радњи главне реченице футур II опет овде означава прошлост. И за тај се облик у овоме случају, пре него у ма коме другом, може рећи да је више темпоралног него модалног карактера јер се њим означава радња која је прошла, односно радња чије је вршење (боље рећи понављање с времена на време) било прошло за време када се о њој говорило, а при том — ово посебно наглашавамо — није условна ни дубитативна (то јест њено вршење није ни под каквом сумњом) као у свим претходним примерима за употребу футура II у претежно кондиционалној функцији, која га чини несумњивим модусом. Па и у овоме, од осталих изузетом случају, није искључена свака хипотетичност вршења радње означене обликом футура II. Исти тај квалификативни футур II имамо у примеру: *Тако се поређају на трче, и ко први буде стигао* (= ко стигне), *добија награду*, који није безвременског, како мисле неки граматичари², него свевременског, или тачније — вишевременског карактера и који је можда и дат негде у збирци пословица, али није пословица, него опис једног обичаја.

660. а) Модалност футура II у самосталним реченицама типа: *Да не буде куда утекао с оним новцем?* — *Да не будеш то заборавио* код куће и сл., занимљивим и по томе што су доказ да се овај облик не употребљава само у зависним реченицама. — ни за кога не може бити у питању. Футур II у њима је најизразитији модус јер се њим, како смо раније констатовали³, ту износи само претпоставка а не никаква извесно извршена радња, иако се могућност њеног извршења везује за прошлост. И зато би се с истим смислом у таквим реченицама могао употребити и облик перфекта (*да није утекао?* и *да ниси заборавио?*). Па ипак је модални карактер дубитативности изразитије казан обликом футура II него да је место њега тамо употребљен облик перфекта. Или ће бити да нам то само изгледа тако, иначе би врло тешко било објаснити све ређу употребу футура II и у оваквим случајевима.

б) Када се говори о модалности овога облика без које он, по нашем схватању, није ни у случајевима где изгледа да је најмање има — свакако се с правом може поставити питање: *зашто га и не назовемо глаголским начином (модусом), него га још увек убра-*

¹ С обзиром на то А. Белић је у праву када (на истом месту) тврди да се овим обликом означава и радња која претходи времену говорења. Али је ту требало истаћи још и итеративни карактер радње у футуру II.

² И. Лалевић, *Синтакса српског језика*, Београд 1919, стр. 77.

³ У расправи *Начин одређивања значења глаголских времена*. Јужнословенски филолог XXII, 38.

јамо у глаголска времена и задржавамо за њега термин који га дефинише као глаголско време. И доиста би било довољно основа за увршћивање овога облика међу глаголске начине, где би се могао назвати *кондиционалом*. И то, по нашем мишљењу, с више права него што се тај термин још увек врло широко употребљава за модус потенцијал. Јер не треба сметати с ума да је функција означавања услова само један од бројних модуса који се означавају потенцијалом (в. ниже у т. 672. а—ј), док је футур II прави кондиционал у претежном броју случајева. И због тога га је, како смо већ (у т. 653. г) рекли, А. Востоков и називао условним футуром. Због тога му свакако и наш познати синтаксичар А. Мусић у својој студији о кондиционалу спонтано посвећује знатан део те студије¹, на крају које изрично каже „... добила композиција (*по*) хвалио будем своје (2.) значење како му драго, [она] кондиционал јест и остаје њен претерит“². А ако је кондиционал, он је јамачно модус, а не време.

661. Видели смо да се напоредо с футуром II свршених глагола у његовим функцијама, и неупоредиво чешће од овог облика, употребљава перфективни презент (т. 656. а) и б), док се презент несвршених глагола може употребити у истој функцији футура II глагола истог вида под одређеним, горе (у т. 657) изнетим, условима. Али се напоредо с футуром II као синоним овога облика, у српскохрватском језику употребљава облик презента оваквих глагола сложених с префиксом *уз-*, који имамо у примерима:

Кад *успишем* Гриму, питаћу га (Вуково писмо Копитару од 19. новембра, 1823). — А сад ако што *узмисле*, они ће писати (Исто од 8. децембра, 1823). — Ово писамце пошаљите Гриму кад му *успишете* (Исто од 21. маја, 1824). — Ако ја још шест месеци овде *узморам седети* (Исто од 22. августа, 1832). — Казао је да ће вас посетити ако *узима* кад (Писмо Л. Мушицкоме од 14. октобра, 1816). — Ја сам била за јунаком, и ако се још једанпут *узудајем*, опет ћу се удати за јунака. — Ако их, вели, у свачем *успитам*, ... онда су управо они кнез, а ја нијесам. — А народ српски докле гођ својим језиком *узговори*, пјеваће му име. — Штогод више ми ову разлику између словенског и српског језика *уичувамо*, то ће бити боље за оба два језика³.

а) Вук је, како видимо, врло често употребљавао овај облик за означавање још невршене радње која ће се, по претпоставци, вршити

¹ А. Musić, *Kondicional u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXXXVII, 149—168.

² На означеном месту исте студије, стр. 209.

³ И последња четири примера такође су из језика В. Караџића, прва два од њих из историјских, а друга два из граматичких списа његових.

истовремено с будућом радњом коју условљава. И употребљавао га је у својим списима сваке врсте, а најчешће у приватним писмима, тамо дакле, где је тај облик дубоко био срастао с језичким осећањем његовим. Врло често га налазимо и у Вукову преводу Новог завјета. Ми бисмо, штавише, рекли да је овај презент свршено-продужног значења код Вука чешћи него у народним умотворинама. А нема ни писаца из редова Вукових најдоследнијих следбеника чији би језик више обиловао тим обликом, мада он ни код тих писаца није необичан, како нам то сведоче примери:

Ја га утврдим да што год ја народу *узговорим он посведочи* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 77). — Гргуре, ако *успишеш*, реци да су трутови у школама излишни (М. Шапчанин, Сањало, 94). — Ал' ако те три и четири ствари *не узимаш* код себе, лако може да се одбије од тебе (Б. Јакшић, Дела III, 362). — Ако га гдје *успитају* како је живио, а он ће рећи (Ј. Јурковић, Сабране приповијести II, 52). — Ако само *успита*, свако ће му одговорити као вода (М. Глишић, Приповетке II, 127). — Баш је јуче Ханумина сестра донијела вишања, велећи нека их има, ако болесница *успита* (Осман Азис, Без наде, 245) — Па зашто не би и ти љубљен био, / *Усхтеш* ли само? Ја ти нудим злата (В. Илић, Песме, 75). — Даћеш из магазе Војкану тридесет кварата кукуруза кад *усхтедне* (И. Бипико, Пауци). — А капетану ћемо, ако *успита*, казати (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 257). — Ако сваки *успише* својим говором, онда ће се створити хаос (А. Белић, Српски књижевни гласник н. с. 52, 456). — Ако *усхтједне* и *узмогне* платити (Б. Гргић, превод Америчке трагедије Т. Драјзера, 277). — Али кад *устреба*, ја ћу гладовати боље него ико (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 93)¹.

б) У потпуно идентичним случајевима, и Вук и остали наведени писци, напоредо с оваквим, употребљавају и облик сложен од презент глагола *бити* и радног придева основног глагола, у истом значењу, и насупрот томе што се не може спорити и извесна перфективност презентских сложеница с префиксом *уз-*. Јер не треба сметати с ума да су те сложенице перфективно-продужног видског лика, да оне у ствари значе отпочети радњу па је затим неодређено време вршити, што значи да се њима ипак означава неограничено вршење радње. И то је оно што је главно, и што их чини синонимом, не у свему потпуним, с футуром II несвршених глагола. А зато је јамачно, пошто су ти облици ипак синоними, и дошло до слабљења фреквен-

¹ *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик*. Јужнословенски филолог књ. XXVI/1—2, стр. 111—113.

ције једног од њих, тј. до постепеног ишчезавања облика презентских сложеница с префиксом уз-. И мада се тим презентским сложеницама не може спорити књижевнојезички карактер, нити се може рећи да су оне сасвим стране данашњем нашем језичком осећању, — оне, уколико се на њих наилази, данас унеколико архаично звуче.

У једној својој расправи у којој смо се задржали и на проблему употребе презента с префиксом уз- у функцији футура II, друкчије смо него овде те облике означили као апсолутне синониме. Овде то мишљење мењамо утолико што кажемо да они нису у свему баш то. А на ово у нијанси друкчије мишљење навела нас је чињеница што и ти презентиду ипак у перфективне глаголе, иако они не значе само отпочињање него и дубље залажење у вршење њиховим општим делом означене радње (исп. у глави о глаголском виду, тач. 568. в-3). И ова компонента означавања продужног вршења радње чини њихов презент синонимом с футуrom II истих глагола без суфикса, па се зато и говори да је *кад устреба*, рецимо, *ја ћу гладовати* = *Кад буде требало ја ћу гладовати*. А то исто може се рећи и за остале наведене примере. И ми смо на основу тога извели закључак да би се свагда место презента с префиксом уз- могао употребити футур II несвршеног, тј. истог глагола, без овога префикса наравно.

Полазећи од те чињенице, неки граматичари тврде да су ови презентиди по виду имперфективни, док их други сматрају перфективним. Ми се, наравно, слажемо с овима последњим. И није тешко доказати да префикс и овде уноси свршеност у значење глагола с којима се спаја у једну реч у облику презента. А као први доказ да је, и поред означавања извесног трајања, ипак овај облик (мислимо на презент с префиксом уз-) перфективног глаголског вида јесте то што се он у правом индикативном значењу никада не употребљава у облику презента, што уопште нема, нити може имати, ни других облика који се употребљавају само од имперфективних глагола, имперфекта, рецимо, или глаголског прилога садашњег. А други доказ, исто толико сигуран, имамо у околности да се ниједан такав презент не може употребити у функцији допуне глагола *почети*, што се може узети и што се узима као сигурно мерило глаголског вида¹.

¹ Насупрот овима недоказано је остало мишљење изнесено у раду *Футур II и еквивалентни глаголски облици...* (Pitanja književnosti i jezika knj. IV i V, стр. 23. и 24) којим његов аутор с позивом на тачну Белићеву констатацију да „видско значење припада само основи глаголској док начинско и временско глагол добија од временских и начинских погодаба“, — покушава обеснажити мишљења низа лингвиста (Маретића, Решетара, Белића, Вајана, Грубора и др.) о присуству перфективности у презенту глагола с префиксом уз- у значењу футура II, према којој констатацији глаголски облик (овде футур II) не би могао променити вид. Футур II, међутим, није облик који се употребљава

662. У вези с тим ми скрећемо пажњу да није ово једини случај у коме перфективни глаголи перфективно-продужног (ингресивног) видског лика значе и извесно, па често и дуго трајање после отпочињања онога што они значе. Упућујемо за то на карактеристику видског значења глаголâ: *заседети се*, *запити се*, *залумповати се* и сл. о којима је било говора у т. 568. в-1), као и на значење повратних глагола с префиксом *на-* који значе надовољити се онога што се казује основним глаголом вршећи то дуже времена (в. т. 584. б). За нас, значи, префикс уз- и у ове презенте уноси елемент свршености. Зато ја као потпун синоним презенту с префиксом уз- у функцији футура II пре сматрам сложени предикат с презентом глагола *стати* (у значењу *почети*) у управном делу и инфинитивом, односно презентом с везником *да* дотичног глагола у допуни (*Ако ушчитам*, значи: *Ако станем читати*; *ако успишеш* = *ако станеш писати* итд.), макар да се свугде, мислимо код свих таквих глагола, не може овако знаком једнакости везати презент с префиксом уз- и сложени предикат с глаголом *стати* (у значењу *почети*) у управном делу, него би ту пре по смислу, био на месту презент глагола *десити се* (*Ако се деси да могу*, а не *ако станем да могу*; *ако се деси да мора*; *ако се деси да треба* итд.). Уосталом, у овом последњем примеру се још увек глагол с префиксом уз- употребљава (*ако устреба*) не само у презенту већ и у осталим облицима (в. I књ. Савременог језика, т. 534. г). А у претходна два случаја, као и у случајевима с осталим несвршеним глаголима, футур II у облику *будем* + радни придев у најширој је употреби.

663. Док презентиди с префиксом уз- у функцији футура II, и уколико се данас још употребљавају, како рекосмо, архаично звуче, други један облик презента неких глагола, некада сасвим обичан у функцији футура II, више се никако и не среће у употреби. Вук је, наиме, ако судимо по ономе што налазимо у његовој Граматици уз Рјечник (стр. VI), поред облика сложеног од презента глагола *бити* и радног придева несвршеног глагола од којег се тај облик узима, употребљавао и сложенице: *дадбудем*, *знадбудем*, *имадбудем*, *могбудем*, *смједбудем* и *хтједбудем* (од глагола: *дати*, *знати*, *имати*, *моћи*, *смјети* и *хтјети*). Али су ти облици особина старијег нашег језика. Они су се, истина, како Вук на малопре цитираном месту каже, употребљавали у Херцеговини и Србији онога времена. Т. Маретић у својој Граматици (стр. 556. II-ог издања), поред четири примера из личног Вукова језика даје и неколико њих из Вукова и Даничи-

само у имперфективном виду. А што је важније, перфектизованост у овоме посебном случају не уноси никакав облички знак темпоралности, односно модалности овога облика, већ префикс уз-. А префиксима ту функцију није могуће спорити.

ћева превода Библије, по један из народне песме и Даничићева превода Мајковљевог Историје српског народа и свега још два из осталих извора које је употребио за своју Граматику. Али међу свим тим примерима нема ни једног за облике *дадбудем* и *смједбудем*, па зато Маретић нарочито истиче да их није нашао код Вука, код кога су обични само *хтједбудем* и *могбудем*. А поред оних што их налазимо у Маретићевој Граматици, ја сам у Вуковим списима и његовим писмима забележио још неколико примера, али су сви ти примери, осим по једног са *имадбуде* и *знадбуде*, и са онима што их налазимо у његовом преводу Новог завјета, опет од иста ова два глагола. То ће рећи да је већ код Вука употреба ових презентских сложеница у значењу облика сложеног од *будем* и радног придева наведених глагола била знатно сужена. А по ономе доста оскудном броју примера које смо забележили код писаца из редова Вукових савременика (*Код нашега девлета кад хтједбуде направити може* — П. М. Ненадовић, Протокол писама, 165) и његових најдоследнијих следбеника: код Даничића (*Обећаше да ће половину дати ако кнез и властела хтједбуду*, превод Историје српског народа А. Мајкова, 246); Л. Ботића (*Када би ми дошао ред да ја у оној јагми могбудем куповати, изабрао бих једну од онијех*, Дјела, 200); И. Гарашанина (*Кад се та најпростија церемонија и учтивост не сме дбуде упражњавати*); М. Шапчанина (*могбуде — буде могао*, Целокупна дела V, 483); Ф. Ивековића (*Кад имадбудемо добрих монаха, све ће се друго лако уредити*, Живот светаца, 160); Б. Поповића (*Ако могбуде да га примора на чекање*, превод Дон Кихота, св. I, стр. 179), — сасвим је јасно да се овакви облици даље нису ширили. Они су се, напротив, постепено губили из нашег језика, и народног и књижевног. И можемо рећи да их данас више уопште не налазимо, него је њихове употребе, која је већ у Вука почела слабити, пре неколико деценија нестало из српскохрватског језика. А то је, уосталом, и потпуно разумљиво када се има на ум да су ово све несвршени глаголи и да је футур II несвршених глагола, поред осталих и ових о којима овде говоримо, и данас у врло широкој употреби.

664. а) У примерима за поједине функције футура II међу тим облицима с радним придевом наведен је и по неки случај у коме стоји трпни (а не радни) глаголски придев. Али су то они случајеви у којима, у погледу функција, нема, осим по глаголском роду, никакве разлике у вези с тим да ли је у футуру II радни или трпни придев. Такав случај управо имамо у примеру И. Војновића: *Они који верују и буду покрштени*, или у примерима М. Лалића:

Ако цијела та „полутанска војска“ буде поклана... за раднички покрет то и неће бити неки нарочити губитак (Свадба, 56); Д. Босића: *Победиће обојицу кад буду преморени и искрвављени на земљи* (Деобе, 146); Сл. Колара: *А буде ли Микулић изабран, можда ће се и у парламенту спомињати* (Ми смо за правцу, 219) и њима сличним.

б) С овима се могу узети и случајеви употребе правих придева, прилога или придевских, односно прилошких одредаба, место трпних глаголских придева у примерима типа: *Како ће бити леп кад буде слободан* (Ј. Поповић, Истините легенде, 17). — *Кад више не будемо способни за друго, све ће нам се опростити* (М. Лалић, Хајка, 27). — *Кад буде сигуран да му ништа не могу — смијаће ми се у очи* (Исто, 409). — *Али су скренули косо да се одрже на висини да би могли, ако буде потребно, прихватити борбу* (В. Калџић, Дивота прашине, 86). — *Ошинућете по првој кад буде под нама — рече — на двадесет метара* (Исто, 134).

в) Нешто је чешћа веза презент глагола бити с трпним глаголским придевом у такође пасивним модалним реченицама какве су: *Тако би изгледао живот овог госта Барухове куће кад би требало да буде приказан у неколико реченица* (И. Андрић, Травничка хроника, 36). — *У себи је носио скровиту жељу... да му дете буде примљено прво на школовање* (Исто, 47). — *Постараћу се да буду сахрањени* (Ј. Поповић, Истините легенде, 305). — *Зар да на томе остане да народ просто буде поробљен?* (Исто, 170). — *У поднеску се предлаже да буде испитан као свједок* (М. Божић, Курлани, 239). — *Учини да не будем прогнана* (Исто, 281). — *Свим силама су настојали да гости буду примљени како ваља* (дн. штампа). — *Никад није допуштао да буде критициран* (исто), — у којима је модалност видна из глагола управног дела предиката (односно из управне реченице) који говори да нешто треба, да се нешто жели, да се на нечему настоји, који, једном речју, увек наговештава лични став. А остварљива радња на коју се тај став односи, дакако, уколико до њеног остварења дође, може бити реализована само у будућности, Смисао реченице, па ни њен карактер наравно, ни уколико се не би изменио кад би у оваквим случајевима место футура II с трпним придевом био узет друкчији пасивни облик зависне реченице у облику презент главог глагола с повратном речцом *се*, нпр., *кад би, наиме, место да буде приказан било речено да се прикаже*; *место да буде примљено — да се прими*; *место да буду сахрањени — да се сахране*; *место да буде просто поробљен — да се просто пороби*; *место да буде*

испитан — да се испита; место да не будем прогнана — да се не прогнам; место да буде критизиран — да се критизира.

г) Исто тако синонимску вредност у изразима, и реченицама с презентом глагола *јесам* и придевом, односно прилогом у предикату имају предикати од облика презента глагола *бити* и придева, односно прилога — не више у пасиву већ у медију: *Није то него треба да будемо спремни на најгоре* (М. Лалић, Хајка, 214) и *Нека вам буде сретно, рече тихи глас* (В. Калѐб, Дивота прашине, 105), — у којима: *треба да будемо спремни* и *нека вам буде сретно* значе потпуно исто што и *треба да смо спремни* и *нека вам је сретно*.

д) Од ових се наравно знатно разликују случајеви употребе придева и прилога, односно прилошких израза с презентом глагола *бити* у правом значењу футура II (из т. 664. а) и б).

ђ) А семантичко-синтаксички је потпуно исте синонимске вредности презент помоћног глагола *будем* с презентом *јесам* и са перфектом *био је* у вези с трпним придевом, где та веза има изразито временску функцију као у примерима:

Тада и Јаков *буде позван* у Београд, али он није хтио доћи (Вук). — Живио је код тетке, која и сама тада *буде ухапшена* (М. Лалић, Извидница, 63). — Тог дана коначно *буде склопљена* нагодба и *исплаћена* одштета (В. Десница, Прољеће у Балровцу, 137). — И тако се деси да два пута Зарићу *буде ускраћена* дозвола (Исто, 235). — А кад им *буде прочитана* наредба за одступање, они се јако сневеселише (разг.) и сл.

У овим је случајевима означени облик обично претеритално време за казивање радње извршене у одређено време у прошлости, у којој служби се употребљавају напоредо с њима и остала времена за прошлост: перфекат, аорист, плусквамперфекат — у релативу, наравно.

СИСТЕМ ГЛАГОЛСКИХ НАЧИНА

665. Могућности означавања личног става говорног лица, односно субјекта, према ономе што се субјекту његовим предикатом приписује, широке су у српскохрватском језику. У тој функцији, којој су, по природи својој, намењени глаголски начини (модуси), у српскохрватском се језику поред тих облика у одређеним случајевима, како смо видели, употребљавају и скоро сва глаголска вре-

мена, у којима се њихова модална функција одређује модалним значењем управних глагола, модалним речцама и изразима који се међу делове дотичних реченица уносе, као и другим језичким значајима које смо већ навели (у т. 605). А њима се оно што се субјекту приписује износи као могућа само, али још нереализована или неизвесно реализована стварност.

а) Модални карактер предиката, лични став према још нереализованим глаголом означеним процесима најнедвосмисленије се и данас изражава глаголским начинима. Тих је облика некада, у далекој прошлости постојало знатно више. У општеиндоевропској језичкој заједници највише се говори о два модална значења: о оптативу (начину за жељу) и конјунктиву (друкчије називаном проспективу)¹. А највероватније је да су та два основна глаголска начина у себи садржавала и остала модална значења, из којих су се у општесловенској језичкој заједници издвојили, као у нечем посебни, и други начини. Али ма колико да их је било, у језику у свакој прилици поједина модална значења једно од другог нису свакад јасно разграничена, што је и давало права појединим лингвистима (Б. Делбрику, нпр.) за тврдње да је највероватније у општеиндоевропској језичкој заједници могао постојати и само један модус из којег су се постепено развијала и друга посебна модална значења². У сваком случају, најпознатији је у језицима заједнице о којој говоримо остао конјунктив (*modus conjunctivus*). Њему се и данас у више језика, у латинском и немачком, између осталих, поклања одвећ велика пажња. Врло познат је и сибжонктив, нпр., у француском језику, — поред кондиционала и императива, који су се такође сачували као посебни облици глаголских начина. А два последња су управо данас једини облици глаголских начина словенских језика, како осталих тако и српскохрватског језика. Осим тога, ми, мислим један део граматичара српскохрватског језика почев од проф. А. Белића, како ћемо то ниже видети, — овај други облик називамо друкчијим именом, тј. потенцијалом. Касније ћемо, кад будемо о томе облику говорили, рећи и из којих разлога то чинимо. А ова два начина, заједно с глаголским временима која се у функцији начина употребљавају, и када се у тој функцији употребљавају, не означавају само заповест и могућност (мада специјално ова последња категорија обухвата велики број модуса) него и друге субјективне ставове према ономе што се дотичним предикатом означава. Модуси су у науци познати под разним именима као што су: оптатив, проспектив, дубитатив, делибера-

¹ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју I, 410.

² На истом месту, 410. и 411.

тив¹ итд. Ми смо их ради лакшег схватања читалаца (и досада, када смо говорили о појединим модалним значењима глаголских времена) називали домаћим називима: начинима за изражавања жеље, готовости, намере, сумње, сигурности итд. А тако ћемо их и даље означавати.

б) Иако је већ речено да се и глаголска времена употребљавају с модалним функцијама, као што се — то ћемо ниже (у т. 670. и 673) видети — и обрнуто, глаголски начини: императив и потенцијал употребљавају у временској, релативно-временској истина служби, — постоји јасна разлика између категорија темпоралности и модалности, тј. између категорије времена и категорије начина, најкраће речено — између индикатива и модуса.

Врло дуго се и индикатив, о коме смо ми, са синтаксичке стране наравно, говорили као о искључиво временској категорији, укључујући дакако и релатив у њу, — убрајао у модусе². Па и у новије време поједини синтаксичари изрично чак кажу да је и индикатив модус³, тврдећи да и у индикативу има личног става. Међутим, у њему има става само утолико што говорно лице према личном са знању констатује да се вршила или извршила, да се врши, односно да ће се вршити или извршити нека радња, али ако је та радња остварена, остварује се, или се њено вршење или извршење узима као извесно за будућност, онда је ту важно нешто друго, и индикативом се износи то друго, а не никако лични став. Зато индикатив, и поред тога што се често у граматикама овога или онога језика уз остале модусе, и управо испред њих, узима и модус индикатив, — индикатив није никакав модус, он није ни негативна, чак ни нулта модална вредност⁴. Он је посебна категорија у системи глаголских времена, од које се модуси свакако знатно разликују. Али се зато врло често истим облицима исказују и време и модус, не само у српскохрватском него и у многим другим језицима. И то, како већ рекосмо, не само модус облицима глаголских времена, у коме случају увек други какав језички знак или сама језичка ситуација одређује модални

¹ В. и то у књизи проф. А. Белића *О језичкој природи и језичком развиту* I, стр. 410.

² Аполоније Дискол, стављајући индикатив напоредо с конјунктивом, прави између ове две категорије разлику само у томе што се првим означава увереност, а другим сумња у оно што се предикатом приписује субјекту (А. Белић, *О језичкој природи...*, 390). А не сме се губити из вида да је и увереност, као и сумња, такође лични став.

³ Између осталих, Немац В. Штерн и Пољак З. Клеменсевич сматрају да и индикатив садржи у себи личног става само што је овај по њима, објективан, за разлику од субјективног личног става, који се означава правим модусима (в. Јужнословенски филолог XXIV, стр. 24).

⁴ Овако дефинише модални карактер индикатива и други пољски лингвиста Т. Милевски у својој рецензији Белићеве књиге објављеној у познатој славицичкој ревији Rocznik Slawistyczny XVII, 1, 57.

карактер тога облика, него се и обрнуто — и глаголски начини, осим у основним својим функцијама, употребљавају и за означавање релативног времена вршења или извршења оних процеса који се њима приписују субјекту. То ћемо, наравно, ниже показати пошто изложимо основне функције сваког од два постојећа глаголска начина

666. а) **Императив** је посебан глаголски облик, као такав у изузетно широкој употреби у облицима 2. л. једнине и множине, и, знатно ређој, у 1. л. множине. Овај се облик, како и само име његово каже, врло често употребљава за исказивање заповести (отуда и његов домаћи термин — заповедни начин). И та околност чини да он и нема посебних облика за 1. л. једн., као ни за 3. л., ни једнине ни множине, већ се за ова лица, када је потребно посредно пренети на њих какву заповест или што слично, употребљава описни облик од презента дотичног глагола с неким везником, тј. с везником *нека*, *чешће*, за 3. л. и једн. и мн. и с везником *да*, обичније, за 1. л. једн., мада се опет оба везника могу употребљавати за сва лица која немају посебних облика императива. А у овом описном облику императив се употребљава и за 1. л. множине. Све то нам је, уосталом, бар делимично познато и из I дела Савременог језика (в. тамо у глави о промени глагола т. 349. д). Овде ћемо пак констатовати да се обликом императива изражава заповест или жеља да се изврши оно што глагол у томе облику означава. И потврдићемо то примерима:

Подајте овамо своју бијелу руку (А. Ковачић, *У регистратури*, 320). — *Заложите*, па *приточите* да прије порастеш до људине (Исто, 108). — *Кажите* газда Давилу да ја иштем ракије (А. Лазаревић, *Приповетке*, 59). — *Промогри* га добро, јер на сутрашњој забави тешко да ћеш га познати (Ј. Козарац, *Пролетарци*, 80). — *Иди, жури се, одлази* (Исто, 105). — *Не плачите и не јадикујте*, дјецо моја, већ *се загрлите* и *запјевајте* ону пјесму од туге големе, ону пјесму од које зацвили и камен и дрво, а камоли срце у човјеку. Ту пјесму *запјевајте* и *ожалите* погибију снаге моје и љепоте моје (П. Кочић, *Цјелокупна дјела I*, 325). — *Видиш, јаде, гледај* сиротињо, краткорука, *избуљи* очи... (И. Г. Ковачић, *Изабрана дјела*, 77). — *Бежи, иди* ми испред очију (В. Петровић, *Варљиво пролеће*, 56). — *Изволите* ви оваквом једном слободном мислиоцу изјавити (М. Крлежа, *На рубу памети*, 10). — *Гледај*, јеси ли видела оне бунаре (М. Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*, 35). — *Оставите* дјечака на миру (Б. Ђопић, *Пролом*, 41). — *И будите* опрезни! (Р. Маринковић, *Киклоп*, 44). — *Па после иди* и *доведи* све свираче које знаш (Д. Ђосић, *Корени*, 225). —

Губи се некуд с тим дјететом (М. Лалић, Лелејска гора, 213). — Чувај коње, Букане. Не иди за нама! (М. Божић, Курлани, 61). — Седи и затвори врата (А. Исаковић, Папрат и ватра, 82). — Погледајте свој нос слободно, без устезања (Исто, 10).

б) На десетине и десетине оваквих примера који се односе на 2. л. једн. и мн. и које имамо при руци, из доста великог броја писаца из којих смо узимали облике императива нашли смо свега два случаја с обликом 1. л. множине и то: *Пошаљимо дужду заточеника нека најпре прекине уговор...* (Ст. М. Љубиша, Цјелокупна дјела I, 161) и *Проспавајмо ми мало овдје, а пред вече ћемо у село* (В. Калев, Дивота прашине, 24). И та сразмера довољно оправдава нашу већ учињену констатацију да је у 1. л. множине доста редак посебан облик императива. Па ипак се и поред тога може рећи да примери типа: *Чекајмо ми овде док се они врате; Седимо још мало* и сл. — узети из свакодневног говорног језика, ни по чему нису необични.

в) Поред овога за 1. л. мн. среће се и описни императив, од облика презента и везника *да*, као у примерима *Да радимо да их помислимо* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 728) а *Да склонимо тројицу* (И. Секулић, Деда Маша. Време незаборавно, 28) или у сличним случајевима као што су: *Одмах да се обучем и да прећем* (В. Петровић, Сабране приповетке, 112), *Да идем (разг.)*, *Да чекам* (исто), *Да ја то радим* (исто) и сл., који несумњиво имају нечега императивног у себи, али више значе као неки пристанак на вршење означене радње, односно план да се та радња врши, било по нечијој жељи било због тога што говорно лице налази да ће то бити прихватљиво, корисно или због чега другог оправдано. Тек у сваком се случају више ту осећа сагласност говорника за вршење те радње, него што би то била права заповест, али то ни мало наравно не умањује модални карактер конструкције. Императивна нијанса ипак преовлађује у случајевима где се таква конструкција употребљава у вези с правим обликом императива, као у реченицама: *Идите ви, а ја да останем* или *Они нека седе, а ја да то довршим* итд.

г) Много је одређенији императивни карактер презента с везником *нека* у функцији посредног преношења заповести или жеље на одређена неприсутна лица да дотичну радњу врше, како нам то потврђују примери у облику 3. л. једн. и мн.: *Нека буде борба непрестана, нека буде што бити не може, нек' ад прождре, покоси сатана!* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 658—660). — *Нека најприје прекине [дужд] уговор и нека обећа да ћемо вазда бити дружина* (Ст. М. Љубиша, Цјелокупна дјела I, 161). — *Нека у*

коризму у наше село у сватове дођу (Ј. Козарац, Пролетарци, 89). — *Нека бежи из ње куд било* (В. Петровић, Сабране приповетке, 110). — *Платите дуг и уз дуг камате, па нека вас враг носи* (М. Божић, Курлани, 50). — *Нека дођу они други! Нека дођу* (В. Калев, Дивота прашине, 23). — *Нека ми врати ону књигу што сам му дао* (разг.) итд.

667. а) Заповест, односно жеља, управо једно и друго изражавају се и речцом *немој*, која је, мада по пореклу императив (*не можи*) знатно измењен својим обликом, ипак постала императивном речцом, која се употребљава у функцији одричног императива (а могућа је, поред наведеног облика који се односи на 2. лице једине, још и с наставцима *-мо*, односно *-те*, као *немојмо* и *немојте* — зависно од тога да ли се заповест односи на 1. или на 2. л. мн.) било кога глагола који се најчешће само подразумева као у случајевима: *Немој, брате, бар док се он не врати!* (Б. Ђопић, Пролом, 46). — *Немој, немој, поче тихо као болесник* (Исто, 90). — *Немој сад, увенце му је крваво као твоје* (Д. Ђосић, Корени, 222). А управо се из контекста зна на вршење (или извршење) које радње се та речца односи, тј. од вршења (или извршења) које радње њом хоће да се ко одврати.

б) А дакако је сасвим обична и употреба тога глагола као у примерима типа: *Немојте се пренемагати, немојте плакати* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 36). — *Бежи, немој да се срамотиш пред том Швабицом*, где је он, у облику инфинитива или презента с везником *да* допуна императивној речци *немој* као управном делу сложеног императивног предиката.

в) Само је пореклом друкчија (добивена је из турског језика), а по функцији својој је углавном идентична с *немој* и речца *хајде* која се такође употребљава и у облицима *хајдемо* и *хајдете*, зависно од тога на које се граматичко лице односи. Ипак ова речца најчешће значи *иди* (односно *идимо*, *идите*), *поћи* или *крени*, у значењу: *прави кораке у одређеном правцу*, али и *поћи* на одређени посао, нпр.: *Хајде, што стојиш сад?* (Ј. Козарац, Бисер Ката, 63). — *Хајде, што ћемо стојати ту* (Исто, 69). — *Хајде, изићи овамо* (Б. Ђопић, Пролом, 40). — *Хајде, синко спавај* (Исто, 80). — *Хајде, иди спавај!* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 82). — А том се речцом, исто тако, и нутка, наговара когод да учини било коју радњу за коју није потребно учинити ни један корак. — *Хајде кажи матери, па ми доћи сутра* (М. Божић, Курлани, 37). — *Јоско, хајде, душо, учи* (Исто, 135). — *Хајде, погодите на шта мислим* (разг.) итд. Допуне овој речци су разноврсније него речци *немој*. Прва разлика која у вези с тим допунама једне и друге ове речце пада у

очи је та што уз *немој* никад не стоји и не може стајати облик императива. Уз *хајде*, како из наведених примера видимо, то је најчешће случај, без обзира на то да ли само *хајде* има значење императива глагола *ићи*, или је обична императивна речца за нуткање, за подстицање на било коју акцију. А осим тога *хајде* (*хајдемо*, *хајдете*) у значењу императива *иди*, односно *поћи* или *крени* може, као сваки глагол кретања, и у било коме облику, за допуну имати целу намерну реченицу: *Хајде, куме, мени у сватове да ти вјенчаш мене и девојку* (нар. песма). У такве случајеве по значењу не треба убрајати допуне с везником *да* какве имамо у примерима: *Хајде, брате, да се растанемо* (нар. песма). — *Хајде, душо, да се милујемо* (исто) и њима сличним, где облик презента с везником *да* има више императивно значење. А за разлику од императивне речце *немој* — *хајде* није никакав језички знак непотпуно значења који би захтевао допуну у инфинитиву или презенту с везником *да* као другим делом сложеног предиката. *Хајде* (*хајдемо*, *хајдете*) у овоме случају као и императив глагола кретања у чијем се значењу употребљава има функцију потпуне реченице и може се, наравно, употребљавати и самостално: *Хајде = иди, крени, поћи; хајдемо = идимо, поћимо, кренимо; хајдете = идите, поћите, крените*. А може дакако бити и главна, управна реченица у сложеној од које ће зависити и друге врсте несамосталних реченица: *Хајде к нама кад је теби драго; Хајдемо иако си уморан; Хајде јер то морамо свршити* итд. *Хајде*, међутим, као ни *немој*, никад не може бити зависна реченица. А то, уосталом, не може бити ни било који облик правог императива.

г) Као неке врсте императивне речце за подстицање на вршење одређених радња употребљавају се и речце *де* и удвојена *деде(р)* и *дела*, о којима би се могло рећи да су не само фамилијарне него и вулгарне чак, иако наиђемо на њих и код појединих писаца и иако ни речници српскохрватског језика уз њих не дају никакве ознаке које би упућивале на такав њихов карактер.

668. Како се из наведених примера види, а тако је и у свим другим случајевима, радње које су означене императивом — временски, у односу на тренутак када се говори, могу припадати само будућности, јер се императивом износи нешто само као заповест, односно као жеља, да се дотична радња врши или изврши у непосредно блиској или и даљој будућности, али свакако после времена говорења, у свакоме случају — тек у будућности. До реализовања тих радњи, наравно, не мора ни доћи, и није важно да ли ће доћи; императивом се казује само да говорно лице *х о ћ е, х т е л о б и* да се оне реализују

— па је сасвим јасно да се императивом (као и императивним речцама, наравно) износи лични став.

Било да се обликом императива изражава жеља говорног лица или оно и без тога некеме упућује позив на реализовање дотичне радње — увек се износи у виду заповести. С тим је везана и особина императива у савременом српскохрватском језику да он, иако је лични глаголски облик, има само облике за нека лица и то: облике за 2. л. једине и 2. л. множине и, много ређе у употреби, за 1. л. множине. Осталих облика, како смо већ рекли, императив нема, али место тих облика постоје императивни изрази који се састоје од облика презента дотичног глагола и везника *да* и *нека*, за које смо већ дали примере заједно с примерима за праве облике императива.

669. Кад је у питању заповест говорног лица самоме себи — она се у савременом српскохрватском језику не изражава ни императивним изразом, јер појединац сам себи не заповеда. Ако се, међутим, став говорног лица преноси на став неког другог лица као у реченицама типа:

а) Наредио ми је *да идем* — онда се заповест и говорном лицу изражава императивним изразом (*да идем*) који у ствари више и није императив већ изрична, декларативна (волунтативна) реченица зависна од управног глагола *наредио је*, у коме се садржи лични став.

б) Друкчије ствар стоји с обликом за изражавање заповести неприсутним лицима (3. л. једн. и 3. л. множине). Већ сама чињеница што је у питању неприсутно, мислим, директно неприсутно лице, упућује на то да му се заповест изражава посредно — само императивним изразом који чине облик презента и везник *нека*: *нека иде* и *нека иду*.

в) У далекој прошлости није било тако, већ су се употребљавали посебни облици и за 1. л. ј. и 3. л. једн. и множине, и то за оба л. у једини облик 2. л. једн., а за 3. л. мн. — облик 2-ог л. множине. То су били облици некадашњег оптатива (жељног начина). Облици старог оптатива по пореклу своје су и сви данашњи облици императива. А и данас се у понеким изразима такав облик сачувао. Тако имамо у народном поздраву:

Помози бог (= нека ти (вам) помогне бог); у еуфемистичком уводу изражавању заповести: *Не буди ти заповеђено* (=нека ти не буде заповеђено). У овим се примерима, уколико су у употреби, још и данас знатно више осећа модус жеље (исп. са овим *Добар дан — желим*); а тако је и: (*Желим*) *да вам помогне Бог* и *Не желим да ти заповедам, Не схвати као заповест*.

Уз субјекат већег броја лица, гј. уз субјекат у множини сретне се каткад облик императива 2. л. једнине као у примерима: *Мир, ћецо, не копорни нико! Прислони који љестве уза зид* (Ст. М. Љубиша). — *Него у љези* [књижевно — ући] *један у цркву и остави три плете на олтару да намиримо овај понов* (Исти, Цјелокупна дјела I, 298). — *Али им је стигао глас: Ко је Србин спасавај Цетиње* (М. Лалић, Лелејска гора, 518) и њима сличним, где имамо случај да се говорник обраћа већем броју лица тражећи да један (било који) од њих изврши или врши) оно што он захтева. Ту се облик императива једнине стварно односи на више лица множине којима се обраћа. Па ипак се формално конгруенцији не може чинити приговор. Али, с обзиром на то што су писци родом из једног краја (из Црне Горе), можемо рећи да је овакво слагање, управо не-слагање облика императива са својим субјектом унеколико дијалекатског карактера. У свакоме би се случају овде у књижевном језику данас употребио облик презента с везником *нека*: *нека нико не копорне, нека који прислони љестве, нека уће у цркву и остави три плете и ко је Србин нека спасава Цетиње*. Исто тако, место облика 2. л. мн. У Његошеву стиху: *Укрешите који да пушимо*, ван стиха наравно, рекло би се *Нека који укреше да пушимо*.

670. У истој говорној области је најчешћа, али позната и у више других народних говора, као и у књижевном језику, употреба истог облика императива за сва лица и једнине и множине у другој једној његовој функцији, у функцији облика за приповедање прошлих догађаја као у примерима:

Побуни ти се Србин под Црним Борђијем, скочи са сваке стране, потуци Турке по Шумадији, попали им куле и узми градове, турске поглавице — дахије све исцјеци и учини — што ћу више досађивати писањем — караборђијевски (Његош).— „Имам да причам“, рече Кањош. „Како сте чули превези ја зимус нешто трговине у Млетке и напуни брод као око уљем, вином, лојем и чапрама“ (Ст. М. Љубиша у Кањошу Мацедоновићу). — А он ти скини мотику с рамена, забиј је у земљу, остави фењер крај себе и седи на лађу (Исти). — Прискочи Дамјан, па подсијечи те ружне репове (вукодлачије), али они још дуље нарастоше (А. Ковачић, У регистратури, 144). — Ископаше једну грдну пањину на ономе месту, па копај даље (М. Глишић). — Скочи једно јутро народ и истерај га, а мене постави за кмета (Исти). — У то стиже вест да је на нас пошла казнена експедиција, и ми одмах покупи нешто лакших и потребнијих ствари, узми брашно, жито и мрс, све то потовари на

коње и потерај стоку, па бежи к планини (дн. штампа). — А ја ти онда припаши мач вуковац што ми га је ћед у Шпањи куповао и стави на главу челенку цариградску (Ст. М. Љубиша). — Те ја скупи педесет момчади и западни с њима под Шпитаре (Његош, Горски вијенац, стих 1749—1750). — Он устане те бјеж' из каване (Е. Кумичић, Госпођа Сабина).

Овај облик у служби за означавање прошлих радњи, како нам и наведени примери говоре, био је чешћи код нешто старијих писаца, али се среће у приповедању и код новијих. И то напореда, што значи у потпуно истој функцији, с осталим облицима глаголских времена за приповедање, с аористом, презентом и перфектом, и то с прва два облика као њихова потпуна синтаксичка опозиција. А то ће рећи да се и приповедачким императивом означавају радње које су се вршиле у одређено (мислимо за говорно лице одређено) време у прошлости.

Скретана је пажња да се обликом приповедачког императива означавају радње које су у прошлости дуже трајале¹. У вези с тим ми указујемо на чињеницу да се ради истицања тога трајања овај облик употребљава удвостручен, па и увишестручен: *Седи ја, седи и чекај (разг.). — Ја макни и макни, лијево на десно док се не измотах из утробе снежнога запуха* (А. Ковачић, Дјела II, 152). Али се и другим облицима имперфективних глагола за приповедање, имперфективним презентом, нпр., такође означавају радње које су дуго трајале (исп. *Седим ја тако, седим и чекам*).

Потребно је указати на чињеницу да је време, увек прошло време, у коме се врши приповедачким императивом означена радња одређена неком другом језичком ситуацијом. И, према томе, овај императив има више функцију именовања саме радње него што означава време њеног вршења.

671. Кад се оваквим императивом означавају радње које су се у прошлости понављале по некоме реду или обичају, које су се више пута вршиле по некој навици, као у примерима:

Пре рата никако нису летовали у граду, него како *наићи* лето, они ти лепо *набави* огрев за зиму, *смести* га у подрум и *посвршавај* друге послове, *узми* децу, па *хајд* на Златибор (разг.). — Милић никад није казивао шта намерава, већ кад му падне на памет *заврзи се* својом *верном* латинком, *накукуљи* струку, *запали* чибук, па *крени* лагано (из новинске репортаже)

и другде где радње које се овако по навици стално или дуже времена понављају, — постају особиним онога ко их врши, а глаголски обли-

¹ Наш језик VII н. с., 153.

ци, када се њима означавају такве радње, добивају квалификативан карактер.

Облик императива употребљава се и у пословицама (*гномски императив*) као у примерима:

Баци добро у воду и наћи ћеш га. — Крсти вука, вуц у гору. — Чини добро, не кај се, чини зло, надај се! — Дај кучету прсте да ти полиже, оно ће ти целу руку ухватити.

И природно је што су ове пословице у облику једног глаголског начина — увек модалног карактера, истина не оног кога је иначе облик императива. Њима се не означава ни заповест ни жеља, већ у њима имамо модус концесив, у првом и другом (Они значе: И ако у воду добро бациш, опет ћеш га наћи, односно: И ако крстиш вука, он ће опет у гору побећи, што ће рећи да се вуц не да припитомити); а у трећем и четвртном — модус кондиционал (Ако чиниш добро, нећеш се кајати, а ако зло чиниш — надај се злу и Ако кучету даш руку да ти полиже, оно ће целу руку ухватити).

И ван пословица обликом императива изражавају се и други субјективни ставови, други модуси, најчешће кондиционал и концесив: *Узми сламе у бијелу руку, махни с њоме преко ватре живе, ил' ћеш ватру са тим угасити или ћеш је боље распалити* (нар. песма) — са значењем: Ако узмеш сламе у руку и ако с њом махнеш по ватри, или ћеш ватру угасити или је још јаче распалити или: *Сви ви побегните, ја ћу остати да умрем на своме дому — Макар ви сви побегли, ја ћу остати да умрем на своме дому* итд.

672. Потенцијал. — Обликом сложеним од радног глаголског придева и облика глагола *бити*: *бих, би, би, бисмо, бисте, би*, како ћемо и овде показати, изражава се читав низ модалних значења, између осталих и значење кондиционала. И у овоме се значењу он доиста често употребљава. Због тога су му граматичари, не само нашег него и многих других језика, давно дали назив кондиционала по томе једном од бројних значења његових, од којих су нека и знатно чешћа у употреби, и насупрот томе што има модалних значења која се садрже у свима тим осталим, па и у значењу кондиционала. Одређеније речено, једно од модалних значења присутно је у свима посебним таквим значењима. То је значење могућности. И проф. А. Белић је с пуним правом — супротно А. Мусићу, који је у запаженој и врло корисној иначе студији¹ значење могућности изводио из значења погодбе — доказао преимућство термина *потенцијал* над тер-

¹ *Kondicional u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 127.

мином кондиционал¹. Ми ћемо овде и посебно нагласити два момента који му дају то преимућство: 1) велика је скала модалних значења која у себи не садрже баш никакве погодбе, каквог услова и 2) мало је које од тих бројних значења без нијансе могућности, тј. без нијансе потенцијалног значења.

а) Посебно *могућност*, или претежно могућност, означава се потенцијалом у примерима типа:

Да би се ова приповијетка боље разумјела, нужно је још ово додати (Вуц Караџић, Даница 2, 123). — Некада сам видарица била, ја бих твога брата извидала (нар. песма). — Нигда не бих помислио (Ј. Козарац, Крчелићи неће љепоте, 120). — Нема више ничега на свету што би ме зачудило (М. Црњански, Дневник о Чарнојевићу, 10). — Како бих веровао да су то били наши (В. Петровић, Сабране приповетке, 117). — Али тко би знао како се зове заправо? (Р. Маринковић, Киклоп, 36). — Зар би човек говорио да нису (Исто, 36). — Како би се иначе надао да ће доћи? (О. Давичо, Песма, 302). — Дјечак промијени положај и, колико би *трепнуо*, пропусти камен кроз руке (М. Божић, Курлани, 108). — Друкчије ми не би *вјеровали* (М. Лалић, Лељеска гора, 20). — Да није лишћа *распознао бих* им лица (Исто, 215). — Сами би се *одбранили* (Исто, 518). — Од овакве двојице једва би *саставио* једног Радекића (Б. Ђопић, Пролом, 86). — Не би ме *стигло* сто карабина (Исто, 86). — Многи се *разиђу* само да би слуге и мученици *били* (Д. Ђосић, Корени, 111). — Немаш ти заклетву да би ти човек *поверовао* (Исто, 184). — *Могли би* лако доћи к нама (В. Калоб, Дивота прашине, 23). — Имаш јаке зубе, *појео би* целу овцу (А. Исаковић, Папрат и ватра, 154). — Лакше би *газио* да скине опанке (Исто, 81).

б) Врло често обликом потенцијала изражава се и *жеља*:

Женио би се ал' дјевојке немам (нар. песма). — *Ко би* мене воде *напојио*, ко би мени хладак *начинио*, тај би души мјесто *ухватио* (исто) — *Ох...* како бих се *ухватио* за његове тврде руке (А. Ковачић, У регистратури, 43). — *Не бих се* Јудом *назвао* за све благо дуждево (Ст. М. Љубиша, Цјелокупна дјела, 135). — *Ох...* како бих *погладио* и *опржио* његов тупи нос (Исто, 43). — Ја бих јој још *помогла* само да могу (В. Петровић, Сабране приповетке, 114). — *Стегла би* га грчевито на груд (Ј. Козарац, Бисер Ката, 60). — Да је сва златна *не би* је ниједан *узео* за жену (Исто, 72). — Питала ме је да ли сам уморан и да ли бих

⁴ У своме курсу универзитетских предавања: *Историја српскохрватског језика II*. 2. Речи с конјугацијом, стр. 170. и даље.

прилегао (М. Црњански, Дневник о Чарнојевићу, 31). — Ту *бих седео* ја (Исто, 75). — Ја *бих* баш *желио* да дођем у село (В. Калеб, Дивота прашине, 51). — Радије *бих спавао* на обичној постељи (Исто, 49). — *Волио бих* да чујем звиждук воза (М. Лалић, Лелејска гора, 52). — Ама ја *бих упитао* тебе о чему диваниш (М. Божић, Курлани, 36). — Где си? Не видим те! *Села бих* мало (Д. Ђосић, Корени, 58).

Да се у свим овим и безбројним оваквим примерима обликом потенцијала изражава управо жеља, лако се уверити по томе што би у њима увек могао да се место потенцијала употреби облик радног придева глагола *желети*, односно *хтети* или *волети* с инфинитивом или презентом с везником *да*, а исто тако да се облику потенцијала дода прилог *радо* — наравно уколико ова реч већ није употребљена уз тај облик. Тако по реду у овде наведеним случајевима први пример значи: *желео бих се женити*; други — *желео бих се ухватити*... последњи: *желела бих* мало сести, а претпоследњи — ја *хтео да* тебе упитам итд. А исте мисли би се казале реченицама у облику: *Радо бих се женио*, *Радо бих се ухватио*, *Радо бих мало села*...

Жеља се означава и самим обликом глагола *бити* без радног придева *уза њ*, као у примерима: *Би ли мајко каквијех понуда?* *Би х, ћерко, воде из горе!* (нар. приповетка). — *И ми бисмо телетину* (В. Калеб, Дивота прашине, 36), уз коју се подразумева радни придев глагола: *желети* (односно *хтети*, односно *волети*). И из овога, из ове функције његове за означавање жеље, мислимо — без обзира на то да ли је тај облик употребљен с радним глаголским придевом, како се најчешће употребљава, или и без њега, како се ређе, али ипак као обичан среће — лако је закључити да облици помоћног глагола у потенцијалу нису, како су неки наши познати граматичари мислили¹, како од ока изгледа и како се зато обично констатује у школским граматикама — облици простог аориста. Помоћни глагол у потенцијалу је некадашњи оптатив аориста (*bimъ, bi, bi, bimъ, biste, bж*)², који се првобитно употребљавао само за прошлост и који је имао више заједничких облика с обичним аористима, па се, захваљујући томе лако могао изједначити с њим и изједначио се у свим облицима, осим у 3. л. множине. Ово утолико пре што се сви глаголски облици у модалној функцији односе углавном на радње у будућности.

¹ А. Мусић, *Kondicional u hrvatskom jeziku*. Rad JAZU, CXXVII, 141. и Т. Maretić, *Gramatika i stilistika II* изд., 249.

² А. Белић, *Историја српскохрватског језика II 2. Речи с конјугацијом*, 168.

в) Сасвим је природно да је онај што жели неку радњу вршити и готов да је врши, мада у животној пракси готовости за вршење жељених радњи врло често стоје на путу непремостиве тешкоће, па се већ ни зато жеља за вршење или извршење радње не може сасвим идентификовати с готовошћу да се она врши, одн. изврши. И зато ми готовост на (из)вршење издвајамо као посебан став према радњи. И у готовост за вршење радње убрајамо само случајеве у којима се говори о нежељеној радњи и о оној за чије вршење постоје тешкоће, сметње, често и несавладиве препреке. А такве случајеве имамо у примерима као што су:

Ја *се не бих* Јудом *назвао* за све благо дуждево (Ст. М. Љубиша, Целокупна дела, 135). — Мислиш да *се не бих* давно *оженио* да сам канио онакву узети (Ј. Козарац, Бисер Ката, 52). — *Отишао бих* некуда далеко и *не бих се осврнуо* (М. Црњански, Дневник о Чарнојевићу, 52). — Теби *бих* једином *дао*, другима не дам (М. Божић, Курлани, 52). — Скинуо сам кошуљу, *скинуо бих* и кожу да могу (М. Лалић, Лелејска гора, 321). — *Крпила бих*, не жалим руке, него немам чим (Исто, 258). — Ти *би* одмах онако *срнуо* грлом на воду (В. Калеб, Дивота прашине, 66). — *Сасуо бих* по њима све што имам у пушкомитраљезу (Исто, 92). — Против ножа и овца *би се* више *борила* (Д. Ђосић, Корени, 149). — Ти и твој отац *би* ме у капи воде *попили* (Исто, 185).

Поводом облика *би*, употребљеног (у последњем примеру) за 2. л. мн., узгредно ћемо скренути пажњу на доста честу појаву употребе тога облика и у 1. и у 2. л. мн. место *бисмо* и *бисте*, и он данас преовлађује у говорном језику скоро свих наших средина, па и највећих културних центара у којима се говори српскохрватским језиком. А из говорног језика тај облик се уноси и у језик дневне штампе, у којој сваки час срећемо: *Хтели би да знамо*. — *Ми би желели ићи*. — *Би ли ви ишли с нама?* — *Ми би то зачас свршили*. — *Хтели би да се повучемо*. — *Ми то никада не би учинили*. — *Би ли ви то могли узети на себе* итд. Најће се често на ову појаву и у језику књижевника. Али овде, за чудо, ипак ређе него би се то могло очекивати, јер су данас, када најшири слојеви народа имају значајног утицаја на развитак језика, и лингвистички услови за уопштавање ове особине врло повољни. Сасвим је природно да се један облик који је заједнички већем броју граматичких лица, прошири и на остала пошто ту лична заменица или субјекат уопште, или други који моменат, довољно јасно означава на које се лице односи оно што се глаголом у потенцијалу казује. Тим је путем, да узгред напоменемо, и у другим

неким словенским језицима, у руском нпр., дошло до уопштавања једног лика у свим лицима овога глаголског облика. Моћ књижевно-језичке традиције, а свакако и у граматички утврђена правила су овде, и не само овде, ако не и сасвим отклонила — свакако одложила уопштавање овога знатно поодмаклог процеса. И неупоредиво већи број писаца у 1. и 2. л. мн. потенцијала употребљава облике с наставцима: *бисмо* и *бисте*, као што је облик 1. л. ј. у књижевном језику једино — *бих*¹. А јамачно ни писац из којег смо навели овај пример не употребљава у 1. и 2. лицу мн. само овај него и облике *бисмо* и *бисте*.

Ова морфолошка, а не синтаксичка особина на којој смо се овде задржали није карактеристична само за потенцијал у функцији означавања готовости него за овај глаголски облик уопште. А баш овде смо се на њему задржали зато што се нашао у једном случају који смо овде поред осталих навели.

г) Жељи је врло сродна и намера која се такође често означава обликом потенцијала:

Пружили су се што су само могли *не би* ли Кати *завирили* у лице (Ј. Козарац, Бисер Ката, 63). — Мати је родитељском забринутости погледала дијете говорећи у пол ријечи како *би* издалека *навукла* кнеза у разговор (Исто, 56). — Ја сам вас јутрос слагао да *бих добио* мало времена (О. Давичо, Песма, 330). — Слџепац пружи обје руке напријед да *би се обранио* од пијанца (Р. Маринковић, Киклоп, 28). — Пољуби оца Методија у руку... да *би* са његове куће *скинуо* анатему (Д. Ђосић, Корени, 108). — Понављао је ту мисао да *би покренуо* слабе ноге (В. Калеб, Дивота прашице, 11). — Он помери шаку да *би сакрио* голотињу свога тела (А. Исаковић, Папрат и ватра, 39). — Да *би* све то *проверила*, упита (Исто, 56).

д) Један од најизразитијих случајева модалности је претпоставка да ће се нека радња (из)вршити, несигурност у то да ли ће се (из)вршити, односно сумња да ли ће до њеног (из)вршења доћи. Сумњу изазива наравно и оно чега се ко боји да се не деси, па и лични став бојазни иде заједно с претпоставком и сумњом за које можемо навести и примере:

Да сам рекла само једну ријеч, *била би*, ваљда, и данас његова (Ј. Козарац, Пролетарци, 22). — Он *би*, можда, *плакао*

¹ На овај смо случај као карактеристичан скренули пажњу у расправи: *Однос граматичара према норми књижевног језика*. Споменица Српске академије наука и уметности 26. Београд 1964, стр. 207.

да је имао суза (Исти, Бисер Ката, 71). — Бојао се да га Карађорђе онде *не би оставио* за управитеља (Вук Караџић, Правитељствујушчи совјет, 31). — Бојао се да Миленко *не би* Пореча *предао* (Исто, 39). — Више би волео да смо се преварили, *остала би* нам нада бар (М. Лалић, Лелејска гора, 77). — *Не бих рекао* да смо навикли на неугодна изненађења (В. Калеб, Дивота прашице, 85). — Да је сада ноћ, можда *би му рекао* (Д. Ђосић, Корени, 76). — *Опет би се уплашио*. А можда *не би* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 57).

ђ) Између претпоставке и веровања, уверености да ће се нешто (из)вршити, односно бити, до сигурности онога ко то износи наравно, није лако утврдити границу. Ми ипак сматрамо да се пре свега износи став уверености у нешто што ће се десити у примерима као што су:

Остао бих ја за вазда неоткривен (А. Ковачић, У регистратури, 37). — Боље *би му било* сто пута да је умро (Л. Лазаревић, Све ће то народ позлатити, 11). — Да се то којим случајем догађало другим маскама, *било би ми смијешно* (М. Крлежа, На рубу памети, 22). — Узалуд *би ми је давали* [пушку] — прије *би он мене уграбио* (М. Лалић, Лелејска гора, 31). — *Каква би он сила био* у скупштини (Д. Ђосић, Корени, 50).

е) У свим би се овим случајевима испред облика потенцијала могла додати констатација да је говорно лице, односно субјекат уверен у оно што се каже потенцијалом. Али се то исто може рећи и за оно у шта је сигурно говорно лице, па је одиста врло тешко поставити границу између уверености и сигурности. Ипак је, по нашем мишљењу, увереност ближе претпоставци, а сигурност нешто даље од ње. Зато ми сигурност одвајамо као посебни став и према уверености у (из)вршење радње. И сматрамо да управо сигурност имамо у случајевима какви су:

Остао бих још, али нијесам могао оних старих трабаната поднијети (Ј. Козарац, Пролетарци, 87). — Да се не стидим, ја *бих му причао* (М. Црњански, Дневник о Чернојевићу, 76). — *Био бих* искључивији него доктор Виктор Гүтић (Б. Ђосић, Пролом, 68). — Никад усташе *не би завириле* у Јаруге и Марјане (Исто, 56). — Да су бољи, ја *бих им све рекао* (О. Давичо, Песма, 324). — Да имаш карту, *установио бих* могућности њихове кретање (В. Калеб, Дивота прашице, 21). — Ја *бих теби дао* свој кожух да ми је испод њега боља длака (Исто, 15). — То *бих и учинио* без размишљања (М. Лалић, Лелејска гора, 21). — *Одмах би осјетила* наше прсте (Исто, 106). — Био је на опрезу да не

набаса на засједу, јер је знао да *би* у томе случају његов трзај био преспор (М. Божић Курлани, 106). — Сваки човек од части и образа *би то учинио* (Д. Ђосић, Корени, 139). — И деца *би* им *посканала* од глади да није њене лаке руке (Исто, 161).

ж) Такође сигурност у извршење радње, али унеколико сигурност посебне врсте, имамо у случајевима као што су: *Када би ко покушао да се заштити и рукама одбрани од удараца, то би усташе још више разбјеснило* (Б. Ђопић, Пролом, 16). — *Потјера нам се не може привући, чули бисмо је чим се приближи* (М. Лалић, Лелејска гора, 58). — *Ако би се појавио јак мраз, све би пропало* (разг.). — *Кад бисмо им се обратили за помоћ, ми ту помоћ неминовно бисмо добили* (исто) и сл., — где оно што се означава потенцијалом као неминовно има да произиђе као последица из констатације, односно из чињенице с којом стоји у вези. Зато ту врсту потенцијала називамо потенцијалом за неминовност, којим се означава оно што се има десити, што ће се морати десити.

з) А посебну нијансу значења, још увек модалну, дакако, облик потенцијала има у примерима типа: *Ја бих у неким приликама забора вио многе ствари... али не смијем* (В. Калџић, Дивота прашине, 96) и *Гутах и даље брзо, јер утроба вуче, камење би у сисала и скувала* (М. Лалић, Лелејска гора, 59), — у којима се означава способност субјекта у ономе што му се предикатом у потенцијалу приписује.

и) У функције шире употребе потенцијала иде означавање услова радње од које зависи друга нека радња:

Ако би се заметнула кавга, / тешко оном ко ј' најближе Марка (нар. песма). — Старешине су морале држати по нешто хране *ако би* Турци на неко време пресекли пут (Вук Караџић, Милош Обреновић, 11). — *Кад би* трговац свакад добивао, не би се звао трговац него добивалац (Вук). — *Кад би* на њега налетјело перо, трун, бласто... већ је отац понизно прискочио да отаре (А. Ковачић, У регистратури, 57). — *А тек кад бих пренаглио...* наишао бих на бесан отпор (М. Црњански, Дневник о Чарнојевићу, 35). — *Али би се те слике најгоре мешале кад би почели причати о њиховој љубави* (Исто, 36). — *Кад би* туђа глупост била неугодна као наша, ... то би се још могло објаснити (М. Крлежа, На рубу памети, 9). — *Тек што би их минуо први вал радости, селјаци су поново долазили себи* (Б. Ђопић, Пролом, 92). — *Тек кад би се коњче спотакло, сироче би се сјетило* (Исто, 21). — *Ако би она своју Анђелију усмртила, и себе би* (М. Божић, Курлани,

115). — *А када би му нестало прстију, ровашо је на свом штапу загонетне бројке* (Исто, 75). — *Кад бих ја имала пара као ти! Јао шта бих ја купила!* (Д. Ђосић, Корени, 176).

ј) У новијих писаца нисмо наишли на концесивни (допусни) кондиционал. Он је данас редак и у свакодневном говорном језику, али ни данашњем нашем језичком осећању није необичан када на њега наиђемо у примерима какве срећемо у језику народних умотворина: *Не бих ти се јунак повратио да бих знао да би погинуо* (нар. песма). — *Дај ми, боже, од срца порода да би и љута змија била* (исто). — *Шта год заштитеш, даћу ти да би то било и пола царства мојега* (нар. приповетка).

Пада у очи да у случајевима с кондиционалом, који је увек у зависној реченици (протази), — у закључној или главној (аподози) такође обично имамо облик потенцијала. А тај други потенцијал обично означава сигурност у (из)вршење радње, наравно ако се (из)врши она радња што ову условљава.

673. Каткада се у реченицама с предикатима и протазе и аподозе у облику потенцијала означавају радње које су се у прошлости понављале, вршиле се по неком утврђеном реду, као у примерима: *Када бих насмејан изашао од жена, дочекали би ме попови и таште* (М. Црњански, Дневник о Чарнојевићу, 35) и *Чим би изишли из механџијске радње, он би дизгине пружио Вукашину* (Д. Ђосић, Корени, 30). Овим се обликом тада износи већ реализована радња, а то значи да такве радње нису модалне нити садрже икакве условне нијансе, већ се њима означавају радње које су се у прошлости понављале више пута. То управо имамо у случајевима као што су:

Што би тако до подне превео, то би после подне мени читао (Вук Караџић). — *Куморднер Жорж дошао би у наш двор са силним прстењем на десној руци* (А. Ковачић, У регистратури, 56). — *Она би се често дубоко замисљала* (Исто, 115). — *Маргита би се отрла свиленом красном марамом...* па би хитрим погледом попут муње *шинула* натраг..., а тада *би јој прелетјела* образима нека загонетна румен (Исто, 250). — *За летњих месеци скупиле би се по три четири девојке које су везле или плеле. Дефосе је пролазио често поред тих девојака. Оне би тада још дубље погнуле главе, песма би им се замрсила и искидала. Младић би се често боље загледао у девојке* (И. Андрић, Травничка хроника, 205). — *Јаблан, који је својим разглашеним јунаштвом затворио цијело Змијање, би се поносито одвојио од говеда,*

измакао би напријед, па *би* громогласно *рикао*, *букао* и *копао* ногама и *задрто би* земљу *разносио* роговима (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 319). — Она *би измилела* из тог влажног сумрача само кад *би* на пољу сунце *изгрејало* (В. Петровић, Сабране приповетке, 110). — Чак *би* и *невушила* полако кроз нос, и полако пажљиво обукла се, . . . *отегурала би* до пољанице (Исто, 111). — А он стари нежења *ћипао би* од бјеснила кад му *не би* штогод по *ћуди било*, а она *би се* само *смијала* његовом бијесу (Ј. Козарац, Пролетарци, 115). — Ја се управо не имам чега стијдјети, *говорио би* јој он (Исто). — Кад *би* му *досадило* бацање по пашњаку, он *би се враћао* дједу Алекси (Б. Ђопић, Пролом, 23). — Почесто *би* га *унук затекао* како пјевуши (Исто, 24). Већ *би изашао* или *би* га неко *звао* (М. Лалић, Лелејска гора, 501).

Како је дошло до тога да се облик глаголског начина не употребљава више у функцији модуса, већ темпорално у релативној квалификативној служби — посебно је питање, на које није још дат одговор. Јасно је само из контекста да се ту облик једног глаголског начина не употребљава у својој модалној ситуацији, и да не значи став говорног лица у одређено време, нити пак нереализовану радњу, већ ону која се у прошлости више пута реализовала по утврђеном реду, по навици. И то облику потенцијала овде даје карактер квалификативног облика.

Дакако није потребно говорити, нити се може говорити о нијанси могућности у облику потенцијала, употребљеног временски. У свим пак осталим случајевима, мада у сваком од њих осим у групи примера из т. 672. а) означава још нешто, облик потенцијала садржи у себи и нијансу могућности. Било да се говори о претпостављеним радњама које се желе, или намеравају вршити, било да је ко готов на њихово вршење, или је ко у њих уверен, било да се радње узимају као сигурне или неминовне, било да означавају услов или концесију, — свуда је присутна могућност њихова (из)вршења. Зато се може сматрати да термин потенцијал (могући начин) иде међу најадекватније термине у лингвистичкој литератури. А што је најважније, облик потенцијала и сам собом означава могућност (он се употребљава како у зависним тако и у самосталним реченицама, в. примере у т. 672. а), док се у значењу кондиционала овај облик сам никада не употребљава, већ једино у зависности од онога што се врши условљено процесом означеним обликом потенцијала- кондиционала. А кондиционал се, осим тога, не означава само обликом потенцијала већ врло често и било којим обликом. О кондиционалним функцијама других глаголских облика: презента, нарочито перфективног презента и футура

II говорено је раније (у т. 654. и 656), а споменуто је да се у тој функцији, мање обично, истина, употребљавају и аорист и футур I (в. т. 633. и 651. б).

674. И најзад је потребно задржати се на једном посебном, на тзв. сложеном облику потенцијала, или потенцијала за прошлост, који се среће само у модалним службама, док у функцији означавања радњи које су се понављале у прошлости досад, колико нам је познато, нигде није забележен¹. А потребно је истаћи да га у службама где се употребљава налазимо у језику Вука Караџића, Б. Даничића и њихових непосредних следбеника, али и тамо доста ретко: *Ја бих се био почео потписивати „Бандула“* (Вук, Лажи и опадања, 30). — *Може бити да би боље био учинио да је изоставио* (опет Вук) — *Био би га сасвим пустио да му је хтио дати новаца* (Б. Даничић, Приповијетке из Старог завјета). — *Да сам живио у оно вријеме и ја бих био пролио крв за Христа* (Ф. Ивековић, Животи светаца, 157). — *Да ме мој господар није руководио, ја бих био залугао²*. — *Да сам баш и знао, ја му не бих био поклонио* (Б. Атанацковић, Два идола, 20). — У новијих писаца је тај облик доста редак, чешћи истина, у западним књижевним центрима него у источним: *Не би ме у сну било ухватило врагометно штуцање* (А. Ковачић, У регистратури, 35). — *Да нијесу били у цркви стари Винчић био би му одговорио макар што* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 38). — *Ако би ме нетко био преварио за потпис на мјеници, нисам се начелно никада разљутио* (М. Крлежа, На рубу памети, 20). — *Паметно си и добро радио у тој прилици мада не у свему како би ти отац био радио* (Љ. Недић, Превод Голдсмита Векфилдског свештеника, 160). — *Није се мирно . . . упутио у другу пивницу . . . , као што би и Јово поступио био раније у таквом случају* (В. Петровић, Књижевне новине од 13. V 1967, стр. 5). — *Ишао бих био радо тако без престанка по глибу погнуте главе* (М. Црњански, Дневник о Чарнојевићу, 30). — *Био би нам пуцао у леђа* (В. Калоб, Дивота прашине, 116). — И граматичари су га, уколико су га уносили у своје граматике, називали *кондиционал за прошлост* или *II кондиционал*. Томе је облику Маретић, међутим, сасвим тачно предвидео судбину губљења из језика наглашавајући, и више него једанпут, да се он употребљава за прошлост, али да се за прошлост такође може упо-

¹ Исп. о овоме и Т. Maretić, *Gramatika i stilistika*, стр. 548, где он дословно каже „Кад се казује да је штогод у прошлости често бивало, да се понављало, онда се може узети кондиционал, али само краћи“.

² Сви су досад наведени примери узети из Маретићева дела, стр. 547.

требљавати и краћи кондиционал, односно потенционал¹. Уосталом и сасвим је разумљиво да за модални облик коме се време увек одређује према језичкој ситуацији, и сама та ситуација јасно говори на које се време дотични модални облик односи. И свакако је давање различних облика за различна времена сасвим излишно, па је то и учинило да се такав сложен облик потенцијала све ређе употребљава, и да га скоро сасвим нестане из савременог књижевног језика, као и из језика данашње свакодневне говорне комуникације.

ФУНКЦИЈЕ ГЛАГОЛСКИХ ПРИДЕВА

675. Глаголски придеви, радни и трпни, у основној својој, глаголској служби, употребљавају се као делови сложених глаголских облика: перфекта, плусквамперфекта, футура II, потенцијала и неких конструкција које не улазе у систем тих облика. Али облици глаголских придева, под одређеним условима, врше и службу правих придева, добивајући при том и многе одлике ових речи.

а) **Радни глаголски придев.** — У основној својој служби радни придев, сам за себе, значи да се глаголска радња у неком времену вршила или извршила или да је *ко* (или *што*) био у неком стању, односно да се у личном односу према њој претпоставља као да се вршила или извршила, као таква се износи у ставу говорног лица, односно субјекта реченице: као његова жеља, као намера, као готовост на вршење радње, као увереност у њено вршење, као сигурност да ће се вршити или извршити и томе слично. Али иако смо за све ово на одговарајућим местима уз облике у чији састав улази радни глаголски придев навели и потврде, ми ћемо и овде дати по неки такав пример да их не бисмо — задржавајући се на овоме облику, који се, ваља истаћи, не може посебно и изоловано посматрати, — морали тражити на другом месту. То ће бити потребно да чине само они којима због малобројности примера за поједине сложене облике с радним глаголским придевом не буде штогод довољно јасно.

Пред Жарком је *лежала* велика отворена кутија (Б. Ђосиф, Покошено поље, 49). — И *зачуо* се воде мрзли клокот (И. Г. Ковачић, Јама, 20). — Око софре *засели* први људи (Ј. Веселиновић). — Али дечко *ишчезао* — *побегао* јуначки (Сл. Колар, Приповијетке, 46). — Не *била* ти моја храна клета (нар. песма). — *Што* дикла *навикла*, то невјеста не одвече (нар. пословица). —

¹ Види у његовој великој *Gramatici* у првој ставу о кондиционалу, где каже да се и краћи кондиционал употребљава за прошлост (стр. 545) и при дну исте стране, где опет констатује да се за означавање могућности краћи кондиционал узима и за прошлост и за садашњост, а други се може узети само за прошлост.

Препливао Ламанш! *Био* раније доћи! *Биће дошао* (друге примере в. у т. 624. б). — А био је *смршавио* (В. Калоб, Смртни звуци, 46). — Бјеше облак сунце *ухватио* (П. П. Његош) (в. још у т. 643). — Чим буде *могла*, она ће поћи (Д. Шимуновић, Туђинац, 350). — Шта ће да буде кад људи више не буду *носили*... (Р. Константиновић, Дај нам данас, 415). — Ко се буде *колебао*, остаће сигурно празних руку (М. Лалић, Лелејска гора, 348). — Али *тко* би *знао* како се зове заправо? (Р. Маринковић, Киклоп, 46). — Не би ме *стигло* сто карабина (Б. Ђосиф, Пролом, 86). — Ја бих јој *помогла* (В. Петровић, Сабране приповетке, 114). — Против ножа и овце би се више *бориле* (даље примере в. у т. 672) итд.

Из овога што је речено види се да се радним глаголским придевом радња (или стање, односно збивање, зависно од тога што се глаголом означава) некоме или нечему приписује за извесно време. То значи да он, и у саставу сложених глаголских облика казује временски ограничену особину (најчешће наравно као радњу), и та му је особина заједничка с партиципом. А он има и још једну особину партиципа, тј. има посебне облике за три граматичка рода (за м., ж. и ср. род). Али радни глаголски придев ипак није партицип, јер он у овој служби, тј. као саставни део којег глаголског облика, па ни модално употребљен, нема одлика променљивости обичног придева.

б) Међутим, у другој једној функцији својој има и ту и друге особине речи деклинације. Када, наиме, овај облик стоји уз именицу, и њу одређује, он има службу правог придева, а тиме добива и све, или скоро све, остале одлике ове врсте речи, како се то види из примера:

Дјеца кривих ногу и власи *пожутјелих* од сунца, налик на *усахле* цветове кукурузове (В. Назор, Хрватска проза II, 13). — Под насмијаним очима и покрај *порумењелих* образа (Исто, 21). — Замисли се гледајући преда се у *прокисли* под (Исто, 51). — ... да га видимо с лицем *клонула* човјека (Исто, 51). — Ордо-нанси су долазили и одлазили, журили кроз мрачну и *заспалу* ноћ (И. Андрић, на Дрини ћуприја, 181). — ... у новим навикама и новим облицима трговине и зараде *придошлих* странаца (Исто, 197). — ... неприметно и ненаметљиво помагала *посрнуле* богате породице (Исто, 200). — Све обузе ужас и силна врђина од које их је почео пробијати *врели* зној (Д. Шимуновић, Мркодол, 31). — ... уз припсемоћ свију *одраслих* становника (Исто, 22). — Пред *замрзлим* кућама ... одисало горко на *увеле* руже (Б. Ђосиф, Покошено поље, 42). — Пролазиле таљиге са *прокислим* ства-

рима (Исто, 58). — ... кроз *промукло* ридање (Исто). — Овде га у списку *погинулих* нема (Исто, 77), — ... своје исплакано и *омршавело* лице (Исто, 77). — Иза кога се видела *оголела* чардаклија са још по гдегде *заосталим* рибопламеним листом (Исто, 71). — ... само шарене *избледеле* крпе (Исто, 86). — ... тискајући се између *задоцнелих* избеглица (Исто, 89). — ... са муком је одржао отворене *отежале* очне капке (Исто, 96). — ... један *промукао* глас (Исто, 97). — ... у ред за ушке *отекле* нас вукли (И. Г. Ковачић, Јама, 19). — Размишљао сам тако с *пораслим* поуздањем (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 136). — И зато је молитва *врелија* него икад (Исто, 137). — Сад идем сам ... празних *клонулих* руку са стрепњом у души (Исто, 138). — Само сам у ону битку ишао са другима ... с голом сабљом у руци, с *врелом* радошћу у очима (Исто, 138).

У граматичкој литератури и од раније су познате придевске функције и придевске одлике глаголског радног придева. Т. Маретић је утврдио да се он употребљава „сасвим као придјев, не само у номинативу, него и у другим падежима, у атрибутој и у предикатској служби“. И то је сасвим тачно, али се не може примити оно што даље налазимо код Маретића. Он наиме каже да су обичнији „у тој служби непрелазни глаголи неголи прелазни“¹. Радни глаголски придев прелазних глагола, мислимо кад ти глаголи имају такво значење, уопште се не употребљава у функцији придева. То је утврдио А. Белић, констатујући да радни глаголски придев само непрелазних глагола, и то искључиво оних што означавају стање може имати придевску службу², додајући још да ти глаголи по виду, осим у неколика изузета случаја, морају још бити свршеног глаголског вида. А и за Маретићеву тврдњу (дату на означеном месту) да се радни придев и рефлексивних глагола узима у придевској служби, иако је то тачно, наравно када се узме да је Маретић употребљавао тај термин за све глаголе који уз се имају или могу имати повратну заменицу-речцу *се*, ипак треба дати прецизна објашњења од којих глагола с том речцом радни придев се употребљава у функцији правог придева и добија већину придевских одлика. Ми смо то већ учинили у двема расправама посвећеним овоме проблему³. А овде је потребно одређено дефинисати све што се односи на попридевљивање радног глаголског придева. Из наведених примера, којима ћемо додати и низ других

¹ *Gramatika i stilistika* ... II izdanje, 569.

² А. Белић, *О променљивости радног (прошлог) глаголског придева* (Наш језик II, 1934, стр. 33—39).

³ У расправама: *Рефлексивни глаголи и променљивост радног глаголског придева* (Наш језик, књ. VII, 1940, стр. 196—205) и *Још нешто о функцији радног глаголског придева* (Наш језик, књ. IX н. с., 86—92).

узетих из једног писца (П. Кочића) чији стил обилује примерима тога облика у придевској служби и са придевским својствима: *ускрсли* и *уздрхтали* живот, *расцветали* шљивик, *упали* образи, *крепала* марва, *увеле* јабуке, *набрекле* жиле, *успламтјела* крв, *уздрхтале* груди, *обамрла* брада, *устрентала* тиморина, *промукло* грло, *зарђала* кука, *увело* цвијеће, *изумрле* планине, *изнемогла* свјетлост, *изблијебели* вечерњи сјај, *подивљала* Плива, *обрасли* градски бедем, *поцрњеле* куле, нешто *пропало*, *пострадала* обитељ, *сазрело* жито, *поблијебело* лишће, *охладњела* кава, *врели* зној, *узаврела* крв, *врела* крв, *заспали* дах, *прегладњела* свјетина, *помодрело* небо, *закржљале* шикаре, *изнемогла* стока, *одрасла* шума, *подбули* образи, *побјешњели* вјетрови, *узбјешњела* луда ноћ, *залутали* путници, човјек *потамњео* у образима, *забрекла* снага, *ускипјела* планинска снага, *помодрели* горски висови, *окорјели* сонијег, *промрзле* руке, *огољело* грање, и др. — није тешко закључити да по правилу радни придев сваког свршеног непрелазног глагола медијалног по роду, без разлике да ли се уз се употребљава повратна речца *се* или је он без те речце, може да се употреби у функцији обичног придева и са свим, или скоро свим¹, одликама које придеви као посебна врста речи имају.

Али је, у вези са неким случајевима на које овде наилазимо, а какви ће се и другде у језику срести, потребно дати извесна објашњења.

в) Ова се наша дефиниција прво углавном подудару с Белићевом јер су непрелазни глаголи који значе стање у ствари непрелазни медијални глаголи. Своју дефиницију ми ипак сматрамо прецизнијом по томе што су се у науци о језику, како је констатовано у глави о глаголском роду (т. 582), непрелазност и медијалност често мешале једна с другом. А овде ћемо одређено рећи да се од свршених непрелазних глагола који значе кретање а по роду су активни, радни придеви по правилу се не употребљавају с придевским функцијама. За играча, рецимо, који је истрчао из омеђеног круга не може се рећи *истрчали* играч, нити се за девојку која се, идући, сплете и падне, може казати *пала* девојка. Ова се синтагма, међутим, често среће у језику када се *пала* употребљава у преносном значењу. Исто тако, нисмо за људе који су, крећући се, негде дошли, никада срели употребљено *дошли* људи, нити ће се икада за дете које скочи казати *скочило* дете. Али се ипак не може казати да се и од ових непрелазних свршених глагола радни придев никада неће употребити у придевској функцији. Не само у случајевима где се тај облик односи на неживо биће у чијем се предикату глаголи кретања не могу сматрати

¹ Овде, када правимо изнету ограду, мислимо на неке случајеве непознавања компарације.

активни по роду, већ су медијални, као у примеру: *Али на том месту, брза и надошла, хујала је пред њим Морава* (Б. Ђосић, Покошено поље, 100), и не само тамо где су субјекти дотичних радњи несвесна бића: *Кроз окна... Мића види расквашене сремске оранице, и по браздама по падале вроне* (Исто, 63), него се облик радног придева од свршеног глагола кретања среће каткад у употреби и за одређивање свесног бића (лица, особе), нпр.: *Још мање је схватао зашто већ стигле савезничке војске... не продужавају даље* (Б. Ђосић, Покошено поље, 83); *Марији стаде долазити нека њена даљња рођака, жена једног и з б е г л о г директора* (Исто). — Али је у овим случајевима компонента кретања у значењу већ сасвим ишчезла, а осећа се само значење резултата тога кретања. И то, по нашем мишљењу, употребу радног придева таквих глагола чини могућном.

г) Нашли смо код Кочића придевизиран радни глаголски придев несвршеног глагола *врети* у два примера: *врели зној* и *врела крв*. А и овде, као и другде у језику, где налазимо да је овако уз именицу употребљена, у нашем је осећању та реч изгубила скоро сваку везу с глаголом од којег је постала, што ће рећи да је у придеву *вreo* основно значење умерено до те мере да и не треба тражити како је овде радни придев једног непрелазног глагола могао постати обичним придевом. Јер, доиста, нити је *зној*, ни *крв* о којима се говори *врела* на ватри или како друкчије, него *врели зној* и *врела крв* значе: *врло топли зној* и *врло топлу крв*. Па ни *врела вода* не значи воду која је *врела*, него такође воду велике топлоте. А тако исто ни *кључала вода* није вода која је кључала него *одвећ топла вода* (јер не треба заборавити да вода која је кључала у прошлости може да се јако охлади, да постане сасвим и претерано хладна). И за такву воду се не може рећи *кључала вода*. За *неваљао* тачно смо казали да такав није онај који није *ваљао* некад у прошлости него неко коме је то стална, или бар више пута испољена, особина; а за *зreo*, који се наводи као један од примера што су постали од несвршених глагола с правом смо казали да значи што и *сзreo*¹. О другим примерима радног придева несвршених глагола с функцијама и одликама простих придева досад се није говорило. Ми, међутим, сматрамо да овамо можемо навести и: *труо* (према глаголу *трунути*) и *гњио* (према *гњити*) и *мрзао* (према *мрзнути се*), какви су у примерима: *Указаше се на трулом плоту мале вратнице* (Б. Ђосић, Покошено поље, 73). — *Био је пун мркоцрвених гњил и х шипака* (Исти, 94) и *Зачуо се воде мрзли клокот* (И. Г. Ковачић, Јама). И о свим се тим примерима може рећи оно исто што је

¹ У нашем језику IX н. с., 87.

речено о придеву *вreo*, који је то постао изменом унутрашњег значења.

Занимљиво је показати и зашто иначе попридевљивање радног глаголског придева од несвршених глагола није могуће. Оно је везано за основна својства глагола, с једне, и придева — с друге стране.

Глаголи углавном означавају привремено, а придеви, по правилу, стално својство, сталну особину. Имперфективни медијални глаголи означавају стање у процесу, особину која се мења, која није стална, а перфективни — завршетак процеса, стање које се више не мења, које дакле постаје сталном особином. Зато се не може, рецимо, казати *расли дечак* за дечка који расте, док се сасвим исправно говори *одрасли дечак*. Тако исто — да узмемо случајеве из горе наведених примера — не може се казати *цветали шљивик* за онај који цвета, којег је цветање у току, а сасвим је обично рећи, и говори се, *расцветали шљивик*. И даље: не говори се *рђала кука* или *модрело небо* за куку која *рђа* и за небо које постаје *модро*, док су сасвим као што треба употребљени придеви у синтагмама: *зарђала кука* и *помодрело небо* итд.

А у вези с придевском употребом радног глаголског придева када се тачно зна који су од медијалних глагола повратни, није тешко утврдити да само радни придеви тих глагола могу вршити функције и имати особине правих придева. Што у неким случајевима одмах од ока није лако одредити да ли је придевизиран радни придев постао од повратног или неповратног глагола, то зависи од чињенице што повратност, односно неповратност, глагола с тим нема баш никакве везе, него искључиво глаголски род, поред глаголског вида наравно. А што у другим случајевима могу бити употребљени и радни и трпни придев у потпуно истој придевској функцији, то је већ друго питање, које ћемо нешто ниже разјаснити када дамо и преглед употребе трпних глаголских придева у служби и с одликама правих придева.

676. Трпни глаголски придев се, као и радни, у глаголској служби употребљава у функцији саставног дела сложених глаголских облика, наравно у пасивним реченицама. С којим другим деловима он чини који глаголски облик пасива, речено је већ у I књизи Савременог језика, у глави под насловом *Облици трпног стања (пасива)* (тач. 393—396). Тамо се могу наћи и примери за глаголску службу трпног глаголског придева као што су: *Био сам присиљен да тако поступим* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 140) и *До тада је боден, засијеџан, сјечен, скраћиван* (Исто, 141). — *Остварене су многе пријетње, које су му одавно упућиване* (М. Лалић, Изабране приповијетке, 103). — *Нешто је већ постигнуто* (Исто, 41).

677. Овај је облик, међутим, и чешћи и много занимљивији у његовој служби правог придева. А он се у тој служби у функцији одређивања именица, било као атрибут, као апозитив или као придевски део предиката, врло често среће. Ево неколико примера за такве функције облика трпног глаголског придева:

За човјеком остају бриге као *прегажене* кокоши у блату (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 192). — Треба их држати у добро *закључаним* кавезима (Исто, 37). — Била је откривена необично *разграната* завјера (Исто, 96). — Из ових наивних дилетантски *слупаних* стихова проговорила је жалост (Исто, 136). — Она је поетеса, она је *надарена* жена (Исто, 144). — Само се око њега гурала светина румених лица и *зажарених* очију (И. Андрић, Травничка хроника, 68). — Док му *одушевљена* светина... није набила на очи његов нов новцат шешир (Исто, 62). — Озебли и уморни на *нетимареним* сивим коњима (Исто, 22). — Најмио за себе скромну, али чисту *намештену* собу (Исто, 127). — Загасите боје коже и црне косе, *напудерисане* и вешто сложене у перчин (Исто, 25). — А цела његова пратња, *подмићена* и богато *награђена*, враћа се још данас (Исто, 55). — Пробија се кроз тамне облаке шкрто *обојена* свјетлост (В. Калев, Приповијетке, 8). — А млађи *разбарушене* косе витлају главама (Исто, 64). — Нукала га је мати *пригушеним* гласом (Исто, 139). — Засмија се јако *укоченим* гласом (Исто, 69). — Гледа преда се *разбијена* погледа (Исто, 143). — Та покривена љешина, *спљоштена* под покривачем (Исто, 43). — А осврћући се на догађаје, на четворо-петоро дјеце, *надимљене* и *раздрте* (Исто, 13). — А на *изрованој* цести оста сам и невесео дјечак (М. Лалић, Свадба, 12). — А затим на алке о мандале, те црне наките *закованих* врата (Исто, 132). — Два јадна људска бића *устрашених* очију и *избезумљена* лица (Исто, 93). — Уздахну *одобровољена* старица (Исто, 172). — *Уплашен* и *увријеђен* дјечак се опет поизмаче уназад (Исто, 11). — Биле су се скупиле групе *расплаканих* жена с дјецом (Исто, 141).

Код било кога писца који пише српскохрватским језиком, као и у свакодневном разговорном језику, срећемо на десетине и стотине овако придевски употребљених трпних придева — много више, дакако, него што има радних глаголских придева у придевској служби. А то је, наравно, и сасвим разумљиво јер је могућност употребе ових последњих, како смо видели, ограничена и глаголским видом и глаголским родом, док се трпни глаголски придев пак свих глагола који могу имати тај облик, тј. свих прелазних глагола, како свршених тако и несвршених, и не само прелазних активних глагола већ и прелазних

медијалних — употребљава и као придев. Тако се трпни придев глагола *воleti* — *вољен*, *-а*, *-о* употребљава придевски у синтагмама: *вољени младић*, *вољена девојка*, *од свих вољено дете*, *вољена особа*, затим и *цењен* или *поштован човек* итд. А од тих и таквих, мислимо, прелазних глагола, радни придев се никад не употребљава с придевским функцијама, ма били они и медијални по роду и свршени по глаголском виду. С придевском функцијом трпни придев наравно одређује особину објекта на коме се вршила или извршила основном глагола означена радња.

678. а) Остало је још неразјашњено питање придевске употребе трпног придева од глагола с повратном речцом *се*. Горе је речено да се глаголски радни придев свих таквих свршених глагола медијалних по роду, може употребљавати у придевској служби. Али је познато да поред медијалних има још неколико врста повратних глагола. Од више њих радни придев не може имати придевске функције и придевске одлике. А од већине таквих глагола у придевској служби се употребљава трпни придев: *обучен*, *очешљан*, *обуven* и *умивен* је и онај што сам на себи врши те радње, као и кад их било ко други на њему врши. Према томе, трпни придеви свих правих повратних (рефлексивних) глагола употребљавају се без повратне заменице *се*, наравно у служби простих придева и са његовим својствима.

А тако се углавном у овоме погледу понашају и трпни придеви неправих повратних глагола и других глагола с повратном речцом *се*, осим медијалних, наравно. А и трпне придеве од ових последњих, тј. од медијалних, управо од оних које као такве класификујемо, каткад срећемо у придевској служби. Тако према глаголу *смрзнути се*, за који није тешко утврдити да је медијалан по глаголском роду имамо и трпни придев *смрзнут*, као у примерима: *После неколико дана трагања наћен је смрзнут недалеко од пута* (разг.) и *Давил се враћао по смрзнутом путу* (И. Андрић, Травничка хроника, 167). Али се у оба ова (и у другим сличним случајевима) могло рећи: *Нашли су га смрзлог недалеко од пута* (Нешто ниже ћемо видети шта условљава једну а шта другу могућност).

б) Као у овоме случају, наилазимо и на низ других сличних примера. Тако смо у делу само једног писца (опет П. Кочића у I књ. његових Цјелокупних дјела), чији се стил одликује врло широком употребом како радних тако и трпних придева у придевским функцијама забележили: *Слетјеше се око одушевљеног и запрепашћеног Влајка* (292). — *Питају га зачућене калфе* (290). — *Избацио сам их онесвијешћене пред кућу* (161). — *Пуни пробућене снаге* (149). — *Огромни праменови поцијепане магле*

(280). *Са исушеним и испијеним костима* (267). — *Стаде ногом на подрпану лисичју ћурчину* (217). — *Из загријане земље диже се миришљава свјежина* (148). — *Раздраганом душом му затрепери њежна сјета* (147). — *Узнемиреном душом му заструји преголема туга* (146). — *Прија раздраганој души* (145). — *Да искочи из распламћелих разиграних груди* (131). — *Трепери кроз замућени магловити ваздух* (139). — *Вјетар дува преко влажних ожалошћених планина* (134). — *Све се диже према свечаном изведреном небу* (109). — *Пусти на вољу ојаћеном срцу* (37).

Али треба имати на уму да се, иако су ови и овакви трпни придеви од глагола: *одушевити се, запрепастити се, зачудити се, онесвестити се, пробудити се, поцијепати се, исушити се, испити се...* и њима сличних, који су по роду медијални, — у њима означени процеси врше у извесним околностима које су у ствари проузроковачи тих процеса, њихови изазивачи, да се, тј., ти глаголи могу сви схватити и као пасивни: да је *одушевљење и запрепаићење*, које означавају прва два глагола изазвала некаква спољна сила, да су *зачућеност* даље, па *онесвешћеност* такође, изазвале спољне силе. И тако у свим примерима редом.

Зато је попридевљени глаголски придев од на изглед, па можемо рећи и у ствари, медијалних глагола — трпни, а не радни придев.

в) И не само да у оваквим случајевима, где је јасно да су изазивачи изнетог стања околности у којима оно настаје, дакле ипак спољна сила ван реченичног субјекта, — његово својство не може бити казано обликом радног придева, већ се оно казује облицима трпног придева и још доследније медијалних глагола, какве имамо у примерима: *Звуци заносне пјесме кроз скамењену музику* (394). — *Струјаше са наших мрких и натмурених планина* (355). — *Поломљене гране са опаљеним и сасушеним лишћем* (355). — *Похрлише гомиле узрујаног народа* (351). — *Други... неиспаван и бунован, носио је шумарско одијело* (343). — *Веже се са насмијаним небом прољетњим* (322). — *Када би звоно растегнутим звуком одавало* (321). — *Небеско плаветнило су ломили и кршили дртави и задихани гласови* (319). — *Обојица бјеху тужни и замишљени на разанку* (306). — *Свијет усплахирен поче раније него обично* (305.) — *А по средини смркнути облаци као огромни комади утуљена кандила* (375). — *... звиждећи бијесно по укоченим крововима* (280). — *Мирише на нешто давно и сурвано* (267). — *Кроз проријећену маглу већ се указују желе* (143). — *Између неколико осамљених јела и оморика* (138). — *Пиргаве очи испод слубљеног чела увек напрегнуте* (115). —

Јелике и оморике дижу се кроз ведру насмијану свјетлост (115). — *Кроз размакнута грање пробија сунце* (17). — *С Мргудиних зажарених образа нестале узавреле румени* (105). — *... судећи по зајануреним образима* (312) итд.

Али не треба помислити да то налазимо само код писца (П. Кочића) из чијег дела су узети наведени примери. То исто срећемо и у других писаца: *Задах још угријане земље удари дива у лице* (В. Назор, *Одабрана дјела*, 82). — *Ужарене оплате на точковима цврље и пиште* (И. Г. Ковачић, *Дани гњева*, 117). — *Гледало је великим запрепаштеним очима* (Исто, 126). — *Полако би често под ступштеним небом* (Исто, 136). — *Под шумором бијелих облака се грудатују разиграни вјетрови* (Исто, 136). — *Може се у крв претворити као намрштено дан* (М. Божић, *Курлани*, 56). — *Али је читаву ноћ кисао узљућени квас* (Исто, 63). — *Овакво ново чудо му се лијепило о разрогачено око* (Исто, 124) итд.

А ни у једном од ових и оваквих примера особина означена обликом трпног не би могла бити казана обликом радног придева, и поред тога што су сви ови глаголи по виду свршени а по роду медијални, и не казују радње већ стања до којих је дошло каквим процесом у самим субјектима. Али се опет не може рећи да глаголи од чијих трпних придева су постали овде означени придеви ни у једној прилици не би могли бити употребљени као пасивни. Довољно је узети само први пример с глаголом *скаменити се*, па за њега навести стихове из познате клетве у Његошевом Горском вијенцу у којима се каже: *Бог велики и његова сила / у њиву му сјеме скаменио, / у жене му ћецу скаменио* (стих 2411—2413), и лако се уверити да овај глагол може бити и прелазан. Анализом и других примера доћи ће се до истих закључака, иако се очевидно утицај спољних сила на стварање тим глаголима означених стања не огледа у свима подједнако. Негде је овај утицај тако безначајан да се ми с правом питамо и да ли постоји.

г) У Шантићевим стиховима: *И гледао сам те са сузом што лије где береш крупне распукле гранате* — баш зато што је у основном глаголу нарочито развијена медијалност, а занемарен утицај проузроковача распуклости, иако се он ни ту не може сасвим искључити — за означавање својства употребљен је радни, а не трпни придев као у другим неким случајевима с рефлексивним глаголом у основи.

д) У Маретићевим примерима¹: *к усидило ме жељезу и размишљање о својој разграналој трговини* (из писаца Б. Даничића и М. Шапчанина) хтела се, ваљда, више нагласити медијалност,

¹ *Gramatika i stilistika*, стр. 569.

иако, по нашем мишљењу, баш у тим примерима медијалност није толико изразита да би у њима било оправданије употребити облик радног придева. Управо, ја бих рекао да основни глагол у првом примеру има више пасиван него медијалан карактер. Анализом значења целе реченице из које је дотични пример узет — ово ће се несумњиво утврдити. Та реченица гласи: *К води или котлу пуштани су само себри, истина — за свако злочинство, а к у си ј а л о м ж е л е з у само за крађу или за похару*¹. Овде је реч о железу које се у сијавало да би себри преступници били кажњавани, свакако хватањем тога железа голим рукама. За ту сврху железо се спремао на тај начин што су га грејали до у сијаности; на железу су, дакле, стављањем на ватру вршили радњу у сијавања они који су га у сијано хтели употребити. И зато ми кажемо да је за особину железа добивена вршењем радње на њему свакако природније било употребити облик трпног придева; према овоме, пре бисмо очекивали *к у си ј а н о м е* железу. Даничић је, нема сумње, употребљавајући облик радног придева имао на уму претерану топлоту железа, коју је оно на ватри само добило, а занемарио је чињеницу да су га у стање у сијаности довели они који су се њим таквим хтели послужити. У другом примеру, писац је мислио на трговину која се сама собом разгранала. А стварно — у такво стање трговину је довео онај ко је њом управљао, те зато и кажемо да би и у том примеру, по нашем мишљењу, облик трпног придева био више на своме месту. Али свакако треба уважити и оно што је писац хтео да изрази. А полазећи од тога, не може се спорити да облици радног придева у придевској функцији нису добро употребљени у два сад анализирана примера. У свакоме случају, као општа тенденција може се означити много чешћа употреба облика трпног него радног придева у придевској функцији — у свим случајевима где се може поред медијалног допустити и пасивно значење основног глагола.

679. а) Поставља се, међутим, питање откуд употреба облика трпног придева у придевској функцији и с придевским одликама у случајевима где се трпни придев не односи на објекат већ на субјекат, где основни глагол и није прелазан да би могао имати објекат уза себе. Мислимо на случај придева *дипломирани* (а и на друге неке случајеве), који је обликом својим трпни придев глагола *дипломирати* (иако се он нигде и никад не употребљава у глаголској функцији). А сваки час говоримо и слушамо: *дипломирани правник, дипломирани филозоф, дипломирани хемичар, дипломирани географ, дипломи-*

¹ А. Мајков, *Историја српског народа*, с руског превео Б. Даничић, II издање. Београд 1876, стр. 74.

рани метеоролог итд. То је необично зато што се тим обликом, како смо већ рекли, особина приписује објекту, а у овим је случајевима њим одређен субјекат. Ми смо се тим питањем већ раније у једној прилици позабавили¹ и дошли смо до закључка да овде мора бити посредни нека врста аналогije. Напоредо с *дипломирани* употребљава се и придев (опет по пореклу трпни глаголски придев) *свршени*. Разлика је само у томе што је облик *свршен(и)* од прелазног глагола *свршити*. И сасвим је разумљиво што се овај придев употребљава за одређивање објекта дотичне радње: *свршени посао, свршени испит, свршене студије*. Али се исти овај придев, поред придева *дипломирани*, употребљава и за онога што је завршио одређене студије: *свршени правник, свршени филозоф, свршени хемичар, свршени географ, свршени метеоролог*. Разлика је само у томе што се *свршени* употребљава сасвим исправно и уз имена објекта дотичне радње, а *дипломирани* се тако никад не среће у употреби (нема ни *дипломираног права, ни дипломиране хемије, ни дипломираних испита* итд.). Ипак је необично и откуд придев *свршени* уз име субјекта, а још необичније откуд је дошло до одређивања субјекта придевом *дипломирани* када се он никад не употребљава уз име објекта.

На ову неадекватност значења облика трпних придева указивали су и ранији граматичари, и најпознатији међу њима. За придеве *крштени* и *венчани*, између осталих, Т. Маретић у својој великој граматичкој каже да немају „пасивно значење (не одређују објекат, како ми говоримо) него неко неутрално, које нити је пасивно ни активно“ зато што се „на пр. говори: *крштени кум, крштено кумство, крштено име; говори се вјенчани кум, вјенчани прстен, вјенчана кошуља; говори се нетељења крава; у пјесмама налази се огријано сунце*, тј. сунце које грије, дакле сасвим активно значење као *огријало сунце*“².

А на другој месту, где опет указује на ове случајеве облика трпних придева у активном значењу, одређеније речено у функцији одређивања субјекта основног глагола, Маретић о придеву *свршен* каже да може поднети, „иако је то по њемачком“, при чему не мисли само на овај већ на случајеве такве употребе свих малочас наведених придева.³

А. Белић ту неподударност између облика ових придева и њихова значења објашњава променом унутрашњег значења, па наводи за то примере: *крштени кум, крштено име, венчани кум, венчани прстен,*

¹ У расправи: *Придевска служба трпног придева од глагола који немају тога облика*. Наш језик, књ. XII, 201—218.

² *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, 1931, str. 570.

³ Т. Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, уз придев *nevjerovan* и уз глагол *sвршити* стр. 67. и 151.

па и *рођени брат*.¹ А ту промену унутрашњег значења Белић види и у случајевима употребе облика трпног придева од чисто медијалних глагола као што су: *увенут, помодрени, исчезнут, прионут, заспан*.

Такво се схватање принципски и може прихватити, али му недостаје потребно објашњење; уза њ нису дати услови такве промене значења, није речено којим путем је до ње дошло. А, што је главно, сви се навођени случајеви не могу на исти начин објашњавати. У неким од њих и немамо у ствари облике трпних придева, већ старија образовања² постала од глаголских именица с првобитним дативским значењем (*крштен* = *који је за крштење*, *венчан* = *који је за венчање*).³

Други су опет, последњи од овде навођених, нпр., неупоредиво рећи од облика радних придева: *увели, помодрели, ишчезли, прионули, заспали*, што је сасвим разумљиво, свакако, јер су основни глаголи искључиво медијални по роду. И уопште су њихови облици трпних придева овде у толикој мери ретки да се данас скоро и не могу сматрати исправним облицима, а то се исто углавном може казати и за друге неке придевски употребљене облике трпног придева од неповратних медијалних глагола (за *цркнут*, нпр.), о којима ће још бити речи у ставу д) ове тачке.

б) У језичкој пракси, и иначе, још понегде има одступања од онога што је утврђено као правило; има, дакле, случајева да се и обликом трпног придева од медијалних глагола (то смо видели и у т. 678. в) одређује именица уз коју тај облик стоји не само тамо где се може допустити пасивна нијанса, тј. вршење радње деловањем какве спољне силе већ и у случајевима где имамо потпуну медијалност. Ако у примерима као што су: *раздрагана душа, разигране груди, изведрено небо* и можемо претпоставити да је нешто душу раздрагало, нешто груди угрејало и нешто изведрило небо, то је сасвим разумљиво што ће се употребити облици трпних придева за одређивање именица уз које они стоје. Па и када су у питању медијални глаголи у основи, — очевидно се за *скамењену музику, насмејано небо* и *разигране ветрове* не може рећи да су одређене спољне

¹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика* II. Речи с конјугацијом. Београд, 1962, стр. 311.

² П. Борвић, у студији: *О старословенским трпним придевима*. Јужнословенски филолог, књ. XI, стр. 153—155. на основу акцента и непознавања облика оба придевска вида доказује да *крштени, венчани, рођени* и сл. и нису прави трпни придеви, већ су то старија образовања која стоје у вези с глаголским именицама, чиме се одвијају од категорије правих трпних придева.

³ Проф. Р. Бошковић у својој расправи: *О придевима типа ораћи* (Наш језик, књ. I, н. с., 1950, стр. 130) — коначно даје и значење придева: *крштени* (некадашње *кръштепъјь*) и *венчани* (некадашње *вѣнчапъјь*), који, каже он, значе: *за крштење* и *за венчање*, и тиме открива у чему је неслагласност данашњих значења и облика ових придева.

силе деловале: на музику да се скамени, на небо да се насмеје и на ветрове да се разиграју, него су се пре дотични процеси у њима самим, „сами од себе“, извршили. Сама музика, само небо и сами ветрови су ту субјекти, а не објекти, па су опет за одређивање дотичних појмова употребљени трпни придеви од глагола што означавају процесе који су се у тим појмовима „сами од себе“, без утицаја одређених спољних сила, одиграли (Ту би се најпре могао уврстити и трпни придев повратног глагола *заљубити се* као у примеру: *Он је читавога свога живота играо улогу заљубљеног трубадура* — (М. Крлежа, *Банкет у Блитви*, 131). Од значаја је овде чињеница што у друкчијим везама глаголи: *скаменити, насмејати* и *разиграти* могу бити и управо јесу, прелазни глаголи. Тако се може објаснити и употреба придевског облика глагола *свршити* уз облик субјекта. А даљом аналогијом — с употребом облика трпног придева *свршени* у функцији одредбе субјекта, ми објашњавамо у тој функцији и употребу истог по значењу придева *дипломирани* иако се он никад, колико је досад познато, не употребљава у функцији одредбе објекта глагола у основи.

в) Враћајући се опет медијалним глаголима, потребно је констатовати да се од оваквих неповратних глагола, као ни од повратних медијалних наравно, уколико су с доиста медијалним значењем употребљени, а према себи немају прелазних глагола, облик трпног придева по правилу не употребљава у функцији одредбе њихових субјеката. У потврду за ово можемо навести цео низ примера с облицима радних придева таквих глагола (в. у т. 675. б) у тој служби где се место облика радног не употребљава облик трпног придева. Такви су између осталих тамо наведени примери: *с пожутелим власима, прокислим подом, клонулим човеком, са заспалом ноћи, с придошлим странцима, с посрнулом родицом, врелим знојем, одраслим становницима, промуклим ридањем, погинулим појединцима, омршавелим лицем, оголелом чардаклијом* и многим другим.

г) Па ипак срећемо и случајева где се облици трпног придева управо од таквих глагола употребљавају уз имена субјекта основног глагола, као у примерима: *Набрекнуте грозне уши наше* (И. Г. Ковачић, *Јама*, 21) и *војници рањавих стопала, отечених ногу*, у којима је врло тешко осетити ма и најтананију нијансу пасивности реченице, односно прелазности основних глагола. И *набрекнути* и *отећи* су најнедвосмисленије непрелазни глаголи, медијални по роду. И ова се, доиста необична, одступања од системе могу објаснити једино аналогијом. Али ако се такви случајеви употребе у језичкој пракси и могу допустити, не треба мислити да су овде у истој функцији немогући у употреби и облици радног придева. Ми бисмо њих,

искључиво њих, и употребили у невезаном слогу (и рекли бисмо: *војници рањавих стопала и отеких ногу*), ако у стиху, где ритам и други моменти версификације, и допуштају слободнији избор. Но то не значи да у наведеном стиху није било и чисто језичких моментата који су налагали да се употреби баш узети, а не облик радног придева. С овим обликом стих би имао друго значење, њим би се казивало да су *наше грозне уши набрекнеле*. Облик радног придева осећао би се употребљен у глаголској, а не придевској функцији, коју он има с употребљеним обликом.

а) У свакодневној употреби често срећемо и *неексплодирану* (а никад *неексплодиралу*) *бомбу* и *цркнуте мачке* или *цркнуте коње*, иако су основни глаголи по роду очевидно медијални непрелазни глаголи, а уз то знају само за неповратан облик. Ми, у овоме другоме случају дали бисмо преимућство облику радног глаголског придева над трпним, и пре бисмо казали *цркла мачка* или *цркли коњ*. С обликом трпног придева осећамо да је реч о претерано запуштеној, измршавелој мачки, о таквом коњу или о одвећ премореном и од тешких терета изнуреном. Ипак не можемо рећи да овакав облик у језику није себи освојио место и у буквалном значењу — *мртве мачке* и *мрвог коња*, као што се срећемо и с *крепаном* место *крепалом*, *жабом*, рецимо, у примеру: *У којој је спужвасто набубрила блитвинска земља као крепана жаба* (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 44).

ФУНКЦИЈЕ ГЛАГОЛСКИХ ПРИЛОГА

680. Глаголски прилози, прошли и садашњи, некадашњи су партиципи, сада, како и сам њихов термин каже, врше службу одређивања глагола. Они се по традицији још гдекад називају партиципима, као што се тим именом, нешто ређе, зову и глаголски придеви. Али, иако су то некада били, ни глаголски прилози, као ни глаголски придеви, уосталом, у српскохрватском језику више нису партиципи, нити овај језик има те категорије речи. Ипак, већ и ради тога да се види како су постали оно што су данас, а још више ради објашњења да у нашем језику нема партиципа — потребно је показати каква је то категорија речи и шта су били партиципи у прошлости српскохрватског језика, када их је овај још имао.

Партиципи су били, а и данас су у језицима који за њих знају, глаголски облици по основном своме облику и по основном значењу, који су се употребљавали у служби одређивања именичких речи (као и данас, рецимо, у руском језику: *пишущий человек* = *човек који*

пише); имали су, дакле, функцију придева, и појму означеном именицом уз коју су стајали приписивали су радњу као привремену особину за ограничено време, док он ту радњу врши. Али „само дотле док је код партиципа овај двојни однос у пуној снази, партицип остаје са правом својом природом“¹. Док је тако везан и за именицу и за глагол, партицип остаје оно што је био. Међутим, можемо рећи да се та двострука везаност овога облика у српскохрватском језику изгубила. Ње је у историјскојезички познатим условима нестало. Због губљења конгруенције, управо због неподударности својих облика с именичким и придевским облицима, мислимо у 1. падежу једине (јер су партиципи имали своју промену по падежима, као год и придеви), веза ових речи с именицом је прекинута². Они су тада, као партиципи, престали одређивати именицу, и остали су везани само уз глагол што је означавао радњу с којом се радња партиципа вршила напореда (без обзира на то да ли истовремено, мада у једном случају, у случају с прилогом прошлим, и пре, а гдекад и после ње). И тако су, некадашњи партиципи као одредбе глагола, постали прилозима, а остали су глаголским, наравно зато што су им опет у основи остали и облик и основно значење глагола.

681. Глаголски прилог *садашњи*, с очуваном глаголском основном и с такође основним значењем глагола, по функцији својој у реченици је прилошка одредба. И, прво, по времену одређује радњу главог глагола која се врши увек истовремено са њим означеном радњом.

Отиду даље да буне народ *палећи* ханове и *бијући* субаше по селима (В. Карацић, Историјски и етнографски списи, 12). — *Тукући се* са српским четама, прође до у Крагујевац (Исто, 14). — Рече Сима *загледајући* је (М. Глишић, Приповетке, 12). — *Ишли су боси и гологлави са свијећом у руци, ударајући се у прса и пјевајући* покорничке пјесме (В. Назор, Вода, Хрватска проза II, 10). — Стадо оваца нагне за њима *блејећи* и *обазујући се* као да нешто тражи (Исто, 13). — Уздисала она *гледајући*

¹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју I*, 448.

² Ово по мишљењу А. Белића, које је он и раније заступао, а које је јасно образложио у Јужнословенском филологу књ. XIII у рецензији расправе А. Мусића *Значење и употреба participa u srpsko-hrvatskom jeziku*, објављене у *Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 250, 127—157, где овај заступа старија схватања Б. Даничића и А. Лескина (August Leskien), за које је глаголски прилог *садашњи* некадашњи облик ном. множине на *e*. По Белићу, то је, међутим, облик ном. једн. ж. рода на *-и* (в. на означеном месту, стр. 197—199).

Још је мање прихватљиво мишљење Ф. Миклошича, према коме је то стари облик акузатива једн. ср. рода, или оно Т. Маретића, који претпоставља да је овај облик по своме постанку идентичан с прилозима: *лети, зими, лани* и сл. (*Gramatika i stilistika* II изд. стр. 563).

жалосно и забринуто (Сл. Колар, Криза, Хрватска проза II, 58). — Неки чичица, *носећи* на рамену кошару јабука, фаталистички је тјешо и бабу и себе (Исто, 58). — Тумач је преводно мучећи се узалуд (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 83). — *Не мислећи* ништа и *заборављајући* где је, певао је оно што је чуо (Исто, 85). — Ту спуштају терете кад хоће да се одморе *прелазећи* мост (Исто, 101). — Рече Мишко и, *дивећи се*, поклима главом (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 104). — *Вијугајући* десно и лијево други је ишао меканим и влажним стазицама (Исто, 8). — *Стрепећи* очекиваше хоће ли што рећи (В. Петровић, Препелица у руци, 83). — Смејао се и *не знајући* шта би рекао (Исто, 135). — Илија му се опирао *позивајући се* на спознања (А. Цесарец, Праведникова двојака мјера, Хрватска проза II, 84). — Шта је мој мозак измишљао тада *бјеснећи* и *ругајући се* свему разумном (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 145). — Пристајао је на све, упорно *окрећући* главу према мени (Исто). — Лагано је климала главом *ходајући* усправно и тужно (М. Божић, Неисплакани, 57). — Али га Калкић напрасито прекине *обраћајући се* сељаку (Исто, 72). — Жүри и размахује пушком, *држећи* је за грлић (М. Лалић, Изабране приповјетке, 46). — *Не осјећајући* ноге под собом, пожүри му у сүсрет (Исто, 108).

Нема, наравно, ни једног наведеног примера за који би се могло рећи да у њему глаголски прилог садашњи не означава истовременост вршења њим означене радње с радњом глагола у предикату од кога је он зависан и који одређује. А то ће рећи да се овим глаголским прилогом увек одређује време радње у предикату на коју се наслања. Али већ и међу наведеним примерима, а и у многим другим случајевима, глаг. прилог садашњи не одређује само време, него често и друге моменте, најчешће узрок и начин радње у предикату или услов под којим се та радња врши.

а) Тако у примерима:

Видећи да је пропао свакојако, а опет *желећи* и *надајући се* не би ли му се живот који дан продужио..., напише сину писмо (В. С. Карацић, Историјски и етнографски списи, 6). — А Милош, *бојећи се* сам ићи у Београд, тамо и не отиде (Исто, 173). — *Мислећи* на ову згоду, Октавијан се тихо насмијешо (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 31). — Корачао је брзо *бојећи се* да га тко други не претече (Исто, 43). — *Чекајући* нови дотицај, бојала се (Исто, 54). — *Видећи* да се поново спрема јак пљусак, поустајаше (В. Петровић, Препелица у руци, 40). — *Не налазећи* више нових израза, он је Алихоцу непрестано називао

издајником (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 120). — Затим су наситно мавили божје угоднике *надајући се* увијек нечему новом (М. Божић, Неисплакани, 12). — Сјећа се када се она... стрмоглавила на кров *хотећи*, ваљда, умријети близу свога гњијезда (Исто, 52) —

и њима сличним, обликом глаголског прилога садашњег означава се узрок радње главног глагола. А да то значење овог облика имамо у наведеним случајевима, није тешко утврдити јер у свима њима могли бисмо употребити зависну узрочну реченицу, а да се при том смисао не промени. Очевидно би смисао остао исти када бисмо први (Вүков) пример дали у облику сложене реченице: *Зато што је видео да је свакојако пропао, а опет желео и надао се не би ли му се живот који дан продужио, он напише сину писмо.* А и последњи пример, да анализу осталих оставимо читаоцима — значи: *Сећа се када се она стрмоглавила на кров, ваљда зато што је хтела умрети близу свога гњезда.* Стилски само, потпуна зависна реченица није наравно еквивалентна с одредбом узрока израженом било којим једним безличним обликом, па ни обликом глаголског прилога садашњег.

б) Још чешће у прилогу садашњем осећамо значење начина вршења односно извршења радње, као у случајевима:

Један од њих почеша главу *смијешећи се* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 21). — Рече Мишко *дивећи се* и поклима главом (Исто, 104). — *Муцајући* и *обарајући* очи земљи, уверавао је да није ништа певао (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 87). — Млазови теку *шүштећи* и *пјенећи се* у вједра (В. Назор, Вода, Хрватска проза II, 12). — Сестра је *шүтећи* и једнако заљубљеним очима гледала (В. Петровић, Препелица у руци, 15). — Лела му је срдочно полетела и..., нешто *снебивајући се*, прүжила му образ (Исто, 78). — Кравице гацкале *заносећи* кривим сабљастим ногама (С. Колар, Криза, Хрватска проза II, 57). — Погнут, скоро *пузећи*, ишао је дном дүбока рова (М. Лалић, Изабране приповијетке, 62). — Упита Срцић, *подижући* глас (Исто, 63). — Младић стидљиво поткүпи ноге и оста *сједeћи* на мокром поду (Исто, 131). — Почне күпити испала зрна *преклињући* и *трчећи* (М. Божић, Неисплакани, 54). — Али је он и даље корачао *не осврћући се* (Исто, 56). — Бүлазнио сам и *не знајући* да ли је и то довољно (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 150). — *Поскакујући* понио [је] своје тромо тијело, *жүрећи* за муфтијом (Исто, 153).

У свакоме се од ових и њима сличних примера, истина, означава радња истовремена с радњом главног глагола, али, више од те истовремености, у глаголском прилогу садашњем осећа се начин како се вршила радња означена личним глаголским обликом од којег је глаголски прилог зависан. Онај, нпр., о коме се говори у последњој реченици понео је своје тромо тело поскакивањем и журењем; а у претпоследњем је особа о којој се говори била знала у незнању (а свакако и због незнања) — несвесно.

в) Глаголским прилогом садашњим означава се и услов под којим се врши глаголска радња реченице од које он зависи:

Само *радећи* неуморно можемо обновити и подићи нашу заосталу и разорену земљу (разг.). — Награда се не *добива чекајући* да сама дође него је радом треба заслужити (исто). — Он је мислио да ће, *хвалећи се*, друге убедити у своју храброст, које ни сам никада није имао и да ће, *причајући*, уверити друге у оно у шта сам никад није веровао (исто). — Не може се царство задобити / на душеку све дуван *пушећи* (нар. песма).

г) А тако исто и допуштање, концесија:

Јер *чујући* не чују и *видећи* не виде (ан. штампа). — *Ви ни залажући се* нисте могли одговорити својим обавезама, а где *ћете* их не *радећи* извршити? (исто).

а) У овоме последњем случају, у последњем примеру, поред допусне одредбе, зависне од главне реченице, имамо и још једну такође зависну одредбу исте главне реченице, којом се казује изузетна неједнакост, те према томе има исту синтаксичку вредност с таквом реченицом коју бисмо добили дајући глаголском прилогу облик било кога знака предикативности, узимајући га, тј., у којем личном глаголском облику. А таквом изменом у претходним примерима (из става в и г исте тачке) место условних допусних одредаба добили бисмо условне, односно допусне, реченице. Али бисмо у томе случају, наравно, као и у претходним случајевима, с временским, узрочним и начинским одредбама садржаним у глаголском прилогу, при њихову развијању у реченице истог значења — добили другачија стилска средства.

б) Нијанса намере осећа се у реченицама с прилогом садашњим, у случајевима као што су:

Старац се задубљивао у своју душу *тражећи* највећелике зраке мебу сјећањима да се утјеши (А. Шимуновић, Породица Винчић, 117). — *Викао је увјеравајући* и себе и њу у искључиво

чиво њену кривњу (М. Божић, Неиспакани, 56). — А онда протегне руке *поздрављајући* добри огањ (Исто, 60).

И доиста би се у овим и оваквим примерима, место облика прилога садашњег, могао узети облик презента или облик потенцијала с везником да испред њега, а да се притом у смислу ништа не измени. Онај о коме је реч у другој по реду реченици — узимамо пример у коме се то најјасније види — викао је да би себе и њу уверио у искључиву њену кривњу. А субјекат се у првом примеру задубљивао у своју душу да тражи најсветлије зраке, као што је субјекат треће реченице протезао руке да тим *поздрави* добри огањ.

682. а) Намеће се потреба да се нешто каже и о истовремености вршења радње (стања) означене прилогом садашњим с радњом (или стањем) која се тим обликом одређује. Одвајкада се у научној и граматичкој литератури говори да се те радње дешавају истовремено. И то је у основи тачно. Али ту истовременост не треба схватити тако као да се радње свакад у потпуности поклапају. Прво се, наравно, морају издвојити примери с потпуним предикатом перфективних глагола. Због тога што се њиме означене радње, односно стања, као у већ навођеним примерима: *напише писмо надајући се, поустајаше видећи, насмешио се мислећи* и сл., — у којима се радња свршених глагола изврши у једном од тренутака радње означене прилогом садашњим, који се, према природи његовој, у савременом српскохрватском језику, видећемо зашто, употребљава само од несвршених глагола. Али у таквим случајевима, где се једна радња изврши у било коме тренутку вршења друге радње — о истовремености се и може и мора говорити.

б) Рекло би се, међутим, да има случајева у којима радње, иако везане углавном за исто време, нису сасвим симултане, већ једна, бар делимично, претходи другој. На ово упућују случајеви у којима облик глаг. прилога садашњег врши службу зависне реченице чија радња по природи својој претходи радњи главне реченице, или тек после ње долази. То су случајеви употребе овога облика у функцији ознаке узрока или услова, као и намере с којом се врши радња предиката. Онај, рецимо, о коме се говори (у првом примеру става а) претходне тачке) видео је да ће пропасти, а желео је и надао се да му се продужи живот — написао је сину писмо, значи: подстакнут увиђањем, жељом и надом као узроком тога писања. У трећем по реду примеру (истог става): *Октавијан се насмијешо* услед помисли на неку згоду, — помисао је, дакле, код њега изазвала смех. А у претпоследњем примеру става в) исте тачке, где се говори да ће неко *причајући* уверити друге у нешто, — где се, наиме, прича-

ње износи као услов уверавања других у то — опет глаг. прилог означава радњу која на изглед претходи радњи главног глагола. И обрнуто, када читамо било који пример с глаг. прилогом садашњим у функцији означавања намере с којом се врши радња главног глагола — закључујемо да, рецимо, неко протеже руке (узимамо последњи од таквих примера наведених у ставу б) — ради поздрављања доброг огња. Из тога логично излази да прва радња, тј. радња главног глагола, претходи другој радњи, оној наиме која је означена глаг. прилогом садашњим. Али ипак није тешко утврдити да су у сваком од наведених, и у њима сличним случајевима, радња у прилогу садашњем и радња главног глагола временски једна у другој. У првом од овде анализираних примера говори се о неком ко је у увиђању пропасти и у жељи и нади да остане жив написао писмо, да су увиђање, жеља и нада, ипак истовремени с писањем писма; да се Октавијан у помисли на неку згоду насмејао, да су смех и помисао ипак били истовремени (иако се прво морала јавити помисао); да је у трећем примеру неко причањем уверио друге у нешто, да се причање и уверавање временски ипак подударују иако се прво као услов морало јавити пре. И, у последњем примеру, где се говори да се једна радња врши да би се постигло оно што се казује другим глаголским обликом (прилогом садашњим), у ствари имамо само једну радњу, — протезање руку, којим се врши поздрављање. И утолико је јасније да пружање руку и поздрављање не иду временски одвојено једно од другог.

в) Иза свега што смо рекли посебно о смисаоној истоветности глаголског прилога садашњег с појединим врстама зависних реченица, не само временских него и осталих, јасно је да Љ. Стојановић није био у праву када је тврдио да овај облик нема никакво друго прилошко значење осим временског¹. Даљи нам докази за ову нашу тврдњу ништа нису потребни. А треба рећи и нешто што Љ. Стојановић, у својој поменутој расправи, нарочито истиче, што су уосталом уочавали и други граматичари², и што је сасвим тачно, а наиме да глаголски прилози нису увек само скраћене зависне реченице, него они стоје и напоредо с реченицама за које су везани, а синтаксички су независни од њих. Као такве можемо навести примере с глаголским прилогом садашњим: *Слушала је саму себе како пева, мислићећи при том своју мисао* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 108). — *Кад је дошао ред на Аницу, смејао се не знајући шта би рекао* (В. Пе-

¹ Љуб. Стојановић, *Значење глаголских партиципа*. Јужнословенски филолог VIII, стр. 6. Поводом ове, по много чему, иначе значајне студије ваља констатовати и да њен аутор глаголске прилоге, као уосталом и скоро сви старији граматичари, не баш срећно, назива партиципима.

² Поред осталих в. и Т. Маретића, *Gramatika i stilistika* (1931), стр. 565.

тровић, Препелица у рuci, 135). — *Отимали су се да не буду преварени, буљили у шарену ложу очекујући из ње чудо* (М. Божић, Неиспакани, 45). — *Улетјела је једноставно замишљајући изгубљени живот брата* (Исто, 78). — *С високих храстова падали су жирови тучући о земљу несразмјерно тешким ударцима* (М. Лапић, Изабране приповјетке, 49). — *Судија је стајао знојећи се и звијерајући ситним очима* (Исто, 112). — Са истим смислом све те реченице могле би бити употребљене у личном глаголском облику главног предиката место прилога садашњег: *Слушала је себе како пева и мислила при том своју мисао; Кад је дошао ред на Аницу смејао се, а није знао шта би рекао; Отимали су се да не буду преварени, буљили у шарену ложу и очекивали из ње чудо* итд.

Љ. Стојановић мисли чак да у свим случајевима где се радње у потпуности не подударују већ она у прилогу садашњем долази иза радње с главним предикатом свугде у ствари имамо такав случај и свугде, мисли он, место скраћене реченице с тим обликом треба употребити копулативну реченицу с везником *и*, па каже да би место *Слуге побегоше казујући цару* требало: *Слуге побегоше и казаше цару*; место: *Отиду те пробуде девојку казујући јој* — *Отиду... и кажу јој* итд. Ми се у томе с њим само делимично слажемо и сматрамо да су случајеви такве употребе и рећи штавише, али ипак не и необични.

Ове напоредне реченице имају потпуно исти смисао, али им је друкчији синтаксички однос; место зависног односа какав имају с прилогом садашњим, оне су сада постале независне од главних реченица и стилизација њихова је сада дакако друкчија, ни боља ни гора наравно, него само друкчија. Поводом тога може се рећи да се безброј напоредних и међусобно независних реченица може употребити с једном од њих у облику глаголског прилога садашњег место предиката у личном глаголском облику. Основни је услов за то да се радње врше у истом времену. И те реченице су начешће саставне (као у првом и свим осталим овде наведеним примерима, осим другог, у коме је однос, како видимо, супротан). А то значи да је однос између реченица с предикатом у личном глаголском облику и с њима напоредних с глаголским прилогом садашњим у функцији предиката — најчешће копулативан (саставни), али може, како видимо, бити и адверзативан (супротан). У многим се случајевима таквих реченица, ако им је поред истовремености радње заједнички и субјекат, једна од њих може употребити с обликом глаголског прилога садашњег место предиката. Ко жели да се у ово увери, ми га упућујемо на саставне реченице с истим субјектом и истовременим предикатима.

683. а) Поред истовремености радње, ми малочас спомену смо и истоветност субјекта, и то не случајно. Управо у свим примерима с глаголским прилогом садашњим, у свим досад наведеним, а, по правилу, и у свим случајевима где се тај облик употребљава, свуда је исти субјекат радње прилога садашњег и предиката на који се овај облик односи. Као потврду за ово, ми не наводимо никакве посебне примере, већ упућујемо на све оне које смо досад навели.

б) Субјекат који је, по правилу, заједнички главном предикату и у функцији његове одредбе употребљеном глаголском прилогу садашњем, како су то тачно осећали наши већ споменути граматичари који су се овим обликом бавили, — не мора бити обавезно и граматички, него то може бити и само логички субјекат, као у примерима: *Тешко вуку не једући меса, а јунаку не пијући вина. — Тешко лонцу (купуса) из села зачине чекајући. — Некоме се досадило седећи онде беспослену. — Несвест га хвата гледајући у провалију. — Јер ме тешка уморила жеђца, хитро јашућ' по гори зеленој.* — Већ по томе што се ти примери, узети само из народних умотворина, понављају скоро код свих граматичара, рекло би се да они у савременом језику нису одвећ чести. На то упућује чињеница што смо у доста богатој грађи из новијих писаца којом располажемо уочили само пример: *Пребирајући кључеве учини му се да чује своје име и шум женског одела* (В. Петровић, Препелица у руци, 74). — Али ми овакве примере ипак срећемо у свакодневном говорном језику, из којег смо забележили: *Страх ме обузима помишљајући на повратак. — Заболе ме глава слушајући ту дреку. — Озебле су им руке берући грозђе и сл.* — И никако се не може рећи да су такви случајеви, који потпуно одговарају природи нашег језика, изишли из употребе, као ни то да баш ови и овакви примери нису обични и у језику наших књижевника.

в) Исто се тако у безличним, што ће рећи бесубјекатским реченицама, односно у безличним конструкцијама, употребљава глаголски прилог садашњи. Али на такве случајеве доста ретко наилазимо у савременом језику, па опет и за то из старијих граматичара (из расправе Љ. Стојановића) преносимо стереотипне примере: *Појући победну песму више се не стаје него се иде. — Лакше се [у примеру стоји лашње] обући седећи него стојећи. — Покрај фуруне седећи ништа се не добија. — Не може се царство задобити на душеку све дуван пушећи¹.* — А и такви су примери сасвим у духу језика, баш као да у свакој од наведених реченица стоји субјекат *нико* (с одречним) одн. *свако* (с потврним гла-

¹ Нав. расправа, стр. 4.

голима); исп.: *Нико не може царство задобити пушећи дуван на душеку и Свако се лакше обуче седећи него стојећи* итд.

г) Нешто је мање обична, али не и сасвим необична таква употреба глаголског прилога садашњег ако се за његов субјекат може узети било ко, ма ко: *Од Рисна идући око једног сахата је варош, а више ње градић Пераст* (Вук). — *Улазећи у доњи град с леве стране стоји славна кула Небојша. — Судећи по писму, оно је старије од датума на њему,* — у којима је сасвим лако одредити да у прва два примера глаголски прилог врши функцију месних, а у последњем — функцију условне реченице (*Тамо где се доспе за један сат од Рисна је варош; Где се улази у доњи град с леве стране је кула Небојша и Ако се суди по писму, оно је старије од датума на њему*).

а) Свакако је у праву Љ. Стојановић када каже да се једна реченица са субјектом у множини може скратити партиципом и ако је субјекат главне реченице у једини за шта наводи примере: *И тако врљајући* (место *док су врљале, тј. жене по планини*) *једна од њих нађе дивљега броћа.* — *И тако тумарајући* (м.: *док смо тумарали*) *овамо онамо, један од нас срећом набаса на једну пећину.* — *Купајући се* (м.: *док се купаху,* — мисли се *виле*) *почне једна другој говорити¹.* Али то вреди углавном за језик народних умотворина. Најбоље се истина на који такав пример и у савремених писаца (*Најзад седећи једно према другом...*, *она му је признала да је означени друг није сачекао где је требало* (В. Петровић, Препелица у руци, 79). Овде је потребно прецизирати Стојановићеву дефиницију узимајући прво термин прилог садашњи и место његова термина — партицип, а затим тачно одређујући да је таква употреба могућа онда када је субјекат глаголског прилога у множини, а субјекат главне реченице је јединка те множине. Ни у томе случају немамо, наравно, истоветности субјеката, те је таква употреба очевидно доста ретка у савременом српскохрватском језику, да не кажемо да је и сасвим противна природи његовој.

ђ) Мање је обична, или се бар ређе среће, обрнута употреба глаголског прилога садашњег када је његов субјекат јединка, а субјекат главног глагола је у множини. Њу можемо потврдити само Стојановићевим примерима из народних умотворина: *Идући они* (тј. *мајстор и шегрт*) *тако поред воде наједанпут мајстор скочи у воду и стане вриштати.* — *Она видећи девера и истога коња, потрче обоје* (и *цар и ћерка му*) *к њему.* — *Проћу* (поп и *хоца*) *више но по пута, поп јашући, а хоца пјешке* (сва три су примера из нар. приповедака) —

¹ На истом месту.

где опет немамо исти субјекат у прилогу садашњем и у главном глаголу.

Исти субјекат очевидно није ни у случајевима из непосредно претходног става, али је у њима употреба глаголског прилога садашњег нешто обичнија.

684. Истина, и у народним умотворинама и у личном Вукову језику наилазимо на употребу глаголског прилога садашњег и када је његов субјекат сасвим неподударан са субјектом главног предиката, у примерима као што су:

Тако они тијо *говорећи*, чедо мало паде на земљицу (нар. песма). — И погуби младу Јању *стерућ'* кошуљу (исто). — Спахија потегне из пиштоља посред сриједе па, оставивши га у соби још *копрцајући се*, побјегне у Немачку (Вук). — Тако она *провлачећи се* између народа и *бежећи* некако јој спаде папуча с десне ноге (нар. приповетка). — И за чалмом перјанице златне које му је султан поклатио *сијекући* јадне Херцеговце (нар. песма).

Али то не значи да су оне и данас у природи нашег језика. Напротив, и управо зато што су такве апсолутне партиципске конструкције познате и у старијем српскохрватском језику, код Марулића, нпр., Менчетића и других старијих писаца, а у новије време их углавном нема у језику, то говори да су оне сасвим застареле. Што их пак нађемо гдекад и код покојег новијег, и то врло познатог књижевника, код В. Петровића рецимо (*Излазећи затекао сам их опет свако на својој столици грејући се и дремуцкајући*, Приповетке, 49; *Враћајући се увече дочекала ме је млада црвенкаста светлост*, Исто, 49), или И. Андрића (*Јашући испод гробља, коњ се плахну од бијела крста*, Приповијетке, 59) — то ипак не значи да су се оне до данас шире очувале у језику, већ једино да се још гдегде јављају, наслањајући се на случајеве широке службе глаголског прилога где се он употребљава као одредба предиката са истим субјектом¹. А такво је неслагање очевидно могуће. Када глаголски прилог може вршити функције различне врсте зависних реченица, временских и других, у случају када је исти субјекат у главној и зависној реченици, лингвистички је објашњиво што се таква могућност проширује и на случајеве где основни услов, истоветност субјектата, није испуњен. Али будући да је број таквих случајева ограничен — употреба глаголског прилога са субјектом који није и

¹ Исп. и Белићево тумачење у Јужнословенском филологу XIII, стр. 202.

субјекат главног глагола не може се сматрати особиним књижевног језика уопште.

685. Као што се у једним случајевима кида веза некадашњег партиципа презента с именицом и он остаје везан само за глагол, те тим путем постаје његовом одредбом — глаголским прилогом, тако се у српскохрватском језику каткад, знатно ређе наравно, кидала његова веза с глаголом који је одређивао. Онда је тај облик остајао уз именицу као искључиво њена одредба и постајао придевом. До тога је, дакако, долазило у случајевима када су за то постојали лингвистички услови, када се, наиме, глагол значењем својим поистовећивао с придевом, када се, тј., употребљавао са значењем сталног вршења радње и тиме, као реч која казује сталну особину, добивао квалификативан карактер с функцијом коју у језику углавном врше придеви. Облици глаголског прилога садашњег, некадашњег партиципа таквих глагола, тим су лакше могли постати придевима што су с њима били истог облика, што су се, наиме, завршавали истим самогласником *-и*, којим се завршавају сви придеви (у облику одређеног вида м. рода). У морфолошком погледу су, по нашем мишљењу, подупрли попридевљивање некадашњег партиципа презента посебно дeverбативни придеви старих образовања на *-ћи* типа: *јахаћи* (*јахаћи коњ*, нпр.), *стајаћи* (*стајаћа вода*, *стајаће одело*, *стајаћа војска*), *ораћи* (*ораћи во*, *ораћа земља*) *спаваћи* (*спаваћа кошуља*, *спаваћа капа*, *спаваћа соба*), *писаћи* (*писаћи сто*, *писаћа машина*) *плетићи* (*плетића игла*) *шиваћи* (*шиваћа игла*, *шиваћа машина*) и сл.

Тек у народним говорима српскохрватског језика уопште, од тих су облика постали придеви: *врућ*, *могућ*, *држећ*, *срамећ*, *идући* и др. А широко су, мислим и у народним говорима, познате синтагматске везе речи: *теглећа марва*, *текућа вода*, *лежеће благо*, и још невелик број њима сличних. У књижевном језику, тј. у језику појединих писаца, ова је особина, како смо показали и образложили у једној посебној расправи¹, знатно развијена.

У једном броју примера, већином оних што се широко употребљавају у народу, до попридевљивања облика глаголског прилога дошло је променом њихова унутрашњег значења, које је довољно јасно изложио А. Белић показујући то на неколико примера, за које каже: „*држећ* не значи, који сада држи, како би требало да је тај облик партицип, већ значи — прилично снажан, доста очуван: . . . „*теглѣћѣ*, нпр. во, то је во за вучу, а не во који сада вуче“, „*врућ* не значи онај који сада ври, већ јако топал. Дакле, чисто придевско значење“ . . . „*текућа* вода . . . је aqua viva, жива, покретна вода, за разлику од

¹ Попридевљивање глаголских прилога на *-ћи*, Јужнословенски филолог, књ. XVIII, 55—85.

мртве стајаће बारे“; „*лѣгѣћѣ* корпус — то је корпус који је, стално у покрету, којег је покретност — стална особина...“; „*идућѣ* једнако је са *потоњи*, први на реду, најближи...“; „*будућѣ* значи приближно што и *идућѣ*“¹. Та се промена нарочито лепо огледа у примеру *бд лѣћѣ*, који не значи некога или нешто што боли, него са осетљив, нежан.

Али се ни изблиза сви случајеви употребе облика глаголског прилога садашњег не могу објашњавати том променом унутрашњег значења. Тако, нпр., у народу је широко познат придев *срамѣћ*. Каже се обично: *срамѣћа девојка* — девојка која се срами, стиди. А то значи да ту није дошло ни до какве промене значења. И широка употреба облика глаголског прилога садашњег у књижевном језику упућује нас на тражење и других могућности попридевљивања овог облика. Њих у главном налазимо опет код А. Белића у констатацији да „*партиципи глаголски прелазе у придевске речи на тај начин што им се значење радње промени у значење особине, или што им се привремено вршење радње промени у стално, тј. у сталну радњу, која се схвата као особина*“². То потврђују многи примери употребе глаголског прилога садашњег с придевским функцијама и већином њихових одлика, какве овде у већем броју наводимо:

Дршћућом руком измота старица из краја свога рупца форинту (А. Шеноа, Златарево злато, 43). — По њој јури чопор паклених атова, а пред њима вранац с *платтећом* гривом (Исто 28). — *Слиједеће* године уведе (Исто, 35). — Настави Клара *молећим* гласом (Исто, 77). — Гледаше мирно то клупко *трептећих* перјаница (Исто, 118). — И спусти Павао *вруће* чело на хладни камен (Исто, 127). — Настави *дршћућим* гласом (Исто, 224). — Закључено и печачено *висећим* печатом (С. М. Љубиша, Приповијести, 16). — Да се намјери на духовника *болећа* и милостива (Исто, 194). — Преко *дршћућих* усана пребе клетва тешка и страховита (Б. Јакшић, Целокупна дела I, 343). — Радиша их је онаквим погледом пратио каквим се *умирућа* срећа прати (Исто, 356). — У мрачну тамницу покуља *блештећа* светлост (Исто, 412). — *Треперећи* тракови звијезда изазивљу у души бог зна какве осјећаје (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 103). — Кад сам јој на сва *могућа* питања одговорио, умоли ме (Исто, 127). — Пију у славу *будућега* сродства (Исто, 92). — Погађати се могло да их *владајући* систем тишти (Исто, 276). — Бијаху ови ситни звуци као уздаси *издишуће* године (Исто, 247). — То

сам могао говорити само... о *жуборећем* поточићу (А. Лазаревић, Целокупна дела, 40). — Тада су се већ почели разносити *узнемиравајући* гласови (Исто, 394). — Он је још говорио о *текућој* критици (Б. Поповић, Чланци и предавања, 88). — *Идућег* дана ветар је био јачи (Исто, 146). — Затим је био *пугујући* учитељ код наших Црновунаца (С. Сремац, Приповетке, 75). — Успут се на некој леденој санти или *пловећем* броду улови (М. Петровић, кроз поларну област, 207). — Живот проводи по својој вољи... без грозних, *претећих* лица претпостављених (Ј. Скерлић, Писци и књиге I, 18). — Он постаје борбен друг *мислећих* пролетера (Исто, 32). — *Слиједеће* зиме покрепају због оскудице хране (Д. Шимуновић, Мркодол, 20). — Посуше танку линију барута до самог угла иза кога се могло сакрити у *лежећем* ставу (Б. Ђосић, Српски књижевни гласник XXXVII, 8). — *Водећи* људи, више плахи него храбри, нијесу ни знали шта да предузму (М. Лалић, Изабране приповијетке, 101). — Та прича је показивала да је у тој *понижавајућој* смрти... било нешто лијепо (Исто, 88). — У ћутњи закружише *питајући* погледи (Исто, 82). — Починjali су *заstraшујућим* испитивањем (Исто, 117). — Не дижући се тада из *чучећег* става подметну тада трножац (М. Божић, Неиспакани, 60). — Седео је окренут леђима *стојећој* лампи (О. Давичо, Песма, 19). — Ударце по глави дочекивао је покретом налик на *одобравајуће* климање (Исто, 84). — А отада — ... састанци, скривања, *легећи* зборови (Исто, 115). — Говори добродушно утешним неким гласом, *успављујућим*, *умиравајућим* (Исто, 180). — Узео доктор проводити оштар курс по програму *владајуће* странке (Р. Маринковић, Руке, 21). — Као глас *вапијућег* продирало је у сваку уличицу (Исто, 91). — Као да су безувјетно дужни дати *задовољавајући* одговор (Исто, 132). — Изабрао баш најопаснији број од свих *могућих* бројева (Исто, 197). — Но сад ипак мора због *будуће* пунце (Исто, 240). — Свако је свакоме *могући* супарник (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 132). — Тада му је падала на памет чудна *обесхрабрујућа* мисао (Исто, 209).

686. Из наведених примера видимо да попридевљени облик глаголског прилога садашњег као придев најчешће означава особину субјекта основног глагола. Али ако је *дршћућа рука* — рука која дрхти, тј. рука која је свакад таква кад дрхти (узимамо прве примере); ако је *платтећа грива* грива која платти, тј. свака грива која је таква да изгледа као да платти; а *слиједећа година* — година која је прва на реду; — *молећи глас* није глас који моли него глас који

¹ А. Белић, *Једно начелно питање*. Наш језик II (1934), 4.

² А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју I*, 1941, 73.

се има кад се моли, тј. глас којим се моли. Тако исто у често употребљеној реченици (у свакодневном говору): *Пођу или Иду трчећим кораком — трчећи корак* није корак који трчи већ корак који се чини када се трчи, којим се трчи; *претеће лице* (тј. изглед лица) није лице које прети него лице, односно изглед који добива неко ко прети; *клечећа молитва* није молитва која клечи, него молитва која се врши у ставу клечења; *лежећи став* — положај је који се има када се лежи; *падајућа болест* је нарочите врсте болест (падавица, епилепсија), од које се нагло пада: *жмурећа грабња* у примеру (из М. Миљанова): *Не ниска грабња жмурећа* (Цјелокупна дјела, 149) — није грабња која жмури, него која се чини жмурећи, заслепљено, безобзирно; *претећи тон* није тон који прети, већ тон који се има када се прети итд. Како се из ових неколико примера види, облик глаголског прилога садашњег (некадашњи партицип) не употребљава се само за ознаку субјекта радње основног глагола (као облик глаголског придева радног, нпр.), него и за ознаку особине која се добива од радње с којом њом означени појам на који други начин стоји у вези, као средство за вршење те радње, као начин за њено вршење, положај у коме се врши, или како друкчије.

687. а) А све ове радње, као и оне што постају особиним субјекта који их врше — сталне су радње и зато оне постају особиним. На основу тога може се извести закључак да само облик глаголског прилога садашњег (некадашњег партиципа) који значи сталну радњу, односно стање, добива функције и одлике придева. И то скоро све одлике ових речи, између осталог и оба вида, одређени и неодређени. Компарацију, међутим, има само невелик број ових речи у којих се извршила промена основног значења, као што су: *врућ, држећ, срамећ, могућ, немогућ, свезнајућ*.

б) Други од њих имају једино облик са завршетком на *и*: *будући, идући и следећи (слиједећи)*, а немају краћег облика и не пореде се. Без ових двеју одлика су, а само с облицима моције рода, оба броја и с облицима промене по падежима, и многи други глаголски прилози садашњи у придевској служби.

688. Рекло би се као да једна од ових одлика, тј. скоро свима својствена одлика непознавања облика неодређеног придевског вида, чини необичном употребу овог облика као придева у предикату. А доиста је придевизирани глаголски прилог садашњи у предикату ре-дак у односу на његову врло широку употребу у атрибутој функцији. Може се, штавише, рећи да је тај облик у овој функцији, као

уосталом, и у функцији од њега посталог прилога необичан, мада не и неупотребљив; у примерима као што су: *Шум таласа био је заглушујући* (Б. Поповић, Чланци и предавања, 149). — *Живот је оскудан, сув и разоравајући* (Ј. Скерлић, Писци и књиге I, 101). — *И тај је корак узнемиравајући и опасан* (Исти, IV, 93). — *Он до краја остаје моћан и задивљујући* (М. Богдановић, Стари и нови I, 42). — *Тип студента и пропалице управо је задивљујући* (Исто, 194). — *Звучало је пријетећи* [овде је ово прилог] *увредљиво* (Вјесник у сриједу од 10. V 1967, стр. 6).

а) У оним случајевима где у том облику имамо промену унутрашњег значења, као што су: *Видећи да је та сила немогућа* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 24). — *Али је вода врућа и црна као мастило* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 289). — *Боже, ти, који си све могући*. — *Он је следећи на реду* (разг.) и сл. придеви нису ни по чему необични ни у предикатској служби.

б) А не само да је необична, већ, како смо показали¹, није ни у природи српскохрватског језика употреба попридевљених глаголских прилога с прилошким одредницима уз њих које су биле одреднице и уз дотичне глаголе, иако се с таквом употребом срећемо код понеких писаца. Тако смо забележили: *Има несретњега сина који место добро чинећега оца свако неваљанство чини* (М. Миљанов, Цјелокупна дјела, 144). — *Али је почео падати снег у овамо онамо летећим крпама* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 41). — *Чуо се од врата нежни готово на плач до ганућа заносећи танки гласић* (Исто, 210). — *Да им љубав вратимо у мање звечећој, али исто тако доброј валути* (Б. Поповић, Чланци и предавања, 164). — *Јест код публике на злу гласу стојећа особа* (П. Кочић, Цјелокуна дјела II, 27). — *Наследник му је данас једва одвојен од ниско уживајуће омладине* (М. Богдановић, Стари и нови I, 196). — *Али је у сваком случају једна рушилачки раздражујућа сила* (Исто, 126). — Не само да уз овај облик у придевској служби нису допуштене временске одредбе, које, самим тим што су временске, ограничавају трајност вршења, а свако ограничење трајности, како смо већ рекли, лишава овај облик могућности његове употребе у придевској функцији, — него и прилошке одредбе друге врсте често имају тај карактер. А, уопште узев, по нашем мишљењу, свака одредба, као и свака допуна, уз један глагол чини сметњу употребн облика његовог глаголског прилога као придева.

¹ У расправи: *Попридевљивање глаголског прилога на -ћи*. Јужнословенски филолог XVIII, стр. 68. и 72.

Јер један израз од две или више речи није што и једна реч¹, што и овај или онај придев. Може то постати у случајевима где је било услова да такав израз, таква синтагма, постане сложеницом. Тако се придевској функцији у првом од овде наведених примера уопште не би могао чинити никакав приговор кад би он био дат у облику: *Има несретнега сина који место добротине нега оца свако неваљалство чини* (исп. са овим синтагму-израз *доброжелећи поздрав*, којим се често завршавају писма људи из народа, као и придевске синтагматске сложенице: *свезнајући, свемогући, мимопролазећи* и сл.).

в) Иста околност је сметња и употреби облика глаголског прилога повратних глагола (заједно с повратном речцом *се*) у служби придева, у којој се они могу употребити, али без те речце наравно, као *држећ* (од *држати се*), *стидећ* (од *стидети се*) *срамећ* (од *срамети се*). Зато ми сматрамо да не одговарају природи нашег језика примери као што је Вуков пример (ма био и Вуков!): *Да ново лето и остале приближујуће се празнике у здрављу дочекате* (Преписка VI, 242), или пример (из М. Богдановића): *Никад се неће вратити у стари преживљујући се манир* (Стари и нови, 223), или било који други по томе сличан им пример.

689. Изнета ограничења употребе глаголског прилога (некадашњег партиципа) с придевским функцијама ипак не умањују много ширину његове такве употребе. А он се, како видимо, среће код писаца и у случајевима где се могу чинити приговори његовој употреби.

Облик глаголског прилога садашњег с придевским одликама среће се, дакле, у српскохрватском језику не само у придевској служби већ и као партицип, и то више наравно код старијих писаца него код новијих, посебно код преводилаца с језика који знају за такву употребу овога облика:

Око му се било задјело на блиједом младићу *сједећем* мирно на коњу *зеленку* (А. Шеноа, Златарево злато, 25). — Знали би свући догола загребачке трговце *идуће* на птујски сајам (Исто, 34). — И спази иза дима сина *стојећег* крај мраморног камина (Исто, 107). — И у град навали чопор бијесник коњаника *носећих* пламените бакље (Исто, 170). — И врати се на клупу *стојећу* пред кућом (Исто, 183). — Сад се отворише врата и *клецајућом* ногом ступио је у собу Љубиша (Б. Јакшић, Целокупна дела I, 383). — Кад је поред постеле *умирућега* Гамзе сузе ро-

¹ Ово свакако говори о оправданости констатације А. Белића о улози тешког спољашњег облика, који у извесној мери чини сметњу попридевљавању глаголског прилога садашњег; исп. такву констатацију у расправи *Једно начелно питање*. Наш језик II, 6.

нио, гледао је он у сну пусти живот (Исто, 353). — *Горућа* зграда била јур изгубљена (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 36). — *Падајући* снијег падаше јур до крова (Исто, 43). — Из висина облачних чуо се шум *летећега* јата (Исто- 47). — Он пређе у спаваћу собу и поклони се *спавајућем* до земље (превод Ј. Максимовића Браће Карамазових од Достојевскога, I, 228). — И до два три пута удари *лежећега* петом по лицу (Исто, 553). — Ето та *седећа* девојка то је кћи моја (Исто, II, 79). — Али убица сваљује све на *лежећега* (Исто, V, 120).

Доста је узети само неколико примера, па ће се видети да облик глаголског прилога садашњег у њима није употребљен као придев, већ као партицип јер глагол у основи означава радњу која се у једној прилици само врши. Тако, када узмемо први пример с младићем *седећим* на коњу, одмах лако погађамо да се ту не говори о питању трајног вршења те радње, него о седењу на коњу у време на које се мисли. На исти начин *трговци идући* на сајам значи трговце који само у одређеним приликама иду на сајам; а *син ст о је ћи крај мраморног камина* — син је који је у једном одређеном времену, а не стално, ту стајао. Или, да пређемо на последње примере — *лежећи* се не односи на неког што непрекидно лежи него на одређено лице које је у дотичном тренутку лежало, као што је и *седећа девојка* — девојка која је седела у време кад је њен отац на њу указивао. А врло је занимљиво у вези с ова два последња облика указати на чињеницу да и *седећи* и *лежећи*, као уосталом и *стојећи* и *идући*, могу бити употребљени придевски када глаголи у њиховој основи означавају сталне дотичне радње. Доста је напоредо са овим, рецимо, указати на *седећи став*, што значи положај који се стално има када се седи, и на *лежеће благо* из познате народне песме, које се односи на благо, на новац који лежи стално, који није у оптицају итд., па да се види шта чини могућом употребу облика глаг. прилога садашњег у придевској функцији, а шта је опет сметња таквој употреби његовој.

690. После ових одређено дефинисаних могућности, одн. немогућности, као и необичности, употребе глаголског прилога садашњег с функцијом и одликама речи придевске деklinације, ранија претпоставка Т. Маретића, нпр., по којој се може допустити употреба партиципа презента (мислио је, ваљда, и као придева), али само тамо где му се не може наћи по значењу еквивалентна реч — не може се одржати. О неодрживости таквога схватања говоре и сами Маретићеви примери: *дрићућа рука*, рецимо, и *плачући глас*, место којих се, с истим значењем, могу употребити *дрхтава рука* и *плачни глас* —

да друге примере и не наводимо¹. А још је мање прихватљива констатација А. Мусића према којој, по правилу, није могућа употреба овога облика придева у атрибутској служби².

691. Глаголски прилог прошли. По пореклу своје, и глаголски је прилог прошли на *-вши* некадашњи партицип, наравно партицип претерита. И он је постао прилогом на исти начин као и глаголски прилог садашњи, а атрибут глаголски и уза њ оправдава то што је и овај облик основом својом и основним значењем такође глаголска реч. Краћи облик глаголског прилога прошлог на *-в*, који се поред облика на *-вши*, напореда с њим, али неупоредиво ређе од њега, употребљава, — и по пореклу је глаголски прилог.

Само је употреба глаголског прилога прошлог у српскохрватском језику неупотредиво ређа од употребе глаголског прилога садашњег. Т. Маретић је, несумњиво, у праву када, супротно Вуку Караџићу, тврди да је овај облик у говору простог народа редак. И ми сматрамо да се о ширини те употребе у народу, као што је и Маретић мислио, не може судити по бројним примерима које налазимо у народним приповеткама³. Ни ширина употребе глаголског прилога прошлог Вуку сигурно није из говора народног. Штавише, ни у најдоследнијих Вукових присталица, па ни у подражавалаца његова језика, нема више тако широке употребе глаголског прилога прошлог у књижевном језику, мада је он, и без чвршћег ослоња на стање у народном језику, постао упадљивом особином Вукова језика. И писци га, који чешће а који ређе, и до данас употребљавају у своје језику. Па не само то, него овај облик из књиге и штампе улази и у свако-

¹ *Gramatika i stilistika* (1931), стр. 197.

² А. Мусић у расправи: *Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ССН, 142) каже да „долазе у тој служби само неки од партиципа који су из давнина сачували придевну промену“.

³ Дијалектолози у описима народних говора, посебно оних који су у основици књижевног језика, изричито су наглашавали да у тим говорима нема глаголског прилога прошлог. И Вук је сигурно, как Т. Маретић каже, „дотјерујући народне приповијетке за штампање пометао прошле гарндије мало обилније него их народ говори“ (*Gramatika i stilistika*. II izd., стр. 196). Можда је у Вуково време овај облик био у нешто широј народној употреби него што је данас, јер би иначе тешко било претпоставити да би то Вук могао тврдити (у својој *Граматици* уз Рјечник од 1818. г., на стр. LXI). Али сигурно та употреба у говору народном ни изблиза није била онако широка како би се то могло претпоставити по одвећ честој употреби у језику самога Вука Караџића, за кога се без претеривања може рећи да га је и у личном своје језику употребљавао више од ма којег другог књижевника који пише српскохрватским језиком. Осећање за употребу глаголског прилога прошлог Вук је свакако оживио на језику Новог завета, превођењем којег се — то је одвећ познато — он рано почео занимати. Врло је занимљиво, и карактеристично, да је Т. Маретић у прве четири књиге народних песама Вукове збирке забележио само један једини пример (в. тврдњу о томе у његовој *Gramatici i stilistici* II издање 1931. стр. 195).

дневни разговорни језик. А потврде за његову употребу даћемо из језика књижевника, и то полазећи од језика Вука Караџића, који је њом, како рекосмо, најбогатији.

Примивши Дервиш-бег ову књигу, одма[х] српску војску распусти (Вукова књига I, 7). — Донесе Алекси у Бранковину и показавши је рече му (Исто, 10). — А спа[х]ије, додавши к њој још којешта своје, опреме је у Цариград (Исто, 11). — Па онда раставши се са галијом, ударе сасвим на Турке (Исто, 16). — Попаливши [х]анове и турске чардаке по селима и побивши и раићеравши субаше, пођу на варош (Исто, 18). — Очистивши све паланке по Шумадији од Турака, дигну се на Јагодину (Исто, 19). — Па спремивши се нагну на поље (Исто, 21). — Дошавши она кући, свуче се (нар. приповетка). — Рјеком крвца пољем тече, Турад буби скрстив руке (И. Мажурањић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 47—48). — Она прошав двораном... устави се (М. Шапчанин, Приповетке II, 90). — Не нашав ништа да замјере, ... они ће се покорити (М. Љубибратић, превод Корана, 62). — Пустивши из руку снијег, уздахне и загледа се у поље (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 71). — Подигнувши главу стаде да зверу око себе (С. Ранковић, Целокупна дела II, 62). — И ми се вратисмо не проговоривши ни једне ријечи (В. Назор, Вода, Хрватска проза II, 50). — Он и потврди своје увјерење млатнувши широким дланом као даском по земљи (М. Лалић, Изабране приповијетке, 9). — Још удаливши се, довикну (Исто, 53). — Устаде и замахнувши шакама лупи по столу (Исто, 86). — Лагано се окренувши, поп му је одговорио (А. Цесарец, Праведникова двојака мјера, Хрватска проза II, 78). — Погнувши главу гледао је изнад стакала (Исто, 79). — Помно прочитавши отворену страну, приближно је погодио његове мисли (Исто, 85). — Оставши удовица, одлучила је да некако сачува хан и имање (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 210). — Бутао је, склонивши поглед не знајући шта да каже (Исто, 180). — Застао је залетјевши се (Вјесник у сриједу од 10. V 1967, стр. 6).

Из овде наведених примера може се закључити да се облик глаголског прилога прошлог употребљава у функцији одређивања, у првом реду — у функцији временског одређивања радње, односно стања означеног управним глаголом. А као глаголски облик, прилог прошли означава радњу која се извршила пре радње (стања) предиката у односу на који се употребљава. Као одредница пак радње другог глагола, он означава време које долази иза онога што сам значи.

692. Ни глаголски прилог прошли не одређује радњу другог глагола само по времену, већ, као што то Т. Маретић констатује, и потврђује примерима, он, не мењајући временски однос према радњи, може одређивати и друге моменте, друге околности под којима се та радња врши, а наиме:

а) узрок радње управног глагола:

Не дочекавши одговора Срби ударе на Карановац (Вук, Даница 5, 34). — *Осиливши* и већ готово *завадивши се* с царем турским стану гледати згоде (Исто, 47). — Цар *дознавши* од слугу шта је и како је, метне увече под браду сунђер (нар. приповетка). — *Не могавши се* право спријатељити са заптом..., одрече се службе и стане живјети по већим градовима од очеве имовине (В. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 27). — *Осјетивши* да ће му позлити, Филип је нестао (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 178).

б) услов под којим се врши радња управног глагола:

Онда ће без сумње власт и сама знати да *увједавши* ову граматiku у српске школе, не би учинила толико добра (Б. Даничић, Ситнији списи, 334). — Тома не хтједе вјеровати... *не увјеривши се* сам својим очима (Ф. Ивековић, Животи светаца, 420). — Он би знао да протрне од страха *сјетивши се* Анђелкове ципеле (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 188).

Није тешко утврдити да би, узимањем личног глаголског облика, и то облика перфекта (прилог прошли означава претходну радњу), односно облика потенцијала и претварајући тако део реченице с тим обликом у потпуну узрочну, односно условну реченицу — значење целе сложене реченице по смислу, па и синтаксички, остало исто, а само стилски бисмо добили нов квалитет (исп. са првим примером под а): *Зато што Срби нису дочекали одговора, они ударе на Карановац*; и са првим и другим примером под б): *Онда ће власт и сама знати да ако би ову граматiku увела у српске школе не би учинила толико добра и Он би знао да протрне од страха кад би се сетиа Анђелкове ципеле*).

в) Глаголским прилогом прошлим одређује се и начин вршења радње главног глагола:

Стипанчић је једном отпутовао за Трст *не казавши* Валпурги (В. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 42) — отпутовао је, значи, *криво* од Валпурге.

693. Будући да је глаголски прилог прошли у много ужој употреби од глаголског прилога садашњег, то ми немамо оне значењске ширине његове коју има овај други облик. С тога се ређе говорило о његовој синтаксичкој идентичности с реченицама у вези с којима се употребљава, мада она није испала из вида ни досадашњим граматичарима. Ми ћемо такође о њој говорити. Али је свакако, пре тога, потребно истаћи нешто што су ранији граматичари обично превиђали, а наиме да глаголски прилог прошли не означава само радњу која претходи радњи другог глагола, већ и потпуно истовремену радњу, као у примерима: *Љубили су се и загрцавали у смијеху и срећи изненадног сусрета закривши тако узану пртину* (М. Лалић, Избране приповијетке, 108), па, штавише и радњу која по реду долази иза, истина одмах иза, радње главног глагола, у случајевима типа: *Стојша легне у хлад да се одмори покривши се по лицу једном од оне три мараме* (нар. приповетка). — *Посједали сви на крше прислонивши леђа уза зид* (С. Матавуљ, Целокупна дела I, 54). — *Сваки час би пенушави фронтални талас задао снажан ударац бацивши задрхтали брод нагоре и просувши сребрнасте млазеве посред брода* (Нин, 30, 1967, стр. 17) и сл. Стојша је свакако прво легао у хлад, па се тек иза тога покрио по лицу, а они су о којима се говори у другом примеру прво морали поседати на крше поред зида, па се тек онда прислонити уза њ, као што је у трећем прво дошло до ударца који је бацио брод и просуо млазеве. Зато је Т. Маретић први пример навео међу случајеве који, по његовим речима, значе „састављање и супротност“, који се тј. „могу узимати мјесто успоредних реченица с везницима *и, а*“¹. И зато је он, наводећи међу такве случајеве наш први овде дати пример, иза *покривши се* у заграду ставио и *покрије се*. Маретић је ту сасвим у праву, као што је у праву кад иза облика прилога времена прошлог у реченици: *Ја ову страшну муку отрпим не макнувши се* ставља у заграду — *а не макнем се*. Супротност такође и напоредан однос означавају даљи Маретићеве примери: *Отидне сваки у своју собу спавати не проговоривши један с другим ни једне ријечи*. — *Писао га је Кипријан калуђер не казивши одакле је преписао* и др., које је навео иза напред наведених (на истоме месту). А у свим би се случајевима с глаголским прилогом прошлим где овај облик означава истовремену радњу, или радњу која долази иза радње главног глагола, место дела реченице с овим обликом могла употребити цела напоредна саставна или супротна реченица (исп. са примером [М. Лалића] за истовременост: *Љубили су се у смијеху и срећи изненадног*

¹ *Gramatika i stilistika* (1931), стр. 565.

сусрета и закрчили тако узану пртину и са примером [из С. Матавуља]: *Посједали сви на крше и прислонили лећа уза зид* — за радњу која се врши после радње главног глагола. Смисао и у овоме случају наравно остаје исти, али је синтаксички однос друкчији, а и стилска се вредност, дакако мења, не кажемо ни овде, наравно, да постаје боља или гора, већ — друкчија.

694. И за овај, као и за прилог садашњи, вреди правило да је његова употреба могућа када је субјекат главног глагола — субјекат и глагола у овоме облику. А одступања су и овде иста као код глаглогског прилога садашњег — када је субјекат неодређен и односи се на било које лице, као у примеру: *Изишав из села одмах пада у очи једна залактица Вардарова у правцу северозапада* (Отаџбина 1875).

а) С обзиром на то што је обична у Вукову језику, Т. Маретић се не противи употреби глаглогског прилога прошлог ни у апсолутним конструкцијама, где се субјекат тога прилога не подударе са субјектом предиката од којег је прилог зависан, или се евентуално с њим напоредо употребљава, као у примерима: *Србаља ту није било триста људи, а сад отишавши једна добра четвртина, не остане их много више од двјеста* (Вук, Даница 3, 182). — *Сад изишавши ја опет међу Српске списатеље, ево и „Данице“ међу читатеље* (предговор Данице, 5). — *Онда на кућноме прагу простру струке и дјевојка клекнувши на њих, отац јој даје добру молитву* (Вук, Рјечник уз добра молитва). — *Ја приставши радо на то, он дође к мени у одређени дан са својим колима и узевши ме у њих поћемо к Родофиниковој кући* (Правитељствујушчи совјет, 37). — *И тако барон Шилинг вративши се к мени, изиђем и ја из кола те отидемо* (Исто, 38)¹. — Врло је занимљиво да међу овим примерима — које све узимамо из Вука, управо зато што их не налазимо у новијих писаца, — нема ни једног с обликом прилога прошлог и из народних песама, па ни из народних приповедака. И то је за нас још једна потврда да су се те конструкције код Вука развиле под утицајем старијег језика и, одређеније, под утицајем оригинала с којег је преводио Нови завјет. Ни Маретићеве разлози да употребу таквих конструкција оправдава ширина употребе у језику старијих писаца — за књижевни језик новијег времена не могу се прихватити зато што их у овоме језику више нема. Ми их бар нисмо могли наћи иако смо трагали за њима.

¹ *Gramatika i stilistika* (1931), стр. 567.

Ако је, с једне стране, глаглогски прилог прошли у оваквим апсолутним конструкцијама, мање обичан од глаглогског прилога садашњег, и ако, с друге стране, на овај последњи случај наиђемо по који пут и у савременом језику (а примера за први случај тј. за облик глаг. прилога прошлог, у језику новијег времена не срећемо) — то је свакако зато што је употреба глаглогског прилога садашњег (ван апсолутних конструкција, мислимо) врло распрострањена и осећање за његова значења врло је живо и у данашњем језику. То се, међутим, не може рећи и за употребу глаглогског прилога прошлог, и у толико је разумљивије што нема довољно осећања за употребу нечега што и не одговара природи нашег језика (Мислимо на апсолутне конструкције с глаглогским прилогом прошлим).

695. Док се глаглогски прилог садашњи, сасвим сагласно са означавањем тока радње, употребљава искључиво од имперфективних глагола, — глаглогски прилог прошли, и насупрот основном карактеру његова значења, које захтева свршеност радње, — употребљава се гдекад и од несвршених глагола. Љ. Стојановић за такву његову употребу даје примере:

Идавши (!) задуго почине под једним великим каменом. — Ишавши задуго дође у један царски двор. — Ови узалуд чекавши до пред зору једва се измакну натраг. — У Србији није хтео дуго остати, него је отишао у Букурешт говоривши да у Србију неће доћи да остане у њој без војске руске (Вук). — У старо време говораше ове речи вернима старешинама кад би страживши сву ноћ угледао зору на истоку. — Онда се путници из далеких крајева скупљаху у суботу самоћовавши пет дана. — Свети Василије који је много година живео у самоћи учивши дуго у Атини. — Владивши тридесет и седам година остави владу старијему сину својему. — Симеон богопримац, који чекавши толико година и најпослије удостојивши се видети месију, од радости повика (све из Б. Даничића)¹.

Судећи по томе што Стојановић скоро у свим случајевима осим последња два иза глаг. прилога ставља у заграду — м.(есто) *пошто је ишао, пошто су узалуд чекали, пошто је тражио* итд., — рекло би се да он употребу глаг. прилога прошлог несвршених глагола, како ју је нашао код Вука и Даничића, не сматра исправном². Т. Маретић и

¹ Онај један једини пример из Ивековићева Живота светаца (*Он помоливши се богу, олуја се чудесно утиша*, 345) биће истог порекла. А пример из Јукић—Мартићевих народних песама: *Нема брата не родив га мајка* — свакако је друкчији јер је употребљен у безличној реченици.

² Љ. Стојановић, *Значење глаглогских партиципа*. Јужнословенски филолог VIII, стр. 9.

А. Белић се с њим у томе нису слагали. Али, иако допушта могућност употребе глаголског прилога прошлог и од несвршених глагола, Белић констатује да се „глаголски прилог прошли од имперфективних глагола све више губи“ и да се „овај прилог све више ограничава на перфективни вид, који најбоље одговара његову данашњем значењу“¹. У вези с таквом употребом прилога прошлог имперфективних глагола, потребно је истаћи да је она и у Вукову и Даничићеву језику била обична само под сасвим одређеним условима. Овај се облик наиме употребљавао када је био ограничен каквом временском одредбом, као у свим наведеним примерима у којима: уз *ишавши* у прва два примера стоји прилог *за дуго*, у трећем уз *чекавши* — прилошки израз до пред саму зору, у четвртом — уз *говоривши* стоји констатација да у Србији неће дуго да остане; у петом: уз *страживши* — одредба *шест дана*; у седмом уз *учивши* — *дуго* и у осмом уз *чекавши* — прилошка синтагма *толико година*. Под овим условима употреба глаголског прилога прошлог није немогућа ни у данашњем језику, мада ми за њу не можемо навести ни једну потврду из језика писаца, па смо у својој средњошколској граматичи дали примере из говорног језика: *Чекавши вас читава два сата, ја сам после морао сам да идем* и *Служивши своје нареду педесет година, он се повукао у миран живот*.

696. а) И облик глаголског прилога прошлог може се употребљавати у придевској функцији, али — за разлику од облика прилога садашњег, који се у тој функцији врло широко употребљава — у најновијем језику само једино од глагола *бити*, као придев *бивши*: *Гледам колико нас има овде бивших управитеља позоришта!* (С. Сремац, Приповетке II, 37). — *У бившој Савској Панонији ширила се и посебна област* (Ф. Шишић, Преглед повијести хрватског народа, 33). — *Бивши посланик није гласао и са њиме четрдесет њих* (Б. Нушић, Народни посланик, 207). — *Ноћас је туда покопана варка бивших пјесама и распуклих већ жица* (Т. Ујевић, Распукло звоно, 131). — *До њега стоји бивши привремени жандар* (М. Лалић, Свадба, 24).

У наведеним и многим другим случајевима *бивши* одређује именицу уз коју стоји казјући да појам уз чије име долази више није оно што је пре био, значи приближно оно што и придеви *некадашњи* и *ранији*.

б) Унеколико посебно значење овај придев, без особине разликовања глаголског вида и без могућности компарације, — уз именицу

¹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика II 2. Речи с конјугацијом* 1962, стр. 196.

човек (и *људи*) обично значи *пропали*, који је изгубио обележја *човека*, који не живи животом *људи*. То нам потврђују примери: *У њима гледам бивше људе, с бетонским мозговима које ни најтврђе што не може да пробије* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 215). — *Тај загонетни... бивши човек и свећеник даје младоме ћаку Радићу врло тмурну слику Куенове Хрватске* (М. Крлежа, Десет крвавих година, 157). — *За себе патетично изјављује да је бивши човек* (Исти, Банкет у Блитви, 145). — *Барон Ленбах... трагична је фигура бившег човека* (М. Богдановић, Стари и нови, 113).

в) Углавном, само у језику Вука Караџића, наилазимо често и на попридевљени облик глаголског прилога прошлог, од глагола *проћи*. *Пошаље [им] помоћ као и они њему што су слали прошавше године* (Први и други српски устанак, 68) — *Прошавши српски и руски рат умало их је и готово истријебио сасвим* (Исто, 41). — Наилазимо, истина, али ретко, на њега и у језику Б. Даничића (*Говорили се у прошавшем времену и прех и предох...?* — Ситнији списи, 24). — А из датих придева јасно се види да он значи исто што и попридевљени глаголски придев — *прошли*. Зато га је и нестало брзо из употребе иако га је Вук врло много употребљавао, нарочито у својим историјским списима. Касније се на њега може наићи још код покојег Вукова подражаваоца. И то, можемо рећи, тамо где има места подражавању, као у случају с примером Д. Боранића, рецимо: *Све је то без сумње било познато и Даничићу кад је на освитку педесетих година прошавшег вијека преводио псалме* (Вуков и Даничићев пријевод Библијских цитата. Даничићев зборник 1925, 156).

ИНФИНИТИВ

697. Пореклом својим глаголска именица, по досадашњем мишљењу лингвиста — у неком зависном падежу (у дативу или акузативу), инфинитив је по основној својој функцији и до данас то остао. И поред више фаза кроз које је највероватније пролазио од именских облика за намену и намеру до глаголског облика за допуну других глагола, именица, придева и прилога, он је опет остао глаголски облик за именовање радње (односно стања или збивања). При томе, инфинитив је сачувао по нешто од функција које је имао у свим фазама кроз које је пролазио, изузев својстава деклинације наравно, али није примно ни једну од одлика промене глаголских речи, већ је остао с карактером непроменљивих речи, с карактером речи детерминације, ипак у функцији допуне. У овој се функцији инфинитив најчешће јавља у савременом језику, чувајући притом, у своје зна-

чењу, често рекцију и глаголски вид, а понекад и глаголски род. Али и ове елементе најчешће тек заједно с другим језичким знацима у скуповима речи у вези с којима се употребљава.

У данашњем нашем инфинитиву, када се узму све његове службе заједно, имамо некадашња два облика: стари инфинитив на *-ти* односно *-ћи* и некадашњи облик сүпина на *-т(ь)*, који се као посебан облик није сачувао. Налазимо га једино у облику футура, али у књижевном језику само у случају када долази непосредно испред помоћног глагола, било у правописном облику једне сложене речи — *читаћу*, било да се пише као сложен глаголски облик — *читат ћу* (в. о. томе у I делу Савременог српскохрватског језика). У другим случајевима — и у футуру, као сложенем облику, то је само глаголска форма на *-ти*, односно на *-ћи*. А у многим народним говорима инфинитив се и ван футура, не више у значењу које је имао некадашњи сүпин, већ уопште, врло често употребљава у облику без крајњег *и*. Али се такав облик инфинитива, и поред ширине његове употребе у народу, не сматра обликом књижевног језика.

698. Карактер и функције инфинитива у савременом српскохрватском језику најјасније ће се видети из примера његове употребе:

а) у футуру:

Све ће данас *заиграти* ритмом другим, плаховитим, неуредним и жестоким (В. Назор, Шарац, 20). — Он ће *устати* испод овог брежуљка и *зауставити* је (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 15). — Шта ће Абидага за ово *казати*? — (Исто, 35). — Чим пролеће *гране*, ја ћу *бити* поново овде (Исто, 58). — Он ће се *вратити*... *Видјет* ћеш (В. Цар Емин, Дјела I, 215). — *Доћи* ће већ други који ће то све *изравнати* (Исто, 215). — Но сад ће и то *утрнути* (Исто, 228). — Тада су га... *упутили* на ружне послове који му *неће оставити* времена за колебање (М. Лалић, Свадба, 48). — *Вратићу* се за десетак минута (разг.) итд.

Сам облик инфинитива овде именује радњу која ће се у будућности вршити или извршити. И ту је инфинитив такође допуна која открива оно што ће бити, а без које облик помоћног глагола сам собом само наговештава нешто, а ништа одређено не каже.

б) Ми смо (у тач. 611. в) говорили о могућности употребе презента с везником *да* у функцији инфинитива у облику футура. Али у вези с тим треба истаћи да је у случају употребе помоћног глагола на почетку реченице, где мора доћи пун а не скраћен облик глагола *хтети* — обавезна уза њ употреба инфинитива, као у примерима:

Старче, хоћеш ли ноћас устати? (В. Назор, Изабрана проза, 98). — *Он не бира хоће ли скочити у благо или на суво* (Б. Ђосић, Покошено поље, 223). — *Хоћеш ли још о шуми сањати?* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 31). — *Хоћемо ли се постарати за наше рањенике?* (Б. Ђопић, Пролом, 533). — *Хоћемо се на зиму питати* (Вукова књига I, 128). — *Хоћу поћи, па да нећу доћи* (нар. песма)¹.

в) У одговору на питање *Хоћеш ли доћи*, нпр., када се нарочито наглашава потврдан одговор — управни глагол долази на прво место у акценатском облику, дакако (*хоћу доћи*), и с допуном у облику инфинитива.

А и уопште у нарочитом наглашавању уз пун облик помоћног глагола *хтети* у футуру и било где, а не само на почетку реченице, долази опет само инфинитив, а не никако и презент с везником *да*, не само у примерима из народних песама (*Мене хоће сиротиња клетти; Једни веле хоће претурити* и сл.) — где и сами захтеви версификације условљавају искључиво инфинитив, него у језику уопште.

Поготову се, када је презент управног глагола *хтети* одричан, у облику футура употребљава искључиво облик инфинитива: *Нећу више пити, благородни господине* (В. Петровић Препелица у рuci, 16). — *Ми нећемо никада заборавити оне црне дане из 1941* (В. Цар Емин, Удесни дани, 249). — *Више се никад и нигдје неће састати* (М. Лалић, Први снијег, 101). — *Ја нећу радити на томе* (И. Андрић, Травничка хроника, 22). — Јер ако би ту као допуна био употребљен презент с везником *да* — онда не бисмо имали футур већ модалну реченицу, какве имамо у примерима: *Неће ни косом да махну ни плугом да забразде* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 29) и *Нећу ништа да чујем, нећу да разговарам* (М. Лалић, Први снијег, 93) итд.

699. Глагол *хтети*, као год и глагол *желети*, сам по себи модалан, — целу од њега зависну реченицу у функцији допуне чини модалном, па и онда, дакако, када је та допуна облик инфинитива. А то ће рећи да би се, теоријски бар, и уз глагол *хтети*, па и уз његове облике презента, могао употребити инфинитив у функцији целе допунске реченице. И он се код старијих писаца тако и употребљавао, у примерима, рецимо: *Ја хоћу од вас знати* (М. А. Рељковић, Сатир). — *Ако хоћеш бити зло послушан, плати унапријед* (Б. Даничић, Пословице). — *Ко хоће самљети, треба засути* (Вук, Пословице). У савременом језику се, међутим, инфинитив тако не употребљава у функцији допунске модалне реченице.

¹ Види о томе у Нашем језику, књ. V, стр. 165. и 166.

700. Инфинитив уз модалне глаголе непотпуног значења, где врши службу другог дела сложеног предиката, у ствари је допуна тих глагола. Ту се он, свакако, модално употребљава.

а) уз све облике глагола *хтеги*:

Поздрављају се и они који се прије *не хтјеше* ни *погледати* (Л. Лазаревић, Приповетке, 95). — Рзао је дуго као да *хоће* својим гласом *напунити* тишину ноћну (В. Назор, Шарац, 9). — *Хтела су се показати* достојна чикина поверења (В. Петровић, Земља, 123). — Она *није хтјела признати* сину (В. Петровић, Земља, 125). — *Хоћеш ли шутјети?* (В. Цар Емин, Дјела I, 255). — *Хтједе за њом потрчати* и *разјаснити* ствар (Р. Маринковић, Киклоп, 18). — *Није хтио питати* старца што је пред њим (В. Калеб, Дивота прашине, 60);

б) уз облик глагола *моћи* и одричног безлично употребљеног глагола *дати се* истог значења:

Али нигдје *не могу савити* правога гнијезда (А. Шеноа, Сељачка буна, 73). — *Могао је он ићи* у коју хоћеш кућу (Л. Лазаревић, Приповетке, 92). — Требала су она сјајна одијела да *могу* и у алци *показати* своје јунаштво (Д. Шимуновић, Алкар, 6). — А и шта би друго *могао помислити?* (Р. Домановић, Целокупна дела, 147). — Још би ова кућа *могла проговорити* (В. Цар Емин, Дјела I, 218). — А после избора *можемо разговарати* (Б. Нушић, Народни посланик, 90). — А ко им *може вјеровати?* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 38). — На турску послугу *није се могло ни помишљати* (И. Андрић, Травничка хроника, 71). — Ко му *може забранити* да хода по својој земљи? (В. Калеб, Дивота прашине, 57). — Она сама те послове *није могла вршити* (Б. Ђосић, Покошено поље, 220). — Оно *се не да речима описати* (Б. Нушић, Народни посланик, 62). — Моме *се оцу не да ништа сакрити* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 91).

Како рекосмо, глагол *дати се* овде је употребљен у значењу глагола *моћи*. А као и уз овај се, уз њ, напоредо с обликом инфинитива, употребљава и презент с везником *да*.

в) Као лични глаголски облик, међутим, глагол *дати се* повратан је глагол. Он се чешће употребљава одрично и значи: не допуштати се: *Не дам се ја понижавати* — Не допуштам ја да ме понижавaju. Он као допуна такође има инфинитив (или презент с везником *да*) модално или индикативно употребљен, зависно од тога да ли се њим означава радња износи као реалност или је још

нереализована. А то двојство значења има и инфинитив у допуни глагола *моћи* (као и презент с везником *да*, усталом); *Ја могу чекати* или *могу радити*, рећи ће и лице кад хоће да каже како може вршити радње које су у току (индикативна употреба инфинитива). А рећи ће тако исто и кад жели рећи имам могућности да вршим те радње чије вршење још није почело (модална употреба).

Друкчијег је смисла, а вероватно и друкчијег порекла, глагол *дати* без потпуног значења, када опет захтева допуна у инфинитиву у примерима типа: *Да о је свијетли наш господар...* у *Пожуну свога сина крунисати* (А. Шеноа, Сељачка буна, 72), где *да о је* значи: *да о је сагласност*, припремио је, па и извршио је (крунисање).

Инфинитив овде не мора бити као ни у непосредно претходном ставу, са истим, већ може да буде и с друкчијим субјектом, о којем ће још ниже бити речи у тач. 701. в).

г) Уз облике глагола *морати*:

Они *морају радити* (Л. Лазаревић, Приповетке, 93). — *Морали смо затворити* (В. Назор, Изабрана проза, 105). — Чим чује музику *мора повести* коло (Б. Нушић, Народни посланик, 51). — Биће ми жао *будем ли морао поступати* како сам овлаштен (В. Цар Емин, Дјела I, 219). — *То је морало бити* изузетно живо и важно (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 24). — *Мора* још једном *видјети* (Р. Маринковић, Киклоп, 11). — Само се та предаја *морала извршити* тајно и хитно (М. Лалић, Свадба, 35). — *Ја морам отићи* кући још за видјела (В. Калеб, Дивота прашине, 68). — *Ноћас морамо прећи* преко (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 237) — напоредо с инфинитивом и као допуна овог, а и као допуна глагола *моћи* — у свим, дакле, примерима из овог и става (б) могао би бити употребљен, и употребљава се у идентичним случајевима и облик презента с везником *да* (в. т. 611. а).

д) Уз безлично употребљене облике глагола: *требати*, *ваљати* и *вредети*:

Треба прије свега споменути да је он био правник (А. Ковачић, Фишкал, 86). — Ту *треба наћи* човека (Б. Нушић, Народни посланик, 86). — Знао је на длаку гдје и када *треба купити* (В. Цар Емин, Дјела I, 232). — Прави пут и даље *треба тражити* (И. Андрић, Травничка хроника, 82). — *Не треба се чудити...* никада *се не ваља чудити* (В. Калеб, Дивота прашине, 63). — Сад јој *треба* нешто *рећи* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 114). — Али дијете *ваља гледати* (Л. Лазаревић, Приповетке, 98). — Сад му

га ваља дати (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 56). — Сад нам се ваља врагити (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 19). — ... Те је ваљало зажмирити од страшнога сјаја (Р. Маринковић, Киклоп, 8). — Ваљало је видјети шта се крије иза овога бријега (В. Калеб, Дивота прашине, 60). — Ух, слатка, оно вреди видети (Б. Нушић, Народни посланик, 62). — Не вреди трошити речи ни лупати главу (И. Андрић, Травничка хроника, 85) —

и свагда када је и глагол у допуни такође безличан — у употреби је само облик инфинитива. Али је и овде ипак, како смо у т. 613. г) показали, могућ у функцији допуне презент с везником да под условом ако се додавањем повратне речце се томе облику да безлични карактер. Једино под тим условима могло би се, без промене и смисла и синтаксичког односа, казати: *Треба пре свега да се спомене...* (први пример); *Ту треба да се нађе човек* (други); *Знао је на длаку гдје и када треба да се купи* (трећи); *Прави пут и даље треба да се тражи* (четврти); *Не вреди да се троше речи* (последњи пример); *Оно вреди да се види* (претпоследњи); *Ваљало је да се види шта се крије иза овога бријега* (трећи од краја) итд.

ђ) Као допуна глаголу *имати* у значењу безлично употребљеног глагола *требати* и *предстојати* такође се употребљава инфинитив као у примерима:

Затим се има прорачунати приход од појединих земљишта (А. Шеноа, Сељачка буна, 67). — Сав приход имања имао је једнако пораздијелити (Исто, 62). — Ми имамо завикати: служите се! (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 64). — Још су имали обићи овећу камениту избочину (В. Калеб, Дивота прашине, 64). — Првог наредног часа сви имају донети своје радове (разг.).

— где се у овој допуни указује на оно што је, по мишљењу говорног лица, обавеза, дужност, што као такво предстоји ономе, односно онама на које се односи управни глагол. Цео сложени предикат је у ствари скретање пажње на оно што се допуном казује, нека врста заповести да се то изврши, па се може рећи да је ту облик глагола *имати* са својом допуном императивног карактера. Тај карактер он не мења, као што се не мења ни синтаксички однос између управног и допунског члана предиката ни када се у функцији допуне место инфинитива употреби презент с везником да.

Друкчијег је значења наравно глагол *имати* када такође тражи допуну у инфинитиву (или презенту с везником да) у примерима типа: *Толико да јој одредите да би се имала чиме прехранити* (А. Лазаревић, Приповетке, 105) и *Видје одмах да се нема ни*

од чега бранити (В. Назор, Шарац, 14). — *Њега није имао шта ни питати ни прекорити* (М. Лалић, Свадба, 60). — *Да имам што заложити* (Р. Маринковић, Киклоп, 19). А основна разлика између целе конструкције с инфинитивом у функцији допуне глаголу *имати* у овоме и непосредно претходном ставу није у вредности инфинитива, већ у вредности основног глагола, који је у првоме ставу безличан (мада не мора бити и у безличном облику), а у другоме није.

701. а) Уосталом, како и Маретић у својој Граматици констатује, има већи број глагола који уза се захтевају допуну у инфинитиву (односно у презенту с везником да). То су такође глаголи у нечему непотпуног значења, тј. глаголи који тек с допуном казују мисао као што су: *желети*, *заборавити*, *заборављати*, *знати*, *кушати*, *мислити*, *намеравати*, *одлучити* (*одлучивати*), *смети*, *умети* и други. Ево примера употребе инфинитива у функцији допуне тих глагола:

Они се не желе одвајати (М. Лалић, Први снијег, 98). — *Заборависмо... описати* фишкала (А. Ковачић, Фишкал, 87). — *Не би знао рећи* што му је више туђе (В. Цар Емин, Дјела I, 242). — *Човјек који је знао прокоцкати* знатне суме новаца (М. Лалић, Свадба, 75). — *Нису још знали написати* ни „и“ (Р. Маринковић, Киклоп, 11). — На то [ју је] *кушао наговорити* (В. Цар Емин, Дјела I, 226). — *Ја не мислим више чекати* (разг.). — А и те Мурвице што их *намјерава купити* као да их је нечија рука створила (В. Цар Емин, Дјела I, 254). — Он *одлучи ићи* до краја (Исто, 240). — *Не сме пропустити* ову ретку прилику (Р. Домановић, Сабрана дела III, 117). — *Како сте смели укинути* рационалну механику (Исто, 131). — О продаји *не сме* мој отац *знати* (Исто, 260). — *Не смијемо стајати* овдје на цести (В. Калеб, Дивота прашине, 66). — *Зар ти умијеш читати?* (А. Лазаревић, Приповетке, 109). — *Да умијеш читати*, показао бих ти црно на бијелом (В. Цар Емин, Дјела I, 283).

б) И овде су, наравно, управни глаголи модалне садржине што ће рећи да се инфинитив уз њих употребљава у функцији модалне допунске реченице, односно модалног допунског дела сложеног предиката. А такву функцију он (он или опет презент с везником да) има и као допуна императива: *немој(те)*, *изволи(те)*, а и као допуна неких других облика овог последњег глагола.

Немојте брукати себе живе (А. Лазаревић, Приповетке, 104). — А ви, господине, *изволите разгледати* (В. Цар Емин, Дјела I, 257). — Ама чекај, брате, *немојте се свађати* (Б. Нушић, Народни посланик, 87). — *Изволите погледати* црна лакирана кола (Р.

Маринковић, Киклоп, 10). — ...изволели [су] узети као медиј свог дјеловања¹. — *Немој, немој измишљати* (Исто, 68).

Инфинитив се уз глаголе кретања употребљава и у функцији намерне реченице. Такву употребу налазимо у народним песмама: *Ево т' идем погинути, душо, у табору честитог кнеза*. — *Сједе Марко с мајком вечерати*; код В. Караџића: *Послије ручка легао Љубомир спавати* (Скупљени граматички и полемички списи I, 130). — *Па се онда моли Богу и иде спавати* (Исто, 131). — Али је у језику наших централних и источних центара новијег времена инфинитив знатно ређи у тој служби. На западу се, међутим, инфинитив ту и данас употребљава. Тако бележимо: *Идем пограти Домброја* (А. Шеноа, Сељачка буна, 78). — *Ишла сам оном кукавном човјеку на женидбени уговор преписати пол свога иметка* (А. Ковачић, Фишкал, 92). — *Долазили би на њена врата питати за ту ствар* (Д. Шимуновић, Алкар, 14). — *Ја идем рећи господару* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 56). — А то је и сасвим разумљиво јер се и у свакодневном говорном језику у хрватским културним центрима доста често чује употреба инфинитива у тој служби, док се у источним областима та употреба, мада није сасвим непозната, осећа као застарела. Иако сам управни глагол није модалан, инфинитив је и овде модална допунска реченица, али је ту, уопште узев, допуна у презенту с везником да знатно чешћа од инфинитива.

в) Овакву употребу инфинитива у функцији реченице карактеристична је истоветност његова субјекта са субјектом управног глагола. Али се он употребљава уз неке глаголе, као у примерима: *Острвила се звери не да нам живети* (говорни језик). — *Брани ми из куће и заћи* (исто) *Сеоска деца су га учила правити свираљке* (исто). — *Помагао нам је чувати стадо* (исто). — *Не допуштају му родитељи ићи с осталом децом*, и где је субјекат радње у инфинитиву управо објекат (ближи или даљи објекат) управног глагола (*Не да нам живети* = *не да нам да живимо*, — *Брани ми изаћи* = *брани ми да изађе м*. — *Учила су га правити* = *учила су га да прави* итд.).

702. а) Инфинитив се, даље, употребљава као допуна не само уз глаголе него и уз непотпуне изразе с именицама и придевима, и уз прилошке изразе, непотпуног значења (и овде, дакако, опет напореда с презентом и везником да):

¹ В. расправу М. Ивић, *Проблематика српскохрватског инфинитива*. Зборник за филологију и лингвистику књ. XV, 2 (Нови Сад 1972), стр. 123.

Напредује дијете да ти је милина погледати (А. Лазаревић, Приповетке, 101) — *Штета би била отргнути дијете од школе* (Исто, 109). — *Нема смисла бранити* оно што не може да се брани (М. Лалић, Свадба, 64). — *Није му ни на крај памети дирнути у ону половину* (А. Шеноа, Сељачка буна, 65). — *Рад се тога ријешити*, а опет ништа не изгубити (Исто, 72). — Тако му је она изјавила да је *рада настанити се у домовини* (В. Цар Емин, Дјела I, 236). — *Дужност нам је озбиљно радити* (разг.). *Жељан је људски поразговарати с ким* (исто). — *Имали су задатак ухватити контакт с непријатељем* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 117). — *Ах! ... како је грубо гледати ову страшиву нечасну смрт* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 44). — *Како је то страшно гледати* ниткова где се шепури (Р. Домановић, Сабрана дела III, 120). — *Такав је дан да је најлепше било лежати* (Д. Шимуновић, Алкар, 8). — *Лепо је то припадати* чистој вери (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 29). — *Показује како није могуће писати* на двије писаће машине (Р. Маринковић, Киклоп, 8). — *Тешко је рећи* (М. Лалић, Први снијег, 92). — *Па му није мрско ни зајевати* (В. Калеб, Дивота прашине, 62).

б) Иифинитив се овде може схватити као центар везе коју он чини с прилошким изразима, везе два појма у којој је он субјекат а прилошки је израз — прилошки предикат. У овоме случају инфинитивом се означава радња, односно стање, као реалност — у примеру, рецимо: *Лепо је припадати чистој вери* ако њим хоће да се каже да је *лепо што се припада чистој вери* (инфинитив је онда индикатив). Дакле, овде поновљена реченица може казивати да је *лепо у свакоме случају*, тј. у *свакој ситуацији када се припада правој вери* — опет временска, али релативно временска употреба инфинитива. И најзад се може схватити да се нашом реченицом хтело рећи — *Лепо је ако се припада чистој вери* — да се оно што се казује инфинитивом износи као услов, а не као реалност (модална вредност инфинитива).

703. Инфинитив се, даље, употребљава (и овде, дакако, напореда с презентом и везником да¹) и уз почетно-свршене (инкохативне и ингресивне) глаголе, тј. уз глаголе који значе почети неку радњу и мање или више заћи у њено вршење, као и уз глаголе што значе завршити или прекинути радњу (односно стање или збивање), како се то јасно види из примера:

¹ О синонимности инфинитива с обликом презента и везником да у функцији допуне уз овакве глаголе видети расправу *Напоредна употреба инфинитива и презента са везницом да*. Наш језик, књ. V н. с., стр. 101. и 102.

Почео је пјевати фишкал попут папиге (А. Ковачић, Фишкал, 88). — *Поче се слатко смејати* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 20). — *Поче снажно вући* (В. Назор, Изабрана проза, 117). — Он је толико отео маха да ми готово *почиње конкурисати* (Р. Домановић, Сабрана дела III, 146). — Па као уморан сио и *почео нешто писати* (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 41). — *Поче дрхтати* (Б. Босић, Покошено поље, 205. — Па *почне у сну нешто нејасно говорити* (В. Калџић, Дивота прашине, 72). — Он ме *узе љубазно дрмати* за рамена (Р. Домановић, Сабрана дела III, 125). — *Мелкиор узе прекапати* по сјећању (Р. Маринковић, Киклоп, 18). — *Стаде од љутине чупати* брк (А. Шеноа, Сељачка буна, 75). — А он *узе огледало па се стаде загледи* (Р. Домановић, Сабрана дела III, 147. — *Мала... настави питати* (В. Цар Емин, Дјела I, 221). — *Земља је стала дубоко дисати* (Д. Шимуновић, Алкар, 10). — *Сјети се војводе, па га стаде тражити* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 142). — *Наједном застаде, прекиде певати*, али опет брзо *продужи корачати* (разг.).

Значење инфинитива у функцији допуне у примерима које смо дали у овоме ставу разликује се од претходних по томе што је у напред датим примерима инфинитив претежно модална допунска реченица, или само део сложеног предиката (мада може означавати и радњу у остваривању, док је његово значење у функцији допуне ових глагола индикативно). Али будући да ту у самом инфинитиву немамо, нити наравно можемо имати (зато што је инфинитив облик без знака предикативности), непосредно временско одређивање, независно од управног глагола — инфинитив је ту релативно-индикативна допуна.

704. У ранијим епохама развоја српскохрватског језика било је употребе инфинитива у посебним конструкцијама, у тзв. конструкцијама: номинатива, датива и акузатива с инфинитивом¹. У савременом књижевном језику на њих, тако рећи, не наилазимо мада има случајева употребе тога облика које опомињу на њих, на инфинитив с дативом, рецимо (в. о томе ниже у т. 707. в). Али и данас има употребе инфинитива ван јасно допунских функција о каквима смо досад говорили, али од којих се, по суштини својој, опет много не разликују.

Ту је, пре свега, самостална употреба инфинитива, у граматички већ позната његова употреба у функцији субјекта реченице, о којој говоре: и Маретић, и Белић, и новији писци школских граматика.

¹ О томе види и А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II 2. *Речи са конјугацијом*.

Из ниже наведених примера употребе инфинитива у тој функцији види се да овај облик постаје субјектом у реченици када у њој хоће да се инфинитивом означена радња стави у центар излагања, као појам о коме се у дотичној реченици што говори. Ако узмемо најпростије примере типа оних што их дајемо у својој средњошколској граматички: *Радити је задовољство* или *Погинути у борби за слободу је велика част* или *Пушити је забрањено* — видимо да се исте углавном могу казати у друкчијем реду: *Задовољство је радити*, *Велика је част погинути у борби за слободу* и *Забрањено је пушити* (исп. са овим примере у тач. 702. и тумачење у ставу б) те тачке), само су сада те реченице казане у друкчијем тону, њихови делови су дати у друкчијем реду, и што је главно, с друкчијим синтаксичким функцијама. У њима је инфинитив овде у функцији допуне безличних израза: *задовољство је*, *велика је част* и *забрањено је*.

И у примерима из Вука и Даничића које налазимо код Т. Маретића¹. *Штампати песме рђиве и луде, ја мислим да би била права будалаштина*. — *Вино пити, а не опити се нит' је било, нити може бити* (нар. песма). — *Умјети у себи саставити радњу и за унутрашње и за спољашње добро земаљско јак сјаје у Душану*. — *Бити грађанин дубровачки, држаше се за знатну ствар*, као и у примерима што их налазимо и у новијих и најновијих писаца: *Орати је тешко... Благо дворити је тешко* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 3). — *Звати се Бубац није тако страшно* (Р. Домановић, Сабрана дела III, 123) и *Погинути у овом времену није необично* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 52). — Инфинитив је у функцији реченичног субјекта.

Изнете мисли могле би се дати у бесубјекатским реченицама облика: *У овоме времену није необично погинути* (последњи пример); *Није тако страшно звати се Бубац* (претпоследњи); *Тешко је благо дворити* (трећи од краја); *Држаше се за знатну ствар бити грађанин дубровачки* (четврти од краја), — у којима су инфинитиви опет допуне израза непотпуног значења. Уз ово је потребно нагласити да се инфинитив у функцији субјекта ређе јавља сам, а много чешће као управни члан неке синтагме. То потврђују сви овде наведени примери, осим првог од њих и првог дела у трећем од краја.

705. У вези са субјекатском функцијом инфинитива ваља још истаћи:

а) Инфинитив као име глаголске радње у функцији субјекта у реченици именује и радњу у остваривању, тј. радњу која се оства-

¹ *Gramatika i stilistika* (1931), стр. 562.

рује у време говора, а и радњу која се врши у свако време када се створе прилике за то. У оба случаја имамо индикативну употребу инфинитива везану за неко време. И то у првоме случају апсолутно, а у другоме релативно индикативну: *Мени је „задовољство радити — рећи ће ко када говори о раду који баш тада обавља (индикатив). А тако се каже и када се жели рећи да му је задовољство свакад кад ради (релативни индикатив).*

б) Сасвим је тачна Маретићева констатација која гласи да се и субјекти у инфинитиву, особито кад их је више, с предикатом често вежу речцом *то* и која се потврђује примерима: *Послати мисли своје на комаду хартије, читати што су други писали прије двије хиљаде година и написати да могу други послје неколико хиљада година читати: то је наука која ум људски превазилази. — Управо показати како су се планине по Србији испрекрштале и назначити имена свију брда: то ће се само онда моћи¹. Али овоме треба додати да се та речца, управо заменица, као нека врста номинизираниог субјекта, понавља и иза само једног инфинитива у функцији субјекта, као у примерима: *Сакупљати марке — то раде и одрасли . . .* (Р. Маринковић, Киклоп, 12). — *Али сакупљати рогачеве сјеменке — то раде семинаристи* (Исто, 12). Уосталом, то не искључује ни Маретићева горња констатација. Она овоме понављању субјекта даје теоријски само првенство када се у његовој служби налази више инфинитива, а и иначе Маретић тамо наводи и више примера с употребом заменице *то* и иза само једног инфинитива, које завршава врло карактеристичним Даничићевим примером (из његових Ситнијих списа): *Наћи у историјском дјелу мисао и значење њезино: то није посао за разум Светићев.**

в) Даље, у реченицама с инфинитивом у функцијама субјекта — како је то такође Маретић запазио — обичан је и предикат у истом облику, у самоме томе облику или с њим у другом делу сложеног предиката². *Није добро, мој брате Алиле, / Дочекати — изгинути листом* (субјекат је *дочекати*, а *изгинути* је предикат). — *С Турцима бој бити није бабе прљити по мраку* (где је субјекат: *бити бој с Турцима*, а предикат *није прљити*). Поводом оваквих примера, управо поводом примера какав је први од овде наведених, можемо рећи да је и у њима сам инфинитив као предикат, ако не рећи а оно свакако непрецизније казан, док се цела реченица сасвим прецизно казује у облику: *Дочекати (то) значи изгинути листом*. Хтели смо рећи да се сам инфинитив употребљава када се по смислу подразумева да је он ту у ствари други допунски део безлично употребље-

¹ *Gramatika i stilistika*, на мало пре означеном месту.

² На истом месту.

ног сложеног предиката с глаголом *значити*, као управним делом његовим. А реченице тога облика с инфинитивом као субјектом и сложеним предикатом *значи + облик инфинитива* и честе су и обичне у савременом језику, нпр.: *Још чекају значи* (или: *то значи*) *закаснити* (дн. штампа). — *Питати Булајића колико кошта „Битка на Неретви“ значи наљутити га* (Илустрована политика од 2. V 1967. стр. 26). — *Али рећи му да има његових колега који то тврде . . . значи разбеснети га* (Исто, стр. 26. и 27)*. — *Марљиво радити значи успети* (разг.) итд. Сам инфинитив је и овде допуна глаголског облика *значи*, с којим је заједно, као предикат — одредаба субјекта.

706. а) У на изглед сличним примерима типа: *Читава стратегија битке била је подређена једној идеји — победити али не оставити непријатељу ниједног рањеника* (Илустрована политика, на малочас означеном месту). — *Пред нама је био једини циљ — савладати противника* (разг.) и др. — у ствари имамо инфинитив у функцији допуне именице с каквом смо се већ раније упознали, као и у функцији специјалне врсте изричних реченица (исп. такве реченице у т. 762. а).

б) Када су модални и други глаголи непотпуног значења прелазни и захтевају уза се употребу инфинитива, онда је тај облик уз њих у функцији објекта, као у случајевима: *Желим доћи; Поче викати из гласа; Тада узеше писати задатак*; — где се јасно осећа да инфинитив (као и презент с везником *да*, уосталом, који се ту с обликом инфинитива напоредо употребљава) у њима има службу објекта. У то нас уверава могућност употребе глаголске именице у акузативу место облика инфинитива (*Желим свој долазак; Поче (он) викање из гласа; Тада узеше писање задатка*).

707. Ми смо видели (у т. 701. а) и б) да инфинитив као допуна појединих модалних глагола од њих добија модални карактер. Али овај облик и сам собом има често поједина модална значења: потенцијално, императивно, конјунктивно, кондиционално итд. Гдекад је и сасвим лако, утврдити које одређено од тих значења инфинитив у појединим случајевима има.

а) Тако у примерима: *Пролећа није видјети, али се осјећа да је негде у зраку* (В. Цар Емин, Дјела I, 220). — *Једва га је чути и видјети* (В. Назор, Шарац, 10). — *Да је било овако полетети*

* Субјекатску целину с инфинитивом као независним управним делом чини често не само синтагма, како смо горе показали, већ понекад, заједно с њим, и по једна или и више од њега зависних реченица.

(А. Исаковић, Папрат и ватра, 54) који значе: *Прољеће се не може видјети, али се осјећа да је негде у зраку; Једва се може чути и видјети и Да се могло овако полетети* — очевидно имамо значење могућности, тј. модус потенцијал.

б) А инфинитив у реченицама: *Када бјеше на мегдан изићи: / „Гдје си мени, богом побратиме?“ / А кад бјеше шићар дијелити, / Хајд' одатле, незнана делијо!* (нар. песма). — *Њему је сада кушати штит* (В. Назор, Шарац, 17). — *Кад је на казан ићи, брзи сте и окретни сви; а кад је у служби потрчати, вежу вам се ноге и стане памет* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 36). — *Кога је молити није га кудити* (нар. пословица) — где инфинитиви по реду значе: *кад је требало изићи на мегдан и кад је требало шићар делити* (у првом примеру); *он сад треба да куша штит* (у другом) и *кад треба на казан ићи, односно кад у служби треба потрчати* (у претпоследњем) — имамо шире конјунктивно: прескриптивно или проспективно значење (место *треба* ту би се као управни могао употребити и одговарајући облик глагола *имати*).

в) На датив с инфинитивом подсећа од сад наведених Назоров пример: *Њему је сада кушати штит*, који поред горе датог може имати и за нијансу друкчије значење. Може наине значити: *Он сада мора да куша штит*. Тако и доста обични у народном говору примери типа: *Нама је сутра зором путовати*, што ће рећи — *Ми сутра зором морамо путовати*.

г) А прави датив с инфинитивом (конструкцију реченице са субјектом у дативу и предикатом у инфинитиву), имамо у стиху из народне песме: *Је ли нама путовати време?* (= *Је ли време да путујемо*), који није необичан ни за данашње језичко осећање наше. (Опширније о овој конструкцији и већи број примера види у тач. 374. а).

д) Унеколико су императивног карактера инфинитиви у примерима типа: *О Готима гледати на стр. 127* (Н. Нодило, Хисторија средњега вијека за народ хрватски и српски, 477). — *За даљи развитак међу Хрватима гледати расправе Ф. Рачкога* (Исто, 455), за које Маретић мисли да „не одговарају духу нашег језика“¹.

Ми се с нашим знаменитим граматичарем не бисмо могли сложити „да је инфинитив у упитним реченицама с ријечима: *чему и зашто* германизам, на пр. *чему дуљити ријечи?* (И., 408). — *Не знам зашто писати те туђе ријечи?* (Шапчанин 5, 65, на истом месту)“.

¹ *Gramatika i stilistika* (1931), 563. О њима се може рећи да су одиста врло ретки и да се данас ту управо употребљава императив, и то не глагола *гледати*, већ глагола *видети*.

Јер не треба сметати с ума да је таква употреба инфинитива врло честа и шире у народу, а не само код појединих писаца: *Чему се жури ти?* — нпр.; *Чему одлагати ствар? Зашто не причекати мало* итд.

Не само с две наведене упитне речи већ су и упитне реченице друкчијег облика обичне с предикатом у инфинитиву: *Да ли и даље чекати?* (говорни језик). — *Рећи ли истину или ћутати* (исто). Наравно и такве реченице без икаквих упитних ознака које препознајемо само по интонацији, одн. по упитнику у писаном језику: *Они побећи с положаја?! Никада* (исто). Са овим исп. примере *предухитрити Поћорек?* *Напаст га пре него што развије корпусе?* *Пресрести их у развијању!*. А оне су све модалне, претежно конјунктивне.

Право императивно значење инфинитива у српскохрватском језику није тако често. Ми, истина, сматрамо, нешто друкчије од А. Белића, да се овај облик и у српскохрватском језику среће као узвични императив: *Изаћи ван!* казаће обично наставник, рецимо, упућујући ту заповест безлично када ко од ученика на часу омета рад у учионици. Или ће се рећи наоружаном противнику кад се на њега наиђе или се изненадно сусретне с њим: *Руке у вис! Положити оружје!* Ту, по нашем мишљењу, имамо искључиво императивно значење без икакве друге модалне нијансе².

ђ) А над императивном претеже друга која модална: конјунктивна, прескриптивна и проспективна нијанса у случајевима типа: *Командир је испред колоне: стићи до куће најближим путем* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 77). — *Дуња жмирка, доћи до краја и запалити ватру* (Исто, 80). — *Из центра стигао телеграм: испитати да ли је та појава у каквој вези с комунистима* (Р. Маринковић, Киклоп, 12). — *Старати се да се код омладине развије свијест о грађанским слободама; ... да се установе књижнице, да се држе јавна предавања* (Н. Шкеровић, Црна Гора на освитку XX века, 158).

е) Очевидно се осећа и заповест у свим овим и оваквим примерима. Инфинитивом се ту ставља у дужност да се врши оно што се тим обликом казује: А у исто време то значи да се њим означава

¹ Узете из свх наведене расправе М. Ивић, *Проблеми српскохрватског информатива*.

² А. Белић каже „тако се често инфинитив употребљава у руском, полском и другим словенским језицима (*молчатъ, сидетъ* и сл.)“, па затим одмах продужава — „а у нашем је језику прешао у модалну допусну реченицу“. *Речи с конјугацијом* (1962), стр. 181. Иако се императивна значења инфинитива често иначе мешају с другим модалним значењима — и у нашем се језику, у примерима какве смо навели за узвичне инфинитиве, — само ово значење чува.

оно што треба да се врши или изврши, као да се каже: *Треба стићи*, односно *треба да се стигне* или *има да се стигне до куће*; *треба да се дође до краја* и *да се запали ватра*; *треба да се испита да ли је та појава у каквој вези с комунистима*. А у последњем примеру са старати се... такође се ставља у дужност, више неодређено, уопште, него појединцу, прописује се да се ради оно што значи инфинитив. Али се ту више планира него заповеда да се то врши. И у свим таквим случајевима у изношењу програма, прогласа и сличног, напоредо с презентом и везником *да*, употребљава се облик инфинитива (узгред истичемо да је и у свим претходним случајевима такође и могућа и обична напоредна употреба ова два облика). То налазимо и у наведеном примеру и нешто даље на истом месту: ... *да се подигне вођарство, виноградарство и пчеларство*; *да се потпомаже и унапређује трговина...*; *тражити да се добију што бржа, боља и јевтинија средства*; *а ради обезбеђења свога подмлатка радити на подизању трговачких и занатских празничких и вечерњих школа*; *да се обрати нарочита пажња на потпомагање приватне иницијативе* итд. При овоме се добија утисак као да се захтеви обликом презента излажу некако мирније, а инфинитивом одлучније, управо императивније. У сваком случају, перспективна (програмска) модална нијанса је у случајевима какве имамо у последњим примерима најосетнија.

ж) У првим примерима става б) још се осећа кондиционална нијанса значења. А очевидно је врло редак инфинитив независан од модалног глагола с таквом нијансом. Ранији граматичари само тврде да га има у нашем језику, али не наводе примера за њега, чак ни из старијег језика. А примера с концесивним (допунским) значењем за какво и Маретић и Белић дају пример из народне песме: *Ил' ти карат' ил' не карат', не вратиш се ја* (Или ме ти карао или не карао, ја се нећу вратити) — у савременом језику више не срећемо. Али га ми осећамо у случајевима какав имамо у првом примеру из тачке 707. а).

А врло су чести и од раније познати императивни модални изрази: *тако рећи*, *право* и *управо рећи*, *укратко рећи*, у којима се, опет напоредо с инфинитивом, употребљава облик презента с везником *да*. Т. Маретић каже да инфинитив ту долази „мјесто реченице *да речем* или *да речемо*“. Иако у његовим примерима: *То кварење језика траје и, управо рећи*, *напредује још до данашњег дана* (Вук Карацић, Писменица, 17). — *Кад се овако испију или, управо рећи*, *опију* (Вук, Рјечник уз реч мезе). — *Да се прими правопис што је могуће лакши и савршенији, или, најкраће рећи*, *према својству језика* (Вук). — *Човјек, тако рећи*, *само зато и јест зачет да...*

(Ф. Ивековић, Животи светаца, 230). — *Ту ноћ, управо рећи*, *нисам тренуо* (М. Шапчанин, Приповетке II, 126). — *Него је, истину рећи*, *био права наказа* (Исто, 248) — свугде би могло доћи и 1. л. презента, било једине било множине или и безлични облик повратног глагола, с везником *да*, мада се овоме облику ни по чему не би могло дати преимућство над обликом инфинитива. Облик инфинитива је, штавише, у тим изразима и у данашњем језику чешћи у употреби.

з) И на крају је, и овде, потребно нагласити оно што посебно обично истичу и писци школских уџбеника, а наиме да се инфинитив, иако глаголска именица, и врло чест у њеној употреби, не може употребљавати с предлозима. А употреба предлога *за* уз *њ*, као у примерима: *Имате ли што за јести?*; *Та је књига лијена за читати*, мада честа у неким говорним срединама, није домаћег порекла, већ је примљена из суседних страних језика, из талијанског, на једној страни, и из немачког — на другој. Зато то и није особина српскохрватског књижевног језика, у коме ће се у примерима као што су наведени увек употребити глаголска именица — *за јело*, *за читање* итд. (в. о овоме и Т. Маретић, Језични савјетник, стр. 179).

СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

708. Две или више простих, односно простих проширених реченица међусобно тесно повезаних смислом или синтаксичким функцијама, или и једним и другим тим моментом — по правилу чине сложену реченицу, као највећу језичку јединицу. Сложена реченица је, према томе, језичка целина састављена од двеју или више тешње повезаних простих, односно простих проширених реченица.

а) Просте (и просте проширене) реченице у сложеној према међусобном односу могу бити двојаке. Могу једне с другима стајати у паратакси, тј. у напоредном односу, као у случајевима: *Ту хиљаде бјеху невољника, / сви у љута гвожђа попутани, / те грађаху принципу бродове* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1461—1463). — *Крцну колац неколико пута, / звизну пала неколико пута, / задрхташе та вјешала танка, / ал' не писну Црногорчад млада, / нити писну, нити зуби шкрину* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 34—38). И за њих се онда каже да су независне једна од друге. А могу једна од друге синтаксички, тј. по функцији својој, бити зависне, у хипотакси, нпр.: *Кад хода, он се гега, клима и сав задише као да му је тешко дигати огромна стопала, која због избочених чланака мора да носи у обући од филца* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 111). — *Дрхтало му је срце на мукле звукове у дубинама док не би утихли јасним звонким падом који се распростро јасан као звек сребрника* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 146). — Ове су друге реченице зависне, дакле, и семантички и синтаксички. А и прве су семантички, по њихову смислу, по значењу, такође зависне међусобно, али су самосталне, независне по синтаксичком односу. Зато самосталност напоредних реченица треба правилно схватити, не никако као неку апсолутну независност, према којој би излазило да садржина, смисао појединих од њих уопште не стоји у вези са оним што се износи у реченицама с којима чине дотичне веће језичке јединице. Њихова независност је у томе што оне не објашњавају, не одређују нити допуњавају оно што се

износи у другим реченицама с којима су везане. Стварно, међутим, по ономе што у себи садрже, по значењу своме, односно по смислу, све просте (или проширене) реченице у сложеној заједно чине једну смисаону целину; по значењу своме су, дакле, међусобно повезане и напоредне реченице у сложеној. Оно што се у њима износи на неки начин ипак стоји у међусобној вези, било да једно из другог проистиче, да једно друго условљава, да једно друго изазива, да се врши у исто време или узастопно једно за другим, на истом месту, од истог једног или истог већег броја субјеката (одн. проузроковача) или на истим објектима. И услед тога се све износи као једна већа мисаона целина, па у вези с тим често даје и посебну структуру појединим простим (одн. проширеним) реченицама у сложеној, у каквој се, као посебне, каткад, и поред све синтаксичке независности, не би могле употребљавати (в., рецимо, последње посебне реченице у мало пре наведеном примеру из И. Мажуранића). А све су те посебне реченице у једној сложеној везане и посебном интонацијом. И интонација је, свакако, једна од сталних структурних одлика, тј. обличних ознака и сваке сложене, а не само просте или просте проширене реченице.

Услед тога и када се поједине (просте или просте проширене) реченице могу дати у привидно или, боље рећи, визуелно истом облику као посебне реченице, оне обавезно мењају овај најважнији облички елемент, мењају, наиме, своју интонацију.

б) Сложену реченицу:

Сунце зађе, паде тама, а ја оста сама (Бр. Радичевић, песма Укор, стих 7—8) можемо, поготову прве две од њих дати и као посебне реченице:

Сунце зађе. Паде тама. А ја оста сама — дакле: у посве истом визуелном облику. Па ипак не можемо рећи да су све те реченице уз свој облик потпуно сачувале и исто своје значење. Не можемо зато што смо једну целу мисаону целину којом је, управо таквом, песник хтео да да, и којом је дао, један потпун општи утисак — разбили у три посебне целине. То, међутим — рекло би се — већ засеже у област стила. И то је тачно. Али ово ни синтаксички ни семантички није оно исто што и када се наведена реченица узме у облику у коме ју је сам песник дао, тј. у облику једне сложене реченице са специфичном интонацијом. Њеним разбијањем у три посебне реченице, разбили смо је, пре свега, интонацијски. А ни оно што смо казали наведеном сложеном реченицом није остало непромењено. Променио се свакако смисао, бар последње од овде наведених реченица. А то значи да се, без промене значења, све те реченице не би могле употребити сасвим

одвојене једна од друге. Последња од њих, нпр., невезана са нешто што се пре износи: *А ја оста сама* — употребљена овако, сасвим засебно, сигурно не би имала ни исто значење. Повезана с онима што јој претходе, она у односу на њих изражава неке врсте супротност, а овако, без везе с било каквом другом реченицом, она не би значила никакву супротност, него би се њоме изражавало неко изненађење. И била би онда узвична реченица. Реч *а* на почетку те реченице више не би била везник, него управо партикула, речца за изражавање изненађења. Тако исто, саме за себе, сасвим одвојене од других реченица, не би се могле употребити ни мало пре наведене реченице из Мажуранићева примера које почињу везницима *ал'* и *ниги*. Зато је сасвим неоправдано оно што се каже у скоро свим практичним школским граматицама када се даје дефиниција независних реченица — да оне, и при њиховој употреби самих за себе, чувају непромењено исто значење које имају у вези с другим реченицама, уколико с њима стоје у независном односу. То ћемо нешто ниже и јасније видети на примерима ових реченица.

У свакоме је случају и ради проучавања значења, а не само за проучавање функција појединих простих (и простих проширених) реченица у сложеној, ове потребно, пре свега, поделити на две по функцијама сасвим различите врсте, које се по међусобном односу најчешће јасно разликују и деле на напоредне или независне реченице и реченице зависног међусобног односа.

НАПОРЕДНЕ ИЛИ НЕЗАВИСНО-СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ (ПАРАТАКСА)

709. Ми смо мало пре рекли да се просте (или просте проширене) реченице у сложеној већ самим тим што су повезане заједницом употребе у једној целини (у сложеној реченици), што се тако повезано употребљавају ради изношења целovitости једне сложене мисли, односно ради давања утиска који чине више повезаних слика или појава из реалне стварности, — никако не могу сматрати апсолутно независним једна од друге¹. И већ смо показали да се врло често из-

¹ У новије се време све чешће скреће пажња на карактер независности међусобно напоредних простих реченица у сложеној. О њему се говори у великој Синтакси руског језика Академије наука СССР (*Грамматика русског језика*. Издање Академије наука СССР. Москва 1960, књ. II, стр. 176. и даље). Код нас је, мислим, први пут говорио о непостојању независности ни ових реченица М. Ајановић у расправи „Независно“-сложене реченице и однос простих реченица у њима (Наш језик књ. V н. с., 134—147, 206—221. и 278—291), у којој је настојао да анализом већег броја таквих реченица покаже и њихову међусобну функционалну зависност. А у вези с Ајановићевим анализама А. Белић је на истом месту тачно објаснио у чему је „зависност“ независних ре-

двајањем појединих реченица из сложене реченице, као веће језичке целине, сасвим мења њихово значење и да се ни напоредне реченице не могу свакад употребљавати посебно, одвојено од других реченица, нити свагда разбијањем сложене реченице на поједине просте (или проширене) реченице остаје сачуван исти смисао који су ове имале у сложеној. Али се не сме губити из вида да смисаона и функциоална, односно семантичка и синтаксичка, зависност нису истоветне. Под синтаксичком или правом зависношћу, под несамосталношћу реченица, подразумева се нешто сасвим друго. Ради утврђивања такве, апсолутне зависности реченица не полази се, дакле, од њихова смисла, већ од њихових синтаксичких функција.

710. Синтаксички, функционално просте (и просте проширене) реченице у сложеној независне су (у паратакси) када стоје напоредо и везују се везницима (синдетске напоредне реченице) или и без икаквих везника (асиндетске), а не служе за објашњење других реченица — ни као њихове одредбе, ни као допуне:

Наћено је драже негубљена, / иза туче ведрије је небо, / иза плача веселије појеш. — Непријатељ је окољен, биће уништен. — Сельаци стрпљиво чекају у дворишту, испод ока мере прозоре на згради, међусобно се гледају, купе главе у гомилу и шапато се договарају. — Бора брзо постаде легендаран у целој околини, и јако је био омиљен међу друговима. — Распре сјеме посијаше грко, / те с њим племе отроваше српско. — С нама је цело напредно човечанство, и ми ћемо победити. — Умда је са сином журила и није видјела туђинце. — Игла и кроз злато прође, па опет изиђе гола. — Мој ће пријатељ доћи или ће на време откапати. — Првих дана је конзул остајао у својој соби, или је сам излазио у шетњу. — Слобода нам није поклоњена, већ је откупљена крвљу наших најбољих синова. — Читаву касабу обавио је густи мрак, само што у малој сиротињској кућици још трепери слаба свјетлост. — Ни голоруки се нису мирили с ропством, а где би се под оружјем предали.

Без обзира на то да ли би се у наведеним и њима сличним примерима посебне, просте (односно просте проширене) реченице могле и засебно употребити у истом облику, или одвојена њихова употреба, без извесне промене облика, не би била могућа, оне су по својим функцијама, а то ће рећи по синтаксичком односу, независне једне од других и стоје напоредо једне с другима, па се с правом могу звати

реченица и јасно је показао разлику између њихове смисаоне зависности и зависности апсолутно зависних реченица, код којих она није само у смислу већ и у функцији њиховој (в. Наш језик, књ. V н. с., 227—234. и 297—305).

независним, напоредним реченицама. А сложене реченице састављене од таквих реченица независно-сложеним или напоредно-сложеним реченицама.

По смислу, односно по смеру (истосмерности, разносмерности или и по једном и по другом) онога што се износи у напоредно-сложеним реченицама, ове опет могу бити од неколико међусобно различитих врста:

711. Саставне напоредно-сложене реченице. — Када је оно што се износи у двама посебним простим (или простим проширеним) реченицама једне исте сложене реченице истог смера, када су, тј. обе те реченице по смислу онога што се у њима износи — истосмерне, оне се зову саставним (копулативним) реченицама. Ове реченице могу једна поред друге стајати без икаквих знакова њихове међусобне везе, без везника или било којих других речи у везничкој функцији, а могу се и везивати тзв. саставним или копулативним везницима:

Свод јој је позлатом извезен, мраморни стубови злагном жицом опточени. — Дали су ми га за успомену, и ја га толико година носим. — Ја га не познајем, нити знам где станује. — Посмица их, срца не искали. — Дете спонаде букву на поче вући тамо, амо. — Ту хиљаде бјеху невољника, / сви у љута звожђа попутани, / те грађаху принципу бродове. — Ни што снито, ни причат умјем. — Он нам приђе, застаде мало, затим нам свима по реду пружи руку, па одмах продужи даље.

712. а) Везници који служе за везивање копулативних реченица јесу: *и, ни, нити, па, те*. Функцију везивања таквих реченица врши и везнички прилог *затим*. Сви ови везници поред тога што везују поједине реченице или друге језичке јединице, према чему су и добили назив саставних или копулативних везника, садрже у себи и посебне нијансе значења, која каткада могу остављати утисак да су чак и зависног, а не независног карактера. Али не треба схватити да у овоме случају њихово значење даје зависан карактер реченицама које везују, него пре од карактера ових реченица и ти везници добијају једну или другу нијансу у означавању њихова међусобног односа. Тако је истицано да везник *те*, рецимо, може имати и карактер знака за везивање зависне реченице која казује намеру¹ или зависне реченице којом се изражава последица онога што се казује реченицом за коју се њим везује, нпр. у реченицама: *Свако јутро долазе на језеро*

¹ Види о томе тумачење А. Мусића које он даје у својој студији *Rečenice s konjukcijom „da“ u hrvatskom jeziku. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 142., стр. 19 и моје неслагање с тим дато у овој књизи ниже у тач. 764. б).

те се купају (нар. приповетка) и *То се крило на чекрк окреће, / Те казује који вјетар дува* (нар. песма). Може се, истина тумачити да виле о којима је реч (у првом примеру) долазе на језеро с намером да се купају. А тачно је, међутим, да се овде обема реченицама везаним везником *те* износе две констатације као једна мисаона целина, којом се казује шта виле раде свако јутро (*долазе на језеро и купају се*). А као несумњив доказ за ово можемо навести чињеницу што се и другом реченицом износи остварена радња док је радња сваке намерне реченице само циљ с којим се врши радња главне реченице још нереализован. И зато ми дајемо за право граматичарима који тај пример наводе за напоредне копулативне реченице.

За други пример се, међутим, не може рећи да Мусић није био у праву када је закључио да у њему имамо последичну реченицу, иако је очевидно тешко тачно одредити границу између копулативних и последичних реченица. А у којој мери значење везника зависи од смисла реченица које везује, најјасније се огледа из саставних реченица једне сложене реченице везане супротним везником *а*, какав случај имамо у примеру: *Глазба удари у туш, као на јуриш, а поворка крене у сусрет својој судбини* (Р. Маринковић, Руче, 41), у којем реченице имају копулативан однос иако су везане супротним везником *а* (о томе детаљније у тач. 730. а и б).

б) Кад би се хтела отклонити двосмисленост коју има мало пре наведена реченица с везником *те*, онда би се употребио везник који обично садржи мање двосмислености: *да* у првом случају, *у* случају означавања зависности намерне реченице од главне, *а* и *у* случају представљања двеју реченица као напоредних. Истина, ово још не значи да се везник *и* употребљава искључиво као спољни знак међусобне везе саставних напоредних реченица. То ћемо ниже показати на одређеним примерима. Овде треба истаћи да се врло често у језику поједине његове јединице дају у облику који нема искључиво један смисао, него у себи садржи нијансе од по више значења. Језичко твораштво језичким елементима каткад спонтано даје вишесмисаоне облике. А од слушаоца, односно од читаоца зависи како ће он тај смисао схватити. Зато се с правом говори да се језик ствара у слободној сарадњи писца и читаоца, односно говорника и слушаоца. Али, иако је ово несумњиво тачно, читалац и слушалац с правом од стваралаца језика захтевају да се изражавају са што мање вишесмислености. А дужност је оних који језик тумаче и дају његов систем — да у њему, по могућству, све објасне. Да бисмо и ми овде што је могуће потпуније одговорили томе захтеву, даваћемо примере реченица с појединим везницима посебно, наводећи, по могућству, сва значења која реченице с њима могу имати.

713. Најнедвосмисленији је саставни карактер напоредних реченица с везником *и* у функцији спољног знака њихова међусобног односа:

Метну руку на моју главу и шапташе нешто (Л. Лазаревић, Приповетке I, 79). — Коњ јури и стриже кроз маглу (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 137). — Увијек је носио уза се сјекиру и поткресивао младе буквиће (Исто, 346). — Коњи успорише ход и почеше јаче да фркну (И. Андрић, Прича о кмету Симану, 35). — Трговац узме лончић и почне у велику чашу улијевати текућину (В. Калеб, Огледало, 104). — Клекла је старица пред сина и кумила га свим најдражим (Исто, 125). — Она се жустро трже и баши груб покривач (Б. Ђошић, Пролом, 3). — Сутра ћу те похитит на Брестовцу и гледат ћу твоје очи плавкасте (Д. Тадијановић, песма „Мислим на брата у љечилишту“). — Стајао је уз шљивово стабло и несвјесним покретима кидао кору (М. Лалић, Свадба, 14). — Он се несвјесно одмакне од слијепца и у тај час опази да се сударио с једним лицем (Р. Маринковић, Руче, 101). — Рабације су лупале по дућанима и сви су куповали по нешто (Д. Ђосић, Корени, 12).

Већ и на основу ово неколико примера може се закључити да су реченице с везником *и* истог, копулативног карактера, да најчешће означавају радње истог смера, које су често везане једна с другом истовременошћу вршења (у четири прва примера, рецимо, и у свима од седмог до последњег), вршењем на истом месту, врло често од истог субјекта (сви овде наведени примери). Али оне, наравно, могу означавати и сукцесивност њихову, вршење једне на друге од њих (у петом и шестом примеру) итд.

Дакако, везником *и* означава се саставни карактер радња или стања и различних субјеката: *Нова се бура спрема и Запад кује ланце / За плодна поља твоја* (М. Митровић, Песме, 85). — *У соби су била три кревета и са таванице је висила жмиркава сијалица* (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 44). — *Упрли су бучно раменима и врата се брзо стропоштају* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 81).

У једној су сложеној реченици сасвим обични низови саставних реченица везаних везником *и* као у примерима типа следећих: *А све стоји зло и све човјек мора сам! И воће треба да обере, и оцат да преша, и конопљу да бије и платно да преде* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 3). — *И они су се слабо осећали, и путеви су били раскалајани и време је било рђаво, па су опет на време стигли* (Пропис српскохрватског књижевног језика 1960, 98).

714. Исто се тако јављају и у низовима одричне саставне реченице, које се везују везницима *ни* и *нити*:

Ни што снιο, *ни* причат умијем (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1375). — *Нит'* тко шапће, *нит'* тко збори, / *нит'* тко пјева *нит'* се смије (И. Мажуранић, Смрт Смаил-але Ченгића, стих 254—255). — *Ни* ти иде Кулин капетане, / *Ни* ти иде, *нити* ће ти доћи, / *Ни* се надај *нити* га погледај (нар. песма). — Тек опет ви можете, да не изгледа *ни* као мит, *нити* да опет иде онако празне руке (М. Глишић, Целокупна дела I, 97). — *Нити* се сматрао од њих вишим *нити* се над њима узносио (Б. Ђопић, Политика 29. XI 1957, 26). — Ја *нити* га познајем, *ни* знам како се зове, *ни* где станује, *ни* како ћу га наћи (разг.).

715. И скоро су у свему другом ове реченице идентичне с реченицама везаним везником *и*; од ових се разликују само по томе што се њима одриче оно што значе њихови предикати. А ни по смислу ни по синтаксичком односу нема велике разлике између саставних реченица с везником *и* и асиндетских саставних реченица какве су:

Муком муче ропске слуге, / муком муче, плен свој грабе (И. Мажуранић, Смрт Смаил-але Ченгића, 102—103). — Тужа млада за срце уједа, / очи горе живље од пламена, / чело јој је љепше од мјесеца... (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1301—1303). — Коњ језди, ланац испод врата тупо и једнолико одјекује, узбуђена магла снажније струји крај ушију, а ледено, свијетло иње све се више хвата по окрајцима замршене гриве (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 139). — Људи бацају косе и виле преко рамена, на дјевојачким и момачким уснама прекидају се пјесме, жене остављају колијевке са расплаканом дјецом, и све то хрли и срља према Вуковом гају (Исто, 351). — Станко, као опсједнут неком мишљу, буљи у прозирно плаветнило више себе, грицка траве и окрећући се чупка прстима друге (Ј. Барковић, На рубу ноћи, 6). — Скочи с кола, сломи пушку о точак, завитла у врзину кесу из недара и поће пешице по пртини (Д. Ђосић, Корени, 16). — Колона рабација уће у село, пси су без љутње, рабације почеше да довикују, неки започе песму, па умуче (Исто, 16. и 17). — Планинско их миришљиво прољеће врућином омамљује, озоном освјежује (М. Божић, Курлани, 240). — Сигурно је спавао, осећао се много боље и одлучио да се дубље повуче у шуму (А. Исаковић, Папрат и ватра, 288).

Када се њима само набрајају радње, односно стања која се приписују субјектима тих реченица, онда обично саставне реченице долазе једна поред друге, без икаквих спољних знака везе. Само последња од њих се за претходну везује везником *и*, односно везником *ни* или *нити* (ово друго ако се том реченицом одриче оно што њен предикат значи) или пак другим којим везником (Таквих случајева видимо и у горе наведеним примерима које смо дали за асиндетске сложене реченице).

Између напоредних саставних реченица без везника у писању се увек ставља зарез. Између таквих саставних реченица везаних саставним везницима — зарез се ставља само ако се последња реченица нарочито истиче. А и између реченица са саставним везницима, при набрајању више њих, такође се у писању ставља зарез. Испред последње и овде опет само ако се нарочито истиче оно што се њоме казује. Потврду овоме наћи ћемо у већ наведеним примерима.

716. а) И радње, односно стања која се казују асиндетским напоредним реченицама, као и радње и стања у реченицама с везницима *и*, *ни* и *нити* могу бити или истовремени или сукцесивни, узастопни. У овоме последњем случају те реченице иду редом којим се врши или дешава оно што се њима означава. То се свакад из целе језичке ситуације, из свега онога што се тим реченицама износи, лако закључује. Сасвим је јасно да је онај о коме се говори у последњем примеру прво спавао па се онда (после спавања) боље осећао, и да је тек тада одлучио да се повуче дубље у шуму.

б) Даље, радње, односно стања која се некоме или нечему приписују асиндетским саставним реченицама, па и реченицама с везницима *и*, *ни* и *нити*, могу стајати једни према другима као узрок према последици. Хтели смо рећи да оно што се другом реченицом казује често настаје као последица онога што се казује непосредно претходном реченицом (Стање заједничког субјекта све три саставне реченице сад анализираног примера, које се казује другом по реду реченицом, настало је као последица онога што му се приписује првом). На исти начин у сложеној реченици: *Пресуда је постала извршина, и Симан је дигнут са земље* (И. Андрић, Прича о кмету Симану) — последица чињенице што је пресуда постала извршина јесте дизање Симана са земље.

717. а) Саставне реченице од којих се другом износи последица онога што се казује првом од њих нешто чешће се везују везником *па*, као у примерима:

Нацко се поправио *па* не пије (С. Сремац, Приповетке IV, 121). — Знали су да је Салко заљубљен у Марту, најлепшу цуру

у Беглуку, *на* је не спомињаху пред њим (Д. Шимуновић, Поролица Винчић, 168). — Али се ништа друго отале није могло видјети, *на* се тим момцима оно поље чинило цео свијет (Исто, 168). — И само му срце узнемирено, *на* стреловито бије (В. Петровић, Варљиво пролеће, 293). — Сунце се сакрило за облаке, *на* је читава улица била хладна и непријатна (В. Мајер, Живот пужа, 39). — Пијан *на* дрема (Д. Ђосић, Корени, 21).

б) Много су чешће, наравно, реченице с везником *на* у функцији спољног знака везе саставних напоредних реченица чије се радње узастопно врше једна за другом, а без икакве нијансе било кога другог значења. Само ово значење осећа се у безбројним сложеним реченицама као што су:

Иступи мало на страну *на* поће за вајат (М. Глишић, Целокупна дела I, 95). — Отвара ковчег *на* шаком сипа у његову (А. Лазаревић, Приповетке I, 98). — Станко га забезекнут погледа *на* се уплахири (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 345). — Рас-трагао сам се у троје, добио до три лица, *на* сам се чак раскомадао у три дијела (В. Назор, Нове пјесме, 5). — Посвађају се *на* се при чаши ракије помире (И. Андрић, Нове приповетке, 150). — Ти си из његове куће, рече Урош, *на* се окрену Гојку (Б. Ђосић, Пролом, 171). — Уморно одмахну одмах Стојан *на* се замишљено загледа некуд кроз момке (Исто, 176). — Из града се гада вратио мој брат *на* смо разговарали (Д. Тадијановић, Пепео срца, 29). — Загази неколико корака у целац, *на* се нагло врати под стреху (Д. Ђосић, Корени, 25).

Управо овде је нешто наглашенија узастопност вршења радњи, прво вршења или извршења претходне, а затим следеће радње, оне што се означава реченицом с везником *на* на почетку.

в) Могућа је употреба везника *на* као спољног знака за везивање и напоредних реченица супротног односа. Такву употребу имамо у примерима типа: *Толико сам година провео на селу, на селу сам и рођен, а нисам никада био на прелу* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота I, 4), где *на* има вредност *али, а ипак, али и при том, али и поред тога* — где има, дакле, извесну нијансу концесивности. А овим се везником везују и концесивне (допусне) реченице зависног односа, о којима ће бити речи у тач. 817. б) и 818.

718. У нешто друкчијем облику, у облику *нак*, овај везник се употребљава са супротним значењем о којем се ниже говори (у тач. 737. а). Али се он у овоме облику употребљава и са значењем састав-

ног везника, истина код нешто старијих писаца и у народним умовинама, нпр.: *Пошљи луда на војску, пак сједи те плачи* (нар. пословица). *Да се начине слике тих мужева, пак да се метну у Качићев албум* (Вук, Даница 1, 16). — *Прође по источној граници, пак се врати у Београд* (В. Карацић, Правитељствујушчи совјет, 20). — *Покупи по кући оружје... пак узјаше коња Шћепанова* (Ст. М. Љубиша, Приповијести, 129). — *Дуго му време, пак броји козја имена* (Ј. Продановић, Антологија нар. приповедака, 16). Овај се везник у томе облику, и у оваквој употреби данас осећа унеколико архаичним.

719. а) Саставне напоредне реченице у којих садржина друге протиче из садржине прве, као последица из узрока, најчешће се једна с другом везују везником *те*:

Распре сјеме посијаше грко, / *те* с њим племе српско отроваше (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 211. и 212). — Његов гласић разговори је и разгали, *те* опет започне с њиме шалу и забаву (М. Глишић, Приповетке II, 137). — Била је урешена драгим камењем, *те* се од мила и љепоте није могао нагледати (В. Новак, Тешки животи, 98). — Од силна треска испале дрвени мандал, *те* се врата широм отворише (С. Матавуљ, Целокупна дела I, 19). — Такође повијест доказује да се два пута арбанашки јунак Скендер-бег склонио у Дубровник, *те* ради њега Сенат имао доста пријетња од султана (И. Стојановић, Дубровачка књижевност, 96). — Историја је радионица духа, дух је продукт историје, *те* духа има само онде где има историје (Б. Кнежевић, Мисли, 33). — Прво издање одмах је распродато, *те* је после неколико дана изишло друго (Љ. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника, XV). — Шта је грешник богу сагрешио, / *те* је таквих мука допануо? (нар. песма). — Сама се бацила на побожност и милосрдност, *те* су је у граду већ сматрали светицом (Р. Маринковић, Руче, 70). — Чуло се клесање, грубо, силовито кидане камена, *те* се чинило да камен јечи под тешким ударцима (Исто, 85).

Саставне реченице с везником *те* које стоје у односу последице према узроку у писању се растављају зарезима.

б) Напоредне реченице с овим везником између њих имају и друге неке смисаоне нијансе. Оне, пре свега, уз чување синтаксички независног односа, могу бити с нијансом намере као у примерима: *Кад год с пута дође, сјаше с коња и одмах иде те мајку у руку пољуби* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота I, 109). — *Сутра, на мој*

дан рођења, познаници ће долазити те ми честитати (Р. Домановић, Целокупна дела I, 13). — *Иди те зови гајдаша да бар мало поиграмо* (Исто, 19) — и њима сродним, с којима је сличан напред већ навођени пример из народне приповетке: *Свако југро долазе на језеро те се купају*. Њихова синтаксичка независност огледа се поред осталог и у чињеници што би њихово значење остало исто ако би место с везником *те* биле употребљене с везником *и*. А при евентуалној оваквој замени све би у реченици и по облику остало исто. Једино би се у примерима с енклитиком, поред глаголског облика, изменио ред речи утолико што с везником *те* енклитика долази између везника и глаголског облика, а с везником *и* — иза глагола (исп., *те ми честитати* (у примеру из Домановића) са: *и честитати ми*). И при анализи последњег примера, рекли смо већ, овакве се реченице, иако саставне, могу осетити и као намерне реченице — према смислу њихову, наравно (в. нашу интерпретацију дату у тач. 711. а) исп. и реченице о којима говоримо ниже у тач. 764. б).

в) Везником *те* везују се и друге зависне реченице, односне и поредбене, о којима ће бити речи у тачкама: 773. б) и 792. д). После свега реченог не може се извести закључак да се везником *те* везују само напоредне реченице с односом последице према узроку.

г) У функцији спољног знака унутарње везе употребљава се везник *те* и без икакве посебне нијансе, као апсолутна синонимска опозиција везнику *и*, као у примерима:

Много света стоји *те* гледа (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 210). — Око ватре посадали укућани *те* разговарају (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 88). — И Марија се радовала што је из њене душе нестало сваке бојазни *те* што ју је закупило угодно чувство безбриге (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 70). — Осјећаш слани зној тијела *те* плешеш као фашник крвави (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, Хрватска проза II, 154).

У данашњем језику везник *те* се ретко јавља као спољни знак везе између чисто копулативних реченица, и то ређе код српских него код хрватских писаца¹.

720. а) А треба имати на уму да се *те* употребљава и као речца за нарочито истицање и целих реченица и појединих њених делова, нпр.: *Не дам, те не дам!* (А. Костић, Дrame, 95). — *Те једни св држе*

¹ В. о овоме: Ј. Кашић, *Систем копулативних везника и, па, те у српскохрватском књижевном језику*. Годишњак Фил. факултета у Новом Саду, књ. VII.

за skut француском, те други аустријском, те трећи очекују московског (И. Андрић, Травничка хроника, 494). — *И крчма и крчмарица имаху привлачну снагу, те велику* (С. Матавуљ, Целокупна дела I, 123). — *У кућу ми однекуд дођоше / два момчета те красна бјеличка* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 827—828).

б) Уосталом, и други се везници употребљавају често с функцијом партикула. Између осталих тако се употребљава и *па*, и не само с једном нијансом значења већ с више њих. То се види и из примера: *Новаца би, па новаца* (М. Кашанин, Трокошуљник, 76). — „*Велика је грехота и мени на души*“. *Па једнако, то па то* (И. Андрић, Приповетке I—II, 89). — *Па не бојте се људи, па сједите с миром, па сви ће они доћи, па ево мене жива* (Б. Попић, Пролом, 170).

721. Када је нарочито потребно истаћи да саставне реченице стоје у односу последице према узроку, и последицу тешње везати с узроком, иза саставних везника: *и, па* и *те* — у једним се случајевима употребљавају прилози, односно прилошке синтагме: *зато, стога, због тога, услед тога* (мисли се због тога, услед тога што је речено у претходној реченици), а у другим — инструментал анафорске заменице *то*. Ако бисмо у последњим примерима (од којих ћемо анализирати два прва и два последња) хтели да нагласимо однос узрока и последице и да последицу тешње вежемо са њеним узроком, употребили бисмо их у облицима: *Од силне треске испаде дрвени мандал, те се врата зато* (или *стога*, или *због тога* или *услед тога*) *отворише; Распре сјеме посијаше грко, те тим племе српско отроваше; Сама се баџила на побожност, те су је зато* (или *те су је стога*, или *те су је због тога* или *услед тога*) *у граду већ сматрали светицом; Чуло се клесање, грубо силовито кидање камена, те се зато* (или *те се с тога*, или *те се због тога*, или *те се услед тога*) *чинило да камен јечи под тешким ударцима*.

а) Временска узастопност радња оваквих реченица природно произлази из природе односа последице према њеном узроку; прво се, наравно, врши узрочна радња (односно појављује такво стање), па тек онда натсаје последица. Прво је, да опет узмемо наведене примере, неко лупио у врата да се затресу и да иза њих испадне дрвени мандал, па су се она тек онда отворила; прво су (великаши) посејали семе распре, па су њим отровали српско племе итд.

б) Али су могућне и такве саставне реченице овога односа које означавају истовремене радње, односно истовремена стања:

Болестан је те никуда не излази од куће (разг.) и *Сада спрема испите и не скита* (исто.)

722. а) Овакве напоредне реченице с последицом као другим чланом, као другом простом (одн. проширеном) реченицом у сложеној, могу бити и без везника, а са истим прилозима, односно прилошким синтагмама (предлошко-именским везама) на почетку:

Непријатељ је огромним снагама запосео све пролазе, *зато смо морали да се пребацујемо преко непроходних врлети* (дн. штампа). — Показали су се јако непажљиви, *стога су се увек извињавали* и никада себи нису могли опростити ту непажњу (исто). — Били су несмотрени и лакомислени, *због тога је цена коју су платили и сувише висока* (исто).

Није тешко осетити да је веза оваквих независних реченица кад јача а кад лабавија. С једне стране, оне добијају карактер зависних (последичних) реченица; начин њихова везивања за реченице које казују узрок онога што се у овима износи — чини их зависним реченицама. А с друге се стране оне често дају и као нове реченице, а не као делови једне сложене реченице. Ово, уосталом, и кад испред тих прилога и прилошких синтагми долази и везник *и*. Развијенија мисао изнета у последичној реченици у односу на оно што је узрок те последице, заједно с овим узроком и после њега, може бити дата и у облику засебне реченице као: *Непријатељ је огромним снагама запосео све пролазе. Зато смо* (или: *И зато смо*) *морали да се пребацујемо преко непроходних врлети* (први пример) и *Били су несмотрени и лакомислени. Због тога је* (или: *И због тога је*) *цена коју су платили била и сувише велика* (последњи). Али се ни у овоме случају не може наравно говорити о потпуној независности тих реченица једних од других, о чему смо већ говорили (у тач. 709. и 710). А најзад, ни за цео низ тако засебно датих реченица једног става, не може се рећи да су посебне реченице, ни просте (одн. проширене) ни сложене, у њему сасвим независне једне од других. Али је то нешто сасвим друго, што улази у композицију излагања. А о томе се не може говорити у синтакси, нити синтакса, најзад, зна за веће језичке целине од сложених реченица, већ је то предмет стила.

б) И поред тога можемо рећи да друга по реду реченица у оба наведена, и у сличним случајевима, казује последицу онога што је казано претходном реченицом, и да је то у претходној, иако посебној реченици, у ствари узрок овога што се констатује другом посебно датом реченицом. У вези с тим истаћи ћемо да, ако у другој, последичној реченици анафорска заменица *то* стоји у облику номинатива, као у примерима: *Ни у најтежим тренуцима ми нисмо губили веру у срећан исход, и то нас је спасло* (дн. штампа). — *Они су непоколебљиво веровали у своју победу, те их је то и одржало и Вас никада*

није издало стрпљење, на вам је то и помогло — имамо нешто друкчију структуру саставних напоредних реченица. У њима је субјекат, како рекосмо, анафорска заменица *то* (а може у истом значењу место ње бити употребљена и заменица *ово*), која упућује на целу претходну реченицу за коју се везује везницима: *и, те* или *па*, — и дакако предикат уза њ увек стоји у једнини средњег рода. Место тога субјекта у реченицама с везником *и* увек је на почетку, одмах иза овог везника, док у реченицама са *те* и *па* између везника и субјекта *то* (или *ово*) долазе енклитичне речи (в. у наведеним примерима).

У оваквим реченицама имамо врло занимљив случај, у коме су напоредне реченице по смислу одредбеног карактера, а доказ за то је чињеница што би место везника: *и, те* или *па* и субјекта *то* могла да стоји везничка заменица *што*; исп.: *Ни у најтежим тренуцима нисмо губили веру у срећан исход, што нас је и спасло; Они су непоколебљиво веровали у своју победу, што их је и одржало и Вас никада није издало стрпљење, што вам је и помогло. У вези с тим в. и оно што о том говоримо даље у т. 771. У томе случају место посебних реченица напоредног односа добили бисмо реченице зависног односа, место напоредно-сложене добили бисмо, наиме, зависно-сложену реченицу, у којој се зависна реченица, као одредба већ одређене реченице накнадно додаје и стоји у апозитивном, дакле — до извесног степена аутономном односу према реченици којој се додаје ради давања неке врсте њене одредбе.*

723. Саставне реченице са везницима *па* и *те* се од асиндетских саставних реченица, и од саставних реченица с везником *и*, разликују и по томе што обично само по две реченице везане овим везницима улазе у сложену реченицу, док везник *и* много чешће, како смо напред рекли, а и из примера видели, везује и по неколико напоредних реченица које улазе у састав исте сложене реченице.

Ипак, знатно ређе наравно, срећемо сложене реченице напоредног односа са по више простих (одн. простих проширених) реченица и с везницима *па* и *те*, као што су: *Борћева уста се згрчише, па затегоше у заједљив осмех, па скрамица радости прекри заједљивост* (Д. Ђосић, Корени, 47). — *Сједи са капом на глави од међедине, па пише, па струже* (И, Андрић, Приповетке I—II, 37). — *Он почео да увија: те мајка му Хрватица, те ујаци угледни културни радници, те поправиће се у овој новој ситуацији...* (Б. Ђопић, Пролом, 92). — *Онда се причало: те неће бити госпде, те сваком ће бити једнако, те ово, те оно* (Исто, 723). Али се не може рећи да су ове реченице истог смисаоног типа. У првим двома (у реченицама с везником *па*) с истим везником испред више узастопних копулативно-саставних рече-

ница истиче се да више радњи долазе узастопно једна за другом. Употребом другог неког копулативног везника ово се не би тако јасно истицало. У другој по реду реченици, нпр., датој у облику: *Сједи... па пише и струже* — садржину бисмо схватили: да субјекат, исти у обама напоредним реченицама, пише и струже у исто време, везник *па*, поновљен на почетку сваке реченице, истина, такво схватање не искључује, али пре сугерира да се радње врше узастопно, једна па друга. Реченицама пак с поновљеним *те* на почетку сваке следеће реченице у примерима какве смо навели у овоме ставу — посебно се наглашава да се истовремено наводи више разних доказа наизменично; и реч *те* на почетку тих реченица је више речца него везник.

А усталом и једну и другу ову, и евентуално какву трећу, функцију могу преузети на себе и други неки језички знаци, односно језичка ситуација узета у целини, тек свакако с правом кажемо да није честа употреба тако већег броја саставних реченица у истој сложеној реченици са *па*, а нарочито не са *те* на почетку у функцији везника. Узрок реткој употреби више узастопних саставних реченица с везником *па*, рецимо, у функцији спољног знака њихове везе треба тражити више у стилској неподобности њиховој. Реченица као што је: *Он седе за сто па узе перо, па написа писмо* — са синтаксичког гледишта није неисправна. Стилски се, међутим, таквим реченицама могу чинити оправдани приговори. И у њима је, свакако, испред сваке наредне реченице боље употребити други везник. (Боље је рећи: *Седе за сто и узе перо, па написа писмо*, или: *Седе за сто, па узе перо те написа писмо*, или: *Седе за сто те узе перо и написа писмо*, или пак употребити неки други, сличан начин распореда тих везника).

Са *па* и *те* у функцији партикула већ смо се упознали, а и везници *и* и *ни* (*нити*) између више посебних простих (и простих проширених) реченица једне саставне напоредно-сложене реченице, какве имамо у примерима:

И они су се слабо осећали, и путеви су били раскаљани и време је било рђаво, па су опет на време стигли; Ја ништа не познајем, ни како се зове ни где ћу га наћи

— нису искључиво везници већ речце за нарочито истицање, или су то управо делом везници, а делом речце. Али је карактер и реченица везаних овим везницима-речцама такође копулативан, и те су реченице, наиме, по међусобном односу истога смера.

724. У саставне, а не у супротне, иду и реченице са сложеном спољном ознаком њихове везе какве имамо у примерима:

Он је не само старији и искуснији него је и по склоностима много боље познавао велику очеву царевину (И. Андрић, Проклета авлија, 62). — *Они не само што не знају старине свога народа него се и не старају да их упознају* (Правопис од 1960, 100). — *Кикош је не само најјачи човек у Јомини него је и права звер кад се наљути* (С. Матавуљ, Целокупна дела, 76). — *Не само што ми се очи засенише него немадох снаге ни да крочим* (Исто, 116). — *Не само да живе него се и тове и богате* (Р. Маринковић, Руче, 19). — *Не само да су Виска пустили да неумерено једе и пије већ су му и сами нудили и патакали* (Исто, 35. — *Они су то не само обећали већ су и извршили* (разг.). — *Ми смо не само на време стигли него смо и дуго чекали* (исто).

Сложени спољни знаци ових реченица не само... него и (или но и или већ и) састављени су, како видимо, од по два дела са по два члана од којих је само други део, који чини неки од супротних везника, *него*, *но* или *већ* и спојни везник *и*, на почетку друге реченице, а први део од одричне речце *не* и прилога *само* налази се у претходној реченици испред њеног предиката, у сваком случају испред главног дела предиката (исп. у наведеним примерима). Сви ти спољни знаци када се узму заједно, а они се само тако и употребљавају, онда значе: не само оно што се каже првом реченицом него и оно што се каже другом, дакле — и једно и друго; не само ово него и оно значи: и ово и оно заједно. Реченице с том сложеном везничком ознаком, дакле, по смислу значе исто што и реченице везане везником *и*; оне су, наиме, напоредне саставне реченице. Њих, као такве, у писању зато не треба одвајати никаквим знаком интерпункције — ни зарезом, наравно. А то је и сасвим разумљиво јер није тешко схватити да се ове реченице, иако с друкчијим спољним знацима везе, не разликују од осталих саставних реченица. А као ове, ништа друго не значе већ заједничко изношење констатација које се казују обама реченицама.

725. Код понеких писаца, истина знатно ређе, на другом, односно свакад на последњем, месту као посебну реченицу, саставног односа у напоредно-сложеној реченици налазимо и реченицу с везником-прилошком речју *такође*, односно с везничким прилошким изразом *тако исто*, као у случајевима: *Сви су се поразбољевали, ја сам такође прехлађен*. — *Ваши другови већ служе свој рок, ви ћете тако исто морати чим завршите студије*.

Када је потребно тешње повезати оно што се износи у реченицама с таквим везничким знацима за констатацију претходне реченице ради појачавања те повезаности, обично се додаје по неки саставни везник, најчешће везник *и*. А то могу да буду и по два везника заједно, везник *а* и везник *и*: Они су се поразбољевали, *а* *и* ја сам такође прехлађен.

И не само да таквих реченица са *такође* и *тако исто* налазимо и код појединих писаца, него и неки синтаксичари, између осталих синтаксичари који су обрадили независно-сложене реченице у великој Граматици руског језика Академије наука СССР међу осталим саставним реченицама наводе и оне што се везују овим везничким речима. Ми, међутим, сматрамо да такве реченице немају све елементе једне синтаксичке целине; немају, између осталог, интонацију једне реченице, нити делови који се надовезују на претходну реченицу везничким речима, односно изразима: *такође* и *тако исто* улазе у састав сложене реченице, него они, по нашем мишљењу, чине потпуно засебне целине. Ми, дакле, сматрамо да ту имамо по две засебне мисаоне целине, које се у писму могу представљати и на тај начин што ће се на крају прве целине стављати тачка (*Сви су се поразбољевали. Ја сам такође прехлађен и: Ваши другови већ служе свој војни рок. Ви ћете, тако исто, морати чим завршите студије*).

И у једном и у другом случају, везнички језички знаци, нарочито први од њих, ређе стоје на почетку друге реченице, него обично долазе иза субјекта и енклитичких речи које се на субјекат наслањају. Друга је, међутим, сасвим обична и на самом почетку друге реченице (исп.: *Тако исто ћете ви морати . . .*).

а) Дакако, код писаца код којих се такве реченице везују у једну целину, код којих, мислимо, реченице са *такође* и *тако исто* у функцији спољњег знака везе с претходним реченицама чине једну сложену реченицу, — оне се увек одвајају зарезом.

б) А и друге неке посебне саставне реченице у напоредно-сложеној реченици такође се обично одвајају зарезом од непосредно претходних реченица. Одвајају се, прво, све такве реченице једна од друге када су у набрајању, без обзира на то да ли се употребљавају без каквих везника или с њима. У овим се случајевима једино испред последње, везане везником за претходну реченицу, не ставља зарез — уколико се ова (последња, мислимо) нарочито не наглашава и не истиче оно што се њоме казује:

Нађено је драже негубљена; / иза туче ведрије је небо, / иза туге бистрија је душа, / иза плача веселије појеш (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 777—780). — Сви који се убијају

управо то раде: пуцају у своју главу, режу вене, забијају ножеве у срце, уништавају унутрашње органе којекаквим свињаријама, даве се, бацају своје тијело из великих висина, комадају га и масакрирају под точковима локомотива (Р. Маринковић, Кицлоп, 115). — Стојала је насред собе, рукама прекрила лице и плакала (Исто, 126). — Последњи пут једног су видјели у напуштеном млину међу мокрым врбама, другог су сусрели на путу за далеко планинско село, трећи је расплашио школску дјецу и отада их више нема (Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, 77). — Ја не знам ићи за ријечима, не знам се лукаво довијати, не знам се елегантно гибати по кружницама, не знам увијати (Из Правописа од 1960. стр. 98).

в) Па и када у напоредно-сложеној реченици имамо само две саставне реченице, а жели се посебно истаћи оно што се износи другом, нарочито када се то жели истаћи као последица према ономе што се казује у првој реченици, а и иначе при истицању се између тих двеју реченица пише зарез: *Мени је књига потребна, и донеси ми је* (говорни језик). — *То ме је јако увредило, па сам свој број гласно изговорио* (исто).

Када између напоредних саставних реченица нема спољних ознака њихове међусобне везе, тј. када између таквих реченица нема везника, између њих се, дакако, зарез редовно пише. То нам потврђују сви досад наведени примери, и друге за то није потребно наводити.

г) Иначе, с обзиром на доста тесну везу и с обзиром на то што је садржина онога што се износи једном и другом реченицом истог смера, — саставно-напоредне реченице када су везане везницима, не растављају се зарезима:

Дали су ми га за успомену и ја га толике године носим. — Нисам га никада видео ни што чуо о њему. — Он не зна нити се труди да научи. — Дете спаде букву на поче вући тамо амо. — Он се брзо спреми на устаде и побе. — Брат изађе пред сестру те је ухвати под руку и уведе у кућу (из Правописа српскохрватског књижевног језика од 1960, стр. 99).

д) Зарезом се пак одвајају саставне реченице које су у ствари одређеног карактера:

Војници су јутрос сазнали за пад још једног упоришта на источном фронту, и то им је причинило велику радост. — Дошло је наређење да се мора напустити овај истурени положај, и то нас је све онеспокојило (види и овакве примере у тач. 722. б).

б) Посебне реченице независног односа сложено-составних реченица осећају се често као накнадно додате, и мада њихова веза са претходном реченицом (или реченицама, јер у сложеној реченици може бити и већи број њих) није, рекло би се, слабија него код обичних составних реченица, — оне имају извесну аутономност, и нешто су друкчије интонације, па то захтева њихово одвајање зарезом:

Он је учинио велики напор, и већ га издаје снага. — Обећали су нам да ће нас посетити, па су се чак и распитивали како се може к нама доћи. — Решено је да се што пре приступи подизању зграде за Народну библиотеку, па су, штавише, и темељи почели да се копају за њу. — Ви не верујете да ја то могу урадити, и са скепсом се, штавише, односите према мојим покушајима. — Јављао сам му се, али ми то ништа није помогло, ни примити ме чак није хтео (све из говорног језика).

Како се из ових примера види, реченице о којима је реч за претходне се најчешће везују везницима *и, ни, па*, а поред тих везника, даље у реченици испред које везници долазе обично се (али не обавезно) употребљавају речце за истицање: *чак и штавише*, од којих се ова друга редовно одваја зарезима (исп. горе).

Овакве составне реченице, чији се последњи члан као накнадно додаје, према обичним составним реченицама имају и посебну интонацију. И интонација њихова, наиме, открива слабију повезаност њихову са реченицама с којима чине једну сложену реченицу. А по смислу су опет или последичног карактера или се приближавају закључним реченицама. Њихова веза са непосредно претходном реченицом може бити јача или слабија па се, зависно од тога, дају често и као сасвим засебне реченице. Последњи пример, рецимо, могао би бити дат и у облику: *Јављао сам му се, али ми ништа није помогло. Ни примити ме чак није хтео.*

726. У последњем примеру из става д) непосредно претходне гачке пада нам у очи да оно што се износи првим делом сложене реченице није само једна проста (ни проста проширена), већ опет сложена реченица, и да две реченице у њој нису у односу напоредних, већ у односу зависне и главне реченице, у којој је *Дошло је наређење* главна, а *да се напусти овај истурени положај* зависна реченица као њена допуна.

И уопште се сложене реченице најчешће јављају у комбинацијама напоредно-сложених и зависно-сложених, нпр.:

Доћи ће да узме ствари и да се поздрави са својима. — Коње смо предали киријашима да их они воде, па смо војни пешке да се састанемо са друговима. — Спахије нигде немају својих намесника по селима, нити је обичај да им се што ради. — Кад спахија дође у село, он одјаше код каквога газде где је пространа и лијена кућа, па му сви сељаци дају за јело што треба. — Кад кукавица закука и гора се заодене листом, онда сваки иде на рочиште. —

727. Закључне (конклузивне) напоредно-сложене реченице у ствари су подврста составних реченица. А њихов посебни карактер чини то што је друга природан закључак из онога што се износи у првој реченици. И такве реченице стоје једна поред друге, боље рећи једна иза друге, без икаквих спољних ознака њихове везе, без везника, или се везују везницима којим и остале составне реченице, или се пак као ознаке њихове везе с реченицама из којих се изводе као закључци, и за нарочито истицање онога што садрже — употребљавају поједине модалне речце, као у примерима:

Ми се боримо за праведну ствар, победа ће бити на нашој страни. — Храбро су се борили за слободу, треба да уживају њене плодове. — Обећао је да ће доћи, можемо га, дакле, очекивати. — С нама је цело напредно човечанство, и ми ћемо победити. — Пада доста кише, сигурно ће година бити плодна. — Непријатељ је опкољен, и биће уништен. — Дунуо је јак источни ветар, дакле — ни овај пуг од кише неће бити ништа (из наше Граматике за више разреде гимназије, II издање од 1954, 313)

и у овима сродним случајевима какви су:

А тражи нож да му додам, ваљда би хтео да покида конопце и да бјежи (М. Лалић, Свадба, 14). — И вуц бар једном заурла годишње, не може ни он сам (Исто, 272). — Пјесме се лако памте и далеко стижу, добра су ствар пјесме (Исто, 321). — Кажем да сам служио у пешадији, те, према томе, нисам имао потребе за чешагијом (Б. Нушић, Аутобиографија, 334). — Историја је радионица духа, дух је продукт историје, те духа има само онде где има историје (Б. Кнежевић, Мисли, 33). — Драма има преко 90 улога, па се стога морамо ограничити на најважније (В. Маћаревић, Република 1957, 2—3/44).

Закључна реченица по своме односу према оној из које се изводи као закључак — стоји као последица према узроку, и оно што се

њоме износи временски обично иде иза онога што се казује првом реченицом, а може се, истина, временски и поклапати с тим.

У свакоме од наведених, и у сличним примерима, закључак се изводи из онога што је речено у претходној реченици; радња друге реченице врши се с обзиром на садржину претходне. Зато се на почетку друге реченице или даље у њој употребљавају, или би се могле употребити модалне и њима сличне закључне речце, или изрази: *дакле, с обзиром на то, стога, зато, ваљда* итд. Ово и без обзира на то да ли су закључне везане за претходне реченице и неким саставним везником, или су без везника. Закључци се обично дају према личном схватању; они су најчешће претпоставка, увереност, сигурност, како се то може закључити из примера: *Јако је захладило, и несумњиво ће пасти снег* (разг.). — *Нећемо добити, сигурно узалуд чекамо* (исто) итд.

Закључне реченице се обично одвајају зарезима од реченица из чије се садржине изводе као закључци. То нам говоре сви дати примери, и друге за ово није потребно наводити.

У случају употребе модалних речи и израза, они се, уколико непосредно иза њих не долази која енклитика, обично одвајају зарезима од осталих делова реченице којој припадају. Али је понекад, као овде у последњем примеру, та речца тесно везана са закључком, и онда се она не одваја од њега.

728. Супротне (адверсативне) напоредно-сложене реченице. Супротним се називају такве напоредно-сложене реченице у којима оно што се њима казује стоји у некој међусобној вези по смислу, а по нечему је оно што се износи у другој супротно, или је бар неподударно с оним што се казује у претходној реченици. Тако се у сложеној реченици: *Уморни од дуга пешачења, другови су одмах заспали, а ја сам остао на стражи пред колибом* — првом од напоредних каже да су другови заспали, а следећом да је у истој ситуацији лице које говори, супротно од тога, остало бјудно да чува стражу. Затим, у сложеној реченици: *Он је врло нежнога здравља, па ипак издржи и најтеже напоре* — другом по реду реченицом казује се да лице о коме је реч издржи, супротно од онога што би се очекивало према његову нежном здрављу, о коме се говори у претходној реченици, тј. у првоме члану исте сложене реченице. Даље, у примеру напоредно-сложене реченице: *Конзул је изгледао збуњен, али је стално остао прибран и миран* — супротно од тога што је био збуњен (о чему нас обавештава прва реченица), *конзул је* — констатује се другом реченицом, *био при-*

бран и миран. Или у сложеној реченици: *Лети се не гуше у градској запари и прашини, него на свежем ваздуху у селу помажу својима у пољскоме раду* — другим чланом, тј. другом проширеном реченицом, каже се да они о којима је реч раде на свежем ваздуху, што је супротно гушењу у запари и прашини, о чему се говори у првој реченици.

Супротност се казује и у реченицама:

Радник је увек крваво зарађивао свој хлеб, док је послодавац благовао. — Ми смо ту очекивали одлучан отпор непријатеља, он је пак без борбе напустио и овај положај. — То је сиромашан крај и у њему нисмо очекивали никакву помоћ, ти сиромашни сељаци су се, међутим, најбоље одазвали. — Не тражим ништа, но чекам другове овде. — Савет зна у каквим се тешкоћама налазе отпуштени, па и поред тога он не одустаје од своје одлуке. — Строго нам је било забрањено да посјећујемо биоскопске представе, па и при том ниједан филм није приказиван а да га неко од нас није видео.

Како нам пада у очи, супротне реченице се за оне према којима имају такав однос обично везују супротним везницима, изразима и речцама: *а, али, већ, него, но, док, па ипак, па и при том, па и поред тога, пак, међутим* и сл. Везници увек стоје на почетку реченице, а и изрази и речце за супротност такође могу стојати на томе месту, али ове последње обично долазе и иза других речи оне реченице којом се износи супротност. И ове се онда врло често одвајају зарезима од осталих делова те реченице (види горе). А без обзира на то да ли се ове везивачке речи тако одвајају или не одвајају од делова реченице којој припадају — између супротних напоредно-сложених реченица у писању се ставља зарез да се њим означи однос супротности, или неподударности који између њих постоји.

729. Најизразитије су супротне реченице с везником *а*. Али све супротности, ни онога што се износи у реченицама везаним тим везником, нису истоветне, већ супротност, одн. неподударност, може се рећи, поред тога што исказује праву супротност, која је најизразитија у песничким контрастима језика уметничке књижевности, садржи се и у неподударности појединих реченичних делова, у неподударности субјеката и предиката, само једног од главних делова реченице, у неподударности предикатских одредаба или допана, у неподударности објеката — између осталих реченичних делова. Другим речима, у другом члану сложене реченице у којој посебне, везане везником *а*, имају супротан однос казује се или да се нешто друго ради, или се

ради нешто супротно од онога што бисмо очекивали према садржини претходне реченице, или да то неко други ради, или се неког другог или нечега другог тиче, а не онога што се износи у претходној реченици, или се ради у друго време, или на другом месту, на други начин или на другом објекту итд., или пак у супротним реченицама везаним везником а имамо неподударност по више таквих елемената. Праву супротност или неподударност имамо у примерима:

а) Дуго је још трг кључао и брујао, а онда завлада дубока тишина (Б. Ђосић, Покошено поље, 206). — Марјан га види овако обезвољеног, а помоћи му не умије (Ј. Барковић, Долина дјетињства, 9). — Лепе песме певаће вам мајка, а Турци ће опет као пшеницу да газе Србију (Д. Ђосић, Корени, 134). — Сав паметан свијет спава, а ти не можеш лећи од страха (Р. Маринковић, Руке, 15). — Увече последња легне, а ујутру је прва на ногама (Ч. Вуковић, Висине, 9). — Може ликовати, а може се и грести (М. Божић, Курлани, 264). — Одавна је почео корачати око рта своје земље, а старост му даје право да се одмара (Исто, 15). — Сад он то чека, а вријеме споро пролази (М. Лалић, Свадба, 146). — Куће су им близу једна другој, а школа је од свих удаљена (разг.).

б) Исти, у ствари, однос имамо и у случајевима где се у двама напоредним реченицама једне сложене реченице једном од њих износи нешто што је супротно од онога што би се очекивало према садржини друге с њом напоредне реченице, као у примерима:

Ти си башта по којој би се путник до века шетао, а да не осети вреле капи тешкога умора (Б. Јакшић, Дела III, 1) — Тридесет година гони се за том животном непосредношћу, а још је није стигао (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинића, 31). — Одбила је већ давно поноћ, а поворци енглеских коња још није било краја (Исто, 18). — Нема звезда, а ноћ све види (Д. Ђосић, Корени, 149). — Неће јој бити четрдесета, а онда је дошла сасвим ситна и неугледна (Ј. Барковић, Долина дјетињства, 22). — То је човек невин као јагње, а ти се без потребе плашиш и сумњичиш људе (И. Андрић, Проклета авлија, 52). — Хтео је да буде према свима добар, а сви су викали на њега (Б. Ђосић, Покошено поље, 168).

У овим и оваквим случајевима једном се реченицом констатује да се нешто врши или нешто јест, и поред тога што из садржине оне друге реченице то не бисмо очекивали.

в) Најизразитији случај супротности имамо у песничким контрастима какви су: Чекамо видјело, а оно ето мрак (Б. Даничић, превод Старог завјета, 558). — Сунце зађе, а мјесец изађе (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, 114). — Обноћ греде, а обдан почива (Исто, 117) — у којима се према виделу јавља мрак, према сунцу — месец и према заласку — излазак, према ноћи дан и према путовању (гредењу) — почивање.

г) А очигледна је супротност и у напоредним реченицама од којих је једна потврдана а друга одрична, као у примерима: Волови јарам трпе, а не људи (А. Шантић, Песме, 20) и Вазда се нешто протерујемо, а никада се не свађамо (В. Петровић, Времена и догађаји, 413). — Чувала је љубоморно ту тајанствену слику, а Филип није никада открио шта приказује та слика (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинића, 18).

д) На извештајан су начин супротног односа и напоредне реченице у сложеној и кад је оно што се њима казује истог а не различног смера; довољно је да су у њима различни субјекти и предикати као у сложеним реченицама.

И снова тамна ноћ распустити чаробне власи, / а он је сневао сан... (В. Илић, Тибуро). — Октобарско сунце гасне иза Хума, / а твоја душа пуна болног шума (Ј. Дучић, Вече). — Погледам, а тамо граби преко поља зец (И. Великановић, Сријемске приче, 24). — Стражари су угонили хапсенике у ћелије, а они су бежали испред њих (И. Андрић, Проклета авлија, 36). — Силвестер се негде био изгубио послом, а Крћо се разуларуио (М. Божић, Курлани, 267). — Вода је рзала, а камен је пиштао (Исто, 10). — Ништа нисам добро доживио откад сам с њима, а то личи на проклетство (М. Лалић, Раскид, 111). — Дебеле и беле пловке загазиле у снег и мирују, а његови јасенови, порећани као чета војника, стиде се у југарњој магли (Д. Ђосић, Корени, 127). — Тако је плакао с њом, а вани је урлао вјетар (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинића, 24).

Или су у реченицама различни само предикати или само субјекти, као у примерима: Од тога се снијег чинио црвенкаст, а кад икад заносио на мод ро (дн. штампа). — Чула се киша како клизи по зеленкастом једру менаџерије, а негдје је пјевао један лимени жлијеб (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинића, 40) и њима сличним.

ђ) Супротним везником а не везују се само реченице с различним субјектима и предикатима него, како мало пре рекосмо, и с раз-

личним другим деловима реченице: с различним објектима, рецимо: *Мршаво малено кљусе лагано талџге вуче, а врат је пружило дуги* (В. Илић, у позну јесен). — *Пустит ће и затрести своје нити, а конце држати у својим рукама* (М. Божић, Курлани, 154). — *Птице ће згњечити камењем, а вукове пробости дрвљем* (Исто, 11); па с различним глаголским одредбама: а) за време: *Најприје је лијевала дуготрајна киша, а онда је духао јаки и ледени сјеверњак* (овде су истина различни и субјекти) (Д. Шимунувић, Породица Винчић, 45). — *Он је досад прижељкивао мир, а сада му се тишина у селу учини некако самотном* (Ч. Вуковић, Висине, 183). б) за место: *Крај царског његовог трона, на копљима наслоњени четири Сармата стоје, ... а ниже крај царских ногу, под венцем питомих ружа на степеницама златним и Коринтска Хетера седи* (В. Илић, Коринтска Хетера). — *Овдје вас свако познаје и воли, а тамо нико познати вас неће* (А. Шантић, Остајте овдје). — *У Крће је мастан подбрадак, а иза врата надигла му се гука* (М. Божић, Курлани, 263; в) за начин: *Лоше циљају и потезу, а најгоре гађају* (М. Божић, Курлани, 69) итд. А и у овим случајевима које смо навели као примере различних глаголских одредаба — то смо и узгред гдекоји пут констатовали. ретко имамо различите само те одредбе, него су поред њих различити и други делови реченице: различити субјекти у претпоследњем примеру, рецимо, и различни предикати — у последњем. Али да се у њима овде више истиче неподударност управо одредаба, а мање неподударност тих других делова, закључујемо из целе језичке ситуације.

730. а) Иако у овим бројним случајевима и немамо разносмерности садржине двеју напоредних реченица у сложеној, ипак неподударност реченичних делова оправдава њихово везивање везником *a*, и допушта могућност исте спољне везе и између стварно копулативних реченица као што су:

Три дана живи, а сва три дана буди човек (Љ. Нецадовић, О Црногорцима, 22). — Ноћна се кандила гасе, а свежи јутарњи зрак прелеће долине мирне (В. Илић, Зимско јутро). — У драги се скотрља камен, а мукла тисућострука ломљава затутњи цијелом драгом (А. Б. Шимић, изабране пјесме, 25). — Механички је даље махао главом, а гледао по зидовима (В. Кадеб, Понижене улице, 33). — Седи у бацти и оштри бријаче, а певуца кроз зубе (С. Сремац). — То већ прилично дуго траје, а постаје све теже и све заморније (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинковића, 42).

б) У последњим примерима имамо приближно сличне односе међу напоредним реченицама у сложеној какве смо приказали и у неколика претходна става. Али је у овима последњим истосмерност смисла — саставни карактер реченица, много изразитији. И могли бисмо рећи да је у њима за означавање саставног карактера напоредних реченица употребљен супротни везник *a*, место којег би смисао односа пре захтевао употребу везника *и*. И, доиста, у последњем, рецимо, примеру имамо врло јасан такав однос; у њему се, штавише, осећа и закључни карактер. Исто тако у Његошеву стиху: *Поче косу низ прси чешљати а танкијем гласом нарицати*, место супротног *a* пре бисмо очекивали спојни везник *и*, што никако не значи да овим стиховима треба мењати облик који им је песник дао. Већ у Сремчеву примеру, горе датом на претпоследњем месту, и у стиху из народне песме: *Па раскова и сребро и злато, / а исписа на икони лице* — везник *a* на употребљеним местима има своје стилске функције иако везује изразито саставне, копулативне реченице. А уосталом неподударност предиката у оваквим реченицама допушта употребу везника *a* и за везивање реченица које ни по чему нису супротног карактера. У свакоме се случају везнику *a* који иде међу оне речи (везнике) своје врсте које имају и своја значења, поред супротних даје и саставно значење. Али и поред тога, ми смо често у ситуацији да његово значење одређујемо управо из међуреченичног односа, да тј. из смисла двеју напоредних реченица, узетих заједно, утврђујемо које од ова два значења тај везник има. А покаткад нам није могуће то утврдити. Ако узмемо рецимо стих Т. Ујевића: *Незахвално сунце моју зебњу пржи, / а цестама душе, ветар пуше* (Жедан камен на студенцу, 83) — тешко је утврдити да ли *a* овде означава супротност или је употребљено у функцији копулативног везника. Ако ова два стиха тумачимо тако као да је песник хтео рећи да сунце пржи, а ветар дувањем ублажује душу која је зебњом пржена, онда имамо праву супротност — песнички контраст чак: пржење зебње у души на једној страни и разблаживање тога пржења насупрот њему. А ако пак незахвално сунце пржи, а уз то и ветар дувањем прави пустош — и на једној и на другој страни имамо једнако пустош, онда су те две реченице у саставном напоредном односу. Уско лингвистичка, семантичко-синтаксичка анализа доводи нас до првог закључка, а песничко тумачење овога места из једне песме у којој веје песимизам говори у прилог другог.

У сложеној реченици *Ради а прича* спољну везу везником *a* можемо такође на два начина тумачити — једноставном неподударношћу двају предиката, од којих сваки чини по једну просту реченицу, или могућношћу изражавања праве супротности. Ако се њоме хтело

рећи како субјекат ових реченица при раду прича, а претпоставља се да причање омета довољно ефективан рад, да је наиме причање сметња таквоме раду, онда овде имамо стварно супротан однос двеју напоредних реченица. А није немогуће ни тумачење да се наведеном сложеном реченицом хтело рећи само да се и једна и друга радња истовремено врше, и онда у њој имамо копулативан однос простих напоредних реченица, као и да су везане везником *и*.

в) Уосталом, неки пут и тамо где је неподударност истих делова оваквих реченица јасна, смисао целе сложене реченице не говори о супротности већ више о истоветности њених чланова. Таква би реченица била: *Аћим доби унука а Србија се ослободи* (Д. Ђосић, Корени), јер се њоме износе остварена два идеала главног јунака пишчевог романа. С те, стварне стране посматране ове две напоредне реченице у сложеној, и насупрот неподударности њихових субјеката и предиката, по смислу нису супротне једна другој, колико што се никаква супротност међу њима не би осетила када би та реченица била употребљена у облику с везником *и*: *Аћим доби унука и Србија се ослободи*. Несумњиво је писац целу сложену реченицу употребио с овим смислом, и зато није ставио зарез између двеју напоредних реченица, где употребу супротног везника оправдава неподударност субјеката двеју реченица. Али, да додамо, такве неподударности субјеката или других реченичних чланова има и између напоредно-сложених реченица везаних копулативним везником *и* (в. т. 711, тј. други по реду тамо наведени пример), место којег би се тешко могао употребити везник *а*.

г) Ако је потребно означити и саставност и супротност двеју непосредно узастопних реченица, а наиме однос напоредних реченица које су једним елементом супротне, а другим саставне, онда се употребе оба везника *а* и *и*, и то увек на првоме месту *а*, као у примеру: *Над свом том журбом и криком сјало је сунце, а и земља бјежином засењивала* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 71). У овоме случају је, на једној страни, потребно било дати супротност: земљу према сунцу, а на другој страни истоветност предиката: сијање (сунца) и засењивање (које долази од белине). Зато су ту и употребљени и везник за супротност (*а*) и везник за истоветност (*и*) — један за другим.

731. Истинска супротност, дакле, није само у неподударности појединих делова посебних реченица у напоредно-сложеној реченици, него више у смислу онога што се тим реченицама износи. Иако су, нпр., у реченици: *Ја га грдим, а он се смеје* — неподударни и субјекти и предикати, супротност овде није у овој чињеници, него у

томе што се грађе субјекта претходне нормално треба да произилази рђаво расположење субјекта друге реченице. А овај се, насупрот томе, смеје.

а) У чему је права супротност или песнички контраст, још лепше ће се видети из примера: *Све је то кратко трајало, а дубоко нам се у душу урезало*. У овој сложено-супротној реченици, прво, нема неподударности субјеката, већ је исти субјекат и у првој и у другој посебној реченици; неподударни су у њима једино предикати, али супротност наравно није у томе што се првим предикатом казује једно, а другим нешто друго, него у чињеници што кратко трајање, које се констатује првом реченицом, природно повлачи брзо нестајање утиска. А овде се, међутим, каже да је, насупрот кратком трајању, то о чему је реч, произвело јак утисак тако да се он дубоко урезао у душу.

Из овога се може закључити да је права супротност једно, а супротност-неподударност реченичних делова сама по себи — нешто друго. Али је и ова друга супротност, тј. неподударност делова, и сама за себе, нека врста супротности. И ако то узмемо као непобитну чињеницу, онда не можемо порицати да се супротивним везником *а* увек означава нека врста супротности. Штавише, можемо рећи да је и најблажу супротност, супротност-неподударност, погрешно назвати привидном супротношћу, како то чине понеки граматичари да би тако истакли разлику о којој говоримо. Ја мислим да је ради истицања разлике, нарочито тамо где је ту разлику у писању потребно обележити — за потпуну супротност боље узети једноставно термин *супротност*, а место о привидној супротности говорити о супротности-неподударности или просто — о неподударности.

Уз ово, наравно, треба истаћи да ни права супротност не искључује неподударност, него је она и овде обично присутна. Термини су уосталом увек условни, и не може се захтевати да они у целини и свестрано обухвате садржину онога што се њима именује. Термин једнога појма би се у том случају потпуно поклапао са његовом дефиницијом, а природа појава то најчешће искључује, не само у науци о језику већ и у другим научним дисциплинама.

б) Супротност се обично казује између двеју језичких јединица, или, да друкчије кажемо, супротивним везником *а* везују се обично по две реченице. Али се и по више напоредних реченица једне сложене реченице, ретко истина, везују том ознаком, као у примеру: *Из сјемена настаје власт, а из власта клас, а из класа . . . крух, а крух се претвара у крв, а крв постаје човјеком, а човјек се . . . раствара у трупло, а трупло се враћа земљи, а из земље ниче власт, а из власта рађа се*

жито (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 232), — где је *a* спољна ознака неподударности реченичних делова, а не знак праве супротности, које овде никако и нема.

732. У погледу обележавања односа између супротних напоредно-сложених реченица у писму, може се рећи да се права супротност увек обележава стављањем зареза између делова сложених реченица који један другоме чине такву супротност; обична неподударност делова се, међутим, не означава редовно стављањем зареза, мада је у случају дужих реченица зарез свакад не само допуштено него и умесно ставити испред везника *a*, јер је то спољна ознака везе која, у слабијем или јачем степену, како рекосмо, увек има у себи карактера супротности. Дакако, с овим није допуштено мешати друга значења које *a* као реч може имати.

а) Овде не мислимо, наравно, на везник *a* у функцији везивања раставних реченица у којој је такође једним делом присутно значење супротности (о чему види у тач. 743. г), него на значење ове речи у ванвезничкој функцији, у функцији речце за појачавање какве има у примерима: *Не били добро било а да Боку отпустите?* (Ј. Игњатовић, Адам и берберин, 15); *Капетан Мате [је] овдје служио на наше људе, а за сваку малу батинати знао* (Б. Будисављевић, Из старог завичаја, 75) и сл., или у функцији узвика: *А мој побре, али ти се жари!* (Б. Радичевић, Песме, 149).

б) Нема наравно реч *a* супротног значења ни у служби временског везника са значењем *чим*, које има у примерима типа: *Ја се затворим у кућу с децом а мркне* (В. Дедијер, Дневник II, 361), каквих ћемо још дати ниже у глави о временским реченицама, у тач. 787. а).

733. За међусобно везивање супротних реченица се, како смо већ из првог, у тач. 728. а), датог примера видели, употребљава и везник *док*, чија је основна служба везивање зависних временских реченица за главне (в. тач. 780). За његову функцију спољног знака везе реченице у паратакси често налазимо потврде и у језику свакодневне комуникације, као и у језику писаца, одакле наводимо:

Док су ранији рефлексивни песници били књишки ладни..., Ракић је у исто време и мисаон и топао (Ј. Скерлић, Историја нове српске књижевности, 459). — *Мајстор станује у једној уској собици, док двије шире просторије служе да се смјести мноштво струки алат* (М. Нехајев). — *Раније је, после часова беса, био попустљив и благ, док је сада његово расположење било једнако чврсто као гранит* (Б. Ђосић, Покошено поље, 339). — *Сви су они, насупрот оцу, били сањалачки и меки људи, док је немирни*

Јован одговарао потпуно очевом схватању човека (Исто, 349). — *Гавран ће га скривати, док ће се дјеца иза хрста комешати* (М. Божић, Курлани, 230). — *Једна му је страна лица већ избријана, док му је друга под сапуницом* (Р. Маринковић, Руке, 22).

Везником *док*, како из наведених примера видимо, везују се углавном реченице које казују праву супротност, уколико су оне независног синтаксичког односа, наравно. За разлику од везника *a*, који је увек на почетку друге, *док* може бити и на почетку прве реченице.

734. Други се везници употребљавају само у тој функцији, тј. у функцији спољног знака међусобне везе за означавање супротности *a* не, као везник *a*, и за означавање неподударности појединих делова посебних реченица које се њима везују. То се види из примера:

Чича Илији је задавао бригу сваки разваљени мост, оштећени пут, полупана школа и свака друга сеоска незгода, али је све то јуначки подносио. — *Бука не послуша мој другарски савет, него је продужио са својим дотадашњим навикама.* — *Извидница је стално тражила да јој се пошаље помоћ, али помоћ није стигла на време.* — *Нису могли остати дуже, већ су се петнаести дан по доласку опет вратили натраг.* — *Дошли су радници, само нико није донео секире.* — *За све то време мало је радио, па ипак је, чудним случајем, добро прошао.* — *Ми смо му скренули пажњу на опасност, а он је, и поред тога, остао и даље на истом месту.* — *Игла и кроз злато и сребро прође, па опет гола изађе.* — *Синоћње разведравање је предсказивало да ће настати лепши дани, време се, међутим, још више погоршало.*

а) Од свих ових везника и везничких израза везник *али* је, несумњиво, највеће фреквенције. Он се употребљава као спољни знак унутарње везе неколиких врста супротних реченица. Најчешће се њим везују реченице које означавају сметњу ономе што се казује претходном реченицом, или ометање циља с којим се врши радња претходне реченице:

Он потеже сабљу од бедрице, / *Ал' се пушта не да извадити* (нар. песма). — *Кренуо се некуд да иде, али се није могао растаћи са својим гајем* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 347). — *Сагнуо се Филип да подигне своју малу дјечју лабицу, али му се то већ у исти трен учинило преглупим* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 18). — *Самуел се спремио да устане и да узме кесу с дукатима, али га је одједном обузео страх* (И. Самоковлија, Приповијетке, 65). — Он ухвати Војкана, *али се овај ослободи*

његове руке (Б. Босић, Покошено поље, 81). — Ненад зажеље да однесе шљива, али га је увијек некакав пречи посао спречавао (М. Божић, Курлани, 279).

б) Супротним везником али везују се, даље, за претходне и напоредне реченице у којима се тврди или пориче да се врши (или изврши) нешто што је супротно констатацији изнетој у претходној реченици; нпр.:

Очекивала је да ће се први јавити или доћи, али се није збило ни једно ни друго (Д. Шимуновић). — Преговори су слабо напредовали, али Шимун је био задовољан (И. Самоковлија, Приповијетке, 46). — Муштерије су одлазиле задовољне, али су га грдиле у себи због суровости (Исто, 59). — Колико сам онда налазио приговора против тог очева мишљења, побијао га, али негде у дубини душе осјећао сам да отац мисли о стварима својом властитом, искусном главом (Ј. Барковић, Долина дјетињства, 20. — Некад прими два шамара и са сузама, али задовољан оде у други крај дворишта (Б. Босић, Покошено поље, 149). — Знала је што раде, али је даље стругала ноктима црвоточину (М. Божић, Курлани, 280).

Само се за нијансу од оваквих разликују, или се уопште од њих не разликују, реченице с везником али као спољним знаком везе између њих, од којих се другом казује да се нешто врши (односно не врши) и поред тога што се констатује у првој, као у примерима:

Он упорно тражаше предмет за разговор, али га не нађе (А. Лазаревић, Приповетке II, 19). — Није сретан, али живи (М. Фелдман, Три драме, 89). — Најзад је клонула, али од неког времена одједном се у њој родило неко чудно вјеровање (И. Самоковлија, Приповијетке, 41). — Данас ћу ја да вам кажем двије ријечи, али ви ниједне да ми нисте проговорили (Исто, 53). — Начелник је склопио руке над главом од очаја, али је поново послао редара с понудом (Р. Маринковић, Руке, 30). — Правио се да се слаже и да схваћа, али овог пута он неће да каже своје мишљење (В. Калџић, Понижене улице, 34). — Дрвена ограда беше поломљена и дигнута, али је млад јелак био сав обновљен (Б. Босић, Покошено поље, 192). — Њој није било баш толико до тога, али је доктор лијечи (М. Божић, Курлани, 303).

И једне и друге ове реченице из оба последња става по смислу своје исто су што и допусне реченице (исп. оно што се о овима говори у тач. 815), али се по синтаксичком односу разликују од њих; ово су напоредне, независне реченице, а допусне су зависне.

735. Овога су карактера и супротне реченице с изразима: *а и притом, а ипак, на ипак, а опет, али опет, на опет, па и поред тога* и сл. у функцији спољних знакова везе с претходним реченицама: *Знају да се у новим условима са старим машинама не може радити, а и при том су против било каквих промена у предузећу* (дн. штампа). — *Требаће стотину тисућа и више Османа, па ипак мучно да ће га освојити* (М. Цветић, Тодор од Сталаћа, 38). — *Сви су дани од његове смрти мутни, црни и жалосни, а ипак у овоме дану пламти ко црвени пожар* (Ј. Косор, Нијемак, 119). — *Не бјеше испросио краљицу, докле му се у образ није такло, а опет знао је да краљица не превјери од своје воље* (С. Матавуљ, Са Јадрана, 22). — *Била је враг зна чија, а опет постала му некако драга* (Ј. Барковић, Долина дјетињства, 26). — *Владарско звање је наследно, али опет народна скупштина има право да га суди* (Св. Марковић, Целокупна дела I, 106). — *Сретосмо једну жену са грешњама које беху за Енглезе наручене, но опет и ми по неколико зрна добисмо* (Јединство 1873, 237). — *Сигурни сте да неће доћи, па и поред тога још чекате?* (разг.).

736. За осетнију нијансу је друкчије, иако сродно, значење напоредних супротних реченица с везником али какве имамо у примерима:

Није се видело, али се чуло како се доле у селу отварају врата на кућама (Б. Босић, Покошено поље, 109). — Он слете низ дрвене степенице, појури на терасу, али ту застаде као укопан (Исто, 175). — Бајкић полако седе, али се не смеје (Исто, 179). — Млијекко су били спремили за болесника, али он га је одбио (М. Божић, Курлани, 56). — Маши се ножа за кајншем, али изнебуха напипа дланом фатално празан цеп (Исто, 314). — Искрцао се јеси, али се укрцати нећеш (Р. Маринковић, Руке, 142).

737. а) У оваквим примерима нема оне смисаоне концесивности која карактерише случајеве из неколико непосредно претходна става. А у њима везник али има исту функцију коју врше супротне партикуле *међутим* и *пак*. И доиста би се у свим овим и оваквим примерима као знак спољне везе међу овим реченицама могла употребити нека од ове две партикуле, од којих прва може стајати и на почетку саме друге реченице, али и иза акценатске целине (једне или више њих) те реченице (исп.: *Није се видело, чуло се, међутим, како се доле у селу отварају врата; Он сјури низ дрвене степенице, појури на терасу, ту, међутим, застаде као укопан* итд.) као у супротним реченицама типа: *Јасну и старемајку би срам да траже више, госпођа*

Дуговчанин сама, међутим, не посла (Б. Босић, Покошено поље, 123). — Друга од ових партикула у функцији везивања супротних реченица никад не долази на почетак реченице, већ увек иза којег њеног дела, као у примерима: *Форма је производ човека — материја пак природе* (Д. Митровић, XX век, 1939, II, 397). — *Селачке масе постале су првим фактором тог националног одбранбеног груписања, нарочито у Хрватској, хрватска пак и словеначка буржоазија потражиле су ослонац у селачким масама* (Архив КПЈ 3, 69). — На почетку напоредне реченице *пак* је саставни везник, исто што и везник *па* (в. тач. 718).

Иако су ове две речи потпуно исте функције као партикуле за означавање супротности: *међутим* се обично ставља међу зарезе, а *пак* — врло ретко.

б) У овој функцији, тј. као спољни знак везе међу истим оваквим супротним реченицама, употребљава се и прилог-партикула *само* и *тек*, нпр.: *Олуја нам већ раскида кров изнад главе, само ми ништа не видимо, ништа не чујемо* (А. Ковачић, У регистратури, 326). — *Носила је црнину и водила и даље хан, само је довела у кућу сестру удовицу с мушким дететом да није сама* (И. Андрић, Српска проза II, 128). — *Омрче као што и освану, само с том разликом што се подвече сва врата на граду затварају* (Х. Кикић, Дедија, 134). — *И није био однарођен, тек [је био] нуки цесарски официр и милитарац* (К. Ш. Балски, Љубав лајтнанта Милића, 12). — *На предњем делу било је весло, право сплаварско весло, тек [је било] краће и слабије* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 38) и сл.

738. Супротне су једне другима и реченице од којих се другом казује да се нешто друго или друкчије (из)врши, збива или јест, а не оно што се констатује првом од тих реченица, и између којих се као спољни знаци везе употребљавају везници *већ*, *него* и *но*. Такве су реченице:

— Не усубује се да прекорачи праг и да се спусти у сутерен, *већ* споља провирује и гледа низ степенице (Б. Босић, Покошено поље, 128). — Не стиже да дохвати шешир, *већ* гологлав јурну низа степенице (Исто, 205). — Не хте да уложи никакав већи капитал, *већ* је шупе преправљао оним што је имао (Исто, 436). — Не свирају као локомотиве, *већ* трубе промукло као лађе (Исто, 506). — Не чешка једну [ногу] о другу што је мухе пецкају, *већ* их хотимично пудера прашином (М. Божић, Курлани, 300). — Нема мени до тебе, знаш ти то, *већ* се чиниш слијена и глува (Исто, 112). — Није показивала ни мало склоности

да пропусти начелникову глесту, *већ* је напротив помамно јурнула на њу да је згази и сатре (Р. Маринковић, Руке, 43).

— Не помишља на одлазак као ни на смрт, *него* се спрема на борбу (И. Андрић, Травничка хроника, 50). — Нико није био дипломата од заната, *него* су сви заједно учили испочетка ту вештину (Исто, 70). — Од те тишине не може да се спава, *него* човек мора да седи (Исто, 152). — Сиротиња им није нестрпљива и не тражи и не напада као цариградска или солунска, *него* ћутке и стрпљиво сиротује (Исто, 195). — Сама она не долази, *него* је нешто носи (М. Божић, Курлани, 116). — Није смио сам, *него* довео другога да нас шамара (Исто, 186).

— У њих нема никаква вјенчања, / *но* погодбу некакву учине (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1769—70). — Они жене у чељад не броје, / *но* их држе ка продано робље (Исто, 1772—73). — ... јунак њега, сад не јунак више, / *но* трст којој сваки хлад кидише (И. Мажуранић, Смрт Ммаил-аге Ченгића, стих 118—119). — Откуд злато, који стоке нејма, / *но* за туђом по брд'јех се бије? (Исто, 637—638).

У наведеним и сличним примерима функција и значење везника *већ*, *него* и *но* потпуно су исти; све три ове речи у њима су супротни везници у функцији спољних знака везе међусобно супротних напоредних реченица. Они су ту, дакле, прави синоними. У то ће се свако уверити ко покуша да у датим примерима један, било који од тих везника, замени опет било којим другим.

а) Од њих се *него* и *но* као синоними употребљавају и у функцији везивања зависних поредбених реченица (као и појединих речи) с компаративним корелативом као управним чланом (в. т. 790). Значење везника *већ* не допушта његову употребу у овој функцији.

б) Везник *но* се, посебно, употребљава као знак спољне везе супротних напоредних реченица и као опозиција везнику *али*:

Па све могах с једом прегорети, / *Но* ме ђаво једно вече нагна, / У колибу ноћих Миловића (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1281—83). — То није био лак посао, *но* ја сам га савладао (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 9). — Хтедох премучати, *но* иза кратког предомишљања ипак је рекао (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 71). — Једанпут срце на ласкање приста, *но* више неће (М. Ракић, Песме, 17). — Они се, истина, јаре и напињу, *но* ужад не испуштају из руку (М. Божић, Курлани, 280). Погледа дрско слүшкињу да је одагна безобразлуком, *но* она је

и даље ишла за њима (Исто, 252). — И она порумене од радости, *но* не рече ништа (М. Јанковић, Плава госпођа, 22).

Доиста би се у свим сад наведеним и бројним другим таквим реченицама могао употребити везник *али* у истој функцији.

Иако су *већ*, *него*, и *но*, овако за себе употребљени, увек супротног карактера, — заједно с везником *и* иза себе, а повезани с одричним прилогом *само* (који је такође сам по себи супротног карактера, о чему в. горе у тач. 737. б) из претходне реченице, они, како смо видели у тач. 724. однос међу двема дотичним реченицама чине саставним (примере за ово в. горе, у сад наведеној тачки).

в) Било које да су нијансе, супротне реченице с везником *али* и с везницима сродног значења, како се види из свим наших примера, редовно се одвајају зарезом.

739. Везник *али* у песмама, када то врста стиха захтева, употребљава се без крајњег *и*, у облику *ал*, које се по правилу пише с апострофом, као у стиховима: *То је сабља аге Ченгијића, / а л' жалосно уз бедрицу висци* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 1127—28). — *Скендербег је срца Обилића, / а л' умрије тужним изгнанником* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 31—32). — С овим везником у томе облику не треба мешати исто такав облик узвика за изражавање дивљења, жеље, подстицања и сл., какав имамо у примерима типа: *А л' се небо осмехива, / а л' се река плави, / а рибарче у сну снови / јасно ко на јави* (Б. Радичевић, Циц). У томе се значењу употребљавају и пуни облици узвика *ала* (*А ла, тко ће први до руба шуме?* — Д. Анђелиновић, Синови земље, 32) и *али* (*А ли га умеи говорит на звезде* — Змај, Певанија, 189). Зато се и не може тачно рећи који од ова два узвика имамо у скраћеном облику без крајњег самогласника у малопре наведеном Бранкову стиху и сл. случајевима. Али за граматички систем језика, то и није ни од каквог значаја.

740. а) Као што везник *а*, мада углавном супротног значења, може везивати и две по смислу копулативне реченице, тако и везнички прилог *зато*, који у служби спољне ознаке међусобне везе има иначе копулативно значење, — може везивати и супротне реченице, какве несумњиво имамо у примерима: *Он је претерано мали, чак је и прилично слаб, з а т о најбољи у целој својој класи.* — *Његова најмлађа кћи била је много ружнија од својих старијих сестара, з а т о највреднија од свих.*

б) И у оваквим супротним реченицама с везничким прилогом *зато*, у којима је он по смислу најближи везнику *али*, имамо реченице од којих се у другој износи нешто насупрот ономе што се казује у

првој. Овај се везнички прилог, истина, осећа непотпун, као да је испред њега изостављен везник *али*, с којим се заједно у таквим случајевима и употребљава, много чешће. Смисао горњих реченица био би јаснији када би оне место самим *зато* биле везане везничким изразима: *али зато, али у накнаду за то, али уместо тога* (*Била је ружнија, али је зато била највреднија или Била је ружнија, али је у накнаду зато била... или Била је ружнија, али је место (одн. уместо) тога била највреднија*).

741. Искључне (ексклузивне) напоредно-сложене реченице. Као што су закључне у ствари подврста саставних реченица, тако су и искључене посебна врста супротних реченица. И у њима, дакако, супротности увек има, али се њима — за разлику од осталих супротних реченица, којима се редовно на неки начин оно што се казује другом искључује од констатованог у претходној реченици. — Искључује све остало осим онога што се казује тим реченицама:

Старица мучаше као камен, *само* би се кадшто сагнула... (А. Ковачић, У регистратури, 189). — Ништа му не рече, *само* благим очима показа пут врата (А. Лазаревић, Приповетке, 89). — Нигде се ништа не миче, *само* совуљага ћуче њену страшну песму (Исто, 131). — Симан не мисли ништа, *само* се смешка (И. Андрић, Знакови, 147). — Читаву касабу обавио је густи мрак, *само* у малој сиротињској кућици још трепери слаба свјетлост (С. Ђоровић, Цјелокупна дјела I, 47). — Старац... онако испашен и сатрвен дугим јадом и чемером, *само* сухо уздахну и крену с трга (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 317). — Стајале су, непомичне, *само* би каткад преместиле луч из једне руке у другу (И. Андрић, Српска проза II, 113). — Поведоше се и попадаше лучеви, разбеже свет, *само* остаде ватра што је горела по страни (Исто, 114). — Човјек је за чудо уредно избријан, остали су *само* брчићи (М. Лалић, Свадба, 27). — И Ханифа игра, *само* је Селман негде постранце (Х. Кикић, Дедија, 15). — Тишина је, *само* клизи перо господина племенитог (Исто, 148). — Сва му је шума бела, *само* се понегде црне гране (А. Исаковић, Црвени шал, 115). — Не пази где стаје, клати се, посрће, *само* га очи чврсто приковале за бакрач (Исти, Кашика, 11). — Читава се кавана испод брка смијала, а *једино* се из угла бучно осветнички церио студениски стол (М. Божић, Курлани, 193). — Лепа мајка која сваког љуби / *Тек* не свога сина и јединца! (Б. Јакшић, Дела VIII, 37). — Тришо сам свакојаке мукe, *тек што* ме млин није млио (С. Вулетих, Људи, 50). — Но *тек* мисли, ништа не говори (нар. песма). — Цело сам друштво забављао својим причама, *једино*

њега ништа од тога није занимало (разг.). — Никуда и не излази, *већ што* мало прошета по парку (исто).

У првој од двеју реченица оваквога односа предикат је често одричан (в. други, трећи и четврти по реду пример). А уз одричан предикат обично (али не увек) стоји још каква негација: *ништа, нигде, нико, никад* и сл. Може, и обрнуто, одричан предикат заједно с другом негацијом бити и у другој, искључној реченици, као у претпоследњем од овде наведених примера, Али има, наравно, и примера искључних реченица у којима нема ни у једној ни у другој реченици никакве негације (исп. за ово први и примере од петог до дванаестог).

Неки граматичари искључне реченице, и поред њихова посебног карактера, не издвајају у посебну групу. И то је дакако разумљиво, уколико се детаљније не говори о смислу напоредно-сложених реченица. Други, међутим, и кад их одвајају дају им погрешну дефиницију; дефинишу их, наиме, опет као и остале супротне реченице. Али, уколико се оне дају као посебна врста, што стварно и јесу, онда је у дефиницији потребно истаћи да се искључним реченицама, за разлику од супротних, искључује све остало осим онога што се њима износи. Тако се, по реду, у нашим овде већ наведеним примерима искључном реченицом у првој од њих искључује: било какав глас или покрет субјекта прве реченице, осим онога што се констатује другом. У другом се примеру искључује да је ништа речено осим онога што је благим очима показано, како је то констатовано другом реченицом тог примера. У Боровићевом (петом) примеру — самим тим што се констатује да је читаву касабу обавио густи мрак, речено је да нема светлости нигде, а тек се, другом реченицом тога примера, искључном реченицом у њему, казује где је једино има. И зато се може рећи да су искључне реченице такве супротне реченице у којима се оно што се каже другом реченицом изузима од онога што се каже првом. Али то није битно за њих, већ је карактеристично то што се њима искључује све остало осим онога што се у њима износи; нпр. у сложеној реченици: *Старац... сатрвен дугим јадом и чемером, само сухо уздахну* (шести пример по реду) — првом се реченицом каже отприлике да је старац занемео; а пошто је нешто уздахом изразио, другом је реченицом ипак казано да је уздахнуо — уздах је, значи, изузет од онога што је казано првом реченицом. Али је важније што је другом реченицом искључено све, сваки старчев израз, осим његова уздаха. Или се у претпоследњем примеру првом посебном реченицом каже: Све сам другове занимао, а другом се изузима онај кога ништа није могло забавити. У исто се време ту констатује да једино њега није занимало, да другога (наравно од оних на које се овде

мисли) нема никога више кога на свету ништа није занимало. Зато је тачно да су искључне реченице такве напоредне реченице у којима се другом од њих казује нешто што се, као супротно, изузима од онога што се каже у претходној, али је за њих битније што се њима изузима управо све остало осим онога што се њима констатује.

Искључне се реченице везују везничким прилозима и везничким изразима: *само, једино, већ што, тек, тек што* и њима сличним, а испред тих се знака везе, управо испред искључних реченица којима се изриче изузимање, у писању редовно ставља зарез.

742. Раставне (дисјунктивне) напоредно-сложене реченице. Раставним се зову напоредне реченице у којима је оно што се њима казује по смислу супротно, али се оно што се казује другом по реду не супротставља ономе што износи у претходној реченици, већ се за дату прилику узима једно или друго:

Ил' ћеш коња дати на размену, / ил' ћемо га на силу отети (нар. песма). — *Ил' умрла или преболела, / ја не могу ваша снаха бити (исто).* — *Или купи алат или остави занат* (нар. пословица). — *Ову тужбу пише тужилац... помоћу свога заступника, или му је пише секретар дотичног примирног суда* (Ј. Авакумовић, Порота, 35). — *Или говори онако како се облачиш, или се обуци онако како говориш* (И. Стојановић, Дубровачка књижевност, 177). — *Сажиге сунчевим огњем или туче муњом и громом* (М. Богдановић, Стари и нови III, 69). — *Као да му је свеједно хоће ли га или неће тко чути* (В. Калед, Понижене умце, 19). — *Да ли је он тада нешто смишљао или молио неке молитве против укора...*, тко би то знао (Р. Маринковић, Руке, 38). — *Више није мислио, или макар не посве интензивно* (П. Шегалин, Дјеца божја, 116). — *Све те супротности биле су још више заострене или су попримиле нешто друкчије облике* (Република 1959, 4—5/4). — *Она или се жали или се хвали, или плаче или се смеје* (разг.).

Добровољна размена коња, почињемо анализом првог примера, и отимање на силу — две су сасвим супротне ствари; то је двоје у песми узето тако управо као контраст, али се за дату прилику допушта једно или друго. Исто се тако у свим даљим овде наведеним, и свим другим примерима раставних реченица, од две супротне или неподударне ствари — за дату прилику узима једна или друга; умрети и преболети су међусобно супротни, а у нашем (по реду другом) примеру, узимају се као истоветан услов за оно о чему се даље говори.

743. а) Супротности истоветне за дату прилику везују се поглавито везником *или*, који се, како из наведених примера видимо, у песмама, а каткад и ван њих, узима и у облику без другог *и* (место којег се у писању ставља апостроф). По интонацији раставних реченица може се утврдити да ли се њима јаче истиче супротност или истоветност. У једноме се случају прва од њих нарочито истиче, као у првом нашем примеру, у коме се наглашава отимање коња, и то наглашавање, управо то истицање супротности, у писању захтева стављање зареза испред друге реченице. У следећем се пак примеру супротност не истиче, него се, напротив јаче наглашава истоветност услова, казује се управо да ни жива ни мртва она која говори неће да буде снаха онима с којима говори. Раставни везник, и то из наведених примера пада у очи, врло често стоји испред обеју реченица чији се однос њим означава.

б) Поред овог везника као спољни знаци односа раставних реченица употребљавају се и *воља* или *било*, нпр.:

Воља ти је хлеб, *воља* ти је новац — узми што хоћеш (пример из књиге А. Белића, О језичкој природи... 134). — *Ваља* ти узми, *воља* ти остави (разг.). — Таква је та књижица Томасова, *било* да је од речи до речи његово дело, *било* да су ушле у њу местимично прераде аскетских учења (И. Секулић, Аналитички тренуци и теме, 97). — Ја једнако дангубим, *било* да идем с тобом, *било* да те чекам овде (разг.).

И воља (именица) и *било* (радни глаг. придев) у овој, везничкој служби долазе на почетку обеју раставних реченица. И оно што се њима износи скоро се увек јаче наглашава, па је разумљиво што су редовно акцентовани. И такође је разумљиво што се у писању по правилу ставља зарез између реченица с овим везницима.

в) Оно што се у раставним реченицама износи не мора бити увек супротно једно другом, него, као уосталом и у супротним реченицама, може бити и само неједнако, различно једно од другог и од трећег, треће од четвртог итд. Тресење земље је, рецимо, у примерима из народне песме: *Или грми ил' се земља тресе ил' удара море о брегове* — различито од грмљавине, а ударање мора о брегове опет различито и од једног и од другог. Различно је то, мислимо, унеколико и у ствари, али се за дату прилику узима једно или друго или треће, јер је то за ту прилику сасвим слично; онај ко то говори не зна, не разабера тачно шта се дешава од тога трога.

г) Као спољни знак везе ових реченица употребљава се каткад и реч *а*, која, у овоме случају, обично долази на почетку обеју раставних реченица и редовно је акцентована. И само по томе, а наро-

чито по интонацији њиховој ми лако распознајемо такве реченице, какве имамо у примерима: *Та мени је свеједно, а служио у овоме атару, или на коме другоме крају божјега света* (Б. Јакшић, Дела IV, 302). — *Вулу је све једнако, а носио цак на мељаву, а копао кукурузе* (Бранково коло, 1910, 545). — *А пошао у њиву, а у дрва, а у виноград — свакад ће је [пушку] понети* (М. Глишић, Приповетке I, 111), — у којима *а* врши исту функцију коју има најнедвосмисленије раставни везник *или*.

д) У неким се народним говорима српскохрватског језика као раставни употребљава и везник *али*. А срећемо га чешће и у језику народних песама (*Ал' је вила али је родила, / ал' је са њом другарица била*), па и код појединих писаца, не само код Његоша (*Причајте ми што је тамо било, / ал' сте вуци, али сте лисице* — Горски вијенац, стих 2583—84; *Нешто си се замислио ћедо, / али ти се дријемат почео* — Исто, 2666—67), у чијем се завичајном говору везник *или*, доста ретко употребљава¹, него и у других писаца: *Сад само не знам да л' ћу писмом, али депешом о томе да известим г. министра* (Б. Јакшић, Дела VI, 83); *Ал' је тамо, ал' је нигде нема* (И. Секулић, Записи о моме народу, 235). — Па ипак се то не може сматрати општом особином стандардног књижевног језика, него се она у њему осећа као дијалекатска.

ђ) А у служби спољњег знака везе раставних реченица и у књижевном се језику, обично на почетку сваке од њих, јавља и речца *ја*, редовно акцентована, дакако, у примерима типа: *Куд год поћем ја ли ће ме срести, ја ли стићи* (М. Глишић, Приповетке).

Спољне ознаке за везивање раставних реченица су, дакле, везници (или друге речи у њиховој служби): *или*, *а*, *било*, *воља*, *ја*, *али*. Све оне могу стајати на почетку свих посебних реченица дотичног односа. Од свих само везник *или* (као и *али*), стоји често само на почетку сваке наредне такве реченице, али обично не и на почетку претходне, мада, како рекосмо, може и он стајати и на почетку прве реченице (*Ил' ћеш коња дати на размену, ил' ћемо га на силу отети; Или грми ил' се земља тресе, ил' удара море о брегове*). Остали раставни везници употребљавају се на почетку сваке напоредне раставне реченице.

е) Како се из примера види, раставне реченице се од супротних разликују по структури у томе што по више њих може доћи у истој сложеној реченици, док се у супротним реченицама обично у једној сложеној реченици казује само једна супротност, по две, тј., међу-

¹ В. Јужнословенски филолог, књ. IX, стр. 172. и књ. XIII, стр. 123.

собно супротне реченице чине једну сложену. По овоме су раставне сличне са саставним, а различне од супротних, као и од закључних и искључних реченица. А и у овима, као у осталим врстама напоредних реченица, један члан и раставне реченице може чинити цела сложена реченица с посебним реченицама међусобно зависног односа (*Мораво одавде ићи заједно: било да претходно скупа свршавало заостале послове, било да ме чекаш овде док их ја сам обавим*).

ж) С обзиром на смисао односа раставних реченица, који је увек, мање или више, супротног карактера, раставне се реченице, како смо рекли, када супротност треба и нагласити — једна од друге одвајају зарезима. Осим тога, када у једној сложеној реченици долазе више од две раставне реченице једна за другом, оне су као у неком набрајању, па се и онда једна од друге растављају зарезима. Једино се последња од претпоследње не одваја тим знаком, уколико се нарочито не истиче оно што се њом казује. А рекли смо већ да се, и када су само две такве реченице с везником *или*, оне такође обично не растављају зарезом. Такође смо истакли да се испред осталих раставних везника, односно између реченица везаних раставним везницима (или било којим другим речима у њиховој служби) који се употребљавају на почетку свих таквих реченица, у писању ставља зарез. Овде ћемо додати још да се ти везници и употребљавају ради истичања, да они, према томе, и нису прави везници, него везници-речце ма припадали они по својој пореклу било којој врсти речи (примере за ово в. горе).

СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ ЗАВИСНОГ ОДНОСА (ХИПОТАКСА)

744. Говорећи о сложеним реченицама уопште, ми смо већ истакли најбитнију разлику између независних и зависних реченица у њима, која се огледа у њиховој неједнакој зависности, па смо рекли да су прве од њих само по смислу зависне. Ове друге су пак зависне још и по међусобноме односу, а то ће рећи да су и семантички и синтаксички зависне. И због тога се само оне зову зависним реченицама, док се напоредне реченице, синтаксички независне, и поред њихове смисаоне зависности, означавају термином независних реченица.

То значи да су зависне реченице у сложеној тешње везане са реченицама од којих зависе, тј. са главним или управним реченицама,

да се оне, управо, саме за себе никако не употребљавају, већ је њихова стална функција да одређују, одређују или допуњавају, друге реченице или поједине делове других реченица с којима чине већу језичку целину — потпуну сложену реченицу, или један њен део, с најмање две просте (односно просте проширене) реченице.

Тешња унутарња повезаност простих реченица много чешће је означена спољним знацима међусобне везе, а то ће рећи да је везаност реченица тим знацима у хипотакси (у сложеној реченици са синтаксички зависним реченицама) много чешћа него везаност реченица у паратакси (у сложеној реченици са синтаксички независним појединим реченицама). Али то никако не даје права оним лингвистима који паратаксу дефинишу као везу реченица без везника или било каквих везничких језичких знака између њих, а хипотаксом називају све просте (и просте проширене) реченице са спољним знацима повезаности у сложеној реченици. Јер се и напоредне или независне реченице — то се и овде из појединих врста већ прегледаних (у т. т. 710—743) тих реченица јасно може видети — често везују овим или оним везником. Такође ћемо (ниже) видети да се и поједине зависне реченице употребљавају без везника. Тачно је само да је асиндетизам (одсуство везника) знатно ређи код синтаксички зависних, а упадљиво чешћи код независних реченица, док је синдетизам (везаност појединих реченица везницима) својствен и зависним и независним реченицама. У највише се случајева једни везници употребљавају за везивање напоредних, а други за везивање зависних реченица, мада имамо и таквих везника који се употребљавају и у хипотакси и у паратакси. С том смо се појавом већ упознали говорећи о саставном *те* и о супротним везницима: *док*, *него* и *но*.

Зависност се реченица, права, синтаксичка зависност, дакле, не може утврдити ни према спољним знацима везе, ни према њихову смислу, већ пре свега другог на основу њихових синтаксичких функција. Зависне се реченице употребљавају у служби било којег реченичног дела, али су основне њихове функције, чак и кад иначе врше службу којег главног дела реченице, увек функције одредбе или функције допуне. И несумњиво ће најтачнија дефиниција зависних реченица бити ако се о њима каже да су то увек одредбе или допуне реченица или појединих делова реченица од којих зависе. Зато је зависне реченице и потребно прво поделити на две категорије: на категорију допунских и категорију одредбених реченица, при чему ће се, наравно, увек показивати и шта, тј. које делове реченице, допуњавају, односно одређују, и по чему их одређују. Говорећи о свим тим

врстама реченица потребно је, наравно, приказати и њихову структуру¹.

745. Пошто су и међусобно различне иначе, зависне реченице често сродне или и сасвим исторodne по њиховој структури — потребно је унапред, пре преласка на поједине врсте тих реченица, указати на две ствари. Многе зависне реченице структурно сличним чине везници, односно спољни знаци њихове унутрашње везе с реченицама од којих зависе. Ти су знаци често исти у већег броја таквих реченица. У више се случајева, тј., различне зависне реченице везују за управне истим везником.

а) Везник да се, рецимо, јавља као знак везе свих, или скоро свих, зависних реченица с реченицама од којих зависе. Њиме се везују: и намерне (*На улице се слегао силан свет да поздравил поглавара пријатељске земље*), и жељне (*Свако жели да што више види*) и императивне (*Казала је деци да никуд не излазе из куће*), и последичне (*Одједанпут тако јако груну да се цела земља затресла*), и узрочне (*Њега је тиштало да је његова отаџбина могла осудити на смрт свог најбољег сина*), и погодбене (*Да нас је видео, не би без речи прошао мимо нас*), и допусне (*Хајде причај да и није мило*),

¹ О понечему од тога, сумарније или потпуније, говорило се и досад у појединим граматикама српскохрватског језика. Да не наводимо средњошколске књиге, указаћемо на оно што је дао Т. Маретић у својој великој *Gramatici hrvatskog ili srpskog jezika* (в. II издање у Загребу 1931).

И грабе и података о појединим везницима, нпр., налазимо у историјском *Rječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* и у *Речнику Српске академије наука и уметности*, за обрађене те речи. А за проучавање односа међу реченицама, као и међу појединим речима, од великог је значаја што подробније познавање везника. И зато ће свакоме ко се бави синтаксом сложених реченица бити потребно да прегледа велику студију Т. Маретића *Veznici u slavenskoj jezicima* (*Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 86 (76—150), 89 (61—128), 91 (1—80) и 93 (1—76) и недавно објављену нашу расправу *Карактер везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама*. Јужнословенски филолог књ. XXIII/1—2, 75—106. Београд 1969.

Значајни прилози проучавању синтаксе српскохрватског језика јесу радови (не сви подједнако, наравно) и иначе врло познатог нашег синтаксичара А. Мусића: *Kondicional u hrvatskom jeziku* (*Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 127); *Rečenice s konjunkcijama „ako, neka, li“ u hrvatskom jeziku* (*Rad JAZU* 134); *Relativne rečenice u hrvatskom jeziku*, (*Rad JAZU* 138); *Rečenice s participom pret. akt. u hrvatskom jeziku* (*Rad JAZU* 140); *Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku* (*Rad JAZU* 142); *Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku* (*Rad JAZU* 172. i 184); *Dodatak pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku* (*Rad JAZU* 203); *Rečenice bojazni u grčkom, latinskom i srpsko-hrvatskom jeziku* (*Rad JAZU* 247).

А управо су за разумевање сложених реченица и односа простих (и проширених) реченица у њима драгоцена схватања А. Белића с којима се срећемо и у његовим средњошколским уџбеницима и у универзитетским предавањима, а поготову у делу *О језичкој природи и језичком развоју* (Београд, књ. I 1941. и књ. II 1958).

Осим тога и познавање значајнијих дела из синтаксе било којег страног језика, увеликој мери доприноси схватању синтаксе реченица српскохрватског језика. Јер су, нарочито у овој области, многи елементи и многе појаве, чак и разнородних, а поготову сродних, језика врло слични међу собом, а често и сасвим истоветни.

и временске (*Сада су прошле три године да је завршио школу*), и односне (*Има народа у којима нема човека да не зна читати и писати*), и изричне (*Одмах смо видели да је време лепо*), и начинске (*Уђоше и у Вормс... под провалом облака да не испалише ни једну пушку*), па и посебно поредбене. Ове последње, истина, с употребом везника као непосредно испред да, тако да тек с њим заједно да служи као спољна ознака везе поредбено-начинских реченица с главнима (*А да што је овај мјесећ крвав као да је из огња испретан*). Осим тога, да је више у везничкој него у другој којој функцији и када се употребљава заједно с обликом презента напоредо с инфинитивом, као други део сложеног предиката уз глаголе и изразе непотпуног значења: *Шапуће кмет и хоће да се прекрсти* (В. Назор, *Избрана дјела*, 90).— *Нама је дужност да стишавамо страсти* (Б. Ђосић, *Покошено поље*, 383); *Почеше да круже неповољне вести* (Д. Ђосић, *Далеко је сунце*, 220); *Обавеза је да се помогне онај што је у невољи* (дн. штампа), или као други део футура I: *Да видимо хоће ли он дуго да трпи* (М. Крлежа, *Битка код Бистрице Лесне*, 32).

б) А доста је широка употреба ове речи и у функцији појединих речца: прво, речце за потврђивање: *Је ли ти ово урадио?* — *Да!*; па управо за одрицање, у подругливом тону заједно са *јест*, иза овог глагола; на питање — *Је ли то он урадио?* одговориће се (подругљиво) са *Јест, да!* — што значи као да је речено — *Није!* Затим као знак да смо се нечега присетили: *Шта сам хтео да кажем?... Да!* *Јесте ли били кад год овде?* (А. Лазаревић, *Приповетке I—II*); као упитна речца: *Да што ружно говорио нисам?* (нар. песма). А у служби упитне речце употребљава се нарочито често испред речце *ли* — у облику: *да ли: Да ли знате где је овде школа?* и тако даље.

в) Као речца за изражавање дивљења — да је скоро постало узвик у случајевима као што су: *Да страшна листа, да страшнијех слова!* (А. Костић, *Песме*, 158). — *Да чудних речи, кнеже, збуњених!* (С. Пандуровић, *превод Шекспирова Хамлета*, 43). — *Боже, боже, да смешних безазлених душа!* (В. Петровић, *Варљиво пролеће*, 20) и њима сличним.

г) А и у само везничким функцијама употреба речи да је врло широка. И ако су везници, као спољни знаци везе између појединих међусобно повезаних реченица, одлике по којима се оне међусобно разликују једне од других, — онда се поставља питање како је могуће да све, или скоро све различне иначе међу собом, врсте зависних реченица имају заједничко оно што је њихово најодређеније спољно обележје. Одговор на то питање ипак није немогуће дати, јер везници (спољни знаци везе међу реченицама) нису и једини знаци за одре-

бивање врста реченице. Они су само један од тих знака, а врсте реченица се одређују из целе језичке ситуације, од које се у многим другим случајевима мора полазити при утврђивању језичких појава.

746. Само познавањем језичке ситуације у целини може се утврдити разлика и између реченица истог облика, може се управо утврдити да реченице типа: *Ја знам да радим* у посве истом облику припадају два различитим врстама зависних реченица.

а) У једноме случају *Знам да радим* — значи: *Свестан сам реалне чињенице да радим*. И ту имамо изричну зависну реченицу *да радим* — у индикативу, којом се исказује да се радња означена дотичним глаголом врши када се констатује свесност реалне чињенице означене глаголом *радим* (*Знам* — значи: знам у време када то констатујем, тј. у време говорења, да управо та да, опет у време говорења — радим).

б) Међутим: *Ја знам да радим* може имати и друго значење, може, наиме, значити и способан сам, имам способност, *умем да радим*. А у овоме случају презентом *радим* не констатује се присуство реалне чињенице у времену кад се говори, ни у било коме другој одређеном времену, нити се глаголским обликом *знам* ишта друго констатује него само способност говорног лица да ту радњу врши. А способност је, као и готовост, склоност и спремност — лични став¹. Глаголски облик *радим* у овоме случају није временски, већ модално употребљен, као што се употребљава у функцији допуне и већине глагола непотпуног значења, где се напоредо с презентом и везником *да* употребљава облик инфинитива. Зато ту у ствари и немамо праву зависну реченицу, иако то само за себе може бити таква реченица, него други део сложеног предиката, коме је први, управни део облик презента глагола *знати*². И сама чињеница што се ту инфинитив и презент с везником *да* могу употребљавати напоредо говори у прилог оправданости нашег схватања, према коме је *да радим* други део сложеног предиката, мада из тога не смемо извући закључак да се инфинитив, опет напоредо с презентом и везником *да*, не може употребљавати и у функцији целих зависних реченица. Таквих случајева има, наравно, и о њима је већ било говора у глави о инфинитиву (тач. 701. а), а на њих ћемо се поново навраћати када будемо говорили о таквим реченицама. Поводом овога од значаја је

¹ В. о томе у мојој књизи *Функције и значења глаголских времена*. Београд 1967, стр. 30. и 31, а испореди и оно што овде (у тац. 597) о томе говоримо.

² Многи граматичари то зову експликативном реченицом. Ове случајеве између осталих, убраја у експликативне реченице и А. Мусић у студији *Rečenice s konjunktijom „da“ u hrvatskom jeziku*, у којој он експликативним реченицама посвећује сразмерно доста пажње и говори о њима на стр. 33—61. *Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* бр. 142, у коме је објавио ту студију.

истаћи да могућности међусобне замене инфинитива и презента с везником *да* нема у индикативним реченицама — између осталих ни у таквим изричним реченицама типа малопре наведене реченице: *Ја знам да радим*, у којој се и другим предикатом (а не само првим) констатује постојање реалне стварности у време говорења.

Због сличности, па и потпуне формалне једнакости, различитих иначе реченица, које смо довољно јасно илустровали приказивањем употребе везника *да* у функцији спољног знака скоро свих врста зависних реченица и употребом посве истог облика реченица у различитим значењима — биће потребно да се у тумачењу везника увек подвлачи у каквим се све реченицама употребљавају. А тако исто свакада ваља истаћи да ли се реченице употребљавају само временски или и модално. А то је, уосталом, нарочито после детаљно проучених глаголских облика, свакако могуће утврдити.

747. Ширина употребе везника *да* у функцији везивања и сродних и разнородних врста зависних реченица, сама собом, побуђује велико интересовање како је могло доћи до такве његове употребе. И природно је што у науци о језику има више тумачења томе феномену. По једнима од њих везник *да* се, будући првобитно спољни знак везе међусобно независних и супротних и саставних реченица, с ових широко прво на њима сродне зависне реченице: последичне и намерне, које за главне могу везивати и други неки везници (везник *те*, нпр.), који се претежно употребљавају као спољни знаци везе међу реченицама напореднога односа¹. Други опет тумаче да се везник *да* код зависних реченица најпре среће у императивним², модалним, дакле, реченицама, где се он јавља и када се ове самостално употребљавају, исп. примере из језика нешто старијих: *Да радимо да их помиримо* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 728), а и из новијих писаца: *Да идеш у кућу па да ми донесеш; Да купите један нотес и да бележите* (Б. Нвшић, Дела VI, 13. С императивних се, по овој мисли, широко право на најсродније, жељне реченице, па на на-

¹ Такво је тумачење од наших синтаксичара А. Мусић дао у већ цитираној студији *Rečenice s konjunktijom „da“ u hrvatskom jeziku* поткрепљујући га употребом везника *да* не само у старословенском, украјинском и руском, него и у старијем српскохрватском језику, у језику нар. умотворина, нпр., и указујући на сродност прво напоредних саставних реченица с последичним зависним, па ових с намерним зависним реченицама итд. (види означени *Rad JAZU*, стр. 4—6, 18—20. итд.). А да се везник *да* употребљавао и у старијем српскохрватском језику за везивање напоредних реченица налазимо потврду и у великом *Rječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, где П. Будмани даје многобројна значења речи *да* и потврђује их огромним бројем примера (књ. II, стр. 163—214).

² О функцији везивања зависних реченица везником *да* А. Белић говори у својим литографисаним универзитетским предавањима: *Историја српскохрватског језика*, књ. II 2 — *Речи с конјугацијом*. Београд 1961, стр. 168.

мерне и друге модалне, као, знатно доцније, и на све изричне, које, како смо видели, у себе укључују више врста модалних реченица.

а) У функцији везивања ових последњих реченица *да* је несумњиво једног истог порекла. Као знак везе индикативних изричних реченица *да*, међутим, неће бити ниједног ни другог изнетог већ вероватно трећег порекла. У сва три случаја везник *да* је свакако првобитно било речца, партикула, али партикула једне врсте у служби везивања напоредних и њима сродних зависних реченица, последичних и других; своје је врсте опет у модалних волунтативних реченица. У функцији пак знака везе индикативних изричних реченица *да*, по моме мишљењу, није ништа друго већ речца за потврђивање. Некадашње асиндетско: *Рекао је неће доћи*, како је и сада могућно, и обично, штавише, добило је облик: *Рекао је да неће доћи* (преко: *Рекао је, да!* (односно *јест!*) *Неће доћи!*)¹.

б) У новијем српскохрватском језику везник *да* је баш код изричних реченица постао неупоредиво шире фреквенције од свих других везника. Са ширењем његове употребе на све већи број реченица различних врста, он је губио свако посебно значење. А када се значењски сасвим испразнио и остао само формални спољни знак, он је ту функцију могао вршити једнако код свих реченица које се по другим елементима у одређеним језичким ситуацијама, и без обзира на спољни знак њихове везе, могу разликовати једне од других. Тим путем је свакако у новијем српскохрватском језику дошло до могућности употребе везника *да* као спољног знака везе било које врсте зависних реченица с онима од којих зависе, док се он у овоме језику уопште више не среће у функцији таквог знака међу напоредним реченицама. Примери типа: *Растиснуше Турке на буљке / Као вуци бијеле јагањце / Да не знаду један за другога* (нар. песма) и *Једанпут дуне јаки ветар те однесе галију бог зна куда, да за три месеца није могла изаћи на прави пут* (нар. приповетка), каквих, највише из народних умотворина, налазимо у наведеној Мусићевој расправи (на стр. 6. и 7. Rada JAZU, у коме је објављена) — нису не обични ни за данашње језичко осећање. Али да би се они могли схватити као примери напоредних реченица — у свима њима место *да* морао би доћи везник *и*. Иако се њихово основно значење не би много изменило овако, с везником *да* на почетку, те реченице нису независне, него управо зависне последичне реченице, каквима их и Мусић уосталом сматра.

¹ Види о овоме подробније у расправи *Карактер везника као спољних знака везе међу реченицама*. Јужнословенски филолог, књ. XXVIII—2 стр. 83. А исп. то са познатим мишљењем знаменитог француског слависте А. Мејеа (A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris 1921, 170).

в) Занимљиво је да је свакако прихватљивије много старије иначе мишљење Т. Маретића¹, према којему се овај везник, првобитно као речца, могао јавити и код једних и код других, и код напоредних и код зависних реченица. С обзиром на функцију партикула у језику, која је управо функција јачег истицања језичких елемената на које се односе — сасвим је схватаљиво да је реч *да* у функцији партикуле могла нарочито истицати и супротност, рецимо, која се у двама узастопним напоредним реченицама и без икаквих везника између њих може уочити, и да је, такође врло давно, опет као партикула, могла имати и функцију означавања заповести, жеље и других субјективних односа према ономе што се казује глаголом уз чији облик презента стоји. Ово друго и не треба нарочито доказивати јер је у савременом српскохрватском језику врло обична и необухватно широка употреба везника *да* у свим врстама модалних реченица.

Из овога што смо рекли у неколико последњих ставова јасно излази да се на основу самог облика зависних реченица не може тачно знати којој од више различних врста тих реченица поједине од њих припадају. А тек је, узимајући целу структуру реченице, заједно са свим њеним елементима, у језичкој ситуацији у којој је употребљена, могуће одредити карактер сваке реченице посебно, видети њен однос према другим реченицама или њиховим деловима.

748. Изричне (декларативне) реченице. Изричне реченице, широко узете, укључују у себе и све експликације. Оне исказују оно што садрже неки глаголи управних реченица. Изричне реченице управо објашњавају шта се у сваком конкретном случају износи глаголима говорења, осећања и мишљења у реченицама од којих оне зависе. И према томе, изричне обухватају и све реченице којима се исказује

¹ Маретић је ово своје мишљење изнео у студији *Veznici u slavenskoj jezici*, објављеној у више наставака у Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 86, стр. 132. и даље, где он доказује, да сродност императивно-жељних с осталим зависним модалним реченицама оправдава употребу везника *да* у функцији спољног знака и за везивање осталих зависних са њиховим главним реченицама. Али по нашем горе већ изнетом мишљењу, не и у сфери функција индикативних зависних реченица.

Будући да се везник *да* употребљавао у функцији спољног знака унутарње везе међу реченицама свакако још у време словенске језичке заједнице, а у новијим словенским језицима, бар у већини њих, очувало се у широкој употреби ознаке реченица зависног односа, док је као везник напоредних реченица или постало ретко или га је као таквог сасвим нестало. — Белићево гледиште, према коме почетак употребе везника *да* у функцији спољног знака међу зависним реченицама треба тражити у давнашњем његовом опгативном значењу, постаје сасвим прихватљиво, али уз изнето наше ограничење уколико се тиче функције везника *да* као знака везе индикативних изричних реченица. А при томе никако не треба занемаривати ни његову употребу у служби везивања напоредних саставних и супротних реченица у више словенских језика, нити велику смисаону сродност између последичних, рецимо, зависних и неких независних саставних реченица, на коју је указивао А. Мусић.

унутарњи однос према вези субјекта и предиката у њима. Али ако одвојимо ове последње, као реченице посебног карактера, јер оне доиста и јесу таквог карактера — изричним у ужем смислу остају реченице које зависе од глагола говорења, мишљења и осећања чулима, дакле — доживљавања чега као реалне стварности, и уопште осећања већ оствареног процеса, односно процеса у остваривању, какав се исказује означеним зависним реченицама у примерима:

Видиш да немам никога (нар. приповетка). — Стајић остаје у Земуну као лекар и за сада се хвали да има посла доста (В. С. Караџић, Писма, 156). — Неко прича да му је видио главу, неко срце (С. М. Љубиша, Приповијести, 45). — Осећа да му свака жилица дршће (В. Назор, Одабрана проза, 64). — Говорка се да им је он неком приликом и судио (Исто, 48). — Осећа да је сунце сажегло данас вагрене сокове (В. Петровић, Изабране приповетке, 26). — Знаш да је један пут све другачије било (Исто, 5). — Види да су кметови од неко доба незахвални према њему (Исто, 52). — Говоре да му је брат бахат и свадљивац (Исто, 55). — Види да се горе непрестано нешто куха и мијеша (Р. Маринковић, Руче, 26). — Чак мислим да ми је Станко сућен (Ј. Барковић, Алма, 12). — Веле да је долазио на коњу (Р. Петровић, Бурлеска II, 14). — Али сјај нечег виђеног прије овог часа... казвје да ме не чује (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 40). — Знаш да сам је узнемирио (Исто, 29). — У селу се говори да Кличко носи кожни капут (А. Исаковић, Папрат и ватра, 65). — Широки кругови мисле да је књижевност све што је написано и наштампано (Т. Ујевић, Проза III, 107). — У причама се прича да су се носили са вилама и са свакојаким чудима (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 30). — Не веле да сам их преварио за пушкву? (М. Лалић, Свадба, 67). — Пуче глас по граду као муња да је Фурлан погинуо (С. М. Љубиша, Приповијести, 45). — Рекоше да ваља казнити те разбојнике (В. Назор, Изабрана проза, 36). Барвни су говорили да су племићка права много старија од опћинских (Исто, 39). — Јурић је пак говорио да га је Јоже преварио (Исто, 51). — Говоркало се да њихов број расте из дана у дан (Исто, 28). — Јања је знала да он у шуми не ради ништа озбиљно (Б. Ђосић, Глуви барут, 62). — Знали су да је градњв ометала вила бродарица (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 25). — Отац нервозно повика да је он имао пуну шаку (Ј. Барковић, Алма, 12). — Рекао сам да Хасан доиста долази у текију (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 28). — Видело се да је [разговор] трајао већ неколико дана (Б. Ђосић, Покошено поље, 241). — Нејасно је осјећао да има у џепу бомбу без заштитне капице

(В. Калеб, Дивота прашине, 8). — Нсколико тренутака нијесам знао ни да постојим (М. Лалић, Лелејска гора, 23). — Чуо сам да ти то најбоље знаш (говорни језик).

а) Све означене и с њима сличне реченице изричне су, временски, у индикативу или релативу, употребљене зависне реченице јер се њиховим предикатима означава већ реализован процес, односно процес у реализовању, који се субјектима дотичних реченица приписује. Као ове су, и многе друге изричне реченице за оне од којих зависе везане, свакако најчешће, везником да. Али се оне, мислимо исто тако изричне реченице, могу везивати и везником (односно везничким прилогом) како:

Свакоме се тужи како нема среће (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 11). — Гледа како ја једну по једну поморанцу љуштитим (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 21). — Све то одговара и клевете и шири гласине како Блитва данас устава нема (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 38). — Олаф Кнутсон примјећује како он није ни дворјанин ни улицица (Исто, 40). Осећали су како им зној цури испод нових свечаних антерија (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 24). — Видело се како му се брзо и јако нади-мају груди (Исто, 38). — Објашњавао је узбуђено Пљевљаку како су они стражарили (Исто, 38). — Н. Н. је осјећао како се распада (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 89). — Н. је осјећао како му влажна ноћна магла прија (Исто, 88). — Читао сам како се по каванама прича (Исто, 38). — Кажу да се чуло како је тихо опсовао (Р. Маринковић, Руче, 25). — Чуло се само у таласима како свет одобрава (Б. Ђосић, Покошено поље, 48). — Даница онако у полусну чује како стари хрипље и како стара тражи жигице (Сл. Колар, Бреза, 114). — А сада да ја теби кажем како ја искрено мислим (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 90).

б) У функцији везивања изричних реченица с управним срећемо и везнички прилог где:

Књига каже гдје га куне мајка (нар. песма). — А њих двојица кад опазе за собом змаја где их тера, препадно се (нар. приповетка). — Видим гдје се двојица по соби хватају (Ј. Јурковић, Изабране приповјетке, 72). — О видим те... у духу гдје шећеш по обали бескрајнога мора (Б. Ливадић, Новеле, 42). — Чујем гдје с врха по труплима тече (И. Г. Ковачић, Јама, 29). — У твојој башти ја те видјех јуче гдје береш крупне распукле гра-нате (А. Шантић, песма Једна суза). — Угледаг ћу другога чо-вјека гдје иде мојим стопама (Д. Тадијановић, Благдан жетве, 40).

У функцији везника реч *где*, истина, скоро нигде није изгубила потпуно нијансу свог основног значења, прилога за место; *где*, хтели смо рећи, скоро нигде није сасвим без нијансе означавања и места на коме се врши радња што је означава глагол управне реченице. У претпоследњем примеру, штавише, иако би се место *где* могао употребити везник *да*, несумњиво је *где* више на своме месту јер ова реч ту није само у функцији знака везе изричне реченице с управном, или боље да кажемо — мање је у тој функцији, а више се њом казује на коме је месту песник видео ону којој се речима обраћа. У понеком другом од овде наведених примера *где* има осетнији декларативни карактер (од наведених је такав свакако први пример, из народне песме, а можда и још који, али нема ни једног од њих у коме се колико-голико не осећа и нијанса места. Дакако места вршења радње предиката зависне реченице непосредно, а тек посредно, преко њега, и радње глагола управне реченице.

И обрнуто се може рећи, у зависним реченицама с везником *да* као спољним знаком везе с управном реченицом, у којим су случајевима обичнији други везнички знаци (у временским, рецимо, узрочним, односним и др.), бар по нечему декларативан или последичан карактер тих реченица допушта њихову употребу с везником *да*. Ово је поодавно констатовано при објашњењу различних везничких речи на почетку релативних реченица, које се свакако најчешће јављају с односним заменицама: *који, која, које*¹. А о томе ће бити речи и ниже (у тач. 774. а—в).

в) Као што се у изричним реченицама са *где* у функцији везничког знака увек осећа, јаче или слабије, присутна нијанса означавања места, тако се у оним са *како*, осећа нијанса означавања начина на који се радња врши, али не начина вршења радње у предикату управне, већ у предикату зависне реченице, која почиње везничким прилогом *како*. А иако се *како* и *где* доста често употребљавају у функцији декларативних везника, где место њих увек можемо узети везник *да* (исп. *Свакоме се тужи како нема среће* са *Свакоме се тужи да нема среће* и *Књига каже где га куне мајка* са *Књига каже да га куне мајка*), то не значи да је такве замене препоручљиво вршити. Напротив, треба поштовати право писца, одн. говорника, на употребу онога језичког знака који му се спонтано намеће, јер се он не намеће случајно него га у дотичним језичким приликама диктира потреба да се пред декларативног *да* и нијанса начинског (с *како*), односно месног (са *где*) значења.

749. Уколико је потребно истаћи начин вршења одговарајуће радње над констатовањем да се она само врши, то се остварује у-

¹ Наш језик књ. VI (1939), стр. 205—208.

потребом везника *како*, и при којем реченица остаје изрична, наравно, али нарочите врсте изрична реченица, којом се исказује на који се начин врши радња у њеном предикату и у којој се *како* не може заменити са *да*. У реченици: *Онај дошавши кући не каже својој браћи како је код зета прошао*, замена *како* са *да* никако не би била могућа зато што реченица са овим везником има друго значење. Њом се казује је ли, рецимо, код зета прошао добро или рђаво — оцењује се, дакле, како је прошао код зета. Међутим, зависном реченицом у облику са *да* констатује се само да је прошао код зета, и ништа више¹.

А тако би исто и у реченицама као што су: *Павле рече да не иде док не види како ће дејствовати нови лек*. (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 119). — *Занимљиво је било гледати како људи постају малодушни и изгубљени* (исто, 102) и слично, — замена везничког прилога *како* везником *да* мења њихов смисао, зато таква замена и није могућа.

У свему су таквога типа реченице које се по облику ни у чему не разликују од поредбено-начинских реченица, а које имамо у примерима:

Гледај, вели, како је близу до мене Турчин, а не смијем га посјећи (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 129). — Још га је јаче пекла мисао како се заиста свијет морао држати (В. Цар Емин, Нове борбе, 24). — Ти знаш како се овакве ствари срећују на другој страни (Исто, 22). — Просуди како бих ја могао дирати новац без твоје приволе (Исто, 16). — Помисли како би га он тек бранио (Г. Домановић, Марко Краљевић по други пут... 31). — Он ужива гледајући како се заблиста према сунцу Цркино оштро крило (В. Петровић, Голубица с црним срцем, 52). — Он ми објашњава како ћу ићи (Р. Петровић, Африка, 8). — Стану под зид у завјетрину и гледају како бура пјени и праши по мору (В. Калеб, Новела, 184). — Поче да говори с великим уживањем како се девојка пропињала према копитцу (А. Исаковић, Папрат и ватра, 49).

По односу своме према управним ово су, ситаксички дакле, праве изричне реченице у функцији допуне говорења, мишљења, осећања чулима и глагола унутрашњег расположења. А посебног су карактера по томе што у њима није тежиште на констатацији да се вршило или извршило оно што се казује њиховим предикатима већ на изношењу начина како се то вршило или извршило.

¹ Исп. оно што се о томе говори у Нашем језику књ. XV н. с., стр. 138.

Анализом синтаксичких функција ових реченица лако се уверити да су то и код њих као код осталих изричних реченица најчешће функције објекта, свеједно је да ли правог или неправог објекта, управног глагола. У последњој реченици — поћи ћемо по примерима обрнутим редом — каже се да неко говори о пропињању девојке према конопцу; у другој од краја да они на које се тамо мисли гледају буру како се пени и пуши по мору; у трећој да су бјекат објашњава начин идења итд.

Али изричне реченице овога типа могу бити и у другој којој функцији — у функцији атрибута, рецимо, ако се односе на именицу, као у реченици: *Посматра учитеља како говори и другове како одговарају*, у којој су како говори и како одговарају атрибути именица *учитељ* и *другови*.

А у таквим реченицама зависним од безличних израза типа: *Било је најчудноватије како се улази у те куће* — изрична зависна реченица је у ствари оно о чему се ту говори да је било најчудноватије; *како се улази у те куће* (управо *начин улажења у те куће*) у функцији је субјекта.

750. Нису необичне, него су, штавише, доста честе изричне реченице без икаквих везника, као што су: *Онда су говорили: спржиће нас Турци* (С. М. Љубиша, Приповијести, 37). — *А вјеруј ми, незнана делијо, једнаки је душманин и мени и теби тај дужд* (Исто, 44). — *А било је јасно: савезници имају свега* (Б. Госић, Покошено поље, 60). — *Обећао сам ти — нећеш дуго чекати* (разг.).

Познат је принцип да се у писању зависне реченице не одвајају никаквим знаком од управних. Тај принцип је применљив и у случају када између тих реченица нема никаквог спољног знака везе, никаквог везника (као у овде наведеном другом примеру, где је зарез дошао да се њим одвоји вокатив, а иначе га ту не би било). Али је врло обично и одвајање тих реченица од управних — двома тачкама или цртом, као овде у првом и у последња два примера.

751. Посматрањем сваког од наведених примера изричних реченица посебно није тешко утврдити да су све ове реченице временски, индикативно или релативно, употребљене — зависно од тога према којем се моменту њихово време одређује, према временском периоду говорења или према другом коме тренутку. И само у овоме другоме случају, те су реченице релативно, а у првим апсолутно временски, дакле — индикативно употребљене. Ми ово нарочито наглашавамо зато што је у нашој науци једно време преовладало мишљење

да се све зависне реченице искључиво релативно временски употребљавају.

Утврђено је, међутим, да је то мишљење неодрживо¹. А овде упућујемо на примере из тачке 748, које можемо поделити на оне у којима је предикат зависних реченица употребљен у индикативу, презенту или перфекта (то су сви примери од првог из народне приповетке до примера из М. Лалића) и на примере од следећег, из С. М. Љубише — с релативно употребљеним предикатима у изричним реченицама. У ово не може бити никакве сумње зато што се у сваком од првих констатује да се у време говорења нешто врши или нешто јест, односно да се радња вршила или је нешто било пре тога времена. А у другим се предикатима изричних реченица казује да су радње, односно стања текла у времену или пре времена означеног глаголом главне реченице које није временски период говорења него неки други тренутак. То нам недвосмислено говоре глаголски облици у реченицама од којих изричне зависе. И у даљим примерима изричних реченица, у онима које се за главну везују везницима *како* и *где* — у прва четири из става а) предикати су индикативно, а у свима осталим релативно употребљени. Тако су исто у пет првих примера из става б) (с везником *где*) предикати изричних реченица у индикативу, а у последња два у релативу.

752. а) По синтаксичком односу изричне реченице према онима од којих зависе најчешће су врста њихова објекта: *Видиш да немам никога* (да ово потврдимо са неколико наведених примера изричних реченица) — значи: *Видиш моје немање никога; Неко прича да му је видео главу — Неко прича о гледању његове главе; Осећа да му свака жилица дрхти — Осећа дрхтање сваке своје жилице; Не веле да сам их преварио за пушку — Не говоре о моме варању...; Пуче глас по граду као муња да је Фурлан погинуо — Пуче глас по граду као муња о Фурлановој погибији* итд.

б) Али оне могу бити и у функцији других делова реченице — понекад рецимо у функцији субјекта. Тако изричне реченице које објашњавају садржину безличних реченица и израза као у примерима: *Срамота је пред људима да се јавно говори неистина* (разг.). — *Није право да моји кукурузи пропадну* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 27). — *Жалосно је да он патикад му можемо помоћи* (разг.) и сл. изричне су реченице субјекти, а ре-

¹ Види о томе у мојој књизи *Функције и значења глаголских времена*. Посебна издања Српске академије наука и уметности СХХП, Одељење литературе и језика књ. 20. Београд 1967, стр. 12. и 13, 31. и 32, — где се износе и друга мишљења о овоме питању.

ченице, односно изрази од којих оне зависе њихови су предикати. У то ћемо се уверити кад мисли казане овим реченицама дамо у облику: *Јавно говорење неистине је срамота пред људима; Пропадање мојих кукуруза није праведно и Његове патње су жалосне кад му можемо помоћи.*

753. Вољне (волунтативне) реченице. Изричне су, шире посматрано, и реченице којима се износи садржина глагола и израза унутрашњег расположења у виду захтева, жеље, жаљења, настојања, плана, готовости, спремности, паде, претпоставке, сигурности, способности, потребе, неминовности вршења још нереализованих или неизвесно реализованих процеса. Тај, свима њима заједнички, модални карактер везује ове реченице у посебну врсту изричних реченица, које ми, с правом, по своје мишљењу, називамо овим њима заједничким именом. Поред временски употребљених изричних, како видимо, постоје, дакле, и друге, модалне изричне реченице. И према томе имамо две врсте по облику индикативних изричних реченица и то индикативне изричне реченице, о којима је било речи у непосредно претходним ставовима (у тач. 748—750) и модалне изричне реченице, о којима ће тек сада бити речи.

а) Ако је овим реченицама модалност заједничка, то не значи да се оне не разликују између себе. За неке од њих постоје, штавише, и посебни називи у уџбеницима и у синтаксичкој литератури. Често се, нпр., говори о императивним реченицама, и о жељним (оптативним) — као о зависним реченицама посебне врсте. А ове се, за разлику од других волунтативних реченица, разликују по томе што се често јављају и у самосталној употреби. Самостална је свакако прва реченица с везником *да* у Његошеву стиху: *Да радимо да их помиримо* (Горски вијенац, стих 728) као и његова реченица: *Нек'враг прождре, покопа сатана* (Петар Петровић Његош, Горски вијенац) и друге реченице с речцом *нека* за почетку као што су: *Нека човјек ужива* (В. Калеб, Смртни звуци, 20) и *Нека тата сам иде у Париз* (Б. Босић, Покошено поље, 388) и др. Такве императивне реченице врло су честе у језику писаца, како старијих тако и новијих, а и у свакодневном говорном језику најновијег времена. И нема места претпоставци какву чини А. Мусић, да у примерима типа: *Двије птице, да вас бог убије* — постоји некаква неизречена хипотетичка реченица, којој управо припада реченица са *да* као експликативна...¹ Такве реченице са *да*, као и оне са *нека*, међутим, и саме су

¹ У студији: *Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 142, стр. 92. Мусић (погрешно, свакако) мисли да неизречена хипотетичка реченица заједно с изричном реченицом са *да* (или са *нека*) чини жељну реченицу.

за себе врло јасан случај жељних, односно императивних реченица. И њих не треба везивати ни за какве друге реченице. Оно што ту у језику постоји, то је облик вокатива од имена појма, коме је намењено оно што се императивном (или жељном) реченицом казује (*Побратиме, Краљевићу Марко, да ти мени о јесени доћеш* — нар. песма; *Мој ујаче, Црнојевић Иво, да ја теби јадне јаде кажем* — исто; *Слуго моја, Тодоре везире, да ми идеш бијелу Лећану* — исто) и који је, као у овде наведеним стиховима, изречен, али који то и не мора бити, нити га често има у језику. Нема га ни у наша неколика мало више наведена примера. Код Мусића пак, на означеном месту, налазимо примере и за једно и за друго. А налазимо и примера са изреченим императивним речцама: *де, хајде* и сл. типа: *Де да ронимо*. Још је најчешће облик вокатива употребљен заједно с тим речцама: *Хајде, стрико, да идемо у чету* — нар. приповетка; *Дете, браћо моја и дружино, / да ми овђе ватру наложимо / од пушака нашијех кундака* — нар. песма; *Дај да једну покупи војску / да удримо на Рудине с њоме* (Друга овде већ није жељна, него намерна реченица, а њу је Мусић уврстио међу жељне зато што је претпоставио да је она, као и претходна, која је, свакако жељна, зависна од „инвитативне“* речи *дај*, а не од жељне реченице *да једну покупи војску*). Али је *дај*, као и *стани* и *ходи* и други неки императиви — већ права реченица за себе, иако је функција и ових императива као и у већ споменутих инвитативних речца. И реченице зависне од таквих императива више већ нису императивне него намерне, или бар нијанса намере у њима није слабија од императивне нијансе. Управо стих из народне песме: *Ходи, Мехо, да се помиримо* може се схватити као да је њим речено *доћи* (тј. изврши радњу долажења) да бисмо се могли помирити, у коме је случају реченица са *да* — намерна. А то, наравно, може значити што и *Хајде да се помиримо*, тј. — учинимо помирење, где је *хајде* само речца за подстицање, која ипак припада једној самосталној императивној реченици. Уз претпоставку да је у анализираном примеру другим делом изречена намера — поред зависне намере, у њему имамо и главну реченицу у облику императива *ходи* — у свему, дакле, једну сложену реченицу коју чине главна и зависна намерна реченица.

б) Самосталне жељне реченице се често употребљавају у народу, више код сеоског становништва него код градског, као благослови, као заклетве и као клетве: *Да си здраво, дели Страхин бане*

* *Инвитативан* је добро наћен заједнички назив за све те речи којима се у ствари скреће пажња на нешто ономе коме је императивна реченица упућена, а значи *дозиван*.

(нар. песма); *Млад јуначе, да те бог убије* (исто); *По богу да си ми брат* (нар. приповетка). — *Бог нека нам се смилује* (Б. Ђосић, Покошено поље, 126).

754. Све реченице зависне од облика императива неког глагола говорења какву имамо у овоме Нушићеву примеру сложене реченице: *Реци му нека одмах упрегне фијакер* (Дела V, 17) — јесу императивне зависне реченице.

И не само реченице зависне од императива већ и све реченице зависне од било кога облика неког глагола говорења кад се њима коме каже да нешто ради или уради — јесу императивне или императивним сродне реченице, какве имамо у примерима:

Тражи од ње да јој плати дуг (В. Назор, Изабрана дјела, 93). — Нешто проговорило из воде и саветовало Раду Неимару да нађе двоје нејаке деце близнади (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 25). — Договоре се да сви гледају нетремице (Исто, 26). — Са сузама га је преклињала да се повуче у кућу (Р. Маринковић, Руке, 47). — Било је разборитих опћинских одборника који су предлагали да се Виско врати у службу (Исто, 29). — Треба га наговорити да све прође без тужбе (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 30). — Он пружи запис и објасни да се добро умота у крпу (Б. Сијарић, Бихорци 36). — Мајка је нарочито захтијевала од Алме да она покуша проникнути (Ј. Барковић, Алма, 8).

755. а) А реченице зависне од глагола: *желети, зажелети, жудети, воleti, марити* и сл. јесу зависне **жељне реченице** као што су:

Грађани су хтјели* да се злато одмах пораздијели (В. Назор, Изабрана проза, 39). — Сада би они хтјели да ја њима служим (Исто, 55). — У исто време желео је да завири у један од тих тамних вучјих улаза (Б. Ђосић, Покошено поље, 47). — Ја бих волео да останем с вама (Исто, 105). — Отац је хтео да први поведе по граду (В. Петровић, Изабране приповетке, 68). — Дошло ми је да срце ишчупам (Исто, 168). — Воли она да то лијепо прође (Х. Кикић, Дедија, 7). — Жена је желела непрестано да дође у његову земљу (Р. Петровић, Људи говоре, 293). — Више волим да овако гледам (М. Лалић, Лелејска гора, 15). — Жучно је да кроз густе гране расцветаног шљивика види оно зачим му срце куца (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 16). — Зажеле да постане одузета (А. Исаковић, Папрат и ватра, 42). — Кличко

* Оваде је глагол *хтети* употребљен у значењу *желети*.

је волео да прави пиштаљке од зове (Исто, 67). — Није марио да је поново сретне (разг.).

б) Тако исто и реченице зависне од свих других глагола и израза унутарњег расположења и њима сличних, као што су: *бојати се, плашити се, страховати, допуштати, заслуживати, захтевати, надати се, намеравати, настојати, очекивати, омести, ометати, планирати, припремати се, пристајати, умети* (и знати у томе значењу), *успети, бити вољан, бити способан, бити спреман* (и њихови видски парњаци, уколико их имају, наравно) и сл. — заједно с већ навођеним иду у вољунтативне реченице. А такве су:

Не заслужује да се о њему добро напише (В. Назор, Изабрана дјела, 103). — Покуша да стигне (Исто, 110). — И то ју је спречило да одмах уочи ону очекивану (В. Петровић, Одабране приповетке, 195). — Мора бити справан да убије човека који врећа закон (Исто, 59). — Па ју је дражило да га подсети на најсмешније призоре (Исто, 72). — Сећао се свога детињег заноса кад је покушавао да зброји звезде на ведром небу (Исто, 79). — Ни речи није успео да јој дошапне (Исто, 84). — Али се и нездрава зима припремала да га прихвати (Исто, 162). — Покушају да спасавам једног старца (Исто, 174). — Грађанство захтијева да се тај обичај укине (В. Назор, Изабрана проза, 7). — У Мотовуну су грађани узалуд покушали да се лате мотике, сјекуре и пастирског штапа (Исто, 29). — Нису се још усубивали у долац да обрађују своју земљу (Исто, 61). — Предвидео је тачно шта иследник сме да уради (Б. Ђосић, Покошено поље, 26). — Не зна на коју базу да постави одбрану (Исто, 27). — Он покуша да се пробије (Исто, 39). — Други се рефлектор са Торлака трудио да ухвати први (Исто, 56). — Нису умеле да се довољно радују лепом гласу (Исто, 135). — Усредно је настојала да остави што више магистеровој намени (Р. Маринковић, Руке, 43). — Нису му допуштали да се умијеша (Исто, 40). — Присилили их да исправе погрешан рачун (М. Лалић, Лелејска гора, 19). — Како сам се усудио да завири у један други свијет и живот (Исто, 25). Али није смио да се макне (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 45). — Све се спрема да бјежи пред њим (Б. Ђосић, Глуви барут, 206). — И сад покуша да уклони тјескобу (В. Калоб, Дивота прашине, 9). — И дође му од ништа да заплаче (Б. Сијарић, Бихорци, 16).

А. Мусић¹, а и многи други синтаксичари, ове реченице називају експликативним реченицама. И тај термин је добар. Али га ми ипак не узимамо, не зато што он не би био тачан, него што се њим обухватају и случајеви који нису реченице, већ други део сложеног предиката, коме је први део од којег овај зависи неки глагол или израз непотпуног значења. А ми смо о таквим предикатима и у овој књизи већ говорили.

Мусић је врло добро осетио и у својој студији о реченицама са да показао разлику између примера у којима овакве зависне, код њега експликативне, реченице казују садржину говорења, осећања и сазнања означеног глаголом или изразом главне реченице и оних у којима треба да нешто наступи као израз воље, односно расположења. И прве је тачно назвао временским, а друге — оне у којима радња још није реализована — безвременским реченицама. Али би ипак боље било да је место временске и безвременске за њих узео термине индикативне и модалне. Волунтативне, то смо већ рекли, — бројне овде наведене и безбројне њима сличне друге реченице модалне су, наравно. А поред волунтативних има, дакако, и других модалних реченица, о којима ћемо посебно говорити.

756. а) Ми, даље, у поступку сматрамо оправданом Мусићеву анализу која објашњава појаву употребе одричног облика допунског глагола уз управни глагол *бојати се* (а такав је овај облик у реченицама зависним и од других глагола и израза тога значења, уз *плашити се, страховати, страх је*) са истим смислом који тај глагол има у потврдном облику². И *Бојим се да не дођеш* и *Бојим се да дођеш* — своде се углавном на исто (*Бојим се твог доласка*). То ипак не значи да обе оне казују исту мисао. У томе погледу — реченици, модалној дакако, с одричним презентом у предикату еквивалентна је реченица, такође модална, с предикатом у облику футура (*Бојим се да не дођеш = Бојим се да ћеш доћи*) истог, дакле, али потврдног глагола. Иако: *Бојим се да дођеш* такође значи да твој долазак изазива моју бојазан, — уствари твој долазак условљава моју бојазан од нечега другог.

Већ да је реченица зависна и од овога, као и од других глагола и израза унутарњег расположења по синтаксичкој функцији врста објекатске допуне, то и не треба нарочито доказивати (а сасвим је свеједно да ли је то прави или неправи објекат). Када се бојимо нечега — ми то не желимо, односно када нешто не желимо, тога се бојимо. И то је тачно. Тачно је значи да бојећи се нечега желимо

¹ *Rečenice s konjunkcijom „da“ ... Rad JAZU 142. стр. 33—61.*

² А. Мусић, *Rečenice bojazni u grčkom, latinskom i srpskohrvatskom jeziku. Rad JAZU 247, 192.*

да се то не деси. Ми се, тј., бојимо и (у исто време) не желимо да се нешто деси. А како се не желимо и бојимо се садржи једно у другом — не морамо узети оба глагола него само један — *Желимо, рецимо, да се не деси* или *Бојимо се да се не деси*. Тако и: *Желимо да не дођеш* односно: *Бојимо се да не дођеш*. Овим математичким извођењима долазимо до образложења једначина:

Бојим се да дођеш = Бојим се твог доласка

Бојим се да не дођеш = Бојим се твог доласка, —

из којих се намеће закључак да један језички знак (одрична речца не) овде не значи сүштинску промену у значењу. А то је, међутим, лингвистички, па и логички, тешко схватити. Али, да логику оставимо логичарима, — лингвистички, граматички, рекосмо мало пре, не уноси промену у значење.

б) У одричним облицима перфекта и футура имамо у ствари исто, али ипак по нечему нешто друго. У реченици зависној од *бојати се* и других глагола његова значења потврдни и одрични глаголи визуелно су исти, али по интонацији реченице један и други облик осетно су различни. *Бојим се да није дошао* — значи: Могуће је да је дошао и ја се тога бојим. А исто тако: *Бојим се да није дошао* значи и: Могуће је да није дошао и ја се тога бојим. У првом случају се бојим његова доласка, а у другом његова недоласка. А у оба се случаја то каже истим речима, али различном интонацијом. У првом случају, у случају бојазни од доласка, реченични акценат је на радном придеву (*Бојим се да није дошао*) а у другоме, тј. у случају бојазни од недоласка реченични акценат је на одричном облику помоћног глагола (*Бојим се да није дошао!*). Тако ће се исто и у футуру са исказивањем бојазни одричним предикатом нагласити инфинитив дотичног глагола (*Бојим се да неће доћи*), а у реченици истог облика кад се њом изриче бојазан од недоласка реченични акценат је на помоћном одричном глаголу (*Бојим се да неће доћи!*).

757. У вези с констатацијом да реченице зависне од истих по облику глагола могу бити и индикативне и модалне, треба истаћи да у реченицама зависним од глагола унутрашњег расположења када оне означавају процес или појаву као готову чињеницу, као нешто што је било или бива, односно јест, у време онога што се констатује управним глаголом — као спољни знак везе у српскохрватском језику много боље одговара везник *што* него везник *да*. Доиста, да у реченицама као што су: *Боже милостиви! Шта је то да сам заслужио само један новчић за целу годину дана* (нар. приповетка). — *Чудила се Омерова мајка, да јој Омер доле*

не долази (нар. песма). — *Црне очи што ме не гледате? А зар сте се на ме расрдиле да ја тужна мало дара носим?* (исто). — *Он се зачуди овим даровима, пак упита ову трећу бабу шта ће рећи да му је она најпрва дала мало круха, потоња лешник, а она орах* (нар. приповетка) — и њима сличним стоји везник што место везника да — њихов прави карактер био би свакако разумљивији. У томе случају било би јасније да се у таквим зависним реченицама износи реална стварност, да су оне, дакле, индикативне реченице и да иду или у односне (прва и последња) или у узрочне — друга и трећа сада наведена реченица.

У овоме имамо још једну потврду да се зависне реченице употребљавају и индикативно, како смо то и раније истинчили, па и другде и овде (у тач. 750) одређеним примерима поткрепили своје схватање и доказали оно што су и други, истина, гдекоји граматичари тврдили да се не може одржати мишљење о временској употреби глаголских облика једино у релативу¹.

758. У изричне реченице иде **посредни (индиректни) говор**. И то не у изричне реченице само временски употребљене већ и у волунтативне. У ствари, индиректни говор ни по суштини ни по облику није ништа друго него једном зависном реченицом изнета садржина глагола говорења. А то су управо и временски употребљене изричне као и модалне императивне реченице. Да је у томе с њима идентичан посредни говор, то је лако закључити из примера:

Мати отиде к цару и каже му да у двору њена сина има свашта боље него у његову (нар. приповетка). — *Он му каже да је одавна онуда прошао* (исто). — Овамо наравно иду и сви већ наведени примери изричних реченица зависних од глагола говорења. Између осталих и: *Не веле да сам их преварио за пушку* (Лалић). — *Јурић је пак говорио да га је Јоже преварио* (В. Назор). — *Свакоме се тужи како нема среће* (Љ. Ненадовић) — и још неки примери за временску, индикативну и релативну, употребу глаголских времена у дотичној изричној реченици, односно у индиректном говору. Посредни говор, дакле, није ништа друго до зависна изрична реченица којом се нечије мисли тачно преносе, али посредно, не свагда у облику у коме су изречене, па можда и ређе у томе облику.

759. Када се нечије мисли тачно и дословно преносе у ономе облику у коме их је тај и изговорио, онда је то **непосредни (директни)**

¹ Врло детаљно, ово је питање — мада не без омашака — расправљено на употреби времена у језику Вука Караџића млади синтаксичар Р. Симић у раду *Глаголска времена у зависним реченицама* (Наш језик, књ. XV н. с., стр. 1—57. и 121—157).

говор, у коме би исте мисли садржане у сложеним реченицама биле исказане у облику: *Мати отиде к цару и каже му: „У двору мога сина има свашта боље него у твојем“; Он му каже: „Одавна сам овуда прошао“; Не веле: „Преварио нас је за пушку“; Јурић је пак говорио: „Јоже ме је преварио“; Свакоме се тужи: „Немам среће“.*

760. У примерима које смо дали за посредни и непосредни говор, у којима се износе садржински исте мисли, али у различним облицима, — ту разлику не чини само употреба везника (да и како) за везивање посредног говора, који је, према томе, и по облику права изрична реченица, него су и облици предиката, а често и други који члан реченице друкчији. То се јасно види из наведених примера.

а) У више случајева пак између посредног и непосредног говора једина је разлика у томе што дословно навођење туђих мисли у непосредном говору у облику, дакле, у коме су казане, не зна, наравно, ни за какве везнике, док су све остале речи и облици речи потпуно исти као и у посредном говору. А кад у вези са овим поновимо већ (у т. 750) констатовани факат да се изричне реченице често употребљавају и без икаквих везника, онда у тим случајевима посредни и непосредни говор не знају ни за какву разлику у облику. Ти случајеви нису много ређи од оних у којима се посредни и непосредни говор међусобно разликују. То ће се видети из примера као што су: *Милош му одговори да оно није војска него да су оно сеоски кметови који иду да чују царски ферман* (В. Караџић, Скупљени ист. и етногр. списи, 173). — *Говорка се да им је он неком приликом и судио* (В. Назор). — *Говоре да му је брат бахат и свадљивац* (В. Петровић). — *Баруни су говорили да су племићка права много старија од опћинских* (В. Назор). — *Говорка се да је њихов број из дана у дан растао* (Исти). — *Кажу да се тешко сања када се спава у ципелама* (Р. Маринковић). — *Све то оговара и клевете и шири гласине како Блитва данас устава нема* (М. Крлежа). — *Олаф Кнутсон примећује како он није ни дворјанин ни улицица* (Исти).

б) У овим и свим другим оваквим случајевима, у којима се преносе туђе речи или се констатује нешто што се не тиче лица која учествују у говору, — осим изостављања везника и, с тим у вези, евентуалне измене реда речи, ништа се не мења ако се зависна реченица препнесе дословно у облику у коме ју је дао онај што ју је употребио. Сада навођени примери посредног и у непосред-

ном говору имају облик: *Милош му одговори — оно није војска него су оно сеоски кметови; Говорка се: он им је неком приликом и судио; Говоре: брат му је бахат и свадљивац; Баруни су говорили — племићка су права много старија од опћинских; Говорка се: њихов је број из дана у дан растао; Кажу — тешко се сања када се спава у ципелама; Све то оговара и клевете и шири гласине: Блитва данас устава нема; Олаф Кнутсон примјењује — он није ни дворјанин ни улизица.*

в) То су у свему исто и облици тих реченица употребљених у посредном говору без везника што је, рекли смо мало пре, сасвим могућно (исп. и примере типа: *Кажем ја увек: ниси ти Растислав него Распислав* (И. Андрић, Проклета авлија, 6). — *Причао сам ти — тада сам изгубио све своје имање* (говорни језик), из којих се види да су ти случајеви обични и када се износи нешто што се тиче једног или другог говорног лица. — А када наиђемо на такве случајеве преношења туђих речи зависних од глагола говорења, које се овако обично од управне реченице у писању одвајају двема тачкама или цртом, — ми их убрајамо у посредни говор. Уколико је пак потребно нарочито истаћи да су таквом зависном реченицом изнесене мисли пренете дословно онако како су изречене, онда се то у писању означава посебним знацима — стављањем две тачке иза управне реченице и обележавањем знацима навођења онога што од те реченице зависи. На тај се начин обележава непосредни говор и када се он и облички разликује од посредног говора.

761. а) И волунтативне, изричне модалне реченице, зависе од глагола говорења, а од ових овде мислимо на императивне зависне реченице, такође су посредни говор, који имамо у примерима: *Ја сам мало прије наложио горостасу да дође о Ускрсу у Копар* (Б. Назор, Изабрана проза, 8). — *Јоже их опет савјетоваше да потуку те силнике и освете галеота Илију* (Исто, 34). — *Договорише се да не лију крв, али да никако не пусте грађане преко зидина* (Исто, 34). — *Медвјед му онда рече да јој окреше гране* (нар. приповетка). — *Млаћа два брата рекну старијему да он свога коња закоље* (исто). — *Сестри својој и дјевојкама оштро запријете да никоме не казују* (исто) — и у многим другим њима сличним случајевима.

б) Ове би реченице претворене у непосредни говор гласиле: *Ја сам мало пре наложио горостасу: „Доћи о Ускрсу у Копар“; Јоже их опет савјетоваше: „Потуците те силнике и освете*

тите галеота Илију“; Договорише се: „Не лијмо крв, али не пустимо грађане преко зидина“; Медвјед му онда рече: „Окреси јој гране“; Млаћа два брата рекну старијему: „Закољи свога коња“ и Сестри својој и дјевојкама оштро запријете: „Никоме не казујте“.

в) С обзиром на то што се садржина глагола говорења којима се изриче заповест увек упућује лицу или лицима с којима се говори и да то могу бити само говору присутна лица (1. и 2. граматичко лице), а да се лицима која не учествују у говору заповест само посредно може преносити — разумљиво је да непосредног говора с императивним значењем не може бити у облику 3. лица без императивних везника да или нека. Ипак се може рећи да једна изрична реченица зависна од глагола којим се изриче заповест, типа: *Заповиједа се проту Звани да сутра у зору зајаше коња и поведе Велог Јожу у град* (Б. Назор, Изабрана проза, 17); *И захтијевао је да му се помакну међаши* (Исто, 17); *Грађанство захтијева да се тај обичај укине* — и у непосредном говору могу бити у истом овоме облику или, нешто чешће можда, у истом облику са заповедном речцом нека: *Заповиједа се проту: „Нека сјутра у зору зајаше коња и поведе Велог Јожу у град“; Захтијевао је: „Нека ми се помакну међаши“ и Грађанство захтијева: „Нека се тај обичај укине“.* У другом примеру, где се оно о чему се говори тиче говорног лица, с једне стране, ова околност захтева да се облик речи којом је то обележено измени. А, с друге стране, све остало, дакле и *да*, може остати као и у посредном говору, јер се поред *нека*, како је познато, и *да* може употребљавати као императивна речца; и тај се, као и други такви примери, може пренети непосредним говором у облику: *Захтијевао је: „Да ми се помакну међаши“.*

762. У изричне реченице иду и зависно-упитне реченице. То је, уосталом, и сасвим разумљиво када се, с једне стране, зна да ово нису самосталне, већ као што се у њихову називу каже, зависне реченице, али да имају облик упитних реченица. А с друге је стране опет јасно да се питања и постављају с циљем да се сазна шта се каже, односно, шта се осећа или мисли о ономе о чему се пита. Зависна питања, према томе, нису ништа друго него садржине глагола говорења, осећања и мишљења — у ствари, дакле, изричне реченице. У све ово ћемо се уверити ако наведемо неколико таквих реченица међу које иду: *Причајте нам шта се догодило.* — *Казуј, баба, јеси ли вјештица.* — *Узбуђена ластавица питала је ко је видео велику двокрилну птицу изнад града.* — *Прво*

је изложио шта све треба предузети за обезбеђење. — Ја нисам ни помислио како ћемо се вратити. — Тек у туђини човек осети у чему су дражи завичаја. (Ови су примери раније узети из појединих књижевних дела, дневне штампе и свакодневног говорног језика, а овде их преносимо из своје школске граматике, II издање, стр. 328). — *Непрестано је мислио како би Аганлију од тога одвратио* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 62). — *Нека дође да види како се новац баца и како овде ништа не важи* (Љ. Ненадовић, Целокупна дела X, 10). — *Имао сам прилике да чујем неколико пута како објашњава разна питања* (М. Крлежа, Банкет у Блитви, 73). — *Непрестано је питао шта да се ради* (И. Андрић, Приповетке I, 70). — *Мало би погледали како сте се смјестили* (В. Калед, Нагао вјетар, 90). — *Није дочекао да чује што она мисли о стану у канцеларији* (Исто, 87). — *Домаћица изађе у претсобље и љутито упита ко јој то узнемирава дјецу у поноћно доба* (М. Лалић, На мјесечини, 50).

Да бисмо објаснили карактер ових реченица, ми смо пренагласили елеменат упитности у њима. А он је овде свакако другоразредан јер су ове реченице, мислимо, зависне реченице у сад наведеним сложеним реченицама, по облику дакако упитне, а по синтаксичкоме су односу изричне, допунске реченице, у функцији објекта реченица од којих зависе. Оне, осим тога, иду и у другу једну врсту реченица, у тзв. односне реченице, али се код њих не види на шта се односе зато што се тај део не изриче, већ саме зависно-упитне реченице преузимају функцију и тога дела коме су оне одредбе. Ипак, постајући функционално оним што су ти неизречени делови у односу на реченице од којих зависе, оне врше функцију њихових допуна, управо њихових објеката, правих или неправих, као, уосталом, и све изричне реченице. Ово се јасно открива њиховом анализом. *Причајте нам шта се догодило у ствари значи — Причајте нам о ономе што се догодило* (о догађају), а: *Тек у туђини човек осети у чему су дражи завичаја — Тек у туђини човек осети оно у чему су дражи завичаја* итд.

763. Посебно место међу изричним реченицама заузимају такве ове реченице које нису допуна глагола већ допуна именица или придева, и прилога чак. А различне су од осталих изричних реченица и по томе што нису само допуне управних речи него и њихове одредбе. На посебни карактер ових реченица указивано је и раније у науци

о српскохрватском језику¹. О њима, прво, треба рећи да се не могу свакад сматрати посебним реченицама, већ су често и други делови сложених предиката у којих су први делови именички, придевски или прилошки изрази непотпуног значења, о којима се у овој књизи на више места говори (в. тач. 611. и 702), па ћемо овде само подсетити на такве случајеве навођењем по једног примера какви су: *Дужност му је да пожали једног сиромаша* (Р. Маринковић, Руке, 27). — *Био је увјерен да су га позвали у бријачницу за забаву* (Исто, 32). — *Потребно је да се то извиди* (разг.), — где управна реч и оно што објашњава њену садржину чине једну реченицу.

а) Али су врло чести случајеви употребе таквих изричних реченица зависних од именице или придева као делова других, управних реченица, према којима су ово посебне, мада од њих, односно од њихових делова, зависне реченице. Такви су случајеви у врло широкој примени и у савременом језику, како у језику писаца, тако и у говору свакодневне комуникације, за шта наводимо примере:

Испричао сам му све и изразио мишљење да би та бакина илузија могла придонијети оздрављењу болеснице (В. Назор, Изабрана дјела, 115). — Изгубио је вољу да и даље слуша своје сапутнике (В. Петровић, Сабране приповетке, 257). — Новак се једино брани тиме да он није могао пуцати (Исто, 60). — Већ би било вријеме да то престане (Т. Ујевић, Проза, 14). — Гроб је дивна прилика да се буде племенит (Исто, 21). — И нема примера да је икад ико устао да кога разувери (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 27). — У тешкој је недоумици да ли је добро учинила (Ј. Барковић, Алма, 7). — Једино што знам јест жеља да студирам (Исто, 18). — Нико нема времена да сазна (М. Лалић, Лелејска гора, 17). — Најважније је на свијету наћи неки сигуран начин да се живот сачува од те напасти (Исто, 21). — Сматрао сам дужношћу и срећом да себе и друге чувам од гријеха (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 12). — Наводи га на мисао да је све ово већ раније смишљено (Б. Ђопић, Глуви барут, 162). — Схватише његово махање као неко бодрење да се крене без страха напријед (Р. Маринковић, Руке, 31). — Даде Барделли знак

¹ А. Мусић у често спомињаној расправи: *Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku*, као посебну врсту експликативних реченица даје њихове примере у којима се оне односе на придеве (Rad JAZU 142, стр. 52. и 53) и на именице (на истоме месту, стр. 53—56). А у загребачком часопису Jezik XIV, Z. Degossi у чланку *Odnos između atributnih rečenica i imenice u glavnoj rečenici* — између осталог говори (стр. 9—11) о агрибутском карактеру реченица с везником да.

да пође за њим (Исто, 49). — Све јаче и јаче долазила му је жеља да разговара с Учом (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 39). — Нитко није имао воље да одговори (В. Калеб, Дивота прашине, 22). — Ово му је дапас био први корак да загази горе у планину (Б. Сијарић, Бихорци, 5). — Једном јој дође мисао да баи устане и поше се на таван (Исто, 29). — Истовремено [је] изразио наду да могу бити предузете акције (Политика од 15. IV 1968, стр. 2, стубац 2). — Могу бити предузете акције да се реше садашњи и спрече будући конфликти (на истом месту).

Као све изричне реченице (и експликације уопште) тако и ове изражавају садржину управне речи. И оне су с те стране посматране њихове допуне. У последња два примера (да анализом почнемо од њих) говори се да је онај о коме је реч изразио наду у могућност предузимања акција (у првом од њих) и да могу бити предузете акције решења садашњих и спречавања будућих конфликта (у другом). У синтагме претворене зависне реченице заједно с речима на које се односе — у ствари су шире синтагме: *нада у могућност предузимања акција* и *акције за решење садашњих и спречавање будућих конфликта*, у којима су *нада* и *акције* њихови управни делови, а *у могућност предузимања акција* и *решење садашњих и спречавање будућих конфликта* — допуне. Па када су допуне језички елементи у које смо претворили одређене реченице, не мењајући при том ни њихову синтаксичку функцију ни смисао онога што се њима износи — допуне су свакако и те реченице. То је измешало схватању оних који су тумачили функције ових реченица, а који су, посматрајући их с друге стране, овакве изричне реченице зависне од именских речи, и не без разлога, оцењивали као њихове одредбе¹. И донста: *нада у могућност предузимања акција* јесте *нада* посебне врсте, као што су и *акције решења садашњих и спречавања будућих конфликта* — акције такође посебне врсте. А то значи да су уже синтагме: *у могућност предузимања акције* и *решења садашњих и спречавања будућих конфликта* — и одредбе речи *нада* и *акције*, да су тј. њихови атрибути. А то су свакако и изричне реченице претворене у те синтагме без промене њихових синтаксичких функција и без промена њихова значења. И ово је јасан доказ да и зависне реченице, као и зависне синтагме и поједине речи, у зависности од тачке посматрања, могу бити или допуне или одредбе, иако се, много чешће наравно, зна или су допунске или одредбене. Сличном анализом и осталих наведених и свих других примера изричних реченица, зависних од именских речи које су, и то треба

¹ Овде мислимо на аутора мало пре цитиране расправе: *Однос између атрибутивних реченица и именица у главној реченици*.

истаћи, претежно модалне, дакле, волунтативне реченице, а много ређе индикативне — доћи ћемо до истог закључка о њиховој двофункционалности у односу на речи од којих зависе.

б) Већ о двофункционалности оваквих реченица зависних од придева не може се говорити. Анализом примера: *Колико су само људи приморани да се одрекну својих душа* (Т. Ујевић, Проза, 32). — *Јеси ли сигуран да не постоји?* (М. Лалић, Ледејска гора, 24). — *Нисам био сигуран да сам остао потпуно чист* (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 32). — *Била сам жељна да се с тобом слатко изразговарам* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 46) — и њиховим претварањем у синтагме (*Људи приморани на одрицање своје душе, сигуран у непостојање, сигуран у остајање потпуно чистим, жељна разговарања*) јасно видимо да су с тим реченицама у истој функцији употребљене синтагме само допуне, а да не могу бити и одредбе. А то што важи за синтагме, свакако важи и за реченице које имају и исте функције и исти смисао.

764. Намерне (финалне) реченице. По односу њихову према реченицама од којих зависе, намерне су сличне изричним зависним реченицама, посебно модалним. Оне исказују циљ ради кога се врши радња главне, односно управне реченице. Намерне реченице су, према томе, за нас, као и изричне, допуне управног глагола, а не одредбе, у које их, неоправдано по нашем мишљењу, убрајају неки синтаксичари¹. За нас је у простој реченици: *Ишао сам у град ради куповине књига* циљ означен синтагмом: *ради куповине књига* — допуна предиката те реченице, па се исто тако у сложеној реченици: *Ишао сам у град да купим књиге* — зависном (намерном) реченицом означава циљ вршења радње истог глагола, и она је, значи, допуна тога глагола.

а) Намерне су реченице поготову сродне с волунтативним изричним реченицама, а од ових најсродније с реченицама за жељу, готовост и спремност. Али су оне различне и од ових. И таква разлика свакако оправдава њихово издвајање у посебну врсту зависних реченица. Док су прве сад споменуте, и све волунтативне реченице, израз садржине основног глагола воље, односно унутрашњег расположења — намернима се зову реченице које изричу намеру ради које се врши организована акција, конкретна радња управног глагола, као у примерима:

¹ У одредбене зависне реченице убраја их и аутор (А. Б. Шапиро) одељка о зависно-сложеним реченицама велике Граматике руског језика Академије наука СССР (В. Граматика русског језика II 2. Москва 1960, стр. 331—335).

Сва три пригну главе да виде што пише (С. М. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 42). — Пошљимо прво дужду заточника нека најпре прекине уговор и предају (Исто, 38). — Њих двоје се погдешто хотимично склоне да се деца провеселе (А. Лазаревић, Приповетке I, 171). — Набавио је цвијећа и потражио гнијезда да развесели мотовунске жене и дјечицу (В. Назор, Изабрана проза, 15). — Цијелог прољећа ишле су у Пазин чете да се сакупе, да се ставе у бојне редове (Исто, 30). — Састали се сви дивови да прославе свој успех (Исто, 50). — Ту често поседају зрели, угледни људи да се поразговарају (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 29). — Скупљале би се иза поворке и напрезале да сузним очима још једном угледају главу детета које им одводе (Исто, 36). — Били су већ скинули и опанчиће и чарапе, вероватно да им се осуше (В. Петровић, Времена и догађаји, 419). — Изађе Душан опет на земљу с оцем и матером да изабери све што ће требати за свечарство (В. Петровић, Изабране приповетке, 83). — И он прође банштом да одахне (Исто, 87). — Повратим се много касније да послушам како приповиједају (Д. Шимуновић, Младост, 88). — Прође он поред мајке да је целива у руку (Р. Петровић, Бурлеска II, 31). — Затражи срп да га одмени (Исто, 29). — Узме пушку и сједе на камен да сачека Бошков повратак (Ј. Барковић, Синови слободе, 9). — Нагињао се над столом да се заклони и скрије од противника (Б. Ђопић, Глуви барут, 200). — Васиљ је довукао суве гране да наложи ватру (М. Лалић, Лелејска гора, 15). — У шуми смо сјели да одахнемо (Исто, 24). — Нисам говорио да не пореметим ту узбудљиву игру гољења и бјежања (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 46).

б) Намерне се реченице за оне од којих зависе редовно везују неким спољним знаком, најчешће, као у наведеним примерима, везником да (врло ретко везником еда). А радња која се намерава вршити најчешће стоји у облику презента, као у већ наведеним, или и у облику потенцијала као у примерима:

Стадох се пењати на зидове ограда да бих видио госте на новој цести (Д. Шимуновић, Младост, 91). — Душко скочи да би пешице пришао оцу (В. Петровић, Изабране приповетке, 73). — Завлачио [је] голу руку у жито само ради тога да би се заситио (Исто, 79). — Њима треба да се вратим да бих видео острво (Р. Петровић, Људи говоре, 290). — Он престаје да кује кад најбем да би ме гледао (Исто, 291). — Изнад очију [је]

смјењивала сад једну сад другу руку да би боље видјела ко прилази положају (Ј. Барковић, Синови слободе, 8). — Краде свијетло боговима да би га поклонии пуку (Р. Маринковић, Руке, 29). — Нагло се увлачио под непце да би се изненада појавио (А. Исаковић, Папрат и ватра, 184). — Караборбе је очекивао руску помоћ еда би земљу лакше очистио (Ст. Новаковић, Васкрс државе српске, 63).

Радња управног глагола од којег зависи оно што се казује намерном реченицом врши се с циљем да се омогући остварење онога што се означава самом намерном реченицом. И сасвим је разумљиво што је у њој обична употреба облика за могућност, облик потенцијала, наиме.

в) Намерне реченице с тим обликом врло се често за главну реченицу везују и везничким прилогом како¹:

Сваки покрај свога коња, и миздрак држе у рукама како би одмах узјахали (П. М. Ненадовић, Мемоари, 165). — Продужи да звижди у прсте, да грди Турке, како се не би сетили да је младић погинуо (И. Андрић, Приповетке, 102). — Подижу с времена на време руке увис како би убрзали дисање и рад срца (Исто, 120). — Хоће да створи нови тип феудалне власти како би могао да освоји свијетове на солидној материјалној основи (М. Крлежа, Дјетињство у Аграму, 201). — Нагонили су га да се креће, смеје и говори како би сам себе уверио да је здрав (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 53). — Турци су молили бога да га заустави, сузбије и погаси како би се осујетиле превратничке намере неверника (Исто, 94).

г) Предикат намерних реченица знатно се ређе, мислимо ређе него у презенту или потенцијалу, и уопште врло ретко употребљавао и у облику футура: Узме кијачу и размахну како ће га ударити преко лица (нар. приповетка). — Па погегну тешка буздована / да ће њиме удрит Арапина (нар. песма). Случајеви с везником да и предикатом у футуру ретки су и у народним умотворинама, али се опет срећу и у свакодневном говорном језику у народу, углавном у приповедању, као у примеру: Овај упери револвер на њих како ће их препасти, а не да их побије.

д) Намерне, као и све друге реченице, како се то и из понеког од наведених примера види, могу бити и одричне. То ће рећи да се

¹ Супротно Мусићевој тврдњи, изнетој у студији *Rečenice bojazni i grčkom, latinskom i srpskohrvatskom jeziku* (Rad JAZU 247, str. 201) да се намерне реченице с тим везником употребљавају у старијих писаца, ми их срећемо и код најновијих и најпознатијих од њих.

сложеним реченицама с намерним, као зависним, означава и вршење радње главне реченице не само с циљем да би дошло него и с циљем да не би дошло до вршења онога што означава глагол зависне намерне реченице (указујемо на други по реду међу примерима наведеним у ставу в ове тачке).

Такав случај, међутим, ми немамо у примерима типа: *Он пажљиво тражи не би ли што год нашао* (разг.), у којима намерна реченица, мада почиње одричном речцом *не*, — никако није одрична, нити се у наведеном примеру каже да субјекат главне реченице тражи с циљем да не нађе, него управо да нађе. Оно исто отприлике што би се казало реченицом — *да би што год нашао*. Истина, ту постоји једна нијанса у личном односу према радњи која се намерава вршити или извршити. И у намерним реченицама везаним за главну реченицу са *да би* поузданост да ће се та радња и извршити, односно вршити, није баш велика. У онима пак са *не би ли*, као знаком везе међу реченицама, та је поузданост још и мања.

б) Намерне реченице са реченицама од којих зависе везују се, дакле, везаницама: *да* и *нека* (овим другим знатно ређе), *како*, *да би*, *еда* и *не би ли*. А намеће се питање не употребљава ли се и везник *те* као спољни знак везе намерних реченица са онима од којих зависе. Од ранијих синтаксичара српскохрватског језика на томе се питању, и с разлогом, задржава А. Мусић. Он налази да се у више случајева међу двема посебним реченицама (у сложеној) везаним везником *те* осећа однос главне и зависне намерне реченице. А и ми смо (у т. 712. а), примера ради, за то навели реченицу: *Свако јутро (виле) долазе на језеро те се купају*, и пропратили смо је објашњењем да се може схватити како се њоме каже да виле свако јутро долазе на језеро с намером да се купају. А. Мусић каже¹ да се из таквих примера „разабера сврха глаголској радњи (или намјера субјекта) прве реченице“, па за то наводи примере с везником *те*: „Он (ћакон Стефан) не иде у бијелу цркву, већ он иде у то поље равно, те он се је белицу пшеницу (нар. песма). — *Кад сутрадан Мујо не дође у одређено сријеме с новцима, цар пошаље те га доведу* (нар приповетка) — у којима је несумњиво да је ћакон ишао у равно поље с намером да се је пшеницу и да је цар послао по Муја с намером да га доведу. Јер донста се — продужава Мусић „у овим примјерима из друге реченице и разбира сврха глаголској радњи прве реченице“. Али и поред тога, закључује он, „ипак се не може казати да је друга реченица финална“². Када, најзад, и у овоме дамо за пра-

¹ У овде често навођеној расправи, Rad JAZU 142, стр. 19.

² На мало пре означеном месту.

во Мусићу (ми смо и сами дали своје тумачење, у т. 712 а) и 719. на примерима из савремених писаца) — свакако треба показати како то да реченица којом се казује намера, ипак није намерна реченица. Она то није, мислимо, по синтаксичком односу према претходној реченици јер није њена допуна, као што није ни одредба, већ с њом стоји у напоредном односу, синтаксички је независна од ње. И у нашим, и у два Мусићева, и у другим таквим примерима, с везником *те* немамо међусобно зависне већ, по синтаксичком односу, независне реченице, иако је њихова смисаона зависност несумњива. Међутим, намерне реченице су праве зависне реченице, такве реченице које су по синтаксичкој функцији допуне других реченица. То су, дакле, реченице што означавају још нереализовану радњу ради чијег реализовања се врши конкретна радња главне реченице. Оне су, према томе, свагда невременске — модалне, дакле, реченице — увек, како смо рекли, у презенту или потенцијалу (или одвећ ретко у футуру), који означавају само намеру за вршење или извршење радње, а не никако радњу као реалну стварност. Међутим, у свим примерима реченица с везником *те* и предикатом у облику неког претериталног времена или имперфективног презента имамо радњу управо као реалну стварност, која се извршила или се врши; исп. ... *већ он иде у то поље равно те он се је белицу пшеницу и Цар пошаље* (значи некад у прошлости) *те га доведу* (опет у прошлости)¹.

765. а) Намерне се реченице, у функцији допуне предикатима реченица од којих зависе, по правилу, од њих не одвајају зарезима. То се може видети из свих овде досад наведених примера. Једино ако управна и намерна реченица не стоје у уобичајеном реду, прво управна па за њом намерна, већ обрнуто, онда се, као и све друге зависне реченице у инверзији, тј. када долазе испред управних реченица, и намерне, наравно, одвајају зарезом од њих: *Да не бих сасвим изгорео, ја први пут откако сам у Африци пијем воду онакву какву је дала природа* (Р. Петровић, Африка. Избор, 215). — *Да не запне*

¹ Нешто даље на стр. 23. Мусић, истина, наводи један стих из народне песме с везником *те*: *Но те кумим Богом истинијем! И нашијем светијем Јованом / Ходи мене на Трнову граду, / Те ми крсти у бешици сина, / Нек смо, бего, главни пријатељи* (нар. песма) — као пример за намерну реченицу. Али ми држимо да ће се ретко где (па и у народним умотворинама) наћи још таквих примера намерне реченице. У савременом их језику нема. Ретки су у савременом језику и примери жељних реченица с везником *те*, какве у истој расправи (на стр. 35) Мусић за њих наводи из народних песама: *Бог би дао те би добро било. — Е да бог да те се обесио! / О злу дрву о мом белом грлу. — Е да Бог да два врана гаврана / Те ви мрка опанула крила, / Те са њима више не летели*. А нису данас обичне ни било које друге врсте волунтативне реченице с везником *те*, иако се и у језику новије књижевности може срести по који пример типа: *Не верујем те нас неће бити осамдесет душа* (А. Лазаревић, Приповетке I, 169).

о какав предмет, Алма се прикрадала другом прозору (Ј. Барковић, Алма, 11). — Да би се расанио док не вечера, диже се да обиђе стражу (Б. Божић, Глуви барут, 63). — Да би га сачувао од опасности, задржао га је код себе (М. Лалић, Свадба, 60).

б) А и ако нису у инверзији, понекад „када се осећа да веза намерних реченица с онима што су испред њих није непосредна, испред њих се може писати зарез, две тачке или црта. Исто се тако поступа када се жели нагласити оно што се њима износи” — каже се у Правпису српскохрватског књижевног језика (од 1960. год. на стр. 103) и тамо се у потврду за ово наводе примери: *Ако ли ми на мегдан не доћеш, послаћу ти прећу и повјесмо, да ми предеш гаће и кошуљу и Рече им тада по једну добру ријеч и остави им царевину, да се слажу и да њом управљају*¹.

766. Односне (релативне) реченице. — Овим се именом зову зависне реченице које се односе на неко име у главној, односно управној реченици или на целу ту реченицу, по правилу као њихова одредба. Такве реченице имамо у примерима:

Сваки онај који је пролио крв за своју земљу треба да се рачуна у срећне (А. Лазаревић, Изабрана дела, 141). — Свему томе је крив Јоца, који нас је узео на око (Исто, 25). — Међу онима горе разумијевам ја онај разред нашега друштва који живи од туче сухе крајцаре (Ј. Козарац, Мртви капитали, 36). — Он се никако није могао сложити са данашњим градским одгојем, који је усађивао у женско срце размаженост (Исто, 26). — Он избегавааше сваку помисао која би га на то подсетила (С. Ранковић, Горски цар, 54). — Видели су да је то необуздана природа, која не зна ни за какве препреке (Исто, 41). — Кад би знала за те дуге дане који боле ко крваве ране (Д. Домјанић, Пјесме, 97). — Дубље још негдје за звијездама, које се искре и злате, модра је раван (Исто, 47). — Србија је увек имала људе који су знали бранити и одбранити интересе свога народа (Ј. Скерлић). — После скандала на једном дворском балу испевао је песму Маскенбал на Руднику, која је забрањена чим се појавила (Исти). — Хтио бих наћи благо којим се најбоље помаже (В. Назор, Новеле, 11). — Видим олеанаре пред старинском

¹ Допуштање могућности употребе зареза између намерних, као и других неких зависних, и управних реченица заснива се на схватању А. Белића, према коме се те реченице обично растављају када нису у непосредној зависности, него се, специјално у наведеним примерима, подразумева да испред намерних реченица долази једно неизречено — с тим (Правпис српскохрватског књижевног језика. Београд 1950, стр. 97. и 98).

кућом, у којој сам се родио (Исто, 43). — То је био први луксузни фијакер који је Травник видео (И. Андрић, Травничка хроника, 231). — Ту исту девојку, којој није успевао ни боју очију да види, он је сад могао да гледа изблиза (Исто, 201). — Сваки му је осјећај спутан највећом добити коју никада не признаје у себи да је добио (М. Божић, Курлани, 4). — Оточи то своје олакшање у поточићу суза, које су увијек чисте и негрке кад навиру у првом мајчинству (Исто, 14). — Куне га и прекоревача за пажњу и нежност којом га је толико година нудила (Д. Босић, Корени, 63). — Верују да сам главни четовођа тимочке буне, који је побио неколико среских капетана и официра (Исто, 10). — А њезин живот је прича што кола од уста до уста (А. Ковачић, У регистратури, 169). — Снива да бере мирисне ружице и да се убо на њихов трн, што испод палоба лишћа у потаји вреба (Исто, 87). — Најслађи је хлеб што га сам зарадиш (Д. Босић, Корени, 59). — Нисам ни годину дана проживела, ни као Анђа Толина, што ни хлеба нема да једе (Исто, 57). — Међусобно су се називали хулама што варају народ (Р. Маринковић, Руке, 19). — Коначно се појавила његова жалосна руља, што се у нереду ваљала иза угла (Исто, 37).

У свим овим (и безбројним оваквим) примерима зависне реченице одређују појмове означене оним речима главних (одн. управних) реченица на које се управо зависне реченице односе, па се зато и зову односним (или релативним) реченицама. Синтаксичка функција овакве реченице, дакле, чини одредбеним. А пошто се оне најчешће односе на облике самосталних речи, оне, као и све друге одредбе ових речи, могу бити двојаког карактера, атрибутског и апозитивног. Прве од њих, као и атрибути, одређују раније неодређене, а друге, као апозиције, већ одређене појмове. У свим горе наведеним по два узастопна примера узета су од истог писца. А ми смо их тако распоредили да редовно у првој од њих имамо атрибутску, а у другој апозитивну односну реченицу. Ту је разлику између њих лако уочити. Када бисмо употребили, рецимо, први пример А. Лазаревића без односне реченице: *Сваки онај треба да се рачуна у срећне* — не би се знало који је то сваки онај, значи да управни појам (појам на који се односи зависна реченица) није одређен, и ова је реченица употребљена да га одреди; она је, дакле, у томе и таквим случајевима атрибутска односна реченица — чврсто везана за реч на коју се односи. И у писању се никад не одваја никаквим знаком интерпункције, ни зарезом, наравно. На исти начин у првој по реду Козарчеву примеру без односне се реченице не зна о

коме је разреду нашега друштва реч, што ће рећи да овај појам главне реченице није одређен, и да је односна реченица употребљена да одреди тај раније неодређени појам. И она је, значи, употребљена атрибутски.

Према односним атрибутским реченицама, као њихови корелативи уз управне речи, обично долазе или могу доћи (мада не увек) показне заменице: *онај (она, оно), тај (та, то), такав (таква, такво)*. У наведеним примерима таквих реченица по реду имамо: *Сваки онај* (у примеру из Л. Лазаревића), *онај разред нашега друштва* (из Ј. Козарца), *сваку ону помисао* или *сваку такву помисао* (из С. Ранковића), *за те дуге дане* (већ имамо у примеру из Д. Домјанића). Уз управну именицу *људе* (у примеру из Скерлића) могло би доћи *такви*; уз ону из Назора — *оно (оно благо)*; уз први луксузни фијакер (у примеру из И. Андрића) — *онај*.

Поред наведених показних заменица у тој позицији може стајати, или се претпостављати, и друга која одредбена реч, најчешће заменица *неки*: *Све ме гледа с неком тужном захвалношћу каква се ни замислити тамо међу људима не може* (М. Лалић, *Зло прољеће*, 90). — *Први нам је прискочио у помоћ неки сусед који се честито ни познавао није с нама* (разг.).

Међутим, појмови означени управним речима у другим по реду примерима, узетим из оба сад поменута писца, одређени су већ и пре употребе односних реченица. Када се каже: *Свему томе је крив Јоца* (анализирамо други Лазаревићев пример), зна се ко је крив (крив је Јоца). И односна реченица која је такође одредба истог појма употребљена је да да неку другу карактеристику тога већ одређеног појма. Другим речима: она је, као накнадно додата, употребљена да одреди већ одређени појам. А то значи да је апозицијског карактера. И као таква, она се у писању редовно одваја зарезом од управне реченице. На исти се начин и у другом Козарчеву примеру зна с којим се одгојем онај што говори никако није могао сложити; он се није могао сложити с данашњим градским одгојем. И од њега зависна односна реченица је употребљена, истина као одредба да каже једну карактеристику појма означеног управном речју, а наиме: да је он (тај одгој, мисли се) усађивао у женска срца размаженост. И ту је, дакле, зависна реченица, као одредба већ одређеног појма, апозицијска односна реченица. Тако и у свим даљим примерима појединих овде наведених писаца, односна реченица у првом примеру је атрибутска, а у другом апозицијска. Између осталих, и у последњим примерима, у којима у служби везничке речи немамо односну придевску заменицу *који (која, које)*, већ

именичку заменицу за ствари, управо везничку реч — *што*. А и све су друге односне реченице, без обзира на то којим се речима везују за управне, или атрибутске или апозитивне, већ према томе да ли одређују раније неодређен или већ одређен појам.

767. Унеколико су посебне врсте, ако не по суштини, свакако по спољашњем знаку везе с управним речима — односне реченице везане за главне односним заменицама или прилозима за каквоћу и количину: *какав (каква, какво) колик (колика, колико) и колико* (прилог), као што су:

А око уста је играо смијешак *какав је само у људи свијесних своје душевне премоћи* (Ј. Козарца, *Мртви капитали*, 34). — Беше то тако ћудљива и самовољна нарав, *каква се и међу људима ретко налази* (С. Ранковић, *Горски цар*, 39). — То бијаше онда велики догађај, *какав се ријетко збива на кугли земљиној* (М. Крлежа, *Хрватски бог Марс*, 269). — Још ником нисам своју љубав дала *колику бих могла и колику бих хтела* (Д. Максимовић, *Пролећна песма*). — Свако ће као награду добити *колико је заслужио* (разг.).

Што се њихова значења тиче, односне реченице везане квалитативним и количинским заменицама и прилозима, недвосмисленије од осталих — речи на које се односе одређују по каквоћи и количини. По тим их моментима, истина не тако јасно, могу одређивати и друге односне реченице, оне, нпр., што се за управне везују односном заменицом-везником *што* — у значењу прилога *колико*, у примерима типа: *Подвикну јако што му грло дава* (у вези са овим види шта се каже о употреби *што*, односно *шта* — у значењу прилога *колико*, у тач. 789. б).

768. Односне се реченице за главне везују и односно-упитним посесивним заменицама: *чији, чија, чије*, наравно када треба показати припадање појму означеном именом на које се та заменица и цела зависна реченица односи. И то знатно чешће него што су то старији граматичари мислили. Ти су граматичари, управо, такву употребу допуштали као исправну у релативно ограниченом броју случајева. Један од најпознатијих између њих, Т. Маретић је, ценећи према употреби у Вукову и Даничићеву језику, мада му у овоме случају ни њихов језик не даје у свему за право, — извео закључак да се *чији* у овој служби може употребљавати само када се односи на једину мушких лица, а да се у свим другим случајевима у тој функцији употребљава одговарајући облик генитива заменице *који*¹.

¹ *Gramatika i stilistika*... II изд. (1931), стр. 435. и *Jezični savjetnik* 1924, стр. 9.

Ми рекосмо да Маретићу ни Вуков и Даничићев језик не дају у свему право на извођење оваквог закључка, јер и у њихову језику има примера који га не потврђују. И сам је Маретић нашао таквих примера код Даничића, а у Вукову језику, каже, да их, по његову мишљењу, нема. Уз то Маретић додаје да се у других „писаца та неправилност налази доста често“¹. Поводећи се за Маретићевим ауторитетом, многи су се каснији граматичари супротстављали ремећењу тога Маретићева, свакако недовољно заснованог, правила. Недовољно заснованог, кажемо, зато што он сам тамо где га даје наводи примере и из Даничића, па из С. П. Љубише и Н. Нодила, који му противрече. А у каснијем се расправљању овога питања доказало да се присвојна заменица *чији* (*чија*, *чије*) употребљава као спољни знак везе односних реченица с управним знатно шире, и врло широко, без разлике на род и број појмова на које се односи². Ми смо то показали и у књ. I овога дела (стр. 299—301). Тамо је дато доста (а на означеном месту у Нашем језику још и више) потврда о широкој употреби заменице *чији* у означеној функцији. Несумњиво под утицајем претежне, претежне али не и искључиве употребе код Вука, коју је Маретић уопштио и прогласио за једино исправну — можда су и други писци, на првоме месту Б. Даничић (који иначе у књ. I Рјечника ЈАЗУ даје велики број примера за употребу која се, и насупрот крутом постављању правила, и даље спонтано развијала), а после и понеки други водили о свему томе рачуна, па се не би могло спорити да, у целини узев, није нешто распрострањенија употреба заменице *чији* уз имена појмова мушких особа у једнини него уз остала имена. Али је несумњиво тачно оно што је на цитираним местима показано, а наиме: када се односном реченицом исказује нешто што припада појму означеном именом на које се та реченица односи, она се везује за управну реченицу односном присвојном заменицом *чији*, и без обзира на граматички род и број управне именице и без обзира на то да ли та реч именује лице или ствар. Поред доказа изнетих у поменутих расправама посвећеним овоме питању и у књ. I овога дела — то ће се видети и из овога што ћемо сад изложити.

Доиста се, рекосмо, не би могло спорити да сразмерно нису најчешћи случајеви употребе односне присвојне заменице *чији* у функ-

¹ *Gramatika i stilistika*, на истом месту.

² После прилога (А. Белића) у Нашем језику књ. I (1933), стр. 136—140 (поново објављеног у књизи *Око нашег језика*) и нашег чланка у књ. III истог часописа н. с., стр. 91—97, — то се питање може сматрати потпуно расправљеним.

цији везивања зависних реченица с управним када се та реч односи на једнину мушких лица, као у примерима:

Изгледала је на њега као на Јурицу Драженовића, *чији је отац умро под надзором* (С. Ранковић, Горски цар, 39). — Мој непријатељу са два ока чарна /.../ Ти пред *чијим* духом пада свака варка / И о штит *чији се разбију сви беси!* (Ј. Дучић, Песме, путописи, есеји, 101). — Мораће старац изнова говорити с тим чудноватим младићем у *чијим је ријечима била нека пријетња* (В. Назор, Пастир Лода, 22). — Остаде пастиру у кући само најмлађи и најмилији му син, *чија је бака била ћерка неког рибара из Млетака* (Исто, 263). — И румски краљевски јавни бележник Шухај, *чија два сина сада после уједињења треба да су прешли један на ислам, а други на православље* (В. Петровић, Изабране приповетке, 89). — Ја немам ничим да напојим своју душу до успоменом на свога малог другог, *чији ме ведар и детињи осмех подсећа на небо* (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 63). — А онај господин *чији сам глас чуо сигурно је брат* (Исто, 346). — Аустријски конзул, о *чијем доласку се одавно говорило*, још не долази (И. Андрић, Травничка хроника, 65). — Младић и конзул су често разговарали о тој вечитој светлости и о томе паши, *на чију су свећу били навикли* (Исто, 141). — У том уверењу поткрепио га је фра Лука, *чији је слеп ријечи пропуштао кроз ушна сита* (М. Божић, Курлани, 16).

Пример Вуков, поготову када је на њега скренута пажња од тако квалификованог кодификатора књижевнојезичке норме, као што је био Т. Маретић, морао је свакако имати утицаја на ограничење употребе односно-упитне заменице *чији* у функцији везничког знака у реченицама које се односе на појмове другог рода и броја и неживе појмове уопште, и имао га је свакако, и то у нешто јакој мери код хрватских писаца и у хрватској средини него у српској — па су, нарочито код нешто старијих писаца, а поготову у стилу писаца граматичара доста чести примери као што су: *Књаз ће се морати ослонити на људе којих намере никако нису извесне* (И. Гарашанин, Писма II, 21) — *Ја исподизах књиге којих се хартија на корицама беше потклобучила* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 56). — *Башча је ограђена стубовима и решеткама на средини којих суврата што воде на море* (А. Тресић Павичић, Љутовид Посавски, 120). — *У бившем најотменијем самостану у којег је цркви св. Тројства била сахрањена Јудита Зрињска* (Хрватско коло XII, 58). — *Не налази се у Горском вијенцу којег је издање Владика сам*

на д з и р а о (М. Решетар, Јужнословенски филолог XV, 221). — *Кнез Моравски Рагислав и панонски Коцељ, којих се старањем преведе Св. писмо на словенски језик...* (С. Новаковић, Основи словенске службе, 121). — *Трећу велику групу чине старословенски облици којих се обе основе разликују по томе* (А. Белић, Глас САН, 164, 17). Али баш то и говори о данас већ архаичном карактеру употребе облика генитива односне заменице *који* (*која, које*) у функцији везничког знака у таквим случајевима у којима се много чешће употребљава одговарајући облик односно-упитне заменице *чији*. И свакако је овај последњи облик у савременом српскохрватском књижевном језику и врло обичан и врло распрострањен. У то се свако може уверити из примера:

Поведе с копна нове бјегунце од Турака, *на чију ће их земљу населити* (В. Назор, Пастир Лода, 290). — Борци II србијанске бригаде, *у чијим се редовима бори и већи број наших кршних Далматинаца* (Исти, С партизанима). — Мајка га је често носила по студеним сенкама, *чије је лишће мирисало мирисом сна* (Ј. Дучић, Сунце). — Подсећају на изумрле прадедовске поносне и слободне зверке *чији се остаци повукоше* (В. Петровић, Сабрана дела VI, 39). — Погледа у погурену бабу Манду, *у чијем је наручју звецкало седам бочица* (Исто, 97). — Њене дугуљасте црне очи биле су као пролетње небо, *преко чијег невиног сјаја непрестано прелећу облаци* (Исто, 158). — И тако се први вод скупио... и уперно на стењевачку цркву, *чији сиви и као мусави торањ стрши у магли изнад грања* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 81). — О, тако су пограбили Рашића и свезали га за други кестен, *чије су гране исто тако огуљене* (Исто, 222). — Већ трећег дана била је испричана историја... до светлог достојанственог турбета у Брүси, *чији су бели зидови исписани...* (И. Андрић, Проклета авлија, 160). — Грми тако Силвестер и ниже на рачун свога горњег рода далеко сочније псовке *чије проклетство јадна животиња и те како осјећа* (М. Божић, Курлани, 16). — Од вас доњи' ни пиличник к нама није залазио — рече Суркова жена, *чији се орловски нос свину као лећа мачке* (Исто, 57). — Враћамо дуг и кости остављамо њима *чија смо зрна зобали* (Д. Ђосић, Корени, 10).

769. Питање напоредне употребе *који* и *што* у функцији спољног знака везе односних зависних реченица с онима од којих зависе одавна се расправља у нашој уџбеничкој и другој стручној литератури. Говорили смо и ми о њему и раније. А говорили су и пре нас

најпознатији наши граматичари: В. Карацић, Б. Даничић, Т. Маретић и А. Белић. Ми смо се ипак на њему, уз осврт на литературу, у потребној мери задржали у I-ој књизи овога дела¹.

а) Овде ћемо се још осврнути на оно што је после тога написано о овоме питању² и поводом тога додати свој суд о њему. Има, истина, појединаца, код којих *који* и *што* нису потпуно еквивалентни у поменутој функцији. Али тешко да се то може казати и о целим појединим срединама нашега друштва. Тачно је свакако да ће се код неких писаца чешће наћи употребљена једна од ових речи у тој функцији, а код других чешће друга. Несумњиво би у по неком случају с речцом *што* у тој функцији нијанса значења била би друкчија него са заменицом *који*. Тако, нпр., када бисмо у Лазаревићевој другој реченици место *који* узели *што*, онда би очевидно зависна реченица претежно означавала узрок (у примеру: *Свему томе је крив Јоца што нас је узео на око* — по нашем се осећању казује узрок Јоцине кривике). А тај пример није усамљен. У песмама такође, али сад стилски, из метричких разлога, *који* и *што* нису еквивалентни између осталог и због неједнаког броја слогова. Ипак се за наш књижевни језик у целини као норма може сматрати оно што смо изнели (на цитираном месту) у I-ој књизи Савременог језика. А колико се *што* у тој функцији широко употребљава нека, поред мало пре овде, и на означеном месту у I књизи већ наведених, послуже и примери:

Да не би Фурлана, *што је ставио Млетке у козји рог*, плати Кањош тридесет на сто (С. М. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 37). — Ја сад идем к војсци *што је кренула на Беч* (Л. Костић, Дrame, 232). — Шарају се они слатки снови *што их слуги девојче* (П. М. Адамов, На селу и прелу, 70). — Време *што сам га провео у Црној Гори*, остаће ми свагда као најлепша успомена (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 219). — Оно му је кућа *што пред њом о шљиви убоговетно виси чутура* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 165). — Тај час извади малу књижицу *што ју је сам сашио* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 20). — Тонка отаре сузе *што су јој влажиле трепавице* (Е. Кумичић, Јелкин босиљак, 26). — То је човек *што се не боји ни пушке ни власти* (С. Ранковић, Горски цар, 69). — *Људи што изгинуше, што се*

¹ *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, стр. 302—304.

² И. Грицкат (*Релативно који и што*. Наш језик, књ. XVI н. с., стр. 32—48) На овом се проблему дуже задржава проучавајући га и у историјској перспективи норвешки славист А. Галис у опсежнијој студији *The Syntax of Relative Clauses in Serbo-Croatian*. Oslo 1956. Али његова разматрања ипак нису изменила наше гледање на то питање. То се исто може рећи и после врло занимљивих разматрања М. Павловића на стилском плану у *Revue des études slaves* 40, 167—170.

разбјегоше (Ј. Јурковић, Сабране приповијести II, 55). — Седоше на клупу што је пред кућом (С. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, 65). — Приказиваше гомилу људи што сједе око стола (С. Матавуљ, Из разнијех крајева, 55). — Узнемирио сам црне малене животиње што се држе зида (В. Назор, Новеле, 21). — Прекрио путе и стазе, тешке што их ноге газе (Д. Домјанић, Пјесме, 79). — Две су ствари што се тичу нашег књижевног језика (Љ. Недић, Целокупна дела II, 243). — Наредно би да се волови што ће се сутра укошкати добро одморе (Р. Домановић, Целокупна дела I, 128). — Гробару сиједи под старости ледам, / Што изнурен дршћеш као суха грана... / Да ли памтиш? — давно прије много љета... (Ј. Дучић, Песме, путописи, есеји, 27). — Они су испуњавали ону задаћу што у наше доба врше новине (А. Базала, Повијест филозофије, 148). — Одмах извести о томе капетана брода, који са целом посадом што је остала на броду дотрчи (М. Петровић, Кроз поларну област, 118). — И моја је душа сред поноћног мира, /.../ душа крупног, старог халдејског пастира / што крај свога стада снива на пољани (С. Пандуровић, Стихови, 80). — Пјесник сјенке плаче за зеленом граном / што јој цвијеће покри прашина са прахом (Т. Ујевић, Пјесме, 115). — Крвови су покривени црепом што је одавна поцрнео (М. Ристић, Очи, 7). — Очекују ону чудну вику што се разлијеже по сатнији (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 72). — Појавили су се Немци с псима што су бесно лајали (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 382). — Узми гвожђе с плуга да заореш поље што слободом раћа (С. С. Крањчевић, Бугаркиње, 74). — Све јаче допире из суседне собе, неједнак звук металних предмета што тупо падају на гомилу (И. Андрић, Проклета авлија, 94). — За сваку рђаву оцену није био крив онај што није хтео учити (Б. Ђосић, Покошено поље, 295). — Хоће да се ослободи неугодна укуса што му је оставио покварен залагај (В. Десница, Прољеће у Бадровцу, 8). — Значајно је било за све оне који су тражили молитву што ју је читао калуђер који је знао посао (Б. Чиплић, Јаруга, 26). — Мали човјек поново обрати пажњу на муње што парају мрачну плоху неба (И. Дончевић, Миротворци, 259). — А ви изводите оне што су за логор (М. Лалић, Свадба, 98). — Једном ме је посетио да ми да прилог за часопис што сам га уређивао (Ј. Поповић, Истините легенде, 83). — Гледа одозго с балкона оне своје јаднике што пиште и пуцају уснама (Р. Маринковић, Руке, 41). — У тмини без обала трну ватрени свици што скачу из очију (Д. Ђосић, Корени, 15).

Ако изузмемо примере стихова Д. Домјанића, нпр., Ј. Дучића, С. Пандуровића и Т. Ујевића, у којима принципски место везника што — с обзиром на неједнак број слогова тих двеју речи — не бисмо могли узети заменицу који услед њихове метричке нееквивалентности и ако, даље, из посебно стилских разлога, одвојимо примере М. Петровића (Одмах извести о томе капетана брода који са целом породицом што је остала на броду дотрчи), Б. Чиплића (Значајно је било за све оне који су тражили молитву што ју је читао калуђер који је знао посао) и њима сличне, у којима би узимање који место што довело до нагомилавања истих језичких знака у разнородним узастопним реченицама, чиме би се нарушио принцип изменичности употребе различних тих знака у истим синтаксичким функцијама¹. — У свим осталим и безбројним другим оваквим примерима синтаксичку функцију везника што могла би вршити односна заменица који, без икакве промене у значењу онога што се тим реченицама казује².

б) У вези с овом еквивалентношћу синтаксичких функција заменице који и везника што³ потребно је још скренути пажњу да друга од ове две речи сама врши синтаксичку функцију прве једино у случају када прва стоји у номинативу, а гдекад и у акузативу, док у другим случајевима, тј. када који стоји у коме другом зависном падежу, уз што, које се као везник јавља искључиво у томе облику, долази одговарајући падежни облик личне заменице 3. лица, о чему налазимо потврде и у овде наведеним примерима уколико значење реченице захтева тај облик, наравно⁴. Даничићеву и Маретићеву схва-

¹ О томе принципу види у Нашем језику књ. VI (1939), стр. 202—210.

² Из оволиког броја примера тешко да би се могао извести икакав други закључак осим оног до којег је дошао В. Караџић у првој граматици нашег језика у Предговору I издања Рјечника од 1818 (стр. LIII), а наиме да се што у овој функцији највише говори када се тиче 3. лица. Међу бројним нашим примерима нема ниједног у којем се ово што односи на 1. или 2. граматичко лице, мада се не би могло рећи да их никако не може ни бити. Наши примери, који нису нарочито тражени већ с реда узимани, не иду у прилог ни тумачењу да употреба везника што у овој функцији није својствена интелектуализованом стилу, мада је она у њему, као и у говору неких градских средина свакако ређа него у језику ширих народних слојева. Они, ти примери мислимо, не говоре ни о јачој експресивности односних реченица са који, а ни о ређој употреби што када се односи на апстрактне појмове. Напротив, када се реченице односе на одвећ познате појмове, на властита имена (лична или географска) везник што, уколико није неке посебне нијансе (узрочне у првоме реду), — ретко се среће (примера ради овде указујемо на сложену реченицу: Она је управо допутовала у Загреб, који је касније постао град њеног даљег живљења и школовања — нарочито направљену и у томе облику дат у поменутој расправи И. Грицкат). Ми с тиме повезујемо и ретку употребу везника што као знака везе односних реченица које би се тичале говорног лица или његова саговорника.

³ А да је ово у тој функцији везник, ми смо показали у I делу Савременог српскохрватског језика, стр. 297.

⁴ О томе се детаљније такође говори у сад наведеном делу на стр. 297. и 298.

тању, изграђеном на основу употребе у Вукову језику, у коме се — као у примерима: *брус што се бритва оштри, гвозђе што се кашике дубу, лопата што се жито вије, сврдао што се врте руне за палце, чекић што се коњи кују*² — што употребљава без одговарајућег облика личне заменице 3. лица у функцији инструментала заменице *који* — не налазимо потврде у језику новијих писаца (ми бар код њих нисмо нашли ниједног јединог таквог примера, иако смо врло много трагали за њима). Такве употребе не налазимо ни у језику наших градских средина, док се она у народним говорима на селу и данас доста често среће.

770. Навођење великог броја примера (у претпоследњем ставу претходне тачке) са заменицом-везником *што*, у којима би потпуно исту синтаксичку функцију вршила односна придевска заменица *који* (*која, које*), ни с констатацијом да су безбројни примери таквих реченица и у савременом српскохрватском књижевном језику — не даје нам права на закључак да су у свим случајевима функције и значења ових двеју везничких речи исти и да би се у служби сваког *што* могла употребити односна заменица *који*.

Када се *што* на почетку односних реченица односи на неку заменицу, на неодређену именичну заменицу *нешто*, рецимо, али и на *ово, то, оно, или све* — само наравно не никада на те речи употребљене у функцији придевске заменице — релативна реч тога корелатива је искључиво заменица-везник *што*:

Што се не хтје у ланце везати, то се збјежа у ове планине (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 264—265). — *Подгорски јој се учини пука негација свега што илирци обожавају* (А. Ковачић, Фишкал, 113). — Он је сматрао Вуковића оним *што у истину јест* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 42). — *Што ћемо зборит, то тајна ће остат, / немајте страха да чује фонтана* (Д. Домјанић, Пјесме, 11). — *Јесте у мени нешто чврсто што се ломи* (В. Назор, Новеле, 9). — *Један од њих је старији, мудрији, ближи свету и стварном животу и свему оном што већину људи везује и покреће* (И. Андрић, Проклета авлија, 94). — *Заборавља на оно што је било и све мање мисли на оно што ће бити* (Исто, 15). — *И коначно све се слаже с оним што су их научили* (М. Крајежа, Хрватски бог Марс, 129). — *Те тако он поста што ни у сну није могао сањати* (М. Лалић, Свадба, 59). — *Обрати паж-*

² В. Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskoga jezika*, II изд. 1931. стр. 436.

њу на нешто *што није видјела* (В. Калџић, Нагао вјетар, 57). — *Изгубићу све што сам досад стекао* (Д. Ђосић, Корени, 20). — *Ово што се ноћас десило, то је већ скован план* (Р. Маринковић, Руче, 10).

771. Ни у случајевима када односна реченица зависи од управног глагола, када се она, то јест, односи на целу главну реченицу, као у примерима:

Ваља господину Фишкалу широко раскретати уста када говори, *што га опет не мало труда стаје* (А. Ковачић, Фишкал, 87). — *Подгорски јој се широко наклони, што му она врло пријатно одврати* (Исто, 103). — *Наједном се погуре, нешто шапну и пружи руку, што сину у рују пожара као да је наштапан крвљу* (В. Назор, Изабрана проза, 54). — *Па би игуман разабрао вику, необичан женин глас, што је готово врећало ово јутарње спокојство* (В. Петровић, Сабрана дела VI, 121). — *А своје име дала је, разуме се, Црнки, што је силно увеличавало њену љубав према томе несвесном малом створу* (Исто, 142). — *Сав се уплахирио од дебеле кобиле и пореметио, што је још више завиглало бијесом господина сатника* (М. Крајежа, Хрватски бог Марс, 78). — *Баканце оковане ударале су оштро једне о друге, а руке се укочиле мртвачки, лупиле по бутинама, што је додуше протупрописно, али се угодно слуша* (Исто, 87). — *Умножавају ту главицу опрезом који је шалом проникнут и подругивањем, што је најбоља обрана — ако не прелази границе крмарског пробитка* (М. Божић, Курлани, 15). — *Доктора [је] сатјерао у козији рог, или опозицију, што је свеједно, и владао суверено преко четири, чак готово пет пуних година* (Р. Маринковић, Руче, 19). — *Дјеце јој начелник није могао дати, или их она није могла имати, што је усталом свеједно кад се каже да дјеце нису имали* (Исто, 54). — *И најзад је пало и последње непријатељско упориште, што је код преморених бораца изазвало неописиво одушевљење* (дн. штампа).

— у функцији везничког знака не би се могла употребити односна заменица *који* (*која, које*). У Вукову језику декад, истина, наиђемо на тај случај. *А Гагићу, као писару своје, даду мање, на које Гагићу буде жао, и расрди се* (Вук, Скупљени историјски и етнографски списи I, 77). — *Кад се одавде сасвим преселим, које мислим ако будем жив... онда нека буде* (Вук, Преписка књ. VII, 655). Али је ми нисмо нашли ни код једног књижевника, хрватског или срп-

ског, после њега. И то никада није постало особином књижевног језика¹.

772. а) О овим је, увек апозитивним реченицама, о чијој је аутономности, која их приближава независним реченицама, већ (у тач. 722. б) било говора. И зато се више на њима нећемо задржавати. А још ћемо нешто рећи о посебним функцијама реченица с релативним везником *што*, према коме увек у главној (одн. управној) реченици као корелативе имамо неодређене и сл. заменице средњег рода (*нешто, ово, то, оно и све*). Заједно с тим корелативима оне могу бити у различним језичким функцијама. Оне, као у првом Његошеву примеру (из тач. 769), могу бити субјекти. Престилизацијом и претварањем сложене у просту реченицу с истим значењем, давањем тога примера у облику: *То што се не хтје у ланце везати збјежа се у ове планине*, који има исто значење с обликом сложене реченице у коме ју је писац употребио, — добили бисмо реченицу у којој је односна реченица субјекат, а главна без корелатива заменице *то* (пребачене у положај испред *што*) — предикатска синтагма. А када би се реч *то* сасвим изоставила, и реченица добила облик: *Што се не хтје у ланце везати, збјежа се у ове планине* — постало би још јасније да је односна реченица субјекат, а главна — предикат. Други пример (из А. Ковачића) преиначен у проширену реченицу: *Подгорски јој се учини пука негација свега обожаваног*, или (с одбацивањем корелативног *свега*): *Подгорски јој се учини пука негација обожаваног*, где је *обожаваног* допуна (у објекатском генитиву) именице *негација*, значи — допуна управног дела предиката. То је свакако и релативна реченица: *што илирци обожавају*; цела односна реченица је, дакле, један део предиката. У Домјанићеву, четвртом по реду примеру, односна реченица је опет у функцији субјекта (*Зборено ће остати тајна*). У Лалићеву (четвртом од краја) примеру зависна односна реченица — именски је део именског предиката (*поста немогућим за сањање*).

б) Још понајвише наведених примера, кад би били ослобођени корелативне заменице, имали би функцију објекта. Ту функцију имале би тако односне реченице у другоме од два наведена Андрићева примера, затим у Калегову и Ђосићеву примеру. И уопште када се такве реченице употребљавају у облику без корелатива, оне су обично објекти управног глагола реченице од које зависе. То би био један од ретких случајева када односне реченице нису одредбе већ допуне,

¹ Ово је једна од ретких особина Вукова језика која никад није ухватила корена у књижевном језику. О томе нешто детаљније в. у нашој расправи: *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, Јужнословенски филолог, књ. XXV, стр. 127 и даље.

за шта можемо навести и искључиво у функцији допуне употребљене примере:

Држите *што сте ухватили* (С. М. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 39). — Он је опет прорачунао *што ће с ким говорити* (А. Ковачић, Фишкал, 96). — Ви сте чули *што је о томе казала грофица Олга* (Исто, 103). — Не вреди више говорити с оним валијом који ће учинити *што је наумио* (И. Андрић, Проклета авлија, 98). — Он не зна *шта је трње* (В. Илић, песма Исповест). — Ја знам *шта је судба свију идеала* (М Ракић, Искрена песма). — Има да ради *што жели* (Д. Ђосић, Корени, 8). — Узео је писмо и прочитао *што пише* (разг.). — Постигли су *што су желели* (= Постигли су жеље) (исто) и сл.

773. Сасвим је јасно да је сваки објекат врло тесно везан с управним глаголом, па су тако с њим везане и објекатске реченице, између осталих и односне објекатске реченице. Али, и поред тога, када такве реченице дођу испред управних, када се, тј., употребе у инверзији, иза њих се, а испред реченица од којих зависе, у писању ставља зарез: *Што молила, бога домолила* (нар. песма). — *Што су тражили, и нашли су* (говорни језик).

а) А не само да се у оваквим случајевима одвајају зарезом објекатске, него се одвајају и субјекатске односне реченице, какве имамо у примерима: *Ко брзо да је, двапут да је* (нар. пословица). — *Ко рано рани, две среће граби* (исто). — *Ко се њега држи, губи и овај и онај свет* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 69). — *Који нема никаква посла, седи и чита новине* (Исто, 23). — *Који више зна, више и зарађује* (Р. Маринковић, Руке, 27) и сл.

б) Функција субјекта у којој се односна реченица и иначе употребљава у примерима типа: *Не љуби мање који много ћути* (Т. Ујевић, Звезде у висини) и везаност предиката за њега — извесне граматичаре наводи на помисао о неоправданости стављања зареза између субјекатске односне реченице и оне од које ова зависи и која је стварно предикат тога објекта. Међутим, инверзија реченица, ремети везу коју оне имају употребљене у своме природном реду, па то налаже писање зареза између односних реченица и главних, ма биле ове прве, и у функцији субјекта. Уосталом, не треба губити из вида да су и објекти, како мало пре рекосмо, врло тесно везани са својим предикатима, а тако исто и атрибути са својим именицама, али се односне реченице у функцији било којег од сад поменутих реченичних делова редовно одвајају зарезима, ако су у инверзији, паравно.

774. Осим заменице-везника што у функцији везничких односних заменица *који, која, које*, као спољни знаци везе односних реченица с управним речима од којих зависе употребљавају се, доста ретко истина, и везници *да* и *те*, а затим везнички прилози *где* и *како*, мада се може рећи да се та употреба данас осећа нешто архаичном.

а) Највише примера за употребу везника *да*, ту нпр., имамо из народних умотворина и Вукова језика: *Има народа у којима нема човека да не зна читати и писати* (В. Караџић, Даница 2, 1). — *До данас још немамо ни једне [књиге] да је управо написана по српској граматици* (Исти, Рјечник 1818, V). — *Да ми је вјенчати ћевојку да је бијела као снијег, а румена као крв* (нар. приповетка). — Али их има и у језику нешто каснијих писаца: *Не бјеше никога у нашем крају да не бјеше купио црногорску капу* (С. Вулетић, Просте душе, 73). — *Нема нико да је кадар утешити жалосну мајку* (М. Глишић). — Ми смо објашњавали и објашњавамо употребу везника *да* као знака везе односних реченица с управном речју присуством нијансе значења других зависних реченица, неких од оних у којих је везник *да* један од најобичнијих спољних ознака везе с управним реченицама, у првом реду — нијансе значења последичних реченица¹. И доиста се у свима сад наведеним примерима, јаче или слабије, осећа нијанса консекүтивности (последичности) зависне реченице. Зависном реченицом у првом примеру као да се хтело рећи: *Има народа у којима нема таквог човека да не зна читати и писати*. А у последњем — *Нема никог тако вештог*, рецимо, *да је кадар утешити жалосну мајку*. Значи да те реченице нису само односне него и последичне. Осећање ове последње нијансе допушта и условљава употребу везника *да* и у претежно односним реченицама.

б) Нешто је теже осетити сличну нијансу значења којом бисмо објаснили употребу везника *те* као спољног знака везе односних реченица с онима од којих зависе, мада има и таквих примера где се та нијанса ипак осећа. Такав је свакако Вуков пример (такође с нијансом значења последичности): *Дрво ископано као корито те њим вода иде*, а такви су и примери из народних песама: *У Турчина једну кажу силу / Самовољна Турчин Влах-Алију, / Те не*

¹ О тој се употреби говори и у школским књигама, а о њој је највише рекао Т. Маретић у својој *Gramatici i stilistici hrvatskoga i srpskoga jezika*, II изда. 1931, стр. 437, где он каже да се ти везници могу употребљавати место *који, која, које*. Али то није исто са нашом констатацијом да се они само где-кад употребљавају напоредо са односном заменицом. Ми смо то показали у расправи: *Напоредна употреба заменице који и односних везница: да, где, како, те и што* у Нашем језику књ. V (1939), стр. 202—210.

слуша цара честитог. — *Гледај брата, онога јунака, / Те је на нас загон учинио* (неслушање цара и чињење загона су последице самовоље у првом и јунаштва у другом примеру) и *Па потеже сабљу оковану / Те сијече сваку амајлију* (овде се унеколико осећа присутна намера с којом се потеже сабља окована, али још више — опет последица; сабља је окована тако да може сећи сваку амајлију). Јамачно срећемо и примера где се не осећа никаква нијанса значења које би оправдавало употребу везника *те*. Такви су сигурно примери: *Чије [је] ово плеће те га гледам?* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1701). — *И тражите ће се наћ не може / тога врага те га царем зову* (Исти, Лажни цар Шћепан Мали, 117). — *Пресјече давати оне хиљаду цекина те му је био одредио цар Павле* (С. Матавуљ, Ускок, 13). — Али ако се данас та нијанса не осећа, то не значи да се она никад ни осећала није. Осим тога, ова је употреба више својствена старијим писцима, и чешће је срећемо код писаца из југозападних крајева, што значи да је донекле архаична и унеколико дијалекатског карактера. А у вези с односним реченицама везаним за управне везником *те*, вредно је истаћи да је њихова зависност од управних реченица, управо од речи на које се односе, тешња него у било које друге врсте реченица с тим везником.

в) Као карактеристичан за односне реченице с везничким прилогом *где* у функцији односних заменица ми смо и раније наводили, а и овде наводимо пример С. М. Љубише (из приповетке Краћа и прекраћа звона): *Гледају пред собом пространо Љешкопоље гдје су га ошпила села, торови и колибе; чују псе гдје око торина лају; чују чељад гдје по гумнима жито вршу и вију, гдје једно друго дозивље и разговоре воде*, у коме би тамо где је на почетку зависних реченица употребљен везнички прилог *гдје* била сасвим на своме месту заменица *који*. И то, само собом, говори да су све те реченице (са *гдје* на почетку) — односне зависне реченице. Али се и месни карактер ових реченица у наведеном примеру јасно осећа. Не само што онај који говори хоће да каже како види Љешкопоље које су ошпила села, него он у исто време има на уму и где су га ошпила села; и не само да жели казати како чује псе који лају него има на уму и да их чује тамо где лају, као што не жели саопштити само да чује чељад која по гумнима жита вршу него хоће да каже и — где их чује итд. Из овога нам је довољно јасно зашто су такве очевидно месне, а у сваком случају и односне, и то претежно односне реченице, везане за главне везничким прилогом *где*. У вези с овим упућујемо на наше

тумачење изричних реченица које се за главну везују везничким прилогом *где* (тач. 748. б).

775. У реченици: *Занимљиво је чути писце и уметнике како чине за тај недостатак прекоре критици* — у функцији везничког прилога како могла би бити употребљена и релативна заменица *који*, али не у апсолутно еквивалентном значењу. Иако се у зависној реченици мисли на уметнике који чине прекоре критици — уз употребу односне заменице *који* у функцији везника, том реченицом не би било казано оно што је аутор (Б. Поповић) свакако хтео да каже, а наиме како, на који начин писци и уметници чине прекоре критици (Испор. сличне примере, али изразитије изричних реченица у тац. 748 а) и наша објашњења сличних појава у наредна два става исте тачке).

776. Где год се ови везници, односно везнички прилози употребљавају у функцији односних заменица *који*, *која*, *које* — за везивање односних зависних реченица с главним, било са у свему истим значењем, било и са нијансом другог значења — уколико смисао зависне реченице захтева употребу односне заменице у неком зависном падежу, уз непроменљиве речи (везнике или везничке прилоге, као и уз везничку непроменљиву заменицу *што*), долази одговарајући облик личне заменице 3. лица (Исп. примере: *Нема поклона да би она с њим била задовољна са: Нема поклона с којим би она била задовољна; И тражите те се наћ не може тога врага те га царем зову са: И тражите те се наћ не може тога врага кога царем зову; Гледају пред собом пространо Љешкопоље гдје су га ошатила села са: Гледају пред собом пространо Љешкопоље које су ошатила села*).

777. а) Много су чешће односне реченице с везничким прилогом *где* као знаком за везивање с управном реченицом у функцији где се с њим може напореда употребљавати заменица *који* (*која*, *које*), у одговарајућем падежу, дакако, са искључиво месним значењем. Те су реченице, с било којом од тих двеју веза да су употребљене — у ствари одредбе појма места означеног управном речју или синтагмом у главној реченици. Ево таквих примера с везничким прилогом *где*:

Поће дужде с Кањошем о десној, с господом и пратњом у велику одају, *где се дужди круне и цари примају* (С. М. Љубиша, Приповијести, 46). — Саградили су и сјеницу у ономе куту врта *где се теби свиђало* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 30). — Никад нисам смео завирити у собе *где су болесници* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 150). — Упути се у гостионицу *где*

се хранила већа половина гостију (Исто, 192). — Не ваља ти посао када ти овако мушка деца обилазе дом, *где је дјевојка у напону* (А. Ковачић, Фишкал, 118). — У хладу под орахом *где ће и остали чучнути за обед*, Јоја јој се опет приближи (В. Петровић, Сабрана дела VI, 61). — Ловрек је лежао на леђима у завијутку потока, *где се напајало благо* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 34). — Тако је Гамил затворен у једну од заједничких ћелија, *где је нашао своје место за прва два дана* (И. Андрић, Проклета авлија, 82). — Увече је на балу сједио на пријестолу под балдахином, *где је могао дријемати до поноћи* (Р. Маринковић, Руке, 34). — Склонио се код радикала у крају *где га нико не познаје* (Д. Ђосић, Корени, 10).

У свим наведеним и бројним другим таквим примерима место *где* могла би да се употреби заменица *који* у одговарајућем роду, броју и падежу (Исп. те реченице у облику с тим другим везничким знаком, а потпуно истим значењем: *Поће дужде с Кањошем о десној и пратњом у велику одају у којој се дужди круне и цари примају*. — *Саградили су и сјеницу у ономе куту врта у коме се теби свиђало* итд.).

Истога су типа са унеколико друкчијом нијансом значења односне реченице за одређивање места, одн. простора, које се за главне везују прилозима *куд*, *откуд* и *камо*, према којима, као корелатив, у главној реченици стоји опет каква реч или синтагма месног значења, као у примерима:

И страшна раскршћа сунца и пути / *Куд олуј светлости непрекидно иде...* (Ј. Дучић, Песме, путописи, есеји, 103). — Упре поглед к оној страни *откуда је имао доћи пјесник* (А. Ковачић, Фишкал, 140). — Умро је нечујно у Бизерти, *камо је отишао* да излечи маларију (В. Петровић, Сабрана дела V, 298). — Остао је на клупи упирући љуто поглед у оно мјесто у води *камо га је судбина мало прије положила била* (А. Ковачић, Фишкал, 139)

— који би такође остали истог значења с везничким изразима у облику одговарајућих падежа односних заменица: *И страшна раскршћа сунца и пути којима олуј светлости непрекидно иде* итд.

б) У односне исто тако иду и реченице за исказивање начинске одредбе већ изречене неком речју или синтагмом главне реченице, која у овој стоји као корелатив односном прилогу или прилошком изразу *како* или *као што*, којима се такве односне реченице везују за главне:

Долазак у плесаону није био онако сјајан и славодобитан како је то *госпођа Матковић умишљала* (Ј. Козарац, Мртви капитал, 45). — Ја сам играо онако како сам најбоље знао (Л. Лазаревић, Изабрана дела, 29). — Поступићеш на онај начин како ти буде најзгодније (разг.). — Никад није урадио онако као што смо се договорили (исто).

Иако овакве односне реченице за одређивање начина нису ретке, оне се много чешће употребљавају без корелатива у главној реченици, али у овоме случају оне нису више односне већ начинске или поредбене реченице, о којима ће ниже (у тач. 789) бити говора.

в) Нешто су чешће односне реченице сличнога типа за ближе одређивање неке временске одредбе већ изречене, било једном речју било синтагмом која као корелатив стоји у управној реченици, нпр.:

То вече, кад седоше за вечеру, поређаше се људи (Л. Лазаревић, Приповетке I, 117). — Природа је била иста и онда када су је сликали класични писци (М. Јанковић, Плава госпођа). — Стари Доситеј није доживео несрећу од 1813. г., када је са свим осталим пропала и његова Велика школа (Ј. Скерлић). — Сазнао је да су последњи сати када серум треба убризгати (Д. Радић, Приповетке, 64). — Тај стварнији разлог јавио се и сам једне тамне ноћи кад је виђена и опћинска бабица (Р. Маринковић, Ручке, 109). — Олеандри су се расцвали и миришу као и онда кад је она ту сједјела (Исто, 165). — Махао сам вам ручником с балкона оног раног јутра кад сте одлазили (Исто, 167). — Поздрављу се са њим касније, кад оставим ствари (Д. Ђосић, Корени, 41). — Сети се оне ноћи после Тимочке буне, кад су и торови горели у Кривом Виру (Исто, 138).

И овде, као и у случају с односним реченицама у функцији одређивања места и начина, у главној реченици, као корелатив односној, стоји реч или синтагма на коју се ова реченица односи. У првом примеру (из Л. Лазаревића) тај корелатив је — *то вече*; у другом (из М. Јанковића) — *онда*; у трећој (из Ј. Скерлића) — *1813. г.*; у четвртој (из Д. Радића) — *последњи сати*; у петој (из Р. Маринковића) — *једне тамне ноћи* итд. А да су то односне реченице, иако одређују време, лако је утврдити на основу тога што се место временског прилога у функцији везника у њима може узети одговарајући облик односне заменице када је у главној реченици корелатив неки падеж самосталних речи. Тако последњи пример (из Д. Ђосића) могли бисмо дати у облику: *Сети се оне ноћи после Тимочке буне, после које су и торови горели у Кривом Виру*; пример из Д. Ради-

ћа: *Сазнао је да су то последњи сати у које серум треба убризгати*; а пример иза њега (из Р. Маринковића): *Тај стварнији разлог јавио се и сам једне тамне ноћи које је (или у којој је) виђена и опћинска бабица* итд. — а да значење при том остане углавном исто. Ако пак место падежне синтагме у главној реченици долази временски прилог, он по функцији, као и семантички уосталом, има исту вредност с таквом падежном синтагмом. Прилог *онда*, *рецимо*, у примеру из Милице Јанковић значи *у оно време*. А када би тако и стајало, та би реченица гласила: *Природа је била иста и у оно време када су је (или у које су је) сликали класични писци*. — Смисао реченице тиме се не би изменио, а разлика би била само у стилу, у ствари — у облику језичког знака којим се дотична представа означава.

У чему је разлика између ова последња три типа односних реченица, између таквих реченица за одређивање места, начина и времена и месних, начинских и временских реченица, још јасније ће се видети када се детаљно упознамо с месним, начинским и временским реченицама као посебним врстама зависних реченица.

Друкчије од свих осталих зависних реченица односне се с управним реченицама везују речима деклинације (мада, како смо рекли, доста често и непроменљивим речима) — односним заменицама (*који, -а, -е, чији, -а, -е, какав, -а, -о, колик, -а, -о*), које се, природно је, слажу (конгруирају) с управним речима деклинације, с онима, мислимо, на које се односе. О њихову је слагању било речи у глави о конгруенцији (в. тач. 131—134. и 35), па зато немамо потребе да о томе проблему и на овоме месту говоримо.

778. Временске (темпоралне) реченице. — У непосредно претходној, тач. 776. в), већ смо се срели са зависним реченицама у служби одређивања времена. Али те реченице, како је и тамо речено, тек посредно одређују време радње предиката управне реченице. Оне управо ближе одређују неку већ постојећу одредбу тога времена. То се јасно види из примера какве смо тамо навели и из случајева као што су: *Зора је можда још и сироче, мислио је он једнога дана када је био најтужнији*. — *То је било у Градишту оне јесени када је снег пао на зелено лишће*. — *Изгубила их је још онда кад је велика газдарица постала*. — *Боље је да се сено пласти ујутру, кад падне роса*. — *Чули су они још раније, док су ту били и сл.* — где у главној реченици увек постоји неки корелатив временске реченице. А тај корелатив није ништа друго већ временска одредба онога што се управном реченицом констатује. Према томе, такве су временске реченице у ствари односне реченице које, као и све друге такве реченице,

могу бити атрибутског или апозитивног карактера, већ према томе да ли су њихови корелативи у главној реченици потпуне или непотпуне одредбе. У овде наведеним примерима односне временске реченице атрибутског су карактера у првом, другом и трећем, а апозитивног у последња два примера. Ми смо уосталом, такве реченице већ уврстили у односне зависне реченице. А овде о њима још говоримо да покажемо разлику између њих и правих временских реченица, у које убрајамо зависне реченице што се као одредбе непосредно односе на радњу управне реченице, и њу непосредно временски одређују, као у примерима:

Страх те ухвати *кад се наљути* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 253). — *Кад је окренуо мисли напријед*, осјетио се олакшан (В. Калџић, На камењу, 24). — *Пошто је походила собу у којој је рођен Наполеон...*, осети се обрвана дубоком тугом (М. Грол, превод Коломбе и Кармен од П. Меримеа, 23). — *Док смо били у звонику*, ријешила се моја судбина (Д. Шимуновић, Младост, 96). — *Тек што он засти*, али ето ти девет пауница (нар. приповетка). — *Чим отворим уста*, одмах ме затворе због увреде Његова Величанства (Љ. Јонке, превод Хапекова Доброг војника Швејка). — *Како је дошао из апсе*, није се дигао из постеље (Д. Ђосић, Корени, 162).

А у овим се и оваквим случајевима искључиво зависним реченицама одређује време радње (односно збивања, стања или расположења) која се казује глаголом управне реченице. И тек се те реченице називају правим временским (темпоралним) реченицама, које се, како видимо, за главне везују неколиким везницима, најчешће несумњиво везником *кад*, а затим везницима: *док*, *пошто*, *чим*, *тек*, и *како*. Свима њима се временом радње једне реченице одређује време друге. Временом радње зависне реченице одређује се време радње главне или управне реченице. Али време једне од њих не стоји према времену друге увек на исти начин, не чак ни у случајевима у којима су управна и зависна реченица везане истим везником. Зато је управо потребно показати како у којем случају стоји време једних према времену других ових реченица, па ћемо то и учинити идући, наравно, по везницима којима се оне везују.

779. Реченице с везником *кад*, који добро чува свој временски карактер и поред тога што се њим везује више врста других зависних реченица — судећи управо по томе везнику, рекло би се да означавају истовременост радњи, односно стања или расположења управне и зависне реченице. — Међутим, само у једном случају, а наиме *кад* и у главној и у споредној реченици имамо имперфектив-

не глаголе, — зависном се реченицом означава да се радња (стање или расположење — једном речју глаголом означени процес) главне реченице врши истовремено с радњом, управо у времену радње зависне темпоралне реченице.

Није се противила *кад сам јој скидао научину с главе* (Д. Шимуновић, Младост, 95). — *Од штапа се није одвајао ни кад сједи ни кад сједећи спава* (М. Лалић, Свадба, 23). — *Зар ти ниси лупао кад си клесао?* (Р. Маринковић, Руке, 89). — *Кад пролазим поред ботаничког врта*, бројим шипке на жељезној огради (Исто, 211). — *Кад смо се враћали*, свако је ишао својим правцем (Д. Ђосић, Корени, 138). — *Кад год је месечина*, он луња по ливадама (Исто, 92).

а) Истовременост процесâ означених предикатима свршених глагола управне и зависне реченице унеколико је друкчија од истовремености процесâ што се означавају несвршеним глаголима. Али се и зависним временским реченицама са свршеним глаголима у предикату опет означава да се радња управне реченице врши у време у које се врши радња зависне реченице с везничким прилогом *кад* као спољним знаком везе с реченицом чије време одређује. Ипак, уколико је и у тој реченици предикат свршеног глагола, и једна и друга радња се у томе одређеном времену обично врше узастопно једна за другом. И ако хоћемо да дефинишемо функцију временске реченице у односу на ону од које зависи, најтачније је рећи да се зависном временском реченицом са свршеним глаголом у предикату одређује време радње њене управне реченице која се врши у истом времену непосредно иза радње зависне реченице, како се то види из примера:

Трже се *кад угледа Арсена на пању* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 108). — *Кад трговци почну лучити свиње*, добро забрекне Ђемер у Матије (Исто, 166). — *Кад је сунце довољно к западу пригнуло*, одшетамо у шумицу (Д. Шимуновић, Младост, 92). — *Кад се најљепше цвијеће зашаренило*, опази нешто необично пред том кућом (Исто, 159). — *Кад послјије дођоше многи узалудни походи преко сњезних планина...* разочарење преврши сваку мјеру (М. Лалић, Свадба, 41). — *Кад су гладни и љути као вуци испливали на познате комске падине*, видјело се да нема двојице (Исто, 41). — Тако је почео његов други ноћни монолог *када је остао сам у соби* (Р. Маринковић, Руке, 186). — Упита га она страшно забринута *кад су изишли на улицу* (Исто, 277). — *Па кад одмаче десет корачаја*, поче отегнуто да звижди (Д. Ђосић, Корени, 220). — *Кад су стигле до високе*

камене ограде, она је уплашено стала (Исто, 108). — *А кад је окренуо мисли напријед и узео претресати оно што би се имало вечерас догодити, осјетио се олакшан* (В. Калеб, На камењу, 24).

б) Може наравно, и обрнуто, оно што се казује управном реченицом с предикатом свршеног глагола претходити радњи, стању или збивању зависне временске реченице с предикатом такође свршеног глагола и везником *кад* као спољним знаком везе тих реченица, као у примерима: *Кад се пробуди, већ је било давно свануло* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 200). — *Кад бане у кућу сва се обитељ већ окутила око ватре* (В. Калеб, На камењу, 25). — *Била се у њему опрезно зачала нада када га је начелник позвао у бријачницу* (Р. Маринковић, Руче, 23).

в) У ставу а) ове тачке рекли смо, и из примера видели, да су радње (односно стања, расположења или збивања) управне и зависне временске реченице с предикатима свршених глагола и везничким прилогом *кад* као спољним знаком њихове међусобне везе ипак најчешће сукцесивне, при чему неупоредиво чешће радња зависне непосредно претходи радњи управне реченице. Али се каткад и процеси означени свршеним глаголима у зависној временској и управној реченици могу и потпуно поклапати. О сложеним реченицама типа: *Кад остаде сама, на њу нагрну нека гомила тишине* — тешко се може рећи да тренутак радње зависне претходи тренутку у коме се збило оно што се казује управном реченицом, јер су се оба та процеса извршила управо у једном истом тренутку.

г) Ако у зависној временској реченици с везником *кад* имамо свршен, а у управној несвршен глагол, њихов међусобни временски однос може бити двојак. У једном случају временском се реченицом означава тренутак иза којег настаје ток вршења радње управне реченице, као у примерима:

Кад му доћеш у кућу, на рукама ће да те носи (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 165). — *Кад се удала, дуго је нијесам видио* (Д. Шимуновић, Младост, 87). — *Кад су га везали руку за руку, био је један од најмрачнијих* (М. Лалић, Свадба, 32). — *Велико је узбуђење владало у граду кад се сазнало да ће бити двије покладне поворке* (Р. Маринковић, Руче, 3). — *Смијао сам се од срца старијем лијечнику кад је забринуто поновио...* (Исто, 192). — *Кад сивкасте главице маслачка постадоше жуте, он се сагиње и кида их* (Д. Ђосић, Корени, 218).

У оваквим се случајевима с *кад* напореда употребљава везник *пошто*. И ове су две прилошко-везничке речи ту потпуни синоними.

а) Временском реченицом са свршеним глаголом и везником *кад* означава се и један од тренутака временског тока вршења радње управне реченице с предикатом несвршеног глагола, нпр.:

Старци су се још кикотали *кад ју је он поздравио* (Р. Маринковић, Руче, 67). — *Кад сам ја пошао, они су се тек припремали за полазак* (разг.). — *Кад је дошао на доглед удовичиној кући, излазио је мјесец и обасјао крш* (В. Калеб, На камењу, 28).

И када је, обрнуто, у предикату зависне реченице који облик несвршеног глагола, а у предикату управне свршен глагол — зависном се реченицом означава да се радња управне реченице изврши или се извршила у једном тренутку у току времена вршења радње зависне реченице или и после свршетка неке радње, као у примерима:

Кад су корачали стазом према пољу, извириле су радознале жене и дјеца (В. Калеб, На камењу, 30). — *Кад га дуље гледаш, учини ти се да маше руком* (Р. Маринковић, Руче, 245). — *Живана је заплакала кад је раседлавала његовог коња*. (Д. Ђосић, Корени, 203). — *Кад се мачак дере, неће га миши начети* — објасни Уркан (В. Калеб, На камењу, 44). — *Кад дуго путујемо, она просто занеми* (разг.).

780. Мало пре смо, у ставу г) непосредно претходне тачке констатовали да се везник *пошто* употребљава напореда с везником *кад* као потпун његов синоним у функцији спољног знака везе зависних временских реченица са свршеним глаголом у предикату и њихових управних реченица с предикатом несвршених глагола. И доиста у свим тамо наведеним примерима место *кад* могао би доћи везник *пошто*, а да значење целе сложене реченице у свему остане исто. А и уопште зависне временске реченице с везником *пошто*, и без обзира на вид глагола, редовно означавају време иза којег се вршила или извршила радња предиката управне реченице. То се види из примера:

Пошто он то учини, ја речем мојој жени (В. Караџић, Даница 2, 130). — *Иза тога, пошто вечерају, стану се о свачему разговарати* (нар. приповетка). — *Стари калуђер, пошто се нечему досјети, настави умјереније* (М. Боговић, Стјепан, последњи босански краљ, 6). — *На потесу, пошто се усев дигне, остаје само стрњика* (Јединство V, 1873, 377). — *Пошто размијене дарове и колаче, Бескућа крене пут Котора* (С. М. Љубиша, Приповијести, 231). — *Пошто Иво кулу саградио, онда стару изводио мајку* (нар. песма). — *Пошто су поустајали са сједала, ску-*

пила су се петорица грађана око ониског мршаваг човуља (В. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 128). — Није се хтео женити *пошто се она удала* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 138). — И додаде *пошто зену* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 60). — *Пошто искати пуну здјелу*, дигосе се и побоше уз брдо (П. Кочић, Цјелокупна дјела 344). — *Пошто се уми*, старац седе на клупу (разг.). — Они ће за њим касније *пошто нађу Блажа* (М. Божић, Курлани, 173).

Теоријски се може допустити везник *пошто* у функцији спољног знака везе зависне временске реченице с управном и када је предикат зависне, или и зависне и управне, несвршени глагол као у примерима типа: *Пошто прво шета, он седне за свој сто и ради* или *Пошто једно време шета, он после неуморно ради*, — у којима у ствари имамо извесна ограничења времена другом каквом одредбом поред оне што је у себи садржи зависна реченица. Ипак у језичкој пракси, и код писаца и у свакодневной говорној комуникацији, везник *пошто* углавном иде с облицима глагола свршеног вида. То се може закључити и из овде, у непосредно претходном ставу, датих примера.

781. Врло су честе временске реченице с везником *док* у функцији спољног знака њихове везе с управним реченицама.

а) Реченицама с тим везником и предикатима несвршених глагола означавају се радње које напоредо теку у исто време:

И *док га Никола прати полако*, погледа који пут у његову златну медаљу (В. Петровић, Разговору никад краја, 14). — Зажале што га нису боље и пажљивије загледали *док је још пролазио вишеградским сокацима* (И. Андрић, Приповетке, 8). — Седео је код куће *док му је коса скоро расла* (Исто, 278). — Цијело вријеме је плакала *док је наручивала* (Р. Маринковић, Руче, 83). — Многе се људске ствари чине смијешнима *док их човјек гледа на другима* (Исто, 215). — *Док сам радио на железничким станицама*, бројио сам вагоне теретних возова (Исто, 255). — Прво су ти млазеви звонко певали *док је ведрица била празна* (Д. Ђосић, Корени, 88). — *Док је она била у својој кући*, браћа и снахе су јој често долазили (Исто, 161). — Тако су се они тихо одијевали *док је вани долазило сиво јесење јутро* (В. Калеб, На камењу, 210).

б) Везник *док* упућује на извесно трајање не само у сложеним реченицама с несвршеним глаголима и у зависној временској и у реченици од које ова зависи, него и иначе. И врло су обичне сло-

жене реченице с овим везником којима се каже да се управном реченицом означава извршење радње у међувремену или у једном од тренутака трајања радње зависне реченице, нпр.:

Док смо били у звонику, ријешила се моја судбина (Д. Шимуновић, Младост, 96). — *Док је он био на путу*, догодило се нешто у вароши (В. Петровић, Разговору никад краја, 73). — *Док су се они даље чупали око новца*, ви сте се спретно провукли кроз мрачне и врло комплициране ходнике (Р. Маринковић, Руче, 9). — *Док сам тако малодушно размисљао*, Бенито Флота је сјео... на кревет (Исто, 205). — Он се неогажено извукао *док се друштво безбрижно забављало* (дн. штампа).

в) Једнако је обичан и друкчији временски однос радњи управне и зависне временске реченице с предикатима различног глаголског вида, а наиме с предикатом несвршеног глагола у управној, а свршеног у зависној временској реченици. Таквим сложеним реченицама, какве су:

Тамо је служио у војсци *док му неки маџарски официр не опсова свеца рацког* (А. Лазаревић, Целокупна дела, 164). — *Док не бисмо камо пошли и док би нас когод походио*, било је све мирно (Д. Шимуновић, Младост, 92). — *И док вече не застуди из потока*, наизменице причају о Ђаковању (В. Петровић, Разговору никад краја, 13). — *Док су њих двоје стигли*, Берте већ није било ту (Исто, 100). — *Копали су док нису нашли широку и дубоку жилу камена* (И. Андрић, Приповетке, 5). — Чекам *док мали обуче хаљину* (В. Калеб, На камењу, 211). — Ми ћемо се овако одмарати *док не добијемо упутства за даљи рад* (разг.). —

констатује се да је радња управне реченице текла до тренутка извршења радње зависне временске реченице.

г) Зависне временске реченице с везником *док* као спољним знаком везе с управним реченицама подразумевају временски размак и с глаголима свршеног вида. Таквим се сложеним реченицама, уколико је и предикат њихових управних реченица истог вида, означава да ће се оно што се предикатом ових последњих казује извршити у међувремену до извршења радње зависне реченице, као у примерима:

Док је стигао дивизијар са штабом, већ је добио и име (В. Петровић, Разговору никад краја, 9). — Прошло је прилично времена *док су пребрали ногама све оно камење на кривудавај стази* (В. Калеб, Дивота прашине, 43). — *И док до тога не до-*

ћемо, сабимо овом стазом наниже (Исто, 44). — У врбак ће да се склони *док војска не оде* (Д. Босић, Корени, 116). — Тако је Мате поразбијао све фењере *док се није и сам стропоштао с љестава* (Р. Маринковић, Руке, 21). — Да му се у Авлији да засебна соба и пристојно издржавање *док не буде испитан и док се не види у чему је ствар* (И. Андрић, Проклета авлија, 82).

Извршење радње предиката управног глагола у овим и оваквим случајевима, и без обзира на свршеност глагола зависне реченице, пада у временском размаку који је њом означен, као у првом и претпоследњем примеру, или на крају тога временског размака — извршење и једне и друге радње падају у исти тренутак — као у већини других примера.

782. Врло је занимљиво да у тим случајевима, као и у примерима из претходног става те тачке, тј. тамо где у зависној реченици имамо предикат свршеног глагола, а у управној несвршеног, — одрични предикати имају потврдно значење, да наиме одрични глаголски облици ништа не одричу већ значе исто оно што значе када су без одричне речце испред себе. Тако рецимо у другом и трећем примеру, узетим из истог писца — у првом имамо потврдан, а у другом одричан облик предиката, а оба су са истим, потврдним значењем — оба значе *док се изврши* оно што се тим глаголима казује и, разуме се, кад бисмо у првоме од њих предикату дали одрични облик, а у другоме испустили одричну речцу — ни у првом ни у другом случају се ништа у значењу не би изменило: *док су пребрали ногама све оно камење* = *док нису пребрали ногама све оно камење*; *док до тога не дођемо* = *док до тога дођемо*. И у другим примерима из тога става стављањем одричне речце уз облике предиката зависних реченица тамо где су ти облици без ње и испуштањем те речце у примерима где је употребљена — у значењу се ништа не би изменило. На први је поглед врло необично да један знак који језичким јединицама по правилу даје сасвим супротно значење у овоме случају ништа не мења у значењу облика речи уз који стоји. С таквим случајем смо се већ срели и раније на допуни глагола *бојати се* (у тач. 755. а) и морали смо се задовољити већ раније датим, не сасвим уверљивим објашњењем тога феномена. Овде пак објашњење не оставља никакве сумње. То ћемо показати анализом значења било кога од примера из двају последњих ставова т. 780. *Причају о ћаковању наизменице док једно вече не застуди* — каже се у једном од тих примера. Значи да је њихово причање трајало до тренутка у коме је застудело, што ће рећи да траје док траје незастуђење. С престанком немања застуђења поклапа се његова по-

јава; тренутак кад је почело застуђење исти је са завршним тренутком његова нејављања. И зато је сасвим свеједно да ли ће се рећи *Причају док не застуди* или *Причају док застуди* — у оба случаја се каже да нешто траје до истог тренутка.

783. Временским реченицама с везником *док* типа: *А док она одрасте, неће се писма тако ријетко писати* (Л. Лазаревић, Приповетке, 123) — не констатује се, како би се на први поглед рекло, да се писма неће тако ретко писати до времена кад она буде одрасла, већ да се неће тако ретко писати — управо када она одрасте. А то ће рећи да везник *док* у оваквим случајевима не подразумева никакав временски размак, као у претходним примерима него се значењем својим поклапа с везником *кад*. То значење везник *док* има и у примеру: *Ја ћу доћи к теби док бабо буде друкчији* (М. Огризовић, Хасанагиница) и у сл. случајевима.

У извесним случајевима зависним временским реченицама с везником *док* као спољним знаком везе с управним реченицама означава се тренутак радње који непосредно претходи радњи управне реченице, нпр.: *Није она од оних што забораве дџк лећа окрену* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 109). — *И дџк би очи затворила, претварале су се те поруке у страшне слике* (Ј. Турић, Игра животом, Рјечник МХ и МС). — *Туба се крије и бјежи дџк види да ко иде кући* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 43). Везник *док* у таквим случајевима има у свему исту вредност с везником *чим* (исп. значење у следећој тачки). А обележје тога значења везника *док* је његова акцентованост.

Обичне су и зависне реченице с везником *док* које означавају да се у току или при извршењу радње управне реченице изненада, тако рећи, изврши један тренутак радње означен предикатом зависне реченице какав случај имамо у примерима типа: *Таман Паја задиманио док ти стаде граја газда-Раке* (М. Глишић, Приповетке I, 3), у којима као знак везе, место *док*, често долази прилог *одједном* или — да тачније кажемо — у којима се *док* употребљава прилошки, у функцији прилога: *одједном, изненада*.

784. а) Зависне временске реченице с везником *чим* означавају време које непосредно претходи времену вршења или извршења радње управне реченице:

Чим Милош дође с предњом војском, они се одмах крену у Крушевац (Ст. Новаковић, превод приповетке Крџалија од М. Чајковског, 176). — *Чим би моји родитељи помислили да сам заспао*, почињали су разговор (Д. Шимуновић, Младост, 93).

У оба му писаше да ће доћи *чим се породи* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 259). — Чули бисмо је *чим се приближи* (М. Лалић, Лелејска гора, 58). — Све се то видјело *чим су поворке кренуле градским улицама* (Р. Маринковић, Руке, 35). — *Чим сам отворио очи*, он је скочио с кревета (Исто, 199). — *Чим изађоше на пут*, коњи пођоше брзим касом (Д. Ђосић, Корени, 70). — *Чим дете одбије од сисе*, узећу јој га (Исто, 179).

Временске реченице с везником *чим*, као и оне с везником *пошто*, означавају време после којег се врши радња управне реченице, али с упадљивом разликом што се реченицама с везником *пошто* означава само да се радња управне врши после радње зависне реченице не одређујући притом колико после ње, док се временским реченицама с везником *чим* прецизира да то време наступа непосредно после извршења радње зависне реченице.

б) Напомињемо да се *чим* често среће у употреби у језику и са значењем прилога *уколико* и речце *што*, као у реченицама типа: *Чим сам га више проматрао, биваше ми све замршенији* (Е. Кумичић, Необични људи, 10) и *Чим је та жеља била јача, та је крижаљка за ме постајала замршенија* (П. Петровић, Приче, 4). — *Мора да чим прије стекне звање* (Н. Бартуловић, На прелому, 105), у којима у прва два случаја немамо временска већ поредбена значења, а у трећем *чим*, заједно са *пре*, односно са *прије*, има прилошку функцију и значи: *што је могуће пре, одмах*.

785. У сродном се временском значењу употребљавају и реченице с везничким прилогом *како*:

Беже из боја *како прва пушка пукне* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 53). — *Како је пробила*, остала је дршћући у мрачноме углу (В. Петровић, Разговору краја нема, 56). — *Како ме је угледао*, он ми приђе (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота I, 44). — *Како је пројахао владар*, буде дивизија позвана натраг (С. Крешић, Рјечник МХ и МС). — *Како он наиђе*, све се главе дубоко приклонише (Р. Домановић, Целокупна дела I, 360). — *Како јекне цаз*, оштро цупне брзом ногом (М. Капшанин, Трокошуљник, 93). — *Како је дошао из апсе*, није се дигао из постеље (Д. Ђосић, Корени, 162). — *Како стиже*, сунце грану (Б. Радићевић, Песме, 6).

а) У претпоследњем примеру, као и у осталима, — зависном временском реченицом с везничким прилогом *како* на почетку означава се време којје непосредно претходи времену вршења или извршења радње главне реченице. Али док се у другим примерима означава

само такво време — у наведеном Ђосићеву примеру *како* може значити и *откако, откада*. А реченица с тим прилогом на почетку значи: *Откад је дошао из апсе, није се дигао из постеље*. Реченице са *како*, као спољним знаком везе зависних реченица с управним, врло често означавају такво време. То нам говоре примери као што су:

Близу пет стотина година *како га људи спомињу* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 23). — Три дана је *како непрестано киша пада* (Б. Јакшић, Дела IV, 251). — Има више од пола године *како ништа не пије* (С. Сремац, Приповетке IV, 122). — Шта је [то] према астрономским цифрама прохујалих векова *како је уопште језик човечји постао* (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 9) — у којим *како* означава не само тренутак почетка радње предиката зависне реченице већ и све време које је од тога тренутка до тренутка говора протекло.

б) А сасвим су обичне временске реченице истог значења са сложеним прилозима *откад(а)* и *откако* као спољним знацима везе с реченицама чије време одређују:

Откад је Котора, на јутрошње [се] јутро град раније отварао (С. Матавуљ, Ускок, 3). — *Откад свијет стоји*, [људи] мрмљају и реже (И. Великановић, Отмица, 45). — Драгутин се нагло поче свестити *откад оцем постаде* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 225). — *Откад су после кише почели лепи дани*, овај је од свих најлепши (разг.) — *Откад си оно пожељела била да постанеш мајком*, обилно тебе обдари расипна невидљива рука (Б. Ливадић, Новеле, 40). — На крају травничке чаршије постоји „Лутвина кахва“ *откад свет памти* (И. Андрић, Травничка хроника, 9). — *Откад су се населили у Панонији*, почели су се залијетавати на запад и југозапад (Љ. Бабић, Умјетност код Хрвата, 30). — И тако ја, *откад ме је*, ни за минут не заостајем (М. Капшанин, Трокошуљник, 103). — А тјерам је, бог и душа, тридесет и пет година *откако ми је колиба изгорјела* (А. Шеноа, Приповијести V, 25). — Година је дана минула *откако се Лука са својом тугом одбио у ту шумску пустош* (Исто, 173). — Још овакве војске није било / *откако је Србин постануо* (нар. песма). — Ту је море *откако је света* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 574). — *Откако се оvdје у Крагујевцу налазим*, ваша писма примам (И. Гарашанин, Писма I, 1). — *Откако је нови гвардијан президао мусафирхану* бијаше је сасвим препустио фра Марку (И. Андрић, Приповијетке, 5). — *Откако је свануло*, непрестано киша лије (разг.).

в) Зависна реченица с везником како употребљава се и у функцији одређивања истовремености која је у Речнику МС и МХ потврђена примером: *Брада јој је подрхтавала како миче њоме*, где управо значи — за време док.

786. У функцији спољног знака везе зависних реченица с управним и са истим значењем временских реченица којима се одређује временски ток радње управне означен предикатом зависне реченице, у истој, углавном, функцији коју врше прилози како, откако и откад употребљавају се и везници да и што. О томе сведоче примери:

Има само неколико година да се враћају сваког лета на језеро (Р. Петровић, Економска географија за VIII р.). — Ево двије године да нијесам слазио (С. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића, 114). — Бит ће тридесет година да нијесам долазио у Загреб (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 64). — Већ неколико дана да није козе ваљано набрстио (Х. Хумо, Грозданин кикот, 49). — Четири мјесеца протекоше што се познајемо (А. Ковачић, Фишкар, 118).

На први је поглед занимљиво што се у примерима временских реченица с везницима да и што могу узети прилози како, откако и откад место ових везника, али се не могу, и обрнуто, везници да и што употребити место наведених прилога. То јасно говори о одсуству ма и најмање нијансе временског значења ова два везника. А зависне реченице с њима у наведеним и њима сличним примерима временски карактер добивају од временских израза у управној реченици на које се оне непосредно надовезују. И могућност употребе везника да и што у таквим реченицама условљена је присуством тих израза у њима. А сами су везници, за које би се, према томе, могло рећи да су овде само формални знаци везе, ипак ознака извесне нијансе декларативности.

787. Функцију означавања времена које непосредно претходи радњи управне реченице врше и зависне временске реченице с везником тек, какве имамо у сложеним реченицама:

Тек један сврчим, а други ми наметну (В. С. Караџић, Преписка IV, 510). — Тек дома доћемо, поштено ћу ти вратити (Ј. Продановић, Антологија, 365). — Тек он заспи, ето ти девет пауница (нар. приповетка). — Тек заиће за кућу, већ чујеш двојнице (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота II, 52). — Тек соколу прво перје никне, / он не може више мировати (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 120). — Тек што је Република

сазнала за објаву рата, одмах је наредио своме посланику да учини представке аустријској влади (Летопис МС 205—210, 30). — Побјегао је с фамилијом тек је чуо ријеч из братовљевих уста (Бранково коло 1902, 1638).

а) Као речца се означава (у Речнику САНУ, нпр.), а свакако је везник у функцији спољног знака везе управних и временских реченица које одређују тренутак времена непосредно иза којег се врши радња управног глагола — и реч а:

Ти си замишљен а листак шушне (Б. Јакшић, Дела X, 100). — А се приказивање сврши, она прва крене око совре (М. Б. Милићевић, Живот Срба сељака, 349). — А паде на узнак, сељаци га прихватише (Л. Лазаревић, Приповетке I, 138). — Одмах натраг, откуд си дошао а цик зоре! (Д. Буровић, Дукљанска земља). — А сване, крећу даље (разг.).

б) У овој би функцији везник а сасвим успешно могли заменити везницима чим, како или тек. По томе је овде јасно његово значење. А у томе се значењу употребљава и везник што: *Што их пустим из кокошарника, кобац слети у њих* (разг.). А сви су ови везници, заједно с везником а, у функцији спољних знака везе временских реченица с управним акцентовани. И то говори о посебном карактеру њихову¹.

в) У српскохрватском се језику и прилог где употребљава у функцији спољног знака везе временских реченица с управним, али углавном односних временских реченица, тј. оних зависних реченица које се односе на извесни корелатив, на неку већ постојећу временску одредбу у управној реченици као у примерима: *Вај, Дураче старче стари, / Куда'ш саде, камо ли ћеш / Сад гдје смакох горске мише* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 87—89). — *Кад нас муче јутрос гдје смо њихови што би чинили сутра кад бисмо им се отуђили?* (С. М. Љубиша, Приповијести, 17). — *Јанку канда су очи ужгане биле и то прије обједа, гдје и пијанац не пије* (А. Шеноа, Сабрана дјела VIII, 87). — *Нисам никога питао док сам лудо радио, нећу ни сада, гдје сам се памети дозвао* (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 33). — *А врло су ретки примери као што је: Ал' гдје Баук задњу р'иечцу изусту, / једн'иет махом ко да муња / кроз мозак му сјекну плаха* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 1016—1018) — у коме

¹ О томе се карактеру њихову детаљније говори у расправама *Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама*. Јужнословенски филолог XXVIII 1—2, стр. 100. и 102. и *Акцентуација сојузов в сербохрватском језику*. Иследования по славјанском језику, Москва 1971, стр. 268—273.

је реченица са *гдје* на почетку временска, али би можда могла бити и месна. Ови су ипак примери, које смо све узели из Речника САНУ, сасвим обични иначе, како видимо, — из старијих писаца, али их има и код нових: *То би значило одабрати час... гдје је његова слобода прекривена премоћу околности* (А. Базала, *Повијест филозофије* I, 22). — *Замислио се тако Имбра на није ни чуо гдје га мати опомиње* (С. Колар, *Ми смо за праву*, 64). Ипак се они ређе срећу код најновијих писаца и у данашњем свакодневном језику.

788. Прилог *где* (и *где год*) и у основној својој функцији везивања зависних реченица за управне, као *год* и друге прилоге за место: *куд(а)*, *камо*, *докле*, *одакле* и *откуда*, — чешће срећемо у случајевима где према њима имамо неки корелатив него без њега. Другим речима, зависне **месне реченице** чешће посредно, преко неког прилога или прилошког израза, одређују место вршења радње (стања или збивања) управне реченице него што ту службу врше непосредно, као праве зависне месне реченице. Односним реченицама за одредбу места које смо већ (у тач. 776. а) навели додаћемо још и примере: *Судија пресуђује онде где има спора* (М. Б. Милићевић, *Путничка писма*, 107). — *Каква ли посла имају... са листом гдје је само естетици мјеста* (А. Шеноа, *Фелтони и расправе*, 61). — *Гдје је срећа, ту је и несрећа* (П. Кочић, *Цјелокупна дјела*, 86). *Ни о чем другом и не сања него да се некако извуче из оне куће гдје с породицом станује* (Н. Симић, *Браћа и кумири*, 15). — *Наћем се у неком старом тихом дворишту гдје се играм с девојчицама* (С. Батушић, *Пејзажи и ведуте*, 14).

А имамо и праве зависне реченице за одредбу места, које, тј., непосредно одређују место вршења радње (стања, расположења или збивања) управне реченице какве су у примерима:

Наши, који су знали *где је затворено око 60 Срба*, обију затвор и пуне их да не погоре (П. М. Ненадовић, *Целокупна дела*, 219). — *Лупају само песницама о сто кад се пева штогод где севају јатагани* (Л. Лазаревић, *Приповетке* IV, 4). — *Дере се и одређује где ће ко да притера кола* (Л. Лазаревић, *Приповетке* I, 33). — *Дирнуо сам га мало где боли* (Исто II, 29). — *Заступао је кнеза и гдје треба и гдје не треба* (П. Кочић, *Цјелокупна дјела*, 119). — *Тако једна душа никад неће знати / Где беше крај бола, где почетак среће* (Ј. Дучић, *Сабрана дела* I, 169). — *Не ничи гдје те не сију* (Ј. Јурковић, *Сабране приповијести* II, 175). — *Не зна се ни гдје живи ни зашто живи* (И. Франгеш, *Стилистичке студије*, 113).

Овакве зависне реченице без корелатива у управној реченици одређе су места радње те реченице. Али уколико су у предикату управних реченица глаголи опажања или говорења, зависне су реченице њихови објекти, допунско-изричне, дакле, реченице, колико и месне.

а) Прилог *где*, овде у функцији везника, употребљава се и место везника *куд* и *камо*, као *год* и у упитном значењу (исп. тач. 792). Тако у значењу, првобитном мислимо, прилога *куда*, — прилог *где* је употребљен у примеру: *С једном сплетком мајушном као сламчица, можеш их вући где хоћеш* (М. Грол, *превод Бомаршеове Фигарове женидбе*, 45). — *А куда бисмо очекивали (па према захтевима граматичара и изискивали) и у реченици Е. Кумичића: Провлачила се прозирна магла, дижући се... гдје слабије гдје јаче* (Госпођа Сабина, 190) — наравно ако се схвати да се магла провлачи на већем размаку, одређеним простором. Тако исто и у примерима типа: *Немате где да се извучете* (Д. Госић, *Далеко је сунце*, 443) и сл. налазимо *где* употребљено у значењу *куда*. А *где* се, такође употребљава и у значењу *камо*: *На путу за Бујановац где сам пошао у госте* (Д. Васић, *Утуљена кандила*, 22). — *Узрасте гора да не знадоше просци ни где ће ни куда ће* (нар. приповетка). — *Друже Павле, где ће ове гуске, упита уча* (Д. Госић, *Далеко је сунце*, 38).

б) Када се к овоме дода да се и прилози *куда* и *камо* употребљавају са значењем прилога *где*, као у примеру: *Ху, колико нас има дјечака и дјевојчица из свих разреда? Куд а ће све то стати* (Ј. Павичић, *Књига о давнини*, 31) — у којему би свакако место *куда* више био на своме месту прилог *где*, јер то значи *на коме месту*, а не, *никако, којим путем или којим правцем* — постаје јасно да нестаје разлике у значењу између ова три прилога. Тако исто у примерима: *Пјер је остао дуго с *Нелене* сам у маленом салону камо су сјели* (Стј. Крањчевић, *превод Толстојева Рата и мира*, 246) и *Нестрљиво буљи у место камо је пропао њихов првак* (С. Крешчић, *превод Дикенсова Пиквикова клуба*, 441). — *камо* је употребљено у локативном, дакле — у значењу прилога *где*¹, а не у акузативном значењу. А када се овоме дода оно што смо рекли о ова три прилога за место у њихову искључиво упитном значењу (в. тач. 14. ове књиге) — доиста

¹ Ова су значења као таква дата, сасвим тачно уосталом, у савременим речницима: у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и у *Речнику српскохрватског књижевног језика МС и МХ* (исп. значења која се за те речи дају у њима). О мешањима ових и сродних језичких средстава у функцијама о којима је овде реч в. расправу. *О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику*. Наш језик књ. XII н. с., стр. 78—89.

се с разлогом може поставити питање да ли су оправдани захтеви граматичара да се у књижевном језику чува разлика међу њима¹. Ми лично смо уверени у неефикасност таквих захтева. И предвиђамо да ће те разлике све више нестајати, а нестаје је и у наше дане, нарочито између *где* и *камо*, и то на штету овога другог прилога — више у културним центрима источних области него западних.

в) Прилог *куда* се, међутим, доста добро чува у употреби, понекад, додуше, и са значењем оба друга прилога. Већ горе смо навели пример употребе прилога *куда* из Ј. Павичића са значењем прилога *где*. А срећемо га и са значењем *камо*, у *које место*, као у примеру: *Глупо је да се овде сачекујемо у сумњивој крчми куд сваки час навраћају жандари* (Ј. Поповић).

г) Чува се, истина, али неупоредиво ређе и прилог *камо*. А уколико се чува највише се употребљава са значењем које му одређују граматичари. И то, треба нагласити, више у језику културних центара на западу српскохрватске језичке области, где и уопште има више респекта према ономе што кодификатори језика прописују. Али и тамо почиње да се губи ова разлика, нарочито у слојева народа који мање држе на уму шта прописује овај или онај граматичар, а више иду за природом језика, коју носе у своме језичком осећању. Између та два фактора обично на крају превагу добија други.

789. А када већ говоримо о посебним значењима ових прилога даћемо по неколико примера и за месне реченице с основним значењем прилога *куда* и *камо* у функцији спољног знака њихове везе с управним реченицама.

а) За прилог *камо*: у односним месним реченицама: *Одлази онамо камо га из оног дућана упутише* (С. Сремац, Речник МС и МХ уз реч *камо*). — *Становао сам у дворцу камо туга приступа нема* (С. Кршић, Исто). — *На левој страни трга камо је банов споменик показивао сабљом... развило се платно* (Р. Маринковић, Руче, 99) и:

— у зависним месним реченицама којима се непосредно одређује место у које смера радња предиката управне реченице: *Ја сам на врхунцу изнад сна и јаве / са звијездом што не зна камо ће и куда* (Н. Полић, Јучерашњи град, 39).

б) И за прилог *куда*: *Острво без људи у пределу мора, куда бродови никад нису прошли* (Ј. Дучић, Сабрана дела, Речник МС и МХ). — *Скин' оружје, незнана делија, па нос' главу куд*

¹ Такво питање поставља и одрично на њ одговара П. Д. Дмитриев у расправи *Јесу ли потребна ограничења?* Наш језик, књ. XVII н.с., стр. 23—40.

је теби драго (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 189—190). — *Ја знам куда се простире долина Ужитака и шта се све тамо дешава* (С. Кршић, превод Вајлдових Бајки, 167). — *Кукуруз, особито куд полије вода, зрновит увис потече* (Б. Будисављевић, С личке груде. Рјечник МХ и МС).

в) Месне зависне реченице везују се за управне и прилозима *откуд(а)* и *одакле*:

Настрадалима је најпре стигла помоћ *откуд је нису очекивали* (дн. штампа). — *Нити је на то много гледао како ће и откуда ће новаца добити* (Е. Ивановић, Нови Плутарх I, 55). — *Док је злоба не доведе опет онамо откуда се прерано ослободила* (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 70). — *Попну се на једну велику планину откуда ће добро видети* (нар. приповетка). — *Знам ја откуд вјетар дува* (К. Ш. Балски, Јанко Бериславић, 76). — *Он ти одмах каже куда иде и откуда долази* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 5). — *На њима [су] станови Здунића откуд су они на магарцима носили пуне вучије млијека* (Ј. Турпић, Игра животом, 2). — *Кате се приближава магацину одакле је изишао Иво и предао јој лист* (И. Војновић).

Ми овде, као и у још понеком случају, наводимо примере зависних реченица и за посредно и непосредно одређивање места заједно, иако и овде само друге иду у праве месне реченице, које без икаквог корелатива одређују место онога што се казује предикатом управне реченице, и иако прве, као и у другим таквим случајевима, њихов корелатив у истој функцији чини односним реченицама. Али ми то сад можемо чинити јер смо, мислим, довољно јасно показали разлику између те две врсте реченица истог значења.

790. Поредбене и начинске реченице. — По самоме заглављу може се судити да ће у њему бити речи о двојаким зависним реченицама, о начинским и поредбеним. И доиста ће се овде говорити и о једној и о другој тој служби. А ипак карактер тих служби нам даје за право да ове две врсте реченица, и уколико су то две врсте, заједно разматрамо.

а) Када начин вршења или извршења радње једне реченице објашњавамо радњом друге, када то јест тврдимо да се једна врши као друга, — ми смо, одређујући тако начин вршења главне реченице, упоредили оно што се њоме казује радњом зависне реченице. А из тога је јасан закључак да су начинске реченице и поредбене у исто време. То ће се јасно видети из примера:

Од удара заигра му земља / како празна поврх воде тиква (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 886—887). — Па нека се они

врте и натежу како најбоље знају и умеју (В. Цар Емин, Нове борбе, 9). — Сваки је отворио своје срце како у цивилизованом свету није чак ни ред отварати (Р. Петровић, Африка, 70). — Николетина се узруја и препаде како никад није ни мислио (Б. Ђошић, Пролом, 593). — А ови људи му не даду да дише како он жели (В. Петровић, Јанош и Мацко, 24). — Клати се како му налажу искривљене ноге (В. Калеб, Бијели камен, 27).

— Час је био весео, час тужан и суморан, као да сав свет гори (А. Лазаревић, Приповетке I, 192). — Мојом собицом титрају... јутарњи зраци тако весело као да ме позивљу у живот лепши и од сна (А. Шимуновић, Младост, 85). — Бежи и он пред њима као да крила има (Р. Домановић, Краљевић Марко по други пут..., 21). — Дуго је чаврљала крај прозора као да се гуши од чувства (В. Калеб, Бијели камен, 14). — Загледа се у њега бојажљиво као да моли (В. Цар Емин, Нове борбе, 21). — Онда припну жуту тканину кошуље као да проба њену издржљивост (А. Исаковић, Папрат и ватра, 40). — Чинило му се часком као да ће му искочити [срце] на уста (Ј. Ивакић, Хумореске, 36).

— Наслијепо си ми се потписао, као што би ваљда потписао своју властиту осуду (В. Цар Емин). — Остали смо исто тако вредни и корисни радници као што су нам и стари били (Р. Домановић, Марко Краљевић по други пут међу Србима, 54). — Онда би требало да се вежба како ће што мање мислити, као што то чине одлични министри у неким срећним земљама (Исто, 49). — Све ће ове ствари јоште једном доћи као што су биле... (Т. Ујевећ, Вечни прстен). — Они су се и понашали као што доликује правим борцима (разг.).

б) У поредбене иду и реченице типа: *И што сам више морао пред свијетом о томе шутјети, то ми је теже било* (В. Назор, Изабрана проза, 145). — *Што је нада мања, већа је вјера* (Р. Маринковић, Око божје, 11). — *Колико се прва устезао, толико је сад наваљивсо да иде* (С. Матавуљ, Рјечник МХ и МС). — *Уколико се час поласка приближавао, утолико је био нестрпивији* (разг.) и њима сличне, које се за управне везују везником што, везничким прилогом колико (и уколико) или на неки сличан начин. У њима се пореде међусобно супротне појаве, као у прва три примера, али и оне које су истоветне — у последњем и другим таквим случајевима. А осим поредбено-начинске у овим се реченицама осећа кад узрочна нијанса, а кад нијанса условности.

И тако се зависне начинске реченице везују с управним везницима: *како, као да, као што, колико и уколико*. Оне једнако имају везу с овима и када долазе испред њих. Њима се, осим тога, у исто време истиче да се оно што се казује управном реченицом врши, односно извршава, на исти начин или да јест, да бива или буде једнако с оним што садржи зависна реченица. Те реченице су, поред тога што су начинске, истовремено и поредбене реченице за означавање потпуне једнакости.

791. Али све поредбене реченице не означавају тако једнакост него има поредбених реченица и које казују управо неједнакост. Такве су:

Боље ти је изгубити главу / него своју огрешити душу (нар. песма). — Жалије му војводе Уроша / но сву земљу да је изгубио; / жалије му је војводе Уроша / него очи да је изгубио (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 578—581). — Насте пијуче нешто нижим гласом него је почела (В. Калеб, Бијели камен, 19). — Мислио је зашто нису опколили кућу него су овако наивно наишли на врата (А. Исаковић, Папрат и ватра, 45). — Она то рече гласније него што је смела (Исто, 57). — И тишина је друкчија овде но на пустој пучини кад једра клону (В. Петровић, Времена и догађаји, 97). — Данас је много шта друкчије него је било раније (разг.). — Ненад је више наслутио него што је чуо (Б. Ђосић, Покошено поље, 137).

Овакве, поредбене реченице за неједнакост везују се за управне везницима *него* и *но*, редовно долазе иза управних реченица у којима, опет редовно, стоји неки компаратив или компаративни израз, или прилози *друкчије, друго* (односно *придеви друкчији и други*) преко којих се поредбене реченице за неједнакост и везују за главне.

792. А имамо и трећи тип поредбених зависних реченица, које називамо *поредбеним реченицама за изузетну неједнакост*, какве имамо у примерима:

а) Не моглоше темељ подигнути, / а камоли саградити града (нар. песма). — Нисам мајко ни до воде дошла, / а камоли убелила платно (исто). — Нико жалит не смије никога, / а камоли да му што помогне (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1485—86). — И не би га пренијеле виле, / а камоли ноге на јунаку... (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 139—140). — Тад тајни није лако било у траг ући, / а камоли јој стати на крај (Бршљан 1885, 77). — Куда ћеш се, брате, борити с Марком живим, а камоли још кад је вампир! (Р. Домановић,

Краљевић Марко по други пут . . . , 24). — Толике године засје не мало јаче успомене, а камоли неће водри крик из прве младости (М. Беговић).

б) Није вас стид и срам таква шта вјеровати, *некмоли говорити* (А. Шеноа, Приповијести IX, 132). — Тешко је и гледати хладне стене суморних планина, а *некмоли о њих кришти снагу* (Б. Јакшић, Дела V, 5). — Ал' се утве не даду гледати / а *некмоли јоште и хватати* (нар. песма). — Многи од вас ни у животу не зна што је јуче *ијо* [тј. јео], а *некмоли би знао шта је некоћ било* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести I, 49). — Казаће ти и оно што није, а *некмоли оно што јест* (Л. Комарчић, Бездушници, 190). — Њена необична појава као да је изискивала, а *некмоли допуштала овакво егзотично одијевање* (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 338). — Без те борбе они не би могли живјети, а *некмоли помаћи се унапријед* (Д. Буровић, Под ведрим небом, 228).

в) Атом уће у сунчану зраку / *Толи неће у немирну душу* (П. П. Његош, Луча микрокозма). — Нит' однесе лаке кошуте / Двокраког папка танке ножице / . . . / *А толи данас да ми умакну / С теретом дивним Турци безбожни?* (Б. Јакшић, Дела II, 326). — Он га честито није ни видео, а *толи познао* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 20). — Болести су у многоме тајна и за науку, *толи неће бити за народ* (Ј. Миодраговић, Народна педагогија). — Он се и за сваку травку брине, *толи неће за човека* (С. Винавер, Приче које су изгубиле равнотежу, 10).

г) Црногорац не штеди ни живот, а *идели ће штедети то жуто гвожђе [злато]* (Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 77). — Да оберткежеву ћерку заштем радовала би се, а *где не би Смиљана* (Б. Јакшић, Дела III, Речник МС и МХ). — Не зна драги тешић' драгу, / *Где ће болан тешић' болног* (Ј. Ј. Змај, Певанија, 6). — Не може он да јој навуче ни осмех на уста, *идели да измами паре* (М. Кашанин, Трокошљник, Речник МС и МХ).

д) Нема он времена ни за озбиљне ствари, *те ће се сад с тим бахтати* (разг.). — Имам ја и других брига, *те ћу сада и на те беспослице мислити* (исто). — Умиру бегералице младе и зелене, *те неће Симка* (Д. Радић, Село, 171).

ђ) Доста смо дангубили, *куд бисмо још могли чекати* (разг.). — Немају честито да се обукну, а *откуд би трошили на такав луксуз* (исто) итд.

Иако би се за све ове случајеве рекло да се оно што се казује зависном реченицом не може поредити с оним што означава управна реченица, због тога наравно што је неједнакост између тога двога изузетна, то се ипак једно с другим пореди. И ово су, према томе, поредбене реченице — за изузетну неједнакост, наравно. Оне, како видимо, имају више спољних знака везе с управним реченицама. Ти су знаци: *камоли* и *а камоли*, *некмоли* и *а некмоли*, *толи* и *а толи*, *где*, *идели*, и *идели*, *те*, *куд*, *откуд*. Али реченице са свим тим знацима нису свагда једнаке зависности. Несумњиво су зависне, и увек зависне, реченице с три прва овде наведена пара везника.

793. Реченице са: *где*, *идели* и *а где*, *а где*, *идели*, *те*, *куд* и *откуд* у знатној су мери мање зависне. А често се употребљавају и као сасвим самосталне упитне реченице. Њима се, хтели смо рећи, често пита о могућности, односно немогућности, о спремности, односно неспремности (из)вршења или не(из)вршења онога што се казује њиховим предикатом, као у случајевима: *Где би ти, синко, кућу затворио?* (С. М. Љубиша, Приповијести, 35). — *Гдје да се ту мисли на срећну страну људског живота?* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира, 23). — *Гдје бих заборавит ја Одисеја мого?* (Маретић—Ившић, превод Хомерове Одисеје, 9) — *Куд би ти то учинио?* (разг.). — *Откуд њему таква идеја?* (исто). — *А откуд они да добију?* (исто). Овим се реченицама пита за жељу, готовост, спремност, могућност вршења, одн. извршења радње и оне су, наравно, модалне реченице.

а) У претходним случајевима, где су реченице посве истог облика дате за примере зависних поредбених реченица, не може се говорити о њиховој независности јер је оно што се њима казује у доста тесној вези са садржином реченица на које се наслањају. Тиме се управо износи нешто као изузетно неједнако с оним што се казује у управним реченицама. А у оваквим случајевима управне реченице могу се према њиховој садржини оцењивати и као посредници. Или ће тачније бити ако кажемо да су, гледајући с те стране, управне реченице оваквих реченица као поредбених више њихови узрочници. Незнатном претилизацијом сложених реченица с њима добивамо опет сложене у којима раније зависне постају управним, а управне — зависним узрочним реченицама (*Будући да драги не зна тешићу драгу, где ће болан тешићу болног?*; *Будући да имам и других брига — како ћу сада мислити на те беспослице?*). Али нас ова тумачења одводе из синтаксичких у семантички домен појава. Синтаксички, овакве реченице у облику у коме су раније (у непосредно претходној тачки) дате остају поредбене реченице за изузетну неједнакост. А из њих није сасвим одсутна ни нијанса начинских одредаба управних реченица.

б) И не само поредбене реченице за неједнакост већ и ове за изузетну неједнакост садрже и нијансу означавања начина на који се врши радња. И отуда је јасно зашто при класификацији реченица зависнога односа узимамо заједно начинске и поредбене реченице, поготову када се има на уму да су оне најчешће колико поредбене толико и начинске. Као такве оне су углавном одредбе глагола управне реченице.

794. Узрочне (каузалне) реченице. — Зависне реченице којима се означава узрок онога што се казује предикатом управне реченице од које зависе зову се узрочним реченицама. Такве реченице имамо у примерима:

Народ је нерадо ишао турскоме суду *јер је знао шта кошта кадијина правда*. — Вук га је почео писати зато што га је чуо у народу. — Морали су се обратити на другу страну због тога што су им пријатељи ускратили сваку помоћ. — Не можемо примити његову молбу услед тога што није на време поднесена. — Пристао је да иде када већ друкчије не може бити. — У колима је било мрачно пошто за време рата није било гаса. — Како писмо знали да живи овде, јако смо се зачудили кад смо га срели на улици. — План је и пре времена извршен захваљујући томе што је свест целог колектива била врло висока. — Будући да је зима била одвећ јака, Милош одложи почетак ратовања до пролећа и сл.

У овде наведеним и другим таквим случајевима зависне реченице, као знак везе с управним имају, како видимо, везнике и везничке скупове: *јер, што, зато што, због тога што, услед тога што, захваљујући томе што, будући да, кад(а), како, пошто* и још неке.

795. Реченице с везничким скуповима: *због тога што, услед тога што, захваљујући томе што*, па и оне са *зато што* у исто су време и односне реченице. У то ће нас уверити рашчлањивање ових скупова, у којима је само последња реч, *што* — прави везник (по функцији, мислимо, а не по пореклу), док су делови испред *што* у ствари њему корелативни делови управних реченица. Узимајући то у обзир — напред наведене реченице с дотичним везничким скуповима речи: *Морали су се обратити на другу страну због тога | што су им пријатељи ускратили сваку помоћ; Не може примити његову молбу услед тога | што није на време поднесена; План је пре времена извршен захваљујући томе | што је свест целог колектива била врло висока* и *Вук га је почео писати зато | што га је чуо у народу* — делили бисмо како је сад означено. Али су корелативни везнички делови

правог везника с њим толико срасли да су у језичком осећању постали недељивим везничким скуповима речи које у анализи не раздвајамо на делове из којих су настали, него их једноставно, као и све друге везничке знаке, узимамо заједно са зависном реченицом. А све реченице с њима осећамо као искључиво узрочне зависне реченице. Уз напомену да су такве реченице с првим и последњим од тих везничких скупова сасвим обичне и, нарочито с последњим изузетно честе, немамо потребе да се више на њима посебно задржавамо.

796. Од осталих ознака везе узрочних реченица изузетно је чест везник *јер*. Њега срећемо у реченицама као што су:

Жали Шарац тебе господара / *Јер ћете се брзо растанути* (нар. песма). — Старац сажме раменима *јер оно мало што је од тога чуо учинило му се недокучиво филозофично* (А. Ковачић, Фишкал, 120). — Треба наступати смело и безобзирно *јер то једино може помоћи код ових дивљака* (И. Андрић). — Помогле су му да прошири круг свога рада *јер ситни преступници одају крупне* (Исти, Проклета авлија, 28). — Нијесам се усудио проговорити *јер је и она шутјела* (Д. Шимуновић, Младост, 95). — Али није омекопутио *јер за такву се чељад није ни чуло у Цетини* (Исти, Одабране приповетке, 11). — Сањам да ћеш доћи *јер миришу ноћи, а дрвеће цвета* (Д. Максимовић, Речник МС и МХ).

797. Знак везе искључиво узрочних реченица је облик прилога садашњег глагола *бити* с везником *да* у примерима типа:

Будући да у Србији ни у десетом селу нема цркве, ... људи иду манастирима (В. С. Карацић, Рјечник). — *Будући је знао да је Краљ родом из краљевске лозе*, обрадује се томе (С. Новковић, Први основи словенске књижевности, 193). — *Будући да на Ријеци нема шта да крца* [брод], то ће одмах на пут (В. Цар Емин, Под сумњом, 9).

А чест је овај везнички знак и у облику само првог дела без везника *да* у случајевима реченица без глаголског дела предиката какве су: *Будући изврстан жандар, није трпио никакве опозиције* (И. Дончевић, Рјечник МХ и МС). — *Будући ипак очева кћи, одлучна и необузdana, није губила ни мину-та* (М. Перовић, Хроника — на истом месту).

798. Обичне су, дакако, и узрочне реченице с везником *што*:

Пољару би жао *што набрекну на њега* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 16). — *Забринула се што јој нема дјетета за толико*

с воде (Исто, 21). — Мене бијаше стид што му некад о сељацима рекох да су „дивна и неприподобива чељад“ (Д. Шимуновић, Младост, 106). — И сам поглед на тога човјека испуњавао га је и ужасом и неком болном радошћу што није њега та судбина задесила (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 50). — Тако се издире као да су они криви што доцкан свиће и што се рано смркава (Исто, 28). — Пројурio је кроз први вод као кроз воду и разагнао људе бијесан што су се престрашили његове Мице (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 78). — Мучно му је било што је његов завичај познат ето само по тој ругоби (М. Лалић, Свадба, 101). — Није ни најмање био захвалан што га је на то подсјетио (Р. Маринковић, Руке, 30). — Љути се на тупаве прсте што дрхте (Д. Ђосић, Корени, 43).

Овакве реченице ретко се мешају с другима иако се овим везником везују и друкчије зависне реченице, и иако се ово не може сматрати изворно узрочним везником, него функцију таквог везника добива тек у реченицама које су, као сад наведене, условљене глаголом неког стања или расположења.

799. Међутим, узрочне реченице за управне се везују и са више других везника, не узрочног већ друкчијег, обично временског карактера — на првоме месту изразито временским везником кад:

Нек ме Мера мртвога цјелива кад ме није жива пољубила (нар. песма). — Кад овако злу жену има, боље бисмо му учинили да га убијемо (нар. приповетка). — Кад је то све тако, сад ми укратко кажи што си дошао (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 52). — Кад већ није могао да плаћа надничаре, он је сам, онако стар, својим рукама плевио коров (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 77). — Кад већ мора да постоји Проклета авлија и у њој управник, онда је још најбољи овај и овакав (Исти, Проклета авлија, 26). — Били су као велика дјеца жељни варке кад већ нема утјехе (М. Лалић, Свадба, 92). — Кад они могу, зашто не би и легије? (Б. Ђосић, Доживљаји Николетине Бурсаћа, 27). — Како су тада морале да сјаје сјајне њене очи кад су мртве још овако сјајне? (И. Самоковија, Приповијетке, 177).

Иако ни за кога не може бити сумње да су зависне реченице с везничким прилогом кад на почетку у оваквим случајевима узрочне, а не временске, и иако сви граматичари нашег језика, између осталих и Т. Маретић у великој Граматици (на стр. 469), говоре о употреби кад и у функцији везничког знака узрочних реченица, у највише случајева се осећа и временска нијанса у њима, друкчије речено —

у њима имамо и временског и узрочног значења. Те нијансе нема једино у првом и последњем од овде наведених примера. Али као у њима, тако би се и у осталим место овога знака могло употребити будући да, без битне промене смисла ових реченица. И то нам може послужит као један од доказа да су ово одиста узрочне зависне реченице.

800. Тако исто би се, опет без промене главног значења, везничким знаком будући да могао заменити везнички начински прилог како у примерима као што су:

Како сам путовао за себе и о своме рачуну, узмем собу на трећем кату (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 139). — Како ништа друго не може радити, он коми грах (А. Лазаревић, Приповетке I, 72). — Како је силан полагао, све коленима брише праšину по друму (Р. Домановић, Краљевић Марко по други пут . . ., 21). — Како су кише падале и прекодан, литице су пуштале из себе беле и сјајне магле (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 167). — Поседали на земљу, али како су били пристојно и чисто обучени, није им се замерило (И. Секулић, Записи о моме народу, 37). — Како је она прва на реду да буде жртвована, она га се највише и боји (Р. Петровић, Африка, 81). — Како Ненад не затвори добро врата, жена се обрецну (Б. Ђосић, Покошено поље, 153). — Како су ме познавала сва њушккала, био сам угрожен (Ј. Поповић, Истините легенде, 13). — Храброст му порасте како је имао неизмјерно бројну публику (В. Калџић, Нагао вјетар, 52). — Приђе Младе и одмах пружи руке како се никада не колеба у оному што ради (Исто, 93).

Иако се истим овим знаком везују и временске реченице одређеног значења, у којима се означава непосредна узастопност радње управне реченице иза радње зависне, овде се не осећа нијанса ни тога ни другог којег временског значења. Ове се, узрочне, мислимо, реченице с везничким прилогом како на почетку, додпрују у нијанси с поредбено-начинским зависним реченицама. А то је и сасвим разумљиво с обзиром на основно (начинско) значење прилога како.

801. Узрочне се реченице с управним везују и везником чим, као у случајевима:

Сетио сам се ја чим ти јуче онако припиткујеш за њ (М. Глишић, Приповетке II, 68). — Нема сумње да је у прва два стиха говор о вечеру, о заласку чим у трећем стиху песник каже . . . (М. Цар, Бранково коло 1901, 1506). — Чим је вино бледо и тупо на укусу, онда већ не може имати добре цене (М. М. Са-

вић, О неговању вина, 33). — *Чим не мислиш како мисли пандур*, онда си завереник (Д. Ђосић, Корени, 234). — Ниси невин *чим си Аћимов син* (Исто, 234). — Не можеш ни знати *чим не радиш*, а *чим не знаш*, не можеш положити испит (разг.).

Иако граматичари не говоре о другом осим о временском значењу везника *чим*, оваква употреба његова у узрочним зависним реченицама није необична, па није ни спорна, наравно. Штавише, околност што се при потреби наглашавања овог везника ради истицања разлике између временског и узрочног значења реченица *чим* акцентује као знак везе временских, а не узрочних реченица, говори да је њихово узрочно значење примарно, а временско секундарно. Место њега могли би бити употребљени други спољни знаци везе узрочних реченица с управним, како *будући да*, тако и сви временски везнички прилози који се употребљавају и у узрочном значењу. И сама та околност јасно говори да је *чим* употребљено као спољни знак везе узрочне реченице с управном без оне временске нијансе означавања непосредне узастопности радња, која, уосталом, захтева свршеност глагола у предикату зависне реченице. А овде је, како видимо, у наведеним примерима, тај глагол несвршеног глаголског вида, мада би могао бити и свршеног.

802. Исто би тако била могућа напоредна употреба свих временских прилога и узрочног везничког знака *будући да* у зависним узрочним реченицама с редовно наглашеним везником *док* узрочног значења, какво имамо у примерима:

Баш си нечовјек *док си своју вјеру преврнуо* (нар. приповетка). — Одиста ћу данас погинути / *Док сам осто без својих крила* (нар. песма). — Овдје је испред *и*, тј. испред *и*, приступило *в* још у прастаро доба *док тако имају остали славенски језици* (Т. Маретић, Граматика и стилистика, 117). — Сигурно је и овој двојици дозлогрдила студен *док се дигоше* (Б. Ђосић, У свијету медвједа и лептирова, 114). — Нијеси је [мисли се на срећу] никад ни имала, кћерце, *док си се женско родила*, (Д. Шимуновић, Мркодол, 63). — *Док Николетина овако псује и ружи*, у питању је нека врло озбиљна ствар (Б. Ђосић, Доживљаји Николетине Бурсаћа, 35). — Није тај способан за живот, говорили су сељаци, *док су га партизани ћакнули* (М. Ољача, Шапат борова, 105).

803. А исто то би се могло рећи о везнику *тек*, који се такође употребљава у функцији везничког знака и у временским и узрочним зависним реченицама, и у једнима и у другима под акцентом,

— да о његову значењу неакцентованог спољног знака везе и међусобног односа напоредних реченица овде не говоримо. Док је тај везник у временским реченицама најсроднији с везником *чим*, он с њим има исту вредност и у узрочним, али овде не само с њим већ и са *кад* и са *док* и са *пошто*. О томе најречитије говоре примери типа: *Чуће се брзо, бојим се и горијех ствари тек немамо главе ни памети* (В. С. Караџић, Преписка VII, 121). — *Нећеш га ни видети наравно тек немотриш пажљиво* и њима слични.

804. Од свих других временских везника, осим *кад*, у функцији спољног знака везе узрочних реченица с управним најчешће се употребљава везник *пошто*. А ни за један други од тих везника граматичари не тврде да се не употребљава или да га не треба употребљавати у узрочним реченицама, док више њих спори оправданост такве употребе везника *пошто*. И са разумљивим, али не и прихватљивим објашњењем, Т. Маретић у великој Граматици констатује да у Вукову и Даничићеву језику, на основу којег је он радио своју познату књигу, као ни у језику народних умотворина, нема потврде за ту употребу¹. Због тога он и у Језичном савјетнику каже: „*пошто* у значењу узрочног везника (т. ј. мјесто: јер, будући да) држим, да није добро употребљавати, на пр. нијесам могао знати пошто ми нитко није то рекао; мислим да тако народ нигдје не говори“. А за граматичаре његове школе ауторитет Маретићев био је довољан да без проверавања усвоје његово гледиште. Међутим, у Маретићеву образложењу се, прво, не може прихватити оно што на крају њега каже, јер се везник *пошто* у народном језику широко употребљава. Поред осталих доказа за ово можемо навести и писање једног сарадника загребачког језичког часописа *Jezik*², који се, истина, противи употреби везника *пошто* с узрочним значењем, али констатује да се он у том значењу врло широко употребљава и у данашњем свакодневном говору и у језику новијих и најновијих писаца. А затим није допуштено не узимати у обзир ни почетак Маретићева разлагања о употреби везника *пошто* у узрочним реченицама, где се ипак каже да многи данашњи писци пишу *пошто* у значењу узрочног везника*. Као доказ за то ми ћемо поред Маретићева примера из М. Б. Милићевића: *Оставите Турцима Цариград, пошто су они ту бројем најјачи* (Зимње вечери, 58) навести и:

Пошто су Енглези у пословима нарочито солидни људи, то ми можемо Првој српској банки само честитати (Јединство

¹ *Gramatika i stilistika*... (1931), стр. 470.

² Год. I, св. 3, стр. 91.

* Слог смо ми разредили ради истицања онога што се тамо каже.

1873, 204). — *Пошто је пак у овим крајевима од памтивијека ред и закон да главном сабору буде глава бан, предлажем смјерно...* (А. Шеноа, Сабране приповијести II, 153). — *Пошто је тако, нећеш сам, него ћу те ја пратити* (В. Врчевић, Низ српскијех приповиједака, 110). — *Пошто је вријеме било прекрасно*, одредио је Стипанчић да се велика обитељска слава обави у његовом винограду (В. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 39). — *Трупе раде себи склоништа пошто шатора нема* (Ж. Павловић, Битка на Колубари, 149). — *Пошто се у њих издаваше соба*, прикажем Цили своје канонире (Г. А. Матош, Ново иверје, 10). — *Помисли, није се хтио женити пошто се она удала* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 138). — *Храниловић не схвата ситуације... пошто се у парцијалним домјенцима не може стицати она савременост темељите наобразбе* (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика III, 47). — *Ваздан би Насрадин-хоџа молио и преклињао да га, пошто су живи, не покопају у нов гроб* (С. Сремац, Насрадин-хоџа, 5). — *Пошто је однијела са собом све своје хаљине и драгоцјености, у хотелу је иза ње остала пустош* (И. Козарчанин, Сам човјек, 284). — *Чува оно место и, пошто је жив, не напушта своју дужност* (И. Секулић, Записи о моме народу, 60). — *Треба гледати на неједнакости које постоје међу цивилизованим народима, пошто је изричито противно закону да се шака људи гуши у изобиљу, док изгладњело мноштво нема онога што му је најнужније* (Бошњак и Филиповић, Антологија, 284). — *И пошто ни за једног од њих не знаш да ли је то...* сваки од њих може то бити (И. Андрић, Проклета авлија, 52). — *Пошто су увијек и иначе сасвим одморне*, казнио их је и сад неигром (М. Божић, Неиспакани, 246). — *Пошто се друго ништа није могло очекивати, људи поусташе* (М. Лалић, Свадба, 93).

Овај, нарочито наведен, велики број примера врло речито сведочи о ширини употребе везника *пошто* у функцији знака спољне везе узрочних реченица с управним.

а) Истина, каткад, као у примеру: *Виско је био отпуштен пошто је његово мјесто заузео Мате Маграм* — не може се тачно рећи да ли је зависна реченица с везником *пошто* временска или узрочна, да ли се њом констатује да је Виско отпуштен после заузимања његова места од стране Мате Маграма, или је он отпуштен због тога што му је овај заузео место. У једном и у другом случају радња зависне реченице претходи радњи управне. И то ова два значења, временско и узрочно, чини блиским и доводи до упо-

требе истог облика у једном и у другом значењу. У говору је могуће утврдити с којим је значењем та или друга таква реченица употребљена. У временском значењу везник *пошто* је обично акцентован јер је реченични акценат на њему, а у узрочном је редовно — без акцента, па то наводи на закључак да је употреба и овога везника, као и везника *чим*, у узрочном значењу управо примарна, а у временском секундарна.

б) Занимљиво је да у другом једном случају употребе везника у оба ова значења, тј. у случају употребе везника *док* и у узрочном и у временском значењу имамо обрнут случај. У сложеној реченици, нпр., *Док седиш, ништа не можеш постићи* — зависна реченица се може схватити и као временска и као узрочна. При изговору се, међутим, јасно разликују ова два значења: с ненаглашеним везником *док* зависна реченица одређује време. А при означавању узрока везник *док* ће бити наглашен: *Док с'е д'иш, ништа не можеш постићи* значи — за време седења не можеш ништа постићи. Међутим, том реченицом углавном истог облика, али с акцентом на везнику: *Д'ок с'е д'иш, ништа не можеш постићи* — констатује се да онај с киме се говори не може ништа постићи зато што седи (узрочна реченица).

в) У вези с овим потребно је истаћи да се овом наглашавању прибегава нарочито онда кад је оно једина ознака за истицање те разлике. Зато *пошто* ни у временским реченицама не мора бити наглашено. Везник *док* се, међутим, у узрочним реченицама скоро редовно акцентује, управо зато што је акцентовање у оваквим случајевима једина ознака посебног значења везника¹.

805. И на крају ћемо овде навести већ (у тач. 745. а) навођени пример: *Њега је тиштало да је његова отаџбина могла на смрт осудити свога најбољег сина* (С. Јовановић). — *Али је зло да се узрујаваш* (М. Нехајев) — као доказ да се везник *да* употребљава и у функцији спољног знака везе узрочне реченице с управном. Томе ћемо додати још, такође раније (у тач. 757) учињену напомену, да је у функцији везника зависних реченица за узрок више на своме месту *што* него *да*.

И с везником *да* и са *што* упућује се на неизречен корелатив који би могао да се да у облику заменице *то* или именице *чињеница* (везнику *што* више одговара први корелатив, а везнику *да* више други). С тим корелативима ове реченице не би, истина, престале бити узрочне, али би с њима биле још и односне — у првом случају, а изричне зависне од именице (в. т. 762. а) — у другом.

¹ Упућујемо читаоце на фус-ноту дат у тач. 786. б).

806. Посебне су врсте, а у нечему ипак сродне узрочне реченице с везником где, као што су: *Благо Андриће [књ. гдје] је погнуо, / дивне ли га очи оплакаше / дивна ли га уста ожалише* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1305—1306). — *Обазрите се на моју болну младост, па на моју садашњост гдје сам без сваке заштите* (А. Ковачић, Фишкал, 92). — *Винтер је помало схваћао... па се силно радовао гдје је таква човјека нашао* (Ј. Туррић, Игра животом, 36). — *Допадне ми се гдје сам остао жив* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести I, 30) — у којима би неисказани корелатив био због тога или зато. Али када би он био употребљен, везник би био што, а не где, а значење би реченице остало потпуно исто.

807. Последичне (консекутивне) реченице. — Док процеси који се изражавају предикатима узрочних реченица свакад претходе ономе што се казује главним, последичне реченице, насупрот томе, означавају радње (стања или збивања) које, како и сам назив њихов говори, проистичу из садржине главне реченице. Последичне су, дакле, такве зависне реченице које управну реченицу (реч или скуп речи) објашњавају из њене садржине проистеклом последицом. Зависне реченице у примерима:

Појави се читав сплет од жица тако густо испреплетаних да се ни змија између њих не би могла провући. — Од мора ударише топли вјетрови те се снег намах поче топити. — Тако га је ружним речима изградио како му за дуго пред очи није могао изаћи —

и њима сличне казују оно што као природна последица произилази из речи, скупа речи или целе реченице од које последичне реченице зависе. Спољни знаци везе таквих реченица с управним јесу везници: да и те, а каткад и везнички прилог како.

а) Неупоредиво најчешћи од ових везника је свакако везник да, који имамо у примерима:

Чак и женски се гледаоци беху толико забленули да им се на лицу не виде ни трага зависти (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 105). — Момче се тако ражцилићало да не могу више сједјети (А. Г. Матош, Миш, 101). — Толико се трже да јој се коса проеу по врату (М. Уекоковић, Дошљаци, 16). — Звечало оружје, грмјело море — лупа, крик, запомагај, да се небо тресе (В. Назор, Вели Јоже, 19). — Своју кућу и њену околину стари Вујовић је тако добро познавао да се по њој могао слободно да креће

(В. Петровић, Сабране приповетке, 140). — Зјенице јој се раширише толико да се уплаши сама себе (Ј. Барковић, Алма, 12). — То га је изазивало и заводило да је постајао све нестрпивији и безобзирнији (И. Андрић, Проклета авлија, 122). — Ми смо у таквом стању да се најгенијалнија мисао може да слободно поконе (Т. Ујевић, Проза, 143). — Били су толико заокупљени тим послом пуним пријатних изненађења да их ту затече и сутон (Б. Ђошић, Глуви барут, 123). — Био је обузет страначком мржњом да није ни примјетио мрака око себе (Р. Маринковић, Руже, 29). — Да бих тебе могла оставити и годину дана бијелијех / да не знаде ни отац ни мајка (нар. песма). — Ни стријела није тако јака / да рашчупа срце у јунака (исто). — Младић пребија од накупљене снаге и има мишице јаке да помогне без умора (Р. Петровић, Бурлеска, 28). — Тресну својим дланом о длан купца да све пуца (М. Божић-Курлани, 23). — Је ли права вјера у њима толико слаба да се руши као трула ограда пред крдом дивљих страсти (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 34). — И једна и друга страна гомилају варку на варку да се више ни ђаво не би снашао (М. Лалић, Лелејска гора, 17). — Гледају га оздо толико равнодушно да не зна шта осећају (Д. Ђосић, Деобе I, 238).

Из наведених примера лако се закључује да је већина последичних реченица индикативна, али да има и модалних као што су, рецимо, два примера из народних песама, па непосредно за њима наведени пример из Р. Петровића и претпоследњи пример из М. Лалића.

б) Лако је, даље, запазити да у управним реченицама од којих последичне зависе, као корелативи ових најчешће долазе, односно да, уколико их тамо нема, могу доћи показни прилози (ако се последична реченица односи на несамосталне речи), или показне заменице (уколико се односе на самосталне) за каквоћу или количину: тако, толико или такав, толики. У прва два примера (из Лазаревића и Матоша) већ стоје прилози: толико и тако, а у седмом по реду примеру (из И. Андрића) уз изазивало и заводило може да се стави тако, а у десетом (из Маринковића) уз дрека траје — толико. У трећем од краја примеру (М. Лалића) уз варку могла би да дође показна заменица таква (Једна и друга страна вуку такву варку на варку да...), али и толико уз глагол вуку (...толико вуку варку на варку да итд.). У стиху из народне песме: *А Турчин је јунак од мегдана да му нема на крајини пара*, када то не би био стих који захтева тачно утврђен број слогова, уз именицу јунак би могла доћи

заменаца такав, а уз констатацију — *Мрак је да се прста пред око не види* — уз именицу *мрак* се подразумева показна заменаца толики или такав.

Када корелативни прилог дође на крају управне реченице непосредно испред последичног везника, као у примерима типа: *Њихово ведро расположење прешло је и на мене тако да сам на момент заборавио на тешку стварност* (разг.). — онда се он престане осећати оним што у ствари јест, и у језичком осећању постаје део везничког скупа речи тако да.

808. Последичне реченице с друга два везничка спољна знака, с *те* и *како* — доста су ретке. Управо последичне реченице с везником *те* више су по смислу такве него по синтаксичком односу. Ми смо напред (у т. 719. а), говорећи о саставним напоредним реченицама с везником *те*, рекли да се такве реченице на оне поред којих стоје најчешће односе као последица према узроку. А то значи да се у реченицама с везником *те* врло често осећа њихов последични карактер. И поставља се питање да ли су уопште реченице с овим везником синтаксички зависне или независне. У недоумици је овде био и Т. Маретић. Под утиском њихове изразите смисаоне зависности, он је реченице с везником *те* уврстио у последичне, што ће рећи у зависне реченице. А када је требало о њима, као зависним, говорити — једноставно је упутио на такве реченице о којима је говорио у глави о независним реченицама¹.

а) И ми се питамо да ли реченице као што су: *Такав његов гласић, као мало звонце, разговори је и разгали те опет започне с њима шалу и забаву* (М. Глишић, Приповетке II, 137). — *Сјетише се да ће бити веселих безбрижних разговора, игре на претек, те се ново, реско вино неће нудити чашицама него букаром* (Д. Шимуновић) и сл. — има оправдања одвајати од већ прегледаних (у тач. 719. а), очевидно саставних реченица с везником *те* у функцији спољног знака везе. Иако би се у функцији тога знака место *те* у оваквим реченицама могао узети везник *да*, што говори о њиховој зависности, ове се реченице целим својим карактером мало (или и ни мало) разликују од саставних реченица с везником *те*. Ни ове очевидно своју природу не би много измениле ако бисмо у њима место *те* узели везник *и*. Али ће се несумњиво у извесним ситуацијама осетити синтаксичка нееквивалентност између ова два везника у функцији спољног знака везе међу простим, односно проширеним, реченицама у сложеној. Тамо где се осети та нееквивалентност везника *те* с везником *и* имаћемо зависан однос ре-

¹ В. његову *Gramatiku i stilistiku* II (1931), стр. 470.

ченица — реченице с везником *те* биће, тј., последичне, и у томе ће случају место *те* моћи да се узме везник *да*. Такав свакако случај имамо у стиху: *Је ли у ружи те тако мирише?* (Б. Поповић, Антологија, 163) — где је реченица с везником *те* несумњиво зависна последична реченица. И уопште тамо где је *те* замениво са *да* имамо такве реченице, а где је замениво са *и* — реченице ће бити у синтаксички независном односу, јер нити у српскохрватском (бар савременом) језику имамо реченица напоредног односа с везником *да* између њих, нити се уопште синтаксички зависне реченице у њему могу везати везником *и*.

Реченице с везником *те* се, истина, и уопште без наслањања на реченице испред себе не осећају довољно самосталним. И то чини да многи граматичари говоре о њима као о зависним последичним реченицама, мада су оне чак изузетно ретко такве у поређењу с употребом међусобно независних реченица с везником *те* као спољним знаком везе.

б) Њихова зависност се у нешто већој мери осећа у случајевима присуства корелатива тако или толико, као у примерима: *Магла је заиста била тако густа и тако непронична те су једва распознавали грмље пред собом* (И. Дончевић, Безимени, 106). — *Он је још само толико држао отворене вјеће те му се узјенице налијевала танана водоравна црта свјетлости* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 34). — А корелатив може и не бити изречен; довољно је да се он и само подразумева у управној реченици, па да се од ње зависне реченице с везником *те* осећају последичним, и да у њима, наравно, овај везник увек може бити замењен везником *да*.

в) Уосталом, у две такве просте реченице у сложеној с неизреченим корелативом ове врсте у првој од њих, и када немају никаквог спољног знака међусобне зависности као у примеру: *Тужи млада, за срце уједа* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1301). — *Она врисну, до бога се чуло* (нар. песма) — друга од њих је у оба ова и у другим оваквим примерима стварно зависна последична, а не с претходном напоредна реченица. Његошев стих значи: *Тужи млада тако да за срце уједа*, а не: *Тужи млада и за срце уједа*.

г) Такав корелатив омогућава нам да препознамо последични карактер зависних реченица везаних с управним реченицама и другим спољним знацима везе, оних, нпр., реченица што су за управне везане прилогом *како*, као у примерима: *Сакује тако велики ковчег како он у њему може стати* (нар. приповетка). — *Уредник Антологије тако је радио како би читалац имао што ви-*

ше јемства да је избор добро учињен (Б. Поповић, Предговор Антологији) и сл. А поводом ова два наведена примера с прилогом *како* у везничкој функцији напомињемо, прво, да је поред *да* и *те* ово у српскохрватском језику још једини спољни знак за везивање последичних реченица с управним и, друго, да зависне последичне реченице с њим нису само последичне него увек у себи садрже и нијансу другог којег значења. У другом од два наша овде дата примера — друга нијанса значења је намерна. И пре би се, штавише, рекло да је зависна реченица у њему намерна, али и с последичном нијансом. Управо, ако је састављач Антологије мислио рећи да је антологију радио на одређен начин с циљем да би читалац имао више јемства да је избор добро учињен — онда је зависна намерна нијанса претежнија. Међутим, ако је састављач антологије својом реченицом хтео казати да из његовог одређеног начина састављања антологије произилази јемство да је он учинио добар избор, онда је реченица којом је то казано последична. А у првом се примеру, поред последице, осећа нијанса начина јер се њом казује и начин на који је радња управне реченице вршена. Свака последична реченица уосталом садржи нијансу начинске одредбе. То се може закључити из корелативних речи које се у сложеним реченицама ове врсте јављају или се подразумевају у њима. А из тога се може извући јасан закључак да су последичне реченице одредбеног, а не допунског карактера.

809. Погодбене (кондиционалне) реченице такве су зависне реченице којима се казује погодба, услов онога што се износи управном реченицом, као у примерима:

Ако мени до невоље дође, ја ћу знати копље окренути. — Ако би му се цура допала, он би је затражио. — Могао би се похвалити да си место вепра Мину ухватио. — Да га не задржаше својим теретом, Марко би се сурвао у бездан. — С чуђењем бисте застали кад бисте нас пажљивије погледали. — Са знају ли за то, ви одавде нећете главе изнети.

Погодбене реченице, како из наведених примера сложених реченица с њима видимо, за оне од којих зависе везују се или везником *ако*, или везником *да* или везником *кад*. А спољни знак њихове везе може бити и речца *ли* у положају иза предиката, као у последњем од овде наведених примера.

За разлику од осталих, реченице с погодбеним реченицама зависног односа у саставу сложених реченица имају засебне термине. Зависна погодбена реченица у сложеној зове се *уводница* или *про-*

таза. А управна реченица којом се казује оно што се врши под условом садржаним у уводници — *закључница* (*аподоза*).

Погодбене су се реченице, често, опет за разлику од других зависних реченица, делиле у три посебне врсте, према томе да ли је оно што се њима износи реално, само могућно или нереално — на реалне, потенцијалне и иреалне. Али таква класификација не даје ништа за њихово потпуније разумевање. А и за њих је битно да ли је оно што се глаголима у њима износи временског карактера или модално. Ми ћемо то видети тек пошто дамо преглед примера са оваквим реченицама. А прегледаћемо их према знацима спољне везе уводница са закључницама.

а) Најизразитије су погодбене — реченице с везником *ако*:

Ако је ма од каквог положаја у друштву, већ ће се најдаље за 24 сахата знати ко је (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 193). — *Читалац ће се огрешити ако помисли да је Благоје какав чангрисало* (Исто, 254). — *Ако хоћеш да си предобар, ни у гори зла не говори* (М. К. Љубушак, Народно благо, 13). — *Не може да јамчи за себе ако буде морао да дуже остане овде* (И. Андрић, Травничка хроника, 390). — *Ако сплашена јаребица полети с камења, то ће им се причинити као рафал* (М. Лалић, Свадба, 8). — *Ако ова замисао пропадне, више неће имати снаге да покуша што друго* (Исто, 78). — *Ако буде имао жељу за то, почео бих га учити почецима виолине* (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, 343). — *Ако се одлучите да поћете с нама, ви пораните рано ујутру* (Р. Тошовић, Политика 1953). — *Ја ћу већ сам оздравити ако будем могао* (Р. Маринковић, Руке, 79). — *Даће теби борба ако опет побјегнеш* (В. Калеб, Дивота прашине, 227).

б) Било у коме глаголском облику да је предикат овакве погодбене реченице, у потенцијалу, у презенту или футуру II, та је реченица као и њен предикат модус — модус кондиционал, наравно, јер се њом увек казује услов под којим се што врши, било да је то само могућност, жеља, претпоставка или што слично. А могао би предикат бити (мада то много ређе бива) и у перфекту (*Ако је имао, он је давао* — разг.), па и у аористу (*Ако поћох, нагледах се јада* — нар. песма) или у футуру (*Ако ћу је напит по јунаштву, напићу је Обилић Милошу* — исто) — кондиционалне реченице с везником *ако* су искључиво модалне зависне реченице.

810. Иако нису с предикатом у облику глаголског начина, за казивање погодбе, увек су модалне — и кондиционалне реченице с везником *да* које имамо у случајевима као што су:

Да негде затрешти прангија, све би се узело крстити (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 186). — Да није тебе било, служили би сада господарима (В. Назор, Вели Јоже, 55). — Да се тај мој пријатељ Федор звао Тодор, био би разговоран и енергичан адвокат (В. Петровић, Приповетке, 48). — Да сам се сетила, могла сам и ја да се боље обучем (Матић—Вучо, Глухо доба, 76). — Да није маркизе и њеног сина, ми бисмо помрли од глади (Р. Петровић, Људи говоре, 286). — Да нисам пио вина, не бих можда данас ни живио (Т. Ујевић, Проза III, 134). — Чуло би се да је он отворио капију (М. Селимовић, Дервнш и смрт, 49). — Не би била плашљива да јој је газда отац (М. Лалић, Лелејска гора, 25). — Да њих није било, не би се све ово ни закувало (Б. Ђопић, Глуви барут, 48). — Да си био друг, помогао би нам (М. Божић, Курлани, 18). — Да је она као Фата Мула-Јусуфа, не бих ја рекао ништа (Х. Кикић, Дедија, 6). — Да њега нема, не бих могла да живим (А. Ђосић, Далеко је сунце, 45). — Е био бих те, да нијеси учен, овога ми дана (Б. Сијарић, Бихорци, 3).

а) Без обзира на то што у уводници с везником да немамо облика потенцијала, већ или презент или перфекат, или које друго претеритално време [исп. и примере: *Да не бјеше под оним именом, не хћаше се бојат од урока* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1926—27); *Да га ударисте, а био би лупнуо с вама о пећину* (В. Назор, Вели Јоже, 3)], — у њеној закључници најчешће долази облик потенцијала, којим се износи могућност, сигурност или што слично. А занимљиво је да се у оваквим кондиционалним реченицама с обликом презента — место овог облика може употребљавати потенцијал, али у њој онда место везника да дође кад (исп.: *Кад би негде затрештала прангија, све би се узело крстити*). У таквим реченицама пак с обликом перфекта нема могућности за напоредну употребу потенцијала с њим. А то већ говори да оне, иако модалне, нису лишене одређивања и било каквог временског односа.

У првом случају место везника да може доћи везник ако, али само уз употребу облика презента и у предикату управне реченице. (*Ако негде затрешти прангија, све се узме крстити*).

б) Погодбене зависне реченице с везником да често означавају недостатак услова који је потребан да би се извршило оно што се казује главном реченицом, и без обзира на то да ли је предикат у њима одричан или није, нпр.:

Да сам ја старији од тебе, рече леран својој мајци, ја те не бих толико поучавао (разг.). — Да нема Земљине теже, одлесто би на месец (исто). — Они би уништили свет да су први изумили атомску бомбу (исто). — Да сам на вашем месту, ја бих друкчије радио (исто).

в) С обзиром на то да ли је тај недостатак могуће или није могуће отклонити, овај спољни знак везе је могуће или немогуће заменити везником ако. У случају какав имамо у сад наведеним и њима сличним примерима, у којима недостатак није могуће отклонити, везник да не може се заменити везником ако, ни уз промену облика предиката.

Тамо, међутим, где се такав недостатак може отклонити као у примерима:

Да које од вас вретено падне у јаму, оне би се мати у краву претворила (нар. приповетка). Ти би све лакше подносио да се предаш озбиљном раду (разг.). — Да дуне западни ветар, колико-толико би захладило (исто). — Да пажљиво слушате, ви бисте све схватили (исто) —

место да може се употребити везник ако. Али у томе случају се мора променити и облик предиката управне реченице: место потенцијала у њој сада ће доћи облик футура (*Ако које од вас вретено падне у воду, оне ће се мати у краву претворити*) итд.

г) У ономе првом случају, случају неостварљивости онога што се износи предикатом погодбене реченице, место да може да се употреби везник кад, али уз услов да дође и облик потенцијала место облика глаголског времена у коме је био (*Кад бих ја био старији од тебе, ... ја те не бих толико поучавао; Кад не би било Земљине теже...* итд.). Облик предиката главне реченице пак овде остаје исти у коме стоји у реченицама с везником да (исп. у сад наведеном примеру).

811. У погодбеним реченицама с везником кад као спољним знаком њихове везе с управним реченицама предикат је опет или у облику потенцијала или у облику неког глаголског времена, презента, углавном, или футура II:

Кад би трговац свагда добивао, не би се звао трговац него добивалац (нар. пословица). — И срце бих вам своје дала када бих знала да бих без њега могла живјети (нар. приповетка). — Када бих се женио, то без новаца не би могло бити (Ј. Игњатовић, Дела II, 147). — То кад се подели на 9, онда излази да

ће у осам секција бити по 15 посланика (Народна скупштина 1890, 1). — Шта ће бити *кад једанпут нестане тога богатства* (М. Кашанин, Венац 1925, XI, 165). — *А кад се деси да се небо наоблачи и стане да дува млак и нездрав јужни ветар*, онда живот у хелијама и на дворишту постане заиста неподношљив (И. Андрић, Проклета авлија, 39). — *Кад не би било онога мерзера*, живели бисмо као људи (С. Јаковљевић, Српска трилогија). — Његова би сила извршила пробој... *кад би добила неки сектор* (М. Лалић, Свадба, 88). — *Кад буду видети*, мислиће и казаће да си кукавица (Р. Константиновић, Дај нам данас, 345). — *Кад грешити*, човек испашта (разг.).

У зависним реченицама с везником *кад* као спољним знаком везе, облици предиката једне и друге реченице (зависне, мислимо, и управне) подударују се; када је то облик потенцијала у зависној, онда је потенцијал и у управној; а ако је неко време у првој, онда је то и у другој. (То нам потврђују горњи примери).

812. И када су предикати оваквих реченица у облику потенцијала, онда су оне свакако модалне реченице, којима се несумњиво изражава услов, или бар претежно услов. А реченице из горњих примера с обликом презента у предикату означавају и услов. Ми смо их зато и навели за погодбене реченице. Али оне немају само то што могу имати и друга значења, временско и узрочно. Тако, нпр., *уводница* (зависна реченица) у последњем примеру може значити и узрок или време, или и једно и друго. Може се схватити да се целом сложеном реченицом с њом хтело рећи да човек испашта зато што грешити, а ако је тако — зависна реченица означава узрок¹. С исто толико вероватноће се може претпоставити да се том сложеном реченицом хтело казати да човек испашта онда кад грешити, па ако је употребљена да се њом то каже — онда је она одредба временска, тј. одредбена зависна временска реченица. Дакако, ми овим нисмо хтели оспорити да реченица о којој је реч не може имати кондиционално значење. Било које од ова три значења може се дати и *уводници* у Његошевим стиховима: *Кад ме пита жена гдје сам био / Казаћу јој да сам со сијао* (Горски вијенац, стих 811—812). — Ми овде, пре свега, осећамо кондиционални карактер зависне реченице (као да је речено: *Ако ме пита жена гдје сам био, казаћу јој да сам со сијао*). А може се схватити да се зависном реченицом означава и узрок (Зато што жена поставља питање које, по мишљењу онога што говори, не треба да поставља, — он ће одвратиги истом

¹ Исп. и А. Musić, *Relativne rečenice u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 138, str. 148.

мером). А и овде је, као и у претходном случају, свакако присутна временска нијанса (Онда када жена поставља питање — муж ће јој баш тада одговорити). Уосталом, таква се нијанса осећа и у примерима с предикатом у облику потенцијала, у Јаковљевићеву примеру, рецимо, где је, свакако, најпретежнија кондиционална нијанса. А могло би се допустити да је писац и уопште хтео рећи да у ономе времену у којем не би било мерзера — они би живели као људи. Узрочни карактер зависне реченице, писац ту није имао на уму. Овом анализом додиривања значења ми још једном указујемо на вишесмисаоност реченица, која поред осталог условљава употребу истог везника у функцији спољног знака везе и по више врста реченица.

813. Функцију спољашњег знака везе међу *уводницом* и *закључницом* врши и речца *ли* иза предиката зависне погодбене реченице, као у примерима:

Не шћесте ли послушат Батрића / кунем вам [у оригиналу ви] се вјером Обилића... / у крв ће нам вјере запливати (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 863—866). — *А удари ли само једном и на њега слепа срећа*, он цео свет уверава да је знао да ће је добити (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 260). — *Не регулирамо ли ствар на вријеме*, може свашта бити (разг.). — *Узвратиш ли му поклон*, он ће ти још два учинити (исто).

А овакве погодбене реченице, као и оне с везником *ако*, имају искључиво ово, кондиционално значење. И њихово значење би остало у свему исто када бисмо место речце *ли* иза глагола у њима употребили везник *ако* на самом почетку. А тако би се исто и у другим погодбеним реченицама с везником *ако* (изузев реченица с именским предикатом или с предикатом у перфекту) са истим значењем могла употребити речца *ли* у положају непосредно иза предиката. Ипак би се рекло да се ова друга ознака употребљава с више уверености да ће оно што се казује зависном реченицом несумњивије условити садржину закључнице.

814. а) Т. Маретић¹ у погодбене убраја и зависне реченице с везником *што* посебне врсте за које је навео по неки пример из свих врста стила Вука Караџића:

Што ме царе за сватове пита, нека купи колико му драго (нар. песма). — *А што питаш за проклетог Вука*, / Проклет био

¹ *Gramatika i stilistika* II изд. (1931), стр. 472.

и ко га [је] родио (исто). — *Што волови мучу*, ништа (нар. пословица). — *А што питаш за мал твој*, ја бих рекао (Вук, Ковчежић).

И могло би се рећи да је Маретић у праву, и да се значење њихово не би много изменило ако бисмо место *што* на почетку зависних реченица у овим и оваквим примерима употребили везник *ако*. Па ипак се о тим и таквим сложеним реченицама пре може казати да су оне индикативне (прве две су свакако такве) и да означавају узрок онога што се износи у управним реченицама од којих зависе, да ови примери, наиме, у целини значе: *Будући да ме цар за сватове пита — нека купи колико му драго* (први) и *Будући да питаш за проклетог Вука / проклет био и ко га родио*.

б) Даље, у народној пословици *Што волови мучу*, ништа — по нашој претпоставци, зависна реченица коју Маретић сматра погодбеном, није таква, нити је модална уопште, већ индикативна. И зато ми баш њу, изузетно од осталих које Т. Маретић заједно с њом на означеном месту наводи, и сматрамо за односну реченицу, и то, по синтаксичком односу, субјекатску односну реченицу. Дата у анализи, та реченица о којој говоримо значи [То] *што волови мучу* [није] *ништа*, односно: *Муканье волова* [није] *ништа*. А из овога на шта је коначно сводимо, јасно видимо синтаксичку функцију зависне реченице — *што волови мучу*.

в) Као ретке, па и као такве, везане за стил народних песама и народних приповедака, можемо навести примере: *Буд' ми закла коња на ливади, / И сокола у зеленој башти, / Зашт' ми закла чедо у колевци?* (нар. песма) и *Буд' ја море твоје добро кудим, а зашто га ти кудиш?* (нар. приповетка). У њима су зависне реченице рекло би се погодбене. Али оне нису модалне, већ опет индикативне реченице, јер је оно о чему се у њима говори у време када се то констатује стварност, везана управо за време у коме се о томе говори. И на основу тога је лако закључити да су и оне узрочне, а не условне реченице.

г) Овима је врло сродан пример у Његошеву стиху: *Буди ли се ти тако проричеш, / Мишљаху ли у свијет за кога?* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1501—1502) — друкчији, према нашем мишљењу, по томе што је у њему у зависној реченици узрочна нијанса претежнија од погодбене, што први од два узастопна стиха значи *Будући да ти тако претпостављаш* [реци нам] *мишљаху ли о коме у свету*.

На овим примерима се лако уверити од коликог је значаја и за само одређивање врста реченица претходно утврђивање да ли су оне индикативне или модалне.

815. Допусне (концесивне или пермисивне) реченице. — Погодбенима су унеколико сродне, а по облику су понекад и идентичне с њима, допусне или концесивне реченице. Али су оне, по значењу своје, посебна врста зависних реченица. Према ономе што се њима казује, допусне реченице представљају препреку да се врши или да буде оно што се износи у главној реченици, па ипак се то врши, односно ипак то бива. Допусне су, дакле, оне зависне реченице којих садржина не погодује вршењу, постојању или настојању онога што се казује главном реченицом, а ово се и при томе врши или изврши, односно буде или бива.

а) Када узмемо и анализирамо пример сложене реченице: *Иако су људи били свуда око мене, ја сам се нелагодно осећао* — закључићемо да чињеница што су људи око субјекта говори да код њега не би требало да буде нелагодности, па ипак је — каже се управном реченицом у сложеној — осећање нелагодности и поред тога постојало, било је присутно. Или чињеница што је болестан онај о коме се говори у сложеној реченици: *Дошао је иако је болестан* — говорила би за то да болесни не дође, а он је, како се предикатом главне, тј. управне реченице каже, ипак дошао.

б) Допусне су реченице и:

Они су смело ишли напред *мада су знали да их чекају немачки тенкови*. — *Дубровник, премда у бизантинској власти*, има ход и начине господске опћине. — *Ма шта ја радио*, мене је ипак била понела та мисао. — *Нећеш их сачекати макар до зоре ту остао*.

У наведеним примерима дали смо најобичније типове зависних допусних реченица, какве се с управним реченицама везују везницима: *иако*, *мада*, *премда*, *ма* и *макар*. Али, како ћемо ниже видети, има допусних реченица и с друкчијим спољним знацима њихове везе с управним реченицама.

816. Овде ћемо из појединих писаца дати прво примере допусних реченица с већ наведеним везницима:

а) С везником *иако*:

Али *иако за сада има доста шума у Србији*, оне нису по нашој земљи како треба подељене (Ј. Панчић, Из природе, 67). — *Иако су прости и јевтини*, они потпуно подмирују све по-

требе (М. Батут, Књига о здрављу, 83). — Паметно си и добро радио у тој прилици *иако не у свему како би ти отац био радио* (Љ. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника, 160). — *Иако је за живота доста наразговарао*, ипак не може много да шути ни онда кад је сам (И. Великановић, Сријемске приче, 26). — *Иако је у нашим крајевима било нестало разлога за многе обичаје*, маса народа их је одржавала (Т. Борђевић, Наш народни живот, 14). — *Иако је по годинама спадао међу најстарије*, фра-Петар се није много ни често служио тим правом (И. Андрић, Приповетке II, 173). — *Милетић је, иако је његов књижевни рад у цјелини остао у знаку његове велике повезаности с казалиштем...* (Вл. Ковачић, Република 1959, 4—5/44). — Они не постоје *иако их сваки дан сусрећемо* (Жел. Фалоути, на истом месту, стр. 41). — *Иако је ишао напред*, није га опомињао ни кад би поток прелазили (Д. Ђосић, Деобе, 165—166).

б) У свим овде наведеним примерима место *иако* могли бисмо узети везник *мада*, чија је употреба такође врло широка у функцији везничког знака допусних реченица, како нам то сведоче примери:

Мада Гертруда ову своју примједбу не заборави никада... то јој се ипак Луција сваки пут насмијеша (В. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 7). — *Зар слеп оста увек мада имаш очи* (С. Пандуровић, превод Расинове Аталије, 4). — *Катанчић, мада му је главни рад нејесничке врсте*, ипак је патријарх пјеснички (Ј. Бенеша, Разговори, 13). — *Понешто још кажем као и она мада сам сасвим мала остала сироче* (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 12). — *Мада се већ први сумрак хвата*, разабиру се отрага између зеленила и дрвећа кућице (М. Огризовић, Хасанагиница, 69). — *Мада Енглези још увек ћуте*, Совјетска армија слама постепено немачку оружану силу (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 571). — *Мада јој је било неугодно*, усуди се да пита шта ради њен отац (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира II, 105). — *А ја сам их презирао мада у ствари нису били лоши људи* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 210). — *Гај није имао толиких веза с Русијом као Враз, мада је и он посјетио, чак и у два маха, Русију* (Савременик, мјесечник друштва хрватских књижевника за 1937, 51).

в) Доста су честе и допусне реченице с везником *премда*, мада је тај везник у овој функцији чешћи био код нешто старијих писаца, код Вука, Даничића и других Вукових непосредних следбеника или и код каснијих његових великих приврженика, посебно код писаца граматичара. Али срећемо, наравно, допусне реченице с овим везни-

ком и код новијих писаца, нарочито код писаца из хрватских културних центара.

Кад војска не може доћи, не дођу ни они, *премда су били позвани* (В. Карацић, Истор. и етногр. списи, 95). — *Али се Срби одрже премда изгубе неколико знатних људи* (Исто, 117). — *Пре Немање било је у Срба књижевника, премда сад немамо књига из тога времена* (Б. Даничић, Ситнији списи, 307). — *Сједићи у Боговаћи частили смо се с калуђерима премда смо и ми понешто куповали* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 230). — *Добоше на катедре људи који су томе вични премда се опет не може о свима то рећи* (К. Руварац, Списи I, 30). — *Но жена, премда је била блага и покорна душица*, није хтјела... (К. Ш. Балски, Под старим крововима, 43). — *Величанствен свршетак, премда га није први пут чуо*, смути га до краја (Ј. Лесковар, Приповетки, 4). — *Премда бијаху ризнице тврдог града најбогатије у седам царевина*, ипак је у њима почело нестајати алама (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 100). — *Премда Вук и једно и друго пише*, ми ваља да одбацимо неправилан, а задржимо правилан облик (Т. Маретић, Граматика, 7). — *Док се Стј. Радић клонио франковаца*, др Мачек отворио им је врага, *премда су они били оштри противници сељачке политике* (XX век 1939, 1/77). — *Па смо се лудо титрали њиме премда је све... то било...* (Д. Домјанић, Изабране пјесме I, 51). — *Није све до смртног часа доспио, премда је био одличан правник*, да отвори адвокатску канцеларију (С. Колар, Или јесмо или нисмо, 6).

Ни допусне реченице с везником *премда* ни по чему другом, осим по њему, не разликују се од реченица из два непосредно претходна става. И, према томе, концесивни везници *иако*, *мада* и *премда* у функцији знака везивања концесивних реченица с управним апсолутни су семантички синоними.

г) Зависне реченице с овим везницима у облику непотпуних реченица, са неизреченим, у ствари непоновљеним, или ретко кад поновљеним, предикатом управне реченице — имају нешто друкчије значење, као у примерима:

Фра Розино здравље малаксавало је стално иако постепено (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 211). — *Он се види мада не у целини* (разг.). — *Ја га се сећам, премда врло слабо* (исто). Оно што се казује зависним реченицама у оваквим случајевима није права сметња ономе што означава предикатом глав-

не реченице, већ само извесно ограничење потпуности тога што се њим износи. А то би се ограничење могло означити и употребом супротног везника *али* место било којег од концесивних везника. Ове реченице у ствари и нису концесивне већ супротне, нису, значи, зависне већ напоредне. Или су бар овог колико и оног карактера.

817. За друге концесивне везничке знаке, иако везују зависне реченице исте врсте — не може се рећи да су прави синоними с овима, јер се зависне допусне реченице с њима у још понечему разликују од таквих реченица с везницима *иако*, *мада* и *премда*.

а) Прво, реченице с везником *ма* у предикату увек имају крњи перфекат и увек су модалне, јер се њима изнета концесија само претпоставља:

На сваку дугачку прошлост, *ма она била пуна среће и весеља*, осврће се човек са неком тугом (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 44). — Загрио [би] путника намерника, *ма га никад донде не видео* (П. М. Адамов, На селу и прелу, 23). — Па гласаћу, *ма ме отпустили* — мишљаше у себи (Р. Домановић, Целокупна дела I, 240). — Стаћу му на пут *ма ме смождио* (С. Пандуровић, превод Шекспирова Хамлета). — *Ма грмело* — пуцало, доћи ће радикали (В. Петровић, Варљиво пролеће, 41). — *Ма с ким био*, човек је увек тужно сам (Д. Максимовић, Мирис земље, 35). — *Ма и смрт се окомила на ме*, / ти се не бој, не плаши се томе (Г. Витез, Пјесме, 11).

б) У реченицама ове врсте испред везника *ма* срећемо и везник *па* (*Свако мерење, свако посматрање, па ма ово било вршено и за кратко време доприноси решавању проблема* — (М. Петровић, Кроз поларну област, 83). А и кад нема тога везника он се често ту може ставити а да се притом у значењу реченице ништа не измени.

818. Чешће су модалне и концесивне реченице с везником *макар*. Оне су такве управо свакад када су везане само тим везником, као и када испред њега дође и везник *па*, а често и с везником *да* иза њега:

Ако те мрзи, он налаже *па макар да ниси рекао ништа* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 24). — Наћи ћу их *па макар сву земљу преврнуо* (С. Ранковић, Горски цар, 127). — Пјевајте јер ћутим, / Да сада тек живим, / *Макар можда мријем* (И. Г. Ковачић, Јама, 40). — А понеки леворвер... неће да опали, *макар се ставили на главу* (Љ. Јонке, превод Хашековог Доброг војника Швејка, 10). — Гладан пас лаје *макар да су му све овце на окупу* (Б. Јакшић, Дела IV, 311).

Али се концесивне реченице с везником *макар* и другим везничким речима уза њ и временски употребљавају, као у примерима: *Није окретао главе на другу страну макар што су препелице пућпурикале, жито мирисало и запослени ко сачи подврискивали* (С. Боровић, Целокупна дјела IV, 242). — *Али макар да у њој... данас станује читава стотина грађана, сумњам да је у овој згради живот интензивнији и занимљивији* (Летопис Матице српске 1957, 3, 178).

У функцији концесивног везника, *макар* се, дакле, јавља и сам, а уз њега често долази или везник *па* (испред њега — као у прва два примера модалних концесивних реченица) или везник *да* (као у последњем примеру модалних и у последњем примеру временских концесивних реченица, или *можда* (у трећем по реду примеру реченица модалног карактера), или иза *макар* долази *што*, односно *шта*, као у првом примеру датом за временску употребу концесивних реченица, или пак као у примеру модалног значења: *Макар ти шта цар казао кад се вратиш не осврћи се док нашој кући не дођеш* (нар. приповетка), — где, узгред да кажемо, имамо још и крњи футур II у предикату, који и сам собом говори о његовом невременском карактеру.

Макар колико да је модалност ових реченица везана за једне везнике, а индикативност за друге — сами везници ни код концесивних реченица не одређују модални или индикативни карактер њихов. Њега и овде утврђујемо на основу целокупности језичких прилика.

819. а) Концесивне реченице се могу везивати за управне реченице и друкчијим везницима. Сродне погодбеним реченицама, оне с овима могу имати и исте спољне знаке везе с управним реченицама, на првоме месту везник *ако*: *Ако су га красте нагрдиле, здраве су му очи остануле* (нар. песма). Али је то исти везник само на изглед. У ствари везник *ако* је овде наглашен, а наведена реченица с њим значи: *Јест да су га красте нагрдиле, али су му здраве очи остануле* — њим се износи нешто што је извесно било. Реченица је, дакле, индикативна.

Тај везник може бити и с везником *и* на извесном одстојању даље, или и одмах иза њега: *Ако се увек и не друже и не виђају између себе, знају једни о другима све* (И. Андрић, Проклета авлија, 66). — *Жао ми га ако је и црно* (нар. песма). — *Ак' и јесу одлетели ждрали, остали су птићи ждраловићи* (исто). У оваквим примерима предикатима се опет износи оно што је извесно било. То се види из целе језичке ситуације. И ове су

концесивне реченице, значи, индикативне, мада би оне и у посве истом облику могле бити модалне, уколико је неизвесно да ли је било оно што се њима казује, или је извесно да то још није реализовано, као у примерима: *Ако је и дошао, није донео никаквих вести* (говорни језик). — *Ако и седи међу нама (а то је неизвесно), он се не јавља (исто).* — *Ако и дође, неће довести другове* јер не зна да ли их можемо примити (дн. штампа).

б) Још чешће у функцији спољне везе концесивних реченица с управним употребљава се везник *да* и везнички скупови: *да и*, (односно *да . . . и*), *па да*, *и да*, *па опет*, *колико* и сл.:

Ко проси, *да круну носи*, ваља му дати (нар. пословица). — *Да би по птици било*, абер ћу ти дати (П. М. Ненадовић, Целокупна дела, ХХХ). — *Ваља Гору узимати Црну сви да ћете изгинути листом* (Г. Мартић). — *Обријао бих је ја за твој ћеф да је од злата* (М. Лалић, Лелејска гора, 44). — *Дај ми, боже, од срца порода да би и љуга змија била* (нар. песма). — *Него причај да и није мило* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1365). — *Осим ове воде што је изашла, има је још у сијену па да је најбоље осушено* (Ј. Турин, Руковољ, 421). — *Тубе немој, своје тражи / Грехота ти, вјеруј, није / Па оа ће се око тога / Море крви да пролије* (кнез Н. Петровић). — *А чија глава стрчи изнад тога, срубићу је, царске ми службе, па да је мог јединца* (И. Андрић, Проклета авлија, 70).

— Он је могао код свјештеника бавити се још неколико дана баш *и да је коња имао* (В. С. Карацић, Историјски и етнографски списи I, 171).

— *Колико је лијеп Неапољ*, ја бих га ипак давно оставио да у њему није владике (Љ. Ненадовић, Писма из Италије. Рјечник МХ и МС). — *Колико да је био глуп*, опет је вјешто радио око коња (С. Матавуљ, Рјечник МХ и МС).

820. Концесивне реченице и с овим знацима везе некад су временског (индикативног или релативног), а некад модалног карактера. У свим овде наведеним примерима осим последња два с везницима *колико* и *колико да* концесивне реченице су модалне, а у два изузета су индикативне. Али ипак се не може доносити закључак да овај или онај везник те реченице чини оваким или онаким као што одређени везници сами за себе не чине ове реченице ни концесивним. Све се то поуздано одређује тек у контексту, у језичкој ситуацији. А као најбољи доказ за ово могу послужити и примери концесивних реченица без икаквог спољашњег знака везе, без икаквог везника, какве имамо у Мажуранићеву стиху: *Посмица их, срца*

не искали (Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 60) и у народној пословици: *Крсти вука, вук у гору* (које значе: *Иако их посмица срца не искали* и *Ако и крстиш вука — вук ће у гору побећи*, од којих је први пример концесивне реченице индикативан, а други модалан.

РАСПОРЕД МЕЋУСОБНО ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА И НЕКИХ ЊИХОВИХ ДЕЛОВА

821. а) Проучавање структуре, функција и значења међусобно зависних реченица и таквих реченичних делова намеће потребу да се нешто каже о њихову међусобном распореду, о реду којим они иду у језику. Напомињући да о напореду употребљивим језичким јединицама: речима, синтагмама и реченицама, код којих се зна шта је самостално, а шта зависно, већ је све у томе погледу међусобно равноправно, и не може да се говори о њихову распореду. Једино се може рећи да ти делови језика иду редом којим се у свести онога што их употребљава јављају представе које ти језички елементи означавају.

б) О међусобно зависним реченицама и таквим реченичним деловима тако се не може говорити, него је о реду којим иду и о њихову међусобном распореду свакако потребно нешто рећи у науци о сваком језику, па и у науци о српскохрватском језику. А та је област наше синтаксе и стилистике врло мало проучавана. Давана је и даје се само општа карактеристика: да је распоред речи у реченици и распоред реченица, мисли се, свакако, међусобно зависних — слободан. И то је у основи, боље рећи, углавном — тачно. Али само треба правилно схватити шта то значи када се каже да је ред слободан, јер он није апсолутно такав, него је слободан само у томе погледу што свака реченица и сваки реченични део изузев сасвим, сасвим ограничених случајева (овде мислимо на немогућност употребе енклитике на почетку реченице — у књижевном језику, нпр.), наравно, ако се уопштено узме, може бити на свакоме месту одређене језичке целине: и на почетку и на крају или било где другде у границама те целине. Али у свакој посебној прилици није, наравно, свеједно које место се даје зависној а које главној реченици, односно које место заузима овај или онај члан једне реченице.

822. а) **Природни ред реченица и реченична инверзија.** Просте, односно просте проширене реченице зависног односа у сложеној реченици, како знамо, јесу главне или управне и зависне реченице. Разуме се, како смо већ раније констатовали, сложено реченицу чине и само две просте, одн. просте проширене реченице, које могу међу

собом бити или у независном или у зависном односу. А у њен састав улази и више реченица или само међусобно зависних или међусобно независних, или пак сложена реченица може бити састављена од два, па и од више скупова са најмање по две реченице, од којих су једни међусобно зависни, а други независни. А када је реч о зависном односу, који нас овде интересује, онда је свака зависна реченица у томе односу таква обично према само једној реченици. И та је реченица за њу главна, односно управна, без обзира на то да ли је она самостална или такође зависна од друге неке реченице. Зато ми и говоримо радије о управној реченици него о главној, мада је она синтаксички ипак главна у односу на ону која од ње зависи, без обзира на то да ли је она сама самостална или зависна од друге неке реченице. А када је реч о распореду реченица у сложеној и о реду којим оне иду, ми и мислимо само на по две реченице, односно по две језичке јединице, које једна с другом стоје у међусобно зависном односу.

б) Ред двеју међусобно зависних јединица је двојак. Или управна стоји на првом, а од ње зависна на другом месту, или је обрнуто: зависна прва, а управна друга по реду. А не може се тачно рећи, нити је за зависне реченице свих врста, узетих заједно, могуће утврдити који од ова два реда је чешћи. Па и поред тога се, са синтаксичког гледишта правилно, иако по суштини често неоправдано, установило мишљење да су међусобно зависне реченице у природном реду ако управна (главна) реченица долази прва, а зависна је иза ње, значи — друга по реду. И за све зависне реченице, било које од низа прегледаних врста, у примерима где је управна прва а зависна иза ње, каже се да имамо природни ред реченица, мада, како рекосмо, ниуколико стварно није мање природан обрнут ред. Али како немамо срећнијег термина од овога и ми га овде као услован задржавамо. А примере уопште нећемо наводити, већ, само истичемо да у свим случајевима где управна и зависна реченица у било којој врсти реченица зависног односа иду овим редом, оне су у тзв. природном реду, па се зато као зависне једна од друге не одвајају зарезом, а врло ретко и другим којим знаком интерпункције (в. т. 749). А у скоро свакој врсти зависних реченица, у некој мање, а у некој више, налазимо и обрнутог реда. У врло много примера тамо налазимо, а и уопште у језику срећемо, неизбројно много сложених реченица зависног односа с обрнутим редом речи, тј. са зависном реченицом на првом месту и управном, главном реченицом иза ње. За реченице у таквом реду каже се да су у инверзији. Као на потврду за реченицу у инверзији упућујемо на безбројне примере које ћемо наћи у појединим врстама зависних реченица (в. тачке 748—819). А

такав се ред увек у писању означава стављањем зареза иза зависне, а испред управне реченице, што такође потврђују сви примери на које смо сад упутили.

в) Задржаћемо се још на неким доказима о мањкавости термина природни ред реченица. Било би сасвим природно да, рецимо, условне реченице или уводнице, као год и узрочне, увек долазе на првом, а закључнице (код првих) и оне што казују последицу узрока код других — на другоме месту, јер тим редом иде оно што се казује овим зависним и њиховим управним реченицама. А да тако није у језику, у то ће се свако лако уверити кад погледа примере из Л. Лазаревића (други по реду), И. Андрића, Р. Маринковића и В. Калеба — за условне реченице (в. тач. 809. а) и претежнији број примера у тач. 794, 796, 798, 799, 801. и 802 — за узрочне реченице, у којима управне реченице долазе на прво, а зависне на друго место.

г) Друкчији ће се закључак извести из примера зависних намерних и зависних последичних реченица, у којима природно, и у ствари, оно што се означава управном реченицом увек претходи процесу означеном глаголом зависне реченице. Природан ред међусобно зависних реченица најчешћи је, свакако, у таквим сложеним реченицама с намерним и последичним зависним реченицама. Као доказ оправданости овакве констатације ми упућујемо на претходно — у тач. 764. за намерне, а у тач. 807 — за последичне реченице — наведене примере. Управо прве од ове две врсте, а наиме намерне реченице, иако наравно неупоредиво ређе од оних које иду природним редом, ни по чему нису необичне ни у инверзији. То нам сведоче примери које смо навели за инверзију намерних реченица (у тач. 764) и којима додајемо: *Да би могло вршити своју задатку, племе треба да је што многољудније и што јуначније* (Ј. Цвијић, Аутобиографија и други списи, 186). — *Да изврши своју одлуку, није Ванка изабрала недељу него обичан радни дан* (В. Калеб, Огледало, 142). — *Да би заборавили све те невоље, они су се преселили у други крај вароши* (разг.). — *Да бисмо ублажили сету за завичајем, ми смо у слободно време одлазили на разговор са својим земљацима* (исто). А њих је свакако лако објаснити тиме што се у свести у таквим случајевима намера јавља пре радње која је вршена ради њеног остварења. За инверзију последичних реченица — ми немамо примера, ни из писаца ни из говорног језика, мада је теоријски ни овде не можемо порицати.

823. У вези са овим биће потребно обратити пажњу на неке од ових међусобно зависних реченица које казују оно што проистиче једно из другог, па обично тече једно за другим. У таквим се рече-

ницама износи каткад и оно што се врши или збива у потпуно истом времену. Тако у узрочним реченицама типа: *Јанко му додуше помаже усрдно и пријатељски, јер носи торбу и пази на њу у колима*, и у следичним као што је: *А Турчин је јунак од мегдана, да му нема на крајини пара* — радње главних и зависних реченица су једне у другима. Ношење торбе и пажење на њу (у првом примеру) само собом је пријатељско и усрдно помагање. То је, понављамо, једно у другом и, према томе, сасвим истовремено. На исти начин: Турчину нема пара на крајини баш онда кад је онакав јунак какав јест (други пример).

А у вези с ове две врсте зависних реченица, с узрочним и следичним реченицама, треба још истаћи да њихова зависност од управних реченица није увек подједнака, већ некад јача а некад слабија. Оне управо могу бити и полузависне, тако рећи, и тада их је могуће стилизовати као напоредне, независне реченице. Горњим примерима за ово можемо додати:

а) примеру за узрочне реченице:

Ми за ово имамо и стварних доказа, јер поред провинцијализама ту налазимо и књижевних облика (А. Белић). — *Положај Хусреф Мехмед-паше доведен је у питање, јер је Мехмед-паша са Селимовим падом изгубио ослонац у Цариграду* (И. Андрић, Травничка хроника, 43);

б) а примеру за следичне:

Грме топови, да се сва земља тресе. — *Њихово ведро расположење прешло је и на мене, да сам на моменат заборавио на тешку стварност.* — *Послије болести Иван се на мору брзо опоравио, тако да се могао вратити на дужност* (Ове смо примере узели из Правописа српскохрватског књижевног језика од 1960). Примере прве групе можемо дати у облицима: *Ми за ово имамо и стварних доказа; поред провинцијализама ту налазимо и књижевних облика.* — *Положај Хусреф Мехмед-паше доведен је у питање, он је са Селимовим падом изгубио ослонац у Цариграду.* А тако ће исто и примери из друге групе имати исти смисао кад се дају у напоредном односу: *Грме топови, сва се земља тресе.* — *Њихово ведро расположење прешло је на мене, на моменат сам заборавио на тешку стварност. Иван се на мору брзо опоравља; он се брзо могао вратити на дужност.* Оваква полузависност анализираних и њима сличних узрочних и следичних реченица захтева у писању стављање зареза између њих и када су дате у облику зависних реченица, с главном на првоме месту а зависном иза ње и одговарајућим везницима између њих.

824. Уметнуте и накнадно додате реченице и реченични делови.

— Међусобни однос зависних и управних реченица није само њихов „природни“ ред и инверзија, већ се често једна реченица налази и уметнута између делова других реченица. На понеки случај таквих реченица наићи ће се и међу већ наведеним примерима појединих врста зависних реченица, најчешће међу односним реченицама, рачунајући међу ове и односне месне, временске, узрочне и начинске зависне реченице — у првом реду ове последње. А ми ћемо, и поред тога, овде навести још неколико примера уметнутих зависних реченица, као што су:

Она пође за њим у коњушницу и положи, како јој он показиваше, свима коњима (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 184). — А наша је земља, као што многи веле, плодна чудима у толикој мери да чуда више и нису чуда (Р. Домановић, Краљевић Марко по други пут..., 49). — За луду и несрећну нашу историју, како си рекао, сви ћемо имати да плаћамо (И. Секулић, Записи о моме народу, 45). — Најприје је велика Русија, и на начин који најсвечаније обавезује, изјавила да се за аустро-српски сукоб везују њени „животни интереси“ (Ј. Цвијић, Аутобиографија и други списи, 106). — Напоследку, све од детета, које се тек себи дозвољавало, до човека и жене који умиру, задануто је и прожето народном свешћу (Исто, 184). — Површина те територијалне зоне, како је на карти сложено, велика је 10519,8 км² (Исто, 228). — Јосо је у овоме мраку поземљуше, кад је пусти да му у свијести бљесне слика његова последњег пословања, био силно задовољан сам собом (В. Калеб, Огледало, 209). — Али, што се тиче одијела, није се могло бирати (Исто, 213). — Неколико пута се спотакао и, како је гледао у се, замало није пао (Исто, 214). — Он, као и Јосо, иако је земље мало, свео је господарство на само орање и жетву (Исто, 217). — А људи те врсте, кад живот чула протутњи и сагори, остају мрачни, горки и тешки себи и другима (И. Андрић, Травничка хроника, 38). — Он би се опет предавао својој страсти и тихо и живо, као да се исповеда, говорио фра-Петру о Цему и његовој судбини (И. Андрић, Проклета авлија, 69). — Био [се] чак и растужио због начелникова нехаја и занемаривања припрема за велику покладну поворку, коју је с друге стране, како је свима било познато, спремала опозиција (Р. Маринковић, Руке, 30). — Жена, као да се бранила, рече (А. Исаковић, Папрат и вагра, 20). — Друштвени процес Хрватске, који је започео г. 1848, био је углавном при завршетку (А. Барац, Југославенска књижевност. Загреб 1954, 208).

825. Често и исте функције, а у свему исти однос према реченицама међу чије делове се умећу, имају и мање језичке јединице, изрази и синтагме, као у примерима:

Он је доскора, до железница и до нових друмова, био распрострањен по целом Балканском полуострву (Ј. Цвијић, Аутобиографија и други списи, 104). — Зато је она, окуражавана од Немачке, тежила да скрха Србију (Исто, 106). — Хрватски школовани људи, у економски слабо развијеној земљи, били су упућени на чиновничке позиве и остајали зависни од владе (А. Барац, Југославенска књижевност, 208). — Тада су се у њој, и у оквиру реализма, стали јављати гласови клонућа и резигнације (Исто, 211). — Бајазит, сазнавши да је Цем у папиној власти, шаље нарочитог изасланика у Рим (И. Андрић, Проклета авлија, 63). — Дарове је, и не погледавши их, дао својој пратњи да их раздели између себе (Исто, 64). — Много дуже и живље и друкчије, и са другим смислом говорено, било је оно што је фра-Петар чуо од свог новог пријатеља (Исто, 67).

Карактер овако уметнутих делова једне реченице међу делове друге у свакој је прилици врло одређен. Реченице пак које се налазе између делова других реченица, на основу чега се оне називају уметнутим реченицама, нису свакад такве. У последњем од примера наведених за уметнуте реченице, односна реченица која је овде као остале уметнуте означена, по својој функцији атрибута непосредно претходне речи одвећ је тесно везана за ту реч и неодвојива је, тако рећи, од ње. Стварно, хтели смо рећи, цела та сложена реченица с атрибутском односном реченицом значи: *Године 1848. започети друштвени процес Хрватске био је углавном при завршетку. И све друге такве реченице с уметнутим реченицама у функцији атрибута, или друге какве одредбе или допуне тесно везане за реч коју одређују или допуњавају, само су формално, али не и стварно, уметнуте реченице.* Исто тако, имамо само формално, а не и стварно уметнуте реченице у примерима типа: *Оним што смо урадили нисмо задовољни. — Онај други који нам је био обећао доћи није испунио своје обећање. — Све што радиш, ради како ваља. — Њихова жеља да посетите стари крај сада се и испунила* (сви су ови примери из говорног језика).

Стварно су, дакле, уметнуте само реченице које су одредбе дакако, али одредбе са извесном аутономношћу према деловима реченица на које се односе, одредбе на извештан начин одређених делова реченице, значи одредбе апозитивног карактера. И као знак те њихове аутономности, делимичне наравно, према деловима речени-

це у коју се умећу, уметнуте се реченице у писму одвајају зарезима од делова реченице између којих стоје. Тако исто се одвајају, и то редовно, и уметнути делови реченице. Зато смо и рекли да су они, по односу према реченицама међу чије делове се умећу, истоветни са правим уметнутим реченицама.

826. Извесну аутономност према реченицама којима се накнадно додају, рекло би се понекад и већу од аутономности уметнутих реченица и мањих језичких јединица, имају накнадно додате реченице, као и накнадно додати изрази: синтагме, па и поједине речи. То ће моћи да се оцени —

а) на основу примера таквих реченица:

Они су за све то време живели врло добро, ако се за живот у ропству тако може рећи (разг.). — Учините добро дело, ако ви уопште можете разумети шта је то (исто). — И ја још могу, младићи моји, кад би ви још знали (Д. Шимуновић, Младост, 111). — Господична Драгиња, дакле, овај господин није Илирац, како сам вам већ казала (А. Ковачић, Фишкал, 107). — И дете које чита Змајеву песму увек ће одвојити лепо од ружног, мада ће увек и у једном и у другом подједнако уживати (Правопис од 1960, 104). — Што год заиштеш, даћу ти, макар то било и пола царства мога (нар. приповетка). — Ту се фра-Петар наслушао страних имена градова и моћних светских људи, царева, краљева, папа, кнезова, и кардинала, што никада у своје веку није (И. Андрић, Проклета авлија, 67). — Та [се] врста занатлија на француском зове *reguquier*, или још боље *coiffeur*, или напросто *barbier*, како се усталом каже и у домаћем, оточанском дијалекту (Р. Маринковић, Руке, 19) и њима сличних.

Накнадно додатим могу се сматрати зависне реченице које се, по структури својој, уопште не разликују од других зависних реченица одређене врсте и употпуњавају, свакако са извесне стране, оно што се износи у њиховим управним реченицама, ради чега се и додају тим реченицама. Али оне нису неопходне за разумевање суштине онога што се казује дотичним главним реченицама.

б) Подједнаку, или каткада и још већу, аутономност према реченицама којима се додају имају и накнадно додате мање језичке јединице: синтагме, изрази или и поједине речи, као у примерима:

Папи не остаје ништа друго него да се са младим освајачем споразуме, са што мање штете и губитака (И. Андрић, Про-

клета авлија, 65). — Решавао се да оно што је до сада пропустио учини свакако већ сутрадан, у *првом подесном тренутку* (Исто, 71). — Авлија живи сама за себе, са стотину промена, и *увек иста* (Исто, 81). — А с висока гледа испод великих капака, с *омаловажавањем* (В. Калоб, Огледало, 308). — Цијела особа урарова упаљена је неком страшћу, прионула нечем непознатом, *забављена унутра* (Исто, 308). — Приповиједао је о неким дијеловима што их мора купити — тјеши се он тјескобно, *уплашен* (Исто, 314).

Накнадност додавања реченичних делова, као и целих реченица, никако се не може објашњавати неком безначајношћу њихових језичких функција. Њихове функције у језику могу, штавише, бити и од изузетног значаја. А њихово накнадно додавање је условљено или посебном интонацијом у експресивном изражавању, што ће рећи нарочитим истицањем онога што се тим језичким функцијама нечему приписује, или накнадним јављањем њихове садржине у свести писца, односно говорника који их употребљава. Али допуштамо да накнадно додавање појединих језичких елемената може бити условљено и споредном детерминативном, иако не никада небитном, њиховом улогом. А у свакоме се од тих случајева накнадно додате језичке јединице, и својим смислом и својом интонацијом, разликују од истих таквих језичких елемената чврсто везаних за управне речи или реченице. И тако, и везане за управне реченице, односно поједине њихове делове, оне се ипак одликују јачом или слабијом аутономношћу према њима. А та се њихова аутономност у писању увек означава стављањем неког знака интерпункције, најчешће наравно стављањем зареза између њих и реченица на које се наслањају.

РЕГИСТАР

РЕГИСТАР

ознака синтаксичко-семантичких појмова
по странама

А

а (везник 799; спољна ознака везе: реченица за праву супротност и непоударност појединих делова двеју супротних реченица 800—802; концесије вршењу радње с њом напоредне реченице и поред сметњи коју у себи садржи 800; напоредних реченица за означавање истосмерности 802—803; временских зависних реченица 881; речца за појачавање. 806.
аблативни генитив 193—194.
ако (везник) знак везе погодбених реченица с управним 902—903; допуних 913 и 814.
актив 545 и 549.
акузатив 382; дефиниција 382; функцији објекта 382; унутарњи објекат 383, објекат уз одричне глаголе 384—386; ~ уз непрелазне глаголе 386; ~ уз дворекцијске глаголе 387—392; ~ уз глагол лагати 389—390; два објекта уз исти глагол 392 и 393; предикатски акузатив 393. и 394; име носиоца стања и расположења 395; ~ уз глагол коштати, стајати 389. 396. темпорални акузатив 396—397; акузатив мере времена 396—397; ~ мере уопште и цене 396; ~ као реченица с неизреченим главним деловима 397.
али (везник), у песмама често *ал'*, означава супротност 807; сметњу вршењу радње и ометање циља 808; дијал. раставни дисјунктивни везник 817; узвик за изражавање дивљења, жеље, подстицања 812.
аорист 631; општа дефиниција аориста свршених глагола 631; фреквенција употребе, ~ несвршених глагола 636—639; неједнакост фреквенције и њена условљеност 631—637; индикативни ~ 643. и 645—646; релативни ~ 643. и 647—649; модални ~ 650; гномски ~ 651—652; ин-

дикативни ~ несвршених глагола 643—645.

апозитив 56—57.

апозиција 52; дефиниције 53—54; карактер додатка 54; место апозиције 58.

апсолутна временска употреба в. индикатив 576—578.

апсолутне партиципске конструкције 743—744.

асиндетизам 780. и 818—819; асиндетске реченице 784; зарез између асиндетских реченица 785.

атрибут 49; конгруентни атрибути 49; неконгруентни ~ 49. и 50, 51. и 52; напоредни ~ 52; ~ као одреба именских синтагми 52; привремени ~ 55—58

атрибутив 58—64; дефиниција 62—63. „атрибутивска апозиција“ в. атрибутив 58—64.

атрибутивска именица в. атрибутив 58—64.

атрибутивно-прилошка одреба или привремени атрибут 55.

Б

без (предлог) с ген. 281; са значењем изузимања 281; са значењем одсуства појма с именом у генитиву, у ствари са значењем околности 281; са значењем начина вршења радње 281; одсуства онога што се казује извесним изразима 282; одсуства онога што се каже целим реченицама 282. и 283; у придевском значењу 284; *без ако* 283; *без да* 282. и 283; *без што* 283; без с бројним изразом (од простог броја и имена какве временске јединице, најчешће минута) 284.

безличне конструкције 94. и 95, 569—571.

безличне реченице 88; ~ које значе збивања у природи 89; које значе осећање чулима 90. и 91; граматич-

ка обележја безличних реченица 89. и 90; безличне реченице које се могу везивати и за одређене субјекте 89—91; безличне реченице које значе одсуство постојања (егзистенције) 91. и 92; које значе расположења и стања 92—93.
безлични глаголи 94; и ~ изрази 93—94.
безлични повратни глаголи 571—572; медијални 571; активни 571—572.
било као раставни (дисјунктивни) везник 816.
близу (предлог) с ген. 301; означава просторну близину појма с именом у генитиву 301; казује доспевање у место недалеко од појма означеног именом у ген. 301; има временско значење 301; има значење идејне близине 302; ~ с бројним изразима 302; ~ уз предлошко-падежне везе 302; ~ с дативом 381.
будући и *будући да* спољни знак везе узрочних реченица с управним 891.
будућност в. временски период будућности 580.

В

важно је (безличан израз) с допуном у презенту 603; с допуном у инфинитиву 603.
ваљати (безличан глагол) 763. и 764.
ваљда модално-закључна речца 797—798.
ван (предлог) с ген. 284—285; значи: изузимање 284; ~ с обликом номинатива 285; с предлошко-падежним везама 285; с реченицама 285; ознака необухватања појма с именом у генитиву, у функцији одредбе места 285. и 286; одредбе начина 285—286; придевска одредба 286.
ванвременска употреба 576.
„ванвременски“ презент 593—594.
ванрецијска употреба предлога с акузативом 436—437; ~ уз бројеве два до четири 437.
везници који се употребљавају за везивање и напоредних и зависних реченица 819.
већ супротни везник 799. и 810.
већ што искључни везник 814. и 815.
више (предлог) с ген., означава: место с горње стране 280; изнад појма с именом у генитиву 280; место где се завршава кретање 281.
вишесмисаоне реченице с нијансом погоде и узрока 906.
вишесмисаони, вишезначни карактер везника 782.

вокатив 171; ~ у функцији ван реченице 171—172; у функцији субјекта у реченици 176.
волунтативне реченице в. вољне реченице 832.
воља као раставни, дисјунктивни везник 816.
вољне (волунтативне) реченице 832; императивне 833. и 834; жељне 833. и 834; ~ зависне од глагола унутарњег расположења 835; самосталне ~ 832.
вредети (безличан глагол) 603. и 764.
временска неограниченост периода говорења 583—584.
временске категорије 576—577.
временске одредбе презента за будућност 587—588.
временске (темпоралне) реченице 869; с везницима; *кад* 870—873; *док* 874—877; *чим* 878; *пошто* 873—874; *тек* 880—881; *како* 878—879; *а* 881; *откада* и *откако* 879; *да* и *што* 880; *где* 881.
временски период будућности 579—580.
временски период говорења 579—580.
временски период прошлости 579—580.
временски период садашњости 579.
временски размак в. временски период 583.

врх (предлог) с ген. 336; на горњој страни у непосредној близини или у додиру појма с именом у ген. 336; са спољне стране појма с именом у генитиву 337; изнад и поред онога што се означава појмом у генитиву 337; завршетак кретања на ономе што значи појам с именом у ген. 337.

Г

где прилог у функцији спољног знака везе реченице за одређивања места у локативном значењу 882—883; у просекутивном значењу, *куда* 882; у акузативном значењу, *камо* 883; у функцији знака везе узрочних реченица с управним 898; у функцији знака везе односних реченица с управним 865; у значењу, *како* 888.
где, гдели, а где, а гдели ознака за везивање реченица за изузетну неједнакост 889.
где год в. где 882.
где, куда и камо у питањима 17. и 18.
генитив 174; основна значења 174. и 175; ~ посесивни 175; ~ аблативни

193—194; ~ заклетве 204; ~ игре 209—210; ~ изненађења и дивљења 202; квалитативни 191; ~ материје 193; ~ партитивни 194—201; ~ порекла 192—193; ~ уз одричне глаголе в. словенски генитив 204—206; ~ уз показне речце: *гле, ево, ено сто* 202—204.

глаголи непотпуног значења 598.
глаголи померања у простору живих бића и померања у простору предмета тј. ствари 565—567.
глаголи с два вида 542—543.
глаголска стања 545—546.
глаголски вид 528; глаголи несвршеног, имперфективног вида 528. и 529; дефиниција тих глагола 531—532, 534; ~ свршеног, перфективног вида 532; дефиниција тих глагола 531, 532. и 534; видски ликови свршених глагола 536—539; пунктуална теорија, теорија тачке свршеног глаг. вида 531—532; учестали, итеративни глаголи 534—535.
глаголски прилог прошли 752—753; ~ од свршених глагола 753—756; ~ од несвршених глагола 758; ~ који означава радњу што долази иза радње главног глагола 755; ~ у функцији означавања узрока и услова 754.
глаголски прилог садашњи 735; ~ одредба времена 735. и 736; ознака узрока 736—737; одредба начина 737—738; услова 738; ~ с допушним значењем 738; знак за казивање изузетне неједнакости 739; ~ као ознака циља, намере 739; ~ са субјектом који се не подудару са глаголом који одређује 742—744; ~ као придев 745—748; попридевљени глаг. прилог садашњи као одредба субјекта њим означене радње 748. и 749; ~ одредба другог којег појма који с радњом у томе облику било како друкчије стоји у вези 748; глаголски прилог садашњи са свим одликама придева 748; ~ са ограниченим одликама придева 748. и 749; ~ у функцији предиката 749; ~ од глагола с неком одредбом 749. и 750; ~ од повратних глагола 750; ~ од глагола који означавају временски ограничену радњу 750—751.
глаголски род 545; дефиниција 545.
гномска употреба времена 580.
гномски аорист 651—652.
гномски императив 710.
гномски имперфекат 663.
гномски нерфекат 627; индикативни 627—628; релативни 627—628.

гномски презент 597; индикативни 573; модални 597—598; релативни 596—597.
гномски футур 678.
групе речи, синтагме, у функцији субјекта 32—33.

Д

да (везник), његова вишезначност 820—821; теорије о могућности одвећ широке његове употребе 823—825; спољни знак везе изричних реченица с управним 826; знак везе допушних реченица 914; ~ волунтативних реченица 832—844; ~ намерних реченица 845—846; ~ последичних реченица 898—899; ~ узрочних реченица 897; ~ погодбених реченица 904. и 905; ~ односних реченица 864; ~ временских реченица 880; *да* с обликом презента у значењу императива 707; ~ с презентом у функцији другог дела сложеног предиката 36.
да! исказ у функцији реченице 116; речца за потврђивање 824.
да и, да... и везнички скуп у функцији спољњег знака везе допушних реченица с управним 914.
дакле, закључна речца 797.
датив падеж намене 359; уз глаголе давања 359; ~ говорења и писменог обраћања 360; датив комоди и инкомоди 361. и 362; уз дворекцијске глаголе 362, 363. и 390—391; ~ уз глаголе и изразе стања и расположења 363. и 364. и 365; ~ уз глаголе потицања 365; ~ уз глаголе *надати се* и *веровати* 365; ~ уз придеве 365. и 366; ~ уз глаголе *учити* и *привикавати* 367; посесивни ~ 367. и 368; етички ~ 369—370; ~ личних заменица без икаквог значења 369; ~ у заклетвама 370; датив с инфинитивом 371; ~ управљености и окренутости 371.
де, дедер (импер. речца) 706.
дева и девојка у функцији имена, ознаке одређене неудате женске особе 30.
делибератив 701.
детерминативи 48; одредбе 48; допуне 74.
дипломирани правник, ~ фил.зоф, ~ хемичар итд. 730.
дно (предлог) с ген. 340; надно 340.
до (предлог) с ген. 290; значи изузимање 290—291; изузимање с осталим падежима 290; употреба с реченицом и инфинитивом 290; зна-

чење достизања у непосредну близину 291; употреба у значењу предлога *к* с дативом 291; ~ у значењу предлога *на* и *у* с акузативом 291—292; одредба начина 292—293; допуна глаголу *доћи* 293; постизање и онога што значи појам с именом у генитиву 293—294; употреба уз глаголе: *доспети*, *доћи* *достигнути*, *догтерати*, *дорастати* 294; ~ уз глагол *држати* и *бити* *стало* 294—295; иза глагола *бити* — зависити од 294—295; означава обухватање у потпуности појма с именом у генитиву уз који стоји 295—296; значи непосредну близину 296; има придевске функције 295—296; одредба времена 297; значи што и *зи* с акузативом 298; употреба уз друге предлошко-падежне везе 300; ~ уз прилоге и прилошке изразе 297—298; речца за појачање 300. и 301; употреба уз бројеве и бројне изразе, близу 300—301; ~ с акузативом 436. *додатак* као термин за одредбене и допунске функције 48.

док (везник) знак везе напоредног тока времена вршења радњи несвршених глагола 874; знак напоредног тренутка радње глагола управне реченице и једном од тренутака тока радње зависне реченице 875; спољна ознака тока радње управне реченице до извршења једног тренутка радње временске реченице 875. и 876; временска одредба извршења тренутка радње управне реченице у временском размаку до извршења радње зависне реченице 876; ~ вршења или извршења радње после одређеног времена означеног извршењем радње временске реченице, *кад* 877; ~ извршења радње у тренутку што непосредно претходи вршењу радње управне реченице, *чим* 877; ~ извршења једног тренутка радње у току радње управне реченице 877; знак везе узрочних реченица с управним 894; ~ супротних реченица 799, 806.

допуне 74; глаголске 74—85; прилошке 84. и 85; придевске 84. и 85; именичке 84. и 86.

допусне реченице (дефиниција) 909; ~ с везником *иако* 909—910; ~ с везничким скупом *ако... и* 913; ~ с везником *мада* 910. и 912; ~ с везником *ма* 912; ~ с везником *премда* 911; ~ с везником *да* 914; ~ с везничким скупом *да* и 914; ~ с везничким прилогом *колико* 914 ~ с везничким скупом *па* *онет* 914; ~ с везничким скупом *па* и

поред тога 914; ~ без икаквог спољног знака везе 914; ~ које значе ограничење потпуности извршења 914.

дубитатив 701.

дуж (предлог) с ген., *поред* 328. и 329; целом дужином 328—329.

Е

еда везник за везивање намерних реченица 846.

елиптичне реченице 96, 101—2. *епитет* 49.

Ж

жељне реченице 834.

жена у функцији ознаке, имена одређене женске особе (удате) 30—31. *жив* у функцији прилога апсолутно 25.

З

за (предлог) с акузативом 429; допуна глаголима и именицама значи намену 429; одређује с ким женска особа ступа у брачну везу 430; има посесивно значење 431; допуна (именски део) предиката 429—430; означава циљ 430; семантичко-синтаксички синоним с предлогом *о* и локативом 432; означава замену, накнаду за појам с именом у акузативу 432—433; ознака узорка 433; ~ означава одредбу завршетка кретања иза појма с именом у акузативу; одређује правац кретања уопште, син. с предлозима *на* и *у* 433—434; хватање појма, везивање за појам с именом у акузативу 434; одредба времена у току којег је што било 435; мера времена 435; мера и цена уопште 435—436; одредба начина обично у изразима 436; прилошке и придевске функције 436; ~ с генитивом 349; одредба радње која се врши у току времена означеног генитивом 349; одредба намене 350; одредба циља 350—351; ~ с инстр. 463; допуна у функцији неправог објекта уз глаголе стремљења 464—465; ознака појма којему се следи, који се подражава, тражи и жели постићи 465; ознака циља који се жели постићи кретањем за њим 465; ознака узрока тужног расположења, или његове манифестације 465; одредба

кретања једног појма за појмом с именом у инстр. 466; ознака узимања места у простору иза појма с именом у инстр. 466. и 467; напоредна употреба с предлогом *иза* и одредба места с било које стране појма с именом у инстр. 467; одредба времена 468; с обликом инфинитива 775.

зависне реченице 818. и 819; дефиниција 818—819; ~ истог облика а различне синтаксичке вредности 882.

зависни чланови реченице 47—48.

зависност по синтаксичком односу (хипотакса) 777, 818—819.

зависност по смислу 777—779.

зависно-упитне реченице — посебна врста декларативних реченица 841. *завршно-свршени глаголи* 538. и 539. *закључне (конклузивне) реченице, дефиниција* 797.

закључница — управна реченица од које погодбена реченица зависи 903.

зар: упитна речца 15. и 16.

заради (предлог) с ген. 258.

зато копулативни везнички прилог с последицом нијансом 789; ~ за означавање супротности 812.

због (предлог) с ген. 257; означава узрок 257; циљ 259. и 260.

због тога копулативни везнички прилошки израз с последицом нијансом 789.

значај синтагме за одређивање значења падежа 159—160.

И

и (везник) за везивање саставних копулативних реченица истог смера 783.

иако (везник) знак везе допунских реченица с управним 909. и 910.

и да везнички скуп у функцији знака везе допусних реченица с управним 914.

из (предлог) с ген. 232; основно значење 233—234; означава узимање делова из целине 234; употреба с ген. апстрактних именица 233—234; означава кретање из унутрашњости појма 235; употреба уз глаголе *расти*, *вирити* и сл. 236; означава потицање чега из неког времена 237—238; одређује начин 238; узрок 238—239; околности 239; у значењу предлошког израза на основу, према чему 240; ген. материје 241—242; социјативно значење 241; у

придевским функцијама 242—243; ~ с акузативом 436.

иза (предлог) с ген. 263; означава кретање из места које се налази за појмом с именом у генитиву 264—265; место вршења радње за појмом с именом у генитиву 264—265; заузимање простора у кретању за појмом с именом у генитиву 265; значи да неко има чувара, заштитника, покретача или изазивача у појму с именом у генитиву 266; одређује место вршења радње 265; завршетка кретања 266; време после појма с именом у генитиву 266; ред одмах до појма с именом у генитиву и после њега 267; *иза гласа* одређује начин 268; *иза сна* = *из сна* 268 у значењу — за време 268—269.

изван (предлог) с ген. 286; одређује простор необухваћен границама појма с именом у генитиву 287.

између (предлог) с ген., аблативно значење 270; одређује место вршења радње 270—271; издвајање из средине с именом у генитиву 271; означава вршење радње у месту коме је са стране појам с именом у генитиву 271; пролажење простором са стране којег је појам, један или више њих — с именом у генитиву 271—272; одређује време 272; завршетак кретања 272.

изнад (предлог) с ген., аблативно значење 272—273; компаративно значење 273; одређује место више и с горње стране појма с именом у генитиву 273—274; простор кретања под којим је појам с именом у генитиву 274.

изрази непотпуног значења 598—600. *изрази у функцији предиката* 47.

изричне реченице 826; временски употребљене, индикативне ~ 830; објекатске функције изричних реченица 831; изричне реченице с везником *да* 826; ~ с везником *како* 827; ~ с везником *где* 826; модалне ~ 832—833 зависне од именица 843—844; од придева 845.

или раставни, дисјунктивни везник 815—816.

именичке заменице у функцији именског дела предиката 46.

императив 703; ~ за изражавање заповести, наређења и жеље 703. и 704; императив-оптатив, употреба облика 2. л. ј. императива за остала лица 707—708; приповедачки императив 708—709; квалификативни ~ 709—710; гномски ~ 710; концеп-

сивни ~ 710; кондиционални ~ 710.

императивне реченице 834.

имперфекат 652; дефиниција 656; ~ за садашњост 660—661; ~ недоживљене радње 659—660; гномски ~ 663; имперфекатска конструкција од глагола *хтети* и инфинитива 663—664.

имперфективни глаголи у функцији перфективних 544.

имперфектизовање глагола 540.

инверзија зависних реченица 879.

инг्रेसивни глаголи 537.

индикатив 581 и даље.

индикативни аорист 643. и 647.

индикативни квалификативни презент 592 и 593.

индикативни перфекат 613—614.

индикативни презент 581—582.

индикативни футур 671.

инструментал 439—440; опште значење заједнице 440—442; инструментал средства или оруђа 441. и 442; део тела вршиочева схваћен као средство 442; материја схваћена као средство, као оруђе 442—443; облик имена особе с којом се ступа у брак 443; INSTR. заклетве 443; ~ као субјекат пасивних реченица 444. и 445; инструментал узрока и циља 445—446; аблативни ~ 446; ~ објекта 447; за начин 448; адвербизирани ~ 449; у именском делу предиката 449—450; компаративни ~ 450; простора, просектив 451—452; темпорални ~ 452.

интонација 778—779.

инфинитив 759; у функцији грађења футура 760; искључива употреба инфинитива у облику футура 761. и 762; ~ у функцији допуне модалних глагола непотпуног значења 762—763; ~ као допуна безличних глагола 763—764; ~ као допуна модалних израза 767—768; ~ као допуна почетно-свршених и сличних глагола 768; ~ у функцији субјекта 31. и 769—770; понављање инфинитива као субјекта у облику анафорске заменице *то* 770; ~ у функцији предиката 770—771; ~ у функцији допуне именици 771; ~ у функцији специјалних изричних реченица 771; ~ у функцији објекта 771; модална значења инфинитива 771—772; проспективно 772; императивно 772—773; узвични инфинитив 773; кондиционални и концесивни ~ 774; датив с инфинитивом 772.

искази 100—101; 111—118; номинативни ~ 111. и 112; ~ у опису утисака и преокупација 111. и 113; емфатични, емоционални ~ 111; узрочни ~ 113; акузативни ~ 114. и 115; императивни 114. и 115; искази везници 115; потврдна и одрична речца као искази 116—117; наслови и написи као искази 117; усклици као искази 117—118.

искључне реченице 813; дефиниција 813; спољни знаци њихове везе 813.

искрај (предлог) с ген., покр., аблативно значење 323. и 324.

истод (предлог) с ген., аблативно значење 274; одредба места с доње стране појма с именом у генитиву 275; одредба кретања простором изнад којег је појам с именом у генитиву 275; места завршетка кретања процеса 276; одредба места чега што је на нижем нивоу од појма с именом у генитиву 265; одредба начина 276. и 277; има придевске функције 277.

испред (предлог) с ген., аблативно значење 277. и 278; означава кретање простором који је пред појмом с именом у генитиву 278; место завршетка кретања 278. и 279; значи што: у *име*, *место* 279; има компаративно значење 280.

исти у анафорској служби 26.

истоветност значења одричног и потврдног облика глагола у временској реченици с везником *док* 876.

историјски презент в. приповедачки презент 583—584.

Ј

је (као глаголски енклитички облик) на почетку реченице 13.

једино искључни везник 815.

једнакост облика посредног и непосредног говора 839; разлика између њих је по правилу у одсуству везника у непосредном говору 839; у нешто друкчијем реду речи 839—840.

језичка ситуација 576.

језичке јединице 1.

јер узрочни везник 891.

К

к(а) (предлог) с дативом 372; означава окренутост, управљеност и кретање према појму с именом у дативу 372; уз глаголе и изразе стања и

расположења, заст. 377; одредба времена 376.

кад (везник) 870; знак везе временских реченица с управним 870; за означавање времена истовремених радња с несвршеним глаголима 870—871; са свршеним глаголима 871. и 872; за означавање свршене радње у једном тренутку тока друге несвршене радње 872; потпуно истовремених радња означених свршеним глаголима 872; знак везе погодбених реченица с управним 906; узрочно-погодбених реченица с управним 906—907; знак везе узрочних реченица с управним 892.

какав упитна заменица за каквоћу 12; односна заменица у функцији везивања односних реченица за каквоћу 853; изузетно велик 52. **како** (прилог) у функцији начинско-поредбеног везника 885—886; спољни знак везе намерних реченица с управним 847; употребљава се за означавање временског тренутка који непосредно претходи радњи управне реченице 878; за време док 880; спољни знак везе узрочних реченица с управним 893; последичних реченица с управним 901. **камо** (прилог) упитни 17—18; у функцији одредбе места у правцу којег се врши кретање, акузативно значење 884; у локативном значењу, где 883.

камоли, а камоли — ознака за везивање поредбених реченица за изузетну неједнакост 887—888.

као да, као што везник у функцији спољног знака везе поредбено-начинских реченица за једнакост 886, **каузалне реченице** в. узрочне реченице 890.

квалитативни генитив 191; генитив порека 192; генитив материје 193. **квалитативна употреба времена** 580.

квалитативни императив 709.

квалитативни имперфекат 662.

квалитативни перфекат 511. и 612.

квалитативни презент 592. и 593.

квалитативни футур 673.

код (предлог) с ген. 302; у значењу близине појму с именом у ген. 303; одредба краја кретања у близини појма с именом у ген. 303—305; означава да се нешто налази у крају, у поседу, служби, у схватању, веровању, мишљењу, у ставу и сл. појма с именом у ген. 306—308; употребљава се у пермисивном (допусном) значењу 308; у услов-

ном значењу 309; у временском значењу уз глаголске и друге апстрактне именице уопште 309—311; у наредној употреби са у 306; уз показне заменице 312; *код куће бити* 312; *код себе бити* 312.

колики велик 52.

колико (прилог) упитни 18; односи у функцији знака везе поредбених реченица с управним 886—887.

конгруентност или систем конгруенције 119; ~ предиката са субјектом 119; апсолутна ~ 120—121; одсуство апсолутне конгруентности 121—122; ~ у падежу 122—123; апсолутно одсуство било какве конгруентности предиката са субјектом 124; конгруентност предиката у грам. броју с напредним субјектским синтагмама 125; одступање од конгруентности у тим случајевима 126; ~ одредаба (атрибутских и предикатских) у вези с личном заменицом *Ви* употребљеном за ословљавање појединих особа из поштовања 127; ~ непроменљивих речи у функцији субјекта 128; ~ одредаба таквих речи више пута поновљених 128; ~ атрибута и предиката с именицама м. рода са завршетком на -а: у једнини 130. и 131, у множини 131. и 132, 132—134; ~ заменица које се односе на те именице 133. и 134; ~ атрибута и предиката именице *слуга* 134. и 135; именице *судија* 130; ~ атрибута и предиката заједничких именица на -а које могу бити и мушког и женског рода, а означавају имаоце извесних особина 135—137; ~ атрибута и предиката бројних именица на -ица 137—139; ~ бројних именица на -ак/-ка 140—141; ~ атрибута и предиката збирних бројева 141. и 142; ~ предиката основних бројева 142—146; ~ предиката количинских прилога 146—147; ~ броја *један* када се употребљава у вези са бројем *други* 147—148; ~ конгруентних делова с колективним именицама: *већина, неколицина, мнозина* 148. и 149; ~ с именицом *мањина* 149; ~ атрибута и предиката збирних именица на -је 150; ~ атрибута и предиката збирних именица на -ад 150—151; ~ атрибута и предиката збирних именица на -а 151. и 152.

кондиционал 710.

кондиционалне реченице в. погодбене реченице 902.

конјунктив 701.

консекутивне реченице в. последичне реченице 898.

контекст 576.

концесивне реченице в. допусне реченице 909.

копулативне реченице в. саставне реченице 781.

крај (предлог) с ген. 316; означава место у непосредној близини појма с именом у ген. 316—317; концесивно, допусно значење 317; узрочно значење 317; значење простора којим се што протеже на извесном растојању 318. и 319; означава кретање простором 306; завршетак кретања у близини места означеног генитивом 322.

крепала жаба 734.

крепана жаба в. крепала жаба 734.

крњи перфекат 616; релативни ~ 616—617; индикативни ~ 620. и 623; ~ као израз неочекиваности и експресивности уопште 623. и 624, 629; ~ без синтаксичких функција: када је стилски сувишан 626; кад је nestало помоћног глагола фонетским путем 626—627; кад је помоћног глагола nestало под утицајем другог језика 627; ~ у насловима 629; испод наслова дела, збирки, зборника, инвентара, спискова, рачуна 629. и 630; ~ у гномама (пословицама) 627—628; модални ~ 624—625.

кроз (предлог) с акуз. 398; просторно одређује кретање с једне на другу страну појма с именом у акузативу 398; одређује кретање између честица једног појма 398; пролажење с једне стране на другу неког места 398; кретање у границама појма с именом у акуз. 399; одређује време 400; одређује начин 401—402; означава узрок 402; означава средство 402. и 403.

кром (предлог) с ген., в. осим 289.

куда (прилог) у функцији одредбе места којим се што креће, просективно значење 884. и 885. локативно значење, где 846; акузативно значење, камо 883; ознака за везивање реченица изузетне неједнакости 889.

Л

ли (речца) упитна, у положају иза везника да у упитним реченицама 13—15; трећи саставни део везничког знака *не би ли* у намерним реченицама 848; у положају иза глагола у функцији спољних знака

везе погодбених реченица с управним 907.

лична заменица у именском предикату, поновљени субјекат 44—45.

лични став 578, 592.

локатив 488.

логички субјекат 571.

М

ма везнички спољни знак везе допусних реченица модалног карактера с управним 912.

мада (везник) знак везе допусних реченица с управним 910.

макар (везник) знак спољне везе допусних реченица с управним 312.

медиј 545. и 550.

медијални повратни глаголи 564—565; медијални глаголи и с повратном речцом *се* и без ње 567; медијални узајамно-повратни глаголи 567; медијални неправо-повратни глаголи 567.

међу (предлог) са акузативом 422; с инстр. 469—471; одредба места које се налази између два појма или између делова једног појма 469. и 470; одредба места одређеног границама појма означеног појмом у инстр., напоредо с изразом у средини чега 469—470; напоредо с предлогом између уз ген. 469. и 470; аблативни однос изузимања 470; значење заједнице 471; одредба начина 471; ~ с енклитичким обликом заменице *се* 471.

међутим речца-везник за истицање супротности 799.

место (предлог) с ген. 357—358.

мимо (предл.) с ген. 326—328; ~ с акуз. 420; поред и преко, у исто време 420; осим, изузимајући 421; изнад, више од 421; друкчије од 421—422.

мјеште (предлог) с ген., в. место 357.

младић у функцији имена, ознаке одређене одрасле мушке особе 29—30.

модална реченица 576.

модална употреба 576. и 578.

модалне речце у функцији спољног знака закључних реченица 797—798.

модални аорист 650.

модални перфекат 624, у императивној, оптаивној служби 624; ~ у искључиво императивној служби 624—625; ~ у концесивној служби 625; ~ у кондиционалној 625; ~

у хипотетичној 625; ~ у модалној за претпоставку 625.

модални презент 589—592.

модални футур 674; ~ за заповест и жељу 649; за намеру 674; за могућност 675; за погодбу 675; за допуштање 675. и 676; за готовост 676; за неминувност и сигурност 676—677; за претпоставку 677.

модус 573, 575—576; и даље.

моменат радње 583.

Н

на (предлог) с акуз. 408—409; завршетак кретања на површини или горњој страни појма с именом у акузативу 409; изнад појма с именом у акуз. 409; ~ означава стицање у место с именом у акузативу 409; ~ употребљава се напоредо са *кроз* 410; напоредо с предлогом *о* 410; *на* с акузативом имена апстрактних појмова уз глаголе кретања 410—411; означава усмереност на неки појам 410. и 411; ~ неправи објекат 411; ~ одредба начина 411—413; ~ у атрибутој функцији 413; ~ одредба времена 413—414; с лок.: одредба места на горњој површини, на спољној страни, на некој висини 488; означава: просторни однос, учешћа кога у неком раду 489; одредба места на висоравни, узвишењу, па каквој води када место носи њен назив 489—490; одредба места на висини означеног апстрактном именицом: *на* уз локатив именица: *авор, кућа, дом* 490—491; ~ имена установа 491—492; ~ имене село и ходник 492; одредба околности 492—493; одредба времена 492—493; ознака средства 493; допуна глагола *сврвати* 493. и 494; одредба начина 494; у функцији *придева* 494—495; неправи објекат 495; у функцији других допуна 495. и 496; напоредо с другим предлошко-надежним везама 495; у разним изразима, с пренесеним значењем 496.

наврх (предлог) с ген. 337; означава доспевање на горњу страну појма с именом у генитиву 337; заузимање положаја на самој најгорњој тачки, она, на најгорњем делу с именом у ген. 337.

над (предлог) с акузативом 423; одређује место завршетка кретања изнад појма с именом у акуз. 423—424; с инстр. 471; одредба места изнад појма с именом у инстр.

472. и 473; компаративно значење 473; одредба места које је на уздигнутијем нивоу недалеко од појма с именом у инстр. 473; у функцији даљег објекта 474—476; у функцији атрибута 474; напоредна употреба с предлогом *на* и локативом 475; означава узрок 476; у изразима 476.

надно (предлог) с ген. 340—341; значи да нешто доспева на доњи крај или се налази на доњем крају појма с именом у ген. 340—341.

надомак (предлог) с ген. 357; има просторни однос 357; ~ с дат. значи у правцу места с именом у дативу 382.

накнадно додате мање језичке јединице 921.

накнадно додате реченице 921.

након (предлог) с ген. 341; после, иза појма с именом у генитиву 342.

накрај (предлог) с ген., в. крај 320; на једном крају појма с именом у ген. 320; означава блиско суседство 320—321.

намерне (финалне) реченице 845; дефиниција 845. и 849; ~ с везником *да* 846. и 847; ~ с обликом потенцијала у предикату 846—847; ~ с везником *како* 847; ~ с обликом *футура* у предикату 847; ~ с одричним обликом потенцијала у предикату 848; ~ с нијансом *намере* и везником *те* 848—849; стављање зареза поред намерних реченица 849—850.

наместо (предлог) с ген., в. место 358.

напоредна употреба радних и трпних придева истих глагола у функцији придева 732—734.

напоредне, независне реченице 779, 780; смисаона зависност независних реченица 779. и 780.

наспрам(а) (предлог) с ген. 353.

наспред (предлог) с ген. 347; сред 347—348; у, међу 347—348; ~ *среде*, ~ *средине* — појачан сам предлог 349.

наставити (као глагол непотпуног значења) 599.

насупротив (предлог) с ген. 352; в. против и супротно 352; ~ с дат. 379—380.

не у функцији реченице 116.

него супротни везник 799. и 810—811.

него, него да и него што спољни знак везе поредбених реченица за неједнакост 887.

независне реченице 780.

нека с презентом у функцији императива 704. и 707.
некмоли, а *некмоли* ознака за везивање поредбених реченица за изузетну неједнакост 888.
немој императивна речца) 705.
неодређено-свршени глаголи (свршене глаголи таквог значењског видског лика) 537.
неподударност реченичних чланова као врста супротности 800; субјеката и предиката 801; објеката 801—802; ~ појединих глаголских одредаба 801—802.
непосредни (директни) говор 838—839.
непотпуне реченице 95—96; формално ~ 96—97, 99, 101; апсолутно ~ в. искази 100; елиптичне реченице, реченице с неизреченим помоћним глаголом 96—98; реченице с неизреченим предикатом 102. и 103; реченице с неизреченим субјектом и помоћним глаголом 103—104; непотпуне реченице без свих делова осим објекта 107; осим глаголских одредаба 105—107; осим атрибута 108. и 109.
неправи повратни глаголи 561—564.
непрелазни глаголи 551; креативни 553; трансформативни 553; мотивни 553; неутрални 553; активни непрелазни глаголи 554.
непроменљиве речи у функцији субјекта 30. и 31.
нереализована радња 576.
не само... већ и, не само... него и, не само... но и спољна ознака једне врсте саставних реченица 793.
несвршени глаголи 528—530; непрекидно-трајни, дуративни 534; учестали, итеративни 534—535.
несвршени, непрекидно трајни глаголи у функцији учесталих 535.
несвршени учестали глаголи у функцији дуративних 535.
ни (везник) везује одричне саставне реченице 784.
ниже (предлог) с ген.: означава место с доње стране испод онога што је означено именом у генитиву 280; такво место где се завршава кретање 281.
низ (предлог) с акуз. 404; одређује кретање од горње стране према доњој 404.
нити (везник) везује одричне саставне реченице 784.
но супротни везник 811—812.
номинатив 165; дефиниција 165; употреба номинатива 165—171; у функцији субјекта 165; субјектових од-

редаба 165—169; именског дела предиката 168; поредбе неког појма с појмом у номинативу 169; реченица с неизреченим главним деловима 170—171; исказа 171; ~ уз изразе: *ево*, *ето* и *ено* 171; облик речи ван реченице 171.
но, но да и но што в. него 887.

О

о (предлог) с акуз. 418; означава да се нешто веша или везује за појам с именом у акузативу 418—419; ~ уз глаголе додиривања, опирања, ударања 418; уз глагол *огрешити се* 418; означава узрок и циљ 419; ~ с лок. 503; у функцији даљег објекта 504; у придевској функцији 504; одредаба времена 504—505; допуна глагола *висити* 505; глагола *бринути* 506; ознака средства 506; одредаба начина 507; придевска—атрибутивска или предикатска одредаба 507.
обележавање карактера асиндетских напоредних реченица срезом 795; истицање друге по реду такве реченице и када је везана којим везником 795; истицање накнадно доданих копулативних реченица 796.
објекат 75; дефиниција 75; прави ~ 75—79; неправи ~ 80—84; прави ~ ван облика акузатива 79; унутарњи ~ 78.
објекатски генитив 180; напоредна употреба објекатског генитива и посесивног придева 181—182.
овај, ова, ово в анафорској служби 25—26.
од (предлог) с ген. 213; опште значење 213; ~ означава: кретање и уклањање однекуда 213—214; постављање, отклањање, ослобођење, осигурање и узимање од чега (или од кога) 214; потицање откуда 214; почетак пружања чега 215; почетну границу удаљености одакле 215; почетак времена 215—216; место вршења радње 216; издвајање једног појма између других 216; начин вршења радње 216—217; узрок радње 217—218; изазивача расположења 220, име вршиоца радње у пасивним реченицама 221; појам који се уклања однекуда 222; разлику у поређењу 222—223; разлику у односу на друго што 222; ~ у функцији атрибута 223—224; ~ за одређивање намене 224; ~ припадања 226; ~ као квалитативни генитив 227—228;

као генитив порекла 228; ~ у придевско-предикатској функцији 227—228; ~ за означавање службене дужности, звања, положаја с којег се иде на виши положај 229; ~ за означавање материје 228—229; ~ означава оно од чега се прави што друго 229—230; ~ казује део чега 230; ~ употребљава се у значењу социјативном 229; ~ у значењу дативном 230; ~ као експликативни генитив 231—232; ~ уз непроменљиве речи 232; од с акузативом 436.

одакле (прилог) у функцији одреде места почетка кретања 885.

односне (релативне) реченице 850; дефиниција 850; атрибутивске 850—852; апозицијске 850—852; ~ везане за главну односним заменицама *који, а, е* 850—851; ~ везане за главну заменицом-везником *што* 851; 857—861; везником *да* 864; везником *где* 865—867; ~ везане за главну односним заменицама и прилозима *какав, а, о, колики, а, о, како* и *колико* 853; ~ које се везују за главне искључиво заменицом-везником *што* 860—863; ~ за одређивање места 865. ~ за одређивање времена 868—869; ~ за одређивање начина 868.

односне реченице које се тичу управног глагола 861—862.

односне реченице у функцији објекта 862—863.

односне реченице у функцији субјекта 861—863.

одредбе 48; самосталних речи 48—65; ~ несамосталних речи 48. и 65—74.

одредбе зависних несамосталних речи 65—74; одредбе места радње 63; времена 66—67; начина 67—69; степена особине 69.

одредбе количине времена 71

одредбе несамосталних речи с карактером додатака 73—74; узгредно и накнадно додате 73—74; ~ несамосталних речи 73—74 исторолане ~ несамосталних речи 73—74; ~ околности вршења радње, одн, стања 70.

одредбе релативног презента 586—588; у разговорном језику; у народним песмама; у уметничким песмама 586—587.

одредбене и допунске функције изричних реченица 842—844.

одречни облик презента глагола дати 592.

ознака количине мере, цене и вредности 71.

око (предлог) с ген. 343; приближно, пре или после временског појма с именом у генитиву 343—344; просторно — с две стране појма с именом у генитиву 344—345; ~ с глаголима *бавити се, забављати се* и сл. 345; ~ значи радити за појам с именом у ген. 345; ~ *о* и *на* с лок., неправи објекат 346; узрок 346; циљ 346.

окром (предлог), в. осим 281, 289.

опет као корелатив допусних реченица 914.

оптатив 701; оптатив у употреби данас 707; ~ у еуфемистичком изражавању 707.

осем в. осим.

осим (предлог) с ген. — искључујући појам с именом у облику генитива 287; поред 288; ~ употребљава се и уз облик ван генитива 288; ~ уз облик реченица 288; ~ у компаративном значењу, изнад 288.

откад(а) везнички прилог за означавање временског тока радње од једног одређеног временског тренутка 879.

откако везнички прилог, откад 879.
откуд(а) (прилог) ознака места одакле нешто полази 885, 889.

П

па (везник) саставни 786.

па да везнички скуп у функцији знака везе допусних реченица с управним 912.

падеж: дефиниција 160; зависни падежи 161; 164; независни ~ 161; ~ у ужем смислу, в. зависни падежи 161, 164.

па ипак супротни везнички израз 799, 709.

па и при том супротни везнички израз 810.

пак (везник) саставни, в. па 787; супротни 810.

па ма и па макар везнички скуп као знак спољне везе допусних реченица с управним 912.

паратакса (независан однос реченица) 780. и 819.

партиципни генитив 194; уз прилоге и прилошке изразе 195; уз основне бројеве 196; уз именице мере и

количине 196; уз прелазне глаголе одређеног значења 196—197; уз неправилно-повратне глаголе 197—198; уз глаголе: *бити* и *имати* у безл. реченицама 198; уз глагол *требати*, *хтети* и *желети* 199; уз одређене придеве и од њих изведене глаголе 199—200; напоредна употреба партиципијалног генитива уз извесне глаголе и инструментала 200; напоредна употреба парт. ген. и акузатива уз гл. *жалити*, *оредети* 201. партицип 734; дефиниција 734; губљење природе партиципа у српско-хрватском језику 734—735. пасив 543.

пасивни повратни глаголи 567—569.

период говорења 577.

пермисивне реченице в. Допусне реченице 909.

перфекат: индикативни 614; релативни 615.

перфекат као термин за означавање прошлих радњи 605.

перфекат свршених глагола (значење) 606—610.

перфекатска модална конструкција од радног придева глагола *бити* и инфинитива одређеног глагола 630; ~ од футура глагола *бити* и радног придева одређених глагола 630—631.

перфективни глаголи в. свршени глаголи 531—534; 536—539; ~ у служби имперфективних 543—544.

перфективни презент у свакодневном језику 586; ~ у приповедању 585—586; ~ у упитним модалним реченицама 591.

перфективизовање глагола 539—540.

плусквамперфекат 664—665; дефиниција 665; разлика у значењу плусквамперфекта с облицима имперфекта и перфекта глагола *бити* 666—667; привидност могућности употребе плусквамперфекта за напоредне радње и за радње које долазе после прошлог времена према коме се одређује 668—669.

по (предлог) с акуз. 419; употребљава се уз глаголе кретања и означава намеру с којом се то кретање врши 419; допуна извесним именицама, придевима и прилозима 419—420; ~ с локативом 507; просторна одредба померања по површини чега 507—508; одредба кретања или раширености по површини не само спољној него и по површини у унутрашњости чега 507—508; ознака померања процеса с предмета на предмет 508; неправилно, даљи објекат 509; одредба

времена, после 510; значи што и у току + генитив 510; ~ као ознака средства 411; ~ одређује према чему се нешто врши, по чему што бива 511; ~ као допуна управне речи 511—512; ~ одредба начина 512; ~ допуна глаголима са значењем *мирисати* 512; ~ у функцији допуне именици 512—513; ознаке узрока радње 514; ознаке циља 514; ~ у функцији извршиоца радње 515; у функцији неправог објекта у значењу са + инстр., у *вези* + инстр., *поводом*, у + лок. 516. и 517; допуна придева и именица 517 ~ у изразима 517; ~ једнак је прилошком изразу с обзиром на 519; у *вези на основу* + ген. 519.

повратни глаголи 555; прави повратни или рефлексивни 555—559; 557—558; 559; узајамно-повратни или реципрочни 559; с повратном речцом се 559; без повратне речце 560.

поврх (предлог) с ген. 338; значи протезање по површини изнад или горњом страном појма с именом у ген. 338; изнад 338.

погодбене (кондиционалне) реченице дефиниција 902; с везником *ако* 902—903; с везником *да* 903—905; с везником *кад* 905—906; с речцом *ли* 907; с везником *што* 908; с *буди* 908.

под (предлог) с акуз. 424; одредба места испод којег је појам с именом у акуз. 424; места при доњем крају тога појма 425; одредба начина 426 одредба времена 427 ~ (предлог) с инстр. 477; одредба места испод којег је појам с именом у инстр. 477; одредба места на доњем крају и на вертикалној линији испод појма с именом у инстр. 477; одредба нечега што је обавијено појмом с именом у инстр. 478; одредба околности 478—479; ознака узрока 478; одредба начина 479; у функцији придева 480; ознака заједнице 481; напоредо с везником *као* и одговарајућим падежом 461; одредба потчињености појму с именом у инструменталу 482.

подно (предлог) с ген. 341; доњом страном, подножјем појма с именом у ген. 341; на дну 341.

покрај (предлог) с ген. 319; одређује простор којим се ко или што протеже на извесном растојању 319; одређује кретање таквим простором 319; значење одређеног места

у близини 319; в. предлог *крај* у свим његовим службама 316—322. поновљени субјекат — истом речју 26. и 27; одговарајућом показном заменицом 27; анафорском заменицом 27.

попул (предлог) с ген. 356; као облик номинатива имена истог појма 356. поради (предлог) с ген. 259.

поред (предлог) с ген. 324; значи изузимање 324; заједницу 325; ~ има допусно, концесивно значење 325; ~ одредба места у близини кога или чега 325; ~ одређује кретање местом у пролазу у близини појма означеног ген. 326.

поредбене и начинске реченице 885. поредбене реченице за једнакост 886. и 886; ~ за неједнакост 887; ~ за изузетну неједнакост 887—888.

порекло морфолошког разликовања глаголског вида 545.

порекло повратне заменице-речце се уз неправилно-повратне глаголе 561—563.

посесивни (присвојни) генитив 176; у функцијама означавања односа власника према својини 176—177; аутора и дела 176; сродника, друга, пријатеља и сарадника према ономе коме су то што се њима именује 176; целине према делу 177; било чега према простору и времену 178; делова према целини 178; једног појма према његовим својствима и елементима 179; напоредна употреба посесивног генитива и посесивног придева 183—186; означавање припадности већем броју лица обликом ген. јединице 186—187; ген. јединице у значењу множине 187—188.

после (предлог) с ген. 341; означава време иза појма с именом у ген. 342—343; има компаративно значење 343.

последичне (консекутивне) реченице 898; ~ без спољних знака везе 901; с везником *да* 898—899; с везником *те* 898. и 900; с везником *како* 901. посредни (индиректни) говор 838.

потенцијал 710; ~ изражава могућност 711; ~ изражава жељу 711—712; изражава готовост 711—713; ~ изражава намеру 714; ~ изражава сумњу 715; ~ изражава увереност и сигурност 715; ~ изражава неминуљивост 716; ~ изражава услов 616; уопштавање потенцијала у облику *би* за сва лица и јединице и множине 713. и 714; преимунство термина потенцијал

над термином кондиционал 718; ~ временски употребљен 717—718; сложени ~ 719.

потребно је као безличан израз 603. почети као глагол непотпуног значења 599.

почетно-свршени глаголи 537. пошто везник за: везивање зависних временских реченица за оне које одређују 873. и 874; везивање зависних узрочних реченица за оне које одређују 895—896.

праве временске реченице 869. прави презент в. индикативни презент 577.

прама (предлог) с дат., в. према 378. пре ијек. *прије* (предлог) с ген. 342; означава време које претходи појму с именом у ген. 342; употребљава се компаративно 343.

пред (предлог) с акуз.: одредба завршетка кретања у месту испред појма с именом у акуз. 427; допуна преносно употребљених глагола *иди*, *дођи* и сл. 427; одредба времена 428 и 429; у временском значењу: *пре* с обликом акуз. 427—428; ~ с инстр. 482; одредба места испред појма с именом у инстр. 483; означава заузимање места у реду које претходи појму с именом у инструменталу 483; одређивање места онога што се помера у простору и у том је померању стално иза појма с именом у инструменталу 483; одредба места завршетка кретања 483; одредба времена 483; означава присуство појма с именом у инстр. 484. и 485; казује да предстоји оно што означава имс у инструменталу 485; ~ одредба околности 485—486; ознака узрока 486; напоредна употреба с предлогом *на* уз облик локатива 486; у односу на, с обзиром на 487; у изразима 487.

предикат 34; глаголски ~ 35. и 36; прости ~ 36; сложени ~ 36—39; поновљени ~ 38; именски ~ 40—43; прилошки ~ 40. и 41; именица у субјекту и у функцији предиката 42.

предикативност 34.

предикатска синтагма 158—159.

презент 581.

презент ван своје временске ситуације 588.

презент који означава стално и трајно вршење радње (свевремени презент) 592—593.

презент (с везником *да*) у другом делу сложеног предиката 598—599.

презент с везником да у футуру 600—601.

преко (предлог) с ген. 329; одређује кретање простором изнад појма с именом у ген., с једне на другу страну 329; кретање дужином целог простора или са спољашње стране њега 329; кретање по чему 329; по површини 329; означава да се један предмет ставља или налази с горње стране појма с именом у генитиву 330; значи што и кроз с акузативом 331; на другу страну појма с именом у ген. који служи као средство 331; означава којим путем 332; значи исто што по + локатив 332; одређује време, казује у току којег времена 332; више од 332; одређује начин вршења радње 333; одређује околности у којима се врши што 334; има различна преносна значења 334—335; компаративно значење 334; обилазећи појам с именом у ген. 335; наспрот 336; ~ с акуз. 436.

прелазни глаголи 551; дефиниција 551; креативни 552; трансформативни 553; глаголи мотивни, глаголи премештања објекта 552; неутрални прелазни глаголи 553; медијални прелазни глаголи 554; прави прелазни глаголи 554; неправни прелазни глаголи 554; медијални прелазни глаголи 554.

према (предлог) с ген., дијал. и заст. 353; ~ с дативом 373; кретање, окретност и управљеност у правцу, ка: 372. и 373. и 376; уз глаголе и изразе стања и расположења 377—378; одредба времена 376; ~ с лок. значи, на супротној страни појма с именом у локативу 519; поређење и једнакост у поређењу 518; у односу на, у поређењу са, у сагласности са појмом с именом у лок. 518; с обзиром, на основу појма с именом у лок. 519 ознака средства 519.

премда (везник) знак везе допусних реченица с управним 911—912.

престати (као глагол непотпуног значења) 599.

при (предлог) с лок. 520; одредба места у непосредној близини појма с именом у лок. 520; напоредна употреба с предлогом уз и акуз. 520. и 521; одредба завршетка кретања 520—521; у поседу појма с именом у лок. код 521; одредба времена 521. и 523; одредба околности 522; исказивање допуштања, и *поред*

524; напоредна употреба са *на* и *у* + лок. 523. и 525—526; у *поређењу са* 524; са социјативним значењем 524—525; у придевској функцији 525; напоредна употреба с различним другим предлозима 525—526; ~ у изразима 526—527.

приликом (предлог) с ген. 358; временска одредба 359.

прилози у функцији субјекта 30.

приповедачки императив 708—709.

приповедачки презент 583—86.

приповедачки футур 672—673.

природни ред зависних реченица 916—917.

продужити (као глагол непотпуног значења) 599.

просекутив 451; ~ простора 451.

просектив 452.

проспектив 701.

проста реченица 23; ~ проширена реченица 23.

против (предлог) с ген. 351; ознака супротности 351; ~ с дат. 379; став према појму с именом у дативу 379.

проћу (предлог) с ген. (ретко), в. против 351.

прошлост в. временски период прошлост 580.

психолошки субјекат 92. и 93.

пут (предлог) с ген. 356; према с дативом, у правцу с генитивом 356.

Р

ради (предлог) с ген. означава циљ 260; ~ узрок 259.

радни глаголски придев 720; у функцији грађења сложених глаголских облика 721. и 722; у функцији правих придева 721—725; имперфективних глагола у функцији правих придева 724—725; услови за попридевљивање радних глаголских придева 722—723.

разма (предлог) с ген., в. осим 281, 289.

релатив 577.

релативне реченице в. односне реченице 850.

релативни аорист 647; за доживљене радње 648—649; за недоживљене радње 649—650.

релативни индикатив в. релатив 577.

релативни квалификативни презент 595. и 596.

релативни перфекат 577.

релативни презент 584—585; ~ од перфективних глагола 585; ~ за будућност 588.

релативни футур 672—673.

реторска питања 19. и 20.

рефлективни глаголи 555—559.

реципрочни глаголи в. узајамно-повратни глаголи 559—561.

реченица 2; дефиниције 2—4; обавештајне реченице 6; упитне ~ 7. и 8; узвичне ~ 4, 20—21; одричне ~ 7, и даље.

реченице с неизреченим главним члановима 86—118.

реченице с неодређеним субјектом 88.

реченице с психолошким субјектом 92—93; у дативу 92; у акузативу 93.

реченични акценат 9.

С

с(а) (предлог) с инстр. 452. и даље; ~ с акузативом 437—438; ~ с ген. 243; опште значење 243—245; означава почетак кретања из неког места 246—247; одвајање од дужности 247; место радње која претпоставља кретање однекле 248—249; место вршења радње 249; време радње 250; начин 251—252; узрок 252—254; ~ у придевској употреби 256.

сав, сва, све у функцији прилога: потпуно, у целини 25.

с(а)врх (предлог) с ген. 339; кретање с горњег краја, с горње стране или горње површине појма с именом у ген. 339; облачење чега преко чега другог 339; аблативно компаративно значење, изнад 339—340; одредба начина 340.

садашње време в. презент 581.

садашњост в. временски период садашњости 579—580.

садно (предлог) с ген. 340; кретање с доње стране појма с именом у генитиву 341.

сам, сама, само у функцији прилога лично 25. и 52.

само супротни везник 810; искључни 813.

саставне (копулативне) реченице 780. и даље; структурна разлика између копулативних реченица везаних везником *и* и везницима *па* и *те* 791; саставне реченице одређеног карактера 792; стилски ефекти распореда саставних везника *и*, *па* и *те* 792.

све у функцији прилога апсолутно 26.

свеврмени презент 593.

све то у функцији упућивачке, анафорске речи којом се упућује на претходну реченицу 26.

сви и *сви они* у функцији поновљеног субјекта иза напоредне субјекатске синтагме 28.

свршени глаголи 528. 531—533; дефиниција 531. и 532; тренутно-свршени ~ 536; почетно-свршени 537; продужно-свршени или неодређено-свршени, инг्रेसивни 537; завршно-свршени 538. и 539.

свршени правник, ~ филозоф, ~ хемичар 730—731.

сем в. осем

семантичка зависност в. зависност по смислу 777—779.

синдетизам 780.

синтагма 1, 153; појам синтагме 153; врсте синтагме 153. и 154; зависне, детерминативне синтагме 153. и 154; одређене ~ 153; допусне ~ 153; независне, напоредне ~ 154; просте ~ 157; сложене ~ 157—158.

синтакса: предмет ове лингвистичке дисциплине 1—2.

скрај (предлог) с ген. покр., аблативно значење 324.

словенски генитив 204—208; напоредна употреба словенског ген. и акузатива уз одричан глагол *немати* 206. и 207.

сложене реченице: дефиниција 777; асиндетске 780; сложена реченица састављена од главне и зависне реченице 777; ~ од више напоредних парова главних и споредних реченица 796—797.

социјатив 452; када означава заједницу у сарадњи, када су припадници заједнице равноправни 453. и 454; када је један члан заједнице с другим, али без равноправности с њим 455; неравноправни члан у придевској функцији 456—457; ~ у прилошкој функцији 458; одредба околности 459; одредба начина 460; одредба времена 460; допуна уз глаголе: радити, поступати 461; напоредна употреба инстр. с предлогом (*са*) и без њега уз придев *задовољан* 461. и 462; ~ у функцији оруђа 462. и 463.

спрам(а) (предлог) с ген. 354; на супротној страни 354; ~ в. према с дативом за намену 378; и локативом 518.

спрем(а) (предлог) с ген. 353.

спроћу (предлог) с ген. 352; на супротној страни 352; према 353.

сред (предлог) с ген. 347; место у границама појма с именом у ген. 347; у међу 347. и 348.

стати (као глагол непотпуног значења) 599.
стога копулативни везнички прилог с последичном нијансом 789.
субјекат 23; облик субјекта 23—24; речи у функцији субјекта: именице 24; именичке заменице 24; придеви 29; придевске заменице 28. и 29. бројеви 29; прилози 30; инфинитив 31.
субјекатска синтагма 158.
субјекатски генитив 179—180; напоредна употреба субјекатског генитива и пос. придева 181.
субјективни, лични став в. модус 573 и даље.
супрот (предлог) с ген. 352; супротно од 352.
супротност као песнички контраст 801; за супротстављање негативног позитивном 801.
супроћ (предлог) с ген. 352, в. против 352.

Т

тај, та, то у именичкој служби 25. и 26; ~ у функцији субјекта с именицом у именском предикату 44—45; ~ с личном заменицом у именском предикату 45.
такав прид. заменица — корелатив онога што се каже извесним последичним реченицама 899; ~: одбећ, претерано велики 52.
тако прилог — корелатив онога што се каже извесним последичним реченицама 900.
такође речца у функцији саставног везника 794.
тако исто израз за појачавање копулативног карактера реченица које везује 794.
те (везник): копулативни 787; с нијансом последичне у значењу 787—788; с нијансом намере 787; везује поредбене последичне реченице с управним 900; партикула, речца за истцање 788.
те и те ћу (*те ћеш* итд.) ознака за везивање реченица за изузетну неједнакост 888—889.
тек везник — речца за означавање супротности 810; за означавање искључивања 813; спољни знак везе временских реченица с управним и 880; узрочних реченица 895.
темпорални (временски) генитив 189—190; подврста посесивног генитива 190; могућност употребе једночланог темпоралног генитива 190.

то у функцији субјекта: 26. и 27; у реплици на постављено питање 28; после узвичних реченица 28; поновљен субјекат у инфинитиву 31.
толи, а толи ознака за везивање реченица за изузетну неједнакост 888.
толико прилог — корелатив онога што се казује извесним последичним реченицама 899.
требати као безличан глагол: с допуном у презенту 603—604; с допуном у инфинитиву 603.
тренутак говора 583.
тренутно-свршени глаголи 536.
трпни глаголски придев 725; у функцији грађења глаголских облика 725; у функцији правих придева 726. и 727; трпни придев повратних глагола у функцији правих придева 727; ~ непрелазних глагола у тој функцији 727. и 728; објашњење те појаве 727—729; ~ медијалних глагола у тој функцији 728—729.

У

у (предлог) с акуз. 415, кретање у правцу унутрашњости чега 415; кретање у правцу каквог омеђеног простора 415; одредба времена 415—416; начина 416; допуна глаголу свирати 417; означава прелаз у друго стање, расположење или други положај 417, ~ с лок. 496; одредба места у унутрашњости чега 497; у замишљеним границама апстрактних појмова 497; именића установа 497; назива омеђених (у замисли) простора 497; одредба времена 498; извесних временских термина 498; одредба околности 499; ознака средства 499; одредба начина 500; ~ у придевским функцијама 500; ознака узрока 501; ознака циља 501; неправи објекат 501; допуна именских речи: придева и именица 502; његова напоредна употреба с другим ознакама 502; у изразима 503; ~ с ген.: посесивно значење предлога код 315—316; уз глаголе тражити, искати 314; уз глаголе кретања са значењем завршетка кретања 314.
уводница — зависна погодбена реченица 902.
уврх (предлог) с ген. 337; одређује доспевање на горњу страну појма с именом у генитиву 337 или да се нешто ту налази.

удно (предлог) с ген. 340; казује да нешто доспева или се налази на дну појма с именом у ген. 340—341.
уз (предлог) с акуз. 401; одећује кретање од доњег према горњем крају предмета с именом у акузативу 404; казује да се нешто мање налази или ставља уз веће што 405; значи заједницу 405; ознака одребе околности 405; ~ начина 407; ~ цене 406; означава намену 407; одређује време 407—408.
узајамно-повратни (реципрочни) глаголи 559—560; с повратном речцом 560; без повратне речце 560.
узвици — засебна категорија језичких знака 118; ~ речи без реченичних функција 118; ~ нису реченице 118; ~ као прави језички знаци, искази 118.
узрочне реченице 890; везници и везнички скупови којима се оне везују 890; узрочне односне реченице 890.
узрочник радње 69.
украј (предлог) с ген. 321, в. крај 316; у једном крају појма с именом у ген. 321.
уместо (предлог) с ген., в. место 358.
уметнуте реченице дефиниција и примери 919—920.
уметнути делови реченице 920—921.
уочи (предлог) с ген. 347; непосредно пред 347.
упитне заменице као именски предикати у функцији означавања негативне особине 46.
упитне заменице у именском предикату 46.
упитне реченице 8, 9—19; упитне реченице у облику обавештајних 7—8; упитне реченице с накнадно додатом речцом а 9; значај места акцента у упитним реченицама 8—9; шта, одн. што у упитним реченицама 10—11; глаголска енклитика је на почетку упитних реченица 13—14; упитне реченице с прилозима где, куда и камо 17 и 18; упитне реченице с речцом зар 16; упитне реченице с одричним глаголом на почетку 14—15.
употреба облика императива у 2. л. једине за 3. л. 707—708.
упркос (предлог) с ген. 353; и на супрот, ~ против, супротно 353; ~ с дат. 380; против 380; противећи се појму с именом у дативу 380.
услед (предлог) с ген. 262—263; означава узрок 262—263.
услед тога копулативни везничко-прилошки израз с последичном нијансом 789.

услов као изазивач радње одн. стања 70; ~ као концесија — сметња која допушта вршење радње (одн. стања) 70.

услови међусобне земне везника да и ако као спољних знака везе погодбених реченица с управним 904; везника да и кад као спољних знака погодбених реченица с управним 905.

успркос (предлог), исто што и упкос 353; с ген. 353; с дативом 380.

усред (предлог) с ген. 348; што и сред 347—348; у, међу 348; ~ среде, ~ средине: појачан сам предлог 349.

учестали (итеративни) глаголи 534 и 535.

Ф

футур I 671; дефиниција 671; индикативни футур 671; релативни футур 672; приповедачки футур 672; квалификативни футур 673; модални футур 674; ~ за заповест и жељу 674; ~ за намеру 674; ~ за могућност 674—675; ~ за погодбу 675; ~ за допуштање 675—676; ~ за готовост 676 ~ за неминовност и сигурност 676—677; ~ за претпоставку и сумњу 677; гномски ~ 678.
футур II 678; дефиниција 681; будуће време в. футур II; футур антеријер(ни) в. футур II; ~ егзактни в. футур II; условно будуће време в. футур II; зависни перфекат в. футур II; зависни футур в. футур II; футур II и презент глагола с префиксом уз 695. и 696; ~ свршених глагола 685—687; ~ у условним реченицама 684; ~ у временским реченицама 685—686; ~ где га није могуће заменити перфективним презентом 689—691; ~ у самосталним реченицама 693—694; футур II је модус, а не време 683. и 694; футур II несвршених глагола: у условним реченицама 681—682; у временским реченицама 681. и 682; у односним и сл. реченицама 683; ~ у функцији за означавање радње које претходе будућој радњи перфективних глагола 683. и 684; ~ у функцијама где место њега није могућа употреба перфективног презента 689—691; ~ чији су се облици срасли у сложене 697; типа: *хтедбудем* 698; ~ с облицима трпног место радног

придева 698. и 699; ~ с обичним придевима место глаголских 700; ~ у функцији претериталних времена 700.

Х

хајде (импер. речца) 705. и 706; речца за подстицање 833.

хипотакса — зависан однос простих (и простих проширених) реченица у сложеној 777. и 818.

хтети у значењу глагола желети, намеравати, бити готов: с презентом као допуном 600—601; с инфинитивом 602; ~ у одричном облику с допуном у презенту 602; ~ у одричном облику с допуном у инфинитиву 761.

Ц

циљ као узрочник радње (69—70 и 260—61.

циљ као узрочних радње 69—70 и 259.

цркла мачка 734.

цркли коњ 734.

цркнута мачка в. *црка* ~.

цркнути коњ в. *цркли* ~.

Ч

чак речца — везник за нарочито истицање 796.

чело (предлог) с ген. 340; на горњем крају, више 340.

чему (датов упитне заменице) у узрочном значењу 19.

чији, *-а*, *-е* посесивна заменица 853; њена напоредна употреба с посесивним генитивом заменице *који* 853—856.

чим везник за означавање тренутка извршења радње што непосредно претходи радњи управног глагола 877; ~ у значењу прилога у *колико* 878; ~ у значењу речце што 878; ~ спољни знак везе узрочних реченица с управним 893—894.

човек и *чово* у функцији имена, ознане одређене особе мушког рода 29—30.

Ш

шта и *што* упитна заменица 10—11. *штавише* речца-везник за нарочито истицање 796.

што заменица-везник у функцији везивања односних реченица за оне од којих зависе 851—852; 856—863; напоредна употреба са *који*, *-а*, *-е* 856—860; искључива употреба 860—863; употреба *што* напоредо са *који* у зависним падежима 859—860; знак везе временских реченица с управним 881; везник у функцији спољног знака узрочних реченица с управним 891; погодбених реченица с управним 907—908; уз *макар* 913.